

પહેલું વખત
પહેલો અંક

જુલાઈ ૧૯૪૧
અંક ૧૬૮૭

વસિષ્ઠ જાગૃત પ્રાપ્ય ધરાનુ નિવોધત ।
ભીડો સાધક ! જાગો ! ને આચાર્યવર મેળવો.
આત્મજોધ મળે એવા વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવો.

ત ત્રી
સ્વા. સ્વયંભ્યોતિ તીર્થ
જ્ઞાનસાધન આશ્રમ, છોટા ઉદેપુર (૫૩૦ ગુલમત)

અનુક્રમશિક્ષા

પૃષ્ઠ—

૧ ઉત્થાન	.... સ્વામી સ્વયંજયોતિ તીર્થ	૫
૨ સ્વા. રામતીર્થ	.... શ્રી જયંતીલાલ મ. ઓજા ૨૨ બી. એ., બી. ટી., એલએલ. બી.	
૩ જીવનનો હેતુ	શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર	૩૮
૪ ત્રીજી આંખ	બ્ર. શ્રી. સાગર મહારાજ	૪૬
૫ ધર્મ મીમાંસા	સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી	૫૩
૬ ભક્તિ મીમાંસા	સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી	૬૬
૭ અધ્યાત્મ વર્ણમાલા	સ્વા. શ્રી. આત્માનંદ સરસ્વતી જી	
૮ અન્યસ્વીકાર	....	૮૧
૯ આસંગિક સમાચાર	....	૮૩

ખાસ વાંચો

- ૧—ઉત્થાનનો પ્રથમ અંક આપની સેવામાં હાજર થાય છે. જુલાઈની પાંચમી તારીખે એને ટપાલમાં રવાના કરવાની ધારણા હતી, પણ ડેકલેરેશન તથા પોસ્ટખાતાનું રુજરૂશન કરાવવામાં અણુધાર્યો વિલંબ થયો, તેથી થોડો મોડો રવાના થયો છે, સૌ દરજુજર કરશે એવી આશા છે.
- ૨—હિતૈષીઓએ ખૂબ પરિશ્રમ ઊઠાવ્યો છે. છેલ્લાં બેએક વર્ષથી આવું સાહસ કરવાની મિત્રોની સૂચના હતી; એ સૂચના ધીરે ધીરે આગ્રહના રૂપમાં પરિણામ પામી અને છેવટનો નિર્ણય થયો.
- ૩—વિજ્ઞાપનો છપાવવાની શરૂઆત કરી; છપાયાં, અને આશ્રમ સાથે સંબંધ રાખનારાઓને પ્રથમ રવાના થયાં; એમણે પોતાના મિત્રોનાં નામઠામ મોકલ્યાં તેમને પણ મોકલાવ્યાં; કામની શરૂઆત કરવા ઘણાઓએ લવાજમ મોકલી આપ્યાં, પ્રકાશનકંડમાં પણ નાણાં આવ્યાં અને કામ શરૂ કર્યું.
- ૪—કાગળ વગેરેના ભાવ વધ્યા છે. બીજી પણ મુશીબતીઓ હતી, પણ ઈશ્ટકૃપાથી એ પાર પડી, પહેલો અંક તૈયાર થયો અને રવાના થયો.
- ૫—હજુ ઘણું કામ બાકી છે, અને જેઓને અંક મોકલ્યા છે, તે બધાને વિનંતિ છે કે આ અંક સૌને એમના મિત્રોના

ૐ
નારાયણ

ઉત્થાન

વર્ષ પહેલું:] બુધ્ધિ ૧૯૪૨-અષાઢ ૧૯૪૭ [અંક પહેલો

ईश्वरी गुरुरात्मेति मूर्तिभेदविभागिने ।
व्यामवद व्याप्तवेदाय दक्षिणागूर्तये नमः ॥

શ્રી મુરેશ્વરાચાર્ય

શ્રી સદ્ગુરુનાં કૃપા અને પ્રેરણાથી 'ઉત્થાન' પ્રકટ કરવાનું સાદસ
ધ્યુ' અને એમના જ આશીર્વાદથી પહેલા વર્ષનો પહેલો અંક
પ્રકટ થાય છે.

x

x

x

અધ્યાત્મવિદ્યાનો પ્રચાર એ 'ઉત્થાન'નો મુખ્ય ઉદ્દેશ; આત્મ-
ભાવના આત્મજ્ઞાન દ્વારાજ મળે છે, દત થાય છે અને અનુભવાય છે:
એ આત્મભાવના (Self-reliance) વિના મનુષ્ય મનુષ્યજ કહેવાતો
રહેતો, કે બનતો નથી. એ આત્મભાવના, આત્મશ્રદ્ધા, આત્મનિષ્ઠા,
મનોબળ, સંકલ્પબળ, ધારણા, વ્યકિતત્વ, વિશિષ્ટતા અથવા શ્રી.
કૃત્યાશ્રાય મુનશીલ એ શોધેલો, અને પતંજલિઋષિએ અજ્ઞાનમાંથી

ઉત્પન્ન થાય છે, એવા અર્થવાગો સહ. 'અસ્મિતા'-બધાનો અર્થ એક જ ભાવનામા અત્યારે થો નય છે એ આત્મભાવના એટલે ન્વર્મ અને સ્વકર્તવ્યનુ ભાન મુજાડે, સમાગ પગમાર્થમા યથેજ સિદ્ધિ અપાવે, અને મયમગીવ શક્તિ વધારે એવી આત્મગતિ

*

*

*

આત્મજ્ઞાન વિના આત્મગતિ અસંભવિત છે, વેદોક્ત કર્મકાંડ, ધૌરાણિક ભક્તિ, તત્ત્વોક્ત ઉપાસના, પુનઃજન્મ અને શાસ્ત્રોનો યોગમાર્ગ-અને એ સૌની પીડમાં ગ્રહેતું આત્મજ્ઞાન આપણા ભાગત-વર્ષની સનાતન વિદ્યા અને આર્યોનું સાચું ધન છે

x

x

x

આવે. 'ઉત્થાન'નો ઉદ્દેશ છે, ઉદ્દેશ જોડ્યો વિશાળ છે, એમ્બેજ પ્રયત્નકામ વસમો છે, રાજકીય અને સામાજિક નિયમોમા ઉત્કાન્તિ થઈ, અને એને લીધે રાજ્યનોભ તથા સમાજસત્તાનો મ વધી પડ્યા આર્થિક પરિસ્થિતિ તગ બની અને ધર્મભાવના જે એ બધાના સયમ અને સુધાગ્રણ રૂપ હતી, તે સત્તાના મદમા અસ્તવ્યસ્ત થઈ, ધર્મભાવનાની શિથિલતામા બાહ્યાચાર અને બાહ્યધર્મને પ્રાપ્ત એ પકડી ગળ્યા, ક્રિયાકાંડની પાછળનું આત્મજ્ઞાન ગયું, અને સમસ્ત પ્રગતનો જીવન વ્યવહાર યત્રમનુષ્યના જેવો અજ્ઞાનમૂલક બન્યો

*

*

*

જ્ઞાનશક્તિ હણાઈ, એટલે ક્રિયાશક્તિ ઉપરનો કાણુ ગયો, ક્રિયાશક્તિની સ્વચ્છ પ્રવૃત્તિમા સકલપગનો દુરુપયોગ થયો, અજ્ઞાનને લીધે જોધા સકલપો થયા, ધર્મભાવના દમાઈ ગઈ, અને સત્તાના મદમા સુધારણાને બદલે કુધારણા વધી, વિદ્યાને બદલે અવિદ્યા કુળવણીને બદલે સમજણ વગરની ખીલવણી, ગણતર વગરનું ભણતર, અનુભવ વગરનું વાગ્દેહાન્ત, સમજ્યા વગરનું કર્મકાંડ, -આમ બધે,

ધર્મસંકરતા વ્યાપી; પરિણામે દુઃખ, ચિંતા; ક્લેશ, લોભ અને મોહનાં પ્રચંડ વાવાઝોડાં શું પૂર્વ કે શું પશ્ચિમ,—શું ઉત્તર કે શું દક્ષિણ,—પૃથ્વીના ચારે ખંડમાં વ્યાપ્યાં—વધ્યાં—અને મુહની જવાળાઓ પ્રકટી.

*

*

*

ભારતવર્ષ એતે, પોતાનો સ્વધર્મ સમજે, અને સ્વધર્મ પ્રમાણે વિદ્યા મેળવે અને કેળવે; વ્યવહાર સુધારે, અને જીવનના સમસ્ત પ્રદેશમાં સર્વાંગી વિકાસ કરવાનાં સાધન શોધે

*

*

*

‘ઉત્થાન’ આ માર્ગમાં નિમિત્ત બને એમ આપણે ઈચ્છીએ; વિદ્વાન લેખકોનો અને સહૃદયી જિજ્ઞાસુઓનો સહકાર એમાં જોઈએ; માસિક પ્રકાશનની સાથે સાથે મન્યમાળા શરૂ થાય, અને બીજી પણ જ્ઞાનપ્રચારની અવનવી દિશાઓ સૂઝે અને એમાં સફલતા મળે એવી શ્રીકૃષ્ણ પાસે પ્રાર્થના અને વાચકવર્ગને વિનંતિ.

+

+

*

પશ્ચિમમાં બાહ્યબુદ્ધ વેગથી વધતું જાય છે; એના પડછંદારૂં આખા વિશ્વમાં મનોમન્યન ચાલે છે; સૌ સૌનું સંભાળે છે; ભારતવર્ષ પોતાનું સંભાળે; અને એનું પોતાનું ધન એટલે અકલ્પ્ય કાળથી વારસામાં મળેલી, વિશ્વના કોઈ દેશે ન સાંભળેલી કે ન અનુભવેલી એવી અભવિદ્યા.

*

*

*

અભવિદ્યાનાં સાધન ન બદલાય; દેશદેશની સીમાઓ તૂટી અને જુગોળ બદલાય; રાજ્ય વિખેરાયાં અને પ્રજાની આર્થિક, સામાજિક દશા ફરી ગઈ; વ્યવહારનાં સાધનો બદલાયાં અને બાહ્યબુદ્ધના વિષયોનાં

ઉપાન્તર થયાં; પણ માનવ-મનન કરી શકે એવા મનવાળું પ્રાણી-
એવી અને એટલી જ હૃદયો અને હૃદયોનું જ્ઞાન ભોગવતું
અનાદિશક્તિ એવું ને એવું જ છે.

+

+

+

મનને કેળવે, સુધારે, સુખદુઃખથી પાઠ કરે, અને આનંદચુદ્ધન
શમાવે એ જ વિદ્યા; મનનું મિથ્યાત્વ અને જેમાં એ અધ્યસ્ત છે, એ
અધિષ્ઠાન સ્વરૂપ આત્મતત્ત્વને જોળે એટલે હૃદયશાન્તિ ! અખંડ
આત્માની જોળખાણ એટલે અખંડ આનંદપ્રાપ્તિ અને અખંડ
આનંદ પ્રાપ્તિ એટલે જ સદ્ગતિશાસ્ત્ર !

x

x

x

પરમાત્મા આપણને સૌને આવી દષ્ટિ કેળવવાના અધિકારી
બનાવે !

ઉત્થાન

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્યચરાન્ નિવોધત ।

જોડો, જાગો, જિભા યાઓ, આગસ છોડો, પ્રમાદ છોડો, ધર્મ-પરાપણ યાઓ, કર્મ કરો, પુરુષાર્થ કરો, વ્યવહાર અને પરમાર્થ બંને સાધો, બંને ક્ષેત્રમાં ધાયું કામ પાર પાડો, એવું જ્ઞાન મેળવવા જ્ઞાનીઓની શોધ કરો, તેમજ એમનાં મેવાશુશ્રૂષા કરી એ જ્ઞાન મેળવો !—આવાં શબ્દબાણુ આપણને વેદના વારાથી વાગતાં આવ્યાં છે; અધોરીની પેઠે આપણે ઊંઘ્યા કરીએ છીએ, પણ એ લોકહિતની ઋષિમુનિઓએ આપણને અજ્ઞાનનિદ્રામાંથી જાગડીને જાગાડવાં, અને સર્વાંશે સચ્ચિત્ત સુખને લ્હાવો લેવા પરાપૂર્વથી કહ્યું છે અને હજીએ કહે છે.

ખરી વાત એ છે કે આપણે અજ્ઞાનમાંથી ઝાંરીએ છીએ એટલે આગમુ અને એટી છીએ. મૃત્તાં કે ભેદાં ભેદાં વિષયસુખે મગ્ન તે જિભા યદને આંગળી પણ જોવી ન કરવાની આપણી વૃત્તિ છે; અને વારંવાર ચેતવણી મળવા છતાં પણ ઘડીએ ઘડીએ બૂલ કરીએ તેવા છીએ,

એના, માનવસ્વભાવનું એમને પૂરું જ્ઞાન હતું. તેઓ જાણતા હતા, કે માનવ સ્વરૂપે તો સચ્ચિદાનન્દ છે, છતાં અવિદ્યાને અધીન બની અજ્ઞાની અને વિષયી સ્વભાવનો થઈ આ પૃથ્વીપર અવતર્યો છે. કીટ પતંગથી માંડીને હિંસક પશુમાંના ટોળાનો આ છવ્, સહવામે સ્વભાવે, જાણે અજાણ્યે પણ પશુસ્વભાવનો વંશવારસ હોય એવ આચરણ કરે છે; દુઃખ પામે છે, કલેશ ભોગવે છે, વારંવાર હારે છે ધાતુ સુખ મેળવી શકતો નથી; જગતના દેબવેદ યાજ્ઞ આંધળો બનીને દોડે છે, હવામાં ખાયકા ભરીને ગાંસડી બાંધવાનું સાહસ કર્યા કરે છે, અને આવી આવી ગમ્મથકમાં જ જીવન વેડી, જે અજ્ઞાન-માથી અવતર્યો છે—નીચે જિતર્યો છે, તેમાં પાછો નીચેને નીચે વિશેષ અજ્ઞાનમાં ચાલ્યો જાય છે: આમ અજ્ઞાનના અગ્નિપ્રયા પ્રદેશમાંથી આવી એના જ અજ્ઞાનમાં જવું, એ પશુધર્મ જ જાણે માનવ-સમૂહે અત્યારસુધી પોષ્યો-પાવ્યો હોય, એવું એમને નજર ફેરવતાં દેખાય છે.

જે કોઈપણિપદનું શ્રુતિવાક્ય ઉપર જિતાયું છે, એના સમર્થનમાં એ જ ઉપનિષદ બીજે સ્થળે માનવસ્વભાવનું સુંદર સમ્બોધમાં વર્ણન કરે છે,

૧ “પરાઞ્ચિ જ્ઞાનિ વ્યતૃણત્ સ્વયંભૂઃ
તસ્માત્ પરાઞ્ પશ્યતિ નાન્તરાત્મન્ ।
કશ્ચિદ્ ધીરઃ પ્રત્યાગાત્માનમૈક્ષત
આવૃત્તચક્ષુરમૃતત્ત્વમિચ્છન્ ।
પરાચઃ કામાનનુયન્તિ ચાલાઃ
તે મૃત્યોર્યન્તિ વિતતસ્ય પાશમ્ ।
અથ ધીરા અમૃતત્વં વિદિત્વા
ધુષમધુવેષ્વિદ્ ન પ્રાર્થયન્તે ॥

૨-૧-૧

૨-૧-૨

ભાવાર્થ:-૫૧મેશ્વરે બાહ્ય વિષયોનું જ્ઞાન થાય એટલા માટે સમર્થ

માનવીનાં આસુરી અને દૈવી સ્વભાવનું રહસ્ય આમાં સમગ્રન્યું છે. પરમાત્માએ સૃષ્ટિકાલે સૌનાં પૂર્વકર્મોનાં ફલરૂપે મનુષ્યની ઇન્દ્રિયોને બહિર્મુખ બનાવી છે. અને તેથી એ નિત્ય સુખસ્વરૂપ આત્મા તરફથી મ્હોં ફેરવી, હમેશાં અનિત્ય એવા બાહ્ય વિષયોને બેસા-મેળવવા અને ભોગવવાનું કામ કર્યા કરે છે. આમ સાંસારિક બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો બહાર વિષયો તરફ ખેંચાઈ જાય છે અને પરિણામે વિનાશી વિષયોના મોહમાં ને મોહમાં પોતાને પણ વિનાશી અનુભવે છે; જાણે જન્મમૃત્યુવાળા આ દેહમાં જ વારંવાર રીજાવામાં જ એમને એમ મજા આવતી હોય ! એમને શાંતિ હોતી નથી, સુખ મળતું નથી, ચંચલતા જ એમનો સ્વભાવ બની જાય છે, વિષયો અને વાસનાઓનો છેડો આવતો નથી, આ કહું કે તે કહું, આમ થાય તો હીક અને તેમ થાય તો સાઈ.

આમ મનુષ્ય સંસાર ભોગવે છે એમ કહેવા કરતાં વિષયો મનુષ્યને ભોગવી રહ્યા છે એમ કહેવું વધારે યોગ્ય લાગે છે. પરંતુ એ વિષયોના

ઇન્દ્રિયોને ઢાળી નાખી; (આત્માથી વિમુખ કરી-કારણ કે આત્માથી વિમુખ થયા વિના અને એનું વિસ્મરણ થયા વિના જગત્ અને જગત્ના વિષયોનું જ્ઞાન સંભવતું નથી. (એક કાલે બે જ્ઞાન બની શકે જ નહિ.) તેથી એ બાહ્ય વિષયોને જ જોઈએ છે, અંતરઆત્માને નહિ. પરંતુ કોઈ વિવેકવાન ઇન્દ્રિયોને રોકીને (એને 'અંતરમુખ વાળીને ') અમૃતને (વિષયભોગથી મળતાં અનિત્ય સુખમાંથી પ્રદી નિત્ય સુખને) પામવાની ઈચ્છાવાળો અંતરઆત્માનું દર્શન (સચ્ચિદાનંદનો અનુભવ) કરે છે. (૨) સામાન્ય સાંસારિક બુદ્ધિવાળાઓ બહારના વિષયો પ્રતિ ખેંચાય છે, ચારે તરફથી ધસી આવતા (વિષયોના ભોગમાંથી આત્મજ્ઞાનનો નાશ, અને દેહની દી-ભુતાશ્વી) મૃત્યુના બંધનમાં બંધાય છે; અને વિવેકીઓ અચળ અમૃત-પાત્રને જોઈને અહીં (આ સંસારમાં જે દુઃખમય ભોગ છે તેવા) અનિત્યની ઈચ્છા કરતા નથી.

બધનથી થોડો સ્વતંત્ર થયેનો કોઈ ધીમજીર, વિવેચી અને વિશુદ્ધ હૃદયવાળો હ્યાત્મા સમજે છે કે આ વિષયયુક્તમા કોઈ દેશાને માર નથી, નથી એ મેળવવામા સુખ કે નથી ધાર્યા વિષય ન મળે ત્યારે શાંતિ એને તો એ બન્નેમા વિનાશ જ દેખાય છે અને તેથી હા-
જીવ, કે હાબાવાબનો વિવેક ઠગી, એ મન્નેથી પર સાચુ અમરપણુ શોધે છે. હૃદમા કે દૈતમા અમરપણુ નથી, પણ સાચુ અમરપણુ કે જેને ઉપનિષદો અને ગીતામા “અમૃત” ને નામે વર્ણવ્યુ છે. એ અમૃતપ્રાપ્તિનો અધિકારી થવા મહેનત કર છે એ અમરપણુ એટલે જ જન્મમૃત્યુ, સુખદુઃખ, ગાદોષ, હર્ષશોક, હાનિવાલ, જ્યા-
જ્યા, ઈત્યાદિ વિકારો હૃદયથી માનવચિત્તને પ્રાપ્ત થતી નિત્ય મુક્તિ અમૃત એ જ મોક્ષ અને મોક્ષ તે જ અમૃત પ્રાપ્તિ અને એ જ અમૃત પ્રાપ્તિ તે બ્રહ્મપ્રાપ્તિ અમૃતપ્રાપ્તિ, મુક્તાવસ્થા, નિર્વાણ અભયપદ, સ્વરૂપસ્થિતિ, દૈવત્વપદ, આ બધા એક જ અવસ્થા બતાવનારા પદ્ધતિ સંદેહ છે.

આ પૃથ્વી ઉપર આપણે માનવ શરીર ધરીને આવી અડધા, અથવા કહો કે અજ્ઞાનમા આવી પડ્યા, અને ત્યાગપત્રી સુખની શોધમા ને શોધમા સત્તા અને શક્તિ મેળવવાની મરીને પણ મહેનત કરનારા પુરુષાર્થી તરીકે જોગખારીએ છીએ, સૃષ્ટિના આદિ કાળથી સત્તાના શોખીનોએ વિગ્રહો મચાવ્યા, પરંતુ કોઈ સામાન્ય હબ્બુ સુધી એક હથ્થુસત્તામા, એક જ દેશમા કે એક જ પ્રજાને અધીન થઈ ન્દુ નથી સંપૂર્ણ સત્તા, વિશાલ રાજ્ય, અવિચલ સુખ, અવિગ્ન શાંતિ અથવા હ્રષ્ટ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ આ સસારમા કોઈને સદાને મારે મત્યા હોય એમ ઇતિહાસના પાના વાંચી સહાગાવતા નથી.

મનુષ્ય જ્યારે બહિર્મુખ રહીને વિષયો તરફ જ ધસડાતો જાય છે,

ત્યારે ઐશ્વર્યની પરાક્રાંતિ રૂપે રાજ્યલોભ સુધી પહોંચે છે; આમ ખંડરાજ્યમાંથી ચક્રવર્તીપણાનો લોભ-મોહ માનવ પ્રાણીને ઉત્તરોત્તર હિંસક પશુના નબ્બ સ્વરૂપમાં ઉધાડો કરી આ મનુષ્ય કેવળ પશુનું જ રૂપાન્તર છે એવો ભાસ કરાવે છે.

ધર્મ અને અધર્મ, દૈવી અને આત્મીય તોમજ નીતિ અને અનીતિની હારજીત બતાવતાં હજારો યુદ્ધ થઈ ગયાં, શરવીરોની ગાથાઓ ગવાઈ, એમનાં પરાક્રમના રોમાંચકારી ઇતિહાસો લખાયા, અતિશયોકિત પણ જાંખી પડે અને કલ્પના પણ ન પહોંચે એવાં અદ્ભુત વર્ણનો ઇતિહાસને પાને ચડ્યાં, પરંતુ સામ્રાજ્ય અને સત્તા મેળવવામાં જ કીમતી માનવજીવનને વેડરી નાખવાનો પુરુષાર્થ માનનારાઓની દશા દેવી થાય છે તેનું સ્વા. રામતીર્થ આમ વર્ણન કરે છે:-

“ એક દિવસ એવો હતો કે ગ્રીકોના સૈન્યોની દોડધામથી પૃથ્વી ટૂંકી બેઠતી; આજ ફિલિપ્સ અને સિકંદરના દેશનું માત્ર કહાણી કહેવા જેટલું જ નામ બાકી રહ્યું છે. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે રોમની રાજધાનીની ધ્વજ ભૂમંડળના લગભગ બધા દેશોમાં ફરકતી ત્યારે આજે સીઝરનાં સિંહાસનો ઉપર તો કરોળીઆ બળાં ગૂથે છે. એક દિવસ હતો કે અધરાસિયામ, ફેરેન અને કેકાઉસ (પારસી સમ્રાટો)ની અસંખ્ય સેનાઓ અને ઘોડાઓની કુચકદમથી બેઠાં જંગલોમાં પણ એમ કહેવાતું કે પૃથ્વીના ટૂંકડે ટૂંકડા થઈ ગયા અને આકાશ બેઠે બેઠું. આજ એ જ ગણ્યાગાંઠ્યા ત્યાંના સોગબજી રસ્તમજી કે નવરોજી નામધારી વતનીઓ ભારતવર્ષને પોતાનું વતન માની રહ્યા છે. મોગલોનો ચમકતો ચાંદ ચાઝ દિવસનું ચાંદરજી દેખાડીને તદ્દન જાંખો પડી ગયો છે. આમ અનેક શક્તિશાળી સામ્રાજ્યો સમુદ્રના મોજાની પેઠે બેઠે ઉછળીને હતાં નહોતાં થઈ ગયાં છે.

“પરંતુ જે જાતિ ગ્રીકોના જ્ઞાનનું પણ મૂળ હતી; જે વખતે રોમના સામ્રાજ્યનો પાયો પણ નહોતો નાખાયો, એ બધાં સામ્રાજ્યો પહેલાં

જેની હયાતી હતી અત્યારના યુરોપના મન્નારો કે સત્તાધીશોના આપ-
 માદા જર્મનીના જંગલોમા નાગા ઉઘાડા કરતા હતા, તે જાતિની ઉત્પ-
 ત્તિનું મૂળ શોધવા જતા તો ઇતિહાસની આખે પણ જાખ વળે
 એવું છે આ હિંદુ જાતિ આપણા દેશમા અત્યારે પણ
 ત્રીસ મેડા સખ્યામા મોજૂદ છે, અને દૂધતી
 દેગતી જાય છે એનું કાગળુ ?--મગળુ એ જ કે એનાં શાસ્ત્રોનું
 પ્રત્યેક વાક્ય એના જીવનના પ્રત્યેક વ્યવહાર ઉપર આનંદથી શરૂ થઈને
 ઉપર શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ થી સમાપ્ત થાય છે --કાગળુ એ જ કે
 યુદ્ધ અને વિગ્રહ જમાવવાના નહિ પણ વૈરાગ્ય અને ત્યાગ સમ્પા-
 વના એના શસ્ત્રાસ્ત્ર છે --મગળુ એ જ કે દેશો પર રાજ્ય ભોગવવાને
 બંને પોતાની જાત પર કાબૂ મેળવવાનો અને આત્મજ્ઞાન દ્વારા સ્વ-
 (આત્મા) રાજ્ય (સર્વમ દ્વારા જ્ઞાન) મેળવવાનો એનો આદર્શ છે
 આ જાતિ ઉપર હિંદુઓ અનુગ્રહ હમેશા રહેતો આવ્યો છે અત્યારે
 છે, અને અનન્તકાળ સુધી ચાતુ રહેશે આ એ જ ઉદાર (હિંદુ)
 જાતિ છે કે જે મુસલમાનોને મરજી બનાવવામા ફાળો આપે છે અને
 ખ્રિસ્તીઓને દેવળો બનાવવામા સક્રિય સહાયતા કરે છે

સંસારમા પ્રત્યેક દેશ પોતપોતાનું કર્તવ્ય જાળવવા માટે નિર્માર્ઘ
 ચૂકેલો છે ભાગતવર્ષને બ્રાહ્મણપણા (Priesthood of Nature)
 નું કર્તવ્ય સુપ્રત થયું છે કોઈ દેશને સાસરિનું તૃણજાએ વ્યાકૂળ બના-
 વ્યો છે, તો કોઈને ભોગ અને ઐશ્વર્યની વાસનાએ ચંચલ કરી મૂક્યો
 છે, સાચો હિંદુ તો એ છે કે જે રામની ઉપર પોતાના પ્રાણ આવારી
 નાખે બ્રાહ્મણ તો એજ કહેવાય કે જે પોતાની વાણીથી હમેશા બ્રહ્મ-
 પંથના સ્તોત્ર ભજ્યા કરે "

સ્વામીજીના આ વાક્યો કોયપનિ ની શ્રુતિનો જુસ્સાવાર વાણીમાં
 ભાવાર્થ સમજાવે છે ઇન્દ્રિયો બાહ્ય વિષયો ભણી જ દોડ્યા મેં અન્ત-
 જાતમા ભલી વગે જ નહિ તે પુરૂષ મદી અમૃતનો સ્વાદ ન કરી સકે

આવા અવિવેકીઓ અનિત્ય પદાર્થમાં જ નિત્ય પદાર્થની શોધ કર્યા કરે છે. ભારતવર્ષની પ્રજા, એનો સ્વભાવ, એનું કુદરતી વલણ, એની સરળ અને નિષ્કપટ રહેણીકરણી, એની ભુગણ્તૂની સંસ્કૃતિ અને વિદ્યા, એનું આત્મજ્ઞાન, એ બધાનું જેટલું વિસ્મરણ થયું અને પશ્ચિમનો મોહ વળગ્યો, તેટલા પ્રમાણમાં આપણે એ દેશની આંધળી વાતર નકલ કરી; પરિણામે ધણું ગુમાવ્યું, ધણું ભૂલ્યા, ધણું આડે માર્ગે ચડ્યા, અને કલહ અને કંઠાસ જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં નોતરી લીધાં.

ભાષા ભાષિવચ્ચે, કુટુંબકુટુંબ વચ્ચે, નાતગ્નતમાં, ગામેગામ, દેશે-દેશ, તેમજ સમાજના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં ઝગડાઓ વધી પડ્યા; એ બધાના મૂળમાં આપણી બહિર્મુખ વૃત્તિ જ ખાસ કારણ હોય એમ જણાય છે. આપણે આપણો સ્વધર્મ ભૂલ્યા. સ્વધર્મ ભૂલ્યા એટલે સ્વભાવ અવળે ચીલે ચડ્યો; સ્વભાવે ઉલટી દિશા પકડી એટલે સ્વકર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થયા, અને સ્વકર્મ એ જ સત્કર્મ છે એવું જ્ઞાન ન રહ્યું તેથી સત્કર્મને બદલે દુષ્ટકર્મ, દુષ્ટકર્મને લીધે દુઃભાવ, અને દુઃભાવને લીધે દુઃખના અધારા અરણ્યમાં આંખે પાટા બાંધીને સુખ શોધનારના જેવી સ્થિતિ થઈ પડી.

પરિણામે કલેશ, કંઠાસ, ભોગમાં સ્પર્ધા અને ખોટી ચડસાચડસીનો અંત જ આવતો નથી; પણ ક્ષુભિત આપણને સમજાવે છે કે જેઓ અમૃતના જિજ્ઞાસુઓ છે, તેઓ આ અનિત્ય પદાર્થોની ઇચ્છા જ કરતા નથી, કારણ કે તેઓએ અમૃત એટલે નિત્ય વસ્તુ મેળવી લીધી છે.

એ અમૃત મેળવવા આપણે આપણી બિંધ ઉગાડવી છે; વિવેચની આ વિકારી વાસનાઓ, અને પદાર્થો મેળવવાની આંધળી અયગ્રાગ્રા-માંથી આપણે ઉત્ક્રાંતિ છે; આજસ દોડીને ઉત્ક્રાંતિ છે-અને પછી-જનમવાનું-જનમતિ મેળવવાની, મેળવીને પણ સાચવી રાખવાની છે; ધોર ઉંઘણીની જગાડ્યા પછી પણ આગમનો માર્ગો બિંધી જાય છે, આપણે

એ પ્રમાણ, એ આગસ, એ ઘોર નિદ્રામાથી જાગવું છે, તેમ જ જાગ્યા પછી ફરી વાર ન ડીઘી જવાય એની સાચવેલી ગમવાની છે કે જેથી કલહ, કલ્યા, કલેશ અને કુસંપના વાતાવરણમાથી નિત્યને માટે ગમી શકાય. સસારી વિષયોના જ્ઞાનને જ જ્ઞાન માની બેચુ, અસંખ્ય પુસ્તકોના જ્ઞાના થવું, નવનવી વિદ્યાઓમા પારગત બનવું, વ્યવહારોની ઉચ્ચપાયે દરવામા કુશળ ગણાવું, વાણી, મન, અને વર્તનમા ભેદ ગમી જગતમા ફાવ્યા કહેવનવવું, વૈભવ અને વિલાસ મેળવવા-ભોગ-વવામા જ બુદ્ધિને ખરેખરી નાખરી, એ બધી વિદ્યા નહિ પણ અવિદ્યા છે, એ જ્ઞાન નહિ પણ અજ્ઞાન છે, એ કેળવણી પૂર્વના પ્રકાશની ભાગ્ય વર્ષની નહિ પણ પશ્ચિમના આયમના સૂર્ય પાછળ આવતી અમાવાસ્યાની રાત્રિના ઘોર અધારા જેવી છે. એમા નથી રહેતું સ્વધર્મનું જ્ઞાન કે નથી સચવાતું સ્વધર્મનું પાલન, સ્વધર્મ, સ્વકર્મ, સ્વકર્તવ્ય, એવા કશા માનવજીવનને પુર્ય પથે ચડાવે એવા સત્કર્મ થાય એવો સ્વભાવ જ જેમાં કેળવાતો નથી, એ વિદ્યા નહિ પણ અવિદ્યા અને જ્ઞાન નહિ પણ અજ્ઞાન જ છે.

સાચી વિદ્યા, સાચું જ્ઞાન, અને સાચો ઉપદેશ મળ્યા કે મેળવ્યા વિના સ્વધર્મ સૂઝતો નથી સ્વધર્મ સૂઝ્યા વિના સ્વભાવ સુધરતો નથી, સ્વભાવ સુધર્યા વિના સત્કર્મ થતાં નથી, સત્કર્મ કર્યા વિના આપણી પ્રવૃત્તિમાં આંકુશ રહેતો નથી, નિગ્રહ પ્રવૃત્તિમાં આત્મ વિદ્યાનો ઉદ્દેશ સચવાતો નથી અને એ આત્મજ્ઞાનના ઉદ્દેશ વિના માનવસ્વભાવમા જે પશુ ધર્મના લક્ષણો છે, તેનો જ ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતો જાય છે, અને છેવટે જગતમા કલહ અને કલેશ સિવાય બીજું કશું હાથ લાગતું નથી.

શ્રુતિ એટલા માટે કહે છે કે જીહ્યા અને જાગ્યા પછી આચાર્યો પાંચે જાઓ, યજ્ઞ પુરોહિત શરણ લ્યો, અમૃતનો ઉપદેશ તેઓ જ આપશે, સાચી વિદ્યા એ આચાર્યો જ શીખવશે, સાચું જ્ઞાન એ તત્ત્વ-

જ્ઞાનીઓ જ લણાવશે, અને તમને એવા દેવનરો જનાવશે કે આ સમસ્ત જગત રાગ-દ્વેષના લયવાળું સ્વર્ગ નહિ, પણ અમૃતભોગનું અભિધામ જ બની જશે.

આવી આત્મવિદ્યા લણાવે તે આચાર્ય ! આવું જ્ઞાન આપી જ્ઞાત્ર્માની લધુતા ટાળે તે સદ્ગુરુ, આવું શિષ્યણુ આપીને જે ચિત્તના દાહ શમાવે અને સ્વધર્મ તેમજ સત્કર્મ શીખવે તે જ શિક્ષક, અને જે જ્ઞાન સર્વોંશે આત્મસ્મૃતિ કરાવી દેત દુઃખ ટાળે એ જ વિજ્ઞાન.

પરંતુ એમાંયે શાસ્ત્ર સાવધાન થવાનું કહે છે; કારણ કે એના ઉપદેશક પણ વિરલા હોય છે. “ જ્ઞાનીનાં ન હોય ટોળાટોળ, મુક્તના ન હોય સર્વ ગજકપાળ ” અર્થે ભક્ત-કહે છે કે જ્યમ બધા હાથીઓના કપાળમાંથી મોતી નીકળતું નથી તેમ જ્ઞાનીઓનાં કર્ધ ટોળેટોળાં હોતાં નથી. ઉપદેશ આપે, પુસ્તકોના અર્થ કરી બતાવે, તર્ક વિતર્કોની સુંદર ગોઠવણી કરી આપી દંડપનાને શિખરે ચડાવી થોડી વાર બુદ્ધિની રસિક વૃત્તિને પોપણુ આપે, અનુભવ કરવાનાં સાધન શીખવવાને બદલે અંધોની વિદ્વત્તા વધારાવે, ત્યાગ વૈરાગ્યનાં કેવળ બાહ્યાંગ સમજીને અદ્વંકાર ગાળવાને બદલે ત્યાગ અને તપનું મિથ્યાભિમાન વધારે—એવા પંડિત-મન્યો અને અજ્ઞાનીઓથી બચવાની ચેતવણી આપે છે, કારણ કે શ્રુતિ પોતે જ બીજે ઠેકાણે કહે છે કે:—

૧ શ્રવણાયામપિ યહુભિર્યો ન લભ્યઃ

જ્ઞાણન્તો ડપિ ચદ્યો યન્ન યિયુઃ ।

આશ્રયો ચક્તા કુશલોઽસ્યલઘ્યાઃ

આશ્રયો જ્ઞાતા કુશલાનુશિષ્ટઃ ॥ ૨-૭

ભાવાર્થ—અનેક પુરૂષો એ આત્મજ્ઞાન સાંભળ્યા કરે, છતાં એનું જ્ઞાન-એવો અનુભવ એવાને યોગી નથી. (કારણ) એ (આત્મજ્ઞાનનો અનુભવી) વક્તા આશ્રય ૩૫ હોય છે, (અર્થાત્ એ વિરલ હોય છે; એ આત્માનુભવીનું

તત્ત્વજ્ઞાન કેવળ વાત ઠગનારાઓ પામે નહિ, પણ અનુભવીઓ પામેથી જ મળી શકે છે. એના વક્તા અને શ્રોતા બન્ને બુદ્ધિ અને હૃદયથી અધિકારી હોવા જોઈએ, યુક્તિથી સમજી શકે એવી બુદ્ધિની સક્ષમતા, અને ભક્તિપૂર્વક આચાર્યમાં બ્રહ્મદષ્ટિ કરી પોતાનું દેહા-ભિમાન ગાળી શકે એવી હૃદયની શુદ્ધિની એમાં આવશ્યકતા છે એમ ન હોતા સસારના અનેક રંગથી રંગાયેલો હોય, બ્રહ્માંડ પર સામાન્ય ભોગમવાની વાસનાથી બધાયેલો હોય, આકાશ પાતાળને ડાઘવાવી પાડનારા વિજ્ઞાન (Material Sciences) વડે પ્રકૃતિનાં તત્ત્વોને અધીન બનાવી શસ્ત્રાસ્ત્રો સજનારો કાર્ધકીમિયાગર હોય, ઇતિહાસ કે ખગોળબુગોળના વર્ણનો જાણનારો ઠાળનો વહીવટો હોય, અણુ-પરમાણુના ગુણધર્મ જાણી બ્રહ્મજગતમાં ચમત્કારો ચમકાવનારો હોય, અથવા એકાત્મતા જેસી આજી ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરી આત્મ ઇન્દ્રિયોનો વિકાસ કે વિસ્તાર વધારી સક્ષમ બ્રહ્માંડમાં વિહાર કરનારા દેવદેવીઓના દર્શન કરનારો હોય, દૂરદર્શન, દૂરશ્રવણ, કે વીના પ્રસંગોને પુસ્તક વાચવાની પેટે કહી સંભળાવનારો હોય, ૧. કર્મભોગ પ્રમાણે આવનારા ભવિષ્યના સુખદુઃખોની આગાહી કરી શકતો હોય કે અચાની તથા અણુધને બુદ્ધિ કે હૃદય

વર્જન શાસ્ત્ર વિધિ અને નિષેધ એમ બન્ને રીતે કરે છે એટલે સામાન્ય મનુષ્ય માટે એની વ્યાખ્યા બાધી સમાવી નથી કેવળ છદ્દાસુ કે ગુપ્તસુ, જેનું કેવળ આત્મજ્ઞાન જ હૃદય હોય તે જ શ્રદ્ધા અને સદ્વાસદારા જ્ઞાનીને ઓળખી શકે છે અને ઓળખે છે ત્યારે એને આશ્ચર્ય થાય છે તેથી અહીં વક્તાને આશ્ચર્ય કહ્યો છે.) એ જ્ઞાન મેળવનારો નિપુણ હોય છે, (અર્થાત્ એની બુદ્ધિ સૂક્ષ્મવસ્તુને સમજવા જેટલી એકાગ્ર અને શુદ્ધ હોય છે.) આવા કુશળ (બુધ્ધિશાળી) જ્ઞાની પાસેથી જ્ઞાન મેળવનાર પણ આશ્ચર્યરૂપ હોય છે (કારણ કે આ જ્ઞાન મેળવનારા જ પાછળથી જ્ઞાન આપનાર બને છે)

આપુર્યના ખેલ ખતાવી અવિદ્યાના ચક્રમાં વધારે ફસાવનારો હોય તે જ્ઞાની નથી; તે મુક્ત નથી; તેણે અમૃત ચાખ્યું જ નથી; એની વાસના શમી જ નથી; એને શાંતિ જ નથી; એને ન્હાના મોટાના, અશક્ત કે શક્તિશાળીના મોહ હજી ઊતર્યા નથી; આવા દ્વૈતપ્રપંચના કાવાદાવામાંથી પરવારીને અમૃતના અદ્વૈત સ્વરૂપમાં જે એકાકાર અનુભવીને પોતાનું અજ્ઞાન જેણે આત્મજ્ઞાનદ્વારા ભૂંડી નાંખ્યું છે, એવો વક્તા જ કુશળ છે, અને એવો આચાર્ય જ શરણ લેવા યોગ્ય છે.

એવા પરમતત્ત્વનો આત્માની સાથે અભેદ અનુભવ કરીને, બ્રહ્મ તથા બ્રહ્માંડનો પણ એવો જ અભેદ ઓળખી, જીવ જગત અને ઈશ્વર એ ત્રિપુટિનાં રહસ્યો બધાં એક જ પરમતત્ત્વના જ્ઞાનથી જેણે સમજીને દ્વૈત ભ્રાંતિને જેણે શાંત કરી હોય; સુખ, સંયમ, શીલ, અને સ્વધર્મને પોતાના જીવનમાં ઊતારીને કર્તા છતાં અકર્તા, વ્યવહારી છતાં અવ્યવહાર્ય આત્માનો અનુભવી તેમજ નિર્લેપ જગતનો ઉદ્ધારક કે સેવક છતાં જગતનાં સ્વખલાવથી મુક્ત, એવા આચાર્ય પાસે જવાથી જ એ સાચી વિદ્યા મેળવી શકાય છે.

માનવ પ્રકૃતિના સત્, રજ્સ અને તમસ્ એવા ત્રણ શુભ, અને ત્રણમાંથી મેળસેળરૂપે અસંખ્ય પ્રકૃતિનાં માનવીઓ આ જગતમાં છે; જેવી જેવી પ્રકૃતિ તેને મળે તેવાં સાધન શાસ્ત્રકારોએ ઝોઠવી મૂક્યાં છે; પણ સાવધાન ! આવી વિદ્યા મેળવવામાં, આવી રીતે ઈશ્વરપરાયણ થવામાં આવું આત્મજ્ઞાન ભણવામાં વાસના અથવા વિષયભોગને અણુમાત્ર પણ સ્થાન નથી. જ્યાં વાસના છે, ત્યાં ઈશ્વર નથી ને ઈશ્વરની ભકિત પણ નથી.

એક જ અંતઃકરણમાં ઈશ્વર ભકિત અને ઐશ્વર્યભોગની વાસના રહી શકે જ નહીં. એ બન્નેનો કુદરતી રીતે જ વિરોધ છે. ભોગ અને ઐશ્વર્ય એ અજ્ઞાન તથા અધિકાર છે; એ દુઃખ અને નાશવાન છે. જ્યારે ઈશ્વરનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ સુખ અને પ્રકાશ છે. એ નિત્યજ્ઞાન

છે, ઇશ્વરભક્તિમાં ઇશ્વરની પાસે સસાગના કે માયાના પદાર્થો માગવા માટે લિખાગી બનવાનું નથી, જગત અને જગતના ભોગો પૂર્વકર્મ પ્રમાણે આવી મળ્યા છે નહિં સુખ કે નહિં દુઃખ કોઈને મળ્યા નથી કે મળવાના નથી અત્યારે દુઃખ હોય અને ભવિષ્યમાં સુખ જોઈતું હોય તો ઇશ્વરના વિરાટ સ્વરૂપ જેવા જગતના પ્રાણી માત્રને સુખી કરો, એવે એ સત્કર્મના ફલરૂપે તમને સુખ મળશે અત્યારે થોડું સુખ હોય અને ભવિષ્યમાં વધારે સુખની ઇચ્છા હોય તો પણ એ વિરાટ જગતને સુખી કરો, અને એ વિરાટ પરમાત્મા ભવિષ્યમાં તમને વિશેષ સુખ આપશે

પણ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે કદી સસારના સુખની બીજી માગશો નહીં, આવી ચેતવણી વારંવાર મળી છે છતાં આ માયાની જગતમાં અજ્ઞાનનું આશ્ચર્ય તો લુચ્છો ! જગતમાં બીજાની તરીકે ઓળખાવવામાં શરૂ માનના સંપત્તિમાન રાગ મહારાગઓ, ધનાદ્યતા-જિને દલ કરનારા વૈભવશાળીઓ કે વૈભવના ઇન્કારદાર હોવાનો ડાળ ગળીને વાકી કેડે અને જોડી આખે કરનારાઓ, જ્યારે કમાવ અને પામવ જનીને ઇશ્વર અથવા ઇશ્વરના દાસદાસીઓ જેવા દેવદેવીઓ પાસે વધારે વૈભવ વધારે સંપત્તિ અને વધારે સુખ મેળવના કર્મફલનો અટલ નિયમ ભૂતીને છાની છુપી પ્રાર્થનાઓ, મન્ત્રજપો અનુષ્ઠાનો, ચંદ્રપારાયણો, તીર્થવ્રતો, જપ્તપો અને એવા કે કે કર્મ-જળના જળા ગૂથે છે અને પરિણામે ભવિષ્યમાં વિશેષ દુઃખના ફસાય છે, ત્યારે જેમ જગતમાં પણ લિખાગી કે કમાવનું મો કાઈ જેવા ઇચ્છતું નથી, તેમ ઇશ્વર પણ એમનાથી દુર્ગતો બ્રહ્માંડમાં ફૂગે દૂર જ રહે છે અને માયાના ચિત્રચિત્ર દ્રશ્યો જેઈ આવા અજ્ઞાની સકામ લકતો અધારમાં જ અચકાયા ડીવાયા કરે છે, આના બોળા માનવી અને એને લભાવનાર્થે અજ્ઞાની, તેમજ વિશ્રાન્ત શ્વાત્માઓ એ બન્નેની દશા મન મંદિપત સુખસ્વપ્નના

જન્મજન્માન્તરમાં વિશેષ પામર, કંગાળ, અને ંહીકણ થતી જાય છે, ભારતવર્ષની આવી અજાની, મોહગ્રસ્ત અને વહેમી દશાની ધર્મઘેલી પ્રજાની મનોદ્રશાનું વર્ણન કરતાં સ્વા. રામ વાજપ્તી જ કહે છે કે;

“આજકાલ તો હિંદુસ્તાનમાં વૈરયવર્ગ (કેવલ સંસારના વૈભવો મેળવવા અને સાચવવાની વૃત્તિઓવાળો વર્ગ)ની વાહવાહ છે । ક્ષત્રિયો (સમસ્ત જગતને પોતાનું ધર સમજી તેમાં વ્યવસ્થા અને ધર્મ સાચવવાની વૃત્તિવાળા)તો સમસ્ત દેશને પોતાનું ધર સમજવાને બદલે એકાદ ન્હાના સરખા ધર(દેશ)નેજ પોતાનો દેશ સમજે છે. બ્રાહ્મણો (કેવળ બ્રહ્મચિંતનમાંજ પોતાનું જીવન વીતાવી સર્વત્ર બ્રહ્મવિદ્યાનોજ પ્રચાર કરનારો વર્ગ) બ્રહ્મચિંતનમાં ધરપ્રારની ચિંતાને ભૂલી જવાને બદલે ઈયાંછોટરાં અને કુટુંબકળીલાની જંગળમાં બ્રહ્મને જ ભૂલી ગયા છે, અને ક્ષત્રિયો વૈરયોને રૂપીઆ પૈસાને ત્યાગ શીખવવાને બદલે (મહારાણા પ્રતાપ અને ભામાશાના ઢ્ઢાંતનો વિચાર કરો.) એમની પાસેથી રાજસત્તાને જોરે અયોગ્ય દાન ગ્રહણ કરવાનું શીખી શીખવી રહ્યા છે, જ્યાં જુઓ ત્યાં વ્યવહારમાં બધે વૈરયધર્મ જ-વાણીઆવૃત્તિ જ વધી પડી છે । વાહ વૈરયધર્મ ! આજકાલ તારા જ પોચાર છે । રાજ્યકર્તા પણ વૈરય જ છે । ”

“જગતને મોંએ તમે બલે રાજ મહારાજ કહેવરાવો હિંદના સપૂત કે ઉદ્ધારક તરીકે ઓળખાવરાવો, પણ જ્યાં સુધી તમે વાસનાઓ અને વિષયભોગનાં મેલાં, ગંધાતાં અને સડેલાં વસ્ત્રોના વાધા તમારા અંતઃકરણરૂપી શરીર ઉપરથી નથી ગિતારી નાંખ્યા, જ્યાં સુધી ચિંતાઓના સૂકા ટુકડા તમારા પેટમાં ચૂંકાય છે; જ્યાં સુધી તમે સ્વરાજ્ય (પોતાના મન અને ઇંદ્રિયો પર કાણુ) નથી મેળવ્યું; જ્યાંસુધી તમે કામવાસનાઓના અને એ પ્રમાણે ભોગ મેળવવા દેવદેવીઓના કંગાળ દાસ બનીને છૂપી દીનતા વધાર્યા કરો છો, ત્યાં સુધી તમે

પ્રતિષ્ઠા પામેલા સત્તાધારીઓ શાના ?”

મના રામ આપણને આમ ચેતવણી આપે છે કે ખબરદાર ! ઈશ્વર ભક્તિ કે આત્મજ્ઞાનનો અર્થ ભૌગૈશ્વર્ય કે વિધો મેળવવામાં આપણી સકલ્પ શક્તિ વધારવી એ નથી સમારનો સકલ્પ મૂકીને હું સચ્ચિદાનંદ, શુદ્ધ આત્મા છું-એવો સકલ્પ વધારવો એનું નામ આત્મજ્ઞાન, અને વ્યવહારમાં સમસ્ત ક્ષણો તો શુ પણ કેવલ આપૃત્તીનોજ વિચાર કરીએ તો એમાં સમસ્ત પ્રાણીમાત્ર પગમાત્રાના વિરાગ સ્વરૂપના હિન્નહિન્ન રૂપો છે, એવું જ્ઞાન અને એમની સેવા એ જ ઈશ્વરભક્તિ આવું જ્ઞાન એજ આપણી અન્નવિદ્યા અને આપણા જરૂરિયાતોને આપણને પગપગદારા મળેનો અમૂલ્ય વારસો છે

ભૌગૈશ્વર્ય તો નરમગાર છે આત્મજ્ઞાન વિનાનો પૈલવ મડકનો શણગાર છે સયમ વિનાનું સુખ એ દુખના કાટાળા ઝાડના બીજ વાનવાના છે અને આત્મજ્ઞાન વિનાનો વ્યવહાર એ કાટાળું અધકાર જેવું લય કર ન ગવ છે એવા માટે પ્રથમ આત્મવિદ્યા અને પછી વ્યવહાર વિદ્યા

પ્રાચીન સમયમાં અપાતી વિદ્યાની વિશુદ્ધ પ્રણાલિકાની જરૂર કલ્પના તો કરો ! આવી અન્નવિદ્યાને લક્ષમાં રાખીને જ પ્રાચીન સમયમાં અન્નપિંડોના તપોવન શોભી રહેતા અન્નવિદ્યા જેનું લક્ષ્ય છે એવા શિષ્યોને બીજા વ્યાવહારિક વિદ્યાના અગ ઉપગિાં ન્યાં શીખવાતા, ત્યાં એવા, શુશ્રૂષા અને સયમથી એમનું આગ્રિ ધડાતું એ વિદ્યાર્થીઓ ૧સમિતપ્રાણિ થઈને આચાર્યો પાસે જતા, એને લક્ષ્યમાં

૧ અન્નપિંડો આશ્રમમાં ગૃહસ્થાશ્રમી તરીકે રહેતા, ત્યાં અનેક સાધનોમાં યજ્ઞ પણ એક સાધન તે વખતે મનાતું એમાં હોમ માટે જે સમિધ બોધએ તે લઈને વિદ્યાર્થીઓ તે કાળે જતા, એક તો એમાં એ સૂચન હતું કે લાકડા લાવવા નેટવું હલકામાં હલકું કામ કરવા નેટી, પણ વિદ્યા મેળવવાની એમાં આતુરતા અને ઉત્સુક દેખાતી, અને બીજું અન્નવિદ્યા

રાખીને જ પ્રાપ્ત્યરાત્ર શ્રેષ્ઠ પુરુષો, (માનવ સમૂહમાં જેઓએ પરમ-તત્ત્વને જાણ્યું એ શ્રેષ્ઠ) ની પાસે જઈને ત્રિવેણી સ્નાન મેળવવાનો આદેશ શ્રુતિ આપે છે.

ચારે વર્ણને પોતપોતાના ગુણધર્મને અનુસરીને કર્મ કરવામાં ઉપયોગી થાય એવી વેદાંગ વિદ્યા અપાતી; તેથી વિદ્યાપ્રાપ્તિનું લક્ષ્ય લક્ષ્મી નહીં પણ શાંતિ હવું; વૈભવોની વિપુલતા નહીં, પણ વૈભવને આત્મજ્ઞાનનું સાધન મનાવું. સાંસારિક સાધનો આત્મજ્ઞાનના મંદિરમાં ચડવામાં પગથીઆં મનાતાં; વ્યવહારને સરલ અને મુગમ બનાવનારી આપણા વિષ્ણુ સ્વરૂપ આત્માને અનુમરનારી લક્ષ્મી સમા-જની માનુષ્યે સેવા કરતી; પણ સાધ્ય અને ઉપાસ્ય તો શબ્દશ્રવણ અને વેદવિદ્યાના અવ્યક્ત સ્વરૂપને મૂર્તિ રૂપ આપનારાં વીણા તથા અક્ષંકાર રૂપે પુસ્તકને હાથમાં રાખનારી મહાદેવી સરસ્વતી જ હતી.

એ સરસ્વતીને વિસારીને, એનું અપમાન કરીને, લક્ષ્મીને જ ઉપાસ્ય કે સાધ્ય માનીને એની પાછળ ઘેલા બનનાગઓની દુર્દશા તો જુઓ ! પૈમો, વૈભવ, આ પદાર્થ અને પેલી વસ્તુ, આમ કરું ને તેમ કરું, આટલું મેળવ્યું ને આટલું મેળવવાનું છે, આવી જ દોડધામમાં લક્ષ્મીની જ કૃપા શોધનારાઓ, વૈભવ માટે જ લડી મરતા. સામાન્ય મનુષ્યમાંથી માંડીને પૃથ્વી પરના સામ્રાજ્યવાદીઓ કે સામ્યવાદીઓએ યુદ્ધો નોતરીને નરકાગાર ઊભો કર્યો છે અને તેથી જગત્ ત્રાહિ ત્રાહિ યઈ રહ્યું છે ! શાંતિ, સુખ, સંયમ અને શીલનું સૂચન અને પ્રેરણા આપનારી, સદ્વિદ્યા અને સદ્શાસ્ત્રોની મૂર્તિ જેવી સરસ્વતીની ઉપાસના ભૂલીને ચંચળ, અને અનેક માયા રૂપ ધારણ કરનારી વિષ્ણુરૂપી આત્માની શુદ્ધ દાસી જેવી-લક્ષ્મીને જ ઇષ્ટ માનનાગ દેશની પામર દશા ન થાય

મેળવવા જ એ વિદ્યાથી આપ્યો છે એની એ બાધ નિશાની હતી; અત્યારે જેમ શીતા રૂપીયા એ નિશાળીઆની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની કિંમત છે તેમ.

તો બીજું સુ બને !

પણ ફરી ફરીને ભારતવર્ષ જંગે છે, દિવસ અને રાત્રિના પ્રકાશ અધકારના ક્રમ પ્રમાણે યુગધર્મ બદલાય છે, અને જ્ઞાન અજ્ઞાનના પડખાની પેટે ધર્મ અધર્મના ક્રમ આવ્યા કરે છે આપણી ગતિ હવે ચીતરા આરી છે, તેથી સમાજનો સિવાજ ન કરતા પ્રત્યેક પોતાની અજ્ઞાન ગતિ પૂરી થરા આરી છે એમ માનીને હવે ઠોકે, જન્યત થાય, અને સ્વધર્મ પાળરા મારે, તો ભારતવર્ષને એના મૂળ ધર્મમા આવરામા વિવિધ થાય એમ નથી

કોઇ અજ્ઞાત કારણુવરા ભારતવર્ષ એ પશ્ચિમના મોહમા પડ્યુ, પશ્ચિમની વિદ્યા ત્યાની કેળવણી, ત્યાનો સસાર, ત્યાનુ વિજ્ઞાન (Science) ત્યાની રહેણી કછી, ત્યાના રીત રિવાજ, એ બધાની પાછળ પાગલ બનેલા એ આર્યજાતિના સતાનો ! ખ્યાનમા ગાળને કે જૂના ઋષિમુનિઓના બ્રહ્મજ્ઞાન જ અજ્ઞાન નિદ્રામાથી તમને જગા અને એ પ્રાચીન ઋષિઓએજ તમને જગાડ્યા છે એમ નહીં,

તુ એ પશ્ચિમની કેળવણીનો પૂરો અનુભવ કરી, ગણિતવિદ્યા અને એમના વિજ્ઞાનની કસોટી પર આપણી વિદ્યાને કસીને જેણે પોતાના પચીસ વર્ષની તપશ્ચર્યાના અગ્નિમા બ્રહ્મવિદ્યાને સિગુદ્ધ કરી અને છેત્વા આડોકે વર્ષમા, વેદવિદ્યાનું નવનીત આપણને હજુ હમણા ત્રીસ પાત્રીસ વર્ષ પહેલા જ આપ્યુ છે, પોતાના જ્ઞાનચૈતન્યના પ્રચક્ર આદોક્ષનથી ભા તની દરિદ્રી અને દિશાબૂધી પ્રગ્નને જોયે, જંગો, જંગોના પડકારથી ઢંઢોળ્યા છે એવા એક આધુનિક બ્રહ્મર્ષિના મહાઘોષ સાલજો

એ આત્મજ્ઞાનનો પ્રત્યેક મનુષ્ય અધિકારી છે મન કે મક, બ્રાહ્મણ કે અબ્રાહ્મણ પુરુષ કે સ્ત્રી, બધા એ જ્ઞાન મેળવી શકે છે-શર્ત એ કે એણે એના અકાર્થ નિયમોનુ પાલન કરવુ જોઈએ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભકિતના રંગમા રંગાવુ જોઈએ બ્રહ્મવિદ્યા જ સાક્ષી પિદ્યા છે

એવો નિશ્ચય કરવો જોઈએ, — આ આત્મજ્ઞાન પ્રત્યેક મનુષ્યને આ જન્મમાં જ મેળવવા જેવું, મેળવી શકાય એવું, અને મેળવવું જ જોઈએ એવો નિશ્ચય હોય તો અવશ્ય મળે એવું જ છે, એમ શાસ્ત્ર-કારો અનેક મુખે કહે છે. માટે ઊડો, જાગ્રત થાઓ અને સાંભળો મહર્ષિ રામતીર્થના આ અમૂલ્ય શ્રવણોપ !

“હે વસિષ્ઠ, અત્રિ, ભારદ્વાજ, ગૌતમ અને એવા ઋષિઓ સાથે તમારું જોત્ર મેળવનારાઓ ! હે રામ, કૃષ્ણ, છુદ્ધ અને શંકરાચાર્યની જન્મભૂમિમાં દેહ ધારણ કરનારાઓ સાંભળો ! જેઓએ આત્મજ્ઞાન દ્વારા પ્રાપ્ત થતી ઉન્નતિનું મોં પણ નથી જોયું, એવા આજ્ઞકાવના અનુભવ વગરના (પશ્ચિમના) બાળકોની (વિદ્યાની) નકલ તો કરો છો, પણ સાવધાન ! ઊતારો પગમાંથી ખૂટ અને માથેથી ટોપી, અને ભરખજારમાં માથે લાકડાનો ભારો ઉપાડી (સમિતપાણિ યદ) ને (ભક્તિ અને વૈરાગ્યનાં) આંસુઓનાં પાણીથી ભરેલા તમારાં બે નેત્રકમલની ભેટ લઈને જાઓ; — જાઓ અને પડો લાકડીની પેઠે (દંડવત) કોઈ શ્રોત્રિય શ્રદ્ધાનિષ્ઠ અને તત્ત્વજ્ઞાનીના ચરણમાં; આમ કરશો તો જ તમારી અજ્ઞાનની ત્હાડ ઊતરશે; તમારી અજ્ઞાનરૂપી રાત્રિ કપાશે; આવી જ રીતે તમારાં પાપો જળીને ભસ્મ થશે; યાદ રાખજો ! સાચું જ કહું છું — તમારાં પ્રતિષ્ઠા અને ગૌરવ કોઈ મહાપુરુષનું ચરણ લેવામાં જ છે.”

સ્વામી રામતીર્થ:—નવયુગના સંન્યાસી

લેખક—શ્રી. જયંતીલાલ મં. ઝોઝા

બી. એ બી. ડી. એસએલ બી.

આપણા દેશનાં સાધુ સંન્યાસીઓનો તોટો નથી. વેપ-
ધારીઓનાં ટોળાં જ્યાં ત્યાં જોવામાં આવે છે; પરંતુ
'સાધયતિ પરકાર્યમિતિ સાધુઃ' “ પરોપકાર સાધે તે સાધુ ” એ
સાધુ શબ્દની વ્યાખ્યા પ્રમાણે પરમાર્થવૃત્તિથી જીવન ગાળ-
નારાં વિરલાજ દેખાય છે.

અત્યારે ભારતવર્ષને સમર્થ સ્વામી રામદાસ, ગોસ્વામી
તુલસીદાસ, રામકૃષ્ણ પરમહંસ, અને વેદાન્તકેસરી સ્વામી
શ્રી વિવેકાનન્દ જેવા સંન્યાસીઓની જરૂર છે; જેઓના હૃદ-
યમાં દેશનાં દુઃખી, દરિદ્ર, અસાની જનો માટે પ્રેમ હોય,
અને જેઓ પોતાની પ્રતિભાના બળથી ધર્મ, દેશ અને સમા-
જની સેવા બજાવવા શક્તિમાન હોય. સ્વામી રામતીર્થ પણ
આવી ઉચ્ચ કોટીના સંન્યાસી હતા. એમના જેવા કર્મયોગી
મહાત્માના જીવનના અભ્યાસથી હૃદયની દુર્ગંધતા દૂર થઈ
જ્ઞાનની જ્યોત પ્રકટે છે, અને મનુષ્યજીવનનો ખરો અર્થ
સમજાય છે.

પૂર્વજાતમાં ઘણા પ્રાચીન સમયથી ધર્મવીરો, રણવીરો
અને કર્મવીરો ઉત્પન્ન થતા આવ્યા છે. આજ પ્રાન્તના ગુજ-
રાનવાલા જીલ્લામાં સુરાલીવાલા નામના એક ગામડામાં ઈ.
સ. ૧૮૭૩ ની ૮ મી ઓક્ટોબર, વિક્રમ સંવત ૧૯૩૦ કાર્તિક

પ્રતિપદા બુધવારને દિવસે ગોસ્વામી હીરાનન્દજીને ત્યાં સ્વામી રામતીર્થનો જન્મ થયો હતો. નામાલિધાન સંસ્કાર વળતે તેમનું નામ તીર્થરામ પાડવામાં આવ્યું. તીર્થરામના નસી-ળમાં માનું સુખ હતું નહિ. તેમની વય નવ મહિનાની થઈ એટલામાં તો એમનાં માતૃશ્રીનો દેહાન્ત થઈ ગયો. તીર્થ-રામનાં એક વિધવા ક્ષઈળાએ તેમને ઉછેરી મોટા કર્યા.

માતાનું દૂધ ન મળવાથી તીર્થરામ બાળપણમાં ઘણા જ દુઃખળા રહેતા, પણ ઉમ્મર વધતાં તેમણે પોતાના શરીરને એવું તો ઠસ્યું હતું કે એક દિવસમાં પગે ચાલીને તેઓ પચાસ માઈલ સુધીની મુસાફરી કરી શકતા, અને અમેરિકામાં દોડવામાં તો એનિકોથી પણ આગળ નીકળી ગયા હતા.

શારીરિક શક્તિ નળળી હોવા છતાં બાળપણથી જ અભ્યાસ તરફ તેમનું વિશેષ લક્ષ્ય હતું. મુરાલીવાલા ગામમાં જ તેમનું પ્રાથમિક શિક્ષણ શરૂ થયું. ત્યાં ઉર્દુ પાંચ ચોપ-ડીનો અભ્યાસ પૂરો થયા પછી અભ્યાસ આગળ વધારવાને માટે તેમને ગુજરાનવાલા ગામમાં મોકલવામાં આવ્યા. આ ગામમાં ભગતજી ધેન્નારામ નામના હીરાનન્દજીના પરમ પ્રિય મિત્ર રહેતા હતા. તેમની સંલાળ નીચે તેમને રાખવામાં આવ્યા. આ ભગતજી વેદાન્તશાસ્ત્રમાં અતિ પ્રવીણ હતા. વિશ્વવિદ્યાલયની કેઈ પણ ઉપાધિ તો શું, પણ અદ્વાર-જ્ઞાન પણ નહિ એવા આ ભગતજીનું જ્ઞાનબળ એવું હતું કે સદુપદેશરૂપી અમૃતનું પાન કરવા આસપાસથી ઘણાં માણસો

તેમને ત્યાં લેવાં થતાં. તીર્થરામ આટલી નાની ઉમ્મરથી આવા મહાત્માના સંસર્ગમાં આવ્યા એ તેમના મહદ્દલા-ગ્યની નિશાની હતી.

ભગતજીને ઘેર સવાર સાંજ વેદાન્તની કથાવાર્તા થયા કરતી, તેથી અનાયાસે તીર્થરામને આ અર્થાનો લાભ મળવા લાગ્યો, અને વેદાન્તનાં મૂળ તત્ત્વો પણ તેમના દ્વારા જ તીર્થરામના સમજવામાં આવ્યાં. ધીમે ધીમે ભગતજી પ્રત્યે તીર્થરામનો ભક્તિભાવ એટલો બધો વૃદ્ધિગત થયો કે તેઓ તેમને સાક્ષાત્ ઈશ્વર રૂપે માનવા લાગ્યા, અને એમનામાં શુરુબુદ્ધિ ઉપજી.

પંદર વર્ષની ઉમ્મરે તીર્થરામે પંજાબ યુનિવર્સિટીની મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી. તેમના પિતાશ્રીની ઇચ્છા તો એવી હતી કે તીર્થરામે હવે આગળ અભ્યાસ ન વધારતાં કંઈ નોકરી લઈ લેવી; પરંતુ ભગતજીના આગ્રહથી તીર્થરામના પિતાએ પોતાનો આ વિચાર ફેરવ્યો અને વિશેષ વિદ્યાભ્યાસ કરવા માટે તીર્થરામને લાહોર મોકલવામાં આવ્યા.

ત્યાં તેઓ ફૌરમેન ક્રિસ્ટિયન કોલેજમાં દાખલ થયા, અને કોલેજના વિદ્યાર્થી તરીકે ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં બી. એ.ની પરીક્ષામાં પ્રથમ નંબરે પાસ થયા. તેમને વિશ્વવિદ્યાલયની રૂપીઆ ૬૦ ની સ્કોલરશીપ મળી, તેથી એમ. એ. નો અભ્યાસ કરવા તેમનો ઉત્સાહ વધ્યો, અને તેઓ ગવર્મેન્ટ કોલેજમાં દાખલ થયા. એ વર્ષ પછી ૨૧ વર્ષની ઉમ્મરે એમ.

એ. ની પરીક્ષા પણ તેમને પામ કઠી

કોલેજના તેમના વિદ્યાર્થીજીવનના સમયમા તેમને મળવા ધેન્નાભગત વારવાર આવતા અને એમની મલાળ રાખતા

આ કાળમા તેમણે ભગતજી પર જે પત્રો લખ્યા છે, તે પરથી તેમના વિદ્યાર્થીજીવન મળે છે આપણને માહિતી મળે છે મવારમા તેઓ પાત્ર વાગે ઊઠતા, અને માત વાગ્યા સુધી અભ્યાસ કરતા. ત્યાગ પછી શૌચ આદિથી નિવૃત્ત થઈ કસરત કરી ન્નાન કરતા ગતા પર ચાલતા ચાલતા પણ તેમને વાચવાની ટેવ હતી. કોલેજમાથી પાછા આવતી વખતે તેઓ દૂધ પીતા અને ઘેર આવી થોડી વિશ્રાંતિ લઈ નહીં તરફ દરવા જતા, તે વખતે પણ તેમનું વાચન ચાલુ જ રહેતું. માગે ફરીને ઘેર આવ્યા પછી કસરત કરી તેઓ અભ્યાસ કરવા બેસતા, અને ભોજન કર્યા પછી પણ સાડા દસ સુધી અભ્યાસ કરતા કસરત વિષે તેઓ કહેતા કે, “ ભે આપણી પાત્ર શક્તિ સારી હોય તો આપણને આનન્દ અને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, ચિત્ત એકાગ્ર રહી શકે છે. પરમાત્માનું પણ અભગ્ત રહે છે અને અત કરણ પવિત્ર થાય છે તે સાથે બુદ્ધિ અને ધારણાશક્તિ પણ તીવ્ર બને છે એક તો હું ખાઉ છું ઘણું જ ઓછું, અને વળી જેટલું ખાઉ છું તેટલું બગેબર પચાવું છું ”

કોલેજમા અભ્યાસ કરતા ત્યાગી તીર્થરામને બીજા વિદ્યાર્થીઓને ગણિત શીખવવાનો શ્રોણ હતો. એમ એ ની

પરીક્ષામાં પાત્ર થયા પછી તેઓ સ્ત્રિયાલોકોટ મિશન કોલેજમાં પ્રોફેસર તરીકે રહ્યા. ત્યાર પછી ફોરમેન કોમિયન કોલેજમાં પણ તેઓએ બે વર્ષ સુધી ગણિતના પ્રોફેસર તરીકે કામ કર્યું. એ વિષય પર તેમને એટલો જાણ પ્રેમ હતો કે સિનિયર રંગરની પરીક્ષા આપવાની ઇચ્છાથી મરકારી શિષ્યવૃત્તિ મેળવી હેમિંગ્સ જવા માટે તેમણે ઘણા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે શિષ્યવૃત્તિ તેમને મળી નહિ, પરંતુ કેટલીક વખત અનિદ્રામાંથી પણ માફ પરિણામ ઉદ્ભવે છે. અશુભમાંથી પણ શુભ જન્મે છે. તીર્થંગમને આ શિષ્યવૃત્તિ ન મળી એ ઠીક જ થયું. તેઓ બે સિનિયર રંગર થયા હોત તો કદાચ સ્વામી રામતીર્થ ન થાત અને તેમના અમૂલ્ય ઉપદેશથી દુનિયા વચ્ચિત રહેત.

વિદ્યાથી જીવનની શરૂઆતથી જ એમને સંસાર પ્રત્યે નૈરાશ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો. એ સમય દરમિયાન ભગતજી ઉપરના એક પત્રમાં તેઓ લખે છે કે: “પરમેશ્વર બહુ જ મારો છે, મને બહુ જ બહાલો લાગે છે. કેટલીકવાર એ આપણી તરફ સખ્તાઈ બતાવે છે પણ એ તો તેનો વિનોદ છે, તે આપણી માથે મળક કરવા માગે છે; તો પછી મળક કરનાર ઉપર ગુસ્સો ન કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે.” એ જ પત્રમાં આગળ જતાં તેઓ લખે છે કે: “જેમ બાદશાહની માથે સુલેહ કરવાથી આખા રાજ્યના અધિકારીઓ આપણા મિત્ર બની જાય છે, તેમ એક પરમાત્માને રાજી રાખવાથી સમસ્ત સંસાર આપણો પોતાનો થઈ જાય છે.”

તેમના એક સહાધ્યાયી એક લેખમાં લખે છે કે, “ એક દિવસ મેં ગોંસાઇજીને પૂછ્યું કે આપની ખરેખરી ઇચ્છા શી છે ? કેલેજના વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવાની કે ખીજી કોઈ ? એ પ્રશ્નનો જવાબ તેમણે આપ્યો કે, “ આ ધંધો તો થોડા વખતને માટે જ છે. મારા કુટુંબકળીલાના ભરણપોષણ માટે થોડું ઘણું દ્રવ્ય જાચાવ્યા પછી રાત દિવસ મુસાફરી કરવાની અને ઉપદેશ આપવાની મારી તીવ્ર ઇચ્છા છે, જ્યાં જઈશ ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશ આપીશ અને દૂધને માટે તેમની પાસેથી પૈસા લઈશ. ખીજી કોઈ પણ વસ્તુ સાથે મારે સંબંધ નથી. ઉપદેશ દ્વારા અવિદ્યા દૂર કરવી એ જ મારું કર્તવ્ય છે. ”

તેમના મનની આવી સ્થિતિ હતી એવામાં તેઓ વિશ્વ-વંદ સ્વામી વિવેકાનંદના પરિચયમાં આવ્યા. અમેરિકા તથા ઈંગ્લાંડમાં વેદાન્તનો વિજયધ્વજ ફરકાવી સ્વામી વિવેકાનંદ એ અરસામાં જ પાછા આવ્યા હતા. અને ભારત-વર્ષમાં સ્થળે સ્થળે ફરી વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતાં. તેમણે લાહોરમાં પણ ઘણું વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતાં, અને તે જાધાંની ગોઠવણ તીર્થરામે કરી હતી. એક વખત તેમનાં વ્યાખ્યાનોથી ખુશખુશ થઈ જઈ તીર્થરામે સ્વામીજીને સોનાની ઘડીઆળ ભેટ આપવા માંડી હતી ત્યારે એ ઘડીઆળ લઈ સ્વામીજીએ પાછી તીર્થરામના ખીસ્સામાં મૂકી હતી અને કહ્યું હતું કે, “ હું આ ઘડીઆળનો મારા આ ખીસા દ્વારા ઉપયોગ કરીશ. ”

સ્વામી વિવેકાનંદના પરિચયને લઈને તીર્થરામની સંન્યાસ-ભાવના અતિ દૃઢ થઈ અને તેમણે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવાનો પાકો નિશ્ચય કરી લીધો.

ઈ. સ. ૧૮૯૭ ના ચોકટોળર માસમાં દિવાળીને દિવસે તેમણે પોતાનો આ નિશ્ચય સર્વને જણાવી દીધો, આ વખતે તેમની ઉમ્મર માત્ર ચોવીસ વર્ષની હતી. પોતાના પિતાને એ અંખંધી કાગળમાં તેઓ લખે છે કે:—

“ આપના પુત્ર તીર્થરામનું શરીર હવે વેચાઈ ગયું છે! વેચાઈ ગયું છે! રામચંદ્રજીએ ખરીદી લીધું છે! તેનું પોતાનું રહ્યું નથી. આજે દિવાળીને દિવસે પોતાનું શરીર હારી જઈ મહારાજને (પરમેશ્વરને) તેણે જીતી લીધા છે, એ વધામણી હું આપને આપું છું. હવે જે ચીજની જરૂર હોય તે મારા માલિકની પાસે માગજો, તેઓ જલદી આપશે....પરમેશ્વર જ આપણું ગોંસાઈનું ધન છે. ખરા ધનનો ત્યાગ કરી અંસારની ખોટી કોડીઓ પાછળ દોડવું એ યોગ્ય નથી. એ ખોટી કોડીઓ ન મળે તો અફસોસ કરવો એ તો ગંભીર ભૂલ કહેવાય. આપણા ખરા ખજાનાની મજા એક વખત તો આખી જુઓ. ”

આ નિશ્ચય કર્યો પછી એ વર્ષ સુધી તેઓએ કોલેજના પ્રોફેસર તરીકે કામ કર્યું અને છેવટે ઈ. સ. ૧૮૯૯ માં સંસારની બંધી જાળાનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો, અને રામતીર્થ નામ ધારણ કર્યું. એ સંખંધમાં કાશીના ‘સુદર્શન’ નામના માસિક પત્રકમાં “યુવા સંન્યાસી” એ શીર્ષક નીચે એક કવિતા પ્રસિદ્ધ થઈ હતી, તેમાંથી થોડો ભાગ નીચે આપું છું:—

ધન્ય પંચનંદ ભૂમિ જહાં
ઇસ ષડભાગીને જન્મ લિયા,

ધન્ય જનક જનની જિનકે,
ઘર ઈસ ત્યાગીને જન્મ લિયા.

ધન્ય સતિ જિસકા પતી
મરને સે પહિલે હો જાય અમર,
ધન્ય ધન્ય સુતાન પિતા
જિનકા જગદીશ્વર પર નિર્ભર.

* * * * *
લગે વર્ષને પુષ્પ ઝોર
જયજયકી તળ હો ઊડી ધ્વનિ,
માનો લિ કુ ક ન હિ
વહાંસે ચલા વિશ્વકા કોઈ ધની.
જ્યોં નગરીગેં હોય સ્વચ્છતા
જળ આતા હૈ કોઈ લાટ,
ત્યોં વન પર્વત પ્રકૃતિ પરિપ્લુત
હુએ સમજ માનો સમ્રાટ.

મંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો પછી સ્વામી રામતીર્થ એકાન્ત
સેવન કરવા માટે હિમાલય પર ચાલ્યા ગયા. ત્યાં રહીને
તેઓએ ‘અલીફ’ નામનું વેદાન્તની ચર્ચા કરતું માસિકપત્ર
શરૂ કર્યું. આ માસિક લાહોરમાં છપાતું. અહીંથી જ
તેમણે હિમાલયનાં દરેક નામનું નાનું અંગ્રેજી
પુસ્તક પણ બહાર પાડ્યું હતું. ‘સુમેરૂ દર્શન’ના
મધાળા નીચે સ્વામી રામ ઉપદેશ આપે છે કે “સંસારી
મનુષ્યો ! ધ્યાનમાં રાખો કે યુવતીઓના કપોલની લાલિમા,

મનોહર રત્નો અને ગહુમૂલ્ય આભૂષણો તથા મોટા મહેલોમાં મુમેડની કાપનિક મુદરતાનો અશ્વ પણ નથી, અને ન્યારે તમને આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થશે, ત્યારે આવા અગણિત મુમેડ તમારા પોતાનામાં તમને દેખાવા લાગશે, મમત્ર પ્રકૃતિ તમારી પૂર્ણ કરશે ”

આજ નિષ્કામ સ્વામી રામતીર્થે ‘માયા’ના મથાળાનીચે લખે છે કે ‘રામની સમક્ષ એક યુવકે યુવવાને માટે શુભાળનું ફૂલ તોડ્યું વામ દેવાને માટે નેવે। તે એ ફૂલને નાક પાસે લા ચેા કે અદર બેઠે ની મધમાખીએ તેના નાક પર ડખ માર્યો એ ડખની પીડાને લઈને તે યુવાન ગડવા લાગ્યો અને તેના હાથમાંથી ફૂલ પડી ગયું

શુ દરેક શુભાળમાં મધમાખી રહેતી હશે ? ચોક્કસ, માસારિક વાસનાથી ભરેલું એવું એકંદે શુભાળ નહિ હોય કે નહીં । હું ખરૂંપી મધમાખી છુપાઈ રહી ન હોય જે વામનાઓ રોમી શકાતી નથી તેમને માટે પીડાડપી દડ ચોક્કસ મળવો જ જોઈએ ”

સ્વામી રામતીર્થે હિમાલય પર ઉચ તપ તપી હૃદયને અતિ ઉચ્ચ ભાવથી ભરી દીધું મન્યામ લીધા પહેલાં પણ તેમના વ્યાખ્યાનોની ઘણી અસર થતી, પણ આ તથથી તેમની શક્તિમાં ચોર વધારો થઈ ગયો

ઈસ ૧૮૦૧માં મથુરામાં ધર્મ મહોત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો હતો આ ઉત્સવમાં સ્વામી રામતીર્થને પ્રમુખસ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું સભાપતિ તરીકે સ્વામીજીએ જે ભાષણ

આખું હતું. તેમાં સર્વેને તેમણે પ્રેમનો સંદેશો સુણાવ્યો. હતો. “ પ્રેમ શબ્દ કેવો ખ્યાલો છે ! ખરા હિન્દુને તો કેવળ પ્રેમની (ભક્તિની) જ ઈચ્છા હોય છે. કેટલાક એવા પવિત્ર આત્માઓ હોય છે કે જેઓ પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાના સર્વ-સ્વનો પવિત્ર ઈશ્વરી પ્રેમને ખાતર ત્યાગ કરી દે છે. ખરા પ્રેમમાં મનુષ્ય પોતાની જાતને ભૂતી જાય છે. તેને કોઈ વાતની શરમ રહેતી નથી, તેને હુનિયાનું કંઈ ભાન રહેતું નથી. એ પ્રેમ જ ધર્મ છે.”

મથુરાના ધર્મ મહોત્સવ પછી થોડે વખતે ટિહરીનરેશના સાંભળવામાં આવ્યું કે જાપાનમાં એક ધર્મ પરિષદ ભરાવાની છે. તેમણે સ્વામી રામને ત્યાં જવા અને પરિષદમાં ભાગ લેવા આગ્રહ કર્યો. સ્વામી રામને પણ એ વિચાર પસંદ પડ્યો.

પરિષદ માટે સુકરર થયેલી તારીખ ઘણી નજીક હોવાથી થોડાજ વખતમાં સ્વામી રામ જાપાન જવા નીકળ્યા. ત્યાં તેમને શ્રીયુત પૂરણસિંહ નામના શીખ યુવક સાથે પરિચય થયો. એ પૂરણસિંહે જ થોડાં વર્ષો પહેલાં અંગ્રેજીમાં સ્વામીજીનું જીવનવૃત્તાંત બહાર પાડ્યું છે.

જાપાન પહોંચ્યા પછી સ્વામીજીને માલમ પડ્યું કે ધર્મ પરિષદની વાતમાં કંઈ સત્ય નથી.

જાપાનમાં સ્વામીજીએ ઘણું વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. તેમાંથી “સદ્ગતિનું રહસ્ય” એ નામનું વ્યાખ્યાન ભારત-વાસીઓ માટે ઘણું જ બોધપ્રદ છે. સદ્ગતિ મેળવવા માટે

સ્વામીજી માત્ર માધનોની આવશ્યકતા જણાવે છે (૧) નિરંતર ઉદ્યોગ (૨) સ્વાર્થ ત્યાગ (૩) આત્મવિસ્મૃતિ (૪) સર્વ-વ્યાપી પ્રેમ (૫) પ્રમદ્ભાવ (૬) નિર્ભયતા (૭) સ્વાવલમ્બન

જાપાનથી સ્વામીજી અમેરિકા ગયા ત્યાં આદર્શ તો આખી દુનિયાને પોતાની મમજતા હતા, અને પોતાને આખી દુનિયાના મમજતા હતા આવા પ્રકૃત ત્યાગી ઉચ્ચ આદર્શ મન્યાસીનું ત્યાં પણ સ્વાગત થાય એમાં નવાઈ ન હતી સ્વામીજીના વ્યાખ્યાનો પર અમેરિકનો તો એવા શ્રીદા શ્રીદા થઈ ગયા હતા કે તેમને એક દિવસમાં છ છ વ્યાખ્યાનો આપવા પડતા હતા, છતાં પણ અમેરિકનોની જ્ઞાનપિપાસા તો અતૃપ્ત જ રહેતી !

જ્ઞાન ક્રાન્તિસ્ફોટમાં સ્વામીજીએ ‘સદ્ગતિની ચાવી’ એ મનુ ઉચ્ચ વિચારોથી ભરપૂર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું એ ભાષણમાં સ્વામીજી ધર્મવિષયક ઝગડાનું મૂળ કારણ સોધી કાઢે છે જુદીજુદી ભાષાને અંગે નામભેદ એ જ બધા ઝગડાનું કારણ છે એ સત્ય સ્પષ્ટ કરવા સ્વામીજી એકબીજાની ભાષાથી અપરિચિત હિંદુ મુસલમાન અને અંગ્રેજ બ્રાહ્મણોનું દષ્ટાન્ત આપે છે એ ગ્રંથો બ્રાહ્મણોને કોઈ બાવાની ચીજ લેવા માટે પાત્ર સેટ આપવામાં આવ્યા હતા દરેકને તરબૂચ લેવાની ઇચ્છા હતી પણ ભાષાભેદને લઈને એક બીજાને સમજાવી શક્યા નહિ અને માહોમાહે ઝગડો કરવા લાગ્યા જુદાજુદા ધર્મસંપ્રદાયોના વિદ્વેષનું કારણ પણ આવું જ છે જો નામ ભેદના પડદાને દૂર કરવામાં આવે, તો પછી વસ્તુની અદર

કોઈ પણ જાતનો ભેદ નથી.

એ જ ભાષણમાં આગળ જતાં સ્વામીજી કેવળ નામ સાંભળીને જ કોઈ ધર્મથી ન ભડકવાની સલાહ આપે છે. કોઈ ધર્મ સૌથી જુનો છે; અથવા તો દુનિયા પરનાં માણસોનો મોટો ભાગ તેમાં માને છે, માટે તે ધર્મ સાચો નથી થઈ જતો. સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી દરેક ધર્મના સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવો જોઈએ.

સત્ય કોઈ એક જ ધર્મપંથની માલિકીની વસ્તુ નથી, એ તો દરેક મનુષ્યની સંપત્તિ છે, અને જો કોઈના પણ તરફથી આપણને આધ્યાત્મિક અથવા ધાર્મિક ખબતો મળતો હોય, તો આપણે તેનો સહુઈ સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

ત્યાર પછી સ્વામી રામ એવા વેદાન્ત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે કે જે હંમેશા વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ શકે. વેદાન્ત સર્વના જીવન માર્ગને સુંદર અને નિર્ભય બનાવે છે. કેટલાકનું ઠહેલું એવું છે કે વેદાન્તથી નિરાશા આવે છે, વેદાન્ત આળસનો બોધ કરે છે, તેઓને રામની પ્રાર્થના છે કે વેદાન્તના ઉપદેશ અનુસાર ચાલવાની શક્તિ, બળ અને યશ અથવા તો બીજા પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે કે નહિ તેનો પ્રયોગ પોતે કરી જોવો.

"An appeal to Americans" ‘અમેરિકનોને એક ચિનંતિ’ એ સ્વામીજીનું બીજું મહત્વપૂર્ણ ભાષણ છે. એમાં સ્વામીજીએ ભારતવર્ષની વર્તમાન દયાઝનક સ્થિતિનો ખરેખર ચિતાર આપ્યો છે અને અમેરિકનોને ભારતવાસીઓની

સ્થિતિ સુધારવામાં સહાયભૂત થવા વિનંતિ કરી છે.

તે ભાષણની શરુઆતના ભાગમાં પ્રાચીન ભારતના ગૌરવનું વર્ણન કરતાં સ્વામીજી કહે છે કે:- “પ્રાચીનકાળમાં જે ભારતવર્ષ નૈતિક, આધ્યાત્મિક તેમ જ શારીરિક બળમાં હુનિયાના સર્વ દેશોમાં થેજ મસ્તક રૂપ હતો, તે જ અત્યારે આખી હુનિયાના પગ રૂપ થઈ પડ્યો છે. આજે ભારતવર્ષ આમ સર્વના દાસ રૂપ છે. એટલા માટે શામ આપને પ્રાર્થના કરે છે કે, હે મસ્તક ! જે તારે બળવાન રહેવું હોય તો તારા પગ (ભારતવર્ષ) ની પછી સંભાળ રાખજે.”

આગળ ઉપર એ જ વ્યાખ્યાનમાં સ્વામીજી કહે છે, “આર્યપરિવારની સૌથી મોટી બહેન આજ બિમાર છે, શું તે આપની સેવા નહિ કરે ? અરે ઈંગ્લેન્ડ અને યુરોપીયન મહાશક્તિઓ ! તમારે તેના સ્વાસ્થ્યની સંભાળ લેવી જોઈએ.”

ભારતવર્ષની અવનતિનું કારણ પણ સ્વામીજીએ એ જ વ્યાખ્યાનમાં બતાવ્યું છે. એ કારણ તેનાં પૂર્વનાં કર્મ છે. જેવો વ્યવહાર હિંદુ જાતિએ ભારતવર્ષના પ્રાચીન નિવાસીઓની સાથે રાખ્યો હતો, તેવો જ વ્યવહાર કર્મકૃણ સ્વરૂપે તે વિજેતા તરફથી અનુભવી રહ્યું છે.

એ જ વ્યાખ્યાનમાં સ્વામીજી વર્ણોત્તમ વ્યવસ્થા વિષે કહે છે કે, “ફેક્ટરી અથવા મીલોમાં વધારે સારી રીતે કાર્ય થઈ શકે એટલા માટે કાર્યના વિભાગ કરવામાં આવે છે. મનુષ્ય દેહમાં પણ આવા વિભાગો જોવામાં આવે છે. દરેક

ઇન્દ્રિય પોતપોતાનું કામ કરે છે. દરેક કાર્ય સારી રીતે કરવા માટે શ્રમવિભાગની જરૂર છે. આ સિદ્ધાન્તને અનુસરી ઘણા પ્રાચીન કાળમાં ભારતવર્ષમાં વર્ણવ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી; ધર્મપ્રચારનું કાર્ય કરનારા બ્રાહ્મણ, પ્રજાપાલનનું કાર્ય કરનાર ક્ષત્રિય, વેપાર કરનાર વૈશ્ય અને મજૂરી કરનારા શૂદ્ર કહેવાયા. આ ચારે કામમાંથી જેને જે પસંદ પડે તે કરવાની આગળના વખતમાં પૂરેપૂરી છટ હતી, પણ હાલમાં તો આ વર્ણવ્યવસ્થામાંથી ખડું રહસ્ય ભીડી ગયું છે, તેમાંથી ખડું જીવન નપ્ત થયું છે. હિંદુઓની સૌથી ગંભીર ભૂલ એ છે કે, તેઓ શૂદ્રના છોકરાને શૂદ્ર જ રાખવા માગે છે. અને વૈશ્યના પુત્રને વૈશ્ય જ બનાવવા માગે છે. આત્માની શક્તિ અનન્ત છે તો પછી શા માટે શૂદ્ર કે વૈશ્ય બ્રાહ્મણત્વ પ્રાપ્ત ન કરી શકે ? ”

‘ભારતવર્ષના ઉદ્ધારને માટે સ્વામીજીએ વેદાન્તના વ્યાવહારિક જ્ઞાનના પ્રચારની આવશ્યકતા બતાવી છે; આધ્યાત્મિક નિયમોથી જન-સમાજને પરિચિત કરવો એ જ એક માત્ર રામબાણુ ઔપધ છે.

ભારતવર્ષમાંથી શ્રેષ્ઠ્યુએટોને બોલાવીને અમેરિકાના વિશ્વવિદ્યાલયોમાં વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન આપવાની પણ સ્વામીજીએ અમેરિકાવાસીઓને પ્રાર્થના કરી હતી.

આ પ્રમાણે વેદાન્તનો વિજયધ્વજ ફરકાવતા સ્વામીજી ઇ. સ. ૧૯૦૫ માં ભારતવર્ષમાં પાછા આવ્યા. જાપાન અને અમેરિકાની મુસાફરી કરી આવ્યા પછી સ્વામીજીએ એક વર્ષ મુઘી ભરતખંડના મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોમાં દેશની ઉન્નતિ

જીવનનો હેતુ

લેખક શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર એમ એ બી ટી

સામાજિક, ગમકીય, આર્થિક, કળા તથા કેળવણી ધર્મ તથા સંસ્કૃતિ—આમ અનેક ક્ષેત્રોમાં માનવ જાતિએ અત્યાર સુધી જુદાજુદા દેશોમાં જુદાજુદા પ્રયોગો કર્યા છે. છતાં માનવ મનને શાન્તિ મળી હોય તેમ લાગતું નથી. હજી સુધી તે બધા જ ક્ષેત્રોમાં ભાગફેડાં ચાલે છે. નવીન અખતરા અજમાવી જોવાની વૃત્તિ સામાન્ય પશે પ્રચલિત દેખાય છે, જુદીજુદી પ્રવૃત્તિઓ માટે જુદાજુદા હેતુઓ દષ્ટિ સમક્ષ રાખવાની હિમાયત કરવામાં આવે છે એક પછી એક વધારે ને વધારે લાયકર વિશ્વવિશ્વહો સચાતા જાય છે. શાન્તિને બદલે સહાર અને સુખને બદલે કલેશની પરપગ માનવજાતિની દષ્ટિ સંમુખ ખડા ચાય છે અને તેની મધ્યાણુ ક્ષુદ્ધિને ગુમગાવી નાખતા હોય તેમ લાગે છે. આ બધી ભાગફેડાં શાને માટે? વિશ્વની યોજના પાછળ કોઈ સચેતન હેતુ કામ કરી રહ્યો છે કે નહિ? વિશ્વયોજનાનો નિયંત્રક હસ્તી ધરાવે છે કે પછી આ સધળું દરરમાન જગત એક અધ, નિર્ઘર્ષક અકરમાત જ છે? આવા પ્રશ્નો કોઈ પણ સુર વિચારકના મનમાં સ્ફુરે તે સ્વાભાવિક છે.

જગતમાં આટલા આગલા ધ્યયજરોએ અવતાર લીધો, અનેક ધર્મગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થયાં નીતિ તથા કાયદાના નિયંત્રણને વ્યાપક બનાવવાના પ્રયત્નો ગતિમાન થયાં સંગીત, ચિત્ર, નૃત્ય આદિ સંસ્કાર પોષક અને સૂક્ષ્મ લલિત કલાઓએ વિધવિધ રીતે માનવના અસંસ્કૃત તથા પાશવી ભાગોને સંસ્કૃત તથા ઉર્ધ્વગામી બનાવવા માટે મધુર પ્રયત્નો કર્યા પણ આ બધા ઇતિહાસમાં નોંધાયેલા પ્રયત્નો પછી

પણ જો અત્યારે યુરોપમાં ચાલતા મહાસંગ્રામ જેવી યાદવાસ્થળી શક્ય હોય, તો તો માનવના ઉત્થાન તથા ઉદ્ધાર માટે માત્ર નિરાશાજ સેવવાની બાકી રહે ! ખરેખર, માનવજાતિ એક ભૂલકણો અને ઠોઠ નિશાળિયો છે. હજી પણ આટલાં વેરઝેર, આટલો લોભ, આટલો ક્રોધ, આટલી અહંતા-આ બધી કલેશોની ફળદ્રુપ ભૂમિ તો કુશળ ક્ષેત્ર જેવામાં આવે છે ! કારુણ્યમૂર્તિ ભગવાન યુદ્ધ, પ્રેમમૂર્તિ ઈસુખ્રિસ્ત, મર્પાદા પુરુષોત્તમ રામભદ્ર, યોગમૂર્તિ કૃષ્ણચંદ્ર, ધ્યાન-મૂર્તિ મહાવીર-આ બધા માનવોત્તર મહાત્માઓ સ્વાર્પણ અને ત્યાગનાં બીજ વાવી ગયા, તે શું આવાં વિશ્વયુદ્ધોની લણણી કરવા માટે ? માનવજાતિને લાગુ પડેલા આ અસાધ્ય દેખાતા રોગનો ઈલાજ શો ?

પશુ પંખીની તિર્યક્ મોનિમાંથી ઉત્ક્રાન્તિ પામેલા માનવની વિશિષ્ટતા એ છે કે તિર્યક્ મોનિના છવો અધવાસનાને તાબે હોય છે, સ્પૂલ પ્રાયમિક વૃત્તિઓના વેગો તેમને જે દિશામાં ધસડે તે દિશામાં તે અવશ ધસડાય છે, તેમનામાં મનોમય ભૂમિપર પ્રકાશતો વિવેકસૂર્ય ઉઘો હોતો નથી; જ્યારે 'માનવ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જ સૂચવે છે કે માનવી એટલે મનનશક્તિવાળું પ્રાણી; તેનામાં ચારીરિક ભૂમિકા તથા પ્રાણમય ભૂમિકા ઉપર દબાણ કરી, તેમને વશ વર્તાવી જનમૃત થયેલું મનનું તત્ત્વ કામ કરી રહેલું છે; તે વિવેકશક્તિ ધરાવે છે. અને તેટલા જ માટે અંધ વાસનાઓનું રમકડું જ માત્ર ન બનતાં, સચેતન હેતુ દષ્ટિ સમીપ ગ્રાળી, તેને સિદ્ધ કરવાનો પુરુષાર્થરૂપી પરમ હક્કનો ભાગીદાર છે. એટલે માનવજાતિના સમર્થ નેતાઓ તથા ચિંતકોનો એ ધર્મ છે કે તેમણે ઉપર વર્ણવેલા મહાન કલેશ-માંથી માનવજાતિને ખસાવવાના ઈલાજની ખોજ કરવી, પછી તે હિપાય માનવજાતિ આગળ ઠોડી ઠોડીને રજૂ કરવો, અને માનવજાતિના અંતિમ હેતુનું ત્રિગતવાર સ્પષ્ટીકરણ પોતાના ભાનશુભેલા ભાષ્યોને

કરી જનાવયુ.

ત્યારે હવે પ્રશ્ન ધાર છે કે-માનવજીવનનો હેતુ ગો ! આ પ્રશ્ન બહુ અગત્યનો છે કારણ કે માનવીના સઘળા પ્રયત્નોનો પ્રમાણ તથા દિશા તેણે દષ્ટિસમક્ષ નખેલા હેતુના સ્વરૂપથી નિર્ણયિત થાય છે સદૃશ્યતાથી દષ્ટિ સમક્ષ રાખી, આત્મચુમા સિદ્ધ કરવા મથત હેતુ માનવના અઘળા આત્મગાજ પ્રયત્નોને પોતાના વિનશાયુ ગણે એ છે, અને પોતાની વિદ્વક્ષયુ દિશામાં આકર્ષે છે

માનવજનિતિએ અત્યાર સુધીમાં અને પ્રમાણ હેતુઓ પોતાના દષ્ટિસમક્ષ ગણ્યા છે, અને જુદાજુદા દેશોમાં જુદાજુદા જીવનવીરોએ તે પ્રમાણે પોતાના પ્રયાગો કર્યા છે તત્ત્વજ્ઞાન તથા ધર્મના ઇતિહાસમાં તેવા પ્રયોગવીરોના નામ અમર છે. પોતાના હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે ધણા મહાત્માઓએ જીવનના સર્વ વૈભવને તિલાંજલિ આપી છે, અને અનેક પ્રકારની યાતનાઓને આમની, ત્યાગ તથા તિતિક્ષાને પોતાના જીવનસાથી બનાવ્યા છે તેઓ પોતાના આદર્શ ખાતર પાગલ બની મરી પીટયા છે, અને સૂતા માટે સાડા નળુ હાથ જમીન તથા ઓસીકા માટે પોતાનો જમણો હાથ ગણી, અનંતતાની યાત્રામાં સન્યાસ દડને જ માત્ર પોતાનો મિત્ર બનાવી આગેદૂય કરી ગયા છે તેવા માનવજનિતા મહાન વિચારકોએ જીવના હેતુ તરીકે જે સત્યો આપણી આગળ ગૂઢ કર્યા છે, તેની હવે આપણે દૂકામાં સમીક્ષા કરીએ

(૧) કેટલાક વિચારકો માને છે કે, 'જ્ઞાન' એ માનવ જીવનનો સર્વોત્કૃષ્ટ હેતુ હોવો જોઈએ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ અભિમાન ઇત્યાદિ અનર્થો અવિદ્યા અર્થાત્ અજ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે જેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાનની માત્રા મનુષ્યમાં પ્રગટે છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેના કલેશો ન્યૂન થતા ચાલે છે-જેમ સૂર્યના પ્રભાસથી અધકારનું થાય છે તેમ, અધકારનાં આયડતા મનુષ્યનું માથું અકેળાય કે હાથપગ

ઉપરના હેતુને જ અનુસરતી હતી.

(૩) ત્રીજા પ્રકારના વિચારકો માને છે કે, માનવજીવનમાં 'સુખ' એજ સાચો હેતુ છે. અવ્યેતનના ખાડામાં દૂએલા કીટથી માંડીને તે સજિના રચનાર ધ્રુવા સુધી સધળી જીવકોટિઓ 'સુખ' માટે જ પ્રયત્ન કરી રહ્યા હોય એમ દેખાય છે. અલગત, દરેક માનવીની 'સુખ'ની કલ્પના તેની આંતરબુદ્ધિ તથા વિવેકબુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખે છે.

બાળકને રમકડાં ઉપર પ્રીતિ હોય છે. પછી તે વિદ્યાપ્રાપ્તિ માટે પુસ્તકો ઉપર સુખના સાધનની શુદ્ધિ કરે છે. યુવાવસ્થામાં તેને સર્વ સુખની પન્નિસપ્રાપ્તિ પોતાની પ્રેયસીના મુખકમલમાં જ કેન્દ્રિત થઈ હોય તેવો અનુભવ થાય છે. મૂઢ વિષયી જનને સ્થૂલ વિષયભોગમાં જ સુખ સમજાય છે સૂક્ષ્મ વિષયી જનને નૃત્ય, સંગીત, ચિત્ર, વગેરે કોઈ લલિત કળા આનંદદાયી થઈ પડે છે, અથવા તો શાસ્ત્રવિચારણા કે કોઈ અમૂર્ત વિચાર અથવા તો ભાવ તેના ચિત્તમાં પ્રીતિ ઉપજાવે છે. જેના કપાય ક્ષીણ થઈ ગયા છે, જેનું ચિત્ત વિરક્તિની ઉત્કૃષ્ટ દશાને સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રાપ્ત થયું છે; જેનાં અનેક જન્મોનાં પુણ્ય પરિપક્વ થઈ ફલોન્મુખ બન્યાં છે, તેવા કોઈ મહાન રોગીને આત્મધ્યાનમાં અને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાં જ સર્વ સુખોની સીમા આવી રહેલી અનુભવાય છે. આ સુખનો તેને ત્રિકાળમાં કોઈ વખત પણ વિયોગ થતો નથી, અને તેની નિષ્પત્તિ કોઈ બાહ્ય ઉપકરણ પર નિર્ભર નથી, તથા જેનાથી અધિક માત્રાનું ખીણું કોઈ સુખ નથી, તેથી તેને 'નિર્લય પદ' કહ્યું છે.

આ રીતે માણસની વિવેકબુદ્ધિની માર્ગ ઉપર તથા તેના અંતઃકરણની ચોખ્ખતા ઉપર તેની સુખબુદ્ધિનો આધાર છે, અને તે પ્રમાણે જ તેના પ્રયત્નો થાય છે. " કેવળ સ્થૂલ વિષયોનો જ ભોગ એ સુખ

છે, તથા આ દેહથી ભોગવાય તેના ઈન્દ્રિય મુખથી જીભુ ઝાઈ પારલૌ-
કિક સુખ છે જ નહિ' એના મતનુ પ્રતિપાદન આપણા દેશમાં ચાર્વાક
યોકોએ તથા પાશ્વ્યાત્ય દેશોમાં ભૌતિક સુખવાદીઓએ કરેલું છે

(૪) ચોથા પ્રકારના વિચારકો કહે છે કે - 'શક્તિ' એ જ
જીવનનો હેતુ છે અને હોવો જોઈએ એક સામાન્ય એન્જિનિયર પણ
પોતાનું એન્જિન ચલાવી શકે છે, અને તે શક્તિને લીધે વીજળી તથા
જળ તથા વાયુ ગેરે મહાન તરવોને પણ કાબૂમાં રાખી તેમને કાર્યની
ધૂસરીએ જોડી, તેમની પાસેથી મેંસ લઈ શકે છે. જે માણસમાં મનોમળ
વધારે હોય છે તે ઓછા મનોમળવાળા મનુષ્યો પર પ્રભાવ નાખી
પોતાનું ધાયુ' કમી શકે છે એક મજૂર તનતોડ મહેનત કરી દિન
સના પૂરા છ આના પણ કમાઈ શકતો નથી, ત્યારે કોઈ બુદ્ધિશાળી
ઉદ્યોગપતિ થોડા જ કલાકની સદ્ગતિ મહેનતથી કરોડો રૂપિયાનો
રનામી થઈ શકે છે તેમાં પણ આ 'શક્તિ' જ કાન્ધ્યૂત છે તાત્ત્વિક
લોકો કહે છે તેમ 'શક્તિ' સિવાય તો શિવ-પરમાત્મા પણ આ
જગતની રચના કરવા શક્તિમાન ન થાત અગ્નિને તેની દાહક શક્તિ
વગરનો કલ્પો જોઈએ શક્તિ વગર તો માણસ એટલે મુકદ્દ !

અલમત્ત, આમાં પણ ચિત્તની અવસ્થા અનુસાર, અભ્યાસ અનુ-
સાર, કલ્પના અનુસાર જુદાજુદા માણસો જુદીજુદી માત્રામાં
જુદાજુદા પ્રકારની શક્તિ ધરાવે છે શરીરશક્તિ
મનશક્તિ, વિદ્યાશક્તિ, ધનશક્તિ, સાહસશક્તિ કુદરતની તથા તેના
બળોની શક્તિ, આત્મશક્તિ, યોગીને જ પ્રાપ્ત્ય એવી સમાધિને આનુ-
વગિક સિધ્ધિશક્તિ-આમ અનેક પ્રકારની શક્તિઓ હોઈ શકે છે-
ને કે તાત્ત્વિક દષ્ટિએ વિચાર કરતા આ બધા એક જ 'શક્તિ'ના
ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપો છે માટે અયમદ્વાન તપદ્વાગ શક્તિસયમ કરી
આત્મસમાદ અને વિશ્વસમાદ થવું તે જ જીવનનો મોગમાં મોટો હેતુ
છે ભગવાનનું ઈશિત્વ અને વશિત્વ આ જ વસ્તુ મુસવે છે અપ્રતિ

હન અગાધ સામર્થ્ય-એ નરવીરનો મુદ્રાવેષ હોવો જોઈએ જ્ઞાન અને શાન્તિ તથા સુખ શક્તિ સિવાય પ્રાપ્ત કરી શકાતા નથી. માટે શક્તિના પૂજારી બની સાચા 'શક્તિ' બનવું એવો મત આ પ્રકારના લોકો પ્રતિપાદન કરે છે હકયોગમાં માનનારા લોકો નાદીશુદ્ધિ તથા પ્રાણશુદ્ધિદ્વારા પોતાના શરીર ઉપર તથા વિશ્વના તરવો ઉપર શક્તિ ધરાવવાની ઉમેદ રાખે છે ગજયોગના અનુયાયીઓ પણ ચિત્તવૃત્તિના નિરોધદ્વારા અષ્ટ સિદ્ધિ તથા અનેક બીજી સિદ્ધિઓ સમેત, પોતાના કેવલ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવાનો હેતુ રાખે છે જ્ઞાન-માર્ગીઓ જ્ઞાનશક્તિદ્વારા અવિદ્યાનો નાશ કરવા માગે છે, તથા ભક્તો હૃદયનો પ્રેમશક્તિદ્વારા ભગવાનની પ્રાપ્તિને ઝખે છે, પણ શક્તિ સિવાય કોઈનો આરો નથી

(૫) કેટલાક ચિત્તકોનું એમ માનવ છે કે-માનવ જાતિનું ક'ચાલુ-એ માનવ જીવનનો પરમ હેતુ હોવો જોઈએ જેટલા પ્રમાણમાં માણસ સ્વાર્થ મૂકી પરમાર્થ સાધવામાં વ્યાપૃત થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં તે પોતાની સકૃષ્ટિ, મુદ્ર અહતાની વાકમાથી બહાગના વિશાગ, નિર્મુક્ત પ્રદેશમાં પગ મૂકે છે, અને તેટલા પ્રમાણમાં જ તે મહાન મહેવાય છે વ્યક્તિ ક્રમમાં સમષ્ટિ મહાન છે માટે સમગ્ર માનવજાતિ માટે-અરે આખા વિશ્વના દૃશ્યાણુ માટે-માનવે ફના થઈ જવું તેમાં જ તેનો પોતાનો ઉત્કર્ષ તથા વિશ્વની ઉન્નતિ સમાયલા છે, પરમાર્થ માટે પ્રયત્ન કરતા ક્રમમાં જ જ્ઞાન, શાન્તિ શક્તિ તથા સુખ ઉપજે છે માટે આવું વિગટ દષ્ટિમિત્તુ ગણી, જીવન ગામના કટિનધ્ધ થવું એ માનવનો મોળામાં મોટો હેતુ હોવો જોઈએ

ઉપર આપણે માનવજીવનના પાત્ર હેતુઓ વિચારી ગયા તાસ્તિ દષ્ટિએ જોતા તે લિન્નલિન્ન નથી, પણ પરસ્પરપૂરક છે સાચા જ્ઞાન સિવાય શાન્તિ ક્યાથી હોય ? શક્તિના આધનનું તથા સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોય તો તેની પ્રાપ્તિ થવાની આશા જ કેવી ? જ્ઞાન તો

શક્તિસ્વરૂપ છે. જે તત્ત્વનું જ્ઞાન હોય તે તત્ત્વ ઉપર જ કાબૂ હોઈ શકે, અને તેની શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકાય. ચિત્તશાંતિ સિવાય આત્મજ્ઞાન તથા વિશ્વજ્ઞાન કેમ સંભવે ? અશાન્ત ચિત્તવાળો કેવી રીતે શક્તિમાન બની શકે ? જ્ઞાન, શાન્તિ કે શક્તિ સિવાય સુખ કેમ સંભવે ? વળી તે ચાર તત્ત્વોને પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય મનુષ્ય આત્મ-સમ્રાટ ન બની શકે, તો પછી વિશ્વકર્યાણ કરવામા તો કેવી રીતે જ સમર્થ નીવડે ? વળી એ પણ બ્યાનમા ગખવાનું છે કે વિશ્વકર્યાણની ભાવના તથા યોજના તે તે યોગી કે સિદ્ધની અહતામાથી જન્મેથી ન હોતી જોઈએ. પગ્મ સિદ્ધ યોગી તો માત્ર પુનાત્પગ ચૈતન્યરૂપ ભગવાનની ઇચ્છા પ્રમાણે જ જીવન ધાગણ કરે છે તથા પ્રવૃત્તિ કરે છે. માત્ર ભાગવત-દિવ્ય જીવન જીવુ, ભગવાનના હેતુને પોતાના દિવ્ય થયેલા શરીર, પ્રાણ, મન, તથા તેનાથી પણ ઉપર રહેલી શક્તિઓ દ્વારા સિદ્ધ થયા દેવો-તે મિત્રાય તે મહાત્માને બીજી કોઈ ઇચ્છા હોતી જ નથી

ઉપગ જણાવેલા મહાન હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે ‘અમરતાના બાળકો’ એવા મનુષ્યોએ ભગીરથ પ્રયત્ન કરવાનો છે જેને ભગવાનનો એ દિવ્ય સાધન સંભળાયો છે, જેનો ગોપી-આત્મા તે દિવ્ય મોગવીનો ધ્વનિ સુણી ઘેરો બન્યો છે, તેને તો જીવનની દરેક ક્ષણ એ મહાન ભાગવત દિવ્ય યજ્ઞમા આહુતિ તરીકે આપવાની છે એવા દિવ્યવીર સાધકોની સેના સંગઠિત થઈ, પૃથ્વીની પીઠ પર જેટનું બળ જમા કરશે, તેટલા પ્રમાણમા ક્રામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે આસુરી સંપત્તિનાં બળો પાછા હકશે, અને તેટલા પ્રમાણમા માનવજાતિનો કયેશ ઓઠો થશે આ વસ્તુ સિદ્ધ થયા સિવાય, માત્ર બાહ્ય પ્રયત્નો કરવાથી કે સમ્યાઓમા ફેફાર કે પગિવર્તન કરવાથી માનવજાતિનું કે-પ્રથમ તો માનવનું પોતાનું-ત્રેય થવાનું નથી. તેને માટે કમગ કસવી, ‘ઉત્થાન’ કરવું તે માનવો તરીકે આપણી પ્રથમ ફરજ છે

ત્રીજી આંખ

સપાદક શ્રી. યોગીન્દ્ર જગન્નાથ ત્રિપાઠી, એમ એ

ૐ સુ * * *

હાથીકેશ, ૨૦ : ૧૨ ૧૩

નિરંતર આનંદ વહાવતા અને આખા વિશ્વને સમ્પ્રિયદાનન્દમા
ઓગાળી નાખતા આ સાગર મહારાજને તસાર પત્ર મળ્યું છે
હવે ૐ ॥

(૨)-વિસ્તારથી લખવાનું કહ્યું છે એ નાનાયણની પ્રેરી "શુભે-છા"
છે, સોસાઈટી માને સમાજની સેવા વિશે જે વિચારો જણાવે છે તે
સુંદર જણાતા હોવા છતાં કેવળ પોતા છે-આભાસ માત્ર છે વસ્તુતાએ
સમાજ જતે પૂર્ણ છે અને નારાયણસ્વરૂપ છે નિર્ગુણ બ્રહ્માનું સગુણ
સ્વરૂપ બધા વિશ્વો છે અને એ સગુણ સ્વરૂપમા આમી અર્થજ્ઞ હુધાનને
અવકાશ લાગે છે એ ત્રીજી આંખ નહીં ઉઠાડવાનું જ પરિણામ
છે ગોપા વસ્તુને જેમ છે તેમ નહીં જોતા અન્યથા આરોપીને જોવાનું
પરિણામ છે રાત્રે ઊઘીએ છીએ ત્યારે સામાજિક વિશ્વ મ્યા જતું
ગહે છે ? અહોનિશ એમ હોવું એ વસ્તુસ્વરૂપની પિતાન માટે અતિ-
શય આવશ્યક છે, એ નિર્જરૂપ ! ૐ ॥

(૩)-માપુ ! સાચી મુમુક્ષુતા જગ્યા વિના-કાયમનો આનંદ પિછા
નવાને તીવ્રમા તીવ્ર વેદના એક વાર થયા વિના, સન્તના શબ્દો ખગ
અર્થમા સંભળવાને અન્દરના કાન ઊધડતા જ નથી, અને એવી દશામા
લાગે અન્યો વાચવા છતાં વસ્તુ નિરીક્ષણાર્થ પાવતા પમાતી નથી
કોડદ ? કો સંસાર ? એ પ્રશ્નના ઉદ્ભવ પછી એનું નિગમન થાય

નહી ત્યાં મુધી જીવને સતોષ રહે શી રીતે ? એને ઉંઘ આવે શી રીતે ? જીવો યોગવાચિષ્ઠમાં પહેલું જ પ્રકરણ. એ પ્રશ્નનો જિંદગી બહા આન્તરમાથી ઉદ્ભવ થવાની સાથે જ રામચંદ્ર જેવા સત્વસંપન્ન ગાંગુભારની શી સ્થિતિ થઈ છે ? મૂળ દષ્ટિએ વસ્તુને જોવા માટે તો સ્મશાનમાં શબનું દહન કર્યા પછી, ભોજન કર્યા પછી અને સભોગ કર્યા પછી જેની વિગ્રહિતની લાગણી ઉદ્ભવે છે તે જ લાગણીને દ્વિમા ધનીમૂલ થવા દેવી જોઈએ અને તો જ ત્રીજી આંખ ઉઘડે; નાનાયણ ! સમાજ-અમાજની ખૂમ બિલકુલ ગલત છે, અને Self Perfection is the Highest Religion એ વાસ્તવિક વિચારણા છે, અદ્વિત, અસત્ અને અધર્મો જેને જણાતા હોય તે ભલે તેને દૂર કરવાને મથ્યા કરે, પણ સાચું તો તે જ કે ત્રીજી આંખે જ જોવું અને વસ્તુ સિવાય કશું વિદ્યમાન નથી એ સત્યમાં ભળી જવું અને પોતાના દેહ ઉપરાંત આખા વિશ્વને હાખિથી ભડભડાટ બળતામાં ઝળકવું અનુભવવું. ॐ ॥

(૪)—પોતાને જાણવા મથનાર પ્રણિયામે પોતાના સ્વરૂપ ઉપગ્રન્ત આખા વિશ્વને જાણે છે, અને નાગાયણના ચિદાનન્દ સ્વરૂપમાં—એની લીલામાં એને કશી ન્યૂતતા જ લાગતી નથી અને વસ્તુતઃ ન્યૂતતા છે જ નહીં તો પછી સેવા શી કરવાની અને કોની કરવાની ? અન્ધારું હોય ત્યાં પ્રકાશ જોઈએ પણ ત્રિઠાલાખાધિત બ્રહ્મસૂર્યનો પ્રકાશ જ અજવાળું ફેલાવ્યા કરતો હોય ત્યાં દીવો લઈને ફરનાર તો હાસ્યને પાત્ર છે. માયાનો મહિમા એવો જ છે અને એ અધ્યારોપણોમાં જ જગતનું જીવન છે—વસ્તુસ્વરૂપ સ્થિતિમાં જગત અને બ્રહ્મ એવા બે પદાર્થો નથી એમ વેદો અને ઉપનિષદો કહે છે. સ્વાનુભવ પણ એ જ સાક્ષી પૂરે છે.

“કગતો રે ત્રિકમ, જીવ થઈ પડ્યો જાળમાં

હું કોને કહું કેમ, જે પોતાથી પર કો નહીં ?”^૧

અને આ મિથિતા બ્રમ્મતિ વિસ્તરણ ! હરિ ॐ તત્સત્ ॥

(૫)-માયાનો પરિત તો એવડો મોટો છે કે લામો દરોડો મેડ કરતા પણ બિચો ને માતમર એ જોતા તો ખૂટે નહીં જ પણ સમજાણી, જ્ઞાનથી, સ્વરૂપમા શમવાથી બેશક ઓગળી જાય-અદૃશ થાય કેમકે એ જાતે જ વસ્તુમા તો વન્ધ્યાપુરે આશરામા બનાવેનો અને ઉધનારાને જ નડતો છે ૐ ॥

(૬)-આથી કઈ વધારે માગો છો ? માગો તો આપવાને સાગરરાજ હાજર છે કેમકે તે પોતે જ અનેક પ્રકારે આપ્યા જ કરે છે-ઠોઈ લે મા ન લે એની પ્રીતી પન્વા વગર જ તે નિરન્તર આનન્દ લહારિઓનો અગાધ સમૂહ ઉપરાઉપરી વદા યા જ કરે છે અને ઠાવાગાધિતપણે તેનું કાર્ય સનાતન છે-પૂર્વના જમાનાઓમા તેણે એમ જ અરમ સિતપણે વહ્યા કર્યું છે-વર્તમાનમા તે વહ્યા કરે છે અને ભવિષ્યમા તે વહ્યા કરતો કદાપિ વિન્મવાનો નથી, કેમકે તે અનન્તમા છે અને રીતે તે વિહરે છે વિનમે છે, વિચરે છે અને આ શરીરમા પણ એમ જ લીલા નાન્યા મરે છે આવું બધું ચલુ એ બાહ્યમા દૃશ્ય છતાં વસ્તુતાએ કશું બન્યું જ નથી, બનવાનું નથી એ મિધ્યાન્ત છે પોતાપોતાનો વિવિધ પ્રનારને આ હપીમત રચે છે, અને એ રચેતામાં ભજવા માટે ઉપનિષત મહે છે તેમ

“ૐ ધનુઃ, તીર અહિમાનુ, લક્ષ્ય બ્રહ્મ બનાવવું
સ્વગથી લીધવાને હા ! તીન્વત્ તન્મય ચલુ ”

એ જ આનાદ ઈલાજ છે દેહાલિમાન જેમ અહજન્ય બ્રમ છે, તેમ સામાજિક અને મ્વદેશનુ અલિમાન પણ વસ્તુત તો ગણત જ છે ૐ ॥

(૭)-કયા મુવી અહીં શરીર ન્દેશે એનો દશે નિર્ણય નથી

કેમકે નિર્ણય કરવાની એટલી આસર્યમંત્રી નથી જ લાગી અન્દ્ર અને બાહ્ય પગમ શાન્તિ છે-પગમ વ્યસ્થ છે-પગમ આનન્દ છે જેમ આનન્દમાં તેમ જ બાહ્યમાં પણ હૃદય પુષ્કળ છે અને એ હિત છે ॐ ॥

(૮)-સાથે ત્રણ ભજનો છે ઉપયોગી લાગે તો રાખી લેજો-ન તો નાનાયણના પેદા છોટા સ્વરૂપોને રમવાને આપી દેશો ॐ ॥

(૯)-“ જ્ઞાન નિસંગી ” ના એ ત્રણ પગધિયા છે તે પહેલાના ભજનો થોડાક છે પણ નકલ કરીને મોખવાનું અત્યારે બનતું નથી ॐ ॥

(૧૦)-ટૂકામાં, જે ઘર મૂવા પડી સૂઝે કે ન ચે સૂઝે તે જીવતાજી જીતી લેવું એ નરતનુધારીનું સર્વોપરિ પુરુષાર્થ છે અને બાકીનું બધું તા આજપ પાળ છે મોમાઈગી (સમાજ) ની સેવાના નામ નીચે અનાતમભાવનાને પોષણ મળી જાય નહીં, એ ખાસ સલામવાનું છે કર્મયોગ અને જીવનમુક્તિ એ તો જાણે પર્યાય શબ્દો જ છે, પણ વધારે શા માટે ? શરીરમાં રહીને બોલનાર કોણ છે, એને જાણખો પ્યારાઓ ! અને તો જ તમારો બેડો પાડ છે એ વિના તો બોલવું કે લખવું એ માત્ર વાગ્ધિવાસ છે અને એ વ્યગ્રમાં ગૂંચાનાથી કરોળિયાની પેડે આત્મવિનાશ થરા ઉપગત કશું સાર્યક નથી જ ॐ ॥

(૧૧)-ખરા હરિજનની ગતિ હમેશા નદીની પેડે ઈષ્ટની સન્મુખ-વાહિની જ હોય છે અને તે જ્યાં જ્યાં વહે છે ત્યાં ત્યાં અનાયાસે-સ્વભાવત જ વહ્યા કરે છે, માર્ગમાં જે જે એને મળે છે તે તે દરેકને એનો યથેચ્છ ઉપયોગ કે ઉપયોગ કરવાની પૂરી છૂટ છે સુન્દર પુષ્પો અને દધિ, દુગ્ધપ્રતાપિથી એવું પૂજન કરો કે એમાં મળી ધ્રુવે, એથી

એની ગતિમા કરો અન્યથા ફેરફાર થવાનો સંભવ નથી. પૂજન કરવાથી ખુશ થઈને પોતાની ગતિ અટકાવીને કોઈ સ્થાને એ ફરી જશે નહીં કે મગના ટોપડા ફેંકવાથી ગુસ્સે થઈને માર્ગ અવલોકે નહીં એ તો ઈષ્ટસ્મરણનું ધર્મ સંગીત ગાયા જ કંતી હરદમ એ જ માર્ગે વહ્યા કરશે સતજનો પણ એ જ મુતામિક જગતને અને બ્રહ્મને અભિન્ન એળખવાની શ્રેણીએ વહ્યા જનાર છે અને સ્વભાવતઃ એ શ્રેણીએ જે જે મગે તે તે ભલે એમના આત્મસ્રોતનો મથેચ્છ ઉપયોગ કે ઉપભોગ કરે એમ અગણપણે જે થયા કરે તે જ ખરી સેવા છે, કેમકે એ ત્રિગુણાતીત બ્રહ્મના સગગ વહનમાથી ઉદ્ભૂત થયેલી અને નિરંતરની પરિત્ર છે નિશ્વમા નિષ્પાતી પામેડા પૂર્ણ પુરુષો જીવો અને તમે જોઈ શકશો કે અનાયાસે થયું તે સિવાય અધિક કર્યું કર્યું નથી પોતે દુષ્ટાન્તરપ થયું અને પોતાને જ જાણવા મથ્યા કરવું એ જ ધર્મોનો મૂળ ધર્મ છે કૃષ્ણ, જનક, રામ, હરિ-શ્યંદ્ર, હસિષ, યાદવકથ જેવા પૂર્ણ પુરુષોએ નૈમિત્તિક કાર્યોમા જ સ્વભાવતઃ જ આત્મસ્રોતના ધોધ વહાવ્યા છે અને કોઈ પણ રીતે પાકિત્ય કર્યું નથી આચાર્યો અને ધર્મોપદેશકો એથી નીચેની પકિતમા વિગળે છે અને મુક્તાત્માઓની લીડા તો ખુબ બ્રહ્મની જ લીડા છે એટલે એ વિશે કિં વહુના ? ॐ ॥

(૧૨)-તમે કોણ છો ? તમે શું છો ? એ તમે જાતે જ નિરંતર શોધ્યા કરો અને જીવો કે બાપદાદાના જે શરીરો છૂટા પડ્યા તેમને હાવના જગત સાથે શો સંબંધ રહ્યો છે ? તમે પણ એક કાને એવા જ અસંબંધ થનાર છો અને “આપ મુદા પિંછે ફૂન ગઈ દુનિયા” એવું થનાર છે તો આ વયમાનો બધો મામલો શું છે ? શરીર જન્મ્યા પહેલાં સંબંધ ન હતો અને છૂટ્યા પછી કરો સંબંધ રહેવાનો નથી ત્યારે ચાળીસ, પચાસ કે પોણાસો વગસની આ વયની બાજી શું છે ? સાચી છે કે કોઈ જાદુગરની ઈન્દ્રજાળ છે ? કે મૃગજાળની પેડે કેવળ

આભાસ છે ? હૃદયપ્રધાન પ્રકૃતિ હોય તો શાસ્ત્રોને અને સન્તની વાણીને
શ્રદ્ધાથી આદર આપો અને બુદ્ધિપ્રધાન પ્રકૃતિ હોય તો જાતે શોધો
અને સતત પ્રયત્નથી એ એક જ મૂળ પ્રશ્નની પરંપરાનું બધું નિરાકરણ
પામો. હરિ ૐ ॥ તત્સત્ ॥

(૧૩)-એ નિરાકરણ થયા પછી જે શાન્તિસ્વરૂપનું સ્વાનુભવઝરણ
પોતામાં ઉધડે છે તે પિછાણવાને બહુ કરીને ઉરની એકાન્ત જોઈએ
છે અને તીરની પેઠે તન્મયતા સાચવવી પડે છે. એવા એકાન્તનિવાસી
આરણ્યકના સંકલ્પમાત્રથી લાખો સમાજોનું આધ્યાત્મિક હિત વહાં
કરે છે. એ હિત અને એ સેવા સ્થૂલ સહવાસજન્ય કાર્યોથી થાય તે
કરતાં અનેકગણી બળવત્તર છે અને જે કે સ્થૂલ ઈન્દ્રિયોને ગમ્ય થઈ
શકતી નથી, કેમકે સૂક્ષ્મ છે, છતાં તે અલ્પકાલિક નહીં પણ અમર
છે. ૐ ॥

(૧૪)-સાગરરાજનું શરીર બ્રહ્મસાગરમાં નિરન્તર નિમજ્જન
કર્તા જ કરે છે અને દેવદેવીઓનો દિવ્ય સમૂહ એની સેવા કર્યા જ
કરે છે, એ જાણીને ખૂશ થશો. એકાન્તનિવાસનો નિર્ણય કંઈ કાય-
મનો નથી અને કદાપિ ન હતો; પણ અનન્તમાં નિર્ણય કેવો ? હર-
પણે શાન્તિ જ વહાં કરે છે. શરીર કાયમ જ હશે તો બેશક, ત્યાં
પણ આગશે, ખીજે પણ જશે અને યદ્યપિ વિચરણ એ તો મસ્તોની
મૌજ છે. હરિ ૐ ॥

(૧૫)-તમે કાષ્ટ કે પાપાણુનું જડ રમકડું નથી જ, ઓ નારાયણ !
દેશ, કાલ અને સ્થિતિથી તમે તો સદૈવ સ્વતંત્ર સર્વતાનું સ્વરૂપ
છો અને બ્રમણનો પડો જોડો કરીને જોશો, એટલે આપ્તા વિશ્વને
યથાર્થ પૂર્ણ જોવાશે. એ જ સાચી દૃષ્ટિ છે, ઓ નિજરૂપ ! તમારા
પોતાના જ મહાનમાં અનન્ત દ્રવ્ય દાટેલું છે અને તમે દીનતા સાને
માનો છો, બાપુ ? શ્રદ્ધા, સહલાવના અને પ્રણવધુનમાં આન્તરની
તન્મયતાનાં ઓજારો પણ તમારી હૃદયમાં હાજર છે, હૃદય દરમાવો

અને એ બધા સાધનો મન, બુદ્ધિ અને હૃદય જેઓ તમાગ મેરિ
ચઢાવેલા નોકરો છે તેઓ એકદમ રળૂ કરશે. એ આગ્નિરેથી ચિદા-
નન્દનો ખજાનો ખોળી કઢાડે અને બસ-કૃતકૃત્યતા. ॐ ॥ તત્સત્ ॥

ॐ શાન્તિ શાન્તિઃ શાન્તિ

નિશ્ચિત પ્રેમ અને શાન્તિમા

તમારું જ અસલ સ્વરૂપ

સાગરરાજ

ॐ ॥ નારાયણ

ધર્મમીમાંસા

લેખક : સ્વા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી

વિશ્વના આરંભથી તે સાંપ્રત કાળ સુધી મનુષ્યજાતિના સર્વોચ્ચ વિકાસમાં જે જે શક્તિઓએ કામ કર્યું છે, અને અત્યારે પણ કામ કરી રહી છે, તેમાં જે શક્તિને આપણે ધર્મ નામથી સંબોધન કરીએ છીએ, તેનો અત્યંત પ્રભાવ-તેની પ્રાણીમાત્ર ઉપર પ્રત્યેક અસર સર્વ બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો સ્વીકારે છે.

પ્રત્યેક પ્રગતિશીલ પ્રવૃત્તિના મૂળમાં આ વિશ્વજાતી સક્રિય વ્યક્ત અથવા અવ્યક્ત રૂપમાં વિદ્યમાન હોય છે. સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરનારાઓને તરત જ જણાય આવે છે કે ધર્મનું બોધન માનવસમૂહોને એકત્રિત કરવામાં વિશેષ શક્તિમાન છે, એટલું જ નહિ પણ મનુષ્યો પોતાના ધર્મને ખાતર સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવાને અત્યારે પણ તૈયાર છે. જડવાદના હિમાયતીઓ જામે તેટલી દલીલો રજુ કરે પણ “Man does not live on bread alone” નો સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત

નિર્વિવાદ છે મનુષ્ય સર્વ સમય દ્વંકત ઉદરનિર્વાહનો જ વિચાર કરવામા ગાળવા માટે સર્જાયેનો નથી શારીરિક પોષણ અને રક્ષણ મનુષ્યના સમસ્ત જીવનનુ એક આવશ્યક અંગ બેસક છે જ, પણ તેજેથી જ જો મનુષ્ય અટકી ગહે તો તેનામા અને પશુમા કાંઈ પણ તફાવત ગહેતો નથી

ધર્મ એટલે શુ ? એ શબ્દનો શુ અર્થ છે તે વિશે આપણે જરા વિચાર કરીએ બ્યુત્પત્તિની દૃષ્ટિએ જોતા ધર્મનો અર્થ 'ધારણ કરનાર' થાય છે બ્રીજ લિન્નલિન્ન અર્થ આ ઉપન્યા જ નીમ્બ્યા છે કાંઈ ઈશ્વરદત્ત પવિત્ર પુસ્તકમા શ્રદ્ધા રાખીને વર્તન કરવુ એને ધર્મ કહે છે કાંઈ દાન કરવામા, પરાપકાર કરવામા-જનસમાજની સેવામા ધર્મ માને છે સામાન્ય રીતે દરજ બ્રાહ્મણવાની અથવા અમુક સંપ્રદાય કે પથની પ્રજ્ઞાવિકા પ્રમાણે ચાલવાની બુદ્ધિને ધર્મનુ નામ અપાય છે સંપ્રદાય કે પથના બાહ્યાચારો પ્રમાણે જ વર્તન કરવામા ધર્મની પગમોહા છે એવી માન્યતા વધારે પ્રમાણમા પ્રચલિત હોય છે, આ મધ્ય અર્થો બીડી દૃષ્ટિથી વિચારવા યોગ્ય છે સૂક્ષ્મ વિચારકો આ પ્રતીત યતા વિશ્વના અવિજ્ઞાન તરીકે જે નિત્ય તત્ત્વ છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવાના પ્રયત્નને ધર્મ કહે છે આ અર્થમા ઈશ્વરના અસ્તિત્વમા શ્રદ્ધા અને તે અનુભવગમ્ય છે એ જાનેમા શ્રદ્ધા અતર્ગત છે આજ અર્થ બુદ્ધિને સતોતકારક, હોનાથી શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે, અને આજ ધર્મ શબ્દનો મુખ્યાર્થ છે ઈશ્વરને ઓળખવાની બુદ્ધિ-અનન્ત અવિકૃત પરમાત્મની પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્ય બુદ્ધિમા જે નૈસર્ગિક ઈચ્છા હોય છે, તેને સતુષ્ટ કરવાના માર્ગને જ આપણે વસ્તુતઃ ધર્મનુ નામ આપી શકીએ પોતાનુ અસ્તિત્વ મર્યાદિત છે, પોતાનાથી પર કાંઈ અપરિમીત વસ્તુ છે, અને તેને પામનાથી નિત્યાનંદની-પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની સુકિત પ્રાપ્ત થાય છે, આ ઉચ્ચ અભિલાશના પ્રભાવથી જ મનુષ્ય ધર્મ તરફ વળે છે તે

જ્યાં સુધી આ જિતુષ્ટ ધ્યેયથી વિમુખતા રહે છે, ત્યાં સુધી જીવનમાં અસંતોષ પણ અનિવાર્યપણે રહે છે.

ધર્મની શુદ્ધિ મનુષ્યમાં પ્રથમ કેવી રીતે જાગ્રત થઈ અને કેવી રીતે તેમાં વિકાસ થતો ગયો તે વિશે વિદ્વાનોમાં ઘણો મતભેદ છે. કોઈ માને છે કે સૃષ્ટિ રચનાના ચમત્કારોને ઈશ્વરસ્ત આરોપી મનુષ્યે ધર્મ ચલાવ્યો છે; કોઈ એમ માને છે કે મૂએલાં સગાંવહાલાં કોઈ સૂક્ષ્મ પણ આનંદમય સ્થાનમાં જાય છે ને ત્યાંથી દુનિયામાં રહેલાં પોતાના સગાં-સંબંધીઓને મદદ કરી શકે છે, એ વિચારથી ઉત્પન્ન થયેલી પિતૃપૂજન-માંથી જ ધર્મનો વિચાર મનુષ્યમાં પ્રથમ સ્વપ્નઅવસ્થામાંથી આવ્યો હશે, એ વધારે સંભવિત છે, કારણ કે તે અવસ્થાની સ્થિતિ અજળ છે. જ્યારે સ્થૂલ દેહાભિમાન હોતું નથી ત્યારે પણ મન પોતાના કાર્યમાં રોકાયેલું રહે છે, ને સુખદુખના મનકલ્પિત અનુભવો ભોગવે છે. આ જ્ઞાન સર્વ મનુષ્યોને થાય છે, ને મનુષ્ય દેહથી પૃથક છે તે વિશે આના કરતાં સ્વતઃ સિદ્ધ પ્રમાણ બીજું જોઈએ પણ શું, એવો કેટલાક વિચારશીલ પુરુષોનો મત છે. ધર્મની ઉત્પત્તિ વિશે આ જુદી જુદી વિચારશ્રેણીઓ ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ જોનારને પરસ્પર-વિરોધી લાગે તે સ્વાભાવિક છે; પણ વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી. આ બંધીય માન્યતાઓમાં એક સત્ય તરી આવે છે અને તે એ છે કે મનુષ્યમાં ઇન્દ્રિયાતીત થવાની ઉત્કંઠા કુદરતી છે. ઇન્દ્રિયોના સંકુચિત ક્ષેત્રથી તેને તૃપ્તિ થતી નથી. ગમે તેવી જંગલી અને એકાંત સ્થિતિમાં પડેલું માણસ હોય, તેને પણ પોતે ને પોતાની આસપાસ જે હોય, તે જાનને સરખાવતાં તરત જ બળાબળનો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે; ને તે વિચારની સાથે જ એક સર્વ શક્તિમાન નિયંતાની ભાવના પણ સહજ જ સ્પુરી જોડે છે, અને આને જ આપણે ધર્મશુદ્ધિ કહી શકીએ. તે નિયંતાનું સ્વરૂપ ગુણ, શક્તિ, ઇત્યાદિ બાબત ઉપર કેળવણી-શુદ્ધિવિકાસની અસરો થાય છે ને જુદા જુદા મતો બંધાય છે; પણ મૂળ ભાવના સર્વમાં ઉચ્ચ

થાય છે ઈશ્વર સર્વનો અત્યામી હોવાથી આ ધર્મભુદ્ધિ પણ જન્મ સિદ્ધ છે એમ કહેવામા જગા પપુ અતિશયોક્તિ નથી. વિશ્વોત્પત્તિ, મનુષ્યોત્પત્તિ, ધર્મોત્પત્તિ, એ સર્વ અનાદિ છે આ ઉપરથી જ જર્મનીના મુખ્યસિદ્ધ તત્ત્વચિંતક મેક્સમૂલરે કહ્યું છે કે “ ધર્મવિચારના આનંદના વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિષે આપણે કાંઈ પણ નિશ્ચય કરી શકીએ તેમ નથી. ધર્માનંદના સ્વરૂપ વિષે આપણે ગમે તેવો વિચાર હોય છતાં તે વિચાર ખૂબ પાયા જ કેપ નહીં પણ અનંત વિચાર શ્રેણિના એ આકાશરૂપ છે, એમ આપણને લાગ્યા વગર રહેતું નથી ”

વસ્તુ કેમ થઈ એ આપણે સમજી ન શકીએ તેમા કાંઈ હાનિ નથી, પણ તેનું હાલનું સ્વરૂપ કેવું છે, તેના શા શા નિર્મો છે, તેનું પાતન કરવાથી શું ફલ થાય છે તે બધું તો જાણી શકાય એવું છે આ વિષે આપણે કાંઈ ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવી શકીએ તો આપણને પરમાનંદ પામવાને, આ લોક અને પગલોક સુધારવાનો માર્ગ મુગમતાથી મળી આવે તથા નિર્દેશરૂઢ અને અબ્યુદય બંને ય સાધી શકાય ઇતિહાસ દ્વારા આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જ્યાં સુધી પ્રજામા ધર્મની એકતા થતી નથી ત્યાં સુધી, તે પ્રજા ઉન્નતિના માર્ગમા વિકાસ કરી શકતી નથી એકસપ ને પન્સપ પ્રેમ તથા દેવમુદ્ધિ, અનીતિ અને ભીરુતાનો સંતર'ત્યાગ, ધર્મની લાવના પ્રજાના જીવનમા જોતજોત થવાથી જ થાય છે આધુનિક પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના બહારના આડબગથી અજાણ જઈને આપણે ધર્મને બાણ પર મૂકવાનો ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરીએ તો પણ સમાજ, રાજ્ય વ્યવસ્થા તથા નીતિ ધર્મના બંધન વિના નભી શકે નહિ તે સમજવું સહજ છે.

સ્પેન્સર, કૉન્ટ, મીડ જેવા પશ્ચિમના આધિભૌતિક પડિતો પણ પ્રતિપાદન કરે છે કે તગતના સુખને ન પૂછતા માનવજાતિના ચિગ્રસ્થાપી

સુખને માટે પ્રયત્ન કરવો એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું નૈતિક કર્તવ્ય છે. મનુષ્ય માત્રમાં તત્ત્વજ્ઞાનની જે સ્વાભાવિક જિજ્ઞાસા છે તેને કાંઈપણ રીતે રોકી શકાય તેમ નથી. તત્ત્વજ્ઞાન આધિભૌતિક સૃષ્ટિજ્ઞાનની પાછળ હંમેશા દોડવું જ રહે છે ને રહેવાનું જ કાર્ય રહેવાનું ત્યાં સુધી મૂળ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસા પણ રહેવાની જ. બુદ્ધિનું પ્રયોજન પણ તે જ છે. કાર્ય ઉપરથી મૂળ કારણ શોધવું ને મૂળ કારણમાંથી કાર્યની ઉત્પત્તિનાં ક્રમનો નિશ્ચય કરવો. મૂળ કારણ શોધ્યા વગર બુદ્ધિને શાન્તિ મળવાનો સંભવ જ નથી; અને તેની સાથે સાથે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવાની ઉત્કંઠા પણ થવાની જ. ફક્ત બૌદ્ધિક જ્ઞાન (પરોક્ષ જ્ઞાન) થી કાંઈ પણ ક્ષેત્ર (આધિભૌતિક કે આધ્યાત્મિક) માં મનુષ્યને સંતોષ થતો નથી. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં પણ બુદ્ધિના નિર્ણયને પ્રયોગશાળામાં અનુભવની કસોટી ઉપર ચઢાવવો પડે છે, અને તે જ નિયમ આધ્યાત્મિક વિષયમાં પણ લાગુ પડે છે. હજારો વર્ષો પૂર્વે આજ રિચતિ હતી ને અત્યારે પણ આજ પ્રકાર દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જે દિવસે મનુષ્યની બુદ્ધિમાં આવી જિજ્ઞાસા પ્રગટશે તે દિવસે કાંતો મનુષ્ય મુક્ત થશે અથવા પશુની અવસ્થાને પહોંચશે.

બીજી રીતે વિચાર કરીએ તો પણ આપણને એમ જ જણાય છે કે સમગ્ર વિશ્વ જગતના પ્રારંભથી જ તે આજ પર્વત અસંતુષ્ટ જણાયું છે. મનુષ્યના મનમાં અમુક ઈચ્છા થાય છે તેને પૂર્ણ કરવા આપણે કટિબદ્ધ થઈ પ્રયત્ન કરીએ છીએ; પણ તે કામમાં અર્ધે જ પહોંચીએ છીએ તેટલામાં બીજી જ ઈચ્છા મનનો કબજો લઈ લે છે અને અસંતોષની લાગણી પહેલાં જોટલી જ તીવ્ર બને છે. અમુક ધ્યેયની પ્રાપ્તિ થઈ એટલે તે તરફનો મોહ આપણને ઉતરી જાય છે ને આપણું મન બીજી જ દિશામાં વળે છે. આપણને કશાની જરૂર નથી, આપણે સ્વાથથી છીએ, સંતુષ્ટતાની પરાકાષ્ટા આપણે પ્રાપ્ત કરી છે એવી ભાવના આપણામાં ભાગ્યેજ ઉત્પન્ન થાય છે. આ

આદ્ય સ્થિતિથી અસત્પ્રકૃતતા તથા તેથી અધિક સારી સ્થિતિની પ્રાપ્તિની ત્રીજ ઈચ્છા જ સર્વ પ્રગતિનું મૂળ છે. સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય, પ્રાકૃતિક બંધનોમાંથી મુક્તિ, એ જ આદર્શ જાણ્યેઅજાણ્યે આપણા સમસ્ત જીવનને દોરે છે. પૂજનની સર્વવિધિઓ, સર્વ આચારો, સર્વ ક્રિયાઓ જે જે આપણને દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે સર્વના મૂળમાં એ જ ઈચ્છા ગહેલી છે. કોઈવાર આ અતૃપ્તિની ભાવના વિશેષપણે જાગ્રત થાય છે ને કોઈ વાર મુમપણે અતરૂના ઊઠાણમાં સચાર કરે છે. જ્યારે વિશેષ રૂપે પ્રગટ થાય છે ને જનસમાજમાં મનુષ્યો આ આદર્શથી પ્રેરાઈ સ્વાર્થનો અને પદાર્થમાં મમતાનો ત્યાગ કરી ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે સર્વસ્વ અર્પણ કરવા તૈયાર થાય છે, ત્યારે વ્યક્તિ અને સમાજની પ્રગતિ ઘણી જ ત્વરાથી થવા માંડે છે. જ્યાં સુધી આપણે જગતના નિયમોને અધીન થઈને જ વર્તન કરીશું. સુખ માનીએ છીએ ત્યાં સુધી આપણામાં અને અનેક પદાર્થમાં જાણે કે નથી પરંતુ નિયમોની અધીનતા એ જ પરતંત્રતા છે. સ્વકૃત નિયમોનું રનેચ્છાથી પાલન એ જ સ્વતંત્રતા છે. જેને લીધે આ સમસ્ત વિશ્વ ભાગમાન થાય છે તે સર્વદા મુક્ત છે અને તેને આપણે ઈશ્વર કહીએ છીએ. મુક્તિની દૃષ્ટના ને ઈશ્વરની દૃષ્ટના સાથે સાથે જ જોડાયેલી છે. જે સસાર બંધનરૂપ હાગતો હોય તો તેનાથી અધિકતાવાળા કોઈ પંચિપૂર્ણ વસ્તુ અસ્તિત્વમાં હોવી જ જોઈએ. જ્ઞાનને અજ્ઞાન, અંધકાર ને પ્રમાશ સુખ ને દુઃખ, બંધન ને મુક્તિ, પાપ ને પુણ્ય આ પરસ્પર વિરોધી પ્રતીત થતી ભાવનાઓ મનમાં એકી વખતે જ ઉદ્ભવે છે અને એકનું અસ્તિત્વ આપણે સ્વીકારીએ તો બીજાનું પ. સ્વીકારવું જ જોઈએ, એવો માનવશાસ્ત્રનો અનુ નિયમ છે. બંધન અને એમાંથી ઉપગતી અસતોતની ભાવના જેટલી સત્ય છે તેટલા જ આપણે સ્વભાવથી મુક્ત છીએ, અને તેથી નિત્ય મુક્ત વસ્તુનું અસ્તિત્વ આપણે ભુધિથી સ્વીકારે જ હટકો છે. જ્યાં સુધી ઈશ્વર-

રૂપી લક્ષ્યમિંદુને આપણે પ્રાપ્ત થતા નથી, ત્યાં સુધી આપણામાં અસંતોષ અવરમ રહેવાનો જ. એટલું જ નહિ પણ આપણા આંતરિક અને બાહ્ય જીવનમાં ઈશ્વર તરફ લઈ જતી દેવી ભુદ્ધિને બંધન તરફ લઈ જતી મનુષ્ય ભુદ્ધિ વચ્ચે સંઘર્ષ પણ ન્યુનાધિકાંશ પણ રહેવાનું જ. આજ અશાંતિનું કારણ છે. મુક્તિની ભાવનાને અનુભવસિધ્ધ કરવા માટે જ આ બધી દોડાદોડ છે ને તેની પ્રાપ્તિ વિના આ જિજ્ઞાસાનો નાશ થાય તો મનુષ્યનું જીવન રહેવું કઠિન છે. આ પ્રયત્નનું વ્યક્ત-સ્વરૂપ એનું જ નામ જીવન. જેટલા પ્રમાણમાં આ ઈચ્છા તીવ્ર થતી જાય છે તેટલા જ પ્રમાણમાં મનુષ્યના ક્રિયાત્મક જીવનનું ઘડતર થતું જાય છે. વિધોની સ્થાને થવામાં જ ખર્ચ મનુષ્યત્વ છે. આપત્તિઓ સંહન કર્યા વિના પ્રિય પદાર્થોનો-ભાવનાઓનો ત્યાગ કર્યા વિના મુક્તિના રાજમાર્ગ ઉપર પ્રયાણ કરવાની શક્તિ સંપાદન થઈ શકતી નથી.

સામાન્ય રીતે હાલના જનસમાજમાં આ પરમ મુક્તિની તીવ્ર જિજ્ઞાસા વ્યક્ત થયેલી દેખાતી નથી તેનું કારણ ગહન વિચારની બેજુથ છે. પ્રાકૃતિક બંધન એ જ સર્વ દુઃખાનું કારણ છે, આ વિચાર જનસમૂહમાં ધણે કાળે ઉદ્ભવે છે ઊંડી દષ્ટિથી વિચાર કરી મૂળ કારણ શોધવા કરતાં બાહ્યદષ્ટિએ પ્રતીત થતાં કારણો શોધી તેનું નિવારણ કરવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આમ કરવાથી પણ જ્ઞાને આપણને સંતોષ થતો નથી, ત્યારે જ મુક્તિ વિવેકભુદ્ધિનો ઉદય થાય છે. સાધારણ રીતે શરીરરક્ષક અને શરીરપોષક પ્રવૃત્તિઓમાં રમ્યાપરમ્યા રહેવાનું આપણને મન થાય છે. જેમ જેમ મનનો વિકાસ થતો જાય છે, તેમ તેમ આપણા આદર્શો પણ ઉચ્ચ થતા જાય છે, ને છેવટે સુખ શું છે, દુઃખ શું છે, સત્ય શું છે, અસત્ય શું છે, ઈત્યાદિ વિચારો આવવા માંડે છે ને પરમશાંતિનો ઝાઈ માર્ગ છે કે નહીં એ વિચાર પણ આવવા માંડે છે; આને જિજ્ઞાસા કહે છે, ને

જેમ જેમ આ વિજ્ઞાના લીધ થતી જાય છે, તેમ તેમ આત્માની ઉપગ્રો પડે પાતળો થવા માટે છે અને જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય થવા માટે છે

આટલા વિવેચન ઉપન્થી આપણે એવા નિશ્ચય ઉપર આવીએ છીએ કે મુક્તિની ઇચ્છા જ પ્રાણી માત્રની સર્વ ક્રિયાનો ગુપ્ત પ્રેરક હેતુ છે આ ઇચ્છા વિના ક્રિયા અસંભવિત છે, ને ક્રિયા વિના જીવન પણ અશક્ય છે. સૃષ્ટિ એટલે નામ, રૂપ અને કર્મ. વળી આ ઇચ્છાની સાથે સાથે જ એક સ્વયંભૂ, નિરાકાર, સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન, સર્વ વિશ્વના અધિષ્ઠાન રૂપ એક અસ્તિત્વની કલ્પના પણ ઉદ્ભવે છે. મુક્તિની ઇચ્છા જેટલે દરજ્જે નૈસર્ગિક છે તેટલે જ દરજ્જે આવા અસ્તિત્વમા માન્યતા પણ છે સર્વ ધર્મો આવા ત્રિકાલાબાધિત સત્યનો સ્વીકાર કરે છે અને સર્વ ધર્મોના ઉપદેશ પણ એ જ છે કે એવું સ્વાતંત્ર્ય, એવી દશા પ્રાપ્ત કરવી કે જ્યાં સુખદુઃખના દ્વંદ્વના આધાતો કોઈ પણ રીતે સ્પર્શ કરી શકે નહીં આ પૂર્ણાવસ્થા આપણને અનેકત્વમાથી એકત્વમા લઈ જાય છે બેદ બુદ્ધિનો સદાતઃ ત્યાગ અને અબેદબુદ્ધિનો અનુભવથી સ્વીકાર, એ જ સર્વ ધર્મોનો સાર છે તુદ્ર અહંકારનો નાશ કરવો, સર્વજ્ઞ, સર્વભય, સર્વમા છીએ એવી ભાવના દૃઢ કરવી એ જ ધર્મનો હેતુ છે જ્યાં સુધી આ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાં સુધી પરમ શાંતિની આશા રાખવી ફેાકટ શક છે

પ્રચલિત સર્વ ધર્મો પ્રતિપાદન કરે છે કે, મનુષ્ય માત્રમા એક એવી શક્તિ ન્હેલી છે કે જે દ્વારા તે મન-બુદ્ધિની પર જઈ ઇન્દ્રિયો ને વૃત્તિને અગમ્ય એવા સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. સર્વ ધર્મના સંસ્થાપકોએ પોતે એવો દાવો કર્યો છે કે આવા નિરપેક્ષ સત્યનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયા પછી જ તેઓએ જગતને જ્ઞાન આપ્યું

છે. આ સત્ય બુદ્ધિની પર છે, એનો અર્થ એવો નથી કે તે બુદ્ધિનું વિશેષી છે. બુદ્ધિની કસોટી ઉપર આવાં આત્મવાક્યોને અદાવવાનો આપણને સંપૂર્ણ અધિકાર છે. સ્થૂલ ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને ઇન્દ્રિયાતીત પ્રત્યક્ષ, આ ત્રણેય જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધનો આપણી પામે છે. તે પરસ્પર વિરોધી નથી, પણ એકબીજાનાં સહાયક છે.

નીતિશાસ્ત્રનો પણ મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે “હું નહીં પણ તું” “સ્વ” નો ત્યાગ કરી “પર” ને આગળ રાખવો. નીતિશાસ્ત્રના સર્વ ગ્રંથો આ સનાતન સત્યનો સ્વીકાર કરે છે. વાસ્તવવાદીઓને પણ આ સિદ્ધાંત માન્ય છે. સમાજના કલ્યાણ માટે - માનવજાતિના હિત માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાના સ્વાર્થની ભાવના ઉપર અંકુશ મૂકી પરકલ્યાણ જોતું; કાચુ કે સર્વના કલ્યાણમાં જ પોતાનું કલ્યાણ પણ સમાયેલું છે, એ તો આધિભૌતિક સુખવાદીઓનો પણ મત છે. આટલું સ્વીકાર કરવાની સાથે જ તેઓ એ પણ માને છે કે “સ્વ” ની પર જવાની ભાવના મનુષ્યમાં કુદરતી છે. “આદર્શ જન-સમાજ” નૈતિક કાયદો, આદર્શ એકત્વ, આ બધા વ્યાપક આદર્શોનો અંગીકાર બતાવી આપે છે કે એક પ્રકારની આદર્શ એકતા તો તેઓને માન્ય છે. ધર્મ આ બધી કૃત્રિમ મનઃકલ્પિત એકતાની ભાવનાઓની પર જઈ અનુભવગમ્ય નિરાકાર, નિર્વિકાર એકતાના અસ્તિત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે. ધર્મની ભાવના આ બધી સંકુચિત ભાવનાઓથી વધારે વ્યાપક તથા પ્રત્યક્ષ અનુભવનો વિષય હોવાથી વધારે સંતોષકારક છે. વાસ્તવવાદીઓના સિદ્ધાંતો માનવ પ્રકૃતિના સમગ્ર ક્ષેત્રને સ્પર્શ કરતા નથી. મનુષ્યની પ્રકૃતિ દ્વિધા હોય છે. આંતર અને બાહ્ય. વસ્તુતઃ સ્થૂલ પ્રકૃતિ સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિના આધિપત્યમાં હોય છે. સ્થૂલ પ્રકૃતિ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો તે સુગમ છે; પણ સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિ ઉપર સત્તા પ્રાપ્ત કરવાના સતત પ્રયત્નમાં જે આનંદ ને પરિ-

શ્રમ પડે છે તે પહેલાંની અપેક્ષાએ ઘણોજ ચડીઆતો છે, મનુષ્યની મનોવૃત્તિઓ, લાગણીઓ, અવ્યક્ત મનમાંથી દાણે ઠાણે ઉદ્ભવતા અસંખ્ય શુભાશુભ વિચારોનું નિરીક્ષણ કરવું, તેના ઉપર ઠાણું મેળવવો, તેનું મૂળ તપાસવું, સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિને જીતવી, ને તે દ્વારા સ્થૂણને તામે કરવું, આ બધું ધર્મનો ખાસ વિષય છે. ધાર્મિક વૃત્તિના મનુષ્યોની અભિરુચિ અતીન્દ્રિય ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરી તેમાં નિષ્ઠા રાખવામાં હોય છે. દરેક સમાજના મનુષ્યોનો અમુક વર્ગ એવો હોય છે કે જેમને વિષયોમાં આનંદ તથા રસ પડતો નથી. માનવજાતિના ઇતિહાસનું આપણે આરીક વૃત્તિથી નિરીક્ષણ કરીશું તો આપણને જણાશે કે જે પ્રજામાં આવા અધ્યાત્મરત મનુષ્યોની સંખ્યા વધારે પ્રમાણમાં હોય છે તે પ્રજાની ઉન્નતિ થાય છે, અને જ્યારે તેમનું પ્રમાણ ઘટે છે, ત્યારે પ્રજા અવનતિના માર્ગ ઉપર પ્રયાણ કરવાનું શરૂ કરી દે છે. પ્રત્યેક જનસમૂહનું ખરું એવન તેની આધ્યાત્મિકતામાં જ રહેલું હોય છે.

એક રીતે વાસ્તવવાદીઓની દૃષ્ટિએ પણ ધર્મની વૃત્તિ ખીલવાની ખાસ આવશ્યકતા છે, તેમનું ધ્યેય પણ સુખની પ્રાપ્તિ છે. ઇન્દ્રિયલોભ મનુષ્યોને વિષયભોગપોષક પદાર્થોને મેળવવામાં આનંદ પડે છે; તેમ અધ્યાત્મગતિક મનુષ્યોને આત્મચિંતનમાં, ઉપાસનામાં, ધ્યાનમાં, નિદિધ્યાસનમાં, સત્સંગમાં, શાસ્ત્રના અધ્યયનમાં આનંદ પડે છે. સુખની વૃદ્ધિના તો મનુષ્યના મનની સંસ્કારિતા ઉપર આધાર રાખે છે કેટલાકને સ્થૂળ ઇન્દ્રિયપોષક વિષયમાં, કેટલાકને માનસિક ભોગોમાં-સાહિત્ય, કલા, સંગીત છત્યાદિમાં આનંદ પડે છે. આધ્યાત્મિક વલણની વ્યક્તિઓને ઈશ્વરમરણમાં-ઉપાસનામાં આનંદ પડે છે. અને તેમને તેમ કરતાં અટકાવવાનો કોઇને અધિકાર નથી. અધ્યાત્મચિંતકોની દૃષ્ટિ વધારે મહત્ત્વ અને વ્યાપક હોય છે. તેઓ વાસ્તવિક આનંદ ક્યાં છે અને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે યથાર્થ

રીતે જાણે છે, અને અજ્ઞાનજન્ય વિચારપ્રવાહોની તેમના ઉપર કાંઈ પણ અસર થતી નથી.

મનુષ્ય માત્રમાં અનંત શક્તિ, અનંત જ્ઞાન, અનંત આનંદ રહેલો છે. તેનો સાક્ષાત્કાર કરવો ને તેનો સર્વ રીતે આધિભાવ કરવો એ પ્રત્યેક ધર્મનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. ચારિત્રના વિકાસ માટે, પરમશાંતિની પ્રાપ્તિ માટે, સમાજની ઉન્નતિ માટે ધર્મનું સાધન ઉચ્ચતમ છે; પણ તે માટે ધર્મનો ખરો અર્થ સમજવાની અને હાથમાં સર્વ દેહાણે પ્રચલિત સંકુચિત ભાવનાઓનો ત્યાગ કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. કુંઠિત ધર્મ સંબંધી વિચારોને તિલાંજલિ આપવાનો સમય હવે આવ્યો છે. ત્યારે જ ધર્મનું ધર્માર્થ સ્વરૂપ પ્રકટ થશે તથા જનસમાજની સર્વદેશીય ઉન્નતિમાં તે પોતાનું સ્થાન પુનઃ પ્રાપ્ત કરશે. વાસ્તવિક ધર્મ એક જ છે, કારણ કે સર્વનો ઉદ્દેશ આત્મસાક્ષાત્કાર યા ઈશ્વરદર્શન છે. આ ધ્યેયની સિધ્ધિ માટે માર્ગો ભિન્નભિન્ન છે અને હોવા જોઈએ, કારણ પ્રાકૃતિક વિવિધતાના પાયા ઉપર સૃષ્ટિ રચાયેલી છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાને અનુકૂળ આવે તેવો માર્ગ શોધી કહાડવાને સમર્થ થશે ત્યારે જ ધર્મનો સંપૂર્ણ વિકાસ થશે. આ સત્યનો સ્વીકાર હાર્દિક થવો જોઈએ. જુદા જુદા ધર્મના અનુયાયીઓ વચ્ચે દ્વંદ્વ ભાવના નહીં પણ એકતાભાવની વૃદ્ધિ થવી જોઈએ. આપણે અનેક માર્ગો ઉપર ચાલનારા હોઈએ, અનેક ગલીકુચીઓમાંથી પસાર થતા હોઈએ, તથાપિ સર્વને ભેટવાનું સ્થાન નામ રૂપથી પર જે પરમાત્મા છે તે છે, એ ભાવના દૃઢ થવી જોઈએ. આ પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર માટે શુદ્ધ, પર્ણકુટિ, દેવાચર, કે મરણ સાધન રૂપ છે. તે જ પ્રમાણે દુકાન, કારખાનું, ખેતર, યુદ્ધક્ષેત્ર, રાજ્યશાસન, પણ સાધનરૂપ છે. વ્યવહાર અને પરમાર્થનો ભેદ અજ્ઞાન કલ્પિત છે. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે આંતરિક ત્યાગની, અહંતા-મમતાના ત્યાગની જ આવશ્યકતા છે. અમુક પ્રકારના જ બાહ્યચારની તે માટે

જરૂર નથી. જ્ઞાન ગમે તે વર્ણનો મનુષ્ય ગમે તે સ્થિતિમાં મેળવી શકે છે. આશ્રમ વ્યવસ્થા વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવન સુવ્યવસ્થિત કરવા માટે જરૂરની છે, અને તેનો સમયાનુસાર ખાલજીવનમાં થોડો ઘણો ફેરફાર કરી પુનઃ ઉદ્ધાર થવો જોઈએ ખરો; પણ અમુક આશ્રમમાં જ જ્ઞાન થાય તેવો કાંઈ અચલ નિયમ નથી. માનવજાતિની યથાર્થ મેવામાં અને પગમાત્માની પૂજામાં જરા પણ ભેદ નથી. એક જ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ પ્રકૃતિ અનુસાર નિષ્કામ કર્મ, જ્ઞાન અથવા ભક્તિથી થઈ શકે છે. આત્મસાક્ષાત્કારના આદર્શને માનસિક દષ્ટિ સમીપ ગણી, સર્વ પ્રકારની વાસનાઓનો અને આસક્તિનો ત્યાગ કરી કરેલા સર્વ કર્મો ધાર્મિક જ છે. અમુક કર્મ ધાર્મિક છે કે અધાર્મિક તેનો નિર્ણય મનુષ્યની પ્રેરક બુદ્ધિથી થાય છે, કર્મના ખાલ સ્વરૂપથી નહિ. સર્વ ધર્મોના મહાન આચાર્યો માટે એકસરખો પૂજ્યભાવ ઢગવવો જોઈએ, તથા સર્વ ધર્મોમાં પ્રમાણભૂત ગણાતા શાસ્ત્રોને સમદષ્ટિથી જોવાં જોઈએ સર્વ ધર્મોમાં ઋષિઓ, મતદષ્ટાઓ થયા છે અને સર્વ ધર્મો એક જ સનાતન સત્યનું પ્રતિપાદન કરે છે. આધુનિક સમયમાં . ૧ સમન્વયની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ધર્મનો વ્યાપક અર્થ કરવાથી લિન્નલિન્ન ધર્મો, સંપ્રદાયો, પથો વચ્ચે, લિન્નલિન્ન જાતિઓ વચ્ચે, લિન્નલિન્ન દેશના નિવાસીઓ વચ્ચે અત્યારે જે વૈમનસ્ય દેખાય છે, તેનો સદાને માટે ત્યાગ થશે, અને યથાર્થ ધર્મને તેનું યોગ્ય સ્થાન માનવસમાજના વિકાસમાં પ્રાપ્ત થશે.

આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ અને આધિભૌતિક સંસ્કૃતિમાં મુખ્ય તફાવત એ છે કે પહેલીમાં આત્મસાક્ષાત્કાર ને મન-બુદ્ધિથી પર જઈ નિરોક્ષ સત્તાના અનુભવને જીવનમાં ધ્યેય માનવામાં આવે છે. પ્રકૃતિના સર્વ બંધનોમાંથી મુક્ત થઈ સ્વરાજ્ય-સામ્રાજ્યની પ્રાપ્તિને જ જીવનનો હેતુ ગણવામાં આવે છે. આધિભૌતિક વિચાર શ્રેણીના અનુ-

યાથીએ સમક્ષ કાંઈ સ્પષ્ટ ધ્યેય નથી. સમસ્ત પ્રકૃતિના બંધનમાંથી મનુષ્ય છૂટી શકે એમ તેઓ માનતા નથી. તેમના મત પ્રમાણે પ્રાણી માત્ર સદાને માટે પ્રકૃતિના શુભામ તરીકે રહેવાને જ સમર્થ્યેલાં છે. તેઓને અહંતાના ત્યાગમાં સ્વ-સ્વરૂપાનુભવમાં શ્રદ્ધા નથી, અને ‘ અહંતા ’ હોય ત્યાં સુધી બંધન છે તે પણ સ્પષ્ટ જ છે. આ પરિમીત આદર્શ સર્વ રીતે અસ્વીકાર્ય છે, એ વિષે કાંઈ પણ વિચાર-શીલ મનુષ્યને શંકા હોઈ શકે જ નહિ.

આપણા આર્યોવર્તમાં ન જિભી યાપ એટલા માટે નાની ઉંમરમાં જ વિદ્યાર્થીઓને જીવનનાં હેતુ, ધ્યેય વગેરે ઋષિકૃત્રમાં અને ગુરુકૃત્રમાં આગળના વખતમાં સમગ્રવયમાં આવતાં હતાં. હાલના વિદ્યાર્થીઓને પૂછીએ કે તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે, તો નિશ્ચયપૂર્વકે જવાબ જ આપી શકશે નહિ, કારણ કે હાલની હાઈસ્કૂલો અને કોલેજોમાં એ બાબત સ્પષ્ટ રીતે સમગ્રવયમાં આવતી નથી, તે શાળાઓ કામ કરે તો માણસને સારો માણસ બનાવી શકે પણ માણસને પ્રભુ બનાવવાની વિદ્યાકળા ત્યાં મળી શકતી નથી. ધણા માણસો રોડલો રળવાના હેતુથી ભણે છે અને તે અર્થ પશુ હવે તો ભણવાથી સરતો નથી અને ભણેલાને જૂએ મરવાનો વખત આવી લાગ્યો છે.

પેટ ભરવાની ઉપાધિ ઉપરાંત ઈચ્છાએને અંકુશમાં રાખવાની જરૂર વધારે હોવા છતાં હાલની કેળવણીમાંથી સંયમ ઉત્પન્ન થતો નથી, બ્રહ્મચર્ય નિયમસર પાળી શકાતું ન હોવાથી વસ્તી વધે છે, અને નબળા બાંધાવાળા અને નબળા મનની વસ્તી વધવાથી સમાજનું લક્ષ્ય માત્ર પશુની પેઠે ભોગપ્રધાન થવા લાગ્યું છે. વળી જેટલી ઇચ્છા વધે છે; તેટલી બ્હીક પણ વધે છે, અને બ્હીક વધે છે તેટલી ઇચ્છા વધે છે તેથી જે સંસાર આનંદરૂપ લાગવો જોઈએ તે ભયરૂપ થઈ પડે છે.

જેને પોતાને સુધરવું છે તેને માટે તો હંમેશાં સાધુગ છે, અને સત્સંગથી તે પોતાનું જીવન સુધારી શકે છે, પણ સમસ્ત સમાજનું જીવન ઉત્તમ બનાવવા માટે ધણા મહાત્માઓ, ધણા સંન્યાસી ધણા ધણા વિચાર કરી રહ્યા છે, છતાં કૃત્રિયુગના ધર્મ એવા વ્યાપી ગ્રપેક્ષા છે કે કોઈ એક સીધો માર્ગ, સાચું સાધન તરત જોવામાં આવતું નથી, અને જોવામાં આવે તો પણ બદલાનું પ્રમાણ ઓછું થઈ જવાથી અને તર્ક વધી જવાથી માણસોના મનમાં શંકા ઉપર શંકા ઉત્પન્ન થવા કરે છે. ભગવાન પોને સમાધાન કરવા આવે તો પણ આજનો

વિદ્યાર્થી તેને પૂછે કે “ તમે ભગવાન છો એની ખાતરી શી ?” સત્ય, તપ, બુદ્ધિ, “યત્, દાન, અન્નચર્ય”, ધણુ યોગી થઈ ગયા છે, અને આગસ, અરાન, કાચ અને કોધનુ જેવું વધતું જાય છે સયમ અને નીતિ વગર ભક્તિનો માર્ગ ખુલે એવું થઈ શકતો નથી શ્રીમહાભાગવતના આદ્યાત્મ્યમા શરૂઆતમા કહેવ છે તે પ્રમાણે જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય વૃદ્ધ થઈ ગયા છે અને તેની માતા ભક્તિ યુવાન હોવા છતાં જર્જરિત થઈ છે આ ખામત એટલી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે તે માટે વધારે કહેવાની જરૂર રહેતી નથી

છતાં પૃથ્વીનો બાર શેર ઉપર છે નામરૂપ જતા ખાતરી રહે તે સચ્ચિદાનંદને શેર કહે છે તેણે પૃથ્વીને છોડી દીધી નથી તે દયાળુ છે, ને પ્રત્યક્ષ દેખાતા મિશ્રદ્ધ ધર્મમા તેની કૃપા ચાતુ હોય છે તે કાળુને લઈને અસત્યની વચ્ચે સત્ય જોઈ કરી શકે છે, કોધની વચ્ચે પ્રેમ જાગી ઊઠે છે, અન્યાયની વચ્ચે ન્યાય જાગી નીકળે છે અને અન્તે સત્યની, સાચા પ્રેમની, ભગવાનની શક્તિની છત ચોકકસ થાય છે. અને એવો વખત નજીકના જ ભવિષ્યમા જરૂર આવવાનો છે કે ત્યારે આત્મજ્ઞાનની, ભક્તિની એટલે સાચા જ્ઞાનની અને સાચા સુખની કિમત થશે જેમ ખાદીનો ઉપયોગ બૂલાઈ જવાથી પાત્રી તે જાણે નવી શોધ થઈ હોય તેમ લાગે છે, તેમ બૂલાઈ ગયેલું સત્યજ્ઞાન નવા રૂપમા પાછું આવવાનો પૂરો સંભવ છે, તેને માટે જેવા સંજોગો જોઈએ તેવા ઉત્પન્ન થવા માડશે, તેને માટે જેવા ઉપદેશકો જોઈએ તેના જન્મ લઈ લેવાય થશે ભગવાનના વૈકુંઠમા સાચા સેવકોની ખોળ નથી અને ત્યારે જેની જરૂર પડે છે ત્યારે તેવા તેવો જન્મ લઈ પોતાનું કામ કરી ચાલ્યા જાય છે

કોઈને એમ પણ પ્રશ્ન થાય છે કે ત્યારે હાલમા એવા સા. માણુમો કેમ જન્મ લેતા નથી ? પણ હાલમા સમાજ માત્ર માયાનું

મુખ વધારે આપી શકે તેવી છે, તેથી હાલ સટાવાળા અથવા વકીલો અથવા એવા ધંધાવાળા વધારે જોવામાં આવે છે. એવાં નવાં પ્રાણી હાલની સમાજને લાપક હોવાથી જન્મેલાં છે. ત્યારે સમાજને સાચા જ્ઞાનની અતે સાચા પ્રેમની ભૂખ લાગશે, ત્યારે તે માલ આપનારા વેપારીઓ પણ ઉત્પન્ન થવા લાગશે.

શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે કે નારદજી કોઈ જગ્યાએ કશું આ ઉત્પન્ન કરાવે છે અને કોઈ જગ્યાએ ભક્તિ વધારે છે. સમાજની ગેરવ્યવસ્થા થવા લાગે ત્યારે ત્યાં જે કામની જરૂર પડે, ત્યાં બ્રહ્મા પોતાના પુત્ર નારદજીને મોકલે છે. સમાધિ લાપામાં નારદજીને Intuition-પ્રજ્ઞાન કરે છે, તે નવાં નવાં રૂપ પણ ધરી શકે છે. વળી કલ્કિના અવતારની આગાહી માનીએ તો પણ તેનો થોડો બહુ વેગવાજો, કલ્કિના પહેલાં ઉત્પન્ન થવો જોઈએ અને તે Horse power-અશ્વશક્તિના રૂપમાં સમાજમાં દાખલ થઈ ગયો છે.

સંસારના દુઃખનો મુખ્ય હેતુ ખોટો મોહ છે, અને તે ખોટા મોહનું ખરું કારણ ખોટી વિદ્યા છે. ખોટી વિદ્યાથી અજ્ઞાન વધે છે અને તે બધા અનર્થનું મૂળ છે. જેવું જ્ઞાન હોય છે તેવી ઇચ્છા થાય છે, અને જેવી ઇચ્છા થાય છે તેવાં કર્મ થાય છે; તેથી સારાં કર્મ માટે સારું જ્ઞાન મળે એ ખાસ જરૂરી સાધન છે.

જીવ જન્મે છે ત્યારે તેને ખબર નથી કે પોતે જન્મેલો. પહેલાનાં કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલ દેહ વગેરેને અહંભાવથી પૂર્ણ-પણે સ્વીકારી લેવું એ જીવનો જન્મ છે. અને તે વખતે પહેલાનાં શરીરાનું વિસ્મરણ થાય છે. તે સિવાય જીવનનો વાસ્તવિક જન્મ થતો નથી. જેમ સ્વપ્નમાં પોતાનું જાગૃત જીવન હયાત હોવા છતાં પણ તેને ભૂલીને પોતાને અપૂર્વ એટલે નવો જીવ માની બેસે છે, એટલે પોતાને જેવો દેખે છે એવો સાચો માની બેસે છે; તેમ જાગૃતમાં પણ પોતાનો આનંદ રૂપ આત્મા પ્રાપ્ત છતાં તેને ભૂલીને

પોતાને અપૂર્વ એટલે નવો જીવ માની જોડે છે, તેમ જાગૃતમાં પણ સાચા જ્ઞાનથી જોતાં બહારઅદરનો ભેદ ન હોવાં છતાં તેવો ભેદ જૂઝથી સાચો થઈ જાય છે.

વળી વધારે મુશ્કેલીનું કારણ તો એ છે કે એવા અજ્ઞાનમાં પડેલાનો સ્વયં બહુ રહે છે, તેથી જૂઝ શોધવાનું કામ બહુ કઠણ થઈ પડે છે. પત્રિમની ત્રિષા દેહમાં થયેલી આત્મશુદ્ધિ દૂર કરી શકતી નથી. સૌને પોતપોતાનું સુખ ભેળું ગમે છે, અને દેહ હું છું એમ નકકી થયું એટલે દેહને સુખ આપવામાં ધણાનું આખું જીવન ચાલ્યું જાય છે. આવી મોટી જૂઝ માત્ર સત્સંગથી દૂર થઈ શકે છે. દુનિયામાં કોઈ જ આ માર્ગે ચડે છે, એટલે કે અજ્ઞાન દૂર કરવાનું સાધન કરે છે; અને તેમાં પણ કોઈક જ રૂળ મેળવવા સુધીની દરમિયાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સુરોષમાં હાથમાં જે લડાઈ ચાલે છે તેવી લડાઈમાં લડવું એ સહેલું છે. તેમાં રાગ દ્વેષ જીતવા પડતા નથી; ધણા માણસો હોય તેથી ઉત્સાહ રહે છે; સાથે જેન્ડ વાગતાં હોય છે, ન્યુસપેપરો અને રેડીઓમાં પોતાનાં વખાણ આપ્યા કરે છે; પણ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે લડાઈ કરીને માયાનો સ્વભાવ જીતીને આત્માનો આનંદ લેવો એ અઘરું કામ છે, તેમાં રાગદ્વેષ જીતવા પડે છે; માટે એટલાનું તે કામ છે; તેમાં કોઈ વખાણ કરવાવાળા મળતા નથી. છતાં જેઓ આ અંદરનું શુદ્ધ જીતી શકે છે તેમનું સુખ જ કાયમ રહી શકે છે.

એવા કામ માટે એરોપ્લેન કે બોમ્બની જરૂર નથી, પણ જ્ઞાન-વૈરાગ્યયુક્ત ભક્તિની જરૂર છે. એવી ભક્તિ જે કરે છે તેને કલિયુગના દોષ અસર કરી શકતા નથી. એવા ભક્તો નિર્ધન છતાં પણ ધનવાન છે. જ્યાં લક્ષ્મીના પતિનો અનુભવ મળે છે, ત્યાં સુખ મળે છે, ત્યાં બહાગના ધનની કિંમત રહેતી નથી. ભક્તિ એ હિંદુનું સાચું ધન છે, અને તેથી ખીજા દેશો જીતીને ખાદ્ય ધન મેળવવાની મહે-

નત આ દેશના લોકોએ કરેલી નથી. ખરા આનંદના રસમાં પોતાના દેહ કે ધરતું પણ લાન રહેતું નથી, તો પોતાના નાના દેશનું લાન શી રીતે રહી શકે ? આવા ભક્તને વિશ્વ એ પોતાનું ધર બની જાય છે. બધા લોકમાં તે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ફરી શકે છે કારણ કે તેના વિરોધમાં કોઈ રહેતું નથી. હાલ જેને સ્વદેશાભિમાન કહે છે તેમાં કોઈ બીજા સામે રહી જાય છે અને તે સામેવાળા કોઈ કોઈ વાર હેરાન કર્યા વગર રહેતા નથી. જેના વિરોધમાં કોઈ રહેતું નથી એવું સ્વરાજ્ય મેળવવા તરફ આર્યોની વિદ્યાનું લક્ષ્ય હતું.

જાપાન, જર્મની અને ઈટાલી પણ હાલ નવો ઓર્ડર-નવી વ્યવસ્થા માગે છે. વેપારીઓનાં રાજ્યોએ પ્રગ્નમાં અજ્ઞાન વધારીને વિષયના ભોગી બનાવી દીધેલ હોવાથી હવે આત્મજ્ઞાન વધારી બધા વચ્ચે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય, ઈર્દિયો ઉપર સંયમ ઉત્પન્ન થાય એવા નવા ધર્મની જરૂર જણાવા લાગી છે. વેપારીનાં રાજ્યોએ અને સાયન્સના સંસ્થાઓએ બધા દેશોને નજીક લાવી મૂક્યા છે પણ હવે તેમનું કામ પૂરું થયું છે, હવે વેપારીઓનાં રાજ્યોની જરૂર રહી નથી. હવે પરસ્પર પ્રેમ વધે તેવા ઓર્ડરની-તેવી વ્યવસ્થાની જરૂર છે અને તે માટે બધા દેશોમાં રહેલ પવિત્ર હૃદયવાળા સાધુ પુરોનો સલાહની, મદદની જરૂર પડશે. તેઓ નિઃસ્વાર્થ હોવાથી સાચો માર્ગ બતાવી શકશે, અને હંમેશને માટે લડાઈ અટકાવવાના ઉપાય શોધી શકશે. તેમની મદદ વગર માત્ર સ્વાર્થ દેશોના સ્વાર્થી નેતાઓની મંડળીના કાયા દરાવોથી જગતમાં શાન્તિ રહી શકશે નહીં. તે ઉપરાંત ન્યુસ-પેપરો, રેડીઓ, કેમરણી, સીનેમા વગેરે જે હાલ રાગદ્વેષ વધારે છે, તેમનો ઉપયોગ રાગદ્વેષ ઓછા થાય તેવી રીતે કરવો પડશે. માણસના હૃદયની અંદર જે રાગદ્વેષ રહે તો તેને બહાર કઢાડવા માટે બહારની લડાઈની જરૂર પડશે; અંદર જે રાગદ્વેષ ન રહે તો બહારની લડાઈનું કારણ રહે નહિ.

પણ ન્યાં સુધી પ્રગ્નના પ્રારબ્ધમાં દુઃખ હોય છે ત્યાં સુ જિંયા વિચાર સ્મૃતતા નથી, તેથી કોઈ મહાપુરુષને જન્મ લેવાની જ પડે છે. જગતમાં જે ખરા અને સારા ફેરફાર થયા છે તે થોડા મહા પુરુષોની આત્મશક્તિથી થયા છે; પણ સમાજનાં માણસો પાછળ તેમના આદર્શો બગાડી નાખે છે, તેથી ધણાં કારખાનાની જરૂર નથી પણ ધણાં ભક્તોની જરૂર છે. જે જ્ઞાન નિશાળ અને કોલેજમાં મળે નથી, તે મહાત્માઓ પાસેથી વિનામૂલ્યે મળે છે. શાસ્ત્ર પ્રમાણે તો દેશમાં ખરા સાધુ મળતા નથી તે દેશમાં રહેવું નહિ એમ માનેલ છે.

ખરું સુખ ઇંદ્ર પાસે નથી, અને ચક્રવર્તી રાજા પાસે પણ નથી. ખરું સુખ વૈરાગ્યવાન અને જ્ઞાની-ભક્ત પાસે છે. હાડકાં, માંસ અને લોહીયું ભરેલા નશ્વર દેહમાં મમતા છે ત્યાં સુધી ખરું સુખ દૂર જ રહે છે માત્ર હજાર જે હજાર વર્ષની અથવા બસોચારસો વર્ષના રાજાનું રમતથી ખરું સુખ મળી શકતું નથી. આ મળમૂલ ભરેલ શરીરમાંથી અને વૃદ્ધાવસ્થાથી અને મરણને પ્રાપ્ત થનાર શરીર જેવા સાધનમાંથી જે સુખ લેવા ઇચ્છે છે, તેને સાચું સુખ શું છે તેની ખબર નથી. આ સંસારરૂપી સાગરમાં બીજા ચાલે તેમ ચાલે, તેમ ચાલવાથી જીવનનું રહસ્ય સમજાશે નહિ. મહાત્માઓ જે રીતે ચાલે છે તેમના જીવનનું અનુકરણ કરવું જોઈએ; તે સાચા સુખનો માર્ગ બતાવનાર નાવિક છે. પરીક્ષામાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષા આપવા બેઠા હોય તે વખતે બીજા શું લખે છે તે જોવા બેસીએ તો આપણા પ્રશ્નનો જવાબ લખવાનો વખત નકામો જાય છે. માટે સૌએ પોતાની મુશ્કેલી દૂર કરવાની છે. જન્મતી વખતે બેગા થઈ જમી શકાય છે પણ મરવામાં બેગા મરી શકાતું નથી. અને સાચો પ્રેમ પણ બેગા થઈને લઈ શકાતો નથી. સાચું સુખ અને સાચું જ્ઞાન થોડા સત્સંગીઓની મંડળીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે કોઈ એમ પણ કહેશે કે પોતાના સુખની જ પરવા કરવી એ તો સ્વાર્થ થયો પણ એ પ્રશ્ન બોલી વિદ્યાના સંસ્કારથી ઉત્પન્ન થાય

છે. આ સંસારમાં ચાર પ્રકારના સ્વાર્થ છે તેને ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પ્રમાણે કહે છે. તેમાં મોક્ષ એ મુખ્ય સ્વાર્થ છે, અને તેથી તે મેળવવાનો પ્રયત્ન એ મુખ્ય પુરુષાર્થ કહેવાય છે. પહેલા ત્રણ પુરુષાર્થનું ફળ અનિત્ય છે અને ચોથા પુરુષાર્થનું ફળ નિત્ય છે. માટે માણસના જીવનનો હેતુ સમજ્યા વગર જીવન શરૂ કરવાથી જીવનને અતિ સુખને બદલે દુઃખ નજરે પડે છે, અને તે દુઃખનો અંત જણાતો નથી.

તેથી જ શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે કે સૌ કામ પડતાં મૂકી જમી લેવું, હજાર પડતાં મૂકી સ્નાન કરવું, લાખ પડતાં મૂકી દાન કરી લેવું અને કરોડ કામ પડતાં મૂકીને હરિનું સ્મરણ કરી લેવું. સામાન્ય સંજોગોમાં પોતાની ફરજ જાણી શકાય છે. પણ એ ત્રણ ફરજ એક જ વખતે હિતવન્ન થાય ત્યારે તેમાંથી જોઈ ફરજ શોધી કઢાડી તે પ્રમાણે પોતાનું જીવન ગોઠવવું એમાં બુદ્ધિવાનની બુદ્ધિની કસોટી છે. તે કસોટી સમજીને પ્રલ્હાદે લલિત વધારવા માટે પિતાનું કહેવું માન્યું નહીં, ભરતે માતાનું કહેવું માન્યું નહીં, મીરાંબાઈએ પતિનું કહેવું માન્યું નહીં, બુદ્ધે રાજ્ય અને સ્ત્રી પુત્રો છોડ્યાં, વિશ્વમિત્રે ભાઈને છોડ્યો, બલિરામજીએ ગુરૂને છોડ્યા; અને હાલના કાળમાં ત્રીસ વર્ષ પહેલાં શ્રી અરવિંદ ઘોષે લલિત વધારવા માટે કોંગ્રેસને અને દેશ સેવાને છોડી; તેમ જ તેમના પ્રાંતના બીજા નેતા શ્રી મુલાયમજીએ પણ કોંગ્રેસને છોડી. પહેલાં ચાર પાંચ દષ્ટાંતો સ્વામી રામતીર્થજીએ પોતાનાં વ્યાખ્યાનમાં આપેલાં છે. વળી શાસ્ત્રમાં એમ પણ કહેલું છે કે કુટુંબના લાભ માટે પોતાનો લાભ જતો કરવો, ગામના લાભ માટે કુટુંબનો લાભ છોડવો, દેશ માટે ગામનો લાભ છોડવો, અને આત્માના લાભ માટે પૃથ્વીનું રાજ્ય પણ છોડી દેવું. ભર્તૃહરિ, ગાંધીજી, ભરત, રામ વગેરેને રાજ્યની હિંમત આત્માની હિંમત કરતાં બહુ અદ્ય સાગી હતી. એ બધા

મહાન સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે હવેના સુખવાળા જીવનમાં નીકળી ગયા છે.

તે છતાં હાલ બુદ્ધિનું પ્રમાણ વધી જવાથી ધણુ એમ પણ પ્રકરે છે કે જીવન સુધારવા માટે કાઈકે સારું સાચું પ્રમાણ તો શોધવું જ પડશે. અને જો શાસ્ત્રોમાં આપેલ મહાત્માના અનુભવો પ્રમાણ રૂપે નહિ માનવામાં આવે તો તેનાથી હોંસું બીજું પ્રમાણ મળવું મુશ્કેલ છે. તેઓને બીજે કાંઈ ફેક્ટોરો ગ્રહા બેસશે નહીં.

બેદબુદ્ધિ ગયા વગર સુખ મળવાનું નથી; કાચુ કે બેદબુદ્ધિવાળાને કાંઈકે સામે રહી જાય છે અને જો સામે રહે છે તે કાંઈ વખત વિધ્ન કર્યા વગર રહેશે નહિ. We cannot increase in any of our powers or faculties of life unless we constantly make the effort to understand even more and more clearly what we are in completeness or wholeness of our nature, while our brain is turned only to the lower and slower vibrations of the practical and divided affairs of our material Sense-life, it is not able at the same time to receive the higher and finer vibrations of Cosmic mind.

અહમ્ભાવ અથવા આત્મભાવ જાગૃત થયા પછી આપણું જગત પોતાના સ્વરૂપે અનુભવમાં આવશે. હિંદનાં વિદ્યાકળા, દરેક માણસને તેની ઇચ્છા હોય તો પ્રેમ વધારીને આપ્યા જગતનું રાજ્ય મેળવવાનો રસ્તો જતાવે છે અને યુરોપની વિદ્યા દુરમનો વધારીને આપણું જીવન હલકું કરી નાંખે છે.

સાચું સુખ મોટાભાગે શરૂ કરેલી ઇંગ્લેન્ડવત્સીયી મળવાનું નથી માયારૂપ પિશાચિનીએ જે ધોર અંધકાર દેલાવી દીધેલ છે, અને ખોટા

સુખમાં તથા જોરા સ્થાનમાં અસંખ્યને મૂક્યા છે તે અંધકારરૂપી નિદ્રામાંથી જાડીને બહાર થવા માટે માત્ર આર્યોની અધ્યાત્મવિદ્યા સાધનબૂત થાય એમ છે. તે વિદ્યા પ્રમાણે હાલના સંનિગોમાં માણસ કેમ પોતાનું જીવન સુધારી શકે તે બતાવવું, તે હાલના કાળના મહાત્માઓનું કામ છે. જેને વારંવાર જન્મ લેવાની ટેવ પડી ગઈ છે, તેમને એક રોગ થયો છે; એ રોગ દૂર કરવાનું ઔષધ સ્વામી-વૈરાગ્ય પૂર્વક લક્ષિત છે. એવી લક્ષિતનું સ્વરૂપ જો કે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સારી રીતે સમજાવેલ છે અને તેનાથી પરીક્ષિત રાગને ૭ દિવસમાં મોક્ષ થયેલ છે. તો પણ દરેક કાળે નવી નવી પ્રકૃતિનાં માણસો જન્મેલાં હોવાથી તેમને નવીનથી જાતની શંકાઓ થવા કરે છે અને તેથી લક્ષિતત્ત્વ નવી નવી રીતે નવાં દૃષ્ટાંતોથી સમજાવવાની જરૂર પડે છે.

સંસારમાં સુખદુઃખ સાથે રહે છે. જે સંસારનું દુઃખ ન જોઈતું હોય, તો સંસારનું સુખ પણ જોઈતું જોઈએ. સંસારનું સુખ માયિક છે. તેની સાથે દુઃખ રહેતું જ છે. તેથી સંસારનાં સુખ એમને એમ રાખીને લક્ષિત થઈ શકે નહિ પણ લક્ષિતનું સ્વરૂપ સમજીને લક્ષિત વધે એવી રીતે સંસાર ચલાવવો જોઈએ. ભગવાન બધે છે તેથી સંસારમાં પણ છે, પણ બધું સુખ એ ભગવાનનું સુખ નથી.

The greatest reformers are the reformers of the soul rather than of the body.

જીવન સુધારવા માટે લક્ષિત એ સાધન છે, તેના નવ પ્રકાર છે.

- ૧ પરીક્ષિત રાગને શ્રવણલક્ષિતથી સાત દિવસમાં મોક્ષ મેળવ્યો છે.
- ૨ શુક્રદેવજીએ ભગવાનના ગુણનું કીર્તન કરી લક્ષિત કરી છે.
- ૩ પ્રહ્લાદે ભગવાનની સ્મરણરૂપી લક્ષિત કરી છે.
- ૪ હરિશ્ચંદ્રજીએ ભગવાનનાં ચરણનું સેવન કર્યું છે.
- ૫ પૃથુગાનએ સેવાથી લક્ષિત કરી છે.
- ૬ અકરે વંદનથી લક્ષિત કરી છે.

૭ હનુમાનજીએ ભગવાનના દાસ થઈ ભકિત કરી છે.

૮ અણ્ણને મિત્રભાવે ભગવાનની ભકિત કરી છે.

૯ અધિરાજએ આત્મનિવેદન કરીને એટલે પોતાનું સર્વસ્વ અપીને ખરી રીતે જે ભગવાનનું હવું, તે ભગવાનને આપીને ભકિત સિધ્ધ કરી છે.

આ પ્રમાણે ભકિતના અનેક પ્રકાર છે અને અધિકાર પ્રમાણે જેને જે માર્ગ ભાવે તે તે માર્ગ અદણ કરી પુરુષાર્થ સાધી શકે છે. અખે ભગત પણ કહે છે કે “ સુતર આવે ત્યમ તું” રહે, જેમ તેમ કરીને હરિને લહે. ” એટલે કોઈ પણ રીતે નિત્ય વસ્તુમાં પ્રીતિ વધારવાથી તે પ્રેમ નિત્ય રહે છે. તેનું સુખ પણ નિત્ય રહે છે અને અનિત્ય વસ્તુમાં પ્રીતિ વધારવાથી તે પ્રેમ અનિત્ય રહે છે અને તે પ્રેમથી મળતું સુખ પણ અનિત્ય રહે છે. આ વાત ઘણાએ સંભળેલી હોય છે છતાં તે વિચારે ઉપર મનન કરીને આત્મસાક્ષાત્કાર તરત થાય એવું જીવન ગોઠવવું તેમાં ખરો પુરુષાર્થ રહેલો છે. ભકિતનું ફળ આત્મપ્રસાદ છે.

ભગવાનનું સ્વરૂપ કેવું છે તેનો હવે વિચાર કરીએ,

અપૂર્ણ.

અધ્યાત્મ વર્ણમાળા

લેખક : સ્વા. શ્રી આત્માનંદ સરસ્વતી

કંકડા કર સદ્ગુરુની પ્રીત, ચરણકમળમાં રાખી ચીત;
વાટ બતાવે સદ્ગુરુ સન્ત, નથી પાધરો પોથે પન્થ;
ને ઇચ્છે નિજરૂપ ખચીત, કંકડા કર સદ્ગુરુની પ્રીત.—૧

ખખખા ખરી પ્રીત ન્યાં હોય, કશી કામના અંતર નહોય,
ગમત્વનો આપી દે ભોગ, 'સદ્ગુરુ ઇચ્છા' સાથે ભોગ;
પ્રેમમસ્ત આપોપુ' જોય, ખખખા ખરી પ્રીત ન્યાં હોય,—૨

ગગ્ગા ગાફલતા ત્યાગવી, પળપળ ચેતનતા રાખવી;
કામક્રોધ યદ્ગિયુ છે ચોર, લૂટે આતમધન દરી ભોર;
વીરા ! વૃત્તિ રિયર રાખવી, ગગ્ગા ગાફલતા ત્યાગવી.—૩

ઘઘઘા ધર અસહી એ જાણુ, સદ્ગુરુચરણે બ્રહ્મપિછાણુ;
વિશ્વ બધું ભાસે શિવરૂપ, સદ્ગુરુકરુણા એજ અનુપ;
ગમે અંતર અનુભવભાણુ, ઘઘઘા ધર અસહી એ જાણુ—૪

ચચ્ચા ચતુરનું એ એંધાણુ, મુવઆધાર ચલાવે વહાણુ;
સદ્ગુરુ શબ્દ કસોટી ધરે, અસંગ એ વ્યવહારો દરે;
મૂકે હૃન્નતું ખેંચાતાણુ, ચચ્ચા ચતુરનું એ એંધાણુ;—૫

છછા છત્ર શિરે ઓમકાર, તો ભવસિંધુતણા શા ભાર ?
વાર પાર ને ચૌદે લોક, બહાણુ ચડ્યાને કોની રોક ?
સદ્ગુરુ શબ્દે સુખદ વિચાર, છછા છત્ર શિરે ઓમકાર—૬

જજ્જા જગતરૂપ જંજળ, સદ્ગુરુઓથે રહીને ટાળ;
સદ્ગુરુદષ્ટે સકલ વિનાશ, છટે ઐહિક દૈહિક પાશ;
બુક્તિયુક્તિ સૌ ખોટા ખ્યાલ; જજ્જા જગતરૂપ જંજળ.—૭

અર્જુન જીણેા વન્તુ વિચાર, સદ્ગુણુદિયી કુ નિધાર,
વેળુ મહી વેગણી ખાડ, ક્રીડી ભણે, ન કાવે સાક,
નાડહમ્પથી આવે અધિકાર, અર્જુન જીણેા વસ્તુવિચાર —૮

ટકા ટેકન દષ્ટિ સ્થિર, પહોચે જ્યા કો વિગ્ધા વીર,
નામરૂપ ના શોધ્યા જડે, પાછા પછી ન ફરવુ પડે;
અણલિંગી હો ઉન્મન વીર, ટકા ટેકવ દષ્ટિ સ્થિર —૯

કંઠા કીક સમજ રાખવી, તદનુસાર રહેણી રાખવી,
સમજણુવાળો સદ્ વિદ્વાન, અણુસમણુ જાણો હેવાન,
જડી છુટી આ જાણો નવી, કંઠા કીક સમજ રાખવી —૧૦

કહા કહાપણુ મૂઢી દે, ગુરુ નયવે તેમ નાગી લે,
સદ્ગુરુ જાણુ સગુણુ અવતાર, મેલ્યે રહેજે ભવ નિસ્તાર
'હરિગુરુ હરિગુરુ' સતત કહે, કહા કહાપણુ મૂઢી દે —૧૧

કહા કોલ વગાડી કહ્યું તે જનનુ આપોધુ ગયુ,
જે અણલિંગી આશક થયા, લિંગી નામરૂપમા વહા
શ્રુતિનુ હારદ એ અણુચ યુ, કહા કોલ વગાડી કહ્યું. —૧૨

તત્તા તીર શબ્દનુ લગે, ખાનથી ડગલ્યો નવ ડગે,
ડગી ગયા તે અધવચ વહા, મયાં નહી તે માલ થયા,
માયા ભ્રમ તે જનથી ભગે, તત્તા તીર શબ્દનુ લગે —૧૩

થથા થોડામા તુ લહે, કારણુ વિષુ કાયા શે દહે,
રામવાના ના સ્થાન વિશેષ, મોઘ ન ખાસ દેશ કે વેષ
જ્યા ખેડો ત્યા મરાગુલ ગહે, થથા થોડામા તુ લહે —૧૪

દદા દેહ ઇન્દ્રિયો દમે, મન મર્કટ શુ એથી ચમે ?
સદ્ગુરુ ચરણે કરવી પીત, વશ કન્વાની ઉત્તમ રીત,
અન્ય ઉપાયે ભલગે ભમે, દદા દેહ ઇન્દ્રિયો દમે —૧૫

ધદ્દા ધન્ય પિતા ને માત, સાને જે સમજે આ વાત;
પડિત પોતાં જોળા મરે, તોય ન તેનું કારજ સરે;
સમજે સીધી જે આ વાત, ધદ્દા ધન્ય પિતાને માત.—૧૬

નન્ના નન્નો એવો ભણો, મોહ પ્રલોભ કશે ન ગણો;
રિદ્ધિ સિદ્ધિ સૌ સમજે સાધ, તપસી લપસી થયા બેહાલ;
લાભ બ્રહ્મનો બાબા ! લણો, નન્ના નન્નો એવો ભણો.—૧૭

પપ્પા પરગટ પામ્યે પાર, વિષ્ણુપરગટ વાધે વ્યવહાર;
નિશ્ચિત પરગટ નાખી ફર, કલ્પિત પાછળ પડતા કૂર;
સેવો સદા સદ્ગુરુ ઓમકાર, પપ્પા પરગટ પામ્યે પાર.—૧૮

ફેફડા ફરક જ્ઞાનમાં ગેળ, હરિગુરુ સમરણ મીઠી એળ;
'હું નહિ' 'તું નહિ' 'તે નહિ' સાર, તોયે સદ્ગુરુ સર્વાધાર;
સકલ દશામાં સદ્ગુરુ છે જ, ફેફડા ફરક જ્ઞાનમાં ગેળ.—૧૯

બબ્બા બલનું ત્યાં નહિ કામ, હારો તો હાજર છે રામ;
દામચામથી યા ઉપરામ, બિભચ સમજવાં આપદ ધામ;
અળગો સૌથી આતમરામ, બબ્બા બલનું ત્યાં નહિ કામ—૨૦

ભબ્ભા ભવનું ભટકણ જાય, નૌકા નામ તણી લેવાય;
અદ્વાવિષ્ણુ ના સાધન જોગ, તર્કવિતર્ક વધારે રોગ;
ગા ગુરુનામ તણો મહિમાય, ભબ્ભા ભવનું ભટકણ જાય,—૨૧

મમ્મા મમ સ્વરૂપે રહે, સદ્ગુરુ શિર તેને શો ભે ?
દિદરે યાય ફટીરી ફર, આતમ ! બૂલ ન આતમનર
એ ઉપદેશ અનુપમ લહે, મમ્મા, મમ સ્વરૂપે રહે.—૨૨

યય્યા યતિ સતીની ચાલ, એક ઉપાસન એકજ ખ્યાલ;
પતિમાં સતીની પૂરણ પ્રીત, યતિ લીન નિજઆતમ નીત;
હાલ એક ને ઉભય નિહાલ, યય્યા યતિ સતીની ચાલ --૨૩

માન પડ્યા છે ત્વા ચાઝ દિવસમા લગભગ ૨૫૦૦ જેટલા
યાનાગુઓ મરી ગયા (૮) દિ હી વિદ્યાર્થીપંથિ મા બે કલાક સુધી
તોફાની દેખાવો થયા, લાગેઓ ઉઠગી અને પોલીસને મડપનો કમળે
લેવો પડ્યો (૯) પંજાબના ગુજગત પ્રાતની એ જમીનદાર કોનેજના
આચાર્ય અને અધ્યાપકોએ સાદાતનો મળવો બેસાડવા માટે હવેથી
સ્વદેશી પહેરવેશ પહેરવાનો નિશ્ચય કર્યો વિદ્યાર્થીઓ પણ કોનેજના
વખત દરમ્યાન સાદો દેગી પહેરવેશ પહેરશે કોનેજમા યુરોપીયન ઢમના
પહેરવેશની મનાઈ થઈ છે (૧૦) ભાવ ઔદિચ્ય યુવકસગનું
વાર્ષિક અધિવેશન રોજકા ગામે થયું, સાતિ સુધારણા, કેળવણી પ્રચાર
વગેરે બામતના દરવો મળુર થયા (૧૧) અલ્ગેરિઆ ધણો જ ગરીબ
દેશ છે તના શિક્ષકો અને સીપાઇનો પગાર લગભગ પાંચ રૂપિઆ
જેટનો જ હોય છે (૧૨) જામનગરમા બધા નાના મોગ હિન્દુ કોમના
મડળોને એકઠા કરી સમસ્ત હિન્દુ યુવકદળની સ્થાપના કરવામાં આવી
(૧૩) અમીરગઢમા શીખ નેતા માસ્તર તાગસિહના અધ્યક્ષપદે
તોની પરિષદ ભરાઈ ૪૦ હજાર જેટલા શીખ ભાઈઓ એકઠા થયા
તા ૨૦ હજાર જેટલા હિન્દુ સ્ત્રી પુરોએ શીખ ધર્મનો અંગીકાર
કર્યો (૧૪) અંકનેશ્વરના એક દગળના ધરમાથી શકર, પાર્તી અને
ગણપતિની ભુની મૂર્તિઓ નીકળી છે (૧૫) હાંસોટના હાસેશ્વર મહા
દેવનું બાગણ તોડી ચોરો બાગણના નકુચા, મદિરનો ઘટ વગેરે લઈ
ગયા મૂર્તિને પણ નુકશાન થયું છે

(૩) અમદાવાદના રેડીઓ સ્ટેશનથી પ્રો થી જયેન્દ્રરાય દુરકાગે
“સારકારિતા” ઉપર વાર્તાવાપ થ્યો તેમણે કહ્યું કે—“આપણે એક જ
ઈશ્વરના બાગકો છીએ, એટલે એક બીજા પ્રત્યે આપણને સ્વાભાવિક
પ્રેમ, મૈત્રી અને સહાનુભૂતિ થાય છે આવી સ્વાભાવિક સહભાવનાનો
વિભક્ષ એ સારકારિતાનું મુખ્ય ચિન્હ છે આવી ભાવના કેળ
વવાને માટે મુખ્ય પ્રેરક મળ એ છે કે આપણામા ઈશ્વર પ્રત્યેનો
ભક્તિભાવ આવવો જોઈએ આખી માવગતિ એના પરિવાર છે,
એવી માન્યતા દર થરી જોઈએ

ગ્રન્થસ્વીકાર

- ૧ ધર્મ્યમૃતમ-અર્થાત્ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનો ૧૨ મો અધ્યાય-શ્રી પરમહંસ વૈદિકમુનિ સ્વામી હરિગ્રસાદ્ભૂત વૈદિક ભાષ્ય અને શ્રી નરસિંહ મ. ભટ્ટ દ્વારા ગુજરાતી અર્થ તથા વિવરણ; પ્રાપ્તિ સ્થાન:-શ્રી નરસિંહ મ. ભટ્ટ એમ. એ. શીતલા-માતાની શેરી વલ્લસાડ-મધ્ય રૂ. ૦-૪-૦.
- ૨ પુરુષોત્તમયોગ-અર્થાત્ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાનો ૧૫ મો અધ્યાય. ભાષ્ય, વિવરણ તથા પ્રાપ્તિ સ્થાન ઉપર પ્રમાણે મૂલ્ય અમૂલ્ય.
- ૩ અથ પુરુષસૂક્તમ્-અનુપ્રવક્તા શ્રી નરસિંહ મ. ભટ્ટ-મૂલ્ય રૂ. ૦-૧-૬.
- ૪ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા નીતિશતક:-અનુવાદક ઉપર પ્રમાણે મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦

આ બધાં પ્રકાશનો કેવલ વિદ્યાપ્રેમને લીધેજ શ્રી નરસિંહ મ. ભટ્ટે લખેલાં છે એટલુંજ નહિ, પણ સ્વદેશી કાગળ ઉપર, સ્પષ્ટ અક્ષરથી છપાવવાની, અને બહુ જ ઘોડી કીંમતે જિગામુઓને મળે તેવી વ્યવસ્થા કરી છે. ભાષા સરળ, ભાવવાળી અને પ્રેરણાવાળી છે; ભગવદ્ગીતાનું પ્રત્યેક શ્લોકનું વિવરણ એટલું તો સરળ અને સચોટ છે કે વાંચનાર એકધારે રસ મેળવી શકે; ઉપરાંત વર્તમાન જીવનને બંધ બેંધે એવી એની વિચાર શ્રેણી છે. ભગવાનની કૃપા, આત્મ-સાક્ષાત્કાર, ઈશ્વરનાં દર્શન, ભગવાન એટલે કેવળ કૃષ્ણાવતાર કે રામાવતાર આવી એકદેશી માન્યતાઓમાં જેઓ અટવાઈ પડ્યા હોય, એમને સાચી સમજણ મેળવવા આ વિવરણ ખાસ વાચવાં જેવું છે. નિરાકાર કે સાકારનો વિરોધ, જગત સત્ય કે અસત્ય, જીવ જલ્મનો બેઠો છે કે અબેઠો-આવી ત્રીણવટનો વિચાર કર્યા વિના

પણ ને કોઈ જિજ્ઞાસુ આ વિવરણુનો છવનસુધારણામાં ઉપયોગ કરે
તો એને અવશ્ય લાભ થાય એમ છે; મુક્તિની વ્યાખ્યા કયા મંપ્રદાય
કે મતની સાચી એ વિષયમાં હમરો મતબેદ છે ને રહેશે, પણ
જિજ્ઞાસુએ જ્યાં પ્રથમ ભગવદ્ભાવને છવનને ઊતારીને આત્મદર્શનની
યોગ્યતા કેળવવાની છે એમને મારે ગીતાનું આ વિવરણ બહુ સારું છે

પુરસ્કૃતનો યુગ્મગતી ભાષાનુવાદ, તેમજ ભવદ્દરિના નીતિશતકનો
અનુવાદ તો સરકૃત શીખનારાને પણ ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે
એવો છે. અમે લેખક પ્રકાશકના સાદસને ઉત્તેજન મળે એમ
ઇચ્છીએ છીએ.

સ્વા. સ્વયંજયોતિ, તીર્થકૃત પુસ્તકો.

કિરણકલાપ—વૈરાગ્યની વિકાસ પામતી ભાવનામાંથી લખાયેલાં, પ્રાર્થના અને પ્રકૃતિમાં પરમાત્માના દર્શનદ્વારા પરમપદ પ્રતિ વાગનારાં કાવ્યોત્તો સંગ્રહ.

કિંમત આઠ આના

ભર્ગદર્શન—જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ અને વિશુદ્ધ અદ્વૈત ભાવનાને, પોષણ આપનારાં ઉપદેશપૂર્ણ ભજનોત્તો સંગ્રહ; આમાંનાં ધણાં ખરાં પરમહંસ શ્રી સ્વામી રામતીર્થજીનાં અંગ્રેજી તથા હિન્દી ભજનોના અનુવાદરૂપે છે.

કિંમત ૭ આના

શ્રીસદ્ગુરુસ્તુતિશતક—શ્રી ઇશ્વરાભિન્ન પરમ કરુણાકર શ્રી સદ્ગુરુ પ્રતિ અદ્વૈતકી ભક્તિ વધારી, જ્ઞાનવૈરાગ્યનો બોધ કરનારો અને તત્ત્વમાં તસ્લીન કરે એવો, નિત્યપાઠમાં ઉપયોગી થાય એવો અનુષ્ટુપ વૃત્તમાં ગીતારેલો સ્તુતિસંગ્રહ.

કિંમત ત્રણ આના

શ્રીસદ્ગુરુશિક્ષાશતક—શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના અન્તરંગ સાધનદ્વારા સાધકને તત્ત્વજ્ઞાનનો અધિકાર અપાવી લક્ષ્યબોધ કરાવનારો, શુદ્ધ વૃત્તમાં ગીતારેલો શિક્ષાસંગ્રહ.

કિંમત ત્રણ આના

મીરાં અને રાજો—મીરાંની અદ્વૈતકી ભક્તિ અને વૈરાગ્યની ચર્ચા કરતો એક અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સંવાદ.

કિંમત બે આના

વ્યવસ્થાપક :

જ્ઞાનસાધન આશ્રમ

છોટાઉદિયપુર, પૂર્વ ગુજરાત.

'વેદાન્ત મનુષ્યોને મદદમા અને આજીવન જીનાવી દે છે એમ કહેવું
 શક્ય છે. જેમ જેમ હિંસુ પદ મળતું જાય છે, તેમ તેમ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ
 અને સૂક્ષ્મ જાય છે. ઉચ્ચ આત્મધિકારી મનુષ્ય મનુષ્યોની પેઠે દાવ
 માં ન હવાવતાં માત્ર જીવ (અર્થાત્ સદ્ગુણધર્મો) હવાવે છે.
 તેથી તેની એકાદ, આઠા પછી હજારો મનુષ્યોને નાસભાગ કરાવી
 છે છે. એ જ પ્રમાણે એક સાચો મહાત્મા જેનાં વિચારો માત્રમાં જ
 જીવ સ્થિત થઈ રહ્યું છે, તે સાંસારિક કામો તો જીવે ક્યાં કરે, પણ
 જીવ સરખી થી ન હવાવે, ઉપદેશ પણ ન કરે તો પણ તેનો સત્ય-
 કિરપ સેંકડો અને હજારો ઉચ્ચ સત્પાધારીઓનાં હૃદયો, બિન્દોઓ,
 અને શરીરોને નાસભાગ કરાવી શકે છે, પછી તમે બધે ગમે, તો તેને
 'ક', મદ, આજીવ કે એવી કહો, અથવા ચૈતન્યપદ સક્રિયનું, મૂળ
 કે બળનું કેન્દ્ર કહો. જ્ઞાતા આલેખ કરનાર, એક વખત જીવને
 જુ સાચા અદ્વૈતનિષ્ઠ મહાત્માનાં દર્શન તો કરી આવ, પછી બેઠો
 તારા આલેખો અને તોરો ક્યાં સુધી ટકી રહે છે.

સ્વા. રામતીથ

(લોકોને વેદાન્ત કેમ નથી ગમતું—એ લેખમાંથી)

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય પરમ નિવોધત ।
છોલે સાધક । જાગે ને આચાર્યવર મેળવે
આત્મગોધ મળે એવા વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવે

તત્રી
સ્વા. સ્વયંભ્યોતિ તીર્થ
જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છોટાઉદેપુર, (૧૪૧ ગુજરાત)

અનુક્રમિકા

	પૃષ્ઠ
૧ પ્રાસ્તાવિક..... તંત્રી	૮૧
૨ ઉત્થાન .... શ્રી. વિદ્યુતરાય દેસાઈ	૯૬
૩ ગાયત્રી-રહસ્ય ....શ્રી નલિન મ. ભટ્ટ	૧૦૧
૪ લક્ષિતમીમાંસા ....સ્વા. શ્રી માધવતીધર્જી....	૧૧૮
૫ નીતિકથાઓ ....શ્રી. નર્મદાશંકર હ. વ્યાસ	૧૨૮
૬ શ્રી મુકુન્દરાજ ....તંત્રી....	૧૪૧
૭ પરમામૃત ....તંત્રી....	૧૫૯
૮ સદ્ગતંનના નિયમો પ્ર. શ્રી માગરમહારાજ	૧૭૩
૯ એક શુભેચ્છા .... શ્રી સ્વા. શિવાનંદ સરસ્વતી	૧૭૭
૧૦ પ્રાસંગિક સમાચાર	૧૭૮

વિનંતિ

ગ્રાહકોને,

૧ પહેલા વર્ષનો ખીજો અંક આપની નેવામાં હાજર થાય છે. નમૂના તરીકે મોકલી, ગ્રાહક ધવાની આશાએ નેમને પહેલો અંક રજીસ્ટ્રેશન નહોતુ થયુ, એટલે એક આનો ટપાલનો ખર્ચોને સ્વાના કયો હતો, તેમાંના ઘણાઓએ લવાજમ મોકલી આપી ગ્રાહક જનવાનું મતકાર્ય કર્યું છે, ખીજાઓએ એક યા ખીજા કારણે 'ગ્રાહક નથી થવું' એવી સૂચના આપી છે, અને એક એવો વર્ગ હતુ બાકી રહ્યો છે, કે જેમણે એ બેમાંથી કશું પણ નથી કર્યું. ત્રીજો ધન્યવાદ !

૨ અમે હજુ આ અંક વી. પી. ન કરતાં, એમની નેવામાં અંક તો સ્વાના કરીએ છીએ, આશા છે કે તેઓ લવાજમ મોકલી આપશે અથવા ત્રીજો અંક વી. પી. થી

મોકલવાની આજ્ઞા કરશે.

૩ અત્યાર સૂધી જેઓએ પરિશ્રમ કર્યો છે, જેઓ શ્રાહક થયાં છે, એક યા બીજી રીતે પ્રચાર કરવામાં નિમિત્ત બન્યા છે, તે સૌ પ્રશંસાને પાત્ર છે.

૪ પણ હજી આ આખું વર્ષ મહેનત કરવાની છે, વર્તમાનપત્રોમાં કે બીજા મામયિકોમાં છૂટી જાહેરખબર છપાવવા જતાં માસિક પત્ર પર ખર્ચનો બોલો વધી પડે એમ છે. તેથી અત્યાર સૂધી જે રીતે પ્રચારકાર્ય થયું છે, એજ પદ્ધતિથી મિત્રો દ્વારા કાર્ય ચાલુ રહે તો કામ સરલ બન્યા કરશે.

૫ જિજ્ઞાસુઓ તરફથી એની પ્રશંસા આવે છે, સામયિકોએ એની સારી નોંધ લીધી છે, હજી પણ એના ઉપર સારી યોટી ટીકા ટીપ્પણીઓ આવશે. બનશે તો એ વાતગી આવતે મહીને આપવા ધરાદો છે.

લેખકોને,

(૧) વિદ્વાન્ લેખકોને અધ્યાત્મવિદ્યાને પોષક હોય, ધાર્મિક જીવનમાં ઉપયોગી બને એવા લેખો મોકલવા વિનંતી છે. ધાર્મિક વાર્તાઓ, સંત મહાન્તોનાં ચરિત્રો- (ખાસ કરીને શૂનરાત કાઠિયાવાડનાં) તીર્થયાત્રાનાં વર્ણનો, તીર્થસ્થાનનાં ઐતિહાસિક સંશોધનો, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી લિન્નલિન્ન સપ્રદાયો, પંથો તથા મતોનાં રહસ્યો સમજાવતા લેખો,

જૂના ભકત કવિઓનાં ભજનો અને એના ઉપરનાં વિવેચનો—
આ અને આવી બીજી બેઝો ‘ઉત્થાન’ માં લઈ શકાય
એમ છે.

તંત્રીઓને,

(૧) આપને અંકે મોકલાય છે તેની યોગ્ય સમાલોચના
લેવડાવશે, અને એ અંક મોકલાવવા કૃપા કરશે. યોગ્ય લાગે
તો હમેશાંને માટે વિનિમય તરીકે આપતું સામયિક પણ
રવાના કરાવતા રહેશે.

છેવટે સૌને શક્ય એટલી સહાયતા કરવા વિનંતી છે.

સ્વા. સ્વયંભ્યોત્તિ તીર્થ

જ્ઞાન સાધન આશ્રમ

છાયાઉદ્દેપુર

તોફાન મચાવ્યું કે તાર, ટપાન અને રેવેઓના સમગ્રો તોડપ
તૈયાર અકોનું પાસલ વડોરા પડી રહ્યું, એક પૈસાને બંને એક આં
ટપાવ ખર્ચ કરતા પણ ધારેલી તારીએ પહેલો અંક રવાના ન થયે
અને જે નિયમિતતા પ્રથમથી જ લાવવાની હતી તેમા વ્યવસ્થા
ગઈ, ગ્રાહકો પ્રસંગોતે સમજે અને ક્ષમા કરે.

*

*

*

લેખસામગ્રીમા વિવિધતા લાવવાનો ઉદ્દેશ છે ઘણી નવીનતા
લાવવી છે પ્રથમ અકમા સ્વતંત્ર વિચારપ્રધાન લેખો લખ્યા હતા.
આ અકથી શ્રી સુવામી રામતીર્થની નીતિકથાઓ અને પ્રાચીન
મગરી ભક્તકવિ મુકુન્દરાજ પ્રણીત પદ્યમામૃતના ગૂઢગાત્રી અનુવાનો
ઉમેરો થાય છે.

*

*

*

કદ નહાતું ગખ્યું છે પણ પૃષ્ઠ ગયે મહીને ટક હતા, આ મહીને
પૂરા ૯૬ છે કદ નહાતું રાખનાતું કાગળ એ છે કે પુસ્તકની પેઢે એ
સાચવી શકાય, મોટા કદના પહોળા પાનાના માસિકના પૂરા ફાળી
જાય છે, અને માસિક જેવા કાયમ સાચવી રાખવા જેવા લેખ સમ-
હની કિંમત દૈનિક સમાચાર આપતા પત્રોની સાથે આકર્ષક જતા
ઘણાઓના ધરમા જૂની ફાઈલો સચવાતી નથી તેમણે નિત્ય સાચવી
રાખવા જેવા અધ્યાત્મગાનના લખાણોની પણ એ દશા ન થાય,
ગ્રાહકોના પુસ્તકાલયમા બાર મહીને પૂરે ૧૦૦૦ પાનથી પણ વધારે
પાનાતું સુદર વાચન સંધરાય—એ દષ્ટિથી પુસ્તકનો આકાર ગખ્યો છે
કદ મોટું રાખીએ તો પાના ઓના કરતા બીજા માસિકના જેટલા-
આનાથી અર્ધા જ થાય એ સૌએ વિચારવા જેતું છે ગ્રાહકોના લાભ
તપાસીને જ પુસ્તકાકાર ગખ્યો છે, એટલું જ દે કામા કહેતું છે અને
તે સૌ સમજશે એવી આશા છે

*

*

*

આપણો ચિત્રોનો શોખ પણ વિચિત્ર છે. માસિકમાં ચિત્રો હોવા જ નોંધ્યે, એ દષ્ટિ રાખવા જતાં તો ધણે ઠેકાણે એવી મનો-વૃત્તિ નોંધ્યે છીએ કે ધાર્મિક માસિકમાં પણ કોઈ પણ અવતાર-પુરુષ કે દેવદેવીઓનાં નવનવાં ચિત્રો મૂકવાં, અર્થ વગરના ભાવ ગોઠવવા, અને વાચકોની લેખો તરફ રુચિ વધારવાને બદલે ન્હાનાં બાળકોની પેઠે જાણે ચિત્ર જોતાં જ કરી મૂકવાનાં હોય એવી મનોદશા બહુ વધી પડી છે.

*

*

*

અવતારો, સંતમહતો, કે દેવદેવીઓનાં સદ્ધર્મપોષક ચિત્રો જોઈ એમનાં ગુણકર્મનું સ્મરણ થાય, એમના દિવ્ય ધર્મનો અંશ આપણા હૃદયમાં ઊતરે, સ્વધર્મનું ભાન થાય, પ્રાચીન ધાર્મિક યુગની કલ્પના આપણા શુદ્ધિપ્રદેશમાં ધાર્મિક સ્વદેશભક્તિ તથા પરાપકારી સત્કર્મનો ઉત્સાહ જગાડે, એ આવાં ચિત્રોનો ઉદ્દેશ હોઈ શકે; તેને બદલે ભગવાન એટલે જાણે કોઈ અવતાર જ હોય એમ શ્રીરામચંદ્ર કે કૃષ્ણચંદ્રનાં શૃંગારવેષનાં યૌવનકાલીન અવનવાં ચિત્રો અપાયાં કરે, એ આપણો કેવલ રૂપભોજ જ છે.

ભગવાન માનવદેહે આપણી વચમાં ઊતરી આવે અને એ ઉદ્ધાર કરે તો જ આપણો ઉદ્ધાર થાય; આપણે તો દીન, દીન, પામર કંગાલ ભકત કે સેવક; આવી મનોદશાએ જનતામાં સાચાં ભગવદ્-ભાવ, ભગવદ્ભક્તિ અને ભગવદ્પૂજનને બ્રહ્મ કયાં હોય એવું જણાય છે; તેના કલરૂપે સમસ્ત દેશની હિન્દુ જનતાને અકર્મણ્યતા, પામરતા અને પરાધીનતાના પાશો પણ કરતાં પણ વિશેષ ઉદરપોષક અને બંધન ભોગવતી કરી છે.

*

*

*

ભગવદ્જ્ઞાન આપણો દિશાસ્ત્ર છે, ભગવદ્ભક્તિ આપણું સંકલ્પબલ છે, ભગવદ્પૂજન આપણી શ્રવણે છે, અને ભગવદ્શક્તિ એટલે પ્રત્યેક શ્રવણકર્મ અને કર્મફલમાં ચિત્તની સમતા છે, ભગવાનના આવા દિવ્ય ભાવનો શ્રવણમાં મંચાર કે વિકાસ નથી થતો, ત્યાં સુધી આપણા હૃદયક્ષેત્રમાં ભગવાન કેવી રીતે આવરે ?

*

*

*

ભગવદ્શક્તિ વિના ભગવદ્ભાવ અસંભવિત છે, ભગવદ્ભાવ વિના ભગવદ્જ્ઞાન અશક્ય છે, અને ભગવદ્જ્ઞાન વિના ભગવાનનો અવતાર આકાશકુસુમવત્ છે,—પરંતુ આવા અવતાર વિના, એવી ભગવદ્પ્રાપ્તિ વિના આપણાં દેહચરિત્ર, કર્મકાંડ, પાપપૂજન, ભક્તિના આર્તસ્વર, કે કરુણ પ્રાર્થનાઓ કેવળ સૂકા ઝાડને પાણી પાવા જેવા છે.

*

*

*

ભગવાન શબ્દ બોધતા જ કોઈ અવતારી મૂર્તિનું જ સ્મરણ થાય અને એ ભગવાન જ આપણા કૃપાલુકર્તા અને ઉદ્ધારક છે, એવી પરાધીન મનોદશા કેવલ અકર્મણ્યતા અને પામળતા જ પોષે છે. પુરુષાર્થ અને સ્વપ્રયત્નથી ભગવાનના દિવ્ય અશોનો આપણા સમસ્તશ્રવણમાં જ્યાં સુધી વિકાસ થતો નથી, ત્યાં સુધી ભગવાન એમાં પ્રવેશ જ કેવી રીતે કરી શકે ?

*

*

*

આવશ્યકતા છે આપણાં હૃદયના પરિવર્તનની અને અંત કરુણમાં આત્મભાવ જાગ્રત કરવાની, આત્મભાવ જાગ્રત કરવા માટે એમાંથી સ્વાર્થનો અંશ નીકળી જવો જોઈએ. 'હું' અને 'મારું' નહિ પણ સમસ્ત વિશ્વ જો ભગવાનનું હોય તો આ શરીર અને આ

અંતઃકરણ, કે જેમાં આપણે એ ભગવાનનું દર્શન કરવા ઈચ્છીએ છીએ, તે પણ ભગવાનનું જ છે એવી સમજણ આવવી જોઈએ.

*

*

*

ભગવાન એટલે દેવળ જ્ઞાનમૂર્તિ, સુખસ્વરૂપ, પરમપવિત્રતા, સંસારના રાગદ્વેષ કે વિષયોના લોભમોહથી મુક્ત, દેવળ લોક-હિતના કલ્યાણમાં જ નિરંતર પોતાના ચિત્તને રાખનાર અને પરોપકારની જ સાક્ષાત્ પ્રતિમા: એ ભાવ આપણામાં ઊતરે એવું ભગવાન ઈચ્છે છે, પણ આપણે એ ભાવ ઊતારવા પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

*

*

*

ભગવાનનો સર્વવ્યાપક ભાવ આપણા અંતઃકરણમાં ખીસ્યા વિના ઉપર લખ્યું રહસ્ય સમજાય એવું નથી, અને એવી સમજણ વિનાનાં ભકિત, પાઠપૂજા, કે કર્મકાંડનું કશું ફળ નથી. જે ભારતવર્ષમાં કરોડો મનુષ્યો રોજ ભગવદ્ગીતાનો પાઠ, ત્રિકાલસંધ્યા, નિયમિત દેવદર્શન, યાત્રાજનમણ, તીર્થસેવન, સંતમહાત્માઓનો સત્સંગ, એવાં એવાં ભગવદ્ભકિત અને ભગવદ્દર્શનનાં અસંખ્ય બાહ્ય સાધનો કરે છે છતાં, પણ જ્યારે ભારતવર્ષની ધાર્મિક કહેવાતી પ્રજામાં કુસંપ, રાગદ્વેષ, અને સ્વાર્થજ સર્વવ્યાપક બન્યો છે એવું પ્રત્યેક સમજી માણસને દષ્ટિગોચર થાય છે, ત્યારે એનું કારણ એ જ જણાય છે, કે આપણે અંતઃકરણ પવિત્ર નથી કર્યું. ભગવદ્ભાવ, ભગવદ્શુભ અને ભગવદ્કર્મ આપણા જીવનમાં ઊતારવા, ઓતપ્રોત કરવા, અને ભગવાનનું દર્શન આપણા જીવનમાં પ્રત્યક્ષ અને પ્રતિક્ષણ થાય કે એનો સર્વત્ર પ્રકાશ પડે, એવું આપણું હૃદયક્ષેત્ર ખેડાયું જ નથી.

*

*

*

ભુગવાનનું દર્શન જે પ્રકારે થાય એમ ભુગવાન ગીતામાં
કહે છે

યો મા પદ્યતિ સર્વં સર્વં ચ મયિ પદ્યતિ ।
તસ્યાહ ન પ્રણશ્યામિ સ ચ મે ન પ્રણશ્યતિ ॥

ભુ ગી અ ૬-૩૦

અર્થ જે મને બધે લુએ છે અને બધું માગેમા લુએ છે તેને
માટે નાશ પામતો નથી અને તે મારે માટે નાશ પામતો નથી

*

*

*

આ ભુગવદ્દર્શનનું ફળ એ ફળ તથા એની પ્રાપ્તિના
સાધન કાર્તવ્ય નથી પ્રથમ ભુગવાન એમ કહે છે કે જે મને બધે
લુએ છે તેના માટે નાશ પામતો નથી એટલે કે પ્રત્યેક પ્રાણી-
પદાર્થના કાળે કરીને બદલાતા જે રૂપ છે, જે નિત્ય નવો નવો આકાર
ધરા કરે છે, અને રૂપ બદલાતા વ્યવહારની ખાતર આપણે એને નવા
નવા નામ આપ્યા કરીએ છીએ, એ ભુગવાનનું સ્વરૂપ નહિ પણ કેવળ
ભુગવાનનું બાહ્ય અંગ છે ભુગવાનનું બાહ્ય અંગ એટલે તો અચિન્ત્ય,
અવર્ણનીય અને અલૌકિક માયાશક્તિ, એ તો એમની લીલા માત્ર
છે નટના લિન્નલિન્ન વેશમાં નટનું વ્યક્તિત્વ એકનું એક રહે છે, તેમ
ભુગવાન સર્વવ્યાપક છે, એટલે સમસ્ત વિશ્વના નામરૂપો એમના
લીલાશરીર છે, અને સત્ત્વ રજસ્ અને તમોગુણ પ્રમાણે કર્મ કરીને
બધો વ્યવહાર ભુગવાન પોતે જ કરે છે

*

*

*

આપણે એમને એ ત્રણે ગુણમાં ઓગળવાતા છે, અને એમને
ઓગળવા માટે જ આ બધી જગદ્દરૂપી લીલા છે ભુગવાનના એક જ
ગુણની આસક્તિ આપણને પક્ષપાતી બનાવે છે, સત્ત્વ ગુણને જ શોધવા
જતા આપણે એમના ગજસ તામસ સ્વરૂપોનો દેખ કરીએ છીએ,

સત્યમૂર્તિના મોહમાં ને મોહમાં ભગવાનના આ વિરાટ સ્વરૂપ જંગતનો તિરસ્કાર વધારી પરિણામે સંકીર્ણ મનોદશામાં એવા એકલા અને અટૂલા બની જઈએ છીએ, કે ભગવાનને આ વિશ્વથી દૂર, પાર, કોઈ એકાન્ત, આકાશથી પણ પર પ્રદેશમાં શયન કરતા, બેસી રહેલા, કે સાંસારિક નરનારીઓનાં જેવાં આચરણ કરતા કલ્પી, ઇન્દ્રિયનિરોધ કરી, સૂક્ષ્મ અંતઃકરણમાં એવું જ કોઈ માનસ ચિત્ર બિંબું કરી મિથ્યા એકાન્તપ્રેમી બનવા જતાં વિશ્વદ્રોષી બની જઈએ છીએ.

*

*

*

આવો એકાન્તરાગ જંગતનો તિરસ્કાર ઉપેક્ષાએ છે; માનવસમૂહનો ભય પેદા કરે છે અને પ્રેમાળ બનવા સર્ગભેલો માનવ, ઉલટો સમાજ-ભીરુ બની દુર્બળ મનોદશાને અધીન બને છે; એટલા માટે ભગવાન પ્રથમ સર્વત્ર ભગવાનનું દર્શન કરવા કહે છે.

*

*

*

એ થાય કે ન થાય ? થાય, અવશ્ય થાય. ભગવાન પોતે સત્ય સ્વરૂપ છે એટલે એમનું વચન અસત્ય હોય જ નહિ; પણ એ પોતે આશા કરે છે તેમ એમનું દર્શન કરવાનું છે, એમાં હા-ના કે આપણી સ્વાધીન વૃત્તિ ન આલે, બધામાં એમનું દર્શન કરો, બધા વેળા એમના વેળા, બધાં શરીરો ભગવાનનાં શરીરો, એ ત્રણે ગુણવાળાં શરીરોને જે જે યથાધર્મ જોઈએ તે આપો, એટલે એમનું દર્શન અને એમની પૂજા. એમનું જ નિરંતર મનમાં રમરણ, એ જ આપણા અને સમસ્ત સમાજના જીવનમાં ભગવાનનો અવતાર.

*

*

*

ત્યારપછી ભગવાનમાં બધું જોવાનું કહે છે; એ છે આપણી નિત્યપ્રતિની એકાન્ત ધ્યાનની સાધના. એકાન્તમાં ઇન્દ્રિયોને વિષયોથી વાળી લઈ, મનને સંસારનાં સમસ્ત પ્રાણી પદાર્થોનું વિસ્મરણ કરાવી,

ભગવાનના અવતારી દેહનુ, એમના જ સ્વરૂપ જેવાં દેવદેવીઓનું, કે એ ભગવદ્ભાવ જેનામા વિશેષરૂપે આવિર્ભાવ પામી ચૂક્યો છે એવા મંતમહન્તોનું કે કોઈ બ્રહ્મવિદ્નું સ્વરૂપ અંત કરણુમા જિતારો એમના પ્રતિ અનન્ય પ્રેમ કરો, એમના ગુણ કર્મના કીર્તનો હા। ભગવાન પ્રતિ અનુગમ ઉત્પન્ન કરો, અને ભગવાન કહે છે તેમ એવી ભાવના કરો કે એ ભગવાનમા જ આખું વિશ્વ સમાયેલું છે

*

*

*

ભગવાન એટલે સાક્ષાત્ બ્રહ્મ, બ્રહ્મનો સકંપ એટલે જ સમસ્ત વિશ્વ, આપણા સકલ્પમા—આપણી મમતામા—આપણા અંત કરણુમા જેમ આપણો સંસાર સમાયેલો છે, તેમ ભગવાનનો સકંપ એટલે વિશ્વ તેથી સમસ્ત વિશ્વ ભગવાનના અંતઃ કરણુમા છે એવી ભાવના ધ્યાન કરતી વખતે દૃઢ કરો.

*

*

*

આપણા નિત્યકર્મમા આવી સાધના છે, એકાન્ત ગૃહપ્રદેશમા કે તીર્થયાત્રાદિ સ્થળોમા જ્યાં જ્યાં અત્યારે નિત્યકર્મ, ધ્યાન, પાઠપૂજા, કે એવી ધર્મક્રિયાઓને મહત્વ અપાયેલું છે તે એટલા જ માટે કે આપણા અંત કરણુના ઊડાણુમા સમસ્ત સંસારના નામરૂપનું મિધ્યાત્વ સમજી અને અનુભવી, કેવળ ભગવાન જ સત્ય સ્વરૂપ છે, એવી આપણા ચિત્તમા અને પ્રાણુમા પ્રતિષ્ઠા કરવાની છે. ભગવાનમા સમસ્ત વિશ્વ છે, એટલે ભગવાનનું દર્શન વિશ્વમા અને વિશ્વનું દર્શન ભગવાનમા એમ સમજવાનું છે

x

x

x

કેવળ બ્રાહ્મ દર્શન કરનારો પણ ભગવદ્દર્શનની નિત્યતા સાચવી શકતો નથી, કારણ કે ભગવાનના ત્રિગુણાત્મક સ્વરૂપોની સેવા કરતા કૃતા, ભગવાનની માયા અને એના ત્રિગુણાત્મક કર્મો એવા છે કે

આપણને નિત્ય ભુલાવામા નાખે છે, આપણે પોતે ત્રિગુણાત્મક, એટલે ત્રિગુણ અને એના કર્મ જેવા અને અનુભવવા જ ટેવાઈ ગયા છીએ, તેથી જે વિરાટની એવા જ કર્યા કરીએ તો ભગવાનને ભૂલી વિશ્વને જ જોયા કરીએ અને ગગદોષ વધે, દેહાધ્યાસ દદ યાય, જન્મ-મરણની સાકળના આકડા વધે અને આ ઘટમાળનો અંત જ ન આવે

*

*

*

એટલે ભગવદ્દર્શન આત્મ જ્ઞાને બાહ્ય એમ બંને પ્રકારે કરવું જોઈએ, નિત્યપ્રતિ ધ્યાન દ્વારા એકાન્તમા પોતાના અંત કર્મમા આત્મ દર્શન એટલે આત્મદર્શન અને બાહ્ય ચમસ્ત વિશ્વના પ્રાણી પદાર્થ ભગવાનના જ સ્વરૂપ છે એમ અનુભવી એમની સેવારૂપી કર્મયોગ એ ભગવાનનું બાહ્ય દર્શન.

x

x

x

બંને પરસ્પર એક મીઠાના પોપક છે, વિરોધી નથી, સમજે કે આપણે ધ્યાનમાં બેસા છીએ, ત્યાં જે ભગવાનનું સ્વરૂપ નિહાળવા ઇચ્છીએ છીએ તે સ્થિત થતું નથી અને બીજા દરયો આનન્દદષ્ટિ સમીપ આવે છે, તો તરત જ આપણને આપણું બાહ્ય ભગવદ્દર્શન સહાયતા કરશે, તરત જ આપણે વિચારી શકીશું કે બધું ભગવદ્દમય છે, કેને દેહાદિ ? અને કેને રાષ્ટ્ર ? આવી પ્રેમમય ભાવનામા ચિત્ત તરત જ ભગવદ્ભાવથી ભરાઈ જશે અને ભગવાનનું જે વિશુદ્ધ, નિગમ, નિરજન, સન્નિધાનદ આત્મસ્વરૂપ છે એના ભાવથી અંત કર્મ એવું તો રેડમહેડ થઈ નદેમે કે કથા સદૃશ વિકલ્પ નહીં મળે, —અને ભગવાન સન્નિધાનદ સ્વરૂપ છે એનો અનુભવ થશે—દર્શન થશે.

x

x

x

આ આત્મ આત્મદર્શન ચિત્તમા ભગવાનનો આનન્દ જમાવશે, એનાથી આત્મભજન વધશે, એટલું જ નહિ પણ એ આત્મભજન પવિત્ર

હશે, એનાથી મન અને ઇન્દ્રિયો તૃપ્ત રહેશે, ભગવાનના આનંદથી મન અને ઇન્દ્રિયો તૃપ્ત રહેશે એટલે વિષયોનો આનંદ નીરસ લાગશે ખપ પૂરતો જ શરીર વિષયોનો ઉપયોગ કરશે શરીર દ્વારા ભગવાનની સેવા કરવાની છે માટે એને પવિત્ર અને નીરાગી રાખવું એ સ્વધર્મ છે એમ મનનશે, વિચિત્ર રોગી આનંદ અને આત્માના વિશુદ્ધ આનંદની સરખામણી થશે એટલે જીવન પવિત્ર થશે વ્યવહાર સુધરશે અને અદર આનંદની સ્થિતિ રહેશે એમલે દિવસભરના વ્યવહારમાં જ્યાં ભગવાનના બાહ્ય દર્શનરૂપી કર્મયોગના પગથીઆ જેવી લોકસેવાનો સ્વધર્મ મળવતા જે હૃદય સાથે મુદ્દ કરવું પડે છે એની કશી અસર ચિત્ત ઉપર નહિ થાય કારણ કે ભગવાન અદર અખડ અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ નિત્ય નિગતર વિરાજમાન છે

*

*

*

આ બેમાંથી જે કેવળ એકમાર્ગી બને છે તે સાચો સાધક નથી અવતારોના લીલાચરિત્રો, આચાર્યોના પુણ્યકર્મો, મંત્રમહાન્તોની જીવનમ્થાઓ, દેશરીરોની શોધક વાર્તાઓ આપણને શીખવે છે અને સમજાવે છે કે ભગવાન સર્વત્ર છે, દેહપોષણ, કુટુંબપોષણ, કે પોતાની જ કીર્તિ મારેનું અભિમાનપોષણ એ શુદ્ધ ધર્મ છે નીચા તિનીચ નિઘ જીવન છે

+

+

+

લોકસેવા એ ઈશ્વરસેવા છે, ઈશ્વરસેવામાં જ ઈશ્વર-દર્શન છે, ભગવાન સર્વત્ર છે તો જેમ આપણા અંતરનાં બિડાણમાં એ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે, અને એનું મગ્ન દર્શન આપણે એમાં કરીએ છીએ કે કરવાનું છે, તેવીજ રીતે સર્વ દેહોમાં એ સર્વવ્યાપક હોવાથી સચ્ચિદાનંદ રૂપે વિરાજમાન છે, એવો જાતે અનુભવ કરવો, અને બીજાને કરાવવો—એ આપણી બ્રહ્મવિદ્યાનો આદર્શ

x

x

x

એ આદર્શ પ્રમાણે આપણો આચાર ધર્મ ગોઠવાયો છે. વ્યવહારનું બાહ્યાંગ જે આપણામાં બ્રાહ્મધર્મ ન લાવી શકે તો આપણો આચાર ખોટો છે; ધર્મ ખોટો નથી; શાસ્ત્રોની વિદ્યા ખોટી નથી; એ રહસ્ય ઉઘું કે ખોટું નથી; પણ આપણી સમજણ ખોટી છે.

+

+

+

ભગવાનનું આવું આંતરબાહ્ય દર્શન એટલે જ ભગવાનની આપણા અંતરમાં અને બાહ્ય સર્વત્ર નિરંતર હાજરી, જ્યાં જ્યાં જઈએ ત્યાં ત્યાં બધે ભગવાન, અને બધે ભગવાન એટલે ભગવાનની નિત્યતા; એ નિત્યતા એ જ એનું અવિનાશીપણું; આવું ઇશ્વર-દર્શન જે દરે એને માટે ભગવાન કહે છે કે હું કદી નાશ પામતો નથી.

x

x

x

ભગવાનનો વાસ્તવિક નાશ ન હોવા છતાં પણ ભગવાનનો નાશ આપણે આપણા અજ્ઞાનથી કર્યો છે. આપણું આ અજ્ઞાન દૂર થાય એ જ ભગવાનનું અવિનાશીપણું આપણે પામવાનું છે: અને ભગવાન સર્વવ્યાપક છે, એટલે ભગવાન જ બધું છે, આવો અનુભવ થાય એટલા માટે જ વેદધર્મમાં જન્મથી મૃત્યુ સુધી અને મરણ પછીની શ્રાદ્ધાદિ ઉત્તરક્રિયામાં પણ બધું કર્મકાંડ ભગવદ્-લાવથી અને ભગવાનના નિમિત્તથી કરવાનું કહ્યું છે.

x

x

x

બાહ્ય પ્રદેશના આવા ભગવદ્દર્શન વિના જ આપણને દુઃખ સાંપડે છે. સ્વા. રામતીર્થ કહે છે કે:—“જ્યાં સુધી જગતના પદાર્થોની સાચા માન્યા છે (એને ભગવદ્દર્શને નથી જોયા) અને એમાં જ ચિત્ત રમી રહ્યું છે ત્યાં સુધી તમે મને તેટલું માયું ફાડશો તો પણ એ પદાર્થ પ્રાપ્ત થવાના નથી અને કદાચિ પ્રાપ્ત થશે તો પણ સુખ નહીં આપે. જ્યારે આપણા પુરુષાર્થથી એ પદાર્થમાંથી ચિત્ત (એમાં ભગ-

વહલાવ પામીને) ઉપનમ થાય છે, અર્થાત્ આત્મારૂપી અગ્નિકૃષ્ણા એ પદાર્થ પડે છે, મનમા તેનો ચરા થઈ જાય છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે પદાર્થો હાન્ય થાય છે હિમાલય કદાચિત પવનના વાવ-ટોળથી દડાની જેમ ઉછળવા માંડે તો બલે, પણ આ નિયમમાં કદી ભંગ પડતો નથી.”

x

x

x

બૃહદાગ્નિસૂત્ર ઉપનિષદ્ કહે છે કે —

ब्रह्म त परादाघोऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद क्षत्र त परादा
घोऽन्यत्रात्मन क्षत्र वेद लोकास्त परादुर्योऽन्यत्रात्मनो
लोकान् वेद देवास्त परादुर्योऽन्यत्रात्मनो देवान् वेद भूतानि
त परादुर्योऽन्यत्रात्मनो भूतानि वेद सर्वं त परादाघोऽन्यत्रा
त्मन सर्वं वेदेद ब्रह्मेद क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमानि
भूतानीद् सर्वं यदयमात्मा ॥ अध्याय २

અર્થ — જે કોઈ પોતાના આત્મસ્વરૂપ કરતા બ્રાહ્મણને જુદો સમજે છે તેને બ્રાહ્મણો હર રાખે છે જે કોઈ ક્ષત્રિયોને પોતાના આત્મા કરતા જુદા ગણે છે તેનો ક્ષત્રિયો ત્યાગ કરે છે જે કોઈ આત્માને લોક, લોકાન્તર અથવા લોકસમૂહથી જુદો માને છે તેને લોકો હર રાખે છે, જે કોઈ આત્માને દેવદેવીઓ કરતા જુદો માને છે તેને દેવદેવીઓ પણ છોડી દે છે જે પુરુષ જૂતો (પ્રાણીમાત્ર અથવા પચતરવો) ને પોતાના આત્માથી જુદા ગણે છે તેને જૂતો ત્યજ જાય છે, જે પુરુષ સર્વને-એટલે સમગ્ર વિશ્વને પોતાના આત્મ-સ્વરૂપથી જુદુ જુએ છે તેને સમસ્ત વિશ્વ હર રાખે છે આમ આ આત્મા તો સર્વ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, લોક, દેવદેવતા, અને જૂત-માત્ર) રૂપ છે

x

x

x

કેવો સુંદર ઉપદેશ ? ! આપણને વર્તમાન દશામાં આવોજ અનુભવ થાય છે; મનુષ્ય મનુષ્યની પ્રીતિ કરતો નથી; પણ દેહનો મોહ રાખે છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, લોકલોકાન્તર, દેવદેવીઓ કે ભૂતમાત્ર, ભગવદ્સ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદ આત્માથી જુદાં છે: અને આપણે તો એમનાથી ભુદા, ભગવાન વિનાના; આકાશ કે પાતાળમાં ભગવાનને રાખી, એના એકાદ અવતાર કે દેવદેવીનાં દર્શન ઈચ્છી એની પાસે વિશ્વના પદાર્થો કે જે એનાં જ સ્વરૂપો છે એની પ્રાપ્તિની માગણી કર્યા કરીએ—તો એ પદાર્થો દૂર ન રહે તો બીજું શું થાય ?

x

x

x

બેદબુદ્ધિ આમ આત્મવિદ્યાત્મક છે; આપણો નાશ કરનારી છે, ભગવાનનો નહીં; અને તેથી જ ભગવાન કહે છે કે મને બધે અનુભવો એટલે મારા અવિનાશી આત્મસ્વરૂપનું—કે જે સ્વરૂપ તમે પોતે જ છો; તમે જ આત્મા છો; એનો કદી નાશ તમારા અંતઃકરણમાં અને આસપાસ સર્વથા નહીં અનુભવો; સચ્ચિદાનંદ મહાસાગરમાં એના અમૃત સ્વરૂપનું જ અહોનિશ પાન કરશો એટલે હૃદય તૃપ્ત રહેશે અને એ તૃપ્તિ એટલે જ શોક, મોહ, રાગદ્વેષ વગેરે ઢાંઢો કે દુઃખોની નિવૃત્તિ; પરમાનંદની પ્રાપ્તિ પણ એ જ.

+

+

+

આવી ધર્મભાવના કેળવાવી જોઈએ; સમસ્ત મંતાપનું કારણ ધાર્મિક જીવનનો અભાવ છે:—સ્વા. રામ એક સ્થળે આપણને સમજાવે છે કે, “ધણા લોકો દરિયાદ કરે છે કે અમે ભકિત કરીએ છીએ, ધાર્મિક જીવન ગાળીએ છીએ છતાં દુઃખ અને દરિદ્ર તો જતાં નથી અને બધે અધર્મોની જ બોલબાલા છે એનું શું કારણ ? આવાં બોળાં અને અણુસમજી કાર્યકારણનો સિદ્ધાંત જ સમજતાં નથી. કર્મફળનો નિયમ જ તેઓ જાણતાં નથી. ધર્મ કે ભકિત શું છે એની એમને ખબર જ નથી. સ્વાર્થ, ઈર્ષ્યા, અને

દેહ જ આત્મા છે એવું અજ્ઞાન તો તેમણે છેડ્યું નથી કે જેનો ત્યાગ કરવાથી જ તેઓને ધર્મ કહી શકાય. એ સિદ્ધાન્તને અમલમાં મુક્યા વિના જ તેઓ કહે છે કે અમે ધર્મ પાળીએ છીએ છતાં દુઃખી છીએ. શું આમ બોલવું વાળ્યું છે? કદાપિ નહિ: જો તેઓએ ધર્મપાલન કયું હોત તો આવાં અમોઘ વાક્ય બોલવાનું એમને સૂઝત જ નહીં. જેનાથી અહંકાર વધે, મિથ્યાદંભ જીવનમાં હોય, એવાં લજ્જન કે કર્મકાંડનો ધર્મમાં સમાવેશ નથી.”

+ + +

આમ સર્વત્ર ધૃશ્વગદ્યર્થન થાય, ઉપર કહ્યું છે તેવો દિવ્ય ભાવ ઉપજે, જીવનના પ્રત્યેક વ્યવહારમાં ભગવાનનું દર્શન—એના સમ્મિ-દાનદ સ્વરૂપનો અનુભવ થાય એવા લેખો જ આપણને ધાર્મિક બનાવે છે. ચિત્રોની સહાયતા આમાં મર્યાદિત છે, અને તેથી જ અમે ચિત્રોના બાહ્ય આકર્ષક કે મોહકરૂપ કરતાં, લેખોની ગંભીરતા અને આંતરિક આત્મભાવની જગતિ થાય એના લેખો ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવા ધાર્યું છે.

+ + +

પહેલો અંક વાંચ્યો હશે: બીજો પણ આપના હાથમાં છે. ઉત્તરોત્તર એમાં વિકાસ કરવાનો અમારો ઉદ્દેશ છે; આપનો સહકાર જોઈએ; અમે આપનો સહકાર ઇચ્છીએ છીએ; તેટલો જ આપને યોગ્ય સૂચના કરવાનો અધિકાર છે; કારણ કે માસિક આપનું જ છે; અમારે નિમિત્તમાત્ર બની મહેનત કરી છૂટવાની છે. સહકાર આપશો એવી આશા છે; થકા છે, સફળતા મળશે.

* + *

પરમાત્મા આપણને સૌને આવી આત્મદષ્ટિ કેળવવાના અધિકારી બનાવે !

ઉત્થાન એટલે આત્માની જાગૃતિ

લેખક:—શ્રી વિદ્યુતરાય દેસાઈ

અખંડ જાગતા આત્મા પાસેથી પરમતત્ત્વના જાગૃત સ્વરૂપને જોવા માટે જાગવું એટલે જ ઉત્થાન.

સનાતન સત્યના નિત્ય નિયમે સૂર્યદેવ પણ ઉપા પાસેથી પોતાનાં ઉત્થાન મેળવી ઉદય પામે છે એમ કહી શકાય.

માતા યશોદાજીએ બાળક કૃષ્ણ (પગ્માત્મા)ને જાગૃત કરવા:—

—“ જાગને જાદવા કૃષ્ણ જોવાળિયા ”—કહીને જ પ્રાતઃ ઉત્થાનનું તત્ત્વ ગૂંથ્યું છે—ગાયું છે.

રામ માટે પણ,

—“ અખ જાગિયે રઘુનાથજી, બોર તો લઇ ”—

એવી જાગૃતિનાં સૂર વહાવતી કવિતા કેઈ હિન્દી કવિએ યોજી જણાવ્યું છે.

રામ અને કૃષ્ણ પણ જન્મ લઈ દેહધારી મનુષ્ય જન્યા એટલે તેમને સંસારલોભની વિચિત્ર નિદ્રામાંથી જાગૃત કરવા પડ્યા છે. તેઓએ જન્મ લઈ, જાગી, જાગૃતને જાગૃત કર્યું છે, તે પ્રશ્ન ત્યાં જ રાખી, આત્માની જાગૃતિ માટે એ અવતારોની જાણના અનુસરણે જ સરીએ.

ગૂજરાતી ભાષામાં સૌને જાણીતી થએલી કવિના, પ્રત્યેક માતા પોતાનાં વહાલસોયાં બાળકને લાવથી સવારમાં સાદા સંગીતથી, “જાગ મુજ જહાલા બાળ પંખી વન ખેલે” ગાઇ નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે. એ પણ ઉત્થાનનાં સ્થૂળ અર્થવાળી કલ્પના સાથે કંઈક આધ્યાત્મિક સંસ્કાર બાળકમાં રેડવા પ્રયાસ કરતી જણાય.

ભાગતીય તન્નકારોએ વેદને પરમ પ્રમાણ તરીકે અપનાયા છે, કેમકે વેદ પરમ આત્મ છે, ઈશ્વરપ્રણીત છે પ્રાણીમાનના પગમ કે વાણ માટે અવતર્યા છે મનુષ્ય માનના અભ્યુદય અને શ્રેયની એમા ચારી છે આ વાક્યો અર્થવાદ નથી

તો એ વેદવિદ્યામા શુ છે ? એમા જીવ, જગત, અને પરમાત્માને લગતા નિસંશય નિર્ણયો છે. એ નિર્ણયોને આધારે માનવ જીવનની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ પ્રસરે છે જગતના ખવાએ શાસ્ત્રો પ્રત્યક્ષ વા પરંપરાએ આ ત્રિપુત્રીનો જ-જીવ, જગત અને જગતપિતાનો જ અનેકવિધ દષ્ટિએ વિચાર કરે છે

આ પ્રત્યેક શાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને સુખ કેની રીતે મળે તે જ નેવાનો છે એ સુખના અનેક ભેદો છે કેટલાક શાસ્ત્રો જગતના સુખ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેની મીમાસા કરે છે કેટલાક પારલૌકિક સુખની પ્રાપ્તિ અને ઉપાયોનું ચિન્તન કરે છે વગી બીજા પારલૌકિક સુખ દોનયુક્ત, નાશવત, અને અશુદ્ધ હોવાથી નિર્દોષ, અવિનાશી અને વિશુદ્ધ સુખની શોધમા પ્રેરાયા છે શાસ્ત્રોનું આ તાત્કાલિક વિવેકની શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ ઉપર છે માણસ વિવેકી છે-હોવો જ નેઈએ, અને વિવેકીએ તો એવો ઉપાય શોધવો જોઈ, એવી વિચારસરણી સાચી રહી કે જેથી તેને આ લોક, પરલોક, અને એ બન્નેથી પર એના અનન્ત સુખની પ્રાપ્તિ થાય શાસ્ત્રીય પગલાવામા દેહીએ તો પ્રેમ અને શ્રેય બન્નેની જેથી સિદ્ધિ થાય એવા ઉપાયો વિવેકીએ શોધવા નેઈએ વેદે એ બન્નેની પ્રાપ્તિ માટે ધર્મનું વિધાન કર્યું છે એ વેદ-ધર્મના પાલનથી વ્યક્તિ અને સમાજ બન્ને એકમીનના પોતક ચર્ચ કમશ પ્રેય અને શ્રેયને સાધી શકે છે

ભગવાન વેદે એ ધર્મનું દોહન જીવ, જગત અને પરમાત્માનું ચથાર્થ નિરીક્ષણ કરી કર્યું છે જીવ પ્રકૃતિને છોડી પરમાત્માને પ્રાપ્ત

કરે ત્યારે તેને અવશ્યંભાવી અને અવિનાશી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ ત્રણેનો સ્વરૂપે અને ધર્મે વિવેક થતાં મનુષ્યને ધર્મની યથાર્થ સમજણ પડે છે. તો એ ત્રણેનાં સ્વરૂપ અને ધર્મનું અતિ ટૂંક વિવેચન કરી લઈએ. ગાયત્રી મંત્રનું રહસ્ય સમજવા એ અતિ ઉપ-યોગી છે.

પ્રકૃતિ

ત્રિગુણાત્મિકા પ્રકૃતિ એ તમામ કાર્ય સમુદાયનું મૂળ છે. ત્રિલોકમાં એકે અણુ એવું નથી જ્યાં પ્રકૃતિનો પ્રસર ન હોય. વૈદિક સિદ્ધાન્ત મુજબ પ્રકૃતિ પરમાત્માની અચિન્ત્યવિભવા, મહાશક્તિ છે. પરમાત્માના ઇક્ષણથી સર્વરાચરને જન્માવે છે. પરમાત્માના સાન્નિધ્યથી ત્રિલોકની સ્થિતિ છે. પરમાત્માની ઇચ્છાથી તમામ સૃષ્ટિ પાછી સકે-લાઈ જાય છે.

આ પ્રકૃતિ જીવાત્માને સાર છે, એટલે કે જીવને યથાકર્મ ભોગ અને અપવર્ગ સમર્પે છે. સુખદુઃખનો અનુભવ એટલે ભોગ. અપવર્ગ એટલે કૈવલ્ય-મોક્ષ. પુરુષાર્થે પ્રકૃતિ વ્યક્ત થાય છે, એટલે કે શુદ્ધિ વગેરે રૂપે પરિણામ પામે છે. પ્રકૃતિ ત્રિગુણાત્મિકા છે, જડ છે. આ પ્રકૃતિએ જીવને સુખ-દુઃખ વગેરે જાણીથી બાંધ્યા છે. સ્વરૂપને ભૂલાવ્યું છે, અને આથી પ્રકૃતિના સંગને લઈને, સ્વરૂપે નિર્ગુણ અને અજન્મા છતાં પુરુષ સદ્-અસદ્ યોનિમાં જન્મ લે છે, સુખ દુઃખ અનુભવે છે. ધીમેધીમે પ્રાકૃતિક સુખદુઃખોથી પર થવા, વિવેકી હોય અને પરમાત્માની કૃપા હોય તો પુરુષ પ્રયત્ન કરે છે, અને છેવટે જ્ઞાનના બળે પ્રકૃતિથી પર થાય છે.

પ્રકૃતિથી પર થવાને માટે પુરુષે વિવેકજ્ઞાનની હઠે પહોંચવું રહ્યું. મુક્તિ વિવેકજ્ઞાન અને પરમાત્મપ્રસાદ ઉપર જ અવલંબે છે. આથી, જેથી વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અને પરમાત્માના પ્રસાદની લાપકાત મળે

એવા ઉપાયો જ શોધવા અને સાધવા રહ્યા.

જીવ

જીવ શુદ્ધ ચેતન સ્વરૂપ છે, અર્થાત્ સ્વરૂપે જ સચ્ચિદાનન્દ છે. પ્રકૃતિના ધમેને જાત ઉપર આરોપીને જેવો સ્વરૂપે તે નથી તેવો પોતાને માને છે, અને એ માન્યતા એટલી તો દૃઢ છે કે ભાગ્યે જ કોઈ એનાથી મુક્ત હોય. આવું ઉત્તરું જ્ઞાન-વિપરીત જ્ઞાન જ સર્વ દુઃખોનું મૂળ છે. આવી અવળી સમજને દૂર કરવાને સમ્યક્ જ્ઞાન-સાચું જ્ઞાન જ સમર્થ થાય છે. આમ સાચા જ્ઞાનને સંપાદિત કરવા જીવે જ પ્રયત્ન કરવો રહ્યો.

પરમાત્મા

સમ્યક્જ્ઞાન પ્રયત્ન તથા પરમાત્મપ્રસાદથી પ્રાપ્ત થાય છે. પરમાત્મા સચ્ચિદાનન્દ છે. જીવ અને પ્રકૃતિનો શાસક છે. અંતર્યામી છે. સર્વવ્યાપી છે. સર્વપ્રાણુ છે. અનન્ત જ્ઞાન અને ક્રિયા સહિત યુક્ત છે. ધર્મમૂર્તિ છે. આ પરમાત્માના દર્શનથી જ જીવને શ્રેય અને પ્રેમ જન્મેની પ્રાપ્તિ થાય છે. ઈશ્વરનું દર્શન કેમ થાય એ માટે શાસ્ત્ર માત્રનો પ્રયાસ છે. વેદનું અસ્તિત્વ જ એ માટે છે.

સમ્યક્જ્ઞાન વિવેકથી થાય છે. વ્યક્ત, અવ્યક્ત તથા પુરુષ-પરમાત્માના વિજ્ઞાનથી વિવેક સધાય છે. શુદ્ધિ, અહંકાર, અગીઆર ઈન્દ્રિયો, પંચતન્માત્રા તથા પંચ મહાભૂત—આટલાં તત્ત્વોનો વ્યક્તમાં, પ્રકૃતિનો અવ્યક્તમાં તથા પુરુષમાં જીવ અને પરમાત્માનો સમાવેશ થાય છે. વ્યક્તમાં શુદ્ધિ, બીજાં બધાંય તત્ત્વોનું સાક્ષાત્ વા પરંપરાએ કારણ છે. કારણની જો શુદ્ધિ હોય તો તેનાં કાર્યોની પણ શુદ્ધિ થાય છે જ એવો નિયમ છે; જો શુદ્ધિની શુદ્ધિ થાય તો શુદ્ધિથી જન્મેલાં દેહ પર્વન્તનાં તમામ તત્ત્વોની પણ શુદ્ધિ આપ મેળે જ થાય. અને શુદ્ધિની શુદ્ધિમાં વિવેકની પ્રસૂતિ છે. તેથી

જીવનમાં બુદ્ધિશોધન એ જ મુખ્ય છે, એને જ ચિત્તશોધન કહે છે. તો આપણે બુદ્ધિની શુદ્ધિનો જ વિચાર કરીએ. ગાયત્રી મંત્રનું અંતિમ રહસ્ય પણ બુદ્ધિની શુદ્ધિ જ છે.

મૂળ પ્રકૃતિ ત્રિગુણાત્મિક છે. એટલે તેનો પહેલો વિકાર—બુદ્ધિ પણ ત્રિગુણાત્મિક જ હોય. વિવેકની દૃષ્ટિએ એ ત્રણે ગુણમાં સાત્ત્વિક ગુણ પ્રશસ્ત છે. રાજસ અને તામસ ગુણ ત્યાજ્ય છે. એટલે બુદ્ધિ પણ એ પ્રકારની હોય છે. સાત્ત્વિક અને તામસ.

તો બુદ્ધિ એટલે શું? એનું સ્વરૂપ શું છે? સાંખ્યકારિકાકાર મહામુનિ ઈશ્વરકૃષ્ણે કહ્યું છે :—

અધ્યવસાયો યુદ્ધિઃ ધર્મો જ્ઞાનં વિરાગ પેશ્વર્યમ્ ।
સાત્ત્વિકમેતદ્ગુણં, તામસમસ્માદિપર્યસ્તમ્ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:-બુદ્ધિ એટલે અધ્યવસાય—દૃઢ અક્ષર નિશ્ચય. ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્ય એ બુદ્ધિનું સાત્ત્વિક સ્વરૂપ છે. એનાથી ઉલટું એટલે કે અધર્મ—અજ્ઞાન—રાગ અને અનૈશ્વર્ય એ બુદ્ધિનું તામસ સ્વરૂપ છે.

અર્થાત્ ઉપલી કારિકા મુજબ ધર્મમાં—જ્ઞાનમાં—વૈરાગ્યમાં અને ઐશ્વર્યમાં દૃઢ નિશ્ચય એનું નામ સાત્ત્વિક બુદ્ધિ. અધર્મ વગેરેમાં દૃઢ નિશ્ચય એનું નામ તામસ બુદ્ધિ. પ્રાણીમાત્રમાં બુદ્ધિ છે. મનુષ્યનું તો એ જ લક્ષણ છે. આથી પ્રત્યેક મનુષ્યમાં સાત્ત્વિક અને તામસિક બુદ્ધિનું અસ્તિત્વ હોય છે જ. જેનામાં જે જાતની બુદ્ધિની અધિકતા, તે તેવો ગણાય. અને વિવેકદશાએ તો સાત્ત્વિક બુદ્ધિ જ પ્રાપ્ત છે. આમ ધર્માદિ મનુષ્યની બુદ્ધિનું સ્વરૂપ છે, બુદ્ધિનો સ્વભાવ છે; અને સ્વભાવનો કદી અભાવ થતો નથી. અને આથી જ ધર્મ વગેરેનો કદી નાશ નથી. માત્ર વૃદ્ધિદાસ થાય છે.

તો ધર્મ એટલે શું ? ભગવાન કહ્યાદે ધર્મની વ્યાખ્યા આપી છે -
 યતોઽમ્યુદયનિ થેયસસિદ્ધિ સ ધર્મ । અર્થાત્ સાત્તા અમ્યુ
 દયની અને પરપરાએ નિ થેયસની પ્રાપ્તિ જે ઉપાયોથી યાવ તે ઉપાયોનું
 આચરણ એવે ધર્મ આ ધર્મ એ પ્રમાણે છે યાગાદિનું અનુધ્યાન
 મર્ગ વગેરેનું સાધન છે પણ આપણુ પ્રકરણુ વિવેકનું છે એટલે બીજા
 વિવેક પ્રાપ્તિના ઉપાય રૂપ સાધનોનું અનુધ્યાન તે આપણે માટે અહીં
 ધર્મ છે એ બીજા ધર્મમા યમ, નિરમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર,
 ધ્યાન અને સમાધિનો સમાવેશ થાય છે

યમ

યમો પાત્ર છે અહિસા સત્ય, અસ્તેય, અહમકાર અને અપરિ
 ગ્રહ ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાથી ઉપરામ કરે તે યમ આ પાત્રમા અહિસા
 સાધ્ય છે બીજા ચાર સાધન રૂપ છે યમો સાત્ત્વિક બુદ્ધિના ધર્મ છે
 અને બુદ્ધિ હમેશા તત્ત્વપદ્ધતિની હોય છે મનસ-તામસ ધર્મોની
 આડખીલી જે ન હોય તો બુદ્ધિ હમેશા તત્ત્વગામિની જ થાય
 અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર તત્ત્વાભિમુખ જ છે તત્ત્વને જ નિરતર શોધે છે
 પરમાત્મા એજ તત્ત્વ છે એટલે કે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ પ્રાણીમાત્ર
 જાએ કે અનિચ્છાએ પણ વાચે છે ગાયત્રી મંત્રનું મહત્ત્વ પામવા
 આ બધાયનું દ્રેક વિવેચન જરૂરી છે

અહિસા

અહિસા સાત્ત્વિક બુદ્ધિનો ધર્મ છે-સ્વભાવ છે અહિસા એટલે
 ક્રોધપણુ રીતે કોઈ પણ વખત ક્રોધપણુ પ્રાણીને માર્યા ન પીડવું
 અર્થાત્ મનથી વાણીથી કે દર્મથી દદી કયાયે જાતને કે બીજાને ન
 પીડવા એનું નામ અહિસા પ્રેમ અને દયા એ અહિસાના સમ્પિ
 સ્વરૂપ છે. પ્રાણીમાત્ર ઉપર આત્માના જેટલો જ પ્રેમ અને દયા એ
 એનું મહત્ત્વ છે

ભગવાને પણ એ જ કહ્યું છે :—

આત્મૌપમ્યેન સર્વં સમં પદ્યતિ યોઽર્જુન ॥

સુગં વા ચદિ વા દુઃસં સ યોગી પરમો મતઃ ॥ ૬-૩૦

કેનોપનિષદની પણ અહીં મંભતિ છે—તદ્ હ તદ્વનં નામ । તદ્વનમિતિ ઉપાસિતવ્યમ્ । સ ય ઇયં વેદાભિ દ્વ ઇનં સર્વાણિ ભૂતાનિ સંવાઙ્છન્તિ ॥ (કે૦ સ્વ૦ ૪-૬) તદ્વન=સર્વ પ્રિય પરમાત્માના ઉપાસકને પ્રાણીમાત્ર આહે છે. એ અહિંસાની પ્રતિષ્ઠાનું ક્ષેત્ર છે. ભગવાન પતંજલિ કહે છે :—અહિંસાપ્રતિષ્ઠાયાં તત્ સન્નિધૌ વૈરત્યાગઃ ॥ (૨-૩૫)

સત્ય

પરંતુ અહિંસાનું પૂર્ણ પાલન સત્યના વિરહમાં શક્ય નથી. એટલે સત્ય સિવાયની અહિંસા પાંગળી છે, સત્ય એટલે કે યથાર્થ મન અને વાણી. અર્થાત્ જેવો જે પદાર્થ તેણે જ તેણે ચિન્તન અને તેણે જ તેને લગતું વાણીદ્વારા કથન. યથાર્થ ચિન્તન અને યથાર્થ વચન બહુ સૂક્ષ્મ ધર્મ છે, સત્ય ચિન્તન અને સત્ય વચનમાં અમોઘ શક્તિ છે. માણસ પણ જે સત્યનો પૂરે સેવક થાય તો તેના સંકલ્પમાં અને વાણીમાં અવન્યતા આવે છે. વેદમાં અને ઉપનિષદોમાં ઠેરઠેર સત્યનો અદ્ભૂત મહિમા ઋષિઓએ ગાયો છે. જેને વિવેક પ્રિય હોય તેણે સત્યનું યથાવિધિ પાલન કર્યું જ છૂટકો.

અસ્તેય

સત્યની સેવામાંથી જ અસ્તેય ફળે છે. સત્યમેવી માણસ કદી ચોર ન હોય. કેમકે તેને પોતાનું અને પારકાનું—ખીજાનું શું છે તેનો વિવેક હશે, અસ્તેય એટલે અચોરી. કેમ પણ પદાર્થની સ્પૃહા હોવી, તેને માટે મન વલખાં મારે, ઝખ મારે એ ચોરીનું ફળ છે. અસ્તેય પાળવા માટે માનુષે નિસ્પૃહી થવું રહ્યું. નિઃસ્પૃહતા એ અચોરીનું

મૂળ છે. ચોરી એટલી સર્વવ્યાપી ચીજ છે કે ભાગ્યે જ તેમાંથી કેઈ ગયી શકે, જગતની ન્યાયી વ્યવસ્થા ઉપર અસ્તેયનું વ્રત નભે. સાધે જગતની વ્યવસ્થા ન્યાયી છે એ શ્રદ્ધાથી જ આગળ ધપવું રહ્યું. જે બીજાને વિશ્વાસની દ્રષ્ટિએ બે, બીજા તને વિશ્વાસુ માનશે, આ અસ્તેયનું રહસ્ય છે. પરમાત્મા સત્ય છે એટલે ચોર નથી આવી તો આખું જગત તેનામાં વિશ્વાસ ગમે છે. પરમાત્મામાં જ આખું જગત નિહિત છે. પ્રકૃતિનાં સર્વ રત્નોનો આથી જ પરમાત્મા માલિક છે. મનુષ્ય પણ એ કૃપા મેળવે બે તે ચોર મટે તો.

અહમ્યર્થ

(

માણસ ઇન્દ્રિયોદ્ધાર પદાર્થો, પછી તે પોતાના હોય કે પારકા હોય-તેમનું ગ્રહણ કરે છે. સત્યની દૃષ્ટિએ માણસનામાં છેવટની નિઃસ્પૃહતા હોવી જોઈએ. કેમકે કોઈ પદાર્થ તેનો પોતાનો નથી, પારકાનો છે, પ્રભુનો છે. કોઈનું લેવું એટલે ચોરી, સત્યનો સેવક કદી ચોર ન હોય અને લેવાય તો ઇન્દ્રિયો દ્વારા. આથી અંદરના કે બહારના તમામ પદાર્થોની હૃદયમાં-બુદ્ધિમાં ઠાલવનાર ઇન્દ્રિયોનો સંયમ રાખવો રહ્યો. બસ એકી વખતે તમામ ઇન્દ્રિયોના ઉપર પોતાનો કાબુ એવો એવો જ નામ અહમ્યર્થ છે. અસ્તેયમાંથી આ રીતે અહમ્યર્થ રહે છે. એકલી જનનેન્દ્રિયનો જ નહીં પણ બીજા બધી ઇન્દ્રિયોનો સંયમ એટલે અહમ્યર્થ. વિવેક પ્રકરણમાં મૂળ અર્થને સંકુચિત કરવામાં અનેક અનર્થો છૂપાયેલા છે. આથી વિવેકીને માટે તમામ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ એટલે અહમ્યર્થ, એવો અસંકુચિત અર્થ જ ઉપયોગી છે. અહમ્યર્થના પાલનથી મનુષ્યમાં અમોઘ વીર્ય પેદા થાય છે. શરીર, મન અને આત્માએ તે અભેદ થાય છે.

અપરિગ્રહ

અપરિગ્રહ એટલે પ્રાપ્તમાં સંતોષ. અધિક મેળવવાની સ્પૃહાનો

અભાવ અને પ્રાપ્ત વસ્તુમાં પણ અનાસક્તિ. માનવ સંબંધકુશળ છે. જીવનયાત્રાને અનિવાર્યથી વધુનો સંગ્રહ એ ચોરી છે. એ ગુન્હો છે. વિવેકની જગરજસ્ત આડખીલી છે. પરમાત્મા જતે અપરિગ્રહી છે. સમસ્ત પ્રકૃતિ એને પ્રાપ્ત છે છતાં એ ઉદાસીન છે. પરિગ્રહની અવિવેકી વૃદ્ધિમાં આત્મા બંધાતો જાય છે એવું સચોટ જ્ઞાન જો માનવને થાય તો તે પણ ઉદાસીન રહે. આત્મકામ થાય. અસ્તેય અને અપરિગ્રહના વિશ્વનિયમોના અજ્ઞાનને લઈને સમસ્ત જગત આજે પીડાઈ રહ્યું છે.

ઉપલાં પાંચ વ્રતોનો લંગ લોભ ક્રોધ કે મોહથી જ થાય છે. અને આથીજ ભુગવાને ગીતામાં તેમને તમોદ્ધાર તરીકે ઓળખાવ્યાં છે. તમોદ્ધારથી મુક્ત પોતાનું શ્રેય આવરે છે એમ પણ ત્યાં જ બતાવ્યું છે.

યમો પછી નિયમો. યમોનું પાલન જેમ સાર્વર્ણિક છે તેમ નિયમોનું પાલન પણ સાર્વર્ણિક છે. અર્થાત્ નિયમ એટલે કર્તવ્ય તરીકે જેમનું વિધાન કરવામાં આવ્યું હોય તે. એટલે નિયમનું તો પાલન ક્યેં જ છૂટકો. યમોની સિદ્ધિ માટે જ નિયમોનું પણ વિધાન છે. અર્થાત્ અહિંસા-વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ અને દયાની સિદ્ધિ માટે જ યમનિયમ વગેરેનો ઉપયોગ છે. નિયમો પણ પાંચ છે. શૌચ, સતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વરપ્રણિધાન.

શૌચ

શૌચ એટલે જાલ્ય અને આંતર પવિત્રતા. ચાતુ જમાનામાં જાલ્ય શૌચ બહુ સમજાવવું પડે એમ નથી. છતાં એમાં ભાવનાની વિપરીતતા જણાય છે. આથી ભાવનાની શુદ્ધિ માટે આગ્રહ રાખવો મોત્ય છે. નહીંતર જાલ્ય શૌચનું પ્રયોજન જ માયુજ જાય છે. માટીને બદલે ભલે સાબુ વપરાય, પણ સાબુ શોષને માટે નહીં પરંતુ સારીદ્રિક

સ્વચ્છતા માટે વિચારપૂર્વક વપરગનો ગળો. નિરતર સાધુ વાપવાથી
 પણ શરીર હ મેશને માટે શુદ્ધ થતુ નથી કારણ કે એ સ્વભાવેનું મેષ
 છે એ મલિનતાનો સાક્ષાત્કાર કરી શરીરનો મોહ ઓઠો કરવો એ
 વિચારીને સાધુ વાપવાથી નીપજે, એટલે બાહ્ય શૌચનુ કૃણ દેહા
 ધ્વાસની નિવૃત્તિ અને પવિત્રતાનુ ગદશ્ય ન બાલુનાગઓ સાથે
 અસ સર્ગ, એ લામે ગાળે પણ આવવુ નેહએ હાથ એ જલ્લાતુ નથી
 મૈત્રી, કટુણા વગેરે ા ભાવનાના મેવનથી મનના રાગદ્વેષ વગેરે મુખ્ય
 ક્વેશો તથા ધર્મ્યા, અશ્રુયા વગેરે ઉપકલેશો નિવૃત્ત થાય છે આથી
 ઈન્દ્રિયોનુ નિયમન થાય છે છતેન્દ્રિય વિવેકવાર્તામા અધિભરી
 મને આજે નહીં તો કાલાન્તરે પણ માણસને આત્મપવિત્રતા સિવા
 શાંતિ નહીં વળે એ સિદ્ધ જ છે સાસારિક ાનના અને દુષો
 ાનની કડવાશ-કલેશો એ આત્મ પવિત્રતાના અભાવને લઇને થાય
 છે આજે સ પ નથી, ભાતૃભાવ નથી, ભાવના નથી, સત્વશુદ્ધિ
 નથી, સમષ્ટિ મનમા શાંતિ નથી-આ બધુ શાને પશ્ચિમાને નીપજે
 છે ?-શૌચના ભગને લઇને મનની શિવસંપત્તા ઉપર તો વેદે ખૂન
 ભાર મૂક્યો છે-તન્મે મન શિષસંકલ્પમસ્તુ-એ જ વેદનો નહિ
 બૃહાય એવો આદેશ છે અદરની પવિત્રતાથી સત્વશુદ્ધિ-મનની
 પ્રસન્નતા-એકાગ્રતા-ઈન્દ્રિયજય-અને આત્મદર્શનની યોગ્યતા આવે
 છે-વ્યક્તિ અને સમાજ બન્નેમા

સન્તોષ

પ્રાપ્ત પદાર્થમા મનની પ્રસન્નતા એટલે સન્તોષ કર્મના સિદ્ધા
 ન્તમા જેને અટલ શ્રદ્ધા હોય તે જ સન્તોષી થઈ શકે વિશ્વની વ્યવસ્થા
 ન્યાયી છે એવી જેની શ્રદ્ધા હોય તે ઇષ્ટ પદાર્થની અપ્રાપ્તિમા
 મુઝાતો નથી અનિષ્ટની પ્રાપ્તિમા ઉદ્વેગ ઇતો નથી મળેલામા તે
 સતુષ્ટ જ રહે છે છતા અનાસકેત રહે છે સન્તોષ પરમ સુખનુ
 સાધન છે. સન્તોષમા પ્રવૃત્તિનો નિર્ગેધ નથી અવિરત પ્રવૃત્તિનુ એમા

વિધાન છે છતાં કૃત્રી પ્રાપ્તિ માટે વિશ્વવ્રતાનો એમા નિષેધ છે પ્રવૃત્તિશલ્યતા તો તામસ ધર્મ છે સતોત્ર સાત્ત્વિક દશામા ઉપજો છે એટલે સતોત્ર એ અનૈશ્વર્યનુ-દરિદ્રતાનુ મૂળ છે એ અર્થેક મત છે

તપ

તપ એટલે ક્ષુદ્રસહન સુખ દુઃખ, ટાઢ તન્મ વગેરે જે અનિવાર્ય જોડાઓ છે તેમને શાંતિથી મહન કરી લેવા એટલે તપ તપમા સરીગ, મન અને વાણીની નિયમિતતાનો સમાવેશ થાય છે ગીતામારે આ ત્રણે પ્રમાણના તપનો મહિમા પૂરે સમજાવ્યો છે (ભુજો ગીતા ૭ અધ્યાય ૧૭ સ્લો ૧૪-૧૬) સાત્ત્વિક તપનુ નિઃસ્ય સમજી તે મુજબ જીવનનો કાર્યક્રમ ઘડવો ગ્રહ્યો સાધે એક જાવચેતી રાખવી ધરે તપ સરીગ વગેરેનું શોધક છે, જોત્ર નથી આથી સરીગ વગેરેનું જોખમ તપ તે આચરે તપસ્વી જીવનની કિંમત જીવે તેને સમજાય એવી છે કાયા અને ઈન્દ્રિયોની સ્વચ્છતા એ તપનુ ફળ છે

સ્વાધ્યાય

સ્વ એટલે પોતાની જાત એટલે કે આત્મા અધ્યાય એટલે જ્ઞાન પોતાના આત્માનું જેનાથી જ્ઞાન થાય તે સ્વાધ્યાય અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન હોય એવા સત્-ચાત્ત્વોનું પ્રતિદિન નિયમિત પઠન પાઠન એટલે સ્વાધ્યાય, સત્ત્વગ એ મહાન સ્વાધ્યાય છે તે ઉપનન સ્વાધ્યાય એ મહર્ષિઓની નિત્ય સંગતિ છે સ્વાધ્યાયમા ઉચ્ચતમ વાતાવરણ પેલા હૃદયની શક્તિ છે આત્મચતુરને જોવવાની શક્તિ છે, જીવન-દર્શનને સ્પષ્ટ હૃદયની શક્તિ છે સ્વાધ્યાયમા અતેક પ્રયત્ન શક્તિઓ છપાઈ છે સ્વાધ્યાયમા અતે મુક્તિ છપાઈ છે એટલું નસ થશે

ઈશ્વરપ્રજ્ઞાધાન

ઈશ્વરપ્રજ્ઞાધાનનો શબ્દાર્થ તો પન્માત્માના અર્ચસ્વરૂપે ન્યાસ-

પોતાની અંગે જ તેણે પોતાનાથી અલિન સમિચ્છાનન્દમૂર્તિ પરમાત્માના દર્શન થયાં એ દર્શન તે કૃતકૃત્ય થયો પ્રકૃતિ ત્યાગી પરમાત્મા મળ્યો એટલે સ્વાનુભવે તે ખોની ઉઠ્યો 'ईशायास्यमिद सर्वं
 “ तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा ” આમ પ મપિતાના દર્શન અને તેના કૃષ્ણ કે નિરતિશય ત્યાગ—એ એના જીવનમા વણાઈ ગયા બસ અહીં વેદ થતી જાય છે અને આગળ જવાનું પણ કયા ?

આમ બુદ્ધિની શુદ્ધિમા પરમાત્મદર્શન દૂષાય છે અને પરમાત્મ ધર્મમા સાચુ સુખ સમાય છે સાત્વિક બુદ્ધિનું જે કૃષ્ણ તેનાથી ઉધુ તામસ બુદ્ધિનું કૃષ્ણ એટલે દુઃખ—એ હવે સમજવા જેટલું નથી બુદ્ધિની શુદ્ધિ વા અશુદ્ધિ એ જ વ્યક્તિ કે સમાજની પ્રગતિ કે પ્રતિગતિ માપવાનું એક ધોરણ છે પ્રગ્નકૃપ જીવનના ઉદ્યાસ્તનો આધાર પણ એના ઉપર જ છે

પરમાત્માની કૃપા શિવાર બુદ્ધિની પરમ શુદ્ધિ થતી નથી એવો સાચક માત્રનો એકતાન અનુભવ છે પરમાત્માની પ્રાર્થના એ એની કૃપા મેળવવાનું સાધન છે આથી ભગવાન વેદે પ્રાણીમાત્રને માટે ઉત્તમોત્તમ પ્રાર્થનાનું વિધાન કર્યું છે એ પ્રાર્થના તે ગાયત્રી મંત્ર
 ૧. ત્રમા બુદ્ધિની શુદ્ધિ માટે પ્રાર્થના છે સર્વ પ્રાર્થનાઓમા એ કેમ ઉત્તમ છે એ હવે સમજશે ઉપલા વિવરણને અનુસરીને જ એ પ્રાર્થના સાર્વત્રિક કરનામાં આવી હતી એને રહસ્યની સગા આપવામા પણ એ જ હેતુ છે

છાંદોગ્ય ઉપનિષદની નીચેની ઋચાઓ ગાયત્રીનો અર્થ રજૂ કરવામા ઉપયાગી થશે —

“ प्रजापतिर्लोकान् अभ्यतपत् , तेभ्य अभितप्तेभ्य
 त्रयी विद्या संप्राप्तवत् , ता अभ्यतपत् , तस्या अभितप्ताया
 षतानि अक्षराणि संप्राप्तवन्त-भू भुव स्व इति । तानि

અમ્યતપત્ ; તેમ્બ્યઃ અભિતપ્તેમ્બ્યઃ ઐકારઃ સંપ્રાસવત્ । તદ્
 યથા શંકુના સર્વાણિ પર્ણાણિ તૃણાણિ પથં ઐકારેણ સર્વા
 ધાક્ સંતૃણા । ઐકારઃ પથં દ્વં સર્વમ્ ઐકારઃ પથં દ્વં
 સર્વમ્ । ” (છા.અ. ૨. પ્ર. ૨. સં. ૨૩)

અર્થઃ—“બ્રહ્મપતિએ (બ્રહ્માએ) (સરળયેલા) લોકોને (પૃથ્વી,
 અંતરિક્ષ ઘૌ) ચારે તરફથી તપાવ્યા (ધ્યાનપૂર્વક જોયા). તપાવેલા
 લોકોમાંથી વેદવિદ્યા ઝરી-પ્રકટ થઈ. તે વેદવિદ્યાને તેણે ચોમેરથી
 તપાવી (ધ્યાનપૂર્વક ચિન્તવી). તે ચિન્તિત વિદ્યામાંથી આ ત્રણ
 અક્ષરો મૂઃ ભુઃ સ્વઃ (સત્ ચિત્ આનન્દ) પ્રસ્પ્રુયા, આ ત્રણ અક્ષરોને
 તેણે ચારે તરફથી તપાવ્યા (ધ્યાનપૂર્વક ચિન્તવ્યા) તે પ્રસ્પ્રુરિત
 અક્ષરોમાંથી ઐકાર પ્રસ્પ્રુયો ..... આ સદ્રજી ઓંકાર છે, ઓંકાર છે.”

અર્થાત વિવેકી મનુષ્યે સ્પષ્ટિતું ચિન્તન કર્યું. સ્પષ્ટિના ચિન્તનમાંથી
 તેની સ્થિતિ માટે વેદવિદ્યા સ્પ્રુગી. વેદવિદ્યાનું જ્ઞાનમય મન્યન કરતાં
 સમ્યજ્ઞાનનંદરૂપ નવનીત તથું. એ સમ્યજ્ઞાનનંદરૂપી નવનીત
 ઐકારનું વાચ્ય છે. અર્થાત્ પરમાત્મા સમ્યજ્ઞાનનંદ છે એ સત્ય વેદ
 અને લોકોનોજ સમ્યક્ વિચાર કરતાં નિશ્ચિત થયું. આ જ વાત
 ગાયત્રી મંત્ર કહે છે:—

ગાયત્રી મંત્ર

“ ઐ મૃર્મુચઃ સ્વઃ । તન્ સવિતુઃ ઘરેણ્યં ભર્ગઃ દેવસ્ય
 ધીમહિ । ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાન્ (યજુઃ ૩૬-૩)

ઐ=હે પરમાત્મા ! આપ મૃર્મુચઃસ્વઃ=સત્ ચિત્ આનન્દ (છા)
 હમો આપનાં આગકો તત્=તે દેવસ્ય=દેવોના દેવ સ્વયંપ્રકાશ
 સવિતુઃ=જગત્ સૃષ્ટા પરમાત્માનાં ઘરેણ્યં=સર્વથી શ્રેષ્ઠ ભર્ગઃ=(પાપ
 નાશક) તેજોમય (પ્રકાશમય) સ્વરૂપનું ધીમહિ=ચિન્તન (હૃદયમાં
 એકાગ્રતાથી ધ્યાન) કરીએ છીએ. યઃ = જે (તેજોમય પરમપિતા)

ભકિતમીમાંસા

લેખક . સ્વા. શ્રી માધવતીર્થજી

જેમ ગંગાનો પ્રવાહ સમુદ્રમાં સતત વહે છે તેમ ભગવાનના શુભ સાંભળતાં જ, સર્વના અતર્કની રૂપે સર્વના હૃદયમાં રહેલ ભગવાનના સ્વરૂપમાં અવિચ્છિન્ન મનની ગતિ રહે તેને ભકિતયોગ કહે છે. ભકિતમાં ખીન્ને કોઈ હેતુ રહેતો નથી. ભકિત એજ ભકિતનો હેતુ છે. સાચા અને ઊંચા પ્રેમનું નામ જ ભકિત છે.

જીવન એ એક કળા છે. કળાનો મહિમા ધણો મોટો છે અને ભોક્તાની વૃત્તિ ઉપર તેનો આધાર છે. કેટલીકવાર ખોટી કળા પણ આપણા જીવનમાં ઊંચી ભાવના ખડી કરી શકે છે. ભક્તોનાં ચરિત્ર-વાળાં નાટકો, સીનેમા વગેરે ખોટાં હોય છે તો પણ ભકિત ઉત્પન્ન કરે છે અને વિષયવૃત્તિ વધારે એવા નાચરંગની કળામાં ને જોનારો સાવધાન ન રહે તો તેનામાં હૃદયની વૃત્તિ જાગ્રત થાય છે. તેથી કેવા પ્રકારની કળાથી કેવા પ્રકારની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે, કેવા શબ્દોથી કેવી વૃત્તિ જાગે છે, તે તરફ ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. જે વસ્તુ

સારી હોય તે ગમે છે એવો નિયમ નથી પણ જે ગમે છે તે સારી લાગે છે, તેથી આપણને જે વસ્તુ ગમે તે નિત્ય રહે તેવી હોય તો ખરું સુખ મળે છે અને તે નિત્ય રહે છે. જેમ સાચું સુખ ભોગવવામાં કળા છે તેમ ખોટું સુખ છોડવામાં પણ કળા રહેલી છે.

આ કારણને લઈને ભક્તિની સાથે સાથે જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય ફેળવવાની ખાસ જરૂર છે. ખોટી નાશવંત વસ્તુનો મોહ અસાનથી ચાલે છે અને તે અસાનને બાધ કરે એવું જ્ઞાન ફક્ત આત્મજ્ઞાન છે. બીજાં જ્ઞાન કે જે હાઈસ્કૂલો અને કોલેજોમાં શીખવવામાં આવે છે, અથવા જે જ્ઞાન વ્યવહાર શીખવવા માટે આપવામાં આવે છે, તે જ્ઞાન અસાનનું બાધક નથી. સાચું જ્ઞાન, સાચો પ્રેમ, સાચું સુખ, અને ભગવાનનું સ્વરૂપ એ એક જ વસ્તુ છે. સાચા જ્ઞાનથી મળતું સુખ લેનારા મુનિઓ જે સુખ ભોગવે છે તે સુખ ઈન્દ્રિયે અથવા ચક્રવર્તી રાગને પણ મળતું નથી. ઈશ્વારની એક વખત ગાદી ભોગવતા આઠમા એડવર્ડે એક સાધારણ સ્ત્રીના સુખ ખાતર સામ્રાજ્યની પદવી છોડી અને આર્યાવર્તના એક પુત્ર નચિકેતાને યમરાજ્યે એનાથી અનંત-ગણું સંસારનું સુખ આપવાનું કહ્યું તો પણ તેણે લીધું નહીં, એ જન્મે દેશના સંસ્કારનો તદ્દાવત બતાવે છે. નચિકેતાએ યમ-રાજને કહ્યું, કે મારે તો એજ જાણવું છે કે મર્યા પછી માણસનું શું થાય છે? યમરાજ્યે જવાબ આપ્યો કે “માણસનો આત્મા જન્મતો નથી, મરતો નથી, માત્ર જેનામાં ભેદબુદ્ધિ રહી જાય છે તેને જન્મ-મરણનો અનુભવ દેખાય છે.”

માટે ભક્તિ કરવાની ઈચ્છાવાળાએ આત્મજ્ઞાન તરફ ખાસ લક્ષ રાખવું જોઈએ. જે અદ્વય જ્ઞાન છે, જેની અંદર બહાર કંઈ નથી, જે પ્રત્યક્ષ આત્મા રૂપે સૌને નિત્ય પ્રાપ્ત છે, તેને જ ભગવાન અથવા પરમાત્મા અથવા બ્રહ્મ કહે છે. એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે સંસારના જ્ઞાન તરફ અને સંસારના સુખ તરફ વૈરાગ્ય બરાબર થવો જોઈએ,

ખોટો સગ છોડી સાચા સગ તરફ ઓટલે સત્સગ તરફ વળવું જોઈએ સત્સગમા જ સત્તો સમ ચાય છે તે બીજાનો સગ છોડાવી દે છે અને તેથી બીજાના શુશ્રુષામાં પડવાથી થતી ચિત્તની વ્યથતા શાંત થાય છે જ્યારે અહીં કારને લાગશે કે તેનું જ્ઞાન એ બધું અજ્ઞાન છે ત્યારે અહીં કારનો મોક્ષ નહીં આવશે

જેમ જળમાં અનેક મચ્છર અને માછલા ઉત્પન્ન થઈ જન્મે છે અને મરે છે, તેમ આ સસાગમાં અનેકવાર જન્મવું અને મરવું, એવા જીવનથી માર્ગ પુરુષાર્થ સિધ્ધ થતો નથી કુ બ દેખસા છતાં કુ બમાથી નિષ્ણાતુ નથી આહાર, નિદ્રા લય અને મૈથુન તો પશુઓને કાઈ પણ વિદ્યા ભક્ષ્યા વગર, કાઈપણ પુરુષાર્થ કર્યા વગર મળે છે અને જો માણસને વિદ્યા ભક્ષ્યવાથી અથવા પુરુષાર્થ શ્રવાથી એટલો જ લાભ મળતો હોય તો તે પશુના જીવનથી આગળ વધ્યો છે એમ કહી શકાય નહિ માણુ સનુ જીવન ખરા જ્ઞાન માટે, ખરા સુખ માટે છે એવું સાચું જ્ઞાન આગળના વખતમાં ઋષિમુનિઓના આશ્રમમાં મળતું હતું, અને હજુ પણ કાઈ ખરા જિજ્ઞાસુને એવું જ્ઞાન આપનાર ખરા સાધુ મળી રહે છે વળી જ્યારે એવું જ્ઞાન મળે ત્યારે તેના ઉપર મનન અને નિદિધ્યાસન કરી તેને દૃઢ કરી લેવું જોઈએ જે જ્ઞાન દૃઢ થવું નથી તે નષ્ટ થઈ જાય છે જેમ વ્યથ ચિત્તથી કરેલો જપ વ્યર્થ થાય છે તેમ જ્ઞાન મળ્યા પછી પણ જો પ્રમાદ રહે તો જ્ઞાનનું ફળ મળતું નથી

આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા વગર માયાનું જોગ નરમ પડે તેવું નથી લક્ષિત, વૈરાગ્ય અને નિષ્કામ કર્મ આત્મજ્ઞાનમાં મહદર્થ થાય છે માણસને મોટામાં મોટો લય મૃત્યુનો છે અને મૃત્યુ અજ્ઞાનીની પાસે જાય છે અજ્ઞાનીને કબજે કરે છે આત્મજ્ઞાની પુરુષ પાસે જતા તો મૃત્યુ પણ ખીંચે છે તેથી આત્મજ્ઞાન માટે પૂરી જિજ્ઞાસા જોઈએ જેમ ભૂખ્યા માણસને અન્ન વગર બીજું કાઈ ગમતું નથી તેમ આત્મજ્ઞાન માટે ભૂખ લાગવી જોઈએ

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં એવા રકંઘના ૩૦ મા અધ્યાયમાં કહેલ છે કે, “જે કર્મથી હુરિને સંતોષ થાય તે જ કર્મ છે, જે વિદ્યાથી હુરિમાં મન રહે તે જ ખરી વિદ્યા છે. હુરિ સર્વ પ્રાણિમાત્રના આત્મા છે અને પ્રકૃતિના ઈશ્વર છે.”

પણ હાલના કાળમાં એવી વિદ્યા ઓછી થઈ ગઈ છે અને તેથી એવાં કર્મ પણ ઓછાં થઈ ગયાં છે. હાલના કાળમાં માણસ બહુ પુરુષાર્થ કરે તો સમાજસેવામાં અથવા દેશસેવામાં જોડાય છે. તેમ કરવાથી તે એમ સમજે છે કે પોતાનું અભિમાન ઓછું થઈ શકશે; પણ બરાબર તપાસ કરતાં જણાશે કે તે દશા અજ્ઞાનયુક્ત હોવાથી ધણે ભાગે તેમાં એક અભિમાન છોડી બીજું અભિમાન ધારણ થાય છે. આયોની વિદ્યામાં તો બધા પ્રકારના અભિમાનથી જીવને છોડાવી તેને રાજાનો રાજ બનાવવાની કળા છે. બહારની લડાઈ હાલ જેવી ચાલે છે તેમાં બહુ હિંમતની જરૂર પડતી નથી, ઘણા માણસો લડવામાં સાથે હોય છે, ન્યુસ પેપરોમાં પોતાનાં વખાણ આવે છે, રાગદ્વેષ ઓછા કરવા પડતા નથી, તેથી તે લડાઈ સહેલી છે; પણ એકાંતમાં રહીને પોતાના કામ ક્રોધ જીતવા, કે જે માટે કોઈ ન્યુસ પેપરોમાં વખાણ આવે નહિ, પોતાના રાગદ્વેષ ઓછા કરવા એ અંદરની લડાઈ બહારની લડાઈ કરતાં વધારે મુશ્કેલ છે. બહારની લડાઈથી દેશ જીતાય છે, અંદરની લડાઈથી કાળ જીતાય છે. અને માણસના જીવનમાં દેશ જીતવા કરતાં કાળ જીતવો એ વધારે ઉપયોગી કામ છે. કાળ જીતવા માટે પોતાનો અહંકાર તદ્દન નિર્મૂળ કરવો પડે છે, ગવાનને શરણ રહેવું પડે છે અને તેનો અનુગ્રહ માગવો પડે છે.

ભગવાનને શરણ રહેવું એટલે ભગવાન તરફ દીનતા રાખવી, ભક્તિને અનુકૂળ સંકલ્પ કરવા, ભક્તિને પ્રતિદૂળ સંકલ્પનો ત્યાગ કરવો, ભગવાન મારું રક્ષણ કરશે એવો નિશ્ચય રાખવો, ભગવાનને પોતાના કરવા, ભગવાનનું ભગવાનને અર્પણું કરવું વગેરે વગેરે.

પણ દીનતા ભગવાન તરફ રહે તે માટે ખાસ સંભાળ રાખવાની છે. એ દીનતા વિષયો તરફ વહી ન જાય તેટલા માટે વિષયો તરફ શરવીરતા રાખવી. જેમ વિજ્ઞાની બત્તી કરતી વખતે Positive અને Negative બંને છેડા ભેગા કરવા પડે છે, તેમ ભગવાન Positive હોવાથી ભગવાન તરફ જીવતો Negative ભાવ એટલે શરણુ ભાવ જોઈએ અને વિષયો Negative છે તેથી વિષયો તરફ જીવતો Positive ભાવ એટલે શરવીરતા જોઈએ. એમ કરવાથી અંદર અને બહાર બંને તરફ નવા તેજનો અને નવા આનંદનો અનુભવ થશે.

શરૂઆતમાં એ પ્રકારની ઇચ્છા હિતવન્ન થશે. એક ઇચ્છા જીવતે બહારના વિષયોમાં ખેંચે છે એવું લાગશે અને બીજી ઇચ્છા ભગવાનના સ્વરૂપના જ્ઞાન માટે હિતવન્ન થશે અને તે બંને ઇચ્છાઓ સામસામી આવીને ઊભી રહેશે; પણ તે વિગ્રહમાં જે બરાબર ધીરજ રહેશે તો સત્વગુણી ઇચ્છા રજોગુણી અને તમોગુણી ઇચ્છાને તાબે કરશે અને છેવટે સત્વગુણી સત્વગુણુ બાળીને વૃત્તિ આત્માકાર યઈ શકશે. ખોટી ઇચ્છાના સંકલ્પો અદ્ય સ્વાર્થમાં ધસડે નહિ તેની સંભાળ શરૂઆતમાં રાખવી જોઈએ, અને જગતના ક્ષણિક સૌંદર્યમાં જતી દૃષ્ટિને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવી, તે એટલે સુધી કે બ્રહ્માનું પદ, સ્વર્ગ, પૃથ્વીનું રાજ્ય, યોગસિદ્ધિ વગેરે ડોહપણુ લાલચ આપે એવું પદ સાચો ભક્ત સ્વીકારતો નથી. તે માત્ર ભગવાન પાસે પોતાની ઇચ્છા બળી જાય તેવું માગે છે, અને તેની ભક્તિ અખંડ રહે એવી એક ઇચ્છા રાખે છે. એવી એક ઇચ્છા એ ઇચ્છામાં ગણાતી નથી. એ ઇચ્છા અદ્યજિજ્ઞાસાનું સ્વરૂપ છે અને એવી જિજ્ઞાસા થયા વગર અદ્યજ્ઞાન થવું મંભવતું નથી.

એવી જિજ્ઞાસા થવા માટે વિવેક, વૈરાગ્ય, પદ્મસંપત્તિ અને મુમુક્ષુતા એ ચાર જ્ઞાનમાર્ગનાં સાધન છે, તે સાધન સિદ્ધ થયા પછી અથવા સાથે સાથે શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન પણ કરવું જોઈએ.

શ્રવણથી જોઈું પ્રમાણ દૂર થઈ સાચું પ્રમાણ મળે છે, મનનથી સાચું પ્રમેય મળે છે, નિદિધ્યાસનથી સાચો પ્રમાતા મળે છે. તેની સાથે સાથે પદાર્થ શોધન એટલે ત્વંપદ (જીવ) અને તત્પદ (ઈશ્વર) ના સાચા સ્વરૂપનું જ્ઞાન વેદાંતવિચાર દ્વારા મેળવી લેવાથી બ્રહ્માકારવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે આવરણ લંગ કરે છે. આવરણલંગ થવાથી આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ પોતેજ પ્રગટ કરે છે. એ અનુભવ થાય છે ત્યારે હૃદયની ગ્રંથિ ભેદાઇ જાય છે, બધી શંકા હેદાઈ જાય છે અને બધાં કર્મનો ક્ષય થાય છે. છતાં અંતઃકરણ તદ્દન નારા પામતું નથી અને જ્યાં સુધી અંતઃકરણ નાશ પામતું નથી ત્યાં સુધી તર્કવિતર્ક કરવા એ અંતઃકરણમાં રહેલ મનનો સ્વભાવ છે. પણ એ મનનો સ્વભાવ છે, આત્માનો સ્વભાવ નથી, તેથી મનના સ્વભાવનો સાક્ષી થઈ રહે તો તેને મનના ધર્મ અસર કરી શકના નથી. મનને અનાત્મા માન્યા પછી તેની ચંચળતા ઓછી થવા લાગે છે અને આત્મદૃષ્ટિમાં-આત્મજ્ઞાનમાં સ્થિરતા આવવા લાગે છે. એટલી નિષ્ઠા થયા પછી એમ લાગે છે કે હવે પણ દૃષ્ટામાં સ્વપ્નાની પેડે આરોપિત હતું. આત્મામાં આરોપિત સત્ અને અસત્ બન્ને જે અવસ્થામાં આત્મજ્ઞાનથી બાધિત થઈ જાય છે તેને બ્રહ્મદર્શન અથવા ભગવદ્દર્શન કહે છે. એવા બ્રહ્મદર્શી પુરુષોની પરીક્ષા કોઈ કોઈ વાર બીજા દ્વારા અને પોતા દ્વારા થતી જ રહે છે. શુદ્ધદેવજી આત્મા જતા હતા ત્યારે વ્યાસ ભગવાને પુત્રને જોઈને, "હે પુત્ર !" એમ કહી બોલાવ્યા ત્યારે શુદ્ધદેવજીની વતી વનનાં વૃક્ષોએ જવાળા આપ્તો; કેમકે શુદ્ધદેવજી સર્વાત્મા હતા, સર્વાના આત્મારૂપ હતા. આવા કેટલાક અનુભવ હમણાં પણ સાચા અઢીજાની-એને થયા કરે છે. આવા પોગી પુરુષોને આત્મસાક્ષાત્કાર મુલ્ય છે, છતાં જેના કપાળ પાક્યા નથી અને જેની વાસના શાંત થઈ નથી એવા કુપોગીને આત્મા પામે હોવા છતાં તેનો સાક્ષાત્કાર દુર્લભ થઈ જાય છે. ભગવાન શ્રદ્ધાવાળાને મુલ્ય છે. તે પરીક્ષા માટે વિધો પણ નાંખે

છે. ભગવાન આપણને નીરસ બનાવે તેમાં પણ તેનો જે હેતુ હોય તે સમજવો જોઈએ. ભગવાન પહેલાં આપણું મન અને આપણી ઈચ્છાઓ લઈ લે છે અને જો તે ભગવાનને અર્પણ કરી શકાય તો એમ સમજવું કે આપણે આપણું બધું ભગવાનને અર્પણ કરી આપ્યું છે પણ એ કામ સહેલું નથી આપણા કલ્પિત ભાવોને તુચ્છ માની નમ્રતાથી મોહ છૂટવો એ મોટી લડાઈ છે. તે બળતા અગ્નિમાં બળતા જેવું છે ખરું સાધુ જગતની કોઈ વસ્તુમાં મુખ માનતા નથી અને માત્ર એકાંત ચોહે છે, બધા તેમને બૂલી જાય એવું તે ઈચ્છે છે, તેમને પોતાના અહંકાર ઉપર ધિક્કાર ઉપજે છે, તેઓ મોટા દુઃખમાં પણ સમતા ગમે છે કોઈ સસારના સમાચારથી કે લડાઈના સમાચારથી તેમને હર્ષ થતો નથી કે શોક થતો નથી. જે બને છે, જે બનવાનું છે તેમાં તે ભગવાનની ઇચ્છા જોઈ શકે છે. રાક્ષાગતિ રાખવી એ સહેલું છે પણ જે જીવ રાક્ષાગતિ ગમે છે તેને પણ રાક્ષાગતિમાં રાખવો એ બહુ મુશ્કેલ કામ છે, એ જીવના વાચ્સર્થનો ત્યાગ છે, એમાં પહેલાં જાણે કે જીવ શૂન્ય થઈ જતો હોય એવું લાગે છે, જાણે કે તેનું જગત કોઈ લઈ જતું હોય તેવું લાગે છે. પણ તેણે ધીગજ રાખવી જોઈએ. એવી શૂન્યતામાંથી દિવ્ય જીવન ઉત્પન્ન થશે મનથી ઉચી દશાએ પહોંચવાનો રસ્તો અને પૂર્ણ શાંતિ ભોગવવાનો રસ્તો શૂન્યતાનો છે. મનનો શૂન્ય ભાવ અને ઈચ્છાનો તુચ્છ ભાવ આશ્ચર્યકારક કામ કરે છે. તેને પરિણામે મધુરતા જન્મે છે. તે મધુરતામાંથી તેને કોઈ કંગાવી શકતું નથી. એવી દશામાં ભગવાન સિવાય બીજું કોઈ રહેતું નથી જીવ, જગત અને ઈશ્વરની એકતા થાય છે. અધારી રાત્રિમાં દિવ્ય પ્રકાશનો અનુભવ, પ્રેમની એકતા અને બધાના પ્રાણની એકતા થવી એ એક મહાન અનુભવ છે.

ત્યારે ભગવાન જ મને અને બીજું કંઈ ન મળે ત્યારે ભગવાન મળ્યા છે એમ કહી શકાય, જે મુનિજન આત્મારામ અને જીવન્મુક્ત

હોય છે તે પણ ભગવાનની અદ્વૈતીકી ભક્તિ કર્યા વગર રહી શકતા નથી. કારણ કે ભગવાનના ગુણ આકર્ષણ કરે તેવા છે. શુદ્ધેવજી નિર્ગુણ સ્વરૂપમાં પરિનિષ્ઠિત હતા, છતાં ભગવાનની લીલાથી મોહિત થઇ ભગવાનની અદ્વૈતીકી ભક્તિ કરતા હતા. સમાધિ દશામાં નિર્ગુણ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર ઠીક રહે છે પણ વ્યુત્થાન દશામાં ભગવાનની લીલાનો અનુભવ લઈ શકાય છે, જેમ નાટકવાળો પોતાનું સ્વરૂપ જાણતો હોવા છતાં અનેક વેશ લઈ લીલા કરે છે અને પ્રેક્ષકોનાં મન રંજન કરે છે, તેમ ભગવાન પોતાનું સ્વરૂપ જાણતા છતાં જાણે કે પોતે પોતાને ન જાણતા હોય એવું દેખાડી અનેક પ્રકારની લીલા કરે છે, એવો અનુભવ થવા લાગે છે. ભગવાનનું મુખ્ય શસ્ત્ર સુદર્શન છે અને ખરા ભક્તનું મુખ્ય સાધન પણ સુદર્શન એટલે સમ્યક્દર્શન છે. બધામાં પોતાને જોવા અને પોતામાં બધાને જોવા એ સમ્યક્દર્શન છે. તે શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાથી આપણી સામે બીજા દાઢ છે એવું લાગતું નથી.

આવા અનુભવ માટે હૃદય વાસનાઓ છૂતી લેવી જોઈએ, કારણ કે તે આપણને નાના બનાવી દે છે, જે માણસો અને જે વસ્તુઓ રહેવાનાં નથી તેને બૂધવાં જોઈએ. આત્મજ્ઞાન માટે જે દુઃખ અને અગવડો આવે તે વધાવી લેવાં જોઈએ. એવી અગવડોમાં ભગવાનની સહાયતા અનુભવમાં આવતી જાય છે અને ભગવાનનો અપરોક્ષ અનુભવ થતો જાય છે. તે અનુભવ થાય ત્યારે બીજા સુખની જરૂર રહેતી નથી. જેમ ભગવાન નિઃશ્વાસપૂર્ણ રહે છે તેમ જ્ઞાની ભક્ત પણ નિઃશ્વાસપૂર્ણ રહે છે. તેને બહારના કોઈ લાભની ઇચ્છા રહેતી નથી. એ દશાની મસ્તીમાં ઠાળ રહેતો નથી, બધા લોક પોતાના ચાલ છે, છતાં નવા નવા બદલાતા જગતમાં ભગવાનની નવી નવી લીલાનો અનુભવ થવા કરે છે.

ભગવાનના વિરમરણમાં જગત દેખાય છે, તેના રમરણમાં જગત દેખાતું નથી, પણ જગત ભગવાન રૂપે દેખાય છે; તેથી જો કાળવાર પણ ભગવાનનું વિરમરણ થશે તો જગતનાં હૃદય અસર

કરવા લાગશે, કાંઈક સારું, કાંઈક ખનખ લાગશે અને જેમ ગ્રાણી
વગરનું શરીર મહા જેવું લાગે છે. તેમ ભગવાનના વિસ્મરણમાં
જગત અને તેના બનાવો હંદવાળા લાગવા માંડશે. તેથી જ ભગવાને
અર્જુનને ગીતામાં કહેલ છે કે મામનુસ્મર યુદ્ધ્યચ મારું સ્મરણ
કરતો જીવનનું યુદ્ધ કર. આમ કંવાથી જીવન નવા રૂપમાં એટલે ખરા
રૂપમાં જેનામાં આવશે, એવો ભક્ત દિગ્વિજય કરી શકે છે, બધી
વિશાઓમાં તેનું રાજ્ય આવી શકે છે, તેની સામે કોઈ વિરોધમાં રહી
શકતું નથી. આવા ભક્તોનું જીવન સામાન્ય માણસોને સમજવું બહુ
મુશ્કેલ પડે છે.

જીવનને અને શક્તિ નારાયણનું સ્મરણ રહે એ મેળો લાભ છે
તેટલા માટે સતત નારાયણનું સ્મરણ રહેવું જોઈએ, જો હમેશા ભગવ-
દસ્મરણ રાખ્યું નહિ હોય તો જેવટના મદ્દકાડ વખતે એવો સંજીવન
થશે કે, “૨૫ શેઠ તાતાના ખરીદીને અથવા ૫૦ ઈંખીરીઅલના
વેચાને” વગેરે વગેરે.

જેઓ ભગવાનથી વિચુખ છે અને સ સાગ્ના વિષયોમાં આસક્ત
છે તેમને પણ લાણુ જીવન મળ્યું હોય તો પણ શો લાભ છે ? અર્થાત્
કાંઈ લાભ નથી ભગવદ્ ભક્તિવાળું દ્રૃઢ જીવન પણ પરમશ્રેયની
પ્રાપ્તિ કરાવી આપે છે. હિંદુધર્મમાં શરૂઆતથીજ સંસારના સુખને
સાચું સુખ માનેલ નથી. એ સુખ માટે જેટલો જેટલો પુરુષાર્થ ધાયછે
તેમાં અનાત્મવૃત્તિ વધે છે. હિંદુધર્મના મૂળમાં અનાત્મવૃત્તિ વધે એવું
શિક્ષણ જેનામાં આવતું નથી

હિંદુઓનો ધર્મ બધા ઉપર આત્મભાવે પ્રેમ કરવાનું કહે છે,
તેથી તે જાણ્યામાં જાણે ધર્મ છે પણ તેની કિંમત હાલના કાળની
વિદ્યામાં પુરી અંકાતી નથી. હાલના કાળની વિદ્યાનું લક્ષ્ય સમાજ-
સેવા અને દેશસેવા કરાવવા તરફ છે, તેમ કરવામાં બીજા દેશનાં
માણસો દુખી થતાં હોય તેનો વિચાર થતો નથી. પશ્ચિમની વિદ્યા

એવું શિખડાવે છે કે આપણા બાપદાદા વાંદરા જેવા પશુ હતા અને હજુ આપણે પૂગ નીતિવાન માણસ થઈ શક્યા નથી. હિંદુઓનાં શાસ્ત્રો એમ શિખડાવે છે કે માણસ પોતે આત્મસ્વરૂપે પ્રભુરૂપ છે અને આપણા બાપદાદાઓ ઋષિમુનિઓ હતા, તેમ ન હોત તો ગીતા અને ઉપનિષદ જેવાં શાસ્ત્રો આપણને મળી શકત નહિ. જે કે ભગવાન બધે છે, બધામાં છે પણ બધું સુખ એ ભગવાનનું સુખ નથી. સંસારના સુખમાં ભગવાનના સુખનો લેશ માત્ર અનુભવ નથી, એટલુંજ નહિ પણ સંસારનું સુખ લેવાની વૃત્તિ એ ભગવાનનું સુખ લેવામાં બાધક છે.

જે માણસો ખરા પ્રેમને સમજ્યા વગર સંસારમાં પડે છે અથવા ખરા પ્રેમને જાણ્યા વગર સંસારથી બહીને મસારનો ત્યાગ કરે છે તે બંને પ્રકારના માણસો પ્રેમથી હારી જાય છે. કોઈ વસ્તુમાં કે કોઈ માણસમાં ખાસ સૌંદર્ય નથી પણ તેને જોતાર કંઈ દ્રષ્ટિથી જુએ છે તે ઉપર બધો આધાર છે. બાળકને ક્યાં ખબર છે કે તે તેની માને કેવો લાગે છે ? અજ્ઞાનીને ક્યાં ખબર છે કે જગત ભગવાનને, કેલું લાગે છે ? સામાન્ય દષ્ટિ રૂપ જોઈ શકે છે પણ ગુણ જોઈ શકતી નથી. ખરા ભક્તો સર્વત્ર ભગવાનનું સૌંદર્ય જોઈ તેના આનંદમાં મસ્ત રહે છે. તેમની પાસે સંસારનું સુખ હોતું નથી છતાં, તેમના હૃદયમાં ભગવદીય આનંદ હોય છે અને તે તેમના મુખ ઉપર જ્વાળા આવે છે.

અપૂર્ણ

પરમહંસ સ્વા. શ્રી રામતીર્થજી ની નીતિકથાઓ

કથક :—નર્મદાશંકર હરિશંકર વ્યાસ બા. એ.

જીવેદાન્તના તત્ત્વજ્ઞાનને સરળતાથી સમજાવવા માટે સ્વામીજીએ
જા અને નાની હુંડી વાર્તાઓનો ઉપયોગ બહુ સાદી રીતે કર્યો છે.
ધરગચ્છુ દૃષ્ટાન્તો દ્વારા, પચાવવામાં પાગ જેવું વેદાન્તનું તત્ત્વ,
સ્વામીજીએ એવી સુંદર રીતે સમજાવ્યું છે કે સાધારણ ભુદિવાળા
માનવી, બાળકો કે સ્ત્રીઓ પણ સહેલાઈથી એ તત્ત્વને પકડી શકે;
અહિં ઉતારવામાં આવનારી બધી વાર્તાઓ સ્વામીજીનાં પુરતકો
(લખાણો અને વ્યાખ્યાનો) માંથી લેવામાં આવશે. ખાસ કરીને
સ્વામીજીએ અમેરિકામાં વ્યાખ્યાનો આપતી વખતે જે દૃષ્ટાન્તોનો
ઉપયોગ કરેલો, તેનોજ વિશેષતઃ ઉપયોગ કરવાનો આશય છે. આશા
છે કે વાચકોને આ બંગ રસિક અને આદહાદક જણાશે; શિક્ષકો અને
મામાપો આ વાર્તાઓ પોતાનાં બાળકો સમક્ષ ખૂબ લાભપૂર્વક મૂકી
શકે તેવી છે.—તંત્રી]

મહત્વાકાંક્ષા :—

[૧]

કારાગૃહમાં શાહનશાહ શાહજહાન

શાહજહાન મોગલકાળના સુવર્ણયુગનો શાહનશાહ હતો. તેના જીવન ઉપરથી, માનવજીવનમાં કેવા કેવા ફેરફારો થાય છે અને કુદરતનો કાનુન કેટલો અચળ ને અડગ હોય છે તે બરાબર સમજાય છે. શાહજહાનના પુત્ર ઔરંગઝેબે પિતાની રાજ્યગાદી મેળવવા માટે તેને કારાગૃહમાં ધકેલી દીધેલો. સત્તા અને સમૃદ્ધિની ક્રુધા મિટાવવા માટે શાહનશાહ પિતાને, રાજ્યલોભી પુત્ર કેદમાં નાખે છે ! એક વખત એ કારાગૃહમાંથી શાહજહાને ઔરંગઝેબને પત્ર લખીને માગણી કરી કે તેની પાસે કારાગૃહમાં, કોઈ કોઈ વખત થોડા વિદ્યાર્થીઓને મોકલવામાં આવે તો, તે તેમને કંઈક બોધ આપી પોતાનો વખત આનંદથી પસાર કરી શકે. પુત્રે જવાબ લખી મોકલ્યો કે “આખી જિન્દગી આપે રાજ્ય કર્યું છે અને હજી પણ આપ શાસનવૃત્તિ ત્યાગી શકતા નથી. હવે વિદ્યાર્થીઓ ઉપર આપને હકુમત ચલાવવી છે, કાં ? જીવનભરની હકુમત ચલાવવાની ટેવને આપ છોડી શકતા નથી. ”

આ નર્યું સત્ય છે. આપણે આપણી જૂની ટેવોને—જીવન સાથે વણાઈ ગયેલી ટેવોને કેવી રીતે તજી શકીએ ! તે તો આપણી સાથે જોતપ્રોત થઈને આપણને વળગી રહે છે. અને આપણે પણ તેમને કોઈ રીતે છોડી શકતા નથી. તમારું પોતાનું ખર્ચ સ્વરૂપ—આત્મસ્વરૂપ—સારાથે વિચિત્રું સ્વામી છે.

તમે એ મહાન શાહનશાહને તમારા શરીર રૂપી કારાગૃહમાં પૂરેલો છે. પણ એ પોતાનું ખરું સ્વરૂપ-એ મહાન શાહનશાહ પોતાની જૂની ઠેવને કેમ ભુલી શકશે ? તે પોતાનું સ્વત્વ કેવી રીતે જતું કરી શકશે ? જગતની કોઈ પણ શક્તિ તેના-આત્માના ખરા સ્વરૂપને ભુંસી શકે તેમ નથી. તમે જો કે તેને કેદમાં નાંખેલો છે પણ એ સ્થૂળ કારાવાસમાં પડ્યાં પડ્યાં તેને સારા વિશ્વને પોતાની અંદર સમાવી દેવું છે; તે એનો ખરો સ્વભાવ છે, તે જ એનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે. એ તમારે આત્માની આ મહાન શક્તિને ઝાળખવી હોય તો તમારે તમારા સાંસારિક લોભને જતો કરવો પડશે.

બોધ :—આત્મિક મહત્વાકાંક્ષા માનવીનો. કુદરતી સ્વભાવ છે. આત્મા એ જ તેનું ખરું સ્વરૂપ છે. માનવી તેના વાસ્તવિક અને મૂળભૂત સ્વરૂપને કોઈ રીતે છોડી શકતો નથી.

[૨]

લોભનું મૂળ

એક નાની સરખી ઝુંપડીમાં સુખી દંપતી રહેતું હતું. તેઓ ખૂબ સુખી હતાં. પુરૂષ આખો દિવસ મનુરી કરતો અને ઉદરપોષણ પૂરતું મેળવી લેતો. બીજી કોઈ પણ ભૌતિક મહત્વાકાંક્ષા તેમને નહોતી. એ ખરેખર પ્રમાણિક શ્રમજીવી હતો. તેમની પડોશમાં એક શ્રીમંત કુટુંબ રહેતું હતું. એ શાહુકાર સતત ચિંતાગ્રસ્ત રહેતો, શાન્તિ અને સુખની તેના જીવનમાં ઝાંખી પણ નહોતી.

એક વખત કોઈ વેદાંતી સાધુ ત્યાં આવી ચડ્યા. પેલા સુડીદારને સાધુએ સમજાવ્યું કે તેનાં દુઃખ અને ચિંતાના મૂળમાં તેની સમૃદ્ધિ અને પરિગ્રહવૃત્તિ છે. તેની સમૃદ્ધિનો તે ગુલામ છે અને સમૃદ્ધિના ભાર નીચે તેનું સત્વ ચગદાઈ રહ્યું છે. ગરીબનાં ઘર તરફ નિર્દેશ કરતાં સાધુએ કહ્યું “ જુઓ, ત્યાં સમૃદ્ધિ નથી, સંગ્રહ નથી, છતાં તેના મુખ ઉપર મુખ ને શાન્તિની ચ્પટ રેખાઓ તરી આવે છે. તે પોતાનું જીવન ખરેખરાં મુખ અને આનંદમાં પસાર કરે છે.”

આવું નિર્લેખ મુખ શ્રીમંતોનાં ભાગ્યમાં નથી હોતું. સાધુના શબ્દોની પરીક્ષા કરવાની સુડીદારની ઇચ્છા થઈ. સાધુના કહેવા પ્રમાણે સુડીદારે છૂપી રીતે ગરીબના ઘરમાં રૂ. ૬૬૭ ની થેલી સેરવી દીધી. બીજે દિવસે તેમણે બેચું કે જુંપડીની અંદર ચુલામાં રાત્રે આગ જણાતી નહોતી. સારાથે દિવસના પ્રમાણિક શ્રમને પરિણામે જે કાંઈ મળતું, તેમાંથી બેઠંતી વસ્તુઓ ખરીદી તેઓ હંમેશાં લોજન સામગ્રી બનાવતાં. પણ આજ રાત્રે ચુલાનો અગ્નિ શાન્ત હતો. રાંધ્યા અને ખાધા વિના જ આજ રાત્રે તેઓ સૂઈ ગયાં. બીજે દિવસે સવારે સુડીદારને સાથે લઈ સાધુ મહારાજ ગરીબની જુંપડીએ ગયા, અને આગલી રાત્રે ચુલો ન સળગાવવાનું કારણ પુછ્યું. સાધુ મહારાજની હાજરીમાં શ્રમજીવીથી ખોટું બોલવાની હિંમત ન ચાલી. તેણે સત્ય હકીકત કહી દીધી. ગઈ કાલ સુધી તે દરરોજ થોડા પૈસા હંમેશાં કમાતો અને તેમાંથી લોટ, શાકભાજી વગેરે ખરીદી લોજન બનાવતાં. પણ ગઈ

કાલે તેમને એક પેટી મળી છે અને તેમાં રૂ. ૯૬૭ છે. જ્યારે તેમણે રૂ. ૯૬૭ જોયા ત્યારે તેમને વિચાર થયો કે એકસોમાં માત્ર એકજ રૂપીઆ ખૂટે છે. એ એક રૂપીઆની બચત કરવા માટે તેમણે એક ટંક જમવાનું જતું કરી પૈસા બચાવવાની શરૂઆત કરી છે.

શ્રીમંત લોકેનાં દુઃખ અને અશાન્તિના મૂળમાં આ સંગ્રહવૃત્તિ રહેલી છે. નેટલું વધારે તેમને મળતું જાય છે, તેટલા તેઓ વધારે ગરીબ થતા જાય છે, કારણ કે વધારે મેળવવાની ઇચ્છા વધતી જાય છે. જ્યારે તેમને રૂ. ૯૬૭ મળે છે ત્યારે રૂ. ૧૦૦૭ ની ઇચ્છા થાય છે, જો રૂ. ૯૬૦૦૭ હોય છે તો રૂ. ૧૦૦,૦૦૦ ની આકાંક્ષા રાખે છે.

બોધ :—પરિગ્રહ પરિગ્રહને પોષે છે, જેમ વધારે મળતું જાય છે તેમ લોભની માત્રા વધતી જાય છે, અને સુખની માત્રા ઘટતી જાય છે. વાસ્તવિક સુખ સંપત્તિના સંગ્રહમાં કે પરિગ્રહમાં નથી પણ સંતોષમાં રહેલું છે.

ઇચ્છાઓ :—

[૩]

છબી પાડનાર

એક વખત કોઈ સ્ત્રી પોતાની સુંદર છબી પડાવવા માટે સારા આલીશાન છબીઘરમાં ગઈ. છબી પાડનારે ક્રેમેરો બરાબર જોઈએ, અને જ્યારે કાચની તકતી ઉપર સ્ત્રીને રહેશે તપાસ્યો ત્યારે માલુમ પડ્યું કે તેના મુખ ઉપર બળિયાના ડાઘ દેખાતા હતા. છબી પાડનારને ખુબ અચંબો

થયો. તેનું મુખારવિંદ તદ્દન ચોકખું જણાતું હતું, છતાં છળીમાં એ ભયંકર દર્દની નિશાનીઓ નિઃશંક જણાતી હતી. છળી પાડનારે બળિયાના ડાઘ ન જણાય તેવી રીતે છળી લેવાની ખુબ કૌશિય કરી પણ ડાઘ અનિવાર્ય જણાતા હતા. છળી પાડનારે કંટાળીને છેવટે તેને કહ્યું કે 'બેન ! કોઈ બીજો દિવસે આવજો, તમારો સુંદર ફોટો પાડી આપીશ.' સ્ત્રી પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ અને થોડા કલાકો પછી તેને બળિયા દાઢા દેખાયા. આમ એકાએક આ દર્દ થવાનું કારણ શું હતું ? વિચાર કરતાં તેને યાદ આવ્યું કે તેની બેનને બળીઆ નીકળેલા છે અને પોતાના ઉપર આવેલા તેના પત્રનું પરબીડીયું તેણે તેના થુંક વડે બીડેલું હોવું જોઈએ, જે ઉઘાડી વાંચતાં તેને પણ એવ લાગેલો છે. નરી આંખે શરીર ઉપર જેની કંઈ પણ નિશાની જણાતી નહોતી, તે કેમેરામાં ખરાબર પકડાઈ ગઈ.

તેજ પ્રમાણે અંતરની ઇચ્છાઓ આવતી ઘટનાઓના પડઘા રૂપે હોય છે.^૧

બોધ :—ઇચ્છાઓ આગામી ઘટનાઓના સંકેત રૂપે હોય છે.

[૪]

એક લાંબો પત્ર

એક સજ્જન ધણા લાંબા કાળથી વિખુટા પડેલા મિત્રને લાંબો પત્ર લખી રહ્યો હતો. પત્ર લખવામાં તે એટલો બધો મગ્ન થઈ ગયેલ કે એક દાણ માટે પણ લેખનું નોંધ તેને

કુરસદ નહોતી. પત્ર લખતાં લગભગ એક કલાક પસાર થઈ ગયો. ત્યારે તેણે પત્ર પૂરો કર્યો અને જાંચું બેંચું, ત્યાં તો તેનો પયારો દોસ્ત તેની સમક્ષજ ઉભેલો જણાયો. તે ખુશી ઉપરથી એકદમ કુદકો મારી ઉઠ્યો અને પોતાના મિત્રને લેટી પડ્યો. “તમે અહિં છો ?” એમ લેટતાં લેટતાં મિત્રને પૂછ્યું. “હું તો અહિં અડધા કલાકથી બેસો છું” મિત્રે જવાબ આપ્યો.

“તમે અહિં એટલી બધી વારથી બેસો છો ને મને કહ્યું પણ નહિ ?” સંજ્ઞન બોલ્યો.

“તમે તમારા કામમાં એટલા બધા રૂબેલા હતા કે તમને તેમાં ખલેલ પાડવાનું મને યોગ્ય ન લાગ્યું.” મિત્રે જવાબ આપ્યો.

માનવજીવનની ઇચ્છાઓ પણ આ પત્રલેખન જેવી છે. માનવી ઇચ્છા કરે છે, યાતના સેવે છે, આશાઓ બાંધે છે, મહત્વાકાંક્ષાઓ ઘડે છે, અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ-અંબનાઓ, વેદનાઓમાંથી પસાર થાય છે; આ બધું પત્રલેખન જેવું છે. જેને તમે પત્ર લખો છો, જેની તમે આશાઓ સેવો છો, જેને માટે તમે અંબો છો તે તો, કર્મની ગહન ગતિ પ્રમાણે, તમારી સામેજ હોય છે. પણ ત્યારે તમને તેની પ્રતીતિ કેમ નથી થતી ? કારણ કે તમે તેની ઇચ્છા કરી રહ્યા છો-પત્ર લખી રહ્યા છો.

જે ક્ષણે તમે ઇચ્છાથી પર થાઓ છો, પત્ર લખવાની સમાપ્તિ કરો છો, તેજ ક્ષણે તમારી ઇચ્છિત વસ્તુ તમારી

સામને ખડી થયેલી જણાશે.

બોધ:-ઇચ્છાઓથી પર થતાં ઇચ્છાઓની પરિતૃપ્તિ આપોઆપ થાય છે.

[૫]

વડા પ્રધાન અને લક્ષ્મીજી

લક્ષ્મીદેવીનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવા માટે ઠોઠાં એક વડા પ્રધાને દરેક જાતની ઠોશિય-ચમ, નિયમ, તપ, યજ્ઞ વિગેરે-કરી બેઠા, લક્ષ્મીદેવીના સાક્ષાત્કાર માટે જપવા પડતા મંત્રો હજારો અને લાખોવાર તેણે જપી કાઢ્યા. પણ લક્ષ્મીજીનાં દર્શન થયાં નહિ. આટલા મહાન પ્રયત્ન પછી તેની શ્રદ્ધા ઊડી ગઈ અને તેણે જગતની સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી સંન્યસ્ત લઈ લીધું. જેણે તેણે દુન્યવી વાઝનાઓથી પર થઈ સંન્યસ્ત ગ્રહણ કર્યું, તેજણે તેને સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજીનાં દર્શન થયાં. “ દેવીજી અત્રેથી ચાલ્યાં જાઓ, મારે તમારું કામ નથી. હું તો સંન્યાસી છું, મારે હવે ભૌતિક સમૃદ્ધિનું શું કામ છે ? જ્યારે મેં તમારી ઇચ્છા કરી ત્યારે તમે આવ્યાં નહિ, અને હવે જ્યારે મારે તમારી જરૂર નથી ત્યારે તમે પધાર્યાં છો. ”

લક્ષ્મીજી બોલ્યાં “ તું પોતેજ તારા માર્ગમાં અવરોધ રૂપ હતો. જ્યાં મુખી તું મારી ઇચ્છા કરતો હતો, ત્યાંમુખી તારામાં ભેદ બુદ્ધિ હતી, તું તારી જાતને બિખારી બનાવતો હતો, અને એમ બીજા માગવાથી શું મળે ? પણ જે પગથી

તું ઇચ્છાઓથી મુકત થયો—પર થયો તેજ પળથી તું તારા
ખરા સત્વનો, તારી અંદર રહેલી અભુતાનો સાક્ષાત્કાર
અનુભવે છે.” માનવજીવનનું આ ખરું અને ઘૂંટું સત્ય છે.

બોધ—વાસનાઓથી પર થતાં ઇચ્છાઓનો ક્ષય થાય
છે અને તૃપ્તિની અંખના શમી જાય છે. વાસનાના સેવનથી
તૃપ્તિ દૂર ને દૂર ભાગતી જાય છે.

[૬]

કાલીય મર્દન

એક વખત ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ કિશોર અવસ્થામાં
યમુનાને કાઠે રમતાં રમતાં કુદકો ભારી નદીની અંદર કૂદી
પડ્યા. આ જોઈ તેમનાં માતાપિતા, મિત્રો તથા સગાં
સ્નેહીઓ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયાં અને કહ્યાંત કરવા લાગ્યાં.
તેમને લાગ્યું કે હવે તેમનો લાડીલો કૃષ્ણ પાછો નહિ આવે.
સારાથે મથુરામાં વિપાદ અને શોકનું મોજું ફરી વળ્યું.

ભગવાન તો નદીને તળીયે ગયા અને ત્યાં રહેતા હજાર
મસ્તકવાળા કાલીનાગને પોતાની મધુર બંસીથી જાગૃત કરી,
તેની સાથે પ્રયંડ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ભગવાને બંસીમાં
મંત્રનો રણકાર ઉતાર્યો અને એક પછી એક કાલીનાગની
ફેણ નાથવા માંડ્યા. જેમ જેમ મસ્તકનું મર્દન કરતા જાય
તેમ તેમ નવાં મસ્તકો ઊભાં થતાં ગયાં; કિશોર કૃષ્ણ માટે
આ કાર્ય ઘણું કઠિન હતું. પણ તે કંઈ ગભરાય તેમ ઓછા જ
હતા? કલાકો સુધી પ્રયંડ યુદ્ધ ચાલ્યું અને છેવટે કાલીનાગ-

તું સંપૂર્ણ મદન કરી ભગવાન નદીની બહાર આવ્યા,
 યમુનાનાં ઘેરાં નીર રકતવર્ણી થઈ ગયાં, જાણે કે સંસારની
 વાસનાઓનું સઘળું જૂન ન નીચોવી કાઢ્યું હોય ! કાલી-
 નાગની બધી પત્નીઓ ભગવાનનાં દર્શન કરવા તથા તેમના
 સહવાસનું અમૃતપાન કરવા આવી. આ દશ્ય નિહાળી કાંઠે
 ઉભેલાં સગાં સંબંધી તો તાણુબ થઈ ગયાં અને તેમના
 આનંદનો ઉદ્ધિ ઉછળવા લાગ્યો.

આ વાત્તા દ્વિઅર્થી છે. પોતાની અંદર રહેલી પ્રભુતા
 પીછાણવાની કોશીલ કરનારાઓને આમાંથી ઉત્તમ પાઠ
 મળે છે.

સરોવર અથવા નદી એ માનવીનું પોતાનું મન છે. જેણે
 કૃષ્ણ થવું હોય એટલે કે પ્રભુમય બનવું હોય, પોતાની અંદર
 રહેલી પ્રભુતાનો આવિર્ભાવ અનુભવવો હોય, શુભાવેશું સ્વર્ગ
 ફરી પ્રાપ્ત કરવું હોય, તેને પોતાના માનસસિન્ધુમાં ડૂબકી
 માર્યા વિના છટકો નથી, પોતાના ઊંડાણમાં ઊતર્યા વિના
 બીજો ઉપાય નથી. સ્વપ્રકૃતિના ઊંડા અને ઘેરા, ધરના થર
 વિંધી સ્વત્વને તળીયે જઈ, અંદર રહેલી વાસનાઓ રૂપી
 રાક્ષસણીઓ સાથે-ભૌતિક-માનસ રૂપી કાલીનાગ સાથે પ્રત્યક
 યુદ્ધ કરી વિજય મેળવવાનો હોય છે. દુન્યવી વાસનાઓ,
 મહત્વાકાંક્ષાઓ, આશાઓ અને ભૌતિક માનસ પ્રકૃતિને ઠોકરે
 માર્યા વિના, કચર્યા વિના, નાશ કર્યા વિના એ વિજય દુઃસાધ્ય
 છે. વાસનાઓને મોહવશ કરી તેનો સંપૂર્ણ નાશ કરવાથી જ
 તેનું મનોમન્દિર પ્રભુતાની પ્રતિષ્ઠા માટે યોગ્ય બને છે.

માનસસિન્ધુની શુદ્ધિજ પ્રભુતાને પંથે પગલાં પડાવી શકે છે. આ કાર્ય માટે ભગવાન કૃષ્ણને પગલે અનુસરવું જરૂરનું છે. પોતાની જીવનજાંત્રીમાં જો નો મંત્ર ઉતારવાથી, સારાથે જીવનને એ દેવી સંગીતમય બનાવી દેવાથી પોતાની અંદર રહેલી પ્રભુતા પ્રગટાવી શકાય છે.

આ જાંસરી શું છે ? એ માત્ર એક પ્રતીક છે—પ્રેમનું, મધુરતાનું, તદલીનતાનું. ક્યાં એવાં સત્કર્મોથી એ જાંસરી ભગવાન કૃષ્ણના ચુંબનની અધિકારી થયેલ ? કૃષ્ણ પોતે પ્રેમભૂતિ હતા અને એ પ્રેમભૂતિના અધરે ખીરાજી અમૃતનું પાન કરવાનું સદ્ગુણ્ય એ જાંસરીને પ્રાપ્ત થયેલું. જાંસરીમાં એવું તે શું હતું કે કોઈને પણ ધર્મા આવે એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયેલી ? જવાબ માત્ર એટલો જ હતો કે જાંસરી નિર્લેપ હતી, વાસનાથી પર હતી, ભૌતિક પદાર્થનું—માનસનું તેનામાંથી સંપૂર્ણ વિસર્જન થયું હતું. જાંસરી માથાથી તે પગ સુધી ખાલી હોય છે; પદાર્થવિહીન, વાસનાવિહીન આવી જાંસરીને અધરે રથાન આપવું એટલે હૃદયશુદ્ધિ કરી, મનને પ્રભુતામાં પરોવવું, દુન્યવી વાસનાઓનો ક્ષય કરી આખુંયે જીવન પ્રભુને ચરણે ધરવું, પ્રભુમય બનવું. હૃદયના ઉંડાણમાંથી વાસનાઓને હાંકી કાઢો, તમારા શરીર ઉપરનો સઘળો અધિકાર જતો કરો, સ્વાર્થ અને સ્વાર્થસંબંધો તોડી નાંખો, મારા અને તારા, અને દુનિયાના વિચારોને કૂંકી દો, દુનિયાથી પર થઈ જાઓ અને પ્રભુતા તમારી જ છે.

સંસારના કોઈ પણ પ્રેમીને આંજી દે તેવું સંવનન—પ્રભુસાથે સંવનન, પોતાનાં ખરાં અને વાસ્તવિક સ્વરૂપને

પિછાનવા માટેની ક્ષુધા અને તૃપ્તા, દૈવી સત્ય માટેની ઝંખના, એવું જીવન જંસરીના મધુરા અને સુરીલા સંગીતની જમાવટ છે. મનની આવી સ્થિતિમાં, હૃદયની આવી શાન્તિમાં, આત્માના આવા વિશુદ્ધ પ્રકાશમાં ઐ નો જપ કરવાનું શરૂ કરો, ઐમય બની જાઓ, અને સ્વાભાવિક રીતે જ તમારી જીવનજંસી ઐ ના ભવ્ય સંગીતમાં રાચવા માંડશે. સ્વાર્થના પરિત્યાગે અને દૈવી શ્વાસની સ્વીકૃતિએ માનવતામાંથી પ્રભુતા પ્રગટે છે. સ્વાર્થનો, દુનિયાદારીનો અંચળો દૂર થતાં પ્રભુતા તમારી જ છે.

ઐ નો જપ મતલ કર્યા કરો અને જપ કરતાં કરતાં તમારા મનની જડતી શરૂ કરો. અંદર રહેલા ઝેરી સાપને શોધી કાઢો. એ ઝેરી સાપની હજજરો જીભો, માથાંઓ, ફેણો, માનવીની અગણિત જરૂરીયાતો, ઇચ્છાઓ, અમંજ્ય વાસનાઓ, સ્વાર્થી વલણ અને દુનિયાદારીપણું છે. એક પછી એક એ બધાને કચરી નાંખો, તમારા પગ નીચે દાબી દો, છૂટાં પાડી નાંખો, વિખેરી નાંખો, ફેંકી દો અને ઐ નો મન્ત્ર જપતાં જપતાં તે સર્વનો સ પૂર્ણ વિનાશ કરો.

ચારિત્રનું ઘડતર કરો, મક્કમ નિર્ણય કરો અને ગંભીર શપથ લો, કે જ્યારે તમે માનસસિન્ધુમાંથી વામનાઓના મર્દન પછી બહાર આવો, ત્યારે જીવનના જળ ડોળાયેલાં, ઝેર મિશ્રિત થયેલાં ન જણાય. અને જેને પરિણામે એ જળનું પાન કરનારાઓ પણ વિશુદ્ધિને પામે. સંસારમાગરમાંથી બહાર નીકળો, તેને પરમ વિશુદ્ધિ બક્ષીને. જનતા સાથે ભલે

તમારો મતભેદ થાય, જનતાનો ભલે તમારે ખોટું વેરી લેવો પડે, ભલે લોકો તમારા માર્ગમાં સુફકેલીઓના કુંગરો ઊભા કરે, ભલે તમને હેરાન પરેશાન કરે. પણ તેમના ગમા અને અણુગમાઓની પરવા કર્યા વિના, તેમની ધાક અને ધમકીઓને ગણકાર્યા વિના, તમારા માનસસિન્ધુમાંથી સતત અને અરુખલિત પ્રભુતાનો દૈવી પ્રવાહ વહેવા દેજો. તમારા જીવનના અણુએ અણુમાંથી અમૃતની ધારાઓ વરસાવે. જેથી સંસારનો કેઈ પણ સંસર્ગ તમારી વિશુદ્ધિને, તમારી પ્રભુતાને પ્રાપ્ત કરે. હૃદયને પવિત્ર બનાવો, ૐ નો સતત જપ કરો, જીવનમાંથી વીણી વીણીને નિર્બંજતાઓને ફેંકી દો, અને ખરા જીવનવિજેતા તરીકે સર્વોગસુહર ચારિત્ર ઘડી પ્રભુતા પ્રાપ્ત કરો. જ્યારે વાસનાના રાક્ષસનો વધ કરવામાં આવશે ત્યારે વાસનાઓ તમારી દાસી થઈ રહેશે, જેવી રીતે કાલીનાગની પત્નીઓ કૃષ્ણની દાસીઓ થઈ રહી હતી તેમ.

બોધ :—ચિત્તની શુદ્ધિ, વાસનાના ક્ષયથી અને જરૂરી-યાતોના લોપથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ચિત્તની શુદ્ધિ સાથે ૐકારમય બનવાથી પ્રભુમય જીવન બની જાય છે.

અપૂર્ણ

મહારાષ્ટ્રના આદિકવિ

શ્રી મુકુંદરાજ

(સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્તાંત)

તત્ત્વજ્ઞ કવિ મુકુંદરાજ મહારાષ્ટ્રના આદિકવિ મનાય છે; વિક્રમની ૧૨ મી સદીમાં એ હતા એવી મહારાષ્ટ્ર દેશમાં લોકવાયકા છે. ‘વિવેકસિંધુ’ નામનો ગ્રન્થ જીવનના અંતભાગમાં એમણે લખ્યો છે, તદુપરાંત કેાઇ જયત્પાલ નામના રાજાને ઉપદેશ આપવાના નિમિત્તે એમણે ‘પરમામૃત’ નામનો ખીજો ગ્રન્થ લખ્યો છે.

છતાં ઇતિહાસકારો એમના સમયનો હલ્લુ આખરનો નિર્ણય કરી શક્યા નથી. વિવેકસિંધુની હસ્તલિખિત બધી પ્રતોમાં એમની એ ઓવી શોધી મળતી નથી, કે જેમાં પોતે પોતાના જીવનકાલનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ દૃષ્ટિએ પ્રસિદ્ધ જ્ઞાનેશ્વર મહારાજના કરતાં પણ તેઓ સોએક વર્ષ પહેલાં થઇ ગયા હોય એમ કહેવું પડે. છતાં આશ્ચર્ય એ છે કે શ્રી જ્ઞાનેશ્વર

મહારાજ તેમજ એમના વખતના ખીન્ન કોઈ પણ મંત્રીએ
 પોતાની પ્રસાદવાણીમાં એમનો કશો ઉલ્લેખ કર્યો હોય
 એમ જણાતું નથી. ઉપરાંત જ્ઞાનેશ્વર મહારાજના ગ્રંથોની
 ભાષા જેટલી સુકુન્દરાજની ગ્રંથભાષા અઘરી નથી. આમ
 ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ હવું મહારાષ્ટ્રમાં એમના સમય માટે
 કશો નિર્ણય થયો નથી.

એક ખીજી વાત પણ ઇતિહાસકારોને મુઝવે એવી છે,
 અને તે એ છે કે ઇતિહાસમાં કોઈ જયત્પાલ નામના
 રાજાનો ઉલ્લેખ આવતો નથી. આમ એમના જીવનકાળનો
 કશો નિર્ણય થતો નથી, છતાં એમના ગ્રંથો, એમની સચોટ
 અનુભવસિદ્ધ વાણી, એમની ઉપદેશકળા, ગહન ગંભીર
 વસ્તુને પણ સરળ દૃષ્ટાન્તથી સહજભાવે સમજાવવાની શક્તિ;
 એ બધું એવું અદ્ભુત છે, કે ઇતિહાસકારો એમનો કાળ
 નિર્ણય કરે કે ન કરે, પણ અનંતકાળને ય ઘોળીને પી જનાર
 એ સંતની જીવનકળા કોઈ અદ્ભુત રહસ્યોથી, વિદ્વતા અને
 અનુભવથી, તેમજ તે સમયના લોકોમાં બહુ જ પૂજ્યભાવથી
 ખીલી રહી હશે એ તો નિર્વિવાદ છે.

શ્રી, સમર્થ સ્વા. રામદાસ મહારાજના ભક્ત વર્ગોએ
 એક રામદાસી કીર્તનસંગ્રહ બહાર પાડ્યો છે, તેમાં
 જયત્પાલ રાજાનો ઉલ્લેખ આવે છે, અને જયત્પાલ તેમજ
 સુકુન્દરાજને પરસ્પર સંગ્રંથ હતો એવી પણ એમાં કેંઈ
 હકીકત છે.

સંતો, અવતારી પુરુષો, શૂરવીરો, કે એવા લોક પ્રસિદ્ધ

પુરુષો જ્યારે જગતનો કોઈ દિશામાં ઉદ્ધાર કરી જાય છે, ત્યારે એમના પ્રતિ લોકસમૂહનો અપ્રતિમ ભક્તિભાવ ઉપજે છે. ભક્તિનો ભાવજ એવો છે, કે જેના પ્રતિ ભક્તિ હોય એમના જીવનનાં પ્રત્યેક આચરણ અને વ્યવહારનાં કાર્યોમાં, એમનાં ભક્તોને હમેશાં અલૌકિકતાજ દેખાય, અને પ્રાચીન જમાનો એવો જ હતો, કે ખાસ કરીને મંત્રોના ચારિત્રોમાં સામાન્ય મનુષ્યથી ન સમજાય, સાધારણ વિજ્ઞાનબુદ્ધિથી જેનો ઉકેલ ન આવી શકે, એવા અમત્કારો ભરપૂર ગૂંથી દેવા એ સાધારણ રિવાજ હતો.

શ્રી સુકુંદરાજના વિષયમાં પણ એવી જ દંતકથા મહારાષ્ટ્રમાં પ્રચલિત છે. વસ્તુ સાચી હોય કે ન હોય, જનાવ જાન્યો હોય કે ન જાન્યો હોય, પણ પૌરાણિક ઢબથી લખેલાં ચરિત્રોમાં બહુધા જીવનકથાને આવીજ રીતે વર્ણવેલી હોય છે; પ્રથમ આપણે એ દંતકથાને આધારે એમનું જીવન-ચરિત્ર તપાસીએ.

મલય નામનો એક અત્યંત વિપયાસક્રા ગંધર્વ હતો; એ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે કોઈ સરોવરમાં ઉન્મત્ત બનીને નિર્લજ્જ રીતે સ્નાનકીડા કરતો હતો, એટલામાં વિશ્વવિહારના સ્વભાવવાળા, બ્રહ્માના માનસપુત્ર નારદમુનિ ફરતા ફરતા એ રસ્તે નીકળી પડ્યા. નારદજીએ ગંધર્વને મર્યાદાભંગ દશામાં જોયો, અને પરસ્પર દષ્ટિ મળવા છતાં પણ એ મદોન્મત્ત ગંધર્વે નારદજીની કશી પરવા ન કરી અને દુર્લભ્ય કયું.

ભગવાનના શુણ્ણાનુવાદમાંજ નિમગ્નચિત્ત રહેનાર

ઉમર કેઈ કહે છે કે માત્ર બાર વર્ષનીજ હતી; કેઇ મહોત્રી ઉમર હતી એમ પણ લખે છે; ગમે તેમ હોય, પણ બ્રહ્મના સાક્ષાત્ તેજોપુન્જ જેવા, જ્ઞાનભાસ્કરની પ્રચંડ પ્રતિભાવડે દેદીપ્યમાન, વિભૂતિભૂષિત, જ્ઞાનોન્મત્ત દશામાં, આખા વિશ્વને પોતાની વિહારભૂમિ સમજનારા એ દિવ્યમૂર્તિ સુકુન્દરાજ ગામમાં જ્યાં પ્રવેશ કરવા જાય છે, ત્યાં લોકોએ એમને રોકીને કહ્યું કે “ મહારાજ ! ગામમાં પ્રવેશ ન કરશો, અહીં તો અમારા રાજા બધાને આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવી આપે, નહિ તો જાઓ કેદખાનામાં અને તળાવમાં માટી ખોદવાની મજૂરી કરો, એવી સજા કરે છે; આપ તો બાલક વયના છો, માટે સલાહ આપીએ છીએ કે ગામ બહારથી જ જલદી બીજે ગામ ચાલ્યા જાઓ, અમને તો આપના સુકુમાર શરીરની દયા આવે છે; આપની પણ બીજાના જેવી દશા ન થાય એટલા માટે ચેતવીએ છીએ. ”

સુકુન્દરાજ મહારાજ હસતે રહેરે આ ચેતવણી સાંભળી રહ્યા, અને તળાવની દિશા પૂછી; ત્યાં જઈને જુએ છે તો મહાત્મા કહેવાતા બ્રાહ્મણસાધુઓ માટી ખોદવાના કામમાં પડ્યા હતા; એમને આવું કરવું દૃશ્ય જોઈ લાગી આવ્યું, અને તરત જ બધાઓને પૂછી જોતાં પોતે સાંભળેલી હકીકત સાચી નીવડી. એમણે એ બધાને તરત જ પોતાને રાજા જયતપાલ પાસે લઈ જવા કહ્યું, પણ બહીકના માર્યા બ્રાહ્મણોએ જવાબ આપ્યો કે, “ અમે જો તમારો સાથે ચાલી નીકળીએ, તો આ ચોડીદારો અમારા ઉપર લોકડીઓ અને

આબુક વડે તૂટી જ પડે. ”

મુકુન્દરાજ મહારાજે એમને વિશેષ આગ્રહ કર્યો, અને નિર્ભય રીતે પોતાની સાથે આવવા કહ્યું, એટલે બધા પંડિતો એમની સાથે રાજદરબાર ભણી જવા નીકળ્યા; ચોકીદારો જેવા એ બધાને રોકવા નય છે, ત્યાંજ એક મોટો ચમત્કાર થયો; જેવા એ પંડિત વિદ્વાનોએ પાવડા 'કોદાળા અને બીજાં હથીઆર મૂકી મુકુન્દરાજ સાથે ચાલવા માંડ્યું, કે એ હથીઆર સજીવન હોય તેમ પોતાની મેળે કામ કરવા મંડી પડ્યાં; માટી જોદાય છે, પાળ બંધાય છે, અને હથીઆરોજ કામ કરે છે, એવું અલૌકિક દશ્ય જોતાં દેખરેખ રાખનારા ચોકીદારો વિસ્મય પામ્યા, અને આ કામ આ કિશોર મહાત્માના પ્રભાવનું છે એમ સમજ્યા; બધાને આશ્ચર્ય થયું. મુકુન્દરાજ ધીરે ધીરે વાતો કરતા કરતા અને બીજા હકીકત પૂછતા પૂછતા રાજદરબાર તરફ નય છે, એટલામાં તો ચમત્કારથી મુગ્ધ અને વિબુળ બનેલા રાજસેવકો રાજદરબાર તરફ દોડ્યા, અને રાજાને જઈને નજરે જોયેલો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો.

રાજા જયતપાલના આશ્ચર્યનો પણ પાર ન રહ્યો; આ કામ કોઈ અલૌકિક, દિવ્ય પ્રતિભાશાલી, ઈશ્વરશક્તિસંપન્ન મહાત્માનું જ હશે, અને જલદી જઈને હવે હું એમને મારો પ્રશ્ન પૂછું એવી ઉતાવળમાં, ભરદરબારમાંથી પોતે એમની સાથે જવા નીકળી પડ્યા. મળતાં વેંતજ રાજાએ સન્માન-પૂર્વક મુકુન્દરાજને દંડવત્ પ્રણામ કર્યો, પછી રાજસભામાં

લઈ જઈને એમની પ્રતિષ્ઠાને યોગ્ય આમન આપીને પૂજા-સત્કાર કર્યો; મુકુન્દરાજે રાજાને ઉપદેશ આપ્યો કે “મહારાજ આ શું કરો છો ? બ્રાહ્મણો અને સંતસાધુઓને કારાવાસમાં પૂરી આવી શુદ્ધોના જેવી સખત, હલકા પ્રકારની મજૂરી કરાવો છો, એથી તો રાજકુલનો ક્ષય થાય ! ક્ષત્રિયનાં પ્રતિષ્ઠા અને પુણ્ય બળીને ભસ્મ થઈ જાય. ક્ષત્રિયોનાં ધર્મ અને શોભા તો પોતાનાથી શ્રેષ્ઠ એવા બ્રાહ્મણો અને સંતોનાં માન સત્કાર અને પૂજા કરવામાં છે. એમને દંડ કે પીડા આપવાથી તો ક્ષત્રિય પોતાના વંશનો વિનાશ નોતરી લે છે. પાપને આમંત્રણ આપે છે, અને એવી અધોગતિએ પહોંચે છે કે જેમાં એનાં સ્વધર્મકર્મ અને જન્મભરણ બન્ને ઘણડે છે.”

જયતપાલ કહે છે:—“મહારાજ ! એમાં મારો શો અપરાધ છે ? એ બધા આત્માનુભવી છે એમ કહે છે, તેથી મેં આત્માનુભવ કરાવો એમ કહ્યું, અને જ્યારે એમાંથી કેાઇ આત્માનુભવ તો શું પણ એનાં સાધન પણ ઠીક નથી બતાવી શકતા, તો પછી આવા દલીલોને સખત મજૂરી તથા કારાવાસ મળે એમાં મારો શો અપરાધ ? આ પાંડિતો તો મહા ગર્વિષ્ઠ છે.”

૧. શ્રી કેન ઉપનિષદની નીચે લખેલી શ્રુતિ આ રહસ્ય બહુ સુંદર રીતે સમજાવે છે.

यस्यामतं तस्यमतं मतं यस्य न वेद सः ।

अविज्ञातं विज्ञानतां विज्ञातमविज्ञानताम् ॥ खं० २ शु ३

બ્રહ્મનિષ્ઠ સુકુન્દરાજ મહારાજાની હતા; રાજાનું કહેવું
જો કે યોગ્ય હતું, પણ એથી એ પંડિતોને આવી સજા
કરવાથી કાંઈ જાની બતાવી શકાય તેમ નહોતું; એમણે એ
પંડિતોને કોઈ બ્રહ્મવિદ્ આચાર્યની શોધમાં મોકલીને એમની
પાએથી બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવાની સગવડ કરી આપવાની હતી.
જન્મથી અને પાંડિત્યથી તેઓ બ્રાહ્મણ હતા; માત્ર બ્રહ્મ-
જ્ઞાનથી બ્રાહ્મણ નહોતા, એમ ન મમજતાં રાજાએ એમના

શાવાર્થ:-જો વિદ્વાન્ મન તથા વાણીના અવિષયરૂપે બ્રહ્મને જાણે છે,
અને મન, વાણી તથા ઇન્દ્રિયોથી નથી જાણતો એમ જાણે છે, તેણેજ બ્રહ્મ
ઓળખ્યું છે. અને જો મન, વાણી તથા ઇન્દ્રિયો વડે મેં બ્રહ્મને જાણ્યું એમ
જાણે છે-તો બ્રહ્મને નથી જાણતો; મારણ કે મન, વાણી અને ઇન્દ્રિયો તે
પરિચિન્ન છે, તેથી એ અપરિચિન્ન બ્રહ્મને કેવી રીતે ઓળખી શકે? માટે
જેઓ અમે બ્રહ્મને જાણ્યું છે એમ અભિમાન ધારણ કરે છે, તેઓએ બ્રહ્મને
જાણ્યું જ નથી એ નિશ્ચય છે, અને જેણે મન બુદ્ધિ, ચિત્ત, અને અદ્વકાર
આદિ અંત કરણ તથા વાણી અને ઇન્દ્રિયોથી જાણ જાણી શકાય એમ નથી,
બ્રહ્મનો તે આત્મસ્વરૂપે અભેદ છે અને જ્યાં મન, વાણી કે ઇન્દ્રિયો રહેતા
નથી, એવું એ બ્રહ્મસ્વરૂપે તો સ્વસ વેદ-પોતે જ પોતાને જ્ઞાનસ્વરૂપે જાણે
એવું છે, એવું જ રાજાથી બોલાતો અને ઓળખાતો જે દેહાધ્યાસરૂપે
અદ્વકાર એને નથી જાણતો; બ્રહ્મમાં નથી વાણી, નથી મન, કે નથી ઇન્દ્રિયો:
એમાં જ્યાં મનુ દેવજ નથી, ત્યાં કોણ કોને કહે કે દુ બ્રહ્મને જાણું છું? '
અને આત્મ દેવ જુઓ કરે એટલે એ બ્રહ્મજ્ઞાની રહેતો નથી. આમ જે નથી
જાણતો, અને મૌન જ રહે છે-આચાર્ય મુગ્ધ દરાજ-મૌન અવસ્થા જ જેવું
બાળ ચિન્હ છે, તેજ બ્રહ્મને જાણે છે એવું શ્રુતિ સમજાવે છે.

પેલા પંડિતો અજ્ઞાની હતા, બ્રહ્મના સ્વરૂપને જાણતા તો શુ પણ
બુદ્ધિથી વે સમજતા નહોતા; તેઓ બ્રહ્મને અમે જાણીએ છીએ એમ કહેતા
હતા તેથી દબી હતા, એમ રાજાના કહેવાનો આશય હતો.

વર્ણથી વિપરીત એવું મનુરીતું કામ સોંપ્યું, અને તેથી જ એ પાપકર્મ હતું, એવો શ્રી સુકુન્દરાજનો કહેવાનો અર્થ હશે એમ અનુમાન થાય છે.

શ્રી સુકુન્દરાજ તત્ત્વજ્ઞ હતા; શાસ્ત્રના મર્મજ્ઞ હતા; સમ-દર્શી હતા; પુણ્યપાપની વાસ્તવિક સમસ્યા સમજતા હતા; અને તેથી એમણે જયતપાલ રાજાને કહ્યું:—“આત્મજ્ઞાન તો આપને થશે, પણ પ્રથમ આપે મારી આજ્ઞા માનવી જોઈએ. આત્મજ્ઞાન આપની ઇચ્છા, કે શરતો, પ્રમાણે આપ માનો તે રીતે ન થાય. આત્મજ્ઞાન ન કરાવી શકે એ અજ્ઞાની છે અને તેથી એ ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે; એ દૃષ્ટિએ આ બ્રાહ્મણો અજ્ઞાની છે, તો એમને દંડ ન કરતાં આત્મજ્ઞાનનાં સાધન કરી આપવાં એ રાજાનો ધર્મ છે; એમને દંડ કરવાથી એમનું અજ્ઞાન દૂર નહીં થાય. બ્રાહ્મણોને શુદ્ધ ધર્મનાં કામ કરવાની સજા કરવાથી તો એ ઊલટા વધારે અજ્ઞાની બનશે અને જેટલી વિદ્યા તેઓ ભણેલા હશે તે પણ ભૂલી જશે. ઉપરાંત બ્રહ્મજ્ઞાન શિષ્યભાવે અને નમ્રતાપણે મેળવી શકાય છે; ભર રાજસભામાં પોતે રાજસિંહાસન પર બેસી, સામે બ્રાહ્મણો, પંડિતો કે સંત સાધુઓને આજ્ઞા કરીને બોલાવી બેસાડીને કાંઈ બ્રહ્મજ્ઞાનનું શિક્ષણ મેળવી શકાતું નથી. વસ્તુ મૂળેજ જ્યાં વાણીનો વિષય નથી, એનું હે રાજા ! આમ ભરસભાની ચર્ચામાં કેવી રીતે જ્ઞાન મેળવાય ? પ્રથમ શિષ્યભાવ આવે, નમ્રતા આવે, “હું કશું નથી જાણતો” એવી નિરહંકાર બુદ્ધિ થાય, રાજાપણાનું કે એવું કોઈપણ પ્રકારનું સાંસારિક અભિમાન નિર્મૂળ થાય, અને તદ્દન શરણાગત દશામાં જો આપણે સંત-

સાધુઓ કે બ્રાહ્મણો પાસે જઈએ, તો આપણા નમ્રતાદિ ગુણોના પ્રભાવે પણ કૈંક એમના ચિત્તમાં પરમાત્માનો પ્રકાશ સ્ફુરે. એટલે જો આત્મસાક્ષાત્કારની આપની સાચીજ ઇચ્છા હોય, મુમુક્ષુતા જો તમે કેળવીજ હોય, અને જો પરમપદની પ્રાપ્તિના સાચા નિરાસુ હો, તો પ્રથમ હું કહું તેમ કરો; મારી આજ્ઞા માનો; આ વિદ્વાનોને કારાવાસ આપીને અને એમની પાસે મજુરી કરાવીને જે પાપસંગ્રહ કર્યો છે એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરો. જો બધાને છોડી મૂકો અને યથાધિકાર સત્કાર સાથે વિદાય કરો.”

જયતપાલ રાજાની મોક્ષેચ્છા સાચી હતી; માત્ર એમણે ધારણ કરેલી પદ્ધતિમાં ખામી હતી; પણ રાજસિંહાસને બેસીને અધિકાર ચલાવવામાં ટેવાઈ ગયેલા રાજામાં આટલો રજોગુણ તો ક્ષન્તવ્ય ગણાય એમ મુકુન્દરાજ સમજતા હતા, અને તેથી મુકુન્દરાજની કલ્યાણમયી ઉપદેશવાણીથી રાજા વિનમ્ર બન્યા, સ્વધર્મનું ભાન આવ્યું, અને મહાત્માની આજ્ઞાનુસાર બ્રાહ્મણોને છોડી મૂકી સત્કાર સાથે વિદાય કર્યા.

હવે ઉપદેશ આપવાનો વિધિ કરવાનો સમય આવ્યો. પેલો અશ્વનો અવતાર પામેલો ગંધર્વ, જયતપાલની અશ્વ-શાળામાં હતો. ‘ પાગડે પગ ને બ્રહ્મઉપદેશ ’ જેવી રાજાએ માગણી કરી હોય કે કોણ જાણે, પણ એમ કહેવાય છે કે શ્રી મુકુન્દરાજ રાજાને અશ્વશાળામાં લઈ ગયા અને અશ્વ બનેલા ગંધર્વને લાવી એના ઉપર સવારી કરવાની આજ્ઞા કરી. સદ્ગુરૂની આજ્ઞાનું યથાવિધિ અને વિના વિચારે પાલન

કૃપા વિના તત્ત્વજ્ઞાન ન થાય, એ નિયમે રાજા ઘોડેસ્વાર થવા માટે જ્યાં પાગડામાં પગ રાખે છે, એટલામાં તો સુકુન્દરાજે રાજાને પણ ઘોડો વાગે તેવી રીતે પોતાનો સોટો એવો તો ઘોડાને માર્યો કે, ઘોડો સ્થિર સ્તંભ ઊભો રહ્યો; રાજા અને ઘોડો બન્ને મંત્રમુગ્ધ બની ગયા હોય તેમ ઘોડાની પીઠ પર તદ્દન ધ્યાનસ્થ, હાડ્યાચાડ્યા વગરના સમાધિસ્થ સ્થિતિમાં ઊતરી પડ્યા; ઘોડો પણ શાંત, સ્થિર, અને રાજા સ્વરૂપનિમગ્ન —આમ બન્ને પ્રાણી બાહ્ય જગતનું ભાન ભૂલીને સ્વરૂપમાં નિમગ્ન થયાં, તેથી એ દૃશ્ય જોનાર બ્રાહ્મણ તેમજ ઇતર વર્ગ આશ્ચર્યમુગ્ધ થયા; આવી રીતે મહાત્માના સ્પર્શમાત્રથી રાજાને અશ્વારોહણ કરતાં જ સ્વરૂપ જ્ઞાન થયું બાણી, બારેક વર્ષના બાલક મહાત્મા શ્રી સુકુન્દરાજ પ્રતિ અલૌકિક ભાવથી સૌ નમી પડ્યા.

*

*

*

આવી દંતકથા મહારાષ્ટ્રમાં સુકુન્દરાજના વિષયમાં ચાલે છે. ઇતિહાસકારોને તપાસ કરતાં જણાયું છે, કે એ સમયમાં કે પછી પણ, જયતપાલ નામનો કોઈ રાજા જ મહારાષ્ટ્રમાં થયો નથી; પરંતુ જયતપાલના નામનો ઉલ્લેખ સુકુન્દરાજના ગ્રંથમાં સ્વમુખે એમણે કરેલો છે, તેથી એમ અનુમાન થાય છે કે, રાજા નહિ તો કોઈ ધનિક સજ્જન જયતપાલ નામનો અવશ્ય થઈ ગયો હશે, કે જેને સુકુન્દરાજે આત્મજ્ઞાન કરાવ્યું હશે.

આ કથામાં એક બીજી પણ શંકા ઉપજાવે તેવી વાત છે.

રાજા જનકની ' પાગડે પગ ને બ્રહ્મઉપદેશ ' ની વાત પણ એટલીજ મશહૂર છે. અવધૂત અઘાવકે રાજા જનકને બ્રહ્મજ્ઞાન આપ્યું હતું અને પોતાના પિતાને બાંધન સુકત કરાવ્યા હતા, એ તો પુરાણ પ્રસિદ્ધ કથા છે. સુકુન્દરાજના વિષયમાં પણ એવી જ વાત આવે છે, એટલે પણ રાજા જયત્પાલની કથાની સત્યતા વિષે શંકા અને આશ્ચર્ય ઉપજે છે.

*

*

*

ગમે તેમ હોય, પણ સુકુન્દરાજની મહત્તા, આ દંતકથા ન સ્વીકારીએ તો પણ એાછી થતી નથી; વિવેકસિંધુ અને પરમામૃત જેવા બે ગ્રન્થ એમના લખેલા કહેવાય છે, એ એવા સચોટ અનુભવથી ભરેલા છે, કે એમના બ્રહ્મવિદ્વદ્વિષે ભાગ્યે જ કોઇને શંકા થાય, જયત્પાલ નહિ તો બીજા કોઇને પણ એમણે પરમામૃત ગ્રન્થનો ઉપદેશ કર્યો હશે, એ તો પરમામૃતની લેખનગૌલી પરથી જ સમજાય છે. સાધકને વેદાન્તની પ્રક્રિયા દ્વારા એમાં ત્રણ દેહ, ત્રણ અવસ્થા, દસ ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ ચતુષ્કય, - અને આવી બધી ભેદ વ્યવસ્થાથી આત્મસ્વરૂપ તદ્દન પૃથક્ અને સ્વરૂપથી અભિન્ન છે, એવું પ્રથમના છ-સાત પ્રકરણોમાં સમજાવી, ત્યાર પછી નિદિધ્યાનન માટે જે રીતે તૈયારી કરીને અહંબ્રહ્મ ઉપાસના કરવાની હોય છે, તેને માટે બહુજ અનુભવસિદ્ધ વર્ણન કર્યું છે. સહૃદયી જિજ્ઞાસુ વાંચતાં વાંચતાં જ બાણે એકાન્તનો અનુભવ કરી, ધ્યાનમગ્ન થવા માંડે, એવું એમના શબ્દોમાં બલ છે. દંતકથા પણ આ વાતનું સમર્થન કરે છે, એટલો જ

એનો પૂરાવો બમ છે

*

*

*

વળી ‘વિવેકસિધુ’ ગ્રંથમા રાજા શારંગધરનું નામ આવે છે, પણ બારમી સદીમા એ નામના કોઈ રાજા થયું ગયા હોય એમ જણાતું નથી એમના જન્મ અને નિવાસ સ્થાન માટે પણ મતભેદ છે “જોગાઈએ અબ” અથવા બાણગગાને કાઠે અભોર એમ બેગામ એમના નિવાસસ્થાન માટે મશહૂર છે “જોગાઈએ અબ” ગામની બહાર હુગરાઓમા સુકુન્દરાજનું સમાધિસ્થાન છે, એમ ત્યાંના લોકો કહે છે, તેમજ અભોર ગામમા સુકુન્દરાજના પરમ ગુરુ હરિનાથની સમાધિ છે એમ પ્રસિદ્ધ છે આ બીજું ત્યાં વરાડ પ્રાન્તના છિન્દવાડાની પાસે છે, અને છિન્દવાડા પાસે સુકુન્દરાજના ગુરુ રઘુનાથનું સમાધિસ્થાન છે ત્યાજ પાસેના બેતુલ જંગલના એક ખડેલા નામના નાના ગામડામા કોઈ જૂના ખડેર જેવા કિંદલામા સુકુન્દરાજની સમાધિ છે, એવી પણ લોકવાયકા છે આવી રીતે એમનો હયાતીકાળ, તથા તેઓ કયા થઈ ગયા, એ વિષયમા કશો આખરનો નિર્ણય હજી સુધી મહારાષ્ટ્ર દેશમા જ થઈ શક્યો નથી

શ્રી સુકુન્દરાજે પોતે વિવેકસિધુ નામના ગ્રંથમા થોડી માહિતી આપી છે, તેમા પોતે લખે છે કે —

“મારા આદિગુરુ શ્રી આદિનાથ (શ્રી શંકર) છે, તેમના શિષ્ય શ્રી હરિનાથ છે, અને એમના સર્વગુણુલકાર શિષ્ય રઘુનાથ તે મારા સદ્ગુરુ છે બાણગગાને કાઠે

અંગાનગરી (અંભોર) છે, ત્યાં મને ભગવાનનાં દર્શન થયાં. યજ્ઞવેદની વાજસનેયી માધ્યંદિની શાખાનો દેશસ્થ પ્રાક્ષણ હું છું. ”-એ ઉપરાંત પોતાના ‘પરમગુરુનું’ ખીજું પણ કેટલુંએક વર્ણન એ ગ્રન્થમાં આપે છે; અને એ ઉપરથી જણાય છે કે શ્રી હરિનાથજી કોઈ પ્રખર વિદ્વાન, ગૃહસ્થાશ્રમી જ્ઞાની હોવા ભેધએ. સુકુન્દરાજ તો એમને અવતારી પુરુષની ઉપમા આપીને એમની વિદ્વતાનું અને એમણે કરેલા યજ્ઞથી ભગવાન્ શંકરે પ્રસન્ન થઈને વરદાન આપ્યાનું વર્ણન કરે છે.

યજ્ઞથી પ્રસન્ન થઈને ભગવાન્ શંકર યજ્ઞના કુંડની ત્વાલામાં પ્રકટ થયા અને શ્રી હરિનાથજીને એવું વરદાન આપેલું કહેવાય છે કે-“ જા, તારી વંશ કે શિષ્યપરંપરામાં કોઈને આત્મજ્ઞાનની ઊણપ નહિ રહે. તારા વચનમાં જે શ્રદ્ધા રાખશે, તેને પુનઃ ગર્ભવાસ નહિ ભોગવવો પડે. મારું આપેલું પ્રદક્ષિણ તારા મુખદ્વારા તારા શિષ્યોને પ્રાપ્ત થશે અને મોક્ષદાયક નીવડશે. ” શ્રી હરિનાથને યજ્ઞની ત્વાલામાં દર્શન આપનાર શ્રી આદિનાથ અપ્રકટ થયા, અને એ ઉપદેશના પ્રભાવે હરિનાથ ત્યાં જ સમાધિસ્થ થયા. યજ્ઞના કુંડમાં ત્યારે ભગવાન્ શંકર પ્રકટ થયા, ત્યારે ખીજા ઋત્વિજે એમનું કરાળ સ્વરૂપ ભેધને સ્તબ્ધ બન્યા, અને મૂર્છા પામ્યા હતા; ત્યાર પછી તેઓ જાગીને જુએ છે, તો ભગવાન્ શંકરનું તિરોધાન થયું હતું ને હરિનાથ સમાધિસ્થ દશામાં બેસા હતા. પ્રાક્ષણેને લાગ્યું કે યજ્ઞમાં કોઈ પ્રદ્વારાક્ષસ પ્રકટ

થયો હતો અને હરિનાથ પણ એ બ્રહ્મરાક્ષસના લયથી સ્તબ્ધ થીનીને અવાકૂ થીની ગયા છે. પરંતુ ણાવીસ દિવસ સૂધી જ્યારે એમના એમ સમાધિમાં રહીને ઊઠ્યા, એમની મુખકાન્તિ પર બ્રહ્મપ્રતિભા ખીલી નીકળી; અને ત્યાર પછી એમની વૃત્તિમાં અમત્કારિક પરિવર્તન જોયું, ત્યારે એ ઋત્વિજોને એ બધો ભગવાન શંકરનો અનુગ્રહ છે એમ મમ-જાયું. મુકુન્દરાજ એનું વર્ણન કરતાં લખે છે કે, એ “ભગવાન શંકરે શ્રી હરિનાથને ઉપદેશ દીધો; એમણે પોતાના શિષ્યો ઉપર અનુગ્રહ કર્યો; ત્યાર પછી મારા પરમગુરુ, શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરેલું છે તે પ્રમાણે જડવત્, પિશાચવત્, નિબ્બનંદમાં ડાલતા દિનચર્યા કરતા હતા : વગેરે.”

એમના પ્રધાન શિષ્યમાં એક સુરેન્દ્રભારતી કરીને મહાત્મા થઈ ગયા છે. એક ખીજ રામચંદ્ર નામના શિષ્યની ઉપર પણ એમની કૃપા જિતરી હતી. એ રામચંદ્ર ઉપદેશ મળતાં જ સમાધિમાં પડ્યા તે અઢાર દિવસે જન્મ્યા એમ કહેવાય છે. એ રામચંદ્ર તે જ શ્રી મુકુન્દરાજના ગુરુ શ્રી રઘુનાથ. આ બધા મહાપુરુષો સમર્થ રાજયોગી થઈ ગયા છે, એવી મહારાષ્ટ્રીય લોકોની શ્રદ્ધા છે.

એમણે વિવેકસિંધુ, પરમામૃત, મૂળસ્તંભ, ધવનવિજય આ ચાર ગ્રંથ આવીમાં, અને ખીજા છૂટક પદો તથા અભંગ કાવ્યો લખેલાં છે એમ કહેવાય છે. અત્યારે તો વિવેકસિંધુ અને પરમામૃત બેજ ગ્રંથ મળી શકે છે.

એ પોતે શંકરાચાર્યના અદ્વૈત મતાનુયાયી છે. એમના ગ્રંથમાં “શંકરોક્તિને મેં મરાઠીમાં ઉતારી છે” એવો

ઉલ્લેખ પણ આવે છે મગુલ ઉપાસનાને એ ખૂબ મહત્ત્વ આપે છે “ કોઈપણ જાતના અવલગન વિના ચિત્ત જો નિયંત્રિત ન રહેતું હોય-અર્થાત્ નિરાલસ અહ અહ ઉપાસનાથી ચિત્તમાં પ્રત્યાઘાત વૃત્તિ ન રહી શકતી હોય, તો મગુલ ઉપાસના કરવી, અતઃકચ્છમા દેવતુ ધ્યાન ધરવું, માનસિક પોઝશો પચ્ચાર પૂજા કરીને શ્રી હરિની અનન્ય ભાવે ઉપાસના કરવી,” એમ એ સમજાવે છે

આવી દત્તકથાઓથી ભરેલી એમની જીવનવીણા છે, પરંતુ એમાં એમનો અનુભવ વાચી વાસીને ભરેલો છે એમના જે અન્યનો આપણે અનુવાદ વાચવાનો અને અભ્યાસ કરવાનો છે, એનું અવલોકન કરતા જ એમની જ્ઞાનપ્રતિભાની ખાતરી વાચ છે વેદાન્ત જેવા ગહન વિષયના, અને ઉત્તમ અધિકારીને ધ્યાનમગ્ન અને વિચારમગ્ન થવા માટે એમાં જે અનુભવપૂર્ણ સાધન બતાવે છે, એ એવા તો મચોટ છે કે સાધકને શ્રદ્ધા અને કાળજીપૂર્વક એનો અમલ કરે, તો અવશ્ય શ્રી મુકુન્દ રાજનો અક્ષરદેહ સાધકના ઉપર આશીર્વાદની વૃષ્ટિ કરે

એક ખીજી મહત્ત્વની વાતનો ઉલ્લેખ કરી આપણે હવે આ સંક્ષિપ્ત જીવનકથા સમેટી લઈએ પરમામૃત અન્યના છેવટના ૧૪મા પ્રકચ્છમા, એ ગુરુલલિત કંઠવાથી, અન્યની વિદ્યાને ગુરુ ગણવાથી અને ગુરુનેવા દ્વારા જ આ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એમ ભાર મૂકીને કહે છે વાત અક્ષરશઃ માયી છે પ્રહ્લવિદ્યા કેવળ પુન્નકોના પઠનપાઠનથી મળતી નથી, મુકુન્દરાજ એને ‘ ગુરુખીજ કથન ’ એટલે સ્વગુરુ રહસ્યજ્ઞાન કહે છે

સંપ્રદાયશુદ્ધિ વિના ચિત્તશુદ્ધિ થતી નથી; ચિત્તશુદ્ધિ વિના બ્રહ્મજ્ઞાનનાં કિરણો અંતઃકરણમાં પ્રકટતાં નથી; મેઘાચ્છન્ન આકાશમાં જેમ સૂર્ય કે ચંદ્રનો પ્રકાશ પડતો નથી, તેમ રાજસતામસ અંતઃકરણમાં આત્મજ્ઞાનનો સૂર્ય પોતાનો પ્રકાશ ફેંકી શકતો નથી. શ્રી સદ્ગુરુની કૃપા મેળવવા એમની નિર્ભયભાવે સેવા, એમની મૂર્તિમાં ઇશ્વરની ભાવના, સગુણ બ્રહ્મનું એ સાક્ષાત્ સ્વરૂપ છે એમ માની એમના વિના બીજા બધા ચિંત્વનથી વિરક્તિ, અને એમનું બ્રહ્મભાવે ચિંત્વન કરતાં, એમની બ્રાહ્મો મૂર્તિનો શિષ્યના વિશુદ્ધ સ્ફટિકમય હૃદયમાં પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા થતાં જ, શિષ્યના 'ભવસંતાપ' શમે છે, જીવ-શિવના ભેદભાવનો અંત આવે છે; અજ્ઞાનનું આવરણ દૂર થાય છે, અને અખંડ આત્માનુભવની સદોદિત જ્ઞાનજ્વાલા શિષ્યના અંતઃકરણમાં એવી તો પ્રેજ્જવલ રહે છે કે એના ભવોભવના અંધકાર નિત્યને માટે નહિવત્ થાય છે.

આવું એમનું અદ્ભુત ચરિત્ર, અને અલૌકિક ગ્રન્થ-જ્ઞાન છે.

છેવટે એ મહાપુરુષના આ જીવનવૃત્તાંત, અને એમના પ્રાસાદિક ગ્રન્થ 'પરમામૃતના શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન દ્વારા સહુદયી જિજ્ઞાસુઓને આત્મલાભ થાય એવી શ્રી સદ્ગુરુને પ્રાર્થના કરીને વિરમીએ છીએ.

ॐ
 નારાયણ
 પરમામૃત

卐
 પ્રકરણ પહેલું

મંગલાચરણ

હે સદ્ગુરુનાથ ! આપને નમસ્કાર ! સૌથી શ્રેષ્ઠ એવી
 મોક્ષપ્રાપ્તિના આપ દાતાર છે; આપ કૃપાના સાગર છે;—
 તેમજ અનંત અને અપાર છે. (૧) આપ આનંદમય છે;
 સ્વયંપ્રકાશ છે; કૈવલ્ય આપનાર પરમેશ્વર છે; સ્વરૂપે
 અવિનાશી અને નિરાકાર છે. (૨) આપ નિઃશંક અને
 નિરંજન એટલે અજ્ઞાનાંધકાર રહિત છે : અંતરાય રહિત
 અને અભિન્ન છે, આપના સમાન કોઈ દેવદેવતા નથી. (૩)
 આપ જ્યારે કૃપા કરો છો ત્યારે સંસારબંધન છૂટે છે,

અવિદ્યામાથી છોડાવો છો અને જીવોને તારી લ્યો છો (૪) દેવ અને અસુરો જે ન કરી શકે તે હે દાતાર ! આપ કરી શકો છો, આપના વિના હું કોઈ બીજામાં એ શક્તિ ભેતો નથી (૫) આપના વિના બીજા કોને હું નમસ્કાર કરું ? કોનું સ્તવન કરું ? જય ! જય ! હે સદ્ગુરો ! આપનો મહિમા અગાધ છે (૬) જેમ આખા વશ્વમાં એકજ તત્ત્વ વ્યાપેલું હોય છે, તેમ આપ સમસ્ત વિશ્વમાં ભરેલા છો, અને સર્વવ્યાપક હોવા છતાં પણ આપ એનાથી રહિત છો, આપ ખરેખર અલિપ્ત છો (૭) આપ આપના (માયાના) વ્યાપકપણાવડે આ અનેક સગુણરૂપ ધરો છો, આપજ શિવ અને શક્તિના સાકારરૂપ ધરીને દર્શન આપો છો (૮) આપના વિના બીજું કોઈ મારી દૃષ્ટિએ પડતું નથી, તેથી મન બીજા કોઈને માનતું જ નથી, ખરેખર, આ મસ્તક આપના ચરણમાં જ મેં તો મૂક્યું છે (૯) આપ વિશુદ્ધ આત્મા, સ્વયંપ્રકાશ છો, આપનો જ જ્ઞાનપ્રકાશ સર્વત્ર પડેલો છે જ્ઞાનદમ્બર, ગુરુમૂર્તિ ! આપને નમસ્કાર ! (૧૦) આપજ પ્રજ્ઞા બનીને ઉત્પત્તિ કરો છો, વિષ્ણુરૂપે રક્ષા કરો છો, અને વળી પાછી સૃષ્ટિની રચના માટે આપજ ઉદ્ભવરૂપે સહાર કરો છો (૧૧) આપ બધાના સાક્ષી છો, સર્વજ્ઞ છો, બધી વિદ્યાના બાણકાર છો, જ્ઞાની છો, તત્ત્વ પદ્ધતો અર્થ સર્વજ્ઞ (ઇશ્વર) અને ત્વમ્ પદ્ધતો અર્થ જીવ પણ આપજ છો, આપ હે ગુરુ ! સર્વેશ્વર છો (૧૨) આપને સ્વરૂપનું જ્ઞાન છે તેથી આપ જ્ઞાન સ્ફુરાવો છો, અને આ બાળવાના ઉપાધિને લીધે જ આપ આપને પરમાત્મા કહેવરાવો છો

(૧૩) આ ચરાચરનો વિસ્તાર આપની ઇચ્છાનોજ વિસ્તાર છે. આપ જ અમંય્ય જીવઅંશરૂપે સ્ફુર્તો છો, (૧૪) બધા જીવોની જ્ઞાનકળા, જગતનું સમસ્તજ્ઞાન, અને એ ત્વમ્ પદ-રૂપ જીવના પ્રિય જ્ઞાનાત્મારૂપે આપજ છો. (૧૫) માયા અને અવિદ્યાના સંબંધને લીધે જીવ અને ઈશ્વર એવા જે ભેદ થાય છે, તે આપના વિનોદ માત્ર માટે કેવળ ખેલ-લીલાજ છે. (૧૬) આપ સદોદિત આત્માનંદ છો; તત્ત્વ પદના લક્ષ્યરૂપનો અસ્તિ પદની માથે એટલે કે તે-તું-છે-એવી એકતાને લીધે અભેદ હોવાથી આપ અલિપ્ત છો; વળી તત્ત્વ અને ત્વમ્ પદથી પણ પર-એટલે કે તે-તું એવા વાગ્યાર્થથી પર, કેવળ લક્ષ્યાર્થ હોઈને આપ સ્વયં પૂર્ણ છો અને આપ કેવલ્ય છો. (૧૭) આપની આવી રીતે સ્તુતિ કરતા કરતાં વેદ અને શ્રુતિ મૂળાં બન્યાં, ત્યાં મારી પ્રાકૃતની આપનું વર્ણન કરી શકવાની યોગ્યતા કેટલી ? (૧૮) આપ પ્રેમથી ભરેલા પરમ પુરૂષ છો, ચારે પ્રકારની વાચા (પરા, પશ્યન્તી, મધ્યમા, અને વૈખરી) ના ઈશ્વર છો; તેથી હે દેવ ! મારી જીવિમાં પ્રકાશ પાડજે કે જેથી આપનું જ્ઞાન થાય. (૧૯) આપ કૃપામિંદુ જ્યારે વરદાન આપો છો, ત્યારે જ જીવોનું અજ્ઞાન ફેડાય છે, અને પછી અવ્યક્ત રહેલું શિવત્વ આપ સિદ્ધિરૂપે પ્રકટાવો છો. (૨૦) એટલા માટે હું શરણાગત થઈને આપને વિનવું છું કે આપ જ્ઞાનસૂર્ય રૂપે હૃદયમાં ભિગી નીકળો, એટલે હે સ્વામી ! (અવિદ્યારૂપ) અંધકાર ક્ષણમાત્રમાં દૂર થાય. (૨૧) આટલું સાંભળતાં તો શ્રી સદ્ગુરુ પ્રમન્ન થયા અને મારા મુખે પરમાર્થનું વર્ણન કરાવે છે, સમસ્ત શાસ્ત્રોનું મંથન કરીને

જે સાર હશે તે જ હું બોલીશ અને એ સારજ મોક્ષ છે. (૨૨)

卐

પ્રકરણુ ખીજું

અન્યમતખંડન

જેને જાણી લીધા પછી જ ખીજું બધું (સાધન) કરવાનું છે, જેનો સક્ષ અભ્યાસ કરવાનો છે, જેમાં ચિત્તને પાછા ફરીને નિમગ્ન બનીને પડ્યા રહેવાનું છે, (૧) આવા જે અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં યોગીજન નિરંતર રમ્યા કરે છે, તેનાં સાધન હું હવે પ્રકટ કરું છું. (૨) સમુદ્રમંથનમાંથી જેમ અમૃત, અને દહી વલોવીને જેમ માખણ કઢાડે, તેમ હું બધાં શાસ્ત્રોને તપાસીને સાર માત્ર કહી સંભળાવું છું. (૩) આ ઉપરાંત ખીજું કશું કરવાનું નથી; અનેક પ્રકારના ખીજા અભ્યાસ, કે ખીજાં સંકલ્પવિકલ્પાત્મક સાધનો, બધાં છોડી દેજો. (૪) ત્યાં સૂધી મહાવાક્યનું વિવરણ ચિત્તમાં અનુભવ્યું નથી, ત્યાં સૂધી સંકલ્પવિકલ્પાત્મક મતો અને જૂઠાં જૂઠાં દર્શનો બધું કષ્ટદાયક છે. (૫) જે નિરુપાધિક સ્વરૂપ-પોતે પોતાની મેળે અનુભવ્યું નથી, ત્યાં સૂધી જે જે કષ્ટ પડે છે, તેનું કેાણુ માપ કઢાડે ? (૬) વ્રત, તપ અને નિયમોની ભાંજગડમાં ગૂંથાઈ રહેલો બિચારો જીવ જે સંશયની જાળમાં ફસાયેલો છે, તે સંસારરાગરની પેટી પાર કેવી રીતે પહોંચી શકે ! (૭) પૂજા, સ્નાન, તીર્થભ્રમણ, દાન, મંત્ર, યંત્ર, યાગ, હવન એ જેટલા પ્રમાણમાં કરો તેટલું સ્વર્ગ કે પરલોક

આદિનું જ ક્ષણ ભોગવવાનું મળે છે. (૮) જપ, તપ, અને અનેક પ્રકારનાં અનુષ્ઠાન કે એવાં જે સાધનો છે, એનાથી આત્મજ્ઞાન મેળવ્યા સિવાય મોક્ષ કદી પામી મળતો નથી. (૯) જ્યાંસૂધી જીવ અને ઈશ્વરની ઉપાધિનો ભેદ દૂર થઈને-એકતા થઈને, એકતારૂપી સિદ્ધિ (અનુભવ) ન થાય; શબ્દ (સગુણ) બ્રહ્મમાં વિરોધી લાગતા ભેદ છોડીને જ્યાં સૂધી શુદ્ધ સ્વરૂપનો પ્રકાશ ન પડે, (૧૦) ત્વમ્ પદ અને તત્ પદનું જે લક્ષ્ય (શુદ્ધ બ્રહ્મ) તેમાં જે શબ્દ (માયાવાણું) બ્રહ્મ-ત્રિગુણાત્મક વિશ્વમાં વિહાર કરનાર ઈશ્વર અને જીવ) છે, તેના પરોક્ષ ભાગ (વાચ્યાર્થ)નો ત્યાગ કરીને, જે શુદ્ધ છે તેનો અપરોક્ષ અનુભવ ન થાય, ત્યાં સૂધી મોક્ષ કેવો ? (૧૧) જ્યાં સૂધી તે (ઈશ્વર) એક જૂદો છે અને હું એક જૂદો છું એ કલંક તૂટતું નથી, જ્યાં સૂધી સમ્યક્ જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડતો નથી, ત્યાં સૂધી પરમપ્રાપ્તિ થતી નથી. (૧૨) જ્યાં સૂધી ત્રિપદ (તત્ત્વમસિ-મહાવાક્યના તત્, ત્વમ્ અને અસિ એ ત્રણ પદ) નું શોધન ન કર્યું હોય (રહસ્યને ન જાણ્યું હોય), ત્યાં સૂધી (ઉકારના ઉકાર, મકાર, અને અર્ધમાત્રા ણિંદુની પારનું સ્થાન મળતું નથી; દ્વર (નાશવાન) અને અદ્વર (અવિનાશી) નો નીવેડો આવતો નથી અને તૃતીયપુરુષ (પુરૂષોત્તમ) બ્રહ્મનું સમરસમણું આવતું નથી. (૧૩) સત્ ચિત્ આનંદનું વિવરણ, તેમજ કાર્ય-કારણની સમજણ ન પડે, અને શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન ન પમાય, ત્યાં સૂધી મોક્ષ કેવો ? (૧૪) શ્રી સદ્ગુરુના મુખથી કરેલું વેદાન્તશ્રવણ, એવું મનન, અને એના ઉપર જ્યાં સૂધી નિદિધ્યાસન ન કર્યું હોય ત્યાં સૂધી મોક્ષ કેવો ? (૧૫) વેદાન્તનો

સિદ્ધાન્ત છોડી દઇને જે કોઇ બીજા પાખંડ મતનું પ્રતિપાદન કરે છે તેની વાત ન સાંભળતાં મહાવાક્યના અર્થનો અનુભવ કરવો. (૧૬) વેદોના પૂર્વ ભાગમાં સૃષ્ટિનો ક્રમ વર્ણવ્યો છે અને એ પ્રમાણે જે ધર્મો વર્ણવ્યા છે, (પરમાર્થી આધકે) તે બધા છોડીને, વેદના અંત ભાગ (ઉપનિષદ્) નું એટલે વેદાન્તનું રહસ્ય ગુરુમુખથી જાણી લેવું. (૧૭) વેદાન્તને જ્યાં કશું વધારે બોલવાનું રહેતું નથી, તેમજ સિદ્ધાન્તી પણ જાણીને ન જાણ્યા જેવો થઇ રહે છે, એ જાનેનો જ્યાં મેળ થાય છે, તે કૈવલ્યપદ મેળવી લેવું. (૧૮) જીવ અને ઈશ્વરનો જ્યાં મેળાપ (એકતા) થાય છે, એજ નિર્વાણરૂપી પરમપદની પ્રાપ્તિ કહેવાય છે, અને ત્યાં દૈત્યુદ્ધિની અડચણ દૂર થાય છે. (૧૯)

પ્રકરણ ત્રીજું

મહાવાક્ય વિવરણ:-

જે સર્વસાક્ષી અને સર્વેશ્વર જ્યારે આદિશકિતનો અંગીકાર કરીને સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, અને સંહાર કરે છે ત્યારે તે શબ્દ (માયોપાધિક શ્રદ્ધા) કહેવાય છે, (૧) સ્થૂલ દૃષ્ટિથી જે જે જોવાપાયા છે (જે જે પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે) તે બધાંને છોડી દેવાં. અને પછી દૃષ્ટાપણ તરીકે જે એક અદૃશ્ય બાકી રહે છે, તેજ શુદ્ધ પરમાત્મા છે. એમ જાણવું. (૨) એ

સર્વજ્ઞ અને સર્વેશ્વર છે એવો બધાં શાસ્ત્રોનો નિર્ણય છે;
 મેને જ્ઞાનમાત્ર, અને પરાત્પર બાણવાનો છે. (૩) અનંત
 કિતનો એ દૃષ્ટ છે; સ્થાન કે માપ વગરની એની પ્રતિષ્ઠા
 , જે બધે અપરિમિત ઘન (નક્કર) ભરેલો છે, તેનો પાર
 હં પામી શકે એમ નથી. (૪) તેને જ શુદ્ધ બાણવો અને
 અશુદ્ધ અને શબ્દપણું છે, તેનો નિરાસ કરવો. એ જ
 નાન, આનંદ અને સિદ્ધ પરમેશ્વર છે. (૫) બ્રહ્માંડ,
 રણ્યગળ (બ્રહ્મા), માયા અને વ્રણ દેહથી જે વેગળો છે
 ને મહામાયા, મૂલ પ્રકૃતિથી જે વિલક્ષણ (વિરૂદ્ધ લક્ષણ
 ળો) છે. (૬) ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને સંહાર, તેમજ
 ક્ષીપણું જે બધા વ્યવહાર થાય છે, તે બધી અવસ્થાઓમાં
 ચોતે ચોતાડપે અપાર રહેલો છે, (૭) બ્રહ્મા, વિષ્ણુ,
 અને ચોથો આ સર્વેશ્વર, એનાથી પણ જે વેગળો છે
 અપરંપાર શુદ્ધ બ્રહ્મ છે. (૮) આવી રીતે જોતાં જીવ
 વિદ્યાથી રહિત અને કામ્યકર્મોત્તીત છે એમ બાણવું.
) રમ્બલ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને ચોથો મહાકારણ દેહ; જાત્રિતિ,
 જન, સુપુષ્પિત અને ચોથી તુરીયા; (૧૦) વિશ્વ, તૈલસ,
 રા, અને પ્રત્યગાત્મા સર્વજ્ઞ, આ બધી અભિમાનીઓની
 શા શબ્દના ત્વમ્-પદના અર્થમાં વપરાય છે. (૧૧) જ્યારે
 ત્વનો નિરાસ થાય છે, ત્યારે આ બધાનો દૃષ્ટ જ્ઞાનઘન
 ટ થાય છે અને શુદ્ધ (બ્રહ્મ) ની પ્રતિષ્ઠા થાય છે.
) શબ્દ (બ્રહ્મ) નો વાચ્ય (જોલતાં વેંતજ જે સમજાય
) પક્ષ છે અને શુદ્ધ (બ્રહ્મ) નો લક્ષ્ય પક્ષ છે. આ લક્ષ્યની
 તા જ્યારે સમજાય છે; ત્યારે સિદ્ધિ (મોક્ષ) નો લાભ

છે. (૫) તે કેવી રીતે સાધી લેવું કે જેનાથી નિત્ય
 તૃપ્તિ થાય, એ નિશ્ચયાત્મક યુક્તિ એકાગ્રતાથી માંલજ. (૬)
 પણ તે પહેલાં આત્મસ્વરૂપના પરિજ્ઞાન (જોખખાણ) નાં
 સાધન કહું છું, કે જે જાણ્યા વગર તું ધ્યાન કેાનું ધરીશ !
 (૭) એટલા માટે પહેલાં આત્માની સમજણ મેળવવી; પછી
 એનું સાધન કરવું; એ વિના કેવલ એનો અનુભવ કેવી રીતે
 મેળવાય ! ? ૮) જે યુક્તિથી તે એક છે એવી બુદ્ધિ થાય છે
 તે સાંભળ; “ હું છું ” એવું તો તું નિઃશંક જાણે છે, ના !
 (૯) “ હું છું ” એટલું માત્ર જાણે છે, પણ “ હું કેાણ છું ? ”
 એ તું જાણતો નથી. ત્યારે તું તને પોતાને શા માટે જાણતો
 નથી ? લલા ! (૧૦) તું કેાણ ? ક્યાંથી આંચો ? ક્યાં
 જવાનો છે ? અનેક વખત આંચો અને ગયો, છતાં એનો
 વિચાર પણ તારે પડેલે પડ્યો કે હું પોતાને જાણી લઉં !
 (૧૧) તું દેહ છે કે દેહનો તું ? તું કેાણ છે ? દેહ તને જાણે
 છે કે તું દેહને જાણે છે, એનો વિચાર કરી જોતાં તને
 સમજાશે કે તું પોતે દષ્ટા છે અને આ દેહ તારું દૃશ્ય છે.
 (૧૨) તું વિચાર કરીને જો એટલે તને જણાશે કે બહાર
 અને અંદર જે દેહ છે, તેનો તું જાણે છે અને તેને તું અલ-
 કારની પેઠે ધારણ કરીને ફેરવે છે. (૧૩) પંચતત્ત્વનું આ
 જોખનું પહેરીને તું ખીજા ભૂતો (દેહધારીઓ) ની વચમાં
 એને ફેરવ્યા કરે છે; પણ એ દેહનું જ તને કાંઈ જ્ઞાન છે ખરું ?
 (૧૪) આવી રીતે જે દૃશ્ય ગુણ છે, તેનો નિરાસ કરીને તું તને
 પોતાને જાણ અને ‘ હું દેહ છું ’ એવી જે ભ્રાન્તિ છે તે છોડી દે.
 (૧૫) દેહના સમસ્ત અવયવોનો તું એક જ જાણે છે; તું

બૂદો છે અને એ (અવયવો) બૂદો છે એ વિચાર કરીને જરા
 નેતાં શીખ. (૧૬) વાળ, ચામડી, નાડીઓ, માંસ અને હાડકાં
 એ પાંચ કઠિણ ભાગ પૃથ્વી તત્ત્વના છે અને તું એનો જ્ઞાતા
 છે. (૧૭) લાળ, મૂત્ર, લોહિ, મનસ્સ અને વીર્ય એ પાંચે
 પ્રવાહી અંશ જળતત્ત્વના છે અને એનો તું દૃષ્ટા છે. (૧૮)
 ભૂખ, તરસ, આળસ, નિદ્રા અને મૈથુન આ પાંચ
 અંશનો અગ્નિ તત્ત્વને લીધે વ્યવહાર થાય છે એનો તું
 જાણનાર છે. (૧૯) ચાલવું, દોડવું, સ્થિર રહેવું, ફેલાવું કે
 મંકાય થવો એ પાંચે ચંચળ ગુણ વાયુ તત્ત્વના છે એ તો તું
 જાણે છેજ. (૨૦) કામ, ક્રોધ, શોક, લોભ અને ભય એ પાંચ
 ગુણ આકાશ તત્ત્વનાં લક્ષણ છે એ તને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.
 (૨૧) આ પાંચ તત્ત્વોના પચ્ચાસ અંશોને તું જાણે છે, તેથી
 એ બધાં તારાં દૃશ્ય છે અને એજ સ્થૂલ દેહ કહેવાય છે. (૨૨)
 જન્મે છે, પછી રહે છે, વધે છે, બદલાય છે, ઘરડો થાય છે
 અને મરણ પામે છે—આમ જન્મ, અસ્તિત્વ, વિવર્ધન, પરિ-
 છામ, જરા અને મૃત્યુ—એ સ્થૂલ દેહના છ વિકાર છે. (૨૩)
 એવી જ રીતે એનો રંગ, નામ અને રૂપ પણ તું જાણે છે,
 તેથી એવા એ વિભત્તીય દેહની, તું જે આત્મા છે, તેની સાથે
 એકતા કેવી રીતે થઈ શકે ? (૨૪) તું તો નિરાકાર આત્મા
 છે; દેહ આકારવાળો છે એમ તું જાણે છે; લાકડામાં અગ્નિનો
 સંચાર છે—સર્વત્ર અગ્નિ વ્યાપક છે—છતાં લાકડાં કરતાં
 અગ્નિ બૂદો છે એમ તું જાણે છે. (૨૫) એ જ રીતે આ
 સ્થૂલ દેહમાં તું—આત્મા—વાળના છેડા સૂધી વ્યાપીને
 ભરપૂર ભર્યો છે, એ તું જો તપાસી જોઈશ તો તરત જ ખબર

ધડથે. (૨૬) છતાં આ દેહ તને જાણતો નથી; તું જોને જાણે છે અને એ જો જાણવાપણું એટલે જ્ઞાન છે તેજ તું પોતે આત્મા છે; પરંતુ તું નથી પુરુષ કે નથી સ્ત્રી. # (૨૭) આત્મા ત્યારે જાગત હોય છે ત્યારે દેહનો બધો બાહ્ય વ્યવહાર થાય છે અને ઇન્દ્રિયો દ્વારા વિષયોના લોગ લોગવાય છે. (૨૮) હું અમુક નામનો કે અમુક રૂપવાળો છું, એ અભિમાન ધારણ કરનાર તો વિશ્વ (જાગત અવસ્થાના કર્તા લોકતા અહંકારતું એ નામ) છે. તું તો એનાથી વિલક્ષણ, એ બધાનો જાણનાર જ્ઞાનમાત્ર આત્મા છે. (૨૯)

પ્રકરણ પાંચમું

લિંગદેહનિરસન

જ્ઞાનથી સાંભળવું, સ્વચાથી સ્પર્શ જાણવો અને નેત્રથી જૂઠાં જૂઠાં રૂપ જોવાં; એ જ પ્રમાણે (૧) જીભથી તું સ્વાદ લે છે, નાકથી સુગંધ જાણે છે, વાચાથી તું બધા અક્ષરો ઉચ્ચારે છે, (૨) હાથથી લેવડદેવડ કરે છે, પગથી હાલેચાલે છે, ગુહો-

* નામ, રૂપ, વર્ણ, આશ્રમ, પુરુષ, સ્ત્રી, અવસ્થા, વગેરે બધા દેહ (સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ)ના ધર્મ છે. સમાધિ કે સુપુષ્ટિ (નિદ્રાવસ્થા)માં એ કર્તા ભેદ રહેતા નથી. કેવલ સ્વપ્ન, અને જાગત અવસ્થા, કે જે દેહ અને અંતઃકરણની છે, એમાં જ એ ભેદ અને ભેદબુદ્ધિનો વ્યવહાર થાય છે, એ બધાનો દૃષ્ટા જ્ઞાતા, સાક્ષી, નિર્લેપ, લિંગભેદ વગરનો આત્મા કેવલ, ચૈતન્ય, સુખ, સત્તાસ્વરૂપ, એક, અખંડ, નિત્ય અને અવિકારી છે. .

ન્દ્રિયથી રતિભોગ ભોગવે છે અને ગુદાદ્વારથી મલત્યાગ કરે છે;
 (૩) આ ઇન્દ્રિયોની ઓથે રહીને તું જ તારું અસ્તિત્વ ઓળ-
 ખાવે છે. (ઇન્દ્રિયોને પ્રકાશ એટલે કે જ્ઞાન આપે છે.) તું
 તો ઇન્દ્રિયોથી વિલક્ષણ—જૂદો કેવળ સાક્ષીરૂપ છે. (૪)
 સાંભળવું, સ્પર્શ કરવો, જોવું, ચાખવું અને સૂંઘવું આવી
 ક્રિયા જ્ઞાનેન્દ્રિયો કરે છે, અને એના પાંચ વિષય છે. (૫)
 શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જ્ઞાનેન્દ્રિયના વિષય છે.
 જોણવું, લેવડદેવડ, ચાલવું, રતિભોગ અને મલત્યાગ એ કર્મે-
 ન્દ્રિયોનાં કર્મ છે, અને એ કર્મેન્દ્રિયોને તું જાણે છે. (૬)
 પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને સમાન આ પાંચ વાયુનાં
 સ્થાનતું તને પોતાને એકલાને જ જ્ઞાન છે. (૭) અંતઃકરણ,
 મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર આ પાંચ ભેદે તું સ્ફૂરણ
 પામે છે અને એને જાણે છે, એવો તું આદિકાલથી સ્વયંભૂ
 જિજ્ઞેષુ છે. (૮) અંતઃકરણની સ્ફુરણ સૂક્ષ્મ હોઈને એમાં
 વૃત્તિના તરંગો જોડ્યા કરે છે. એનો જાણનારો જે અક્ષર
 (અવિનાશી આત્મા) તો સ્વયંસિદ્ધ છે. (૯) પહેલાં
 વૃત્તિનું સ્ફુરણ થાય છે, પછી એની સમજણ પડે છે એમ
 કહેતો નહીં; જ્ઞાન તો પ્રથમથી જ પોતે પોતાની મેળે વિરા-
 જમાન છે. (૧૦) અંતઃકરણની વૃત્તિનું એ સ્ફુરણ થયું તે
 જ સંકલ્પવિકલ્પાત્મક મન અને નિશ્ચયાત્મક થાય ત્યારે એ
 (સ્ફુરણ) જ બુદ્ધિ કહેવાય છે. (૧૧) નિશ્ચય કરીને
 બુદ્ધિએ જે અર્થ (વિષય) પકડયો અને એમાં અનુસંધાન
 કરનારી જે વૃત્તિ તે ચિત્ત, અને એ ચિત્તની ત્યાર પછીની જે
 પ્રવૃત્તિ થાય છે તે અહંકાર. (૧૨) આવી અંતઃકરણની

પાંચ પ્રકારે સ્ફુર્તિ થાય છે, તેને સ્વયંપ્રકાશ આત્મા બહે છે, તેથી સ્વસંવેદ (ચોતે ચોતાને બાણનાર) મૂર્તિ આત્મા તું જ છે. (૧૩) રૂમાંથી જેમ દોરો નીકળે છે, છતાં રૂથી જૂદો દેખાય છે, તે જ પ્રમાણે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર સ્વરૂપમાંથી નીકળેલાં હોવા છતાં પણ (આત્માથી) જૂદાં જણાય છે. (૧૪) દોરાનો વળ ઉકેલાય નહીં ત્યાં મુધી એ દોરો જ છે, પરંતુ વસ્તુતઃ એ રૂ જ છે. વળ ઉકેલાય કે ન ઉકેલાય પણ રૂ કરતાં એ જૂદો પદાર્થ નથી. (૧૫) અથવા પાણી ઉપર તરંગ ભેઠે છે, છતાં એ પાણી કરતાં કંઈ જૂદી વસ્તુ નથી, એ તરંગ એસીને ગળી ગયો કે પાણીમાં પાણીરૂપ થઈ જાય છે. (૧૬) પરંતુ એ તરંગમાં પાણી સિવાય બીજું કંઈ વિજાતીય (સ્વરૂપે જૂદી) વસ્તુ નથી, તેવી જ રીતે મન પાછું વળીને આત્મામાં લીન થયું, એટલે મન, મન જ રહેતું નથી. (આત્માકાર જ થઈ જાય છે.) (૧૭) એ દોરો વળને લીધે અને તરંગ વાયુને લીધે જેમ જૂદો દેખાય છે, તેવી જ રીતે આ લિંગદેહ (અંતઃકરણ વગેરે)ના ઉભરાતું કારણ માયા છે. (૧૮) દોરો ઉકલી ગયો અને તરંગ એસી ગયો, એટલે વળ અને વાયુનો જેમ આપોઆપ લય થાય છે, તેમ આત્મજ્ઞાન થતાં જ (લિંગદેહનું કારણ) માયા મિથ્યા બને છે. (૧૯) તરંગનું પાણી સાથે, તેમ જ દોરાનું રૂ સાથે એકથ થતાં જેમ દ્વૈતનો ભાસ નીકળી જાય છે (અને રૂ તથા પાણી એક જ વસ્તુ રહે છે), તેમ મન સ્વરૂપમાં (પાછું વળીને) સમરસ થતાં જ અજ્ઞાન (માયા, દ્વૈતભ્રમ ઇત્યાદિ) નાશ પામે છે. (૨૦) તાત્પર્ય એ કે આ સ્ફુર્તિકલ્પના-
અપૂર્ણ

*સદ્વર્તનના નિયમો

[સૂક્ષ્મ તરીકત મુજબ]

લેખક:-પ્ર. શ્રી. સાગરમહારાજ

૧. પ્રકારની દુનિયામાં જીવવું; અને, નાહીં કે પ્રમાણની દુનિયામાં. પ્રમાણમાં જીવનારા ભૌતિક જગતમાં જીવે છે, તેને હમેશ જ ખોટ જાય છે; (કારણ કે,) નિરંતરનો અને નિશ્ચિત લાભ કોઈ પણ પદાર્થમાં હોતો જ નથી; (પરંતુ) દિવ્ય અને આધ્યાત્મિક દુનિયામાં એટલે પ્રકારના વિશ્વમાં જે જીવે છે, તેનું અસ્તિત્વ સ્થાયી છે; કેમકે, તે દિવ્ય લક્ષણોનાં દર્શનનો ગ્રાહક હોય છે, કે જે ભૌતિક તત્ત્વવિષયક નહીં, પણ નિરંતરના આંધકારી દિવ્ય તત્ત્વસ્વરૂપ જ નિરંતરનો ગ્રાહક છે. જ્યાં કશી જ ખોટ કદાપિ જતી નથી.

*પ્ર. શ્રી સાગર મહારાજ પોતાના મિત્ર અને શિષ્ય વર્ગને સૂક્ષ્મ સાહિત્યમાંથી આવી અમૂલ્ય જ્ઞાનકંડિકાઓ અવારનવાર મોકલ્યા કરતા, જેમાંની ઘોડી એક એમના પુત્ર શ્રી. યોગીન્દ્ર જગન્નાથ ત્રિપાઠી એમ.એ. તરફથી મળી છે; એમાંના પ્રકાર જેવા કેટલાએક શબ્દો આપણાં શાસ્ત્રોની પરિભાષા સાથે બંધ બેસે એવા નથી, છતાં પણ જે અર્થમાં એ શબ્દો વપરાય છે એનો લક્ષ્યાર્થ આર્થ શાસ્ત્રોની તત્ત્વજ્ઞાનના પરિભાષાના અર્થથી જરા પણ ભ્રૂંદો પડતો નથી. વાચકવર્ગને આ ભાગ અવશ્ય પસંદ પડશે એવી આશા છે:-તાંત્રી

વિજ્ઞા અને આ સ્વામી જ “દિલ્લિ” દર્શન;” કારણ કે તેમાં ચિત્તને “પાતાલ વળવાપણું”--ચિત્તશમન (અધરા ઉપરામય) છે કે જે વિષયો જ્ઞાતાત્માની અને ઉચ્ચતર આત્માની વચ્ચેની માધ્યમિક સ્થિતિ છે--“નિરુપ” થી “રૂઢ” તરફ.

૧૬:--તમારો વિષયો જીવ તમને એવા બનાવવાને ઇચ્છે છે કે જાણે જુએ મરતું ગયેલું. જે તમે તેનું સંભાળશો તો તમારી તમામ આધ્યાત્મિકતાનો વિનાશ થશે.

તમારા વિષયો જીવતાત્માને મૂલ્યે મારો અને એમ કરીને તમારા જ્ઞાતાત્માને ધર્મપરાયણ રહેવાને શક્તિમાન બનાવો.

૧૭:--જે જીવતાત્મા દુનિયાદારીમાં રમી પચી રહેલો હોય, અભિમાની હોય અને વિષયો હોય, તે પદાર્થોના સ્વાસ્થ્યને નોંધી શકતો નથી, પણ પદાર્થોની ખોટી અને અવળી રીતે જ જુએ છે.

૧૮:--જે જીવતાત્માનું વલણ સ્વભાવથી જ મૂર્ખતા તરફ હોય છે, તે ફેરવતું દર્શન અને ફેરવતું જ્ઞાન પામી શકતો નથી; અને તેથી કરીને તેને ધર્મની અને જ્ઞાનની વાતમાં અંધાપો જ રહે છે.

૧૯:--જીવતાત્મા માત્ર પોતાના હૃદયના અંધાપાને લીધે અને અજ્ઞાનને લીધે જ જ્ઞાનના પ્રકાશને, સત્ત્વ પુરુષને અને પરમાત્માને ઓળખી શકતો નથી.

૨૦:--આ દુનિયાની જીવંતી તો માત્ર એક રમતગમતનું નાટક છે, પણ લોકો જે જાણે તો, સ્વંત્ર જીવન તો. હવે પછીના પરમાત્માના અમરગદમા છે, એટલે કે માણસગત સાથે આ લોકના સુખ માટે વ્યવહાર રાખવો, તે કરતાં, ફેરવ સાથે પરલોકના સુખ માટે વ્યવહાર રાખવો એ જીવને માટે ધણું જ વધારે અગત્યનું છે.

૨૧:--પરમેશ્વર તરફ સારા પ્રેમનો અગ્નિ ઉત્પન્ન થયા વિના, પ્રત્યક્ષ, ઉપવાસ વગેરે કર્મકાણ્ડના વિધિઓ દેવળ નિષ્ફળ છે, અને જીવતાત્મા જ્યારે દિવ્ય ગુણો વહે પરમેશ્વરનો પ્રકાશ સ્વીકારવાને યાત્રા થાય, ત્યારે જ, પરમેશ્વર તરફના સારા પ્રેમનો અગ્નિ તેનામાં ઉત્પન્ન થાય છે.

એક શુભેચ્છા

‘ ઉત્થાન ’ એ જ્ઞાનસાધન આશ્રમ-છોટાઉદેપુરથી શ્રી સ્વામી સ્વયંજ્યોતિષ મહારાજના તંત્રીપણા નીચે પ્રકટ થતું ગુજરાતી ભાષાનું માસિકપત્ર છે. ઘણા લાંબા સમયથી ગુજરાતને એવા માસિકપત્રની જરૂરીયાત હતી. એ દ્વારા ગુજરાતી જનતાને અધ્યાત્મવિદ્યાનું મહત્ત્વપૂર્ણ વાચન મળશે એ નિર્વિવાદ છે. વિદ્વાન્ વિચારકો, અનુભવી મહાત્માઓ અને જ્ઞાનવાન સંન્યાસીઓએ લખેલા મહત્ત્વના આત્મજ્ઞાનના લેખો એમાં આવશે, અને પ્રત્યેક જ્ઞાસુને તેા એ જ્ઞાનમાર્ગનેા એક ભોમીઓ થઈ પડશે.

શ્રી સ્વામી સ્વયંજ્યોતિષ સંયુક્ત પ્રાન્ત અને ગુજરાતમાં જિજ્ઞાસુઓને વાતચીતદ્વારા સત્સંગનેા, સાધન માટે અંગત ઉપદેશનેા અને પોતાના શિષ્ય સમૂહનાં આરિત્ર-ગઠન થાય તેવા શિક્ષણનેા લાભ આપીને એકંદરે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેવું શાંત, અને એકાંત છતાં સ્થાયી કામ કરી રહ્યા છે. પરમાત્મા એમના શરીરને નિરોગી રાખીને દ્વીર્ધાયુધી કરે ! અને જે આવી ઉત્તમ તેમજ નિઃસ્વાર્થ પ્રકારની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તે ચાલુ રાખવાનું એમને મનોબળ આપે !

‘ ઉત્થાન ’ ની ખૂબ ઉન્નતિ થાઓ ! એનેા બહોળો ફેલાવો થાઓ ! એ હમેશાં ચાલુ રહો ! એ ઉત્થાન શાંતિ, જ્ઞાન, પ્રેમ, આનંદ તથા આત્માનુભવનું પ્રચારક થાઓ અને માનવસમૂહને અધ્યાત્મમાર્ગમાં લક્ષ્યસ્થાને પહોંચાડવામાં માર્ગવાહક બનવામાં નિમિત્ત બનેા !

આનંદ કુદિર
હપીકેસ તા ૨૦-૪-૪૧ } સ્વા. શિવાનંદ સરસ્વતી.

પ્રાસંગિક સમાચાર.

(૧) પાલીતાણા-આપાલી પૂનમની ચાવઝ કરવા માટે આ

વર્ષે સુમારે ત્રણેક હજારથી પણ વધારે યાત્રીઓ આવ્યા હતા.

(૨) રાજકોટ-વિવેકાનંદ ગુરુકુલનો વાર્ષિક ઉત્સવ તા. ૬ જૂલાઈએ

ઉત્સાહભરે ઉજવાઈ ગયો. (૨) અમદાવાદ-ગ્રાવણ માસમાં સાળર-

મતીમાં સ્નાન કરવા જનાર ભાવિકોની બીડમાં ડોઘ અનિચ્છનીય

બનાવ ન બનવા પામે, એટલે ત્યાંની હિન્દુ સભાએ સ્વયંમેવકોની

ભરતી કરવાની અને એમની સંજામતી માટે સવારના ચારથી દસ

વાગતા સૂધી સ્વયંમેવકોને રાખવાની વ્યવસ્થા કરવાનું નક્કી

કર્યું. (૪) કાંકરીઆ તળાવ પાસે ત્રણેક માસથી ચંદનદાસ

ગુરુ સુન્દરદાસ નામનો બાવો રહેતો હતો. મ્યુનિસિપાલિટીએ ત્યાં

બાગ તૈયાર કરવાના વિચારથી એને ઊંડી જવા કહ્યું, પણ બાવાએ

આમે થતાં પોલીસને બોલાવવી પડી; જપાજપી થઈ, બાવાએ ત્રિશૂળ

જિગમગું; પટ્ટાબાજારે શ્વા માંડી; એને પોતાને તથા એકાદ પોલીસને

ધમકાઈને દિવ્ય શુ પકડાયા, અને એમના પર કેસ ચલાવાયો.

સંપાદક દ્વારા

(૫) લાહોર-પાંચ પંદર બાળકો દીંગલાદીંગલીનાં લગ્નની રમત કરવા એકઠાં થયાં; સાચાં લગ્નની પેઠે રમતનો દાહમાઠ કરવા જતાં ફટાકડા ફેડવા માંડ્યા, અને પરિણામે પોટાશની શીશી ફાટતાં અકસ્માત થયો; આઠ બાળકો અને બીજાં ચારેક માણસોને ઇજા થઈ; સોને ઇસ્પીતાલમાં લઈ જવાં પડ્યાં. (૬) લંડન:-મરજીદ બાંધવા અને ઇસ્લામી સંસ્કૃતિના પ્રચાર માટે કેન્દ્ર બાંધવા બ્રિટિશ સરકારે જમીન ભેટ આપવાની જાહેરાત કરી છે. (૭) અમરેલી-જૂહાઈના પહેલા અહવાડીઆમાં વરસાદની સાથે આકાશમાંથી લોહીનાં ટીપાંની વૃષ્ટિ થઈ; એકાદ માઇલના વિસ્તારમાં આમ બન્યું અને ખેડૂતોએ નજરે જોયું એમ સંભળાય છે; બીજે દિવસે એમાંથી અસંખ્ય લાલ રંગનાં છવડાં ઉત્પન્ન થયાં. (૮) હાંસેર:-એક શિવાલયને તોડી અંદરથી કોઇ પાર્વતીની મૂર્તિ ઉપાડી ગયું; પોલીસની તપાસમાં થોડા પકડાયા, અને દૂવામાંથી મૂર્તિ મળી આવી. (૯) ભાવનગર-રાજ્યના કાંકય-વેળાવદર રસ્તા ઉપર નાના એવા આવળા નામના ડુંગરમાં એક ભોંયડું છે, ત્યાં થોડા દિવસો પહેલાં ઘડાકા થતાં બેએક આંગળ પહોળો અને સોએક હાથ લાંબો ખાડો પડી ગયો; ગરમ હવા એમાંથી નીકળ્યા કરે છે એમ કહેવાય છે. (૧૦) સુરત-ઐયાનના કેટલાએક વણિક મહાજનો કેરીના કંડીઆ લઈ હોડી વાટે સુરત આવતાં, વાવાઝોડાતું તોફાન થયું; શેડીઆઓ ગલરાયા; “ ગમે તેટલા રૂપીઆ લો પણ અમને જિગરો ” એવી કાકલુદી કરી, એટલે જીવના જોખમે એમને બીજા માણસોએ બચાવ્યા; કાંઈ બિતરતાં જ “ ગમે તેટલા રૂપીઆ ” ને બદલે થોડા આના આપીને એ ઉદાર મહાજનોએ પતાવ્યું. (૧૧) ઉનાવા-આગ્રમ તરફથી કલોલ, વીજપુર, હલેગામ વગેરે તાલુકામાં તથા ઉનાવાની આસપાસ દર વર્ષના રિવાજ મુજબ આ વરસે પણ મહત્ત દવાઓ વહેંચાય છે. (૧૨) દુધરેજ-અહિંના મંદિરના મહન્ત શ્રી જીવરામદાસનો

તા. ૧૭-૭-૪૧ ને રોજ યુવાન વયે દેહાન્ત થયો. (૧૩) ગુજરાત
તથા કાશિયાત્રામાં અતિવૃદ્ધિને લીધે આશરે ૧૦૦૦૦ મકાનો પ
ગયા અને ૫૦૦ પશુઓ તથા ગયાં છે. (૧૪) બનારસ-હિં
નેતાઓની પરિષદમાં ભારત ભૂવલ્ય પં. માધવીયાજીએ કહ્યું
“ મનુ તથા વેદવ્યાસે એવા નિયમો પડ્યા છે, કે જ્યારે માણસ ઉપ
હિંસાત્મક હુમલો થાય તો તે પોતાનો બચાવ હિંસાથી કરી શકે. ”
(૧૫) કલકત્તા-અહીંની યુનિવર્સિટીએ સર સર્વપલ્લી રાધા
કૃષ્ણનને ‘ ડોક્ટર ઓફ લોઝ ’ ની પદવી આપવાનું નક્કી કર્યું છે.
(૧૬) સુબર્ષ-શ્રી આનંદીલાલ પોદાર આયુર્વેદિક કોલેજની
ઉદ્ઘાટન ક્રિયા ગયા મહિનામાં સુબર્ષ સરકારના સહાયક-
શ્રી. નાઈટના હાથે થઈ. શેઠ આનંદીલાલ પોદારની ઉદાર રકમમાંથી
આ કોલેજ સ્થપાઈ છે. (૧૭) ગોંડલ-આવાઓનો વેશ પારણ
કરીને વાઘરીઓ આસપાસ ગામડામાં બધે ફરતાં કરતાં, તેમને પકડવામાં
આવ્યા છે. (૧૮) સિંધ-શ્રી. સીંધવાને કોમી એકતાના પ્રચાર
માટે સિંધનાં ગામડામાં ફરતાં મહિઆરી નામના એક ગ્રમમાં હિંદુ-
મુસ્લીમ પ્રગતો અદ્ભુત મેળ દેખાયો. ત્યાં મરજુદ અને મંદિર
એક જગ્યાએ આવેલાં છે, એટલું જ નહિ પણ વચ્ચે એક નાની એવી
દિવાલ જ છે; મંદિરની આરતીથી મુસ્લિમોને અને મરજુદની બાંગળી
હિન્દુઓને કશી દખલ ત્યાં થતી હોય, એમ જણાતું નથી. અદ્ભુત
ભાષાઓની લાગણીથી એ બંને કોમ ત્યાં રહે છે. (૧૯) પાટણ-
આમજીની તેર વરસની એક છોકરીને પ્રજુદર્શન થાય છે એમ વાત
ચાલે છે. છોકરી કહે છે કે “ મને ભગવાન દેખાય છે અને મારાં
મા-આપને એક મહીના પછી દર્શન થશે એમ ભગવાન કહે છે. ”
(૨૦) હાદા-ત્રિપુરા નરેશે હાદાના કોમી દુસ્સડથી મુઠદાનમાં
ઉતરેલા હિન્દુઓને સહાયતા કરવા માટે રૂ. ૪૦૦૦૦ ની ઉદાર રકમ
આપવાની જાહેરાત કરી છે.

સ્વા. સ્વયંજ્યોતિ તીર્થકૃત પુસ્તકો

કિરણકલાપ—વૈરાગ્યની વિશિષ્ટ પામતી ભાવનામાંથી લખાયેલાં,
પ્રાર્થના અને પ્રકૃતિમાં પરમાત્માનાં દર્શન દ્વારા પરમપદ પ્રાપ્ત
વાળનારાં કાવ્યોનો સંગ્રહ.

કિંમત આઠ આના

ભર્ગદર્શન—જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ અને વિશુદ્ધ અદ્વૈત ભાવનાને
પોષણ આપનારાં ઉપદેશપૂર્ણ ભજનોનો સંગ્રહ; આમાંનાં ઘણાં-
ખરાં પરમદેવ શ્રી સ્વામી રામતીર્થજીનાં અંગ્રેજી તથા ગુર્જરી
ભજનોના અનુવાદરૂપે છે.

કિંમત છ આના

શ્રીસદ્ગુસ્તુતિશતક—શ્રી હનુમાલિન્ન પરમ કરુણાકર શ્રી
સદ્ગુરુ પ્રતિ અદ્વૈતુકી ભક્તિ વધારી, જ્ઞાનવૈરાગ્યનો બોધ કરનારો
અને તત્ત્વમાં તલ્લીન કરે એવો, નિત્યપાઠમાં ઉપયોગી થાય એવો
અનુબદ્ધ વૃત્તમાં ગીતોરેલો સ્તુતિસંગ્રહ.

કિંમત ત્રણ આના

શ્રીસદ્ગુરુશિક્ષાશતક—શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના અન્તરંગ
સાધનદ્વારા સાધકને તત્ત્વજ્ઞાનનો અધિકાર અપાવી લક્ષ્યબોધ
કરાવનારો, જુજંગ વૃત્તમાં ગીતોરેલો શિક્ષાગ્રંથ.

કિંમત ત્રણ આના

મીરાં અને રાણો—મીરાંની અદ્વૈતુકી ભક્તિ અને વૈરાગ્યની ચર્ચા
કરતો એક અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સંવાદ.

કિંમત બે આના

વ્યવસ્થાપક : જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છોટાઉદયપુર, પૂર્વ ગુજરાત

‘‘ ઈતિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય ધરાન્ નિધોધત ।
છેદો સાંધક ! જગો ને આશાયવર મેળવો,
આત્મબોધ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન દેખવો.

પ્રત્રી
સ્વા. સ્વયંભ્યોતિ તીર્થ
જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છોટાઉદેપુર, (૫૩ ગૂજરાત)

વડોદરા રાજ્યનાં પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર

ઉત્થાન—અધ્યાત્મવિદ્યાનું માસિક પત્ર.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે

હિંદ	જર્મી	આફ્રિકા	એક અંકની કીમત
રૂ. ૩-૮-૦	રૂ. ૪-૦-૦	શિં. ૮-૦	રૂ. ૦-૬-૦

પુસ્તકાલય માટે ખાસ રૂ. ત્રણ

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે. અને વર્ષ વચ્ચે ગ્રાહક થનારને પાછલા અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહીનાની ૧૬ મી તારીખે રવાના થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજદીકની પો. ઓ. માં તપાસ કરવી અને પછીજ કાર્યાલયમાં લખવું. મહીનાની આખર તારીખ સુધી લખનારનેજ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કીમત લઈને અપાશે (૩) પત્ર વ્યવહાર કરનારાઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે ગ્રાહકનજર સાથે લખવું. જવાબ માટે હમેશાં પૂરતી ટીકટો મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ ઠેકાણું સ્પષ્ટ અખરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણાં મોકલવા ઉપરાંત પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરનો પ્રમાણભૂત પત્ર ખીડવો. (૬) ' ઉત્થાન ' વડોદરામાં છપાય છે અને ત્યાંથી રવાના થાય છે પરંતુ એ સંબંધે અધો પત્રવ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો.

નમૂના અંકની કીમત મળ્યા પછીજ અંક મોકલાશે.

પ્રબન્ધક, ઉત્થાન

છાટા ઉદેપુર, (૫૧૭૪૨)

વિનંતી

ગ્રાહકોને:-

૧. ત્રીજો અંક આપને મળશે. વાચકોને ‘ ઉત્થાન ’ ઠીક પસંદ પડ્યું છે એમ એમના સંતોષપત્રો પરથી જણાઈ છે. પરમાત્મા અમને એમાં ઉત્તરોત્તર વિકાસ કરવાની અનુકૂળતા કરી આપે એ જ પ્રાર્થના છે.

૨. અમારો ઉત્સાહ એના જહોળા પ્રચાર ઉપર આધાર રાખે છે. કશા પણ ધનભંડોળ વિના, કેવળ મિત્રોના આશ્રહથી અને મિત્ર લેખકોના સહકારથી સાહસ ખેડ્યું છે. સાહસ એટલા માટે ઠહીએ છીએ કે એમાં જે પૂરતી ગ્રાહક મંજ્યા ન થાય તો વરસ આખરે જરૂર ખોટ આવવાનો ભય છે.

૩. સારા કાગળ, સુઘડ છાપકામ, શુદ્ધ મંરુકારી લાખા અને વિવેચનાપૂર્ણ લેખો, એ બધું ખૂબ પરિશ્રમ અને નાણાંની છત ઉપર આધાર રાખે છે. એટલે અમારો તો એ નો એ જ આશ્રહ-એકની એક જ વાત-કે જે આપને ઉત્થાનના લેખોથી લાભ થાય છે એમ લાગતું હોય, તો એ લાભ ખીલને મળે એ દૃષ્ટિથી-ઉત્થાન ચાલુ રહે અને તે દ્વારા જે જ્ઞાનસેવા કરવા ધારી છે તે યથાશક્તિ થાય, ગૂન્જરાતી

સુદતરંગો વાયુવેગે ઊડતા ઊડતા આપણા ઠાનના પડદા ચીરે છે; માનવહૃદયને હાયવરાળથી દગાડે અને મૂઝવે છે; કુદરતમાં કશું પણ કદી અકુદરતી હોવાનો સંભવ જ ન હોવા છતાં પણ, ટૂંકી માનવસુદ્ધિને આ સંહારકાંડ એવી રીતે ગભગભી મારે છે કે, બધું જાણે કુદરતથી વિરુદ્ધ જનતું હોય! પાંચ પાંચ હજાર વર્ષના ગાળા પછી અદ્ભૂતનાયક પુનઃ જાણે પુકારતો હોય કે—

કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્ત્વમ્મૃદ્ધો, લોકાન્સમાદર્તુમિહ પ્રવૃત્તઃ ।

“હું, લોકોનો સંહાર કરનાર, ખૂબ વધી ગયેલો કાળ છું; અત્યારે લોકોનો ભક્ષક (ઘડક નહિ) થઈને પ્રવૃત્તિ કરું છું.”—
એવું પ્રત્યક્ષ આપણે અનુભવીએ છીએ વિજ્ઞાનની સહાયતા વડે, પૃથ્વીનાં પેટાળ અને આલનાં ઊંડાણમાંથી અવનવી વિદ્યાઓ શોધી શોધીને જાણે માનવકુલે સંહારજ માડયો હોય, એવો મતિજમ માનવભક્ષી માનવોને ચકડોળે ચડાવી રહ્યો છે !

x

x

x

આવી તો કેટલીએ યુદ્ધલીલા આ પૃથ્વીપટ પર રમાઈ ગઈ હશે ! આપણને અત્યારે પણ એ નવીન અને અપૂર્વ લાગે છે; ઇતિહાસ વાંચનારાઓ નવાજૂનાની સરખામણી કરે અને આશ્ચર્ય પામે ! પણ કાલનો સ્વભાવ અને પ્રકૃતિનાં પરિણામ ઓળખનારાને એમાં કશી નવીનતા નહિ લાગે ! અત્યારનાં આયુષ્યોમાં ફેરફાર હશે, શસ્ત્રોમાં નવાજૂની હશે, લડવાની રીતભાત ફેરવાઈ ગઈ હશે, પણ એનું કારણ તો એજ જુગજૂનું—પૃથ્વીપટને ઝેરથી લેવાનું, પૃથ્વીપટના સમસ્ત વૈભવને એકદૃષ્ટિ બોમવરોની વાસનાનું અને સક્ષેપમાં આશુરી સ્વભાવના પ્રદર્શન જેવું જ છે, એમ વિવેકશીલ મનુષ્યને એકજુ સમજાય એવું છે.

x

x

x

માનવમનને એમ થાય છે કે જગત હમેશાં કે' ને કે' અપૂર્વ, નવું, અને નિત્ય નવો અનુભવ આપે એવું એક પ્રયોગમંદિર છે. પરંતુ પ્રસંગોનાં રૂપાન્તરથી કાંઈ જગત નવું થતું નથી; કારણ કે એથી કાંઈ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ બદલાતો નથી; એના એજ અનાદ્યનન્ત નણ ગુણ, એની એજ દેવી અને આશુરી સપદ, એની એજ મોહતૃષ્ણા, એની એજ ભોગવાસના માનવ માનવ વચ્ચે વૈરવૃત્તિ ઉપ-ન્નવે છે, અને યુદ્ધની નોખતો ગડગડે છે. અજ્ઞાનના સ્વભાવમાં નહિ, પણ એના પ્રસંગોના રૂપાન્તરમાં મનુષ્યને નવીનતા અવશ્ય લાગે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ આવો નવીનતાનો રંગ મનુષ્યના ભોગભૂખ્યા હૃદયને ન રહડે, તો એક ક્ષણ પણ એ જીવી શકે ખરો કે ? ! જગત નવું નથી, પણ મનુષ્ય નવો છે; પૃથ્વી નવી નથી, પણ એના ઉપરનો કે લોકલોકાન્તરનો પ્રવાસી આ જીવાત્મા નવો છે, એટલે એને જગત નવું લાગે છે. આમ વિરોધાભાસમાં જીવતો મનુષ્ય, પોતે નવો હોવાનું ભૂલીને જગતને નવું જુએ છે; અવનવી રચનાઓ ગોઠવે છે, અને નવું ભોગવવાની ગડમથતમાં ધરતીમાતાની ગોદમાં અવનવાં રમકડાંથી રમત માડે છે; હસે છે, કડે છે, રમે છે, ઈત્યાદિ ભાવોના વલણમાં અચડાય દીચાય છે; રીખાય છે; અને છેવટે પ્રકૃતિથી હારે છે.

x

x

x

એને નવીનતા લાગે છે ત્યારે તો એ જીવી શકે છે કે; ત્યારેજ એ આગળ વધી શકે છે; આમ ન થાય તો નિરાશા અને નિરુ-ત્સાહ એને પાતાળના પત્થર જેવો જડ બનાવી, આગસુ અને એદીના જેવાં જગાસાં ખવરાવી, છતી ઈંદ્રિયોએ પણ એને અપંગ બનાવી મૂકે—એવી આ અચટિતઘટનાપટ્ટીયસી માયાની ત્રિશુભાત્મક હીલાતો પ્રભાવ છે.

x

x

x

ગૂંચાયેલો, આસુરી સ્વભાવનો જીવાત્મા કેવા અને કેટકેટલા ધમપ-
જાડા અને હિંધામા કરે છે, એનું સ્પષ્ટ કથન ભગવાને આપણને
ભાખી મૂક્યું છે, અને વર્તમાન યુદ્ધમાં આપણને એવું જ પ્રતક્ષ
દર્શન થાય છે.

x

x

x

જે પહેલાં બની ગયું છે, તેવું તેજ, તેવુંજ પાછું બન્યા કરે
છે: સંસાર એટલે ચક્રાકાર ગતિમાં વહેતો કાલપ્રવાહ; તથા શુભો,
અથવા દૈવી અને આસુરી એમ બે સ્વભાવ વારા ફરતી ઋતુઓના
કાલક્રમ પ્રમાણે, પૃથ્વીના વિશાલ પટપર હેર ફેર કર્યાજ કરે છે;
માનવ એ જુએ છે તે મૂંઝાય છે, એને બધા પ્રસંગો અજૂતપૂર્વ
લાગે છે, બધું એને નવું નવું લાગ્યા કરે છે; પણ એમાં આપણા
વિચારની ઉણપ છે. અસંખ્ય યુદ્ધો બેલાઈ ગયાં છે, એમાં શું
પશ્ચિમ કે શું પૂર્વ-એવા કશા દેશભેદ નથી કે નથી કોઈપણ જાતના
પ્રત્યભેદ. જે પ્રજા જેટલી વધારે જૂની એટલા એના અનુભવભંડાર
વધારે સમૃદ્ધ. યુદ્ધ ધઈ ગયાં છે, અત્યારે થાય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ
થશે, અને આપણા અનુભવરત્નોમા ઉમેરો થશે.

x

x

x

આપણે આપણા આત્મવિકાસ માટે દૈવી પ્રકૃતિની ઓયમાં રહીને
લડવાનું છે, સમસ્ત જગતમાં શાંતિ ઈચ્છવી, પુરમાંતમા પામે સંપ
અને પ્રેમનું વાતાવરણ થાય એવી પ્રાર્થનાઓ કરવી, સર્વત્ર ભાઈ-
ચારો કે શાંતિના પકડાં પાડવા, પ્રેમ પ્રેમ અને પ્રેમના પોકાર
કરવા કે સંકલ્પો કરવા, એ આપણા સાત્ત્વિક સ્વભાવની પ્રતિભા
અને પરીક્ષા છે; સાચો લડવૈયો શત્રુના દલનું જોર જોઈ બમણો
લડે-તેમ આપણી સામે જેટલું આસુરી શક્તિનું પ્રાણત્ય વિશેષ,
તેટલુંજ આપણે દૈવી સ્વભાવના જોરે કમર કસીને યુદ્ધમાં સામે
મુખે જોલા રહેવાનું છે. જગતમાં જે યુદ્ધ અનિવાર્ય હોય તો આપણી

દૈવી સ્વભાવની સહિષ્ણુતા, શરવીરતા, શાંતિ તથા પ્રેમના વાતાવરણને વ્યાપક બનાવવાની ઝંખના પણ સ્વાભાવિક છે.

x

x

x

આવી સત્ત્વઝંખનાથી યુદ્ધ બંધ પડે, આસુરી સ્વભાવ દબાઈ જાય અને દૈવી સંપદની જીત થાય, એ બધું થાય તે પહેલાં, આપણે એ યુદ્ધમાં વિજેતા થવા માટે, પ્રથમ આંતરયુદ્ધ સમાવવાની જરૂર છે. આપણી પ્રાર્થના કે મંત્રલ્લો યુદ્ધ અટકાવવા માટે નહિ, પણ સત્ત્વના વિજય માટેની હોવી જોઈએ યુદ્ધ એટલા માટે શમે કે જોથી ભવાટવીનો માનવપ્રવાસી પોતાનો માર્ગ સુખપૂર્વક કાપે, અને પરમપદને પથે ચડેલો સન્માર્ગી જવાત્મા પરમકલ્યાણનો ઉત્તરોત્તર અધિકારી બનતો જાય.

x

x

x

મહાભારતના યુદ્ધમાં ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રે અર્જુનને કેવીરીતે જ્ઞાન-માત્રા પાઠ, અને વીરતા વહોરાવી એનું સુંદર વર્ણન સ્વા. રામતીર્થ કરે છે: ‘મહાભારતના યુદ્ધમાં શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનના સારથિ હતા. યુદ્ધની તૈયારી જોઈ અર્જુનને ત્રિપાદ-ખેદ થયો. દયા અને કૃપણતાથી એ કંપી ઊઠ્યો, દુર્બલતાએ એને દીન બતાવ્યો અને ગાંડીવ હાથમાંથી સરી પડ્યું, એ વખતે ભગવાને પ્રેરણા આપી—
“વીર અર્જુન ! તું આ દેહ નથી; તું આ વ્યક્તિ નથી, આ લીલા તો પરમાત્માની છે. તું તો નિમિત્ત માત્ર છે.....દેહનો નાશ થવાથી આત્માનો નાશ થતો નથી..... કૃપણતા દૂર કર, આત્માનો અનુભવ કર; તારું કર્તવ્યકર્મ યુદ્ધ કરવાનું છે, માટે સુખેથી કર; હું, દેવોનો પણ દેવ કણે કણે લાખો ને કરોડો કીટપતંગાદિ જેવા જીવોનો સંહાર નથી કરતો ? જતાં હું નિર્લેપ, નિર્દોષ છું. ઈશ્વરજી કર્તાહર્તા છે. પરમાત્મા તો પરમ પવિત્ર છે.....તું આત્મજ્ઞાન કેળવ;.....એટલે તને સમગ્રથી કે તું તો પરમાત્માના યંત્રનું એક

પૂતળું માત્ર છે.....સત્ય, ન્યાય, અને ધર્મને માટે અસંખ્ય શરીરોનો તું સંહાર કરે, તો પણ તું સદા વિશુદ્ધ જ છે, તને એમાં કશો પણ દોષ કે પાપ લાગવાનાં નથી.” આ સમજણ તે આત્મજ્ઞાનની ઓળખ પછીની છે: અભુતનું આંતરયુદ્ધ આત્મજ્ઞાનથી ભગવાન શાંત પાડે છે: કર્માકર્મ, ધર્માધર્મ, સત્યાસત્ય-જેવા સાપેક્ષક ગૂંચ-વાડાની ભ્રાંતિથી એને મુક્ત કરે છે. અને પરમતત્ત્વ કે જે નિરપેક્ષ સત્ય અને ધર્મ છે, એનું એને જ્ઞાન કરાવે છે.

x

x

x

ઓ માનવદેવ ! જરા અંતર્મુખ થા; યુદ્ધ છૂટવા નીકળ્યો છે, પણ તારા મનોમન્યનની તેં પરીક્ષા કરી જોઈ છે ? અંતરના ગગરોષ, મારા-તારાના ભેદભાવ, જન્મમૃત્યુના લોભમોહ, કીર્તિ અપકીર્તિના ભવાભય, અને લાલહાનિના ત્રાજવામાં તું તોળાય છે, ત્યારે તારા માનસભૂતની વિકંગણ તપાસી જોઈ છે ? જરા વિચાર કરીને જો કે તારું આંતરયુદ્ધ કેવું છે ? તારામાં સમત્વ આવ્યું છે ? યુદ્ધને તેં દૈવી સ્વભાવ અને ધાર્મિક ભાવનાથી તપાસી જોયું છે ? માનવીના મનમાં જો લોભમોહની મહત્વાકાંક્ષા-આસુરી વાસનાએ ઉરકેરળી ન કરી હોય, તો આવા બાહ્ય યુદ્ધની સભાવનાજ ક્યાં છે ? અને બાહ્ય યુદ્ધની ગમે તેટલી નોખતો ગગડતી હોય, પરંતુ તારા માનસસરનાં અમૃત વલ્લુડાળાયા રહે, તો દૈવી સંપદની જ છૂત થાય છે, એવો વિશ્વાસ તારા હૈયામાં જન્મ્યો છે ખરો ? સત્તા અને ભોગને માટે માનવ મનનો રાક્ષસી સ્વભાવ લોહીતરસ્યો બને છે; પ્રકૃતિનાં સમસ્ત તત્ત્વોને દરશી-દયાવી, એને પણ તજે છૂંટી કચરી, એની ઉપર સંહાર-નૃત્ય બેલી, પોતાની રક્ત-પિપાસાને તૃપ્ત કરી, સત્તાના મદમાં તિરસ્કારનું અદહાર્ય કરવા માટે ભૂખ્યો ડાંસ બને છે, ત્યારે આવી બાહ્ય યુદ્ધની જગાં પ્રકટે છે.

પ્રથમ આંતરબાહ્યનો ભેદ ભૂલી જા; અંતરમાં છે તેજ બાહ્ય છે;

..બાહ્ય વિશ્વ આંતરમનની છબી માત્ર છે, અંતરમાં ધ્વનિ છે, તેનોજ
 આજ પ્રતિધ્વનિ છે. મહાભારતના યુદ્ધમાં પાંડવ મેનાનો અગ્રગણ્ય
 વીર અર્જુન યુદ્ધભૂમિ ઉપર આવતાં વેંતજ, પોતાનાજ મોહના-
 અજ્ઞાનના પાટા આંખે બાધે છે; વીરત્વ વિસારે છે; કાચુરુપ બને છે;
 એનાં અંગ કંપે છે; એનાં અજ્ઞેય આયુધ હાથમાંથી સરી પડે છે;
 એની આંખે અંધારાં આવે છે, એનું મન ચક્રોળે ચડે છે અને દ્વીલો
 બનીને, ધર્માધર્મમાં દિગ્મૂઢ બનેલા અર્જુનની બુદ્ધિ બહુર મારી
 જાય છે. દિશાભૂદયો અને કર્તવ્યભ્રાન્ત એ ધનંજય એવી તો
 પામગતા દેખાડે છે, કે નિત્યસખા ભગવાનને મહેલું માગવું
 પડે છે કે:—

કલેષ્ય મા સ્મ ગમઃ પાર્થ !

અધ્યા પૃથાપુત્ર ! બાયલાપણું છેડા ! વીર થા ! તુ ક્ષત્રિય છે;
 વીરનર છે ! ધર્મયુદ્ધમાં ખેલવું એ તો તારો સ્વભાવ અને સ્વધર્મ છે !
 યુદ્ધ અને યુદ્ધભૂમિ તો તારાં કીડાંગણ છે; તારી તો એ વિહારભૂમિ છે;
 લડવું તો તારે મન રમત છે. અને આવે વખતે, અત્યારે, અહીં આવીને
 જિભા ચલા પછી જ્યાં આસુરી અભાવના શત્રુઓ હથીઆર સજીને
 ઉગામવા સામે આવી જિભા છે, ત્યાં તને આવી હૃદયની દુર્બલતા
 ક્યાંથી સૂઝી ? આરી વૈશ્યસ્વભારતી દુર્બલતા ક્યાંથી વહેતી
 આવ્યો ?

એ દુર્બલતા ફહાડવા માટે, કુરુક્ષેત્રનું-કર્મભૂમિનું ધર્મયુદ્ધ
 લડતાં પહેલાં અર્જુનના અંતરમાં જે યુદ્ધ આશુ, એનો નીવેડો
 લાવવાનું કામ ભગવાનને શિરે પ્રથમ આવી પડ્યું, અને એ આંતર
 યુદ્ધ આત્મજ્ઞાનદ્વારા સમી ગયા પછી, અર્જુન ધર્મયુદ્ધમાં
 વિજેતા થયો.

x

x

x

આખું મહાભારતનું યુદ્ધ ખેલાઈ ગયું; દારનારા હાર્યા અને

જીતનાગ જીત્યા, શસ્ત્રાસ્ત્રો ખડખડયા અને માગતાગતા, તથા સગા સબધી કે રનેહી મિનોમા કોણુ મિત્ર કે કોણુ શત્રુ—એ બધા ભેદભાવ ભૂતીને સૌ લડી ચૂક્યા, મરનાગ મરી પરવાયા, જીતનારા જીતીને પણ વિષાદ પામ્યા, અને સાર એ ફહાડ્યો કે યુદ્ધ અનિવાર્ય હતુ, કાંગણ કે માવપણથી કૌગવ-પાંડવો વચ્ચે નામ-દેના આતરયુદ્ધ મારે ખીજ રોપાયા હતા રણભૂમિનુ બાલ યુદ્ધ તો આતરયુદ્ધના પ્રતીક જેવુ હતુ. આતર યુદ્ધ નહોતુ શમ્યુ તેથીજ બાલ યુદ્ધ અનિવાર્ય બન્યુ હતુ.

એમા સાચો વિજેતા બન્યો અર્જુન, યુદ્ધ કરતા પહેલા એણે ભગવાનનો આદેશ ઝીલ્યો, જન્મ મૃત્યુની ભ્રાતિ ટાળી, આત્માનુ અમૃત પીધુ, ધર્મની ધારણા મેળવી, અને યુદ્ધ કરવા છતા, પણ એ અકર્તા, અસખ્ય દેહરથ કરવા છતા પણ એ અહિંસક, કર્મ કરતા છતા એ નેષકર્મી, અને કવની પ્રત્યક્ષતા છતા એ નિષ્કામ નીવડ્યો.

x

x

x

એ મહાભારતે આપણને ભગવદ્ગીતા આપી ઉપનિષદ્ગ્રંથી ધેનુએને દોહી દોહીને ભગવાને એ અમૃત અર્જુનને પાણુ અને ત્યાર પછી ભારતવર્ષની પ્રજાને વારસામા મળ્યુ ભગવાને અર્જુનના આતર યુદ્ધને શાત પાડ્યું, અને બાલ પ્રદેશમા દૈવી સપદની જીત થઈ, કારણ કે અર્જુને આત્મસાનધારા સમતા કેળવી, અહ મમત્વના બેદભાવના રાગદ્વેષને મારી, આતરિક પ્રદેશમાથી યુદ્ધ લડતા પહેલા જ આસુરી સ્વભાવને હતો નહોતો કરી નાખ્યો હતો. ભગવાને અર્જુનનો આતરદાહ ખૂજાવ્યો, એના રાગદ્વેષ ધોઈ નાખ્યા ભગવદ્ગીતાનો એ સનાતન સંદેશ યુદ્ધની સ્વભાવશીલા સમજાવે છે, દૈવી આસુરીના જેવ એજાખાવે છે, માનસ્વભાવની પરીક્ષા કરવાનુ શીખવે છે, અને યુદ્ધમા જીતવુ

હોય તો પ્રથમ સ્વભાવ અને સ્વધર્મ ઓળખવાનું અદ્ભુત જ્ઞાન આપે છે. મૂઝાઈને હઠીયો થઈ પડેલા અર્જુનને વાગવા ભગવાન યુદ્ધયસ્વ કહે છે અને એ ઉપદેશની સચોટ અસર તો, જ્યારે એના અતરના દાહ શમે છે ત્યારેજ થાય છે. આખી ભગવદ્ગીતાનો નીચોડ એના જીવનમાં અમૃત સીચે છે અને અતમા એ કહે છે કે કરિષ્ય વચન તત્ત્વ ।

*

*

*

બાણ યુદ્ધભૂમિપર આસુરી સપદની પ્રત્યક્ષ પ્રતિમાઓ જેવી દેખાવેના પગ જીત મેગવતા પહેલા, ભગવાન અર્જુન પામે એના આત્મયુદ્ધમાં જીત અપાવે છે એને ઉકળાવ શમાવે છે અને એના ચિત્તમાં સમતા અપારી એની કાયગતા દહાડી નાખે છે એના હૃદયની તુદ્ધ દુર્બલતા નિત્યન માગે ધોઈ નાખી, કર્મચામના સમત્વ વડે એના ચિત્તને દાનજીત વગેરે દુન્દથી પગ ચતા રીખવે છે.

રીંગ અધ્યાયનો ત્રીસમો શ્લોક એનો શોકજ્વલ દૂર કરે છે ભગવાન યુદ્ધયસ્વ તો કહાજ કરે છે, પણ તે પહેલા કેટલીએક શરતો એની પામે મૂકે છે આ ન્હા એ શ્લોક —

મયિસર્વાણિ કર્માણિ, સંન્યસ્યાઘ્યાત્મચેતસા ।

નિરાશી નિર્મમોમૂઢ્યા, યુદ્ધયસ્વ વિગતઙ્ગર ॥

યુદ્ધ કંવાની તો જ્ઞાપે ના કહેતાનથી, કાગળ કે યુદ્ધ તો પ્રકૃતિના — માનવસ્વભાવના તાણાવાણા જેવું છે, યુદ્ધ માનવ જીવનમાં શક્તિનો દિવ્ય સચાર કરી, પીગતાનું વર્ચસ્વ અપાવી, મનુષ્યને ઉન્નતિને પથે નિર્ભય પ્રયાણ કરાવે છે. પ્રકૃતિની લીલાજ તણુગુણની, જગત તો દૈવી આસુરી સપદનો ખેત છે પ્રાણીમાત્ર એ પ્રવાહમાં પડ્યા છે અને હવા-તમાઓ તો પવન જનીને એ પ્રવાહમાં આ આસુરીમાથી દૈવીમાં અને દૈવીમાથી પગમાત્માના સ્વરૂપના અનુભવ બણી ધમ્પા જાય છે પગમાં તમાના સ્વભાવ અને સ્વ-રૂપના નમૂના જેવો માનવ જીવાત્મા એમાં

એવા માટે ઉતર્યો છે—અતર્યો છે, કે આમુરી સ્વભાવની સાથે હી એને જીતતો અને દેવી સ્વભાવની શક્તિ વધારતો જાયે તે જાયે પુ-
માત્માના સ્વરૂપ સાન્નિધ્યમાં પહોંચવા, હસની પેડે જાયે અને જાયે,
આગળ અને આગળ જીડતો જાય, પરમાત્માના સ્વ-મા પોતાના
સ્વ-ને વિશુદ્ધ કરી એની સાથે અમેદ અનુભવવાનો—સાંન્યતાનદના
સ્વરૂપમાં તદાકાર થવાનો અધિકારી બને

ઉપર ઉતારેલા શ્લોકમાં ભગવાન પ્રથમ એવી આજ્ઞા કરે છે, કે
માનવે સ્વપ્રકૃતિદ્વારા થતા નધા કાર્યોનો ભગવાનમાં સંન્યાસ
કરવાનો છે સંન્યાસ એટલે કર્તાભોકતાની શુદ્ધિ થતા
સમસ્ત કર્મોનું ભગવદ્શુદ્ધિદ્વારા ભગવાનમાં સમર્પણ
નક્ષેપમાં પ્રકૃતિની ભાનનાનો ત્યાગ અને ભગવદ્દર્શનનો પ્રાદુર્ભાવ
પુરુષાત્મા સર્વવ્યાપક છે પ્રકૃતિ પણ પરમાત્માનું જ સ્વભાવે રૂપા-
ન્તર છે, એટલે માનવ પ્રાણી પણ પ્રકૃતિનો જ વિભાગ, પુરુષાત્માનો
જ અવિચ્છેદન એ શ છે જે જે કર્મ થાય, તે બધાં અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી,
અત કરણમાં ભગવદ્ભાવ ભરીને, કરવાનાં છે. પ્રેરક પોષક
પરમાત્માને જ બધી બાગતમાં લક્ષ્યમાં નખીને, પોતે માત્ર દેવી અંધ
દેના માર્ગમાં નિમિત્ત મનવાનું છે એમ માની, સ્વભાવને વશવર્તી
બનેવો જીવાત્મા કર્મ કર્મે જાય એ જ ભગવાનની આજ્ઞા
છે પ્રકૃતિ ગુણાત્મક છે, તેવી જ ક્રિયાત્મક છે. એની
વ્યક્ત અને અવ્યક્ત દશામાં જ્યાં એ ચચન અને શાત સ્થિતિમાં
બદલાયા કરે છે, ત્યાં પ્રકૃતિનો અશ અને પરમાત્માના પ્રતિબિંબ
જેવો માનવ જીવામાં પણ મને દશા અનુભવે છે ઝાઝ અનિર્વ-
ચનીય અનાદિ સ્વભાવના સ રસાગ્રની પ્રેરણા વડે એના ચિત્તમાં શુભા
શુભ પ્રેરણા થાય છે, દરમ જગતમાં એ ભોગવિહાર ખેલે છે, સ્વભાવ
પ્રમાણે શુભાશુભ કર્મો કરે છે અને કળ ભોગવતા ભોગવતા થાકે છે,
ત્યારે પરમાત્માની જ પ્રતિબિંબમૂર્તિ જેવો એ, પ્રકૃતિના ગુણાત્મક

ક્ષેત્રથી નિગત થઈ, પગ્માત્માના સ્વરૂપ લક્ષી સ્વાભાવિક રીતે વળે છે. જીવાત્માનું આવાગમનચક્ર આમ નિગતગત ચાલ્યા કરે છે, અને પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિના ભેદમાથી એ છેવટે નીકળવાનો-છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે છે, આ એની જિજ્ઞાસુ વૃત્તિનો સમય કહેવાય છે.

*

*

*

ત્યાર પછી પ્રકૃતિની શુભાશુભ કર્મજનક્રમા એને બંધન લાગે છે, આ કર્મભાર અને કર્તવ્યભારનો અતઃ જ નથી આવતો એમ એને સમજાય છે, દૈવી અને આમુરીના શુભાશુભ ફળ ભોગવી ભોગવીને થાકે છે. ‘ આ ચક્રવ્યૂહમાથી કેમ છૂટવું ’ એવો પ્રશ્ન ભુદ્ધિમા વિવેક અને વિચારની ગહનતા સૂઝાડે છે, ત્યારે એને થોડો સમય નિગત મેળવી, એકાન્ત દ્વાગ અતર્મુખ થવાનો અધિકાર મળે છે. પગ્માત્મા એવા કૃતકૃત્ય જીવાત્મા પર કરુણાવૃષ્ટિ કરે છે અને પ્રકૃતિના પાશમાથી છૂતીને જે નીરવ શાંતિ શોધવાની એને વૃત્તિ થઈ છે, એને ભગવાન પોપણુ આપે છે. પ્રકૃતિના બંધન એને સામે છે અને ‘ હુ ’ પ્રકૃતિ કે કૈંક એનાથી પર, ખીલુ વિશ્વક્ષણ હું, એવો વિવેકપ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આવી જિજ્ઞાસાવૃત્તિ થાય ત્યારે એને બાહ્ય યુદ્ધમા ઊત્તમતા કે સડો વાતા પહેલા આત્મયુદ્ધની સાગસાગતાનો વિચાર આવે છે. અર્જુનની આવી મનોદશા, આ જિજ્ઞાસાવૃત્તિનું-પ્રકૃતિના યુદ્ધમાં વિપાદ અને-ફલાશાની મૂંઝવણુમાથી કર્મ-અકર્મનું ગહન સમજવાની વૃત્તિનું-આપણને ભગવદ્ગીતાના પ્રારભમા વ્યાસદેવ દિગ્દર્શન કરાવે છે.

*

*

*

અને પોતાના સ્વરૂપમા શમાવવા સદા તત્પર ભગવાનને જાણે જીવાત્માના જીવનમા આવી પણ માર્ગધન્ય અને પૂણ્યમયક લાગતી હોય તેમ, તત્ત્વ જ ભગવાન એને આત્મજ્ઞપ્રતિ અપાવે છે. એમના ઉપદેશામૃતની ઝડી વરસવા માંડે છે. તત્કાળ ભગવાન કહે છે કે “ તુ

પણ ગુણનો સમૂહ નથી, તું પંચબૂતનું જોણીયું નથી, વિના વિચારે કે વિના સંસ્કારે ધર્યાતું તું નિર્જીવ પૂતળું નથી. તારા પ્રત્યેક કર્મની પાછળ ન્હરય ભરેલું છે, વિકારી માયાના પ્રદેશમાં વિહાર કરતો તું તો નિર્વિકારી સમ્વિદાનંદ આત્મા છે. તું પ્રકૃતિનો નહિ પણ મારો સનાતન અંશ છે. તું નિત્ય, ચૈતન્ય, આનંદસ્વરૂપ આત્મા છે. અજર છે. અમર છે. ક્રિયા તો પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે, તારો નહિ પ્રકૃતિ તો કેવળ તારી જાય છે, જાયના વિકારથી તું બચ રાતો પામે છે ? કર્મ માત્ર મનોમન્યનનાં પરિણામ છે. હાર કે જીત, સુખ કે દુઃખ, લાલ કે હાનિ, હાર કે શોક એ બધાં તારા-તારા સ્વરૂપને ન જોળખવાનાં કારણ છે. વિચારી જો એટલે જણાશે કે એ બધાં હંદોને તો તું જો દષ્ટિએ જુએ, તેવાં તને લાગશે, અને અગાની દષ્ટિથી દેખાતાં એ બધાં આભાસમાત્ર અનુમાનો છે એમ સમજશે.

*

*

*

તું પ્રકૃતિ નથી, શરીર નથી. હું એ શરીર નથી. તું આત્મા છે, હું પણ એ જ અજર, અમર, નિર્વિકારી, સમ્વિદાનંદ, સનાતન, સત્ય સ્વરૂપ, એક, અખંડ, રસધન, વિશુદ્ધ પરચલ હું. આપણે બન્ને કેવલ સ્વ-છીએ સ્વરૂપ નહીં, અને બધાં દરથો, બધાં રૂપચિન્હો, સમસ્ત નામ સમૂહો, કેવળ ગુણમયી લીલા અને મનોવિહારની હંદ ગૂંચણી છે. આ કર્મ અને કર્મકળની આશા તૃપ્તિ-એ બધું તો તારા સ્વરૂપ સુખથી વિપરીત છે-વિવશાય છે. આ બધી વર્તમાનકાલની મધ્યવર્તી લીલા પહેલા હું-તું-તે કે મારા તારાના કરા બેદ નહોતા. હવે અને છે માત્ર એક સત્ કે જેનો નથી કદી અભાવ કે નથી સ્વપ્ને પણ વિનાશ. આદિ અને અંતે તો એક જ, જેમાં હું-તું-તે એવું કશું ગણવાતું નથી. આ મધ્યવર્તી ખેલ તો વિનાશી-પરિણામી, અરે બ્રાંતિ માત્ર; તું તો નિત્ય, નિર્વિકાર, દૃઢસ્થ આત્મા-સદા સર્વથા એક અને

અર્ખંડ !

*

*

*

માટે આત્મજ્ઞાન પામ, આત્મજ્ઞાન કેળવ, કર્મ તો પ્રકૃતિની સ્વભાવની ચંચલતા માત્ર છે અને એ જાણી ચંચલતાને તું તારા આત્માની નિશ્ચયતામાં કાં આરોપી લે ? બધાં કર્મ અને અર્પણ કર, મારામાં બધાનો સંન્યાસ કર, અંતઃકરણમાં અધ્યાત્મભાવ રાખ, આમ થાય તો હીક અને તેમ થાય તો હીક, એવી આશાતૃષ્ણાનાં બંધનો છોડી નાંખ; અને તારા જેતાના સંબંધોનો વિચાર કરતાં અમુક માર્ગ, અને મારે જીતવું છે, હારવું છે, આવા મનોરથ અને કામનાઓના ઉકળાટમાં તું બળેજી છે, જાણે કે તને જ્વર આવ્યો હોય તેવો તું તપી જાક્યો છે, એ તાપ શમાવી દે.

*

*

*

સમસ્ત વિશ્વ એક અર્ખંડ અનિર્વચનીય સત્તાને અધીન આત્મા કરે છે; દૈવી અને આસુરી સંપદના પ્રવાહો સતત હડયા કરે છે, એમાં હંમેશાં દૈવી સંપદ જીતે છે; તું ન ડર, તું દૈવી સંપદમાં જન્મ્યો છે. પરમ તત્ત્વની પ્રાપ્તિને માર્ગે છે, આસુરીને હરાવવાનું તારામાં સામર્થ્ય છે, પણ તે પહેલાં અંતરનો જ્વર કહાડી નાંખ; મારાતારનો ઉકળાટ શમાવ, સમસ્ત બ્રહ્માંડનો અધિષ્ઠાતા ઇશ્વર છે. ઇશ્વરનું નિર્માણ એ તારું નિર્માણ સમજ, એનો પ્રેર્યો જે થાય તે કર્મ કર; જગતને જીતવાના જ કોડ કોં રાખે ? જગતને જીતવું હોય, તો જે પ્રથમ તારા મનને જીત; મૂઝાવું મન ટટાર જણું રહી શકે ખરું ? તારો ગભરાટ સૂચવે છે કે તારામાં આત્મભાન નથી, તું જાણે છે કે અજ્ઞાન એટલે આ પંચતત્ત્વનો દેહ; આ સર્ગાં સંબંધી અને શત્રુ મિત્રો એટલે પંચતત્ત્વનાં પૂતળાં; આ બધાં જન્મ્યાં અને મરશે હતાં ન હતાં થઈ જશે, અને પછી-તને અધિકાર દેખાય છે નહિ વાર ?

+

+

+

એ જ્યારે ઉઠામવા માટે છે-ખેવ દરવા માટે છે, ત્યારે (વસ્તુત) અણુછતા (અસત) દૃશ્ય દેખાવા માટે છે, અને જ્યાં જાણવાપણાનો નિરાસ કયો કે આત્માનો લાભ થાય છે (૨૬) એ જ્ઞાનશક્તિ-જાણવાપણ જાગૃત થતા તેની મમક્ષ જેનો આભાસ થાય છે, એનો દૃશ્ય માનીને ત્યાગ કરતા જે બાકી રહે તે જ આત્મા છે (૩૦) એ જ્ઞાનને જે જે લાભમાન થાય છે, તે બધું જ્યારે નહિવત્ થાય છે-તેનો નિરાસ થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન એકલુજ રહીને પોતે પોતાને જુએ છે-અનુભવે છે (૩૧) દીવો જે પ્રમાણે પોતાના પ્રકાશથી પોતાને જ પ્રકાશે છે, તે રીતે એ જ્ઞાન આત્માનો પ્રકાશ (પ્રભા) છે અને એ આત્મા પોતે પોતાને જ આધારે ઊભો છે (૩૨) જે કાઈ દૃશ્ય છે તે મૃગજળની પેઠે આભાસમાન છે, એનું નિરસન કરીને હું જાણું છું કે એ કાણુ અને કેવો છે તે જો (૩૩)

પ્રકરણ છઠું

કારણદેહનિરસન

‘મને કાઈ સમજાતું નથી’ એમ જે તું જાણે છે એ જ અજ્ઞાન છે પણ એ બધો મિથ્યા ભ્રાન્તિનો ભાવ છે કેવી રીતે? જેવા આકારના અવયવ હોય છે તેવી જ તેની છાયા હોય છે તેવી રીતે (૧) પોતાને જાણનારો પોતે તો સદા સર્વથા હોય છે જ એમ ન હોય તો ‘હું જાણતો નથી’ એમ ન જાણવાની અવસ્થાનું જ્ઞાન કેને થાય છે એમ કહેવું? (૨) શી રીતે જોતા જેનો એ પોતે જ જાણનાર છે, તેમા ‘નથી

જાણુતો ' એ અજ્ઞાનની જ આડખીલી છે, છતાં પણ આ ' ન જાણુવા'તું જાણુવાપણું—અજ્ઞાનનું જ્ઞાન છે, એમ કોણ કહે છે ? (૩) ' મને નથી સમજાતું ' એમ જે આપણને સમજાય છે (જ્ઞાન થાય છે), તે આપણા અજ્ઞાનને નહીં પણ જ્ઞાનને જ જ્ઞાન થાય છે; એટલા માટે અજ્ઞાનનું જ્ઞાન જેને થાય છે, તેનેજ આત્મા તરીકે જાણખી લે. (૪) તુ પોતાને જાણખીને (જ્ઞાનસ્વરૂપ રહીને) જ ન જાણુવાનો (અજ્ઞાનનો) ભાવ ધારણ કરે છે, તેથી જ આ બધી ગડગડ વધી પડી છે. (૫) “ હું મને જાણખતો—જાણુતો નથી ”—(હું અજ્ઞાની છું) એ અજ્ઞાન જે ભાવ (જ્ઞાન) થી સમજાય છે તે જ્ઞાન છે. એટલે કે “ ન જાણુવાપણું ”—અજ્ઞાન તો કેવલ મિથ્યા બ્રાહ્મિ જ છે. (૬) એ અજ્ઞાનનું જ્ઞાન થયું, એટલે એ અજ્ઞાન તરત જ મિથ્યા ઠરે છે, અને આત્માની પ્રભા (જ્ઞાન—પ્રકાશ—ચૈતન્ય) જ કેવળ બાકી—શેષ રહે છે. (૭) ' હું મને નથી જાણુતો ' એ તું જ તને જાણે છે એમ થયું, તો પછી વિના કારણ શા માટે અજ્ઞાનમાં અટવાઈને ફાફા મારે છે ? (૮) તું તો સ્વયંપ્રકાશ આત્મા છે, એમા આ અજ્ઞાન—'નથી જાણુતો ' એ મિથ્યા ભાસમાત્ર છે, એ મિથ્યા અજ્ઞાનનો નિરાસ કરતાં તું સ્વત સિદ્ધ અવિનાશી આત્માજ રહે છે. (૯) આ બધા (દૃશ્ય જગત) ને જે જાણે છે, એ પોતે પોતાને—આત્માને નથી જાણુતો એમ કેમ બને ? આ અજ્ઞાન-નું જ્ઞાન તો સંભવી શકે એવું જ નથી. (૧૦) આ અજ્ઞાન જ કારણ દેહ છે, સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મ દેહ એનાં કાર્ય છે (એમાંથી જ આવિર્ભાવ પામ્યાં છે). આ અજ્ઞાનનું કારણ જે સુષુપ્તિ

છે, તેનાં લક્ષણ હવે તું આંભળ. (૧૧) મન ઇન્દ્રિયરૂપી દ્વારવડે
 ગાદી વિષયનો વ્યવહાર કરે છે, ત્યારે એ જાગ્રત અવસ્થા
 કહેવાય છે. (૧૨) એ (જાગ્રત અવસ્થા) નો આભાસ ગ્રહણ
 કરીને મન જૂદા જૂદા પ્રકારની જે સૂક્ષ્મ કલ્પનાઓ કરે છે,
 એ સ્વપ્ન અવસ્થા કહેવાય છે. (૧૩) પણ જ્યારે એ જાગ્રત
 (જાગ્રત અને સ્વપ્ન) માં જે એક જ જ્ઞાનશક્તિ છે,
 અને જ્યારે એનો નિઃશેષ લોપ થઈ જાય છે—જ્ઞાન,
 જ્ઞાતા અને જ્ઞેયની ત્રિપુટિ શાંત પડી જાય છે—ત્યારે
 સુષુપ્તિ અવસ્થા કહેવાય છે; એ જ ગાદી અજ્ઞાન છે.
 (૧૪) વાસ્તવિક રીતે તો એ જે અજ્ઞાન છે, તે જ (જાગ્રત
 અને સ્વપ્નમાં) જ્ઞાન બને છે; પરંતુ અજ્ઞાનને લીધે વિપરીત
 ભાવ ધારણ થાય છે, તેથી પોતે પોતાને (આત્મસ્વરૂપને)
 ભૂલી જાય છે. (૧૫) પોતે પોતાને ભૂલી જવાય છે, ત્યારે જ
 એ અજ્ઞાન પ્રપંચના આભાસની કલ્પના કરવા માંડે છે અને
 સુષુપ્તિ અવસ્થામાં “હું છુપ” એવી ભૂલ પડે છે. (૧૬)
 જેવી રીતે સુવર્ણનો મેલ ભટ્ટીમાં નાખવાથી બળી જઈને
 શુદ્ધ સુવર્ણ રહે છે, તેવી જ રીતે આ અજ્ઞાન—ન જાણવાપણું
 જ્યારે દૂર થાય છે, ત્યારે સ્વયંભૂ સ્વરૂપ આત્મા જ (વિશુદ્ધ
 સ્વરૂપે) પ્રકટે છે—પ્રતીત થાય છે. (૧૭) આ અજ્ઞાનમાંથી
 ઉત્પન્ન થનારું અભિમાન જે ધારણ કરે છે, તે ‘પ્રાણ’
 (સુષુપ્તિ અવસ્થાનો અભિમાની) કહેવાય છે; આ બધું
 કારણ દેહની વ્યવસ્થાનું વર્ણન થયું. (૧૮)

પ્રકરણ સાતમું

મહાકારણદેહનિરસન

જાણવાપણું અર્થાત્ જ્ઞાનશક્તિની સમક્ષ જેટલા દૃશ્ય આકાર દેખાય છે, તેનો નિરાસ કરીને કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ તું જ બાકી રહે. (૧) “ ન જાણવાપણું ” ના—‘ ન જાણવાના ’ ભાવનો, એટલે અજ્ઞાનીપણાના અજ્ઞાનનો જાણનાર તું સ્વયં પોતે જ છે. (૨) પોતે પોતાને જાણી લીધા પછી ન ‘ જાણવાપણું—અજ્ઞાન રહે છે ખરું ? ’ તું સ્વતઃ (પોતે જ) જાણનારો—જ્ઞાતા બનીને ન જાણવાપણું (અજ્ઞાન) નો નિરાસ કર. (૩) જ્યાં-જે અવસ્થામાં અજ્ઞાનનો નિરાસ થાય છે (દૂર થાય છે), ત્યાં એ અવસ્થામાં કેવળ જ્ઞાન જ એકલું રહે છે અને આત્મદૃષ્ટિથી જોતાં એ જ આત્મસ્વરૂપ છે એમ (જાણો) કહે છે. (૪) જે પોતાના જ્ઞાનના-જાણવાપણાના સંયોગથી સમસ્ત પ્રપંચને જાણે છે, તેને પોતાને-આત્મસ્વરૂપને જાણવામાં ન જાણવાપણાની-અજ્ઞાનની અડચણ આવી પડે છે ! (૫) આ ન જાણવાપણારૂપી અજ્ઞાન ગુરુગમથી દૂર થાય છે અને પોતાને પોતાનું જ્ઞાન થાય છે; અંતઃકરણની આ સ્થિતિ મહાકારણ દેહ કહેવાય છે. (૬) અજ્ઞાનને ફીટાડી નાંખીને પોતે પોતાને જાણી લેવું-આત્માથી આત્માને ઓળખવો; સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મ, અને કારણ એ ત્રણે દેહોનો જે સાક્ષી છે, તે મહાકારણ દેહ છે. (૭) ત્રણે અવસ્થા (જાગૃત, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ) તું જ્ઞાન જે અવસ્થામાં હોય છે તે ‘ તુચ્છ ’ અવસ્થા છે એમ જાણવું; અને ત્રણે દેહનું અવલોકન કરનાર મહાકારણ દેહ છે. (૮) હું પોતે સર્વનો સાક્ષી છું એવું

અભિમાન કરનાર પ્રત્યગાત્મા કહેવાય છે. વિશ્વ, તેજસ, પ્રાણ અને આ પ્રત્યગાત્મા એ ચારે અભિમાનીઓનું જ્ઞાન જ્યાં કુઠિત થઈ જાય છે તેજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે. (૯) કાર્ય (સૃષ્ટિ-વ્યક્તાવસ્થા) અને કારણ (મૂલ પ્રકૃતિ-અવ્યક્તાવસ્થા) એ બન્નેનું પણ એ કારણ છે તેથી એ મહાકારણ કહે કહેવાય છે. કારણ કે કાર્ય અને કારણ એ બન્ને શૂન્યવત્ થઈ જતાં-બન્નેનો અંત આવતાં-પછી જે રહે તેને મહાકારણ પણ કોણ કહે ? (૧૦) આપણે પોતે તો સ્વયંભૂ પરબ્રહ્મ, નિર્વાણ આત્મસ્વરૂપજ હોઈને, 'હું' એટલીજ ગમ માત્ર આપણને પડે છે. (૧૧) આવું આત્માની સાથે અનુસંધાન કરતાં વિજ્ઞાન (આત્માના અનુભવ) ની પ્રાપ્તિ થાય છે અને આ પ્રપંચનું મિથ્યાપણું ઓળખાય છે. (૧૨) હું પોતે શુદ્ધ આત્મા (કોઈપણ જાતના દેહ, અવસ્થા કે અભિમાન વગરનો) છું, એવું જે (અંતઃકરણ) માં અભિમાન સ્ફુરે છે એનો તારા પોતાના સિવાય બીજો કોઈ સાક્ષી છે કે ? (૧૩) એટલે કે-જાણવાપણાનું પણ જે જ્ઞાન વિશેષ જ્ઞાન છે-જ્ઞાનનું પણ જ્ઞાન છે એટલેજ વિજ્ઞાન) તેજ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે; જાણવાપણું અને ન જાણવાપણું-જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એ બન્નેનો તું નિરાસ કર એટલે તું પોતેજ પરિપૂર્ણ આત્મા છે. (૧૪) જ્ઞાન જ્યાં સ્ફુરે છે તેજ સ્વભાવે આત્મા છે. આવી રીતે સ્વસ્વરૂપનો અનુભવ કરવાનો છે એ લક્ષ્યમાં રાખજે. (૧૫) જ્યાં જ્ઞાનની ગતિ પણ પૂરી થાય છે તે તારું-આત્માનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ છે; ત્યાં નિમિત્ત ઘન આનંદ ભરપૂર ભરેલો છે; એમાં કદી ભરતી-

ઝોટની પેઠે વધઘટ થતી નથી. (૧૬) જે અમર્યાદ-સીમા વગરનું અમાપ-આવું, આવડું કે આટલું છે એવા માપ વગરનું અવિનાશી, અખંડિત સ્વસ્વરૂપ છે, તેને પોતે પોતાનાથી- (આત્માને આત્માથી) ઝોળખી લેવું. (૧૭)

પ્રકરણ આઠમું

શૂન્યખંડન

એ (આત્મા) ની શૂન્ય છે એવી ભાવના કરીએ તો પછી એની કલ્પના કરીને (શૂન્ય એવું) નામ આપી શકાય છે, અને જે પોતે પોતાને બાણી શકે છે, તેને શૂન્ય કેમ કહેવાય ? (૧) જે બધી શૂન્યો (અભાવ અવસ્થા) ને બાણે છે એને શૂન્ય એમ કોણ કહે ? જેનું મૂળમાં કશું અસ્તિત્વ (કશી હયાતી) જ નથી, એ (અભાવ-શૂન્ય) આપણને કેવી રીતે બાણી શકે ? (૨) જે સ્વરૂપમાં દશ્ય જેવું કશું ઊગરતું જ નથી, દશ્યનો દૃષ્ટા પણ જ્યાં અદૃષ્ટ થઈ જાય છે, એવું સ્વસ્વરૂપ નિત્ય જેમનું તેમ પ્રકાશી રહ્યું છે. (૩) જ્ઞાન (બાણવાપણ) નો નિરાસ (બાણું છું, જ્ઞાન છે, એવી વૃત્તિનું સ્વરૂપમાં શમાઈ જવું.) અને અજ્ઞાન (નથી બાણતો એવા ભાવ) નો ત્યાગ કરતાં જે જ્ઞાન અવશિષ્ટ-બાકી રહે છે તેને બાણવા માટે કોઈપણ ભાવ પછી સ્ફુરવાનો રહેતો નથી. (અર્થાત્ એ અંતિમ જ્ઞાનનું જ્ઞાતા કે જ્ઞાન કોઈપણ પછી

હોતું જ નથી) (૪) એથી એ અભાવ (શૂન્ય) રૂપ જેવું જણાય છે પણ જે એ શૂન્ય સાથે બીજા બધાને બાંધે છે, તે (જ્ઞાન) ને બધા શૂન્ય કેમ કહેવાય ? (૫) શૂન્યતા શૂન્ય-પણાની કલ્પના જ્ઞાન કરે છે, પરંતુ તે જ્ઞાન શૂન્યની સાથેજ આત્મસ્વરૂપમાં લીન થઇ જાય છે. (૬) તે (આત્મસ્વરૂપ) નથી શૂન્ય કે નથી (બાહ્યવાપણાનુ) જ્ઞાન, નથી દ્રશ્ય કે નથી કશાનું (ન બાહ્યવાપણા રૂપી) અજ્ઞાન. એ તો સ્વસ્વરૂપ કેવલ સ્પર્શિ માત્ર છે. (૭) જે નિરંતર, નિર્મલ, જ્ઞાનધન, કેવલ, ચિદાકાશ, અખંડ, અગોચર છે, (૮) જેમાં સમસ્ત દ્રશ્ય આકાર શૂન્ય બને છે, અનિવાર્ય અજ્ઞાનનો પણ નિરાસ થાય છે, જે ભરપૂર સૂક્ષ્મ કરતા પણ સૂક્ષ્મ છે તે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. (૯) જે નિષ્કલક જ્ઞાનાકાશ હોઇને શૂન્યાકાશનો આસ કરી જાય છે (અર્થાત્ જે જ્ઞાનસ્વરૂપમાં શૂન્યનો લય થઇ જાય છે) જે પોતે પોતાનો દૃષ્ટા, સ્વયંપ્રકાશ છે, તે પરમાત્મા તું છે. (૧૦) તેજ તું નિરાલંબ (સ્વતંત્ર) સર્વનો સાક્ષી, બધાથી નિર્લેપ (માધારહિત), અનંત, અપાર, સર્વનો પ્રેક્ષક આત્મા છે, અને એનું તું નિરીક્ષણ કર. (૧૧) જે જ્ઞાનનું રહસ્ય, આસ્તિહોતું ઘર (સ્વરૂપ), સુખનો સમુદ્ર અને ધનાનંદ છે તે તું છે. (૧૨) સર્વ સાક્ષીનો પણ માક્ષી, પ્રકાશને પ્રકાશ આપનાર, અને સ્વરૂપના આનંદનો ભંડાર, કૈવલ્ય સ્વરૂપ તું આત્મા છે. (૧૩) બધાનો નિરાસ થતાં જે શુદ્ધ, પુદ્ગલ રહે છે, જ્યાં ' સ્વ ' પદ- (તું/પણું-જીવભાવ) પણ રહેતું નથી. ' તત્ ' પદ (ઇશ્વર ભાવ)ની સાથે ' અસ્તિ ' પદ (જીવ અને ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો અને અભેદનો નિર્ણય

કરનાર શબ્દ અથવા લાવ) પણ સરી પડે છે-શાંત થાય છે, (૧૪) એવો તું પરમાત્મા છે. પણ તું તારો મહિમા તારી પોતાની મેળે (તારા પોતાના અજ્ઞાનથી) જ ખોઈ બેઠો છે, હવે એ તારા સ્વરૂપ-નિબંધામને મેળવીને એમાં કેવી રીતે રહી શકીશ ? (૧૫) એ લક્ષ્ય લાગ હવે કહું છું; વિશુદ્ધ અંતઃકરણ કરીને સાંભળજે. એનો જે રીતે નિત્ય અભ્યાસ કરવાનો છે તે (વિગતવાર) કહું છું. (૧૬) જે અભ્યાસવડે સ્વરૂપનો નિશ્ચય થાય છે, શુદ્ધ પરમાત્મા (અંતરમાં) પ્રકાશી બેઠે છે; કૈવલ્ય-મોક્ષસ્વરૂપમાં ચિત્ત હમેશાં રમ્યા કરીને સમરસ રહે છે. (૧૭)

પ્રકરણ નવમું

નિદિધ્યાસન

હવે ઉપર કહ્યું છે તે પ્રમાણે પ્રથમ “ સ્વરૂપ ” નો નિર્ણય કરી લે; પછી એનોજ નિત્ય નિયમપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો કર. (૧) જ્યાં બેસતાં મન જરાયે ચલતું ન થાય એવું એકાન્તસ્થાન બેઠને ત્યાં મનની સમસ્ત વૃત્તિઓને વાળી (અંતર્મુખ કરીને) લઈને ધ્યાન માટે બેસવું. (૨) વિષયોમાંથી મનને નિવૃત્ત કરવું, ચિત્તને અંતરાત્મા ભણી વાળવું, અને સમસ્ત દૃશ્ય (આત્મા કરતાં જે જે વિબાતીય-અનાત્મા હોય તે બધા) માં મનને વૈરાગ્ય તથા ત્યાગ બુદ્ધિ ધારણ કરાવવી. (૩) આસન ઉપર શાંત ચિત્તે બેસીને, જે મનોવૃત્તિ ઇન્દ્રિયોનાં દ્વારે (ઇન્દ્રિયોનાં ગોલકો અથવા

દશામાં અંતઃકરણ, વૃત્તિઓ, વિષયો, વામનાઓ કે એવો કશો દૈતભાસરૂપી વ્યવહાર રહેતો નથી. (૧૮) કાચ્યો જેમ પોતાનાં અંગોને સંકેતોથી લઇને પોતાનાં હાથ, પગ, માથું વગેરેને પોતાનાં શરીરની અંદર શમાવી દે છે, ત્યારે માત્ર એક પીઠ જ અખંડિત બાકી રહે છે; (૧૯) તેવી જ રીતે અતરાતમામાં અંતઃકરણનો વૃત્તિસમેત પ્રવેશ થતાં કેવળ આત્મસ્વરૂપ જ શેષ રહે છે. (૨૦) પોતે પોતાના સ્વરૂપે એકલો જ છે, બીજો કોઈ જોવામાં આવતો નથી; આમ જ્ઞાન-માત્ર આત્મારામ જ સર્વત્ર ભરેલો છે, એવી સ્થિતિ અનુભવની છે. (૨૧)

પ્રકરણ દસમું

દશ્યભાસખંડન

આવી સમજણ ન હોવાથી ગાઢ અજ્ઞાનમાં રહીને બ્રહ્મને ઓળખી શકતો નથી એવો ભ્રમ કરે છે, એ ગાંડપણ નહિ તો બીજું શું છે? (૧) 'હું જાણતો નથી' એવો ભ્રમ જરા પોતાની બુદ્ધિમાં પોતે જ ઉત્પન્ન કરે છે, જે છે જ નહિ, એવા અમત અજ્ઞાનને પકડીને બેસી રહે છે અને પછી હું નથી જાણતો એવા અંદેહમાં પડ્યો રહે છે. (૨) અજ્ઞવાણામાંથી મનુષ્ય જ્યારે ધરમાં આવે છે, ત્યારે અધિકારને હીધે કણબર એની દૃષ્ટિમાં અધાપો આવે છે, અને ત્યાં છતી આંખે એ

આંધળો બને છે. (૩) અથવા રાત્રિના બીજા પહોરે એટલે મધ્યરાત્રિએ આંખોને બધે અંધારું જ દેખાય છે, તેમ તું અજ્ઞાનરૂપી અધિકારમાં અટવાઈ ન પડતો; (૪) એ (ધ્યાનની) અવસ્થામાં મનમાં જે જે કલ્પના બિઠે છે, તે તે વસ્તુઓ આંખની આગળ બહી થાય છે; એ બધાં દશ્યોનો નિરાસ કરીને, નિશ્ચલ ભાવે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થા. (૫) બોલવું હોય તો પોતે પોતાની સાથે બોલવું, પોતે પોતાને જ ઉપદેશ આપવો; વિવેકપૂર્વક જોતાં જોતાં એવો અનુભવ થશે કે (જેની સાથે તું બોલે છે અથવા જેને ઉપદેશ આપે છે તેનો) ત્યાં કશો આકાર જ નથી. (૬) જ્યાંથી વિવેકરૂપી માતાની સ્ફુરણા થાય છે, તે સ્થલ અંતઃકરણ છે; એ જ અંતઃકરણ જ્ઞાનનો હેતુ ધારણ કરીને જ્ઞાની બને છે. (૭) આપણા શરીર સાથે આ સમસ્ત બ્રહ્માંડ શૂન્યરૂપ થતાં જ પાછળ કેવલ પરિપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ જ બાકી રહે છે. ત્યાં કશું ઠામ-ઠેકાણું કે માનમાપ રહેતું નથી. (૮) આકારવાળા આ ત્રણે લોક (સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ) કેાણે જાણે ક્યાંના ક્યાં લોપ થઈ જાય છે; ફક્ત હું એકલો-એકનો એક ચિદાકાશ-જ્ઞાનસ્વરૂપ શેષ રહે છે. (૯) અંદર અને બહાર દશ્યનું જે જ્ઞાન હતું તે શૂન્યવત્ બની જાય છે કે તરતજ પોતે પોતાની મેળે એકપણાની પણ કલ્પના વગરનો બાકી રહે છે. # (૧૦) આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં અધિકાર (અજ્ઞાન) જતો રહે છે,

• જ્યાં જે દોષ ત્યાં એક અને જે એમ કહેવાય; પણ જ્યાં જે જ નથી, ત્યાં જે છે તેને એક પણ કેમ કહેવાય ?

મન અને બુદ્ધિનો લય થાય છે, ચિદાદિત્ય-ચૈતન્યરૂપી સૂર્ય-
ની આત્મપ્રભાનું અંગવાળું પ્રકટે છે. (૧૧) આમ સૂક્ષ્મ
દેહ અને જ્ઞાત અવસ્થાની પ્રવૃત્તિ બંધ પડી, એટલે એ જ
પ્રકારે લિંગદેહનો પણ નિરાશ કરવાનો છે. (૧૨) જ્યાંથી
સ્ફૂર્તિ સ્ફુરણા પામે છે, તે તો પ્રથમ જ સ્ફૂર્તિ વગરનું-સ્પંદન-
વગરનું જ છે. સ્ફૂર્તિ તારી સમક્ષ જ ઊભી થાય છે અને
પાછી શમી જાય છે. (૧૩) એ સ્ફૂર્તિને જાણનારો-સાતા
તું છે, સંકલ્પવિકલ્પાત્મક મનનું જીવન અને નિશ્ચયાત્મક
બુદ્ધિનું કારણ પણ તું જ છે. (૧૪) ચિત્તનું અનુસંધાન તો
પ્રથમથી જ છે; તેથી ઊપજતાં જે તને તને તેની ખગર પડે
છે, અહંતા પણ તારા પોતાના યોગથી જ ઊભી થાય છે અને
તેને પણ તું જાણે છે. (૧૫) આમ પાંચ લેહવાળા અંતઃ-
કરણ (મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર અને અંતઃકરણ) રૂપે
તું જ સ્ફૂરે છે, એને છોડી દેવાની વાત કરવી એટલે એ તારા
વિના કયા, કેમ, અને કેવી રીતે જુદું જઈને પડે? (૧૬) પાણી
તરંગનો કેવી રીતે ત્યાગ કરે? આકાશ વાયુને કેવી રીતે
છોડી શકે? તેવી જ રીતે તારા અંગભૂત જે આ સ્ફૂર્તિભાવ
છે, એનો તું ત્યાગ કેવી રીતે કરી શકે? (૧૭) તરંગ
પાણીમાં ગળી પડે, વાયુ આકાશમાં શમી જાય, તેવી રીતે
તારું સ્ફૂરણ આ અંતઃકરણપંચક તારામાં જ લય પામી શકે
(ખીજે નહિ). (૧૮) આપણા હાથ આપણે ખાંખેરીએ, તો
તે કાંઈ આપણા શરીરથી જૂદા પડતા નથી, કારણ કે એ
શરીરને વળગી રહેલા છે; તેવી જ રીતે અંતઃકરણની સ્ફૂર્તિ
તારી અંગભૂત-તારું જ અંગ હોવાથી એનો ત્યાગ કેવી રીતે

તું કરી શકે ? + (૧૬) એ સ્ફૂર્તિ (અંતઃકરણપચક) નો ત્યાગ કરવાનો તું વિચાર કરીશ તો એ (વૃત્તિ) પણ સ્ફૂર્તિ-માંથી જ ઉત્પન્ન થયેલી જણાયે; જે કંઈ કરવા ધારીશ એ બધું એ વૃત્તિનું જ પરિણામ હશે અને વિચાર કરવા માંડીશ એટલે તે જ બુદ્ધિ ને તે જ મન હશે. (૨૦) ચિંત્વન કરીશ તો એ સ્ફૂર્તિ ચિત્ત હશે; ‘ હું પણ ’ ધારણ કરીશ તો એ અહંકાર હશે, અમસ્તો સ્વ-સ્થ (સ્વ એટલે પોતાના આત્મામાં સ્થિરતા થાય તેમ એટલે શાંત) બેસી રહીશ, તો સ્વસ્થતાનું સ્ફૂરણ પણ એ સ્ફૂર્તિનું જ રૂપ હશે. (૨૧) તું ખરેખર સ્વસ્થ બેસી રહીશ, તો તને સ્વસ્થપણના ભાનની સ્ફૂર્તિ ક્યાંથી આવી ભલા ? અને સંઘર્ષવિક્ષેપ ક્યાંથી ભલા થાય છે ? (૨૨) છવ એક જ નિશ્ચય કરીને બેસી રહે, તો પણ એને ફરી ફરીને શા માટે ચિંત્વન કરવાનું સૂઝે છે ? અને દેહરૂપે ‘ હું છું ’ એમ કહેવાની ટેવ શા માટે પડી છે ? (૨૩) તેથી એ હોવા છતાં ન હોવા જેવું-સત્ જેવું દેખાતાં છતાં અસત્ જેવું છે એજ એનું રહસ્ય છે. આમ વિચાર કરી જો, કે એ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન હોય તો ‘ અહંકાર ’ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય ? (૨૪) ચિત્તમાં જે સ્મરણ હોય છે એ જ્ઞાન નથી તો બીનું શું છે વારુ ? અને જ્ઞાન વિના બુદ્ધિમાં સ્થિરતા ક્યાંથી

+ વાતપય એ કે જેઓ મનની કલ્પનાઓ અને ચિત્તની સ્મૃતિઓના ધ્યાન કરતી વખતે ત્યાગ કરવા મથે છે એ ખોટું છે; એનો ત્યાગ કરવાનું નહિ, પણ એ બધી આત્મસ્વરૂપની સ્તુતિ છે, તેથી આત્માજ છે, એની જ્ઞાનદિગ્ધિથી સ્વરૂપમાં એનો લય કરવાનો છે. એ લય જતાં જ તારંગ પાણીમાં ખળી જતાં જેમ પાણી જ રહે છે, તેમ વૃત્તિઓ ધીન થઈને કેવલ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જ રીપ રહે છે.

આવી શકે એમ છે ? (૨૫) એ જ્ઞાન આ બધાનું અધિ-
 પ્તાન છે તેથી જ-તેની જ સત્તાથી મન સંકલ્પવિકલ્પ કરી
 શકે છે; પરંતુ એ જ્ઞાન પોતે તો પરિપૂર્ણ છે તેથી એનું
 એકલાનું સ્ફૂરણ સંભવી શકતું નથી. (૨૬) આશુ એ પરિ-
 પૂર્ણ જ્ઞાન છે, એનું સ્મરણ કરતાં-ચિંત્વન કરતાં સ્મરણ-
 શક્તિ એટલે કે ચિત્ત રહેતું નથી, કારણ કે એનું સ્મરણ
 કરવું એટલે જ એનું વિસ્મરણ કરવા જેવું છે. (કારણ કે
 સ્મૃતિરૂપ વૃત્તિ લય પામી જાય છે એટલે કેણુ કેણું સ્મરણ
 કરે ?) તે જ્ઞાન પણ નથી અને અજ્ઞાન પણ નથી. એ તો
 કેવલ ' સિદ્ધિમાત્ર ' છે. (૨૭) એકાદી વૃત્તિનો ભાસ થાય
 છે કે તે ભાસ તો સ્ફૂર્તિ થાય ત્યારે જ જણાય છે. પરંતુ એ
 પોતે (સ્ફૂર્તિ વગરનો હોય છે ત્યારે) તો કેવલ નિરાભાસ
 જ છે. (૨૮) ત્યારે આ જે નિરાભાસ છે એ કોણુ છે ? એ
 તો કેવળ જ્ઞાન જ પોતાને પોતાનામાં શમી જઈને રહેનાર
 એક આત્મસ્વરૂપ છે. (૨૯) એટલા માટે એ નથી જ્ઞાન
 કે નથી અજ્ઞાન; ભાવસ્વરૂપ પણ નથી અને અભાવસ્વરૂપ પણ
 નથી. એ તો નિજાત્મરૂપ-પોતે એકલું અને એકજ છે. (૩૦)

પ્રકરણ અગીઆરમું

અજ્ઞાનખડન

હું મને નથી જાણતો, એમ પોતે જ પોતાને જાણે છે; જે
 જ્ઞાનથી પોતાને પોતે નથી જાણતો એવા અજ્ઞાનને જાણે છે,
 છતાં એ જ્ઞાનની ઓળખાણુ નથી પડતી, એ જ અજ્ઞાન છે.
 (૧) એ અજ્ઞાનનો નાશ કરીને—એનો આસ કરી જઈને,
 (અપૂર્ણ)

થોડા નિશ્ચયો

લેખક -સ્વા. શ્રી. શિવાનંદ સરસ્વતી

અધ્યાત્મજ્ઞાનનો માર્ગ કાટાજો, લપસણો અને ખાડાગેકગવાજો છે તેથી એમાં અનેક લાવચો તમને સતાવશે, તમારું સંકલ્પમળ કોઇ માર નખળુ થઇ જશે ઘણી વાર એમા પડશે આખડશો, તેમ જ આસુરી સ્વભાવના પૂર્વ સંસ્કારો વિરોધ કરશે, અને તમને પાછા પડવાના પ્રસંગો આવશે પરંતુ તમારું નિશ્ચયબળ વધારવા આ પ્રતિકૂળ પ્રવાહોની સ્થામે થાને, તમારે વાગવાગ નના સંકલ્પો કરવા પડશે યોગમાર્ગમા ઉત્સાહ અને ત્વરાથી આગળ વધવામા તમને એથી ખૂબ સહાયતા મળશે નીચે થોડા નિશ્ચયો આપ્યા છે એને દૃઢતાથી વગગી રહેને મનની રોજ ઝીલુવટથી તપાસ કરતા રહેને, અને આ અધ્યાત્મમાર્ગના અભ્યાસની નિત્યનોધ ગણને

૧ ધ્યાનના અભ્યાસ માટે હું સવારે બ્રાહ્મમુહર્તમા ચાર વાગે જીડીશ, અને એને માટે જરૂર પડે તો એલામ ધડિયાગ ગખીશ

૨ એક મહિનાનું દુ અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળીશ.

૩. આજ દુ કંડા અથવા દવકા શમ્ભોવાળી ભાષા નહિ વાપરે.

૪. આજ ગમે તેમ થાય તો પણ દુ' માગ વ્યવહારમાં સત્ય જ બોલીશ.

૫. આવતા ગ્રવિવારે દુ' ૨૦૦ માળા દેવીશ.

૬ આ ગ્રવિવારે દુ' આખો દિવસ સંપૂર્ણ ગૌન પાળીશ.

૭ આવતી એકાદશીએ દુ' કેવળ દૂધ અને ફલાદાગ ઉપર રહીશ

૮ આવતા ગ્રવિવારે દુ' ભગવદ્ગીતાનો પૂરો પાઠ કરીશ, અને બે કલાક સુધી ગુરુમંત્ર અથવા ઈષ્ટમંત્રનો જપ કરીશ

૯. આ મહિનાની મારી આવશે તો દશાશ ભાગ દુ' દાનમાં વાપરીશ.

૧૦. આજ દુ' ખોરાકમાં કેવળ ત્રણ જ વસ્તુઓ ખાઉશ, સવારે દાળ અને રોગની અને ગર એકબું દૂધ

૧૧. આજ દુ' જોડા નહિ પહેરું, અને ગર સૂવામાં ખાટલો કે પનગ ન વાપરતાં પથારી પર સૂઈ રહીશ

૧૨. આજ દુ' ગુસ્સે નહિ યાઉ.

આ નિશ્ચયોમાંથી જે એકાદનો પણ ભંગ થશે તો દુ' તે દિવસે શત્રુ ભોજન નહિ લઉં, અને એના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે ૧૦ માળાના જપ કરીશ.

આ નિશ્ચયો કરતી વખતે ભગવાનની મૂર્તિ કે પ્રાણ છળી પાસે હાથ જોડીને એની કૃપા અને કરુણા માટે ભક્તિપૂર્વક પ્રાર્થના કરજો, આ નિશ્ચયો પાર પાડવાનું બધું ભગવાન તમને અવશ્ય આપશે.

તમારા પ્રયત્નમાં તમે પાછા પડો તો પણ નિરાશ ન થશો, કાન્યક કે પ્રત્યેક નિષ્ફળતા તો સફળતા પ્રાપ્ત કરવાનું સીમાચિન્હ છે

વિશેષ દૃઢતા અને અક્ષર સંકલ્પથી નવો નિશ્ચય હાથમાં લેજો એટલે અવશ્ય તમે સફળ નીવડશો, નિર્જળતા પરની આપણી એકાદ હત આપણને નવું બળ આપે છે, અને ભવિષ્યમાં આવનારી બીજી નિર્જળતાને દૂર કરવાની શક્તિ વધારે છે. બાળક ચાલતાં શીખે છે, ત્યારે બીજું થાય છે અને પડે છે; વળી પાછું બિલા ચવાનો બીજો પ્રયત્ન કરે છે અને છેવટે એ ટટાર ચાલતાં શીખે છે. એવી જ રીતે અધ્યાત્મમાર્ગ પર ચાલનારો પ્રવાસી પણ આગળ વધતાં વધતાં વચમાં પડે આખડે છે અને અનેકવાર એમ પડતો ચડતો છેવટે સફળતા મેળવે છે. યોગ શિખર પર ચડવા માટે આ જ રાજમાર્ગ છે.

પરમાત્મા તમને આવા નિશ્ચયો કરવાનું અને એને પાગ પાડવાનું અસીમ બળ આપે !

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

૧. ઋષિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

તા. ૭ મી આગસ્ટના બપોરે આધુનિક ભારતના આ કવિ, સાહિત્યકાર, કલાકાર-એવા અનેકવિધ ભાવસ્વામી ઋષિનું દેહાવસાન થયું. એમના સર્વદેશી વ્યક્તિત્વને સીમાઓ નહોતી; અને વ્યક્તિત્વની પૂર્ણતા તો ત્યારે જ કહેવાય કે જીવનની સાત્ત્વિક મનાતી પ્રત્યેક દિશામાં એની પ્રતિભા પ્રસરે. કવિવર્ગને આ પ્રતિભા જન્મજાત તેમ જ સ્વભાવસિદ્ધ હતી. ઋષિકુલમાં એમનો જન્મ એમાં નિમિત્તજૂત હતો. અને પછી તો જામીનમાં પડેલું ખીજ, પોતાના સુખસુવભાવ પ્રમાણે ઈષ્ટ રસકસને ખેંચીને, પોતાનામાં અવ્યક્ત રહેલા વિકાસને ખીલવવા માટે અનુકૂલ તત્ત્વોને પચાવીને, જેમ પ્રચંડ અને પ્રખર વ્યક્તસ્વરૂપ પામે છે; તેમ આ જૂઝજૂના પૂણ્યાત્માના દેહમાં- એમની વિરલ સુદ્ધિપ્રભા, વિમલ હૃદયભાવ, વિશ્વક્ષણ મુક્તિપ્રેમ, અસીદ્ધિ કાવ્યપ્રીતિ અને સમસ્ત જીવનમાં દિવ્ય વિકાસ સાધી.

આપે એવી બ્રહ્મભાવનામાં-એવી તો પારલૌકિકતા હતી કે માનવ-દષ્ટિ તો કેવળ એમને નતમસ્તકે પ્રણામ કરી, એમના અક્ષરદેહની જે અમર યશોમૂર્તિ ભારતવર્ષને વારસામાં મળી છે, એનું સ્મરણ કરે; એમના શ્રુતિમંત્રોનો સ્વાધ્યાય કરે, એમના રસાનુભવને જીવનમાં ઉતારીને કૃતકૃત્ય થવાનો પુરુષાર્થ કરે-એમાં જ ભારતીય પ્રગતિની કર્તવ્યપરાયણતા; એ જ માનવસમૂહનો સ્વધર્મ । એમને શી ઉણપ હતી, એમનો કીર્તિદલશ કયાં ઝાંખો હતો, કે જનસમૂહનાં લૌકિક પ્રશંસા કે ભાવગાન એમની અસીમ પ્રતિભામાં પ્રકાશનું એક કિરણ પણ ઉમેરી શકે ? પરમાત્મા આવા વિપ્રમયુગમાં પણ આપણને આવા ઋણિયો આપ્યા કરે એ આપણી અભિલાષા અને વિનમ્ર પ્રાર્થના । ચિરંજીવ છે એમનું સ્વરૂપ, સ્વભાવ અને સ્વધર્મનું અમૂર્ત કીર્તિ-મંદિર પ્રત્યેક સંસ્કારશુદ્ધ માનવહૃદયમાં ।

૨. મહામંડળેશ્વર સ્વા. શ્રી જયેન્દ્રપુરીજી

અમદાવાદના સંન્યાસ આશ્રમના આદ્ય સંસ્થાપક સ્વા. શ્રી. જયેન્દ્રપુરીજી સ્વરૂપસ્થ થયા. ગૂજરાતની અને ખાસ કરીને અમદાવાદની જનતાના પુણ્યબલે સ્વામીશ્રી છેલ્લાં પંદરેક વર્ષથી શરૂઆતમાં અવારનવાર આવતા અને પાછળથી આશ્રમની વ્યવસ્થા થતાં તો એમના જ્ઞાનશ્રવણનો લાભ ત્યાંની જનતાને લગભગ પ્રત્યેક વર્ષે મળ્યા કરતો. એમના વ્યક્તિત્વની પ્રતિભાથી આકર્ષાઈ અમદાવાદની જનતાએ એમને આગ્રહ કર્યો અને એક સુંદર સંન્યાસ આશ્રમ તથા તેને અંગે સંસ્કૃત પાઠશાળાની યોજના થઈ અને અત્યારે એ સફલતા-પૂર્વક ચાલે છે.

ગૂજરાત અને કાઠિયાવાડમાં છૂટાછવાયા અનેક સંતસાધુઓ સ્થાયી કે વિચરતા રહેતા જનતાને કે'ને કે' જ્ઞાનલાભ આપ્યા કરતા હશે, પરંતુ સ્વભાવે દાન અને ભક્તિપ્રધાન ગૂજરાતને વેદાન્તનો

રસાસ્વાદ ચખાડી, ઉપનિષદનું રહસ્યજ્ઞાન જ માનવજીવનના ઉદ્ધારનું સાચું અને શાસ્ત્રોક્ત સાધન છે, એ ઉપદેશના શ્રીગણેશ તો અત્યારના રાજકીય તેમ જ સામાજિક ઉત્ક્રાન્તિના વિષમકાલમાં રવા. શ્રી. જયેન્દ્રપુરીજીએ જ કરાવ્યા છે.

શ્રી. જયેન્દ્રપુરીજી સમર્થ વિદ્વાન અને સ્વભાવે શાંત, સૌમ્ય અને અનુભવની સાક્ષાત મૂર્તિ સમા હતા. ખૂણેખોયરે અનેક જ્ઞાનપ્રેમીઓ પડ્યા હશે, પણ રાહેરોના ધમાલ-ધાંધલવાળા વસતિવિભાગમાં વિશુદ્ધ આત્મજ્ઞાનનાં શ્રવણ-મનન કરાવવાનું કામ તો આ મહામંડ-જેશ્વરના પુણ્યભાગે જ જાય છે.

અમદાવાદની તો શુ પણ ગુજરાતની જનતા એમના પુણ્યસંદેશ-દ્વારા પાવન બની છે; એમની પાસેથી જેમણે શ્રવણ કર્યું હોય તેઓ એ જ્ઞાનનું મનન કરે, અને નિદિધ્યાસન કરી, પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવે. અંગત મુમુક્ષુઓનો ધર્મ છે કે એમના દ્વારા જે જે પુણ્યચાલી પ્રવૃત્તિઓ ચર્ચ હોય તેને નિલાવી રાખીને વિકસાવવાનો પ્રયત્ન કરે-એ જ આવા જીવન્મુક્ત મહાપુરુષનું સાચું અને અમર સ્મારક છે.

૩ ગુજરાતીઓનું શરીરધન

મુંબઈની ધી ગુજરાત રીસર્ચ સોસાયટીએ દાનવીર સર પુરષોત્તમદાસની સહાયતાથી ગુજરાતીઓના શરીરે નબળાં પડતાં જાય છે, એવા શ્રી. પોપટલાલ શાહના રીપોર્ટ ઉપરથી તેનાં કાર્ય-કારણોની તપાસ કરવાનું કામ ઉપાડી લીધું છે. વ્યાધામયી શરીર કેળવાય એટલા માટે ફટવાયે અખાડા અને યોગાશ્રમોની પ્રવૃત્તિ ઠેર ઠેર થતી સાંભળીએ છીએ; પરંતુ ગુજરાતની જનતાની શારીરિક મંપત્તિ નિર્ગળ થતી જાય છે, એ ક્યાંદે તો શું રાહેર કે ગામડાં, બધેજ સંભળાય છે.

રાહેરમાં હા કરતાં વધારે કરતી પડતી મહેનત, અને ખાનપાનમાં પોપક અને નીરાગી ખાનપાનને બદલે બાલ ટાપટીપ, સીનેમા, નાટક

તેમજ એવાંજ વિલાસી સાધનોની પાછળ જે નાણું ખર્ચાય છે, તેનો વિવેક કરી, જે પોષક ખાનપાનમાં અને જીવનની રહેણી કરણીમાં સાદાર્થ આવે, તો એ દ્વારા શીલ, મંયમ અને સદગુણોનો વિકાસ થાય; મંયમ આવતાં વેંતજ મનુષ્ય જીવનની કીંમત સમજતાં શીખે; માનવજીવન ગમે તેમ વેડશી નાંખવા માટે નહીં, પણ એને ચારિત્ર-વાન બનાવી પોતાની જાત, ગૃહસંસ્થા, કુટુંબ, રાતિ, પ્રાન્ત, દેશ, અને સમસ્ત પૃથ્વીપરના કલ્યાણ માટે મળેલી એક અમૂલ્ય ઈશ્વરીય બક્ષીસ છે એટલું સમજાય (એવી કેળવણીનો જે અત્યારે બહુ ઓછો અભાવ છે) તો ગુજરાતીઓની નિંદાતી શિથિલતાનું લાંબન દૂર થાય; ગુજરાતીઓમાં ધનની જાણ નથી, પણ ધન વાપરવાના વિવેકની જાણ છે. એમાં વિવેક આવે એવી દિશા સૂઝાડવી એજ પરમ માર્ગ છે.

કસરત કે એવાં બીજાં બાહ્ય અંગો ઠીક કરવામાં પણ નીતિ અને સંયમ સુધારવાના ઉપાયોનો સમાવેશ થઈ જાય છે, કારણ કે સંયમી જીવન વિના વ્યાયામ માટે શરીર યોગ્ય બનતું નથી. એકંદરે આ જાગૃતિ આવી છે તે ખૂબ જ આવકારદાયક છે.

૪ રા. રમણલાલ વ. દેસાઈનાં મુખ્ય વિદ્યાપીઠમાં વ્યાખ્યાનો

શ્રી વસનજી માધવજી ઠક્કર વ્યાખ્યાનમાળાનાં વ્યાખ્યાનો આ વર્ષે ગુજરાતના લખપ્રતિષ્ઠ વિદ્વાન શ્રી. ર. વ. દેસાઈએ આપ્યાં છે. અનેકવિધ દિશામાંથી એમણે ગૂજરાતની આધુનિક સંસ્કૃતિનાં કાર્ય કારણો શોધી વિષયો પર સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. ગૂજરાતના મહાકવિ ન્હાનાલાલ વિષે એમણે મહત્વનું વ્યાખ્યાન આપી ગૂજરાતના એ કવિસમ્રાટને પૂરેપૂરો ન્યાય આપ્યો છે.

એકંદરે એમનાં પાંચ વ્યાખ્યાનો થયાં છે, પરંતુ સાંભળનારની સંખ્યા આ વખતે ખૂબ વધી પડી હતી, એ એમની લોકપ્રિયતા સૂચવે છે. ગૂજરાત હવે ગૂજરાતને એટલે પોતાની સર્વદેશીય સંસ્કૃતિને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઓળખે, અને વિશિષ્ટતા સ્થાપિત કરે

એમ અને ઈચ્છીએ છીએ.

૫ બલહીન હિન્દુઓ

તા ૬ હી ઓગસ્ટે પૂતામા શ્રી કનૈયાલાલ મા. મુનશીએ, ત્યાંના રાષ્ટ્રીય સેવા સંઘના આશ્રય નીચે વ્યાખ્યાન આપતા હતા હતા કે “ હિંદુ જીવાનોએ ખીક અને કર્પોદ્ધવલ્લ કાઢી નાખવું જોઈએ. આપણે તેનીસ કરોડ જેટલા છીએ; આપણી પાસે મળ, સાધનો, શક્તિ અને સગદર છે, આપણી પાસે અભિમાન લેવા યોગ્ય વાગસો ઇતિહાસ, ધર્મ અને સંસ્કૃતિ છે. ” આનું બીજીય સ્વમાન હિંદુઓને કરે એવું વ્યાખ્યાન આપી હિંદુઓને અન્ય પ્રજા સાથે સ્વમાન, સંપ, અને સ્નેહથી વર્તતાં છતાં પણ પોતાની સંસ્કૃતિ ન ગુમાવવાનું સમજાવ્યું હતું.

૬ મદિરોના કોતરકામનું પ્રદર્શન

મુ મર્મમા ઓગસ્ટની આખર તારીખોમાં એક મદિરોના કોતર-કામના ૮૦ ફોટોનું પ્રદર્શન ભરવામા આવ્યું હતું. આ ફોટોનું પ્રથમ પ્રદર્શન તો લંડનમા ભરવામા આવ્યું, અને પાછળથી કલકત્તામા એ ચિત્રો દેખાડવામા આવ્યા હતા મુંબઈએ એમા અગાળ પ્રાતના મદિરોના જ નમૂના હોય તેમ જણાય છે, સમસ્ત ભારત વર્ષના દરેક સપ્રદાયોના મદિરોની મૂર્તિથી માંડી એના મદિરોનું કોતરકામ તથા કારીગરીનું પણ જે આવી રીતે સંગ્રહસ્થાન ભરવામા આવે, તો એ જગામા મૂળમાં રહેલી અવિભાજ્ય હિન્દુ સંસ્કૃતિની તેમજ વેદોક્ત સમયથી માંડી અત્યાર સુધીની ઉપાસનાપ્રણાલીમા મૂર્તિપૂજાને જે અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે, તેની સરોધનવૃત્તિ પ્રજામા જાગૃત થાય, અને તેની સાથે પ્રાચીન અસ્મિતામાથી ભાનવર્તની એક અને અખડ સંસ્કૃતિ પ્રત્યે હિંદુ પ્રજાની ભક્તિ ઉપજે.

ગ્રન્થસ્વીકાર

૧. રૂપાવલિપદ્ ભાગ્યમ-રચનાર શ્રી. નરસિંહ મ. ભટ્ટ એમ. એ.
વલસાડ. મૂલ્ય રૂ. ૦-૨-૬; પૃષ્ઠ ૨૮.

કથાવાસ્ય ઉપનિષદ ઉપર સંસ્કૃતમાં લખેલું આ એક લાખ્ય છે. લાખા સરલ છે, છતાં ગૂઝરાતી અનુવાદ સાથે જો આ છપાયું હોત, તો ગૂઝરાતી જનતાને પણ લાલ મળત. પંચગ્યા પ્રાતના એક સંત શ્રી હરિપ્રસાદજી કે જેઓ વલસાડની જનતામાં ધાર્મિક જાગૃતિ લાવવામાં નિમિત્તભૂત થયા છે, એમના સહવાસ સત્સંગદ્વારા લેખકે પોતાનો અભ્યાસ કેવલ સ્વાધ્યાય દૃષ્ટિથી કરેલો છે અને સિદ્ધાન્તમાં એમના જ અનુયાયી છે. પરંતુ એમનાં ભગવદ્ગીતાના અધ્યાયોના છૂટક છૂટક લાખાંરોની પેઠે, ખીજા આચાર્યોના મંતવ્યો સાથે મેદભાવ હોવા છતાં પણ, એમનાં પુસ્તકો શુદ્ધ વિવેકબુદ્ધિથી જ લખાયાં હોય એવી વાચનારના હૃદયઉપર ઝાપ પાડે એવાં છે. પુસ્તક એકંદરે સારું છે.

૨. પ્રસન્ન પંજો-(પ્રથમ ખંડ) લેખક ઉપર પ્રમાણે, મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦ પૃષ્ઠ ૬૮.

લેખક પોતાના વક્તવ્યમાં લખે છે તેમ પોતાના સ્વાધ્યાયના પરિપાકરૂપે, પ્રસન્ન ચિત્તમાંથી જે સંકટપો સૂર્યા છે, એનો આ સ્વરૂપ છે. એમાં જેમ, ધાર્મ, સારા છે, તેમ, સાથે કેટલાએક અત્યુ

સામારણ પણ આવી ગયા છે. કેટલાએક જરા વિશેષ વિવેક માગી લે એવા છે. લેખક પોતેજ સહભાવશાથી અને વિવેકી છે, એટલે જોગ 'ખંડ' ઉપાવવાની એમને તક મળે ત્યારે વિશેષ લક્ષ આપે એવી વિનંતી છે.

૩ કાવ્યપૂર્વા. લેખક-પ્રકાશક: શ્રી ઉપેન્દ્રનાથ ન્દાનાલાલ વોરા, સવાઈગરનો મઠ, માંડવી-કચ્છ. પૃષ્ઠ ૬૪ કિંમત રૂ. ૦-૮-૦.

આ એક યુવાન હૃદયની કૃતિ છે. લેખક ધાર્મિક ભાવનામા પણ એસ લેતા હોય એમ એમનાં કેટલાંએક કાવ્યો ઉપરથી જણાય છે. અમે છઠ્ઠીએ છીએ કે હજુ એમનો રાજ્યભટ્ટોળ વધારે સમૃદ્ધ થાય. ઉપનિષદ, ગીતા, તેમજ બીજાં શાસ્ત્રસૂત્રોને લક્ષ્યમાં રાખીને કેટલીક કૃતિઓ લખાએલી છે. લેખક પોતાનો ઉત્સાહ-પ્રયત્ન આપુ મળે અને કાવ્યોમાં ધણે સ્થળે ભાવની પૂરી સ્પષ્ટતા નથી, તેથી ભવિષ્યના પ્રયત્નોમા વિશેષ ખ્યાલ રાખે એમ ઈચ્છીએ છીએ. પુસ્તકના કળા પ્રમાણમા કિંમત વધારે છે.

૪ પન્નાકુમારી-અપાટક; ગમજુલાલ નાનાલાલ શાહ-ત્રી ખાલજીવન-બાગલાડા, વડોદરા. પૃષ્ઠ ૬૬ કિંમત રૂ. ૦-૬-૦.

આમા બાવકોને માટે લખાયેલાં જે નાટકો છે, અને હાઈ મિત્રો, તેમજ બીજા બધી રીતે પુસ્તક સુંદર છે, અંદરની ભાષા પણ તેટલી જ સ્વચ્છ છે. જે વર્ગ માટે એ લખાયું છે, તેમને તો એ જોતાં વેત જ રાચવા મંડી પડવાનું મન થાય એવું છે, બાલજીવન માસિક અને એ સર્વાલેખ દ્વારા બહાર પડના પ્રકાશનો તો અત્યારે એટલાં બધાં લખ્ય-પ્રતિષ્ઠ થઈ ગયા છે, કે એમનો એ વિષયનો પાટલ અનુભવ એમા મધે ભાટ જણાઈ આવે છે. મૂળગતનું બાલસાહિત્ય સમૃદ્ધ હરદામાં એમનો અમુદય ફાગો છે, અને આ પુસ્તક એમાં એક સુંદર ઉમેરો કરે છે.

સ્વા. સ્વયંજ્યોતિ તીર્થકૃત પુસ્તકો

કિરણકલાપ—વૈરાગ્યબોધક કાવ્યો	કિંમત રૂ. ૦-૮-૦
ભર્ગદર્શન—ભજનોનો સંગ્રહ	૦-૬-૦
શ્રી સદ્ગુરુ શિક્ષાશતક—નિદિધ્યાસન કરાવે એવું એક વેદાન્તશતક	૦-૩-૦
મીરાં અને રાણો—મીરાંનાં લક્ષિત અને વૈરાગ્ય સમજાવનાર મંવાદ	૦-૨-૦
શ્રી સદ્ગુરુસ્તુતિશતક—નથી	રૂ. ૧-૩-૦

આરે પુસ્તકો સાથે લેનારને ટપાલ ખર્ચ માફ

સ્વામી રામતીર્થ—સંક્ષિપ્ત જીવન કથા;

મિત્રોમાં વહેંચવા માટે આ એક નાની પુસ્તિકા છે. તેમાં સ્વામીજીની સુંદર છબી છે. એક પ્રતની કિંમત ૦-૨-૦. દસની કિંમત રૂ. ૧-૦-૦. સો નકલની કિંમત રૂ. ૮-૦-૦. પોસ્ટેજ અલગ. થોડી જ નકલો બાકી છે. દીવાળીનો દિવસ સ્વા. રામની જન્મજયંતીનો છે, એ ઉપર એની લ્હાણી કરીને એમની પૂણ્યસ્મૃતિ તાજ કરવાનો રામભક્તોને આ અમૂલ્ય પ્રસંગ છે.

- લખો -

પ્રબન્ધક, ઉત્થાન
છોટાઉદેપુર

“આપણા પ્રત્યેક ન્હાનામાં ન્હાના અતુલપર્મા પલુ સમગ્ર
 ઇતિહાસ ભરેલો છે, પણ આપણે તે વાંચતા નથી જો આપણે
 સાચો માર્ગ લઈએ તો પુષ્કળ કે ઇશુ ખ્રિસ્ત થવું પણ સહેલું છે
 એ સાચો માર્ગ પકડવો એટલે આપણા ક્રુદ્ધ અહંકારનો ત્યાગ
 ‘મેં પરમાત્માને જીવન સમર્પણ કરવું એક જ મિયાનમાં
 તલવારો રહી શકે જ નહિ સ્મૃતિ અને નિંદોનો આપણા
 વચ્ચે વરસાદ વરસે તો પણ તેના તરફ લક્ષ્ય ન આપતાં આપણે
 આપણી શક્તિ ખીલવ્યા કરીએ, કર્તાપણાના જીવરથી મુક્ત રહીએ,
 ‘જીતવું અને મેળવવું’ એવો ઉદ્દેશ્ય રાખીએ, સત્યના દિમાયતી
 બનવા કરતાં સત્યસ્વરૂપ બનવા ઇચ્છીએ, સૂર્ય જેમ વગર
 માનની ઇચ્છાએ બધાને સરખો પ્રકાશ આપે છે, તેમ આપણે
 આપણી સમસ્ત શક્તિઓનો બીજાને, માટે ઉપયોગ કરવા છતાં
 પણ એને માટે માનની ઇચ્છા ન રાખીએ તો અવશ્ય આપણે
 ઇશ્વરના પણ ઇશ્વર થઈ શકીએ, જગત આપણે માટે થી જોડે છે
 એને જોડીએ આપણે વિચાર કરવા માડીએ છીએ કે તરત જ
 આપણે સત્ય જીવનથી-અહં મેમત્વ વગરના જીવનથી અલાયમાન
 થઈએ છીએ ”

સ્વા. રામૈતીય

પહેલું વર્ષ
શાધા અક

ઓક્ટોબર ૧૯૪૧
આસો : ૧૯૮૭

ઉત્સ્યાજી

ઉત્તિષ્ઠ જાગ્રત પ્રાપ્ય ઘરાનું નિવેદન ।
ઉઠે સાધક ! જાગે ને આર્યર્થેવર મેળવે;
આત્મબોધ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવે.

તંત્રી
સ્વા. સ્વયંભ્યોતિ તીર્થ
જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છોટાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

મીરાં અને રાણો

અધ્યાત્મવિદ્યાનો સંવાદ

આ સંવાદમાં મીરાના ભક્તિ, જ્ઞાન, અને વૈરાગ્યના
વર્ણન છે હવે માત્ર થોડી જ નકલો બાકી છે પોતાના
દનેહી વર્ગ અને મિત્રમંડળમાં વહેંચારાઓની સગવડ
માટે એની કિંમત ઘટાડેલી છે

કીંમત

એક નકલ ૦-૨-૦

દસ ,, ૧-૦-૦

૧૦૦ ,, ૮-૦-૦

} દપાલ ખર્ચ અણગ

દરેક દસ નકલ માથે શ્રી રામતીર્થની આટપેપર
ઉપર છાપેલી છબી ભેટ જાતી મળાવી લેા.

પ્રમંથ,

ઉત્થાન

છોટાઉદેપુર

શ્રી
સદ્ગુરુસ્તવન

❧

(અનુષ્ટુપ)

ૐ નમું ગુરુરૂપે શ્રી રામતીર્થે સ્વરૂપને;
અરૂપી આદ્યતરવે જે આવ્યા રૂપ ધરી તને. ૧
વર્તમાન યુગે આવ્યા આદ્યર્ષિ નવ સ્વાંગમાં;
પ્રભા વિસ્તારની પ્રસાદેલી દેશ મમસ્તમાં. ૨
ૐ નમું આદ્યરૂપે એ સદ્ગુરુરૂપ દેવને
સચ્ચિદાનંદ મંજામાં ચોલે છે એકમેવ જે. ૩
ૐ ભત્રું શિષ્યશ્રેયાથે કૃપાકૈવલ્યથી ભર્યા,
શિષ્ય ત્યાં હોય ત્યાં તેવા સદ્ગુરુ દેવ છે ઠર્યા. ૪
પિતા માતા મળા બ્રાતા સ્નેહી સંબંધી મંડળે;
દૃષ્ટાન્તે ચોધતાં જેનું ત્રિલોકે કોઈ ના મળે. ૫

ભયો બ્રહ્માંડસિંધુ આ આપની કરુણા વડે
 ભવાળિધ પાર પહોંચે જે નામનોકા પરે ચડે ૬
 આપ છો શિષ્યના ત્રાતા પિતા માતા સખા સુહૃદ્;
 શાસ્ત્રોની માક્ષી એવી કે તત્ત્વ પ્રત્યક્ષ છો બહદ્ ૭
 કોટિ કોટિ કરે કર્મો આશયે દેવતા ગણુ;
 તોયે ના બન્ધ છૂટે તે છોડે સદ્ગુરુ તત્ત્વણુ. ૮
 તયો જે તરણી પામ્યા સદ્ગુરુ પાદ પદની;
 શ્રદ્ધા, મંથન સેવા ને લક્ષિત આત્મનિવેદિની. ૯
 શાસ્ત્ર જ્યાં અધુરું મૂકે ત્યાંથી સદ્ગુરુ શીખવે;
 પ્રભુ જ્યાં પડતો મૂકે ત્યાંથી સદ્ગુરુ તારવે. ૧૦
 જેવી જેની હશે દષ્ટિ તેવા તેને મળે ગુરુ;
 શાસ્ત્ર તો માક્ષી પૂરે છે તત્ત્વદર્શીજ સદ્ગુરુ. ૧૧
 નામ શું આપને દેવું ? આપ તો મૌનરૂપ છો;
 રૂપ શું આપનું કહેવું ? રૂપે આપ સ્વરૂપ છો. ૧૨
 આપનો વ્યાપ બ્રહ્માંડે વિશ્વ તો આપની કલા;
 કિન્તુ ના આપમાં કિંચિત્, આપે આપજ એકલા. ૧૩
 શિષ્યસ્ત્વે યોગ્યતા આપો, સ્થાપો શ્રી ચરણે મતિ;
 સદ્ગુરો ! શોધતો આવું સ્વયં શ્રી શરણાગતિ. ૧૪

ॐ
નારાયણ

ઉત્થાન

વર્ષ પહેલું.] ઑક્ટોબર ૧૯૪૧-આસો ૧૯૮૭ [અંક ચોથો

ईश्वरोगुरुरात्मैति मूर्तिभेदविभागिने ।

व्योमघद व्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા, મૂર્તિમાત્ર વિભાગ જે;
વ્યોમશા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમું.

x

x

x

શ્રી સદ્ગુરુનાં કૃપા અને પ્રેરણાથી 'ઉત્થાન' પ્રકટ કરવાનું
સાહસ થયું અને એમના જ આશીર્વાદથી પહેલા વર્ષનો ચોથો અંક
પ્રકટ થાય છે.

x

x

x

યથામતિ અને આગળ ચાલતા જઈએ છીએ-આપના અત્યાર
સંધીના સહકારના બંને અને અવિભ્યર્થા એ સહકાર વધતો જશે એવી
શ્રદ્ધાના ઉત્સાહો. પરસ્પર માન્યન્તઃ એ ન્યાયે આપણે ઘેવણ પ્રાપ્ત
કરીએ એ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્રનો આપણને ભગવદ્ગીતાના ત્રીજા
અધ્યાયમાં મળેલો કલ્યાણમંત્ર ।

x

x

+

આ ચોથો અંક આપને મળશે તે દરમિયાન તો વિક્રમ સંવતનાં

૧૯૯૭ વર્ષ પૂર્ણ થઈ ૧૯૯૮ નું મગળ પ્રભાત બિધડયું હશે કે બિવ
ડશે જ્યાં જ્યાં ગૂંજગતીઓ હશે ત્યાં ત્યાં એમણે દીનાળી અને બેસતું
વર્ષ બિજાવ્યા હશે યુગપ્રવર્તક ચિકિત્સાદિત્યની કઈ પગક્રમમાગાએ
કાળનો મહિમા કેળવ્યો અને કાર્તિક શુદ્ધ પડવાને મગળપદ મળ્યું
એ તો ઇતિહાસ જાણે, પણ ગૂંજગતીઓએ તો એ દિવસને પોતાના
પ્રજ્ઞજીવનમા ધન્ય દિવસ ગણ્યો—મહાણ્યો છે, ગૂંજરાતમા તો આપણે
વિક્રમ સવતથી જ પરિચિત છીએ, એની આસપાસના દિવસોમા ધન
ત્રયોદશીથી માડીને ચમદ્વિતીયા સુધીના પર્વની મહત્તા ગાયા કરીને
છીએ અને કે કે ઉત્સવોને બહાને હર્ષધેડા થપ્પએ છીએ

+

+

+

પણ અમને અત્યારે એ દિવસ એક જુદું જ રમણ કંગવે છે ।
આજથી પૂર્ણ ૬૭ વર્ષ પહેલા, આવા જ મગધન્ય બેસતા વર્ષે,
કાર્તિક શુકલ પ્રતિપદાને બુધવારે, અવત ૧૯૩૦ ના પ્રાગભદિને
પરમહસ સ્વા. રામતીર્થે માનવદેહે દર્શન દીધાં પંચમના છેક
ઉત્તર વિભાગમા, નાનારા ગામડામા અને સામાન્ય સ્થિતિના બ્રાહ્મણ
કુટુંબમા એમનો આવિર્ભાવ થયો ।

+

+

+

આમ આપણું બેસતું વર્ષ એ અમારા જીવનમા બિધડતી જ્ઞાન-
ભારકરની બ્રાહ્મી ઉપા છે અને અમારી કેમ ? ભાગ્યવર્ષના અસંખ્ય
જ્ઞાનપિપાસુઓએ એમના વાકમુધા પીધા હશે એમના ઉત્સાહી ઉપ-
દેશમાથી આદોવન જીલી જીલીને પ્રાણમા પ્રેત્સાહન મેળવ્યું હશે
એ બંધાના જીવનપ્રભાતમા રામના જ્ઞાનરશ્મિએ અદ્વૈતામૃત રેડ્યું છે
મીઠી અને સચોટ એમની વાગ્ધાગ હતી, શુભ અને સ રકારી એમનું
અભ્યાસ-શિક્ષણ હતું. જેઓએ દેહદર્શન કર્યાં છે, તેઓએ તો મનભર
સત્સંગ માણ્યો છે, પરંતુ ૩૩ વર્ષની સ્વરૂપ શરીરલીડામા જેઓ એમના
દર્શનથી વચિત રહ્યા છે, તેમણે એમના ઉપદેશામૃતથી જીવનને ધન્ય

બનાવ્યું છે. ત્યાં જ્યાં એમનું નામ પહોંચ્યું છે, જે જે પ્રાન્તમાં એમની શિક્ષાસૌન્દર્ય પ્રસરી છે, ત્યાં ત્યાં એક સરખો જ અનુભવ સૌને થયો છે—એમ અત્યારે ૬૭ વર્ષે આપણને પ્રત્યક્ષપ્રમાણ જેવું લાગે છે.

+

+

+

આર્યાવર્તની ઓ લાનભીની પ્રજા ! ઋષિમુનિઓના અશોકિક શ્રવનસુધાની વારસ ! ભગવદ્ભક્તિ, અવતારપૂજન, સતમહિમા, આચાર્યોપાસના, એવી ટેકે જ્ઞાનભાવનાના સાધનોને તે વિસાર્યા નથી, વિસાર્યા વિસરે તેવા પણ નથી ધર્મતામાતાની વ્હાલમોઠ પુત્રી હોય તો તે ભારતભૂમિ ! જ્ઞાનવિદ્યાની અખડ જનમતી જ્યોત જેવી હોય તો તે ભગતખડમાં ! ત્યાગ અને વૈરાગ્ય, ભક્તિ અને શ્રદ્ધા, તપ અને પુરાણ,—એવા સનાતન સત્યને તૈલધારાવત્ વહેતી રાખનારી ગંગાઓ જેવી હોય તો તે આ પૂરાપ્રાચીન આર્યાવર્તમાં ! ઇતિહાસ ભણુ અને ભૂગોળ પણ દષ્ટિ દેવ એટલે સમજશે કે, માનવકૂળને દેવદુર્લભ મોક્ષ કયા સ્થળાવી હોય તો તે આર્યાવર્તના ઋષિઓએ ! ઊચ્છિષ્ઠ વખાણુ અને જ્ઞેયવુ—એ તો સોપ્યું વિરોચનના વરાવારમોને કે જોણે પશ્ચિમમાં પ્રકટાવ્યો છે પ્રચંડ જ્ઞાનભૂમિ, અને વગોવે છે ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનની મોક્ષદાત્રી મહાજનની ભરતભૂમિને ! ૐ

+

+

+

સ્ના. રામ યુગપુરુષ હતા ૩૦ વર્ષની ટૂંકી દેહલીલા તો હતી મોઠું કિરણપ્રેતુનો પ્રચંડ પ્રકાશપુજા ! ઉપનિષદના તત્ત્વજ્ઞાનને એમણે ધરગત્યુ બનાવ્યું, વેદાન્ત જ શ્રવનનો મહામંત્ર છે એમ ઓગળાવ્યું, અખડ આત્મજ્ઞાનપ્રતિ, સચેતન દેશમેવા શ્રવન્ત આત્માનુભવ, પ્રે - શુભ્રમક આત્મપ્રકાશ—એ તો રામના જાણે જ્ઞાનવિજ્ઞાનના અણુમોલ અને અભિનવ આવિષ્કરણ !

+

+

+

સસ્યું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાધયના સંસ્થાપક સ્વા. શ્રી અખં.
ડાનંદજીએ રામનો મહિમા ગૂજરાતમાં જાનારો. એમણે તો એમનો
સત્સંગ સેવ્યો છે, એમનાં ઉપદેશમુખા પીધાં શ્રવ્યાં છે. રામપ્રેષા
અખંડાનંદજીએ રામના વચનામૃતોથી ગૂજરાતી પ્રગ્નને ન્હવરાતી છે.
ગૂજરાતની પ્રગ્નના હૃદયમાં-રોમરોમમાં રામને જિતારી આપ્યા છે.
આમ રામનો મહિમા આપણને-ગૂજરાતની પ્રગ્નને નવો નથી !
એમની પુણ્યસ્મૃતિ આપણને પાવન કરે ! એમનું નામસ્મરણ
આપણને જાગૃત રાખે, એમનાં શુભગાન આપણમાં આત્મગૌરવ જરે,
એ જ અભિલાષા અને આ મંગળ પ્રસંગે આંતરિક અભ્યર્થના !

+

•

+

+

જ્ઞાત્રા વાયક ! સતમહિમા તેં સાંભળ્યો છે ? સાંભળ્યો હોય
તો સત્સંગ સેવ્યો છે ? સત્સંગ સેવ્યો હોય તો ભક્તિ ઉપજી છે ?
ભક્તિના ભાવોદ્રેકથી હૃદયને ભરી જોયું છે ? સતમહિમા ગુરુ-
ભક્તિ, આચાર્યોપાસના, એ એક અને અદ્વિતીય સાધન છે સર્વ
ધર્મોના સારસમન્વય સમું ! જિજ્ઞાસુએને તો એ છે દિવ્યજીવનનો
આધારસ્તંભ. ગુરુભક્તિ વિના તત્ત્વજ્ઞાન નથી, તત્ત્વજ્ઞાન વિના દ્વંદ્વ-
વિમોચન નથી, દ્વંદ્વવિમોચન વિના નિત્ય શાંતિ નથી, નિત્ય શાંતિ
વિના નિત્ય મુખ નથી. ભગવાન ગીતામાં કહે છે કે-

અશાન્તસ્ય કુતઃસુખમ ?

+

+

+

આહાર પરિવર્તન કરી, વ્રત ઉપવાસ કરી, કે શીતોષ્ણ વેરી તપ-
વ્યર્થા કરવી સહેલી છે; યાત્રાભ્રમણ કરી સૃષ્ટિસૌંદર્ય અને દેવ-
દર્શન કરવાં રમત વાત છે; મંદિરમાં કે ઘેરેઘેર ભૂતિની સામે એમીને
પૂજા કે પ્રાર્થના કરવી એ સ્વભાવસુલભ ખેલ માત્ર છે; યજ્ઞયાગ
કરવા કે દાનપુણ્ય કરવાં, લોકસેવા કરવી કે જીવસેવા આચરવી
એમાં કષ્ટ નથી પણ-

હાથતી ચાલતી, માનવશરીરધારી. સત્ત્વ, રજસ, અને તમો-
ગુણથી વ્યવહાર કરતી, નિરંતર અંતઃકરણમાં આત્મજાગૃતિ રાખતી,
સત્યાસત્યથી માંડીને કર્માકર્મનાં ઢંઢોને ઋતંભગ પ્રતાપી નિહાળતી
અને જીવનમાં ઉતારતી કોઈ બ્રહ્મની સાક્ષાત્ અનુભવમૂર્તિની મેવા-
ભક્તિની દરપના કરી બેઠી છે કદી તેં ? એમના ચરણોનું શરણ લીધું
છે ? એમનાં જ્ઞાનશરીરને નીરખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે ? એમનાં મેવાશુશ્રુ-
પાનો લ્હાવો લીધો છે ?

+

+

+

ચિંત છે આ માર્ગ, જિજ્ઞાસુ ! ખરેખર ચિંત છે ! દેવદાસ કે
મણિમય (લાકડાની મૂર્તિને દેવદાસ અને પાપાણની મૂર્તિને મણિ-
મય મૂર્તિ કહે છે.) મૂર્તિના પૂજનઆરાધન કરી કરીને એમનાં દર્શન
ક્યાં દશે. સંસારમાં તારે માટે એ મૂર્તિદ્વારા અનેક ચમત્કારો
બન્યા દશે; અને સંસાર સત્ય છે, ભુગવાને મારાં આ કામ કર્યો,
પેલાં કરશે, એવી સકામ ભાવના વધારી દશે, પણ ડગલે ને પગલે તારા
માનવસુલ્લ દૂષિત સ્વભાવના ખોડખાંપણ જીએ-તપામે, વિના
સંકોએ અને નિઃસ્વાર્થ ભાવે તારા દૂષણો કહી સંભળાવે, તારી
દુર્બલતાના કંટકોને વીણીવીણીને ખેંચી કાઢવાનું કરે, તારો સંસાર-
મોહ છોડાવે, તારી ગંધાતી વાસનાઓના મેલને ધૂએ, તારા દેહાભિ-
માનના ચૂરેચૂર થાય એવા તારા અહંકાર પર વજ્રપ્રહાર કરે; અને
એટલા એટલા કટાર યતાં પણ, પ્રેમથી તને આત્મામત પાય; તું
માનવ દેહ નથી, તું પુચ્છ નથી, પણ અખંડ અવિનાશી બ્રહ્મ છે,
એક અને કેવલ અદ્વિતીય-એવું કાણે કાણે સમજાવે; અરે !
માતાના વાત્સલ્યથી પણ વિશેષ મમતાથી ત્હને પોતાના ભારભર્યા
બ્રહ્મી હૃદયમાં સ્થાન આપી શીતલ શાંતિનો અનુભવ કરાવે,
એવી બ્રહ્મવિદ્ મૂર્તિની તેં ઉપાસના કરી બેઠી છે ?

x

x

+

યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે અર્જુનને આજ્ઞા કરે છે કે —

તદ્વિદ્વિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।

ઉપદેક્ષ્યન્તિ તે જ્ઞાનં, જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥

(મ ગી ઇ ૪-૩૪)

ભાવાર્થ — “ પૂરા પ્રણામ કરીને, વારંવાર પ્રશ્ન પૂછીને, અને સેવા કરીને તેને ઓગળાવ, તત્ત્વદર્શી જ્ઞાનીઓ તને જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપશે ”

અર્જુનની સમક્ષ પૂર્ણાવતાર શ્રી કૃષ્ણ સ્વયં બેસા છે જ્ઞાનનો મહિમા ગાય છે, પણ એ જ્ઞાનનો ઉપદેશ લેવાનું કહે છે તત્ત્વદર્શી જ્ઞાનીઓ પાસેથી અને એ જ્ઞાન તે કયું જ્ઞાન ?—સાલજો,

તેને જાણ્યું જેનું કોઈ નામ નથી, કોઈ રૂપ નથી; જે હું—તું, પી, અહીં કે આમ તેમ નથી, કશા એના સાપેક્ષક શબ્દથી ઓગળાવી શકાય એમ નથી, એવું સ કેતમાત્ર જો છે—તેને “ તે ” એવું ઇશાગથી સમજાવીને કહે છે “ તે ” જાણી લે તત્ત્વદર્શી એટલે અનુભવીઓ, તત્ત્વને જીવનમાં ઓતપ્રોત કરનારઓ, અને જ્ઞાનીઓ એટલે સમજીને સમજાવી શકે તેવાઓ તને એનો ઉપદેશ કરશે, તને એની દિશા સૂઝાડશે

પણ એમાં ત્રણ શરતો છે, એ જ્ઞાનની પાઠશાળામાં—એનાં વિદ્યાર્થીઓમાં રૂપીઆ ટકાની શી નથી ! એમાં પ્રવેશ શી, વાર્ષિક શી, પરીક્ષા શી, નથી, અસખ્યાવધિ ધનભંડાર આપીને પણ માસ્તર કે પ્રેક્ટિસર પા મેથી શીખી શકાય એવી એ વિદ્યા નથી અને શીખ્યા પછી પ્રમાણપત્ર, કે એવા કશા માનપાનના સુવર્ણપદક નથી, ત્યાં ત્હારે આપવું પડશે ત્હારા અહંકારનું સંપૂર્ણ બિનિદાન, ભુગવાન કહે છે કે પ્રણિપાત કરી નાંખ, પડી જા એમના ચરણચરણમાં—પૂરેપૂરો નિપાત કર, શુદ્ધિની દાર કબૂલ, મનની ત્હારી માનવકલ્પના છોડ, ચિત્તની ત્હારી સાચારિક

સ્મૃતિઓને યાળી મૂક; અહંકારની ત્હારી અહંભાવનાને ઘોળી ઘોળીને પીળ; અને જાણે હું કશું જાણુતો નથી; મહારું જ્ઞાન તો બધું અજ્ઞાન-જ છે, એવી પોતાપણાની હતાન્હોતાની ભાવના વડે, દંડવત્-સીધી સૂઝી લાકડીની પેઠે કોઈ બ્રહ્મવિદના ચરણમાં સૂઝ જ, શાન્ત અને મૂકભાવે. એ છે પ્રણિપાતની શરત.

x

x

x

પણ પ્રણિપાતથી જ કેવલ સરવાનું નથી. બુદ્ધિને મારવાનો અર્થ, વિચારહીન થવું એમ નથી; મારવી છે સાંસારિક બુદ્ધિને, તેને ઘોઈ ઘોઈને એમાં સારાસારનો વિવેક ભરવો છે, નિત્યાનિત્યનું શોધન કરતાં એને શિખવવાનું છે; અહંકાર ગાળવો છે, પણ અહંભાન ગુમાવવાનું નથી; હું દેહ છું, હું સમજું છું, ડાહ્યો છું, સંસારની અનેક વિદ્યાઓમાં નિષ્ણાત છું, એવું અભિમાન ગાળીને હું અલ્પજ્ઞ તત્ત્વ-જિજ્ઞાસુ છું; હું કોણુ ? જગત્ શું ? એ બન્નેનું અધિષ્ઠાન શું ?—એવું મહામૂલ્ય સત્ય તો હું જાણુતો જ નથી, એવું સાત્ત્વિક અહંભાન તો રાખવાનું છે; પ્રણિપાતથી મારવું છે સાંસારિક અભિમાન. ચરણમાં પડીને ગાળવું છે દુનિયાદારીના દોઢડાલા ડહાપણને. આમ ભગવાન કહે છે કે પ્રણિપાત કર—અને કોઈ જ્ઞાનીના ચરણમાં—એમની છાયામાં કોઈ બ્રહ્મવિદની પ્રકૃતિમાં, ત્હારી પ્રકૃતિને હતીનહોતી કરી નાંખ; એમની પ્રકૃતિમાં ત્હારી પ્રકૃતિને ગાળી દે. તું અને તે એક થઈ જાઓ; ત્વમ્ જ તત્ છે એવો ચોખ્ખો ઉપદેશ એમાં આમ ભરેલો છે.

+

+

+

હવે બીજું સાધન આવે છે પરિશ્રમનું—તારંવાર પૂછીને તત્ત્વ જાણવાનું; એટલે એ પ્રણિપાત પછી, એ અહંકાર ગાળ્યા પછી, શું જડવત્, મૂકવત્, મૂર્ખવત્, મૂઢવત્ એમના ચરણચરણમાં પથર થઈને પડ્યા રહેવાનું છે ? નહિ; કંદાપિ નહિ; ત્હારી બુદ્ધિનું શોધન કર; એને શુદ્ધ બનાવ; પરમતત્ત્વની જિજ્ઞાસા માટે ઉઠાપોઠ કરી શકે

એવી તીક્ષ્ણ જો ત્હારી સમજશક્તિને. સંસારમાં જ જો તું જડ જેવો હોઈશ, વ્યવહારમાં જ તું જ્ઞાન બૂલદખો હોઈશ, ધર્મ અર્થ અને કામના પુરુષાર્થવ્યયમાં જ ત્હારી કશી કીમત નહીં હોય, તો સમજજો કે અહીં પણ એવી સુદૃઢ અકલ્પનો ગજ વાગે તેમ નથી પામરનું અહીં કામ નથી, અહીં તો બુધ્ધિને તત્ત્વવ્યર્થ કરે એવી તીક્ષ્ણ દરવાની છે. અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિની સગણ પર ચડાવીને એને સતેજ કરવી છે. કાગળ કે તારે સાત્ત્વિક જ્ઞાન મેળવવું છે. * અને તે માટે બુધ્ધિમાં સત્-ગુણ ભરવાનો છે. એ બુધ્ધિના પણ ત્રણ જાતના બેદ છે, સાત્ત્વિક, રાજસિક, અને તામસિક. ભગવદ્ગીતાના અદારમાં અધ્યાયના શ્લોક ૩૦, ૩૧, અને ૩૨માં એ એવા તો સ્પષ્ટ વર્ણવ્યા છે કે પ્રત્યેક ગીતાપ્રેમીને એ સુપરિચિત છે.

x

x

f

આવી સમજણ, આવી જ્ઞાનબુધ્ધિ કેળવવા માટે કહે છે કે એ નીઓ પાસે જઈને જડ જેવો બેસી ન રહેતો; જડ થતાં તો પથ્થર જેવો બાલકોએ ચૈતન્યસાગર ઉપર પુષ્પની પાંદડીથી વિશેષ સુકોમળ ચિત્તપર એવડો મોટો હિમાલય ચર્ચ પડીશ કે એ ઉદારતામાં પણ ત્હને કશું નાંદ કરી શકે! તત્ત્વદર્શીનું હૃદય તો સંસારભાવનાથી વિમુક્ત એટલે શુદ્ધ દર્પણ જેવું, દર્પણની રહામે જેવું દરમ હોય તેવું પ્રતિદર્શન થાય. એટલે ત્હારી જડતા તે અસંગીને પણ મૂક બનાવશે, ત્હારી

* સર્વ મૃતેષુ ચૈર્નૈર્કં ભાવમવ્યયમીક્ષતે ।

અવિમલં વિમલેષુ, તજ્ઞાન વિદ્ધિ સાત્ત્વિક્રમ ॥

ગીતા અ. ૧૮-૨૦

અર્થ:-પરસ્પર જુદા જુદાં જણાતા બધા તત્ત્વોમાં (અથવા પ્રાણી માત્ર કે મુર્તિઓમાં) બધે વ્યાપી રહેલા એકજ અવ્યય (અખંડ, અખૂટ કે અવિનાશી) બાવે (આત્મદષ્ટિ) વડે જો (પરબ્રહ્મને) જુએ છે, તે જ્ઞાનને તું સાત્ત્વિક જાણજો.

જડતાના પ્રતિબિંબ જેવા એ હૃદયમાંથી તું ચૈતન્યનો ઉપદેશ કેમ
 ગ્રહણ કરીશ ? એમના અન્યેય બ્રહ્મધોષ કયાંથી સાંભળીશ ? એમના
 અંતરમાં ભરેલા જ્ઞાનસરોવરનાં ગરણાં વહેવરાવવાનાં છે ત્હારે તો.
 એની આડે હિમાલય જેવડી દિવાલ ન બની બેસતો તું ત્યાં.

અને એક બીજો પણ ભય છે ! ત્હારી જડતાને કદાચ એ તોડ-
 વાના પ્રહાર કરશે. ત્યારે એમના પુણ્યપ્રકોપમાં, એમનાં ઓન્મત્તવી
 વાગ્માણોમાં, એમનાં પ્રચંડ અનુભવવાક્યોમાં ત્હને કોષનો ભાસ થશે.
 એમના વજ્રસમા વાક્યપ્રહાર હશે. ત્હારી જડતા ફેડવા ત્હારી શિલાવત્
 મૂઢશાને વિદારવા અને ચૂરેચૂરા કરવા માટે; પણ તું સમજીશ કે
 એ તો તમોગુણી છે, એ કોષી છે; એમનામાં સત્વગુણ કે શાંતિ જ
 નથી. આવો મતિબ્રમ થવાનો સંભવ પણ છે.

x

x

x

માટે સંભાળજે; ત્યાં જઈને સત્ત્વગુણ કેળવજે; સુદ્ધિને સતેજ
 કરી વિનય અને વિવેક, સદ્ભાવ અને સદાચાર વડે એમને પરિપ્રજ્ઞ
 કર્યો કરજે; તત્ત્વપ્રશ્નો પૂછજે; વારંવાર પૂછજે પણ વિવેકગદ્ધાર ન
 જઈશ; અતિપ્રજ્ઞ ન થાય એ સંભાળજે; જેટલું શીખવે તેટલુંજ
 ત્હારા અધિકારનું છે એવી શ્રદ્ધા રાખજે, એ વિનાનું શાસ્ત્રસાગરનું
 બધું જલ ત્હારે માટે વિપભંડાર છે એમ નિશ્ચય માનજે; જે શીખવે
 તે શીખજે, પૂછતાં પૂછતાં જેટલા ઉત્તર મળે તેજ ત્હારા હિત માટે છે
 એમ સમજી, વધારે ઉત્તર ન મળે, તો રખે એમને અચાની માની લેતો.
 રખે તને પોતાને ડહાપણનો ભંડાર સમજતો; કશું નથી શીખવતા કે
 નથી જાણતા, મ્હારે તો આ શીખવું છે ને પેલું, એવી કુબુધ્ધિ ન કરી
 બેસતો; પરિપ્રજ્ઞનો અર્થ મિથ્યા તર્ક નહી, અતિપ્રજ્ઞ નહીં, જેમ આવે
 તેમ બકવાદ નહીં, પણ પોતાને માટે ચોગ્ય હોય તેવું પૂછવાનો, સાંભ-
 લવાનો, અને જેટલું કહે, -વધારે કે' પણ ન કહે કે ત્હારું મનમાન્યું ન
 કહે-તો શ્રદ્ધાભક્તિ ન ગુમાવતો; ત્હારા માર્ગમાંથી આડો અવરો ન જતો,

x

x

x

ખીજું સાધન આપણે પરિપ્રશ્નનું જોયું; પહેલું સાધન પ્રણિપાત-
નું તપાસ્યું; પ્રથમ સાધન દ્વારા નિરભિમાન થવાનું, અને ખીજા સાધ-
નદ્વારા ભુધ્ધિને શુદ્ધ કરી સાધન માર્ગે લાગી જઈ શ્રદ્ધા વધારવાનું
છે. હવે ત્રીજું જે એથી પણ મહત્ત્વનું છે તે કહે છે અને તે છે સેવા.

સેવાનું સ્વરૂપ જેટલું ઉચ્ચ છે, તેટલું જ આત્મારે ભુદ્ધિગમ્ય
થતું હોય એમ દેખાતું નથી. પરમાત્માની તન-મન-ધનથી સેવાના
અર્થને વ્યક્તિગત કે કુટુંબગત સેવામાં આત્મારે સંકુચિત કરીએ છીએ,
ત્યારે એમાંથી બધા અનર્થ ઊભા થાય છે. સેવાનો અર્થ કદી સ્વાર્થ
થતો નથી; સેવા એટલે તો નિઃસ્વાર્થ જીવનના શ્રી મણેશ.

x

x

x

આપણે તો અહીં આચાર્યસેવાની જ સમીક્ષા કરવાની છે; પેલા
પ્રણિપાત અને પરિપ્રશ્ન દ્વારા તત્ત્વદર્શીના પરિચયમાં આવ્યા; એમને
એળખતા થયા; એમની પાસે નિરભિમાની બન્યા; એમને પૂછીપૂછીને
તત્ત્વદર્શનને પથે પડ્યા અને સાધક બન્યા.

એમને અહંકાર આપ્યો પણ તન ન આપ્યું; મનથી માન્યું અને
જોત્યા કે ભગવાન હું આપનો છું, દેવમંદિરે ગયા અને જોત્યા કે હું
ભગવાન આ શરીર આપનું છે, પણ ભગવાન માથાના વાળ પકડે અને
એકાદ વાળ એમાંથી ખરી પડે ત્યાંતો જુસાજુસ કરાય; આચાર્ય શરી-
રથી કામકાજ બતાવે તો કહેવાય કે હું મનથી આપનો છું, પણ મારે
ખીજા કામ કરવાનાં છે, આમ જવાનું છે ને તેમ જવાનું છે, દુરસદ
નથી; આપને નાણાં આપું આપ નોકરદ્વારા કામ કરાવી લેશો; આવી
આવી દેહ ગદાની વાસના આપણને ધનનો ત્યાગ કરારી ધનના અભિ-
માની બનાવે છે અને સેવાનો એક પ્રકાર આપણે વિસારીએ છીએ.

+

+

+

ખીજે પ્રકાર એવો પણ હોય છે કે શરીરથી કહો તેટલા ધણા
ખાઉ, કામ કાજ કરું, પણ ધન નહીં છૂટે, પૈસો ટેકા તો કુટુંબ-

કળીલા અને બૈરી છોકરાં માટે છે । નાત જાતના વગ માટે છે । લોકમા
કીર્તિ કમાત્રા માટે છે. ભગવાનને ધનની શી જરૂર ? આપ તો નિર્લેપ
છો—વગેરે બહાના સાધકનો લોભ સૂચવે છે, આમ ધનસેવામા લોભ
આડે આવે છે તનસેવામા દેહાધ્યાસ નડે છે અને રહી મન-
સેવા, એ તો સૌથી વિકટ છે

શરીરથી સેવા કરી છૂટીએ, અને ધનથી પણ સેવા થાય, કારણ
કે લોકમા ભક્તાવી પદવી મળે, કીર્તિ વધે, ધન આપીને દાતા કહે-
વાઈએ; તનથી સેવા કરીને મેનક કહેવાઈએ, પણ મન કેઈને ન
આપીએ મનની વાત તો કોઈ ન જાણે । ન કરે નાગયણ ને પરમાત્મા
સાક્ષાત્ મળે તો પણ મનને અમજ ખાડીનું તાણુ મારી મૂકીએ
તન, ધન પરમાત્માના-સતોના-શુદ્ધેવના-પણ મન-તો એવું જ
ગદાતા સડેલા ચીથળ જેવું, એમ એના એ જ મેલા આસારિક વિષય
વિચારના વટોળમા જવા ગૂંચરાયેવું, ભય કર પ્રપચી અને પ્રયત્ન
ગદાસી સ્વભાવનું !

x

x

x

ખીજી નાજી જોઈએ જગ, તન મન ધનની સેવા લેનાગ પણ જો
નહસ્યવિદ્ ન હોય, તો દુરપયોગ થવાનો સભવ છે, તન મન ધનની
સેવામાં જાતિભેદનો પ્રશ્ન મુખ્ય ભાગ ભજવે છે, શાસ્ત્રમા વગોરાતા
અને અત્યારના કલિકાલમા દુરપયોગ કમતા કામિનીકાચનનો ભય
નાનોમુનો નથી. જિજ્ઞાસુ બોલો ભટાક હોય તો જ્ઞાની કબી અને
મિથ્યાચારી હોય । જ્ઞાની સત્યદર્શી હોય તો જિજ્ઞાસુ કંઈ હોય, આમ
બન્ને બાજુ નિવેક, સદાચાર, અને શાસ્ત્રમર્યાદાનું બંધન હોય તો જ
શાસ્ત્રવાક્ય સાચા પડે છે. માટે સાવધાન ! સેવામા સ્વાર્થ, દેહાધ્યાસ
કે ભોગવાસનાને અણુમાત્ર પણ સ્વપ્નેય સ્થાન નથી.

x

x

x

આપણે પાછા મૂળ મુદ્દા પર આવીએ, પ્રશ્ન છે સેવાનો, અને

આપણો વિષય છે, સાધકનાં શિષ્યભાવ અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધનનો, ઉપગત ચર્ચાવાનો વિષય છે શુભલક્ષિ ! સાધક એ સાચો સાધક હોય, સહૃદય જિજ્ઞાસુ હોય તો પ્રથમ તો એણે પોતે જ સાધનસંપન્ન થવાની જરૂર છે સાધનસંપન્ન જિજ્ઞાસુ કદી ઠગાતો નથી, સાધન સાધકની આખ છે, પ્રશ્નિપાત, પરિપ્રશ્ન અને સેવા એ જિજ્ઞાસુના અભિભાવ છે, એટલા માટે જ સેવાના પહેલા એ પ્રશ્નિપાત દ્વારા વિશુદ્ધ જિજ્ઞાસા કેળવીને સાસારિક બુદ્ધિ અને વિષયવાસનાને નિર્મૂળ કરવાનું કાર્ય છે જિજ્ઞાસુ પોતે વાસનામુક્ત હોય તો એને ઠગાવાનો? એની સેવાનો દુરુપયોગ થવાનો સંભવ જ નથી. ભય છે બંને આશુ વાસનાના વિકારનો સેવા કરનાર અને સેવા લેનાર બંને વિકારી જ હોય ત્યાં વગોવાય છે એને સેવા કહેવી કે કમ એ જ પ્રશ્ન છે. દોષિત હોય તો બંને છે, એક નથી. અખડ સેવામાં તન-મન-ધન ત્રણેનો સંપૂર્ણ પહે આચાર્ય આરા પ્રમાણે ઉપયોગ કરવાનો છે, એમ જ શાસ્ત્ર કહે છે એમાં જન પણ શકાને સ્થાન નથી

x

x

x

સેવામાં અસખ્ય લાભ છે, મમત્વનો ત્યાગ થાય છે, આત્મસમર્પણ દ્વારા બધામાં ઈશ્વર બુદ્ધિ જીવજે છે અને માનાપમાન વગેરે કાંઈ સહીસહીને તિતિક્ષા જન્મે છે. સૌથી મુખ્ય લાભ છે આચાર્યનો સહવાસ સેવા વિના સહવાસ મળતો નથી સત્સંગ થઈ શકેનો નથી સત્સંગ વિના સતનો અનુભવ અસંભવિત છે, અને અનુભવ વિનાનું જ્ઞાન કેવળ વાણીનો વિદ્વાસ માત્ર જ બની રહે છે.

x

x

x

સેવામાં સ્થૂલ આપીને સૂક્ષ્મ લેવાનું છે, આચાર્યની પ્રસન્નતા એ જ એમનો આત્મપ્રસાદ, એમનો આત્મપ્રસાદ એ જ અજ્ઞાનદ, અને એ અજ્ઞાનદની ગ્રાપી એ જ આપણા અંતરમાં પડતી એમની દૈવી જ્ઞાનપ્રતિભા, પહે પહે આચાર્યના બોલ કીલવા, કાણે કાણે

એમના જ્ઞાનનું રટણ કરવું, અને ધડીએ ધડીએ એમની ઉપદેશ-ગંગામાં સ્નાન કરવું, એ શિષ્યની અખંડ સાધના છે.

+

+

+

આટલી ચર્ચા તો કેવળ સ્થૂલ અને વ્યવહારદષ્ટિથી થઈઃ આચાર્ય-વાન પુરુષો વેદઃ । તદ્વિજ્ઞાનાર્થે સ ગુરુમેવાભિગચ્છેત્— આવાં તો અનેક વાક્યો ઉપનિષદોમાં, પુગણોમાં અને બધા ધર્મગ્રંથોમાં છે, અને ગુરુ-ઉપાસના તો લગભગ પ્રત્યેક સંપ્રદાય, મત, કે પંથમાં—અરે હિંદુ-ધર્મમાં જ નહિ, પણ જગતના ઈતર ધર્મોમાં પણ એટલું જ મહત્ત્વનું સ્થાન ભોગવે છે. પરમતત્ત્વના દર્શનના માર્ગમાં દ્વૈત અને અદ્વૈત દષ્ટિના ભેદ છે, પરંતુ આચાર્યોપાસનામાં મતભેદ નથી.

x

x

x

વેપારી પોતાનો વેપાર વધારવામાં સર્વશ્રેષ્ઠ વેપારીનાં ગુણગાન કરીને પ્રેરણા મેળવે છે; કારીગર કલાવિદ્ કારીગરનું અનુકરણ કરે છે; વિદ્યાર્થી શિક્ષકની પ્રશંસાના પુષ્પ પાથરે છે; લડવૈયો ક્ષાત્રબલની સાક્ષાત્ મૂર્તિ જેવા કોઈ વીર યોદ્ધાની યશસ્વળી ભણી દષ્ટિ રાખીને વીરતા કેળવે છે, અને આમ જ માનવસૃષ્ટિ ઉચ્ચ સૂક્ષ્મિકા પર આરૂઢ થવા માટે વ્યવહારમાં પણ જાણ્યે અજાણ્યે ગુણભક્તિનું જ સાધન સેવે છે.

x

x

x

બધીએ મહત્ત્વની વાતો એ સિદ્ધાન્તમાં છે, અને શાસ્ત્રોએ સર્વત્ર ભારોભાર ગુરુમહિમા ગાયો છે; વસ્તુને દુરૂપયોગ થાય તેથી સિદ્ધાન્ત ખોટો ઠરતો નથી, અને એમ તો વિદ્યાની કદ મહત્ત્વમાં દુરૂપયોગ નથી થતો? પ્રથમ દીક્ષા અને પછી શિક્ષા એ સનાતન સિદ્ધાન્ત અને પ્રણાલિકા છે. વેદના સમયમાં વેદાધ્યયન માટે યજ્ઞોપવીતની દીક્ષા અપાતી, એ છે આપણી પ્રાચીન આચાર્યોપાસના. અવતારોએ વિનમ્ર ભાવે અનુ-ભવી ઋષિઓના ચરણો સેવ્યા છે, એ છે આપણી જ્ઞાનપ્રાપ્તિની

સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રજ્ઞાનિમ

અને ત્યાં પછી તો ઇતિહાસ બોને છે કે પ્રાચીનમા પ્રાચીન
આચાર્ય શ્રી મગધાર્યથી માડીને રામાનુજચાર્ય, મધ્વાચાર્ય, નિબકા
ચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય, અને ભક્તરત્નોમા શ્રી ગૌરાગદેવ નગસિદ્ધ
મહેતા તુલસી સચ્ચ, મીનચાર્ય, એકનાથ, જ્ઞાનદેવ, તુમ્હારમ, રામ
દાસ એ બધાના જીવનમ્બન તપાસી જુઓ એટલે જણાશે કે ગુરુભક્તિ
અને ગુરુરૂપાએ જ એમના જીવન ઘડાયા છે

x

+

+

એ જ અત્યારે અમારા અંતરનો ભાવ છે કેના રામની ગુરુ
ભક્તિ અત્રિતમ છે અક્ષર પણ પાગી પર નહોતો પાડ્યો એવા ભગા
રાનો ધધો કરનાર, ધન્નારામ ભગત બાળ્યાવસ્થાથી જ એમના ગુરુદેવ
થયેલા ગૃહસ્થાશ્રમના પાંચન સુધી એમણે ભગતજીમા બહુદષ્ટિકેળી
અને દ્વીકાપીઠના તત્કાલીન શાકરાચાર્યની આજ્ઞાનુસાર સન્યસ્ત
મહાણુ કયુ , ત્યાર પછી પણ એમનો સદ્ભાવ આસર્યો નહોતો.

+

+

+

પણ હવે આપણે સિદ્ધાન્ત ચર્ચા આગેપીએ ! એમની જીવનલીલા
ના ૬૮ મા વર્ષનુ મગધ પ્રભાત બિઘડે છે એ એમની જન્મજયંતી
છે અવિરત કાંઈને પણ પોણાને પી જનારને તો કશા દેશકાલના બર્ધન
નહોતા પરંતુ કાંઈને જીતીને ખાર પહોચવાનો પ્રયત્ન કરનારા આપણા
જેવા જિજ્ઞાસુઓને તો એમના જીવનકાલના ધન્ય પ્રસંગો મધ્યાતીલ
ચવાના માર્ગના સીમાસ્તંભ છે, એ દષ્ટિથી એમની જન્મજયંતીનુ
આપણે સ્મરણ કરીએ આજની બિગતી ઉરાના તેજ આપણા અંત
રમા રામના જ્ઞાનકિરણ પ્રગટે તે માટે એ મહર્ષિને પ્રાર્થાએ કે-
ગુરુદેવ ! અમારા જીવનમા આપનુ જ્ઞાન ઉતાળે ! અમારી
બુદ્ધિમા પ્રજ્ઞા પૂરજો અમારા ચિત્તમા આપનુ અખંડ સ્મરણ રખા
વંતે અમારા પ્રાણમા સદૈવ શ્રોતસાહન ભરજો, અને આપના પ્રજ્ઞા

પ્રતિભા, અને પ્રકાશ ઝીલવાના અમને અધિકારી બનાવી, જીવનમાં એ અલૌકિક પળ અવશ્ય લાવતે કે કે અમે ય જીવી જાણ્યું, જાણવાનું જાણ્યું, અને જોળખવાનું જોળખ્યું એવું જ્ઞાનભાન થાય. જોળખાણુ તો આપે અમને કમળી છે અમારા સ્વરૂપની ! આપના શબ્દસુધાનાં છાંટણાં તો આપે અંતરના દાહપર છાંટીને ખૂઝવ્યો છે આ સંસારસંતાપનો દાવાનલ ! વિલંબ છે અમારા પ્રબલ પુરુષાર્થનો માન; પૂરે એમાં પ્રોત્સાહ અને પ્રાગલ્ભ્ય, ગુરુદેવ !

+

+

+

પરમાત્મા આપણને સૌને એમના જેવી આત્મદષ્ટિ કેળવવાના અધિકારી બનાવે !

ૐ

ૐ

ૐ

ૐ

ૐ

ૐ

यावदायुस्त्वया श्रम्यो वेदान्तोगुरुरीश्वरः ।

मनसा कर्मणा वाचा श्रुतेरेवैष निश्चयः ॥

અર્થ:-ત્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી તહારે મન, કર્મ અને વચનથી વેદાન્ત, ગુરુ અને ઈશ્વરનું અભિવાદન કરવું એવો શ્રુતિનો નિશ્ચય છે.
ભગવાન શ્રી શંકરાચાર્ય.

અધ્યાત્મદીપાવલી

લેખક - સ્વા. શ્રી આત્માનંદ સરસ્વતી

શિખાગિણી

પરાગર્થમ્થ્ય કિં કથચિદપિ સુખસ્વાધિગમનમ્
નિમજ્જય સ્યાન્તં તે સુમનિધિમયાપ્નુદ્યનવધિમ્ ।
તિરસ્કૃત્યૈતા યા નિઘ્રટમતિ તે સ્વાર્ચિરતુલા
પ્રતીકમ્યોપાસ્તિ પ્રચ્ચતનુદીપાવલિરિયમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ - મહારના અનાત્મ પદાર્થોમાંથી કોઈને કદી સુખ મળ્યું કે
ખર ? તોગ અત કચ્છમાં બેઠો બીતરીને સુખના અસામ સાગરનો
અનુભવ કરે પોતાના જે અત્યંત અનુપમ આત્મપ્રકાશનો અનાત્મ
કરીને બાહ્ય દષ્ટિગોચર થતો દીપાળીનો આ ઉત્સવ તો કેવલ આત્મ
જ્યોતિના બાહ્ય પ્રતીક (ચિન્હ)ની ઉપાસના કરવા જેવો છે (૧)

કથચિન્નેષ્વરૂપ મ્યગભિલપતિ સ્પર્શમથવા
રસ જિઠ્ઠા કથાપિ કથચિદપિ ચ દ્રાણ તુ સુરમિમ્ ।

દશાસ્થાનોર્યદ્દદ્ જલનિધિતરંગુષુ વહત
તથાઽક્ષાધિનાના કિમિદ પ્રિય દીપાવલિરિયમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ - કોઈ વાર આખો વડે સૌંદર્ય નિહાળવાની તો કોઈ વાર
ત્વચાથી કોમળ સ્પર્શ માણવાની તને અભિનાયા થાય છે, કોઈ વાર
જીભથી રસસ્વાદ આખવાની તો કોઈ વાર નાસિકાથી મનોહર સુગંધ
સુધરાની મઝા છુ લૂટે છે । ઇ દ્રિયાધીન મનુષ્યોની દશા તો સમુદ્રના
તરંગો ઉપર અક્ષાતા લાકડાના જેવી છે એવાઓને આ દીપમા
લાઈ શો લાભ ? (૨)

અશેષાનન્દાનાં વિવિધ વિષયાસક્તમનસ
ન યાતો યોગો યૈ તનુમપિ વિદ્યાનન્દસમતામ્ ।

અનર્થવ્યાપ્ત્યૈ યદિવિચરણે તેઽનવરતમ્

મવેત્પ્રીતિસ્તાવત્ કિમિહ ન મનાગાત્મરમણે ॥ ૩ ॥

અર્થ:-વિવિધ વિષયોમાં આસક્ત અંતઃકરણના સમસ્ત વિષ-
યાનન્દની આત્માના ચૈતન્ય મુખ સાથે જરાયે સરખામણી થઈ શકે એમ
નથી. નિર્રર્થક પ્રવૃત્તિઓમાં તને સતત રમ્યા કરવાનું મન થાય છે તો
પછી આત્મસ્વરૂપમાં શા માટે થોડો પલુ આનંદ નથી મહાણતો ? (૩)

અનેકાનાલોકાન્નયનરમણોયાનભિમતાન્

નિરીક્ષ્યેતાનલ્પાન્મનસિ યદિ મોદં ચ મનુતે ।

પ્રભાપુર્જતાવદ્ વિમલ નિજવ્રોધાત્મકમિમમ્

વિહાયાસૌ મન્દો રચયતિ કથં દીપસરણિમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ:-પોતાની ઈચ્છાનુસાર ગોઠવેલા, આંખને આંશ નાંખી
આનંદ આપે એવા આ ન્હાનાં ન્હાના દીપપ્રકાશને જોઈને ત્હારું
મન હર્ષથી જીજ્ઞે છે; તો પછી પવિત્ર નિજબોધસ્વરૂપ આત્મ-
જ્યોતિના પ્રભાપુર્જને જોડીને આ મંદમતિ મનુષ્ય શા માટે દીપ-
માળાની હાર ગોઠવતો હશે ? (૪)

ગતા નૈકા દીપાવલય ઇહ યર્પાસ્ત્વમિનયાઃ

કૃતા નૈકસ્વાદાસ્તદપિ ન ગતા તેષ્વભિરુચિઃ ।

ન જાને કિં રૂપા જગતિ જનતાયાશ્ચ જહતા

ગૃહં દીપૈર્દીપ્તં વત્ત હૃદયમજ્ઞાનગ્વચિતમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ:-અનેક દીવાળીઓ અને અસંખ્ય તથા વર્ષના મંગલ દિન
જગ્યા-આથમ્યા; લિન્નલિન્ન પ્રકારનાં મિષ્ટાનોના સ્વાદ મહાણ્યા, છતાં
એમાંથી અભિરૂચિ હજુ નથી ગમ. પૃથ્વી પર માનવજાતની આ
જડતા (અવિદ્યા) કેણુ જાણે કેવી વિચિત્ર છે કે, દીપમાલા ગોઠ-
વીને માટીના ધરને ઝગઝગાટ કરી મૂકે છે; પલુ અંતઃકરણરૂપી
ચૈતન્યમંદિરે તો અસાત્વત્ત અધિકારથી જ હરેહું પડ્યું છે. (૫)

ન યાત્યસ્તં નાવ્યમ્યુદયમથથા નો નિરસનમ્
 દશા ધૈવમ્યે યા પ્રકૃતિવિષ્કૃતો નો વિકુરતે ।
 અગદાત્મજ્યોતિર્નિર્ગિલભુવનં યજ્ઞચલયતિ
 સ્થિરીકર્તવ્યં તે તદયગમને તાત નયનમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ:-આ અખંડ આત્મભ્યોતિનો નથી થતો અસ્ત, નથી
 થતો એનો ઉદય કે નથી એને કદી દૂર કરી શકાયું. પ્રકૃતિના
 વિકાસમાં કે વિવિધ અવસ્થામાં એ બદલાયું નથી. અખિલ ભૂમંડલને
 જે અજવાળે છે તેના અનુભવમાં હે ભાર્ગવ, તું તારી દષ્ટિને
 સ્થિર કર. (૬)

સ્વતોભાનુર્યદ્વદ્ધિલમતિ ચિતિ સ્વાત્મપ્રમયા
 સ્વયુદ્ધયાંસાઽરુદ્ધા તદપિ વિદિતા માસ્ત્યવિદુયા ।
 વિમાત યદ્માસા ચરમ ચરમાગ્રહભુવનાત
 અસૌ દીપ્તિર્દિવ્યા સ્વગતમતિમાન્દ્યં નિરસતુ ॥ ૭ ॥

અર્થ:-સ્વપ્રકાશ સૂર્યની પેઠે એ આત્મચૈતન્ય પોતાની જ
 પ્રભાવડે અંતઃકરણમાં પ્રકાશિત છે; પોતાની બુદ્ધિમાં આશ્લ હોવા
 છતાં પણ (બુદ્ધિમાં એનું જ જ્ઞાનચૈતન્ય હોવા છતાં પણ) અત્તાનીને
 એનું કશું લાગ થતું નથી. બ્રહ્મવેદક સુધીનું ચરાચર વિશ્વ જેના
 પ્રકાશવડે પ્રકાશિત થાય છે એવી એ દિવ્ય જ્યોતિ સૌની આત્મ-
 વિષયક બુદ્ધિની મન્દતાનો નાશ કરે । (૭)

અર્ધમાલિની

અધિકમપિ ગુણાનામર્જનંચાત્મધ્યાનમ્
 દ્વદશમિનઘર્ષણં તે ધનાધિક્ષયમસ્તુ ॥

અર્થ:-આ નવા વર્ષમાં સૌને સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ, આત્મધ્યાનમાં
 અભિરચિ અને ધનની વિપુલતા થાઓ ।

લકિતમીમાંસા

આવરણુભંગ

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક:-સ્વા. શ્રી. માધવતીથંજી

લકિત અને પ્રેમનો અર્થ એક જ થાય છે, પણ ' પ્રેમ ' શબ્દ ધણીવાર સંસારના પ્રેમ-માટે વપરાતો હોવાથી શાસ્ત્રમાં ભગવાનના પ્રેમને લકિત કહે છે. પ્રેમનું ખરું સ્વરૂપ એવું છે કે તે ઉભય પક્ષ-વાળો છે, એટલે કે આપણે જેના ઉપર ખરો પ્રેમ કરીએ તેને આપણા ઉપર ખરો પ્રેમ થવો જ જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ તે પ્રેમ પર-સ્પર કાયમ રહે છે. સંસારનો પ્રેમ ઉભય પક્ષવાળો રહેતો નથી અને કાયમ રહેતો નથી; પ્રેમનું પાત્ર જ કાયમ રહેતું નથી, ત્યાં એક-ને બીજા ઉપર સ્નેહ થાય તો એ બીજાને સ્નેહ થતો નથી તેથી સંસારી પ્રેમને મોહ કહે છે.

ઉપર પ્રમાણે ખોટા પ્રેમનો અને સાચા પ્રેમનો અર્થ બરાબર

યાચના

લેખક:-શ્રી. બિપિન ચૈધ

વરસાવો અમીધાર, દયાનિધિ ! વરસાવો અમીધાર
તાપતણી ગરમી સહેવામાં એક હતી દિલ આશ,
કાલ થશે સઘળું હરિયાળું મેં પડતાં ચોપાસ
હૃદયમાં શે' ધરવો ઉથાટ-દયાનિધિ.

તાપ નથી તો ચે ગરમી છે, અંતરમાં વિખવાદ,
અમીવર્ષાણી વાટકી જોતાં, કરિયે તુજને સાદ;
હવે તું સાંભળજે ફરિયાદ-દયાનિધિ.

તાપ ગયો તન શિથિલ થયું રે ! ઘટી ન દિલની આગ,
તાપ વિનાની આગ મુંઝાવે, જાગ, પ્રભુ ! તું જાગ:
અમારા છોડવવાને રાગ-દયાનિધિ.

જગાડવા પ્રભુ ! તુજને મેં તો કરિયાં અર્ચન આજ,
યજ્ઞ-યાગ આહરિયા કંઈ કંઈ, રીઝવવા અહો ! રાજ;
સંજ્યા મેં ભક્ત તણા છે સાજ-દયાનિધિ.

ભક્તિ કરું તુજ તો ય ન કાં તું સાંભળ અરજી નાથ !

હે પ્રભુ ! ભાનભૂદ્યાને કાળે તું વિષુ કોણ જ સાથ ?

કૃપાનિધિ ! સહાને મારો હાથ-દયાનિધિ.

જીવન-તાપ સહેતાં સહેતાં શુષ્ક બની મુજ કાય,

ઝોમરતી માનવતા દિલથી સૂચવો કેઈ વિપાય;

અમારી દૃષ્ટિ તું પર જાય-દયાનિધિ.

અન્ય બહુ અમીવર્ષણ પામી રનેહસુધામાં ન્હાય,

એક જ શું અમીખિન્દુ ન પારવો સળગી રહ્યો છું હાય !

હવે પ્રભુ ! ઝોલવી દે આ દહાય-દયાનિધિ.

તારે શી પ્રભુ ખોટ અમીની સાગર તો છલકાય,

જલધારા માણું ન અદકેરી ઝરણું તો બસ થાય;

સરવડાં થોડાં બસ થઈ જાય-દયાનિધિ.

ભક્તિ મહીં છે મોડું થયું બહુ, હશે દીધી ભૂલથાપ,

સત્યતણો પથ ના ચૂકવાનું; કહી ય કર્યાં છે પાપ

છતાં ચે માફી પ્રભુ ! તું આપ-દયાનિધિ.

પરમહંસ રવા. શ્રી. રામતીર્થજી

ની

નીતિકથાઓ

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક:-શ્રી. નર્મદાશંકર હરિશંકર વ્યાસ બી. એ.

બે પત્નીઓનો ઘણી

[૧૨]

હિંદુઓ ઘણું ખરું એક પત્નીવ્રત પાળે છે જ્યારે મુસલ-
માન ગહુ પત્નીવ્રતના સિદ્ધાન્તને અનુસરે છે. એક મિયાં
સાહેબને બે બીબીઓ હતી. એક બીબી ઘરના નીચલા
ભાગમાં રહેતી અને બીજી ઉપલા ભાગમાં. એક રાત્રે ઘરમાં
ચોર ભરાઈ બેઠો. ઘરની માલમત્તા સાફ કરી લઈ જવાની
દાનત હતી પણ ઘરનાં માણસો આખી રાત જાગૃત
..થી ચોર પોતાનું કામ પાર પાડી શક્યો નહિ. દિવસ

જિગતાં ચોર પકડાઈ ગયો. અને તેને ન્યાયાધીશ સમક્ષ ખડો કરવામાં આવ્યો. ચોરી તો કંઈ થઈ નહોતી, તેણે માત્ર ગૃહ-પ્રવેશનો ગુનો કરેલો. ચોરીની દાનવથી ગૃહપ્રવેશ કરેલો હોવાથી ન્યાયાધીશ તેને શિક્ષા ફરમાવવા જતા હતા, તેવામાં ચોર બોલ્યો, “ સાહેબ, આપ મને ગમે તેવી આકરી શિક્ષા કરી શકો છો, આપ ધારો તો મને એકાંત અંધારી ચોર-ડીમાં પૂરો, ફૂતરાઓ પાસે મને ફડાવી નાખો, મને જીવતો ખાળી નાખો, પણ કૃપા કરી એક શિક્ષા મને ન ફરમાવતા. ”

ન્યાયાધીશે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું, “ તે વળી શું છે ? ”

ચોરે જવાબ આપ્યો “ કૃપા કરી બે ઝેરીના ધણી થવાની શિક્ષા મને કદી ન ફરમાવશો. ” પછી ચોરે વિસ્તારથી આગલી રાતનો અતુલવ વર્ણવી બતાવ્યો, અને પોતે કેમ પકડાઈ ગયો અને કેમ કંઈ ચોરી ન કરી શક્યો તે પણ કહી બતાવ્યું. રાતભર ઘરઘણીની ઉપર અને નીચે એ ચાતાણુ ધમા કરેલી અને દાદર ઉપર અર્ધા ઊભા અને અર્ધા લટકતા રહેલા ઘરના માલિકને આખી રાત ટાઢમાં થરથર ધ્રુજતાં પમાર કરવી પડેલી. તેથી આવી સચેત જાગૃતિમાં મને મારું ચોરીનું કામ કરવાનો અવકાશ કેવી રીતે મળે ? ! બદ્દે એ જીવલેણ જાગૃતિનો હું ભોગ થઈ પડ્યો અને આપની પાસે હાજર થવું પડ્યું.

આ પ્રમાણે ઇચ્છાઓના વિરોધમાંથી લયંકર ઉદ્દેગ ઊભો થાય છે અને વસ્તુતઃ ઇચ્છાઓ હિંમેશાં એક બીજી માથે અસંગત જ હોય છે.

જો તમાગમાં હિતુની એકતા અને તમન્ના, તથા ધ્યેયની

એકનિષ્ઠા હોય તો તમને દુ ખ કે ઉદ્દેગ સ્વપ્ને પણ નહિ માપડે, પણ જ્યાં વિરોધ છે, અમ ગતતા છે ત્યાં દુ ખનો દાવાનળ ફાટી જ નીકળવાનો.

બોધ:-વિરોધાભાસક વાગનાઓથી દુ ખ અને ઉદ્દેગ ઉપસ્થિત થાય છે, સુખ અને શાંતિ માટે ચિત્તની એકાગ્રતા અને ધ્યેયની એકનિષ્ઠા ખામ આવશ્યક છે

[૧૩]

શ્રદ્ધા

માનવી અને ભગવાન

એક પ્રમ ગે કોઇ વેદાતીના ઘરમાં, અપરિચિત માણસ આવી ચડ્યો ઘરમાલિકની ગેરહાજરીમાં અન્નદુયો માણસ માલિકના મુખ્ય મ્થાન ઉપર ચડી બેઠો ત્યારે ઘરમાલિકને આવતા જોયો ત્યારે અપરિચિત માણસે તેને પ્રગ્ન કર્યો, “ઓ વેદાતીજી, ભગવાન શુ છે અને માણસ શુ છે એ મને સમ જાવો ”

વેદાતીએ મીઠે સીધો જવાબ ન આપ્યો, પણ તેના નોક રોને ખૂમ મારીને બોલાવ્યા અને બહુ કડક શબ્દોમાં, અન્નદુયા માણસને ઘર પ્રવેશ કરવા દેવા માટે, તથા તેને પેકદમ ઘરની બહાર હાકી કાઢવા માટે, જોરથી ધમકાવવાનું કર્યું

આવી અણુધારેલી પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત થયેલી જોઇ, આવેલો માણસ એકદમ ગલરાઈ ગયો અને ધૂનવા લાગ્યો, તે ગાદી ઉપરથી એકદમ નીચે ઊતરી ગયો.

વેદાંતીએ, મુખ્ય સ્થાન ઉપર નીરાંતે ગોઠવાઈ, શાન્તિથી અને ગંભીરતાથી નવીન માણસને સંબોધી પ્રવચન શરૂ કર્યું.

પોતાની તરફ નિર્દેશ કરીને બોલ્યા કે, “આ પરમાત્મા છે,” અને અજ્ઞાન માનવી તરફ અંશુલિ નિર્દેશ કરી કહ્યું કે “તે માનવી છે. જે તમે ગભરાઈ ન ગયા હોત, બેબાકળા ધઈ તમારું સ્થાન છોડ્યું ન હોત, તમારું શારીરિક તેમજ માનસિક સમતોલપણું ન ગુમાવ્યું હોત, તો તમે પણ પરમાત્માના સ્વરૂપે ઓળખાત. પણ તમારા ગભરાટની ઘટના તમારા ઈશ્વરત્વને ઢાંકી દે છે અને માત્ર એક હંગાલ માનવી તરીકે જ ઓળખાવે છે.”

તમે પોતે જ ઈશ્વરનો અંશ છો. તમારી અંદર રહેલ દૈવીતત્ત્વમાં અચળ શ્રદ્ધા રાખતાં શીખો અને નિર્ભય બનો.

ત્યાં સુધી તમે બાહ્ય આલંબનને વળગી રહેશો, ત્યાં સુધી નિષ્ક્રિયતા જ અનિવાર્ય પરિણામ રૂપે બેટવાની. તમારી અંદર રહેલા ઐશ્વર્યને ઓળખો, તેમાં શ્રદ્ધા કેળવો. અને પછી કોઈ પણ વ્યતનું કર્તવ્ય હાથ ઉપર લ્યો. વિનય તમારી સામે મોજૂદ હશે.

બોધ:- ત્યારે તમને તમારી અંદર રહેલા ઈશ્વરીય તત્ત્વમાં જીવંત શ્રદ્ધા હશે, ત્યારે તમેજ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છો. બાહ્ય આલંબન ગમે તેટલું મજબૂત હોય, તો પણ માનવીને દેવજ પંચુ બનાવી દે છે.

[૧૪]

સાચી શ્રદ્ધા

નાયાગ્રાના પ્રચંડ ધોધમાં બે માણસો તણાતા હતા. એકના હાથમા મોટો લાકડાનો કડકો આવી ગયો. અને જયવાની આશાએ તેને જોરથી પકડી લીધો. બીજા માણસના હાથમાં, તેમના બચાવ અર્થે કાઠે ઊભેલા માણસોએ નાંખેલું દોરડું આંધું. તેણે એ દોરડાને શાંતિથી પકડી લીધું. પરિણામ એ આંધું કે મોટા લાકડાને બાઝેલા માણસે પ્રચંડ વહેણમાં લાકડા સાથે રાક્ષસી ધોધની અસીમ ધારાઓમાં, ઘૂઘવતાં વિકરાળ ઘુદ્ડાઓ મહીં પરમ વિરામ લીધો, તે ડૂબી ગયો; જ્યારે નાના સરખા, નિર્બળ દેખાતા દોરડાને ઝાલનાર માણસ બચી ગયો.

એજ પ્રમાણે બાહ્ય કીર્તિ, મોટાં નામ-ધ્વજાળ, સમૃદ્ધિ, જમીન, માલ-મિલકત, રાપત્તિ વગેરે ભૌતિક બાબતોમાં રાચતો માનવી, લાકડાના કડકાની ઓથે ગયેલા જેવો છે. તે તેને બચાવી નહિ શકે, મુક્તિનો ખરો માર્ગ નહિ બતાવી શકે. મુક્તિનો માર્ગ તો નરમ અને નમ્ર દેખાતા દોરડા જેવો છે. તે ભૌતિક નથી, તે જોઈ શકાતો નથી, તેમાં પ્રાપ્તિનો, ઉપયોગનો સ્થૂળ આનંદ માલૂમ પડતો નથી. એ તો સૂક્ષ્મ તં અટળ સત્ય છે, સંસારસાગરના માયાફળી હજબરો

ત પ્રચંડ ધોધપ્રવાહોમાંથી બચાવનાર દેવી દોરી છે.

જગતની તમામ ભૌતિક પ્રતિભાઓ અને પ્રાપ્તિઓ તમને તમારા નાશને માર્ગેજ દોરી જવાની, અને તમને અંધકા-

રના, નિરાશાના, દુઃખ અને અજ્ઞાનના ઊંડા ગર્તમાં ફેંકી દેવાની.

ચેતો ! ચેતો ! ! નતગૃત થાઓ, અને સત્યનું સાચું આલંબન ગ્રહણ કરો ! બહારની વસ્તુઓ ઉપર આધાર રાખવા કરતાં સત્યમાં પરમ શ્રદ્ધા રાખતાં શીખો. કુદરતનો કાનૂન એવો છે કે જ્યારે માનવી કેવળ બાહ્ય આલંબન ઉપર જ પોતાના જીવનની ઇમારત અણે છે, ત્યારે તે ગંભીર પાનાનાં મહેલની માફક કંઈ પણ એકાએક તૂટી પડે છે, તે કદપી શકાતું નથી. પણ જો આંતરિક દૈવી તત્ત્વમાં શ્રદ્ધા કેળવી જીવન ધડચું હોય, તો જીવનવિજેતા બની માનવ પોતાનું જીવન સફલ કરી શકે છે.

બોધ:-પરમાત્મામાં પરમ શ્રદ્ધા એજ મનુષ્યનો ખરો ધર્મ છે. બાહ્ય આલંબન-ભૌતિક આલંબન માનવીને અધર્મ અને વિનાશને માર્ગે લઈ જાય છે.

[૧૫]

બાળક અને પ્રેત

કોઈ અજ્ઞાન, અસંસ્કારી માણે, બાળકની અંદર બીતિ બેસાડવા, બાલુના ઘરમાં ભૂત છે—પ્રેત છે એવી માન્યતા તેના મનમાં ઠસાવી દીધી. બાળક તો ખૂબ ગભરાઈ ગયું અને ઘરમાં પગ સુધ્ધાં મૂકતાં ડરવા લાગ્યું. એક સાંજના બાળકના પિતાએ, કચેરીમાંથી આવ્યા બાદ, બાલુના ઘરમાંથી કંઈ ચીજ લાવવાનું બાળકને ફરમાવ્યું. બાળક તો ખૂબ ગભરાયેલું અને બાલુના ઘરમાં જવાની કદપનાથી પણ

ત્રાસતું એકદમ તેના ગાપ પાસે દોડી ગયું અને કહેવા લાગ્યું
 “ પપ્પા, હું એ ઘરમાં નહિ જઈ, ત્યાં તો મોટો, જખખર
 બાઘડો રહે છે. મને ત્યાં જતાં બીક લાગે છે. ” બાપને
 બાળકની આ બીકણુ વૃત્તિ ગમી નહિ અને કહેવા લાગ્યો;
 “ ના, ના, બેટા ત્યાં કંઈ ભૂતપ્રેત નથી, તને કોઈ ખાઈ
 જાય એમ નથી, માટે જા અને મેં કહ્યું તે લઈ આવ; ” પણ
 બાળક તો એક ડગલું પણ આગળ કેમ વધે ?

બાપ ઘણો ડાહ્યો માણસ હતો અને તેથી બાળકના
 મનની અંદરથી આ કાલ્પનિક લીલિ દૂર કરવા તેણે એક યુક્તિ
 શોધી કાઢી. તેણે નોકરને બોલાવ્યો અને તેના કાનમાં કંઈક
 ન સંભળાય તેમ કહ્યું. પાછલે બારણેથી નોકર બાબુના
 ભૂતિયા ઘરમાં આવ્યો અને તેની અંદર એક ખૂણામાં તકિયો
 મૂકી, ઉપર કાળું કપડું ઢાંકી, બિહામણી આકૃતિ બનાવી તે
 આવ્યો ગયો. બાળકને, તેનો પિતા તે તરફ ચોતાની સાથે
 લઈ ગયો અને એ ભયાનક દશ્ય બતાવ્યું. બાળક એકદમ
 ભયથી બોલવા લાગ્યું, “ પપ્પા, મેં નહિ કહેલું કે ખરેખર
 આ ઘરમાં ભૂત રહે છે ? ”

બાપે કહ્યું, “ બેટા, તારી વાત સાચી છે, પણ બહાદુર
 બની જા અને હિંમતથી આ લાકડી તારા હાથમાં પકડી લે,
 તપણે એ ભૂતને હતું ન હતું કરી નાખશું. ”

બાળકોની અંદર વાસ્તવિક રીતે બીકણુવૃત્તિ સહજ કે
 સ્વાભાવિક નથી. પણ સાહસિક અને ધીંગામસ્તીની વૃત્તિ કુદ-
 રતી જ હોય છે. બાપાનું પ્રોત્સાહન અને સુંદર નેતરની સોટી

મળતાં તે તો જહાહુર ભૂતનો વિનાશક બની ગયો ! એક પછી એક, આડીને અવળી, તે તો ભૂતને સોટીઓનો સ્વાદ ચખાડવા લાગ્યો. પડખેના ચોરડામાંથી નોકર રડવાનો અને દુઃખનો અવાજ કાઢતો હતો. આ તરફ બાપ, બાળકને વધારે ને વધારે પ્રોત્સાહન આપે જતો હતો. “ શાબાસ ! બેટા, શાબાસ ! ! તું ઘણો જહાહુર છે, ભૂતનું જરાબર મત્યાનાશ કાઢવા જિલો ચયો હોય એમ લાગે છે. ” બાળક આમ સાંભળતાં વધારે ઉશ્કેરાતો ગયો અને જનાવટી ભૂતની પાછળ પડી, તેની ઉપર પોતાની પ્રચંડ પ્રહારલીલામાં રાત્રિ લાગ્યો. છેવટે બાપે તકિયા ઉપરનું કપડું ખેંચી લીધું અને બોલ્યો. “ અરે જહાહુર બેટા, તે તો ભૂતને મારી મારી તકિયામાં પલટાવી નાંખ્યું ! શાબાસ, ભૂતનો સંપૂર્ણ નાશ થઈ ગયો છે. ”

બાળકને ખાત્રી થઈ કે ભૂત નાશી ગયું હતું. ભૂતના વિનાશથી તેણે આરામ અને સંતોષનો દમ ખેંચ્યો. તેનાં ખોટાં ડાકપનિક ભય અને વહેમ દૂર થઈ ગયાં અને બાળક જહાહુર બની નાચવા અને ફૂલવા લાગ્યું. આનંદથી ગાતાં ગાતાં એ ઘરમાં જઈ તેના બાપને જે ચીજ બોધતી હતી તે લઈ આવ્યું.

આ ઘટનાની અંદર સમજવાનું એ છે, કે ભૂતનું વિસર્જન તકિયા ઉપર સોટીઓ લગાવવાથી નથી થયું, પણ બાલમાનસની અંદર, ભૂતની નાસ્તિને અંગે શ્રદ્ધાનો વિકાસ ભૂતની ભીતિને દૂર કરે છે તે છે. બાળકને ખાત્રીપૂર્વક જતાવવામાં આવ્યું કે ઘરની અંદર ભૂત છે જ નહિ, ભૂત હતું પણ નહિ, એ તો

માત્ર ભૂતનો આભાસ કેવળ કાલ્પનિક ભીતિ હતી.

એ જ પ્રમાણે માનવજીવનમાંથી એવી ઘણીએ કાલ્પનિક ભીતિઓ ને દૂર કરી દેવામાં આવે તો દુઃખ કલેષ, ગ્તાનિ, આયોઆપ નાશ પામે.

ખોધ-કાલ્પનિક ભીતિનું નિવારણ, બીજી વિરોધી કલ્પના દ્વારા ખરા મત્ય તરફ લઈ જવું તે છે.

[૧૬]

શ્રદ્ધા અને મતપંથ

(ચમત્કાદી ભાષો)

ચાલુદી અને ઈસાઈ ધર્મના ઝઘડાઓ વળતે જ્યારે ઈસાઈઓ પરાજિત થઈ માર ખાતા હતા, ત્યારે ઈમાઈ લશ્કરના એક ધર્માધ મૈનિકે બહાર કહ્યું કે તેના સ્વપ્નમાં દેવતા આવીને કહી ગયા કે ઈસા મમીડના ઢેહને અડેલો ભાલો તેના પગ નીચે દાટેલો હતો. એ શોધી કાઢવાથી ઈસાઈઓનો વિજય થયો. ધાર્મિક કીર્તિ અને નામના મેળવવા માટે મૈનિકના કૃણદ્રુપ ભેળમાંથી આ વાત ઘડી કાઢવામાં આવેલી. વાત તાજૂબી ભરેલી હતી અને એકદમ વાયુ વેગે આખા મૈન્યમાં પ્રસરી ગઈ. આવી ઘટનાના તથ્યા-તથ્યનો વિચાર કર્યા વિના ખધાએ ખોદકામ શરૂ કરી દીધું. રાત અને દિવસ ઘણા વિસ્તારમાં અને જિંડાણમાં ખોદાણ કરવા છતાં કોઈપણ જગ્યાએથી ભાલો મળ્યો નહિ. છેવટે થાકી અને નિરાશ થઈ પ્રયત્ન છોડી દેવાની અણી પર હતા

તેવામાં એ જ સૈનિકે મોટી ખૂમ મારી જાહેર કયું કે તેને સ્થાનની માહિતી લાગી ગઈ છે. જે જગ્યાએથી લાલો મળવાનો હતો ત્યાં બધા તેની સાથે ગયા અને તે સ્થાનેથી લાલો મળ્યો. તે ઘણો જૂનો અને કાટથી ખવાઈ ગયેલો હતો. બધા જોઈ શકે તેમ હાથમાં લઈ, સૈનિક ઉત્સાહથી જોલવા લાગ્યો, “આજ એ લાલો લાગે છે જે ઇસા મસીહના હેડને સ્પર્શેલો હોવો જોઈએ.” એ સાંભળી ઇસાઈઓના આનંદનો પાર ન રહ્યો અને બધા તેની આસપાસ નાચવા ને ફરવા લાગ્યા. ચમત્કારી લાલો મળવાથી સૈન્યમાં નવી પ્રેરણા અને નવો ઉત્સાહ આવ્યાં; દુશ્મનો ઉપર નવા જોશથી કરી એક વખત તૂટી પડ્યા અને વિજયી નીવડ્યા.

જ્યારે ઇસાઈઓ ધર્મયુદ્ધમાંથી પાછા સુરોપ કર્યા ત્યારે બધાની એવી સચોટ માન્યતા હતી કે ચમત્કારી લાલાના પ્રભાવે વિજય પ્રાપ્ત થયેલો. થોડો વખત જતાં એ જ સૈનિક જિમાર પડ્યો અને લગભગ મૃત્યુને ભેટવા તૈયારી કરતો હોય એવું માંદગીએ ગંભીર સ્વરૂપ પકડ્યું. જીવનની છેલ્લી પળોએ તેણે ધર્મગુરુની સમક્ષ કબૂલ કર્યું કે લાલાની વાત સાવ બનાવી કાઢેલી હતી. એ લાલો તો તેના દાદાના વખતનો હતો અને તેને વારસામાં મળેલો. ઇસાઈઓ જ્યારે જેઠાસહેન ઉપર ચડાઈ લઈ જતા હતા ત્યારે તેણે એ લાલો સાથે જ લીધેલો અને લડાઈમાં નિરુપયોગી જણાવોથી તેણે તેને ફેંકી દીધેલો. પણ એ લાલા દ્વારા નામના અને કીર્તિ મેળવવાની યુક્તિ સૂઝી આવવાથી તેણે પોતે જ લાલાને અમુક જગ્યાએ દાટી સ્વર્ગમાં દેવતા આવી લાલાની વાત કહી ગયાની ગપ

ચલાવેલી.

વાસ્તવમાં ભાલાની અંદર ઠોઈપણ જાતનો અમત્કાર કે શક્તિ નહોતાં, પણ લોકોની પરમશ્રદ્ધામાં નવી પ્રેરણા અને નવું જોમ રહેલાં હતાં. ભાલાને લીધે વિજય પ્રાપ્ત નહિ થયેલો, પણ લોકોની આંતરપ્રેરણા અને આંતરચેતના જીવંત શ્રદ્ધા દ્વારા ખીલવાથી વિજય મળેલો.

વેદાન્ત પણ એ જ પ્રમાણે જુદા જુદા ધર્મના માનવીઓ ને પુકારી પુકારીને કહે છે, કે દુનિયાના બધા ધર્મોના સંસ્થાપકો દ્વારા તમારો ઉધ્ધાર નથી થતો, પણ તમારી પોતાના આંતરચેતના દ્વારા જ તમારી મુક્તિનો માર્ગ મળવાનો છે.

બોધ:-આંતરચેતના અને જીવંત શ્રદ્ધા માનવીને મુક્તિને માર્ગે લઈ જાય છે, નહિ કે મતપંથ.

અપૂર્ણ

*સર્વધર્મસમન્વય અને શ્રીરામકૃષ્ણ

લેખક:-જયંતીલાલ મં. ઓઝા
બી. એ. બી. ટી. એલએલ. બી.

“ ખરેખરા ધાર્મિક માણસે માનવું જોઈએ કે બીજા ધર્મો પણ એ જ સત્યને પહોંચવાના જુદા જુદા માર્ગો છે. આત્મા દર વિશ્વાસ-પૂર્વક બીજા ધર્મો પ્રત્યે આપણે બધાંએ હંમેશાં માનની દષ્ટિએ જોવું જોઈએ. ”

શ્રી રામકૃષ્ણ દેવનું આ કથન સર્વધર્મસમન્વયના એ મુખ્ય મુદ્દા ઉપર ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. (૧) સર્વ ધર્મોની સત્યતામાં દર વિશ્વાસ, (૨) અને તે વિશ્વાસમાંથી ઉત્પન્ન થતી સર્વ ધર્મ પ્રત્યે આદર ભુદ્ધિ.

તેમના આ શબ્દો વર્તમાન સ્થિતિના અને સાચું કહીએ તો

૪૫૨*મદ્રાસદેવ શ્રી રામકૃષ્ણની ૧૦૧ હી જન્મજયંતી પ્રસંગે શ્રી રામકૃષ્ણ આશ્રમ, રાજકોટ તરફથી યોજવામાં આવેલા ધર્મસંમેલન વખતે આપેલા બાષ્પ્યાન ઉપરથી.

અવાગીન માનવજાતિના સત્યતા ઉમદામા ઉમદા ઉચ્ચાણુ તરીકે સ ।
સર્વ પ્રકારી નહેરો આપણે બધા જાણીએ છીએ તેમ વૈજ્ઞાનિક જમ
તલી ગોધો તો બેધારી તલવાર જેવી છે કસ્યાણુનું માધન જનવને
બદલે ધણી વખત તેમનો ઉપયોગ માનવસમાજનું અહિત સાધવામા
થયેલ છે, પરંતુ આધ્યાત્મિક જગતનો આ આવિષ્કાર તો સર્વત્ર
કેવળ પ્રેમની જ અભીધારા વર્ધાવે છે

હાલને સમયે જ્યારે યુરોપની વિનાશી સંસ્કૃતિનો પ્રવયામિ
ચોમેર ભ્રૂકી ગયો છે, જ્યારે તે ખડમા એક દેશની પ્રજા પોતાની
વિરોધી ખીજ દેશની પ્રજા પર કાગો કેર વરસાવી ગયેલ છે, જ્યારે
પ્રજાના સતાનોમાથી દયા, માયા, ક્ષમા જેવા દૈવી ગુણોનો લોપ થતો
જેવામા આવે છે, ત્યારે 'સર્વ ધર્મ સત્ય છે' એ બધા એક જ ધર્મ
પામે દોરી જાડ છે '-એ અર્થના શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસના રાખ્દો
યાદ કરી, સમગ્ર મનુષ્યજાતિ એક વિશાળ કુટુંબ છે, એક પિતાનો
પત્નિાર છે, એમ અત કચ્છપૂર્વક માનવું, તે પ્રમાણે પોતે વર્તવું
અને અન્ય બધુઓને તેમ કરવા પ્રેરવા એ આપણી પવિત્ર દરજ છે

વિશ્વના મોગ ભાગ ઉપર અત્યારે તો નિગળાનો ગાદ અધકાર
મા ગયો છે, જ્યા ત્યા વિપત્તિના વાદળ પેનાઇ ગયા છે વેરમેર,
અશાંતિ જુલમના ભડમા ભડભડી જ્યા છે અને શાંતિનું એક પણ
ચિન્હ નજરે પડતું નથી પરંતુ, ઈકોડહ વહુસ્યામ્, તરસ્ટવા તત
પ્રાવિશત્, આદિ મહાવાક્યો જાહેર કરે છે તેમ, ધર્મવિરોધી વિશ્વની
ઉત્પત્તિમા દૃઢ વિશ્વાસ નખીને આપણે મહી શકીએ કે સમય જતા
જરૂર ફરી સૌમ્ય પ્રભાતનો ઉદય થશે, સર્વત્ર સત્ય જાનરખી દિવ્ય
સૂર્યના રશ્મિ કિરણો ફેલાશે અને બધે આનંદમગ્ન થઈ રહેશે

તે સમયે હિન્દુ કે મુસ્લમાન, જૈન કે શીખ પાખી કે ખ્રિસ્તી
-દરેકે દરેક ભારતવ મી સર્વ ધર્મ સમન્વયના સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ કરી
વિશ્વબધુત્વનું ભન્ય મદિર બિલુ કરવામા સહાયરૂપ થઈ વિશ્વની મહાન

સેવા બગતવી શકે એમ છે.

ભારતવર્ષને પોતાને માટે પણ પરમહંસ દેવનો આ સંદેશો કંઈ ઝોછી અગત્યનો નથી. આપણા દેશમાં આજે ચારે તરફ અનેક પ્રકારના ઝગઝાઓ ચાલી રહ્યા છે. હિન્દુ ધર્મની ઉદાર ભાવનાઓ ભૂલી જઈ, હિન્દુ ધર્મના વિવિધ સંપ્રદાયો માંહિમાંહિ તકરાર કરી રહ્યા છે. તે ઉપરાંત આ હિન્દુ, તે મુસલમાન, પેલો ખ્રિસ્તી-એવા કોમીવાદનાં વેરઝેર પણ આખા દેશમાં જ્યાં ત્યાં રેડાઈ રહ્યાં છે. એ ઝેર ઉતારવાનો એક માત્ર ઉપાય એ છે કે, વિવિધ ધર્મપથના પ્રવાસી બંધુઓએ આ પ્રમાણે એકત્રિત થઈ પ્રેમપૂર્વક સર્વ ધર્મના કલ્યાણકારી સિદ્ધાન્તોની ચર્ચા કરવી, અને ખીન્ન ધર્મમતો પ્રત્યે કેવળ અહન-શીલતા જ નહિ, પણ આદર ભુદ્ધિ કેળવવી.

આવા શુભ કાર્યમાં આપણાં મંદિરો, આપણી મસ્જિદો, આપણાં યુવકમંડળો, આપણાં વર્તમાનપત્રો ધારે તો ઘણી મદદ કરી શકે એમ છે. તે ઉપરાંત આપણા વિશ્વવિદ્યાલયો પણ Comparative Religion-ગુણનાત્મક ધર્મના અભ્યાસને પોતાના અભ્યાસક્રમમાં અગત્યનું સ્થાન આપી, તેમ જ વિદ્વાન અધ્યાપકોની ધર્મ વિષયક વ્યાખ્યાનમાળાઓ ગોઠવી અનેક રીતે એમાં પ્રોત્સાહન આપી શકે તેમ છે. આજે તો એ દિશામાં પ્રથમ પગલા તરીકે શ્રી રામકૃષ્ણ દેવે સિદ્ધ કરેલા સર્વધર્મસમન્વયનો યોડો વિચાર કરી આપણે સતોપ માનીશું.

તેમના આ સિદ્ધાન્તને સમજવા સારું સર્વ પ્રથમ તો આપણે ધર્મ એટલે શું એ બરાબર જાણવું જોઈએ. દરેક ધર્મમાં એવું કશું તત્ત્વ છે કે જે તેના પ્રાણસ્વરૂપ છે, જેના ઉપર જ ધર્મ તરીકેના તેના સ્વીકારનો બધો આધાર છે ? પરમહંસ દેવ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપે છે કે એ તત્ત્વ ઈશ્વરશાક્ષાત્કાર છે. બાહ્ય ધાર્મિક ક્રિયાઓ, દીકાં દપકાં એ બધું ગૌણ છે, એ બધી સાધનાઓ દ્વારા થતો ઈશ્વરનો અપરોક્ષ

ક્રિતિદાસમાં અપ્રતિમ છે આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિના જુદા જુદા આદ-
ર્શોનો તેમનો સમન્વય પણ તેવો જ અત્યંત છે જુદા જુદા ધર્મોનો-
માધી સર્વાંધ વિનાના સત્યના કક્ષાઓનો ખીચડો કરી, તેમ જ તે
દરેક ધર્મમનમાંથી કહેવાતા વહેમો અને ખીચત નિર્ધાર લાગતા ભાગો
ફેકી દઈ, બાકીનાનું મેળ વિનાનું મિશ્રણ કરવાનો પ્રયત્ન પરમહસ
દેવે કરી પણ કર્યો નહોતો. જ્યાં ધર્મોને અર્થ એવવાના સંઘર્ષો
નાખી તેમનો અર્થ કાઢવાથી કાંઈ ધર્મસમન્વય મળતો નથી, તેમ
કરવાથી તો મને છે કેવળ ધર્મનું નિષ્પ્રાણ ફાડપિગળ, જેને ધર્મનું
નામ જ આપી શકાય નહિ. એ તો એક જાતનો જુદિનો તમામો
છે અને તેનું ધર્મ તરીકે કંઈ પણ મત્સ્ય નથી. ધર્મ એટલે જે સાધના
દ્વારા ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર થાય તે—અગાઉ આપેની આ વ્યાખ્યામાં ઉપર
કહ્યા એવા ધર્મ સમન્વયનો કાંઈ પણ રીતે સમાવેશ થઈ શકતો નથી,
માટે તે તદ્દન નિર્ધાર છે.

ઝીણવટથી નિરીક્ષણ કર્યું તો આપણને માત્રમ પડશે કે દરેક
ધર્મમાં અમુક આદર્શ ગ્રહેયો હોય છે આ દર્શન તે તે ધર્મમતોમાં
અમુક પ્રકારના બદલાના ઉપની અદ્ય પ્રકટ થયેલું હોય છે. એ બાબ
ઉપ, એ જીપલુ ફોતલુ પણ અદ્ય ગ્રહેલા દાખા જેટલું જ અગત્યનું છે,
અને બાબ ધર્મોચારમાં નિગૂઢ ગ્રહેલા આદર્શ જેટલું જ વાસ્તવિક છે
જે એ આદર્શ અનુસાર પરમ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવો હોય તો એ
બધું જ સંપૂર્ણપણે પામવું જોઈએ ફોતરામાં ગ્રહેલા ચોખ્ખા
ઉપરોગના છે એ સાચું, પણ ફોતરા ફેકી દઈને ચોખ્ખા વારીએ તો
જોગે ખન ? તેવી જ રીતે જુદા જુદા ધર્મોમાંથી કક્ષાઓ ભેગા કરી
કૃત્રિમ ધર્મસમન્વય ગ્યીએ તો એ જરા પણ કામનો નથી. પરમહસ-
દેવે બોધેલો સમન્વય આનાથી તદ્દન વિલગથું છે તેમનો સમન્વય તો
સાક્ષાત્કાર ઉપર—અપરોક્ષ અનુભવ ઉપર—ગ્યાયેલો હોવાથી સ્વીકારવા
યોગ્ય છે તેમની દૃષ્ટિએ ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર એ જ ધર્મની એક માત્ર

કસોટી છે, અને એમ હોવાથી નો ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર થતો હોય તો માર્ગની વિવિધતા તો ખૂબ ઈચ્છવા યોગ્ય છે. દરેક ધર્મને અભિયુક્તિ—આખે આખો—તેના સમગ્ર સ્વરૂપમાં સ્વીકારવો જોઈએ.

સ્વાતુભવ દ્વારા તેમને જણાયું હતું કે દરેક ધર્મ એ નિત્ય સત્ય, નિત્ય સુદર શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત સનાતન તત્ત્વનું અવિભાજ્ય અંગ છે તે ઉપરાંત તેઓથી કહેતા કે એમ માનવાનું નથી કે ઈશ્વરનો અથ પૂર્ણ થઈ ગયો છે અખડ, અનન્ત, અપાર ઈશ્વરી સત્ત્વનું પ્રકટીકરણ હજી પણ ચાલુ જ છે અને કાયમ ચાલુ રહેશે કોઈ પણ મનુષ્યે હજી સુધી નિરજન નિરાકારને સંપૂર્ણપણે ઓળખ્યો નથી, અને સંપૂર્ણ ઓળખી શકતો નથી પણ નથી શુ થોડી ઘણી કાઠીઓ બેગી મળી, ખાસ મારે સાકરનો મોગે હિમાલય પોતાના ઈમા લઈ જઈ શકે? ધર્મની વિવિધતા સમજાવના તેઓ કહેતા કે, પાણી જેના વાસણમાં નાખીએ તેવો આકાર ધારણ કરે છે ઈશ્વર પણ પાણી જેવો છે જુદા જુદા ધર્મરૂપી વાસણોમાં પડતા જુદો જુદો દેખાવ ધારણ કરે છે, ખરી રીતે પોતે તો એક જ છે, તેથી એ દરેકમાં એ જ ઈશ્વરના દર્શન થઈ રહ્યા છે.

વળી સમગ્ર માનવજાતિની જુદી જુદી પ્રકૃતિને બંધ બેસતી આવે એવી એક જ ધાર્મિક વ્યવસ્થા હોઈ શકે નહિ સરકાર, કેળવણી અને મનનું સાહજિક વલણ—એ બધાનો એક સામગ્રી પ્રિયાર કરીને દરેક માણસે પોતાને માફક આવે એવો ધર્મ શોધી કાઢીને સ્વીકારવો જોઈએ આ ઉપરથી સમગ્રશે કે દુનિયામાં જેટલા વધારે ધાર્મિક પ્રદામો, જેટલા વધારે ધાર્મિક મતમતાતરો, તેટલા પ્રમાણમાં દરેક મનુષ્યને પોતાને અનુકૂળ ધર્મ મળી આવનાનો વિશેષ સંભવ નાસ્તિકતા, નિરીશ્વરવાદ, અજ્ઞેયવાદ એ બધાનો સાચો અર્થ પા! આપણને આ પંથી સમગ્રશે કોઈ પણ માણસ નાસ્તિક છે, ઈશ્વરના માનતો નથી એમ કહેવાનો અર્થ માન એટલો જ છે કે તે માણસને

પોતાને અનુકૂળ આવે એવો ઇશ્વર-સાક્ષાત્કારનો માર્ગ હજી સુધી સૂઝ્યો નથી

આવા ઉદાર ધાર્મિક ભાવને લીધે, તેમ જ તેમના સાક્ષાત્કારના ઉંડાણને લીધે પરમહંસ દેવ દરેક જીવાત્માની પ્રકૃતિને પારખી લેતા, અને તે જીવાત્માને અનુકૂળ આવે એવે માર્ગે તેને ઇશ્વર તરફ દોરી શકતા

સાધારણ રીતે એવું જોવામા આવે છે, કે આવા ધાર્મિક ઉદાર ભાવવાળી વ્યક્તિઓના અંતરમા વહેતી ભાવસંગિતા વિશાળ હોય છે, પણ પ્રમાણમાં બહુ ઊંડી હોતી નથી ખીજા શબ્દોમા કહીએ તો તેઓની ધાર્મિક ઉદારતા ભાવનાના ઉંડાણ અને વેગને બોંમં મેળવેલી હોય છે. જો વિશાળતા સાથે ગભીરતા ન હોય, ઉદારતા સથે તીવ્રતા અને વેગ ન હોય, તો એવી વિશાળતા અને ઉદારતા કંઈ કામના નથી પરમહંસ દેવની નજર બહાર આ વાત પણ ગઈ ન હતી આમ ન થાય એટલા માટે તેમણે ઇષ્ટનિષ્ઠાનો-પસંદ કરેલા આદર્શને ચુસ્તપણે વાગળી રહેવાનો-ઉપદેશ કરેનો છે કેવળ જિજ્ઞાસુરસિને સંતોષવા ખાતર જો કોઈ હાશચારે ઘડી ઘડી પોતાનો ધર્મમત બદલતો રહે તો પછી એવા સ્વતંત્ર મતવાદથી ઝાઝો ફાયદો થવાનો સંભવ નથી હાતુ માણવીનું દષ્ટાંત આપીને શ્રી રામકૃષ્ણ આ રહસ્ય સમજાવતા એ માણવી હંમેશા પોતાનું મહો ખુલ્લું રાખીને પાણી ઉપર તરે છે, સ્વાતિ નક્ષત્રમા પાણીનું એક ટીપુ તેના મહોમા પડે છે કે તરત જ મોટું બધ કરીને પાણીને તળીએ ચાલી જાય છે અને ફરી ઉપર આવ્યા વિના મોતી પકવે છે તે જ પ્રમાણે એક વખત પોતાનો આદર્શ-ધર્મ માર્ગ નહીં કર્યા પછી પોતાનું સમગ્ર જીવન કેદિત કરી દરેક એ રસ્તે આગળ વધવું જોઈએ-મોતી પકરવું જોઈએ-ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ. જ્યાં સુધી એમ ન થાય ત્યાં સુધી સાધકે પોતાની સાધનાનો વેગ વધાર્યો જવો. 'કૂવો ખાદવા માટે ઘડી ઘડી જગ્યા

બદલીએ તો પાણી નીકળે નહિ, ઊગતા છોડને ઉછેરવા વાડની જરૂર છે, ' એમ કહી પરમહંસ દેવ આધ્યાત્મિક જીવનમાં ઈષ્ટનિશાની-એકાન્તિક લક્ષિતની-આવરણકતા સમગ્રવતા.

આવી રીતે ધર્મનું રહસ્ય સમજી જો આપણે બધા પોતપોતાના આર્થ પ્રમાણે-ધર્મમત પ્રમાણે-સાચા હિન્દુ, સાચા મુસલમાન, સાચા ખ્રીસ્તી, પારસી, જૈન કે સીખ, બનીએ તો જરૂર બધા જગડાઓ શમી જાય, વિશ્વભરમાં સર્વત્ર શાંતિનું અમીવર્ષણ થાય અને સાથે સાથે આપણું પોતાનું પણ પરમ કર્યાણ સંધાય.

એક વખત બ્રહ્મનિષ્ઠ કેશવચંદ્ર મેને પરમહંસદેવને પૂછ્યું હતું કે " જો ભગવાન એક છે તો પછી જુદા જુદા સંપ્રદાયો વચ્ચે આટલા બધા જગડા કેમ જોવામાં આવે છે ? "

જવાબમાં પરમહંસદેવે કહ્યું હતું કે, ' જેમ આ પૃથ્વીમાં આ જમીન મારી, આ ઘર માફે એમ કહી માણસ આડ ઊભી કરે છે, પણ ઉપર તો એકજ અનંત આકાશ છે, કે જેના કોઈ ભાગ પાડી ચકવું નથી, તે પ્રમાણે અજ્ઞાનને લીધે માણસો પોતપોતાનો ધર્મમત ચઢીઆતો છે એમ કહી નકામી ગડબડ કરે છે; પરંતુ બરાબર જ્ઞાન થયા પછી એક ખીજની સાથે જગડો ગ્હેતો નથી. " જેમની તપસ્યામાં અનેક પ્રકારની ઉપાસનાઓનાં વહેણો એકરૂપ થઈ ગયાં હતાં જેમના જીવનમાં પરમ સત્ત્વનાં લિન્ન લિન્ન પ્રકટીકરણના આનંદથી ધાર્મિક એકતાની સુંદર પ્રતિમા ધડાઈ હતી, તે ધાર્મિક શાન્તિના પયગંબર શ્રીરામકૃષ્ણને અનેક પ્રજ્ઞામ !

પરમ પુરુષાર્થ

લેખક:-શ્રી. યોગીન્દ્ર જગન્નાથ ત્રિપાઠી એમ. એ.

જીવનના વ્હેણમાં આપણે ધસ્યા જ જઈએ છીએ. અનેક અભિલાષાઓ સેવીએ છીએ અને એની મિદ્દિને અર્થે અનેક પ્રકારે પુરુષાર્થ કરીએ છીએ. એમાં કોઈ વાર આપણને સફળતા સાંપડે છે અને કોઈ વાર નિષ્ફળતા સાંપડે છે. એક અભિલાષા તૃપ્ત થતાં આપણે નવી અભિલાષા જન્માવીએ છીએ અને એની સિદ્ધિ પાછળ જીવનનાં વર્ષો અને જીવિની શક્તિ ખર્ચીએ છીએ. આમ ને આમ જીવનનો જથ્થો સમય વ્યતીત થાય છે. શાસ્ત્રો, સતો અને આપણો આર્થધર્મ આપણને કહે છે કે જ્યાં સુધી મનુષ્યની આશાઓ અને નિરાશાઓના વિવિધ સંકલ્પો સમતા નથી, એની વાસનાનો ક્ષય થતો નથી, બદ્ધે, એનો અહંભાવ-હુંપણું પરમાત્મામાં શમી જતું નથી, ત્યાં સુધી એ જીવનમરણના ફેરામાંથી છૂટતો નથી અને એનાં સારાં કે માફાં કર્મો અનુસાર વારંવાર પૃથ્વી ઉપર અવતાર લીધાં જ કરે છે, અને એની વાસના જ એને લવચકમાં રખાડ્યાં કરે છે.

આપણે ડાહ્યા છીએ, સમજી છીએ, વિદ્વાન છીએ અને પ્રત્યેક કાર્ય, એના શુભ કે અશુભ પરિણામનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ રાખીને જ કરીએ છીએ. મનુષ્યજીવન કે જેનો સમય હાલના યુગ પ્રમાણે સરેરાશ ૪૦ થી ૫૦ વર્ષનો ગણાય, તેટલા ગાળામાં આપણે સુખમાં જીવન ગાળી શકીએ, તે સારૂ આપણે પરીક્ષાએાની, નોકરીની, ધંધાની કે બીજા કોઈ પણ આપણા જીવનને લગતા લાલની બાબતમાં પૂરેપૂરો પુરુષાર્થ કરીએ છીએ; આપણાં તન, મન અને ધન એમાં જ હોમી દઇએ છીએ; તો શું જીવનના વિકાસને અર્થે થતા અનેક પુરુષાર્થો કરનારની ફરજ નથી કે એણે જીવન પછીની સ્થિતિનો પણ વિચાર જીવનકાલ દરમિયાન જ કરી લેવો જોઈએ ?

પ્રત્યેક વિચારશીલ મનુષ્યને લાગ્યા વિના ન જ રહે, કે જીવનના આયુષ્યકાલના સમયમાં સુખ અને ઉપભોગને અર્થે જે પુરુષાર્થો આપણે કરીએ છીએ, તેની સાથે સાથે જ હું કાણ છું ? ક્યાંથી આવ્યો ? મહેં શા માટે જન્મ લીધો ? આ સંસાર સાથેનો મહારો સંબંધ સાચો છે કે ઠાણિક ? જે સાચો ન જ હોય તો કાની સાથેનો સંબંધ સાચો છે ? એ સાચો સંબંધ પામવા માટે મહારે શું કરવું જોઈએ ? એ પ્રશ્નમાળાનો ઉકેલ કરવો અને આ જીવનમાં જ પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ ઓળખી લેવાનો પરમ પુરુષાર્થ આદરવો, એ પણ જીવનકાલ જ દરમિયાન કરી લેવું જોઈએ. એ પરમ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ એ જ મનુષ્યજીવનની ખરી સાર્થકતા છે.

ઉપર દહેલી પ્રશ્નમાળાનો ઉકેલ મેળવવાની અને લવના બંધન-માંથી છૂટી જવાની ખરી અને પૂરી વૃત્તિ એ જ મુમુક્ષુતા. એવી મુમુક્ષુતા જેનામાં પૂરેપૂરી જાગે તેને એક જીવનકાલ દરમિયાન નહીં તો બીજે જન્મે પણ આત્મજ્ઞાન થાય જ. ખરે રૂસ્તો પકડીને ધીમે ધીમે પણ ચાલવા જ માંડ્યું છે, તે તો મોડો બહેલો. પણ મુક્તિ

પહેંચે છે.

જેટલી મુશ્કેલી શરૂઆતમાં મુમુક્ષુને લાગે છે એટલી પ્રવાસ શરૂ કર્યા પછી નથી લાગતી. એકવાર રસ્તે ચાલવું શરૂ કર્યા પછી તો શસ્ત્રો, સંતો અને પોતાનો અનુભવ (અંતઃગો અવાજ) એ ત્રણેની એકતા પ્રવાસી અનુભવવા માંડે છે અને એનો માર્ગ સરળ થાય છે.

જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્ય, એમ ત્રણ લિન્ન માર્ગો જે કાર્ધ બતાવે તો એની ત્રિવિધતાથી જગાં મેં ગભરાવાનું નથી. સાધક અથવા મુમુક્ષુના આંતરની લિન્નલિન્ન સ્થિતિઓ જ આ ભેદનું મૂળ છે. એક વસ્તુ પ્રત્યે અનન્ય ગગૃહ્ણિતિ થતા બીજી વસ્તુઓ પ્રત્યેનો મોહ કુદરતી રીતે જ ઓછો થઈ જાય છે; એવી રીતે પ્રભુ પ્રત્યે પ્રીતિ અને ભક્તિ જન્મતા જ હૃદય પ્રભુપ્રીતિનું અનુરાગી અને અન્ય વસ્તુઓ પ્રત્યે વિગગી બની જાય છે; ભક્તિ અને જ્ઞાન તો એક બીજાની પૂર્તિતા-રૂપે હંમેશા જ મુમુક્ષુને એકની પછી બીજું આવી મળે છે. પરમ ભક્ત તે જ પરમ જ્ઞાની હોય. પરમ જ્ઞાની તે જ પરમ ભક્ત । ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતા પરમ ભક્ત-એનું જ દર્શન એનાં પ્રભા-તિયાંમાં પરમ જ્ઞાની રૂપે નથી થતું ? જુવો:-

નિરખ્ય મેં ગગનમાં કાણુ ધૂમી રહ્યો,
તે જ હું તે જ હું સખ્દ બોલ્યો;

× × ×

નેત્ર વિણ નિરખવો, રૂપ વિણ પરખવો,
વણુ જિજ્ઞાસે રસ સરસ પીવો.
અકળ અવિનાશી એ નવ જ મળ્યે કળ્યો,
અરધ હિરધની માંહે મહાલે,
નરસૈંયનો સ્વામી સકળ બ્યાપી રહ્યો,
પ્રેમના તંતમાં સંત ઝાલ્યો.

એવી જ રીતે જ્ઞાનાવતાર શ્રી શંકરાચાર્યજીનાં લક્ષિતલયાં સ્તોત્રો એના અભ્યાસીને ભક્ત શંકર તરીકે જ દર્શન દે છે. આ બાબત ચર્ચાની સિદ્ધાન્તની કે કલમની નથી પણ મુમુક્ષુના અનુભવની છે એટલે બલમ્ ।

વેદાન્તશાસ્ત્રો આપણને જણાવે છે કે વાસનાનો ક્ષય-મનનો નાશ એટલે કે અહંભાવનાના આપણા અનાદિકાળના અધ્યાસનો નાશ એ જ મોક્ષ. એ વાસનાનો ક્ષય કેવી રીતે થાય અને દેહભાવનાનો આપણો અધ્યાસ ટળી જાય આપણે કેવી રીતે ‘આપણે’ મટી જાય અને ચિરકાલ સુધી પૂર્ણ બ્રહ્માનંદ અનુભવીએ, એ શાસ્ત્રોમાં વિધિપૂર્વક પ્રતિપાદન કર્યું છે, અને જ્ઞાનની સાત ભૂમિશોએ દ્વારા એનું સંપૂર્ણ માર્ગદર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. આમ છતાં એ વિષય કેવળ શાસ્ત્રનો અને અભ્યાસનો તો નથી જ. એ તો અનુભવનો વિષય છે, જાતે જીવી જોવાનો વિષય છે. જેમ સરકારની તીંગેરીમાં લાખો રૂપિયા હોવા છતાં સરકારી નોકર તો માસિક જેટલું વેતન પોતાને ઘેર લાવે તેટલું જ એનું ગણાય; એવી રીતે જ્ઞાનના ભંડારો તો આત્મજ્ઞાનનાં પુરતકોમાં અને જ્ઞાની-એના હૃદયભંડારોમાં છે. સાધક પૂર્ણ પુરુષાર્થવડે, પ્રીતિભક્તિવડે અને સ્વાનુભવવડે જેટલું જીવનમાં ઊતારે એટલું જ એનું છે. કહેણી અને રહેણીમાં તો હજારો કોસનું અંતર છે. પૂર્ણ પુરુષાર્થવડે એટલે કે તીવ્રમાં તીવ્ર અને સતત વેગવન્તી એવી આવેગી અભિરચિવડે, મનુષ્ય એક વાર કામે લાગી જાય અને ખરે ટરતે પ્રયાણ શરૂ કરે, કે તરત જ એને હરેક પ્રકારે દેવી મદદ માર્ગમાં સદાય થવા માટે મળી રહે છે.

અર્થ તો બંધનમાં કોઈ જ નથી. ગુરૂ પરમાત્મસ્વરૂપ સિવાય કશું જ કદાપિ કાંઈ અસ્તિત્વમાં હતું જ નહીં, છે નહીં અને હોઈ શકે નહીં. એ પરમતત્ત્વ પોતે જ પોતાનું સ્વાભાવિક બંધન અનેકવિધ

કર્પા જ કરે છે. જન્મતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય એનાં જ વિવિધ પ્રક્ટીકરણો અને અપ્રક્ટીકરણો છે. આમ છતાં ય વસ્તુતઃ કથું જ થતું નથી. અખંડાનન્દ અદ્વૈત પરબ્રહ્મ ‘જેમનું તેમ’ જ રહે છે. આવો એ પરબ્રહ્મનો રસમહિમા છે । આપણે એ વરમ સત્ રૂપે જ આપણી જાતને અનુભવવા માંડીએ અને આપણું એ પરમ શુદ્ધ, પરમ પવિત્ર, નિરંજન, નિરાકાર અને છતાં પરમ આનંદમય ત્રિશ-લાખાધિત સ્વરૂપ ઓળખી લઈએ એ આપણો પરમ પુરુષાર્થ હો.

॥

પરમામૃત

(ગતાંકથી આશુ)

જે જ્ઞાન પાછળ બાકી રહે છે, એમાં પછી અજ્ઞાન-નથી જાણતો એવો ભાવ બાકી જ કંઈ રીતે રહી શકે ? (૨) જાણું છું અને નથી જાણતો-જ્ઞાન અને અજ્ઞાન, એ બન્ને ભાવથી રહિત હોવા છતાં પણ એનો આવિર્ભાવ કરીને વિસ્તાર કરનાર તે (આત્મા) છે, (૩) (એમ છતાં પણ) એ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એવા બન્ને ભાવમાં સપડાતો નથી; એનો સ્વરૂપનો આનંદ તો પોતાનો-મૂળનો જ છે. (૪) જેના પહેલાં કોઈ પણ જાતનું સ્ફુરણ થતું નથી, એવું એ અનાદિ સ્થલ છે, જે કેવલ જ્ઞાનનું જ સ્ફુરણ-શક્તિમાત્ર જ છે. (૫) જે નિષ્કલંક, જ્ઞાનધન અને આનંદસ્વરૂપ હોઈને સ્વતઃસિદ્ધ, પોતે પોતાને જાણનાર (સ્વસંવેદ) અને નિજ સ્વરૂપ વિશુદ્ધ આત્મા છે. (૬) જેમાં જ્ઞાન છે તેથી એમાં ન જાણવાપણાનું અજ્ઞાન છે જ નહિ. તે પોતે પોતારૂપે એકલો જ હોવાથી, એમાં જાણવું-જ્ઞાન કે ન જાણવું-અજ્ઞાન-કંઈપણ નથી. (૭) તે પોતે એક પરિપૂર્ણ છે, તેથી એમાં બીજું કંઈ દૃશ્ય છે-દેખાય છે-એવો સંભવ જ નથી. એ તો ધન આનંદથી ભરેલું સ્વસ્વરૂપ સર્વવ્યાપક છે. (૮) જે દેખાય છે-દૃશ્ય છે એ તો (પોતાના કરતાં) જુદું દ્વૈત છે; એ લિન્નપણું તો એમાં ગળી જાય છે-શબ્દ જાય છે, એટલે પછી જાણવાપણું પણ રહેતું નથી. કારણ કે એ એક જ્ઞાન માત્રમાં કોણ કોને જુએ ? (૯) જોનાર જે આત્મસ્વરૂપ એ તો પોતે પોતાને જોવાતું છે;

એટલા માટે જ જોવાનું-એ શબ્દ એમાં ઘટાવવો પડે છે. જે જાણી કે જોઈ શકાય તે (દૃશ્ય) નો નિરાસ થતાં, જોનાર (જાતા કે દૃષ્ટા) જ કેવલ એકલો બાકી રહે છે. (૧૦) દૃશ્ય (જોવાનું), દૃષ્ટા (જોનાર) અને દર્શન (જોવાની ક્રિયા) એ ત્રણે ભાવથી જે વિલક્ષણ છે, તે પોતે કેવલ જ્ઞાનસ્વરૂપ-રૂપિમાત્ર અને એક જ છે. (૧૧) દૃશ્ય અને જોવાની ક્રિયારૂપ દર્શન એ જાનેનો નિરાસ થતાં-એ જાનેને લય પામતાં પછી અખંડિત વિકારરહિત, એવું આત્મસ્વરૂપ જ માત્ર બાકી રહે છે. (૧૨) બધા જોવાનો-દૃશ્ય પ્રપંચનો લય થતાં-જોવાનું-(જોનાર એટલે દૃષ્ટા) છે તેનો પણ અંત આવે છે. પછી તો તે સંહોદિત પોતે પોતાને જ જોયા-અનુભવ્યા કરે. (૧૩) એ આત્મસ્વરૂપ અવિનાશી અને પરિપૂર્ણ છે એવું અંતર્મુખ થઈને પોતાની મેળે પોતાને જોળખી લેવું. (૧૪) ન જાણવાપણાનો અજ્ઞાનનો નિરાસ થયો કે કારણ-શરીરનો પણ નાશ થશે, અને જ્ઞાન મહાકારણ દેહની સાથે સમરસ-એકાકાર બની જશે. (૧૫) સુષુપ્તિ અને તુર્યા અવસ્થા તથા તેના અભિમાની પ્રાણ અને પ્રત્યાગાત્મા (અંતર્યામી) તેમ જ જાગ્રત અને સ્વપ્ન અવસ્થા અને તેના અભિમાની વિશ્વ અને તૈજસ એ બધા ગયા પછી એકેય અવસ્થા શાની બાકી રહે? (૧૬) આવી રીતે ચારે દેહ (સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને મહાકારણ) નો નિરાસ કરીને જે અવિનાશી આત્મ સ્વરૂપને જાણ્યું એટલે પછી સ્વયંપ્રકાશ, જ્ઞાનધન, પોતે જ બાકી રહે છે. (૧૭) પોતાનું જાણવાપણું -હું જાણું છું એ જ્ઞાન છોડીને તું જ્યારે સ્વસ્થ-આત્મ-

સ્વરૂપે એકાકી-પોતે પોતાના સ્વરૂપે જ રહીશ, ત્યારે નિઃસંગપણે તું 'કેણ છે'—સાચું સ્વરૂપ કેવું છે—એની સમજણ પડશે. (૧૮) જાણવાપણાઈપી જ્ઞાનનો ત્યાગ થયો ત્યારે (જાણવાપણાના યોગથી થનારું) સ્ફૂરણ પણ બંધ થયું અને તારામાં જે સ્ફૂરણ જ્યાંથી જિભું થયું હતું, એ ત્યાં જ—તારામાં જ લય પામ્યું. (સમુદ્રમાં લહરી શાંત થાય તેમ.) (૧૯) જે જાણવાપણા (જ્ઞાન) ને એના શૂન્યપણા (અભાવ) સાથે તારામાં સમાવી દીધું, તે તું સ્વયંભૂ મૂર્તિ, અપરિમિત આત્મા છે. (૨૦) ત્યાં જાણવા ન જાણવાપણાઈપી જ્ઞાન કે અજ્ઞાન નથી; શબ્દ નથી; નિઃશબ્દ નથી; રૂપ નથી તેમ અરૂપ પણ નથી. (૨૧) ત્યાં જોવાનું નથી, ન જોવાનું પણ નથી; પારકું નથી, પોતાનું નથી; સ્મરણ નથી તેમ વિસ્મરણ પણ નથી; એ તો કેવલ સ્મૃતિ માત્ર છે. (૨૨) તેમાં વૃત્તિ, કે પ્રવૃત્તિ નથી. અપૂર્ણતા કે પૂર્ણતા નથી. અભાવ કે ભાવ નથી; કેવલ પ્રતીતિ માત્ર છે. (૨૩) એને પકડી શકાય એમ નથી; ન પકડાય એમ પણ નથી. “નથી” એમ કહેવાનો પણ એમાં અવકાશ નથી; અનુભવ કરતાં અનુભવથી જાણી શકાય છે એમ પણ કહી શકાય એમ નથી. એનો પત્તો જ લાગે એમ નથી. (૨૪) આવો અભ્યાસ અંતઃકરણમાં—મનોમન—પોતે પોતાની મેળે કરી લેવો, અને મનને એ નિશ્ચલ સ્વરૂપમાં સ્થિર કરીને રાખવું

*આ બધા વિરોધી ભાવો એમાં નથી એમ એટલા માટે કહેવું પડે છે કે આત્મ સ્વરૂપ કેવલ અને હૈતવિનાનું છે, તેથી એને કોઈપણ સંજ્ઞાથી ઓળખી કે ઓલી બતાવાય એવું નથી. ઉપનિષદમાં અનેક ઠેકાણે આવું નિવેદાત્મક વર્ણન આવે છે.

(આનું નામ જ અભ્યાસ છે.) (૨૫) સ્વસ્વરૂપને બાણી લેવું અને પછી એને આલિંગન કરીને-એમાં સમરસ થઈને રહેવું. કલ્પનાનો વ્યાપાર કરીને-મનના તરંગ ઉછાળીને અંતરપણું ઉત્પન્ન ન કરવું. (૨૬) આમ કરતાં કરતાં મન વિરામ પામશે; વિષયવ્યાપાર શાંત થશે, એટલે ચિત્ત ધીરે ધીરે અને થોડું થોડું પણ સ્વસ્વરૂપમાં રમવા માંડશે. (૨૭) ક્ષણભર કદાચ સ્વરૂપ વિસરી જવાશે, તો બીજી જ ક્ષણે તે પ્રકાશિત થશે; કોઈવાર આપોઆપ એનો લોપ થશે તો કોઈ વાર પોતે પોતાની મેળે જ અનુભવમાં આવશે; આમ આવી રીતે પ્રયત્ન-અભ્યાસ કરતાં કરતાં મન (અવશ્ય) સ્થિર થશે. (૨૮) નિર્વાતપણે-વાયુ વગરના નિશ્ચલ દીપકની પેઠે-મન સ્વસ્વરૂપનો ઉપલોગ કરવા માંડશે કે આપોઆપ એ આનંદથી ડોલવા માંડશે. પછી તો એ મુખનું માપ લલા કોણ કાઢી શકે એમ છે ? ! (૨૯)

卐

પ્રકરણ પ્યારમું.

સ્વાનુભવમુખવર્ણન

(પાછલા પ્રકરણમાં જતાવ્યા પ્રમાણે આત્માનુભવનું મુખ મેળવ્યા પછી) સ્વેદ, કંપ વગેરે અષ્ટ સાત્ત્વિક લાવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને લિખારીને સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય તેવી

સ્થિતિનો અનુભવ થાય છે. (૧) ચિત્ત ચૈતન્યમાં લીન થઈને પોતે જ્ઞાનમાત્ર શેષ રહે છે, ત્યારે આપોઆપ અખંડ બ્રહ્માનંદનો અનુભવ થાય છે. (૨) એ સુખમાં સમરસ થતાં જ તેમાં જીવ લીન થાય છે. એ સુખનું કોણુ વર્ણન કરી શકે ? એ તો અનુભવી જ જાણી શકે છે. (૩) અમૃત જેમ પોતે જ પોતાનો સ્વાદ અનુભવે, તેમ પોતે જ સ્વસુખનો અનુભવ કરે છે; ત્યાં સંસારનું સ્મરણ કેને થાય ભલા ? (૪) આત્માનંદનો જાણે વર્ષાદ વરસવા માટે છે, અને પરિપૂર્ણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એ સુખમાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાનને ઓળખનાર વિવેક લય પામે છે. (૫) અહંકાર સ્વસ્વરૂપમાં ગળી જાય છે; વિષયતૃષ્ણા શાંત થાય છે, અને કોઈપણ જાતનું કર્મ કયાં વિના ઈંદ્રિયોની (ભોગની) ઈચ્છા પૂર્ણ થાય છે. (૬) મહાન સુખરૂપી સુંદર શય્યા ઉપર સ્વાનુભૂતિ રૂપી સુંદરીને જીવ આલિંગન કરે છે અને આવી રીતે કેવલ જ્ઞાનમાત્ર એવા સ્વસ્વરૂપનો (જીવ) અનુભવ કરે છે. (૭) ‘ન જાણુવાપણું’ નો—અજ્ઞાનનો નિરાસ કયાં પછી જાણુવાપણું—જ્ઞાન સ્વરૂપમાં સમરસ—(એકાકાર—અભેદ) થઈ જાય છે અને એ યોગી (આવા જ્ઞાનનિષ્ઠ અનુભવી) ને એક છત્ર સ્વરાજ્ય (સ્વ= આત્મા, રાજ્ય=સ્વાધીન સ્વરૂપાનંદ) ની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૮) પછી તો એ નિત્ય સ્વાનંદની મઝા લૂંટે છે, વિજ્ઞાતીય વિષયો હતા નહોતા થઈ જાય છે અને સ્વ-સ્વરૂપસુખ વડે બધી ઈંદ્રિયોને તૃપ્તિ થાય છે. (૯) આ પરમ (આત્યન્તિક) સુખની ભરતીમાં એક પણ (ચિત્તની વૃત્તિ રૂપી દ્વૈત) સ્ફૂર્તિ ઉત્પન્ન થતી નથી અને નિર્મિષ માત્રમાં કર્મની

વિસ્મૃતિ થાય છે. (૧૦) યાજ્ઞિકો કરોડો યજ્ઞ કરીને સ્વર્ગ લોકમાં પોતાની ધ્વજા ફરકાવે છે, પણ આ બ્રહ્મસુખ ઉપર તો એ સુખને ઓવાશે નાંખવા જેવું છે. (૧૧) આનંદ આનંદના ધૂંટડા ભરે છે! વર્ણન કરતાં પરાવાણી ગંધ પડી જાય છે! આમ વાચાજ મૂંગી બને છે ત્યાં એ સુખની વાત જ કોણ કરે? (૧૨) મનનું જાણવાપણું-જ્ઞાનશક્તિ જ જ્યાં જૂઠી જાય છે ત્યાં તે સુખનું વર્ણન કોણ કરવા આવે? અનુભવીને જ એ સુખની ખબર પડે છે, ખીજા તો સામું જ તાકી રહે છે. (૧૩)

મકરણુ તોરમું

મુકિતરહસ્ય

આવી રીતે યોગનું રહસ્ય મેળવીને જે પરિપૂર્ણ સ્વાનંદનો અનુભવ કરે છે, તેવા યોગીને પુનઃ સંસારનો ત્રાસ લોગવવો પડતો નથી. (૧) આમ સહજ પરિપૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપ થયેલો યોગી સર્વદા જ્ઞાનરૂપ આત્માનંદમાં નિમજ્જ રહે છે. (૨) સંકલ્પ અને વિકલ્પ એ બન્નેનો એનામાં લવલેશ પણ રહેતો નથી; કારણકે આત્યન્તિક (નિરવધિ અને નિરુપમ) સુખની જોને પ્રાપ્તિ થયેલી હોય છે. (૩) સાધન કરવું કે ન કરવું એ બધું પૂરું થઈ જાય છે; કરવું ન કરવું બાકી જ રહેતું નથી.

તે પોતે જ પરબ્રહ્મ થયો છે. (૪) (પછી) ધારણા, ધ્યાન સમાધિ, આસન એવાં યોગનાં અષ્ટાંગની એને આવશ્યકતા જ રહેતી નથી. આનંદધન સ્વસ્વરૂપમાં જ એ તો નિમગ્ન થયેલો હોય છે. (૫) ત્રણે ભુવનમાં એ વિહાર કરે છે. ઇચ્છાનુસાર પર્તન કરે છે; કારણ કે એનામાં જ્ઞાન-તૃપ્તિનું અખંડ સ્ફૂરણ રહે છે. (૬) વિધિ અને નિષેધ (વિહિત કર્મ અને અવિહિત કર્મ) ના નિયમોનો વિચાર એના અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવતો જ નથી, તેમ જ પાપપુણ્યની વાતની તો તેને ખગર જ હોતી નથી. (૭) શુભ કે અશુભ ફળનો તેને બાધ આવતો નથી. ભુવન્મુક્ત એ બધામાંથી મુક્ત થયેલો હોય છે. (૮) બંધ (સંસાર બંધન) અને મોક્ષ એની એને વાત કરવી પડતી નથી; એ તો અખંડ અવિનાશી એવા બ્રહ્મના ચિંતનમાં સહજ સ્વભાવે રહે છે. (૯) જેણે મન (સંકલ્પ-વિકલ્પ) માંથી મુક્તિ મેળવી એને કોઈપણ વાતનો સંશય રહેતો નથી; કારણ કે કરવા જેવાં કે ન કરવાં જેવાં એનાં બધાં કર્મ તો નાશ પામ્યાં હોય છે. (૧૦) આવી રીતે નિર્ભ્રાન્ત થયેલો એ કોઈને પાર પામવા દેતો નથી; (કોઈ એને ઝાળખી શકતું નથી-અથવા કોઈ ઝાળખી જાય એવું એ કરતો નથી.) લોકોમાં તે ભક્તિ રહસ્યનો પ્રચાર કરે છે. (અર્થાત્ પોતે ભક્તિમાર્ગમાં રહીને જનસમૂહને સન્માર્ગ દેખાડે છે.) (૧૧) ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સ્વદેહે આચરણ કરીને લોકોને દેખાડે છે (દષ્ટાંત રૂપ બને છે.) આવો તે તારક (તારનાર) યોગી જગતને સરલ માર્ગે ચડાવે છે. (૧૨) સદ્ગુણી દાસ્ય-ભાવે સેવા કરતાં કરતાં પણ તે સ્વસ્વરૂપના રહસ્યનો અનુભવ

લીધા કરે છે. છતાં એના અંતઃકરણમાં લેદણુદ્ધિ હોતી નથી. કારણ કે જીવ અને ઇશ્વર એક છે એમ એ બાણે છે. (૧૩) પરમાત્મપ્રેમથી તે નિત્ય ગદ્ગદ્ રહે છે. (નેત્રથી પ્રેમાશ્રુ વહા કરે છે.) તેને સ્મરણ કે વિસ્મરણ એ બેમાંથી કાંઈ પણ હોતું નથી. (કારણ કે એ શાન્તે ચિત્તના ધર્મ છે, આત્માના નહીં) ક્ષણે ક્ષણે તે સદ્ગુરુના નામનો ઉચ્ચાર કર્યા કરે છે. (૧૪) સદ્ગુરુ અને પરમેશ્વરની એકતા અનુભવીને સદ્ગુરુની સેવા કરતો કરતો અત્યંત પ્રીતિપૂર્વક સંતોનું સન્માન કરે છે. (૧૫) અને પરમેશ્વરરૂપી સદ્ગુરુ જ એકલા વિશ્વમાં સર્વવ્યાપક ભરેલા છે; તેથી જ્યાં પ્રાણી સાથે પ્રેમથી વ્યવહાર કરે છે. (૧૬) જેનું હૃદય કોમલ છે અને તે શુદ્ધ અને નિર્મલ હોઈને નિરંતર પવિત્રપણે આચારશીલ રહે છે. (૧૭) માન, અપમાન, નિંદા, સ્તુતિ કે એના સમાધાનની એ પરવા કરતો નથી; એનો મનોવ્યાપાર અત્યંત ધૈર્યપણે ચાલ્યા કરે છે. (૧૮) સુખ, દુઃખ, લાલ, હાનિના સમાધાનને એ ગણુકારતો નથી. ઉદાર અંતઃકરણવાળો એ યોગી કશામાં ફસાઈ પડતો નથી. (૧૯) તેની ચિત્તવૃત્તિ હંમેશાં વિવેકથી ભરેલી હોય છે. આત્મસ્વરૂપની વિસ્મૃતિ થવા ન દેતાં અહોનિશ એમાં સાવધાન રહે છે. (૨૦) અથવા કદાચ (બાલોન્મત્ત) પિશાચવૃત્તિનો વ્યવહાર કરે, ત્યારે જગતના કરતાં જૂઠ્ઠા જ પ્રકારનાં આચરણ કરે છે અને પોતાના જ્ઞાનીપણાની જગતને ખબર પણ પડવા દેતો નથી. (૨૧) આવી રીતે લિન્ન લિન્ન પ્રકારે આચરણ કરે છે, ફલની અપેક્ષા જ મનમાં લાવતો નથી; એ એવી રીતે વર્તે છે

કે લોકો જ એને છોડી દે છે. (૨૨) સમસ્ત વિશ્વનો (અથવા
 જાત્રાન અવસ્થાના વ્યવહારનો) એ સાક્ષી યોગીરાજ બધાના
 અંતઃકરણનો મર્મ જાણે છે, પરંતુ લોકોને તો ગાંડાના
 જેવો જ લાગે છે. (૨૩) લોકસમૂહની વચમાં રહેતો
 હોવા છતાં બધાં (સકામ) કર્મ ક્રિયાને છોડી દઈને સહજ
 સ્વભાવે નિષ્કર્મપણાના ભાવથી રહે છે. (૨૪) પોતે એક જ
 સર્વેશ્વર છે (બધે છે એટલે બીજાં બધાં પણ હૃશ્વરસ્વરૂપ
 જ છે) એમ જાણીને કોઈને કશો વ્યવહાર બતાવતો નથી
 તેમ જ અસત્ એવાં ક્રિયા કર્મ કરવાનું કહેતો નથી. (૨૫)
 ઉત્પત્તા અને બળતા દેખાડે છે, કે જેથી લોકો તેને જોઈને
 હસે છે, પરંતુ તેના અંતરમાં અદ્વૈતભાવ ભરેલો હોવાથી
 એની એને કશી અસર થતી નથી. (૨૬) આવી સ્થિતિમાં
 રહેવું, સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવીને એનો અનુભવ કરવો (એટલું
 જ એના લક્ષ્યમાં હોય છે.) જનતાનો ઉદ્ધાર કરવો કે એનો
 ત્યાગ કરવો એનું તો એને સ્મરણ જ હોતું નથી (કારણ કે
 જગત રૂપી દ્વૈતની એને સંપૂર્ણ વિસ્મૃતિ થયેલી હોય છે.)
 (૨૭) સમસ્ત વિશ્વ આત્મશુબનો અનુભવ કરે કે ન કરે,
 પરંતુ એ સ્વસ્વરૂપ કેવું છે એવું વર્ણન કરવાના વિચારનો સ્પર્શ
 પણ એના અંતરને એ થવા દેતો નથી. (૨૮) વિશ્વનો દાહ
 એના અંગને લાગતો નથી કારણ કે એ દ્વંદ્વને ઝાળંગી ગયો
 છે; આ એકદેશી (બ્રહ્માના માયામય એવા એક અંગને
 આશ્રય કરીને રહેનાર) જગતને આ યોગી કદી જોતો જ
 નથી. (૨૯)

પ્રકરણ ચૌદમું

સાક્ષાત્કાર

(અતે સુકુદરાજ કહે છે કે) હે સાધક, તુ કથો. પણ મથય ન રાખીશ જે મુક્ત છે તે તો (આ પહેલાના પ્રકરણમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે વ્યવહારદષ્ટિ રાખીને વિશુદ્ધપણે તેમ જ વિશાચવૃત્તિ રાખીને ઉન્નતપણે એમ) બન્ને પ્રકારે રહેતા હોય છે, પરંતુ તું તો જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે અભ્યાસ કર્યો ના (૧) તુ સહજ સ્વભાવે તેવો (બ્રહ્મરૂપ) છે, પરંતુ તે પ્રત્યય (અનુભવ, જ્ઞાન) મા આવવું એમ એટલે તુ પરિપૂર્ણ જ્ઞાની જ થઈશ (૨) વેલ ઉપર ચીલકું પાકે એટલે શુ કીટાથી એને જૂદું પાડવું પડે છે કે ? (એ તો એની મેળે જ ગળીને છૂટું પડી જાય છે) તારી એવી સ્થિતિ થઈ, એટલે (આત્મ) જ્ઞાન મનમાં પાકી ગયું છે એમ કહેવાય (૩) એવી સ્થિતિ પાખન થાય ત્યાં મુઘી જે પ્રમાણે બતાવ્યું છે તે રીતે અત્યંત પ્રીતિથી સ્વરૂપનું ધ્યાન કર્યો કર, એટલે પરમવસ્તુની પ્રાપ્તિ થશે એમ ખરેખર સમજજે (૪) આમ નિત્ય એવો નિયમ જ કરી લેવો, એમાં સસાર બ્રાન્તિ મનમાં આવવા ન દેતો. સ્વસ્વરૂપની મનમાં વિજ્ઞાસાધારણ કરીને સાધન માર્ગે ચડી જા (૫) નિત્ય એનું જ શ્રવણ કરવું અને મનન કરીને નિદિધ્યામ (ધ્યાન) દ્વારા અનુભવ કરી લેવો. આજસ કરીને આયુધ્યને વૃથા ગુમાવતો નહીં (૬) એ વિષયમાં જે આજમ કરે છે તેને કલ્પને અતે પણ પરમપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને એવાને ઉપદેશ લાગ્યો છે એમ કહેવાય જ નહીં (૭)

વધારે બોલવાનું કશું કામ નથી; શ્રી સદ્ગુરુને પોતાના જીવ
 અને પ્રાણ માનીને એમના વિના બીજું કશું સારભૂત નથી
 એમ સમજ. (૮) એમનાં વચન પ્રમાણે જ રહેવા માંડ,
 બીજું કશું કરીશ નહીં; એટલે વિના પરિશ્રમે તને સ્વસ્વરૂ-
 પની પ્રાપ્તિ થશે. (૯) જેનાથી સદ્ગુરુની કૃપા વધે એવી
 રીતે તું વ્યવહાર કરજે; સદ્ગુરુને જરા પણ કષ્ટ થાય એવું
 હે ભાઈ, કશું પણ વર્તન ન કરતો. (૧૦) સદ્ગુરુનો મહિમા
 અપરંપાર છે, પરાતપર પરબ્રહ્મ સદ્ગુરુ છે. તને એની ગતા-
 ગમ નથી તેથી ખાસ કરીને તારું ધ્યાન ખેંચવા વિસ્તારથી
 કહું છું. (૧૧) હવે તું તારાં તન, મન, ધન સદ્ગુરુના ચર-
 ણમાં અર્પણ કરી દે; આ જગતમાં એના વિના બીજું કંઈ
 પણ દેવત નથી. (૧૨) તત્ત્વમણિ મહાવાક્યમાં સદ્ગુરુ તત્ત્વ-
 પદ (શિવ સ્વરૂપ) છે; શિષ્ય ત્વમ્-પદ (જીવ) છે એટલા
 માટે તું એમના ચરણમાં ઐક્યતાનો લાવ ધારણ કર. (૧૩)
 ગુરુ તત્ત્વ-પદ રૂપી મહાસાગર હોઈને શિષ્ય ત્વમ્-પદ રૂપ
 તરંગ છે; આ બન્ને પદ (જીવ-શિવ) નો નિરાસ કરીને તું
 નિર્વિકાર બ્રહ્મરૂપે થઈને રહે. (૧૪) ગુરુનો લય રાખીને
 (એમને દુઃખ થશે એ લયથી એમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ આચ-
 રણ ન કરીને) એમની સાથે પ્રેમપૂર્વક (અભેદ લાવે) વ્યવ-
 હાર કરીશ, તો અવશ્ય ક્રીટબ્રમર ન્યાયે તને આત્મસ્વરૂપની
 પ્રાપ્તિ થશે. (૧૫) ઇચ્છાને જેવી રીતે બ્રમરનું રૂપ પ્રાપ્ત
 થાય છે, તે પ્રમાણે ગુરુ તને સાયુજ્ય મુકિત (એમની સાથે
 અભેદ જ્ઞાન) આપશે, એટલે તું ખરેખર સુખી થઈને સ્વ-
 સ્વરૂપમાં રમ્યા કરીશ. (૧૬) તત્ત્વદષ્ટિથી જોતાં (બ્રહ્મ)

સ્વરૂપમાં કશો ભેદભાવ નથી, પરંતુ આત્મસ્વરૂપ એક માત્ર ધ્યાનથી જ મેળવી શકાય છે. ધ્યાન દૃઢ થતાં જ અનુભવ દ્વારા તું સુખી થઈને સંસારભયમાંથી છુટી જઈશ. (૧૭) આ શાસ્ત્રને ગુપ્ત રાખજો. કોઈને ગમે તેમ અને ગમે ત્યારે કહ્યા ન કરીશ. આ ગુરુગમ્ય વિદ્યાનો તું બંતે જ અનુભવ કર. (૧૮) કેવળ પશુની પેઠે જીવન ગાળનારાને જો તું આ જ્ઞાન સંભળાવીશ તો એમાં એમની શું સિદ્ધિ થવાની છે ? કોઈનો સદ્ભાવ જોઈ તપાસીને કૃપા કરવી જોઈએ એમ તને લાગે, તો ઉપર કહ્યું છે તેવો એનો અધિકાર હોવો જોઈએ. (૧૯) આવી ગુરુસંપ્રદાયની પરંપરા છે, એ પરંપરા પ્રમાણે જો શિષ્યને ગુરુચરણમાં લકિત હોય તો તેને આત્મજ્ઞાન થવામાં, લાઈ, અધઘડીનો પણ વિલંબ થતો નથી. (૨૦) ગુરુસંપ્રદાયની પદ્ધતિને છોડીને તું જો આ રહસ્ય પ્રકટ કરીશ, તો ગુરુજ્ઞાન મને સમજાયું છે, એવી ચોવટ કરનારા જ નીકળી આવશે. (૨૧) એટલા માટે હૃદયમાં આ જ્ઞાનને ગુપ્ત રાખ, અને સ્વયં આ પરમાત્મતનો સ્વાદ લે, એટલે તું બધા યોગીઓનો પણ મુકુટમણિ થઈશ. (૨૨) આ પરમાત્મત અન્ય પ્રમાણુ-ભૂત છે; આમાં પરમાર્થતું જ વર્ણન છે, જેને ગુરુગમ-ગુરુ-રહસ્ય બંધવું છે તેણે આ મન્યતું અવલોકન કરવું. (૨૩) આજ ગુરુખીજ કથન છે-ગુરુના ગુપ્ત ઉપદેશની જ્ઞાનકથા છે, તેથી એનું જતન કરવું, અને સદ્ગુરુના ચરણની સેવા કરીને સુખી થવું. (૨૪) મુકુન્દરાજ યોગી કહે છે કે આ જ્ઞાન (બુદ્ધિ) નો જ અનુભવ કરશે તે અંતર્મુખ થઈને પોતાના સ્વરૂપને અવશ્ય નિહાળશે. (૨૫) સંપૂર્ણ

પરમામૃત

ને!

અભ્યાસ*

લેખક-શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ અ. ભટ્ટ બી. એ.

આ પરમામૃત વેદાંતનો પ્રમાણુચૂત ગ્રંથ છે. વેદાંત એટલે ઉપનિષદો અને ઉપનિષદો એટલે વેદાંત એટલે શું? સનાતન સત્યોનો સમૂહ. જે પ્રજ્ઞ સનાતન સત્યોને સમજતી નથી અને તે પ્રમાણે આચરણ કરતી નથી, તે પ્રજ્ઞ ઉન્નતિ મેળવી શકતી નથી.

* આ પરમામૃતનો એક અનુવાદ શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ભટ્ટે ઇ. સ. ૧૯૨૮ માં કરેલો વ્યાવનગરથી છપાવેલ હતો. 'ઉત્પાન' માં છાપેલો અનુવાદ તદ્દન નવો છે; પરંતુ પ્રથમ અનુવાદકે પોતાના અન્યમાં પ્રસ્તાવના તથા અભ્યાસ લખ્યાને એમાં સુદર ઉમેદો કર્યાં હતાં, જેનો ઉપયોગી ભાગ અહીં એમની પરવાતગીચી, વાચકોને ઉપયોગી નીવડશે એમ ધારી છાપ્યો છે.

—તંત્રી.

અમૃતત્વના માર્ગ પર ચાલવાને આહે છે, તેમને માટે અતિ પ્રાચીન પરંપરાથી સાધન-ચતુષ્ટયનો માર્ગ નિર્દિષ્ટ થયેલો ચાલ્યો આવેલો છે. આ માર્ગ એટલે (૧) વિવેક (૨) વૈરાગ્ય (૩) પદ્મસંપત્તિ અને (૪) સુમુક્તિ અથવા પ્રેમ. કેટલાક લોકો એવા પણ છે કે, જે આ પરંપરાને માનતા નથી, અને કહે છે કે એ તો કંવળા શ્રી શંકરાચાર્યનો મત છે, પરંતુ હકીકત એવી નથી.

આ સાધન-ચતુષ્ટય શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યના સમય પહેલાં ઘણા જ પ્રાચીન કાલથી પ્રચલિત છે, એ શિવાય ખીજાં પણ સાધનો છે. પણ તેમાંનાં ઘણાં ખરા આ સાધન-ચતુષ્ટયમાં અતિ સંક્ષિપ્ત રૂપમાં અંતર્ગત થયેલાં છે, જે પ્રત્યેક વાસ્તવિક ધર્મસંપ્રદાયોમાં આ માર્ગના જિજ્ઞાસુ માટે અતિ ઉપયોગી અને આવશ્યક બતાવવામાં આવેલા છે. માત્ર જુદાંજુદાં નામોને માટે કોઈ આક્ષેપ લેવાને માગે તો આક્ષેપ લઈ શકે છે. એકના સ્થાનમાં પોતાની પસંદગીનું ખીજું નામ જેને ગોઠવવું હોય તે ગોઠવી શકે છે, પરંતુ જે સાધનવસ્તુ છે તેની તો ઉપેક્ષા થઈ શકતી નથી. કારણ સાધનસંપત્તિ વિના આ માર્ગ પર કોઈ ઉપ-સ્થિત થઈ શકતું નથી. અગર કોઈ સાધનહીન અનધિકારી પુરુષ પ્રયાણ કરે તો આ “ અસ્થાની ધારવાળા ” માર્ગથી ખરિયન અધઃપતન થયા વિના રહેશે નહિ અથવા શુદ્ધ નીરસ બૌદ્ધિક જ્ઞાનના ચઢાવ ઉપરથી ટક્કર આપને ચકનાચૂર થઈ જશે.

જે સદ્ સદ્ધિવેદી, વૈરાગ્યવાન, શમ-દમ્ભાદિ પદ્મસંપત્તિયુક્ત અને સુમુક્ત હોય તેનામાં બ્રહ્મજિજ્ઞાસાની મોખ્ખતા માનવામાં આવેલી છે. તત્ત્વવેત્તાઓએ જિજ્ઞાસાનાં ચાર સાધન બતાવેલાં છે. તે સાધનસંપન્ન થવાથી જ સત્ય સ્વરૂપ આત્મામાં સ્થિતિ થઈ શકે છે, તે સિવાય નહિ.

પહેલું સાધન નિત્યાનિત્ય વસ્તુવિવેક ગણવામાં આવેલું છે. ખીજું બૌદ્ધિક તેમ જ પારલૌકિક સુખભોગમાં વૈરાગ્ય થવો તે છે.

ત્રીજું, શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા, સમાધાન એ છ સમ્પત્તિયો છે, અને ચોથું સાધન મુમુક્ષુતા અથવા પ્રેમ છે. એ દરેક સાધનને આચરણમાં મૂકવા માટે તેનું અલગ અલગ વિવેચન નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. આ ચારે સાધનો આચરણમાં ઉતાર્યા પછી જ સાધક ખરેખર આત્મતત્ત્વનો અપગેશ અનુભવ કરવાનો અધિકારી બને છે.

પહેલું સાધન વિવેક છે:—સામાન્ય રીતે વિવેક શબ્દ સત્ અને અસત્ એટલે કે નિત્ય અને અનિત્યને ઓળખવાની શક્તિ, એવા અર્થમાં વપરાય છે, આ વિવેક મનુષ્યોને ગુરુપરંપરાના માર્ગ પર લઈ જાય છે. વિવેકમાં ઉપર જતાવેલા સામાન્ય અર્થ કરતાં પણ કંઈ વિશેષ રહસ્ય સમાયેલું છે, અને પર પદમાર્ગની શરૂઆતમાં જ આ સાધન પ્રમાણે વર્તન રાખવાનું છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પરંપરાની પ્રાપ્તિ થતાં સુધી દરેક ક્ષણે ક્ષણે અને પળે પળે હંમેશાં તે પ્રમાણે જીવન ધરવાની આવશ્યકતા રહે છે. આપણે આ માર્ગ પસંદ કરેલો છે, કેમકે જે વસ્તુ પરિચય કરવા યોગ્ય છે—ઓળખવા જેવી છે, તે સર્વ માત્ર આ માર્ગે ચાલવાથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, એવા આપણો પકડો નિશ્ચય થયેલો છે. જે લોકોને એવી સમજ થઈ નથી, તેઓ જગતના વૈભવ અને સત્તાની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કર્યા જ જાય છે; પરંતુ તે વૈભવો અને સત્તા બહુમાં બહુ તો માત્ર એક જન્મ પૂરતી છે, અને તેથી તે જન્મે અસત્ અને અનિત્ય છે. એના કરતાં બીજી વધારે મહત્ત્વની વસ્તુ છે, કે જે સત્ અને નિત્ય છે. જ્યારે સાધકને આ સત્ અને નિત્ય વસ્તુઓનું એક વાર જ્ઞાન થશે, ત્યારે તે અગાઉ જણાવેલી અનિત્ય વસ્તુની કદી ઈચ્છા કરશે નહિ.

જગત ભરમાં માત્ર એ જ પ્રકારનાં મનુષ્યો છે, એક તો જેઓને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે, અને બીજા જેઓને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી તે. પાસ્તવિક રીતે જોતાં આ જ્ઞાન જ મહત્ત્વની વસ્તુ છે, એક માણસ

કયો ધર્મ પાળે છે, તથા તે કઈ જાતિનો છે, એ બાબતો કંઈ અગત્યની નથી. ખરેખરી અગત્યની વસ્તુ કેવળ જ્ઞાન જ છે. અને આ જ્ઞાન એટલે તે મનુષ્યવિકાસ માટે ઈશ્વરે કરેલી યોજનાનું જ્ઞાન સમજવું. એ યોજનાને વિકાસક્રમ કહેવામાં આવે છે. તેને લીધે મનુષ્ય દિનપ્રતિદિન ધરપદના માર્ગે આગળ વધે છે. જ્યારે કોઈ પણ મનુષ્યની આ બાબતમાં એક વખત આંખ બિઘડે છે અને જ્યારે તેને વિકાસક્રમની યોજનાનું ખરું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે માણસ આ યોજના સાથે એકરૂપ થવા વિના તથા તેને માટે કાર્ય કર્યા વિના રહી શકતો નથી; કારણ વિકાસક્રમની યોજના ધણી જ ઉત્તમ અને મનોહર છે. આ વિશ્વના નિયંત્રણ માટે કેટલીક ઈશ્વરી યોજનાઓ છે. તે પૈકીની એક એ વિકાસક્રમની યોજના છે, તેને લીધે જિજ્ઞાસુ મનુષ્ય દિનપ્રતિદિન ધરપદના માર્ગે ઉપર આગળ વધી શકે છે. જ્યારે આ બાબતમાં જિજ્ઞાસુની એક વખત આંખ બિઘડે છે, અને જ્યારે તેને વિકાસક્રમની યોજનાનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તે જિજ્ઞાસુ મનુષ્ય આ યોજના સાથે એકરૂપ થઈ તેને માટે સહકાર્ય કર્યા વિના રહી શકતો નથી. આ યોજનાનું જ્ઞાન ચતુર્તા સાથે તે દેવી સત્પતિના પક્ષમાં રહી સત્ય, સદ્ધર્મ અને સદાચાર પાળીને, અસત્ય, અધર્મ અને દુરાચારની સામે લડે છે, અને પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી આખા જગતના હિત્યાણુ માટે કાર્ય કરતો થાય છે, અર્થાત્ ધર્મક્ષેત્રરૂપ કુરુક્ષેત્રમાં અર્જુન જેવો આદર્શ શિષ્ય બનીને આસુરી સંપત્તિનું બળ ઓઠું કરવાને નિમિત્ત થઈ બિન્નો રહે છે.

જગતના મહાન જીવનમુક્ત પુરૂષો કહે છે કે:-મુમુક્ષુ જ્યારે આ પ્રમાણે કાર્ય કરતો થાય છે, ત્યારે તે અમારા મંડળમાંનો જ એક છે. પછી બલે તે પોતાને હિન્દુ કહે या જૈન or ખ્રિસ્તી या મુસલમાન બલે તે ગમે તે દેશનો રહેનાર હોય તેની સાથે મુમુક્ષુ જીવનનો પણ સંબંધ નથી. બે કે હિન્દુધર્મશાસ્ત્રોમાં જ્યાં વિધિવિધાનો

વાસનાશરીર તો કામનાઓનો માળો છે. ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, ગેરે માત્ર તેજ શરીરમાં વસે છે. માટે, મનુષ્યની વૃત્તિઓ પણ આજીવન, મને કે કમને, વળે છે. મનુષ્યને લાગે છે કે, તેને તમસ, જસ વગેરે ગુણોની જરૂર નથી. તો પણ વાસના શરીરની ઈચ્છાઓ અને આત્માની ઉત્કૃષ્ટ ઈચ્છાઓ વચ્ચેનો મુકાબલો મનુષ્યે જરૂર મનવો જોઈએ, અર્થાત્ જન્મેની વચ્ચે વિવેક કરવાનું ખાસ આવશ્યક છે.

માનસ શરીર પણ પોતાને અહંકાર અને ગર્વના કારણથી બીજા કો કરતાં જુદું સમજે છે. અને બીજાઓનો વિચાર બાજુએ મૂકી પોતાના સ્વાર્થનો વિચાર આજો વખત કર્યા કરે છે. સાધકે નવે સંસારના વિષયો ઉપરથી ખેંચી લીધું હોય, તો પણ તે પોતાને જ માટે અર્થાત્ પોતાના સ્વાર્થને માટે હજી પ્રયત્ન કરે છે, અને બીજાઓને સહાયતા કરવાનો તેમ જ ગુરુદેવના કાર્યનો એટલે નિ સ્વાર્થ કાર્ય કરવાનો વિચાર કરવાને બદલે પોતાને કેમ આગળ ધવું તેનો વિચાર કરાવે છે. ત્યારે સાધક ધ્યાન કરવા બેસે ત્યારે નિ પોતાને જોઈતી એક વસ્તુનું ધ્યાન કરવા નહિ દેતાં, મનને પોતાને જે અનેક વસ્તુ પમંદ હોય તેના જ વિચારો જગરદસ્તીથી સામે રજુ કરી સાધકને ઇષ્ટ વસ્તુનું ધ્યાન કરવામાં અંતરાય કરશે. એટલે તેણે વિવેક દષ્ટિથી અમજવું જોઈએ કે, મન એ આત્મા નથી પણ આત્માને ઉપયોગમાં લેવાનું એક સાધન છે. તેથી સાધનનો સદુપયોગ કેવી રીતે કરવો તે વિવેક દ્વારા અવશ્ય સમજવું જોઈએ.

ગુપ્ત જ્ઞાન અથવા પરાવિદ્યા ખરાં અને ખોટાં વચ્ચેના જોળ જોળ નિવેડાને માન્ય રાખવું નથી. માટે ગમે તેવાં જોખમે પણ સાધકે સત્યનું જ અવલંબન કરવું ઘટે છે. સમજાવનાના અજ્ઞાની લોકો સાધકને માટે ગમે તે બોલે અગર વિચાર બાધે તો પણ તેની દરકાર નહીં કરતાં સાધકે જે કંઈ ખોટું હોય તેનો ત્યાગ કરી સાચાં (સત્ય)

(અપૂર્ણ)

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

૧. અમદાવાદની વ્યાયામ શાળાઓ-અમદાવાદની જુદી જુદી વ્યાયામ શાળાઓની શેઠ શ્રી કર્તુરભાઈએ મુલાકાત લીધી હતી. તા. ૧૭ મી સપ્ટેમ્બરે ખાડીઆ વ્યાયામ શાળાની મુલાકાત લેતી વખતે, ત્યાંના મેળાવડામાં જાણીતા નગજનોની સમક્ષ એમણે કહ્યું: “ ગુજરાતીઓ માત્ર વેપાર જ કરી જાય છે એમ નથી પણ બહાદુરી બતાવી શકે છે એવું પરિવર્તન ત્રણ-ચાર વર્ષમાં અમદાવાદ કરી બતાવશે એવી મને આશા છે. ” આગળ જતા એમ પણ કહ્યું હતું કે-“ આ વ્યાયામશાળાનો લાલ માત્ર થોડાજ જુવાનો લે એમ ન થવું જોઈએ. ખાડીઆના દરેક જુવાને તેનો લાલ લેવો જોઈએ. છેલ્લા દુલ્હડમાં પ્રજાએ જે કાપરતા બતાવી હતી તે હવે દૂર ન કરે ત્યાં સુધી આવી પ્રવૃત્તિઓનો કેં અર્થ નથી. ” આ સૂચના ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે, પ્રજાએ વીરત્વ કેળવી જીવનમાં શૌર્ય ભરવાનું છે. અહિંસા એટલે પામરતા કે અશક્તિ નહીં, પણ સચક્ર સરીર અને બહાદુર મનનું ઘડતર છે. આત્મરક્ષણ વિના દેશ

રક્ષણ, ધર્મરક્ષણ કે ધનરક્ષણ કર્યું બની શકે નહિ, અને આત્મ-
રક્ષણ કરી શકે એવા સમર્થ સેવકો જે જનતાની એવાં કરી શકે
છે, લયથી કાંપતા કે મોહમાં મુગ્ધતાં પામરો તો પોતા મરીને
બીજાને પણ મૃત્યુના મુખમાં અને લયના લયકર અધારમાં ધસી
જાય છે.

૨ સૂર્યગ્રહણ અને તીર્થસ્નાન-તા. ૨૧-૬-૪૧ ને રવિ-
વારે બંધે સૂર્યગ્રહણ દેખાયું; લાખો મનુષ્યોએ કુરુક્ષેત્ર જેવું સ્નાન
કર્યું; કાશીમાં ત્રણ લાખ હિંદુઓએ ગંગાસ્નાન કર્યું; લાહોરમાં
પચાસહજાર હિંદુઓએ રાત્રીના જલમાં શરીર ધોયાં; મુંબઈમાં
સમુદ્રસ્નાન ઊજવાયું; આમ જ્યાં જ્યાં નદી કે સમુદ્ર હશે ત્યાં બંધે
અસંખ્ય હિંદુ જનતાએ શરીરસ્નાન કરીને પોતાને પાવન માન્યા
હશે; એ બધામાં, જેમણે બાહ્ય સ્નાન સાથે મનમાં ઈશ્વરને ઉતારીને
મનના મેલ ધોયા હશે, એની પાવક આત્મજ્યોતિનાં અજવાળાં વડે
આંતર અધકાર ક્ષાલ્યો હશે-એ સૌ ધન્યવાદને પાત્ર. બાહ્યના ગ્રહણ
કરતાં, આંતરગ્રહ પર ઉતરવું અઘાન અને એનાં વંશવારસ જેવાં
કુસંપ, રાગદ્વેષ, વગેરે દુઃકોના ગ્રહણ ને સૌ અગ્રાહ્ય સમજી એનું
અગ્રહણ કરવાનું છે, એવો ધન્ય વિચાર ડેટલાને સુઝ્યો હશે, કે
જેથી એ ગ્રહણ હમેશાને માટે અગ્રહણ જ થઈ જાય.

૩ આધુનિક કેળવણીમાં સર્વાંગી સુધારણા-તા. ૨૭ મી
સપ્ટેમ્બરે મદ્રાસ ઇલાકામાં એક નિશાળના મકાનની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા
વખતે ત્રાવણકોરના દિવાન સર સી. પી. રામસ્વામી આયરે સંગીત
અને નૃત્યકલા વગેરે જેમ લલિત લાવેને પ્રુષ્ટ કરી એનો વિકાસ કરે
છે, તેવી જ રીતે શારીરિક કેળવણીની અગત્યતા સમજાવતાં કર્યું
હતું કે પશ્ચિમનાં રમત ગમતનાં સાધનોથી આપણું કામ પતે એમ
નથી. પરંતુ દેશી રમતોની સાથે હલ્લોગનાં આસન અને પ્રાણાયામના
શિક્ષણ ઉપર ભાર મૂકીને સમજાવ્યું હતું કે ધાર્મિક સંસ્કાર પાડવા

ઉપરાંત શરીર સ્વાસ્થ્યમાં પણ એ સુંદર ફાળો આપે એવાં છે.

૪. અત્યારની નાસ્તિક કેળવણી-અપહાનાદ યુનિવર્સિટીના વાર્ષિક આન્સેલ્ડ શ્રી અમરનાથ ઝાએ શ્રીનગરમાં ભગવેલી અખિલ ભાગ્ય શિક્ષણ પરિષદના પ્રમુખસ્થાનેથી ભાષણ કરતા, અત્યારની અપાતી કેળવણીને નાસ્તિક કહી હતી. એમણે કહ્યું કે, આધુનિક શિક્ષણમાં ઈશ્વરને સ્થાન જ નથી. મનુષ્યના આત્મવિકાસને એમાં વિચાર જ કરવામાં આવતો નથી. વત્તાઓછા પ્રમાણમાં એ શરીરને કેળવે છે, બુદ્ધિને ખીણવે છે, રોજી રજતાં શીખવે છે, પરંતુ સમાજ, વિજ્ઞાન, અને ધર્મને તો એમાં જૂદા પાડી નાંખે છે, અને પરસ્પર એટલાં અસંબંધ ગણે છે કે, એમાં ધર્મને તો પોતાની મેજે જ પોતાની સંભાળ લેવી પડે છે. અંતરમાં ઉગ્મસ પાડનારી, માનવને સંયમ અને શીલ અર્પનાર આત્મવિદ્યાની વિચાર જ કંઈ નથી.

ગ્રંથાવલોકન

અ. સૌ. વિધવા; લેખક: શ્રી આણુભાઈ પ્રાણુશ્રવન વૈદ્ય.
પ્રકાશક: પ્રગતિ સાહિત્ય મંદિર, રાજકોટ મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

પ્રગતિ ગ્રંથમાળાના બીજા વર્ષનું આ પહેલું પુસ્તક છે. અગિયાર વાર્તાઓના આ સંગ્રહનું નામ તેની પેલી વાર્તા ઉપરથી જ આપવામાં આવ્યું છે. નામની પાછળ ત્યાગ અને પવિત્રતાની ભાવના જણાય છે. વિધવા હિન્દુ સમાજમાં ત્યાગભૂતિ છે. કેટલાયે કહેવાતાં અ. સૌ. બેરાંઓ વૈધવ્યની ચૂક ને અદૃશ્ય ધૂંસરી વહન કરી રહ્યાં હોય છે. તેવાં એક શિયળ, ત્યાગ અને સેવાના પ્રતીકનું જનજંત પાત્ર લેખકે આ વાર્તામાં રજુ કર્યું છે.

આ નવલિકાઓ કલામય છે; પણ તેમાં કલાનો સ્વચ્છદ વિહાર નથી. લેખકને મન કલા શ્રવનને ઉન્નત બનાવનારી વસ્તુ છે. વાર્તાઓ ખૂબ જ વાસ્તવિક, રોચક અને સરળ છે. પુસ્તક વાંચતાં વાચકને માનવતાની-માણસાઈની ઝાંખી થાય એમ છે. માનવશ્રવનના નીચલા ચગમાંથી ઉપાડી લીધેલાં પાત્રો, લેખકે બેતમૂન કલાથી શ્રવન્ત અને

અમર બનાવ્યાં છે. અમલુ વાચક જરૂર હળી જશે કે, રામો વાળે અને છવો ગાડીવાળો લેખકના પરિચારકો પૈકીના જ હોવા જોઈએ. બીજી વાર્તાઓનાં પાત્રો પણ લેખકની આસપાસનાં ઈરોજનાં સંસર્ગના માનવીઓ છે. ઠંધાનું કોસ્થું ધોરણ, સંસ્કારમય ભાષા, સાદી અને સરળ શૈલી, પાત્રો અને ઘટનાઓનું સાતત્ય, વસ્તુનું તદ્દન વાસ્તવિક નિરૂપણ, નીતિ, ન્યાય અને માનવતાનું અગ્રસ્થાન, એ આ પુસ્તકનાં વિદિષ્ટ અંગો છે. શ્રી. બાલુભાઈમાં ગુજરાતને એક સફળ નવલિકાકાર પ્રાપ્ત થયેલ છે એમ અમને લાગે છે.

નાઝીરાજ: લેખક:—શ્રી ચંદ્રભાઈ કા. ભટ્ટ, પ્રકાશક, પ્રગતિ સાહિત્ય મંદિર, રાજકોટ. મૂ. ૧-૧૨-૦૦

પ્રગતિ ગ્રંથમાળાના પહેલા વર્ષનું આ ચોથું પુસ્તક છે. ગત મહાન યુદ્ધ પછી એટલે કે ૧૯૧૯ થી નાઝીસત્તા આવતાં સુધીનો એટલે ૧૯૩૩-૩૪ સુધીનો ઇતિહાસ આ પુસ્તકમાં છે. ગતયુદ્ધના પ્રત્યાઘાતનું બ્યાન પુસ્તક વાંચતાં ચાલે છે. લેખકનો આશય તો ખાસ કરીને નાઝી લોકો કેવી રીતે સત્તા ઉપર આવ્યા અને સત્તા ઉપર આવ્યા માટે તેમણે કેવી કેવી ગતના શુદ્ધો કર્યા તે બતાવવાનો હોય એમ લાગે છે. ઘટનાઓનું નિરૂપણ કેઈક વધારે ઘેર જણાય છે. સમાજવાદી વ્યવસ્થા તરફ વિશેષ પક્ષપાત પણ તરી આવે છે, છતાં પુસ્તકને ધણી જ સફળ રીતે સુંદર રસપ્રદ ભાષા અને શૈલીમાં ઉતારવામાં આવ્યું છે કે જેથી વાર્તાની માફક વંચાઈ ગય છે.

નમ્રદાશકર વ્યાસ

સ્વા. સ્વયંજ્યોતિ તીર્થકૃત પુસ્તકો

કિરણકલાપ—વૈરાગ્ય બોધક કાવ્યો , કિંમત રા. ૦-૮-૦

ભગવદર્શન—ભજનોનો સંગ્રહ ૦-૬-૦

શ્રી સદ્ગુરુ શિક્ષાશતક—નિદિધ્યાસન કરાવે એવું
એક વેદાન્તશતક ૦-૩-૦

મીરાં અને રાણા—મીરાંનાં ભક્તિ અને વૈરાગ્ય
સમગ્રવત્તા સંવાદ ૦-૨-૦

શ્રી સદ્ગુરુસ્તુતિશતક—નથી.
રા. ૧-૩-૦

ચારે પુસ્તકો સાથે લેનારને ટપાલ અર્થ માફ

સ્વામી રામતીર્થ—સંક્ષિપ્ત જીવન કથા;

મિત્રોમા વહેંચવા માટે આ એક નાની પુસ્તિકા છે. તેમાં
સ્વામીજીની સુંદર છબી છે, એક પ્રતની કિંમત ૦-૨-૦ દસની કિંમત
રા. ૧-૦-૦. સો નકલની કિંમત રા. ૮-૦-૦ પોસ્ટેજ અલગ
થોડી જ નકલો બાકી છે.

શ્રી. સ્વા. રામતીર્થ

અને એમના શિષ્ય

સ્વા. નારાયણતીર્થ

ના જૂઠા જુઠા સુંદર ફોટો

હવે બહુ જ થોડી નકલો છે, માટે મંગાવનારાએને જલ્દી મંગાવી
લેવા વિનંતી છે.

કિંમત એક નકલની પોસ્ટેજ સાથે સાઠ છ આના

—લખો—

પ્રબન્ધક, ઉત્થાન
જોડાઉદેપુર

કેટલાંએક લોકો એમ પૂછે છે કે “ હિન્દુસ્તાનમાં રાજકીય અધાત
 કેમ આવી ? શું વેદાન્ત જ એમાં કારણબૂત નથી ? ”. રામ કહે છે
 કે એ વાત, જ્ઞાતી તથા, સાંચી વાત એ છે કે અધોગતિનું કારણ
 વેદાન્ત નહીં, પણ વેદાન્તનો અભાવ છે.....ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનના
 જનસંભાગમાં ઘેર ઘેર વેદાન્તનો પ્રચાર હતો, ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનનો
 માથે કીર્તિનો મુકુટ હતો. પૃથ્વી પર બધી વાતે એનું સર્વોપરિપક્વ
 હતું અને એ જાતે સમૃદ્ધિવાન હતું; પણ ત્યાર પછી વખત બદલાયો;
 અમુક સ્વભાવના લોકોની સચા જિતરી આવી કે જેથી એનો અસ્તકાળ
 ફાડ થયો. જનસંભાગ અને વેદાન્તને “ખૂન” હતું “પંડુ”, એને
 જનસમૃદ્ધ—“હે પ્રગમેશ્વર, હું ત્હારો દાસ છું, ત્હારો ગુલામ છું.”
 એનો ધર્મ, માનવા લાગ્યો ત્યાંથી એની પ્રગંધીનતા ઘટી ગઈ.....
 જે ધર્મ પોતાની જાતને હલકી ગણવાનું, ધિક્કારવાનું, અને પોતાને
 કીટ, જંતુ, નીચ, ગુલામ, દાસ, પામગ, પાપી માનવાનું શીખવે છે,
 તે ધર્મ હિન્દુસ્તાનમાં બહારથી આવ્યો છે.”

સ્વા. રામતીર્થ

उत्तिष्ठतं जामत प्राप्य धरान् निबोधत ।
 विदो साधक । लोको लो आचार्यवर्गमेणवो ; -
 आत्मबोधः भजे श्रेयां विद्याविज्ञानं कृणोते ।

तन्त्री
 स्वा. स्वयं लभ्येति तीर्थ
 ज्ञानसाधन आश्रम
 लोकादिपत्र (५३) अङ्क ११)

આ પાંચમા અંકમાં 'ઉત્થાન'ના અધ્યાત્મવિદ્યાના ઉદ્દેશની ઉપયોગિતાનો વિચાર કરીએ.

વેદાન્ત જ ભાગ્યવર્તનું અમૂલ્ય જ્ઞાનધન છે. ઉપનિષદ્વિદ્યા જ અધ્યાત્મવિદ્યા છે, અને ગીતામાં ભગવાન સ્વમુખે પ્રશંસા કરે છે કે, "હુ જે-તત્ત્વસ્વરૂપ છું" તે અધ્યાત્મવિદ્યા-વિદ્યાનામ્-બધી આર્ષ વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મવિદ્યા છું. આ અસૌકીક વિદ્યા સર્વ ક્ષણમાં પ્રશંસા પામેલી, પ્રત્યેક દેશમાં સૌને મમાન ઉપયોગી થઈ પડે એવી, મનુષ્યના સ્થૂલ શરીરને નહિ, પણ મક્ષમ મનોમય શરીરને સુધારી, સંસ્કારી બનાવી, જન્મપગંપરામાં ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ અપાવનારી છે. ઉપનિષદ્ક્ષણના જે ઋષિઓએ એને અનુભવમય માનીને-વર્તમાન જીવનમાં જ અનુભવી શકાય તેવી શક્યતા બનાવીને, જે જે સાધનોદ્વારા એમણે અનુભવ કર્યો છે, એ બધાં સાધનોને માનવપ્રજ્ઞના હિત માટે સ્પષ્ટ અને સચોટ રૂપે પ્રકટ કર્યા છે. એ વિદ્યાનું મહત્ત્વ કદાચ અત્યારના વ્યવસાયી, અને બહિર્મુખ જીવનના ધમપજાડામાં પૂરેપૂરું ન સમજાય પણ વિદેશી અને વિચારશીલ મનુષ્ય તો સમજી શકે એમ છે કે, અધ્યાત્મવિદ્યા જ સાચી વિદ્યા છે.

+

+

+

આ અધ્યાત્મવિદ્યાની ઉપયોગિતા સમજવા માટે મૂલ્યમાં વિદ્યાના વિરોધી શબ્દ તરીકે અવિદ્યા, અને વિદ્યાના પૂરા અને અપૂરા એવા એ વિભાગ ઉપનિષદ પાડે છે તે આપણે તપાસી જોઈએ.

ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદ કહે છે કે-

અવિદ્યાયામૃત્યું તીર્થાં વિષયાઽમૃતમશ્નુતે ॥

અવિદ્યા વડે મૃત્યુને તરી જઈને વિદ્યા વડે (સાધક) અમૃતનો ભોગ કરે છે.

મૃત્યુને તરફ એટલે આ પાર્થિવ જીવનનો વ્યવહાર કરતાં કરતાં, થી મૃત્યુ સંધીના જીવનમાં જે જે વ્યાવહારિક વિદ્યાઓનો ઉપયોગ

કરવો પડે, જે વિદ્યાઓ વડે ધર્મ, અર્થ અને કામના ત્રિવર્ગ ક્ષેત્રમાં સુખપૂર્વક જીવનનિર્વાહ કરી શકાય એ વિદ્યાસમૂહ. સાંસારિક ક્ષેત્રની બધી વિદ્યાઓને અહીં અવિદ્યા કહી છે, પણ એ અવિદ્યાનો નિરાદર કરીને સાંસારિક જીવનના ત્રિવર્ગના સાધન સુધી જ એનો ઉપયોગ છે એમ બતાવ્યું છે. એ અવિદ્યાથી-સાંસારિક ક્ષેત્રોની એ બધી વિદ્યાઓથી-જીવનનું એવું સુંદર ઘડતર થાય કે જીવન સુખપૂર્વક વીતે, ધર્મ-ક્ષેત્રમાં સંયમ અને શીલની પ્રાપ્તિ થાય, ધાર્મિક જીવન વડેજ આર્થિક સાધનો અને સંપત્તિઓ મેળવાય અને એ બધાં સંપત્તિનાં સાધનોનો કામ એટલે કુટુંબ, જાતિ, સ્વગ્રામ, સ્વદેશ અને જન્મતબરનાં પ્રાણી સાથેના બધા સામાજિક સંબંધોના જે રહેલ તથા સંપના પરસ્પરના સુખસંબંધો છે, એ સંયમ, શાન્તિ અને અનાસક્તિપૂર્વક નિભાવી શકાય. અવિદ્યાનો અર્થ ઈશાનાસ્ય ઉપનિષદના ઋષિ આવો કહી બતાવે છે.

+

+

+

આ અવિદ્યાને વિદ્યાથી જૂદી પાડી બતાવવા માટે મુણ્ડક ઉપનિષદમાં વિદ્યાના પરા અને અપરા એવા બે વિભાગ પાડી બતાવે છે. વિદ્યાને પરા અને અવિદ્યાને અપરા તરીકે ઓળખીએ, એટલે વિદ્યા અને અવિદ્યાનો અર્થ પૂરેપૂરો સમજાય એમ છે. મુણ્ડક ઉપનિષદ કહે છે કે:-

द्वे विद्ये वेदितव्ये इति ह स्म अत्र ब्रह्मवेदो वदन्ति परा चैवापरा च ॥

અર્થ:-બ્રહ્મવેદોનાં બે કથું છે કે જે વિદ્યાઓ જાણવા જેવી છે:-

એક પરા અને બીજી અપરા

એ બન્નેનું સ્પષ્ટીકરણ પણ તેજ ઉપનિષદમાં નીચે પ્રમાણે કથું છે.

તત્રાપરા ઋગ્વેદો યજુર્વેદઃ સામવેદોઽપર્વવેદઃ શિક્ષા કલ્પો વ્યાકરણં નિરુક્તં છન્દો જ્યોતિષમિતિ । અથ પરા યયા તદક્ષામધિગમ્યતે ॥

બ્રહ્મનું સ્વ અને જીવાત્માનું સ્વ જુદું નથી, સ્વ-ભાવ જૂના છે
બ્રહ્મનો સ્વભાવ ઉપર ટલો તેમ સન્નિધાનંદ છે, અને પ્રત્યેક વિકારી
વ્યાવહારિક અવસ્થામાં પણ નિર્વિકારી છે, બ્યારે જીવાત્માનો સ્વ-
ભાવ લઘુતાનો, મૃત્યુનો, દેહનો, ઢાઢનો, અને એવી રીતે બધી અત્ય-
ંતા અને અચાનનો છે, આવા સ્વ-ભાવની જે વિદ્યા, બ્રહ્મની હૃદયમાં
સતત ભાવના યગ્યત નહે તેની નિર્વિકાર અવસ્થા-તેજ અધ્યાત્મવિદ્યા,
તેજ સુડક ઉપનિષદની ધરા વિદ્યા અને ઇશાવાસ્મની વિદ્યા.

*

*

*

આનાથી વિપરીત સ્વભાવવાળી, જીવભાવને પોપણ આપનારી
ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ થતા જગતને જ સાચુ માનીને એમાં વ્યવહાર કરાવ
નારી, કર્તા ભોક્તાવાળા અંત કરણના ડાડાણમાંથી અનેક પૂર્વજન્મોના
સંસ્કાર પ્રમાણે વાસનાના ફણમાં ફૂટાડનારી જે અવસ્થા તે અવિદ્યા
અને એનો સ્વભાવ તે જીવભાવ.

આ રહસ્યને પુનર્જન્મના સિદ્ધાન્ત સાથે સંબંધ છે પશ્ચિમમાં
પણ હવે અનેક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોદ્ધાગ એ સિદ્ધાન્ત માન્યતા
પ્રસારતો જાય છે. મનુષ્ય તો મૃ, પણ કોઈ પણ વસ્તુ વિનાશી નથી
પણ કેવળ વિકારી છે, બદલાય છે કેવળ વસ્તુનું રૂપ અને વ્યવહાર
પૂરતું પાડેલું નામ, આમ આર્યજનિઓએ અગણિત યુગો પૂર્વે
જે તત્ત્વ શોધી આપીને ભારતવર્ષની પ્રગતિ તો જાણે એના લોહીમાં-
એની નસેનસમાં રેડી આપ્યું છે, તે અત્યારે પશ્ચિમની પ્રજા ભૂતપ્રેતોના
આવાહન કરી કરીને સિદ્ધ કરી બતાવે છે, કે મનુષ્ય એટલે આ
પૃથ્વીના મહા ઉપર હરતો કરતો, અનેક વાસનાઓના સમૂહથી ચચન
બની બેસતો, હાડમાસના પૂનળા જેવો દેખાતો નાશવાન પ્રાણી
નથી, પણ આ પ્રાર્થિવ શરીરને બાળા કે દાગી દીધા પછી, એમાં
કોઈ એવું સૂક્ષ્મ વ્યક્તિત્વ છે કે જે પોતાનું શરીર ટકાવી
રાખે છે, કોઈ કોઈનામાં તો આ જગતના ભોગવિલાસ માટે,

પોતાનાં પાછળ મહેક્કાં સંજ્યાંથી, સ્નેહી તથા પ્રિય પદાર્થો માટે એવી તો મમતા દેખાય છે કે, પંચતત્ત્વોનું સૂક્ષ્મ શરીર, મનુષ્યના જેવા જ મન તથા સ્વભાવવાળું, ધણા મનુષ્યોનાં સ્વપ્નમાં તથા સ્વપ્ન સંતરીના જેવી ધ્યાનાવસ્થામાં દષ્ટિગોચર થાય છે અને માત્રી આપે છે કે, “ હે ભૂતલવાસીઓ ! અમે પણ તમારા જેવા જ સ્વભાવના છીએ; અમને ય સુખદુઃખનાં દ્વંદ્વ સતાવે છે, અમને ય રાગદ્વેષનાં બંધનો બાંધી રાખે છે; અને તમે ય ચેતને કે જેવી વાસના તેવાં કર્મ, જેવાં કર્મ તેવા કર્મફળ; અને વળી પાછાં કર્મ-ફલની ઇષ્ટાનિષ્ટતાના સંતોષ અને અસંતોષના પરિણામ કેપે નવી નવી વાસનાઓની ગાંસડીઓ બાંધતા જવાની છે.”

x

x

x

પશ્ચિમની ભાષાઓમા આવા મેંકડા પુસ્તકો લખાયાં છે. પ્રેતોનાં સૂક્ષ્મ રૂપોનાં—તેજસ તત્ત્વનાં બનેલાં શરીરોનાં ચિત્રો પણ તેઓ ઊતારી શકે છે અને આમ જતાવીને કહે છે એટલું જ કે પુનર્જન્મ છે; માણસના શરીરમાંથી પ્રાણાત્મા નીકળી જતાં એનો અંત આવતો નથી; એ એનો અંતિમ અંત નથી. જીવાત્મા એટલે તો સૂક્ષ્મ શરીર. અનેક વાસનાઓના મમલ જેવું એ મનોમય પૂતળું, સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનો દેહ ધારણ કરી, પરલોકમાં વિદાર કરવા પ્રાણાત્મા રૂપે ઊપડી જાય છે. રહી જાય છે અહીં તો કેવળ રાખ, માટી, ધૂમાડો, કે તેજ, કે જે માટીમાં, ધૂમાડામાં કે તેજમાં ભળીને અસોષ થાય છે; અને પૃથ્વીનું પૃથ્વી ઉપર રાખીને જીવાત્મા ગોતાની લોકપરમોક્ષની યાત્રામાં ફર્યા કરે છે.

+

+

+

અરજુ ! પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત કેવળ મનની કલ્પના નહીં, પણ વાસ્તવિક અનુભવનો વિષય છે. પૃથ્વીના ગ્રહ ઉપરનું પાર્થિવ શરીર એ શરીર નહિ, પણ મુખ્યત્વે માટીનું-પૃથ્વી તત્ત્વનું એક વસ્ત્ર

છે, તેથી લાલકું અધિદેવ અને અધિભૂતમાં બધે ભેદભાવવાળું અસત્ જડ, અને દુઃખનું મહત્ત્વ છે, અને તેથી જ પરમ અક્ષર-બ્રહ્મને વિસારી જીવાત્મા પામર સ્વભાવ ધારણ કરી બધેનમાં દુઃખી થાય છે.

બીજી રીતે કહીએ તો અધ્યાત્મ સ્વભાવ એટલે બ્રહ્મભાવ છે, ત્યારે શરીરની ઇંદ્રિયો, પ્રાણ વગેરે શક્તિઓ, અને બ્રહ્માંડની શક્તિઓ બધી ભિન્નભિન્ન દેવદેવીઓનાં સ્વરૂપો છે, તેથી બધાં એક જ બ્રહ્મને અધીન, અને નામરૂપથી સીમાબદ્ધ છે. એ બધાં સૂક્ષ્મ છે, સ્થૂળ ઇંદ્રિયથી જોઈ જાણી શકાય એવાં નથી; દેવદેવીઓના સમૂહને મન તથા સૂક્ષ્મ શરીરની ઇંદ્રિયો ત્યારે જ જોઈ જાણી શકે, કે ત્યારે એ અધિભૂતમા-સ્થૂળ પંચ તત્ત્વના જગતમાંથી-સ્થૂળ શરીર, જગત અવસ્થાના ભાનમાંથી-મન તથા ઇંદ્રિયોને વાળીને શાંત, નિઃશ્ચય થઈને બેસે અને એમાં જ મનને પરાવે.

અધિભૂત અર્થાત્ સ્થૂળ પ્રાપંચિક જગતને ભૂલવાથી જ જેમ અધિદેવ એટલે સૂક્ષ્મ દેવદેવીનાં દર્શનો કરી શકાય છે, તેમ અધિદેવને ભૂલ્યા વિના અસીમ અધ્યાત્મનાં દર્શન-અનુભવ થવાં અસંભવિત છે.

આટલું હવે સમજી લઈએ.

૧:-જોટલું જોટલું જગત અવસ્થામાં, સ્થૂળ શરીરની ઇંદ્રિયો, મન અને શુદ્ધિદાતા પ્રત્યક્ષ થાય છે, તે બધું વિકારી, નાશવાન, નામરૂપ, અસત્, જડ, અને દુઃખમય છે; મર્યાદાવાળું, હોવાથી અપૂર્ણ છે. અપૂર્ણ હોવાથી ખંડિત છે. અને ખંડિત હોવાથી ભેદભાવવાળું છે; ભેદભાવવાળું હોવાથી અનેકતાવાળું છે, અનેકતાવાળું હોવાથી ત્રિગુણાત્મક છે; ત્રિગુણાત્મક હોવાથી, પરસ્પર વર્ગવિમુક્તવાળું છે, અને વર્ગવિમુક્તવાળું હોવાથી હમેશાં દ્વંદ્વોથી ભરપૂર છે, તેથી સત્, ચિત્

આનન્દ સ્વભાવવાળું નથી,

૨-તેની જ રીતે જે જે અધિદૈવ છે તે સૂક્ષ્મ છે, અધિભૂત બ્રહ્માંડમાં જે જે ક્રિયાઓ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ થાય છે, તેની પાછળ કોઇને કોઇ લિન્ગલિન્ગ શક્તિઓ પ્રેરણા કરે છે; આપણા સ્થૂલ જડ શરીરને ચલાવનાર જેમ આપણા સૂક્ષ્મ શરીરના મન, બુદ્ધિ તથા ઇન્દ્રિયો છે, વળી એ બધું સ્થૂલપ્રત્યક્ષ નથી, પણ કેવલ સૂક્ષ્મ મૂર્તિવાળું છે, તેમ આખા બ્રહ્માંડમાં વહેતો વાયુ, અનેક નક્ષત્રો, ગ્રહો, અને તારકમણગણે ગહેતો અગ્નિ, સર્વન શીતલતા અને આદ્રિતા ગમતું જલતત્ત્વ અને જડતા, પરાધીનતા અને બીજાનું હવાબુનું હાથે તેવું અચચલ પૃથ્વી તત્ત્વ, આ બધાની પાછળ જૂદા જૂદા અવ્યક્તરૂપે ગેદેવી જે શક્તિઓ છે, તે બધું અધિદૈવ બ્રહ્માંડની સૂક્ષ્મ શક્તિઓ, તે આપણા દેવદેવીઓ છે સ્થૂલ જગતની પીઠમાં અપ્રત્યક્ષ રહી, ત્રિગુણાત્મક રીતે બ્રહ્માંડને ચલાવનારા તત્ત્વનાં સૂક્ષ્મ શરીરો છે, વેદના સહિતા તથા બ્રાહ્મણ ભાગમાં આ દેવ દેવતાઓની સાથે પ્રાર્થના કે ક્રિયાઓ દ્વારા અનુમધાન સાધી, એમની સાથે મેળ ગમી, શ્વાત્માઓ જે પોતાની શરીરસ્થ શક્તિઓને વધાવતા હતા, તે બધી આ અધિદૈવ સ્વભાવની શક્તિઓ પુનઃભાગમાં, તેમ જ તંત્રોમાં જે બધા દેવદેવીઓના ઉપાસના કે કર્મવિધાન છે, તે આ અધિદૈવ સૃષ્ટિને પુષ્ટ કરવાના સાધન છે.

૩-સ્થૂલ તેમ જ સૂક્ષ્મ આ બંને બ્રહ્માંડનું મૂળ, નાના પ્રકારના જડ ચેતનના ભેદવાળા વિશ્વનું અધિષ્ઠાન, સમસ્ત પ્રપંચનો જેમાથી વિવર્તલાભે આવિર્ભાવ જણાય છે તે તત્ત્વ, અક્ષર, પરમ અને બ્રહ્મ એ પોતાના ભાવર્માજ્ઞાનભાવમાં ગ્રહીને સતત પોનાની જ ઇચ્છાથી અક્ષર્તા છતા કર્તાભોક્તાગણે જણાય છે, તે સ્વેચ્છા, સ્વરાજ, અને સ્વકર્મ જે અધિદૈવ અને અધિભૂતમાં જણાય છે, તે સ્વ અને એનો ભાવ બધી પરિવર્તનશીલ અવસ્થાઓમાં સચવાઈ ગે, તે અધ્યાત્મ એમાં સ્વનો ભાવ સચવાય તે સ્વભાવ અધિભૂત તથા

અધિદેવમાં ન્યારે સ્વભાવ વિહરે, ત્યારે દ્વૈતભાવે શ્રવભાવ, દેવભાવ
ધારણ કરે; અને દેહભાવ ધારણ કરે, એટલે એ સંબંધોનું જે જે જ્ઞાન
તે અવિદ્યા અથવા અપરા વિદ્યા અને અભેદ ભાવે રહે તે સ્વભાવનું
જ્ઞાન વિદ્યા કે પરા વિદ્યા

+

+

+

ઉપર મુંઝકે ઉપનિષદે ઝડવેદથી માંડીને જ્યોતિષ સુધીની
વિદ્યાઓને અપરા એટલા માટે કહી છે, કે તેનાં જ્ઞાન અને
કેળવણીથી શ્રવ, લોકલોકાન્તરમાં દેહધારી ગ્રહીને ભમે, અને શું
સંપૂર્ણ સુખના ધામ જેવું સ્વર્ગ, સંપૂર્ણ દુઃખના સ્થલ જેવું નરક,
કે સુખદુઃખના મિશ્રભાવવાળું આ પૃથ્વીપરનું જન્મમરણશીલ જગત,
એ બધું એને દંડદારા ભોગવવું પડે. એમાંથી-સંપૂર્ણ દુઃખમાંથી કે
મિશ્રસુખદુઃખમાંથી છૂટવા માટે શુભ કર્મો કરી સંપૂર્ણ સુખના સ્વર્ગ
ધામ સુધી પહોંચે ખરે પણ અતિ એ વિકારી અને અનિત્ય છે,
એટલે નિત્ય અને અવિનાશી નહિ; તેથી જે વિદ્યાઓ વિવિધ કર્મો
વડે દુઃખમાંથી અનિત્ય સુખ મેળવવાનું જ્ઞાન આપે તે બધી વિદ્યાઓ
અવિદ્યા.

એનાથી ઊલટું આ બધી વિદ્યાઓથી ઉપરામ બની, ઋષિઓ
અનેકવિધ સાધનો અને સંશોધનો દ્વારા અંતર્મુખ બનીને, અધિદેવ
અને અધિભૂતથી વૈરાગ્ય કેળવણીને, અધ્યાત્મ તરફ વળવા માંડ્યા,
ત્યારે એમને અક્ષર અને પરમ બ્રહ્મનો અનુભવ થયો, વેદોના સંહિતા
અને બ્રાહ્મણ ભાગોમાં, પુરાણોમાં, તંત્રોમાં, તેમ જ યોગાદિ અંતરંગ
સાધનોમાં જે જે વિદ્યાઓ છે, એની ઉપેક્ષા કરવાનું ઉપનિષદે એટલા
માટે કહે છે, કે એ બધાંનાં ફક્ત નારાવાન છે, અને અધ્યાત્મવિદ્યાનું
ફક્ત જે દંડથી નિત્યને માટે મુક્તિ અને, સત્ ચિત્ અને આનન્દની
નિત્ય પ્રાપ્તિ કરાવે છે, તેથી અધ્યાત્મવિદ્યાના યોગ વડે, શ્રવના સ્વ-
ભાવમાંથી નીકળીને બ્રહ્મના સ્વભાવમાં પ્રવેશી શકાય, એવી વિદ્યા તે

અધ્યાત્મવિદ્યા. એવું જ્ઞાન તે અધ્યાત્મજ્ઞાન.

x

x

x

આપણે આટલી યુક્તિસંગત ચર્ચાની સાથે ઉપનિષદોની શ્રુતિઓનો શ્રદ્ધાભાવે વિચાર કર્યો; હવે, એ વિદ્યાને આપણે આપણા નિત્ય-જીવનમાં ઉતારવાની રહી.

એ અક્ષર અને પરમ બ્રહ્મ, સત્, ચિત્ અને આનન્દ છે એ જ એનું સ્વ-પ્રોતાપણું છે; એ ભાવ બ્રહ્મનો નિત્ય છે, તેથી આ દૃષ્ટા, દશ્ય અને દર્શનના ત્રિપુટિમય વિશ્વમાં પણ એવો ને એવો અખંડ છે, એ સર્વવ્યાપી છે તેથી સર્વગત છે; સર્વત્ર ક્રિયાશીલ છે, તેથી સર્વશ છે; સર્વસ છે, અને ક્રિયાશીલ છે, તેથી સર્વશક્તિમાન છે; અને સર્વત્ર, સર્વસ અને સર્વગત છે, તેથી આપણા અધ્યાત્મરૂપે છે.

+

+

+

ક્યાં કુધી અધિદેવ અને અધિભૂત જગત્માં રખડશો? ક્યાં કુધી દેહભાવ રાખીને હંદોના સંકટમાં સપડાયા, લીસાયા અને રેંસાયા કરશો? જાગૃત થાઓ, અધિદેવની નિદ્રામાંથી જાગો, અને જીવાત્માના સ્વ-ભાવમાંથી બ્રહ્મના સ્વ-ભાવમાં આવો, એટલે અધ્યાત્મ-વિદ્યાનું રહસ્ય એટલે કે એ એક જ વિદ્યા છે અને બીજી બધી અવિદ્યા છે એ સમજાશે તેમજ અનુભવાશે.

અવિદ્યાથી મૃત્યુ પાર કરી શકાય તે આવી રીતે. અવિદ્યાઓથી વિશ્વમાં સુખદુઃખના સંસારમાં વારંવાર આવતાં, વાસનાં, કર્મ અને કર્મબોગમાં, જે રખડવાની ટેવ પડી છે; તેમાં વર્તમાન સુખથી અધિક સુખ મેળવવું હોય, ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ જન્મ પ્રાપ્ત કરવો હોય, મન તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયસુખના જ સ્વપ્નભોગ મહાત્તવા હોય, તો એ અવિદ્યાઓનો આશ્રય લો; યજ્ઞયાગ કરો, કર્મકાંડ કરો, દેવદેવીઓને હિપાસો, મંત્રનંત્રનાં અનુષ્ઠાન કરો, યોગનાં અષ્ટાંગો કેળવો.

દુઃખમિશ્રિત તથા અનિત્ય છે, ત્યારે આ સ્વસ્મુખ નિત્ય અને અવિ-
નાશી છે. એનો હંમેશાં ભાવ છે, અભાવ નથી. એ એનો સ્વભાવ
અને એ જ અધ્યાત્મ-અક્ષર એટલે અવિનાશી, પરમ એટલે
સૌથી મહાન અને બ્રહ્મ એટલે સૌથી વ્યાપકના સ્વ નો ભાવ તે
અધ્યાત્મ; એ જાણવાની વિદ્યા તે અધ્યાત્મ વિદ્યા, અને એ અનુ-
ભવનો યોગ કે ઉપાસના તે અધ્યાત્મયોગ.

જે અનુભવ અંતઃકરણમાં સ્વનો થયો, તે જ સ્વ સર્વવ્યાપક છે.
તેમાં મન ઇન્દ્રિયદ્વારા પ્રતીત થતું, નામરૂપવાળું, વિનાશના ભાવવાળું
આ જો વિશ્વ છે, તે શું છે ?

હવે વિચાર કરો. અહીંથી જ્ઞાનની શરૂઆત થાય છે; એને માર
વિચાર સાધન છે. ધ્યાનથી અંદર જે અનુભવ્યું તે જ સર્વત્ર જાણ
અખંડ વ્યાપક છે એમ અનુભવીઓ પાસેથી શ્રવણ કરી, એના ઉપર
સ્વતંત્રપણે વારંવાર મનન કરી, અને એ પ્રમાણે પ્રત્યેક કર્મમાં,
આત્મજન્યતિ રાખી, બ્રહ્મના સ્વ-ભાવનું જ્ઞાન મેળવું એ એની
ખીછ ટિથા. આ વિશુદ્ધ જ્ઞાનયોગ.

એ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદમને સર્વત્ર અનુભવવું એટલે પ્રત્યેક નામરૂપના
અધિષ્ઠાન તરીકે જોવાખવું. પ્રત્યેક ચંચળ ક્રિયામાં નિમ્નજ્ઞતા વિચા-
રની, ગતિમાં એની અગતિ સમજવી, અને જે “ હું ” નું સ્વ છે
તે જ “ આ ” નું સ્વ છે, જે અદમ્ છે તે જ દદમ્ છે; એ સર્વવ્યા-
પક તત્ત્વ તો એક જ છે; ભેદ માત્ર મનોમય છે; કલ્પનામય છે; મોટે
ધ્યાનયોગદ્વાર જે એકાન્તમાં અનુભવ્યું, તે જ્ઞાનયોગદ્વાર જાણ
પ્રદેશમાં અનુભવવું જોઈએ એમ ઈશોપનિષદ કહે છે.

यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति ।

सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते ॥

અર્થ:-જે સાધક સંપૂર્ણ પ્રાણીપદાર્થોને આત્મામાં-સ્વ માં જુએ
છે (આ ધ્યાનયોગની પૂર્ણતા) અને સમસ્ત પ્રાણી પદાર્થોમાં આત્માસ્વ-
ને જુએ છે, તે આ (જ્ઞાનયોગની પૂર્ણતા)ને લીધે કશાની ધૃષ્ટા નથી કરતો.

આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતા

લેખક:-સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી

સાંપ્રતકાળમાં ભારતવર્ષે લિન્ન લિન્ન સંસ્કૃતિઓના સંઘર્ષણથી જનગૃહ થવા માંડ્યું છે. આજ દૃષ્ટિએ વિરોધી દેખાતા પ્રવાહોથી ભુદ્ધિ-શાળી વર્ગમાં સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની શક્તિ ઉદય પામી છે, અને તેને પરિણામે દરેક વ્યક્તિગત અને સામાજિક પ્રશ્નના નિરાકરણ માટે પ્રાચીન પુસ્તકોનો આધાર ન લેતાં, ઈશ્વરદત્ત તર્કશક્તિનો ઉપયોગ કરવાની શુભેચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે. આર્થવર્તની સંસ્કૃતિ ધાર્મિક છે, આધ્યાત્મિક છે. આધુનિક પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ આધિભૌતિક છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના અણુદ્રવ્ય વિકાસથી, જડવાદની પ્રબળતાથી, આસુરી યાત્રિક શક્તિઓના સંપાદનથી, અસંખ્ય ભૌગવિદ્યાસની સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય પરિચયના દેશોએ મેળવ્યું છે, અને તેના પ્રચંડ તેજથી અંગ્રહ જઈ આપણા જનસમાજમાં પૂર્વે નહીં અનુભવાયેલી વાસનાઓ જનગૃહ થઈ છે. એક તરફથી સીતા, સાવિત્રી

ગાંધી, રામ, કૃષ્ણ, જનક, વાલ્મીકિ, વસિષ્ઠ જેવાનાં આદર્શ જીવન-ચરિત્રો આપણને આકર્ષે છે, કારણ કે તેઓમાં આપણને અસાધારણ બુદ્ધિ, અનુપમ સૌર્ય, અદ્વિતીય ત્યાગ અને સંયમ તથા ઉચ્ચતમ આધ્યાત્મિકતાનું દર્શન થાય છે. બીજી તરફથી સ્વાર્થસાધના અને ભોગવૃત્તિની પ્રધાનતા ઉપર રચાયેલી અર્વાચીન સંસ્કૃતિ આપણા ચિત્તને ડામોડાળ કરવા લાગી છે. આ ઉભય દિશાગામી વિચારશ્રેણીઓ આપણી પવિત્ર ભૂમિ ઉપર હાલમાં ભેટી રહી છે. આવે સમયે આર્યા-વર્તના સર્વદેશીય કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરનારા સર્વ વિચારશીલ મનુષ્યોની ફરજ છે કે, આપણી આર્ય સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતા શામાં છે અને બીજી સંસ્કૃતિઓમાંથી આપણે શું શ્રેષ્ઠ કરવા જેવું છે, તેનો નિરૂપતાથી વિચાર કરી લાવી ઉન્નતિનો કાર્યક્રમ નક્કી કરવો.

આધ્યાત્મિક અને આધિભૌતિક સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે મૂળગત ભેદ શું છે તે વિષે આપણે સંક્ષિપ્તમાં વિચાર કરીએ.

આધ્યાત્મિક સંસ્કૃત્યનુસાર:-

સંસારના અધિષ્ઠાન તરીકે એક નિરાકાર નિર્વિકાર તત્ત્વ છે, તે પરિપૂર્ણ છે અને તે જ વિશ્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનું કારણ છે. આ તત્ત્વને આપણે ગમે તે નામ આપી શકીએ છીએ. બ્રહ્મ, આત્મા, God (ગોડ), અકલાહ, નિર્વાણ અવસ્થા વગેરે, આ નિત્ય તત્ત્વ સિવાય બાકીનું બીજું બધુંય, સંસારના સર્વ પદાર્થો, સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ પરિવર્તનશીલ છે. બીજી રીતે આ વિચાર દર્શાવીએ તો આત્માનાં નિરાકાર ને સાકાર એવાં બે સ્વરૂપો છે. સાકાર સ્વરૂપને આપણે સંસાર નામથી સંબોધન કરીએ છીએ. સાકાર સ્વરૂપ નિરાકારને અધીન છે અને તે નિરાકારનો માત્ર વિવર્ત જ છે. નિરાકાર સ્વરૂપમાં કોઈ પણ કાળે લેશ માત્ર પણ પરિવર્તન થતું નથી.

પ્રત્યેક મનુષ્ય પણ પદાર્થોનો બનેલો છે, સ્થૂલ દેહ, સૂક્ષ્મ દેહ,

અને તે બાબતી પીઠમા રહેતી વિશુદ્ધ ચૈતન્ય-આત્મા આત્મા સંનિધાનરૂપ છે જ્ઞાન શક્તિ આનંદનો અખૂટ ભાગ છે મન ને શરીર તનાક છે, અને તે દ્વારા તે સૃષ્ટિના સર્વ પદાર્થોને જોગવે છે આત્મા ચૈતન્યરૂપ હોવાથી કાલ કાર્યના નિયમોની પર છે અમર છે નિત્ય છે અવિનાશી છે, અમર્તા છે અચળ અને સત્તા તન છે આત્મા કલ્પિ આત્મા કે જતો નથી સઘળા ગતિ પ્રકૃતિમા માયામા જ છે પ્રકૃતિની ગતિનું પ્રતિબિંબ આત્મા ઉપર પડે છે અને તે ઉપરથી આત્મા ભૂલથી એમ માની લે છે કે પોતે સર્વ મર્મ મરે છે અને આ કર્તૃત્વાભિમાનથી સખ-દુઃખનો ભોગી બને છે અને આત્માની અજ્ઞાનાવસ્થા કહે છે તથા ય ધનયુક્ત આત્માને જીવ નામથી સંબોધન થાય છે

જ્યાં સૂધી આત્મા બંધનમા છે ત્યાં સૂધી પ્રત્યેક કર્મની (માનસિક, શારીરિક અને વાચિક) છાપ મન ઉપર પડે છે અને એને સંસ્કાર કહેવામા આવે છે આ વિવિધ સંસ્કારોના મમૂહને રસભાવ કહેવામા આવે છે મનુષ્યનું ચારિત્ર્ય મનુષ્ય પોતે જ ધરે છે તે તેના સઘળા વિચારોનું અને મર્મોનું પરિણામ છે આ સંસ્કારસમુદાય મૃત્યુ પછી માર્ગદર્શક બને છે શરીરનો નાશ થાય છે ત્યારે તેની સાથે મનનો નાશ થતો નથી એક શરીર પડતા બીજા જડ તત્ત્વો લઈને બીજું શરીર તે બનાવે છે સસાગ્રયક આ પ્રમાણે ચાલ્યા જ કરે છે જીવને ઉત્તમ અને નિષ્ઠ દશામા વારા ફરતી આવતું પડે છે અને આ નિયમને પુનર્જન્મનો નિયમ કહેવામા આવે છે વર્તમાન જન્મનો આપણો સ્વભાવ આપણા પૂર્વજન્મોના કર્મોનુસાર છે અને ભાવી મનની સ્થિતિ આપણા આ જન્મના કર્મોનુસાર થવાની આપણ સમસ્ત જીવન એક અનંત સામગ્રીના જોડું છે સઘળા જ મોનો પર રૂપ નિકળ સંબંધ છે આપણે અજ્ઞાનથી જન્મ-મૃત્યુરૂપી બાળમા ફમાઈ ગયા છીએ તેને માટે આપણા કર્મો જ જવા કાર છે આપણે

ખીન કેમના ઉપર આધાર મળવાનો નથી, તેમ યાચના પણ કરવાની નથી. આપણા શબ્દ કર્મોથી આપણે આપણુ કલ્પિત બંધન તોડી શકીએ છીએ

કર્મ અને પુનર્જન્મના અચલ નિયમાનુસાર પ્રાણીઓમા જન્મથી જ પ્રાકૃતિક બેદ નૈસર્ગિક છે, તેને વર્જુબેદ કહેવામાં આવે છે વર્જુનો આધાર ગુણુ ઉપર છે, અને ગુણુનુસાર કર્મ થાય છે.

આ આપું જ્ઞાતાઃ આત્માની અદર ગ્રહેણું હવુ અને હજી પણ છે, આત્માની અદર સ્પદન થવાથી સસાર પ્રતીત થાય છે. વિદ્યુત જેમ ચત્રમાથી નીકળી અમુક ગતિ કરી પાછી તેમા જ સમાઇ જાય છે, તેવી જ રીતે આ વિશ્વ પણ આખરે આત્મામા જ લીન થાય છે જીવાત્માઓની પણ તે જ ગતિ છે. જ્યાં સૂધી સ્વાભાવિક સમત્વ પ્રાપ્ત થતુ નથી, ત્યાં સૂધી વૃત્તન આકૃતિઓ બનતી જાય છે. પ્રાણીસૃષ્ટિ અને ખીજી બધી સૃષ્ટિઓમા જે જીવનસ્પર્ધા, અશાંતિ દષ્ટિગોચર થાય છે, તથા માનવસમાજમા જે તકરારો માલુમ પડે છે તે બધું જ આ ગુમાવેલા સમત્વ પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી જ છે.

સર્વોત્તમ સિદ્ધાન્ત આ સર્કૃતિનો એ છે કે, આત્માનો માક્ષાત્કાર કરવો, પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવો; એ જ મનુષ્યજીવનનો અંતિમ ધ્યેય છે, ત્યારે જ આપણે પ્રકૃતિના બંધનમાથી મુક્ત થઈ શકીએ આ આત્મા અનુભવગમ્ય છે, અજ્ઞેય નથી. સામાન્ય રીતે આપણને એવો અનુભવ ગ્રહે છે કે, “ હું દેહ છું, હું મન છું ” આનો ત્યાગ થવો જોઈએ અને હું નિરાકાર, નિર્વિકાર, અનંત છું, એવો અનુભવ સ્થાપી થવો જોઈએ. દેહાધ્યાસનો ત્યાગ કરી આત્માનું અપરોક્ષ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. આને માટે મન શુદ્ધિથી પર જવું જોઈએ. શુદ્ધિથી પરોક્ષ જ્ઞાન મળે, અપરોક્ષ નહીં. શુદ્ધિને કારે મૂંઝવાની નથી, પણ દૃઢત બૌદ્ધિક નિશ્ચયથી સંતોષ મળતીને એમી નહેવાનું નથી. સાક્ષાત્કાર-

સ્વરૂપાનુભવનો મુદ્દો ખાસ ચમત્કર્ય જેવો છે, કારણ કે આ બંને વાદો વચ્ચે મૂળ તફાવત આ જ છે ધર્મ કાર્પ પુસ્તકોમાં, કે દેનાવધોમાં ને મસ્જીદોમાં જ સમાધેયો નથી આ મધાને ધાર્મિક વૃત્તિ જન્યત કરવાના ઉપાયો તરીકે વાપરી શકાય, પણ તેનું ખરું ગહસ્થ પ્રત્યક્ષા નુભવમાં સમાયેતું છે. આ સાક્ષાત્કારથી જ ત્રિવિધ તાપમાથી, પ્રાકૃતિક બંધનમાથી મુક્ત થવાર છે, તથા સુખદુઃખ, પાપપુણ્ય, હર્ષ-શોક, વગેરે દૂર થઈ પગ થવાય છે, તે સિવાય મીઠો ગસ્તો જ નથી આને માટે અમુક નૈતિક ગુણોની આવશ્યકતા નહોતી સર્વ પ્રકારની સામનાઓનો ત્યાગ સ્થૂત, સૂક્ષ્મ વિષયોમાં આસક્તિનો ત્યાગ મયમ સમતા અને ચિત્તની વિશાલતાની અનિવાર્ય જરૂરિયાત છે આથી ચિત્ત સાત્વિક મને છે અને અહતાના ત્યાગ માટે મનુષ્ય અધિકારી થાય છે

જીવનનો ધ્યેય સ્વરૂપાનુભવ હોવાથી અને મનુષ્ય હમેશા સામાજિક પ્રાણી હોવાથી સમાજવ્યવસ્થા પણ એવી હોવી જોઈએ કે તેમાં દરેક મનુષ્ય પોતપોતાના અધિમાનુસાર કમશા અતિમ ધ્યેય તરફ પ્રગતિ કરી શકે

આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિમાં આત્મપ્રેરિત સાહિત્ય-કળા તથા સમાજ વ્યવસ્થા ઉચ્ચતમ ગણાય છે, અને તે જ તેનો ધ્યેય છે જ્યાં સુધી અનુભૂતિ ન થઈ હોય ત્યાં સુધી માનસિક શકિતઓનો, છુદ્દિનો, હઠ-ધનો, ક્રિયાશક્તિનો ઉપયોગ કરી શકીએ, પણ સાક્ષાત્કાર પછી મન, વાણી દ્વારા જે અવિષ્કાર થાય તે જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહેવાય અતીન્દ્રિય અનુભવ મેગવીને અથવા સરગ ભાષામાં કહીએ તો ઈશ્વરના દર્શન કરી, તેની ઇચ્છા સાથે આપણી ઇચ્છાને એક કરી, તેની આશાનુસાર જ જ્યારે આપણું મન અને શરીર કામ કરે, ત્યારે જ આપણું બંધિતગત અને આમાનિક જીવન પરિપૂર્ણ થાય અહતાયુક્ત જીવન હમેશા અપૂર્ણ

જ રહેવાનું અને અશાંતિ પણ સાથે સાથે રહેવાની જ

સ ક્ષિપ્તમા આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિનો ધ્યેય મોક્ષ છે આ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ શરીરમા તે નમાનમા જ રહેવાની હોવાથી અર્થ અને મમની આવશ્યકતા છે, પણ તેનું સપાદન ધર્માનુસાર મરવાનું છે મોક્ષની અવસ્થા માટે દેહત્યાગની જરૂર નથી દેહાધ્યાસના ત્યાગની જરૂર છે.

હવે આપણે આધિભૌતિક સંસ્કૃતિનો શો ધ્યેય છે તે વિશે થોડો વિચાર કરીએ

આધિભૌતિક સંસ્કૃત્યનુસાર —

સ સાગના કર્તા તરીકે આત્મા જેવું સ્થાયી નિગમ, નિર્વિકાર તત્ત્વ છે જ નહિ અને હોય તો પણ તે અગ્રેય છે આ વાદીઓના બે વિભાગો પડી શકે અગ્રેયવાદીઓ અને નાસ્તિકવાદીઓ વ્યાવહારિક દષ્ટિએ બંનેના સિદ્ધાન્તોમા માર્ગફેર પડતો નથી પારલૌકિક કે યાજ તરફ, મોક્ષ તરફ બંને સગા ઉદાસીન છે. એમની દષ્ટિ દૃઢત ઐશ્વર્ય સુખ તરફ જ પડે છે, એમનો ધ્યેય અર્થ અને કામ છે મોક્ષન તેમની વિચારશ્રેણીમા સ્થાન નથી શ્રેયસ્ તરફ આ વાદીઓનું લક્ષ્ય નથી એનો અર્થ એ નથી કે આ વાદના અનુયાયીઓ બધા સ્વાર્થી અને અનીતિમાન છે ક્રોડ, મીઠ, રૂપેન્ધ્ર જેવા સાત્ત્વિકરૂતિના, પરાપકારને માટે સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવામા માનનાગ નગરનો આ વાદી ઓમા પણ ધણા ચમા છે અો તેમના મર્યો ઉદાર અને પ્રૌ વિચાર શયી ભગ્પૂર છે એમ કમૂત્ર મ્યાં વિના ચાને તેમ નથી " Greatest good of the greatest number " ' પણનું ધણ સુખ ' આ સિદ્ધાન્ત ખ્યાનમા ગળી મનુષ્યે વર્તન કરવું જોઈએ એવો તેમનો મત છે, પણ આ દષ્ટિ આ લોખના સુખની છે, મ જ કે મનુષ્ય મનની પેલી પાર જઈ અહતાનો ત્યાગ કરી નિત્ય-વિનુ તત્ત્વના સંપર્કમા આવી શકે તેવી તેમની માન્યતાનથી તેમના મન

પ્રમાણે મનુષ્યને સમાજમાં રહેવાનું છે, તેમ વળી સુખ ભોગવવાનું સાધન મન અને શરીર છે, તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યની રૂઝ છે, કે પોતાનું સુખ એવી રીતે સાધવું કે બીજાના સુખમાં વિઘ્ન ન થાય વિઘ્નથી સધ-ર્મણ થાય, સ્પર્ધા થાય, દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય અને તેથી ક્રોધ થાય છે તેથી વ્યાવહારિક દષ્ટિએ પણ ખરે સ્વાર્થ નધાનું સુખ ઈચ્છવામાં છે, અને ત્યારે જ સમાજ અને વ્યક્તિ બન્નેનું જીવન શાંતિમય અને સુખકારી થઈ શકે શારીરિક સ્વાસ્થ્ય માયવનું જોઈએ સમાજ વ્યવસ્થા પણ ન્યાયી હોવી જોઈએ, તેમ વળી દરેક મનુષ્યે મનના ઉપર સંપૂર્ણ કાબૂ મેળવવો જોઈએ વિકારોથી અશાંતિ થાય છે, દુઃખ થાય છે અને તેની અસર શરીર ઉપર પણ પડે છે મન ઉપર સયમ શારીરિક સ્વાસ્થ્ય, સમાજની સુવ્યવસ્થા-આ સિદ્ધાન્તો આધ્યાત્મિક અને આધિભૌતિક બન્ને વાદોએ સ્વીકારે છે પણ આધિ-ભૌતિકવાદના અનુયાયીઓ મનની પર જવામાં માનતા નથી. તેમનું સુખ માનસિક છે આધ્યાત્મિક આનંદમાં તેઓ માનતા નથી અદ્વ-તાના ત્યાગમાં તેઓને શ્રદ્ધા નથી મનુષ્ય એક ક્ષુદ્ર જ તુ તરીકે આ જિવ્હમાં આમ-જ્ઞાન્ત રહેવાનો, તેથી શરીર રહે ત્યા સૂધી વ્યવસ્થિત રીતે ભોગો ભોગવવા ને પર લોકનો વિચાર જ ન કરવો, આવો તેમના સિદ્ધાન્તનો નિષ્કર્ષ છે આ વાદાનુસાર ઉચ્ચતમ સાહિત્ય, કળા, સમાજવ્યવસ્થા, વ્યક્તિગત જીવન વગેરે બુદ્ધિ અને ભાવનાપ્રેરિત જ હોઈ શકે આત્માપ્રેરિત નહીં મારે બુદ્ધિનો, હૃદયનો, ક્રિયા-શક્તિનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરવામાં તેઓ માને છે, પણ ચિંતનપર-તામાં નહીં

ઉપરના વિવેચનથી આપણને સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે, આધ્યા-ત્મિક સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતા જીવનના અતિમ ધ્યેયમાં છે આધ્યા-ત્મિકવાદીઓ આત્માના અસ્તિત્વમાં માને છે તેને અનુભવગમ્ય માને છે, એવું જ નહિ પણ એમ માને છે કે જ્યાં સૂધી મનુષ્યમાં દેહા-

ધ્યાસ છે, ત્યા સુધી તેને પ્રાકૃતિક બંધનમાંથી મુક્તિ મળી શકે જ નહીં. તે હમેશા સુખ દુઃખના દ્વંદ્વને અધીન જ રહેવાનો મોક્ષ-અહતાનો સદતર ત્યાગ એ જ યથાર્થ સ્વરાજ્ય અને સા-
માજ્યની પ્રાપ્તિનો રસ્તો છે, બીજો એક પણ ઉપાય નથી. આધિભૌતિકવાદીઓનો ખ્યેય અને માટે માયાની ગુલા-
મગીરી છે

આર્ય પ્રજાના રૂઢિગત આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનાઓના પૂર વહે છે. પશ્ચિમમાં આધ્યાત્મિક તત્ત્વચિંતકો અને સાધુ પુરોહો થયા જ નથી એવું અનુમાન આપણે કરવાનું નથી, તેમ વળી આર્યા-
વર્તમાં સર્વ મનુષ્યો સાત્ત્વિકવૃત્તિના છે એમ કહેવું તે પણ અતિશ-
યોક્તિ છે, પણ એમ તો નિશક કહી શકાય કે અધોગતિના
સમયમાં પણ ભાગતવર્તમાં બહુ સતો પેદા થયા છે ને થયા જ કરે છે, તેમજ જનસમાજમાં પણ હજી સુધી આત્મસાક્ષાત્કારનો આર્શ સર્વમાન્ય છે પશ્ચિમમાં મામાન્ય રીતે આ આદર્શ સ્વીકારાતો નથી ને વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવનનું ધડતર આ આદર્શાનુસાર કરવામાં આવતું નથી ને આવ્યું પણ નથી ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક પ્રવાહો ભિન્ન-ભિન્ન દિશાઓમાં વહે છે આપણે ત્યાં ધર્મને, (મોક્ષના આદર્શને અને તેની પ્રાપ્તિના સાધનોને) વ્યવહારમાં જોતજોત કરવામાં આવ્યો છે

આપણા જીવિમાન પુરોહો, જોઓના હાથમાં દેશનું નેતૃત્વ છે, તેમજે હાલના સમયમાં એ જ નિર્ણય કરવાનો છે કે ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષનો ચતુર્વિધ પુરુષાર્થ સ્વીકારી તે પ્રમાણે સમસ્ત જીવનની વ્યવસ્થા કરવી કે ફક્ત પશ્ચિમનો આદર્શ અર્થ અને કામ સ્વીકારી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું આ પ્રશ્નના યથાર્થ નિરાકરણ ઉપર જ આર્ય પ્રજાના જીવિનો આધાર છે એમ કહેવામાં મને તો અતિશયોક્તિ જણાતી નથી

પશ્ચિમમાયી બાહ્ય જીવનને સ્પર્શ કરતી પ્રણી વસ્તુઓ લેવાની છે. તે બાબત મતભેદ હોઈ શકે જ નહીં. આપણો અસલ આદર્શ સમન્વયાત્મક હોવા છતાં, બાહ્ય જીવન તરફ હૃદયથી વળેલી ને ઉદાસીનતા બતાવી છે તે અકસ્માત છે. સામાજિક અધોગતિ, આર્થિક દારિદ્ર્ય, રાજકીય પગલાંચલા આ બેપરવાઈનું ફળ છે, પણ આપણી સંસ્કૃતિના ધ્યેયનો, મોક્ષના ધ્યેયનો ત્યાગ કયાં વગર આ બધું થઈ શકે તેમ છે. મોક્ષપ્રાપ્તિનાં સાધનોમાં, પૂનર્વિધિઓમાં, ક્રિયા-વિધિઓમાં, વિચારગ્રંથોમાં, સમયાનુસાર ફેરફાર થઈ શકે તે કરતાં જ નેધરે. પરિવર્તનશીલ મંસાગ્રમાં રહેલું મનોદશાગ્રાપવી એ પતનને નિમગ્ન કરવા જેવું છે તેને તિલાંજલી આપવી જ નેધરે; અને મુખ્ય ધ્યેયને વળગી રહી, સનાતન સત્યનો ત્યાગ કયાં વગર પૂતળ સર્જન કરવાની અભિલાષા પેદા કરવી જ નેધરે. આંતરિક વિકાસને માટે આર્થિક દારિદ્ર્યની, બાહ્યજીવનને-શુદ્ધને મર્યાદિત બનાવવાની આવશ્યકતા છે. વૈરાગ્ય એટલે બાહ્ય જીવન તરફ ઉદાસીનતા, વ્યવસ્થાનો, સૌંદર્યનો, પરિવર્તનશીલ વૈવિધ્યનો, કર્તવ્યબદ્ધતાનો અભાવ, આ બધા નિર્માલ્ય વિચારો ને આપણા મગજમાં ધર ધાલી બેઠા છે તેમનો સદતર ત્યાગ થવો જ નેધરે. વૈરાગ્ય એટલે આસક્તિનો ત્યાગ છે. દારિદ્ર્યમાં પણ આસક્તિ હોઈ શકે ને વૈભવમાં પણ હોઈ શકે ને મનની સ્થિતિ હિચ્ચ હોય તો ગમે તે અવસ્થામાં સમત્વ રાખી શકાય. વૈરાગ્યને, દારિદ્ર્યને, પાશવ જીવનને કાંઈ જ સંબંધ નથી. આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિનો ધ્યેય છે, આત્મસાક્ષાત્કાર અને તે પણ આતર બાહ્ય જીવનના પરિપૂર્ણ વિકાસ દ્વારા.

નગ્નદીકના બૂતકાળના ઇતિહાસે ભારતનું આંતરજીવન અને પશ્ચિમ બાહ્યજીવન વિકસાવવા કહ્યું છે. હવે આ બંનેના સમન્વયનો આની ગયો છે. પૂર્વની ગહનતા અને પશ્ચિમની વિશાળતાનો

મેળાપ થવો જોઈએ, ત્યારે જ સમગ્ર જીવનનો વિકાસ થાય ને એક-
દેશીય મનોદશાનો ત્યાગ થાય. પણ આંતરિક ધ્યેયનો ત્યાગ કરી,
મોક્ષના ધ્યેયને બાજુ ઉપર મૂકી, કેવળ ભોગના ધ્યેયને જ સ્વીકારવો
તે વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી સ્વતંત્રતા નથી પણ પરતંત્રતા છે. ધ્યેયથી જ
મનુષ્યના અને સમાજના જીવનનું ધકતર થાય છે. કેવળ ઐહિક
આદર્શથી આખરે અધોગતિ જ થાય છે એનું વિસ્મરણ થવું જોઈએ
નહીં. પશ્ચિમની પ્રગ્મણીની હાલની સ્થિતિથી આપણે શિક્ષણ લઈને
આપણા દેશના ભાવિનો વિચાર કરવો જોઈએ.

અર્થ-૬ નિર્ગુણ બ્રહ્મા પરિનિષ્ઠિત હોવા છતાં ભગવાનની લીલા જોઈને તે લીલાથી આકર્ષાઈને જે આખ્યાન ભણ્યો છું તે તમને કહું છું

આ સળધમા બીજા પુરાણોમા પણ એવી કથા છે કે ત્યારે શુક દેવજી એકાંતમાં હિમાલયમા તપ કરતા હતા, ત્યારે વ્યાસ ભગવાન પણ ત્યાંથી થોડે દૂર એકાંતમા સમાધિ કરી શ્રીમદ્ ભાગવતની સહિતા તૈયાર કરતા હતા તે તૈયાર થયા પછી કોને ભણાવવી તેનો વિચાર કરતાં લાયક અધિભરી તરીકે શુકદેવજી યાદ આવ્યા પણ તે નિજલાલપૂર્ણ હતા એટલે આત્મામા આનંદ લેવાથી તૃપ્ત હતા તેને એવી કોઈ સહિતા ભણુવાનું મન થાય તેવું નહોતું તેથી વ્યાસે પોતાના બે શિષ્યોને શુકદેવજીના આશ્રમ તરફ મોકલ્યા અને એવી સૂચના આપી કે (નીચેના) બે શ્લોક ત્યાં જઈને ગાવા એટલે તે શ્લોકના અર્થથી આકર્ષાઈને શુકદેવજી શ્રીમદ્ ભાગવતની સહિતા ભણુવા આવશે

આ પ્રમાણે સંકેત થયા પછી તે બન્ને શિષ્યા શુકદેવજીના આશ્રમે ગયા ત વખતે શુકદેવજી ગાથામા સ્નાન કરવા જતા હતા, ત્યાં તે શિષ્યોએ નીચેના શ્લોક શુકદેવજી સાંભળે તેવી રીતે ગાયો

ચર્હાપીઢ નટધરવપુ વર્ણયો વર્ણિકાર ।

ધિમ્નદ્વાસ કનક વપિશ ધૈજયસીધ માલામ્ ॥

રંધાગ્યેણોરધરસુધયા પૂરય નગાપશુન્દેર ।

શુદારણ્ય સ્થપદરમણ પ્રાચિશદ્ગીતકીર્તિ ॥

શ્રીમદ્ ભા ૧૦-૨૧-૫

અર્થ-જેણે મસ્તક ઉપર મોર મુગટ ધાગ્યું કરેલ છે નટવરના જેવું જેવું સુદર શ્રીઅંગ છે, દાન ઉપર જેણે કર્ણિકાનાં પુષ્પ ધારણ કરેલ છે સુવર્ણના જેવું પીણું વસ્ત્ર અને વૈજયન્તી માળા

જેણે શ્રીઅંગમાં ધરી છે, વેણુનાં છિદ્રોને અધરામૃતથી જે પૂરે છે, ગોપવૃન્દો જેની કીર્તિ ગાતા રહે છે એવા પ્રભુ પોતાના ચરણથી રમ્ય બનાવવા એવા વૃંદાવનમાં પ્રવેશ કરે છે.

આ શ્લોક સાંભળીને શુકદેવજીને એવું લાગ્યું કે જે પ્રભુ નિર્ગુણ રૂપે સર્વના હૃદયમાં તેમજ અંદર બહાર અને વચ્ચે ટસોઠસ ભરેલા છે, તેજ પોતાની ઈચ્છાથી નાટકના ઉત્તમ પાત્રની પેઠે અનેક વેશ લઈ અનેક લીલા કરી રહેલ છે. એવા રમતા પ્રભુને જેવા હોય તો જગતરૂપી નાટકમાં નવી દષ્ટિથી એટલે જ્ઞાનદષ્ટિથી જેઈ શકાય, પણ છતાં જ્યારે જ્ઞાની પુરૂષ બધાને પ્રભુરૂપે જેવા લાગે છે ત્યારે તે બધા પ્રભુરૂપે કોઈવાર જવાળ આપે છે અને કોઈવાર માણસ રૂપે જવાળ આપે છે; તેથી એવા પ્રભુ મારા જેવા નાગા અવધૂતની શા માટે દરકાર કરે ? તે કરતાં તો નિર્ગુણ સ્વરૂપ કે જે નિત્યપ્રાપ્ત છે તેમાં જ મસ્ત રહેવું એ વધારે સારું છે, એમ માની પોતાના આશ્રમ તરફ પાછા વળતા હતા. એટલામાં વ્યાસ ભગવાને મોકલેલ બે શિષ્યોએ નીચેના બીજા શ્લોક ઉચ્ચાર્યો:-

અહો વકી યં સ્તનકાલકૃદં

જિઘાંસયાઽપાયયદપ્યસાધ્વી ।

લેમે ગતિં ધાત્ર્યુચિતાંતતોઽન્યં

કંઘાદયાલું શરણં વ્રજેમ ॥

શ્રી. ભા. ૩-૨-૨૩

અર્થ:-પૂતના કે જે ખરાબ ચારિત્રવાળી અસ્તી હતી, તે ભગવાનને ઝેર આપી મારી નાખવા માટે ચાલી અને સ્તન ઉપર લગાવેલું ઝેર ભગવાનને પાચું, છતાં ભગવાને યશોદાના જેવી ગતિ તેને આપી; તો પછી આવા દયાળુ ભગવાન વિના બીજા કોને શરણે કોણ જઈ શકે ?

આ શ્લોક સાંભળી શુકદેવજીનું મન પીગળી ગયું. તેને લાગ્યું કે ભગવાનના પ્રેમનું માપ નથી. તે ભક્તની તરફ પૂગ લાવથી તરત દોડી આવે છે અને સામે પ્રેમ આપે છે, ભક્ત સાથે રમે છે એટલું જ નહિ પણ ભક્તને રમીડે છે. (રમ્યાચ્ચાર). મારે ભગવાન સાથે રમવું હોય અથવા તેની રમત સમજવી હોય તો તેનું સગુણસ્વરૂપ કે જે અનેક નામ અને અનેક રૂપથી ઉત્તમ નટની માફક સર્વત્ર લીલા કરી મહેલ છે, તેનો સગુણ લાવે સંબંધ કરવામાં વધારે પ્રેમ, વધારે સુખ મળે તેવું છે, એમ ખાતરી થવાથી શુકદેવજી શ્રીમદ્ ભાગવતની સંહિતા ભણવા વ્યાસ ભગવાન પાસે આવ્યા.

શુકદેવજી સર્વાત્મભાવમાં (એટલે સગુણ ભાવમાં) જરાબર નિઃબાંધાળા થયા છે કે નહિ, તેની પરીક્ષા કરવાની વ્યાસ ભગવાનની ઇચ્છા થઈ. તેને લાગ્યું કે મારા અને તેનો પિતા-પુત્રનો સંબંધ હોવાથી કોઈ બાબતમાં હજી તેના મનમાં કદાચ શંકા રહી જાય, તેથી સર્વાત્મભાવની પરીક્ષા મારે વ્યાસ ભગવાને શુકદેવજીને જનક પાસે મોકલ્યા. શુકદેવજી જનકના મહેલના દરવાજે આવી બિભા.

જનકની નિષ્ઠા સર્વાત્મભાવમાં બહુ સારી હતી તેને પોતાની મિથિલા બળતી વખતે પણ એમ લાગ્યું હતું કે “ હું કે જે અકિચન છું, ને સર્વ જગતનો માલિક છું, તેને મિથિલા બળવાથી કંઈ ખોટ જતી નથી ”

શુકદેવજીએ દરવાજા આગળ બિભા રહી જનક રોંગતને ખચ આપી. તેની ધીરજની પરીક્ષા કરવા મારે જનકે ત્રણ દિવસ સૂધી જવાબ ન મોકલ્યો, છતાં શુકદેવજી ત્રણ દિવસ સૂધી ત્યાં જ બિભા ના. પછી જનકે તેને અંદર પોતાની પાસે બોલાવ્યા. જનકે જનપદ્યું કે વ્યાસે મારી પાસે શુકદેવજીની પરીક્ષા કરવા મારે મોકલ્યા છે તો મારે જરાબર તેની પરીક્ષા કરવી. તેણે કેટલીક સુંદર અને નમ્ન સ્ત્રી-

એનો નાચ ન્યાયો અને તેની વચ્ચે શુકદેવજીને તેમની સાથે નાચવા કહ્યું. શુકદેવજી તે પરીક્ષામાં પસંદ થયા. બીજી પરીક્ષા જંગ વધારે કઠણ હતી. જનકે પોતાની રાણીને કેટલીક સૂચના આપી શુકદેવજીને અંત પુરમાં એકાતમાં મોકલ્યા. રાત્રિ ચર્ધ એટલે રાણીએ શુકદેવજીને પોતાની સાથે એક પનંગમાં પોદવાનું કહ્યું. શુકદેવજી ત્યાં સૂતા એટલે ગણીએ તેને મોહ કરવાના પ્રયત્ન કરવા માડ્યા, એટલે શુકદેવજી પોતાનું મોહું ગણીથી વિમુખ કરી બીજી બાજુ વળી ગયા, એટલામાં ત્યાં ગુરુ દત્તાત્રય પ્રગટ થયા અને શુકદેવજીને કહ્યું : “સગુણ સ્વરૂપની બીક કેમ લાગે છે, ઇચ્છા અને બીકના પ્રસંગો તો અપરોક્ષ અનુભવ કરવાના પ્રસંગો છે, માટે ગલગઓ નહિ અને રાણીને મા માની ધાવવા મડી જઓ ” શુકદેવજી પોતાની જૂન સમજી ગયા અને ગણીની સન્મુખ ફરી તેને મા માની ધાવવાની તૈયારી કરી, એટલામાં ગણીએ બધો તમામો બંધ કરી લીધો, માયા સમેટી લીધી, ગુરુ દત્તાત્રય અદ્રશ્ય થઈ ગયા અને શુકદેવજી પરીક્ષામાં પાસ થઈ ગયા.

ભગવાનની લીલાનો અનુભવ બ્રહ્મણ લેવો હોય તો કોઈ વખતે ભાવની વિહિતિ થવા દેવી નહિ. ઉપના પ્રસંગ જેવા પ્રસંગો જાતે ઉત્પન્ન કરીને અનુભવ લેવાની જરૂર નથી. કાગળ કે ન્યારે પગથી સાથે એકાત હોય અને ભાવ દદ ન હોય તો પડી જવાનો પૂરેપૂરો સભવ રહે છે અને એવું કરવામાં કેટલાક વામમાર્ગીઓ અને કેટલાક સાધુઓ પડી પણ ગયા છે; પણ સામાન્ય નીતિના વ્યવહારમાં કોઈને પોતાની સ્ત્રી સાથે રહીને બ્રહ્મચર્ય કેળવવું હોય તો તેને પ્રભુરૂપ માનવાથી પોતાની સ્ત્રી વિધ્નરૂપ થશે નહિ વ્યવહારમાં નીતિને રસ્તે પણ લીલાનો અનુભવ લેવાના ધણા પ્રસંગો મળે છે. ખાસ કરીને ઇચ્છા અને બીકના પ્રસંગો આવે ત્યારે ભક્તિની કમોટી થાય છે.

આ શ્લોક સંભળી શુકદેવજીનું મન પીગળી ગયું. તેને લાગ્યું કે ભગવાનના પ્રેમનું માપ નથી. તે ભકતની તરફ પૂર્ણ ભાવથી તન્ન હોડી આવે છે અને સામે પ્રેમ આપે છે, ભકત સાથે રમે છે એટલું જ નહિ પણ ભકતને ગમાડે છે. (રમયાચ્ચાર). માટે ભગવાન સાથે રમવું હોય અથવા તેની રમત સમજવી હોય તો તેનું સગુણસ્વરૂપ કે જે અનેક નામ અને અનેક રૂપથી ઉત્તમ નટની માફક સર્વત્ર ક્ષીણ કરી ગ્રહેલ છે, તેનો સગુણ ભાવે સંબંધ કરવામાં વધારે પ્રેમ, વધારે સુખ મળે તેવું છે, એમ ખાતરી થવાથી શુકદેવજી શ્રીમદ્ ભાગવતની સંહિતા ભણવા વ્યાસ ભગવાન પાસે આવ્યા.

શુકદેવજી સર્વાત્મભાવમાં (એટલે સગુણ ભાવમાં) જરાજગ નિષ્કાવાળા થયા છે કે નહિ, તેની પરીક્ષા કરવાની વ્યાસ ભગવાનની ઇચ્છા થઈ. તેને લાગ્યું કે મારો અને તેનો પિતા-પુત્રનો સંબંધ હોવાથી કાંઈ બાબતમાં હજી તેના મનમાં કદાચ શંકા રહી જાય, તેથી સર્વાત્મભાવની પરીક્ષા માટે વ્યાસ ભગવાને શુકદેવજીને જનક પામે મોકલ્યા. શુકદેવજી જનકના મહેલના દરવાજા આવી ગયા.

જનકની નિષ્ઠા સર્વાત્મભાવમાં બહુ સારી હતી તેને પોતાની મિથિયા બળતી વખતે પણ એમ લાગ્યું હતું કે “ હું કે જે અક્રિયન છું, ને સર્વ જગતનો માલિક છું, તેને મિથિયા બળવાથી કંઈ ખોટ જતી નથી ”

શુકદેવજીએ દરવાજા આગળ ગયા ત્યાં જનક રાંતને ખર આપી. તેની ધીરજની પરીક્ષા કરવા માટે જનકે ત્રણ દિવસ સૂધી કાંઈ જવાબ ન મોકલ્યો, છતાં શુકદેવજી ત્રણ દિવસ સૂધી ત્યાં જ બેસી ગયા. ચાલી જનકે તેને અંદર પોતાની પાસે બોલાવ્યા. જનકે જાણ્યું કે વ્યાસે મારી પામે શુકદેવજીની પરીક્ષા કરવા માટે મોકલ્યા છે તો મારે જરાજગ તેની પરીક્ષા કરવી. તેણે કેટલીક સુંદર અને નમ્ર સ્ત્રી-

યવેા જોઈએ. આપણે રાત દિવસ ભગવાનની આરા પ્રમાણે રહીએ, તેના કાયદા પ્રમાણે જીવન ગાળીએ અને તેની લીધાનો જેણે સાક્ષાત્કાર કરેલ હોય તેવા ગુરુ પામે હોય, તો ભગવાનની મૂર્તિ સાથે જરાજર સંબંધ થઈ શકે છે, અને ભગવાન આપણા થાય છે. જે આપણા થાય તેની સાથે જરાજર વ્યવહાર થઈ શકે છે પણ પૂજા કર્યા પછી તરત સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, મિત્રો વગેરેને આપણાં માનીએ તો ભાવની વિચિત્રિ થઈ જાય છે. માટે એવીસ કલાકની જોગણ થવું જોઈએ, ત્યારે જ ભગવાન સાથે જરાજર સંબંધ થાય અને જરાજર સંબંધ થયા પછી તેની સાથે જરાજર વ્યવહાર થઈ શકે છે.

૨. પ્રેમી માણસ પોતાના પ્રિયતમના હોય જોતો નથી. તેમ જો લક્ષ્મી ભગવાનના હોય જોતો નથી. ભગવાન દૂધ ન પીએ નોયે જરા લક્ષ્મી એમ માને છે કે ભગવાન તો પીએ છે પણ હું જોઈ શકતો નથી; માટે પોતે જોઈ શકે એવી રીતે પીવા માટે પ્રાર્થના કરે છે.

૩. આપણે ભગવાનને નોકર બનાવવાના નથી પણ આપણે તેના નોકર થવાનું છે; છતાં પ્રેમ વધશે ત્યારે ભગવાનને પ્રાર્થના કર્યા વગર પણ ભગવાન ભક્તનું કામ કરી આપે છે.

તે રત્નપુત્ર ભક્તની જગ્યાએ શુક્રદેવજી જેવા અથવા ગોપીઓ જેવા ભક્ત હોત તો એવો બનાવ બનત નહિ.

રાજકોટમાં ખીંગ એક ભક્તે લગભગ દસેક વર્ષ પહેલાં એવો સંદેશ બાંધ્યો કે ભગવાન દર્શન ન આપે તો હિંચા ઝાડ ઉપરથી પડીને મરવું; તે માટે એક દિવસ સાંજે રાજકોટથી બે ત્રણ માઈલ દૂર સાંજને વખતે એક બિંદુ ઝાડ ગોધી નીચે મોટો પત્થર મૂકી તેણે પડવું મૂક્યું. જાતીમાં ખૂબ વાગ્યું અને બેભાન થઈ જવાયું. ઘણે વખતે ભાન આવતાં કંઈક નવી રીતની ઝાંખી થઈ, પણ હાલ તે ભક્ત

પોતાનું ખર્ચ સ્વરૂપ ગતાવ્યું હતું.

જરા ભક્તો એમ માને છે કે જે ભગવાનનું છે તે ભગવાન માટે વપરાય છે. સ્ત્રી પતિએ આપેલ સાધનથી પતિની જેમ સેવા કરે છે, તેમાં તેને કાંઈ અભિમાન લેવાનું કારણ નથી, તેમ જીવ જે કાંઈ પુષ્પ કર્મ કરે છે તે માટે કાંઈ અભિમાન લેવાનું કારણ નથી. જેનામાં જરા પણ અભિમાન છે તેને લીલાનો અનુભવ થઈ શકશે નહિ.

(અપૂર્ણ).

❧

ઉપનિષદનો ઉપદેશ

લેખક:-શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય
(અવતરથિલકા)

“ In the whole world there is no study so beneficial and so elevating. It has been solace of my life, it will be the solace of my death. ”

Schopenhaver

‘ આખા જગતમાં ઉપનિષદોના અભ્યાસ જેવો લાભકારક અને આત્મોન્નતિએ લઘુ જનાર કેઈ અભ્યાસ નથી. મારા જીવનને એણે મુખી કર્યું છે, અને મારા અવસાનને પણ એ જ શાન્તિ આપશે. ’

શોપનહૉર

ઉપનિષદ એ વેદનાં રહસ્ય છે, વિશાળ જ્ઞાનનો અનન્ત ભંડાર છે, અને પવિત્રમાં પવિત્ર ધર્મગ્રંથ છે. પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ઉપનિષદોનાં માન અને ગૌરવ અમરચાન ભોમવે છે. ઉપનિષદોનું ગૌરવ આપણે જ સ્વીકારીએ છીએ તેવું નથી, વિધર્મીઓ પણ એની

પ્રથમ સા કરે છે. તેનાં ભાષાન્તર લગભગ બધી વિદેશી ભાષાઓમાં થઈ ગયાં છે. સર્વ દેશમાં, સર્વ કાળમાં અને સર્વ જાતિના લોકોને એનો ઉપદેશ શાન્તિદાતા જણાયો છે. શાહજહાં આદશાહના મોટા પુત્ર દ્વારાએ પચાસ ઉપનિષદોનું ભાષાન્તર કર્યાનું કહેવાય છે. તેનો વ્યાકૃત્ત આત્મા એ જ અમૃતમ્સનું પાન કરી તૃપ્ત થયો હતો. જર્મનીના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન શોપનહોરે એ જ ઉપનિષદવિદ્યાને પોતાના જીવન-કાળમાં અને મૃત્યુ સમયે સુખશાન્તિ ફેનારી લખી જણાવી છે. આમ થવાનું કારણ એ જ કે ઉપનિષદોમાં જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે સર્વે ધર્મમાં, સર્વે જાતિમાં, સર્વજ્ઞ અને સર્વવેદ જુદા જુદા અધિકાર-વાળા બધા જણને ઉપયોગી થાય તેવું છે. મત, પંથ, સંપ્રદાય કે વાડા એમાં નથી. ઉપનિષદોનો ધર્મ ધણો ઉદાર, વિશાળ અને ઉચ્ચ છે. તેમાં જે ઉચ્ચ ધર્મભાવનાઓ, નૈતિક તત્ત્વો અને ઉત્તમ તત્ત્વ-વિચારો સમૃદ્ધિથી છે, તેના પરિચયમાં આવી વર્તમાન જીવનને પવિત્ર, શાન્ત અને સુખમય બનાવવું જોઈએ કે, જેથી ભાવિજીવન પણ ઉચ્ચ શ્રેણીનું રચાય.

વેદના ત્રણ વિભાગ છે—સંહિતા, બ્રાહ્મણ અને આરણ્યક. એ ત્રણ વિભાગમાં ભક્તિ, કર્મ અને જ્ઞાન એમ ક્રમવાર જોવામાં આવે છે. સંહિતામાં પરમાત્માની સ્તુતિ અને પ્રાર્થનાઓ છે. બ્રાહ્મણ ભાગમાં યજ્ઞ-કર્મવિધિ સંબંધી મીમાંસા પ્રધાનપણે છે, અને આરણ્યક તથા ઉપનિષદોમાં પરમાત્માનાં જ્ઞાનનું ચિંતન છે. સંહિતા અને બ્રાહ્મણમાં બ્રહ્મવિદ્યાનું નિરૂપણ છે; પરંતુ તે ગૌણપણે છે. ઉપનિષદોમાં કર્મ, ઉપાસના વગેરેનો ઉલ્લેખ છે, પણ તે મુખ્યપણે નહિ આ ઉપનિષદોની સંખ્યા કોઈને મતે ૨૫૦ ની છે. અને કોઈને મતે ૮૦૮ છે. પરંતુ પ્રાચીન, પ્રામાણિક અને મુખ્ય ઉપનિષદો ૧૦ ગણાય છે, તે આ પ્રમાણે. ઈશ, કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુંડક-માંડુક્ય, ઐતરેય, તિત્તિરીય, છાંદોગ્ય અને ષુદ્ધારણ્યક.

ઉપનિષદના વિવિધ અર્થ કરવામાં આવે છે. ઉપનિષદ પોતે જણાવે છે તે પ્રમાણે બ્રહ્મવિદ્યા-પરબ્રહ્મ સંબંધી વિદ્યા (બ્રાહ્મીવાદ ઉપનિષદ), જે વિદ્યા વડે પરબ્રહ્મસ્વરૂપનો અધિગમ થાય તે પરા વિદ્યા-તે ઉપનિષદ. શ્રી નૃસિંહ તાપનીય ઉપનિષદમાં “ઇતિ ઉપનિષદ” એમ નિહ કહેતાં તેને સ્થાને “ ઇતિ રહસ્યમ્ ” એમ આઠ વાર કહેલું છે, એટલે રહસ્યવિદ્યા, ગુહ્ય આદેશ-તે ઉપનિષદ. ઉપનિષદ શબ્દમાં સદ્ધાતુ છે, જેનો અર્થ ગતિ-હિંસા, નાશ એવો થાય છે. એ ઉપરથી પરબ્રહ્મને પહોંચાડનારી વિદ્યા અથવા અજ્ઞાનનો નાશ કરી પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરાવનારી વિદ્યા એવો તેનો અર્થ થાય છે. શુરુ પાસે વિધિવત્ જર્ઘ પૂર્ણ નિશ્ચયથી અને વૃત્તિઓને વશ કરીને મેળવવાની વિદ્યા તે ઉપનિષદ આવો અર્થ થાય છે. ઉપનિષદોને વેદાન્ત પણ કહેવામાં આવે છે, એટલે કે વેદનો છેવટનો ભાગ વા સિદ્ધાન્ત વા રહસ્ય જેમાં રહેલ છે તે. સારાંશ કે ઉપનિષદ એટલે બ્રહ્મવિદ્યા-પરા વિદ્યા કે જે સર્વવિદ્યા-પ્રતિષ્ઠા-અધ્યાત્મવિદ્યા ગણાય છે તે. આ વિદ્યા સર્વે વિદ્યાનું આશ્રય-સ્થળ છે, રાજવિદ્યા છે, સર્વ પ્રકારની વિદ્યાઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ, પવિત્ર અને શ્રેયસ્કર છે. આ અધ્યાત્મવિદ્યાનું વિવેચન શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં થયેલું છે. ગીતાજનો પ્રત્યેક શ્લોક ઉપનિષદના કોઈને કોઈ વિભાગની કલ્પનાઓના સમૂહમાંથી રચવામાં આવેલો છે, એમ વિદ્વાનોનું માનવું છે. સર્વ ઉપનિષદનું દોહન ગીતામૃત છે. એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે:-

સર્વોપનિષદો ગાયો દોગ્ધા ગોપાલનન્દનઃ ।

પાર્થઃ ઘટ્સઃ સુધીર્ઘક્ષિતા દુગ્ધં ગીતામૃતંમહત્ ॥

ઉપનિષદ રૂપી ગાયોને દોહવા સમયે અર્જુન ત્યારે વાછરડા રૂપે તેને ધાવવા લાગ્યો, ત્યારે તેમણે પાસે મૂક્યો અને ઓ કૃષ્ણ ગોવાળીએ ગીતામૃત રૂપી દૂધ સુશુદ્ધિમાનના ઉપયોગ માટે તેમાંથી દોહી લીધું.

આ ઉપનિષદોમાં ગવાએલી બ્રહ્મવિદ્યાનું મૂળ ઋગ્વેદમંત્રોમાં છે એમ કૃષ્ણ વિદ્વાનો સમ્રમાણ સિદ્ધ કરી બતાવે છે; પણ અહીં તેનો વિસ્તાર અસ્થાને છે.

આ ઉપનિષદો ગદ્ય રૂપે અને પદ્ય રૂપે લખાયેલાં છે. ઉપનિષદોની ભાષા સૂત્રાત્મક હોઈ ઠવચિત્ત શુચિવાડા ભરેલી જોવામાં આવે છે, તેની વિચારસરણી પણ પ્રાચીન હોઈ તેનું તાત્પર્ય સમજવું મુશ્કેલ પડે છે. તે પણ એકંદર રીતે જોતાં તેની ભાષા સરળ, સાદી અને પ્રાસાદિક છે. ઉપનિષદોનો ઉપદેશ સાદી ભાષામાં, સાદી પણ સચોટ પદ્ધતિએ અપાયેલો છે. ધ્વાકાશ, મહાકાશ આદિની તર્કજ્ઞતા પાછળથી વિસ્તરેલી છે. ઉપનિષદો ધર્મતત્ત્વ, તત્ત્વજ્ઞાન, સૃષ્ટિતત્ત્વ જેવા ગહન વિષયોનું વિવેચન એકાદ મનોહર આખ્યાયિકા અથવા રૂપકદ્વારા સુગમ રીતિએ કરે છે. તેની વિવેચનપદ્ધતિ સુંદર, સરળ અને હૃદયસ્પર્શી છે. તેમાં તર્કજ્ઞતા કે સાહિત્યની બૂલબૂલામણી નથી. નિરર્થક રૂપક, અલંકાર, શબ્દચ્છલ, શબ્દજ્ઞતા કે વાગાડાંબરનો વિસ્તાર નથી. બહુ શબ્દો ઉપર ધ્યાન લગાડવું એ તો વાણીનો વ્યર્થ વ્યય કરવા જેવું છે.* એક જ આત્માને જાણે, તે સિવાયની વાતો ત્યાગવીજ એમ તેઓ સ્પષ્ટ કહે છે; એટલે તેમાં નિરર્થક વિશેષણો, વ્યામિશ્ર વાક્યો, કિલ્લટ અને સુદ્ધિને સંભ્રમમાં નાખનારી રચનાઓ નથી. તેનો પ્રત્યેક શબ્દ સાર્થક અને દૃઢ છે, આથી ઉપનિષદોનું યથાવત્ અભ્યસન અનુશીલન કરનારા શાન્ત વિદ્વાનોને મિથ્યા વેદાન્તો કે શબ્દપંડિત યજ્ઞોને લાયક નથી. સાહિત્યની કે તર્કજ્ઞતાની બૂલબૂલામણીમાં ફસેલાઓને વસ્તુતત્ત્વ હાથ ન આવતાં ઉપનિષદો જોનો સ્પષ્ટ નિમેષ કરે છે, તેવા શબ્દો અને વાણીવિદ્યાસ હાથ આવે છે, તેવા પંડિતો શુકવત્

*નાનુષ્યાયાત યદ્વદ્ શબ્દાન્ શાષોવિગ્લાપનંદિતત્ ॥

તત્ત્વમેવૈકંજાનય આત્માનમ્ અપ્યાયાચો વિમુચ્ચય ॥

વેદાન્તની પરિભાષા અને પ્રક્રિયાઓનું શબ્દજ્ઞાન મુખપાઠ કરી પોતાને કૃતાર્થ માને છે. એવા લોકો બ્રહ્મ સંબંધી વાતો કરવામાં કુશળ હોય છે, વખત ઉપર પાંડિતાઇ પણ દેખાડી શકે છે; પરંતુ તેમની વૃત્તિ ઉપર તેની લેશ પણ અસર હોતી નથી. તેઓની વૃત્તિ વિષયાકાર બની રહી હોય છે અને તેથી તેમનું ચારિત્ર દૂષિત હોય છે. આવા મિથ્યા વેદાન્તીઓની લોક નિંદા કરે તે યોગ્ય જ છે. ઉપનિષદોમાં જે ગંભીર અને ઉદાત્ત ધર્મભાવનાઓ અને તત્ત્વવિચારો સંગ્રહાયેલા છે, તથા જે ઉચ્ચનીતિનાં તત્ત્વો ઉપદેશાયેલાં છે, તે બધાંની અસર તેનો અભ્યાસ કરનારા મનુષ્યના હૃદય ઉપર આબાહ અને સ્થાયી થાય છે, અને તેનું જીવન સુંદર, પવિત્ર અને પુણ્યમય બની રહે છે.

ઉપનિષદો ઘણાં છે એ ખરું છે, પરંતુ સર્વે ઉપનિષદોનો પ્રતિ-
 પાદ વિષય એક જ છે. આર્યધર્મનો પ્રાચીન અને મૂળ તથા મુખ્ય સિદ્ધાન્ત તેમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યો છે. પરમ સત્યનું જ્ઞાન તેમાં ચર્ચવામાં આવ્યું છે. ઉપનિષદોનો ઉપદેશ આગળ કહેવામાં આવશે, તે પ્રમાણે અધિકાર પરત્વે જુદી જુદી રીતે કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસનાનું અધિકારી પરત્વે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે. કર્મ અને ઉપાસનાથી જેમનાં અંતઃકરણ સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ થયાં હોય, બુદ્ધિ વિક્ષેપ, સંશય, વિષયર્થ, રાગદ્વેષ કે મોહથી મુક્ત થઈ સૂક્ષ્મ અને અગ્રય થઈ હોય, તેવાઓને પરમતત્ત્વનો યોગ્ય કરે છે. બીજાઓને આંતરશુદ્ધિનાં સાધનોમાં યોગ્ય છે. જ્ઞાન-પ્રાપ્તિમાં ઉપયોગી ક્રિયા અને ભક્તિ સેવવાનો યોગ્ય એ જ શાસ્ત્રો આપે છે; સર્વમાન્ય નીતિનાં તત્ત્વો પણ એ જ ઉપદેશો છે. સૃષ્ટિતત્ત્વ અદ્વિતીય બ્રહ્મચૈતન્યનાં સ્વરૂપનું નિર્ધારણ, જગત સાચે તેના સંબંધનો નિર્ણય, તેની ભાવના, તેની ઉપાસનાપદ્ધતિના પ્રકારો, સાધનપ્રણાલી આદિ મહાતત્ત્વોનું તેમાં પરિસ્પૃટભાવે વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. ઉપનિષદોમાં છૂટાછવાયા તર્કો પણ નજરે પડે છે, અને એના વિચા-

રોમાંથી દરેક દર્શનવાળાને ટેકો મળે એવા તર્કો પણ મળી આવે છે. દ્વૈત, વિશિષ્ટાદ્વૈત, શુદ્ધાદ્વૈત, અને અદ્વૈત આદિ વાદો આવે છે, તે દરેકના ટેકામાં ઉપનિષદના મહાભંડાગમાંથી વાક્યો મળી આવે છે. આમ દેખીતો વિરોધ ઉપનિષદોમાં નેવામાં આવે છે, તેનો પરિહાર કરી ભગવાન વેદ વ્યાસે એ વિસ્તૃત ઉપનિષદોનો સંક્ષેપ સૂત્રોમાં સમાસ કર્યો છે, જે બ્રહ્મસૂત્ર કે હિતરમીમાંસા દર્શન કે વેદાન્તદર્શન નામે પ્રસિદ્ધ છે. ઉપનિષદના તત્ત્વવિચારો ગહન છે, અને તેના સિદ્ધાન્તો દુર્લભ છે. શ્રીમાન્ આચાર્ય શંકરાચાર્ય ભગવાને દશે ઉપનિષદોનો મુશ્કિલ સમન્વય કરી તેનો અર્થસંકલ્પ સમન્વયો છે. ઉપનિષદોનું તત્ત્વજ્ઞાન અને તેના સિદ્ધાન્તો શ્રીમાન્ શંકરાચાર્યના ભાષ્યની મદદ વિના સમજી શકાય તેવા નથી. ઉપનિષદોમાં જે સરળ અને જાંચામાં જોયો ધર્મબોધ રહેલો છે, તે સંબંધી કંઈક મનનનાં ફળ રૂપે આ લેખની પ્રવૃત્તિ હોઈ યથા પ્રતિભાસ પ્રગત્ત અહીં ચલે છે.

શ્રીમાન્ શંકરાચાર્ય ભગવાને ઉપનિષદોના ઉપદેશ સંબંધમાં નીચેના શ્લોકમાં કુંકે પણ સરસ અને યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે -

સ્વં ઘાલ રોદમાત ચિરત્તરસમય શાન્તિ માનેતુ મમે
પ્રાક્ષ સર્જૂર માત્ર સુકદલ મયયા યોજય ત્વંમ્થિષ્ઠાઽસ્ય ।
તદ્વત્ ચેતોઽતિમૃદં યદુજનનમવાગ્મોદયમસ્ફાર યોગાત્
ઘોષો પાયૈરનેકૈરવશ મુપનિષદ્ ઘોધયામાસસમ્યક્ ॥

શતશ્લોકી ૮

અર્થ--જેમ ચિત્કાળથી રોતા પોતાના બાળકને શાંતિ પમાડવા માટે તેની માતા તેના મોં પાસે દ્રાક્ષ, ખજૂર, કેરી કે સુંદર ફળો મૂકે છે, તે જ પ્રમાણે અનેક જન્મોમાં ઉત્પન્ન થએલ અજ્ઞાનના સંસ્કારને લીધે અતિમૃદુ અથવા અને તેથી અવશ-પોતાને વશ નહિ તેવા અંચળ ચિત્તને અનેક બોધરૂપી ઉપાયોથી ઉપનિષદ યથાધિકાર બોધ આપે છે પણ ઉપાયોમાંથી કોઈ પણ સરળ યશી એમ ધારી શ્રુતિ માતા

અનેક ઉપાયો યોજે છે. ”

આ શ્લોકમાં ઉપનિષદોને માતા સાથે સરખાવ્યાં છે. માતાનો બાળક ઉપર પ્રેમ હોય છે, તે પ્રેમને લીધે બાળક રૂએ છે, તે તેનાથી ખમી શકાતું નથી; તેને રોતો બંધ રાખવાને સ્નેહના આવેશથી અનેક પ્રકારનાં મિષ્ટ ફળો તેનાં મોં આગળ મૂકે છે, અને હરકોઈ ઉપાયે તેને શાન્ત પાડવા મથે છે. તે જ પ્રમાણે અનેક જન્મોમાં સંયમ કરેલા અજ્ઞાનસંસ્કાર અને દુર્વાસનાઓને લીધે જેમનાં ચિત્ત અંચળ તથા મલિન થયાં છે અને તેને લીધે શોક, મોહ, ભય, ચિંતા, દુઃખ સંતાપથી જેઓ રડ્યા કરે છે, તેમનું અજ્ઞાન દૂર કરી તેમને પરમ શાંતિસુખ આપવા ઉપનિષદ માતા અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ. મિષ્ટ વાક્યો, દષ્ટાન્તો તેમ જ આખ્યાયિકાઓનો પ્રયોગ કરે છે. ઉપનિષદો નીરસ અને લૂખાં જ્ઞાનવાક્યોથી બોધ નથી કરતાં, પરંતુ વ્યવહારમાં હરકોઈના જેવામાં આવતાં દષ્ટાન્તોથી અને મનને આદહાદ પમાડી તે પર ઊંડા સંસ્કાર પાડે તેવાં વચનોથી, જ્ઞાનનો બોધ કરે છે; જેમકે રથરૂપક, બે પક્ષીઓનું રૂપક વગેરે.

એટલે અજ્ઞાન અંધકારમાં રડતા મનુજબાળને અનિર્દેશ્ય પરમ સુખ અને શાશ્વત શાન્તિ આપવા માટે ભુગવતી શ્રુતિ માતા અધિકાર અનુસાર અનેક રીતિએ ઉપદેશ આપે છે. બધાં મનુષ્યોનાં ચિત્તનું સ્વરૂપ એક જ પ્રકારનું હોતું નથી. ધારણાશક્તિ પણ સમાન હોતી નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યનું મન કિંવા અંતઃકરણ સરખું જ શુદ્ધ હોતું નથી. જેમ શુદ્ધિ સરખી હોતી મશીન તેમ શક્તિ પણ સરખી હોતી નથી અને રૂચિ પણ એક સરખી હોતી નથી. ચિત્તના સ્વરૂપના ભેદ અને વ્યક્તિ વ્યક્તિની ભુદ્ધિ અને પ્રકૃતિનાં તારતમ્યની દૃષ્ટિએ ઉપનિષદો સમાજમાં મનુષ્યોના બે વર્ગ પાડે છે. એક વર્ગ બ્રાહ્મણ કે ધીર અને બીજો કૃષ્ણ, મન્દ, ચાલ; બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ કહે છે કે જે કોઈ અક્ષર પરબ્રહ્મને જાણ્યા વિના આ લોકમાંથી જાય છે તે કૃપણ

દયાપાત્ર છે. જે જાણીને જાય છે તે જ્ઞાત્રાયુ છે. આ જે વિભાગ શ્રી ગીતાજી પણ પ્રાણણસ્ય વિજાનત અને કૃપણા ફલહેતવ ॥ એમ દૈવ અને આશુર વર્ગ વિસ્તારથી સમજાવીને પાડી બતાવે છે.

કેટલાક મનુષ્યોનાં ચિત્ત કેવળ સંસારમાં જ આસક્ત હોય છે. કેવળ ઈન્દ્રિયસુખપરાયણતા, સ્વાર્થ, ઇન્દ્રિયતૃપ્તિ, કામોપભોગ, દુનિયાદારીની મોટાઈ, આવી આવી કામનાઓ અને તેનાથી પ્રેરાયલી નિરકુશ, સ્વચ્છંદ પ્રવૃત્તિઓ પાછળ તેમનું ચિત્ત ચોંટાયુ હોય છે. પગલોક, પરજીવન, પગમાર્થનો તો તેમને લેશ પણ ખ્યાલ હોતો નથી. આધિભૌતિક સુખની અભિવૃદ્ધિ કરવી એ જ ન્યાય, પ્રસરત, શ્રેયસ્કર તથા પગમપુરુષાર્થ સમજે છે. ઉપનિષદો આવા વર્ગના મનુષ્યોને નીચેના શબ્દોથી વર્ણવે છે -

અન્ધેન તમસાવૃતા -ગાઠ અજ્ઞાનરૂપી અધકારથી ઘેરાયલા,
અવિદ્યાયામન્તરે વર્તમાના -અવિદ્યામાં ડૂબેલા,
આત્મહન -આત્મધાતી,

પરાધ કામાનનુચિન્તિચાલા -બાહ્ય, અવિવેકી મનુષ્યો બાહ્ય વિષય કામનાઓ પાછળ ભટકયા કરે છે.

પ્રેયો મન્દો વૃણીતેઃ ધન, પશુ, પુત્ર આદિ પ્રેય વસ્તુને મન્દ બુદ્ધિવાળો પસન્દ કરે છે,

ન સામ્પરાયઃ પ્રતિભાતિ ચાલમ્
પ્રમાણન્તે ચિત્તમોદેન મૂઢમ્
અય લોકો નાસ્તિ પરં ઇતિ માની

પ્રેય પદાર્થો, દુનિઆદારીની મોજમજાઓ, એશ આરામમાં આસક્ત મનવાળા અને દ્રવ્યના મોહથી મૂઢ બની ગએલા બાહ્ય, અજ્ઞાની, પામર મનુષ્યને પરલોકપ્રાપ્તિના શાસ્ત્રીય સાધન સૂઝતાં નથી, “ આ દરચમાન લોક છે, પરલોક નથી ” એમ તેઓ માને છે.

આણું જેમનાં ચિત્તનું સ્વરૂપ છે તેવા પામર લોક “ ખાઓ, પીઓ, પારકું કરો, હેદો, ભગિ-કેવો ધર્મ અને કેવો પરોપકાર ”— એવા રાક્ષસી અને આસુરી ભાવથી હવન વીતાડે છે. સંસાર વ્યવહારમાં આવા પ્રકારે માંસમીમાંસામાં આયુષ્ય ગાળનારો વર્ગ મોટો છે. શ્રુતિ કહે છે કે જ્યાયસા એવ અમુરાઃ ॥ અમુર વર્ગ મોટો છે. આવાં ચિત્તવાળા લોકો કરતાં ઉચ્ચતર શ્રેણીના લોકો છે, કે જેઓ સંસાર-સુખ કરતાં સ્વર્ગસુખને અધિક ગણી તેની પ્રાપ્તિ માટે સતકર્મોથી પ્રયત્ન કરે છે. પહેલા પ્રકારના અમુર અને પામર કરતાં આ વર્ગ સારો છે, પણ ઉપનિષદની દૃષ્ટિમાં આ લોક જેમ ક્ષયશીલ છે, તેવી જ રીતે પુણ્યથી મેળવેલો સ્વર્ગલોક પણ ક્ષયશીલ જ છે. પુણ્ય ક્ષીણ થતાં પાણું પૃથ્વી પર અવતરવું પડે છે. આવાં સ્વર્ગની પ્રાપ્તિને જ પરમ પુનુપાર્થ શ્રેય માનનાર વર્ગને પણ તે મૂઠ અને બાલ ગણે છે, અને સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિનાં સાધનને અટકાવવા તકલાદી હોડી જેવાં ગણી કાઢે છે. આવી રીતે કેવળ દુનિઆદારીમાં જ પશુવત્ સ્ત્રીપત્ની રહેલા પશુ વર્ગની અપેક્ષાએ સ્વર્ગ સુખની કામનાથી પુણ્ય કર્મ કરનાર વર્ગ ઉચ્ચ શ્રેણીનો છે; તો પણ ઉપનિષદો જેને શ્રેયઃ ॥ અમૃતત્વા કહે છે, તેની પ્રાપ્તિની ઈચ્છા રાખનાર અને તેના માટે પ્રયત્ન કરનાર વર્ગ ઉચ્ચતમ છે, આ વર્ગને ઉપનિષદો ધીર કહે છે, આ ધીર, દંસ જેમ દૂધ અને પાણીનાં મિશ્રણમાંથી પાણી મૂકી દૂધ જુદું પાડી લે છે, તેમ પ્રિયાન્ અને પ્રિયન્કપાન્ પ્રિય લાગતી કામનાઓ અને ઐહિક સુખો-શ્રેયનો ત્યાગ કરી શ્રેયનું અહણ કરે છે. શ્રેયને પસંદ કરનાર અને પ્રાપ્ત કરનાર આદ્યામ્ ધીર છે; બાકી બધા કૃપામ્, બાલ, મૂઠ, મન્દ, અવિદ્યા અંધકારમાં હોઈને ખાના, અંધ આત્મધાતી છે, એમ ઉપનિષદો કહે છે. દુનિયાદારીના વિષયોનેજ વગળી રહેનાર મન્દ અને બાલવર્ગ પાપાચારી બની અધોગતિને પામે છે; પુણ્યકર્મ કરનાર સ્વર્ગ લોક મેળવે છે; અને અમન્દ પરમશ્રેયને તો કેવળ અભિસંસ્કાર-અભિનિષ્કાર

પામે છે આમ વિવિધ પ્રકૃતિવાગ અને ભિન્નભિન્ન રૂપિ તથા શક્તિ વાળા લોકને પુત્રવત્સલ માતા જેટલા જ સ્નેહથી શ્રુતિ માતા મુનિ સદૃશ તન્મ વાળવા વિવિધ પ્રકારે ઉપદેશ આપે છે અને સાધનો બતાવે છે આ ઉપદેશનો ક્રમ વિચારતા જીવે પ્રમાણે જોવામાં આવે છે —

જ્ઞાનમય્યા અને તત્ત્વજ્ઞાન એ જ ઉપનિષદોનો મુખ્ય વિષય છે મુખ્યતઃ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ તેમાં કરવામાં આવ્યો છે. સામાન્ય કોટિના મનુષ્યોને આ ઉપદેશ એકદમ સમગ્ર નહિ, તેમ રૂઝે પણ નહિ એ સ્વાભાવિક છે, એટલે એવા વર્ગને હૃદયેશને સ્વર્ગીય સુખોની લાલચ ઉપનિષદોમાં બતાવવામાં આવી છે સાંસારિક સુખોને મુશળસે સ્વર્ગના સુખો દિવ્ય અને અનન્ત છે સ્વર્ગમાં શોક નથી ભય નથી, રોમ નથી, વૃદ્ધાવસ્થા નથી મૃત્યુ નથી. દિવ્ય અપ્સરાઓ છે દિવ્ય ભોગો છે કેવળ આનન્દ છે આવા દિવ્ય સુખો મેળવવા માટે યજ્ઞ યાગાદિ વૈદિક ધર્મક્રિયાઓ અને પુણ્યકર્મ કરવાની જરૂર બતાવી, કેવળ હિન્દિયધર્મજન્ય સ્વાર્થોદ્યત્ત ન ગાગતાં દુવા તંબાવ જેવા જળા શયા, ધર્મશાળા ઔષધશાળા, પાઠશાળા, અન્તાયાયનો જેવા આત્મમ-રથાનો વગેરે દાન દયાના પરમાર્થી સત્કર્મો કરવાનું ઉપદેશવામાં આવ્યું છે બારી સ્વર્ગીય સુખો મેળવવા માટે તાત્કાલિક સુખનો ભોમ આપતા આવી રીતે ક્રમે ક્રમે ગાંખાય છે અને ચિત્ત ઉપરથી મહિન સરકારો ફર થતા જઈ આત્મ સરકારે પડતા અને જમતા જાય છે શ્રુતિ કહે છે કે પુરૂષ શમમય-અગ્નિજ્ઞાનો બનેતો છે, જેની એની શમતા હોય છે, તેનો એનો સહય જાવના હોય છે, તેનાં તે કર્મ કરે છે અને જેવાં કર્મ કરે છે તેનું પામે છે એ જેવું કરે છે જેવું આચરે છે તેનો તે થાય છે, પુણ્યકર્મ વડે પુણ્યશાળા બને છે, પાપ-કર્મ વડે પાપી થાય છે. એટલે જેવું વારીએ તેવું લગ્નીએ અને જેવું રીંછીએ તેવું પામીએ

(અપૂર્ણ)

—: મૃત્યુ વિજયી વીર:—

લેખક:-શ્રી તલિન મ. લટ્ટ એમ. એ.

અ'ક પહેલો

દ્રશ્ય ૧ લું

વસિષ્ઠ ઋષિનો આશ્રમ

માતાગાલ

(વસિષ્ઠ ગુરુ તથા શિષ્ય વાત્સામન)

વસિષ્ઠ:- (સંધ્યા પછી પ્રાર્થના કરતા) હે પરમાત્મન ! આજના મંત્રણ પ્રભાતે આપના ચરણુકમલોમાં હું પ્રણામ કરું છું. હે નાથ !

આપની પરમજ્યોતિ હમારી મતિમાં પ્રકાશીત હે પિતા ! ભક્તો મા સદામય, તમસો મા જ્યોતિર્ગમય, મૃત્યોર્મા અમૃતં ગમય । ॐ શાન્તિઃ

શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

(વા-સાપનને ઉદ્દેશીને)

એટા ! ગર્હ કાલે તને કહ્યું હતું તેટલું તૈયાર કર્યું છે ને ? આજે આપણે મહામુનિ ઉદ્ધાવકને ત્યાં જવાનું છે.

વાત્સાયન - હા ગુરુદેવ ! આપની આજ્ઞા મુજબ સધળું તૈયાર છે, પણ એ ઉદ્ધાવક મુનિ કોણ ?

વસિષ્ઠ કેમ ! તે એમનું નામ નથી સાંભળ્યું ? એઓ ભારત-વર્ષના તમામ તત્ત્વવેત્તાઓમાં સૌથી મોખરે છે. એઓ મહાન દૃષ્ટા છે.

વાત્સાયન - તો તો એ મહાભાગના દર્શનથી આપણે પવિત્ર થઈશું. પણ ગુરુદેવ ! એમને ત્યાં શું છે કે આપણે ત્યાં જઈએ છીએ ?

વસિષ્ઠ - એઓ વિશ્વજિત્ત યજ્ઞ કરે છે એ યજ્ઞમાં મારે આચાર્ય થવાનું છે

વાત્સાયન - વિશ્વજિત્ત યજ્ઞ ? ! ભગવેન ! એ તો નવો યજ્ઞ સાંભળ્યો ! એની વિશેષતા શી છે ?

વસિષ્ઠ - એટા ! એ એક મહાન યજ્ઞ છે. કરનારે એમાં પોતાનું જડ-એવન તમામ દ્રવ્ય દાન તરીકે ઈર્ષ દેવાનું હોય છે. એટા ! મમતાની દબલટ આતે તોડી નાંખવાનો એ પ્રયોગ છે.

વાત્સાયન - તો તો એ ઋષિજીને ધન્ય છે જે દાન દ્વારા જીવનને ઉગ્મજે તે પ્રજામાં યોગ્ય છે

વસિષ્ઠ - એમાં શો રહ ? દાન દેવું એ ઈશ્વરીય મુલ્ય છે; તો ચાલો એના ! આપણે પ્રત્યાન કરીએ.

વાત્સાયન - જેવી આજ્ઞા, ગુરુદેવ

(બન્ને જાય છે.)

દરય ખીજી

ઉદ્ધાવક ઋષિનો આશ્રમ

યજ્ઞનો ઉદ્ધાવક દિવસ

(ઉદ્ધાવક = નચિકેતાના પિતા તથા ગર્ભાચાર્ય = નચિકેતાના મામા)

ગર્ગ:-મુનિશ્ર ! ઇશ્વરકૃપાથી આજે યસ પૂરો થશે. એ અગે દાનની હવે યાદી કરી નાંખવી જોઈએ.

ઉદાસક:-ગર્ગશ્ર ! દાનની યાદી કેવી ? જ્યાં અધુ જ દેવાનું હતું ત્યાં વળી યાદી શી ? પસંદગી શી ?

ગર્ગ:-એ ભાવના તો યોગ્ય છે; પણ મુનિશ્ર ! દાનમાં પણ વિવેક જોઈએ ને ! આપ કાંઈ એકલા થોડા જ છો ? આપને પુત્રો છે, પરિવાર છે, તેમનો પણ અધુ દેતાં વિચાર કરવો જોઈએ.

ઉદાસક:-ગર્ગશ્ર ! પણ મારી તો પ્રતિજ્ઞા છે કે સર્વસ્વનું દાન કરું.

ગર્ગ:-આપની પ્રતિજ્ઞા ભલે હોય ! પણ તેથી આપણે આંધળા કેમ થઈએ ! વ્યવહાર પણ સાધવો જોઈએ. હજી નચિકેતા નાનો છે. તેને લૂંટાવી દાન દેવામાં વિવેક ક્યાં છે ?

ઉદાસક:-ગર્ગશ્ર ! નચિકેતા પોતાનું નસીય લઈને નહીં આવ્યો હોય ? ! મારે તેની શી ચિંતા ! તેની ચિંતા તો ભગવાનને સોંપી દીધી છે.

ગર્ગશ્ર:-મુનિશ્ર ! આપની બાળતમાં આપ દરેક રીતે જ મુખ્ય ત્યાર છો; આ તો મને જે લાગ્યું તે મેં કહ્યું. હું તો વ્યવહાર અને પરમાર્થ બંને સચવાય એ દષ્ટિએ કહું છું, કે આપે આપનાં છોકરાં હોવાનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. સેનારાઓ તો પ્રશંસાના એ જોશ કહી રહી જશે, અને આપ પણ જગો; પાછળની મુઝવણ તો નચિકેતાને જ ને ? અને જે આપ બેટાને લિખારી છોડી ગયા તે આપને બેટો વ્હાણથી પિંડ ન દે ! અને વાંચીએ એટલું લણાય થોડું જ ! જુવો ! મેં તો મારી મતિ આપી. યાત્રો, હું તો યજ્ઞમંડપમાં ગઈ છું (પ્રસ્થાન).

ઉદાસક:- (સ્વગત) ગર્ગશ્ર કહે છે તે પણ ઠીક છે !

નચિકેતાનો પણ મારા ઉપર હક્ક છે. છતાં ધને હું એને લિખારી
છોડીને જાઉં એ શું પાપ નથી ? અને વળી મારે દયાં માગ
પોતાના ઉપયોગ માટે કશું પણ ગમ્ખવું છે ? આથી પ્રતિજ્ઞાને
પણ વાધો નહિ આવે, અને વ્યવહાર પણ સચવાશે. હીક.
(વિચાર કરતા) તો શું કરવું ? સર્વસ્વનો આમ મેં અંતરથી
તો ત્યાગ કર્યો જ છે ને ? પછી શો વાધો ? (કાંઈ નિમ્નચ કરી)
હા. બસ. એમ જ કરું. વ્યવહાર અને પરમાર્થ બન્ને તોપાશે. ચાલ
ત્યારે આજના કામમા પરીવાહ.

(પ્રસ્થાન)

દશમ ત્રીજું ઉદાલકની વનભૂમિ

(કૌટિલ્ય, સૌતેમનસ, વિભાવસુ = (નચિકેતાના આનમિત્રો)

કૌટિલ્ય:—જા જા. એ ડોસાની ભુદ્ધિ તો બહેર મારી મછ છે ?
મારો વાલો તો વિશ્વજિત થઈ કરવા નીકળેલો ?

સૌતેમનસ —પણ હું કયા ઉદાલકના વખાણ કરું છું ? હું
તો યત્નનો મહિમા ગાઉ છું. એ યત્નમા તો બધું આપી દેવું પડે છે
એમ માગ પિતાજી કહેતા હતા !

વિભાવસુ —અને આથી તો કૌટિલ્ય ઉદાલક ઉપર ઉખડ્યો છે !

સૌતેમનસ—પણ યયું શુ તે તો તમે કહેતા જ નથી ! અને
ખિચારા ડોસાને શાને ઝાટકો છે !

વિભાવસુ —યયુ એમ દે ડોસાએ પાગ્ગાપોગમા ન મોકલી રાકાય
એની ગાયો દક્ષિણા માટે કાઢી છે !

સૌતેમનસ—પણ એવી ગાયો પણ શાને ન કાઢે ? જ્યાં બધું જ
આપનારું દેવું ત્યાં એની ગાયો પણ દેવાની જ ને ?

કૈટિલ્ય—એમ હોત તો તો કીક પળ આ તો સારી સારી નચિકેતા માટે રાખી મૂકી છે અને ડોળા જેવી બ્રાહ્મણોને માટે કાઢી છે ।

સૌતેમનસુઃ—એમ છે ।

કૈટિલ્ય—નહિતર શું હું અમરતો કહેતો હતો ५ ડામ્વાની તો મારી બુદ્ધિ નાકી છે । બચ્યા । દાન દેવું મુશ્કેલ છે ।

સૌતેમનસુ—પણ મને ખાતરી છે કે જે નચિકેતા આ વાત મળશે તો તે સત્યાગ્રહ કરશે ।

કૈટિલ્ય—ક્યોં સત્યાગ્રહ ! બચ્યા ! બાપાઓ સાથે સત્યાગ્રહ કરવો સહેલ નથી તો । ને બાપ દેવું મૂકી જવાનો હોય તો તો સત્યાગ્રહ થાય । મિત્રકત મૂકી જાય તો સત્યાગ્રહ તો હૂં રહ્યો પણ જૂઠાગ્રહ પણ લોક લહેતી કરે ।

સૌતેમનસુ—કૈટિલ્ય ! તું નચિકેતાને નથી જાણતો । એ માગ તારા જેવો નથી । સત્તને ખાતર એ પ્રાણુ આપે એવો છે ।

કૈટિલ્ય—બાધા રે બાધા ! પ્રાણુ આપવો સહેલ નથી । લોકોને તો ટેવ પડી છે—જરા કાર્ધ અને એટલે અરકાર્ધ બીકે કે “ એ માટે તો હું પ્રાણુ પાથરીશ. ” બચ્યા ! પ્રાણુ આપવો જે એટલો સહેલો હોત તો દુનિયા આવી ન રહી હોત ।

વિભાવસુ—ને કૈટિલ્ય ! તારા જેવા જ બધા હોત તો દુનિયા આવી જ ન હોત તેવું શું ।

કૈટિલ્ય—તો તમો બધા ઉકાળને ને । આપણે તો દૂકું સમજીએ કે બાપ મિત્રકત આપી જાય તો તે બહુ વહાવો લાગે અને દેવું આપી જાય તો દુરમન જેવો લાગે । આપણે તો સત્યાગ્રહ કે દુગ્રાહ કરશું ન કરીએ । સીરા વારસો લઈ લઈએ.

સૌતેમનસૂ-કૈટિલ્ય । તું તો હંમેશનો જ બડકો છે, જેને મારું કહેવું ખરું પડે છે કે નહીં? નચિકેતા તેના બાપને કેકાણે લાવશે.

કૈટિલ્ય.—તેમ થશે તો નચિકેતાના ચણુમાં મારું માથું ખૂંદશે. પણ હું તો એટલું સમજું કે માયા છોડવી મુશ્કેલ છે, એ હામો મારે એમ નથી । તું નચિકેતાને આ વાત કહ્યે તો ખરો !

વિભાવસુ.—ચાલો ત્યારે આ વાતને આરો કયા ?

કૈટિલ્ય.—ઉદાલકને ત્યાં દૂધપાકમાં.

(બધા હસતા હસતા ગય છે)

દરથ ચોથું

ઉદાલકનો આશ્રમ

નચિકેતા આવેશે છે

નચિકેતા—(સ્વગત) અરે ! સૌતેમનસૂ આ શું કહી ગયો ! પિતાજી પ્રતિસાધી બળદ થવા માંગે છે-? એ કેમ બને ? આપવાનું પણ લીધું એટલે આપવાનું જ ! લાગે છે કે પિતાજીને પુત્ર-મોહ પીડે છે ! મારામાં તેમનો જીવ એટલે છે ! પણ મારો... પુત્રનો આ ટાણે શો ધર્મ ? મને પિતાનો મોહ વહાલો કે પિતાની પ્રતિષ્ઠા ? (વિચાર કરી) મારું બાલહૃદય મને કહે છે કે સત્ય સમક્ષ મોહનાં મૂલ્ય તુચ્છ છે ! (મુંઝાતાં) પણ પિતાજીને મારે આ કડવું સત્ય કહેવું કેવી રીતે ? સીધું કહું તો તેમાં અવિનય છે ! બધાંની વચ્ચે પિતાજીનું માનખંડન કે મારો અવિનય મને ન જાણે ! (વળી મુંઝાતાં) પણ તેમને ક્રોધ તો નહીં થયે ? વિચારતાં) ખરે ! તેમને ખીજ થયે તેથી શું ? પિતાજીની સાચી આખર પ્રતિષ્ઠા પાળવામાં છે ! એ ખાતર મારે સહન કરવું પડશે તો રીશ; પણ સત્યપાલન દ્વારા મારે પિતાનું સાચું તર્પણ કરવું જ

ધટે. (મુંઝાતાં) ત્યારે કરવું શું ? (એકાએક સૂઝતાં) ધન્ય છે પ્રભો ! આપે મને સુંદર ઉપાય સૂઝાડ્યો છે ! ચાલ તે જ અજમાવું અને ભાવિના પુત્રો માટે એક અમર ચીસો પાડું.

(પ્રસ્થાન)

દરય પાંચમું

યજ્ઞશાળા

(દક્ષિણનો વખત; અધા ઋષિઓ બેઠા છે. દર પાંજરાપોળમાં મોકલવા જેવી ગાયો બાંધી છે. ઉદાસક પામે નચિકેતાનું આસન ખાલી છે.)

ઉદાસક:—ગર્ગજી ! જુવોને ! નચિકેતા હજી કેમ નહિ આવ્યો ? એ આવે તો આપણે કામ આગળ ચલાવીએ.

ગર્ગ:—અરે ! એ તો ક્યાંક રમતો હશે. આપ ચલાવોને, બાળક એમાં શું સમજે !

ઉદાસક:—ના ભાઈ ! બાળકના દેખતાં જ આવ્યાં ધર્મદાયોં થવાં ધટે. કેમકે બાળક તો જુવે તેવું કરે !

વસિષ્ઠ:—મુનિજી ઠીક કહે છે. પ્રગતે સાંસ્કારિક શિક્ષણ આવી વખતે જ મળે !

ઉદાસક:—હ્યો ! પેલો આવ્યો. (આવતા નચિકેતાને નોંધને) ચાલ તો બેટા ! મોડું થાય છે.

નચિકેતા:—(પિતાને તથા બેઠેલા ઋષિઓને વંદન કરી) પિતાજી ! હવે અહીં શું થવાનું ?

ઉદાસક:—હવે આપણે આ મહર્ષિઓનો સત્કાર કરવાનો છે. જો બેટા ! હવે તું મુંગો રહેજો હોં; જે થાય તે જોયા કરજો.

નચિકેતા:- (સરળ ભાવે) પણ પિતાજી ! આ યજ્ઞમાં તો બધું આપી દેવાનું ને ! તે બધું અહીં ક્યાં છે ?

ઉદાલક:- (સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરીને) (અસિધ્ધને ઉદ્દેશીને) ઋષિવર્ય ! અલાવો હવે ! દાનસંકલ્પ કરાવો !

નચિકેતા:- (દૃઢ મને) પણ કહેને જાણુજી ! આપણે તો બધું આપી દેવાનું છે ને !

ઉદાલક:- (રહેજા ચિદવાદને) ચાલ એટા ! હવે મૂગો રહે. મેં તને શું કહ્યું હતું ?

નચિકેતા:- (વિનયપૂર્વક) પણ... પણ...

ગર્ગ:- (વચ્ચે જ અટકાવી) એટા ! જો; બધા મોટા એકા હોય ને, ત્યારે જાળકાથી કશું ન બોલાય ! સમજ્યો !

નચિકેતા:- પણ મામાજી ! પિતાજી બોલતા કેમ નથી ? બધામાં તો હું પણ આવી જાઉં ને ? પુત્ર પણ પિતાજીની જ મિલકત છે ને ? ! તો પછી મને કેને આપશે ? હેં જાણુજી !

ઉદાલક:- (ક્રોધથી) હરામખોર ! કેટલી વખત કહ્યું કે, બકવાદ ન કર !

નચિકેતા:- (આંખોમાં આંસુઓ સાથે-દૃઢ મને) પણ પિતાજી ! પ્રેમથી પૂછું છું; કહેને, મહેને કેને આપશે ?

ઉદાલક:- (સંયમ ગુમાવતાં) જા. નીકળ અહીંથી ! હરામખોર ! હું તને મૃત્યુને સોંપું છું.

(સહા સ્તબ્ધ બને છે)

નચિકેતા:- (વિના ગલરાયે) મૃત્યુને ! જેવી આજ્ઞા ! (કહીને પિતાને તથા ઋષિઓને વંદન કરી જતાં જતાં સ્વર્ગત) મોતને દારે ! પિતાજી બન્ને ક્રોધમાં બોલ્યા હોય ! પણ તેમની આજ્ઞા મારે પાળવી

જા બેઠાં છે । હે હૃદય ! પિતાની આરા પાળતાં કેનું અકલ્યાણ થયું છે, કે તારું યશે । એમના આશિષે હું મૃત્યુને પણ વશ કરીશ, એમ મારું તરુણ શ્રદ્ધાથી ભરેલું હૃદય ટહે છે.

(યસશાળામાંથી નચિકેતાનું ગમન. સભા સ્તબ્ધ. ગમગીનીમાં મરાકાર પૂરું થાય છે).

દૃશ્ય છ હું

ઉદ્દાલક, ગર્ગ, નચિકેતા

નચિકેતા:- (પિતાને પ્રણામ કરી) પિતાજી ! શોક ન કરશો. મને આશીર્વાદ દો. હું જાઉં છું.

ગર્ગ:-બેટા ! આ તારો દુરાગ્રહ છે ।

નચિકેતા:- (વિનયથી) ના મામાજી ! આ મારો સત્યાગ્રહ છે. મને કશો કડ નથી ।

ઉદ્દાલક:- (ગળગળા ચમકે) બેટા ! હું કોઈનો માયોં એવું કાળજીભર્યું બોલી ગયો હતો । તે માટે તારી ક્ષમા માગું છું.

નચિકેતા:- (પ્રણામ કરી) પિતાજી ! આવું બોલી મને સરમીંદો ન કરો । હું આપનો પુત્ર છું. હું સાચો પુત્ર ત્યારે જ કે આપને તારું. આપે શિખવ્યું છે કે પિતૃદેવો મવ ॥

ઉદ્દાલક:- (આંસુ લૂછતાં) પણ બેટા ! મને પળીઆં આવ્યાં ।

નચિકેતા:-પિતાજી ! આમ અકળાશો નહીં. જન્મ્યાં તે સૌ જવાનાં જ છે; તો કોઈ વહેલું કે કોઈ મેલું. એમાં શોકને તક નથી । શોક તો આપના બોલ મિથ્યા જાય તેમાં હોયો ધરે ।

ઉદ્દાલક:-બેટા ! તું નહીં માને ? મારું હૃદય પચ્યાતાપથી બળે છે.

નચિકેતા:-પિતાજી ! એમાં પચ્યાતાપ જેવું કશું જ નથી । આપ મને આશીર્વાદ દો જેથી મૃત્યુને પણ હું વશ કરી શકું । આપની

આશીષ કદી મિથ્યા નહીં થાય ।

ઉદાહરક:- (નચિકેતાની દૃઢતા આગળ નમી પડતાં) એટા ! હું
ધગડો બાપ બીજું શું કરી શકું ! જા. જે સત્ય ભગવાનનો તે
આશરો લીધો છે, તે તારું દક્ષણ કરો ! તને મૃત્યુવિજ્યથી વીર બનાવો.

(નચિકેતા બન્નેને પ્રણામી આશીર્વાદ લે છે, અને દૃઢ મને
અદ્રશ્ય બને છે. બંનેની આંખોમાંથી આંસુ સરે છે.)

ઉદાહરક:- (હતાશ થઈને) ગર્ગ ! જેની આશાએ જીવ વળ-
ગાડ્યો તે તો ગયો ! હવે આ જીવનમાં શો રસ !

ગર્ગ:-મુનિજી ! ધીગજ ધરો ! ભગવાન સૌ રૂઝાં વાનાં કરશે.
નચિકેતાએ તમને તો અમર કર્યાં. ચાલો હવે સૂર્યાસ્ત થયો. સાયં-
સંધ્યા કરીએ.

ઉદાહરક:- (નિશ્વાસ નાંખી) હાં ! ચાલો, સૂર્યાસ્ત થયો !-આકા-
શમાં અને જીવનમાં.

(બન્ને ગાય છે, પડદો પડે છે)

પ્રથમ અંક સમાપ્ત

(અપૂર્ણ)

ઐ ચિત્રો અને ચિંતન

લેખક:-શ્રી. રમેશનાથ રંગનાથ ગૌતમ બી. એ.

પ્રભાતનો પહોર હતો. દૂર દૂરથી સંગીતનો અસ્પષ્ટ અવાજ આવ્યો. ધીરે ધીરે એ સંગીતરવ વધારે મોટો અને સ્પષ્ટ થતો ગયો. સ્ત્રીનેમાની જાહેરાતની ગાડી આવતી હતી, તેમાંથી એ ગીતધ્વનિના એક ઉભરાતા હતા. છોકરાં અને મોટાં પણ તરત જાગ્યાં હોવાનું.

જે ગીત એ વાહનમાં વાગતું હતું તેની હલક મીઠી અને જાણીતી હતી. ગાડી વધારે સમીપ આવતાં એ વધારે સ્પષ્ટ સંભળાયું:

“ હસ લે, હસ લે, જી ભર ભર કર હસ લે !...”

એની સાથે છોકરાં પણ આનંદથી હસવા અને ગાવા લાગ્યાં; ગુસ્સો કરીને તેમને કોઈ ફાઇ વાર રડાવતાં મોટેરાં તરફ અર્થભર્યા કટાક્ષથી ચાળા કરતાં ગાવા લાગ્યાં—“ હસ લે, જી ભર ભર કર હસ લે ! ”

બધાં જ દરમાં. ગાડી માવ પાસે આવી. એ ગીતના ગુંજને આખી સડકને ગજવી મૂકી.

ઘડીભગ સૌને ઉગ્ર થયો. પણ લાઈએન માદી છોડીને લઈ ગયા, અને બધા પાછા પોતપોતાની પ્રવૃત્તિમાં તસ્વીન ચર્ચ ગયા.

લગ્નો ઉઠ્યા ગયા, બીજો દિવસે જન્મણ થયું. બહા-ગામથી લાઈ-એન આવી પહોંચ્યા, કોઈએ પૂછ્યું, “ લાણી કયા ? ”

“ લાણીને અમદાવાદ સાગવાર મારે રાખવી પડી છે. ” શાંતિથી ઉત્તર મળ્યો.

“ હાસ્તો, હીક ક્યું, આ જેવડા લગ્નની ધાધલમાં એ મિચારીને લાવ કોણ પૂછત ”

“ તેથી સ્તો ”

એન પગતે બેઠી હસ્તે મુખડે, ગભીર નયને એ જમી જન્મણ પછી લાડુ બધા બેગા થયા એકે પૂછ્યું, “ હવે કહો. લાણીને કેમ છે ? અને ત્યાં રાખી છે ? દવા કેની ચાલે છે ? ”

એનનું મોં પડી ગયું એણે આડું જોઈ લીધું. એની સાથે જનાર લાઈએ ધીમેથી ઉત્તર આપ્યો. “ લાણીને બહુ જ સારું છે હવે એને ફરી માદી પડવાનો ભય જ નથી લાણીને મૂકી છે ભગવાનને ત્યાં, અને દવા ચાલે છે દૈવી ”

અહીં લગ્ન થતા હતા-ત્યાં લાણી જતી હતી પ્રભુને દરબાર અને બેનડીઓના લગ્નમાં ગમે કોઈનું વદન મધાન થયા વારે આવે, તેથી ચીગતે દૈયે, હસ્તે ચહેરે માતા પગતમાં જમી એ છોડી એનું પહેલું સંતાન હતી.

એજ સંસારનો એ ક્રમ, જીવનનો રોજનો નહ, એ જ હૃદય

x

x

x

સંસારના દહાવા કહો કે જીવનકલહ, જે કહો, તે આજ, જેના બે નિર્દય પાંખડાની બી સમા માનવમાત્ર સદૈવ પીસાનું, તરફડતું રહે છે,

જેમાંથી છૂટવાની ચાવી હાથમાં હોવા છતાં છૂટાતું નથી, છટવું સૂઝતું નથી, તે એજ દુઃહની સૂઝી. એ ચાવી, તે ચિત્તની સમતા. અને એ સમતા કેમ કરીને આવે ?

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।

तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥

“ જે બધે મને જ દેખે છે, અને બધું મારામાં જ પેખે છે, તેનો હું મટતો નથી, અને મારો તે મટતો નથી. ”

એવી જેની દષ્ટિ હોય, તેને સુખ-દુઃખ, ગમતું-અગમ્ય, આનંદદાયક-દુઃખદાયક, એવો ભેદ કેવી રીતે ગ્રહે ? ભગવાન એક સ્થળે ગમતો અને બીજે અણગમતો, એ કેમ બને ?

અને એ વાત ગળે ઉતરી, એટલે સમત્વ યોગ ઉચ્ચત વાળા યોગનો કીમિયો મૂઠીમાં આવ્યો જ સમજવો.

કેવું સરળ અને સહેલું...કેવું વિઠટ અને દુઃપ્રાપ્ય !

પણ એ તો ધોક્ક ખમે તે ગોળ ખાય; ઠાંટા સમારે તે શુદ્ધાખ મેળવે; ઠસરત કરે તે પહેલવાન થાય. સમજવા છતાં આ આચરવું કેટલું આકર્ષ છે ! કોઈ કહેશે. આ તો ધર્મની વાત થઈ; તેમાં આટલી અકળામણ શી ? પરંતુ ધર્મ એટલે કર્તવ્ય, કર્તવ્ય એટલે જે કરવાનું જ છે તે, એ ન કરીએ તો પછી એ ધર્મ મટી જાય. “ ધર્મ ” રહે જ નહિ. સૌ કોઈએ આ “ કાર્ય ” ને “ કર્તવ્ય ” બમ્બવવાનું છે. જેનામાં જેટલી માણસાઈ, તેટલા પ્રમાણમાં તે મહેનત કરે. કોઈને એ દામ વધારે વિઠટ લાગે અને કોઈને આછું, કોઈને સફળતા વહેલી મળે અને કોઈને મોડી, એ સંસ્કારની વાત થઈ; પણ પ્રયત્નનો દક્ક તો સર્વ કોઈને છે. એ પ્રયત્ન કોઈ બોલી બતાવીને કરે, કોઈ મનમાં જ સમજીને કરે, અને કોઈ સુસ્પષ્ટ રીતે સમન્યા વિના, છતાં કેવળ સંસ્કારબળે સ્વભાવથી કરે; ગમે તે નામે કે રૂપે, પણ પ્રત્યેક

જોઈએ ? પ્રભુનું નામ લેતાં અને ઝૂ નો જપ જપતાં શા માટે નહીં ન ઓળંગી જવી ? તેમની શ્રદ્ધા મેરુ જેવી અચળ હતી. ખીજો દિવસે ઝૂંકારનો ગુંજારવ કરતાં ગોરમકન્યાઓ, જાણે પારદર્શક મંગેભરમર ઉપર નિર્ભયપણે ચાલી જતી હોય તેમ, નદીનાં અગાધ નીર ઓળંગી ગઈ. આ પ્રમાણે દરરોજ તેઓ રમતાં રમતાં, પ્રભુમય બની, પ્રભુના નામમાં મગ્ન બની, નદી ઓળંગવા લાગી.

એકાદ માસ પસાર થયા પછી તેમને લાગ્યું કે તેઓ પેલા પંડિતજીના કેટલાં આભારી છે કે જેના શાસ્ત્રવચનના બોધથી તેઓ દરરોજ હોડીના પેસા બચાવી શકતાં હતાં ! પંડિતજીને તેમણે એક દિવસે લોજન માટે આમંત્રણ આપ્યું; પંડિતજીએ કૃપાં દાખવી આમંત્રણ સ્વીકાર્યું. એક કન્યા પંડિતજીને તેડવા આવી, અને ચાલતાં ચાલતાં નદી આવી, એટલે કન્યા તો સડસડાટ, હૃદયમાં ઝૂંતું રટણ કરતી, નદી પાર કરી ગઈ. કન્યા પેલે પાર અને પંડિતજી આ પાર થોડીવારમાં, કન્યા પાછી આ કાંઠે આવી અને પંડિતજીને પૂછ્યું. “ તમે શા માટે ઢીલ કરો છો ? ”

“હું હોડીની શહ બેઠું છું” પંડિતજી બોલ્યા. “હોડીવાળો પેલે પાર મૂકી જાય ત્યારે જ નદી ઓળંગી શકાય ને ? ”

કન્યા વિરમય પામી બોલી. “વાહ ! પંડિતજી, તમે તો અમને નદી પાર કરતાં શીખવ્યું છે અને અમારો દરરોજનો હોડીનો ખર્ચ બચાવ્યો છે, અને તમે જ વળી શું આમ નહોં છો ? અમને તો જિંદગીભરતું નદી પાર કરવાનું સુખ મળ્યું છે. તમે કાં મારી માથે આવતાં અચકાઓ છો ? હું

તો-પેલે પાર, કોઈ પણ જાતના ભય વિના, હાનિ વિના, તમારા અમૂલ્ય શાસ્ત્રવચનના શિક્ષણથી ચાલી જાઉં છું. તમે પોતે પણ જરૂર મારી માફક પેલે પાર મારી માથે આવી શકશો ”

પંડિતજીએ પૂછ્યું “ કયા એવા શાસ્ત્રવચનથી તમને આ અમત્કાર માપડયો છે ? ”

ગોરસ કન્યાએ, ડાબી બાજુના ગળાકાર સમા ન્ધરે, હૃદયમાં ઉતારેલા, શાસ્ત્ર-વચનનું પુનરાવર્તન કરી બતાવ્યું

પંડિતજી સમજ્યા અને બોલ્યા “ ઠીક, પ્રભુના નામ ઉપી અદ્રશ્ય હોડી દ્વારા તમે આ મહાન નદીને પાર કરી જાઓ છો, એમને ? ”

માથે ભલેલા ગૃહસ્થોને પંડિતજીએ કહ્યું “ પ્રભુના નામમા શ્રદ્ધા રાખી નદી પાર કરવાની કોશિષ હું આ બાલિકા માથે કરવા તો જાઉં છું, પણ જો હું ડૂબવા લાગું તો મારી કમરે બાંધેલું આ દોરડું તમે પકડી રાખો અને જરૂર જણાતા તેનાથી મને બહાર ખેંચી લેજો ”

પંડિતજીએ નદીમા પ્રયાણ કર્યું પણ થોડા પગલા આગળ જતા જ ડૂબવા લાગ્યા, તેથી તેમને ઘેરડાથી ખેંચી બહાર કાઢવા પડ્યા.

પંડિતજીના જ્ઞાન કે શ્રદ્ધા જીવનવ્યાપી કે જીવંત નહોતા નર્યું જ્ઞાન કે શુષ્ક નિર્જીવ શ્રદ્ધા માનવીને સમાર-આગરમાથી તારી શકતા નથી, મુક્તિ અપાવી શકતા નથી, સમારસાગર પાર કરવા માટે પ્રભુના નામઉપી નાખને ધારણ કર્યા પછી, મનમા સદેહ કે ગતિ જરાપણ ન રહેવા જોઈએ.

વિશુદ્ધ હૃદયની પરમ શ્રદ્ધાથી ઉચ્ચારાતો ઝંકાર નાવ જતી માનવીને સંસારસાગરમાંથી, ચેલે પાર ઉતારી દે છે; પણ તેમાં જરા પણ-લવલેશ શંકા રહે તો સંસારની ધૂમરીઓમાં ઘેરાયા વિના છૂટકે જ નથી.

જ્યારે પ્રભુમાં-પોતામાં રહેલા પ્રભુત્વમાં જીવન્ત શ્રદ્ધા જીભી થાય, ત્યારે જ જગત જીતાય છે અને ભવસાગર પાર થાય છે. જગતને પોતામાં સમાવી દેવું એટલે જગતને જીતવું, સાગરની અંજલિ કરી જવી એટલે સંસારને પાર કરી જવો. પોતામાં રહેલા ખરા સ્વત્વને-પ્રભુત્વને ઓળખ્યા વિના જગત અજ્ઞેય અને સાગર અભેદ જણાય છે, પણ સારાચે પ્રક્ષાંડને પોતામાં સમાવી દીધા પછી શું અજ્ઞેય કે શું અભેદ ?

ખોધ:-પરમાત્મામાં અને પોતામાં રહેલી પ્રભુતામાં સંશયરહિત જીવન્ત શ્રદ્ધા માનવીનો ખરો ધર્મ છે. આવી પરમ શ્રદ્ધા માનવીને જગતનો વિજેતા અને સંસારનો સ્વામી બનાવે છે.

[૧૮]

પ્રશ્નભાવ

“ ગુરુ-શિષ્ય ”

આત્મસાક્ષાત્કારની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની કક્ષાએ પહોંચેલા એક પરમહંસને ચરણે, કોઈ ગિજ્ઞાત્રુ શિષ્ય, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે આવી રહ્યો. એકાદ વર્ષ પછી જ્યારે શિષ્ય વિદાય થતો હતો, ત્યારે ગુરુચરણે સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરવા લાગ્યો. શરૂએ સ્મિત વહને તેને જીભો કયો અને કહ્યું: “ પ્રિય બેટા, તારામાં જે જ્ઞાનનો દીપ પ્રગટાયો તેણે તે હવે પ્રગટયો

નથી, તારે હલુ ઘણું મેળવવાનું બાકી છે. થોડા વધારે દિવસ રોકાઈ જા, ”

શિષ્ય ગુરૂની પવિત્ર છાયામાં દિવસો પસાર કરવા લાગ્યો, અને દિનપ્રતિદિન બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રેરણા વિશેષ ને વિશેષ મેળવવા લાગ્યો. તેનું હૃદય પ્રભુમય, બ્રહ્મમય થવા લાગ્યું. તેનું સારું થે જીવન બ્રહ્મસ્વરૂપમાં પરિણમવા લાગ્યું. તે ગુરૂને છોડીને જાય છે, પણ ગુરૂ તરીકે કે શિષ્ય તરીકે-તેના જ્ઞાન વિના તે જાય છે. વિશાળ અવનીના પટ પર, બ્રહ્મભાવે અને બ્રહ્મસ્વરૂપે સારું થે બ્રહ્માંડ પોતામાં સમાયેલું તે જોઈ શકે છે, અનુભવી શકે છે. જ્યારે સમસ્ત બ્રહ્માંડના અણુઓ અને પરમાણુઓએ પોતાને વસેલો જુઓ છે, ત્યારે તેને પ્રયાણ શું કે આગમન શું ? તમે જે જગ્યાએ નથી તે જગ્યાએ તમે જઈ શકો, પણ જ્યારે તમે તમારા સ્વરૂપને સાચાં બ્રહ્માંડમાં વ્યાપ્ત થયેલું અનુભવી શકો, આત્માના લેહલાવને ભૂલી જઈ, અલેહ ભાવે પરમાત્મા અને બ્રહ્માંડ સાથે એકરૂપ થઈ જાઓ, ત્યારે ગુરૂ કેણું ને શિષ્ય કેણું ? પ્રયાણ ક્યાં અને આગમન ક્યાં ?

શિષ્યને સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન-બ્રહ્મભાવ-જાગૃત થયેલ અને પરિણામે ગુરૂચરણે સાષ્ટાંગ પ્રણામના બાહ્ય આચારની જરૂર ન રહી. તે પોતે જ બ્રહ્મમય અને બ્રહ્મસ્વરૂપે હતો. ગુરૂ તેનાથી જુદા નહોતા, પ્રયાણ અને આગમન તેને મન શૂન્ય હતાં, કારણ કે સ્થળ અને કાળની મર્યાદાથી તે પર હતો. શિષ્યને આ કક્ષાએ પહોંચેલો જોઈ ગુરૂને સંતોષ થયો. શિષ્ય અને ગુરૂ, જે વ્યક્તિ જુદી છે, તેવા

લેદલાવનો ત્યાં સંપૂર્ણ લોપ થઈ ગયેલો. આભાર કે ઋણની લાગણીને ત્યાં સ્થાન નહોતું. માન અપમાન, આભાર કે ઋણ બેની વચ્ચે હોઈ શકે, પણ જ્યાં દ્વૈતનું અદ્વૈત હિલું થાય ત્યાં દ્વૈતલાવનાં પ્રતીકો પણ આપોઆપ વિરાજન પામે.

શુરુજી બ્રહ્મકક્ષાએ અરેખર પહોંચેલા, એટલે જ્યારે શિષ્ય તેમના ચરણોમાં આભાર અને ઋણની લાગણી હળવી કરવા લાગ્યો, ત્યારે તેમને, તેમના સ્વરૂપને, તેમના સ્વત્વને તેમના બ્રહ્મલાવને હલકાં પાડવામાં આવતાં હોય એમ જણાયું; “હું, કાંઈ, આ મર્યાદિત દેહમાં પુરાયેલો, જકડાયેલો નથી, હું માત્ર આ શરીર કે દેહ નથી. હું આખું બ્રહ્માંડ છું, હું તમારામાં છું અને તમારામાં મારા સ્વરૂપને ઓળખી, તેને માન આપો.” આ પરમાત્મલાવની કક્ષા પ્રાપ્ત કર્યા પછી માનવી, માનવી મટી બ્રહ્મ બને છે, બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર વ્યાપક બને છે, બ્રહ્માંડને પોતામાં સમાવી દે છે, પોતે બ્રહ્માંડમાં વિહીન થઈ જાય છે. લેદલાવના અલાવમાં અને અલેદલાવના અવિર્ભાવમાં વિનિમયને સ્થાન નથી. વિનિમય એટલે દ્વૈત. અદ્વૈતને શું લેવું ને શું દેવું? કેને આપવું અને કેની પાસેથી લેવું? આવા બ્રહ્મસ્વરૂપ માનવીને માનાપમાનસમોભૂત્વા લામાલામજયાજયૌ, છવનતું—બડકે બ્રહ્મનું નક્કર સત્ય હોય છે.

બોધ:—બ્રહ્મલાવે અદ્વૈતમાં રાચતા માનવીને સારા ચે
 ૧ પ્રતીતિ પોતામાં થાય છે તે બ્રહ્મસ્વરૂપે બ્રહ્માંડમાં સર્વવ્યાપક બને છે અને બ્રહ્માંડ સાથે એકરૂપતા સાધે છે, કરૂપ બની જાય છે.

(અપૂર્ણ)

સાધન-ચતુષ્ટય

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક:-શ્રી. પ્રાણલાલ પ્ર. બક્ષી બી. એસમી.

ને ૮ અલ્પ કરવું જોઈએ. સૃષ્ટિના ગૂઢ અને અચલ નિયમોનો પૂરે-પૂરો અભ્યાસ કરવો જોઈએ, અને તે નિયમોનું જ્ઞાન થાય, ત્યારે સાધકે પોતાનું જીવન નિયમોને અનુકૂળ બનાવવું જોઈએ. અને તેમાં પણ વ્યાવહારિક જ્ઞાન અને વિવેકબુદ્ધિનો ઝરોઝર ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

એ સિવાય સાધકે મહત્ત્વની અને બિન-મહત્ત્વની વસ્તુઓ અને બાબતો વચ્ચે વિવેક કરવો જોઈએ. જ્યાં ખરાંખાટાંની વાત હોય કે, જ્યાં ન્યાય અને અન્યાયનો પ્રશ્ન હોય ત્યાં ખડકની માફક સ્થિર રહેવું, અને સત્યનો માર્ગ અલ્પ કરવો. અને જ્યાં બિનમહત્ત્વની વાત હોય, ત્યાં બીજાઓ કરે તે માન્ય રાખવું. કેમકે સાધકે હમેશાં નમ્ર, માયાળુ, ન્યાયપ્રિય, અને બીજાઓની ઈચ્છાને માન આપનારું વર્તન રાખવું જોઈએ. અને જેવા પ્રકારની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની પોતાને

જરૂર હોય, તેવી સપૂર્ણ સ્વતંત્રતા બીજાએને પણ આપવી જોઈએ

નાના મોઝા કાર્યો કરવામા પણ વિવેક કંવાની આવશ્યકતા છે જે કામ મોટું દેખાતું હોય અને જેને જગત સાર કામ કહેતું હોય, તેવા કામ કરતા એક ન્હાનું કામ કે જે ગુરુદેવના કાર્યમા સીધી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે તેનું હોય, તે કામ ઘણું જ ઉત્તમ અને કરવા લાયક છે એ રીતે ઉપયોગી અને નિરુપયોગી કામ પરત્વે પણ સાધકે નિર્ણય કરવો જોઈએ. ગરીબ ભૂખે મરતા લોકોને ખાવાનું આપવું તે સાર, ઉમદા અને હિતકર કાર્ય છે પણ તેના કરતા, તેઓના જીવાત્માનું જ્ઞાનથી પોષણ કરવું, તે વિશેષ ઉમદા અને હિતકર કાર્ય છે. દેહનું પોષણ તો કાર્ષપણ શ્રીમત મનુષ્ય કરી શકશે, પણ જીવાત્માનું પોષણ તો માત્ર જ્ઞાની પુરૂષ જ કરી શકે. મારે સાધકને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તો બીજા લોકોને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામા સહાયતા કરવી તે તેનો પરમ ધર્મ છે.

મુમુક્ષુ સાધક ગમે તેવો વિદ્વાન અને બુદ્ધિશાળી હશે તો પણ આ પગમપદના માર્ગ પર તેને ઘણું ઘણું શિખવાનું અને જાણવાનું બાકી રહે છે. એટલું બધું શિખવાનું છે કે, તેમા વિવેકની જરૂરીઆત છે. તેથી સાધકે પ્રથમ શિખવા લાયક શું છે, તેનો લક્ષપૂર્વક નિર્ણય કરવો જોઈએ. સઘળું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અને મનુષ્ય તરીકેની પૂર્ણતા મેળવી જન-મુક્ત થવું તે આવશ્યક છે અને સાધકને એક દિવસ સપૂર્ણ જ્ઞાન અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે પરંતુ જેમ જેમ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થતી જાય તેમ તેમ તે જ્ઞાન સૌથી વધારે ઉપયોગી નિવડે તેવી પસંદગી કરવી જોઈએ. પરમાત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ તેમ જ પ્રેમસ્વરૂપ છે, અને જેમ જેમ સાધકમા જ્ઞાન અને પ્રેમનું પ્રાપ્ત્ય વધતું જશે, તેમ તેમ તેનામા દેવીભાવ પણ વધારે પ્રકટ થતો જશે, મારે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. તે અભ્યાસ એવા પદાર્થો હોવો જોઈએ કે જે બીજા લોકોને

સહાય કરવામાં સાધકને ઉપયોગી થાય.

સાધકે સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે પણ વિવેક કરવાનો છે. તેણે મન, વાણી અને કર્મ એ દરેકમાં સત્યપરાયણ થવું જોઈએ. પ્રથમ સત્ય વિચાર કરતાં શિખવું જોઈએ, પણ કામ કંઈ સહેલું નથી. કારણ કે આ દુનિયામાં ઘણા ખોટા વિચારો તથા ઘણા મૂર્ખાઈ ભરેલા વહેમો છે. તેનો જે મનુષ્ય દાસ બની જાય છે, તેનાથી પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકાતી નથી. તેથી ઘણા લોકો અમુક વિચાર ધરાવે છે, અથવા તો મેંકડો વગેરેથી તે વિચાર મનાતો આવ્યો છે, અથવા મનુષ્યો જેને પવિત્ર માને તેવા પુસ્તકમાં તે વિચાર દર્શાવેલો હોય, એટલા ઉપરથી સાધકે અમુક વિચાર ધરાવવો જોઈએ, એવું રિવાજ કે ઉદ્દિનું બંધન નહિ જોઈએ; પરંતુ તે બાબતનો સાધકે પોતે વિચાર કરી તે યુક્તિયુક્ત અને વાજબી જણાય તો જ તેને વિવેકની કસોટીએ કસીને ગ્રહણ કરવો જોઈએ. એટલું ખાસ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે, કદાચ હમરો મનુષ્યો અમુક બાબતમાં એકમન થતા હોય, પરંતુ તે બાબત વિષે તેઓ કંઈ પણ જાણતા ન હોય અગર અનુભવ ધરાવતા ન હોય તો તેમનો અભિપ્રાય કશી કીમતનો નથી. એટલા માટે મુમુક્ષુ-સાધકે દરેક બાબત પોતાની મેજે જ સમજી વિવેકપૂર્વક નિર્ણય કરવો જોઈએ. કારણ કે રૂઢિબદ્ધ વિચારો અને વહેમોનો જગતમાં વિસ્તાર વધવાથી મોટો અનર્થ પેદા થયો છે. તે એક બંધન છે અને તેથી સાધકે તેમાંથી તદ્દન મુક્ત રહેવું જોઈએ.

વળી બીજા લોકોને માટે પોતે જાણ્યા સિવાય એકદમ અભિપ્રાય કે મત બાંધવામાં વિવેક કરવાની જરૂર છે. દરેક જીવાત્માને પોતાની જ મુશ્કેલીઓ વળગેલી હોય છે, અને તેના સઘળા વિચારો મુખ્યત્વે કરીને પોતાને જ લગતા હોય છે, તેથી કોઈ મનુષ્ય-સાધકની સાથે કોઈથી વાત કરે તો તે સાધકને ધિષ્ટારે છે, અથવા તો તેનું દિલ

દુભાવવા ઈચ્છે છે, એવું એકદમ માની બેસવું નહિ

મુમુક્ષુ સાધકે પ્રેતાની વિવેકશક્તિ એટલી હદ સુધી કેળવવી કે તેનું દરેક વર્તન, આચરણ અને વિચારો ગુરુદેવની અનુમતિને પાત્ર થાય વાણી અને વર્તન એકઠું ગી હોવા જોઈએ કહેવું કંઈને કરવું કંઈ એમ નહિ વાણીમાં સત્યતા, પ્રિયતા અને મૃદુતા હોવા જોઈએ આચરણ પણ શુદ્ધ અને સત્યથી રંગાયેલું હોવું જોઈએ અદ્વ અને બહાગ એક સંગ્રહ દેખાવું જોઈએ. અર્થાત્ સાધકનું વર્તન વિવેકથી ભરેલું હોવું જોઈએ તેની અદરથી વિવેકની પ્રતિભા પડવી જોઈએ.

સ્વાર્થી અને નિસ્વાર્થી કામો વચ્ચે વિવેક કરવો જોઈએ. સ્વાર્થનો અથવા અહ પણનો ધીમે ધીમે નાશ કરવામાં આવે તો પણ તેની જગ્યા ધણી જ ઊડી હોય છે તેથી તે ક્યારેય અકુરિત ન થાય, તેની સાધકે સદૈવ કાળજી રાખવી જોઈએ. અહ ભાવનો નાશ થયા વિના સાધકને આગમના પરમથિયા પર નડવાનું કામ ધણી જ મુશ્કેલ થઈ પડે છે માટે હ મેં આ વિવેકનું સાધન બગાડર જીવનમાં ઉતારી સાધકે આગમ વધવાનું છે

છેલ્લે એક વાત ખામ લક્ષમાં નાખવા જેવી છે તે એ કે, ઉપરથી કાંઈ પણ મનુષ્ય ગમે તેવો દુષ્ટ અને પાપી દેખાતો હોય, અથવા કાંઈ વસ્તુ બહારથી ગમે તેરી ખગલ દેખાતી હોય તો પણ દરેક પ્રાણી અને પદાર્થમાં બ્યાપી ગ્રહેલા પરમાત્માને ઓગળી કાઢતા સાધકે શીખવું જોઈએ આત્મભાવ દરેક મનુષ્યમાં સમાનભાવે રહેલો છે. તે દ્વારા સાધક બીજા મનુષ્ય બધુઓને સદાય કરી શકશે બીજાં મનુષ્યોમાં એક જ આત્મા પ્રગટે છે તે દિવ્ય અશને જામત કરતા, તેમજ તે વાનનુ બીજાઓમાં ભાન કરાવવાનું શીખવું જોઈએ.

[૨] વૈરાગ્ય

આ જગતમાં એવાં ઘણાં મનુષ્યો છે કે, જેઓને વૈરાગ્ય સાધન ધણું કઠિન જણાય છે. કારણ કે તેમને તો એમ જ જણાય છે કે, વાસનાઓ અને લાગણીઓ એ જ તેમનું ખરું જીવન છે. જે કદી તેમની ખાસ વાસનાઓને અર્થાત્ જુદી જુદી વસ્તુઓ તરફના તેમના રાગદ્વેષને તેમની પાસેથી લઈ લેવામાં આવે તો, જાણે તેઓ જીવન-રહિત અને હતાશ થઈ ગયાં હોય તેવું તેઓને જણાય છે. તેઓનું સર્વસ્વ હણાઈ ગયું હોય તેવું લાગે થાય છે અને તેમનો મન અને ઈન્દ્રિય-મૂલક વિષયાનંદ કિછો અને નીરસ બની જાય છે. પરંતુ સાધકને એકાદ વખત પ્રેમાનંદની, અથવા હૃદયનાં સ્વચ્છ માનસસર પર આત્માનંદની ઝલક લાગી જાય તો, તેની સર્વ પ્રકારની વાસનાઓની ઝંખી અને સંશયો નિર્મૂળ થઈ જાય । જ્યારે સાધકને આવી મનની એકાગ્ર સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે જ હૃદયમાં ગુરૂદેવનાં કે નિજ સ્વરૂપનાં અથવા પ્રેમીને પ્રભુનાં દર્શન થાય. આ પવિત્ર દર્શનના પ્રકાશમાં સર્વ પ્રકારની આશા તૃષ્ણા અને વાસનાઓનો લય ધર્ષ જાય છે. માત્ર એક જ શુભ ઈચ્છા બાકી રહે છે, અને તે શ્રી ગુરૂદેવના જેવી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાની. સાધક ગુરૂદેવના સમાગમમાં આવવાને ભાગ્યશાળી ધાય તે પહેલાં પણ જે તે ધારે તો વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને વાસના રહિત થઈ શકે છે.

વિવેકના સાધનથી એટલું તો સાધ્ય થવું જ નોઈએ કે, સર્વ પ્રકારના વૈભવ અને અધિકાર જેવી વસ્તુઓ માટે મનુષ્ય જાતિનો મોટો ભાગ જે લાલસા રાખે છે, તેવી લાલસાનો મોઢ સમૂહો નાશ થવો નોઈએ. અને જ્યારે વૈભવ, તથા અધિકાર વગેરે સંસારના મોહક પદાર્થો કરનાં આત્મ-પરિચય જેવી અમૂલ્ય વસ્તુ વિશેષ મહત્વની છે, એવું માત્ર કદી બતાવવામાં નહીં, પરંતુ હંમેશના જીવ-

નમાં ધડતર થતું જાય, ત્યારે જ વાસનાદ્વાય થવાનું કાર્ય શરૂ થયું એમ સમજી શકાય. કારણ ભગવાન શંકરાચાર્યે વિવેકચૂડામણિમાં અપરોક્ષ અનુભવની આવશ્યકતાના સંબંધમાં કહેલું છે કે:-

ન ગચ્છતિ વિનાપાનં વ્યાધિરોષધશ્ચદ્રુતઃ ।

વિનાઽપરોક્ષાનુભવં વ્રજ્જ શબ્દૈર્ન મુચ્યતે ॥

અર્થાત્-ઓષધનું પાન કર્યા સિવાય, માત્ર ઔષધ શબ્દના કેવળ ઉચ્ચારણ માત્રથી રોગ જતો નથી, એ જ પ્રમાણે અપરોક્ષ અનુભવ કર્યા વિના કેવળ “શ્રવણ શ્રવણ” કહેવાથી કોઈ મુક્ત થઈ શકતું નથી. એટલે કે સાધનની સર્વ સામગ્રી હંમેશનાં જીવનમાં એવી રીતે ઓતપ્રોત થવી જોઈએ કે, જેમાં વાણી, વિચાર અને વર્તનનો સુંદર સુમેળ બનેલો હોય.

કેટલાંક મનુષ્યો એવાં છે કે, જેઓ સાંસારિક વસ્તુઓનો ત્યાગ તો કરે છે, પરંતુ તેમાં તેઓનો હેતુ સ્વર્ગ મેળવવાનો અથવા તો જન્મ-મરણના આવાગમનથી મુક્ત થવાનો જ હોય છે. પણ આવી જાતની બૂઝ સાધકે તો કદી કરવી નહિ. સાધક જે પોતાના અહંભાવને ભૂલી જાય તો પછી, તેનામાં “હું” અર્થાત્ સ્વાર્થપરાયણતાવાળું સંકુચિત-પણું રહે જ નહિ. અને જ્યારે “હું” પણાનો અભાવ થાય તો પછી તે ક્યારે મુક્ત થશે, અથવા કેવા પ્રકારનું સ્વર્ગ મળશે, એવો ખ્યાલ તેના મનમાં આવશે જ નહિ. સાધકે એટલું ખાસ ધ્યાન રાખવું કે, દરેક પ્રકારની સ્વાર્થી કામનાઓ, પછી તે ગમે તે ઉત્તમ હેતુવાળી હોય તો પણ બંધનકારક છે. જ્યાં સુધી સાધક તેવી સ્વાર્થી કામનાઓથી મુક્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી, શુદ્ધિવાદના કાર્યમાં તે પોતાની જાતને સંપૂર્ણ રીતે અર્પણ કરી શકશે નહિ.

જ્યારે સ્વાર્થને લગતી સધળી વાસનાઓનો ક્ષય થાય, ત્યારે સાધકને પોતાના કાર્યનું પરિણામ જોવાની વાસના રહે ખરી? તે કોઈનિ સદાચતા કરવામાં કેટલો ઉપયોગી થયેલ છે, તે જાણવાની આતુરતા

રહે છે. સાધક કદાચ એમ પણ ઇચ્છે છે કે સામો માણસ તેનો ઉપકાર માને અને જાહેરમાં પ્રશંસા કરે. પરંતુ સાધક જો કર્મનો નિયમ જરા-બર સમજ્યો હોય, અને તેનું પરિણામ ચોક્કસ રીતે આવે છે, એવો દૃઢ વિશ્વાસ હોય, તો કોઈ પણ પ્રકારના જાદુવાની આશા રાખ્યા સિવાય સત્યને ખાતર સાધકે સત્ય વર્તન કરવું જોઈએ. સત્ અને અસત વચ્ચેનો દૃઢ ત્રિવેક ઘર્ષ ગયા પછી, અસત વસ્તુઓને લગતી વાસનાઓ અને વૃદ્ધગણો તદ્દન દૂર કરી નાખવાં જોઈએ; એ વૈગમ્યના સાધન વડે બની શકે છે.

કર્મનું કળ મેળવવાની આશા સિવાય સાધકે માત્ર કાર્ય કરવાની ખાતર જ જનસેવાનું કાર્ય કરવું. જનસેવાના કાર્યમાં પોતાની જાતને જૂલી જઈ તેને અર્પણ થઈ ગયા સિવાય એ કાર્ય બની શકે તેવું નથી. માટે સાધકે પોતાની જાતને સેવાધર્મમાં સમર્પણ કરવાથી જ કર્મો બંધનકારક થઈ શકશે નહિ. અને તેને જ નિષ્કામ કર્મ કહેવામાં આવે છે.

સાધનની સંપૂર્ણતા થયા સિવાય રાજયોગના સાધનમાર્ગમાં સાધકે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખવી નહિ. સિદ્ધિઓ મળવાથી ઘણો લાભ થશે એવું જ્યારે ગુરુદેવને જણાશે ત્યારે સાધકને સિદ્ધિઓ અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે. અયોગ્ય સમયે તે પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન કરવાથી ઘણી વખત અતિ ક્રોધ અને સંકટ આવી પડે છે. ઘણી વાર એવો સાધક મોહ ઉત્પન્ન કરનારા દુષ્ટ પ્રકારના દુષ્ટ દેવાથી આડે માર્ગે દોરાય છે, અથવા તો તે અભિમાનમાં તણાઈ જઈ પોતે કદી જૂઠા કરે જ નહિ, અને જે કંઈ કરે છે તે જરાજર કરે છે એમ માની બેસે છે. એ વાત તો નિર્વિવાદ છે કે આવી સિદ્ધિઓની પાછળ જે સમય અને શક્તિનો વ્યય કરવો પડે, તેનો ઉપયોગ જનસેવાના કાર્યમાં ઘણી સારી રીતે થઈ શકે છે. સાધક જ્યારે વિકાસકર્મમાં આગળ વધશે, ત્યારે સિદ્ધિઓ તો તેને આપોઆપ પ્રાપ્ત

યશી જ. તેમાં કશી શંકા જ નથી. વળી કદાચ ગુરૂદેવને એમ જણ
કે તેવો સમય આવ્યા પહેલાં સિદ્ધિઓ મળવાથી સાધકને વધારે
લાલચ થશે, તો તે સરલતાથી અને નિર્ભય પણે કેવી રીતે પ્રાપ્ત
કરવી, તે સાધકને તેઓ અવશ્ય બતાવશે. પરંતુ આવો સમય
આવતાં સુધી સિદ્ધિઓ વગરના રહેવું એ સાધકને માટે અત્યંત
ઉત્તમ છે.

હમેશના બ્યવહારમાં કેટલીક ઝીણી ઝીણી વાસનાઓ સાધક
અંતઃગચ્છ હોય છે, તેનાથી તેણે ખૂબ સાવધ રહેવાની જરૂર
લોકોમાં જરા દીપી નીકળવાની કે ચતુર દેખાવાની ઇચ્છા કદિ કર
નહિ. પંડિતાર્થ પ્રગટ કરવા બોલવા માટે પણ બહુ આતુરતા બતાવ
નહિ. સાધકને માટે તો થોડું બોલવું એ જ ઉત્તમ છે. કદાચ કો
કહેવાનો પ્રસંગ આવે તો પણ તે સત્ય, પ્રિય અને હિતકારક છે
કેમ, તેની સંપૂર્ણ ખાત્રી થયા શિવાય કંઈ પણ નહિ બોલવું
વધારે સારું છે. કમ્પ પણ બોલવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં સાધક
ચોતે જો કહેવા માગે છે, તેમા ઉપર બતાવેલા ત્રણે ગુણો પ્રદર્શિ
યાય છે કે કેમ ? તેનો પ્રથમ સાવચેતીથી વિચાર કરવો, અને જો
ગુણો તેમા નહિ હોય તો બહેતર છે કે મૌન ધારણ કરી બેસ
રહેવું.

બોલવા પહેલાં સાવધાનપણે વિચાર કરવાની. તેવ હમણાંથી જ
પાડવી, તે વધારે સારું છે; કારણ કે સાધક ન્યારે આત્મજ્ઞાનના હા
ઉઘાડવાની સ્થિતિએ પહોંચશે, ત્યારે કદાચ ખીમ્મઓને નહિ કહેવ
જેવી ગુપ્ત વાત તેનાથી પ્રગટ થઈ જાય, એટલા માટે તેણે તેના દરે
શબ્દો પર ધ્યાન આપવું જોઈએ. સામાન્યપણે લોકો જે વાતો કરે છે
તેમાંની ઘણીખની વાતો નેકામી અને મૂર્ખાઈ ભરેલી હોય છે, તેમ જ
ખીમ્મ માણસની નિંદાની જ વાતો હોય છે, તેથી તો તે અનર્થ અ
પાપના મૂળ રૂપ જ હોય છે. માટે બોલવા કરતાં સાંભળવાની તે

પાડવો, પરંતુ તે નિન્દાની અને નકામી વાતો તો નહિ જ. સાધકને સીધી રીતે પૂછવામા ન આવે ત્યાં સુધી તેણે પોતાનો અભિપ્રાય કદી આપવો નહિ. મુમુક્ષુને ત્રણેય કરવા લાયક સાધનોના સળધમા એક રથગે લખવામા આવ્યું છે કે, તેણે પ્રથમ જાણવું પછી નિર્ભયપણે વર્તવું, દૃઢ સંકલ્પ કરવો અને મૌનનું મેવન કરવું આ છેલ્લું સાધન સૌથી કઠિન છે.

બીજા મનુષ્યોના કામમા વિના કારણ માથું મારવાની ઈચ્છા કે ટેવ જગત્માં સાધારણ રીતે ધણા મનુષ્યોમા જેવામા આવે છે, આ કુટેવને પણ સાધકે દૃઢતા પૂર્વક નાખૂદ કરવી જોઈએ. બીજાને માણસ શું કરે છે, કહે છે, કે માન્યતા ધરાવે છે, તેની સાથે સાધકને કંઈ પણ સળધ નથી. બીજા લોકોને તેમની મગજ મજબૂત જ કરવા દેવું જ્યાં સુધી કોઈ મનુષ્ય બીજા કોઈની વચ્ચે આવી અતરાયક થતો ન હોય, ત્યાં સુધી તેને કર્મ, વાણી અને વિચારમા સ્વતંત્રતા ભોગવવાનો સંપૂર્ણ હક્ક છે. દરેક મનુષ્ય પોતાને માટે જ સ્વતંત્રતા ચાહતો હોય તેવી જ સ્વતંત્રતા તેણે બીજાને પણ આપવી જોઈએ અને જ્યારે બીજા મનુષ્ય તેની સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ કરતો હોય, ત્યારે તેને વિષે વાતો કે ટીકા કરવાનો કોઈને અધિકાર નથી.

કદાચ સાધકને એમ જણાય કે, અમુક માણસ ખોટું કામ કરે છે, અથવા અવિચારી પગલું ભરે છે, તો તે માણસને ખાનગી રીતે અને સખ્યતાથી તેને સમજૂતી આપવાની તક લઈ શકાય, અને એવી રીતે સંભવિત છે કે એવા માણસને સમજાવીને કોઈએ લાવી શકાય છે પરંતુ કેટલાક એવા પણ પ્રસંગો હોય છે, કે જેમા એ પ્રમાણે દગ્ધિયાનગીરી કરવી, તે પણ અમોઘરીતે આડે આવવા જેવું થઈ પડે. આવા પ્રસંગોમા સાધકે પોતાની સામાન્ય જુદીનો ઉપયોગ કરી વર્તન કરવું જોઈએ. પરંતુ એટલું તો ખાસ ધ્યાનમા નાખવું કે કોઈ નીચા માણસ પામે જઈ તેની નિંદા તો નહિ જ કે વી, કાગળ નિંદા તો ધણું જ દુષ્ટ

કર્મ છે.

જે કોઈ બાળક અથવા પશુ ઉપર ધાતકીપણું ગુજાવું જોવામાં આવે તો તે અટકાવવા વચ્ચે પડવું તે સાધકની પવિત્ર ફરજ અને ધર્મ છે. જે કોઈ મનુષ્ય ફેશના કાપડાઓ ભંગ કરતો જોવામાં આવે, તો ચોગ્ય અધિકારીઓને ખબર આપવી એ પણ ફરજ છે. એ શિવાય જ્યારે કોઈ મનુષ્યને શિક્ષણ આપવાનું કામ સાધકને સોંપવામાં આવ્યું હોય, તે પ્રસંગે માયાળુપણે તેને તેના દોષો બતાવવા એ કર્તવ્ય ગણાય. એ શિવાયના પ્રસંગોમાં આધકે પેતાનું કામ સંભાળવું, અને મૌન સેવવાનો સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ.

(અપૂર્ણ)

પ્રસંગસ્ફુર્તિ

૬૬

૧ :—ઝોકટોબરની શરૂઆતમાં મુંબઈ-અંધેરીમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ચૌદમું અધિવેશન ભગ્યું હતું. પ્રમુખસ્થાને દિગ્ગજ અરેશર કુમારજી ખખડાજી હતા. પરિષદે વિવિધ વિભાગ પાડી, તે તે વિભાગના બુદ્ધિજીવી પ્રમુખો નિમંત્રી વ્યાખ્યાન દગવ્યાંઃ સાથે સાથે કલાપ્રદર્શન પણ દળું. મંગેશભાઈ પ્રસન્ના-અમરકાન્તભાઈ મચાંમાં અમે નમો કનચના; પણ પ્રગતિ પ્રાપ્ત જેવા પત્રિકા જે આદર બે પાને ૨૫૪ ૬૩ એવી છે એવી કુમોજ પડી ચા'એ.

શિષ્ટ ને દષ્ટિ મૂડી જ આપજો જોઈ બેસીશુ. ”

વેદકાલ, સૂત્રકાલ, દર્શનકાલ, પુર્ણાકાલ, કવિતા અને સાહિત્યકાલ—એ બધાના પ્રેરકો અને કર્તાઓએ ધર્મ અને દર્શનને લક્ષ્યમાં રાખ્યા વિના કશું પણ બખ્ખુ નથી. પણ જ્યાંથી વિદેશી પ્રજાની અસ્ફૂર્તિની મ્હોળ આપણા સાહિત્યની સમીક્ષા અને પરીક્ષા ઉપર લાગવા માંડી, ત્યાંથી દર્શન કરતા કુદરત, ધર્મ કરતા સ્વયં અને નીતિના મધ કરતા સ્વેચ્છાવિહાનની અચ્છ આમ કરીને છે. એ રીતોએના સાહિત્ય ઉપર ખૂબ જ તોર કરી નહીં છે, અને પરિણામે પશ્ચિમના તારવાન ધડાતા અને બદલાતા સિદ્ધાન્તોથી પ્રાચીનથી પ્રાચીન સાહિત્યના મૂલ્યાંકન થાય છે. વસ્તુસ્થિતિ હજુ પણ ગુધારી ચેરાજેલી છે અને દરિયો કહ્યું છે તેમ ખરેખર થોડું પાછું વાળીને પણ જોવા જેવું છે કે આગળ એકવિહાર કરતી પ્રજાને લક્ષ્યસ્થાન કોઈ છે કે નહિ, અને છે ના અધર્મ અને સ્વચ્છદ્વુ તો નથી ?

(૨)—તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રમુખના આપણમાં, તત્ત્વજ્ઞાનને મધુધા પશ્ચિમની દષ્ટિથી જ જોયું છે, તે કે પૂર્વના શબ્દો, સિદ્ધાન્તો અને ચર્ચાઓને વચ્ચેમાં વચ્ચેમાં આલેખ્યા તો લાગે છે, મહાગત શ્રી મહિવાલ નબલાઈ દિવેરીના અક પુસ્તકનું નામ “સિદ્ધાન્તમાન” છે, “સિદ્ધાન્તદર્શન” નહિ, એ જાપાની તો બૂધ નહિ હાય ?

એક વાત સુચરીએ, ગમ શતાન્દમા ભ્રાન્તના ધર્મક્ષેત્રમાં, અને તત્ત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પણ સ્વા, દયાનંદ મન્સરતી, શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, સ્વા. વિવેકાનંદ, શ્રી રામનીર્ધ, હો દિગંત ગંગેરીથી માંડી મહાત્મા ગાંધી અને શ્રી અનંદ પોતે જે દષ્ટિથી પશ્ચિમના તત્ત્વજ્ઞાનને જોયું છે, એમ ન જોતા પૂર્વના તત્ત્વજ્ઞાનને પશ્ચિમની દષ્ટિથી જોવાનો પ્રયત્ન શા માટે આ વિભાગના પ્રમુખે કર્યો હશે ?

અંગ્રેજીમાં જ ધનુ ભારતવર્ષના વિદ્વાનોએ પુસ્તકો લખ્યા છે, એમના નામનો ઉલ્લેખ પણ આવતો નથી. વિસ્તારબધને લીધે એવા

પુસ્તકો કે લેખકોના નામો નથી ગણાવતા, કાનુકૂળ આના અર્થ
વિહાન એનાથી લાગે ન અપરિચિત હોય.

૨ :- મુબરકના પ્રાર્થના સમાજમાં આસ્તિક પરિપદ -
પ્રાતની આસ્તિક પરિપદ કે કાશીનાથ નવર ગેના પ્રમુખપદે ભરાઈ
હતી પરિપદનો મૂળ હેતુ એકસ્વરવાદ સ્થાપવાનો અને ધર્મના
ઉદાર સિદ્ધાન્ત ચર્ચવાનો હતો. ઈશ્વરમા શ્રદ્ધા, માનવો પ્રત્યે ઉદારતા
અને ભાવિની આશા એ આસ્તિકતાના લક્ષણો છે એમ પ્રમુખે કહ્યું
હતું.

૩ - રતનાગિરી જિલ્લાનાં એક મહિરમાં ધાડ -
ઓડોગરના છેલ્લા અઠવાડીયામા નમ્મપુર ગામના એક મહિરમા
ધાડ પડી સત્તર શેર વગરનું સોનું અને આઠમો રૂપીઆના ત્રણીના
મળીને ત્રીસથી ચાળીસ હજારનો માલ પુરાઈ ગયા સરાસર ધાડપાકુઓ
સામે નિ શસ્ત્ર ગ્રામજનતા કશું ન કરી રાકી, કહેવાય છે કે ધાડપાકુ-
ઓએ અમેરિકન પદ્ધતિ વાપરી હતી સંતોભાગ્યહીની આ અવળી અસ-
ગનો નમૂનો છે પરંતુ હિંદુ જનતાની આમા ભીરુતા ન વધારે જણાઈ
આયે છે ને હિંદુઓએ પ્રાણાન્તે પણ દેવમ દિશેની ગ્હા ભૂતકાવમા
કરી છે, તે હવે આવી પ્રાણબીરુ શા માટે થાય છે ?

૪ - મુબરકમાં એમતે વર્ષે હિંદુઓનું સંમેલન :-
વિહનભાઈ પટેલ રાડ પર આવેલા પગમેન્સ હિંદુ એમોશીએગનના
યોગાનમા પુરીના શ્રી રાકગચાર્પના પ્રમુખપદે સંમેલન ભગાયુ હતું
હિંદુઓના સગવળ સબધે વ્યાખ્યાનો થયા હતા.

૫ - મુબરકમાં ઐક્ય સંમેલન - અધેરીમા હિંદુ અને
મુસ્લિમ ભાઈઓના બેસતા વર્ષ તથા ઈના તહેવારોના અગ્ર નેમ
ઐક્યમમેલન થયુ હતું. આવા સંમેલનો હાન ધર્મમા અહિંસના
વધે અને પ્રગતિ નમકીય, સામાન્ટિક કે આર્થિક પ્રશ્નોના સમાધાનમા
અપ અને સાતિ વધે એ સ્પષ્ટ છે.

અન્યાવલોકન

(૧) ભગવાન શ્રી નામકૃષ્ણ પદ્મહરના સદ્વચન, (૨-૩) શ્રી રામકૃષ્ણ લીલા પ્રસંગ ભાગ પહેલો અને બીજો (૪) ભક્તિ તત્ત્વ (૫) નાગ મહાશયનુ જીવન વૃત્તાંત (૬) મા સાર ૧ (૭) શ્રી ગગ કૃષ્ણ દેવનુ દ્વંદ્વ જીવનચરિત્ર તથા ઉપદેશ (૮) સન્યાસીનુ ગીત (૯) શ્રી ગમકૃષ્ણ ઉપદેશ

ઉપના બધા પુસ્તકો શ્રી રામકૃષ્ણ આશ્રમ, રાજકોના સંચાલકો તરફથી મળ્યા છે. શ્રી રામકૃષ્ણ પદ્મહર અને તેની વિવેકાનંદનુ નામ ગુરુજીવને અગ્રણ્ય તથા એ જન્મે મહાપુરુષોના ઉપદેશામૃતનો પ્રચાર કરવા અને એમના સ્થાપિત સિદ્ધાન્તોને અનુભવમાં લેના વા શ્રી રામકૃષ્ણ મથના વિદ્વાન સંપારસીઓ દેશવિદેશમાં પુરુષાર્થ કરી રહ્યા છે, જેમાંનું નાજદોનુ પણ આ એક કેન્દ્ર છે. આ કેન્દ્ર વિવેકાનંદ શરૂકર અથાવે છે તેની સાથે સાથે આના પ્રચારનો મગ્ધ કરી જાતનો પ્રસાર કરે છે. પ્રથમના પાંચ પુસ્તકો ખાનગી રીતે

જેવાં છે. શ્રી રામકૃષ્ણના ડાહ્યાનુ ધડતર જે અદ્વૈત અને અઘોષિક બાનથી ધકાયેલું છે એવું તાદશ ચિત્ર આપા છે આ નવે પુસ્તકાની ખાખેલી દિ મત ઝા ૫-૬-૦ થાય છે, પણ મધ્યે એક સાથે લેનાન્ને રા. ૩-૮-૦ માં શ્રી રામકૃષ્ણ આશ્રમ રાજકોટથી મળી શક છે

૨ —તત્ત્વબોધ વા વેદાન્ત પ્રવેશિકા અનુવાદક શ્રી રમણીક આ મહેતા. કલ્યાણ મોતી ચાવ ન. ૭, કાદાવાડી, મુ મધ ૪, મધ્ય-ખર્ચ દેડ આનો મોઢવનાન્ને મફત મોઢવાય છે

આ ન્હાનો અન્ય વેદાન્તના આનંદના અભ્યાસીઓને ઉપયાગી થાય તેવો છે, કાળ્ય ૬ વેદાન્તની પ્રક્રિયાઓ અને પચીઠગુણુ એમા વિવરણ છે. અનુવાદક આ અન્ધને શ્રીમદ્ આદ્ય શ કન્યાચાર્યકૃત નથી માનના. મગદાય-બળા સ્લોકમા વાનુદેવ પાગીન્દને નમસ્કાર છે, અને એવા કાઈ વાનુદેવ નહિ પણ શ્રી ગોવિન્દાચાર્ય શ્રી ગાંધનાચાર્યના ગુરુ હતા, તેથી એ અન્ય બીજા કાણનો હશે એમ કહે છે, પણ એ સમજા પ્રમાણ નથી

દૃષ્ટાત તરીકે શ્રી યોગતારાવથી સ્તોત્રમા ગુરુવન્દન કરતા શ્રીમદ્ આદ્ય શંકરાચાર્ય ચોતાના સદ્ગુરુનું કાઈ પણ નામ આપતા નથી. શ્રી સ્વાત્મનિરૂપણ અન્યમા પણ નામ વિના જ ગુરુવન્દન કરે છે. શ્રી અપરોક્ષાનુભૂતિમા શ્રી હુગિને નમન કરે છે, શ્રી વિવેક ચૂડામણિમા શ્રી ગોવિન્દાચાર્યના નામનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરે છે, અને વાક્યવૃત્તિ નામના અન્યના પ્રારભમા શ્રી વલ્લભ વિમલ બોધ અને નમ્મામિ કહે છે, તેથી કાઈ એ અન્ય સંજયે શકા કન્વી યોગ્ય નથી

તાત્પર્ય એ ૬ ભગવાન્ ભાષ્યકાન્ના સમયમા સદ્ગુણની મહત્તા બ્રહ્મસત્તાના કંઠા જરા પણ હિતગતી નહોતી મનાતી અને તેથી બ્રહ્મ-બોધક શબ્દનો ઉપયોગ જેમ એમણે વાક્યવૃત્તિમા બ્રહ્મ શબ્દથી કર્યો છે, તેની જ રીતે અહીં વાનુદેવ શબ્દને પગ્ગ્રહ અર્થમાં ચોટને નમસ્કાર તો ચોતાના અદ્વૈતને પગ્ગ્રહથી અભિન્ન માનીને જ કર્યો છે. આદ્ય

શકગચાર્યને નામે ચડેના અન્થોની નામાવલિમા સર્વત્ર આ તત્ત્વમોધ
અન્થનુ નામ પણ આવે છે

અનુવાદ ગદ્ય જ સગવડ બાવા અને ભારમા થયો છે, સાથે સાથે
નીચે ઉપયોગી ટીપ્પણ પણ છે, અનુવાદક પોતે સત્સંગ સેવી, જિજ્ઞાસુ
છે એટલે એમનો આશય આત્મલાભનો જ છે, અને તેથી કેવળ મેરા
ભાવે અનુવાદ પ્રકાશન થયા છ એ ધન્યવાદનો પાત્ર છે સૌથી મહત્ત્વની
નાન એના સુદર સુધક કનૈયરની છે જે ખૂબ જ આકર્ષક છે જિજ્ઞાસુ
સુઓને શ્રી રમણીક ચમ મહેતાના અન્થો ઉપયોગી થઈ પડે એવા છે

૩-મહા ગુજરાત-દીપોત્સવી અઠ-કરાચી, કરાચીથી પ્રકટ
થતા અઠવાડિનો આ અઠ સુદ વાર્તાઓ, કાવ્યો અને કેટલાંક
ઉપયોગી વિવેચનોથી ભરપૂર છે 'વિદ્યાવર્તુળ પત્રવિત્તન માગે છે

ગુજરાતના અઠરજનની સુવર્ણ સાકળ 'કનચીઓ ૧૧ ગુજ
ગતીઓનું રસજીવન' તેમ જ કેટલીક વાર્તાઓ અને કવિતાઓ
ભાર ગ્રાહી છે

૪-આલજીવન-દીપોત્સવી અઠ-વડોદરા આવકાના આ માસિ
કને સુદર રીતે આકર્ષક બનાવી, લેખસામગ્રીની વિવિધતાએ બહુ
ઉપયોગી બનાવ્યો છે એકવીસ વર્ષથી એકધારી જાતજીવનની સેવા
ગેટલી તો પ્રસિદ્ધ છે કે, ગુજરાતના જાનકોમા જાતજીવનનું નામ ઘેર
વેર પરિચિત છે -ન હોય તો થવું જ જોઈએ એમ કહેવું પડે છે

૫-ગાયત્રી રહસ્ય તથા સક્ષિપ્ત પુરુષ્યરણુ વિધિ લેખક નલિન
મ ભટ્ટ શીતળામાતા શેરી, વડેસાડ તરફથી મળ્યું છે ગાયત્રી
રહસ્યનો જે લેખ, ઉત્પાનના બીજા અઠમા પ્રકટ થયા હતા, તે આ
નાની પુસ્તિકાના આકારમા લેખકે જાણ્યા છે અને ઉવગના લાગમા
ગાયત્રીના પુરુષ્ય ૧ વિવિધો સક્ષિપ્તરૂપે ઉમેરો કરીને એની ઉપયોગિ
તામા વધારો કર્યો છે કીમત ૦-૨-૦ પોસ્ટેજ ૩ ૦-૦-૮ છે, અને
લેખક પામેથી મળી શકે છે

૧-શુદ્ધાસ, મુગ્ધાત સાગાપન, ત્રેગમ, પાટીદાન, આનંદઆશ્રમ,
 ધરશાળા, આમજીવન અને સદકાર્ય, કાર્જસ સભાનું ત્રિમાસિક. કમર,
 કાનિયમિત, ખેતીવાડી વિજ્ઞાન, વિધિમંત્રણ, દિસ્મત, હીરાઈન લાઇક,
 (Divine Life) અનાવિલ્લ જગત, કમર, શક્તિ, વગેરે
 મળ્યા છે.

‘ઉત્થાન’ માટેના થોડા અભિપ્રાય — વાચકોનો સન્નો ।

આરે મોક્ષાર્થેન અપ્સાત્મવિધાનુ માચિકૃપ । ઉત્થાન
મનુ છે જે માટે આપનો આહાર માનુ છું ઉત્થાનમા અપાપ્ય
નરુ અત્યુત્તમ છે વાચવા, વિચારવા અને આચારમા મૂકના યોગ્ય છે
ગૂઢ તત્ત્વાર્થ દર્શાવનારુ છે અને દરેક રીતે વિવેકી મુમુક્ષુને તેમ જ
જ્ઞાન પિપાસુન લાભદાયી નિવડશે એવી મને આશા છે—પાણી ખાતી છે
પરમહૃપાણુ પગમાત્રમા આ સત્યાર્થમા હરે પ્રગટે ઉત્સાહ પ્રેરો અ ।
કૃત્તેહ અપાવો

૨૦ ૧૧ શ્રી જીવારાણા શ્રી માનપુર- (ઠાણિપાર્વાડ)

ઉત્થાન ના પહેલો ગીત અટ મળ્યા અમારી લાયજેરી
સાહ્ય તરીકે લખેલ મંત્રો જિજ્ઞાસુઓને ઉત્થાન નુ પમદૃષ્ટિ યુ છે

શ્રી મગનનાથ પ્રા મહેતા ઓ । મેદેરી

દેસાઈ નાનજી ગોઠુલજી લાયજેરી, પોરનદ

પ્રગટ્યનમાથી અત્યારે ધર્મ વિરે શુભ લાવનાઓ મુખ્ય થતી
ગત્ય છે, ત્યારે તને તવો યુગ સમજી અનુલવમા મૂકે એવી પ્રેરણા આપ
નાર ઉત્થાન ને અભિનન્દન થટે છે તના અધા લેખો વિદ્યતાપૂર્ણ
અને ધર્મના વિવિધ અંગોને સ્પર્શના । છે

પ્રો રવિશંકર મ જોરી એમ એ

શામળદાસ કોચેજ, લાવનગર

પછે અકના પેખો પગમામૃત ખામ કરીને અદ્ભુત જ્ઞાનગામીય
વાયુ છે આપનુ માસિક આધ્યાત્મિક પ્રગતિ કરવામા મદદ જ મદદરૂપ
થઈ પડશે

શ્રી નમતગમ ન પદ્મી બી એ

હૈદરાબદ રોડ હાઈસ્કૂલ કમ્પ્લેક્સ-અગર

ચુજાની હિંદુ જનતાની જ્ઞાનગતિ કરવામા આપના પ્રયાસો
સરવ હો ।

શ્રી ભીમજીભાઈ પૈજનાથ જોષી

મી એ એલ એલ બી

વડોદરા રાજ્યનાં પુસ્તકાલયો માટે મંજુર

ઉત્થાન—અધ્યાત્મવિદ્યાનું માસિક પત્ર

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે

હિંદુ મર્મા આફ્રિકા અને અંકની કીમત
રૂ. ૩-૮-૦૦ રૂ. ૪-૦-૦૦ શિ. ૮-૦-૦૦ ગ્રા. ૦-૬-૦૦

પુસ્તકાલય માટે ખાસ રૂ. ત્રણ

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે, અને વર્ષ વચ્ચે ગ્રાહક ચનારને પાછલા અંકે મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંકે અંગ્રેજી મહિનાની ૧૬ મી તારીખે રવાના થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજીકની પો. ઓ. મા તપાસ કરવી અને પછી જ કાર્યાલયમાં લખવું. મહિનાની આખર તારીખ સુધી લખનારને જ અંક મળી શકશે, ત્યાર પછી કીમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર વ્યવહાર કેનાલઓએ પોતાનું નામ તથા ટેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે આલેખવા સાથે લખવું. જવાબ માટે હમેશા પૂરતી ટીકટો મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ટેકાણું, સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણા મોકલવા ઉપરાંત પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરો પ્રમાણભૂત પત્ર બીડવો. (૬) ઉત્થાન વડોદરામાં છપાય છે અને ત્યાંથી રવાના થાય છે; પરંતુ એ સંબંધે અધો પત્રવ્યવહાર નીચેના સૂચનામે કરવો.

નમૂનાનો અંકની કીમત મળ્યા પછીજ અંક મોકલાશે.

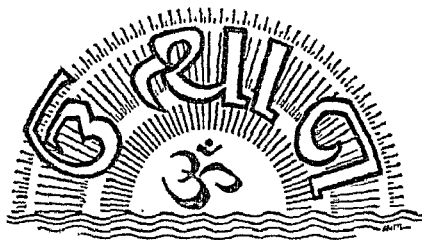
પ્રગ-ધૃક, ઉત્થાન

છાયા ઉદ્દેષ્ટે (પૂર્વગૂજરાત)

“હાથ, બુદ્ધિ, મન એમ શરીરના બધા અવયવો વડે તમે વેદાન્તનો અભ્યાસ કરો; વેદાન્તના સિદ્ધાન્તને કામગીરી ઉપર લખી રાખો; જીભવડે એનો ઉચ્ચાર કરો; મનવડે એનું મનન કરો; અંતઃકરણ વડે એનો અનુભવ કરો એમ રામે આશ્લેષ-પૂર્વક કહે છે. તમારી બધી નસનાડીઓમાં વેદાન્તના સિદ્ધાન્તને એક સરખો વહેવા દો. વેદાન્તના જ્ઞાન વડે તમારું અંતઃકરણને ભરી દો. વેદાન્તના વિચારમાં જ તમારું મસ્તિષક તરબોળ કરી દો. તમારા પંચ પ્રાણ વેદાન્ત તરવમાં લીન થવા દો. તમારી બુદ્ધિમાં વેદાન્તના સહસ્રની એકતા થવા દો. એટલે એવી સ્થિતિ થશે કે તમે બધે ઉન્નતિ જ અનુભવશો.”

(સ્વા. રામતીર્થ)

૧૧ ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય ધરાન્ નિયોધત ।
 ઊઠિ સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો;
 આત્મજોધ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવો.

તંત્રી
 સ્વા. સ્વયંભ્યોતિ તીર્થ
 જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
 છોટાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

સુભકમહિમ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
૧ પ્રાસ્તાવિક ...	... તંત્રી... ..	...૪૫૩
૨ મુખ્યદુઃખમીમાંસા	... સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી ...	...૪૬૯
૩ ભક્તિમીમાંસા...	... સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી ...	...૪૭૮
૪ ઉપનિષદનો ઉપદેશ	... શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વૈવ...	...૪૮૬
૫ શાંતિ કપે માર્ગે ?	... શ્રી. “ પંડિત ”...	...૪૯૪
૬ નિબળનંદ ...	... શ્રી. કેશવલાલ અં. ઠાકર...	...૪૯૮
૭ મૃત્યુ વિજ્યથી વીર	... શ્રી. નર્સિન મ. ભટ્ટ ...	...૫૦૯
૮ લઘુ વાસદેવમનન	... ..	...૫૧૮
૯ નીતિકથાઓ...	... શ્રી. નર્મદાશંકર હ. વ્યામ.,	...૫૨૯
૧૦ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થનો આદેશ ...	... શ્રી. નટવજીવાલ ડી. પરીખ...	...૫૩૭
૧૧ સ્મરણમૌકિતિક...	... સ્વા. શ્રી. નિર્ભયતીર્થજી...	...૫૪૦
૧૨ પ્રમંગલરૂપિ ...	... તંત્રી	...૫૪૨
૧૩ અન્યાવલોકન	... તંત્રી ...	...૫૪૫
૧૪ ઉત્પાનની સમાધોષના	... તંત્રી ...	...૫૪૭

ઉત્થાન

વર્ષ પહેલું] ડીસેમ્બર ૧૯૪૧-માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૮ [અંક છઠો

ईश्वरोगुरुरान्मेति मूर्तिभेदविभागेति ।

व्योमघट व्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા, મૂર્તિમાત્ર વિભાગ જે;

વ્યોમશા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમું.

*

*

*

શ્રી સદ્ગુરુનાં કૃપા અને પ્રેમ્ણાથી “ ઉત્થાન ” પ્રકટ કરવાનું સાહસ થયું અને એમના જ આશીર્વાદથી પહેલા વર્ષનો છઠો અંક પ્રકટ થાય છે.

*

*

*

યથામતિ અમે આગળ ચાલ્યા જઈએ છીએ-આપના અત્યાર સુધીના સહકારના બદલે અને ભવિષ્યમાં એ સહકાર વધતો જશે એવી શ્રદ્ધાના ઉત્સાહે પરસ્પરમાવદન્ત. એ ન્યાયે આપણે શ્રેયસ્ પ્રાપ્ત કરીએ એ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્રનો આપણને ભગવદ્ગીતાના ત્રીજા અધ્યાયમાં મળેલો કલ્યાણમંત્ર ।

x

x

*

જોથા અંકમાં વેદાન્તનો પરમાશ્રિત અન્ય પૂરો થયા પછી સાચે થોડો શ્રી વિ. અ. ભટ્ટ બી. એ. નો અભ્યાસ છપાયો હતો. કેવળ એ અન્યના અભ્યાસમાં જ નહિ, પણ તર્ત્ત્વજિજ્ઞાસુને અન્ય અન્યના અવલગ-મનનમાં ખૂબ જ ઉપયોગી નીવડે એવો એ લેખ હતો. એ

અન્યની મદત્તા તો સાચો આધક જ સમજી શકે એવી છે, અને જાસી જો અનુભવના માર્ગે ચઢકવા માટે, તો તરત જ સમજાશે, કે સતશિરોમણી મુકુટગજના પ્રાસાદિક જ્ઞાનમાયી એ અમૃત ઝરણુ નીકળ્યું છે, અને તેમનો અનુભવ એમાં દાસી દામીને ભરેનો છે એની ઉપયોગિતા, તેમ જ જિજ્ઞાસુઓની ઉપગ ઉપરી માગણીઓને લીધે એ અન્ય જૂદો છપાય છે, ઉપરાંત એમાં પ્રકરણવાળું પુષ્કળ વિવેચન ઉમેરી ઘણો વધારો પણ કર્યો છે, કે જેથી એની સરવતા ખૂબ વધી પડશે થોડા જ વખતમાં ઉત્થાનના ગ્રાહકોને એ સસ્તી કિંમતે મળી શકશે

* * *

આ અંકથી એક એવા જ બીજા સંસ્કૃત અન્યનો અનુવાદ આપવા માડ્યો છે એ અન્યનું નામ છે “ લઘુ વાસુદેવ મનન ” થોડો પ્રવેશક તો એની સરઆતમાં જ આપ્યો છે જતા અત્યારના જિજ્ઞાસુઓને જોતા અમને એમ લાગે છે કે લોકો વેદાન્ત જ્ઞાનથી આકર્ષાય છે અને સમજે છે કે એવા અન્યો જ ઉપયોગી છે, સાચી રહસ્ય વિદ્યા, અનુષ્ઠાન સાધન સામગ્રી, બધા મતમતાતર પ્રતિ ઉદારતા, આત્માનો અસ્ખલિત આનંદ, જીવનમાં દરી ઉત્સાહ તેમ જ બધા હારના વિશ્લેષમાં મુકિત અપાવનાર કોઈ શાસ્ત્ર કે સિદ્ધાન્ત હોય તો તે વેદાન્ત જ છે અને તે પણ ભગવાન શ્રી શંકરાચાર્ય સ્થાપિત સિદ્ધાન્તવાળું આવી શ્રદ્ધા લગભગ સેકંડે નબળાઈ જિજ્ઞાસુઓની હોય છે

* * *

પરંતુ એકની શ્રદ્ધા જ કાંઈ ઉપયોગી થઈ પડતી નથી શ્રદ્ધા તો ચિત્તનોવસ્તુ પ્રતિ અસ્ખલિત રીતે વહેતો પ્રેમપ્રવાહ છે ચિત્તના એ પ્રેમપ્રવાહને વસ્તુ પ્રતિ વાળ્યા પહેલા વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવ્યું ન હોય, તો વસ્તુમાં જ્ઞાન્તિ રહી જવાનો અને એમને બંધે બીજી વસ્તુ પ્રતિ ખેંચાઈ જવાનો ભય રહે છે ભગવદ્ગીતાનો ઉપસહાર પ્રતા ભગવાન કહે છે કે

શુદ્ધિયોગમુપાશ્રિત્ય મશ્ચિતઃ સતતંભય ॥

અ. ૧૮, શ્લો. ૫૭

અર્થ:-જ્ઞાનયોગને! સ્વીકાર કરીને સર્વદા મારામાં ચિત્તને રાખ. જ્ઞાનયોગની મહત્તા આટલેથી જ અટકતી નથી; હજી આગળ જતાં કહે છે કે:-

જ્ઞાનયક્ષેન તેનાદમિષ્ટં સ્યામિતિ મે મતિઃ ॥

અ. ૧૮, શ્લો. ૭૦

અર્થ:-તે જ્ઞાનયક્ષવડે હું પૂજિત થાઉં છું એવો મારો નિશ્ચય છે. આથી પણ વધારે આગળ ચાલો એટલે ઉવટનો પ્રશ્ન જો અર્જુનને પૂછે છે તે આ શ્લો:-

કશ્ચિદેતદ્દુર્લભં પાર્થ ત્વયંકામેણ ચેતસા ।

કશ્ચિદ્જ્ઞાનસંમોહ પ્રણવટસ્તે ધનંજય ॥

અ. ૧૮, શ્લો. ૭૨

અર્થ:-હે પાર્થ ! (મેં તને આ બધું જો કહ્યું-અવશ્ય કરાવ્યું તે) તેં એકામ ચિત્તે સાંભળ્યું કે કેમ ? (અને) હે ધનંજય ! અજ્ઞાનથી ઉપજેલો તારો મોહ નાશ પામ્યો કે કેમ ?

+

+

+

ઉપર લખેલા એ ત્રણે શ્લોક જુઓ, એના ઉપર વિચાર કરો. ભગવાને આખી ગીતા સંભળાવી; દગયો થઈ પડેલા અર્જુનને ખીન્ન અધ્યામમાં આત્માનું નિત્ય સ્વરૂપ સમજાવ્યું; જન્મ-મૃત્યુની જ્ઞાન્તિ ટાળવા પ્રયત્ન કર્યો; કર્મ કે અકર્મ એ બન્ને ચિત્તની ભારના છે; ગતિ કે અગતિ, અચ્ચલતા કે નિશ્ચલતા, વગેરે હંદો બધાં ત્રિશુ-ભુતમક પ્રકૃતિમાં છે, એવું હજી અધ્યાય સૂધી જુદી જુદી રીતે સંભળાવ્યું; પરંતુ આ તો એને આત્મા અને અનાત્મા ભુદાં પાડી બતાવ્યાં. આત્મા સર્વત્ર એક, અખંડ, અજરામર, અને નિર્મલ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે; અને અનાત્મા અનેક તેમ જ ભેદમય છે; એને જ પ્રકૃતિ કહે છે. એ પ્રકૃતિ ત્રણ ગુણવાળી છે; ત્રણ ગુણ પ્રમાણે જવા-

તમાના સ્વભાવ ગોઠવાય છે; સ્વભાવ અને સ્વશુણ પ્રમાણે વર્ણન પડે છે, અને શરીરધારી જીવાત્મા ને પ્રકૃતિના સ્વભાવવાળો યજ્ઞ કર્મ, અકર્મ, અને ફલ તથા દ્વંદ્વોના ગૂંચવાડમાં જ ફસાયેલો રહે તો કાલક્રમે અશાન્તિ ભોગવ્યા કરે, રમ્ભેશુણ તમોશુણથી દળાયેલો એ ભોગાત્મા જનીને સંસારચક્રમાં ફર્પા કરે અને અસંખ્ય અનાતમ વસ્તુઓના સંગ્રહસ્થાન જેવા આ પિંડબ્રહ્માંડમાં ગોઠવાયા કરે. અર્જુનને એક અને અદ્વિતીય આત્માનું ઝોળખાણ નહોતું, તે ઝોળખવાને ભગવાને વિવેક દાખવ્યો. શાસ્ત્રીય ભાષામાં કહીએ તો સદ્ગુરુ શ્રી કૃષ્ણે શિષ્ય અર્જુનને વેદાન્તશાસ્ત્રનું શ્રવણ કરાવ્યું.

*

*

*

પણ શ્રવણનું રહસ્ય એકાગ્ર ચિત્ત વિના ચિત્તમાં ટકે નહીં; જુદાં મોહગ્રસ્ત હોય, ચિત્તમાં લોકપરલોક, જન્મમરણ, દેવદેવીઓ, કર્મ-ઉપાસનાઓ, મંત્રતંત્રોની જૂદી જૂદી બ્રાન્તિ હોય, ત્યાં સુધી સાક્ષાર ભગવાન જેવા સદ્ગુરુ મળે, તો પણ ભગવાન કહે છે તેજ સત્ય, અને બીજું બધું મારે માટે અસત્ય. એવું શિષ્ય અર્જુનના મનનું સમાધાન થાય તેમ નહોતું. એકાગ્ર ચિત્ત કરવા માટે વચલા ૭ અધ્યાયમાં ધ્યાનયોગની સરલતા માટે “ હું પોતે સર્વવ્યાપક હું એટલું જ નહિ પણ હું જ બધું છું—હું બ્રહ્મ છું; હું બધું છું; એટલે બધું બ્રહ્મ છે-આમ સર્વ લલુચ્છ દાદાનું રહસ્ય સમજાવ્યું, અને બ્રહ્મ ને સર્વવ્યાપક હોય, તો હું જે અનુભવી બ્રહ્મવિદ છું, તેમાં પ્રથમ બ્રહ્મદષ્ટિ કર, એટલે પછી સર્વત્ર બ્રહ્મદષ્ટિ થશે; આવા ધ્યાનયોગ માટે બકિતનો રંગ ચઢાવ્યો.

ભગવાનના પ્રતિ અપ્રતિમ પ્રેમ વિના ભગવાનનું ધ્યાન, ભગવાન જ માફ સર્વસ્વ છે, એવો મનોવૃત્તિનો વેગ થવો અસંભવિત છે, તેથી આગળ જતાં યોગશક્તિ વડે ભગવાન પોતાનું સામર્થ્ય બતાવે છે, અર્જુનને દિવ્ય ચક્ષુ આપે છે; અત્યાર સુધી એ ભગવાનને ચર્મચતુથી

૧-સ્થૂલચક્ષુથી જોતો હતો; સદ્ગુરુને-સખા કે મિત્ર માનીને એમને માનવ દેહધારી ક્રોધ બુદ્ધિશાળી સમર્થ વ્યક્તિ માનતો હતો. ભગવાનની નિત્ય પ્રસન્નતામાં એને અજ્ઞાનંદ નહીં, પણ, કેવલ વ્યાવહારિક ધીરજ અને ક્ષમાજ દેખાતાં હતાં, એમની દુષ્ટોની સંહારલીલામાં કેવળ ક્ષાત્રધર્મનું બલ દેખાતું હતું; એમના પ્રેમમાં કેવળ મિત્રતાનું જ દર્શન થતું હતું. એટલે ભગવાનને સદ્ગુરુ કહ્યા પછી પણ એમના મોગ-સામર્થ્ય પ્રતિ દષ્ટિ કેવી રીતે કરી શકે? અને એ તો બ્યારે ભગવાનને ચર્મચક્ષુને બદલે દિવ્યચક્ષુથી-સ્થૂલને બૂલીને સ્થૂલને બદલે સૂક્ષ્મ શરીરનાં સૂક્ષ્મ ચક્ષુથી-બ્યારે પોતાના અંતઃકરણમાં ખીજ બધી વૃત્તિઓને વાળી કે મારીને, કેવલ ભગવાનના દિવ્ય ભાવનું જ દર્શન કરે, ત્યારે વિશ્વની વિસ્મૃતિ અને વિશ્વેશ્વરનાં સ્વરૂપમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરી શકે અને એવી રીતે વિક્ષેપને ફાડી શકે.

+

+

+

વિક્ષેપ ફાડવા એકાગ્રતા જોઈએ; એકાગ્રતા માટે ધ્યેય કે ઈષ્ટ વસ્તુ પ્રતિ ચિત્તને અસ્ખલિત પ્રવાહ જોઈએ; એ અસ્ખલિત ભક્તિ-પ્રવાહ માટે, તૈલધારાવત્ ધ્યાન માટે, અન્ય સર્વ અનાત્મ અને અનીશ પદાર્થો પ્રતિ વૈરાગ્ય જોઈએ, અને આમ વિવેક અને વૈરાગ્ય વડે, બ્યારે ચિત્તમાં નિરોધનું બલ જામવા માડે, ત્યારે બુદ્ધિમાં પ્રગતો પ્રકાશ પડવા માડે; એ પ્રકાશ પામેલી, આત્માનો પ્રસાદ વરેલી બુદ્ધિ તેજ ગીતાની પ્રજ્ઞાપ્રતિષ્ઠિતા।

x

x

x

વેદાન્તના અભ્યાસીને આ વિવેક વૈરાગ્યનો ઉદય થયા વિના વેદાન્તના ગ્રન્થનું અધ્યયન અધરું લાગે છે; ભગવદ્પ્રાપ્તિની, મોક્ષનાં સાધનની, આત્મજ્ઞાનની જિજ્ઞાસાની કે સાધનની ઈચ્છા માત્રથી કાંઈ અધ્યાત્મપથે પળાતું નથી; કારણ કે સાધનના સાચા જ્ઞાન વિના સાધનનું સ્વરૂપ અને એની આવશ્યકતા સમજાતાં નથી. વસ્તુનું સ્વરૂપ

અને વસ્તુપ્રાપ્તિનું સાધન ઓળખ્યા વિના કોઇ પણ સાધન સાધ્ય થઈ શકતું નથી. આત્મા, બ્રહ્મ, ૐ, કે એવાં નામો ગોખી મારવાથી અથવા જપ તપમાં વગર સમજીને ચઢી જવાથી કશી કાર્યસિદ્ધિ થા નથી. સમજણ વગર જે કાંઈ કયું હોય, કેવલ શ્રદ્ધાના નામથી ૐ કર્યાં કયું હોય, રામ રામ કે ભગવાનનાં કોઇ નામથી માં જપી જપીને મણકા ફેરવ્યા કર્યાં હોય, તેથી કાંઈ તત્ત્વનું જ્ઞાન અં નિત્ય શાંતિ મળતાં નથી.

જે પ્રાપ્ત કરવું છે તે વસ્તુનું સાચું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ, કે ક્યાં છે, કેવું છે, એનું વર્ણન સાંભળવું જોઈએ; અને એ વર્ણન સાં ભળવું, તે જ વેદાન્ત શાસ્ત્રમાં શાસ્ત્રશ્રવણ કહેવાય છે.

*

*

*

પ્રથમ શાસ્ત્રનું શ્રવણ, ત્યાર પછી બુદ્ધિપૂર્વક એનું મનન, અને એવી રીતે સાંભળેલું અને સમજેલું હોય, તે જીવનમાં ઊતારીને અનુભવવું એનું નામ નિદિધ્યાસન. આ નિદિધ્યાસન એટલે એકમાં અનેકતા અને અનેકતામાં એકતાના દર્શનરૂપી જ્ઞાનની સમતા; કર્મમાં અકર્મ અને અકર્મમાં કર્મ ઓળખવાની બુદ્ધિની પ્રતિભા. બુદ્ધિની આવી વિશુદ્ધ પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિત કરવા, ભગવાન પ્રથમના ૭ અધ્યાયમાં વેદાન્ત સિદ્ધાન્તનું શ્રવણ કરાવી, ધ્યાનયોગ માટે વિષયોમાંથી ઈન્દ્રિયો તથા ચિત્તની અનાત્મવૃત્તિઓને આત્મા તરફ વાળવાનો પ્રત્યાહાર શીખવી, ૭ઠ્ઠા અધ્યાયમાં સમસ્ત વિશ્વની વિરમૃતિ કરાવી, શ્લોક ૨૪ થી ૨૭ સૂત્રીમાં વૃત્તિઓનો નિરોધ કરાવી, પ્રત્યક્ તત્ત્વ (-અંતર્યામી)નું દર્શન કરાવે છે. આમાં ચિત્તશુદ્ધિ આવી ગઈ, અને અંતર્મુખવૃત્તિના અગોષાંગ જેવાં યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ સૂત્રીની ભૂમિકાઓનો પણ સમાવેશ થઈ ગયો.

*

*

*

પરંતુ માનવજીવનની, એની પ્રકૃતિની, એના પ્રાણની, એનાં દર્શનની જે બાબતો છે. દાઝની જે બાબતો જેવી એની એ જે દશા છે. એક બાજુ સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, અને સમાધિની તુરીય; ત્યારે બીજી બાબતો જાગૃત. એ બંને દશામાંથી શું અસાની કે શું સારી મુક્ત થઈ શકે એમ નથી, મુક્તિ તો મનોદશાના પરિવર્તનમાં અનુભવવાની છે. દેહાધ્યાસની નિવૃત્તિ કરવાની છે. હું શરીર છું અને એને અંગે લાગતાં જે જે બંધનો છે, તે બધામાં વિવાદ કરાવતો જે પંચભૂતનો પ્રતિબંધ છે, એમાંથી છૂટીને મનમાં તૃપ્તિ મેળવવાની છે. મનુષ્યને સૌથી વધારે કષ્ટદાયક દશા હોય તો તે જાગૃત છે; સુષુપ્તિ સુખમય છે, અને તેથી જ એ અવસ્થાના મોહતાનું ઢાંકણ, કે કોઈ આનંદમય ઠહેવાય છે. એ દશામાં આનંદ કે આનંદ જેવું જ કેંઈ અનુભવમાં આવે છે, એટલે એમાંથી મુક્તિ મેળવવાની તો શું, પણ જિલ્લું ફરીફરીને જાગૃત તથા સ્વપ્નથી યાત્રી-કંટાળીને મનુષ્ય જાગૃતમાં પડીને, બધા દુઃખભારને ઊતારીને, સુખ મેળવવાનો પરિશ્રમ કરે છે. એ સુષુપ્તિમાં મન તથા ઇન્દ્રિયો નથી, તેથી વિષયો અને વિષયભોગ નથી. દ્વિત પ્રપંચ નથી, એટલે મનુષ્ય આરામ ભોગવે છે.

બીજી દશા સ્વપ્નની છે. એમાં મનુષ્ય પરાધીન છે. જેવા સંસ્કાર તેવાં સ્વપ્ન, અને એ અવસ્થા પણ શરીર તથા મનની દશા ઉપર આધાર રાખે છે; એટલે કે જાગૃતમાં જે ભોગ ભોગવ્યા, ખાધું, પીધું અને દહેર કરી, સુખદુઃખને નોતર્યાં, એના સંસ્કારમાંથી ઉદ્ભવતાં રાગ દ્વેષનાં બંધનો બાંધ્યાં, તેનાં પડખાયાં જેવાં સ્વપ્નો મનુષ્ય જાગૃતિને બૂલીને ભોગવે છે. જાગૃતને પાછો સુખદુઃખનાં સ્વપ્નો બૂલી નાંચે છે, અથવા એના ઉપર હર્ષ-શોકનાં ચિંતન કરીને એ સંસ્કાર વિશેષ દૃઢ થાય છે; પરંતુ સ્વપ્ન દશામાં એ પરાધીન હોઈ, ત્યારે સ્વપ્ન ભોગ ભોગવાતા હોય, ત્યારે તે દશામાં એનાં દંડમાંથી એ છૂટી શકતો નથી. એટલે એમાં તો કશો પણ પુરુષાર્થ કરવા એ શક્તિશાળી નથી.

મુગ્ધા અને સ્વપ્નદશાની પરાધીનતા પ્રમાણે જનમત પણ પરાધીન
 જ છે એવું આપણને સામાન્ય દષ્ટિએ લાગે. કોઈના પણ જગાડ્યા
 વિના મુગ્ધા અને સ્વપ્નનો જાણે એની મેળે જ અંત આવતો હોય.
 તેમ મનુષ્ય પરવશ બનીને એ જન્મે દશામાંથી જાગી બેઠો છે. ટુંકામાં
 એમ કહેવા જેવું છે, કે જ્યારે જનમત વ્યવહારથી થયેલો મનનો થાક મુ-
 ગ્ધા તથા સ્વપ્નમાં બિતરી જાય છે, ત્યારે આટી રહેલા જનમતના ભોજ
 ભોગવવા, પૂર્વવાસના પ્રમાણે મનુષ્ય પાછો જાગી બેઠો છે અને પૂર્વ-
 વત વ્યવહાર કરવા માર્ગ છે. આ જનમતમાં વિવાદ થાય. એનાં બંધ-
 નોમાં એને પોતાની-જીવાત્માની સ્વરૂપગત સ્વતંત્રતા નથી મળી શકે
 એમ એવું ચોક્કસ એના ચિત્તમાં સાક્ષવા મારે. ત્યારે એને જનમતનો
 તિરસ્કાર આવે તે વેરાગ્ય, એમાં કશું ન રહે એ વિવાદઃ વ્યવહારમાંથી
 વેગળા જઈને કોઈ ખૂણે જાય, ગિરિમુકામાં, મનુષ્યજગતથી દૂર.
 જ્યાં કોઈ ન સતાવે તેમ જઈ બેસવાની વૃત્તિ થાય, એ એનો
 એકાન્ત પ્રેમ અને ત્યાગવૃત્તિ; અને આમ દશા પણ સમાધાન વિના
 અજ્ઞાનમાં ને અજ્ઞાનમાં વિશ્વનો વ્યવહાર, જનમતની બધી ગડમથલ,
 જનમતની બધી જાનજાળ, બધું દુઃખમય જ લાગે, એવી મનોદશા એ
 બદ્ધ જીવની વેરાગ્યસૂચક દશા, એ બંધનમાંથી છુટવાની વૃત્તિ થાય તે
 મુમુક્ષુતા, એવું કેમ થાય છે? બંધ શું છે? એ ક્યાંથી આવે છે?
 જનમતમાં દુઃખ જ કેમ? જે જનમતમાં દુઃખ જ છે એ જનમતનું સ્વરૂપ
 કેવું? આ જનમતમાં મને ધકેલનાર કે મોકલનાર કોણ? આ વિશ્વમાં
 આવી ફસાનાર હું કોણ? જનમત મારું કે હું જનમતનો? અથવા મારો
 અને જનમતનો રચનાર, અને મને આમાં ફેરવનાર હું કે બીજો કોઈ?—
 આવા અસખ્ય પ્રશ્નોની તડામાર જ્યારે અંતઃકર્ણમાં ઊઠવા મારે, જે
 એ તડકડાટમાં કશું પણ ન સૂઝે—એ દશામાં જે શોક, ગ્વાનિ, કે ખેદ
 જ અનુભવાય, કશું પણ ન કરતાં બેસી રહેવાની જ વૃત્તિ થાય, અને
 એવા શાંત, મૂક, પત્યર જેવા જ યજ્ઞાનું મન થાય, એનો વિવાદ

કે વૈરાગ્ય અને એમાંથી હું-જગત્-અને એ બન્નેનો રચનાર કે ચલાવનાર જે કોઈ હોય, તેને જાણવાની વૃત્તિ થાય, એ એની જિજ્ઞાસાની પ્રારંભદશા.

*

*

*

આવી જિજ્ઞાસા થાય ત્યારે અંતઃકરણને એ ધીરે ધીરે તપાસવા માંડે; જગતને બૂલવાનો યત્ન કરે; જાગ્રતના વ્યવહારમાં મનની વૃત્તિઓને તપાસે, સ્વપ્નની પરાધીનતાને તેમ જ સુષુપ્તિના પરવશ આનંદના રહસ્યને ઓળખવાના પ્રયત્નો કરે, અને છેવટે એ પરિવર્તન-શીલ અવસ્થાઓ ભોગવનાર કોણ છે ? એ ભોક્તા પ્રતિ મનોવૃત્તિ વાળવાનું કોઈ અનુભવી, તત્ત્વદર્શી પાસે જામને શીખે, ત્યારે એની એકાન્તિક વૃત્તિઓને અંતર્મુખ વાળીને, જાગ્રત, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિની પરાધીનતામાંથી, એનાં બંધનમાંથી છોડાવીને, ભોક્તા, ભોગ્ય અને ભોગની ત્રિપુટિની પર જે મૂલ આત્મતત્ત્વ છે, એનું દર્શન કરાવે તે સદ્ગુરુ. પણ આ તો ત્રણે અવસ્થાને બૂલવાનો ક્ષણિક પ્રયત્ન થયો. પહેલાં અજ્ઞાન અવસ્થામાં જે પરાધીન બની સુષુપ્તિ, સ્વપ્ન અને જાગ્રતના અનુભવ ભોગ ભોગવતો હતો અને એ ત્રણે અનુભવો દ્વંદ્વમિશ્ર હતા, તેમાંથી આ એક પુરીય એટલે ચોથી અવસ્થાનો અનુભવ કરતાં શીખ્યો; પણ એ અવસ્થા યે કાંઈ એની નિત્યની નથી. એમાંથી પણ વ્યુત્થાન થાય છે. વળી પાછું આ જાગ્રત જગત્ શરીર છે ત્યાં સૂધી વારંવાર આવે જાય છે; એટલે જેનું અંતર્મુખ બની પોતાનું સ્વ-રૂપ જોયું, તેનું એ બધાં દ્રશ્ય પ્રપંચનું પણ ન્યાં સૂધી સ્વ-રૂપ ન જોવાય, ત્યાં સૂધી શાંતિ કેવી ?

x

x

એટલે છઠ્ઠા અધ્યાયમાં કહે છે કે:—

सर्वभूतस्यमात्मानं सर्वभूतानिचात्मनि ।

ईक्षतेयोगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥

અર્થ:-સર્વત્ર સમ (વસ્તુ)નું દર્શન કરનાર, (અંતર્બુદ્ધ વૃત્તિ-
દ્વારા) યોગ કરીને (તત્ત્વની સાથે) યુક્ત થયેલો (જીવ)-આત્મા
સર્વ પ્રાણીઓમાં રહેલા (યોતાના) આત્માને અને (યોતાના)
આત્મામાં (રહેલાં) સર્વ પ્રાણીઓને જુએ છે.

હવે એ સર્વત્ર આત્મદર્શન કરવા મંડિ છે. જાગૃતમાં એ બધે
આત્મદર્શન કરવા મથે છે. જાગૃતમાં પ્રથમ ઈન્દ્રિયો વડે દર્શન કરતાં
પંચ વિષયો આવે છે, પંચતત્ત્વો નજરે પડે છે, એ ઈન્દ્રિયોની ધારણ
મન કલ્પના અને ભાવના કરે છે, બુદ્ધિ એનો વિચાર કરે છે, અહંકાર
હુંપણું રાખીને બધું કર્મ-ધર્મ પ્રમાણે ગોઠવે છે, ચિત્ત એનું ચિંતન
કરીને સ્મૃતિભંડારમાં ઠાંસી ઠાંસીને જગત્તત્ત્વો સંસ્કાર રાખી મૂકે છે.
આ બધા અનેકત્વમાં એકત્વસ્વરૂપ આત્માને શોધવા જતાં તો એને
મન અને ઈન્દ્રિયોદ્વારા પ્રત્યક્ષ થતા પંચતત્ત્વના જગત્ અને જગતના
વિષયો વિના ખીણું કશું દેખાતું નથી. એટલા માટે એ અનેકત્વ
કેટલું વિશાલ છે ? એની ગણતરી કરતાં સુખ્ય સુખ્ય સંગ્રાં કેટલી છે ?
એના સ્વરૂપમાં કેવું અધિબ્ધાન છે ? એનું સ્વ-રૂપ અને મારું સ્વ-રૂપ
જુદું છે કે એક છે ? આવી રીતે એનું સમાધાન કરવાની વૃત્તિ થાય,
એનું જ્ઞાન મેળવવાની બૂખ ઊઘડે એનું નામ તત્ત્વજિજ્ઞાસા, અને
તત્ત્વજિજ્ઞાસાને માટે વિચારચક્રિતનો કેમ ઉપયોગ કરવો, ઉદ્ઘોષોદ્ધ કર-
વાની કુશળતા કેળવવી, ત્રિશ્વનીરચનાનું સ્વરૂપ સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો,
એવી સંગોપાંગ વર્ણન કરતી વિદ્યા એ વેદાન્તની પંચીકરણ વિદ્યા.

+

+

+

એ પંચીકરણ વિદ્યામાં બધી રચના તપાસી જોવાની હોય છે.
સૃષ્ટિ અને શરીરના અવયવો ઓળખવા પડે છે, અપ્તો જે અભ્યાસ
કરવો પડે તેમાં એકત્વનો ભેદ ઉકેલવા જતાં, અત્યાર સુધી એ બધાને
અનાત્મ તરીકે-બધાં નામ રૂપને આત્માથી પૃથક્ માનીને જે વ્યવહાર
આં કર્યો છે, એ બધાને વીણી વીણીને જૂદાં પાડી, એમાં જ એક

અને અદ્વિતીય આત્માને ઓળખી લેવાનો છે; તેથી અનેકત્વની સમ-
જણ માટે, પંચ વિષયો, પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પંચ કર્મેન્દ્રિયો, પંચ પ્રાણ,
અંતઃકરણ ચતુષ્ટય, ચાર અવસ્થા, ચાર શરીર, પંચ કોશ, ચાર
અવસ્થાના અભિમાનીઓ, વૃત્તિઓમાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એ બધાં જે
પ્રત્યેક શરીરમાં એક સરખાં છે તેને સમજવાની અને યાદ રાખવાની
જરૂર છે; કારણ કે એ યાદ ન રાખીએ, તો એમાંથી જ કોઈને આત્મા
માની લેવાની ભૂલ થવાનો સંભવ રહે છે.

x

x

+

નવા જિજ્ઞાસુને આ વિષય અધરો લાગે છે; એને એકાન્તની
ઝિંઝિયાળ છે, ધ્યાનમાં કોઈ ધ્યેય બાંધીને એમાં મનને ચોંટાડવાનું ગમે
છે, પણ “ આ વાંચવાની ભાંજગડ કોણ કરે ? આ લખવાની માથાકૂટ
શા માટે કરવી ? બધું માયા છે એમ સમજવું અથવા બધું ભગવાન
કે બ્રહ્મ માની લેવું—એટલે જ બસ; ” આવી મનોદશા નવા જિજ્ઞાસુની
થાય છે; પણ આ એક મહાન ભૂલ છે. એ બધું અવશ્ય સમજવું
જોઈએ. પછી તે સંસ્કૃત ગ્રંથો દ્વારા લણે, પ્રાકૃત ગ્રંથોમાંથી જાણી
લ્યો, કે લખ્યા ન હો તો કોઈ પાસેથી સાંભળીને શીખી લ્યો; પણ એ
જાણવું તો અવશ્ય પડશે જ: નહિ તો ઉપર કહ્યું છે તેમ આત્માને
બદલે અનાત્મ જંગળમાં, ભગવાનના વારતાવિઠ સ્વરૂપને બદલે એમનાં
નામરૂપ, ગુણકર્મ, અને લીલામાંજ ફસાઈ પડી, એનાં જ ગુણજ્ઞાન
ગોચર કરશે. ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિના ભેદાભેદમાં રવડી રખડી, નામરૂપ,
ગુણકર્મ, અને ઐશ્વર્યની ઘટમાળમાંજ ફસાઈ કરશે. પરમાત્મમાં એ
બધી પ્રક્રિયા છે; લઘુ વાસુદેવ મનનમાં પણ છે; પણ એ પ્રક્રિયાઓ
વાંચતાં કંટાળશે નહિ; એનો અભ્યાસ કરવાનો છે; વેદાન્તનાં પુસ્તકો
આરામ ખુરશી પર પડ્યાં પડ્યાં, સંસારના પ્રપંચી વ્યવહારમાંથી
અનાયાસે દુરસદ મળે તો જ વાંચવાનાં કે વાંચી જવાનાં નથી, એ
વર્તમાનપત્રો, નવલકથાઓ કે સંસારને સત્ય કરી બતાવનારાં વિષય-

વિવેચનો નથી. પણ જ્ઞાનગંભીર; અસંખ્ય જન્મોની સાથે પણ એનું મૂલ્યાંકન થાવ નહિ એવાં અમૂલ્ય છે.

+

*

+

આટલું વિચારી જોજો :—

(૧) પ્રાચીન ગ્રંથો તો અનુભવીઓના જ ઉદ્દગાર છે; એમના અજ્ઞાનદંથી ભરપૂર અંતઃકરણમાંથી નીકળેલા આનંદના-આત્માના પ્રસાદના સુધાશબ્દો છે. વાર્તાઓ કે નવલકથાઓની પેઠે દ્રશ્યનાના ઘોડા કે વિમાન પર ચડેલી, ઊડતી મનોવૃત્તિએ લખેલાં એ ગદ્ય-ગદ્યાં નથી. વાસ્તવિકતાના એ સચોટ નમૂના છે; માટે ધીર, ગંભીર ભાવથી વાંચવા બેસજો.

(૨) ગ્રંથકારની જ્ઞાનમૂર્તિનું શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક પ્રથમ અંતઃકરણમાં ધ્યાન ધરને કે “હે જ્ઞાનમૂર્તિ! આના પહન-પહન દ્વારા અમારા અંતઃકરણમાં આપના અનુભવનાં અમૃત છાંટાં! અમારી મનોવૃત્તિનો વિદાસ દૂર કરો; અમારું આવરણ તોડીને ફેંકી દો, અને જીવનમાં જે તત્ત્વામૃત આપે પીધું અને જીરવ્યું છે, એજ અમૃતના અમને અધિકારી બનાવજો.”

“આપનો આ ગ્રંથ તે કાગળ, શાહી, અને વાક્યો નથી; એ તો માનસરોવરનાં મુક્તાકણુ છે; અક્ષરે અક્ષરે એમાં આત્મસુધાનાં ગિન્દુ ઝરે છે; વાક્યે વાક્યે આપનો પરમહંસ-બોધ અમારા ચિત્ત-ક્ષેત્રમાં જ્ઞાનમૌકિતિકતા ચોક પૂરે છે. પ્રકરણે પ્રકરણે એના સંપૂર્ણ જન્મે છે, અને સમસ્ત ગ્રંથની પારાયણ થતાં, તો જળણે આપ મારા મસ્તક પર આપનો વરદ હસ્ત મૂકીને આશીર્વાદ આપો છો કે—” સાધક, ત્હારી સાધના સફલ હો.”

(૩) એમાં આવેલી અનેકતા ગોખરી નહીં; ‘જ્ઞાનેન્દ્રિય’ કલ્યાદિ બધું વિગતવાર તમારા શરીરમાં જ છે; વાંચતાં વાંચતાં એ બધાંને વ્યારથી ઓળખતાં જન્મે; જૂગોળનું પુસ્તક હાથમાં હોય, અને

નકશા બીજા પર લટકતો હોય, ત્યારે પુસ્તકમાં કાશી કે હુગ્લાર વાચીને, નકશા ઉપર એને જેમ શોધીને બતાવીએ છીએ, કાગળ કે જે પુસ્તકમાં હોય તે નકશામાં હોવું જ જોઈએ, (કાગળ પૃથ્વીના ચિત્રનેજ પુસ્તકમાં બિતાયું છે) તેજ પ્રમાણે બધું પચીકગણ એ આપણા નકશાપી શરીરમાં છે, જે શરીરમાં છે તેજ પુસ્તકમાં લખ્યું છે, તેથી વાચો ત્યારે શરીરપી નકશામાં વિચારદ્વારા જોઈ, તથા નિશ્ચય કરીને ઓળખી લેજો, આમ કરીશો તો યાદ ગહેશે અને વેદાન્તના ગ્રંથોમાં રસ પડશે ગોખનાથી કાર્યસિદ્ધિ થશે નહિ, અને ક'ટાળો વધશે

+

*

+

આટલી સૂચના અત્યારે બસ છે ! ગ્રંથ વાચતા ગ્રંથકાર પ્રતિ શ્રદ્ધા, ભક્તિ, અને સતકાર રહેવા જોઈએ અને ખાસ કરીને આ વાત અમે પ્રાચીન પ્રાસાદિક ગ્રંથોના વિષે જ કહીએ છીએ એ લક્ષ્યમાં રાખીને એની પરીક્ષા કરવાની મહેનત ન કરીશો એમાં લખેલું ન સમજાય કે બિધુ સમજાય, તો એમને દોષ ન દેશો, દોષ આપણી બુદ્ધિમાં છે માટે બિધુ સમજાય છે એમ માનજો અને આમ દોષ દેખાવાનું સમજ કારણ તો એ છે કે, અત્યારે શ્રવણના કરતા વાચન વધી પડ્યું છે

શ્રવણ એટલે ગુરુમુખે કરાવે શાસ્ત્રાધ્યયન શાળા પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓનો જેમ અભ્યાસક્રમ નિયત થયેલો હોય છે, અને તે પ્રમાણે શિક્ષકો કે અધ્યાપકો એમને ભણાવે છે, તે પ્રમાણે શાસ્ત્રોમાં પણ અભ્યાસક્રમ હોય છે, કોઈ તત્ત્વદર્શીનું શરણ લ્યો, કોઈ જ્ઞાનીની પાસે જઈને એ કહે તે વાચો, એ ભણાવે તે ભણો, પોતાની અવળી બુદ્ધિથી-સામારિક રાગદ્વેષનાળી બુદ્ધિથી કશું પણ ન વાચો, એમની પાસે જાઓ, અને એ ભણાવે તે કમપુરસર વાચો, એટલે શ્રવણના રહસ્ય અને મૂલ્ય સમજશે

શ્રવણ પદ્ધતિપુર સગ થાય, તો મનન પણ યુક્તિપુરસર થાય,

અને એ જાતને બ્યવસ્થિત હોય તો નિદિધ્યાસનનું ગણું પણ સીધું ચાલે, નહિ તો એ માર્ગ અસ્થાની ધાર પર ચાલવા જેવો વિકટ છે, એમ ઉપનિષદો કહે છે તે ખોટું નથી.

*

*

*

વેદાન્ત એટલે જ્ઞાનયોગ, એ જ્ઞાનયોગ તે જ ગીતાનો બુદ્ધિયોગ; જ્ઞાનયોગ પણ એ જ, અને અંતમાં ભગવાન અણુનને પૂછે છે, કે મહેં તને તત્ત્વજ્ઞાન શ્રવણ કરાવ્યું તે બરાબર ધારણ કર્યું? એ પ્રશ્નને તને સમજાયું? જ્ઞાન થયું? અજ્ઞાનસંભોદ થયો? અને સાંભળ્યું તે બધું એકાગ્રતાથી કે ભટકતે અને વિવેક મને?—આટલા પ્રશ્નો એટલા માટે કરે છે, કે પ્રથમના ૭ અધ્યાયમાં આત્મા અનાત્માનો વિવેક કરાવી, ૭ઠ્ઠા અધ્યાયમાં અનાત્માને વિસારી પાડી, ધ્યાનદ્વારા આત્મદર્શન કરાવ્યું. વચલા ૭ અધ્યાયજ્ઞાન સમગ્ર વિશ્વમાં એ જ આત્માના ઐશ્વર્યનું દર્શન કરાવ્યું, અને એ આત્મા તથા ઐશ્વર્યવાન આત્મા પ્રતિ લક્ષિત ઉપજાવી; કારણ કે લક્ષિત વિના ધ્યેય-કારણત્વ થતી નથી, એકાગ્રતા ટકતી નથી, અને ધારણ કરેલી વસ્તુ હાથમાં આવ્યા છતાં છટકી જાય છે.

પછીના ૭ અધ્યાયમાં જ્ઞાનમાં ઉપયોગી અને જીવનમુક્ત દશામાં ઉપકારક થાય એવાં પ્રકૃતિનાં બધાં રહસ્યો, યુક્તાદ્વાર વિહારનું રૂપ-બીકરણ, બુદ્ધિના, ધૃતિના, તેમ જ તપના ત્રિગુણાત્મક ભેદ, સંસાર-જ્ઞાની ઉત્પત્તિથી માંડીને જ્ઞાનચક્રથી ચતા અધ્યાત્મદર્શનની વિવેચના, અને છેવટે સર્વશિરોમણિ અદારમા અધ્યાયમાં મોક્ષનો યોગ કરાવી, પાર્થને પૂછ્યું કે ત્હારો મોક્ષ નારા પામ્યો કે નહિ? ઉત્તર મળ્યો, કે મારું શ્રવણ-મનન મયાર્થ થયું છે અને આપની કૃપાથી, આપના આત્મપ્રસાદથી હવે હું આપનું વચન પાળીશ અને તે પણ પાળવા સમર્થ થયો છું માટે, નહિ કે વગર સગળ્યે પાળવા મહેનત કરી બેઠશ,

અથવા પળાશે તો હીક, નહિ તો વાહવાહ !

*

*

*

પ્રાચીન ગ્રન્થો પ્રાસાદિક ગ્રન્થો કહેવાય છે; કારણ કે એના પ્રણેતા કદપનાસષ્ટિના નહિ, પણ વાસ્તવિકતાના અનુભવી હતા, વસ્તુના યથાર્થદર્શી હતા, આત્મા અને પ્રકૃતિનાં રહસ્યોને સમજીને વર્ણન કરનારા હતા, ત્યાગ અથવા વૈરાગ્યની પૃથક્તા એમના જીવનમાં નહોતી, અકર્મ કે નૈષ્ઠ્યની ધૂંચ એમને ઉકલી ગઇ હતી, ધ્યાન કે જ્ઞાનના ભેદભેદ એમણે જાણ્યા હતા, સંશય વિપર્યયને હતા ન હોતા કરીને આત્મા-પરમાત્મા વચ્ચેના આવરણને એમણે ચીરી-ફાડીને ઉરાડી દીધું હતું, કશીય સંકા એમના અંતઃમાં નહોતી, નિઃશંક, નિર્ભય, અને નિરંજન હતા.

એ હતા શુદ્ધ અને શાંત, નિર્મલ અને નિર્વિકારી, પ્રસન્ન અને ગંભીર, અનુભવી અને આત્મદર્શી, એમના ઉદ્દગાર સ્વયંભૂ હતા, આત્મપ્રેરિત હતા, તટસ્થ અનુભવના હતા. પ્રકૃતિના ત્રિગુણાત્મક સ્વભાવથી પ્રેરાયેલા, ધડીમાં આ અને ધડીમાં તે સુધારો સાચો, એવા એવા ક્ષણભંગુર ભાવનાના કે આવેશના ન હોતા.

માટે, જૂના ગ્રન્થોને વાંચો નહિ પણ એનો અભ્યાસ કરો. ગ્રન્થને વાંચી જોવા, કુરસદે વાંચવા, ગમે ત્યાં જોસીને વખત માળવા કે એની પરીક્ષા માટે વાંચવા નહિ, પણ એમાં ગ્રન્થકારના જીવનનો સાર ભર્યો છે તે તમારા જીવનમાં ઉતારવો છે એવી નિષ્ઠાથી લણો; પ્રમાણ કે કુપુલ્લ માટે નહિ, પણ કર્તવ્યનિષ્ઠબુદ્ધિથી, જિજ્ઞાસુવૃત્તિથી, આત્મામૃતના પિપાસુ બનીને વાંચો. એમની કૃપાથી જ અનુભવ થવાનો છે એવાં શ્રદ્ધા ભક્તિથી વાંચો, અવશ્ય એમના આશીર્વાદ તમારા જીવનમાં અમૃતનો વરસાદ વરસાવશે. તમે કૃતાર્થ થશો, કારણ કે એ વાણી કૃત-કૃત્ય પુરુષોની છે. તમે ધન્ય બનશો, કારણ કે એમનાં વચનોમાં ધન્ય-

વાદ છે. તમે અમર યશો, કારણ એમનાં વાક્યોમાં અમૃત ભર્યું છે.
તમે જ્ઞાનદીપ્તિ પામશો કારણ કે એમનાં ગ્રંથોમાં પ્રજ્ઞાનની માદુ-
ગંભીર રશ્મિઓ ઉલરાય છે. ॐ તથાસ્તુ !

* * *

પરમાત્મા આપણે સૌને આવા અભ્યાસ કરવાના અધિકારી
ખતાવે !

સુખદુઃખમીમાંસા

લેખક:-સ્વા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી

આ મંસારમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય મુખ કેવી રીતે મળે, તેમાં દિનપ્રતિ-
દિન વૃદ્ધિ કેવી રીતે થાય, દુઃખની સદતર નિવૃત્તિ કેવી રીતે થાય,
તે માટે સદૈવ પરિશ્રમ કર્યા કરે છે. અનંત નામરૂપમાં વિહાર કરતા
આ વિશ્વ તરફ દષ્ટિ કરતાં આપણને સ્પષ્ટ લાગ્યા છે, કે હરેક પ્રાણી
આ જ ઉદ્દેશથી જીવનસંગ્રામમાં પ્રેરાય છે, અને સર્વ પ્રવૃત્તિની
પીઠમાં આ જ ઇચ્છા મુખ અથવા બીજા રીતે રહેલી હોય છે. વધાર્થ
સુખ શોમાં છે, કંઈ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાથી નિત્યાનંદ ભોગવી શકાય,
તેનું વાસ્તવિક જ્ઞાન ન હોવાથી, આયુષ્યના દિવસો જેમ તેમ આશામાં
ને આશામાં મનુષ્ય કદાકે છે. આ અનિર્વચનીય ભવચક્ર આ પ્રમાણે
ચાલ્યા જ કરે છે અને ધણા મનુષ્યો સુદૃઢ વિચારના અભાવથી એવા
નિર્ણય ઉપર આવે છે, કે સંસાર દુઃખમય જ છે.

જન્મતાં વેંત જ પ્રત્યેક જાગૃક સુખાશાવાદી હોય છે. તેને કેવળ
સુખનાં સ્વપ્નાં જ આભ્યા કરે છે. સુવાચન્યામાં તે તેથી પણ વધિક
આશાવાદી બને છે અને તે અવસ્થામાં તેને મૃત્યુ, પરાજય, અપમાન
જેતું સંસારમાં છે, તેનો ખ્યાલ સરખો પણ આવતો નથી. જરૂરવસ્થા
આવતાં જ તેનો જીવનમહેવ જમીનદોસ્ત થયેલો લાગ્યા છે અને છેવટે
નિરાશાવાદી તરીકે દેહત્યાગ કરવાનો નમય આવે છે. કુદરતની લાતો
ખાતાં ખાતાં આશાગ્રન્થ જની જઈને મનુષ્ય આ મંસારમાં ભટક્યા
કરે છે, અને પરિણામીનિત્ય માયાપ્રવાહમાં તૃણની માફક તળાપા કરે

કે વિગમ, ગાનિ, પરમસુખ શામાં છે, તેનું જ્ઞાન મનુષ્ય પાન શામાં ન્યત મનુષ્યને હોવું નથી.

આપણા ઉપર જે આપણિઓ આવી પડે છે, તે આપણી પોતાની ઈચ્છાથી જ બેઠેરી લીટેવી હોય છે. વામનાઓનું સેવન કરના કરતા એવો સ્વભાવ પડી જાય છે, કે વાસનામય જીવન એ જ જીવન છે, એવું આપણે માની લઈએ છીએ દુઃખ, ઈચ્છા, ગમ, દ્વેષ, અને તત્કાલ્ય કષ્ટહાદિનો અભ્યાસ પડી જવાથી, તેમાંથી મુક્તિ મળી શકે કે કેમ તે શકારપદ જન્માય છે. “ આ વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાથી આનંદ થશે, આનંદ પ્રીતિ મેળવતા સુખી થઈશું, આ પછી મેળવીને કૃતકૃત્ય થઈશું ” આવી મુદ્ધ વાસનાઓ આપણને પશુપુત્ય બનાવી દે છે. આપણું સાધન જીવન તેજ પીનવાની વાળીમાં નેડેલા બળદના જેવું છે. હાથે લુગારી બમણું એ એ પ્રમાણે ગાડાની પેટે આશાના પ્રવાહમાં બિચારા જ જઈએ છીએ, અને વાગવાર નિગરાનો અનુભવ કરવા છતાં પણ, આપણા શેખરનીના મનમુનાઓનો આપણે ત્યાગ કરી શકતા નથી. આત્મ નામ જ “ માયા ”.

સુખની કલ્પનાનો આપણ મનુષ્યના મનના વિકાસ ઉપર ગ્રહેવો છે. પશુવર્ગની સર્વ ઈચ્છાઓનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે, તો તે માત્ર જડ દેહને પોષવાની ક્ષાલસાઓ સુધી જ હોય છે, એમ જણાય છે મનુષ્યવર્ગમાં પણ છેક સાધનજીવન સ્થૂલ દેહપોષક અને ગ્લુક વાસનાઓમાં જ રચ્યો પચ્યો રહે છે. આહાર, નિદ્રા, બય, ગતિભેગથી પડે તેમની દ્રષ્ટિ જતી નથી. જેમ જેમ જીવિનો વિકાસ થતો જાય છે તે જીવન વધારે ને વધારે સંસ્કારી થતું જાય છે, તેમ તેમ સુખના આદર્શમાં પણ ફેરફાર થવા માટે છે. જીવિશાળી અને શ્રેષ્ઠ મનુષ્યને સાદિત્યમાં, વૃત્ય-સંગીત કે ચિત્રકલાના તત્ત્વોમાં મહાલક્ષમાં આનંદ પડે છે. આ સૂક્ષ્મ ભોગવાસના પણ જ્યારે તૃપ્ત થાય છે ને વિચારમયતા વધારે ગહન ને વિશાળ થાય છે, ત્યારે મનુષ્યને મંથનમાં વાસ

નાના સદ્ગત ત્યાગમાં, ઉપાસનામાં, ધ્યાનમાં, નિદિધ્યાસનમાં આનંદ પડે છે.

સામાન્ય રીતે સુખદુઃખના ત્રણ ભેદો પાડવામાં આવે છે; આધિ-
ભૌતિક, આધિદેવિક અને આધ્યાત્મિક. સ્થૂળ પદાર્થોના મ યોગ-વિ-
યોગથી જે સુખદુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, તે આધિભૌતિક કહેવાય છે.
દૈવતી ઈચ્છાથી જે સુખદુઃખ આવી પડે તે આધિદેવિક અને ખાકીના
સર્વને આધ્યાત્મિક એવી સંજ્ઞા આપી શકાય. બીજી રીતે સુખદુઃખના
માનસિક અને ગારીરિક એવા પાંચ વિભાગો પાડી શકીએ. આપણને
સુખ તથા દુઃખનું જે સંવેદન થાય છે, તે શરીર અથવા તો મીઠી
રીતે મનનાં ઈચ્છાક્ષણ થાય છે, તેથી ત્રિવિધ વર્ગીકરણ કરતાં આ
દ્વિવિધ વર્ગીકરણ વધારે સગ્લ છે.

વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ સુખદુઃખની ભાવના મનઃકલ્પિત જ છે. શારી-
રિક સુખદુઃખનું જ્ઞાન પણ આપણને મનદ્વારા જ થાય છે. નિદ્રાવચ્ચામા
શરીરસ્થ સુખદુઃખના અનુભવો જણાતા નથી; તેમજ તે મનોગત બરોબર
કેળવ્યું હોય તો અત્યંત વ્યાધિગ્રસ્ત સ્થિતિમાં પણ સમત્વ ગાળી
શકાય છે. એટલે દ્વિવિધ વિભાગ કરતાં પણ સુખદુઃખ કેવળ માનસિક
જ છે એમ કહેવું તે વધારે સુક્તિયુક્ત છે. એક જ પદાર્થ આપણને આનંદ
સુખ આપે છે અને બીજે સમયે તે દુઃખદાયક નીવડે છે. શીતળ જળ
ઉન્દાગમાં આનંદ આપે છે, અને શિયાળામાં ત્રાસ આપે છે. સુધા-
ગુર મનુષ્યને અન્ન મળવાથી તૃપ્તિ થાય છે. પેટ ભરેલું હોય તો તે
દુઃખ આપે છે. અચપણમાં જે પદાર્થો પ્રિય હોય છે તે પ્રુપ્ત વયે
નીરસ થઈ જાય છે. અમુક પદાર્થ કાયમ માટે સુખદુઃખ આપે એવો
કોઈ અચક્ષ નિયમ નથી.

આ જગતમાં હંરકોઈ સુખની પાછળ દુઃખ તેની હાથા રૂપે રહેલું
જ હોય છે. તેમજે છૂટાં કરી શકનાં જ નથી. શગલુ કે તે એક
શિક્ષાની બે બાલુઓ સમાન છે. જીવનની સાથે જ મૃત્યુ પશ્ય હોય છે.

નાનઅનાન, સુખદુઃખ, દર્પશોક, માનઅપમાન, શુભઅશુભ, ઇત્યાદિ દ્વંદ્વો પરસ્પર સંગે જ રહે છે; કારણ કે આપણા અસ્તિત્વનો મૂળ પાયો જ વિરૂદ્ધભાવ છે; તેનું મંડાણ જ વિરોધાભાસ ઉપર આધારિત છે, અને તેની વચમાં રહીને જ આપણે સર્વત્ર વિચરવાનું છે. સ સાગમાં વસ્તુસ્થિતિ દ્વંદ્વિત હોય તે કદાપિ શક્ય જ નથી, આનું કારણ એ જ છે કે તેઓ એક બીજાથી ભિન્ન નથી; પણ એક જ વસ્તુના જુદા જુદા સ્વરૂપો છે. આ દ્વંદ્વોની અંદર પ્રતીત થતી વિરૂદ્ધતા પ્રકારગત નથી, પણ પ્રમાણગત છે.

અમત્ય લૌકિક વિષયોમાં પણ જે આપણને દાણિક સુખ મળે છે, તેનું કારણ ચિત્તની વિષયભોગમાં રચિતતા છે. અમુક વાસના ઉત્પન્ન થઈ કે તે ચીજ પ્રાપ્ત થવાની વૃત્તિ થાય છે. મેળવ્યા પછી ભોગવતા તેમા ચિત્ત એકાગ્ર થાય છે, અને તે અમયે ચિત્તમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડવાથી સુખનો અનુભવ થાય છે, પણ મન અને વિષયો બંને પરિવર્તનશીલ હોવાથી આ અનુભવ ચિત્તચાલી રહેતો નથી આ ઉપરથી જ શ્રી મનુ ભગવાને કહ્યું છે કે:—“પદાર્થોના ઉપભોગોથી કામ શાત થતો નથી, ઉત્તરો હોમેષા દ્રવ્યોથી અગ્નિ જેમ વધે છે, તેમ ફરીફરીને વધતો જ જાય છે.” “ધનનો વરસાદ વગર, તો પણ કામની તૃપ્તિ થતી જ નથી અને સ્વર્ગનાં સુખ મળે તો પણ કામી પુરુષોને કામચામનાની તૃપ્તિ મિલાય અન્યન શાંતિ થતી જ નથી.” આ પ્રમાણે સુપ્રસિદ્ધ બૌદ્ધ મંથ “ધમ્મપદ”માં કહેવું છે, વિષયવાસનાની તૃપ્તિમાં નિત્યાનંદની પ્રાપ્તિ ન થવાથી જ પ્રત્યેક મનુષ્યને હ મેશ એવો ખ્યાલ રહે છે કે, “હું દુઃખી છું.”

આટલા વિવેચન ઉપરથી આપણે એ નિર્ણય ઉપર આવી જઈએ છીએ, કે એકની એક જ વસ્તુ આપણને જુદે જુદે વખતે સુખકર અથવા દુઃખકર જણાય છે, અને સુખદુઃખના આદર્શો ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યોના ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. આંતરિક વિકાસથી આ આદર્શોમાં

પરિવર્તન થયા કરે છે. સુખદુઃખની લાવનાઓ મન કલ્પિત જ છે; તેથી સંસાર સુખમય છે કે દુઃખમય છે, એમ કહેવું ઉચિત નથી. સુખદુઃખનો આધાર મનની સ્થિતિ ઉપર છે; સંસાર ઉપર નહીં. ખીજું અનુમાન આપણે એ પણ કરી શકીએ છીએ, કે આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિ સુખપ્રાપ્તિના ઉદ્દેશથી પ્રેરાય છે; પણ એમ શું અને પ્રેય શું એની પરીક્ષા કરવામાં ભૂલથાપ થવાથી આપણે પ્રકૃતિના શુદ્ધાત્મ તરીકે દિવસો વ્યતીત કરીએ છીએ.

સુખદુઃખનો આધાર મનની સ્થિતિ ઉપર જ હોવાથી, આપણે હિંમતથી કહી શકીએ, કે મુખી થવું કે દુઃખી થવું, તે આપણા જ હાથમાં છે. દુઃખની વૃત્તિઓનું આપણે વિરોધી વૃત્તિઓથી મુખમા પરિવર્તન કરી શકીએ. આમ કરવામાં અત્યંત સંકલ્પબળની આવશ્યકતા બેસકે છે જ. આધિભૌતિક સુખદુઃખનો અનુભવ લેવામાં પણ કેવળ ઇન્દ્રિયો મનની સહાયતા વિના કાંઈ કરી શકતી નથી. ચંદુ રૂપ જુએ છે તે મને કરી જુએ છે, ચંદુ વડે નહીં. આપણું મન ખીજે રોકાયેલું હોય તો આપણે ઉઘાડી આંખે પણ કાંઈ જોઈ શકતા નથી; આ અનુભવ તો ધણાને થાય છે. આધ્યાત્મિક સુખદુઃખ તો કેવળ માનસિક જ છે. આમ હોવાથી મનોનિગ્રહ કરવાથી સુખદુઃખનો નિગ્રહ પણ સંભવે છે. શ્રી મહાભારતમાં જણાવેલું છે, કે દુઃખનું સર્વોત્તમ ઔષધ એ છે, કે તેનું અનુચિંતન ન કરવું. શ્રી પાતંજલ યોગદર્શનમાં પણ પ્રતિપક્ષ ભારનાથી મોગ વિરોધી વિચારોને નબ્ત કરવા એમ કહેલું છે. સ્વસ્વરૂપનું ચિંતન કરવાથી, નામસ્મરણથી, ધ્યાનથી, તિતિદાથી અથવા ગમે તે રીતે ઉલ્લેખી વિચાર કરવાથી દુઃખની લાવના નાબૂદ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે અભ્યાસથી ચિત્ત સમત્વ પ્રાપ્ત કરે છે અને શારીરિક અથવા માનસિક દુઃખોથી ચક્રાવમાન થતું નથી.

આ પ્રમાણે સાધના કરવાથી મર્યાદિત સમત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે ખરું; પણ સુખદુઃખની લાવનાઓનું મૂળ કારણ મોધી તેને જડ મૂળથી

ઉમેડી નાખવામા ન આવે, ત્યા સૂધી પૂર્ણ અને અવિચ્છિન્ન સમ તામા સ્થિતિ શક્ય નથી

આત્મા સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે તેની અદ્વ સુખદુ ખના વિદારો કેવી રીતે અને શા માટે દેખાય છે તે અતિપ્રશ્ન છે આપણી ભુક્તિની પા છે તાત્ત્વિક દષ્ટિએ આત્મામા અવિદ્યા કયાથી અને કેમ આવી તે અનિર્વચનીય છે તેની જ રીતે ભાવનાત્મક દષ્ટિએ આ સુખદુ ખના અનુભવોનો પ્રશ્ન પણ અનર્થનીય છે આ બંને પ્રશ્નો મુખ્યમા એક જ છે દષ્ટિભેદથી ત્યક્ષ પૃથક્ દેખાય છે તાર્કિક દષ્ટિથી જોતા આ પ્રશ્નો જ સ્વવિરોધી ને બાતિપૂર્વક છે

સર્વ દ્વંદ્વોનુ આદિકારણ અવિદ્યા છે અનિત્ય, અપવિત્ર દુ ખ અને અનાત્મામા નિત્ય, પવિત્ર, સુખ અને આત્મભુક્તિ તેનું નામ અવિદ્યા અવિદ્યામાથી અસ્મિતાની, દેહાત્મભુક્તિની મર્યાગ્તિ અહ-તાની ઉત્પત્તિ થાય છે પુરુષ દષ્ટા અને જોવાનું સાધન ભુક્તિ, એ બંનેને એક માની લેવા તેનું નામ અસ્મિતા

આત્મા સ્વરૂપથી શુદ્ધ, નિત્ય, પવિત્ર, અનત અને અમર છે અત કરણનો ઉપયોગ આત્મા જગતને જોવા તથા અનુભવવા કરે છે આત્મા અને તેના સાધનો બિન્ન છે, છતાં એક તરીકે માની લેવાથી દ્વંદ્વો દેખાય છે જ્યા સૂધી અસ્મિતા રહેવાની, ત્યા સૂધી પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી, એ તો નિર્વિવાદ વાત છે

સાંત પદાર્થના વિચારની સાથે જ મનને અનતનો વિચાર કરવાની ફરજ પડે છે એક બાલુનો માનસિક અનુભવ સાચો હોય તો બીજી બાલુનો પણ સાચો માનવો જ જોઈએ બંનેની કિ મત સગળી જ ગણવી જોઈએ કા તો બંનેને માન્ય રાખવા કા તો બંનેને છોડવા જ્યા સૂધી પરિમિત અહતાનું જ્ઞાન છે, ત્યા સૂધી અપરિમિત અસ્તિત્વની જાણના પણ ગ્રહેવાની જ, અને તેને જાણવાની જિજ્ઞાસા પણ રહેવાની જ જિજ્ઞાસાની તૃપ્તિ ન થાય, ત્યા સૂધી અર્શાંતિ પણ ગ્રહેવની જ

એથી જ સર્વ ધર્મોપદેશદે સર્વ પ્રકારના દુઃખમાંથી છટવાનો એક જ ઉપાય જતાવે છે અને તે આત્મજ્ઞાન છે. આ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે 'વિવેકની, વૈરાગ્યની, અહંતા ને મમતાના ત્યાગની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

આત્મા અવિનાશી અને શુદ્ધ છે, અને સ્વયં, સૂક્ષ્મ ને કારણ શરીરથી માંડીને વિશ્વના સર્વ વિષયો દષ્ટિયા અદષ્ટ, પરાધીન ને પરિવર્તનશીલ છે. એવો અડગ નિશ્ચય તેનું નામ વિવેક.

વૈરાગ્યનો અર્થ બેસબેસ સમજવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. વૈરાગ્ય એટલે આત્મહૃત્યા કરવી, પોતાની જાતને શુકવી નાંખવી, બાહ્ય જીવનમાં યશુ તરીકે રહેવું; સ્વધર્માનુસાર પ્રાપ્ત થયેલાં કર્મોનો ત્યાગ કરવો એમ નથી; પણ જગતમાં સર્વત્ર બ્રહ્મ દર્શન કરવું, પ્રવૃત્તિમાં નિવૃત્તિમય ધર્મને રહેવું, જગતના પ્રકૃત સ્વરૂપને ઓળખવું, વાસ્તવમાં આત્મા સિવાય કંઈ જ નથી એવો સતત અનુભવ કરવો, પદાર્થ માત્રને પ્રભુથી આગ્રહાદિત કરવા, આપણા મનઃકલ્પિત જગતને ત્યજવું, સ્ત્રી, પુત્ર, સગાંબહાણાં અને સર્વ પ્રાણીઓમાં એક જ પ્રભુ વિરાજમાન છે, એ ભાવના દઢ કરવી, જીવનમાં, મૃત્યુમાં, મુખમાં, દુઃખમાં પ્રભુ એક સરખી રીતે અરુણલિત ભાવે વિલસી રહ્યો છે. આપણી કલ્પના અજ્ઞાનજન્ય છે, આવી રીતે સર્વત્ર આત્મદર્શન કરીને જીવન અને તેનાં દુઃખોનું નિવારણ કરવાની સર્વ ધર્મોની સલાહ છે.

શ્રી યોગવાસિષ્ઠ મહાગમાયણની પરિભાષામાં સંસારમાં “ મહાકર્તા, મહાત્યાગી, મહાભોક્તા ” તરીકે રહેવાથી જ સમમ દુઃખની આત્મનિક નિવૃત્તિ ને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

મનનશીલ, યોગનિષ્ઠ, અહંકારગ્રહિત, રાગદ્વેષ વગરના ધર્મ,

સર્વ ઉદ્દેશનો ત્યાગ કરી, સર્વ કર્મ સ્વધર્માનુસાર કરવા, સર્વમા આ-
સક્તિગ્રહિત થઇને કર્તૃત્વભાવનાનો ત્યાગ કરીને, સાક્ષીની પેઠે
ગ્રહેણુ શોક અને હર્ષને મનમાં પ્રવેશ દેવા દેવો નહી, નિરિંકાર
સન્માત્ર આત્મદર્શનથી મનને શાંત ગણવુ, બાહ્ય કર્મથી શુભ મા
અશુભ ફળ થાય તો પણ સમતાનો ત્યાગ ન થવા દેવો, આ પ્રમાણે
વર્તન કરનાર “ મહાહિંસા ” કહેવાય છે

જે જે પદાર્થો પ્રાગ્જ્ઞથી પ્રાપ્ત થાય, તેને સ્વધર્માનુસાર ભોગવવા
તેમા દ્વેષ અથવા ઈચ્છા કરવી નહી, ઇન્દ્રિયો વડે વિષયોને ગ્રહણ
કરવા છતાં અસંગ, અદ્વિત, આત્મામા નિષ્ઠા રાખી કર્મ કરવું.
સધર્મો લોભવ્યનહારને આનંદથી સાક્ષીની પેઠે જોવો, સુખદુઃખ,
માનઅપમાન, જયપગજય વિષે પણ શુદ્ધિમા વિક્ષેપ ઉત્પન્ન થવા
દેવો નહી જન્મ, મૃત્યુ, સંપત્તિ, આપત્તિ, સમૃદ્ધિ, દારિદ્ર્ય, સર્વમા
બ્રહ્મદષ્ટિ ગાળીને એકસગ્ગે આનંદ અનુભવવો સરસ નીરસ, સુખ-
કર ને દુઃખકર પદાર્થોમા સમાનવૃત્તિ રાખવી આ સ્થિતિવાળો
મનુષ્ય “ મહાભોક્તા ” કહેવાય છે.

આત્મા પરમાનંદ, પૂર્ણ તથા અદ્વિતીય છે એ ભાવના દૃઢ કરવી
તેનો અનુભવ કરવો, તેમા સતત સ્થિતિ રાખવી, ધર્મ, અધર્મ, સુખ,
દુઃખ, જન્મ, મરણ અહતા, મમતા, સધર્મોને મિથ્યા શુદ્ધિથી ત્યજવા
સર્વ શક્યો સર્વ વાસનાઓ, સંકલ્પોને ત્યજવા, દેહ, મન, શુદ્ધિ,
ઈન્દ્રિયોની સત્તાથી પર જઈ તેમાથી ઉત્પન્ન થતા દુઃખોનો ત્યાગ કરવો,
સર્વ દરદર પનાનો બાહ્ય દષ્ટિથી ત્યાગ કરવો, જેને એ નિમ્ન્ય છે કે,
મને દેહ નથી, જન્મ નથી, મરણ નથી, હું તો સન્નિવાનંદ સ્વરૂપ જ
છું, ” તે “ મહાત્યાગી ” છે

આ પ્રમાણે રસસ્વરૂપમા સ્થિત થઈ, નિન્દાકાન્ડુલાને પ્રાપ્ત
થઈ, મનથી, વાણીથી, ગદીગથી સર્વ કર્મ દેવા છતાં પણ સુખદુઃખના
દુઃખની પર થવાય છે

જગત સુખમય નથી તેમ દુઃખમય પણ નથી. આપણી માનસિક અવસ્થા તેને સુખમય કે દુઃખમય બનાવે છે. અભેદવાદ જગતને દુઃખમય માનતો નથી. જગત તો આત્માનો વિવર્ત છે, તેથી આનંદમય જ છે. વિવર્તન પામતાં નામ રૂપાત્મક પદાર્થોમાં સત્યતાનો ખ્યાલ આવતાં વેંત જ વાસના અને આમક્રિત ઉદ્ભવે છે ને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્ઞાનદ્વારા એકાકાર અભેદ અનુભવવામાં જ કૃતકૃત્યતા છે.

પ્રાચ્યાત્મ્ય દુઃખવાદ તો નિવૃત્તિમાર્ગ છે; તેનું પર્યવસાન આત્મહત્યા કરી, સંસારમાંથી ક્યારે નીકળી જવાય તે સાધવા ઉપર છે; પણ અદ્વતમાર્ગ સર્વપ્રવૃત્તિમાં સ્વરૂપાનુસંધાન પામી, દૃષ્ટા રૂપે અભેદમયતામાં વિહરવા ઉપર ભાર મૂકે છે. એકને ઉદાસીનતા, નિગરાજ જ ગ્રાહ્ય છે. બીજાને જ્ઞાનયોગજન્ય આનંદ ગ્રાહ્ય છે. અદ્વંતાને પ્રાધાન્ય આપવામાં જ સર્વ દુઃખની ઉત્પત્તિ છે એવો અભેદવાદનો અચળ સિદ્ધાંત છે.

શ્રી મનુ ભગવાને પણ કહ્યું છે કે:—“ જો પરવશ તે દુઃખ અને આત્મવશ તે સુખ, એ સંક્ષેપમાં દુઃખનું લક્ષણ જાણવું.”

(અહીં સ્વચ્છિદાનંદ સ્વરૂપ આત્મા, મન, બુદ્ધિ, શરીર, અદ્વંતા તથા બાહ્ય દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ વિષયોને અધીન થાય, ત્યારે જ દુઃખનો અનુભવ થાય છે એ અર્થ લેવાનો છે. “ હું નામ રૂપાત્મક પદાર્થોથી નિર્વેષ છું, ” એવું અભિજ્ઞાન થતાંની સાથે જ સર્વ દુઃખોની આત્મંતિક વિવૃત્તિ થાય છે.)

સહિતમીમાંસા

સામાન્ય ચેતન અને વિશેષ ચેતન

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક :—સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી

વેદાન્તમા એમ માનેલું છે કે સામાન્ય ચેતન અસાનનું વિશેષી નથી, પણ અસાનનું સાધક અથવા મદદગાર છે; પણ જે ચેતન વૃત્તિમાં આરંભ થાય છે તે, અથવા ચેતનયુક્ત વૃત્તિ એ અસાનની વિશેષી છે, જેને વિશેષ ચેતન કહે છે. સહિતમાર્ગમાં પણ એમ માનેલું છે કે દ્રવીભૂત અંતઃકરણની ભગવદાકાર વૃત્તિ થાય, ત્યારે જ ભગવાનનો અનુગ્રહ થાય છે. જેમ અસાન દૂર કરવા માટે અસાનને બાધ કરે તેવા જ્ઞાનની જરૂર છે, તેવી જ રીતે વિષયાકાર વૃત્તિને બાધ કરે તેવી ભગવદાકારવૃત્તિ હિતપત્ર થાય, ત્યારે ભગવદ્ તત્ત્વનો અનુભવ થાય છે. તેને વિશેષ ચેતન કહે છે.

જેમ આત્મજ્ઞાન અથવા અદ્વૈતજ્ઞાન એ એકતા કરનાર તત્ત્વ છે, તેમ ખરો પ્રેમ પણ એકતા કરનાર તત્ત્વ છે. માણસના જીવનમાં પ્રેમ અને મૃત્યુ એ બે તત્ત્વનું રહસ્ય સમજવું બહુ મુશ્કેલ છે. પ્રેમ એકતા કરે છે અને મૃત્યુ વિયોગ કરે છે, તેથી માણસને પ્રેમ ગમે છે, અને મૃત્યુ ગમતું નથી. મૃત્યુ નથી ગમતું છતાં દેહભાવે મૃત્યુ આવે છે, અને તે માણસના માનેલ પ્રેમમાં ભંગ પાડે છે. એજ પ્રેમ જે આત્મામાં વાપર્યો હોય તો મૃત્યુ તેમાં વિયોગ કરી શકતું નથી. એવા

જે સહિત કહે છે.

લઠિતમાર્ગમા મુખ્ય સાધન ન્હાતિ છે. શાસ્ત્રનાથી હવતું
 ૫ અહંપણુ દુઃ થાય છે અને તેની વૃત્તિ ભગવાનકારે થાય છે. માત્ર
 લક્ષ્ય એમ પણ કહ્યું છે કે “શાસ્ત્ર કેમ ન્હેવું એની મને ખબર નથી,
 તેથી શાસ્ત્ર કેમ ગ્રહેવું એ કામ પણ ભગવાન કરી આપશે” એવી
 ભાવનામા કાર્ષક પ્રમા જણાઈ આવે છે. સાધન દશામા જે વૃત્તિઓ
 વિષયાકાં થતી હાય તેને વાળીને પરમાર્થમા લગાવવાનું કામ ભગ-
 વાન કરી આપશે નહિ. જ્યાંથી વિષયો ગમે છે, ત્યાં નુધી ભગવાન
 વચ્ચે પડતા નથી. વિષયામા વૈરાગ્ય આવ્યા પછી પણ ભગવાન
 વિષયો આપીને પાકી પરીક્ષા કરે છે. તેથી હવ ગમે તેમ વર્તે અને
 તે એમ માને કે મારું બધું સાધન ભગવાન કરી આપશે, એ ભાવ
 સાચા લક્ષ્યને મારું યોગ્ય નથી. સાસનમા ગયેલી નવી વૃ ગમે તેમ
 વર્તે અને તે એવી આશા ગણે કે, સાસનના બધા મગાએ તેના
 ઉપર પ્રેમ કરવો જોઈએ તો તે દશા જોઈ છે. તેણે સાસનના ઘરના
 કાયદા પાળવા જોઈએ, તેની જ રીતે ભગવાને જે પ્રમાણે વર્તવાનું
 શાસ્ત્રોમા કહેતું છે, તે પ્રમાણે વર્તન રાખનાથી ભગવાન આપણા
 થાય છે, પણ એનો અર્થ એમ નથી, કે ભગવાનને હવના કર્મની
 જરૂર છે, પણ જે જે ભાવ હવ ભગવાનને અર્પણ કરે છે તે તેને
 પાઠો મળે છે, પણ અર્પણ થનાનો ભાર પણ ભગવાન કરી આપશે
 એવી ભાવનામા જૂઠું થાય છે. અર્પણતાની છેલ્લી ગૂચ પોતાને કેમ
 અર્પણ કરવો તેમા ગ્રહેતી છે. તેમા ભાવના ઉપર બધો આધાર છે
 કેવા ભાવથી કેયું કર્મ થાય છે, કેની સત્તાથી થાય છે, તેનું સ્મરણ
 કેટલી વાર રહે છે, એ બાબત બગાડ સમજાશે, તો જ અર્પણતાનું
 ૧ સ્વરૂપ સમજી શકાશે. જેના છીએ તેના ચર્ચને રહીએ, અને સતત
 એવો ભાવ રહે તો અનુગ્રહ તરત મળે છે. આવો ભાર દૃઢ કરનામા
 મુરકેલીઓ આવે છે, પણ ખરા લક્ષ્યો તેમા નિરાશ થતા નથી.

એક વખત એક માનવી આગી બાળકમાથી નીકળી તે જોતા

માટે ગસ્તા ઉપર કોઈ ગરીબ માણસનો છોકરા તેની મા સાથે બેગે હતો. સ્વારી નીકળી ત્યારે તે છોકરાએ તેની માને કહ્યું કે “મારે રાગ સાથે વાતચીત કરવી છે.” માએ કહ્યું “આપણે બહુ ગરીબ છીએ, તેથી ગગ્ગ આપણી સાથે વાત કરે નહિ.”

થોડા જમ્મ તે છોકરાએ રાગની સાથે વાત કરવા માટે તેની મા પાસે બહુ હક લીધી તેની મા બુદ્ધિશાળી હતી. તેણે તેના દિકરાને એક ઉપાય બતાવ્યો. માએ કહ્યું “હાલ ગગ્ગમહેલના દરવાજા આગળ રાગનું એક નવું મકાન બંધાય છે, ત્યાં જઈ મજૂરી કર, પણ મજૂરીના બદલામાં તારે કાંઈ લેવું નહિ.” છોકરાએ તે પ્રમાણે કહ્યું. સાંજે જ્યારે બધા મજૂરો મજૂરી લેતા હતા, ત્યારે ત્યાંના કંટ્રાક્ટરે તે છોકરાને મજૂરી આપવા માડી, પણ તેણે લીધી નહિ. એ પ્રમાણે બે ત્રણ દિવસ ગયા એટલે કંટ્રાક્ટરે પૂછ્યું કે, “તું કેમ મજૂરી લેતો નથી?” ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે “મારી માએ મજૂરી લેવાની ના પાડી છે.” એ પ્રમાણે ઘણા દિવસ બનવાથી રાગની તીંગેરીમા તે છોકરાની મજૂરીના પૈસા બેગા થવા લાગ્યા, અને તીંગેરીના અમલદારે તે વાત ગગ્ગને કાને નાખી. રાગએ વિચાર કર્યો કે આવો પ્રમાણિક મજૂર કોણ છે તેની તપાસ કરવી જોઈએ તેણે છોકરાને બોલાવ્યો અને પૂછ્યું કે ‘તું મજૂરી કેમ લેતો નથી?’ છોકરાએ જવાબ આપ્યો કે “મારી માએ મજૂરી લેવાની ના પાડી છે.” આ ઉપરથી રાગનો પ્રેમ તે છોકરા ઉપર વધ્યો અને તેનો પગાર વધારી તેને પોતાની સેવામાં રાખ્યો. હવે તો તે રાગ કામ પ્રસંગે તેની સાથે ખૂબ વાતો કરવા લાગ્યો, અને તે છોકરા પણ ઘેર જમ્મ તેની માને કહેતો કે ‘મા, હવે તો ગગ્ગ મારી સાથે ઘણી વાતો કરે છે.’ તેની માએ કહ્યું “એ ખરું છે પણ તારે પગાર લેવો નહિ.”

જ્યારે મહિનો પૂરો થયો અને રાગએ તે છોકરાને પગાર આપવા માડ્યો, ત્યારે તેણે પગાર લીધો નહિ અને ગગ્ગએ પૂછ્યું ત્યારે જવાબ.

આપ્યો કે “ માની માએ પગાર લેવાની ના પાડી છે. ” થોડા દિવસ પછી રાત્રીએ ગણીને વાત કરી કે એક જાહુ સારો મોકલ મળ્યો છે, તમારે અત પુરમાં સેવા માટે મળ્યો હોય તો જગજગ કામ કરે તેવો છે. તે ઉપરથી ગણીની મજબૂતી તેનો પગાર વધારી તેને અંત પુરના કામમાં મળ્યો. ત્યાં પણ તેણે પગાર લીધો નહિ, પણ પોતાના કામથી ગણીને જગજગ સંતોષ આપ્યો. આ ઉપરથી ગણીની પ્રીતિ તેના ઉપર જાહુ રહી અને તેને મંતાન ન હોવાથી તેને દત્તક લેવા માટે ગામ પામે ગણીએ વાત કરી. ગામને પણ તે વાત ગમી અને થોડા દિવસમાં તે છોકરો મજકુલ તરીકે, એટલે ગાદીના વારસ તરીકે જાહેર થયો. અને ગામમાં સ્વામીની નીકળી તેમાં રાત્રી તે મજકુલને સાથે લઈને નિકળ્યા. તે સ્વામી જોવા તે છોકરાની મા ગસ્તા ઉપર ઉભી હતી. રાજકુલે ન ગને કહ્યું કે “ આહી સ્વામી ઉભી મળે, મારે માની માને પગે લાગવું છે, તેના ઉપદેશથી મને આ પદવી મળી છે. ” સ્વામી ઉભી રહી, તે રાજકુલ માને પગે લાગ્યો; રાત્રીએ પણ તેના લાવની કિમત કરી, તેની માની જુદીની પરીક્ષા થઈ ગઈ અને તેની માને પણ સારો પોશાક પહેરાવી રાજમાતા તરીકે મજકુલમાં રહેવા લાઈ ગયા. સિદ્ધાન્તમાં, જેઓ નિસ્વાર્થ જુદીથી કામ કરે છે, તેઓને ભગવાનનો અનુગ્રહ તરત મળે છે. ભગવાન સાથે વાતો કરવાનો પણ એ જ રસ્તો છે. અત કમળની પૂર્ણ શુદ્ધિ થયા વગર નવું સુખ, આત્માનું સુખ મળતું નથી, અને તેની જુદી માટે—જુની ટેવો સુધારના માટે—જે અગવડો સહન કરવાની જરૂર લાગે તે સહન કરવા તૈયાર થવું જોઈએ. કોઈ વખત પહેલાં નહિ અનુભવ કરે એવો નવો અનુભવ લેવાનો છે, ન જોયેલ જીવન જોવાનું છે, તેથી સામાન્ય લોકોના જીવનથી જુદા પ્રકારનું જીવન જરૂર કરવું પડશે. દરેક ભક્તે એવું કરેલું છે અને તે માટે જે જે સહન કરવું પડે, તે સહન કરવાની તૈયારી મળતી જોઈએ.

લક્ષિત એ બે વિચિત્રો ધર્મ નથી પણ એ તો પ્રાયશઃ ધર્મ છે તેથી જીવનના દરેક કામમાં ભગવદ્ભાવ ઓતપ્રોત થઈ જવો જોઈએ લક્ષિત એટલે પ્રેમ અને પ્રેમ એટલે એકતા અર્થાત્ ભગવાન સાથે, જગત સાથે, બધા સાથે જે માણસ આપણા સ્વભાવને ગમતા ન હોય તેની સાથે પણ એકતા કંવાની છે ખરી મીતે બીજા નથી, પણ સામે જે બીજા દુષ્કાર છે, તે પણ પોતાનું જ સ્વરૂપ છે તેથી પોતાના છે તેની સાથે એકતા કંવાની છે

તેથી ભગવાનનો માર્ગ ત્યાગાત્મિક માર્ગોને સમજવો મુશ્કેલ પડે છે મહાત્માઓ પ્રેમનો માર્ગ, લક્ષ્મિનો માર્ગ બતાવે છે અને સમાજ તે માર્ગ નગાડી નાખે છે જીવન સુવાગ્વાના તત્ત્વો બતાવવાનું કામ મહાત્મા કરે છે અને તે ઉપદેશને બગાડી નાખવો એ કામ સમાજ કરે છે ત્યારે ગીતાની શરૂઆતમાં અર્જુને ભગવાનને પૂછ્યું કે 'આ લડાઈથી કુલધર્મ નાશ પામશે તે માટે શું કરવું?' તેનો જવાબ ભગવાને આપેનો નથી પણ કે સમાજના ધણા માણસો અચાની હોવાથી ઉચ્ચ ધર્મ પ્રમાણે વર્તી શકતા નથી તેથી સમાજ સુધરતી નથી પણ વ્યક્તિઓ સુધરે છે ગીતામાં ભગવાને કહેવું છે કે 'હજારો મનુષ્યમા કોઈક જ આ માર્ગ પડે છે અને તેમાં કોઈક જ મને બાંધે છે જોઈએ શકે છે' જેને આ માર્ગનો પરિચય સારા શુરુદ્ધાર થયો હોય તે જ ભાગ્યશાળી છે બાકી પૈસો મન્યો કે સસા ગના સુખ મન્યા, પણ માથે મન્યુની બીજા કંઈ ગઈ તો તેને શાંત્રિમાં ભાગ્યશાળી માનેવા નથી

તેથી ભક્તિમાર્ગની સુક્ષ્મ ગતિ જાણવા તે માર્ગમાં ચાલી શકે છે માણવી પાણીના પ્રવાહમાં સામે ચાલી શકે છે, મન્ય કે તે પાણીની સુક્ષ્મ ગતિ જાણે છે પણ દાથી તેમાં ડૂબી જાય છે

સામાન્ય માણસો જેને સુખ માને છે તે સાચું સુખ નથી, જેને દુખ માને છે તે સાચું દુખ નથી એ વાત સમજવા માટે ધણું

અત્સંગની જરૂર છે.

હાલના માણસો મંચાઓના સંગથી મંચા જેવા થઈ ગયા છે. મંચાની શોધથી ગરીબાઈ વધી છે અને એક માણસ બીજા માણસને સહલાભથી મારી શકે છે. હાલની ચાતુ વડાઈમાં હવાઈ વિમાનો, મોટરની ટેન્કા વિગેરે વપરાય છે અને તેને માટે તેલ જોઈએ, તેથી જે દેશમાં તેલ ઘણું છે, ત્યાં લડાઈનું જોર રહે છે. એ તેલ લઈ જવા માટે હુનુમાનજીના પૂછડા જેવા લાખા નળ ગોડવવામાં આવે છે; પણ એ તેલના ઉપયોગથી મોનાની લડાઈઓ બળવા લાગી છે.

પશ્ચિમના સુધાગના દુષ્ક ઉપર જોડ કરવા કરતા, તેમના સુખ માટે વધારે શોક કરવા જેવું છે જ્યાં સુધી તેમને સાચું સુખ બનાવ નાર નહિ મળે, ત્યાં સુધી ગગદોષ ગ્રહેવાના અને લડાઈના બીજા પણ ગ્રહેવાનાં.

તેથી ભક્તિનો માર્ગ સાત્ત્વિક માણસો જ ગ્રહણ કરી શકે છે. વ્યસનીના સંગથી વ્યસન વધે છે, કામીના સંગથી કામ વધે છે, લોભીના સંગથી લોભ વધે છે. તેમ સત્સંગ ખૂબ હોય તોજ ભક્તિના સુખનો અનુભવ થઈ શકે. તે માટે ભગવદ્દાકાર વૃત્તિ યતી જોઈએ, અને તે માટે શરણુભાવ જોઈએ.

શરણુભાવમાં હવ પોતે કંઈ વધારે કરતો નથી. જેણે પોતાને ઉત્પન્ન કર્યો, જેની સત્તાથી આખું જગત ચાલે છે, તેને શરણુ ગ્રહેવું, એ દરેક હવનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. જો શરણ ન રહે તો દોષ લાગે છે. ખરી શરણુગતિથી હવમાં અશાંતિ દૂર થાય છે, આનંદ આપે છે અને વિશેષ ચૈતન્યનો અનુભવ થાય છે.

સંચારમાં સુધારો એ હવનનો મુધારો નથી. તેથી આર્યોની વિદ્યા-કળામાં એવા સુધાન તરફ લક્ષ આપેલ નથી પાશ્વર્મિ-ટના સુધાન એ પણ સંચારના સુધાગ જેવા છે. જે સુધારા કરનારમાં અંદરમાં પ્રેમ નથી, એ સુધાન સંચારના સુધારા જેવા છે. ખરા પ્રેમવાળા ગળને કોઈ

ઉપનિષદનો ઉપદેશ

(ગતાકથી ચાલુ)

લેખક - શ્રી. નાનાલાલ દેવગંધર્વ વૈદ્ય

અત્યારે આપણે જે જે કર્યો કરીએ છીએ, તે ભવિષ્યમા એનાં ફળ ઉત્પન્ન કરશે જ; એ કર્યોના સ રક્ત આપણા ચિત્ત ઉપર પડશે જ. માટે આપણે આપણી કામનાઓ, ઇચ્છાઓ, ભાવનાઓ, સંકલ્પો તથા વિચારો ઉચ્ચ, વિશુદ્ધ અને પવિત્ર જ ગણવા, કે જેથી આપણાં કર્યો પણ પવિત્ર અને મગ્નકાન્ત થાય, અને તેના પરિણામે આપણે ઉચ્ચ સ્થિતિમા મૂકાઈએ. દુનિયાદારીના સુખો અને મ્હોટાઇ મેળવવા માટે કાળા ધોળા કે સાચા ખોટા કરવા તે શા માટે ?

જીવન તો અપ જ છે. ધાન્ય જેમ બિગે છે પકે છે અને લણાય છે, તેમ મનુષ્ય પણ જન્મે છે, વધે છે અને મરે છે. ધણાએ આવ્યા, વધ્યા અને ચાલ્યા ગયા અને ચાલ્યા જશે. પુત્ર, પૌત્ર, હાથી, ઘોડા, રથ, ખગ્ગના, મહેલો, સ્ત્રીઓ, સામ્રાજ્ય, પદવી, લાલુ આયુષ્ય, આવા આવા અનેક જે સુખના સાધનો મનાય છે, તે સુખ અને તે સાધનો શોમાવા છે—અસ્થિર છે, નિકારી અને દુઃખપગ્નિહામી છે. એ મગ્નવાથી માનવહૃદયને શાન્તિસુખ મળતુ નથી. તેને અભાવસ્રોત્સ રક્ષા જ કરે છે. અતૃપ્તિ અને અધુરારા જણાયા જ કરે છે. ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પણ મર્યાદિત છે. તે હમેશા એવી ને એવી ટકી નથી રહેતી તે ધસાતી જાય છે. વિષયભોગો ઇન્દ્રિયોના તેજ અને ઓગસુનો ક્ષય કરે છે અને ખરા પુરુષાર્થથી દૂર રખાવે છે. આવી સ્થિતિ છે, એટલે મનુષ્યે નીતિ અને ધર્મપ્રગયણુ જીવન ગાળવું, દેવ પિતૃ કાર્યો શ્રદ્ધાથી

કરવાં, દાનદયાનાં સત્કાર્યોં કરવાં, શિષ્ટ પુરુષોના આચારને અનુસરવું, કલ્યાણકારક અને ઉત્તતિદારક કર્તવ્યોમાં પ્રમાદ કરવો નહિ, ઇત્યાદિ ઉત્તમ પ્રકારની શિક્ષા ઉપનિષદોમાં આપવામાં આવી છે.

ઉપનિષદના ઉપદેશનો એકંદરે ઓક વિદ્વત્તા, પાંડિત્ય, તર્કદૌરશક્તિ કે બાહ્યવેષ ઉપર નથી, પરંતુ હૃદયશુદ્ધિ, વિચારશુદ્ધિ, આચારશુદ્ધિ અને આહારશુદ્ધિ ઉપર છે, કે જોથી જ મનુષ્યજીવન પવિત્ર અને સાર્થક બને છે. વેદાન્ત ગ્રંથોની પ્રક્રિયાઓના મુખપાઠ કરવા, બુદ્ધિને તેવી વિગતોથી કસોટીસ ભરી દેવી કે શબ્દપાંડિત્ય મેળવવું, એમ ઉપનિષદો જણાવતાં નથી. મેધા, પાંડિત્ય, વક્તૃત્વ, તર્કકુશળતા, બહુશ્રુતપણું, જ્ઞાનરહિત તપ, જ્ઞાનહીન સંન્યાસ, વગેરે બુદ્ધિના અમલકારો અને બાહ્યવેષ કરતાં દેહરચની દૃઢતા, ઈદ્રિયોની પવિત્રતા અને સંયમ, મનોનિગ્રહ, બુદ્ધિની પ્રસન્નતા, સ્વચ્છતા અને હૃદયની શાન્તિ, તથા એ બધાંની એકત્ર અસરથી જન્મતાં અધ્યાત્મબળ તથા ચારિત્રબળ, જો બધાંને તેઓ વખાણે છે અને ઉપદેશે છે. વિષ્ણુના પરમપદને પહોંચાડવામાં ખરાં સહાયક એ થાય છે. દુરાચાર તથા તેનાં કારણરૂપ મનબુદ્ધિની ઉચ્છ્રંખલતા, સ્વચ્છંદતા, અશાન્તિ, જે પુરુષમાં હોય તે જાણે શાસ્ત્રોમાં પારંગત હોય, તો પણ એ વિષ્ણુનાં પરમપદને પામી શકતો નથી. ઉપનિષદોનો આ સહેલામાં સહેલો અને સાદામાં સાદો, સર્વેનો ઉપયોગી તેમજ બધા ધર્મ, પંથ, વાડા, સંપ્રદાયથી અત્રિરૂદ્ધ એવો ઉપયોગી ઉપદેશ છે.

ઉપનિષદમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલી બ્રહ્મવિદ્યાની ધર્મારત ખડી કરવા માટે, તપ, દમ અને કર્મ એ ત્રણે યોગ્ય રીતિએ પ્રથમ સિદ્ધ થવાં જોઈએ. સુખદુઃખને સમાધાનવૃત્તિથી સહન કરવાનું સામર્થ્ય હોય, મન અને ઈન્દ્રિયો સર્વથા સ્વાધીન હોય અને ઉપાસના સાથે નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો નિષ્કામ અને નિરભિમાન બુદ્ધિથી થનાં હોય, તો જ બ્રહ્મવિદ્યાની ધર્મારત ચણી શકાય છે; અન્યથા નહિ, એમ ઉપ-

નિદો જણાવે છે ચિત્તશુદ્ધિ એ બ્રહ્મવિદ્યાનો પાયો છે પાયો હી ન
 હોય તો તે ઉપર ધમારત ખડી કરી શકાતી નથી, કદી ખડી થાય
 તો તે ટકી શકતી નથી, તેમ અત કગ્લુ શુદ્ધ હોય નહિ, તો બ્રહ્મજ્ઞાન
 જામતું નથી, એટલે બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ મહાલુ કરવા પહેલાં તેને માં
 ચિત્તશુદ્ધિ અને સત્યજ્ઞાન, સત્યવાણી અને સત્ય આચારથી ચોખ્ખો
 બનવું જોઈએ નિરક્ષર પણ નિષ્પાપ અને વિશુદ્ધ અત કગ્લુવાળો
 એક ખેડૂત પરમાત્મસામારકાર પામી શકે છે, તે તર્કવાદમા કુશળ
 અને હાથે શાસ્ત્ર બહોલ વિદ્વાન પામી શકતો નથી પરમાત્મા તર્ક
 અને ચાકિત્યના પ્રદેશથી પર છે, બીજો આધાર ચિત્ત ઉપર છે
 પરમાત્મજ્ઞાનમા ચત્ત કરવાની જરૂર નથી પણ બુદ્ધિમા જે વિપરીત
 ભાવો પેમી ગયા છે ચિત્તમા જે વિકારો-દોષો યોગી ગયા છે, તે
 સર્વેનો નિનાશ કરવાનો ચત્ત કરવો જોઈએ અને એવા જ માં
 પ્રથમ ઉપનિષદમા પૂર્વે તપસ્વી હોવા છતાં યથાવિધિ શુભે આવેલા
 ૭ શિષ્યોને મૂચળવ તપસાન્નિદ્યચર્યેણ ધ્રુવ્યા સવત્સર સંવત્સય ॥ તપ,
 બ્રહ્મચર્ય અને શ્રદ્ધાનુ સેવન કરવાનો ઉપદેશ પ્રથમ આપ્યો છે, અને
 તે પ્રમાણે ચરા પછી જ બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ અપાયો છે ત્યાં સુધી
 અત કગ્લુ શુદ્ધ થયું નથી, ત્યાં સુધી બ્રહ્મવિષયક યથાર્થ જ્ઞાન થતું
 નથી-કહાય થાય તો વિપરીત જ્ઞાન થાય છે, એ વાત પણ ઈન્દ્ર વિગે
 ચનની આખ્યાયિકાથી સ્પષ્ટ કરવામા આવી છે ઉપનિષદ કહે છે કે
 જ્ઞાનપ્રસાદથી વિશુદ્ધ સત્ય (અત કગ્લુ) થતાં બ્રહ્મદર્શન થાય છે
 પરમાત્મા નિત્ય સમીપજ છે, અને મનુષ્યજ્ઞાન-બુદ્ધિ, સ્વભાવથીજ
 તેનું દર્શન પામવાને સમર્થ છે, પરંતુ બહારના વિચોપબોગોમા
 રાગદ્વેષ આદિ વિકારોથી એ બુદ્ધિ મલિન તથા વિદ્ધિપ્ત રહેતી
 હોવાથી આત્મજોષ પામી શકતી નથી આ વિકારોથી દોષો દૂર થતા
 બુદ્ધિ પ્રસન્ન, સ્વચ્છ, સ્વસ્થ અને જ્ઞાન થાય છે, અને તેથી
 અત કગ્લુ વિશુદ્ધ બનતાં બ્રહ્મદર્શન અનુભવાય છે એટલે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ

માટે નહિ, પણ અજ્ઞાન અને અને ભુદ્ધિના મધ્ય વિસ્તેષાદિ દોષો દૂર કરવા માટે યત્ન કરવાની અપેક્ષા છે એમ ઉપનિષદો જણાવે છે, અને કેટલું જ્ઞાન મેળવ્યું છે, એ ઉપગ્રથી નહિ પણ અજ્ઞાનગ્રન્થ ગગદ્વેષાદિ વિકારો કેમલે અશી દૂર થઈ ચાલિતશુદ્ધિ થઈ છે, એ ઉપગ્રથી મનુષ્યની ચેત્નતા અયોગ્યતાનું પ્રમાણ બાધે છે. મહર્ષિ નારદ અને ભગવાન સનત્ કુમારના મનાથી ઉપનિષદો અષ્ટ મતાવે છે, કે શબ્દગતિમય જ્ઞાન, દ્વન્દ્વ મત્રપાઠ જેને ભણુનર, કેળવણી કે શિષ્ય ભહેવામા આવે છે, તે અપાદન કન્વાથી જ કૃતાર્થતા થતી નથી એ કેળવણીનું પરિણામ એવા પ્રકારની ચાલિતશુદ્ધિમા આવતું નેષ્ટએ કે જેથી નિશી શોકઅતાપ મગી અખડ અને નિર્ગુણ જાન્તિ મુખ ભોગવી શકાય.

જેઓ વિચાર કરામા કુદાગ હોય છે, યુક્તિકુદાગ હોય છે તેવાઓને ઉપનિષદ ઉપદેશે છે, કે તમાગ “હું” ને જે રૂપે મમત્તે છે અને આ દેખાતા જગતને જે રૂપે જુઓ છો-માનો છો, તેમા મ્હોટી ભૂલ છે, “હું” તથા જગત્ અબધી તમારુ દર્શન, તમાગ વિચારો અને તમારી સમજણ ચથાર્થ નથી પણ વિપરીત છે, એટલે તમને ખરો આનન્દ ન મળતા શોક, અતાપ અને દુઃખ રહ્યા જ કરે છે આ શોક, મોહ, સતાપ, તથા દુઃખાદિ દ્રવ્યથી, કે દ્રવ્યથી મગી રાકતા મુખ સાધનોથી, કે જેને ભણુતગ-શાસ્ત્ર કહેવામા આવે છે તેથી, વિજ્ઞાનથી, મત્રથી, યત્રથી, કે બીજા કોઈપણ નાધનથી નિર્મૂળ થતા નથી ઉપનિષદ જણાવે છે, કે આકારને આમડાની પેડે વી ટાળી શકાય તો જ આત્માના-હું-ના સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવ્યા વિના દુખનો અન્ત આવે “હું”ના ખન સ્વરૂપનું વિસ્મનનું થઈ જતા, અનીય ભાવથી આપણે શોક મોહથી વ્યાકુળ બની રહ્યા છીએ. આપણો ઈશભાવ આ સર્વત્ર એકરૂપે સ્ફુગતા ચેતનરૂપ “હું”નો એકાત્મ ભાવ-મદ્દન-એત્વ અનુભવાય, ત્યારે જ સર્વ દુખનો

આત્મતિક નાશ થાય, અને શાશ્વત્ સુખ પ્રાપ્ત થાય. ઉપનિષદનું તત્ત્વજ્ઞાન “હું” રૂપે સર્વાત્ર સદૈવ સ્પુરનાં તત્ત્વ કે જોની નિઃશંક અને નિશ્ચિત પ્રતીતિ સર્વ કોઈને છે, તેના ઉપર રચાયેલું છે. ઉપનિષદથી મહાન્ આયુધ-ધનુષ ઉપર ઉપામનાથી તીક્ષ્ણ કરેલી બુદ્ધિથી બાબુ ચડાવી, મન સહિત સર્વે ઈન્દ્રિયોને તેમના વિષયોમાંથી વાળી, એકાગ્ર ભાવે અક્ષર જાણતો વેધ કરવાનો છે. દેહવ્યાપી ચેતનતત્ત્વનું સર્વ-વ્યાપી ચેતનતત્ત્વ સાધેનું વાસ્તવિક એકત્વ છે, તે અનુભવવાનું છે. તેમ ન થાય ત્યાં સુધી સમગ્ર પૃથ્વી વિત્તપૂર્ણ મળી હોય, તો પણ તેથી સુખશાન્તિ મળતાં નથી. સર્વે ઉપનિષદોનો મુખ્ય પ્રતિપાદ્ય વિષય-હું-આત્મા-છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા જણાવે છે કે વૈદ્ય સર્વે રહમેવ વેદ્ય ॥

આ “હું” સંબંધી થોડો વિચાર જગ વિસ્તારથી કરીએ. ગમે તેવા અણુધ જડભરતને પણ “હું”નું સદા સર્વદા જ્ઞાન હોય છે અને તેનાં અસ્તિત્વ માટે કોઈને પણ સંશય, અજ્ઞાન કે તકરાર નથી. “હું” ન હોઈ” એમ કોઈને કદી પણ થતું નથી, કિંતુ “હું સર્વદા હોઈ” એવો નિરતિશય પ્રેમ “હું” ઉપર સૌનો હોય છે. સાંસારિક વસ્તુઓ, સંબંધો, વિષયોપભોગો પ્રિય લાગે છે, તે પણ આ “હું” ઉપરના પ્રેમને લીધે જ. સાંસારિક પદાર્થો, સંબંધો, વિષયભોગો, વસ્તુસ્થિતિઓ, સંજોગો, પ્રસંગો એ બધાં સદાસર્વદા પ્રિય લાગતાં નથી, એક વખતે પ્રિય જણાતો પદાર્થ વસ્તુ સંભવ તેનો તે જ હોય છતાં, કોઈ વખતે અપ્રિય જણાય છે, એ સર્વના અનુભવની વાત છે. પરંતુ આ “હું” તો સર્વાત્ર સર્વને હરદોર્ધ અવસ્થામાં, સંજોગમાં અતિશય ઈષ્ટ અને પ્રિયતમ હોય છે. આ “હું”નું જ્યાં જ્યાં જોડે જોડે અંશે દર્શન-અનુભવ-સાક્ષાત્કાર થાય, ત્યાં ત્યાં તેટલે તેટલે અંશે અને પ્રીતિનું જ્ઞાન થાય છે. જ્યાં “હું” નથી ત્યાં મગ્ન નથી, પ્રેમ નથી, આનન્દ નથી, સુખ નથી. આમ આ “હું” અપ્રસિદ્ધ નથી, અજ્ઞાત નથી, અપ્રાપ્ત નથી, દૂર નથી, અપ્રિય નથી, દ્રૌણ નથી કે જુદો નથી, એમ સ્પષ્ટપણે

સમજી શકાય છે. સર્વત્ર સદા સર્વદા એકરૂપે આ “હું” સર્વે પ્રાણીમા-
ત્રમાં રહ્યાં કરે છે. આ “હું”ની તૃપ્તિ માટે સુખ, શાન્તિ, સગવડ માટે
આપું જગત ખટપટ કરી રહ્યું છે. પરંતુ જગતનાં કોઈપણ સાધનથી,
સામગ્રીથી, કે પદાર્થથી આ “હું” તત્ત્વને નિરંકુશ તૃપ્તિ મળતી નથી.
આજનાં રેડીઓ, વિમાન, મોટરો, તાર, રેલ્વે, મીનેમા વગેરે અનેક પ્રકાર-
ની શોધોથી, વિજ્ઞાનની પ્રગતિથી કે કહેવામાં આવતા સુધારાઓથી, વિ-
દ્યાથી, આત્માત્મપ્રાપ્તિથી માણસજાતને તૃપ્તિ અને સુખશાન્તિ મળ્યાં નથી.
અતૃપ્તિ, અભાવક્ષોભ, અસંતોષ, વિવિધ પ્રકારના માનસસંતાપ-દુઃખ
સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. આમ થવાનું કારણ એ છે કે “હું”નાં ખરાં
સ્વરૂપનું વિસ્મરણ થઈ ગયું છે. જગતને “હું” સંબંધી જે સમજણ છે
અને તેવી સમજણથી જે કર્મો થાય છે, તેમાં મોટી ભૂલ છે, અને તેથી
જ આપણાં કર્મો, આપણું જ્ઞાન, આપણો પ્રેમ એ બધાં દૂષિત, વિપરીત
અને દુઃખપરિણામી થયાં છે. આપણે આપણા આ “હું”ને વર્ણ,
જાતિ, ગુણ, ક્રિયા, સંબંધવાળો માનીએ છીએ; જન્મતો, વધતો,
ઘટતો, નિકર પામતો, મરતો સમજીએ છીએ. ભુખ, તરસ, શોક, મોહ
વ્યાધિ અને દુઃખથી વીંટાયેલો ગણીએ છીએ અને તેથી આપણા આ
“હું”ને અનેક સંબંધો તથા ઉપાધિઓ વળગાડી ભુદે ભુદે રૂપે,
ભુદા ભુદા ધર્મવાળો જોયા કરીએ છીએ. આમ આપણો “હું” મર્યા-
દિત, નિકારી, અલ્પ, પરિણામી, વિનાશશીલ જેવો જોવામાં આવે છે.
આપણે વગર શીખવ્યેજ માની લીધું છે કે “હું” અમુક નામનો, અમુકનો
પુત્ર, અમુક જાતનો, અમુક વર્ણનો, અમુક દેશમાં રહેનારો અમુક
કાળમાં વર્તનારો છે, હું સૂખી, દુઃખી, રાગી, ભુખ્યો, તરસ્યો, હોશિયાર,
પૈસાવાળો, અત્તાવાન છું. અમુક કર્મ હું કરીશ, તેનાં ફળ મેળવીશ,
ભોગવીશ; મારું શરીર, મારું કુદરૂખ, મારી સ્ત્રી, મારો પુત્ર, મારું ધન,
મારી સત્તા ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની માન્યતાઓથી ઘેરાયેલો અને
તે તે ઉપાધિઓથી તત્ત્વ બની ગયેલો આપણો “હું” દીન, દુઃખી

બની રહ્યો છે, અને લાંગી નીચી સ્થિતિઓને પામ્યા કરે છે અનેક સ્તંભો, વાસનાઓ, ઇચ્છાઓ, ભાવનાઓ કરે છે અને આ પોતાની રહેલી ઇચ્છાઓ અને વાસનાઓમા ઘેગાયતો બગ્યા કરે છે “હુ” સબધીની આ બધી માન્યતાઓને ઉપનિષદો ગુહાપ્રતી, શ્વિ દાપ્રતી, હૃદયપ્રતી, તરીકે જણાવે છે. આ માન્યતાઓની ગાંઠ એવી તે મન્ત્રાદિ બધાં ગાંઠ છે, કે તે “હુ”ના સાચા જ્ઞાન વિના તોડી કે છોડી શકાય નહિ, ઉપનિષદો આ હૃદયપ્રતીઓનો પ્રભેદ અને વિચ્છેદ કરવાને ઉપદેશ આપે છે

પ્રિય વાચક ! ત્હાના દેશ, કાળ, કુલ, જોત્ર, સબધ, જાતિ, વર્ણ, આશ્રમ, નામ, રૂપ, ત્હાની મનોવૃત્તિઓ, ગગદોષાદિ ઉર્મિઓ, ભાવનાઓ વિચારો, સ્તંભનાઓ અર્થાત્ બાહ્ય કે આત્મ એવું જે કાંઈ હોય, કે જેની સાથે ત્હારો “હુ” તદ્દુપ બની રહ્યો હોય, તે સર્વ અને તેની વિધારક ત્હારી પ્રકૃતિ, એ સર્વને એક ક્ષણ વિસારે પાડ. શાઓની શાન્તિ, બુદ્ધિબુવામણી ભગેલી તર્કજ્ઞાન, એ સર્વને એક માણુએ મૂકી દે બુદ્ધિની ચેષ્ટાઓને બંધ પાડી સ્વસ્થ, શાન્ત, નિ સ્તંભ થઈ અંતર દષ્ટિ કર, એક પગ પછુ આવી સ્થિત હૃદયધ્યાનમાવાળી સ્થિતિમા આવ, તો તને વિજ્ઞાનીના અંબકારા જેવો પ્રકાશ થશે, કે એ સર્વ ઉપાધિઓ, સબધો, સ્તંભનાઓથી અતીત છતાં, એ સર્વના અતરમા પ્રકાશનું એક અવિકૃત તત્ત્વ છે. આ સર્વાન્તર તત્ત્વને પકડી શકાશે નહિ. ઉપનિષદો કહે છે કે દષ્ટિના દષ્ટાને જોઈ શકાય નહિ, બુદ્ધિ-વૃત્તિઓના વિસ્તારને કેવી રીતે અને સાચી જાણી શકાય ? આ તત્ત્વ શરીર, ઇન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણ આત્માના વ્યાપારો અને ધર્મોથી પણ અને સક્ષમ હોવા છતાં, તેઓ સાથે કોઈ અકથ્ય આધ્યાસિક સબધમા આવી, એક એવી અટપટી ગુચવણમાં ગુચવાઈ ગયા જેવું થઈ જતાં, તેના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન પણ મનુષ્યોને થઈ નથી. મનુષ્યના હૃદયમા વારંવાર ઊભતા, શમતા, અદૃશ્ય કરતા

વિચારો, ઉમંગકાઓ, લાગણીઓ વૃત્તિઓનાં વિકારી સ્વરૂપને જે પોતે તેની અસર પામ્યા વગર, અવિકૃત સાત્રીભાવે પ્રકાશે છે, જુએ છે, જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિની બદલાતી અવસ્થાઓ અને તે તે અવસ્થાના અનુભવોનું જે પોતે એકરૂપે રહી અનુસંધાન રાખે છે, તે “હૃ”રૂપે સર્વના અનુભવમાં પ્રતીત થતું અપરોક્ષ ચેતન તત્ત્વ છે. આ શરીર-વ્યાપી ચેતન તત્ત્વને-“હૃ”ને ઉપનિષદો આત્મા, અંગુષ્ઠમાન પુરુષ, તેજોમય અમૃતમય પુરુષ, ભૂમા, સર્વભૂતાન્તઃકામા, સર્વભૂતોમાં નિગૂઢ રહેલો દેવ, હૃદયકાશમાં જુદિગુહામાં રિરાગમાન, શિવ આદિ નામે વ્યવહરે છે, અને મુંદા નામના ધાસમાથી જેમ સળી કાઢીએ તેમ એ તત્ત્વને ઉપાધિઓ અને તેના ધર્મોથી અલગ પાડી સમજવું જોઈએ એમ ઉપદેશ છે. (અપૂર્ણ)

“પ્રાણીઓને પીડા ન કરવી તેને ઉત્તમ દાન જાણવું; ચાન્દ્ર-ચંદ્રાદિ કરવાં એ તપ નહિ, પરંતુ ભોગ ઉપરથી આસક્તિ બિદાડી દેવી તેને તપ જાણવું; પરાક્રમ કરવું તે સૌર્ષ નહિ, પણ વાસનાઓને અટકાવવી તેને સૌર્ષ જાણવું. સત્ય જોણવું તે સત્ય નહીં, પરંતુ બ્રહ્મનો વિચાર કરવો તેને સત્ય જાણવું.”

શ્રીમદ્ ભગવત.

શાંતિ કયે માર્ગે ?

લેખક:-શ્રી. પંકજ

યૂનાને જ્યારે તલવાર મ્યાનમાંથી ખહાર કાઢી, ત્યારે સમસ્ત જગતમાં એક અદ્ભુત ક્રાંતિ ઉત્પન્ન થઇ. સમ્રાટ અલેક્ઝેંડરની વિકટવાહિની સીરીયા, પેલેસ્ટાઇન, ઈરાક અને ઈરાનને પદદલિત કરી ચૂકી હતી, અને ગાંધાર પર તેનું આક્રમણ થવાની તૈયારી થઇ. પરાજિત દેશોમાંથી જીવન નષ્ટ પામ્યું. ધર્મનો ઈબ્તરો લઇને એઠેલા ધર્મશુરુઓ અને દંસ્તૂરો એ પારસ સમ્રાટની સેનામાં ધર્મનો ખરો સંદેશો ફેલાવવા અસફળ નિવડ્યા. પરિણામ પણ સ્પષ્ટ દેખાયું. ભયંકર વાવાઝોડાંની આગળ જેમ સૂકાં પાંદડાંઓ ઉડી જાય છે, તેમ પારસ નરેશની સેના યૂનાની સેના આગળ છિન્ન હિન્ન થઇ ગઇ.

વિકટવાહિની ભારતવર્ષના પર પોતાની કુધાતુર દૃષ્ટિ નાંખવા લાગી. ભારતવર્ષ જે કે મહાભારતના યુદ્ધ પછી નિર્જાળ બન્યો હતો, અને ઔદ્વેના પ્રભાવથી સહેજ કોમળ બન્યો હતો, પરંતુ નિર્માઙ્ય બન્યો ન હતો. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો ઉપદેશ હજુ પણ ભારતના ક્ષત્રિયોના કાનોમાં શુંજતો હતો. વ્યાસ મુનિનું વેદાન્ત આર્ય જગતના જીવનમાંથી અસ્ત

થયું ન હતું. યૂનાનીઓને તક્ષશિલાની પાસે એક ગણતંત્રના યુદ્ધમાં જ ખગર પડી ગઈ, કે ભારતીય યોદ્ધાઓ સૂકાં પાંદડાં ન હતા, પરંતુ એક મજ ત દિવાલની પ્રતિમારૂપ હતા. યવન સમ્રાટને ભારતને માટે માન ઉત્પન્ન થયું; ભારતના યોગી અને મુનિઓના પર શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ. સિંધુને કાંઠે એક દંડી તપસ્વી રહેતા હતા. એમને માટે જગત બ્રહ્મમય હતું, અને જગતના આડંબર અનાકર્ષક હતા. યવન સમ્રાટને એ તપસ્વીને જોવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ, અને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. મહાત્મા તડકામાં સૂતા હતા અને બ્રહ્મરાનની મસ્તીમાં તલ્લીન હતા. યવન સમ્રાટ આવીને ઊભો રહ્યો. મહાત્મા નિર્લેપ હતા અને કંઈ બોલ્યા નહિ. યવન સમ્રાટના સેનાપતિ સેલ્યુકસને આ વાત અચોચ લાગી. તેનો હાથ તલવાર પરની મૂઠ પર ગયો. એકાએક મહાત્મા બોલ્યા, “એ ! દૂર ખસીને ઊભો રહે અને મને તડકો ધરોળર તાપવા દે.”

“કુતરા !” એક ધીજો મેનાપતિ બોલ્યો:

પણ યવન સમ્રાટ ચૂપ હતો. તેણે એ મુક્ત જીવની હિંમત અને નિર્ભયતાનું સન્માન કીધું અને બોલ્યો, “જો હું અલેક્ઝેંડર ન હોત, તો આવો યોગી બનવા પ્રયત્ન કરત.”

આ શબ્દોમાં એણે સર્વને ચૂપ કરી દીધા. થોડી વારે એણે મહાત્માના વિજય માટે આશિર્વાદ માંગ્યા.

મહાત્મા બોલ્યા: “તું શું વિજય કરવા જાય છે ?”

“મહાત્મન, હું ભારતવર્ષનો વિજય કરવા જાઉં છું.

મગધ સમ્રાટ નંદની સામે બળ અજમાવીશ.”

નિબનંદ

લેખક :—કેશવલાલ અ. ઠક્કર, એમ. એ. એલ એલ. બી.

卐

(૧) કાલચલતા પ્રવાહમાં અમળ પરિવર્તન થઈ ગયું છે । સર્વત્ર પ્રેમ અને અભેદને સ્થાને જ્યાં ત્યાં કલહ અને પ્રતાપના : યુગબળ બેદ, અહ તા અને ચરસાચરસી, છળભેદ અને અને ખદબદ; પ્રપચ દષ્ટિગોચર થાય છે । દરેક જણ એક બીજાને ઠગી, લૂટી લઈ, (Exploitation) મારી નાખી જીવન નિર્વાહ કરવા મથી રહ્યા છે. જાણે કે —

जीवो जीवस्य जीवनम् (स्मृतिः)

અર્થવા—“ અખ્યા । સસારી જીવકું, લૂંટલેનસુ કામ;

માત પિતા સુત બાધવા, સારા ઠગકા ગામ (શ્રી અખાલ)

પ્રાચીન વર્ણશ્રમ ધર્મના ઉચ્છેદથી બ્રાહ્મીમળ અને ક્ષાત્રગળ, શૂર અને નૂરનો જીવમાથી લોપ થતો જાય છે; અને સર્વત્ર વૈયથતિ-વાણીધાશાહી (જાણે કે સર્વે ગુણાઃ કાચનમાધ્યન્તે ।) પ્રવર્તે છે. જડ-વાદ અને સુદ્ધિવાદનું પ્રાગલ્ભ્ય એટલું બધું વધી ગયું છે કે ધર્મ-શાસ્ત્રોની, ગુરુઓની તેમજ ઈશ્વરની અવગણના સુદ્ધિપૂર્વક કરવામાં આવે છે. આવી વિષમયી ઘટનાથી જીવનમાંથી સ્વસ્વસંપર્ગ ઉડી ગયાં છે; અને તેથી જીવનમાં ખુમારી કે ખુમાઈ ક્યાંયે જોવામાં આવતાં નથી. પ્રીતિ, નીતિ, બીતિ અને ધર્મનો પ્રવાહ પાતજો થતો જાય છે. ચાર્વાકની પશુતા જ્યાં ને ત્યાં દષ્ટિગોચર થાય છે; કારણ કે આ પંત્ર-યુગમાં માયાનો મહિમા અપાત્ર છે અને તેથી પ્રીતિનો અર્થ મોહ

(Skin-deep lust) નીતિનો અર્થ રસાર્થનો જ ન (Diplomacy) અને ધર્મ એટલે કનક, કાતા અને કીર્તિની ધૂન (Gold Religion) અને ભીતિ એટલે રાજા અને ગત્ય નિયમનનો ભય (King and his law) આવી અવળી સમજના લોકો જીવન બગાડ કરે છે અને સૌ કોઈ બકે છે કે — “ખાના, પીના, મોજ ઉડાના—એસા મતા હમારા” આવી ખદખદમા સુરામૃતની શી આશા ? આથી જ ગુરુદેવ સાગરે પ્રભુજી કહે છે કે —

“અમી પીને અમર થાવુ—અસુરલોકે ગુનેહગારી ।” (દીનાને સાગર)

(૨) દિવસે દીવો લઇને ફરનાર ‘બ્રહ્મચારી’ કે વા રાજદરમાગમા

જદિમુખી જગતનો જોટ શોધનાર “ઉ’તુ ફરી”ની માફક
વાસમાર્ગ જગત વાસમાગી છે, અવળી દિશામા ગતિ-
માન છે, જગતને સુખ જોઈએ છીએ, શાંતિ
અને આનંદ જોઈએ છીએ, એક શબ્દમા ખદખદમાંથી બદ્ધ
જોઈએ છીએ, અને શોધે છે બહાર વસ્તુ પૂર્તિમા છે અને પશ્ચિમમા
પૂર્ જોઈએ છીએ શોધખોળ આવી રહી છે । નણે કે સુખ અને શાંતિ
આપણા ઘટની બહારથી આવનારી કોઈ જુદી વસ્તુઓ (External things) ન હોય । । । શ્રુતિમા તો સ્પષ્ટ જ કહ્યું છે કે—પ્રજ્ઞાન
આનંદ મદ્ય । (શ્રુતિ) અયમાત્મા પરમેમાત્મદય (સ્મૃતિ) અર્થાત્ આત્મા
આનંદસ્વરૂપ છે આનંદનું અર્થ મૂલ્ય આત્મા છે માયા તો બ્રહ્મની ઝાંયા
(Shadow of the Substance) છે આ ઝાંયામા—કાંયામા—
દેહદુનિયામા સુખ કે આનંદ કશું નથી, માન સુખાભાસ—આનંદા-
ભાસ છે અને આ આભાસમા જ જગત ગ્રી ગયું છે । આ જ
મહાન ભૂલ મૃગજળમાથી તો જનતુ ગિન્દુયે મળે નહીં, તેમજ
માયામાથી દુન્યવી ઝીજોમાથી તો આનંદનો લેશ પણ પ્રાપ્ત થાય
નહીં. છતાં અભયખીની વાત તો એ છે કે અનંત મૃગો આ મૃગજળ
તરફ દોડ્યા જ કરે છે, અને આ દુનિયારૂપી મૃગજળખાતુ—આ

“માગિક પ્રેમ તરછોડી, “અનલલુકનો તું કર દાવો” (કિકારવ)

નિનનદ-આત્માનંદ
એજ સાચો આનંદ
બાવાર્થ કે:-નિનનંદ-મહાનંદ-બ્રહ્માનંદ-
અખંડાનંદ-અભાનંદ માયામાં નથી, જ
અભમાં છે-સ્વસ્વરૂપમાં છે. મહેતો, મીંગ,
મનસુર, મોકેરીસ જેવા મહાહુદયો નિનનંદમાં મસ્ત હતાં. આ નિન-
નંદનું સ્વરૂપ વ્યક્ત કરતાં અભાર્પિ અખાણ કહે છે કે:-

‘ એજ આનંદ, અલિલાય ફલ, એજ લાલ લલ કોડ:
આત્મા-યુગ્માત્મા ને મળે, તો ભાગે ભવ ખાડ ”

x x x
“ આત્મ અનુભવ બિન અખા, કોટિ આતુરી હોય,
જયુ કચનકો તુખડા, તરે ન તારે કાય. ”

+ + +
“ પૂરણ અંગ અધુરડા, અને પૂરણના બહુ વેળ,
અભિવાગે ઓછા પડે ચમત્તે મહુ સર્વેશ ”

(અપ્રસિદ્ધ સાખીઓ)

આ નિનનંદની પ્રાપ્તિ એ જ પરમ પુરુષાર્થ છે અને એમાં જ
માનવજીવનની સાર્થકતા ગહેલી છે. પુનર્લવરણી મહા અનર્થને અટ-
કાવી દે એ જ મહા અર્થશાસ્ત્રી; ભવચક્રનો મહા રોગ મટાડે એ જ
મહાવૈદ્ય, નિનનંદનું અમીપાન કરાવી અમગત્વ અને શાંતિ અર્પે એ
જ મહાગુરુ, ભવરણના મહા ભયમાંથી અભય કરે એ જ મહારક્ષક.
સદગુરુ શ્રી અખાણ કહે છે, કે જીવનની પૂર્ણતા ‘ લિંગભંગ ’ વિના
અર્થાત્ આત્માનુભવ વગર અનુભવાતી નથી -

“ લિંગભંગ (Sex-less) થયા વિના, ચર્ચ મનની ઉપામના.”
અને -

“ અખા ! એ જ અનુભવ ખરો, જેણે મહાજન નીપવ્યા;
લિંગભંગ થયા વિના, સૌ સાધન કાલની સેવના ”

’ - (અનુભવ બિન્દુ)

ભાવાર્થ કે અણુલિંગી આત્માનુભવની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય ત્યાં સુધી મહાલૌકિક કે પારલૌકિક ભોગવિલાસ વ્યર્થ છે. નિગ્મનંદ આત્મામાં છે, દેહમાં નહીં (not in flesh but in spirit) માત્ર બાહ્યાંગતો જ મોહ અને તેના જ વિલાસની, તેના જ ઉપભોગની રુચિ-એ તો આમરસ-એ તો યોગ નહીં પણ ભોગ-રાગ અને હવનહાનિ, દેહ છતાં પણ, દેહનો-અર્થનો રસ નહીં, પરંતુ આત્માને જ લક્ષ્ય કરીને, દેહ અને દુનિયા ઉભયથી અતીત રામરસ એજ મહારસ-એજ નિગ્મનંદ-એજ અમૃતાનુભવ-એજ મહાયોગ. નિગ્મનંદ અને માયાનંદનો આ મૌલિક-ભેદ ન સમજવાને લીધે જ મનુષ્યો ગમે ત્યાં મોહાસક્ત થઈને ભયંકર ભૂલો કરે છે અને નિર્દગી બરબાદ કરે છે, અનાદિ અનંત નિરંજન નિરાકાર બ્રહ્માનંદથી જ સાચી શાંતિ અને મુક્તિ મળે છે. ખીન્ને કોઈ માર્ગ છતમાં છેજ નહીં. ભકતો, યોગીઓ, શાંતીઓ અને મહાત્માઓ બ્રહ્માનંદનું જ રૂપાંતર-શબ્દાંતરે વર્ણન કરે છે. શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે.—
 एकं सत् विद्वाः बहुधा वदन्ति । आ निगमनंद ये न आर्यमहर्षिर्भ्यामे
 गायत्रीद्वाग प्रष्ट करेत् " तत्सवितुः वरेण्यं भर्गः ।"—પ્રેમપ્રણવ બ્રહ્મ-
 સ્વરૂપ સર્વોપરિ ભારકર ભગવાનનું મહા તેજ-બ્રહ્મત્યોતિ-બ્રહ્મરસ-
 મહારસ-મહાનંદ (The Eternal Infinite Love-Light.)

૫. આ મહારસ કોને મળે અને કેવી રીતે મળે ? આ પ્રશ્નોનો

નિગ્મનંદનો અધિકારી પણ મહાપ્રશ્ન છે. શુરુદેવ સાગરરાજ તો કોણ ?
 સ્પષ્ટ જ કહી દે છે કે:-

“ એ રસ કોણ પીએ ? તરસ વિના એ રસ કોણ પીએ ?
 રસિયાં તરસિયાં કે કોઈ દરદિયાં, બનીને ગરબિયાં પીએ. ”

(દીવાને સાગર)

બ્રહ્મસ્વરૂપ શ્રી અખાશ કહે છે કે:-

“ અખા સુરત લયી ઉધ્યમુખ, એતિ બાત શિરતાબ;
 તો બિન સગ મસોર હૈ, સરે ન કોઇકો કાજ. ”

ગહેરી આતુરતા આખા ! ફાસડુસ ન સહગય
 જ્યુ સકરળોત જનાર !, સાર ખોલુ ખાય "
 " ના નૈરાશ થયા વિના, મૂલ ઉઘોગ ન થાય,
 મહાઉઘોત થયા વિના, મૂલથી આશ ન જાય "

અને —

જામ્યા સાગર બ્રહ્મકા, બિચ ખાસા મરે મંસાર !
 આપા ફેડ પાણી પીએ, સદ્ગુરુ મિને સો—ચાર "
 (અપ્રસિદ્ધ સાખીઓ)

રાજર્ષિ કલાપી મહાગજ પશુ કહે છે કે :—

‘ જૂન નીચોવી અહી છે જપ જપવો ધરકતો,
 મગન કપાની રીર્ષની, માળા બનાવો તો ભલે ”

*

*

*

હા લાખગી ધરકતુ કે એકરગી જામ છે !
 મસ્તાનના મસ્તાન એવુ, જામ પીનારા હમે "

(ધરક=નિજનંદ કેઢારવ

બ્રહ્મર્ષિ આખાલ, કલાપી અને સાગરરાજની ત્રિમૂર્તિ-
 શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ જેવા મહા અનુભવી મહા પુરુષોની પરા
 ત્પરવાણી ઉપરથી એટલુ સ્પષ્ટ ફનિત થાય છે કે—“ ખરી ગરજ
 એજ ખરો અધિકાર. ’ તેથી મુમુક્ષુ જીવ જ આ મહારસનો ખરે
 અધિકારી છે—દેહદર્શી સસારી જીવ નહી સ્વાભાવિકી ગ્સરૂતિ બદ
 લાયા વિના તો જ્ઞાનનો કશો જ અર્થ નથી વૈરાગ્ય વિનાનુ ભજન એ
 તો ભગવાનની મરકરી જેવુ છે મસાર કે સિદ્ધિને માગે ફાફા મારના
 વામમાર્ગી છે એના માયાસકત જીવો તો ભવપાર કદિ મે પામી શો
 નહી “ જગત જુકુ કરે, એનો જ ગુરુધરમાં પ્રવેશ ”—અન્યતો
 નહી. સાચા મુમુક્ષુ જીવાત્માનો ગુરુદેવ ઉદ્ધાર કરી શકે દે, “ જીવનો
 શિવ ” કરવો—નિજનંદનુ અમીપાન ફગવી અમગત્વ અને શાંતિ

અર્પવાં એ જ ગુરુકાર્ય.

૬. જો ઈચ્છા પ્રગળ, તો માર્ગ સામો; અને જો ઈચ્છા નિર્ગળ
 નિનનંદની પ્રાપ્તિનો તો માર્ગ લાંબો, સદ્ગુરુદેવ શ્રી અખાણનાં
 મહામાર્ગ નીચેનાં વચનામૃત નિગ્નનંદનો ગુપ્તમાર્ગ
 પ્રકટ કરે છે:—

“ હિરદે હરિ દિલીમિલી રહ્યા, પણ પહે પેજે નાહિ ”
 (આ પદો કયો ? એ વિચારવું જોઈએ).

“ દેહદર્શી માનત અખા, ઔદહાય દેહમાધ;
 તરવર જ્યું જનત નહિ, મેરે મૂલ પાતાલ. ”
 (જીવનું મોલિક સ્વરૂપ શું ?—એનું મનન કરવું જોઈએ).

પરિશ્રદ્ધ પારસમણિ, પરસત હિ હેમ હોય;
 કહત અખો પરમ્યા વિના, લોહ રહત અગ કાય. ”
 પરિશ્રદ્ધકા પરમણા, મો પરિશ્રદ્ધકા લક્ષ્ય;
 અખા જ્યું હોકા નાવકા, રહે ઉત્તર સમક્ષ. ”
 (આત્મલક્ષ્ય એ જ મહાલક્ષ્ય—aim of life)

અંતર સૂધા લક્ષ્ય કર, બહાર લક્ષણ શુદ્ધ. ”
 (લક્ષ્ય પ્રમાણે લક્ષણ—એ જ મહાસિદ્ધ)

“ હરિજન તે હરિમે રહે, મનસા વાયા કાય;
 બાહિર બીતર નહિ અખા, તો કહાં તે કહાંકુ જાય. ”

(અપ્રસિદ્ધ સાખીઓ)

(Perfection=Concentration+all-roundedness)

ઉપલી સાખીઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ પ્રતીત થશે કે-જીવનતંત્ર
 મંત્રને અધીન છે અને મંત્ર ગુરુને અધીન છે. મુમુક્ષુલક્ષ્યમાં

મુકન થવાની પ્રવળ વૃત્તિ જન્યત થતા “ કહો એટલા શી કહો ”-એ
 મુનાનુસાર નિજનનદના ગદ્યમય પ્રકટીકરણ (Revelation) કરવા
 ગુરુદેવ પરમાત્મા કોમ્પિયણ રૂપે દર્શન દે છે, એ અનુભવસિદ્ધ વાત છે
 કાગળ કે દરેક જાણી અતઃમા ખુન્નખુન્ન હુન્નિરૂપ છે-જીવમાન બ્રહ્મરૂપ
 છે પણ પદાને લીધે જ આત્માનુભવ-હુગ્નિનો અનુભવ થતો નથી આ
 પદો એ જ ‘અહુભાવ’ કિવા દેહદુનિયાનોભાવ ત્રિવા ચર્મદષ્ટિ
 આ ચર્મદષ્ટિ કિવા દેહાધ્યાય જલાવી દો અને આત્મદર્શન સહજમા
 યશે દિવ્યચતુ મારે જ ગુરુનું રાગ્ય આવરવક છે ગુરુ મહાન દાતા
 છે જગત્સુધારક થવા કૃતા જ્ઞાનસુધારક થાઓ, એટલે ત્રીજી
 આખ-પ્રજ્ઞાનચતુ-દિવ્યચતુની પ્રાપ્તિ યશે અને આત્મદ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત
 થતા જ જગત્ હુગ્નિરૂપ-હુગ્નિમય ભાસશે ભવસાગર હરિસાગર યશે
 અને સારી દુનિયા મયજનમ-અમૃતઆદી-મની જશે હો હાથમાં
 મસ નિજનદ-બ્રહ્મરૂપ પીઓ જ પીઓ ખૂન્નખૂન્ન માત્ર બહિર્મુખી
 વૃત્તિને અતર્મુખી કરી આપણા “ મૂલ ” તગ્દ વાગો (Turn
 back) એટલે નિજનદ ચિત્તમા સ્વરૂપ પ્રકટ યશે-જાણે કે
 આર્ગિઝનવેત ’ મહા આનંદ ઉભગયા જ કરશે અને માયા જેવું
 કંઈ જ દેખાશે નહીં આ વાત અનુભવગમ્ય છે. ગુરુવર સાગર
 રાજના શબ્દોમા—“ શેષઅમાધિ જગતા, સ્વય સન્નિવદાનં ”
 ગાઝર્પિ દલાપીદેવતા શબ્દોમા બોનીએ તો—

‘ જ્યાં જ્યાં નજર મારી કરે, યાદી બરી ત્યાં આપની ’ અને
 મોગલાયામા બોનીએ તો —

દેસમિમાને મલિત, વિદ્યાત પરમાત્મનિ ।

ચત્રચત્રમનો યતિ, તત્રતત્ર સમાધય ॥ યુતિ

આવા મહાનુભવને અંતે સહજમા સમજારો કે —અહમદાસિ ।
 તરવમસિ અને સર્વે સલ્વિદં મદ્દા । અર્થાત આખુ મે વિશ્વ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે
 માયા છતમા છે જ નહીં. માટે ચર્ચા બધી મે બંધ કરી મનને મારી

અલસ-અકર્મ્ય આનંદની મૌજ ગુરુમંત્રદ્વારા ઉડાવો એજ અભ્યર્થના. મન એજ માયા. બાકી જાલ તો અખંડ એકરસ નિરંજન નિરાકાર ગગનોપમોહમ્ અનાધનંત છે. ગુરુવર સાગરરાજના શબ્દોમાં—

“ એકમત્યાંક, બાકી સૌ મિથ્યા અંકગણિત છે ”

(દીવાને સાગર)

અર્થ—“ ૦=૧. ” માયાનું મીઠું કરતાં જાલનો અક્ષય એકરે એક જ “ શેષ ” રહે છે. અલખત, ઉરની એકાંત અને તીરવત્ તન્મયતાથી પ્રેતપ્રકાશ થતાં જીવ અમર બની જાય છે—સ્વયં સુચ્છિદાનંદ બની જાય છે. એક અક્ષરમાં ‘ જીવનો શિવ ’ થાય છે. ॐ

૭. આજ રહસ્યમાર્ગે મહાનુભવ સાગરરાજે પોતાની “ સંતોની વાતો ” માં પ્રકટ કર્યા છે—તેનું ચિંતન, મનન અને નિદિધ્યાસન દરેક દૈવીજીવાત્માએ કરવું જોઈએ :—

ઓ—મૂ—ઐમા સ્વયંમૂ શબ્દમેં હરોજી ઔર હરદમ લગે હિ રહો । સાત બરસ તક ઐસા હિ નિયમ રખો, ન પહોડો, ન ખાતે કરો; જો પહોડા, જો ખાતેં કિઈ ઉસ સબકો ભૂલ જાય—ભૂલનેકા હિ અબ્યાસ કરો. મૈનકા હિ અબ્યાસ કરો—એક શબ્દકા અબ્યાસ કરો. ફિર દર્શન હો જાયગા—કાયમી કાયમ મિલ જાયગા પ્યારા અલખ નિરંજન । ॐ તત્સત્ ।

“ કોઈ જ્ઞાની જનત જ્ઞાન યહ, જિનું લક્ષ્ય લિખા ॐકારઃ શબ્દ એકમેં નિપજે, અખ્યા । ક્યોં પગી મરે સંસાર ? ”

*

*

*

—ૐ ધનુષ્ તીર આત્માનું, - જાલ લક્ષ્ય બનાવવું; ત્વરાથી - વિધવાને, હાં—તીરવત્ તન્મય થવું. ”

૮. ઉપસંહારમાં એટલું જ કે—

“ જાગ્યા વિના જાગે નહિ.

ઘડપસઢાર પુરુષાર્થથી
પોતપ્રકાશ અને અખડ
અમીપાન

એક રવત અને સંસાર.”

(શ્રી. અખાજી)

*

*

*

“ અયમાત્મા પરમેમારુપદ પ્રીતિસતા.” (શ્રી. સાગરનગ)

માટે આપણે જડ જીવનમાંથી જાગીને જીવનની દિશા બદલીને
અર્ચરસને બે ચેતનરસ પીવા માટે ભગીરથ પુરુષાર્થથી અને
સુરુષાર્થથી પોતપ્રકાશ કરવો જોઈએ. પોતપ્રકાશ અર્થાત્ ચેતનદષ્ટિ
જાગ્રત થતા પિડાબહારીકય અનુભવાય છે અને જીવન પૂર્ણરસથી
હિલરાઈ જાય છે અવાચ્ય મહાનદમાં જ જીવનની પૂર્ણાવૃત્તિ પણ થાય
છે આ નિગ્ગનદ-મહાનદ કદિયે જુગ થતો નથી અને બ્રહ્મામાં
એવી કોઈએ સત્તા નથી કે આપણને આપણા ‘ નિગ્ગનદ ’થી વિમુક્ત
કરે-સિવાય આપણે પોતે કારણ કે જીવ પોતે હીરો છે-સ્વયં પ્રકાશ છે
પણ જાતે કરીને પોતાની કુમતિથી જીવ થાય છે માટે હરહમેશ નહ
મોહ અને સ્થિતપ્રજ્ઞ દશા રહે, એ હિંતુથી અલસસ્વરૂપ ભગવાનશ્રી
અખાજીનું નીચેનું વચનામૃત હૃદયમાં આમરણાત કોતરી ગાખવું
જોઈએ—

“ વિરચિ વ્યક્ત ન કરી શકે, મરડ ન વહે હનુમાન,

પોતપ્રકાશ થયે અખા, પામ્યુ અમૃતપાન ”

ૐ શાન્તિ ॥

—: મૃત્યુ વીજથી વીર:—

(ગતાકથી ચાતુ)

વેખક -શ્રી. નલિન મ. ભટ્ટ એમ. એ.

અંક બીજો

દશ્ય ૧ લું

યમપુરી

નચિકેતા -આજ યમપુરી છે પણ અહીં યમનાજનુ ઘર કયા હશે ? કોને પૂછું ? આ કોઈ બે ભદ્ર પુરૂષો આવતા લાગે છે. તેમને પૂછું.

(બે ભદ્ર પુરુષોનો પ્રવેશ)

નચિકેતા - ભાઈઓ ! કહેશો, અહીં યમરાજનો મહેલ કયા છે ?

પહેલો પુરુષ - (નચિકેતાના અભિતેજથી નવાઈ પામતો) વત્સ ! તું કોણ છે ? અહીં કયાથી ?

નચિકેતા - હું ઉદાલકમુનિનો પુત્ર નામે નચિકેતા છું. અને શું મારાથી અહીં નહીં અવાય ?

બીજો પુરુષ - અહીં આવતાં તને ડર ન લાગ્યો ?

નચિકેતા - ડર તો મોટાઓને લાગે ! બાળક હૃદયને ડર શાનો ?

પહેલો - પણ આ તો યમપુરી છે. ભદ્રાભવા ચક્રવર્તીઓને દિગ્ગજ પડિતો પણ અહીં દાખલ થતા ડરે છે !

નચિકેતા -તે હશે નહીં પણ તેજ કંટું છું ને ! પાપીને ડર હોય છે. પવિત્રને ડર શાનો ! શું ચમદેન માગહૃદયને પણ બહીવગવે છે ?

બીજો - (તેની અધ્યાયી નવાઈ પામતો) ના, બેગ ! યમરાજ

એવા નથી, પણ તું અહીં રાથી આવ્યો છે ?

નચિકેતા - મારા પિતાનો મોકલ્યો હતું અહીં આવ્યો છું. મારે મૃત્યુદેવને મળવું છે.

પહેલો - પણ તેઓ તો ગદાગ ગયા છે !

નચિકેતા - તેઓ ક્યારે આવશે ?

છીજો:- ત્રણ દિવસે.

નચિકેતા:- ત્યાં સુધી હું રોકાઈશ. આપ કોણ છો ? આપ મને તેમનું ઘર દેખાડશો ?

પહેલો:- જરૂર. બેટા ! હમો તારી હિંમત, ચિનમ અને શ્રધ્ધા ઉપર પ્રસન્ન છીએ. હમો યમદેવના જ અનુચરો છીએ. મીઠા તેમને મહેલે તને પહોંચાડીશું. ચાલુ હમારી સાથે

નચિકેતા:- ચાલો.

(બધા જાય છે)

દ્રશ્ય ૨ જનું

(યમદેવ અને તેમનો પ્રધાન)

પ્રધાન:- મહારાજ ! એ તેજસ્વી સુંદર બાગક ત્રણ દિવસથી આપને આગણે અડગો જમાવીને બેઠો છે.

યમદેવ:- ત્રણ દિવસથી ?

પ્રધાન -હા. અને વળી પાણીનું ટીપું પણ તેણે લીધું નથી !

યમદેવ -અરે ! અતિથિ ! અને તેમા મેં બાહ્યલુ ! અને તે પણ ત્રણ દિવસનો ઉપવાસી ! પ્રધાનજી ! આ તો યમપદવી શુભાચરણનો ધંધો !

પ્રધાન:-મહારાજ ! હમો બધાએ એને ખૂબ સમજાવ્યો પણ એ તો એક જ હઠ લઈને બેઠો છે, કે ત્યાં સુધી આપનાં દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી પાણીનું ટીપું હગમ જગમર છે !

યમદેવ:-કેટલો દૃઢ નિશ્ચયી છે ! તો તો પ્રધાનજી એ બ્રહ્મજાણના સ્વાગત માટે આપ પૂરી તૈયારી કરો. હું જનતે જ એને તેડીને અહીં લાવું છું.

પ્રધાન:- જેવી આજ્ઞા.

યમદેવ:- પણ જો જો હાં, કશી મળ્યા ન મળશે !

પ્રધાન :-આપ નિશ્ચિન્ત રહેજો.

(યમદેવ અને પ્રધાન બન્ને જાય છે.)

દશમ ઓ જીવું

(નચિકેતા સિદ્ધાસને બેઠો છે. યમદેવ પધારે છે. તેમને જોઈને બોલો થાય છે.)

નચિકેતા :-ભગવન્ ! આપનાં દર્શને કૃતાર્થ થયો ! આપને પ્રણામ કરું છું.

યમદેવ :- (સ્વગત) કેવું મધુરું આગઠ ! (પ્રકટ) બેટા ! ચિરં-જીવ થા. તારાં વિનયથી હું પ્રસન્ન છું. બેટા ! તને અહીં આવતાં કર ન લાગ્યો ? શોકો તો મારી પુરીને ભયંકર માને છે !

નચિકેતા :-ભગવન્ ! પિતાજીની આશિષે હું સર્વત્ર નિર્ભય છું. અને આપ તો કેવા સોહામણા છો ? મહેને તો અહીં કે આપનામાં-કશું ય કરવા જેવું નથી લાગતું !

યમદેવ :- (પ્રસન્ન થઈ) બેટા ! તું ઠીક કહે છે. તું નિષ્પાપ છે. બાળહૃદયી છે. ઈશ્વરનું નિવાસસ્થાન છે. હું પાપી ને બહીષ્કારમાં લાગું છું; બાળહૃદય આગળ તો હું પણ પરાગ્નિત થાઉં છું; પણ વત્સ ! તેં ત્રણ ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કેમ કર્યા !

નચિકેતા :-પ્રભો ! આપનાં દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી પારણાં કેવાં ? હું આપના દર્શન-પ્રસાદનો ભૂખ્યો હતો. અન્નપ્રસાદનો નહીં !

યમરાજ :- (તેની વિનય ચાતુરીથી પ્રસન્ન થઈ) તારાં વિનય-મધુર વર્તનથી હું પ્રસન્ન થયો છું. તુ ત્રણ દિવસ ભૂખ્યો રહ્યો માટે મારે તને ત્રણ વરદાન દેવાં છે. બેટા ! પસંદ કર.

નચિકેતા :-ભગવન્ ! આગઠ ઉપર અનુગ્રહ થયો ! (સ્વગત) શું માંગું ? માણસે પહેલાં તો પોતાનો સંસાર સુધારવો થયે. મારા

કુટુંબમાં જે અશાન્તિ હશે તો યમદેવ માએથી પાછો જઈને પણ શાન્તિ નહીં રહે । માટે લાવ, પહેલાં મારો મર્ત્યાલવ સુધારવા દે. (પ્રકટ) લગવન । મારા પિતાજી મારા માટે ખરખરો કરતા હશે, આપની કૃપાથી તેમનો ખરખરો ફર હો. આપની પાસેથી હું મળું ત્યારે મને જોઈને “ આવો બેટા ” એમ મને તેઓ અભિનન્દે એવું હો. આ મારું પહેલું વરદાન છે.

યમદેવ :—(સ્વગત) કેવો ચાલાક છોકરો ! પિતાની પ્રસન્નતા સાથે, પોતાનું પુનર્ગમન પણ માંગી લીધું. ખેર ! (પ્રકટ) બેટા ! તથાસ્તુ. હવે બીજું વર માગ.

નચિકેતા :—(સ્વગત) બીજાં વરદાને મારે પરલોક સુધારવો રહ્યો । (પ્રકટ) આપ જે પ્રસન્ન હો તો મને સ્વર્ગ આપનારી વિદ્યા આપો.

યમદેવ :—(એના વિવેકથી પ્રસન્ન થતાં) મારા અનુમહથી તારા હૃદયમાં સ્વર્ગવિદ્યા સ્પુરે । નચિકેતા ! તારી વિવેકબુદ્ધિથી પ્રસન્ન થમને હું તને મારા તરફથી એક વધારાનું વરદાન આપું છું કે એ વિદ્યા તારા નામે સંસારમાં પ્રસિદ્ધ થશે; હવે બાકીનું વરદાન માંગી લે.

નચિકેતા :—લગવન । આપ જેવા પાસે વરદાન માગતાં વિચાર કરવો ઘટે. આથી બાકીનું વરદાન હું કાલે ચાચીશ.

યમદેવ :—ખુશીથી તો ચાલ હવે અત્યારે મારી સાથે બોજવ કરી લે.

નચિકેતા :—ના ગુરુદેવ ! જ્યાં સુધી સિદ્ધિ ન મળે ત્યાં સુધી પાશુપ્ત કેમ થાય ? પ્રભો ! આજનો દિવસ મને ખેંચી કાઢવા દો.

યમદેવ :—(તેની દૃઢતાથી પ્રસન્ન થઈ) તારી દૃઢતાથી હું પ્રસન્ન છું. પણ કાલે બ્રહ્મમુહૂર્તમાં વરદાન માગજે.

નચિકેતા :—જેવી આજ્ઞા ગુરુદેવ ।

દ્રશ્ય ઽ યુ

આદ્યમુદ્ધત

યમરાજનો મહેલ

નચિકેતા :--(યમદેવ પાસે જતાં રસ્તામાં)

આખી રાત વિચારમાં ગાળી ! ગઇ કાલે આ લોક અને પરલોક સુધાર્યાં ! બાકી રહ્યો હવે આત્માલોક. [પતાણ પણ વારંવાર પ્રવચનમાં આત્માલોક વિષે કહે છે. માટે હવે આજે તો યમદેવ પાસે આત્મા-લોક જ માંગીશ, (યમદેવનું સ્થાન આવી પહોંચતાં)--ગુદેશ્વર ! અંદર આવું ?

યમદેવ :--આવ. બેટા ! બેસ, આજે સિદ્ધિયોગ છે. બોલશું યાચે છે ?

નચિકેતા :--ભગવન્ ! આ લોકો જેને આત્મા કહે છે, તે મર્યા પછી રહે છે કે નથી રહેતો ? એને લગતું જ્ઞાન મને આપો ! એ માનું ત્રીણું વરદાન છે.

યમદેવ :--(સ્વગત) આ બાલક તો મહાચક્રાર છે. કેવો ગૂઢ પ્રશ્ન પૂછે છે ? એ વિદ્યા એને આપતાં પહેલાં એને ચકાસી જોવો પડશે. (પ્રકટ) બેટા ! એ બાળકમાં તો ભલભલા દેવો અને પંડિતો પણ ગોચાં ખાય છે ! એ બહુ જીણી વાત છે. કાંઈ બીજું માંગ, જવા દે એ ઝંઝટ !

નચિકેતા :--એમ છે ભગવન્ ! દેવો પણ એમાં ગોચાં ખાય છે ! પંડિતોના પણ એમાં પતા નથી ! તો તો આપ જ કહો ને કે આપના સિવાય એ વિષયમાં હું કેને પૂછું ? કેણ જવાબ આપે !

યમદેવ :--(સ્વગત) મહાકુશળ બાલક છે. પણ એને પૂરે કસવો પડશે. કેમકે આત્મવિદ્યા અધિકાર વગરનાને જરૂરી નથી ! (પ્રકટ) બેટા ! હું તને કીકું કહું છું. જવા દે એ ઝંઝટ ! એની અવેજમાં હું તને પુત્રો, પૌત્રો, ધન-ભૂમિ-અરે દુનિયાનું ચક્રવર્તીપણું આપું ! પણ તું આ વાત જવા દે. મરણોત્તર સ્થિતિ વિશે તું ન પૂછ.

નચિકેતા :—(સ્વગત) ગુરુદેવ મારી કમોટી કરે છે, કામ અને લોભનાં બહુરૂપી મહાગળ્યો મારી સામે ધરે છે, પણ હું બ્રહ્મણ્યને બાળક છું, બ્રહ્મણ્યને માટે તો પાર્થિવ પદાર્થો શિવનિર્માણ છે. (પ્રકટ) ભગવાન! આપની કૃપાથી એ બધું તો મળશે જ. એમાં ભાગવાનું શું?

યમદેવ :—(સ્વગત) કેવો ઉસ્તાદ છોકરો! (પ્રકટ) પણ બેટા! હું તને મૃત્યુલોકમાં દુર્લભ વસ્તુઓ આપવા તૈયાર છું. રક્ત તું આ પ્રશ્ન જવા દે!

નચિકેતા :—ભગવન! આપ મને શાને ભરમાવો છો! બ્રહ્મણ્ય-બુદ્ધિ અનિત્ય પદાર્થોથી ન તોપાય! ભગવન! આપ સાચેજ જે મારા ઉપર પ્રસન્ન હો તો મને આત્મવિદ્યા જ આપો! મને ખીલું કશું ન ખપે!

યમદેવ :—(સ્વગત) આ બ્રહ્મ પાર્થિવ પ્રલોભનોથી જેંચાય એવો નથી! એ આત્મવિદ્યાનો અધિકારી છે. આત્માની એ પસંદગી પામેશે છે. (પ્રકટ) ધન્ય છે તને બેટા! અને ધન્ય છે તારાં માતા-પિતાને! તારા જેવા શિષ્યો જે ગુરુને મળે તે ગુરુનું પણ કલ્યાણ થાય. ચાલ એકાન્તમાં હું તને એ ગ્રહસ્થ વિદ્યાનુદાન કરું.

(ગુરુ શિષ્ય બન્ને એકાન્તમાં જાય છે, અને ત્યાં નચિકેતા અતુલવ પામે છે.)

દશમ પ મું

(આત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિથી પગમપ્રશાન્ત-પરમતેજસ્વી આત્મધ્યાન-નિષ્ઠ નચિકેતા)

નચિકેતા :—(ધ્યાનમગ્ન)

હે પરમાત્મન! આપના ચરણમાં આ બાળકની કોટિ વન્દન હો. હે પિતા! આપ સ્થાવર જંગમમાં તે તે રૂપે વર્તી રહ્યા છો. આપ જ જગતના આદિ છો મધ્ય છો અન્ત છો. હે પિતા! આપ જ સૌનું

સર્વસ્વ છે. ગુરુદેવ અને આપની પ્રસાદીથી હું આપને સત્યગચરમા અનુભવી રહ્યો છું. હે પિતા ! આપનાં તમામ નામરૂપો સુખી થાઓ. નીરાંગી થાઓ. ભદ્રદર્શી થાઓ. દુઃખથી રહિત થાઓ. હે નાથ ! આપની ઓળખાણથી મને સમગ્નયું છે કે આપનો ભક્ત વિશ્વપ્રેમી અને વિશ્વદયાળુ હોય, પિતા ! મને વિશ્વપ્રેમ અને વિશ્વદયા દો. હે મંગલમય ! (ધ્યાન છૂટે છે. સ્થામે ગુરુદેવને ઉભેલા જોઈ).

નચિકેતા :—ગુરુદેવ ! પ્રભો ! આપને મારાં કોટિ નમન. આપની કૃપાથી મારો સંસાર ટળી ગયો ! હવે હું પૂર્ણ થયો !

યમદેવ :—(પરમપ્રસન્નતાથી) ખેટા ! તું પરમાત્માનો લાલ છે. તારાં માતાપિતાને ધન્ય છે. અરે તે ભૂમિને ધન્ય છે ત્યાં તું ઉપજ્યો છે ! સૌમ્ય ! મારી તને રજા છે. હવે તું મર્ત્યલોકમાં જા. તારાં વૃદ્ધ માતાપિતાની સેવા કર. લોકસેવામાં ચન્દનની માફક સુગંધ પ્રસરાવતો ધસાર્ધ જા. મારો તને આશીર્વાદ છે કે ત્યાં સુધી સરજા અને ચન્દ્ર જગશે ત્યાં સુધી તારી કીર્તિ અમર રહેશે.

નચિકેતા : (પ્રણામ કરતો) પ્રભો ! એ આપની પ્રસાદી છે. વત્સલગુરુ શ્રદ્ધાળુ શિષ્યને તો હૃદયદાન કરે ! પ્રભો ! આપના ચરણમાં વન્દન. હું જાઉં છું.

યમદેવ :—જા. ખેટા ! જા. શિવાઃ સન્તુ તે પન્થાન. ॥

(“ શ્રી કૃષ્ણ ! ગોવિન્દ ! હરે ! મુરારે !

હે નાથ ! નારાયણ ! વાસુદેવ ” જોડતો

જોડતો નચિકેતા જાય છે. યમદેવ તેને જોઈ ગહે છે).

દુષ્ટ ૬ હું

• • ઉદાસક ઋષિનું વન.

(કૌટિલ્ય, વિલાસુ, સૌતેમનસ)

સૌતેમનસ :—કેમ કૌટિલ્ય ! મેં ન્હોતું કહ્યું કે નચિકેતા તો

એ મોક્ષ બ્રહ્મજ્ઞાનથી જ સિદ્ધ થાય છે, “ ઉત્તે (બ્રહ્મ) જ્ઞાનથી જ મૃત્યુને મટાડી શકાય છે. મોક્ષને માટે એ (બ્રહ્મજ્ઞાન) જ વિના અન્ય માર્ગ (સાધન) નથી ” એમ ત્રેતાયુગ શ્રુતિ કહે છે “ યદ્બ્રહ્મવિદ્ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે ” એવું તૈત્તિરીય શ્રુતિનું વાક્ય છે એ બ્રહ્મજ્ઞાન અધ્યારોપ અને અપવાદ વડે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ

અધ્યારોપ અને અપવાદ

કારણ કે અધિષ્ઠાન (મૂલવસ્તુ-બ્રહ્મ) જ્ઞાનનો ઉદય થવાથી એ મૂલ વસ્તુમાં અરોપિત થયેલા સંસારની નિવૃત્તિ થાય છે

“તત્ત્વનો નિર્ણય અધ્યારોપ-અપવાદ-વડે કરવો જોઈએ” “પ્રકર્મથી પ્રગ્નથી, કે ધનથી નહિ, (પણ) કેવલ ત્યાગથી જ કૃષિઓએ અમૃત (મોક્ષપદ) પ્રાપ્ત કર્યું” એવું કૈવલ્ય ઉપનિષદની શ્રુતિ કહે છે એટલું માટે મુમુક્ષુએ અધ્યારોપ અને અપવાદ અવશ્ય સમજવા જોઈએ.

છીપમા રૂપાની, દોરીમા સર્પની અને યામલામાં જેમ પુરુષની બ્રાન્તિ થાય છે, તેમ નિષ્પ્રપંચ આત્મવસ્તુમાં (યથેચ્છી) પ્રપંચ-વિશ્વવિસ્તારની બ્રાન્તિ અધ્યારોપ કહેવાય છે અને આ અધ્યારોપ (આત્મ-વસ્તુ) જ્ઞાનથી થયેલો છે અને એ જ્ઞાનને (શાસ્ત્રમાં)

(૩) તમેવ ચિદિત્યાતિમૃત્યુમેતિ નાન્યઃ પન્થા વિચરે
ડયનાય । (શ્રે. ડ. ૬-૫)

(૪) યદ્બ્રહ્મવિદાન્નોતિપરમ્ । (તૈ. ડ. ૩-૧)

(૫) ન કર્મણા ન પ્રજયા ધનેન ત્યાગે નૈકેડમૃતસ્વમાનશુ
(કૈ. ડ. ૨)

પાર્થમાં મોક્ષની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરે છે. વેદાન્તની શિક્ષણપદ્ધતિ સિદ્ધહસ્ત લેખકો એવો ક્રમ અનુસરે છે, કે જેથી સાધકનાં વિચ અને યુક્તિદ્વારા બુદ્ધિવિકાસ, શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને સત્સંગદ્વારા ચિ શુદ્ધિ અને અભ્યાસદ્વારા અનુભવ દ્વિ થાય. બુદ્ધિવિકાસદ્વારા

અવિદ્યા. તમસ, મોહ, મૂલપ્રકૃતિ, પ્રધાન, ગુણસામ્ય, અવ્યક્ત અને માયા પણ કહે છે. ઘોળા, રાના, અને ઠાળા રંગના દોરાના વળવાળી દોરીના જેવી એ મૂલપ્રકૃતિ સત્ત્વ (સ્વેત), રજસ, (રક્ત), અને તમો (કૃષ્ણ) ગુણના સમુદાયરૂપ છે. પ્રલય અને મહાસુષુપ્તિ એવાં પણ એનાં નામ છે. પોતપોતાનાં કર્મ અને વાસનાઓને લીધે અનન્ત પ્રકારના જીવો, લાખના કક્કામાં મુવર્ણની રેખાઓ ચોંટી હોય તેમ, સ્પિંટની પૂર્વે એ મૂલપ્રકૃતિમાં લીન થઈને પડેલા હોય છે. સુષુપ્તિ અવસ્થામાં આવો અનુભવ બધા મનુષ્યોને થાય છે. સ્પિંટની ઉત્પત્તિનો સમય આવે છે, ત્યારે જીવોનાં કર્મ પરિપક્વ થવાં હોય છે તેથી એ મૂલપ્રકૃતિ માયા, અવિદ્યા, અને તામસી એમ ત્રણ પ્રકારની બને છે.

માયામાં વિશુદ્ધ સત્ત્વ-ગુણ પ્રધાન (મુખ્ય) હોય છે; અને સૃષ્ટિની માયા, અવિદ્યા અને તામસી પ્રકૃતિ પૂર્વે જે બ્રહ્મચૈતન્ય એમાં પ્રતિબિંબિત થઈને રહે છે, તે ઈશ્વર કહેવાય છે; એનાં અવ્યાકૃત અને અન્તર્યામી એવાં પણ નામ છે. એ જ જગત્સૃષ્ટા છે; એ જ પરિપૂર્ણ બ્રહ્મચૈતન્ય છે.

તામસી (પ્રકૃતિ) થી અવચ્છિન્ન (મર્યાદિત) થઈને એ (પોતેજ) નની નીસરણી ઉપર ચડવાને યોગ્ય યુક્તિઓ સમજી શકાય. શ્રદ્ધા-દ્વારા પ્રાચીન ઋષિઓનાં અનુભવવાક્યોનાં પ્રમાણ તપાસી જાની સતો ઉપર ભક્તિ અને એમના સત્સંગમાં રૂચિ ઉપજે અને જાગૃતાદિ અવસ્થા, આનન્દમયાદિ પંચકોશ, તથા કાળજીદિ શરીરની પ્રક્રિયા સમજવાથી, સાધકે ધ્યાનયોગદ્વારા આત્મા વિના બીજું બધું અનાત્મા એટલે નાશવાન છે એવો અનુભવ કરી શકે. આ ગ્રન્થમાં એ જ પદ્ધતિ પ્રદર્શન કરેલી છે.

અભ્યાસકે જોઈ શકશે, કે ગ્રન્થકાર પ્રથમ સામાન્ય યુક્તિ વડે કોઈ પણ ચર્ચા ઉપાડે છે. પહેલાંના ઋષિઓનો એવો જ અનુભવ છે એમ

તામસી પ્રકૃતિ; ઉપા-
દાન અને નિમિત્ત-
કારણ

જગતનું ઉપાદાન કારણ અને છે. કસોતિને
જેમ જાળની વસ્તુ (ઉપાદાન કારણ) પોતાના
માંથી જ ઉત્પન્ન કરીને જાળને (નિમિત્તકારણ)
થઈને પોતે જ બનાવે છે, તેમ એ (અદ્વૈત-
ત્વ)

પોતાની ઉપાધિ જેમાં પ્રધાન છે તેનાથી ઉપાદાન કારણ અને જેમાં
પોતે પ્રધાન છે, તેનાથી નિમિત્ત કારણ કહેવાય છે.

એ ઈશ્વરે કેવી રીતે જગતની રચના કરી એનું વિવેચન સાંભળો.

જીવ અને ઈશ્વરના
કારણ શરીર; કાર-
ણ સૃષ્ટિ, અવિદ્યા
પ્રકૃતિ

પ્રથમ જે અવિદ્યા કહી એમાં રત્નેશુણ પ્રધાન
(મુખ્ય) છે, એ અનેક પ્રકારની છે, એ
અનંત છે. એ અવિદ્યામાં પ્રતિબિંબિત
ચક્રેષા ચૈતન્યરાજા જીવો પણ અનંત છે. આ
જીવ અને ઈશ્વરનાં વ્યગ્રરૂપ અવિદ્યા અને

સમષ્ટિરૂપ મૂલ પ્રકૃતિ, એમ અનુક્રમે એ કારણ શરીરો છે. જીવ અને
ઈશ્વર જ્યારે આ એ કારણ શરીરોમાં હોય છે, ત્યારે એ સુષુપ્તિ અને
પ્રલય અવસ્થા કહેવાય છે; તેઓનાં પોતપોતાનાં એ કારણ શરીરોનું
નામ આનન્દમય કોશ છે. આવી રીતે આ કારણ-પ્રપંચની સર્ષિ
વર્ણન થયું.

જાતાવત્તા માટે પછી પ્રમાણ આપે છે, અને છેવટે અંતર્મુખ કરાવવા માટે
પિંડસ્થ આત્મા તથા અનાત્મા પદાર્થનું વિવેચન કરીને સાધકને અકુ-
ળવદ્ધારા ખાતરી કરાવી આપવાનો સંકેત કરે છે. 'આમ સુકિત,
શ્રુતિ અને અનુભવ-એ ત્રણ સાધન વડે વિવેચન કરી. આ મન્યમ
વેદાન્તના સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કરેલું જેવામાં આવશે.

પ્રથમ વર્ણકમાં પિંડમાંથી એટલે કે માનવી શરીરમાંથી આત્મા
એક, અદ્વિતીય અને કેવલ છે, એ સમજાવવા માટે, શરીરની રચ-
સમજાવે છે; શરીરની રચના સમજાવવા માટે બ્રહ્માંડની રચના સમ-
જાવવી પડે છે; કારણ, કે જે તરવોનો પિંડ બનેલો છે, તેનું જ #

હવે સૂક્ષ્મસૃષ્ટિનું વર્ણન સાંભળો. ઈશ્વરના ઈક્ષણ (દષ્ટિ, સકલ્પ, ઇચ્છા) વડે કરીને એ તમોગુણરૂપી પ્રકૃતિ એ પ્રકાશની બને છે; એક આવરણુશક્તિ અને બીજી વિદ્યેપશક્તિ. એમાંથી એ વિદ્યેપશક્તિ સૂક્ષ્મ આકાશ બની; આકાશમાંથી વાયુ, વાયુમાંથી અગ્નિ, અગ્નિમાંથી જલ અને જલમાંથી પૃથિવી. એ પાંચ જૂતોનાં સૂક્ષ્મ ભૂત, અપંગીકૃત અને તન્માત્રા એવા પણુ નામ છે.

કારણ અજ્ઞાનમાંથી એને સત્ત્વ, રજસ્, અને તમોગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. એ આકાશ વગેરેના પૃથક્ પૃથક્ સત્ત્વગુણના અશમાંથી શ્રોત્ર, તચ્ચા, ચક્ષુ, નિબ્ધા અને ઘ્રાણ એમ અનુક્રમે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થઈ. એજ આકાશ વગેરેના સત્ત્વગુણના સમષ્ટિ અશમાંથી અંતઃકરણ બન્યું; અને મન, બુદ્ધિ, અહંકાર અને ચિત્ત એવા બેઠ વડે એ ચાગ્ર પ્રકાશનું કહેવાય છે. તેમાં બુદ્ધિમા અહંકારનો અને મનમાં ચિત્તનો અંતર્ભાવ પણ ગણાય છે.

એવી જ રીતે એ આકાશ વગેરેના રજ્જોગુણના અંશમાંથી વાચા, હસ્ત, પાદ, મધ્ધકાર, અને જનનેન્દ્રિય એમ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થઈ. આકાશ વગેરેના રજ્જોગુણના સમષ્ટિ અશમાંથી પાંચ પ્રાણ ઉત્પન્ન થાડ બનેલું છે. બેઠ કેવલ ન્હાના મોટાનો છે, વસ્તુઓનો નહિ.

ત્યાં સૂધી અનાત્મ પદાર્થ ન સમજાય, ત્યાં સૂધી આત્માની ઓળખાણ ન પડે; એ જાનેના સ્વરૂપ જુદા જુદા છે એમ સમજાવવા માટે વિવેક કેળવવો લેઈએ. વેદાન્તના અભ્યાસની શરૂઆત કરનારને 'પણીવાગ્ર વેદાન્ત શરૂઆતમા અધર્મ' પડે છે કે વિષય શુષ્ટ લાગે છે, એનું કાન્ધુ એ છે, કે આત્મા એક છે અને અનાત્મ પદાર્થો અનેક છે; એક અનેકમા અટકાઈ પડ્યો છે અને તે પણ વિપરીત સ્વભાવે અને સ્વરૂપે; એટલે ત્યાં સૂધી એક એક અનાત્મ પદાર્થને વીણીવીણીને, એનાં ઊંડાણમાં ઊતરી એના સ્વરૂપની પરીકા ન થાય, ત્યાં સૂધી

યથા, પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને સમાન એમ એના પાંચ ભેદ છે એ જ્ઞાનેન્દ્રિય ૫ યક (૫), કર્મેન્દ્રિય ૫ યક (૫), પ્રાણુપંચક (૫), મન અને બુદ્ધિ મળીને સત્તર અવયવવાળું સૂક્ષ્મ શરીર હિંગ નામથી ઓળખાય છે એજ (સુખ દુઃખના) ભોગનું સાધન છે. જીવ અને ઈશ્વર જ્યારે આ સૂક્ષ્મશરીરમાં હોય છે, ત્યારે એ સ્વપ્ન અવસ્થા કહેવાય છે. એમાં વિજ્ઞાનમય કોશ મનોમયકોશ અને પ્રાણમયકોશ છે, આ સૂક્ષ્મ-સૃષ્ટિનું વર્ણન થયું.

હવે સ્થૂલસૃષ્ટિ કહીએ જેમાં તમોગુણ પ્રધાન છે, એવાં પ્રત્યેક અપચીકૃત આકાશ વગેરે પાંચે ભૂતોના સંખ્યા બે ભાગ થયા, તેમાંથી પ્રત્યેકના અર્ધ ભાગના ચાગ ભાગ પડ્યા; પ્રત્યેક પોતાનો અર્ધ ભાગ છોડીને બીજાં ભૂતોના અર્ધભાગની સાથે મળી ગયું, એ

મિશ્રક્રિયા પચીકૃત કહેવાય છે એવી રીતે પાંચ તત્ત્વો પાંચ પ્રકારે વિભક્ત થયા, એ પચીકૃત ભૂતોમાંથી જલ્દાડ, તેની અદ્દનાં ચૌદ ભવન (વોક) તેમાં અંડજ, જગમુજ, સ્વેદજ અને ઉદ્દભિલજ એમ ચાર પ્રકારનાં સ્થૂલ શરીરો, તથા અન્ન વગેરે ભોજ્ય વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થઈ. જીવ અને ઈશ્વર જ્યારે આ સ્થૂલ શરીરમાં હોય છે, ત્યારે જનમત અવસ્થા કહેવાય છે. આ સ્થૂલ (શરીર) જ અન્નમય કોશ છે, આમ

આત્મા ઓળખાય એમ નથી, એમ ન થાય તો અનાત્માને જ આત્મા માનવાની, અને ઓળખવાની ગ બીજી ભૂલ થવાનો સંભવ છે.

સાધકે શરૂઆતથી જ ધીરજ રાખવી, અને ત્રણ ગુણ, પંચતત્ત્વ, પંચવિધ, પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પંચ કર્મેન્દ્રિય, પંચ પ્રાણ, ત્રણ શરીર, ત્રણ અવસ્થા, પંચ કોશ, ચાગ અંત કાલ ઉપનિત જીવનું સ્વરૂપ-વગેરે બધું જે બહાર જાહેરાતમાં નહિ, પણ શરીરમાં જ છે જેના વડે રોજનો વ્યવહાર કરાય છે, અને એ બધું અનાત્મા હોવા છતાં એને જ આત્મા માનીને અજ્ઞાની દશામાં વ્યવહાર થાય છે, એને ઓળખવા જોઈએ.

સ્થૂલ સૃષ્ટિનું વર્ણન થયું.

આ કારણશરીર, સૂક્ષ્મશરીર અને સ્થૂલ શરીર એ પ્રત્યેક વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિના ભેદ વડે બે પ્રકારનાં છે. જેમ વ્યષ્ટિ સમષ્ટિભેદ વન અને ગ્રામ વગેરે સમષ્ટિ છે અને વૃક્ષ અને ગૃહ વગેરે વ્યષ્ટિ કહેવાય છે, તેવી જ રીતે સમસ્ત શરીરો સમષ્ટિ અને એક શરીર વ્યષ્ટિ કહેવાય છે. તેમાં સમષ્ટિની ઉપાધિવાળો ઈશ્વર છે, અને જીવની ઉપાધિ વ્યષ્ટિ છે. તેમાં પણ વળી કારણ સમષ્ટિને લીધે ઈશ્વર અને કારણ વ્યષ્ટિને લીધે જીવ; સૂક્ષ્મ સમષ્ટિ વડે હિરણ્યગર્ભ અને સૂક્ષ્મવ્યષ્ટિ વડે તૈજસ; તથા સ્થૂલ સમષ્ટિ વડે વૈશ્વાનર, અને સ્થૂલ વ્યષ્ટિ વડે વિશ્વ; આવા જીવ અને ઈશ્વરના અવાન્તર (પેટા) ભેદ છે.

આ ઈશ્વર જ સત્ત્વ, રજ્સ અને તમોગુણની ઉપાધિવડે બ્રહ્મા, ત્રિગુણ અને એના અધિષ્ઠાતા વિષ્ણુ અને રુદ્રરૂપ કારણ કરીને (જગતનાં) સૃષ્ટિ, સ્થિતિ (રક્ષા) અને સંહાર (લય) કરે છે. બ્રહ્માનો વિરાટ (વૈશ્વાનર) પુરુષમાં, વિષ્ણુનો હિરણ્યગર્ભમાં અને રુદ્રનો ઈશ્વરમાં અંતર્ભાવ મનાય છે. આવી રીતે પ્રપંચની ઉત્પત્તિ સમગ્રથી. એનું નામજ અધ્યારોપ; એ વિશ્લેષશક્તિનું કાર્ય છે.

હવે આવરણશક્તિના કાર્યનું વર્ણન કરીએ. ઈશ્વર અને આત્મ-

એ બધાં શરીરમાં જ છે, એટલે જેમ જૂગોળ ભણતાં નકશા ઉપર ગામ, નદી, દેશ, પહાડ, વગેરે ઉપર આંગળી મૂકી મૂકીને વિદ્યાર્થી સાથે સાથે જૂગોળનું પુસ્તક વાંચતો જાય છે, તેમ વેદાન્તમાં પણ જે શરૂઆતમાં આ પંચીકરણનું વિવરણ, કે જે લગભગ બધા ગ્રન્થમાં આવે છે અને આવવું જ જોઈએ, તેને ગ્રન્થ વાંચતાં વાંચતાં પોતાની ભુદ્ધિથી એક એક કરીને ઓળખતાં શીખવું જોઈએ.

ઉપરના નિયમને અનુસરીને જ પ્રથમ વર્ણકમાં ઘણા એવા શબ્દો

નથી તે (માયા) માયા, (ન=અ, વિચિત્ર) જે વિષમાન નથી તે (અવિદ્યા) અવિદ્યા; આવી એ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિને લીધે માયાનું કલ્પિતપણું સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે બ્રહ્મ વિના અન્ય કંઈ છે જ નહિ, તે “ બ્રહ્મ હું જ છું ” એમ વિચાર કરીને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તે જ જીવનમુક્ત છે, એનો વેદાન્તનો સિદ્ધાન્ત છે.

બેદલાવે હોવું જોઈએ; તેથી પિંડનાં બધાં લક્ષણોને બ્રહ્માંડનાં અંગ-ઉપાંગ સાથે મેળવી, ઈશ્વર અને જીવનાં લક્ષણો વર્ણવી, એ બે પ્રાર્થી જેટલો દારૂક્ષણે બદલાતો જે ભાવ છે, તે અમુક અંશે કહાડી નાંખી, જે સુકિત વડે એનો શુદ્ધ ભાવ અને એની એકતા સમજીને અનુભવવાનાં છે, તેનો શ્રુતિ, સુકિત, અને અનુભવ વડે વિચાર આ અન્યમાં બહુ સુંદર રીતે કર્યો છે; આશા છે કે વાચકને આ અન્ય નિત્યના અભ્યાસમાં ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડશે.

અપૂર્ણ

પરમહંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થજી
ની

નીતિકથાઓ

(ગતાંકથી ચાલુ)

કથક:-શ્રી. નરમદાશંકર હ. વ્યાસ, બી. એ.

[૧૬]

“ ખુદાના ઓલિયા ”

આ એક મુસ્લીમ સાંઈની કથા છે. સાંઈબાવા ઘણા ગરીબ હતા. પોતાનું સમસ્ત જીવન એમણે ખુદામય કરી દીધેલું અને ખુદાને ચરણે અર્પણ કરેલું હતું. તેમને પોતાના શરીરનું લવલેશ પણ ભાન નહોતું; તેઓ આ દુનીયામાં વિચરે છે તેનો પણ તેમને જરાય ખ્યાલ નહીં રહેલો. તેમને મન આ ભૌતિક દુનિયા રહીજ નહોતી. તેઓ પોતે ખુદામય હતા અને સારી આલમને ખુદાના નૂર તરીકેજ માનતા. પ્રભુમય બનેલા માનવીના, ડગલે ને પગલે તેમજ જીવનનાં આણંદો આણંદમાં પ્રભુતા પ્રસરતી હોય છે. લોકવાયકા છે કે જ્યારે તેઓ રસ્તે ચાલતા, ત્યારે તેમના શરીરના પ્રત્યેક ફંવારામાંથી ખુદાનું સંગીત સંભળાતું. “ હક અનલ.હક ” એટલે કે. “ બ્રહ્મ, હું, બ્રહ્મ હું—અદમ વ્રક્ષાસ્મિ—” એવો

અભેદ નાદ સતત તેમના જીવનમાં શું જ્યા કરતો.

જગતનાં સાધારણ માણસો તેમને સમજી શકતાં નહિ. અને પોતાને ખુદા કહેવરાવી ખુદાના નામની એ બદનામી કરતો હતો તેથી તેને દેહાંત દંડની શિક્ષા કરવા એ બધાં તત્પર બની જતાં. પણ તે તો સંપૂર્ણ ખુદામય બની ગયેલ, એટલે જીવનની પ્રત્યેક પળે તેમના મુખમાંથી ‘અનલ હંક, અનલ હંક-હું’ બ્રહ્મ છું, હું ‘બ્રહ્મ છું-’ તેવો નાદ નીકળ્યાજ કરતો. આ નાદનું પણ તેમને લાન નહોતું. ઉઘતા માણસને જેમ પોતાનાં નસકોરાના ઘસઘસાટનું લાન નથી થતું, તેમ સાંઇબાવા પણ ખુદાની મસ્તીમાં એવા મસ્ત બની ગયેલા, કે તેમને પોતાના શરીરના કોઈ પણ બાહ્ય વ્યવહારનું, અને ઈન્દ્રિયોના વ્યાપારનું જરા પણ લાન થતું નહીં. તેમના મુખમાંથી સતત નીકળતા ‘અનલ હંક-બ્રહ્મનાદ-’ના શબ્દો ઉઘતા માણસના નસકોરાનાં અવાજ જેવા સ્વાભાવિક હતા. પણ લોકો તેની ખુદામય કક્ષાને કે તેમના મસ્ત જીવનને સમજી શકે તેમ નહોતાં; તેઓ તેને ભારીજ નાખવા માંગતા હતા. પણ ખુદાના ઓલીયાને મૃત્યુ શું ? અને તેનો ભય કે લાનજ શાનું હોય ? મૃત્યુ તો શરીરનું છે, અને ખુદાની મસ્તીમાં તેઓ શરીરલાન તેમજ શરીરભાવ ભૂલેલા હોય છે.

પણ લોકોએ તો ખુદાના ઓલીયાને શૂળીને લાકડે ચડાવી દીધા. શૂળીએ સૂતેલા ઓલીયાના મુખ ઉપર દિવ્ય તેજની ભવ્ય રેખાઓ ચમકવા લાગી, અને તેના પાર્થિવ શરીરના અણુએ અણુમાંથી બ્રહ્મનાદનું અપાર્થિવ સંગીત શું જીક્યું.

આગળ લોકવાયકા એવી છે, કે તેમના શરીરમાંથી ટપ-કતાં રક્તખિંદુઓને એક કન્યા એકઠાં કરી, તેના ઘૂંટ ભરી ગઈ. આ કન્યા પણ ખુદાની મસ્તીમાં રાચનારી, અસાધારણ દેદી-ધ્યમાન નવયૌવના હતી. તેણે એક દિવ્ય બાળકને જન્મ આપ્યો. આ બાળક જગતના એક અભૂતપૂર્વ સંત-ઓલીઆ તરીકે પંકાઈ ગયેલ છે. જન્મથીજ એ ખુદામય હતો. જેવા અલૌકિક સંલોગોમાં તેનું ઉદ્દભવ સ્થાન હતું, તેના કરતાં પણ વિશેષ અલૌકિક તેનું જીવન પ્રતિક્ષણે ખીલી રહ્યું હતું. સંસાર કે માયાનાં બંધન તેને સ્પર્શી પણ શકે તેમ નહોતાં. તે દેવબાલ હતો, ખુદા હતો. બ્રહ્માના નાદ તેના મુખમાંથી પણ સતત ગુંજ્યાં કરતા. બ્રહ્માની કવિતાનો અસ્ખલિત પ્રવાહ તેના મુખમાંથી વહેતો. તેની વાણી દિવ્ય હતી, તેનો શબ્દે શબ્દ કવિતામય હતો, તેનો પ્રત્યેક બોલ અનુપમ કાવ્ય હતું. એ કાવ્યગાન બ્રહ્મગાન હતું.

આ ઓલીયાના જીવનમાં એક અસાધારણ ઘટના બનેલી એમ કહેવામાં આવે છે. એક વખત ખેલ કરનારાઓનું કેાઇ ટોળું તેમની પાસે આવ્યું. વાત એમ હતી કે, આ ખેલ કરનારાઓ રાત્રની સમક્ષ દરરોજ સાંજે મનોરંજનનો કાર્યક્રમ કરતા. રાત્ર તેમના ભાતભાતના ખેલ જોઈ બહુ ખુશ થતો અને તેઓને એક હજ્જાર સોના મહોર આપવાનો હુકમ કરેલો. ખીજે દિવસે રાત્રને વિચાર થયો કે એવી રીતે એક હજ્જાર સોના મહોર જેવી મોટી રકમ માત્ર ખેલના બદલા તરીકે દરરોજ આપી દેવી તે યોગ્ય નહિ. તેને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. રાત્રએ યુક્તિ કરી; ખેલ કરનારાઓને

ફરમાવ્યું કે તમે સિંહના વેશમાં, મિંહનો આબેહુબ પાઠ
ભજવી આપો, તોજ તમને ધનામ આપવામાં આવશે, અને
નહિં તો તમારી સઘળી માલ મિલકત દંડ તરીકે જપ્ત કરી
લેવામાં આવશે. સિંહનું દૃશ્ય જતાવી શકવાની શક્તિ
તેમનામાં નહોતી. રાજાને ખુશ કરવાનું તેમને માટે હવે શક્ય
નહોતું.

આ સંકટગ્રસ્ત લોકો રોતા કકળતા, આકંદ કરતા
સાંઇભાવા પાસે આવ્યા ખુદામય બનેલા ઓલીયા માટે
સારુંએ જગત ખુદાનું હતું, ખુદાથી વ્યાપ્ત હતું. જગતનાં
જુદાં જુદાં પાર્થિવ શરીરો તેને મન પ્રદક્ષસ્વરૂપેજ હતાં.
પ્રકૃતિના પ્રત્યેક અણુ સાથે તેમની તલલીનતા અને એકરૂપતા,
જગતનાં પ્રત્યેક પ્રાણી અને માનવી પ્રત્યેની તેમની સહાનુ-
ભૂતિ અને પ્રેમની પ્રતીતિ કરાવતાં એલ કરનારાઓને તેમણે
કહ્યું કે “ તમે રડો નહિ, મૂંઝાઓ નહિ, આનંદ કરો; હું
સિંહનું દૃશ્ય કરી જતાવીશ. ” બીજે દિવસે રાજા દરબારમાં
બધાની સમક્ષ ખુદાના ઓલીયા આવી ઉભા, અને બીજાજ
ક્ષણે સિંહના સ્વરૂપમાં પદ્મીય ગયા. સમસ્ત સભાગૃહ
આશ્ચર્ય અને તાનુબીમાં ગરકાવ થઈ ગયું. સિંહ તો ગર્જના
કરવા લાગ્યો અને પેલીજ તરાપ રાજબાજકો ઉપર મારી
રાજાના કુંવરને ફાડી નાખ્યો. બીજા એકાઠા બાજકને લઈ
જી ચે ઉછાડ્યું. સભામાં ભયનું વાતાવરણ છવાઈ ગયું.

આ ઓલીયા ખરેખર ખુદામય બની ગયા. એ પોતે એક
નાનું સરખું કાણુજીવી શરીર છે, એ ખ્યાલ પણ તેમની
કલ્પનામાં નહોતો. તે તો પ્રદક્ષનિષ્ઠ બની વિશ્વરૂપ બની ગયા.

હતા. સિંહ પણ તેમને મન પ્રદાન સ્વરૂપ હતું, એવો પણ પ્રદાન હતો; એટલે જેવો વિચાર કરે તેવું સ્વરૂપ ધારણ કરી શકે; માત્ર એક જ ક્ષણમાં તે માનવીના સ્વરૂપમાંથી સિંહસ્વરૂપમાં બદલાઈ ગયા. પ્રદાનસ્વરૂપ બનેલાં પ્રત્યેક માનવીની ઈચ્છા, વિચાર કરતાં જ તત્કાલ પરિવર્તન થાય છે. એજ પ્રમાણે સાંઈનાવા એ સિંહ સ્વરૂપે દેખાવાનો વિચાર કરતાં જ તેમનું માનવ શરીર, સિંહની કાયામાં બદલાઈ ગયું.

જેલ પૂરો થયો, અને ખુદાના ઓલીયા ત્યાંથી ચાલતા થયા. માનવકાયામાં પડતાયા પછી તેમને કોઈને માન આપવાનું કે ખુશામત કરવાનું, ઈનામ લેવાનું કે વાહ વાહ સંભળવાનું તો હતું જ નહિ. રાજાના ક્રોધની પારાશીશી ઠેક સુધી ચડી ગઈ હતી. આખોએ રાજદરબાર ભય અને ક્રોધથી નીતરતો હતો. સાંઈને બરાબર ઠેકાણે કરી દેવા બધા તત્પર થઈ ગયેલા.

સાંઈ પાસે આવી, પહેલાં તો તેમણે આજીજ કરી, “કૃપા કરી આ રાજપુત્રને પુનઃ જીવનદાન આપો એમ વિનવવા માંડ્યું. જે તમે તેને મારી શકો, તો તમે એને જીવનદાન પણ જરૂર આપી શકો એમ છે. ખુદાના નામથી અને ખુદાની ખાતર બાળકને ફરી જીવન બક્ષો.”

ખુદાનાં ઓલીયા હસ્યા અને બોલ્યા, “ખુદાના નામની ખાતર બાળક પુનઃ જીવન્ત બનો, જીવ ધારણ કરો.” પણ બાળકમાં જીવનો સંચાર થયો નહિ. સાંઈએ કહ્યું: “ખુદાના નામથી બાળકમાં જીવ આવતો નથી.” ફરી વખત તેણે

આદેશ કર્યો. “ ખુદાના નામની ખાતર સજીવ બનો, ”
 છતાં બાળક મૃત્યુની છાયામાં ઘેરાયેલું જ પડેલું હતું. સંત
 સ્મિતવદને ફરી બોલ્યા “ મારો હુકમ છે કે જીવનને ધારણ
 કરો ” અને બાળક આજસુ મરડી ઊભું થયું. આ નયું મૃત્યુ
 છે. “ મારા નામથી, મારા આદેશથી સજીવન થાઓ. ”
 સંતના આ શબ્દથી રાજપુત્ર અપૂર્ણ સ્વાસ્થ્યમાં આવી ગયો.

રાજપુત્ર તો જીવતો થયો પણ લોકો સાંઘના વર્તનને
 સહી ન શક્યા. લોકોને લાગ્યું કે આ માણસ ધમંડી છે.
 ઈશ્વરની શક્તિ પોતે ધારણ કરે છે, તેવો ડાળ કરે છે.
 પોતાને ખુદા તરીકે જાહેર કરે છે. આવા ધમંદ્રોહી પ્રભુ-
 દ્રોહીને મૃત્યુને શરણ જ કરી દેવો જોઈએ. પણ સાંઘને મૃત્યુ
 જેવું શું હતું ? લોકો તેને સમજી શકતા નહોતા; તે પોતાના
 શરીરને સંજોધીને કંઈ જોલતા નથી કે કંઈ કરતા નથી.
 તેણે તો પોતાના દેહભાવ, અહંભાવ કે મમત્વને પ્રથમથી જ
 હોમી દીધા છે. લોકોને, તેમને જીવતાને જીવતા ચીરી
 નાંખવા હતા. લોકજાયકા એવી છે કે ખુદાના એ ઓલિયા-
 એ પોતાના જ નખ વડે પોતાના શરીરની ચામડીની જોળ
 ઉતારી નાખી, અને ટુકડે ટુકડા કરી ફેંકી દીધી. એ પ્રસંગે
 બનાવેલું સાંઘનું એક સુંદર કાવ્ય છે. આ કાવ્યનો ભાવ
 આત્મભાવ છે, પ્રહ્મભાવ છે. પોતે પોતાને જ સંજોધે છે,
 જેને મન દુનિયાનું વિષ, અમૃત છે અને સંસારનું અમૃત
 જેને ખેર છે. સંસારનું સુખ, દુન્યવી આનંદ, પાર્થિવ મોજ-
 શોખ એરથી ભરેલો શરાબ છે. એની પાછળ વલણાં મારતો
 માનવ જ તુ શ્યાન કરતાં ચડીયાતો નથી. સંસારમાં વિલસનાં

માનવ શ્વાનો માટે માંસ અને રુધિરમાં જ ક્ષણિક આનંદની લહરીઓ માણવાની હોય છે.

સત્યની ખાતર ભે પાર્થિવ શરીરનું બલિદાન આપવું પડે તો જરૂર આપવું. દેહવિસર્જનથી દુન્યવી સંબંધોનો નાશ આપોઆપ થઈ જાય છે. સત્યની ખાતર સંસારના સુખનું બલિદાન તો સત્યને પંથે પહેલું પગથીયું છે પણ સત્યની સીડીનું આરોહણ કરતાં જીવનનું સર્વસ્વ-અલખેલી કાયા અને થનથનનું યૌવન-પણ હોમી દેવાં પડે, તો ય વધારે નથી. દુન્યવી વાસનાનાં વિસર્જનમાં સત્યનું સ્થાપન રહેલું છે. માયાનાં બંધનમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર બનેલો માનવી પોતે જ સત્યનું બ્રહ્મનું સ્વરૂપ છે.

બોધ-બ્રહ્મભય બનેલો માનવી, ચિંતબધ્ન અનુભવી થકે છે, તેનો આદેશ કુદરત ઉઘામી શકતી નથી.

[૨૦]

“ હિમાલયની એક ગુફા ”

સ્વામી રામ હિમાલયની જે ગુફામાં રહેતા, ત્યાં અવારનવાર ભૂત-પ્રેત આવતાં, આસપાસના ગામડાનાં લોક કહેતા કે એ ગુફામાં રાત્રિ પસાર કરનાર કોઈ પણ સાધુ ન જીવતો રહ્યો નથી. ત્યારે રામે તેમાં રહેવાની ઇચ્છા દર્શાવી, ત્યારે બધાં આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયાં. રામ ત્યાં મહિનાઓ સુધી રહ્યા અને તેમને કોઈ દિવસ ભૂત-પ્રેતનો પડછાયો પણ માલૂમ ન પડ્યો. જાણે કે બધાં નાસી ન ગયાં હોય. ગુફાની

જેવા પ્રસંગો આવી પડે છે તે વખતે આપદ્ધ ધર્મ સમગ્રવે છે, અને જગત્તર વાત હજીએ નિર્ભેદ સનાતન ધર્મની સત્યપૂર્તિ ગીતે સ્પષ્ટ છે કે ગીતા ધર્મે જ લોકમાન્ય તિયક અને મહાત્મા ગાંધીજીના જીવનને ઉજવાળ્યાં છે, જે તે બેઉ મહાન દેશભક્તોની ગીતા ઉપરની દીકાઓ વાંચતાં સહજ સમજાશે.

ત્યાંસુધી આ જીવંત વેદાંતધર્મ ગીતા સ્વરૂપે ભારતવર્ષને પ્રબલિત કરી રહેલ છે અને સદાય તે સનાતન ધર્મ તરીકે કરી જ રહેશે; ત્યાંસુધી કશીએ નિરાશાને અવકાશ નથી. કેમ કે સર્વ ધર્મોપદેશના સાર રૂપે જે વેદાંત રહેલ છે, તેનું તાત્ત્વ્ય ગીતામાં આવર્ત થયેલું છે.

વેદાંત તો દેવળ જીવંત જ્ઞાનસંહિતા છે; શુદ્ધ વેદાંત એ તો પરસ્પર વિરોધ-વાચક શબ્દ છે. સાચો વેદાંતી તો શુદ્ધ હોઈ શકે જ નહિ. જ્ઞાન માત્ર એક અભ્યાસ ચર્ચા છે, જે અભ્યાસ મટતાં જીવનમાં ચરી રૂપે ઉતારવાની જરૂર છે. દરેક વિજ્ઞાનના અંગને જેમ જે તે વિષયમાં વ્યવહાર રૂપે જોડવું—applied કરવું પડે છે, તેમ વેદાંત જ્ઞાનને અનુભવગમ્ય કરી જીવનભરમાં ઉતારી પાગને મારી પકવીએ તેમ જ્ઞાનના પરિપાકને જીવનમાં-જીવનના દરેક પ્રસંગમાં ઉપલબ્ધ કરી વ્યવહારમાં ઉતારવું પડે છે—નહિ તો પછી ખંડન-મંડનમાં જ સૌ કાંઈ સમાપ્ત થાય તો પછી, અખા ભગતે વેદાંત વિષે કહેલું છે તેમ—

“ એકનું થાપ્યું, અન્ય કે લહે,

“ અન્યથી આપનો, અધિકા ગણે—

“ અખા એ અધારો ફૂલો,

“ જગડો ભાગી કોઈ ન મુલો. ”

આમ વેદાંતજ્ઞાન જીવનમાં માર્ગદર્શક નિવડે તે અર્થે સ્વામીજી શ્રી. રામતીર્થે અનેક પ્રવચનો કર્યાં ઉપરાંત પુષ્કળ લખ્યું છે, જે

સૌ વાંચી-વિચાર્યા પછી પોતપોતે સમજી લેવું ધટે છે, કે કેવી રીતે ભારત વર્ષના ઉત્કર્ષ અર્થે વૈદ્યાંત ઉપયોગી થઈ પડે. આ પહેરે જાગૃતિનો છે-હિંદ, ચીન-ખુદ-એશીઆખંડ 'સમસ્તની હાલત વારા ફેરી મુજબ દિન પર દિન પલટાતી જાય છે, અને ચોરોનો ઉપદ્રવ હોય ત્યાં સુધું-ગંધતા રહેવું પરવડે નહિ, તેમ હિંદુ પ્રજાની પરિસ્થિતિ છે. હજી એ હિંદુ જાગૃતિ રહે અને ભારતવર્ષની ઉન્નતિ થાય તે અર્થે બધી રીતે હિંદુ પ્રજા જાગૃત રહેશે તો ધણું એ બચે તેમ છે. નહિ તો આફ્રિકાનો વિકાસ થાય, પરંતુ તેમાં આફ્રિકાનો-આફ્રિકાના વતનીઓની ઉન્નતિ સમજવાની નથી, તેમ જ હિંદુસ્થાનનું કે ચીન-ઈરાક-ઈરાન કે બીજા એશીઆટીક દેશોનું સમજવાનું. સખા કે, આ વખત એકલો જાગૃત રહેવાનો નહિ, પણ ઉત્તિષ્ઠ થવાનો-ઉદ્ધગામી થવાનો અને વરતી પ્રાપ્તિ ના થાય ત્યાં સુધી-ભારત વર્ષના ઉત્કર્ષ અર્થે-ખીલકુલ નહિ અટકવાનો છે, આરંભે શરૂ રહેવાનો હરગીજ નહિ.

સ્મરણમૌહિતક

સમાદક - શ્રી નિર્ભયતીર્થજી

૫૬

હે આત્મદેવ ! તમે શરણાગત જીવની નક્ષા કરો છો, એમ અમે વેદવાક્યોમાં સાબળ્યું છે તેથી જન્મમ ભાદિની નિવૃત્તિ મળે, દુઃખ અનાથ આપને શરણે આવ્યો છું જે વેદો પ્રમાણરૂપ હોય અને શંકર જીવિત અવસ્થામાં અને મોક્ષાવસ્થામાં સુખ આપના પરિપૂર્ણ હોય, તો મને અધિકારીને જન્મમન્મજના દુઃખથી મુક્ત કરો તમારે શરણે આવ્યો છું, અમને જ્ઞાન થાય ત્યાં અમારું અને અમારા પુત્રા દિનું ગદગદ કરો, હિ આ કૃણો નહિ

જે આમાદિની પેઠે આત્મા તટસ્થ-દૂર હોત, તો તેની પ્રાપ્તિ ક્રિયા માર્ગે થાત, પણ આત્મા અને ઈશ્વર એક જ છે, તેથી તેની પ્રાપ્તિ જ્ઞાનથી થાય છે જે કોઈ એમ કહે છે, કે વિચારદષ્ટિએ મારો ભેદબ્રમ નિવૃત્ત થતો નથી, તો તેણે એમ વિચાર કરવો, કે જ્ઞાનશક્તિરૂપ અત કમલુ તો એક જ છે તે ઇન્દ્રિયો દ્વારા-ઉપાધિ દ્વારા ભેદ જુએ છે, તેની ઉપાધિઓનો વિવેક કરી એકતા જોવી વળી સર્વ વિજ્ઞાનોનું આશ્રય હૃદય એક જ છે આ આશ્રયનો આધાર માયાસજ્જલ ઈશ્વર, જે વિશ્વનું કારણ છે, તે પણ એક જ છે, તેથી તેનું ભાસક શુદ્ધ ચેતન પણ એક જ છે આમ અદ્વૈત કેમ તમારા મનમાં ઊતરતું નથી

બ્રહ્મરૂપ આત્માનું નામ (ૐ) આંકારરૂપ પ્રણવ છે તેમાં ચિત્તની વૃત્તિઓનો પ્રવાહ, તે બે અરણીઓનું મથન છે આ દેહસંધાન નીચેની અરણી છે, પ્રણવ વસ્તુ ઉપરની અરણી છે આ પ્રણવ તે મારું નામ છે એમ ચિત્તન કરવું. તાત્પર્ય કે આ સંધાતમાં અનુપ્રવિષ્ટ જે પ્રણવના અભિધાનને ચોગ્ય વસ્તુ છે, તે વસ્તુ જ મારો આત્મા છે એમ ધ્યાન કરવું આ રીતથી અવશ્ય સાક્ષાત્કાર થાય છે.

જ્ઞાન તે એવો કેવો પદાર્થ છે, કે જે પોતાનું પોતાપણુ ત્યજીને વિજ્ઞાતીય ધકારણે ભાસે છે ? અર્થાત્ જ્ઞાનની સ્વપ્રકાશકતા શી રીતે સમજવી ? પ્રકાશ એટલે અજવાળું, સૂર્ય દીપકાદિ જડ પદાર્થો પણ પ્રકાશે છે અને આત્મા પણ પ્રકાશે છે, તથાપિ આત્મા

સ્વપ્રકાશ છે, પ્રદીપાદિ પરપ્રકાશ છે; આત્માનો પ્રકાશ આત્માથી લિન્ન નથી, અર્થાત્ પ્રકાશ એ આત્માનો ધર્મ નહિ પણ સ્વરૂપ જ છે. આત્મા એ જ પ્રકાશ અને પ્રકાશ એ જ આત્મા, જો આત્માનો પ્રકાશ પ્રદીપના પ્રકાશ જેવો હોત, તો આત્મા પણ પ્રદીપની પેઠે જડ થઈ જાય. તેથી આત્મપ્રકાશ બીજા બધા જડ પ્રકાશથી વિલક્ષણ છે એ સ્પષ્ટ છે. હવે પ્રશ્ન એમ થાય છે, કે આ વિલક્ષણતા યુક્તિથી કેમ સિધ્ધ થઈ શકે! ભગવાન શંકરાચાર્યની દલીલ અહીં બરાબર સમજીને મનમાં ઉતારવાની છે. તંત્રાલોકમાં કહે છે કે દીવાના પ્રકાશમાં અને ચેતનના પ્રકાશમાં ફેર છે. દીવો જડ છે અને તેનો પ્રકાશ પણ જડ છે. જો કે અર્થના પ્રકાશન સમયે દીવાનો પોતાનો પ્રકાશ પણ થાય છે, પણ તે જ્ઞાનનો પ્રકાશ નથી. વળી દીવો પોતાની પ્રભાના પ્રસરથી વસ્તુને પ્રકાશ આપે છે, તેથી કાળા પટમાં પણ રક્ત પટનો ભ્રમ થાય, અને જાંબા દીવામાં વસ્તુ કદાચ પ્રકાશે પણ નહિ. અર્થાત્ વસ્તુને પ્રકાશવા પૂરતું અજવાળું હોય, તો જ વસ્તુ દેખાય છે. પરંતુ જ્ઞાનથી વસ્તુનો પ્રકાશ જો થાય છે, તેમાં કશો પણ અતિશય નથી હોતો. મતલબ કે દીપ સ્વપ્રભાચ્છરણ રૂપ અવાન્તર વ્યાપારથી, અર્થને પ્રકાશિત કરે છે. જ્ઞાનના પ્રકાશમાં એવો કોઈ અવાન્તર વ્યાપાર સંભવતો નથી. જ્ઞાન પોતે જ વસ્તુનો આકાર થઈ વસ્તુરૂપે ભાસે છે. હવે જો વસ્તુ સ્વપ્રકાશ હોય, તે કદી પ્રકાશે અને કદી ન પ્રકાશે એમ બને જ નહિ. કેમકે પ્રકાશ કદાચિત્ હોય તો વસ્તુ પરપ્રકાશ થાય; અર્થાત્ જડ થાય. વળી વસ્તુથી પ્રકાશ લિન્ન હોય, તો વસ્તુ જડ થઈ જાય. અને પ્રકાશને ચેતન માનીએ, તો તે પ્રકાશે નહિ. તેથી વસ્તુ અને પ્રકાશ બન્ને ચેતન છે જ પણ ચેતન તો એ નથી, પણ સર્વત્ર એક જ છે, તેથી વસ્તુ ચેતન સ્વરૂપ અને પ્રકાશ સ્વરૂપ જ છે એમ સ્વીકારવું પડે છે; અથવા પ્રદીપપ્રભા અપ્રકાશિત અર્થની પ્રકાશક થવી સંભવતી નથી; કેમકે માત્ર જ્ઞાન પ્રકાશક છે. દીપ ન હોય તો પણ જ્ઞાનથી વિપવપ્રકાશ સંભવે છે. દીપપ્રભા શુદ્ધ સ્વરૂપ જ્ઞાન સાથે સરખાવી શકાય એમ નથી. દીપપ્રભા તો ચતુર્ધન્વિન્યેને ઉપકાર કરે છે. અર્થને બોધ તો જ્ઞાનથી જ થાય છે.

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

૬૬

(૧) સુખર્ષ વડનગર, નાગરમડળના વાર્ષિક અધિવેશન પ્રસંગે વ્યાખ્યાન

૧ નગર મડળના તેત્રીસમા અધિવેશનના અધ્યક્ષપદેથી વ્યાખ્યાન આપનારા બે પ્રસ્તાવજીય. દિવાનજીએ મનનીય વિચારો વ્યક્ત કર્યા હતા વર્તમાન સુધારાના કુમત્ત સામે આર્થસરૂતિનું ગદ્ય કરવા માટે એમણે અનેક ઉપાય બતાવ્યા હતા એમણે કહ્યું હતું કે — “આપણું ખરું કાર્ય તો માત્ર આર્થસરૂતિનું સરદાનું છે આ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે સાગમાં સાર અ. રહેલામા રહેલું, મરીબ કે તવમગ નિર્માણ કે સમજ, બખાને અનુકૂળ પડે એવું મધ્યમવર્ગના અધિકારી માટે શ્રી કૃષ્ણે શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં પ્રતિપાદન કરેલું ઉત્તમ સાધન કમ યોગ, નિરવાર્ય ભુક્તિ, કૃષ્ણની અપેક્ષા રાખ્યા વગર કર્મ કરવાનો અભ્યાસ પાડવો તે છે.” નવિન સુધારકને તેમણે પશ્ચિમ મરો પૂજક દહી એની દષ્ટિ બૂલબાવી પણ નહિ, પણ વર્તમાન ઉપર દેરી છે એ ખૂબ જ માધરીઓ અને તેથી સાગવગવાળો છે એમ દહી એને વિચાર અને વિવેકહીન દષ્ટિ બતાવી હતી.

(૨) પેસાવગમા શીખ વગુરાન મડળના વ્યાખ્યે શ્રી ગુરુ નાન કનો વગમદિન ઉજવાયા હતા તે પ્રસંગે શ્રી મહેશ્વર ખનાએ બખાને ધર્મ, મત પચ કે વાઙ્માત્ર બોલ્યાવ બૂલીને એકતા સાધવાની વિનંતિ કરી હતી ઉત્તરમાં હિંદુ શીખ, તેમજ મુસ્લીમોએ પણ બાચ લીધે હતો ગુરુ નાનકના જીવનનો મદાનમા મદાન બોધપાઠ

એ જ છે એમ સમજાવ્યું હતું. પ્રમુખસ્થાને શ્રીમતી રામેશ્વરી નહેરુ હતાં.

(૩) હુળવદની નજીક બ્રાહ્મણી નદી પામેના મુન્દરી ભવાનીના પુરાતન સ્થાનમાં એક શતચંડી યજ્ઞ યથો હતો. પ્રો. દુગ્લાજ એ પ્રસંગે ત્યાં ગયા હતા. ત્યાંના સ્વામીજી શંકર ભૂમાનંદ તીર્થે એમને એક માનપત્ર આપ્યું હતું. પ્રો. દુગ્લાજે “ધર્મનાં ચાર રક્ષણીય કેન્દ્રસ્થાનો” એટલે કે ધર્મ, રાજ્ય, હરિણી અને પર્ણકૂટીનું વર્ણન કરી એનું રક્ષણ કરવાની આવશ્યકતા સમજાવી હતી.

(૪) સુરતમાં શ્રી ગોકુલેશ જયંતી પ્રસંગેનું પ્રદર્શન ભરાયું હતું. પડદા, વાધાવસ્ત્ર, હીડોળા, જંગલા, પારણાં, પહેરવેશ, સુખડ તથા હાથીદાંતના રમકડાં, ચોપટની રમત, રાસણ, કાપડ, બાધણીના પ્રાચીન નમૂના, હાથચિત્રો, બાઘપદાર્થો, હસ્તઉદ્યોગ વિભાગ, એવાં એવાં બધાં પ્રાચીન સંસ્કૃતિનાં ચોપક અને ધાર્મિક સંસ્કૃતિનો ખ્યાલ આપતી વસ્તુઓનો સુંદર સંગ્રહ યથો હતો. તે સાથે ગરબા, કીર્તન અને રાસની પણ યોજના થઈ હતી.

(૫) ભાગવત અને જૈનધર્મો રા. બા. પ્રહલાદજી ચં. દીવાન-જીનું ફોર્મસ ગુજરાતી સભા-મુબાઈના આશ્રય નીચે એક વ્યાખ્યાન ગોઠવાયું હતું. વિદ્વાન વ્યાખ્યાતાએ કહ્યું હતું કે જન્મે ધર્મના કેટલાક મૂળભૂત સિદ્ધાન્તો સરખા છે. ધર્મના સિદ્ધાન્તનો વિચાર હિંદુ શાસ્ત્રો કરતાં જૈન ધર્મમાં વધારે અને ઊંડી રીતે કરાયેલો છે. અરિષ્ટનેમિ . શ્રી કૃષ્ણના કાકાના દીકરા હતા જેને જેનો બાવીસમા તીર્થંકર માને છે. શ્રી કૃષ્ણના ભાગવત ધર્મથી એ જુદા પડ્યા અને ત્યાગધર્મ પ્રવર્તા- . બો. આમ જન્મે ધર્મના પ્રવર્તકો ઘણે ભાગે ક્ષત્રિયો જ હતા; આમ હોવાથી આર્ય પ્રજાનાં જુદાં જુદાં સંતાનો પરસ્પર બ્રાતૃભાવથી વર્તે તે આર્યપ્રજાનો જરૂર ઉત્કર્ષ થાય એમ સમજાવ્યું હતું.

(૬) વડોદરા તથા મુબાઈમાં શ્રી એચસાધક વર્ગ તરફથી એ

મંડળના આદ્ય સંસ્થાપક શ્રીમન્ નૃસિંહાચાર્યની જયંતી ઉજવાઈ હતી. તા. ૧૮-૧૧-૪૧ને દિવસે બન્ને સ્થળે વિદ્વાંભોનાં વ્યાખ્યાન થયાં હતાં, અને એમના અનુયાયીઓએ પ્રતીજ્ઞાત શ્રી આચાર્યનાં જીવનકવન કરી પોતાને ધન્ય માન્યા હતા.

(૭) મુરતમાં શુદ્ધાદૈત મહાસભા સંમેલન:—આ સમાનું પોરબું અધિવેશન અને શ્રી ગોકુલેશ જયંતી ઉત્સવ ઉજવાયાં હતાં. ત્યાં વ્યાખ્યાનેશમાં આધુનીક સંસ્કૃતિનાં ખોડખાપણુ વર્ણવી, વિદેશી મંદિર વિદેશી સંસ્કૃતિ અને વિદેશી વિચારસરણીના ભારથી આર્થભાગ આર્થસંસ્કાર અને દેશી વિચાર સરણી કચરાવા લાગ્યાં છે એના પરિણામ રૂપે સમાજનાં જાધન, ધર્મનો સંયમ, અને વર્ણાશ્રમના નિયમન તૂટતાં જાય છે અને એથી ધાર્મિક સંસ્કૃતિ ભયમાં મૂકાઈ છે, તેથી સૌને જાગૃત થવાનો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો, પ્રમુખસ્થાનેથી મહારાજશ્રી વૃજગ્નલાલજીએ શુદ્ધાદૈત સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તો તથા ભક્તિમાર્ગનું રહસ્ય સમજાવતાં લાંબું વિવેચન કર્યું હતું. વૈષ્ણવ સમાજે ભૂતકાળમાં રાષ્ટ્રનું ધડતર કરવામાં અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો છે, એમ કહી અત્યારના વૈષ્ણવોને સંપ્રદાયનું સાચું હાર્દ સમજવાની સલાહ આપી હતી.

(૮) રાજકોટમાં મૂળજગતના પ્રાચીન જ્ઞાનીકવિ અપ્પાની જીવન-વાચકાઓ ઉપરથી એક ખેલ ભજવવાની મોજના તૈયાર થાય છે. એવા સમાચાર હતા: આવા મહાપુરુષોનાં અક્ષર જીવનને દ્વરજીવનનીલીલામાં ચૂંથવાનું મહત્ત્વ કાચ પાર પાડવામાં કુશલતા વાપરે એમ ઇચ્છીએ છીએ.

ગ્રન્થાવલોકન

(૧) કૈલાસપતિ : અનુવાદક-પ્રકાશક શ્રી. રમણીક અ. મહેતા; કૃત્યાણુ મોતીની ચાલ, કાંદવાડી મુ'ગલ; કૈલાસપતિ એટલે શ્રી મહા. દેવ શાંકર નહિ, પણ શ્રી હંસદેવ અવધૂત. બિહારમાં વૈષ્ણનાથ તીર્થ પાસેના એક પહાડ ઉપર રહે છે, એને કૈલાસ નામ આપ્યું છે, તેથી ત્યાં નિવાસ કરતા એ અવધૂત મહાગજ સાથેના સત્સંગ પ્રસંગોનું આમાં વર્ણન છે. ઉપદેશ સાદો અને સરલ છે; આરંભના મુમુક્ષુઓને એ ઉપયોગી થાય એવો છે.

(૨) ફૈસાવાસ્યોપનિષદ :—અનુવાદ ઉપર પ્રમાણ : ભગવાન શંકરાચાર્યના ભાષ્યનો આ ગૂજરાતી અનુવાદ છે. સંસ્કૃત ભાષ્યને પણ સાથે છાપીને મંત્રાર્થ ભાષ્યાર્થ અને કોઈ કોઈ સ્થળે તાત્પર્ય પણ આપ્યું છે. પ્રયાસ ખૂબ જ સફળ છે. અનુવાદક પોતાના વિસ્તાર અને ધર્મજિજ્ઞાસાથી પ્રેરણા પામી આવાં પુસ્તકો ગૂજરાતીમાં ઉતારે એમ ઇચ્છીએ છીએ.

(૩) નારદ અને સનતકુમાર સંવાદ :—અનુવાદકે ઉપર પ્રમાણે છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં ભૂમિ તત્ત્વનું રહસ્ય સમગ્રવનારો આ સંવાદ, શુધ્ધ પ્રભાવશાળી વાણીમાં ઉતાર્યો છે; વિવેચન સરળ છે.

(૪) નિરાલંબોપનિષદ :—અનુવાદક ઉપર પ્રમાણે નાનાં ઉપનિષદોમાંથી તારવી કાઢીને આ ઉપનિષદનો મૂળ સાથે અનુવાદ આપ્યો છે. પંચીકરણની પ્રક્રિયાઓ આપીને, તેની સાથે સાથે વેદાન્ત-સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે આ નાના પણ મહત્વનાં ઉપનિષદમાં સુખદુઃખ,

સ્વર્ગનગર, બંધમોક્ષ, ઉપાસ્ય, શિષ્ય તેમજ વિદ્વાન વગેરેની જે વ્યાખ્યાઓ આપી છે, તે મુમુક્ષુએ ખૂબ જ વિચારવા અને અનુભવમાં મૂકવા જેવી છે. ઉપરના બધાં પુસ્તકો વિશ્વાસુઓને અનુવાદક પાસેથી મળી શકે એમ છે.

(૫) ઇસિપની નીતિ કથાઓ :—પડોદગથી ખાવીસુ વર્ષથી પ્રકટ થતા બાલજીવન માસિકની આ ચાતુ વર્ષની ભેટ છે. તેના લેખક પ્રકાશક શ્રી રમણલાલ ના સાહનું જ લખેલુ આ પુસ્તક, મુંદર જાનકામ, આકર્ષક ચિત્રો, અને વાર્તાઓમાં બાલકોને અનુકૂળ પડે એવા ભાવથી બહુ આકર્ષક થઇ પડે એવું છે.

(૬) દોહા રતનાવલી :—સંપાદક શ્રી પીતામહરદાસ અર્જુનજી વારડે, -મીઠી, સિંધ, -તરફથી બહાર પડ્યું છે. હિન્દીપુસ્તકોનો આ અનુવાદ છે સુપ્રસિદ્ધ ગમભાનસરજી બકતકવિ તુલસીદાસજીના ધર્મપત્ની રતનાવલીના રચેલા દોહાનો આ સંગ્રહ છે એવી માન્યતાના આધારે આ ગ્રન્થનો અનુવાદ થયેલો છે. પ્રત્યેક દોહા સાથે એનો મુજગતી અનુવાદ આપેલો છે વ્યવહાર અને પરમાર્થમાં સિદ્ધાંત આપે એવા દોહાઓ છે.

ઉત્થાન 'ની સમાલોચના:-

(૧) -“ આત્મવિદ્યા પ્રચાર માટે આ માસિકનો જન્મ થયો છે. આધ્યાત્મિક વિદ્યામાં સારતર્પણ બધાનો ગુરુ હતો. બ્રહ્મજ્ઞાન સારતર્પણમાંથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકતું. આત્મા પરમાત્માની એકતા સાધવાવાળા આર્યાવર્તમાં વિપુલ સંખ્યામાં હતા. આવી કર્મભૂમિ સારતર્પણમાંથી બ્રહ્મવિદ્યા, વેદજ્ઞાન, યોગવિદ્યા અને મોક્ષમાર્ગ બતાવનાર તથા બધા પ્રકારની સાધનાઓ વગેરે અદ્વય થયાં

ન્યાં આજકાલ પોતે માની લીધેલાં ઐહિક સુખો મેળવવા પ્રવૃત્તિ-મય જીવન પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યું છે. પાશ્વર્યાનો એટલો બધો રંગ લાગ્યો છે, કે તે રંગની આડે આધ્યાત્મિક વિદ્યા નીરસ, શુષ્ક અને સાર વિનાની લાગે છે. પ્રણયકથાઓ, પરછિદ્રાન્વેષણ કરી રાષ્ટ્રનો પર્વત બનાવી લાંબા લેકચરો કે લેખો રચીકર લાગે છે; આખો પ્રવાહ જ ઊલટી દિશામાં વહન કરે છે ત્યાં આધ્યાત્મિક વિદ્યાજિજ્ઞાસુઓને મુશ્કેલીએ અદ્ય પ્રમાણમાં મળે છે, આવે સમયે આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના પ્રચાર માટે આ માસિકનો જન્મ થાય છે.

પ્રાત કાળ, મહાકાળ વગેરે માસિકો જ્ઞાનપ્રચારનાં ઉદ્દેશવાળાં હતાં. હાલમાં ગુજરાતી ભાષામાં એવાં સામાયિકો કે પત્રો છે કે નહિ તે સંબંધે અમારી અજ્ઞાનતા હોવાથી કંઈ કહી શકતા નથી. જો હોય તો આ આધ્યાત્મિક સાહિત્યમાં આવકારદાયક વધારો થયો છે, અને ન જ હોય તો તે ખોટા આ માસિક પૂરી પાડે છે.

આ માસિકના પ્રથમાંકમાં લેખકો અને લેખ સામગ્રી જોતાં માસિક આગળ જતાં આત્મજ્ઞાન ને વિદ્યા માટે સારો ફાળો નોંધાવશે તેવી આશા બંધાય છે. આવા જ્ઞાનવર્ધક માસિકને સખત મોંઘવા-

રીના સમયમાં ઉન્નત બનાવવું તે ધનવાનોની ફરજ છે. ધનવાનો ધનથી અને સામાન્ય સ્થિતિના ગ્રાહક બનીને સહાય કરે. 'ઉત્થાન' માસિકનું ઉત્થાન કરવાથી દરેકનાં આત્માનું ઉત્થાન કરવા સમર્થ થશે. જ્ઞાનપિપાસુ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના જિજ્ઞાસુએ અવરથ ગ્રાહક થઈ વાચન, મનન કરવું લાભદાયી છે. અમો આ નવનીત માસિકનું ઉત્થાન ઇચ્છીએ છીએ અને તેના કાર્યકર્તાઓની કાર્યશક્તિ ખીંચે તેવી શુભેચ્છા મેલીએ છીએ."

ક્ષત્રિયેભિન્ન:-ઓગષ્ટ ૪૧ (ભાવનગર)

(૨)-"સ્વા. રામતીર્થના શિષ્યાનુશિષ્ય સ્વા. સ્વયંત્યોતિ-તીર્થના સંપાદન હેઠળ પ્રકટ થતા ઉત્થાનનો આ પ્રથમ અંક છે. સંપાદક સ્વા. સ્વયંત્યોતિ તીર્થે સ્વામી રામના સદુપદેશને સારી રીતે પચાવ્યા હોવાનું કહેવાય છે, અને તેમણે આજ સુધીમાં ગૂઝરા-તીમાં ઉતારેલાં સ્વા. રામના સર્જનો જે સરતું સાહિત્ય કાર્યાલય દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે તે ગુર્જર જનતાને આપ્યાં છે. આ 'ઉત્થાન' માસિક દ્વારા સ્વા. રામતીર્થના સદુપદેશો આપવાની યોજના છે. ઉપરાંત આધ્યાત્મિક જ્ઞાનપ્રદ લેખો પણ આપવાની યોજના હોવાનું કહેવાય છે. આ પ્રથમ અંકમાં 'ઉત્થાન' શીર્ષક લેખ ઉપરાંત સ્વા. રામતીર્થનું દૂરંદુર અવનવૃત્તાંત પણ અપાયેલું છે. એ ઉપરાંત અન્ય લેખો પણ છે. આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના ઇચ્છુકોને એમાંથી હીક હીક સામગ્રી મળશે."

પુસ્તકાલય:-ઓગષ્ટ ૪૧ (વડોદરા)

વડોદરા રાજ્યનાં પુસ્તકાલયો માટે મંજુર

ઉત્થાન—અખ્યાતમવિધાનું માસિક પત્ર
વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે

હિંદ	અર્મા	આફ્રિકા	એક અંકની કીમત
ગા. ૩-૮-૦	ગા. ૪-૦-૦	ગા. ૮-૦	ગા. ૦-૬-૦

પુસ્તકાલય માટે ખાસ ગા. ત્રણ

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ લુગ્ધાઈથી શરૂ થાય છે, અને વર્ષ વચ્ચે ગ્રાહક ચતારને પાછલા અંક મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહીનાની ૧૬ મી તારીખે રવાના થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજદીકની પો. ઓ. માં તપાસ કરવી અને પછી જ કાર્યાલયમાં લખવું. મહીનાની આખર તારીખ સુધી લખનારને જ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કીમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર વ્યવહાર કરનારાઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે ગ્રાહકનંબર સાથે લખવું. જવાબ માટે હમેશાં પૂરતી ટીકટો મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણાં મોકલવા ઉપરાંત પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરનો પ્રમાણભૂત પત્ર જીરવો. (૬) ' ઉત્થાન ' વડોદરામાં છપાય છે અને ત્યાંથી રવાના થાય છે; પરંતુ એ સંબંધે બધો પત્રવ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો.

નમૂનાના અંકની કીમત મળ્યા પછીજ અંક મોકલાશે.

પ્રબન્ધક, ઉત્થાન

જાણ ઉદેપુર, (પૂર્વજૂનરાત)

શ્રીસદ્ગુરુમહિમા

[રાગ સામેરી]

ગુરુપદ વંદી રે વાણી આચરું રે,
હું છું બાળક અબુધ અબલ; .
અપરાધ સાંચું રે, મા નેશો દયાનિધિ રે,
બોલ્યું અર્થોલ્યું કરજો પ્રમાણ.....ગુરુ ૧
લવસાગરમાં રે ગુરુનાંવે હું ચડ્યો રે,
સહેજમાં આવ્યો સાગરપાર;
હોડાં હીલ્યાં તો તે ગુજને નવ નડયાં રે,
સદ્ગુરુ સાવધ હાંકણહાર.....ગુરુ ૨
વેપાર તો કીધો રે હરિનામનો રે,
કીધો ગુરુરૂપી દલાલ;
માલ હોરાવ્યો રે સુગમ સોંપો કરી રે;
આ લવમાં કીધો ન્યાલ.....ગુરુ ૩
ગુરુમહિમાનો રે પાર કયમ લહું રે,
થાકી સરસ્વતી થાકા વેદ;
શિવ સનકાદિક રે વરણી નવ શક્યા રે,
એવો બારે ગુરુગુણનો લેલ.....ગુરુ ૪
ગોવિંદથી અદકા રે સદ્ગુરુ ગુણનિધિ રે;
અધમ ઉધારણ કહાવે નામ;
તન મન અરપી રે સેવા સદા કરું રે,
નમી નરસૈયો કરે પ્રણામ.....ગુરુ ૫

નરસિંહ મહેતા

“બીજા-આનન્દાશ્રમ”માં

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान् निबोधत ।
 छिद्ये साधके । नमो मे आचार्यवर भेणवे ।
 आत्मभोधे । भजे ज्ञेया विद्याविज्ञान भेणवे ।

स्वा. स्वयं न्येति तीर्थ
 ज्ञानसाधन आश्रम
 छिद्ये विद्वत्, (पूर्व गुरुमतः)

અનુક્રમશીકા

લેખ

લેખક

૧ આસ્તાવિક	....તંત્રી
૨ કર્મ અને જ્ઞાન	....સ્વા. શ્રી. અદેતાનંદજી
૩ પ્રસંગ સ્ફૂર્તિ	....તંત્રી
૪ આત્માની યાચના	....શ્રી મૂળજીભાઈ પી. શાહ
૫ ભક્તિ મીમાંસા	....સ્વા. શ્રી મોધવતીચંદ્રજી
૬ તુરીયાવસ્થા	.. સ્વા. શ્રી નિર્ભયતીર્થજી
૭ શ્રી લઘુ વાસુદેવ મનન	....તંત્રી
૮ સ્વપ્ન	....શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર
૯ ઉપનિષદનો ઉપદેશ	....શ્રી નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય
૧૦ ઉપનિષદ જલિ	....શ્રી ઉપેન્દ્રરાય નાનાલાલ વે
૧૦ સ્વામી ત્રિવેકાનંદનો સૂત્રો શ્રી જયંતીલાલ મ. ઓઝા	
૧૧. સાધન ચતુષ્ટય	....શ્રી પ્રાણલાલ પ્ર. ખસી
.. નીતિકથાઓ	....શ્રી નર્મદાગંધર્વ હ. વ્યાસ

માગિકો તો તમે ઘણાં ય વાંચ્યાં હશે; પરંતુ એક વખત

‘સુવાસ’—વાંચી જુઓ

કંઈક અવનવું જ અનુભવશો.

તેના પ્રગટ થતા લેખો અનેક પ્રતિષ્ઠિત સામાયિકો
આભાર માથે કરીથી પ્રગટ કરે છે.

આ વર્ષથી નિયમિત પ્રગટ થાય છે, અને વડોદરા
ગાંધી, મુંબઈ, ઇલાકો અને વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજ-
ન્સીની શાળા-લાયબ્રેરીઓમાં માટે તે મંજૂર થયેલું છે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩-૪-૦

નમૂનાના અંક માટે ચાર આનાની ટિકીટો ખીડો

સુવાસ કાર્યાલય, રાવપુરા, વડોદરા

ખાલજીવન

ખાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું મર્વાંગ
મુદ્દર મચિત્ર સસ્તું માનીતું માસિક

તંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩ : લેટરોપડી સાથે

‘ખાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

નમૂનાનો અંક મફત મગાવી ખાતરી કરો

વેદાન્તનો પ્રાચીન અને અપ્રતિમ ગ્રંથ

અદ્વૈતમુક્તાવલિ

અનુવાદક:-શ્રી. નિર્ભયતીર્થજી

(પૂર્વાશ્રમ-શ્રી. નરસેશંકર પ્રાણજીવન દ્વયે એમ. એ)

(બાનનગરની શામગદાસ કોલેજના લોશક

અને મોડલ ફિવોએશીના નિવૃત્ત અધ્યાપક.)

સ્વા પ્રકાશન દ્વિ વિરચિત સરકૃત ગ્રંથ વેદાન્ત સિદ્ધાન્ત મુક્તાવલિનો આ સ્વતંત્ર અને મગ્ગ અનુવાદ છે. દરેક પ્રકરણને અતિ મનન લબ્ધિને એટલું તો ઉપયોગી બનાવ્યું છે, કે સામાન્ય જિજ્ઞાસુ પણ વેદાન્તના જીવામાં જીંચા સિદ્ધાન્તને સંગતારથી સમજી શકે,

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦ વી. પી ખર્ચ અલગ

પ્રબન્ધક 'ઉત્થાન' કાર્યાલય, છોટાઉદેપુર

શા માટે ચિંતા કરો છો ?

પ્રાચીન ઋષિમુનિઓની પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપતું આ ઋષિકૃષ્ણ તમાન બાળકોને યથાર્થ શિક્ષણ આપી-સારા સરકાર-યુક્ત બનાવશે હુઝ ખર્ચે તેમ થાય છે તો પણી તેમને જલ્દી દાખલ કરી તમે ચિંતામાંથી મુક્ત થાઓ.

નિયમાવલી માટે લખો -

મુખ્યાધિભાતા-ઋષિકૃષ્ણ, અલ્હાબાદ પુરી,

પો. હસ્તમપુરા-(પંચમહાદ)

(વડોદરા યજ્ઞને)

વડોદરા રાજ્યનાં પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર

ઉત્થાન

અધ્યાત્મવિદ્યાનું માસિક પત્ર
વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે

દિ. ૩-૮-૦	ગર્મા	આક્રિશ	એક અઠનો કિંમત
૩૧. ૩-૮-૦	૩૧. ૪-૦-૦	શિ. ૮-૦	૩૧. ૦-૬-૦

પુસ્તકાલયો માટે માત્ર રૂ. ત્રણ

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ લુધાઈથી ગર થાય છે, અને વર્ષ વચ્ચે ગ્રાહક થનારને પાછલા અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫ માં તારીખે ગવાના થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજદીકની પો. ઓ. મા તપાસ કરવી અને પછી જ કાર્યાલયમાં સંપત્તિ. મહિનાની આખર તારીખ સુધી લખનારને જ અંક મળી શકશે, ત્યાર પછી કિંમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર વ્યવહાર કરનારાઓએ પોતાનું નામ તથા રેકૉર્ડ નંબર અદરે આપકર્તાનર સાથે લખવું. જનાગ માટે હમેશા પૂરતી ટીકો મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, રેકૉર્ડ નંબર અદરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણાં મોકલવા ઉપરાંત પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરો પ્રમાણભૂત પત્ર બીડવો. (૬) ' ઉત્થાન ' વડોદરામાં છપાય છે અને ત્યાંથી ગવાના થાય છે, પરંતુ એ મંબદે બેસા પત્રવ્યવહાર નીચેના સગનામે કરવો.

છ આનાની ટિફીડા બીડી નમૂનાનો અંક મંગાવી લુઓ.

પ્રખન્ધક, ઉત્થાન, હોરાઉદેપુર, (પૂર્વગૂર્મન)

‘ઉત્થાન’ માટેના અભિપ્રાય-વાચકોનો સંતોષ.

“જેનાં જ આદરે થરાતું મન થાય એવું આ માસિક છે. તે વાચીને આત્મા સારિયે સુખ અનુભવે છે, એ મારો અનુભવ જોઈ છે. હાથ પહોંચી રહે તેમણે તો આ લાભ અવશ્ય લેવા જોવો છે. જે જોઈ સત્તમ મળે એમ છે. એ સંતમહાત્માઓની પ્રસાદી છે; અને પ્રમાદે મર્વેલુ. જ્ઞાનાં હાનિરસ્યોપજાયતે (ગીતા) એ ન્યાયે વાચન મુખનો આસ્વાદ મળે છે. જે વસ્તુ સ્વતંત્ર શુદ્ધ છે, તે કેમ ચોતાન-ધ્યાન ન મેળવે? અવશ્ય મેળવે.”-શ્રી. કલ્યાણગાયક હ. ઇશા; સુ. ગ્રેન્ડ-ગ્રેન્ડ, શ્રી ભાટિયા બાધાશ્રમ; માંડવી-કચ્છ.

“ઉત્થાનના અકો મજબૂ છે, આપનો આ પ્રયત્ન ધણો સારો છે ..... ગૂજરાતની જનતામાંથી ધર્મનાં વહેણે આસરવા માંડ્યાં છે, તે સમયે આપની આ મત્તપ્રવૃત્તિને જેટલી વધાવી લેવાય તેટલું જોઈ છે.” શ્રી ગોવિંદલાલ હુગોવિદ ભટ્ટ, એમ. એ. મંસ્ત્રના પ્રેરિત, કોલેજ, વડોદરા.

‘વેળોની ગૂંથણી’ ગમી છે. થોડો સ્વાસ્થ્ય અને બલવાન થાય અને તેમ થતા માટેની યોગ સૂચનાઓ સચોટ લખાણ દ્વારા મળે તે હિંદુ છે. આ રીતની જાનસંવામા આપને “સાહસ” દેખાય છે, પરંતુ તે મેરા-માયી થતી મેવાતું, પ્રભુને મંદુર હશે ત્યાં સુધી તે સાહસ નહિ રહે તેની મારી અધ્યા છે.”-શ્રી. રમણીકલાલ વલ્લભદાસ શેઠ ડેપુટી વહીવટદાર, ભોટાદ, કાઠિયાવાડ.

“ઉત્થાન’ના અકો વાંચી ગયો, આપ ખરેખર હિંદુત્ત્વજ્ઞાન આમ જનતાને સુલભ બતાવવા જે પ્રયત્નો કરો છો તે માટે મારા અભિનંદન”-શ્રી. દયાશંકર પોપટલાલ જોષી, એમ. એ., એલએલ. બી પ્રેરિત, ધર્મેન્દ્રમિંહજી કોલેજ, રાજકોટ.

‘ઉત્થાન’ મને ગમ્યું છે. આપનો અવિગ્ન શ્રમ એમાં સ્પષ્ટ જણાય છે. પગમૂકાણુ પરમાત્મા ‘ઉત્થાન’ દ્વારા જગતનાં પાર્થિવ તત્ત્વોનું પુનરુત્થાન કરશે.” શ્રી. પં. મંગલજી ઉધ્ધવજી શાસ્ત્રી; અધિપતિ ‘વિશ્વમંગળ’ જૂનાગઢ, કાઠિયાવાડ.

ॐ
નારાયણ

ઉત્થાન

વર્ષ પહેલું] જાનેવારી ૧૯૪૨-પૌષ ૧૯૪૮ [અંક સાતમે ।

ईश्वरागुरुरात्मिनि मूर्तिभेदविभाजिने ।

व्योमवद् व्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्तये नम ॥

ઈશ સદ્ગુર ને આત્મા, મૂર્તિમાત્ર વિભાજ જે,
વ્યોમસા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમુ

*

*

*

શ્રી સદ્ગુરના કૃપા અને પ્રેરણાથી ઉત્થાન પ્રખટ દેખાવું સાહસ
થયુ અને એમના જ આશીર્વાદથી પહેલા વર્ષનો સાતમે અંક પ્રકટ
થાય છે

*

*

*

મથામતિ અમે આગળ આપ્યા જઈએ છીએ-આપના અત્યાર
શુધીના સહકારના બંધે અને લવિધ્યમા એ સહકાર વધતો જશે, એવી
શ્રદ્ધાના ઉત્સાહે પરસ્પર માધ્યમત્ત એ ન્યાયે આપણે એવસ્ પ્રાપ્ત
કરીએ એ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચક્રનો આપણને શ્રી ભગવદ્ગીતાના નીચ
અધ્યાયમા મળેલો કલ્યાણમંત્ર ।

ॐ

ॐ

ॐ

ॐ

ॐ

ॐ

કર્મ અને જ્ઞાન

લેખક—સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી

. ૫૬

અભેદવાદનો સ્વીકાર જેમ વિચારમાત્રનું અંતિમ તાત્પર્ય છે તેમ લૌકિક વ્યવહાર તથા નીતિમાં પણ તેજ સિદ્ધાંત શ્રેયસ્કર છે. અનાદિ-સિદ્ધ અભેદ વ્યવસ્થામાં સર્વ પ્રાણીઓ, સર્વ પદાર્થો, વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ, એવા પરસ્પર સંબંધથી ગુંથાઈ ગયા છે, અભેદના એકસૂત્રથી બેદમય મણિ એવી વિલક્ષણ સુકિતથી પરોવાયેલાં છે કે પ્રત્યેક પ્રાણીની હરેક ક્રિયા, માનસિક અને શારીરિક, આખી માળાને અસર કરે છે, અને એ માળાના સૂત્રમાં જે અદ્ભૂત શક્તિ સંતાર્ધગ્રહેલી છે, તેની ઇચ્છાનુસાર જ મણિમાત્ર પોતપોતાનું યોગ્યસ્થાન પ્રાપ્ત કરી સ્વધર્માનુસાર વ્યવહારે છે. વ્યક્તિની પ્રવૃત્તિનો સગવડો આખી સમષ્ટિની પ્રવૃત્તિ છે અને સમષ્ટિ જે અભેદમય છે તેને જ સર્વ પ્રતીત થતી બેદમય પ્રવૃત્તિ સાધે છે. એક ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર જનું પણ અભેદનું એક આવરણક અંગ છે. તેને તેનું સ્થાન તથા કર્તવ્ય ધિકારાનુસાર પ્રાપ્ત

રાય છે અભેદનો સમુદ્ર પોતાની મર્યાદાનું કદી પશુ ઉત્પન્ન કરતો નથી અને પ્રાણીમાનના લિન્ન લિન્ન વિચારો, વિકારો, કામનાઓ, તેના અસ્ખલિત પ્રસાદમાં પડીને આખરે તેના સ્વરૂપને જ પ્રાપ્ત થાય છે સર્વની પ્રવૃત્તિ અભેદ પર્યાવસાયિની નિર્માણ ચયેલી છે અને વ્યષ્ટિઓ તો નિમિત્તમાન જ છે આવી અભેદ જે ત્રિકાગસિદ્ધ છે તેને બુદ્ધિથી જાણવો તે પરોક્ષજ્ઞાન ને તેનો પ્રત્યક્ષાનુભવ તે અપરોક્ષજ્ઞાન

અભેદાનુભવ જેમ જ્ઞાનની પગખાંડા છે તેમ જ્ઞાનદત્તી પણ અવધિ છે અભેદમાં જ નિ સીમ અને નિત્યાનંદ છે લૌકિક દષ્ટિએ પણ સુખ ક્યારે મળે છે ? અભેદ થાય ત્યારે જ જે જે વિષય આપણે ભોગવતા હોઈએ તેની સાથે તન્મયતા થાય ત્યારે જ આનંદ ઉદ્ભવે છે કોઈ પુસ્તક હાથમાં લઈને જ્યારે આપણને તેમાં એન્જો ગ્સ પડે છે કે વાન્ય વિષયની અને વાચનાગ્ની એકતા થાય છે ત્યારે જ તેનો પૂર્ણાનંદ અનુભવાય છે આપણે કોઈ મડળીમાં બેસી હોઈએ ને સંગીત, નૃત્ય વગેરે થતું હોય, સ્થાનને સુગંધીદાગ ને સુદર પુષ્પોથી શણગાર્યું હોય, કેવળ ભોજનમાં માટે જ ગોઠવણ કરામાં આવી હોય, તોપણ તેમાં અમુક માપસેને આનંદ પડે છે ને અમુકને નથી પડતો તેનું કારણ એનું જ કે તે બધો રિનોદ આનંદ નહિ લેનારને અપ્રાસંગિક લાગે છે ને જેઓનો અતગતમાં તે મડળીમાં અતગતમાંની સાથે અભેદ પામે છે તેમને આનંદની સીમા નહેતી નથી જ્ઞાનનું પણ આ પ્રમાણે જ છે આત્મવૃત્તિ પર્યાય યદને જ્ઞાતા ચૈતન્યાત્માનો પર્યાય જ્ઞાત ચૈતન્ય સાથે અભેદ થાય ત્યારે જ જ્ઞાન થાય છે તાદાત્મ્યસુ મધની ન્યાયિયતાથી જ જ્ઞાન અને આનંદમાં વત્તાઓળાપણુ આવે છે વ્યવહારમાં ને પરમાર્થમાં આ જ નિયમ લાગુ પડે છે જે મનુષ્ય અહતા, મમતાને વગગી નહીને પરિમિત “સ્વ” ને ભોગ ઉપગ્રવે ને ભોગવે તે સર્વથા બંધનમાં જ ન્હે છે, ને કનેગ જ ભોગવે છે

આ કુદગતનો અચળ નિયમ છે. પિંડ જ્ઞાત્રુ ઐક્ય સાધવાથી જ
 ૬૬૦ બધનમાથી મુક્તિ મળે છે સમષ્ટિની પ્રવૃત્તિમા મર્યાદિત
 “સ્વ” નો લય તેને જ વાસ્તવિક “યત્ર” કહી શકાય.

પ્રાણીમાત્રમા આ અભેદાનુભવની જિજ્ઞાસા, શુદ્ધ અથવા વ્યક્ત
 પણે રહેલી હોય છે અને તેમની સર્વ ક્રિયા આજ ઉદ્દેશની પ્રાપ્તિ
 માટે હોય છે. પરિચ્છિન્ન તન્મયતામા ગમે તેવો આનંદ લેવાનો પ્રયત્ન
 કરવામા આવે પણ જીવાત્માને તેમા કાયમ માટે તૃપ્તિ મળતી જ નહીં
 ને મગવાનો સભવ પણ નથી “હજી કાઈક છે, હજી કાઈક ખાખી
 છે, કાઈક સપાદન કરવા યોગ્ય બાકી રહે છે, કાઈક જતણવા યોગ્ય
 વસ્તુ જણાઈ નથી” આવો આત્મિક અસંતોષ અવિદ્યાનદારસ્થામા
 રહ્યા જ કરે છે. તેમ જાણે પણ આવી સ્થિતિમા સદતર ત્યાગ થઈ
 શકતો નથી. વાસના ને લય લેણુદિજન્ય વિકારો છે આપણાથી
 અતિચ્છિન્ન કોઈ વસ્તુ છે, આવા જ્ઞાનથી “વાસના” ને “લય” ની
 ઉત્પત્તિ થાય છે અભેદ, એકરસનો અનુભવ થયા પછી કોઈ અન્ય
 વસ્તુ નહિ હોવાથી સર્વ ૬૬૦ સમાઈ જાય છે ઐહિકામુખિક જોગ
 થી પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મનના ઉડાણમા નિર્વેદ રહ્યા
 જ કરે છે. તેથી જ સુપ્રખ્યાત જર્મન કવિ “ગેટી” પોતાના
 સુપ્રખ્યાત કાવ્ય “ફાસ્ટ” મા કહે છે કે “હે ઇશ્વર જો તે મનુષ્યને
 તારા દેરી પ્રકાશની ઝાંખી ન કરાવી હોય તો તે બાપડો વધારે મુખી
 થયો હોત ”

મનુષ્ય પોતામા રહેલી અભેદમયતાનો અનુભવ પ્રથમ સ્ત્રી, પતિ
 પુત્ર, મિત્ર, સત્તા, ધર્મ, આ લોકના પદાર્થો-પરલોક વગેરેમા દરી
 જુએ છે પણ જ્યારે તેને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જ્ઞાન થાય છે કે જે
 નિત્ય જ્યોતિ પોતાના આત્મામા પ્રકાશી નહોતો છે તેના તે બધા
 મિથ્યાને પરિવર્તનશીલ પ્રતિજિજ્ઞાસે જ છે, ને સ્વરૂપાનુસંધાન માટે
 સર્વ પ્રતિજિજ્ઞાસો મૂળ બિંબમા, અર્થાત્ “સ્વ” મા, પોતાના

આત્મામાં લય કરવાની આવશ્યકતા છે, ને તેમ કરવાથી જ નિત્યાનંદનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે જ તે સ્વસ્વરૂપાનુભૂતિ માટે પ્રયત્ન કરે છે.

આ અભોદાનુભવની પછાડી દોડવાથી જે દૃષ્ય સુખ છે તેનો ભોગ આપી અદૃષ્ટ સુખની આશા કરવાથી, શરીર અને મનને સંયમ કરીને નકામું કષ્ટ આપવાથી, ને સંસારનો જે અનાદિ પ્રવાહ છે તેની વિરુદ્ધ જવાનો પ્રયત્ન કરવાથી શેા લાભ છે, એવો સંશય હાલના સમયમાં ધણાને થાય છે. અને તેમાં પણ ખાસ કરીને જેઓએ આર્ય સંસ્કૃતિની અવગત કરી આધુનિક દેહાત્મવાદી સંસ્કૃતિનું આધિપત્ય સ્વીકાર્યું છે તેમને તો આ આર્થ દાસ્તારપદ લાગે છે. “ધર્મ” ના નામથી જ તેમને સૂઝ ચડે છે. તેમને મન વિષયાસક્ત જીવન જ-આહાર-નિદ્રા, રતિભોગ, સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ પદાર્થોનો ભોગ એજ જીવિત છે, અંતિમ ધ્યેય છે, ને તેથી ઉચ્ચતર આશય બીજો હોઈ શકે જ નહીં. આ બંને પ્રશ્નોના યથાર્થ નિરાકરણ માટે “ધર્મ”ની પરમાવશ્યકતા છે.

મનુષ્યપ્રકૃતિમાં દૈવી અને આસુરી શક્તિઓ વચ્ચે સતત યુદ્ધ ચાલ્યા જ કરે છે અને તેને જ આપણે “જીવન” એવું નામ આપીએ છીએ. એક તરફથી મનુષ્ય સાક્ષાત્ ઈશ્વર છે. સ્વાર્થ ત્યાગના ઉજ્જવલ દ્રષ્ટાંતોથી તે આપણા જીવનને ઉન્નત બનાવે છે. બીજા તરફથી સામાન્ય રીતે નિરીક્ષણ કરતાં, કામ, ક્રોધ લોભ, મોહ, મદ, મત્સરમાં રચ્યા પચ્યા રહીને અધમ કલેષયુક્ત નિર્દોષી પસાર કરતાં પણ આપણે મનુષ્યોને જોઈએ છીએ. આ ઉભય ભાવનાઓ અનાદિજાળથી ચાલી આવે છે. જે દિવ્ય ભાવનાઓ આસુરી ભાવનાઓને કાષ્ઠમાં રાખી શકે તો સુખજીવિની સીમા ન રહે તે વાત ખરી છે, અને તેથી જ તેમ કરવામાં ઉત્તેજન આપવા

માટે મર્વ ધર્મોની પ્રવૃત્તિ છે.

આર્યાવર્તની દૃષ્ટિ સમષ્ટિપ્રધાન છે. પરિમીત “સ્વ” નો ત્યાગ કરતાં ડગલે ને પગલે શીખવું તે જ આપણી સંસ્કૃતિનું ધ્યેય છે. વ્યક્તિનું પાઠ્યમાર્થિક અને વ્યાવહારિક મુખ્ય કેવી રીતે મેળવાવ તે ઉપર જ આપણી મુખ્ય નજર છે. પાશ્ચાત્ય વ્યવસ્થા એથી વિપરીત છે. તેમાં વ્યક્તિનું પ્રાધાન્ય છે. વ્યક્તિપ્રધાન નીતિનું બીજ “અહંતા” ની વૃદ્ધિ છે. સમષ્ટિપ્રધાન નીતિનું બીજ “અહંતા” નો ત્યાગ છે ઐહિકવાદીઓ અને પાઠ્યમાર્થિકવાદીઓની દ્રષ્ટિબિંદુઓમાં આ જ મુખ્ય ફરક છે. સર્વને સ્વરૂપાનુસંધાન કરાવી અખંડ, એકરસ આનંદની પ્રાપ્તિ કરાવવી એ જ અભેદવાદનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

આ અભેદાનુભવ, આત્મમાક્ષાત્કાર સ્વસ્વરૂપાનુસંધાન મનુષ્ય લિન્ન લિન્ન માર્ગનું અવલંબન કરતા છતા પણ સર્વનું પ્રાપ્તવ્ય સ્થાન છે, સામાન્યતા મનુષ્ય પ્રકૃતિના ચાર મુખ્ય વિભાગ પાડી શકાય બુદ્ધિપ્રધાન, લાગણીપ્રધાન, ક્રિયાપ્રધાન, ધ્યાનપ્રધાન. આ ચારેય પ્રકારની પ્રકૃતિના મનુષ્યો માટે ચાર પ્રકારના થોડા માર્ગો નિશ્ચિત કરેલા છે જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ, અને ગજયોગ. યોગ એટલે જીવંતમાને પરમાત્માનું અનુસંધાન અને તેને પ્રાપ્ત કરવાની સાધનપદ્ધતિને પણ “યોગ” નામથી જ સંબોધન કરવામાં આવે છે. આપણે હમેશા આ નમા રાખવાની આવશ્યકતા છે કે આ લિન્ન લિન્ન માર્ગોના પરસ્પર માટે સંબંધ છે. વિલક્ષણતા કરતાં તેઓમાં સમાનતા વધારે છે તેઓના માર્ગોમાં જેટલી પૃથક્તા દેખાય છે તેટલી પ્રત્યક્ષ આચારમાં હોતી નથી. તેમને નોખા નોખા ડાબડામાં ગોઠવી શકાય તેમ નથી. જ્ઞાનયોગીઓ ભક્તિનો ને કર્મનો સદંતર ત્યાગ કહે છે એવો કાંઈ નિયમ નથી. પ્રત્યેક માર્ગમાં ઇતર માર્ગનાં તત્ત્વો અંતર્ભૂત હોય છે. ફક્ત સાધનની

વિશેષતાથી જ આપણે માર્ગનો નિર્ણય કરી શકીએ છીએ આગળ જતા બધા માર્ગો એક બીજાની સામીપ્યમા અધિક ને અધિક આવતા જાય છે અને છેવટે એકરૂપ થઈ જાય છે તેવી રીતે જગતના સર્વ ધર્મ, પ્રધાન ને પથોનું પર્યાવસાન પણ છેવટે એક જ લક્ષ્યમા થાય છે અને તેને આપણે અભેદાનુભવ અથવા મુક્તિ એ નામ આપીએ છીએ મુક્ત મનુષ્ય અમુક નામ ને આકાંગવાળો મટીને વિશ્વ-વ્યાપી બની જાય છે, દેહાધ્યાત્મ ત્યજીને અનંત થવું એ છેવટની પાયરી છે, પછી ગમે તે માર્ગે તે સિધ્ધ કરવામા આવે દેહાત્મવાદીઓ અને ધર્માવલંબીઓની નીતિમા તફાવત એટલો જ છે કે દેહાત્મવાદીઓમા પોતાની વિવેક શુદ્ધિને છેનટ સુધી લઈ જવાની શક્તિ હોતી નથી નિયાગને અતિમ સાધ્ય સુધી લઈ જતા ને તે પ્રમાણે અમલ કરતા તેઓ ગલગઈ જાય છે કાન્યુ કે જડવાદને પરિણામે એક મુદ્ર સાડાત્રણ હાથના અન્નમય મેશની તેમને મન અતલ્લ કિંમત હોય છે અને તેનું ન્દાણુ અને પોતણુ કરવામાજ મનુષ્ય જીવનની સાર્થકતા બ્રે એમ તેઓ માને છે

આપણે આગળ જોઈ ગયા કે આ આ માર્ગોનું વર્ગીકરણુ આપણે સ્વભાવની પ્રધાનતા ઉપરથી જ કરીએ છીએ જ્ઞાનીમા પણ જ્ઞાન ભક્તિ અપરોક્તાનુભૂતિ થતા સુધી હોવી જ જોઈએ તેમ તેનાથી પણ શારીરિક કર્મ છોડાતું નથી ને માનસિક કર્મ પણ જ્ઞાની કરે છે જ્ઞાનનો પ્રચાર તે પણ કર્મ છે. પુસ્તકો લખવા તે પણ કર્મ છે પ્રવચનો કરવા, તે પણ કર્મ છે પણ સાધાગણુ રીતે જે મનુષ્ય અધ્ય-યન, મનન, નિદિધ્યાસનમા વધારે વખત ગાળે ને તર્કાત્મક આદિત્ય દ્વાગ પોતાના જ્ઞાનનો પ્રચાર કરે તેને આપણે જ્ઞાનમાર્ગી કહીએ છીએ, કાન્યુ કે જ્ઞાનયોગી શુદ્ધિપ્રધાન હોય છે

ભક્તિમાર્ગી ભાવનાપ્રધાન હોય છે. જ્ઞાની વિચારદ્વાગ અધિધા-

મા પ્રવેશ કરે છે, તથા ભક્ત પ્રેમદ્વારા ઇશ્વરને પ્રાપ્ત કરે છે, ને
 રાધાત્મક સાહિત્ય, કળા, સંગીત, વગેરે દ્વારા પોતાના અનુભવોનો
 પ્રાદુર્ભાવ કરે છે. નાજયોગી પણ ધ્યાનદ્વારા સમાધિ પ્રાપ્ત કરી જ્ઞાનને
 પ્રચાર કરે છે તેથી કર્મને સંપૂર્ણ ભાગ તો એકદય યોગમાં નથી તેમ
 વળી કર્મયોગમાં પણ થોડો સમય ધ્યાન ઉપાસના, નિદિધ્યાસનમાં
 ગાળવો પડે છે, ને તેની આવશ્યકતા પણ છે તેથી તે યોગ પણ કેવળ
 પ્રવૃત્તિપરાયણ નથી. તો પણ જ્ઞાન, ભક્તિ, ને રાજયોગ એક દરે નિવૃત્તિ
 પરાયણ છે ને તેમાં ચિત્તવૃત્તિઓ અતર્ક્ય કરવાની વિશેષ જરૂર છે
 અને કર્મયોગ, પ્રવૃત્તિપરાયણ છે અને તેમાં ચિત્તવૃત્તિઓ બહિર્મુખ
 ગ્રહે છે, એમ કહેવામાં કાંઈપણ અતિશયોક્તિ નથી. આમ હોવાથી જ
 સામાન્યતઃ નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ એમ યોગમાર્ગના બે જ મુખ્ય વિભાગો
 કરવામાં આવે છે. શ્રી ગીતાજીમાં બે જ પ્રકારની નિષ્ઠા જતાવવામાં
 આવી છે, સાંખ્ય ને યોગને તેમાં સર્વ માર્ગોની અતર્કિત કરવામાં
 આવ્યા છે પાશ્ચાત્ય તત્ત્વચિંતકો પણ મનુષ્ય માત્રને બે મુખ્ય વિભાગો
 માં વહેંચી નાખે છે introverts અને extroverts (આતર્મુખી ને
 બહિર્મુખી) અને આ બંને ય માત્ર પ્રગતિના જુદા જુદા માર્ગો જતા
 વામાં આવ્યા છે શ્રી ગીતાજીમાં સ્પષ્ટ નિવેદન કરેલું છે કે સાંખ્ય
 ને યોગને પૃથક્ પૃથક્ જાણનારા માણસા નાજકો સમાન છે
 બંનેમાંથી ગમે તે માર્ગે મનુષ્ય આત્મસાક્ષાત્કારના ધ્યેય તરફ જઈ
 શકે છે

આ સ્થળે એટલું કહેવું ઉચિત છે કે બીજાના દુઃખ દૂર કરવા માટે
 શારીરિક સહાયતા કરવી, અથવા વસ્ત્ર આપવા, તબીબી મદદ આપવી તે
 સારું છે, મહત્તાનું લક્ષણ છે. પણ સહાયતા જેમ વધારે સ્થાયી હોય તેમ
 વધારે વિચ્ય ગણાય એટો નિશ કે જ છે મનુષ્યના સર્વ પ્રકારના દુઃખો
 માનસિક અને શારીરિક, જડમૂળમાંથી નષ્ટ કરી તેને પરમાર્થને
 પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે તો એક અધ્યાત્મ વિદ્યા જ સાધન છે સહાયતા કે

તો શારીરિક હોય, કાં તો માનસિક. માનસિક સહાય જ્ઞાનદાન દ્વારા કરી શકાય. જ્ઞાન પણ એ પ્રકારનું. લૌકિક ને પારમાર્થિક. સ્પૃહા શરીરરક્ષકને પોષક મદદ સારી ગણાય. પણ વ્યાવહારિક જ્ઞાન આપીને મનુષ્યને સ્વાશ્રયી બનાવી પોતાના પગ ઊપર ઉભા મહેવાની શક્તિ આપવી તે ઉચ્ચતર પ્રકારની સહાયતા ગણાય, ને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પરાવિદ્યાનું જ્ઞાન આપીને તેને નિર્ભય બનાવવો તે ઉચ્ચતમ પ્રકારની સહાયતા છે. હાલના જમાનામાં ધાર્મિક પ્રચારની વિરુદ્ધ સખત ટીકા કરવામાં આવે છે, ને બધાને એમ કહેવામાં આવે છે કે બધાએ એક જ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ જોયી બાહ્ય જીવનમાં સુધારો થાય, એવી જ પ્રવૃત્તિ કરવી. આ આક્ષેપો મનુષ્યની ઉન્નતિના મૂળ કારણો વિષે ખેદજનક અજ્ઞાનતા બતાવે છે. સર્વ સામાજિક, રાજકીય, આર્થિક પ્રગતિને માર્ગ સ્વાર્થત્યાગ જ છે, ને ધર્મ સિવાય, આત્મસાક્ષાત્કારના ધ્યેય સિવાય આ નૈતિક તત્ત્વનું સચોટ કારણ આપી શકાય તેમ નથી. જે મનુષ્ય અન્યને અધ્યાત્મ-જ્ઞાન આપે છે-(પોતાના આચારને વિચાર દ્વારા) તે જ મનુષ્ય સર્વ પ્રાણીનો ખરો હિતચિંતક છે. બીજી બધી સેવા આની અપેક્ષાએ ઉતરતી કોટિની છે. માનવજીવનમાં આવશ્યક બળતો આધાર ચિત્શક્તિ ઉપર છે. આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં નિપુણ માણસ ગમે તે ક્ષેત્રમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે, કારણ કે પારમાર્થિક કે વ્યાવહારિક કાર્યમાં કુશળતા માટે અનુપમ મનોબળ, અને અડગ નિશ્ચયની પરમ આશયકતા છે.

સંસારનાં વિધવિધ દુષ્કાંડોનું નિવારણ કેવળ શારીરિક સેવાથી થવું સંભવ નથી. મનુષ્યનું ચિત્ત પ્રથમ બદલાવું જોઈએ. વૃત્તિઓ શુદ્ધ ને વિશાળ થવી જોઈએ. સાત્ત્વિક અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. આંતર-શુદ્ધિ થયા વગર કેવળ બાહ્ય સંજોગોમાં ફેરફાર કરવાથી કાંઈ ચિર-સ્થાયી પરિણામ આવતું નથી. યથાર્થ જ્ઞાનથી મનુષ્યને પોતાની ચૈતન્ય શક્તિની ઓળખાણ થશે ને તેમાં નિષ્ઠા બધાને ત્યારે જ માનવગતિ

પૂર્ણ રીતે સુખી થશે ને આ લોક ને પરલોક જન્મેને, અલિપ્ત રહી, ભોગવવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરશે. સંસારમાં ઘેર ઘેર આપણે સદાવૃત્ત ઉઘાડીએ ને ગામેગામ દવાખાનાં ખોલીએ તેથી મનુષ્યના દુખની નિવૃત્તિ થઈ શકે એવી માન્યતા માત્ર જમણા જ છે. વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી વાસ્તવિક રીતે નિવૃત્તિપરાયણ જીવાત્માઓ જેઓ પોતાનું જીવન સુધારી દૃષ્ટાંતથી ને ઉપદેશથી ખીજા મનુષ્યોને ઈશ્વરાભિમુખ થવાના રસ્તા બતાવે છે તેઓ સમાજની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકારની સેવા કરે છે, એવું નિષ્પક્ષપાતી ને વિચારશીલ મનુષ્યોને કબૂલ થયા વગર છૂટકો નથી.

સર્વ મનુષ્યોનું ચિત્ત સમતા ન પ્રાપ્ત કરી હોય ત્યાં સુધી સાધારણ રીતે સુખ, દુઃખ, ને ઉદાસિનતાની વચ્ચે ઘડિયાળના લોચકની માફક ઝુલ્યા જ કરે છે અને આ નિયમમાંથી રાજા કે રંક, હિંદુ, મુસ્લીમ, કે ખ્રિસ્તી કે જૈન, ઠાળી ચામડીવાળો, સફેદ ચામડીવાળો કે પીળી ચામડીવાળો જીવાત્મા કોઈપણ મુકત નથી. સુખદુઃખનું માપ બાહ્ય સંબંધો ઉપરથી અંકાતું નથી. તેનો આધાર માનસિક સ્થિતિ ઉપર છે. આંતરિક દૃષ્ટિએ ધનાદય દરિદ્રી ને દુઃખી હોય ને ગરીબ માણસ જેની પાસે સ્થૂળ પદાર્થોનો અભાવ હોય તે સુખી હોય ને સંતોષી હોય. આનો અર્થ એવો નથી કે બાહ્યસ્થિતિ સુધારવાને પ્રયત્ન ન કરવો ને તેને કુદ ને સંકુચિત રાખવી. પ્રત્યેક ઉન્નતિના કાર્યમાં આંતર અને બાહ્ય બન્ને રીતે સુધારાની આવરણતા છે. આંતરિક પાપો છે ને બાહ્ય ફલ છે. અંતરના પરિવર્તન વગર બાહ્ય સુધારો મિથ્યાચાર છે. તે લાંબો સમય ટકી શકતો નથી. સાહિત્યકારો, કલાવિદો, ધર્માપદેશકો, પ્રધાનપણે સમાજના માનસિક જીવનનો વિકાસ કરે છે, ને ગજકીય અને આર્થિક ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરનારાઓ બાહ્ય જીવનને સ્પર્શે કરે છે. સમાજના સર્વાંગી વિકાસ માટે બન્નેની આવરણતા છે અને બન્ને વચ્ચે પૂર્ણ સહકાર ઈચ્છનીય છે.

આપણે ચાર પ્રકારના યોગમાર્ગો બતાવ્યા તેમાં કયા સદ્ગુણોની સમાન રીતે આવશ્યકતા છે તે વિષે સંક્ષિપ્તમાં વિચાર કરવો જરૂરી છે. જ્ઞાનયોગમાં વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા, સમાધાન, મુમુક્ષુત્વ, શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન ઉપર ભાર મુકવામાં આવે છે. તેમાં સાધનચતુષ્ટયને બહિર્ગ સાધન કહેવામાં આવે છે. ભક્તિવર્ગમાં શ્રવણ, કીર્તન, નામસ્મરણ, વંદન, અર્ચન, પાદસેવન, આત્મનિવેદન ઉપર જોર દેવામાં આવે છે. ભગવાનનાં નામ, રૂપ, ગુણ, કર્મ અને જન્મના સંબંધની અખંડાકાર સ્મૃતિ રહેવાથી ભક્તિ સર્વ દોષથી મહત્ થાય છે. પ્રેમના પણ મુખ્ય પાંચ પ્રકાર છે. શાંત, હાસ્ય, સખ્ય, વાત્સલ્ય, માધુર્ય. શાંતભાવ રાની ભક્તનો હોય છે. હાસ્યભાવ ભગવાન મોટા ને હું નાનો—એવા પાયા ઉપર બંધાયેલો હોય છે; સખ્યત્વ મૈત્રી ઉપર બંધાયેલું છે; વાત્સલ્ય પિતા-પુત્રી અથવા માતા-પુત્ર સંબંધ ઉપર બંધાયેલું હોય છે. અને માધુર્ય ભાવનો પાપો-પતિ-પત્ની અથવા આશક-માશુકનો પરસ્પર સંબંધ છે. ભગવાનને નવરસના આશ્રયન રૂપે લઈ જે પોતાના અંતઃકરણને ભગવાનના ચરણમાં સ્થાપે તે ભક્ત અને તેના ચિત્તમાં શ્રવણાદિજન્ય જે આનંદનો ચમત્કાર અભિવ્યક્ત થાય તે ભક્તિરસ.

રાજયોગમાં યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયમ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ, આવશ્યક અંગો છે. કર્મયોગમાં સાક્ષીભાવ, કર્મમાં એકાગ્રતા, સમત્વ, લોકસંગ્રહાર્થ પ્રવૃત્તિ, આસક્તિનો સદંતર ત્યાગ કળાલિસંધિનો ભોગ, આ સદ્ગુણોની જરૂરીઆત છે.

આ બધાનો નિષ્કર્ષ કાઢીએ તો આપણને સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે કે ગમે તે માર્ગમાં અભ્યાસ ને વૈરાગ્ય, અથવા આ વિચાર ખીજી રીતે જણાવીએ તો પ્રત્યેક યોગમાં ચિત્તશુદ્ધિ, ચિત્ત વિશાળતા, ચિત્તસ્થિરતા ને આખરે ચિત્તપરતા અનિવાર્ય છે. ચિત્તના દોષો મળ, વિક્ષેપ ને આવરણ આ સિવાય દૂર થઈ શકતા નથી. લોકોપણ,

કાયમ રહેવાની કોશીલ કરવાથી નિઠા બંધાવા માંડે છે. સતત એ જ્ઞાન રહે કે હું નિગદાર-નિર્વિકાર આત્મા છું. દેહ કે મન નથી, એ જ જ્ઞાન. સમાધિમાં આ અનુભવ થાય તે બસ નથી. મત્તત કે સમાધિમાં, નિષ્ક્રિય કે ક્રિયાત્મક અવસ્થામાં બાહ્ય સ્થિતિમાં જ રહેવું જોઈએ. સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ કરણો શુદ્ધ થયા પછી અહંતાને ત્યાગ કરીને સ્વાભાવિક થાય છે. પવિત્ર બ્યક્તિના ચૈતન્યમાં અનંતની પવિત્રતાને શાંતિ નિર્માણ સરોવરમાં આકાશના પ્રતિબિંબની પેઠે બસાવે નજરે પડે છે. ત્યારપછી બિંબને પ્રતિબિંબનું મિલન, અંતરના અહંકારના પડાનું ઉલ્લંઘન કરી પ્રાપ્ત કરવાનું સુગમ થઈ પડે છે. પરિપૂર્ણ શુદ્ધિ ન થઈ હોય ત્યાંસુધી સાક્ષાત્કારમાંથી પાછો જીવાત્મા અધોગતિમાં આવી પડે છે. વિરાટ ચૈતન્ય લુપ્ત થઈ જાય છે જીવાત્મા ને પરમાત્મા વચ્ચે વાદળાંઓ આવી જાય છે. પણ આવા અનુભવોનું દબાણ ને સ્મૃતિ કાયમ રહ્યા કરે છે ને સતત પ્રયત્નથી સ્વેચ્છાએ તે મેળવવાની ને કાયમ તેમાં રહ્યા પછી રહેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જ શ્રી ગીતાજીમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે કે જો કર્મમાં અકર્મ ને અકર્મમાં કર્મ અનુભવે છે તે જ જ્ઞાની છે.

(અપૂર્ણ)

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

૫૬

છોટાઉદેપુર :- ભાવનગરની શામળદાસ કોલેજના ભૂતપૂર્વ અધ્યા-
ત્મક શ્રી. નરભેશંકર પ્રા. દવે એમ. એ. ધણા લાંબા સમયથી પોતાના
વતન ચૂડા તથા ખોટાદમાં નિવૃત્તિપરાયણ જીવન વ્યતીત કરતા હતા.
'ચંદા' તથા 'સુંદર અને વિદ્યાનંદ' નામની બે નવલકથાઓ, શેક્સપિ-
યરનાં એકથી વધારે નાટકોનો ગૂજરાતી અનુવાદ, એમર્સનના નિબંધો,
વગેરે પુસ્તકો એમણે ધણાં વર્ષો પૂર્વે લખ્યાં છે અને જનતાએ એનો
સારો સત્કાર કર્યો છે. વેદાન્તના પોતે અનુભવપૂર્ણ અભ્યાસી છે.
ઉપનિષદથી માંડીને બ્રહ્મસૂત્ર ઉપરનાં શાંકર ભાષ્યો ઉપરાંત વેદાન્તના
અધરા ગ્રન્થો જેવા કે ચિત્સુખી, અદ્વૈતસિદ્ધિના તેઓ પાઠા અભ્યાસી
છે, અને વેદાન્ત સિદ્ધાન્ત મુક્તાવલી નામના એક જૂના ગ્રન્થનો એમણે
અદ્વૈતમુક્તાવલીના નામે સ્વનંત્ર અનુવાદ પણ પ્રકટ કર્યો છે.

માગસર શુદ્ધિ પૂર્ણિમાએ એમણે જ્ઞાનસાધન આશ્રમમાં સંન્યાસ
આશ્રમ ગ્રહણ કર્યો; એમની વિદ્વતાનો લાભ અત્યાર સુધી એમના
અંગત ગિરોતો મળતો હતો, તે હવે ઉત્થાનના વાચકોને પણ મળવા
માંડ્યો છે. સંન્યાસ આશ્રમનું એમનું નામ સ્વા. શ્રી. નિર્ભયતીર્થ છે.
ગયા તેમ જ આણંદ અંકમાં એમના વિદ્વતાપૂર્ણ લેખો લેવાયા છે, તે
ઉપરથી એમનાં અનુભવજ્ઞાનની પ્રતિભા સમજશે.

સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી :- કાઠિયાવાડ તથા કચ્છનો પ્રવાસ
પૂરો કરી, તા. ૩૧ મીએ ગૂજરાતમાં આવી કુંભમેળાના સ્નાન દર્શન
ખાટે પ્રયાગ ગયા છે. ઉત્થાનના વાચકો એમના લલિતમીમાં-
સાના લેખથી સુપરિચિત છે. પશ્ચિમ તથા પૂર્વના તત્ત્વજ્ઞાનના તેઓ
પ્રખર વિદ્વાન છે. પ્રયાગથી દાશી, દરદાર, હાથીકેશ તરફ થોડી યાત્રા કરી
ગૂજરાત કાઠિયાવાડના મત્સંગીઓને પોતાનાં લાભ આપવા આવી
મગશે.

સ્વા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી -છેલ્લા પાચ-૭ માસથી તેઓ હાલ
કેશ હતા એમની સુકિતવાળી સમજાવવાની પદ્ધતિ સચોટ અને સત્ય
છે બાપામા યોગસ્થિતા અને વિચારમા સ્વતંત્ર મનનશક્તિ એ એમના
લેખના ખાસ લક્ષણો બનેવારીના પહેલા અઠવારીઆમા તેઓ માલમર
આવી ગયા છે

રાષ્ટ્રભાષા પરીક્ષા :-રાષ્ટ્રભાષા પ્રચાર સમિતિ વર્ષની પરીક્ષા
માટે છોટાઉદેપુરમા એક કેન્દ્ર સ્થાપિત થયું છે શ્રી અબાનાવ સુકદ
એના પ્રચારક છે ગયા ઓગસ્ટ માસમા વિદ્યાર્થી તથા વિદ્યાર્થિનીઓએ
પરીક્ષા આપી હતી તેમા ઉત્તીર્ણ થયેલાને પ્રમાણપત્રો આપવા માટે
છોટાઉદેપુરની શ્રી હોલસિંહ હાઈસ્કૂલના મકાનમા રા બા શ્રી ધીર
જલાલ દેસાઈ, દીવાન સાહેબના પ્રમુખપદે એક મેગાવડો થયો હતો
વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણપત્રો આપતી વખતે શ્રી દી સાહેબે રાષ્ટ્રભાષાના
શિક્ષણના લાભ સમજાવી એના અભ્યાસ માટે વિદ્યાર્થીઓને આશીર્વાદ
સાથે ઉત્તેજન આપ્યું હતું

સર રાધાકૃષ્ણ -વડોદરામા આ સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાનના 'ધર્મનું
ભાષી' એ વિષય ઉપર એ મનનીય વ્યાખ્યાનો થયાં હતા એમણે શ્રુ
હતું કે 'દેશ કાગ અને પરિચિત પ્રમાણે પ્રત્યેક સપ્તાયમા કેટલીએક
વિગતો માટે મતભેદ હોય, અને કેટલાક વિધાનો અત્યારે યોગ્ય પણ ન
લાગે તો પણ તેથી મૂળ ખેયમા ફરક પડતો નથી "

યોગાશ્રમ -મુનિશ્રી ત્રિનોડયદ્રજીના પ્રયત્નથી વાત્રક નદીને કાંઠે,
ઉત્કલેશ્વર મહાદેવ પાસે એક યોગાશ્રમનું ઉદ્ઘાટન થયું છે ત્યાં એક
સાડ પુસ્તકાલય, ઔષધાલય તથા અન્નછત્રની પણ વ્યવસ્થા થઈ છે

આત્માની યાચના

[હીંચ]

પોપચાને પોયણે પધારો, હો નાયબ !
અંતરના લાવથી વધાવું છું રે :
આત્માને આંગણે વિરાજે, હો નાયબ !
જીવનનાં ફૂલડાં ગિછાવું છું રે !
પોપચાને૦

જીગજીગથી વાટ જોઈ ચાક્યો છે આતમા,
જીગની કે' જાતરા મેં કીધી છું રે :
ભમતા પ્રવાસી પેડે ભટક્યો જ્ઞાતાંડમાં,
દર્શનની સ્થાણ કે' ન દીધી છું રે :
પોપચાને૦

સૂતાં મંદિર છે દેહનાં, હો નાયબ !
સૂની છે આત્માની ક્યારી છું રે :
આવો પધારો તમે યાયું હો નાયબ !
દિલની ઉચાડો મુજ બારી છું રે :
પોપચાને૦

મૂળજીભાઈ પી. શાહ

આપના ચગલુકમગની ધૂળમા સ્નાન કરવા ઇચ્છે છે, અને મને જો:
ચગલુની કૃપા નહિ મળે, તો મન કરી શરીરને સુકાવો પ્રાણ છોડી દે
અને જરૂર પડશે તો મો જન્મ લઈશ, પણ અવરય કોઈ દિવસ આ
જરૂર મેળવીશ ”

આ પત્રમા રુકિમણીની દલતા જેટલી જણાય છે, તેવી દલતા
દરેક ભક્તે ગમવી જોઈએ દર્દ વગર દાકતર આવતા નથી ત્યારે
એવું દર્દ ઉત્પન્ન થાય કે ભગવાન જ તેની દવા રૂપ થઈ શકે તો જ
મટે, ત્યારે જ ભગવાનનો અનુબ્રહ્મ થાય છે

વળી ધરની બહાર નીકળવાનું રુકિમણીએ પત્રમા જણાવેલ છે
તેમ જે ભક્ત સસારની બહાર નીકળે છે, તેને ભગવાન પોતાનો મી
લે છે ભગવાન જીવને મળવા તૈયાર છે, પણ જીવ સસારમા જ્યાં ત્યાં
ભટકે છે, તેથી તેના હાથમા આવતો નથી કહ ઉપનિષદની અદર ટહેલ
છે, કે જે આત્માને વરે છે તેને આત્મા વરે છે, એ અર્થ સ્પષ્ટ સમજવા
માટે રુકિમણીનો પ્રમથ બહુ ઉપયોગી છે

ભગવાને જ્ઞાતિજાતને જવાગ આપ્યો કે “હું પણ રુકિમણીને ચાહું
ધુ, મારું મન પણ તેનામા લાગી રહેલ છે અને પણ મને નિદ્રા
આરતી નથી ” ખરું છે, જ્યારે ભક્ત ભગવાન માટે તરફડે, ત્યારે
ભગવાનને નિદ્રા આવે તો ભક્તને મદદ કોણ કરી શકે ?

નિદ્રા દેશમા રુકિમણીના સ્વપ્નવગ્ની તૈયારી થઈ ગઈ છે
બધાનો વિચાર રુકિમણીને શિશુપાલ વેરે આપવાનો હતો જો
સસારમા કોઈ કન્યા કે કોઈ પુત્ર મોગી ઉમરનો થાય કે તરત સસાર
માણસો તેને સસારમા જોડવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે પ્રમાણે રુકિમ
માટે બનવા માડ્યું

રુકિમણી જ્ઞાતિજાતની રાહ જોઈ રહી છે (જ્ઞાતિજીવ) ગુરુ વગર
ભગવાન કોણ મેળવી આરે ? પણ ગુરુકૃપા મ્યારે થશે ? ધણા શિષ્યો
નિરાશ થઈ બાંધ છે કે હજી ગુરુએ મારા ઉપર પૂરી કૃપા કરી નહિ

પણ રુકિમણીના જેવો ભાવ રાખીને કોણ બેસે છે ? રુકિમણી ભગવાનનું ચિંતન કરતી બેઠી હતી. તેનું દર્દ ભગવાન સિવાય બીજા કોઈ બાળુતા ન હતા. રુકિમણીને ભગવાન ઉપર પૂરો વિશ્વાસ હતો. ભગવાન ઉપર શ્રદ્ધા રાખનાર કદાપિ નિરાશ થતો નથી.

બ્રાહ્મણ ભગવાનનો સ દેશો લઈ પાછો આવ્યો ત્યારે રુકિમણી ભગવાનના ધ્યાનમાં મગ્ન હતી. ધ્યાનમાંથી-જાઠતાં તેણે બ્રાહ્મણનું મુખ પ્રત્યક્ષિત બોલ્યું. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે “ ભગવાન પધારે છે, આપને વરી જવાની તેમણે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે.”

આટલું કામ ગુરુ કરી આપે છે. રુકિમણીને વિચાર આવ્યો કે જેણે ભગવાન પધારવાના ખજાર આપ્યા તે બ્રાહ્મણને એટલે ગુરુને શો બદલો આપવો ? ગુરુને પણ ભગવાન સિવાય બીજું કોઈ પ્રિય નથી. તેથી રુકિમણીએ તેમને નમસ્કાર કર્યા અને એ નમસ્કારની ભાવનામાં જગતની બધી લક્ષ્મી બ્રાહ્મણને આપી દીધી. ભગવાનનો પરિચય ગુરુ શિષ્યને આપે છે, અને તેનો બદલો શિષ્યથી વાળી શકાતો નથી.

ગામના લોક પણ વાતો કરતા હતા કે રુકિમણી જ ભગવાનની પત્ની થવાને યોગ્ય છે. કોઈ સાચા ભકતને બોધને આજ પણ લોકો વાતો કરે છે કે એ ભકત ભગવાનની કૃપાને પાત્ર છે.

હવે રુકિમણીના વિગ્રહની શરૂઆત થતાં, તે ઘરની બહાર દેવીના દર્શન માટે નીકળી. તેનું ધ્યાન ફક્ત એકમાં હતું, તેમાં તે તન્મય હતી તેથી સ્વયં મૌન હતી; તેને કોઈની સાથે વાત કરવાની કૂરસદ નહોતી. રુકિમણીએ માતાજીને પણ એ જ પ્રાર્થના કરી કે “ભગવાન મારા પતિ થાય.”

જગદગુરુ શ્રી શંકરાચાર્ય કહે છે કે આત્મશાક્ષાત્કારના સાધનોમાં પહેલું સાધન વિવેક છે, એટલે નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુની પાકી સમજણ થવી બોધ્ય છે. રુકિમણીને એ સમજણ બરાબર થઈ હતી. જે પતિ અનિત્ય હતા, તેને વરવાતું પસંદ ન કરતાં જે પતિ

નિત્ય રહે છે, એવા પતિમા જ તેનું ચિત્ર એકાગ્ર ચર્ચ મધુ હતું સસા
ના પતિ તેની સ્ત્રી જીવે ત્યાં સુધી જીવતા નથી તેથી જિદ્દગી સુધી
તેની સેવા અને તેનું સુખ મળતા નથી, અને સ્ત્રી પહેલાં મરે તો
પહેલો પતિ હયાત છતાં બીજા ગર્ભમા બીજો પતિ જન્મે પડે છે
એવી એ પ્રકારની અગવડ અટકાવવી હોય તે સ્ત્રીએ ભગવાનને જ
પતિ કરી લેવા જોઈએ

ભગવાનનું ચિતન કરતા કરતા રુકિમણી મદિગમાથી પાલી વળે
છે એટલામા તરત સિદ્ધ જેમ શિયાળોની વચમાથી પોતાનો જાત્ર
લઈ જાય, તેમ ભગવાને રુકિમણીને પોતાના રથ ઉપર લઈ લીધી
આથી દશામા લોકતને પોતાની મેળે ચાલવાની મહેનત બધ પડે છે
જે જેનું છે તે તેને લઈ જાય તેમા અનીતિ નથી જીવ માત્ર ભગવા
નના છે અને તેથી તેમાથી કોઈ જીવને ભગવાન પોતાના ધામમા લઈ
જાય તો તે જીવ મૃ જ પુણ્યશાળી અને ભક્તિમાન હોવો જોઈએ

બીજા ગર્ભઓ આ બનાવ સહન કરી શક્યા નહિ સસાગના
માણસો ભક્ત પાસે જઈ, તેની પાસે વ્યવહારની વાતો કરી, તેને
પોતાના જેવો બનાવવા મહેનત કરે છે કોઈને મોક્ષ મળે તે દેવોને
પણુ ગમતું નથી ગર્ભઓએ લડાઈ મરી, પણુ ભગવાનની દિવ્ય
પ્રકૃતિવાળી સેનાએ આસુરી પ્રકૃતિ ઉપર વિજય મેળવ્યો

છતાં રુકિમણીના ભાઈ રુકમીનો ક્રોધ શાત થયો નહિ તેણે માયાના
તણુ બાણુ શ્રી કૃષ્ણ તરફ દે ક્યાં ભગવાને તે તોડી નાખ્યા રુકમીએ
વધારે હિંમત કરી અને તત્કાર લઈ ભગવાન ઉપર ચડી આવ્યો,
એટલે ભગવાને સામી તલ્લવાર તેને મારવા માગે લીધી એટલે બહેનને
ભાઈ ઉપર દયા આવવાથી ભગવાનને વિનંતી કરી તેથી ભગવાને
રુકમીને માર્યો નહિ, પણુ કુરુષ બનાવી દીધો બહેનને માહુ લાગ્યું
સસાગના સમા માદ આવે તો ભગવાનનું સુખ મળતું નથી તેથી
બંધારામજીએ રુકિમણીનો ભાવ જાણી કહ્યું કે “ ભગવાનની માયાથી

મો હત તથાને જે દેહને આત્મા માની બેસે છે, તેને એવો મોહ થાય છે કે આ મિત્ર છે, આ શત્રુ છે; આત્મા એક છે અને તેને કાર્ય-કારણ સાથે સંબંધ નથી. જલ અને ઘડાની ઉપાધિથી સૂર્ય અનેક રૂપે દેખાય છે છતાં અનેક રૂપે નથી. ચંદ્રમાં બીજ, ત્રીજ વગેરે વૃદ્ધિ તથા ક્ષય દેખાય છે છતાં ચંદ્રમાં વૃદ્ધિ ક્ષય નથી, તેમ જન્મ મૃત્યુ શરીરના ધર્મ છે, પરંતુ બૂલથી લોક એ આત્મામાં છે એમ માની બેસે છે.”

આ પ્રમાણે બલરામજીએ રુકિમણીને બોધ આપ્યો. બલરામજી એ શેષનું સ્વરૂપ છે. શેષ એટલે જે બાકી રહે તે. એટલે એ નિર્ગુણનું સ્વરૂપ છે. તેથી તેમણે રાસલીલામાં અને મહાભારતના યુધ્ધમાં ભાગ લીધો નથી, પણ દ્વારકામાં જ્યાં દ્વિવિધ વાનર રૂપી બેદુષ્ટદિનો રં-જક શરૂ થયો ત્યારે શ્રી કૃષ્ણે બલરામને બોલાવ્યા અને તેને હાથે તે વાનરને મરાવ્યો. દ્વૈતબુદ્ધિ અદ્વૈતબુદ્ધિથી મરે છે એ અર્થમાં એ પ્રસંગ છે. બલરામજીએ લગભગ એવાં જ કામ કરેલ છે. રામાવતારમાં તે નાનાભાઈ હતા. તેમનું નામ લક્ષ્મણ હતું. તેનું મન લક્ષ્યમાં હતું, સગ્રણ્યમાં હતું. કૃષ્ણાવતારમાં તે મોટાભાઈ હતા. મોટા પ્રાક્રમ વખતે બન્ને ભાઈ સાથે કામ કરતા હતા.

રુકિમણીના ભાઈને ભગવાને વિરૂપ કર્યો, ત્યારે બહેનને ખોટું લાગ્યું એમ જાણી બલરામજીએ રુકિમણીને વધારે જ્ઞાન આપ્યું કે ‘તમે કેને પરણ્યા છો તેનો વિચાર કરો, તે સર્વના માલિક છે. તે લક્ષ્મીના પતિ છે, યમોના પતિ છે, પ્રજ્ઞના પતિ છે તેમ જ સર્વની બુદ્ધિના પતિ છે. સર્વલોકના પતિ છે, પૃથ્વીના પતિ છે અને યાદવોના પતિ અને તેમની ગતિરૂપ છે. ત્રિપદ બુદ્ધિ તો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાને થાય. તમારો ધર્મ તો સમતા રાખવાનો છે, અમારા કૃષ્ણના ધર્મ પ્રમાણે તમારે રહેવું જોઈએ.”

ધણા ભકતો ભગવાનના થવા માગે છે અને છતાં સંસારનાં સંગોને બૂલી શકતા નથી. અર્જુનને અને ઉદ્ધવજીને ભગવાને કહ્યું કે

“ સગાનો મોઢ છોડી દો” તેમને સગુણ સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ હવુ જતાં મોઢ છૂટતો નહોતો, તેથી સુકિમણીના પ્રસંગમા નિર્ગુણ સ્વરૂપે તે મોઢ છોડવાનો મોઢ આપેલ છે. લાઈના દાઢીમૂઝ ભગવાને લઈ લીધા અને તેને કુરૂપ બનાવ્યો તો તેમા જોડુ શુ થયુ ? જે ભગવાન દાઢીમૂઝ સૌને આપે છે તે લઈ લે, તેને જ શાસ્ત્રની ભાષામા સન્યાસ કહે છે અને સન્યાસ આશ્રમ બધા આશ્રમ કરતા ઉત્તમ ગણાય છે સુમ્મો પણ દાઢી અને મૂઝ વગરનો થયા પછી ઘેર પાછો ગયો નથી, અને ભોજકટ નામનું તપુ ગામ વસાવી ત્યાં જ રહ્યો છે. સન્યાસ અવસ્થામા સસારના ભોગ કટ ચર્ષ જાય એ આશ્રમ બધા ગામ કરતા ઉત્તમ સ્થાન છે.

એક દિવસ જગતના પગમ પિતા અને જ્ઞાનદાતા ભગવાન સુકિમણી સાથે એકાન્તમા બેઠા હતા (શ્રીમદ ભાગવતમા જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીની વાત આવે છે ત્યાં ‘પ્રકૃતિ’ એવો અર્થ કરવાથી પુરુષોને તથા સ્ત્રીઓને બન્નેને એ કથા લાગુ થઈ શકે છે) તે વખતે ભગવાને સુકિમણીને હાસ્ય કરતા પૂછ્યુ કે - ‘હે ગજકુમારી ! મોટા મોટા રાજાઓ, ઐશ્વર્ય અને સપત્તિવાળા, સુદરતાવાળા ઉદારતાવાળા એવા તમારી સાથે વિવાહ કરવા ચાહતા હતા, અને તેમને વચન પણ અપાઈ ગયુ હવુ શિશુપાલ જેવા વીર અને દામોદરના તમારી પાંચના કરતા હતા તેને છોડી તમે માગ જેવા ગરીબ અને તમારી સમાન નથી, એવા પતિને તમે કેમ સ્વીકાર્યા ? ,અમે તો જરાસંધ વગેરે રાજાઓથી બંધીને સમુદ્રની પાસે આ ગામડામાં રહીએ છીએ મોટા મોટા બ્રાહ્મણ અમારી સાથે વેર રાખે છે, તેઓ યુધ્ધવિગમમા સધિ કરતી વખતે અમારુ નામ પણ લેતા નથી અમને રાજ સિંહાસનનો પણ હક નથી અમારો માર્ગ લોકોને માત્ર પણ નથી, અમે લૌકિક વ્યવહાર બનાવર પાળતા નથી, સ્ત્રીઓને તો પુણી પણ કદી શકતા નથી, જે સ્ત્રી અમારુ અનુકરણ કરે છે, તેને ઘરો ભાગે

કલેશ ભોગવો પડે છે. અમે તો હંમેશાં અકિંચન છીએ, અમારી પાસે કાંઈ નહોતું અને ઉવટે કાંઈ રહેશે નહિ. અમારી ઉપર તો ગરીબ માણસો પ્રેમ કરે છે અને અમે ગરીબ માણસો ઉપર પ્રેમ કરીએ છીએ. ધનાઢ્ય ઘણે ભાગે અમને ભજતા નથી, તેથી તમારે તમારા જ ધર્મ અને ઐશ્વર્ય પ્રમાણે સૌંદર્ય હોય તેની સાથે વિવાહ અને મિત્રતા કરવી જોઈએ. તમે અમને પરણ્યાં એ તો એક કળેકું થયું. અમે તમારે લાયક નથી. હજુ પણ કોઈ સારો રાજ્ય પસંદ કરી દ્યો તો વધારે સારું. અમે તો અમારા સ્વરૂપના અનુભવથી જ પરિપૂર્ણ રહીએ છીએ. અમને સ્ત્રીના સુખની આહના નથી; તેમજ પુત્ર કે ધનની ઇચ્છા રહેતી નથી, અમે તો સર્વથી ઉદાસીન છીએ. ઘરના દીવાની પેટે અમે તો માત્ર સાક્ષી અને નિષ્ક્રિય છીએ. માટે તમારી ઇચ્છા હોય તેમ કરો. ” (આં બધાં લક્ષણુ આત્મામાં ઘટે છે)

એટલું કહી ભગવાન મૌન થઈ ગયા. આવા શબ્દો સાંભળી રુકિમણીને તરત તો આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, મૂર્છા આવી ગઈ અને વાણી રોકાઈ ગઈ. જ્યાં મન અને વાણી રોકાઈ જાય છે, ત્યાં આનંદ રૂપ શ્રવણે સ્થાન છે એમ શ્રુતિ કહે છે.

ભગવાને ભકતની એવી દશા જોઈ, દયા લાવી, તેનું મુખ સ્વચ્છ થયું અને કહ્યું કે “ મેં તો એ માત્ર વિનોદમાં કહ્યું હતું. તમારો અનન્ય પ્રેમ મારા જ્ઞાણમાં છે. ”

ભગવાનનો ભાવ જનણ્યા પછી રુકિમણીએ તેમનાં વચનોને નીચે પ્રમાણે જવાબ દેવાની હિંમત કરી:—

રુકિમણી—“ આપનું કહેવું બરાબર સત્ય છે કે આપણો વિવાહ એ એક પ્રકારના કળેકા જેવું થયું છે. આપને લાયક હું નથી. આપની સમાનતા હું કેમ કરી શકું ? આપ આપના મહિમામાં રહી આત્માનું મુખ લેવાવળા ક્યાં ? અને હું માયાશક્તિ, અદ્વય ગુણ-

વાગી કયા, કે જેની કામના પાછળ અસાની લોક લટકે છે. આપને માર્ગ લૌકિક માણસો માટે સ્પષ્ટ નથી એ વાત પણ સાચી છે. આપને સસારીવૃત્તિ રૂપી, રત્નેશુભી વૃત્તિઓ રૂપી રાગભ્રોથી વેન છે. આપના ભક્તોની એટલા અલૌકિક હોય છે તો આપની એટલા અલૌકિક હોય તેમા નવાઈ શી છે ?

“આપ અકિચન એટલા માટે છો કે આપનાથી જુદી કાંઈ વસ્તુ નથી કે જેની આપને જરૂર પડે ધનાઢ્ય લોક આપને ભજતા નથી એ વાત પણ સાચી છે. કારણ કે તે ધનના અભિમાનથી સત્ય જ્ઞેષ શકતા નથી અને ઇદ્રિયોને તૃપ્ત કરવામા જ માત્ર સુખ માને છે * આપ તો ચારે પુરુષાર્થ રૂપ છો અને તેના રૂળ રૂપ છો વિચાર-શીલ પુરુષો તો આપને પ્રાપ્ત કરવા માટે બીજી મધુ છોડી દે છે એવા વિવેકીજનોતો જ આપની સાથે સબંધ થાય છે. જે લોકો સસારના સુખમા ગ્રમ્યાપગ્ર્યા રહે છે, તેનો સબંધ આપની સાથે થઈ શકતો નથી જે હિતુકો આપની પ્રતિષ્ઠા કરે છે તે મહાત્માપુરુષો જ આપનો મહિમા જણે છે તથોનું મન સસારના સુખથી ભરી ગયું હોય છે. મે આપને એટલા માટે પસંદ કરેલા છે કે આપ સર્વ જગતના આત્મા છો અને આપના ભક્તોને આપ પ્રેમદાન કરો છો, આત્મદાન કરો છો.

“મે શ્રદ્ધાનું પદ અને ઇદ્રિયું પદ પણ ધૃષ્ટ માનેલ છે તો આ સસારના શિશુપાલ, દતવક, અને જરાસંધ વગેરે રાગભ્રો તો શા હિસાબમા ? આપનું પરાક્રમ તો મારું હૃદય કરતી વખતે આપે જતાવી આપેલ છે આપને મેળવવા માટે ધણા રાગભ્રોએ રાજ્ય છોડીને તપ કરેલ છે, બદલામા તેઓને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થઈ છે. મોટા મોટા સત આપના ચન્દ્રકમળની સુગંધના વખાણ કરે છે, તેનો આશ્રય લેવાથી લોક સસારના બંધાથી મુક્ત થાય છે, માટે જ્યાં સ્વાર્થ અને પુરુષાર્થ બન્ને મળે છે, તે સ્વરૂપને કઈ સ્ત્રી ન વરે ? ૬

* મુરોષ અને અમેરિકા વિગેરેની હાલ એવી દશા છે

સમજીને જ આપને વરી છૂ મારી ઇચ્છા તો એવી છે ? મિથ્યા સસાગ્ર ભ્રમનો નાશ કરવાનાળા અને પોતાના સ્વરૂપનું દાન કરનાર આપના ચન્દ્રોમા નિત્ય રહુ.

“ વળી માણસનું શરીર જીવતું જતા મુકદ્દા જેવું છે ઉપર ચાંમડી, દાઢી, મૂછ, વાગ અને નખથી ઢકાયેલ મેદ અને અદર માસ. હાડકા, લોહી, ક્રીડા, મદમૂન અને દ્વેષિત તથા વાયુવાયુ છે, એવા શરીરને જે સ્ત્રી પતિ તરીકે માની લજે છે, તે સ્ત્રી અત્યંત મૂર્ખ છે. તેને આપના ચરણાન્વિદના સુખની ખગડ નથી આપ મને સુદરી તરીકે જ્ઞેતા નથી પણ આત્મ કરે જુઓ છો કાગળ કે આપની દષ્ટિ સમ છે + ”

ભગવાન—“ મે તો તમને મરદરીમા એ વાત કહી હતી કે તમે બીજાને પતિ કરી લ્યો તમે જવાન આપ્યા તે સત્ય છે તમારો અનન્ય પ્રેમ હુ જાણું છું. માનમા નાખેલી ઇચ્છા મસાગની ઇચ્છાથી છોડાવે છે મે તમને સસાગ્ર યાદ આપ્યો તો એ તમે તેનો તિરસ્કાર કર્યો એ બહુ મારી વૃત્તિ છે એમ હુ માનું છુ. જેઓ સસાગ્રના સુખ માટે કે સસાગ્રની સગવડ માટે મારી બકિત કરે છે તે મારી માયાથી મોહિત થઈ ગયેલ છે હુ મોક્ષનું સુખ એટલે સર્વ સુખ આપવાવાળો છુ. મને મેગવીને જે સસાગ્ર તન્દ્ર જુઓ છે તે મદભાગી છે ત્રિપથ સુખ તો નગદમા પણ મળે છે અને સૂર્ય-કુકર જેવી ચોર્નિઓમા પણ મળે છે

“ તમાગ જેવી સ્ત્રી (અથવા જીવ) અમને મગવી મુરકેલ છે, કે જેણે સસાગ્રનું સુખ મળતું હતું જતા તે છોડીને ક્ષેત્ર માગ શુભ માલણી મને પસંદ કરેલ છે તમાગ ભાધને મે દુરૂપ કર્યો

+ સાધુ પુરુષોએ પણ સ્ત્રી નજર આવે ત્યારે તેને સુદરીરૂપે લેવી જોઈએ નહિ, પણ આત્મ રૂપે જ્ઞેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ ખરા સાધુમા ભગવાનના જેવી દષ્ટિ દોય છે

તો એ વાત કહેવાથી મને ખોટું લાગશે એમ માની મને તે વાત તમે કહી નહિ, એટલે સંસારની વાતો મારી સંન્નિધિમાં તમે બૂલી શકો છો.” (ધણા બકતો માળા ફેરવવા એસે છે, પણ મનમાં તે વખતે ધરની ચીજો કે વેપારની ચીજો કે ભાવ કે ન્યુસ પેપરની વાતો યાદ કરવા મંડી જાય છે. તેઓને ભગવાન સુવલ નથી.) તમે તો હું ન મળું તો શરીર છોડી દેવાનો પણ નિશ્ચય કર્યો હતો. એવી દ્રઢતાથી હું તરત પ્રાપ્ત થઈ શકું છું, તમારા આવા પ્રેમનો બદલો હું આપી શકું તેમ નથી. તમારો પ્રેમ તમને કળીશૂત થાય એવું હું તમને વરદાન આપું છું, એ તમે પસંદ કરેલા વરનું દાન છે એમ સમજી લેજો, એ મોટામાં મોટું દાન છે. હું જ્યારે દાન કરું છું ત્યારે નાનું દાન કરતો નથી. હું મને પોતાને આ દઈ છું. મારો આત્મા આપું છું.

(અપૂર્ણ)

तुरीयावस्था

लेखक : स्वा. श्री. निर्भयतीर्थ

घाचा मौनमयी, गति स्थितिमयी, निद्रामयी जागरो।
निद्रा बोधमयी, निशा दिनमयी, नक्तंमयो घासरः ॥
कर्म ब्रह्ममयं, जगत्सुखमयं, किंचिन्न किंचिन्मयम् ।
दुर्लभ्यं गुणवर्त्म लङ्घितवतो घाता कथं वर्णयाम् ॥

(બોધસાર)

ભાવાર્થ:- (તુર્યાવસ્થામાં) જેની વાણી મૌન રૂપે યદ્ય જાય છે, જેની ગતિ સ્થિતિરૂપે યદ્ય રહે છે, જેનું જગદણુ નિદ્રારૂપે થાય છે, જેની નિદ્રા બોધરૂપે ખતી જાય છે. જેને રાત્રિ પણ દિવસરૂપે થાય છે અને દિવસ પણ રાત્રીરૂપે યદ્ય જાય છે, જેનું કર્મ બ્રહ્મરૂપે હોય છે; જગતને સુખરૂપે જાણી લે છે અને જે “ કથા ”ને “ કથ્ય ” સમજતો નથી-આ પ્રમાણે મહા કષ્ટથી ઓળંગી શકાય એવા સંસાર રૂપે આ ગુણ-માર્ગને ઉત્તરધીને પાર પહોંચતા મુનિની મહત્તાને અમે શી રીતે વર્ણવી શકીએ ! !

ଭୂଗଳ

વેદાંતમાં, જ્ઞાનના સાધન તરીકે શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન બતાવ્યાં છે અને તે શ્રવણાદિ પણ સાધન-ચતુષ્ટયસંપન્ન થઈને કરવાનાં છે. અર્થાત્ સાધનચતુષ્ટયસંપન્ન થયા વિના વેદાંતમાં માત્ર વાર્તા-લાપનો જ સંભવ રહે છે. આ સાધનચતુષ્ટય તે વિવેક, વૈરાગ્ય, ઉપશમાદિ, સંપત્તિ અને મુમુક્ષુત્વ છે, અને વેદાંતના ગ્રંથોમાં તે સમગ્રવેલાં છે.

હવે, મુદ્ધિતની ઇચ્છા તો પ્રાણી માનને સ્વાભાવિક રીતે થાય છે, કેમકે દુઃખમાથી છૂટવાની ઇચ્છા કેને ન થાય ? છતાં દરેકથી છુટાવ નથી, તે શા માટે ? તેનું કારણ એમ છે કે-દુઃખમાં પણ દુઃખનું જાન થતું નથી, અને થાય છે તો તેમાથી મુક્ત થવા માટે કેડ જાધારે પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છા થતી નથી, અર્થાત્ વાસના કે મોહને લીધે વિષયોની આસક્તિમાંથી મનને મોકળું કરી શકાતું નથી. આવી સ્થિતિમા મનને ઇશ્વરના ભક્તિગુણમા જોડવું એ ઉત્તમ સાતિદાયક માર્ગ છે ઉપાસના પણ ભક્તિ-પ્રધાન હોય છે એ કહેવાની જરૂર નથી.

તથાપિ નિન્તિશય આનંદની પ્રાપ્તિ તો જ્ઞાન-માર્ગે જ થાય છે. ન જ્ઞાનનું ઋતે મુક્તિ ॥ એવી શ્રુતિ છે અને વેદાતનું ડિડિમ્ પણ એજ છે, કેમકે જ્ઞાન એ અજ્ઞાનનું વિરોધી છે-ધાતક છે. હવે અજ્ઞાનનું ધાતક જ્ઞાન કેવી રીતે થાય છે તે સારી રીતે સમજવા માટે આપણે અજ્ઞાન અને જ્ઞાન બંનેની જે સાત સાત અવસ્થાઓ મોગ-વાસિકમા કહી છે, તે પ્રથમ સમજી લેવી જોઈએ, કેમકે ઉપર્યુક્ત સ્થોકમા જ્ઞાનની સાતમી અવસ્થાનું વર્ણન છે. આ રાજમોગનો માર્ગ છે

અજ્ઞાનની સાત અવસ્થાઓ

(૧) બીજ જાગ્રત — એટલે વાવવાના ધાન્યોના બીજ આગમ્ય સધરી રાખે છે અને વરસાદ થયે ખેતરમા વાવે છે, એટલે તેમાયં થઈ કપાસાદિ થાય છે, અર્થાત્ બીજમાથી ફાલ જીમે છે, એવી જ રીતે માયાશયન બ્રહ્મા આ સકળ સંસાર બીજ રૂપે ગ્રહેલ હોય છે પણ હજી અપ્રકટ હોવાથી પ્રકટ થએલો ભાસતો નથી, બીજમાયં જેમ વૃક્ષ થાય છે, તેમ માયાશયલ બ્રહ્મા (ઇશ્વર) મા વિદ્યમાન રહેલ અજ્ઞાનરૂપ બીજમાથી સંસારનો જાગ્રત રૂપ ફાલ થાય છે - દ્વિતમઃ આસીત્-એ શ્રુતિ છે તેથી આ અવસ્થાને “ બીજ જાગ્રત કહે છે સંસારની આ પ્રથમાવસ્થાને શાસ્ત્રમા ક્યાક ગર્ભસ્થિતિ, મહામોહ

મૂલાજ્ઞાન ઈત્યાદિ નામ આપ્યા છે આ મૂલાજ્ઞાન જ્ઞાનનું વિરોધી છે, અને જ્ઞાન તેનું ધાતક છે, કેમકે જ્ઞાનરૂપ આત્માનો યોધ થતા અજ્ઞાન સાવ નષ્ટ થઈ જાય છે, મતલબ કે યોગવાસિષ્ઠમા કહ્યું છે તેમ, સૃષ્ટિની પૂર્વે માયા રાખલથી ચિદાભાસ (ચેતનના પ્રતિમિબ) વાળું રૂપ થાય થાય છે, જે નામ રહિત અને નિર્મળ છે, અને લવિષ્યમા થવાના પ્રાણુધાગણાદિ ક્રિયાની ઉપાધિ વડે ચિત્ત, જીવ આદિ નામ ધાગણુ કરે છે સવિત્તની આ નવીન અવસ્થાને બીજજગત કહે છે વેદાતમા સત્કાર્યવાદનો સ્વીકાર છે, અને અજ્ઞાનને ભાવ પદાર્થ માન્યો છે એ લક્ષ્યમા રાખવું

(૨) જગત -વાવવાને માટે સધરી ગણેલા બીજાને જેતગમા વાનીએ ત્યારે તેમાથી અકુર ફૂટવાને તૈયાર થાય છે, તેમ માયા રાખલ બ્રહ્મમા પણ જ્યારે એ જ પ્રમાણે જગતની અકુન્તા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેને “ જગત ” કહે છે, અર્થાત્, બિજરૂપ પરમાત્માથી નવા પ્રસવેલા જીવનો આ કાર્યકાળનો સંઘાત હુ છુ-આ ધન આદિ માગ છે એવો-જે પ્રત્યય થાય છે તે જગત નામની બીજી અવસ્થા છે પ્રથમ અવસ્થામા અકુરાવસ્થામા અતર્ભાવિત દ્વિદવાવસ્થા ફૂટેની હોતી નથી, આ બીજી અવસ્થામા તે ફૂટે છે પ્રથમ અવસ્થામા બીજ માત્ર ઉચ્છુન્ન અવસ્થામા હોય છે-ઉપસેવ કિવા ફૂલેલ અવસ્થામા હોય છે, બીજી અવસ્થામા અકુર ફૂટીને અહતા-મમતા રૂપ બે દળવાળું થાય છે, આવો પ્રત્યય (જ્ઞાન) પૂર્વે નહોતો, તેથી તેને “જગત” કહેવાય છે અર્થાત્, અહતા મમતાનો અનુભવ અહી પ્રથમ જ થાય છે તેથી અનુભવથી પડતા સંસ્કારના બળે જોડતી આ અવસ્થા નથી હોતી સાખ્યો જેને મહત્તત્વ (સમષ્ટિ બુદ્ધિ) કહે છે, ઉપનિષદોમા જેને “ મહાણુ ” કહ્યું છે, તત્તમાર્ગમા જેને પરાહતા (સમષ્ટિ અહકાર) કહ્યો છે અને પચકોશ વિવેકમા જેને આનંદમય કોશ કહ્યો છે, તે આ જ અવસ્થા આ જગત અવસ્થાના સાક્ષીને ઈશ્વર કહેવાય છે આ

અવસ્થામાં અહ કાગ સામાન્યરૂપ ધારીને રહે છે.

(૩) મહા જાગ્રત-આ અવસ્થામાં અંકુર ફૂટીને સ્પષ્ટ થઈ બહાર આવે છે, અને તેમાંથી ઘઉં ચણા આદિ ઘસે એવી સ્પષ્ટ ઓળખાણ (પ્રત્યક્ષિણ) થવા માંડે છે. સામાન્ય અહંકારમાંથી વિશેષ અહ કાગ ઉત્પન્ન થતાં “હું સુખી, હું દુઃખી, હું કાણો, હું બ્રાહ્મણ”-એવો વ્યવહાર થવા માંડે છે. આ વ્યવહારગોચ્ય અવસ્થાને “મહા જાગ્રત” કહે છે ઉપર કહ્યું કે ખીજી અવસ્થામાં અહંતા-મમતાનો પ્રથમ જ અનુભવ થાય છે. આ પૂર્વાનુભવના પડેલા સંસ્કારને લીધે અને અભ્યાસથી વૃદ્ધિ પામતાં “સ્થૂળ દેહ હું છું, ઘન્યાર, સ્ત્રી પુત્રાદિ મારા છે” એવો જે પ્રત્યય થાય છે, તે આ ત્રીજી અવસ્થા છે. સંસ્કારના બળે પ્રતીતિ થતી હોવાથી આ અવસ્થા પ્રત્યક્ષિણરૂપ છે. જાતિસ્મગ પુરુષને પોતાના પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન-“આ તે હું છું” એવો પ્રત્યય થાય છે તે, પોતાના જન્માત્મરમાં થએલા અનુભવના સંસ્કારથી ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા પૂર્વના સંસ્કારથી આ જન્મમાં જ “હું જાડો, હું પાતળો” ઇત્યદિ, અભ્યાસ થાય છે. આ ત્રણે અવસ્થાઓ સમિષ્ટ જીવની છે. વ્યધિ જીવની પણ એજ ત્રણે અવસ્થાઓ હોય છે, જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ. આ મહા-જાગ્રત અવસ્થા તે વ્યધિની જાગ્રત અવસ્થા રૂપ કહેવાય છે.

(૪) જાગ્રત સ્વપ્ન-જ્યારે જીવ અધિષ્ઠાન સહિત ભુદિમાં પડેલું ચેતનનું પ્રતિબિંબ જાગ્રત સમયે મનોરાજ્ય કરવા લાગે છે અથવા માનસ સંસ્કાર બનાવવા લાગે છે, ત્યારે તે જાગ્રત સ્વપ્ન કહેવાય છે. અર્થાત્ મનમાં જિહ્વા સર્વથા સંકલ્પિત તરંગોને જાણ્યે કે અજાણ્યે વસ જતી જીવ જ્યારે તે તે વિષયાકાગ બની તેમાં તન્મય થઈ જાય છે તે જાગ્રતનું મનોરાજ્ય કહેવાય છે જાગ્રત કાળનું સ્વપ્ન કહેવાય છે, કેમકે તે સમયે જાગ્રત-અવસ્થામાં જ સ્વપ્ન જેવો વ્યવહાર થાય છે મનોરાજ્ય એટલે પ્રમાદરૂપ સ્મૃતિથી વશકષણ, બધાય પ્રત્યયો, જેમકે,

અંદ્ર એક છતાં બે દેખાય, છીપમાં રૂપું દેખાય; મૃગજળ; ઇત્યાદિ બ્રાંતિઓ જગતમાં થાય છે; તે બધી બ્રાંતિઓ પણ આ અવસ્થાના ભેદ છે.

(૫) સ્વપ્ન :-સ્વપ્નાવસ્થા સર્વને પ્રસિદ્ધ છે. સ્વપ્નમાંથી જાગી ઉઠેલાને એવો પ્રત્યય થાય છે કે “આ તે મેં શું જોયું? સ્વપ્ન હશે કે સાચું?” જગતના પદાર્થો વધારે સમય ટકે છે, સ્વપ્નના પદાર્થો બહુ ટૂંકા સમય ટકે છે, તથાપિ સ્વાપ્ન પદાર્થો ભ્રમરૂપ હોય છે એમ સૌ સ્વીકારે છે. અર્થક્રિયાકારિત્વ તો સ્વપ્ન અને જાગૃત બંનેમાં હોય છે.

(૬) સ્વપ્નજાગૃત :-જો સ્વપ્ન લાંબો કાળ સ્થાયી રહે અને જાગૃતે આપણે જાગૃત હોઈએ એવું આપણને લાગે થાય તે સ્વપ્ન-જાગૃત; એટલે કે સ્વાપ્ન કાળે અનુભવેલા પર્વતાદિ પદાર્થો સંસ્કારોની પ્રવળતાને લીધે જાગૃત જેવા સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન ધર્મ પ્રત્યક્ષથી પ્રતીત થવા લાગે છે; તેથી આ અવસ્થાને સ્વપ્નજાગૃત કહે છે. જેમકે સ્વપ્નમાં કોઈ રાજા થાય અને પુત્રપરિવારાદિ થાય, અને લાંબું આયુષ્ય ભોગવે, ઇત્યાદિ. આપું સ્વપ્ન એના એ દેહમાં રહે છે, અથવા દેહ પડી જાય તો પણ રહે છે.

(૭) સુષુપ્તિ :-ઉપયુક્ત છએ અવસ્થાઓનો પરિયાગ થયે જીવની જડ સ્થિતિ રહે છે તે મૂઢાવસ્થાને સુષુપ્તિ કહે છે. પરંતુ કેવળ મૂઢાવસ્થા તે નથી હોતી; કેમકે પૂર્વજન્મમાં કરેલાં કર્મોના સંસ્કાર અંતઃકરણમાં અસાનનાં ખીજ રૂપે-વાસના રૂપે રહે છે, અને તેમાંથી ભાવિજન્મની ઉત્પત્તિ થાય છે. ઉપયુક્ત છ ભૂમિકાઓમાં કર્મફળ ભોગવવામાં આવે છે. સુષુપ્તિમાં સ્થૂળ સૂક્ષ્મ પ્રપંચનો લય થાય છે; જીવની ઉપાધિ તરીકે માત્ર કારણ રૂપ અસાન રહે છે-સૂક્ષ્મ સંસ્કાર જ રહે છે. આ સાતે ભૂમિકાઓ ત્યાજ્ય છે.

(૧) શુભેચ્છા :-“હું મૂઢ બનીને આમ કેમ બેસી રહ્યો છું? શાસ્ત્રથી અને સંજ્ઞાન પુરુષોના સત્સંગથી અવશ્ય હું આત્મતત્ત્વનું

યથાર્થ નિરીક્ષણ દરીય ” આવી ઇચ્છા થવી ને શુભેચ્છા કહેવાય ; પરંતુ આ ઇચ્છા વૈનગ્યપૂર્વક દેવી જોઈએ તમેત વૈદાનુષ્ઠ્યને દ્રાક્ષણા વિવિદિપન્તિ ચક્ષેત દાનેન તપમાડનાશવેનેતિ-એ શ્રુતિ છે. અર્થાત્ પુણ્ય કર્મના ફળભૂત પ્રત્યક્ તરવને નાણુવા ઉત્કટ ઇચ્છાએ શુભેચ્છા થાય તે આ પ્રથમ ભૂમિકા છે. અર્થાત્ સસાનમા કાઈ સાર નથી એનું જ્ઞાન તો થયું છે, અને તેમાથી કંઈ થવાની ઝગવઝગ ઇચ્છા પણ થઈ છે, પણ હજી છુટાતું નથી તે જ પ્રથમાવસ્થા છે.

(૨) વિચારણા - ૫મી વૈનગ્યના અભ્યાસપૂર્વક શાસ્ત્ર અને સમજના સબધ બાધીને તેમા સદાચારની પ્રવૃત્તિ થવી, તે આ બીજી ભૂમિકા છે મતલબ કે આ ભૂમિકામાં શાસ્ત્રનો શ્રદ્ધાપૂર્વક અભ્યાસ થાય ; બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુની વૈનગ્ય અને ભક્તિપૂર્વક સેવા થાય છે, ભિક્ષુ ભોજન, શૌચાદિ મતિધર્મમા પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને સસાનના દર પદાર્થો મિથ્યા છે એમ અભ્યાસથી દૃઢ સમજાવા લાગે છે

(૩) તનુમાનસા - ઉપર્યુક્ત બંને ભૂમિકાઓનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં આ તૃતીય ભૂમિકા એની મેળે આવી જાય છે, અર્થાત્ ઘ્રોતઘ્નો મતઘ્નો નિદિધ્યાસિતઘ્નઃ એ શ્રુતિમા કહ્યા પ્રમાણે શ્રવણમનના પરિપાક રૂપ નિદિધ્યાસનાભિક્ષા આ તૃતીય ભૂમિકા છે તનુમાનસા એટલે શબ્દાદિ વિષયોમાં અનાસક્તિ થતા થતા છેવટે સવિકલ્પક સમાધિરૂપ તનુતા પ્રાપ્ત થવી તે આ અવસ્થામા રાગદ્વેષાદિ વિગતો ખાતળા પડતા પડતાં મન અતે એકાગ્રતામાં લીન થવા લાગે છે.

આ ત્રણે ભૂમિકામા “ બેદ સત્ય છે ” એવી બુદ્ધિનો હલ્તુ નાશ થયો હોતો નથી, તેથી આ ત્રણે બ્રહ્મજ્ઞાનના માત્ર સાધન છે, અને તેથી જ્ઞાન ક્રાંતિમા તેમનો અતર્લાવ થતો નથી તેથી લગવાન વસિષ્ઠમુનિ તેમને “ જમત ” કહે છે. અને એથી ભૂમિકાને સ્વપ્ન કહે છે

(૪) સત્વાપત્તિ - ઉપર્યુક્ત ત્રણ ભૂમિકાના અભ્યાસથી ચિત્તમા

અનાત્મ પદાર્થોને વિષે અરુચિ થાય છે અને તેના બળે સન્માત્ર (સત્તા માત્ર) સ્વરૂપ બ્રહ્મમાં સ્થિતિ થાય છે. આ બ્રૂમિકામાં રહેને ગુણ અને તમો ગુણનો નાશ થાય છે, અને સત્વાપત્તિ એટલે સત્ત્વગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે; અને આ સત્વાપત્તિ થયે જ મુક્તિ મળી શકે છે. આ અવસ્થામાં સાધકે કોઈ વખત હસે છે, કોઈ વખત રડે છે, કોઈ વખતે તેને રોમાંચ થાય છે, અને કોઈ વખતે ગદગદિત કંઠવાળો થઈ જાય છે. અને પરમાત્માનો પોતાના ઉપર અનુગ્રહ થયો છે એમ માનીને આનંદમગ્ન રહે છે. મતલબ કે, આ અવસ્થામાં નિર્વિકલ્પ સમાધિ થતાં તેના આનંદનો અનુભવ થવા માંડે છે, સ્વપ્નાખ્યા આ ચોથી બ્રૂમિકા અપરોક્ષ જ્ઞાન રૂપ જ છે; તેથી સાધન ક્રાંતિમાં તેનો અંતર્ભાવ થતો નથી. આ બ્રૂમિકામાં ગએલાની સર્વત્ર સમદૃષ્ટિ થઈ જાય છે. એને બ્રહ્મવિત્ કહે છે.

(૫) અસંસકિત-હવે પછીની ત્રણ બ્રૂમિકાઓમાં જીવનમુક્તિના સુખનું તારતમ્ય હોય છે; તેમાં સાતમી બ્રૂમિકા વિદેહમુક્તિ જેવી હોય છે. અસંપ્રસાત સમાધિના અભ્યાસથી, ચિત્તની ઉપરતિમાં થતા તારતમ્યથી આ ત્રણ અવસ્થાઓ સિદ્ધ થાય છે; અર્થાત્ ચિત્તમાં ઓછા વધતા પ્રમાણમાં જે વિશ્રાંતિ થાય તે પ્રમાણમાં આ ત્રણે દશાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપર કહ્યું કે શુભેચ્છાદિ પ્રથમની ત્રણ અવસ્થાઓ જનમત કહેવાય છે, કેમકે જ્ઞાત્રુની દૃષ્ટિમાં હજી સુધી અગાનાવસ્થાની પેટું દરય, દર્શન અને દૃષ્ટા-એ ત્રિપુટીરૂપે આ સંસાર પ્રતીત થતો રહે છે, અર્થાત્ ભેદ બુદ્ધિ હજી રહેલી હોય છે. ચોથી અવસ્થાને સ્વપ્ન કહે છે. કેમકે આ અવસ્થામાં સંસાર સ્વપ્નતુલ્ય પ્રતીત થવા લાગે છે; સ્વપ્નથી જાગેલાને જે પ્રકારે સ્વપ્નના પદાર્થો મિથ્યા પ્રતીત થાય છે, તેમ આ જગત આ બ્રૂમિકામાં ૨૫૯ દેખાતું હોવા છતાં પણ સ્વાપ્ન પદાર્થોની પેટું જગત મિથ્યા છે એમ પ્રતીત થવા લાગે છે; તેથી આ ચોથી બ્રૂમિકા જ્ઞાનરૂપ છે. પરંતુ આ પાંચમી બ્રૂમિકા સુપુષ્તિ રૂપ છે. જેમ દેત પ્રપંચનો સંચર્ગ સુપુષ્તિમાં નથી રહેતો, તેમ આ

અવસ્થામાં સર્વથા અવિદ્યા તથા તેના કાર્યનો સંબંધ નથી, તેથી તેનું નામ અસંસકિત (અસંસર્ગ) છે. અર્થાત સમાધિના પરિપાકના બળથી જે અવસ્થામાં ચિત્તમાં પરમાનંદ અને નિત્ય અપરોક્ષ એવો બ્રહ્માત્મ ભાવના સાક્ષાત્કારરૂપ ચમત્કાર થાય છે, એટલે કે સત્ત્વરૂપ જ્ઞેયના અત ક્ષણમાં પરમ સૂક્ષ્મ બ્રહ્માનંદ પ્રદર્શ કરવાનું કૌશલ્ય આવે છે, તે આ પાચમી ભૂમિકા છે. આ ભૂમિકામાં સત્ત્વગુણ ખૂબ વધી ગયો હોય છે, અને વિષયભોગની અભિલાષા બિલકુલ છૂટી ગઈ હોય છે, કેમકે નિરતિશય આનંદનો અનુભવ થાય છે.

(૬) પદાર્થભાવની - સુપ્રતિ પણ જે પ્રકારની હોય છે-શિથિલ અને ગાઢ. ઉપર્યુકત પાચમી ભૂમિકામાં શિથિલ સુપ્રતિ હોય છે, આ છઠ્ઠીમાં ગાઢ સુપ્રતિ હોય છે. આ છઠ્ઠી અવસ્થામાં મુનિ એટલો બધો આત્મારામ થઈ જાય છે કે સુખદુઃખાદિ આશ્ચંચર અને ઘટાદિ બાહ્ય પદાર્થોની સાવ અપ્રતીતિ થઈ જાય છે. ઉપર્યુકત પાચમી ભૂમિકામાં સાધક જિજ્ઞાસુ એની મેળે સમાધિમાયી જગત થઈ જાનપાનાદિ આવશ્યક વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, પરંતુ ગાઢ સુપ્રતિ જેવી આ છઠ્ઠી ભૂમિકામાં અનાત્મ પદાર્થોનું એટલું બધું વિરમરણ થઈ જાય છે કે શ્રીમત્કો એને ખૂબ દેઢોળે તો પણ સમાધિમાયી તે જાગતો નથી, અને જાગે તો પણ અન્યની પ્રબળ પ્રેરણાથી જ પદાર્થોની ભાવના થાય છે અને તેથી કરીને તેના દેહનો નિભાવ થાય છે.

નરઘાઠનસરૂઢા સુપ્તાપય યથા નૃપાઃ ।

ચલન્તિ તદ્વત્સ્થાનન્દે સુપ્તપય ચલત્યસૌ ॥

(બોધસાર)

જેમ પાનખીમાં સૂતો સૂતો ગળ ચાલતો ફર્યા કરે છે, તેમ આ છઠ્ઠી ભૂમિકામાં આરૂઢ પુરુષ સ્વાનંદનો અનુભવ કરતો કરતો સસાગ્ના વિષયમાં સુપ્ત જેવો થઈને રહે છે, મતલબ કે એના શરીરરૂપી પાનખી એના અહંકારાદિ ચાકરો જ ચલાવતા રહે છે. આ ભૂમિકાને ઠાઈ

“મહાકૃષ્ણ” પણ કહે છે.

(૭) તુરીય અવસ્થા :-તુરીય એટલે ચોથી. સાતમી જતાં તુરીય કેમ કહી ? તેનો ખુલાસો આમ છે. પ્રથમની ત્રણ અવસ્થાઓ (શુભેચ્છા વિચારણા અને તનુમાનસા) ગંગૃત કહેવાય છે તેનું કારણ આગળ કહ્યું છે. ચોથી અવસ્થાને સ્વપ્ન કહ્યું છે; પાંચમી અને છઠ્ઠી અવસ્થાને નુપુપ્તિ કહી છે. આ ત્રણની ઉપર આ તુરીય ભૂમિકા તે અહીં સાતમી અવસ્થા છે. શુદ્ધ જ્ઞાનમય આનંદથી ભરેલી પાંચમી અવસ્થા હોય છે; પણ તે આનંદ હજી સાવ મુસ્પદ નથી હોતો—પણ અર્ધો સુતેલો—અર્ધ જાગત દશામાં જીવનમુક્ત તે અવસ્થામાં રહે છે; છઠ્ઠી ભૂમિકા તેનાથી પણ ઉત્કૃષ્ટ છે. પરંતુ આ સાતમી ભૂમિકામાં તો ભેદની સંપૂર્ણ અપ્રતીતિ થઈ જાય છે અને જાગતાદિ ત્રણ અવસ્થાથી મુક્ત થઈને જાગને યોગી આત્મરૂપે અખંડિત એક રસ જાણે છે, ત્યારે એ જાગવિદ્વરિષ્ઠ કહેવાય છે. આ સાતમી ભૂમિકામાં ગમેલ યોગીનું પોતાથી કે અન્યથી પછી ઉત્થાન થતું નથી; કેમકે તે ત્યારે સ્વરૂપસ્થિતિને જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ તુર્થાવસ્થા જીવનમુક્તની કહેવાય છે. તુર્થાતીત તો જાગ છે, અને એ વિદેહ મુક્તિનો વિષય છે; તેથી ભૂમિકા વિશે તેની ગણના નથી. આ અવસ્થા “મહાકૃષ્ણ” પણ કહેવાય છે, કેમકે નિરાવરણ આત્માની પ્રાપ્તિને વાસ્તે તે દ્વારબૂન થાય છે. દાર્ઢ્યેને યોગનિદ્રા પણ કહે છે; એને જ “શ્રેષ્ઠ સ્થિતિ” કહે છે. પુરાણાદિમાં આપણે વાંચીએ છીએ કે આપત્તિકાળે દેવતાઓ વિશ્વરૂપભગવાન પાસે સંરક્ષણ યાચવા ગયા ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાન યોગનિદ્રામાં હતા તે આ તુર્થાવસ્થા (ભુઓ લલિતા સદસ્ય નામ). તંત્રાલોકમાં જે અનુત્તરાવસ્થા કહી છે તે પણ આ; કેમકે જેનાથી ઉત્તર બીજી કોઈ અવસ્થા નથી; આ જ આત્માની સ્વાભાવિક અવસ્થા છે એમ વિદ્વાનોએ માન્યું છે; એ જ સ્વરૂપ સ્થિતિ છે. આ અવસ્થાનું લક્ષણ બાંધનાં જાગાદિને પણ મૌન જ રહેતું પડે છે, આરંભે જે સ્ત્રોત ટ ક્યો છે તેનો વિષય આ સાતમી ભૂમિકા છે.

શ્રી લઘુ વાસુદેવમનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

દ્વિતીય વર્ણક

આ દ્વિતીય વર્ણકમાં અનુબંધ ચતુષ્ટય કહેવાશે. (૧) વિષય, અનુબંધ ચતુષ્ટય; વિષય, પ્રયોજન સંબંધ, અધિકારી (૨) પ્રયોજન, (૩) સંબંધ અને (૪) અધિકારી એ ચાર અનુબંધ છે. આ વેદાન્તશાસ્ત્રમાં બધા વિષય છે; મોક્ષ ન એમાં પ્રયોજન છે; પ્રતિપાદ (જે વિષય પ્રતિપાદ કયો છે તે અને) પ્રતિપાદક (એ વિષયને પ્રતિપાદન કરનાર મંથ, ભાવ અથવા બોધ્યબોધક ભાવ એ સંબંધ છે. અને ચાર સાધન જેણે સંપાદન કર્યા હોય તે [બ્યક્તિ] અધિકારી છે. બૃહસ્પતિ સવન (૫મ) માં બ્રાહ્મણ અને ગજસૂય યજ્ઞમાં જેમ દ્વિત્રિય [અધિકારી છે] તેમ વેદાન્ત શાસ્ત્રમાં સાધનચતુષ્ટયસંપન્ન અધિકારી મનાય છે.

(૧) નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક, (૨) આ લોક અને અધિકારી અને પગલોક્ના વિષય, [કર્મ] ફલ, અને ભોગમાં સાધન ચતુષ્ટય. વિગત, (૩) શમ વગેરે છ ગુણ અને (૪) મુમુક્ષુત્વ એ સાધન ચતુષ્ટય છે.

બ્રહ્મજ સત્ય છે, અને જગત્ અનિત્ય છે, એવું શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને વિવેક. પુરાણોના શ્રવણદ્વારા સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન, નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક કહેવાય છે.

આ લોકમાં પુણ્યવંદનાદિ અને પરલોકમાં અપ્સરાવનિતાદિ વિષ-
યોના ભોગ, એ બન્ને અનિત્ય છે; તેથી
વિરાગ.

શ્વાનની ઉલટી, મૂત્ર કે વિષ્ટાની પેડે એ
વિષયો પ્રતિની વૈરભુદ્ધિને લોકપરલોકના ફલભોગનો વિરાગ કહે-
વામાં આવે છે.

શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, સમાધાન અને શ્રદ્ધા, એ સમાદિપદ્ક
છે. (૧) શમ એટલે (શાસ્ત્ર) શ્રવણાદિ
સમાદિપદ્ક.

સિવાય અન્ય વિષયોમાંથી મનને નિવૃત્ત
કરીને આત્મવિષયક શ્રવણ વગેરેમાં સ્થિર કરવું, (૨) દમ એટલે
સાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયોનો નિગ્રહ; (૩) ઉપરતિ એટલે [કર્મ] સં-
ન્યાસ, નિષ્ક્રમ કર્મનું અનુષ્ઠાન, અથવા [પ્રાપ્ત્યિક] વ્યવહારનો
લોપ; (૪) તિતિક્ષા એટલે પ્રારબ્ધને લીધે આવી પડેલા શીત અથવા
ઉષ્ણ ભોગોને સહન કરવાની શક્તિ; (૫) સમાધાન એટલે શ્રવણ વગેરે
અનુકૂળ વિષયમાં મનની એકાગ્રતા; (૬) શ્રદ્ધા એટલે શુરુ અને
વૈદાન્તનાં વાક્યોમાં વિશ્વાસ; આ શમ વગેરે છ ગુણો થયા.

આગ લાગેલા ઘરમાંથી બળતો પુરુષ જેમ સ્ત્રી પુત્રાદિકનો ત્યાગ
કરીને, પોતાની બળતરાની શાંતિને માટે
સુમુક્ષા.

બહાર નીકળી પડીને, ગરમીની ઉપશાંતિ
કરવા ઈચ્છે છે, તેમ સર્વ એવળાઓ (વાસનાઓ) નો ત્યાગ કરનાર
સાંસારિક તાપમાંથી શાંતિ મેળવવા માટે બ્રહ્મમાં તાદાત્મ્ય (એકતા) ભાવ
રૂપી મોક્ષપ્રાપ્તિની તીવ્ર ઈચ્છા કરે તે સુમુક્ષા.

સંસારમાં બળાઓને નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુઓનો વિવેક હોવા
ચતાં પણ તેમનામાં વૈરાગ્ય દેખાતો નથી,
આજે સાધનની આવશ્યકતા,
તેથી લોકપરલોકના ફલભોગમાં વિરાગ અવ-
શ્ય હોવો જોઈએ એમ કહેલું છે. એ બન્ને

(વિવેક અને વિગગ) હોવા છતાં પણ કેટલાએક મહાન ઋષિઓમાં કો-
સતાપ વગેરે નેવામાં આવે છે, તેથી સમાધિપદક હોવા નોંધએ એ
કહ્યું છે, અને એ ત્રણે સાધન હોવા છતાં પણ કેટલાએક ભક્તિ દ્વા
ઈશ્વરની ઉપાસના કરનારાઓમાં જ્ઞાનનો અધિકાર દેખાતો નથી, તે-
મુમુક્ષા હોતી નોંધએ એમ નિયમ રાખ્યો છે.

આવા સાધનમયન અધિકારીએ હાથમાં ઉપહાર (પત્ર, પુષ્પ
ફલાદિ યથાશક્તિ સત્કારમયક ભેગ) અને
ગુરુશરણવિધાન સમિધા લઈને સદ્ગુરુની સમક્ષ જવું નોંધએ,
અને ત્યાં શ્રદ્ધા અને વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરીને
એની આવશ્યકતા “હે સ્વામી ! હે ભગવન ! હે ગુરુ !”

એવા સંબોધનપૂર્વક “જીવ કોણ ? ઈશ્વર કોણ ? જગત શું છે ? એ
ત્રણે ક'થી ઉત્પન્ન થયા ? ક'યા જશે ?” એવા પ્રશ્ન કરવા નોંધએ.
એ વિષયમાં મુક્ત ઉપનિષદ (૧-૨-૧૨) ની શ્રુતિ કહે છે કે —
“(કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા) લોકોને [નાશવત છે એમ] જાણીને બ્રહ્મણે
વેગમ્ય મુક્ત થવું કર્મવડે નિત્ય (અકૃત) બ્રહ્મ [પ્રાપ્ત થાય] નહિ
તે બ્રહ્મના જ્ઞાન માટે તેણે (અધિકારીએ) હાથમાં સમિધા લઈને શ્રોત્રિય
અને બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુ પામે જવું નોંધએ ” વળી ભગવદ્ગીતા (અ ૪
૩૪) નું પણ વચન છે કે — “તત્ત્વદર્શી જ્ઞાનીઓ તને જ્ઞાનને ઉપદેશ
કરશે, પ્રણામ, વારંવાર પ્રશ્ન, અને સેવા કરીને તું એ [બ્રહ્મ] જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કર ”

આવી રીતે શિષ્ય પ્રાર્થના કરે છે એટલે શ્રી સદ્ગુરુ દ્વાપૂર્વક

(૬) પરીક્ષ્યલોકાન્ કર્મચિંતાન્ મદ્ભાષો નિર્વેદમાયાન્નાસ્ત્યકૃત
કૃતન । તદ્વિજ્ઞાનાર્થં સ ગુહ્યમેવાનિગચ્છેન્ સમિત્પાણિ ધોત્રિય વ્રદ્ધાનિષ્ઠમ ॥

(મુ ૩ ૧-૨-૧૨)

(૭) તદ્વિદિ પ્રણિપાતેન પરિશ્ર્જેન સેવયા । ઉપદેક્ષ્યન્તિ તે જ્ઞાન જ્ઞાનિ-
નસ્તત્ત્વદર્શિન । (મ ગી ૪-૩૪)

સત્ત્વ, રજસ્, અને તમોગુણ વડે, જીવ, ઈશ્વર અને જગતના આ-
વિર્ભાવના પ્રકારનું રહસ્ય સમજાવીને, હાથમાં પ્રત્યક્ષ જણાતા આમ-
ળાની પેઠે, આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન ઉપદેશે છે : અનેક જન્મનાં પુણ્યકર્મના
સંચયના ઉદય વડે ઈશ્વરનો અનુગ્રહ થાય, ત્યારે આવા (શ્રવણના)
અધિકારીને સાધન ચતુષ્ટય પ્રાપ્ત થાય છે એમ સમજવું જોઈએ.

એ તત્ત્વજ્ઞાનનું દાન કરનાર ગુરુને સાક્ષાત્ ઈશ્વર જ માનવા જોઈએ.
ગુરુમાં ઈશ્વરજીવિ
આવી રીતે જે અધિકારી શ્રી ગુરુમુખથી
જીવાત્મા અને પરમાત્માનો અભેદ વિચા-
રીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તે જ મુક્તિ પામે
છે એવું સિદ્ધ છે.

તૃતીય વર્ણક

શિષ્ય:—આ પ્રપંચમાં કેટલા પ્રકાર છે ?

ગુરુ:—એમાં આત્મા અને અનાત્મા એમ
પ્રપંચના પ્રકાર; આ-
ત્મા અને અનાત્મા
જે પ્રકાર છે. પ્રપંચથી અતીત (પર)
આત્મામાં આ પ્રપંચ કેવી રીતે ઉત્પન્ન
થયો છે એમ શંકા કરવાની નથી.

શિષ્ય:—કેમ, શા માટે ?

ગુરુ:—આ પ્રપંચ ચેતન તથા અચેતન એમ બે ભેદવાળો છે અને
આત્મા ચેતનરૂપ છે તેથી આત્મા વિના પ્રપંચનો સંભવ જ નથી,
એટલા માટે આત્માનો પણ પ્રપંચમાં અંતર્ભાવ દેહેવો જોઈએ.

શિષ્ય:—ત્યારે એ ચેતન શું તેમજ અચેતન શું ?

ચેતન અને અચેતન
વિચાર

ગુરુ - સમસ્ત જ ગમ પદાર્થ ચેતન અને
સર્વ સ્થાવર પદાર્થ અચેતન છે
શિષ્ય - એ ચેતન તથા અચેતનના

પ્રત્યેના અનેક પ્રકાર છે છતા પ્રપચના બે જ પ્રકાર કેમ દર્શા ?

ગુરુ સાબળ અનાત્મા છે તો એક જ, પણ કાર્યરૂપે તે અને
થાય છે તેમ આત્મા પણ એક જ છે અને તે પણ અનાત્મ કાર્યોની
ઉપાધિઓ વડે અનેક જીવો અને અનેક ઇશ્વરો રૂપે દેખાય છે

શિષ્ય - ઇશ્વર તો એક જ છે, છતા જીવોની પેઠે એતુ અનેકપણ
કેવી રીતે સંભવે છે ?

અને જીવની
તા

ગુરુ - પવિત્ર તીર્થોમા, ગામોમા અને
ઘરોના (પૂજાતી) શિવ, વિષ્ણુ વગેરે મૂર્તિ

ઓના ભેદોને લીધે એતુ અનેકપણ કહ્યું છે

શિષ્ય - એ મૂર્તિકો અને શિલારૂપેતુ અને એની મૂર્તિઓનું
કેવી રીતે ઇશ્વરપણ્ય માની શકાય ?

મૂર્તિઓમા ઇશ્વર
ભાવના

ગુરુ - અનેક (ધર્માત્માઓ) અત્યંત દ્રવ્યતુ
અર્થ કરીને એ મૂર્તિઓતુ અભિપ્રેક્ષ અને

નૈવેદ્ય વગેરેથી પૂજન કર્મ કરે છે, તેથી એમા ઇશ્વરપણ્ય માન્યું છે.
જે લોકોતો શાસ્ત્રમા નિશ્વાસ નથી, એવા મેચ્છાદિ લોકોતુ મૂર્તિ-
પૂજનસ મધે ઉદાહરણ ન લેતા, હમેશા અધ્ધાનનતુ જ દષ્ટાત મહત્ત્વ
કરતુ જોતએ સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવા જેવા મનમૂલાદિથી ભરપૂર આ
દેહમા આત્મશુદ્ધિ કરનારા જીવાત્માઓને અત્યંત શુદ્ધ મૂર્તિઓમા
ઇશ્વરશુદ્ધિ કરવામા શુ દોષ આવે છે ?

શિષ્ય - આવી રીતે એક જ અનાત્માની એના કાર્યપદ્ધત્વે અનેકતા
અને એક જ આત્માની અનેક અનાત્મકાર્યોની ઉપાધિ વડે
અનેકતામા કાઈ દષ્ટાન્ત છે અર્થ ?

ગુરુ—જેવી રીતે એક જ પૃથ્વી (તત્ત્વ) અનેક કાર્યોએ પરિણામ
 આત્મા તથા અના- પામીને પર્વત, વૃક્ષ, ઇલાખ, ભીત, કાશ્યપ,
 ત્માની અનેકતા ધર, ઓરડો, ઘડો, ગાડિયુ વગેરે ભેદ ધારણ
 કરે છે, તેવી જ રીતે અનાત્મા રૂપી મૂલ્ય પ્રકૃતિ
 (અવચ્છેદવાદ.) એક જ હોવા છતાં પણ, કાર્યશરીર રૂપે
 પરિણામ પામીને અનેક બને છે. વળી જેમ એક જ આકાશ પૃથ્વીના
 કાર્યોની ઉપાધિઓમાં પ્રવિષ્ટ થયેલું હોય, ત્યારે જેવી રીતે “આ
 ઘટાકાશ છે, આ મઠાકાશ છે” એમ અનેકરૂપે દેખાય છે, તેવી જ રીતે
 આત્મા સ્વયં એક જ હોવા છતાં પણ, અનેક શરીરોની ઉપાધિઓમાં
 પ્રવિષ્ટ થયો હોય તેમ દેવ, મનુષ્ય, નમ, કૃષ્ણ, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય,
 શૂદ્ર, પશુ, પક્ષી, કિમ્બિ, કીટ, એમ અનેક પ્રકારે દેખાય છે આ
 અવચ્છેદવાદના પદ્ધતિ દૃષ્ટાન્ત છે

પ્રતિનિમિત્તના પદ્ધતિ વર્ણન માલગ. જેવી રીતે એક જ જલ
 (તત્ત્વ) સમુદ્ર, નદી, તળાવ, કૂવો, ઘડા
 (પ્રતિનિમિત્તવાદ) વગેરેમાં પડીને અનેક (નામવાળા) પ્રકારનું
 બને છે, તેવી જ રીતે એક જ અનાત્મા
 અનેક પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે ઉપગત એ સમુદ્ર વગેરેના
 જલમાં એક જ સૂર્ય પ્રતિનિમિત્ત હોવા છતાં જેમ અનેક રૂપે
 (પ્રતિનિમિત્ત) જણાય છે, તેમ એક જ આત્મા ન્યા ન્યા
 અતઃકણ છે એવા સર્વ શરીરોમાં પ્રતિનિમિત્ત રહીને અનેક બને
 છે આવી રીત આ બંને પદ્ધતિ દૃષ્ટાન્તો સમજવાના છે

જેવી રીતે શીતલતા, તરુલતા વગેરે જલના ધર્મો તે જલમાં
 પડેલા પ્રતિનિમિત્તમાં જણાય છે, પણ નિમિત્ત-
 જલમાં અને પર- જૂન મૂર્તિ રચના કરતા નથી, તેવી જ રીતે
 માત્માનો અભેદ કાર્ત્વ્ય, ભોક્તૃત્વ વગેરે વિશેષ, જે
 અતઃકણના ધર્મો છે, તે અતઃકણનિષ્ઠ ચિન્માત્મામાં રોય તેમ

સ્વપ્ન

લેખક :-શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર એમ. એ. બી. ટી.

સામાન્ય માનવી પોતાના જીવનમાં આવતાં સ્વપ્નોને નજીવે અથવા અર્થરહિત ગણી તેમની ઉપેક્ષા કરે છે. ‘સ્વપ્નાં તે વળી સાચાં હોતાં હશે ?’ એ લોકોદ્ધૃત પાછળ પણ સ્વપ્ન મોટે ભાગે અસત્ય અને અર્થરહિત હોય છે એવી માન્યતા હાજર રહેલી છે.

પણ પ્રાચીન સમયમાં લોકો જીવનની સપાટીના ચૈતન્ય ઉપર જીવન ધારણ કરતા ન હતા. તેઓ હરહમેશ ચૈતન્યતા જોડાણમાં દૂબકી મારવા ઉત્સુક રહેતા. સ્વપ્નનો અનુભવ પણ ચેતનાનો અમુક પ્રકારનો વિશિષ્ટ અનુભવ છે, અને તેમ હોવાથી તે અર્થયુક્ત અને સકારણ હોવો જોઈએ એવી સાચી માન્યતા તેઓ ધરાવતા. ઉપનિષદમાં એવા એક વર્ગનો ઉલ્લેખ છે કે જેઓ ‘સ્વાપ્નિક’ અથવા ‘સ્વપ્નવિદ્’ તરીકે ઓળખાતા. સામાન્ય લોકોને પોતાના સ્વપ્નનો મર્મ ન સમજાય, ત્યારે તેઓ આવા સ્વાપ્નિકો-સ્વપ્નના રહસ્યનો અર્થ ઉકેલવામાં કુશળ, યોગવિદ્ બ્રાહ્મણો પાસે દોડી જતા, પોતાના મનનું સ્વપ્નવિષયમાં સમાધાન મેળવતા, અને પોતાના અવિષ્કૃત આચરણની ઈમારત તે સ્વપ્નવેતાઓની સલાહ ઉપર રચતા. પાતંજલ યોગ-શાસ્ત્રમાં પણ સ્વપ્ન દ્વારા યતી મંત્રસિદ્ધિનો ઉલ્લેખ છે. કેટલાક શ્રદ્ધાળુ, ભાવિક ભકતજનોને સ્વપ્નમાં દેવદેવી દર્શન આપે છે, મંત્રની દીક્ષા આપે છે, જ્યોતિષનું અથવા ગુરુનું દર્શન યાચ છે અને પોતાની આધ્યાત્મિક મુશ્કેલી દૂર થઈ, તેઓ આંતરિક ઉન્નતિને

ઉપર પગથિયે ચઢી શકે છે. તેવી અનેક કથાઓ દરેક દેશમાં પ્રચલિત છે.

પુરાણોમાં અનેક વ્યક્તિઓને શુભ-અશુભ બનાવો બનવાની ચેતવણી સ્વપ્નદ્વારા મળી હતી એવો ઉલ્લેખ છે. અભિમન્યુ સાત-કોઠાના યુદ્ધમાં ઉનચો ત્યાર પહેલાં તેની પત્ની ઉત્તરાને પોતાની વિધવા દશા સૂચવતાં અપશુકનિયાગ માફાં સ્વપ્ન આવેલાં એવો મહાભારતમાં ઉલ્લેખ છે. જૈન લોકોના પયગંબર ભગવાન મહાવીર સ્વામીના જન્મ પહેલાં તેમની માતા ત્રિશુળાદેવીને સ્નેહ હાથીનું, કમળનું, ચન્દ્રનું એમ અનેક શુભ જ્યોતિર્ભય વસ્તુઓનું સ્વપ્ન આવેલું એ જૈનશાસ્ત્રોમાં કથન છે.

આધુનિક માનસશાસ્ત્ર પણ સ્વપ્નની ઘટનાને મહત્ત્વની સમજે છે, અને કાળજીપૂર્વક તેનાં કારણોનું પૃથક્કરણ કરી, તેને સાંગોપાંગ સમજવાનો પ્રયત્ન આદરે છે—જે કે તેની શોધખોળ હજી આધ્યાત્મિક સ્વપ્નની ભૂમિકા સુધી પહોંચી શકી નથી. તે મોટે ભાગે શારીરિક અને માનસિક સ્વપ્નેને તથા તેમનાં કારણોને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

શારીરિક અથવા સ્થૂલ કારણો પર આધાર રાખતાં સ્વપ્નો—બંધકોશને કારણે અથવા અપચાને કારણે કેટલીક વાર તદ્દન સ્થૂલ સ્વપ્નો આવે છે. પથારી પાસે દીવો જાંખો બળતો રાખ્યો હોય, અને તેની જ્યોત ઓગિંતી મોટી થઈ જાય, તો સૂનારને આગ લાગ્યાનું સ્વપ્ન આવે એ સંભવિત છે. પોતે ઓઢેલી રબર ગળાની આસપાસ બીંસાઈ જાય, તો સૂનારને એવું સ્વપ્ન આવે કે તેને કોઈ ગળે દુપો દઈ રહ્યું છે, અથવા તો તેને ફાંસીને માંચડે ચઢવાની કે ચઢાવવાની તૈયારી ચાલી રહી છે. પોતે સૂત્ર રહ્યો હોય તેની બાજુમાં અથવા નજીકમાં કાઈ અવાજ થાય, તો સૂનારને એવું સ્વપ્ન આવે કે જાણે ભયંકર ઉલ્કાપાત થઈ રહ્યો છે, અથવા ગાજવીજના કડાકા સાથે મૂશળધાર વરસાદ વરસી રહ્યો છે, અથવા ધરતીકંપ થઈ રહ્યો છે !

ખૂબ યાદી જવાને લઈને પણ માણસનું શરીર લોથે છે, અને તેની નિદ્રામાં તેને અમુક પ્રકારનાં સ્વપ્નો આવે છે.

માનસિક સ્વપ્નો:—આપણા રોજના વ્યવહારમાં આપણે અનેક ઇચ્છાઓ અને ડામનાઓ ટંગીએ છીએ. પણ સમાજનિન્દાની બીકથી અથવા તે કામ્યપદાર્થ અપ્રાપ્ય હોવાને લીધે, અથવા તેમાં કોઈ બળવાન અવરોધ જોઈ શકેલો હોવાને કારણે, આપણે તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી. આવા પ્રસંગોમાં તે તે ડામનાના ઉદ્ગમની અનુભૂતિ, અને તેની અપ્રાપ્તિથી થતી અતૃપ્તિ આપણી ચેતનાની સપાટી ઉપરથી નીચેના સ્તરમાં ડૂબકી મારી, અવચેતનાના કોંડાણમાં ભરાઈ રહે છે, અને રાત્રે બહાગનો કોઈ પણ પ્રકારનો ભય કે અવરોધ ન હોય ત્યારે, તે ડામના, પોતાની તૃપ્તિ કરી અસંતોષ ટાળવા માટે, સ્વપ્નની રચના કરે છે. જેનો ઉપભોગ કરવાનો વસતવસો આપણા મનને રહી ગયો છે તેનો સૂક્ષ્મ આંતર ઉપભોગ, સ્વપ્ન દ્વારા, આપણું મન કરે છે અને વિવિધાણુ પ્રકારનો સંતોષ મેળવે છે. જાતીય સ્વપ્નો, ધનની પ્રાપ્તિનાં સ્વપ્નો, દિગ્દિગંતમાં પોતાની યશપતાકા ફગાવ્યાનાં સ્વપ્નો, આ રીતે જોતાં, અતૃપ્ત રહી ગયેલી વિષયવાસના, ધનલિપ્સા તથા યશલિપ્સાનાં પરિણામ છે.

ઉપર જણાવેલાં માનસિક સ્વપ્નો અને શારીરિક સ્વપ્નો ધણીવાર તો એકે કાણના ધણાનાના અંશસમય સુધી ચાલે છે, જ્યારે તે સંતાર માણસને ધણા લાંબા સમય સુધી ચાલતી ક્રિયા હોય તેવી બ્રમણા ઉપજાવે છે. ધણા માણસોને તો પોતાને સ્વપ્નો આવે છે કે નહિ તેની ખબર જ રહેતી નથી. ઊંઘમાંથી ઉઠે છે કે તરત જ તે સ્વપ્નો પણ તેની જાગૃત ચેતનામાંથી લુપ્ત થઈ જાય છે, જો કે સ્વપ્નની અનુભૂતિ પણ, જાગૃતની અનુભૂતિ માફક, ચિત્ત પર અમુક જાતના સંસ્કારો તો અવશ્ય મૂકતી જાય છે. કેટલાકે માણસોનું માનસિક ધકતર જ એવા પ્રકારનું હોય છે કે તેમને પોતાને આવેલાં બધાં જ સ્વપ્ન, બધી ઝીણવટ ભરેલી માહિતી સાથે, જાગૃત અવસ્થામાં

સાબર છે, અને બીજે દિવસે તે સ્વપ્નના પ્રભાવને લઈને કા તો તે આખો દિવસ આનંદમાં કે ખેદમાં વ્યતીત કરે છે તેવા સરકારગ્રાહી ચિત્ત ઉપર સ્વપ્નો પોતાની ગાઢ છાપ અને અસર મૂકતા જાય છે ખાસ કરીને, હૃદયપ્રધાન, ઊર્મિલ અથવા લાગણીપ્રધાન માણુમોના વિષયમાં આવું બને જ છે.

જેમ જાગૃતની ભાષા હોય કે તેમ સ્વપ્નની પણ અમુક પ્રમાણની સરખામણ (Symbol-language) હોય છે જે તે સંજ્ઞાઓ-પ્રતીકોને ઊઠેલવાની સમજ ન હોય તો, જાગૃતના માણુમોના સ્વપ્નોનો અર્થ ઉઠેલવો અશક્ય થઈ પડે છે આ સંજ્ઞાઓના નિર્માણમાં તે તે માણુસનો જન્મ પરિસ્થિતિ દૂળ, ભણતર, ધાર્મિક પથ, માન્યતાઓ, પૂર્વગ્રંથો વગેરે વિવિધ અને નિપુણ સામગ્રી ભાગ લઈને છે. એક ખ્રિસ્તીને જે તેજોમય આકાર સ્વપ્નમાં ઈશુ ખ્રિસ્ત જેવો લાગે, તે જ તેજોમય આકાર એ વૈષ્ણવને શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રની વિવસતી પ્રભાવે સમ જાય એ બનવા બેગ છે અડચણ અવરોધ કે મુરકેની કોઈ માણુસની બાબતમાં વચ્ચે નડતા હુ ગરકે દેખા દે, બ્યારે બીજા માણુસની બાબતમાં આડી વહેતી નદીરે દેખ દે, જેના તરફથી નાસ કે ભય ઉપ જતો હોય તેવો પુરુષ સ્વપ્નમાં કોઈને માટે વાલ કે સિંહ બની જાય, ત્યારે મોંને માટે તે ગદાસ કે 'હાઉ' બની જાય ધનની રેનમહેલ અથવા અનર્ગળ સપ્તિની પ્રાપ્તિ કોઈ માણુસને સ્વપ્નમાં સુદર સ્ત્રી રૂપે સૂચવાય બ્યારે બીજા માણુસને ભૂમિમાં દાગેલા મણિકો રૂપે અથવા ભડાગરૂપે દેખા દે વિશ્વામઘાત કરનાર મિત્ર એક માણુસને સ્વપ્નમાં ફણિયર સાપ તરીકે દર્શન આપે, બ્યારે બીજા માણુસને તે શિયાળ તરીકે સૂચન કરે આવી રીતે વિવિધ પ્રકારના માનસિક ઘડતરવાળા મનુષ્યોને સ્વપ્નોની સંજ્ઞા વિવિધરૂપે અર્થસૂચક બને.

આટલી હદીકત પછી એટલું તો વાચકને સમજાય હશે કે સ્વપ્નો સામાન્ય માણુમાં ધારે છે તેવા નિર્ચય કે નકામાં નથી

હોતા. સમગ્ર ચેતના એક અને અખંડિત છે. એટલે ચેતનાની ગમે તે પર કોઈ અનુભૂતિ થતી હોય, પણ તેનું પરિણામ સમગ્ર ચેતના પર અસર ઉત્પન્ન કરે છે, અને સંસ્કાર અર્પે છે. એટલે સાધકને માટે તો સ્વપ્ને પણ તેની સાધનાનો એક અગત્યના અભ્યાસનો વિષય બની જાય છે. સ્વપ્ન ઉપરથી તેની આંતર ચેતના કેટલી ઉન્નત કે વિકસિત થઈ છે, તે કયી ભૂમિકા પર રમમાણ ગૃહે છે, તેના નિમ્નપ્રાણમાં કયા પ્રકારની અશુદ્ધિ રહી ગઈ છે કે જેને તેણે સત્ય અભીપ્સાના અને તપના અભિર્મા ઝોગાણી શુદ્ધ કરે તો પોતાની જાગૃત ચેતનાનું અવલોકન કરી તેના પર પ્રભુત્વ સ્થાપન કરે, તેવી જ રીતે તેણે સ્વપ્નની ચેતનાનું તથા સુષુપ્તિની ચેતનાનું પણ અવલોકન કરી, તેમના બંનેના ઉપર પોતાનો કાબૂ પ્રાપ્ત કરવાનો ગૃહો અને આ બાબતમાં અત્યારના માનસશાસ્ત્રીઓનો એક અભિપ્રાય લક્ષમાં લેવા જેવો છે કે માણસની ચેતના બગ્ગના પહાડ જેવી (Iceberg) જેવી છે. બગ્ગનો પહાડ સ્પષ્ટપ્રમા જોઈએ પાણીની સપાટી પર તરે છે તેનાથી નવ ગણો પાણીની સપાટીની નીચે ગૃહેલો છે. તે જ રીતે જાગૃત ચેતના કરતાં અવચેતના (Subconscious) નવગણી અસાત રહે છે; અને માણસ જાગૃતો હોતો નથી, પણ મોટે ભાગે તેના આચારની તથા વર્તનની તે જ નિયમ મુક બને છે. તો આવા પ્રકારનું પ્રજાગ કાર્ય કરતી અવચેતના, સાધક કેમ ઉવેળી શકે ? તેને પ્રકાશના જ્યોતિમાં લાવી, ઇચ્છાશક્તિ દ્વારા તેનાં કાર્યો તથા પ્રતિકાર્યો કાબૂમાં લાવી, સમગ્ર, તેની બીજી જ ભગવાન પ્રાપ્તે ગતિ કરતી ચેતનાના પ્રવાહમાં ભેળવી દેવી, અંતરમાં આધ્યાત્મિક સમન્વય સાધવો, વિરોધી તરવોનો અભિલેખ કરી અંતરમાં એકવાક્યતા-એકસરતા સિદ્ધ કરવી તે પણ સાધકનો એક હેતુ છે અને હોવો જોઈએ.

ઉપનિષદનો ઉપદેશ

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક:—શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય

અંતઃકરણમાં પ્રતિક્ષણે જે વિશેષ જ્ઞાનવૃત્તિઓનો ઉદય અને અસ્ત થયા કરે છે તે વિકારી છે; તેના અંતરાલ્પરતી નિર્વિકાર દૃષ્ટા રૂપે પ્રતીત થતું આ સાક્ષીચેતન, એ આપણા “હું”નું યથાર્થ સ્વરૂપ છે, આ “હું” જે એક પ્રાણીદેહમાં રહી રહે છે, તે જ ભૂતમાત્રમાં સદા-સર્વદા, એકરૂપે સ્થૂર્યા કરે છે. દૂધમાં જેમ ઘી, તેમ ભૂતમાત્રમાં આ ચૈતન્ય વ્યાપી રહ્યું છે. આ વિશુદ્ધ એકરસ ચેતનમાં, હું, તમે, આ અધુનું નામરૂપાત્મક જગત્ આતમેાત છે. આ ચૈતન્યતત્ત્વ એક છે; એ એક જ તત્ત્વથી આપણે સૌ આત્મત્રાન છીએ; જેમ એક જ વાયુથી આપણે પ્રાણુવાન છીએ તેમ. આ ચૈતન્યમાં ભેદ નથી, ભેદ ભાસે છે, તે તેને આર્વિભાવ પમાડનારી ઉપાધિઓ, તથા તેના ધર્મેાને લીધે ભાસે છે. ભુદ્ધિ, પ્રાણ, મન, ઇન્દ્રિયોની વિકારી ક્રિયાઓમાં અને ધર્મેામાં આત્મીયતા કે અહંબોધ એ જ આપણો પરિચિન્ન જીવનભાવ. એ જ જતપાન કરનાર કર્મફળનો ભોક્તા; અનીશભાવથી મોહ પામેલો શોકાકુલ અભિમાની “હું” અને તે ફળ ખાવાની ગડમયથથી દૂર અવિકૃત. દૃષ્ટા સાક્ષીચેતન, એ તેનો નિત્ય સંનિહિત અવિયુક્ત સખા. આ વિષય સ્વસંવેદ છે. વાણીનો વિષય નથી, કોઈપણ ભાષાથી સમગ્રવી શકાય તેમ નથી. જુદી જુદી પ્રક્રિયાઓથી સમગ્રવવા ઉપનિષદો પ્રયાસ કરે છે, પરંતુ નેતિ નેતિ કહી વિરમે છે.

જે આત્મપરીક્ષક છે, હૃદયમાં નિત્ય ચાલી ગહેવી વૃત્તિઓની ઘટ-
માન ધ્યાનપૂર્વક જુએ તપાસે છે અને પૃથક્કરણ કરે છે, તે જાણી
શકશે કે મનુષ્યહૃદયમાં આ બે તરવો, કૃતબોધી તત્ત્વ અને એ કૃત
બોગનો નિર્વિકાર સાક્ષી દૃષ્ટાતરુ, નેવા-અનુભવવામાં આવે છે.
ઉપનિષદો જણાવે છે કે આ બંને ચિદ્રૂપ છે અને એક જ છે આ
વિદ્યાનાત્મા અત કણરૂપ ઉપાધિયુક્ત છે. બીજો પરમાત્મા ઉપાધિ
ગહિત છે ભેદ ઉપાધિજન્ય છે, વાસ્તવિક એ બે રૂપે ભાસતા તર
અભિન્ન જ છે જેમ એક જ અગ્નિ લાક્ષ્ણ આદિ દાજ્જ વસ્તુઓન
ભેદને લીધે ભિન્ન ભિન્ન આકાર અને રૂપ વાળા ભાસે છે, તેમ સર્વ
જુતોનો અન્તગત્મા એક જ છે પણ દેહાદિ ઉપાધિના ભેદોને લીં
જુદે જુદે નામે અને જુદે જુદે રૂપે ભામે છે. વાસ્તવિક રીતે છદ્
ચૈતન્ય “હુ” એ પરમાત્મચૈતન્યથી ભિન્ન એવો સ્વતંત્ર પદાર્થ ન
જે પદાર્થનું જે સ્વરૂપ હોય, જે ધર્મ હોય, તે સ્વરૂપ અને તે
ધર્મનો કોઈપણ અવસ્થા બદલાવાથી કદી એ લોપ થતો નથી થોડો
દોડતો હોય, બેડો હોય, સૂતો હોય, કે ઊભો હોય તો તે એક જ
થોડો છે. કાષ્ઠ દોડતો થોડો અને બેડો થોડો જુદા નથી. સર્પ કુડાજી-
વાળી પકથો હોય કે ચાનતો હોય, તેથી કાષ્ઠ સર્પમાં ભેદ પડતો નથી
અવસ્થાઓ બદલાવાથી કાઈ થોડો કે સર્પ બદલાઈ જતા નથી
આવી જ રીતે પરમાત્મચૈતન્ય સ સારની અવસ્થાઓ બદલાતા પણ
જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ કે કોઈપણ અવસ્થામાં, તે તે મદલાતી અવ
સ્થાના ધર્મોથી અલિપ્ત, અસંગ, નિર્વિકાર દૃષ્ટા રૂપે જ હોય છે
આ સર્વાતીત જના સર્વાન્તર્યામી સર્વવ્યાપી પરમાત્મચૈતન્ય, એ જ,
આપણા “હુ”નું યથાર્થ સ્વરૂપ છે. આ આન્તઃજ્ઞેયોતિનું અન્વેષણ
કરના, તેની જિજ્ઞાસા નાખવા અને એ સ્વયં પ્રકાશ પરમજ્ઞેયોતિ સ્વરૂપ
થરતો મોઘ ઉપનિષદો આપે છે અને જણાવે છે કે જાણવા યોગ્ય
એ પુરૂષને જાણો, કે જેથી મૃત્યુ તમને પરિવ્યથા કરે નહિ એનાથી

પર બીજું જાણવા યોગ્ય છે નહિ એ શિવરૂપને જાણવાથી જ
 શાન્તિ સુખ મળે છે. આ જન્મમા જ તેની ઓળખાણ કરી લેવામા
 આવે તો જીવન સફળ છે, નહિતર મહાન અનર્થપર પરામા આવવું
 પડે છે. અમૃતત્વ-મોક્ષ પામવાનો એ આત્મજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ
 માર્ગ કે સાધન નથી. સમગ્ર વિશ્વથી પૂર્ણ પૃથ્વી મળે, કે બીજા બાહ્ય
 ગમે તેવા ઉચા મુખસાધનો મળે, તો પણ તેથી અમૃતત્વ મળવાની
 આશા નથી જ. પ્રતિદેહે સ્ફૂટતું “હૃ”-આત્મચૈતન્ય એ સમષ્ટિ-
 ચેતન પરમાત્મા જ છે, બ્રહ્મ છે આ દશ્યમાન વિશ્વ બ્રહ્મ છે એ જ
 સર્વાન્તર સર્વ સાક્ષી તારો આત્મા છે એ આત્મા જ અજગ, અમ-,
 નિબ્રપચ, અદ્વૈત, અભય છે. આ આત્મા જ આનન્દસ્વરૂપ છે તે
 આનન્દરસને પ્રાપ્ત કરીને જ ભૂતમાત્ર આનન્દી થાય છે એ આત્મા
 ની જ પ્રિયરૂપે ઉપાસના કરવી સર્વત્ર આત્મદર્શન પામી સર્વોત્તમપ્રેમ
 અનુભવવો, કે જેથી શાશ્વત્તાપનો આત્મતિક ઉચ્છેદ થાય આ
 સર્વાન્તરગત આત્મા સિવાય અન્યત્ર પ્રીતિ જોડવાથી એ પ્રિય માનેલી
 વસ્તુ શોક અને દુઃખનું કારણ થાય છે પ્રિય માનનારને એ વસ્તુ
 રડાવે છે આ શોક, મોહ, જશ, મૃત્યુથી પાઠ સર્વાન્તર્યામી આત્માનું
 દર્શન, અવણ, મનન કરવાથી સર્વનું વિજ્ઞાન થાય છે નામ રૂપ આકાર-
 દષ્ટિ બદલી અર્વા સર્વમા આત્મદષ્ટિ થયે બ્રહ્માત્મેક્ય કે જે ઉપ
 નિષદોનો મુખ્ય પ્રતિપાદ વિષય છે તેનો અનુભવ થાય છે ઉપનિષદોનો
 આ મહાનમા મહાન સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપદેશ છે હવે ચેતન આવિર્ભાવ
 તિરોભાવ શા માટે અન કેવી રીતે પામે દેશકાળવસ્તુથી મર્યાદિત
 શી રીતે બને, જડ ઉપાધિઓનો યોગ તેને શી રીતે ધરી શકે, એકરસ
 વિશુદ્ધ અને અપ્રગિત છતાં અને, અ પ અને પન્નિમિત શી રીતે
 બને, વગેરે અનેક તર્કો અને શક્યો છે ઉપનિષદો તો કહે છે કે સર્વે
 અશયોનો ઉચ્છેદ તો એ પરમાત્માના દર્શન થવાથી જ થાય છે એ
 પ્રકાશમય ભૂમિમામા આવ્યા પહેલા, પ્રકાશ ખમી શમવાની શક્તિ

અને આમથી પ્રાપ્ત કર્યા પહેલા, અધ્યાત્મમાં ઉભેલા અને અધ્યા-
 ત્મથી પેનાયતી દષ્ટિવાળા આપણે, એ જાદુ અધ્યાત્મવાળી ભૂમિમાં
 ઉપર ન્હી, એ તમસથી પણ જે પ્રભાસ છે, તે સ્વભાવી તરો ઉદયવા કે
 મશામાં ન્દેવુ એ યુક્તિયુક્ત પણ તથી. પ્રભાસ ખમવાની સમિતિ
 વિજ્ઞાના ધ્રુવને પ્રભાસ મંજળી દેખના કે તદ્દં સી રીતે થઈ શકે ?
 અવિદ્યા અને અજ્ઞાનથી પણ જે રસ્તુ છે, તે વસ્તુને પામવા ઉપનિષ-
 દોએ મતાવેનો આધનદમ ઉત્તમ પ્રદારે સિદ્ધ કરી મોખ અધિભાગી
 નવતુ વ્તેષ્ઠએ, શ્રદ્ધા, ભક્તિ, આત્મ, શમ, દમ આદિ સાધનોથી સંપન્ન
 થઈ, શ્રોત્રિય અને ક્ષત્રિય આચાર્યને જાણે જઈ, ઉપનિષદવિદ્યાનું
 અનુશીલન કરવાયો જ ખર્ચ ગ્રહણનું જાનવાય છે, અને શ્રદ્ધા, તદ્દં,
 સમય સર્વે દૂર થાય છે, ઉપનિષદો કહે છે કે ભાઈઓ નિર્મા જાઓ,
 શ્રેષ્ઠ શુદ્ધિએ મેળવી આત્મભોધ પામો, આત્માને જ યોગ્યો, આખ
 લીધાડી, વિચાર કરો, આ દેખવામાં આવતુ જગત્ત નામરૂપ આકાર
 સિવાય બીજુ કાઈ નથી, આ નામ રૂપ આકારને પોતાની સ્વતંત્ર
 સત્તા નથી તેમાં નિત્ય નિરતર દેન્દાર થયા જ કરે છે તે ઉપર છે,
 વધે છે, વિહાર પામે છે અને પન્નિભામશીલ નામરૂપમાં એક અપરિ-
 વર્તિત સત્તા રહી છે, કે જે સત્તા સ્વતંત્ર સિદ્ધ અને સ્વતંત્ર છે અને
 વિવિધાર છે, અને એ સત્તા ઉપર જ નામરૂપ આકારની સત્તા નિર્ભર
 કરી રહી છે. આ સત્તા તે ક્ષત્રિસત્તા આ ક્ષત્રિસત્તા તે જ કારણ છે એ
 સત્તા તરો કાગે પોતાના રૂપમાં વ્યભિચાર પામતી નથી માટે તે સત્ય
 છે નામરૂપ અશ અસ્થિર અને પરિવર્તનશીલ છે, માટે તે અસત્ય છે
 પણ જેના તે નામ રૂપ છે, તે મિથ્યા નથી વિચાર, પરિવર્તન, રૂપાન્તર,
 એ બધો વાપુનો વિલાસ છે મુખ્ય કાળ્ય મત્તા સત્ય છે ધડા તાવડી,
 હાંડુ, ઠાંડી-એ નામ અને એ રૂપમાં જે કાળ્ય સત્તારૂપ માગી
 અનુસ્થાપ છે, તે સત્ય છે નામરૂપ આકાર કર્યા કરે છે, પણ માગી તો
 માગી રૂપે જ રહે છે મોનાના જુદાજુદા નામના અને જુદાજુદા રૂપના

અનેક અલકારો થાય છે, પણ તેમા મીનાની સત્તા તો સ્વત મિલ્ક, સ્વત નપણે અનુસ્યૂત હોય છે આપણી દષ્ટિ અને વૃત્તિ આ નામરૂપ આકારમા જ લાગી ગઈ છે. આપણી પ્રવૃત્તિ પણ તેથી જ થાય છે, પણ એ નામરૂપ આમરૂપ એતપ્રીત ગહેરી કાન્યુ સત્તા ઉપર આપણી દષ્ટિ-વૃત્તિ જતી જ નથી અને તેથી પ્રવૃત્તિ થતી જ નથી અને તેથી જ આપણે શોક, દુઃખ, ભય આદિ અનર્થમા પડીએ છીએ આ અનર્થ જાળમાથી બચવા માટે આપણી પ્રીતિ, આપણી વૃત્તિ, દષ્ટિ, પ્રવૃત્તિ સર્વને એ પરમ સત્ત્વસ્વરૂપ કાન્યુસત્તા તન્દ્ર વાળવી જોઈએ સર્વજ્ઞ સર્વદા નિગૂઢ ગહેલી એ નિર્વિકાર કાન્યુસત્તા તે હરાતત્ત્વ વિભુનું સર્વમા સર્વન સર્વદા દર્શન કરુ. ગદાગ્ના નામ, રૂપ, રંગ, આકાર, આસ્વા ઉપગ્રથી પ્રીતિ, વૃત્તિ, આમકિત, મોહ અને સર્વનો ત્યાગ કરવો, મનુષ્યની ઇન્દ્રિયો સ્વાભાવિક રીતે જ નામરૂપમા જ અટવાઈ ગઈ છે ઇન્દ્રિયોનો વેગ બહિર્મુખ પોતપોતાના વિષયો ભણી જ વધ્યા કરે છે ઉપનિષદો જણાવે છે કે ઇન્દ્રિયોના આ બહિર્મુખ વેગને ખાળી સર્વજ્ઞ નહેલ આ નિર્વિકાર આત્મ સત્તા પન્માત્મતત્ત્વ ભણી વાગો, સર્વજ્ઞ એ તત્ત્વને જ જુઓ, સમને, અનુભવો, તદ્રૂપ બની ગહો સુપુષ્પિ અવસ્થામા બ્યારે મન, બુદ્ધિ, અહ કાઠ આદિના વ્યાપારો પોતાના કાન્યુમા વિલીન થઈ નહેવ હોય છે, ત્યારે જે સુખ અને આનન્દ અનુભવાય છે, તે નિત્ય અનુભવમા આવતી દશા અસાનખીજ સહિતની હોય છે બીજનો વિનાશ થતા અખડ આનન્દ અનુભવાય છે આ આનન્દ અક્ષય અને પરમ આનન્દ છે એજ પરમ સપત્ત પરમ ગતિ, પરમ લોક છે દુનિયાદરીના વિષયો માણુવાથી જે આનન્દનો અનુભવ થાય છે, તે આનન્દ નિર્બેળ અને વિગૂઢ નથી, વળી ક્ષણિક છે એ પરમ આનન્દસાગરનું એક બિન્દુ માત્ર છે, અને તે પણ સર્વદાસર્વદા એક રૂપે નથી ગહેતો આજે એક વગુનો ભોગ પ્રિય અને સુખરૂ સામતો હોય, તેજ રસ્તું કાન્યુવશાત આગળ ઉપર અપ્રિય અને દુઃખરૂ સામે છે,

એ આપણા અનુભવની વાત છે. આવા પ્રકારના પરિવર્તનશીલ પરત્ર સુખભોગમાળા આ લોકનું પરીક્ષણ કરી, બુદ્ધિમાન મનુષ્યે નિર્વેદ પામવું એમ ઉપનિષદો જણાવે છે લીલાં લાકડાંને જેમ અગ્નિ બાળી શકતો નથી, તેમ સસાગના સુખભોગમા આમકત ચિત્તને આત્મજ્ઞાનની વાત સમજાતી નથી વૈગવ્ય વડે જેનું ચિત્ત વિષકવ યથુ હોય અને જેને સસારના બંધન, મર્યાદા પાશ વગેરેનું કષ્ટ સમજાયુ હોય અને તેનાથી મુક્ત થવાની ખરી ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા જાગી હોય, તેને જ જ્ઞાનાગ્નિ સ્પર્શી શકે છે ઉપનિષદો જ્ઞાનપ્રાપ્તિમા પ્રતિબંધ કરનારી ત્રણ વાસનાઓ-ઇંછાઓ છે એમ જણાવે છે (૧) પુત્રેપણા જેમા સ્ત્રી સબંધી વાસનાનો અતર્ભાવ થાય છે (૨) વિત્તેપણા અને (૩) લોકેપણા સસારને લગતી સર્વે ઇચ્છાઓનો સમાસ આ ત્રણમા ઘર્ષ જાય છે આ ત્રણ ઇંછા હૃદયમા હોય, ત્યાં સુધી યથાવત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જ નથી લોકમા કીર્તિ અને ધરની મોટાઈની વાસનામા મનુષ્યો બદ્ધ તણાય છે, અને બુદ્ધિમાન ગણાતો વર્ગ તો આ લોકેપણામા રૂસાયનો હોય છે. દેહનિર્વાહ અને કુટુંબનિર્વાહ માટે ન્યાય અને નીતિને માર્ગે પૈસો મેળવવાની અભિલાષા રાખવામાં, કે દેહસહજાવી કુદરતી પુત્રેપણા, સ્ત્રી પુત્રાદિની કામના રાખવામા મનુષ્ય એટલો દોષપાત્ર નથી કે જેટલો દોષપાત્ર લોકેપણા રાખવામા તે અને છે, કેમકે આ લોકવાસના કુદરતી નથી પણ મનોમયી, કૃત્રિમ અને જીવોએ પોતે જીવી કરેલી છે, અને આવી લોકવાસનામા તણાઈ મનુષ્ય અનેક અસતકાર્યો પણ કરે છે ઉપનિષદોનો આગ્રહ જો કે ત્રણે ઇંછાઓને છૂટવાનો છે, તો પણ લોકેપણા છૂટવામા વિશેષ આગ્રહ બતાવવામા આવે છે ઇંછાઓને પરવશ થવું, એ દીનતા કૃપણતાની દશા છે બ્રહ્મબોધનું સ્પષ્ટ લક્ષણ સર્વે પ્રકારની વાસનાથી વિરહિત થવામા છે, અને ચિત્તની અચિત્ત અવસ્થા, મનનું અમનસ્કપણ, નિર્વાસન-નિ સંકલ્પ સ્થિતિ, એમા જ્ઞાનનિષ્ઠાની પરાકાષ્ટા સમજાવે છે

ઉપનિષદોનો ઉપદેશ સર્વવ્યાપક છે. અધ્યાત્મભૂમિકામાં આપણાં ભારતવર્ષે પૃથ્વી ઉપર અપૂર્વ પ્રકાશ પાડ્યો છે, અને શાન્તિસુખ ભોગવવાની સમૃદ્ધિ આપી છે. આ ઉપનિષદ સંબંધી માહિતી અને તેના ઉપદેશનો પરિચય આપણા સમાજમાં પ્રચાર પામે, અને લોકરૂચિ આ પવિત્ર અને સર્વોત્કૃષ્ટ સાહિત્ય તરફ વળે, ઉપનિષદના વિચારોનો અભ્યાસ થાય અને તેના લાભ સમજાય તથા પમાય, તે માટે યથામતિ અદ્ય પ્રયાસ આદર્યો છે.

ઉપનિષદાંજલિ

લેખક:-શ્રી. ઉપેન્દ્રરાય નાનાલાલ વોરા

સગ્લ અલૌકિક ભાવમય ! નિરુપમ કલા-કલાપ,
અમિત-તત્ત્વ વેદાંતમય ! ઉપનિષદ-આલાપ;
પ્રકૃતિ-પટ પર પ્રાણુ મય ! અંતર્જગ રમણીય,
ધન્ય-દર્શના મુનિ-ગિરા, સહિત-ભાવ મનનીય.
શોપન મૈત્રેય મૂલરાષિ જે, તત્ત્વવિદો પાશ્ચાત્ય,
ઉપનિષદ સંગીત રવર, ઝળુટકાવ્યા ઉર-તાર !
ભારત-સરસિજ વેદ-મધુ, વિશ્વ લસિન-આસ્વાદ,
જય ! જય ! ધન્ય ઉઝોરીએ, જીવન અહો ! કૃતાર્ય.
ધન્ય ! ભારત વર્ષ હો, ઉપનિષદ્સરિ-તીર,
પાદ-પખાળિ જળ-વિમળ, ઝંકાર સંગીત.
જ્યાં લગી અવની-ભાગતી, જ્યાં લગી સત્ય-પ્રકાશ,
ત્યાં લગી ઉપનિષદપૂવર ! તપો અમર-અલિલાપ.

ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય મુદ્ધિના સત્યોનુ વિવેચન કરે છે

મનુષ્ય સમાજમાંથી ધર્મ જેવી હો તો પછી શું ગહે ? બીજું કંઈ જ નહિ, પણ રાત્રી પશુઓ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય સુખો એ કંઈ મનુષ્યનું અતિમ લક્ષ્ય નથી, જ્ઞાન એ જ સમગ્ર જીવનનો ઉદ્દેશ છે

સમગ્ર માનવ જાતિનું હેતુનું લક્ષ્ય બિંદુ, બધા ધર્મોની અંતિમ અવધિ એક જ છે—અને તે ઇશ્વર સાથે પુનર્મિલન, અથવા બીજી રીતે કહીએ તો, જે પરમતત્ત્વ દરેક મનુષ્યનો સત્ય સ્વભાવ છે, તેની સાથે એકતા

ધર્મ શું ખરેખાર કંઈ સ પાલન કરી શકે એમ છે ? જરૂર મનુષ્યને તો અમર જીવન મેળવી આપે છે. મનુષ્ય પોતે જે બન્યો છે તે ધર્મના પ્રતાપે છે, અને આ માનવ-પશુમાંથી તે તેને ઇશ્વર બનાવશે, ધર્મ જ એ કરી શકે એમ છે બધા ધર્મમતો, બધા સપ્રાપ્તોને આર્થ એક સરખો જ છે—મુક્તિની પ્રાપ્તિ, દુ ખની નિવૃત્તિ

હુ ભાગ્યવૃત્તિ કહું છું, કે હિંદુસમાજની સ્થિતિ સુધારવા માટે ધર્મનો વિનાશ જરૂરી નથી, સમાજની આવી અધોગતિ ધર્મને લક્ષને નથી, પરંતુ સમાજમાં જેવી રીતે ધર્મનો વ્યવહાર થવો જોઈએ તેવી રીતે થયેલ નથી, એ જ તેનું કારણ છે.

જેઓએ પોતાના બધન તોડી નાખ્યા છે, જેઓએ અનંત અસી મનો સ્પર્શ કર્યો છે, જેઓનું સમગ્ર અંત કરણ બ્રહ્મને સમર્પિત થઈ ગયું છે, જેઓને વિત્ત, યશ કે સત્તાને માટે જરા પણ એપણું નથી, એવા ગાઝ ખાર નરકેસરી જે દરેક દેશમાં પાકે, તો તેઓ આખી પૃથ્વીને હચમચાવી મૂકે

માટે આદર્શ માત્ર થોડા શબ્દોમાં રજૂ કરી શકાય અને તે આ પ્રમાણે મનુષ્યજાતિને તેમનો દૈવી સ્વભાવ સમર્જવવો અને જીવનના દરેક સ્વનવનનમાં તે દર્શાવવાનું શીખવવું

જેઓ પોતાની જાતને ઇશ્વરને સમર્પિત કરી દે છે, તે કહેવાતા

બધા કાર્યકરો કરતા વિશ્વને માટે વિશેષ કાર્ય કરે છે.

ધૃતિ છે, તથા અહીં જ અને અત્યારે જ તેના દર્શન કરી શકીએ અને તેનો અનુભવ કરી શકીએ એમ જાણવું એ આપણી હાથની જરૂરિયાત છે

“ જો ધૃતિ દયાળુ ન હોય તો આખો સમુદ્ર પણ સુકાઈ જાય, માત્ર જ ગલ્લમા એક તલુખતુ પણ ન ગહે કુખેગ્ની હવેલીમા પણ રોગ-લીનો કટકો મળે નહિ જો તેની ઇચ્છા થાય તો ગ્લુમા પણ નદીઓ દોડવા લાગે, અને લિખારીને પણ અચ્છી તરેહથી ખાવાનું મળે ”- શુ આ માન શબ્દો જ છે કે સત્ય હકીકત ?

આ જીવન દ્રુક છે, દુનિયાના બધા ખોટા લપકા ક્ષણિક છે, જેઓ પગથે જીવે છે, તેઓ એકલા જ ખરૂં જીવન જીવે છે, બાકીના મૂવા વાંકે જીવે છે

આ પયગંમરો કઈ સાધારણ મનુષ્યોથી જુદી માતના ન હતા, તેઓ માત્ર તમારા જેવા માનવી જ હતા તેઓ મહાત્મ્ય ચોખીઓ હતા એ ખરૂં તેઓએ અતીન્દ્રિય જ્ઞાન મેળવ્યું હતું, જે હું અને તમે પણ મેળવી શકીએ તેમ છે. એક માણસ એ સ્થિતિએ પહોંચી શક્યો એ હકીકત જ સાબિત કરે છે, કે દરેક મનુષ્ય એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે દરેક માણસને માટે એ સંભવિત છે, એટલું જ નહિ, પગલું છેવટે તો દરેક માણસે એ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી જ પડશે, અને તે સ્થિતિનું નામ ધર્મ છે.

અલિપ્ત રહેવું, સ્વાધીન વ્યક્તિઓ તરીકે કામ કરવું, બધા કર્મકળ ધૃતિરતે અર્પણ કરી દેવા એ જ ખરૂં કર્તવ્ય છે બધા કર્તવ્યકર્મો પ્રભુના છે

કામ પણ કામ વ્યાવહારિક નથી, બધા કામો પ્રભુનું આરાધન, અર્ચન પૂજન જ છે

જેમ જેમ મારી ઉમ્મર વધતી જાય છે, તેમ તેમ હું નાની નાની

આગતોમાં મહત્તા જોતો જઈ છું. ઊંચી પદ્ધતિમાં તો સૌ કાઈ મોટાઈ દાખવી શકે છે. રંગમંડપના દેદીપ્યમાન પ્રકાશમાં તો બીકણ પણ મોટો વીર બની જાય છે. દુનિયા આખી જોઈ રહી છે । દર પળે, દર કલાકે, કશા પણ ઘોંઘાટ વિના, પોતાનું કર્તવ્ય એકધારે આગવનાર અકિંચિત્ જાંતુ પણ ખરેખર મહાન છે, એમ મને વધારે ને વધારે લાગતું જાય છે.

આપણને બીજું બધું જોઈએ છે. માત્ર ઈશ્વર જ જોઈતો નથી, કાગળ કે આપણી સામાન્ય ઈચ્છાઓ તો બાહ્ય જગતમાંથી જ પૂરી પડે છે. ત્યાં સુધી આપણી જરૂરિયાતો ઇન્દ્રિયશાલ, ભૌતિક જગતની મર્યાદામાં જ સમાઈ જાય છે, ત્યાં સુધી આપણને ઈશ્વરની આવશ્યકતા જણાતી નથી; ત્યારે જીવનમાં સખત આઘાતો આવે છે, અને અહીંના બધા પદાર્થોમાંથી નિરાશા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે જ વધારે ઉચ્ચ વસ્તુને માટે તકસાટ જાગે છે, ત્યારે જ આપણે ઈશ્વરને શોધીએ છીએ. વ્યક્તિને દુઝાવી દે એવી પરિસ્થિતિમાં તેનો વિકાસ-તેની ખીલવણી-એ જ જીવન છે.

કાઈ પણ જાતની બીક જોઈએ નહિ, બીજા નહિ પણ માગણી-સર્વશ્રેયની માગણી. માતાજીનો સાચો ઉપાસકો તો વજ્ર જેવા અડતલ અને સાવજ જેવા શરવીરો હોય છે. સમસ્ત વિશ્વ તેમના પગ પાસે ભાંગીને બૂકકો થઈ જાય તો પણ તેઓ જરા જોટલા યે ગભરાતા નથી ! માતાજીને તમારું કહેવું સાંભળવું જ પડે એવું કરે; કાલાવાલા હોડી દો । યાદ રાખો માતાજી સર્વશક્તિમાન છે, ધારે તો વેળામાંથી પણ વીરપુરો સર્જે ।

દરેક આત્મામાં ઈશ્વર છુપાયેલો છે. બાહ્ય પ્રકૃતિને કાજૂમાં લાવીને તે દ્વારા એ દેવી સ્વભાવનો આવિર્ભાવ કરવો એ આપણું ધ્યેય છે; કર્મ-લક્ષિત, યોગ કે જ્ઞાન-એ બધાની એક સામટી કે અલગ અલગ મદદથી આવો આવિર્ભાવ સાધો, અને મુક્ત બનો. આમાં જ બધો

ધર્મ આવી જાય છે; ધર્મમતો, બાહ્ય વિધિઓ, પુસ્તકો કે મંદિરો એ બધું તો બેઠું જ ગોણું છે.

દરેક આત્મા એક-એક તારો છે, અને દરેક તારો એ અપાર અનન્ત શ્યામવર્ણમાં, શાશ્વત આકાશમાં, અવ્યય પરમાત્મામાં જડેલો છે. સમસ્તનું તેમ જ દરેકનું, ખરું વ્યક્તિત્વ, ખરું મૂળ, ખરી વાસ્તવિકતા તેમાં જ રહેલી છે. આપણી દષ્ટિમર્યાદામાંથી પેલી પાઠ આત્મા ગયેલા આવા કેટલાક તારાઓની શોધમાં ધર્મની શરૂઆત થઈ, અને એ બધાં ઈશ્વરમાં સમાયેલાં છે, તથા આપણે પણ એ જ જગ્યાએ છીએ એવી ભાળમાં તેની સમાપ્તિ થઈ.

જેનું અંતઃકરણ બ્રહ્મભાવના વડે શાંત થયેલું હોય છે, તેને જગત શાંત લાગે છે અર્થાત જગતની અશાંતિથી એનું ચિત્ત અશાંત થતું નથી; પરંતુ જેનું ચિત્ત તૃષ્ણાથી તપેલું છે, તેને સંસાર અગ્નિના જેવો દાહક લાગે છે. એટલે કે અંતરમાં શાંતિ ન હોય તો જગતમાં શાંતિ હોવા છતાં પણ એના અંતઃકરણમાં ચિન્તાની ચિતા બળ્યા કરે છે.

(શ્રી યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ)

કરશે, ત્યારે તેનું શરીર તીવ્ર લાગણીઓવાળું થયા સિવાય ગ્રહેશે નહિ એવી ઉરકેરાયેલી અને તીવ્રતાવાળી સ્થિતિમાં જાનતંતુઓ ઠંધ પશુ અવાજ અથવા આચંકો સહન કરી શકતાં નથી, અને તેથી બેચેન અને અસ્વસ્થ બની જાય છે. તેમ જ કોઈપણ પ્રકારના આવેગ કે આઘાતથી તેની લાગણીઓ અતિ તીવ્રપણે ઉરકેગઈ જાય છે સાધક-દશામાં ત્યારે આવા સાધનો વડે પોતાના સ્વભાવ, મન અને લાગણીઓ વગેરેની આત્મિક પુનર્ધર્ટનાનું કાર્ય હાય પર લેવામાં આવે છે, ત્યારે સાધકને આ પરિસ્થિતિ વચ્ચેથી પસાર થવાનું અનિવાર્ય છે. તેથી સાધકે તો ખાલી સ્થિતિમાં પૂરતો અંકુશ ગળી સમતોલપણ જાળવી રાખવાને બનતું કરવું જોઈએ.

વળી શાત મનમાં ધૈર્ય અથવા હિમતનો પણ સમાવેશ થાય છે પિતા સમાન ગુણ ક્રમમાં એવું ધૈર્ય હશે તો જ સાધક, મહાન દીક્ષાના માર્ગની કમોટીઓ અને સકટોની સામે નિર્ભયપણે ટકી શકશે. શાત મનમાં સ્થિરતાનો પણ સમાવેશ થાય છે; તેથી દરેક મનુષ્યના જીવનમાં આવી પડતી વિપત્તિઓ સાધકને નજીવી જણાશે. જેમ ધણા લોકો જરા જરા જેવી ક્ષુબ્ધ બાગતોમાં નિર્ગત થતાં કરવામાં પોતાનો ધણોખરો સમય ગુમાવે છે; તેવી નિર્ગત ચિંતાઓથી સાધક અલગ રહી શકશે ગુરુદેવ કહે છે કે, મનુષ્યને બહાઈથી જે કંઈ આવગણુ આવી પડે તેની ગણના કરવી નહિ, શોક, સકટ, માદગી કે નુકસાન એ સર્વને સાધકે તૃણુવત્ ગણવા જોઈએ, અને તેને લીધે પોતાના મનની શાન્તિનો ભંગ નહિ થવા દેવો જોઈએ. એ શોક, સકટ વગેરે પોતાના પૂર્વકર્મોના ફલરૂપ છે, અને ત્યારે એમાં દુઝો આવી પડે ત્યારે સાધકે પ્રસન્ન મનથી સહન કરવા જોઈએ. સાધકે સ્મરણ રાખવું જોઈએ કે સવળા દુઝો હૃદયિક છે; તેથી તેણે તો હમેશાં પ્રસન્ન અને શાત ગ્રહેવું જોઈએ, એ તેનો ધર્મ છે. આ સધળા દુઝો આ જન્મ સાથે નહિ, પણ સાધકના ગત જન્મો સાથે

સંબંધ ધરાવનારાં છે, તેથી કોઈ પણ પ્રકારે તેને ફેરવી શકાશે નહિ, એટલે તેને માટે ચિંતા અને કલેશ કરવાં નકામાં છે. તેથી હાલ દુરતમાં જે કાર્ય ચાલુ હોય તેનો જ વિચાર કરવો ઉચિત છે. કારણ કે તેના ઉપર સાધકના આવતા જન્મના બનાવો અને પરિસ્થિતિનો આધાર રહેલો છે, ભાવી પરિસ્થિતિમાં એ રીતે સાધક ફેરફાર કરવા શકિતમાન થઈ શકે છે.

સાધકે કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં કદીપણ શોક અથવા ઉદાસિનતાને વશ થવું નહિ. ઉદાસિનતા ખરેખર પાપ રૂપ છે, કેમકે તે એવી રાગની માફક ખીજ લોડોના મન પર પણ અસર ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેથી તેઓનું જીવન પણ વધારે દુઃખી બનાવે છે. આ પ્રમાણે પોતાની ઉદાસિનતાનો એવ ખીજને લગાડવાનો સાધકને જરા પણ અધિકાર નથી. માટે કોઈ સમયે સાધકને એવી ઉદાસિનતાનો પ્રસંગ આવી પડે તો તે સત્તર દૂર કરવો જોઈએ.

સાધકે પોતાની ઇન્દ્રિયો અને મન ઉપર સંપૂર્ણ અંકુશ રાખવો જોઈએ. મનને આમ તેમ ભટકવા દેવું નહિ. તે જે કાર્ય કરે તે એકાગ્ર ચિત્તથી કરવું જોઈએ, એ રીતે એકાગ્રતાપૂર્વક કામ કરવાથી તે કામ સુંદર અને સંપૂર્ણ બનશે. તેણે પોતાના મનને નિરુદ્ધમી રહેવા દેવું નહિ, પરંતુ હંમેશાં સત્ય, કલ્યાણકારી અને સુંદર વિચારો મનમાં એવી રીતે ભરી રાખવા જોઈએ કે, જેથી તે કોઈ પણ કામમાંથી પરવારે, કે દુરત જ તેને વિચારોનું સ્મરણ થાય.

સાધક જેમ જેમ પોતાનાં સાધનો વડે જીવનના શુદ્ધિકરણમાં આગળ વધતો જાય છે, તેમ તેમ તેની વિચારશક્તિ ધણી જ પ્રબળ બને છે. હંમેશાં તેણે પોતાની વિચારશક્તિનો ઉપયોગ શુભ કાર્યોમાં જ કરવો જોઈએ, અને એ રીતે વિકાસક્રમના કાર્યમાં સહાયતા આપવી જોઈએ. કોઈપણ મનુષ્ય આત્મી, દુઃખી અથવા શોકમાં ઘેરાયેલો છે, એવી સાધકને જાણ થાય તો અવશ્ય તેણે પોતાની પ્રબળ વિચારશક્તિ

વડે પ્રેમનો પ્રવાહ તેવા મનુષ્ય તરફ મોકલી સહાયતા આપવી જોઈએ.

વળી સાધકે પોતાના મનને અભિમાનથી દૂર ગમવું જોઈએ. કેમકે અભિમાન એ અજ્ઞાનનું જ પત્નિલામ, તેમ જ સર્વ દુઃખોનું મૂળ છે. અજ્ઞાની મનુષ્ય પોતાને મોટો સમજે છે, અને અમુક મોડું કાર્ય પોતે કરેલું છે એમ ધારે છે. પરંતુ જ્ઞાની પુરુષ તો સમજે છે કે, ઈશ્વર જ સર્વથી મોટો છે, અને તે સર્વશ, સર્વવ્યાપક તેમ જ સર્વશક્તિમાન હોવાથી તેની મહાન ઈચ્છાશક્તિ પ્રમાણે સર્વ કાર્યો થયા કરે છે.

સાધકે પોતાનું મન સ્વચ્છ, શાંત અને સ્પન્દનરહિત બનાવવું જોઈએ. ખરેખર માનસરોવર જેવું સ્વચ્છ અને શાંત જ્યારે એ થાય ત્યારે તેવા સુંદર સરોવરને કિનારે હસતે મોતી ચળવાનો અવસર પ્રાપ્ત થાય !

૨. કાર્ય પરત્વે નિમ્નહુ :-જો સાધકે મન અને વિચારશક્તિ ઉપર જોઈએ તેવો વિજય મેળવ્યો હશે તો તે અનુસાર તેને કાર્ય કરવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડશે નહિ. પરંતુ એટલું ખાસ લક્ષમાં રાખવું કે જે વિચારો કાર્ય પરત્વે અમલમાં મૂકવાના, તે કેવળ મનુષ્ય ભવિષ્ય કલ્યાણ સાધવા માટે જ હોવા જોઈએ. તેમાં સ્વાર્થની જગાપણ ગંધ ન હોવી જોઈએ વળી ખીજનું કલ્યાણ સાધવામાં આજસ કે પ્રમાદ સેવર્સ નહિ જોઈએ; અને લોકહિતનાં શુભ કર્મોમાં સતત પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવી જોઈએ. પણ તેમ કરવામાં સાધકે ખૂબ યાદ રાખવું કે તેમાં માત્ર તેણે પોતાનું નિઃસ્વાર્થ અને નિષ્કામ કર્તવ્ય જ બજાવવાનું છે. તેણે ખીજના કર્તવ્યમાં માથું મારવાનું નથી. તેણે પોતાનાં નામ અથવા કીર્તિને ખાતર મોટાલા-આપણ-આપણ કે નેતા યદને લેકોને અવલે મર્જો દોરવવાનાં નથી. કદાચ સાધકને ખીજનું કામ કરવું પડે તો તે તેની રજાથી, તેને સહાયભૂત થવાના હેતુથી જ કરવું જોઈએ. દરેક મનુષ્યને તેનું પોતાનું કાર્ય તેની પોતાની રીત અને પદ્ધતિથી

કરવા ઘો જના સાધકની સહાયતા માગવામા આવે ત્યા સહાય કન્વા હમેશા તેણે તૈયાર રહેવું જોઈએ અને કદીપણ બીજાના કામમા વચ્ચે આવી માથુ મારવું નહિ આ જગતમા ઘણા લોકોને પોતાના જ કામમા ધ્યાન આપવાનું શીખતા અત્યંત કઠિનતા માણુમ પડે છે પરંતુ સાધકે તો પોતાના જ નિયામક અને નેતા મનવાનું છે

સાધક જ્યારે વધારે મહત્વનું કાર્ય માથે લેવા પ્રયત્ન કરે, ત્યારે તેણે પોતાની હમેશની સામાન્ય અને નાની નાની ફજ્જોને છૂટી જઈ તેની અવગણના કરવાની નથી જ્યાં સુધી તે હમેશની નાની નાની ફરજો સંપૂર્ણ રીતે બજાવે નહિ, ત્યાં સુધી તે બીજી મોટી ફરજો સ્વીકારવાને લાયક નથી તેણે કોઈપણ નવી સાંસારિક ફરજો માથે લેવી નહિ, પણ જે જે ફરજો અત્યાં સુધીમા તેણે વહોરી લીધી હોય અને તેમા જે સ્પષ્ટ અને યોગ્ય ફરજો ગણાય તે તણે બજાવવી જોઈએ પરંતુ જે કટિપત ફરજો બીજા લોકો તન્કથી સાધક ઉપર લાગુમા અથવા નાખવામા આવતી હોય તો તેવી ફરજોના સ્વીકાર કરવો નહિ. સાધકને ગુરુદેવના સાચા શિષ્ય બનવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય તો તેણે તેના હમેશના સામાન્ય કાર્યો પણ બીજાઓના કરતા વધારે સુદૃઢ અને સુધક રીતે કરવા જોઈએ. ઉદાહરણ તરીકે ઘણાખરા લોકો સાધારણ પત્રો લખવામા પણ એટલી બધી નિષ્કામળ અને બેફકારી રાખે છે કે, તેમા કા તા મિતિ કે શીરનામું લખે જ નહિ, અથવા લખાણના અક્ષરો પણ એવા ગુચવણ ભરેના લખે કે જેથી સામા માણસને ત્રાસ થાય ! એ પ્રમાણે દરેક નાના નાના કાર્યોમા પણ બીજાઓને લેશ પણ ત્રાસ ન થાય તેવી સાધકે ખાસ કાળજી નાખવી જોઈએ કારણકે સાધકે જે જે કાર્યો કરનાના હોય તે તમામ ગુરુદેવની ખાતર અને તેમના નામથી જ કન્વાના છે મુમુક્ષુના જીવનમા અવ્યવસ્થા અને અભિમાન રહેવા ન જોઈએ

૩. સમાનભાવ - સાધકે સર્વના તરફ સંપૂર્ણ રીતે સમાનભાવ

ગખવો જોઈએ અને પોતાના ધર્મની માન્યતાઓની માફક મીઠા ધર્મના લોહાની માન્યતાઓમા પણ ખગ દાનની આગ્રતા ઉત્સાહ અને સદાનુભૂતિ ગખવી જોઈએ ઠાણુ બીજા ધર્મો પણ જિજ્ઞાસુના ધર્મની માફક ૫-૫૬ પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગો છે સર્વ લોહોને સ્થાપતા કરવા માટે સર્વ ધર્મોના મિદ્ધાતોનો અભ્યાસ કરી ખગમનસમગ્ર એ સાધકને માટે ખાસ આવરયક છે

પરંતુ આવી ઉદ્ધનવૃત્તિ અને સમાનલાન પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રથમ તો સાધકે પોતે પોતાના વહેમો અને ધર્મો ધપણાથી મુક્ત થવું જોઈએ જિજ્ઞાસુએ ખાત્રીથી જાણવું જોઈએ કે, ધર્મની ઠોઈપણ બાલ કિંચ તેને માટે ખાસ જરૂરની નથી બાલક્રિયાને ઉપયોગી મળી મહત્ત્વ આપવામાં આવશે તો, સાધકને બીજા બાલક્રિયા નહીં કરનાર લોકો કરતા પોતે શ્રેષ્ઠ છે એવું અભિમાન થવાનો સંભવ છે વળી જે ચોરે હજી બાલક્રિયાને વાગી રહ્યા હોય તેમને તેટલા માટે ધિક્કારવા પા ન જોઈએ તેમને તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા દેવા જોઈએ, પરંતુ તેવી જ રીતે સાધકે જ્યારે સત્યને યથાર્થ જાણેલું છે, એટલે બીજા લોકોએ પણ તેના માર્ગમા આડે આવવું ન જોઈએ અર્થાત્ જે શ્રેષ્ઠી સાધક પસાર કરી ગયે ન છે તેમા લોકોએ અવાહાની તેને પાછો ધસડવાનો કે ધકેલવાનો પ્રયત્ન કરવો ન જોઈએ. દરેક બાલતમા ઘટતી છૂટ મૂટી, સર્વની સાથે માયાળુ વર્તન ગખવું જોઈએ

ઉપરના સાધનોના હમેશાના અભ્યાસથી હવે સાધકના જીવનમા ઘણો ફેરફાર થઈ તેની સમજ અને દષ્ટિ ખુલી જાય છે તેથી તેની કેટલીક જુની માન્યતાઓ, અને જુની ક્રિયાઓ તેને અર્થ વગરની જણાય છે કેમકે હવે તેનું જીવન આધ્યાત્મ માર્ગમાથી ચલેલું હોવાથી તેને કર્મકાંડ કે વિધિવિધાનમાં બહુ રસ પડતો નથી અને ખરેખર જિજ્ઞાસુ માટે તો આ પ્રવૃત્તિમાર્ગના સાધનો ઉપયોગના નથી માત્ર બીજા મનુષ્યો તેની ક્રિયાઓ કરતા હોય તો તેમની લાગણીને માન

આપી તેમને તેવી ક્રિયાઓ કરતા અમ્મવાના નહિ કાન્ય પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં મનુષ્યોને આવી વેદોક્ત અને સામ્રોક્ત ક્રિયાઓ કરવાને માટે ધ્યાન છે, તેમજ તેના ઉપયોગ પણ છે સાધક તે અવસ્થામાંથી પમાઈ થઈ ગયેલા હોનાથી હવે તેને તે ક્રિયાઓ કરવાની આવશ્યકતા રહી નથી.

એક સ્થળે એક મહાન જીવન્મુક્ત મહાત્માએ લખ્યું છે કે, “જ્યારે હું મારા હૃદય તારે બાળમની માફક ઓછી સમજ ધરાવતો હતો, અને બાળમનો માફક પ્રિય થતો હતો પણ જ્યારે હું મોટી ઉમ્મરનો થયો ત્યારે મેં બાળકોડાઓને બાળુ પર મૂકી દીધી.” પરંતુ જે મનુષ્ય પોતાની બાહ્યાવસ્થા ભૂલી ગયો છે, અને બાળકો તન્હ પોતાની દિલ્લોછા ગતાવી શકતો નથી તે મનુષ્ય બાળકોને શિખરી કે સહાય કરી શકતો નથી માટે જિજ્ઞાસુએ તો સર્વની સાથે પ્રેમથી નમ્રતાથી અને સમાનભાવથી એક સરખી રીત વર્તન ગળવું જોઈએ પછી ભલે તે હિન્દુ હોય, યા બૌદ્ધ હોય, જૈન હોય કે યાહુદી હોય, ખ્રીસ્તી હોય કે મુસલમાન હોય તેણે તો સર્વને પોતાના સમાન ગણવા જોઈએ.

૪. ચિત્તની પ્રસન્નતા — સાધના પ્રાન્નધ કર્મ અનુસાર ગમે તેટલું દુઃખમય પરિણામ અનુભવવાનો પ્રસંગ આવે તો પણ તેણે તે આનંદમય ચિત્તથી સહન કરવું જોઈએ જ્યારે જ્યારે જિજ્ઞાસુ સાધક ઉપર દુઃખના પ્રસંગો આવી પડે ત્યારે, તેણે પોતાને ભાગ્યશાળી સમજવો જોઈએ, કેમકે તે એવું સૂચવે છે, કે કર્મના દેવોએ હવે તેને અહાયતા આપવા પાત્ર ગણેલ છે તે દુઃખ ગમે તેટલું દર્શન હોય તોપણ સાધકે તે આવશ્યક માનવું કે તે વધારે દર્શન નથી એટલું લક્ષમાં રાખવું કે જ્યાં સુધી તેના ખગન કર્મો ભોગવાઈ ન ગયે, અને તેમાંથી નુકસાન થવાનું ત્યાં સુધી મુમુક્ષુ શિષ્ય ગુરુદેવના મહાન કર્મમાં ધણી જ થોડા અંશે ઉપયોગી થઈ શકશે. મુમુક્ષુશિષ્યે પોતાનું સર્વસ્વ ગુરુદેવને અર્પણ કરેલું હોય છે, એવે કે તેણે પોતાની મનઃપૂર્વક મારી

પરમહંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થજી

ની

નીતિકથાઓ

ગતાંકથી ચાલુ

કથક:-શ્રી. નર્મદાશંકર હ. વ્યાસ, ખી. એ.

卐

[૨૧]

રાજા સાયરસ

ઈરાનના રાજા સાયરસ માટે કહેવાય છે, કે તેણે આજીવન પ્રજાની સેવા અને ભલા માટે અર્પણ કરેલું હતું. મૃત્યુ વખતે એણે પોતાના 'વીલ' માં લખેલું કે તેના શરીરને ભવ્ય કબરમાં ન દાટતાં, તેના નાના નાના ટુકડાઓ ફેરી રાખૂ ભરમાં તેને વહેંચી આપવા, જોથી એ મૃતદેહનો પણ ભૂમિના ખાતર તરીકે ઉપયોગ થયો ગણાય.

આ જ પ્રમાણે જીવન્મુક્તાના શૂદ્ધ શરીરનું હોય છે. તેનું શૂદ્ધ શરીર વિશ્વભરમાં વ્યાપેલું હોય છે. ત્યાં સુધી તે જીવે છે, ત્યાં સુધી તેની દૈવી અને પવિત્ર હયાતી સુખ અને વિશુદ્ધિ પ્રસરાવે છે; અને તેના મૃત્યુથી જગતભરમાં સુધારાનું મોજું ફેરી વળે છે.

ખોધ:—જીવન્મુકતો જીવંત પર્થિવ પૃથ્વી દેહે જગતની સેવા કરે છે અને મૃત્યુ પછી સૂક્ષ્મ પ્રભાવ દ્વારા જગતને ઉંચે લઈ લાય છે.

[૨૨]

નાળીએર-લીલું ને સૂકું

એક સંતને કોઈએ પ્રશ્ન કર્યો, કે ત્યારે ભગવાન કોઈસ્થાને ખીલા ઠોકી મારી નાંખવામાં આવ્યા ત્યારે તેમને દુઃખ કેમ ન થયું ? એ વળતે સંતની પાસે થોડાં નાળીએર પડેલાં હતાં. એક નાળીએર કાચું હતું-અને બીજું એક પૂરેપૂરું સૂકાઈ ગયેલું હતું. સંતજી બોલ્યા: “ આ નાળીએર કાચું છે, એને બે તોડવામાં આવે તો તેની અંદર રહેલા ગર્ભનું શું થશે ? ”

“ અંદર ગર્ભ પણ તૂટી જશે. ” આગંતુકોએ જવાબ આપ્યો.

બીજું સૂકું નાળીએર લઈને સંત બોલ્યા: “ આ સૂકા નાળીએરને કોડવામાં આવે તો અંદરના ગર્ભની શું સ્થિતિ થશે ? ”

“ અંદરથી કોપરાંનો ગોટો આખોને આખો, બગડ્યા કે તૂટ્યા વિના નીકળશે. ” વિજ્ઞામુખોએ જવાબ આપ્યો.

સાધુએ પૂછ્યું “ શા માટે ? ”

લકતો બોલ્યા: “ મહારાજ, સૂકા નાળીએરમાં અંદરનો ગર્ભ, ગોટો રૂપે નાળીએરની કાચલીથી છુટો પડી ગયેલો

હોય છે. જ્યારે લીલા-પાણીયાં નાળીએરમાં ગર્ભ અને કાચલી બેઠાયેલાં હોય છે. ”

માધુ મહારાજે આગળ પૂછ્યું. “ જ્યારે ભગવાન કાઠરિટને મૃત્યુ મંત્ર પર ખીલા ઠોકી દેવામાં આવ્યા ત્યારે શાને ખીલા ઠોકવામાં આવ્યા હતા ? ”

શ્રોતાઓએ જવાબ આપ્યો “ શરીરને. ”

“ હવે તમને સમજશે. ” માધુ મહારાજ કહેવા લાગ્યા, “ એ માનવીના ગાદ્ય દેહને, એના પાર્થિવ કલેવરને ખીલા ઠોકવામાં આવ્યા હતા, પણ એણે એના સૂક્ષ્મ શરીરને, આત્માને, એ પાર્થિવ કલેવરથી અલગ કરી નાખેલ હતો. ગાદ્ય શરીરની દુર્ગતિ કરવામાં આવી, પણ એનો આંતર દેહ અજ્ઞેય અને અનુપમ જ હતો; એટલે તેના નશ્વર દેહની દુર્ગતિ માટે રહવાનું કે આકંઠ કરવાનું કંઈ કારણ જ નથી. ખીલા દેહધારી સંસારી માનવી માટે, પાણીયાં નાળીએર માફક જ્યારે ગાદ્ય જીવનને આઘાત લાગે છે, ત્યારે તેમનું આંતરજીવન પણ ડાળાઈ જાય છે, ગૂંગળાઈ જાય છે. જીવન્મુક્તોમાં અને દેહધારીઓમાં મુખ્ય આ જ તફાવત છે. ”

માનવજીવનની ખરી નળાળાઈ આ દેહસંઘર્ષમાં અને પાર્થિવ પ્રેમમાં જ રહેલી છે. આ નશ્વર કાયાનો મોહ છૂટી જાય તો જીવન્મુક્તિ હાથવેંતમાં છે, લલ્લે દુન્યવી દૃષ્ટિએ એને ભૌતિક શરીરનું મૃત્યુ ગણવામાં આવતું હોય ! જ્યાં સુધી એ પાર્થિવ તત્ત્વથી પર ન થઈ શકાય, ત્યાં સુધી જીવન્મુક્તિ

માત્ર સ્વપ્નવત્ જ રહે છે. દેહનાં બધાં સુખ ને દુઃખ, આશા ને નિરાશાઓ, ભય ને વિદ્રંબનાઓ, આનંદ ને આકંઠો, દેહ-ભાવ સાથે ચોટલાં હોય છે. દેહભાવનાના વિસર્જનને અને આત્મભાવની જાગૃતિએ માનવી બધી સાંસારિક લાગણી-ઓથી અને પ્રત્યાઘાતોથી પર થઈ જાય છે. જે આત્મજીવન જીવે છે તે ખરો જીવન્મુક્ત છે. તે પોતામાં રહેલી પ્રભુતાને પ્રગટાવે છે, તેનો સાક્ષાત્કાર પોતાના જ જીવનમાં અનુભવે છે અને માણે છે.

બોધઃ—દુનિયાનાં બધાં દુઃખો દેહભાવમાં રહેલાં છે. દેહભાવની વિસ્મૃતિમાં દુઃખની દુનિયાનો અંત આવે છે અને આત્મીય સ્વર્ગ ખડું થાય છે.

[૨૩]

રામના પુત્રનું અવસાન

એક વખતે, જ્યારે સ્વામી રામ અને તેના સાથીઓ સંપૂર્ણ પ્રાર્થનામય અને પ્રભુમય બની બેઠેલા હતા, ત્યારે એક માણસ રડતો કકળતો, આકંઠ કરતો ત્યાં આવ્યો; પણ પરમાત્મભાવમાં મગ્ન થયેલી મંડળીમાંથી કોઈએ તેના તરફ લક્ષ હીધું નહિ. રામના પુત્રના દુઃખદ અવસાન માટે તે આકંઠ કરતો હતો, તે રામનો સગો થતો હતો. એના રડવાથી ને એની વિવિધતાથી મંડળીની પરમ શાન્તિમાં લવલેશ પણ ક્ષતિ આવી નહિ. તે ત્યાં બેસી ગયો. એને શાન્તિથી અને સરળતાથી દુઃખની લાગણીને શાન્ત પાડવા

અને આશ્વાસન લેવાનું કહેવામાં આવ્યું પણ એનાથી રામના કુમળા પુત્રના અવસાનનું દુઃખ ખમી શકાય એમ નહોતું, એ તો ચોધારા અધુએ સારતો હતો.

મહાગીનો એક પણ માણસ એ લાગણીના તારમાં પરોવાતો નહોતો, કોઈની આખમાં અશ્રુનું મિદુ પણ ન ટપકડું કે કોઈના હૃદયમાં-આતરહેલમાં-ચોટ પણ ન લાગી કારણ કે જ્યાં પરમાત્મભાવમાં નિમગ્ન હતા એ સ્થિતિમાં આપુ જગત પ્રભુભાવે દેખાય છે, સારા ચે વિશ્વમાં પરમાત્માનું માત્ર દિવ્ય સંગીત જ મળી શકાય છે રહતા માણસને શાન્ત પાડવા માટે પ્રભુના મન્ત્ર-જનોના મુખમાંથી નીચેના શબ્દો નીકળ્યા “અરે ભાઈ, રામના પુત્ર સાથેની તારી સગાઈ, કઈ નવી વાત છે ? જગતમાં કોણ કોનું સ્વ નથી ? વિશ્વમાં કયે સ્થળે હવામાન, ગતિમાન નથી ? વાયુના સતત પરિભ્રમણમાં જેમ કઈ આશ્ચર્યની વાત નથી, એમ જ દેહની નરવરતા કે માનવીના મૃત્યુમાં કઈ નવાઈ જેવું નથી માનવદેહનો જન્મ અને મૃત્યુ, મન્ત્ર અને વિનાશ, નદીના પ્રવાહ જેટલા નૈમર્ગિક અને સ્વાભાવિક છે વાયુની ગતિ અને નદીના પ્રવાહની ઘટના જેમ બિલકુલ સ્વાભાવિક જણાય છે, અને લાગણીઓને જરા પણ આશ્ચર્યમાં કે અવેશમાં ખેંચી નથી જતી, તેમ જ મૃત્યુની ઘટના જગતની પ્રત્યેક પાર્થિવ વસ્તુઓ માટે નહિ જ છે-સ્વાભાવિક છે, તેમાં દુઃખનો આવેશ કે લાગણીઓનો ઉદ્દેશ નથી માટે ? ”

જ્યારે રામને પુત્રના દેહાવતની ખબર મળે છે ત્યારે તેને એ ઘટનામાં કઈ પણ અસાધારણ કે દુઃખમય જણાતું નથી

એને મન એ માત્ર કુદરતનો સહજ ક્રમ જ લાગે છે. જગતમાં જે જન્મે છે તે અવશ્ય મૃત્યુને ભેટે છે. સર્જન અને વિનાશ જગતનાં ભૌતિક તત્ત્વોની અનિવાર્ય સ્થિતિ છે. માનવી આ પાર્થિવ દેહે માત્ર જીવનયાત્રી છે. જીવનયાત્રા સમાપ્ત થતાં દેહાંત સ્વાભાવિક છે. વિદ્યાલયમાં ભણવા જતા વિદ્યાર્થીઓ, વિદ્યાલયને પોતાનું હંમેશનું ઘર માની, ત્યાં રહેતા નથી. એક પછી એક વર્ગોમાંથી પસાર થઈ છેવટે અભ્યાસયાત્રા પૂરી થતાં એ વિદ્યાલય છોડી જીવનવિશ્રામમાં પ્રવેશે છે.

સીડીનાં પગથીયાં ચડતો માનવી સદાય સીડી ઉપર રહેતો નથી. સીડીનો અંત આવતાં તે સીડીને છોડે છે, અને ગૃહપ્રવેશ કરે છે.

તેવી જ રીતે પુનર્જન્મ ભેટો માનવી, નવજીવનમાં પ્રવેશ કરી, જીવનની એ મજલ ખતમ કરે છે. ન્યારે આ દેહમાં આત્મા પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે એ જ દેહમાંથી સમય આવતાં વિસર્જન થવાનું છે, એ પ્રથમથી જ નક્કી હોય છે. રામના પુત્રનો દેહાંત થાય એ ઘટનામાં કંઈ પણ આઘાત જેવું નથી, એ તો કેવળ ભૌતિક દેહનો નૈસર્ગિક ક્રમ છે. એ ઘટનાથી રામને કે તેની મડળીને દુઃખનો ડુંગર તુટી પડ્યા જેવું લાન થતું નથી. પરમાત્મભાવમાં નિમગ્ન થયેલા પિતા માટે પુત્રનું અવસાન અવસાન નથી, માત્ર જીવનયાત્રાની સમાપ્તિ છે, કુદરતનો સહજ ક્રમ છે.

સંસારના સંગઘો પ્રત્યે આવી દૃષ્ટિ કેળવનાર ખરે

જીવન્મુક્ત છે. જીવનની ખરી વાસ્તવિકતાને સમજનાર પોતે જ રામના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે.

બોધ:-પરમાત્મસાવમાં વિચરતા માનવીને જગતની વાઘટનાઓ-સારી કે નરસી-કુદરતના સહજ ક્રમ જેવી જણાય છે. નજીકમાં નજીક આત્મજનનું અવસાન પણ તેની પાસે શાન્તિમય સ્થિતિને આસર ઢરી શકતું નથી.

(અપૂર્ણ)

સ્વા. સ્વયંભૂતોતિતીર્થકૃત પુસ્તકો

કિશકુસાપ—વૈરાગ્યબોધક કાવ્યો	કિંમત રૂ. ૧-૮-૦
ભગવદ્ગીતા... ભગવોનો સંપ્રદ	૦-૨-૦
શ્રી સદ્ગુરુ શિક્ષાશતક—નિદિધ્યાસન કરાવે એવું	
એક વેદાન્તશતક	૦-૨-૦
મીરાં અને રાણા—મીરાંનાં ભક્તિ અને વૈરાગ્ય	
સમગ્રવતાર સંવાદ	૦-૨-૦
શ્રી સદ્ગુરુસ્તુતિશતક—નથી	_____
	રૂ. ૧-૩-૦

આરે પુસ્તકો સાથે લેનારને ટપાલ ખર્ચ માફ

સ્વામી રામતીર્થ—સંક્ષિપ્ત જીવન કથા

મિત્રોમાં વહેંચવા માટે આ એક નાની પુસ્તિકા છે. તેમાં સ્વામીજીની સુંદર જીવિ છે. એક પ્રતની કિંમત ૦-૨-૦. દસની કિંમત રૂ. ૧-૦-૦. સો નકલની કિંમત રૂ. ૮-૦-૦ પોસ્ટેજ અલગ.

શ્રી. સ્વા. રામતીર્થ

અને એમના શિષ્ય

સ્વા. નારાયણતીર્થ

ના જુદાજુદા સુંદર ફોટો

કિંમત એક નકલની પોસ્ટેજ સાથે સાદા છ આના
દબે બંધ ન થોડી નકલો છે, માટે મંગાવનારાઓને જરૂરી મંગાવી
જેવા વિનંતી છે.

અખન્ધક; કિત્યાન, છોટાઉદેપુર

‘કેટલાક લોકો પોતાની ચતુરાઈ અને
 છેતરવાની કુશળતા માટે મગફળ હોય
 છે. વાંછીચૂંટી ચાલખાજીથી પોતાની
 મતલબ કાઢી લેવાની કળાને તેઓ
 બહુ મોટી બહાદુરી માને છે. તેઓની
 દયામણી ઢંશા ઉપર દયા ખાંધને,
 વેદાન્ત એવો અટલ સિદ્ધાન્ત સંભ-
 ળાવે છે કે આ પ્રકૃતિરૂપી માતા
 પહેલી કે મોટી કડવા અનુભવો રૂપી
 લપડાકો લગાવીને ગાલ લોલ કરી
 મૂકશે, અને એવું શીખવશે કે હે
 ધૂત્ત! તું કેવળ તને પોતાને જ
 હો છે! અગ્નિ કદાપિ ઉષ્ણતાનો
 ત્યાગ કે, પરંતુ નેતામાં ધૂત્તપણું
 હશે, તે તો પોતાની જાતને જ ચેક્યા
 વિનં નથી બોડવાની.’

સ્વા. રામતીર્થ

લાલ નાનાલાલ સાહે ૫, સ્વા. સ્વયંભોજી નર્મ મુ. ડાહ્યાદેપુર,
 ' માટે પડોદરા, રાવપુરા, અસોલ પ્રિન્ડરીમા બાપુ' અને ત્યાથી
 પ્રકાશ થયું. તા. ૧૫-૧-૧૯૪૨

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય ધરાન્ નિબોધત ।
 ઊઠો સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો;
 આત્મબોધ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવો.

જોયું હોય તો ત્રી
 સુખકર્મો જોયો તીર્થ
 સુખકર્મો જોયો તીર્થ
 હોટાઉદેસુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

ૐ
નારાયણ

ઉત્થાન

વર્ષ પહેલું] માર્ચ ૧૯૪૨-ફાગણ ૧૯૮૮ [અંક નવમો

ईश्वरोगुहरात्मेति मूर्तिभेदविभागिने ।

व्योमघट व्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्तिये नमः ॥

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા, મૂર્તિમાત્ર વિભાગ જે;

વ્યોમશા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમું.

*

*

*

શ્રી મહાગુરુનાં કૃપા અને પ્રેરણાથી 'ઉત્થાન' પ્રકટ કરવાનું
માહસ કપું, અને એમના જ આશીર્વાદથી પહેલા વર્ષનો નવમો અંક
પ્રકટ થાય છે.

*

*

*

યથામર્તિ અગે આગળ આત્મા જઈએ છીએ-આપના અત્યા
મુખીના સહકારના થળે અને ભવિષ્યમા એ મહાકાવ વધતો જશે એવી
શ્રદ્ધાના વિભાદે. પરસ્પરેભાવચન્તઃ એ ન્યામે આપણે શ્રેયસ્ પ્રાપ્ત કરીએ
એ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણસંદ્રેનો આપણને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના ત્રીગ
અધ્યાયમાં મળેલો કેયાણમંત્ર.

x

.

/

x

x

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારેય પુરુષાર્થમાં આપણે
એટલી બધી અવ્યવસ્થા વધી પડી છે, અને તે પણ વ્યર્થિ તેમ જ
સમર્થિ બંનેમાં, કે સાચી સાધના ભૂતકાળમાં કેવી હશે તેની કલ્પના
કરવા જતા લગભગ ધણાખરા સાધકો મૂંઝાય છે

ધર્મ એટલે નીતિના પ્રદેશના મધ્યન અમાજમાંથી લીધા પડ્યા જ
સ્વતંત્રતાને બદલે સ્વચ્છેદનું પોતાનું એટલું બધું વધી ગયું છે કે,
ઇન્દ્રિયો વિવિધમુક્ત રહી શકતી નથી મન હમેશા વિષયચિત્તરત્નમાં જ
મથ્યા કરે છે અને મોહઅસ્ત બનેલી આધર્મી શુદ્ધિની દોરવણીમાં સમા
જને યમનિયમના પાલનનું કશું સાનભાન રહ્યું નથી વસ્તુચિત્તિ એક
જાણુ આવી વિપરીત દશાએ પહોંચી છે, તેની સાથે આથે જૂનવાણી
સમાજો ધર્મની સાધનાના બાહ્યાંગ જેવા પૂજા, પાઠ, દેવદર્શન, તીર્થ-
યાત્રા કે કર્મકાંડના ખાની ખોખાને એવી અત્યાન દશાવાળું કરી મૂકે
છે કે ધર્મના મૂળ ફળ જેવી ચાન્દ્રિય અને ચિત્તશુદ્ધિને વેગળી રાખી
દેવગ બાહ્ય દેખાવને જ ધર્મ માની લીધો છે

હાથ માળા ફેરવે, પણ મન સસારના કાવાનવામાં હેમકે । કર્યા કરે
કપાળમાં ચંદન કે કુંકુમતિલક હોય, પણ હૃદયમાં કુંકુપાનનો કાજો મેજ
જેવો ડાવ હોય, શરીર ને આખો દેવમદિરે જઈને દેવમૂર્તિને
જુએ, પણ એ જ આખોમા જનસમૂહ માટે ઝેરવેર ભર્યા હોય
તીર્થસ્નાનથી કાવાનું ક'વાણું મનાય, પણ મન તો છૂપા પાપના ભગ્ન
ભરીને આત્મનાશ નોતર્યા કરતું હોય આવા આવા શરીરનાં ચિન્હ
અને મતસપ્રદાયના બાહ્ય અંગમાં સમાજ જ્યાં ગૂંચરાઈ-અટવાઈ
પડેયો હોય, ત્યાં સાધકને જપ, તપ, વ્રત પૂજા, પાઠ, ધ્યાન હિંચક
ભક્તિ, દેવદર્શન કે એવાં એવાં કર્મો એ બધા પુણ્યકારી અને ચિત્ત
શુદ્ધિના પ્રેરક છે, એવી સમજણ ભાગ્યેજ ગળે ઉતરે એવી લાગે, અને
તેથી આધર્મી અને અણુસમજુ સમાજમાં આવી કસેલા કોઈ સાચા
સાધકને કંઈ સાધના સાચી ? કયા મુક્તાત્મા સેવાયોગ્ય ? કોને

પૂજીને સાધન કરવું ? ઇશ્વરભક્તિ કેમ કરવી ? સત્સંગ કેવો કરવો ? સત્સંગ કરવા યોગ્ય સંત કેવા હોય ? ગુરુભક્તિ એટલે શું ? ગુરુ કાણ હોઈ શકે ? ગુરુની આવશ્યકતા શી ? પુસ્તક પાંચીને જ જ્ઞાન કેમ ન મેળવવું ? પરમાત્માનું માત્ર નામ લેવાથી જ ઇશ્વરદર્શન કેમ ન થાય ? આવા આવા અસંખ્ય પ્રશ્નો બીડે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે.

x

x

x

દોષ સાધકનો નથી. સાચો સાધક જે જે શંકાઓ કરે તે બધી વાસ્તવિક હોય છે. ચારે પુરુષાર્થમાં અવ્યવસ્થા દેખાય છે એનું કારણ બ્રાહ્મીના ત્રણેય પુરુષાર્થના પાયા જેવા ધર્મના ક્ષેત્રની અવ્યવસ્થા છે.

ધર્મને કેવલ નીતિનો જ પ્રદેશ કહીએ તો સાચું નથી. ધર્મ એટલે કેવલ નીતિ નહીં; સમાજનાં સુખઅધન નહીં, લોકપ્રેમ કે વિશ્વપ્રેમ નહીં; કારણ કે નીતિ તો કેવલ સમાજમાં શાંતિપૂર્વક, પરસ્પર સગવડતાથી જીવવા માટે છે એમ પણ કહી શકાય. આપણે સૌ સાથે પ્રેમપૂર્વક રહીએ; બીજને સહાયતા કરીએ તો આપણને પણ એનો અદલો મળે આટલો જ નીતિનો પ્રદેશ છે, પરંતુ ધર્મ એના કરતાં વધારે આગળ જાય છે; ધર્મમાં ઇશ્વરની સત્તા સ્વીકારવાની છે; નીતિપૂર્વક રહેવા છતાં પણ જગત આપણા તરફ કદાચ અનીતિ દાખવે, તોપણ જે પરમસત્તાના પ્રતાપે આ જગતનો વ્યવહાર ચાલે છે, એ સત્તા આપણને આપણા માનવ સ્વભાવના સ્વધર્મ પ્રમાણે એટલા માટે રહેતાં-જીવતાં શીખવે છે-આજ્ઞા કરે છે, કે નીતિથી જીવવાં કરતાં ધર્મથી જીવવું શ્રેષ્ઠ છે; ધર્મથી એટલા માટે જીવવું જોઈએ કે પરમ સત્તાધીશ પરમેશ્વર પોતે જ ધર્મસ્વરૂપ છે; એ કશ્મી, દયા, કૃપા, હામા, પ્રેમ, શાંતિ, આનંદ, જ્ઞાન-એવી બધી ચિત્તની દાહશામક દેવી સંપત્તિનો ભંડાર છે; નીતિ મીતિને માટે છે, ત્યારે ધર્મ ઇશ્વરની સમીપ જવા, રહેવા, અને એની સાથે નિત્ય અભેદ માન્યતા માટેનું ચારિત્રચિહ્ન છે. એટલું માટે એકલી નીતિ કેવલ શુદ્ધ છે ત્યારે ધર્મ

મનુષ્યો સર્વન ધર્મશ્રીય પ્રેમનું પાન કનવી નિત્યગમિત બનાવે છે

x

x

x

ધર્મનું પાવન યથાર્થ રીતે થયું હોય, તો જ અર્થ નામના ખીંગા પુરુષાર્થનું સાચા સુખગીતીવડે છે ચારેયની આમાન્ય વ્યાખ્યા ત્રીજે પ્રમાણે થઈ શકે (૧) ધર્મ એટલે ધર્મગતી સમીપ ગત્યા માટેનું રીતી સપાં કેમવવાનું સાધન (૨) અર્થ એટલે આ સસારમા જે જે પદાર્થો આપણને લોક પાવોડનું જીવન સુધારવા માટે આવરણક હોય, તે ધાર્મિક જીવન વડે મેળવવાનું સાધન અને સાધન (૩) ધાર્મિક જીવન વડે આર્થિક સગરડો મેળવીને સસારમા જ્યાં જ્યાં પ્રેમસંગધો વધાના જોઈએ ચારેય આત્મ અને ચારેય વર્ણના માનવપ્રાણી સાથે પ્રેમનો સબધ નખીને આપણા ચિત્ત ત્રિશુદ્ધ બનાવવું જોઈએ, તેવા સાસારિક સબધને લીધે જીવતી ચિત્તની પ્રેમ-પ્રેરણા તે કામ કહેવાય છે કામને ધણા ખરા સ્ત્રીપુરુષના જાતીય સબ-ધની તુલા તરીકે જ ઓળખાવે છે, એ વાત સાચી નથી એ જાતીય જુખને જ કામની ઉપમા આપવાથી, કેવળ શારીરિક ભોગની અને પરિણામે થતી બ્રહ્મચર્ય હાનિની વિચારી મનોદશા આવી પડે છે પરંતુ એ કેવળ કામનું વિચારી રૂપાન્તર છે કામના મે સ્વરૂપો માનસ જોઈએ એક પ્રેમ અને બીજાને મોહ પ્રેમમા શરીરનો કે જાતિનો નહિ પણ ચિત્તનો અશરીરી સદ્ગત અભેદપ્રવાહ છે, જ્યારે મોહમા શરીર, જાતિ, કે છદ્ધિઓદ્વારા વિષયસબધ દાખવનો ભોગવિનાશ છે મનુષ્યને કેવળ ગૃહસ્થાશ્રમ જ હોઈ નથી, ગૃહસ્થાશ્રમમા પણ માતાપિતાથી માઠી આમળ વધતા બધા સગામ મધીઓ સાથે રહેલો સબધ બધાય છે, તેમા નિસ્વાર્થ જાવે સબધ નહે અને નિઃકામતાથી સૌની સેવા ચાય એ ધાર્મિક કામની અવસ્થા છે, અને એનું નામ નિઃકામ પ્રેમ છે આવી રીતે અર્થ અને કામ એ સાસારિક સુખસપત્તિના હથીઆર છે, અને ધર્મ એનો એટલા માટે પાવો છે કે ધાર્મિક

જીવન વિના જો અર્થ અને કામમાં જ મનુષ્ય રચ્યોપચ્યો રહે, તો એ વિનાશ નોતરી લે છે. પરંતુ ધર્મના પાલનદ્વારા આર્થિક અને સામાજિક ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય વિકાસ સાધે તો જ એ ચોથા પુરુષાર્થ-મોક્ષનો અધિકારી બને છે.

+

+

+

નીતિ એ ધર્મનું અર્ધાંગ છે; એક હોઈથી ઉચ્ચાર થતો નથી; એક પગથી ચાલી શકાતું નથી; મનુષ્યથી રવાર્થી બનીને એકલાં આ સંસારમાં જીવી શકાતું નથી; તેમ ધર્મ વિનાની નીતિ, કે નીતિ વિનાનો ધર્મ કશા કામનો નથી; નીતિ આપણને આ લોકમાં સુખી રાખે છે, ત્યારે ધર્મ આપણને આ લોકનું સુખ આપી, અર્થ અને કામના સંબંધોમાં અનાસક્ત રાખી, મોક્ષના અધિકારી બનાવે છે; તેનાથી ઊલટું અધર્મના પાલનથી, અર્થ અને કામના-આર્થિક અને સામાજિક (Economic and Social) ક્ષેત્રમાં બધે અવ્યવસ્થા, અને અસ્તવ્યસ્ત દશા ઊભી કરી, આજ જન્મમાં મનુષ્યશરીરમાં પશુના જેવું આહાર, નિદ્રા, ભય, મૈથુન જેવું ભોગમય જીવન જીવડે છે.

x

x

x

ત્યારે આવી અસ્તવ્યસ્ત દશામાં સાધકે કરવું શું? એણે કેવું જીવન જીવવું? આપણી ધાર્મિક અને મોક્ષવિષયક રહેણીકરણીમાં સામાન્ય સાધકને કશી સમજણ પડતી નથી; બહારનાં પાઠપૂજન કે તિલકમાળા કરીને ધાર્મિક કહેવવાનારો મનુષ્ય જ્યારે ધર્મને નીતિથી જૂદો પાડીને, વ્યવહારમાં કૂડકપટ, અને પ્રપંચ ખેલતો જોવામાં આવે છે, ત્યારે સહદમ જિજ્ઞાસુને પ્રશ્ન થાય છે કે ધર્મનાં બાહ્યાંગની જીવન પર કેમ નહીં અસર થતી હોય? એનું જીવન શુદ્ધ કેમ નહીં હોય? પાઠપૂજન અને ઇશ્વરભક્તિનું જે ફળ અંતઃકરણની પવિત્રતાને નામે શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યું છે, એવું ચારિત્ર જ્યારે ધાર્મિક ગણાતા મનુષ્યમાં ન દેખાય, ઉપરાંત એવા મનુષ્યો પોતે આસ્તિક છે, અને ણીજન નીતિના

પાવન કરનાર છતાં પાઠપૂજા કે દેવદર્શન નથી કરતા માટે નાસ્તિક છે, એવા જે દલવાકેયના આક્ષેપો કરે છે, ત્યારે ચોક્કસ સમજાય છે કે નીતિ અને ધર્મને તેઓએ જૂદા પાડ્યા છે, પરંતુ એ એક જ જીવનના એ પાસા છે, એને જૂદા પાડવાથી જીવનનો નાશ થશે, એક વિના બીજું સભવે જ નહીં એની નીતિ, મનુષ્યને સ્વાર્થી બનાવશે, એકવો ધર્મ બુદ્ધિમા જડતા લાવી, મનુષ્યને પાખંડી કે જડશ્રદ્ધાળુ બનાવશે અને અત્યારે જે અધશ્રદ્ધાને નામે આપણે ધાર્મિક સમાજ વગોવાય છે, એનું મુખ્ય કારણ એ છે, કે નીતિ વિનાના ધર્મના બાહ્યાગને આપણે વગગી રહ્યા છીએ,

x

x

x

ધર્મમાં નીતિનો સમાવેશ થાય છે, પણ નીતિમાં ધર્મનો સમાવેશ થઈ શકે એમ નથી એથી એમ પણ કહેવાય કે નીતિ વિના ધર્મ પામગો છે, અને એવો પામગો ધર્મ સમાજની, કે ધર્મપાવનારની કોઈ રીતે ગ્દ્ધા કરી શકે નહીં, ' ધર્મા રક્ષતિ રક્ષિત - ધર્મની રક્ષા કરનારની ધર્મ ગ્દ્ધા કરે છે' એ ત્યારે જ સાર્થક ગણાય કે જ્યારે ધર્મનું ઉત્તમાગ નીતિ એનામાં એતપ્રેત હોય, આવો ધર્મ મનુષ્ય જીવનમાં વલુઈ જાય, એની નસેનસમા ધર્મ વહેતો હોય, તો એ ધાર્મિક મનુષ્ય જે સુખસાધનો મેળવે, અર્થક્ષેત્રમાં સ પત્તિ પ્રાપ્ત કરે, અને એ દ્વારા સમાજ સાથે સબ્ધ રાખી નિષ્કામ સેવા કરે, તો એ કામક્ષેત્રમાં વિહાર કરતા-સસારમાં વ્યવહાર કરતા એને જે દૂદ આવી પડે, એનાથી છૂટવાનું એને મન થાય અને મોક્ષનો અધિકારી બની શકે એ વિના જે ધર્મને બદલે અધર્મમાં જ જીવન વીતાડ્યું હોય, અર્થ મેળવવામાં જ જીવન ગાળ્યું હોય, કામ સ ન ધોરમાં નયેરે સ્વાર્થ કે મોહ જ ભર્યો હોય, તો પછી એવો મનુષ્ય દુઃસ્વૈચ્છી મગતી મુઠિતની આચા કેવી રીતે રાખી શકે ?

આર પુરુષાર્થમાં ધર્મ અને મોક્ષ એ સરસ્વતીના સ્વરૂપ છે,

સંસારબંધનથી મુક્તિ આપનાર એ સારદાની ઉપાસના કર્યા વગર ને અર્થ અને કામની અધિષ્ઠાત્રી લક્ષ્મીની ઉપાસના જ કર્યા કરી હોય, તો એ અધર્મ અને બંધનનું સામ્રાજ્ય વધારી, આર્થિક ક્ષેત્રમાં પ્રચંડ-ક્રોધ ઊતારી સુદ્ધ, મહામારી, બૂકપે, જલપ્રલય, અનાવૃષ્ટિ કે એવાં જ બીજાં સંહારના દેવદેવતાઓને પૃથ્વી ઉપર નોતરે છે.

ધર્મ ઇશ્વરનું વિહારક્ષેત્ર છે; અધર્મ અસુરરાક્ષસોનું સંહારક્ષેત્ર છે; નીતિ ધર્મનું આજીવણ છે; અનીતિ રાક્ષસી સ્વભાવનું હથિયાર છે; ત્યાં સુધી ધર્મ અને નીતિનો મેળ રહે, ત્યાં સુધી સત્યુગ; ન્યારે એનો દુર્મેળ થાય ત્યારે કલિયુગ-કલ્હયુગનાં મંડાણ મંડાય છે; અને વર્તમાન સમયે એનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન આપણને થવા છતાં પણ આપણે હજી ન ચેતીએ, તો પછી મનુષ્ય કહેવરાવવાના અધિકારી છીએ કે કેમ એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે.

+

+

+

મૂળ મુદ્દા ઉપર આવીએ. સાચા સાધકનું કર્તવ્ય શું? આવે વખતે એણે શું કરવું. એની ચોખ્ખવટ તત્ત્વસા કવિ અખેા ગુરુશિષ્યસંવાદમાં બહુ સુંદર રીતે કરે છે. પ્રશ્નોત્તર આ પ્રમાણે છે:—

“ શિષ્ય:—મહાનુભાવ મહંત ગુરુનો, કરવો જે સત્સંગ,

તેનાં કાંઈ લક્ષણ નહીં, તો કેમ મને પ્રસંગ ? ”

શિષ્ય પ્રશ્ન પૂછે છે કે જે જ્ઞાનીમાં ખાસ કાંઈ લક્ષણ ન હોય, એની અંતરંગ દશા જ એની દશા સૂચવતી હોય, બાહ્યલક્ષણમાં કાંઈ ખાસ વિશેષતા ન હોય, તો પછી જિજ્ઞાસુએ કરવું શું? સત્સંગ શોધવા માટે સંત જોઈએ; સંતનો આંતરિક અનુભવ લેવા માટે એમનું શરણ શોધવું રહ્યું; અને બાહ્યલક્ષણ જે બધા સંતનાં પ્રારબ્ધ પ્રમાણે જુદાં જુદાં હોય તો સાધકે કરવું શું ?

અખાણ ઉત્તર અપાયે છે કે:—

“ગુરુ:—જે જનને બિતરબું પાર, નાવનામિકનો કરે નિર્ધાગ;
 બ્યારે નગ પારંગત થયો, ત્યારે જળનો સાગ ત્યાં રહ્યો,
 મુમુક્ષુને સર્વે એ ઘટે, જેતું મન પામવા યટે.”

અખાણ કહે છે કે નદી પાર કરનાર મનુષ્યને નાવ અને નાવિકની જરૂર પડે છે, પણ પાર કરીને સામે કાંડે બેઠેલાને એની કશી જરૂર નથી, ભાવાર્થ એવો છે કે જે બાહ્યસાધન જિજ્ઞાસુને માટે આવશ્યક માન્યા છે, અને જે બાહ્યચિન્હથી જિજ્ઞાસુ ઓળખી શકાય, તેવા બધા ચિન્હો શાંતીમાં હોવાનો સંભવ નથી. નદી પાર કર્યા પછી જેમ નાવ કે નાવિકની જરૂર રહેતી નથી, તેમ શાંતીને બાહ્યશાંતિ ખાસ બંધન હોતા નથી, જેને હજૂ નદી પાર કર્યા છે તેને નાવ અને નાવિક મેળવવા જોઈએ તેવી જ રીતે મુમુક્ષુએ પોતે પ્રથમ સાધન મેળવવા અને કેળવવા જોઈએ, જેથી એના આત્મચક્ષુ બિંધે અને આત્મિક વિકાસદ્વારા શાંતિની આત્મિક અવસ્થાને એ ઓળખી શકે

વેદાન્તશાસ્ત્ર પ્રમાણે સાધનનો વિચાર કરીએ તો (૧) વિવેકદ્વાગ સત્ અને અસતને જૂદા પાડીને એણે એના સાનાસાર ઓળખવા જોઈએ વિવેક એની ત્રીજી આખ છે, અસત નહીં, પણ સત એનું સાથી સગાથી છે એમ એણે સમજવું જોઈએ, અને એ રીતે વિવેક દ્વાગ-વિવેચના દ્વાગ અસતથી-અનાત્મથી સત-આત્માને જૂદા પાડવા શીખી લેવું જોઈએ આ કામ બુદ્ધિનું-વિચારશક્તિનું છે, આખ શાસ્ત્ર, સત અને ગુરુની આવશ્યકતા છે, જે શાસ્ત્ર, કે સત આખ સહાયતા આપી શકે એના સંગ કરવો, એવો વિવેક એણે કેળવવો જોઈએ (૨) ત્યારપછી સત અને અસતને, આત્મા અને અનાત્માને જૂદા જૂદા સ્વરૂપ અને લક્ષણ દ્વારા ઓળખીને, સત અને આત્મા પ્રતિ પ્રેમ વધાવવો એ ભક્તિ અને અસત તથા અનાત્મપ્રતિ ઉદાસિનતા અનાસક્તિ તથા ઉપેક્ષા રાખવા એ વૈગમ્ય છે, વૈરાગ્યમાં આત્મા પ્રતિ ભક્તિ અને અનાત્મા પ્રતિ અનાસક્તિનો સમાવેશ થાય

છે, જે શાસ્ત્ર કે મત આમા સહાયતા કરાવે એનો સગ રાખવો એ સત્સંગ

x

x

x

ત્રીજી સાધન છ અગતુ છે, (૩-૧) વિવેક અને વૈરાગ્યને જીવનમા બેટાર્યા પછી આત્મા પ્રતિ જે ભક્તિ થવા માંડે, ત્યારે ચિત્ત સ્વાભાવિક આની પડતા સસાગતાપની સામે શાન નહી શકે છે, અને તેથી જ્યાં જ્યાંથી સતાપ આવતો હોય વિષયોની દાહક જવાબા એના હૃદયને બાળતી હોય, ત્યાં જે શાંતિ રાખી શકાય, તેનું નામ શમ (૩-૨) અદ્વૈત શાંતિ આવતી જાય, સત્નો વિવેક નવગ્રત ગ્હે, સત્ પ્રતિ જે ભક્તિ રહે, અસત્ પ્રતિ અનાસક્તિ ગ્હે વિષયોના સતાપમા શમ (શાન્તિ) ગ્હે, એટલે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોમા સ્વાભાવિક સયમ આવે છે એ એવો વ્યવહાર કરે, ઇન્દ્રિયોને વિષયોના સગમા એવી જ રીતે ગમે કે જીવનનિર્વાહ પૂરતા એના ખાનપાન હોય અને અપોગ્ય વિષયો તરફ ઇન્દ્રિયો ટેડાતી હોય ત્યાંથી એને દયાવી ગમે એ દમ આમ દમનુ સાધન આવવાથી મોગનાં યમ નિયમનુ પાલન થતુ જાય છે (૩-૩) શમ-દમ આવતા જાય છે તેમ તેમ વિષયોમા મન ગમતુ નથી તેમાથી ઉપરામ થતુ જાય છે કાગણ કે, વૈરાગ્યના સાધનદ્વારા ચિત્ત તો સત્ની શાંતિથી ભરેતુ હોય છે, આત્માના આનંદમા જે રમ્યા કરતુ હોય છે, તેથી એ હવે ઉપગમ રહે, તે ઉપગતિ (૩-૪) શમ, દમ, અને ઉપગતિના પાનનથી સંસારના અપમાન હાનિ પનાજ્ય વગેરે આવી મળતા દુષ્ક સહન કરાની-મન તથા ઇન્દ્રિયોને એમા જરાપણ ચત્રાયમાન ન થવાની એને અનાત્મ સમજીને એમા અનાસક્તિ ગાખવાની, આગમાપણી માનીને એમા મનને ન વેપાયમાન થવાની જે શક્તિ આવે તે તિતિક્ષા કહેવાય છે

* ,

•

•

આવી રીતે જમ, દમ, ઉપરતિ અને તિતિક્ષા આવતા જાય છે,

અને વિવેક અને વૈરાગ્ય દ્વારા જ્યારે જ્ઞાન અને ભક્તિનાં અંગોનો જીવનમાં વિકાસ થતો જાય છે, ત્યારે જે શાસ્ત્ર, કે સંત દ્વારા એ સાધન મળ્યાં છે, જેમના પ્રેમસહકાર વડે, જેમનાં નિષ્કામ કૃપાપ્રસાદ વડે આટલી આંતરિક સુધારણાની દૃષ્ટિએ એ પહેલિયો છે, એમ એને સમજાય છે, ત્યારે એ સંતોમાંથી કોઈને એ પોતાના નિત્યસહાયક તરીકે સ્વીકારી, એમના વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને એ શાસ્ત્રવાક્ય સાચાં માને એ એની (૩-૫) શ્રદ્ધા કહેવાય છે. શ્રદ્ધાની પ્રતિષ્ઠા થયા પછી મનમાં કશી શંકાઓ બિહતી નથી; કારણ કે સંત, શુર અને શાસ્ત્રવચન પ્રમાણે એણે સાધનસંપત્તિ મેળવી છે, એથી હવે પોતાના અધ્યાત્મ-માર્ગમાં એ નિશ્ચિંત બને છે; મનની આ નિશ્ચિંત સ્થિતિ તે (૩-૬) સમાધાન છે.

આ જ સાધનનું જુમળું ત્રીજું સાધન છે; એને એકંદરે (૧) વિવેક (૨) વૈરાગ્ય (૩) શમ વગેરે જ નો જીવનમાં સુંદર મેળ થવા માટે, એટલે એને સ્વાભાવિક રીતે જ હું કોણ, ઈશ્વર કોણ, અને હું અને ઈશ્વર જેમા છે તે જગત કોણ? એ જાણવાની ઉત્કટ જિજ્ઞાસા અંતરમા બિગી-ફૂટી નીકળે એ એની (૪) મુમુક્ષુતા છે. આવી રીતે સંતો અને જ્ઞાનીઓ પાસે જતાં પહેલાં ચારે સાધન સાધના જીવનમા બિતરવાં જોઈએ.

+

+

+

અખાજી હીક જ કહે છે કે જેને આત્મજ્ઞાન મેળવવું છે એણે એ સાધનસંપત્તિ મેળવવી જોઈએ. નદી પાર કરનારને નાવનાવિકની જરૂર છે, તેમ સાધકને આ સાધનની આવશ્યકતા છે. સાધનરૂપી વિવેકચક્ર મેળવ્યા વિના સંતસાધુઓનાં ટોળામાં ભટક્યા કરે, કે શાસ્ત્રોનાં ઘોષાં ઉપલાવ્યા કરે, એથી કર્યું સાર્થક થતુ નથી; પોતે પરીક્ષક બનીને જ્ઞાનીની પરીક્ષા કરવા જાય, પોતાને શાસ્ત્રના માનીને શાસ્ત્રની ચર્ચા કરવા જાય.

આમ આંધળા પાડા જેવા મિથ્યા અહંકારની સત્તારી ઠરીને સંતસાધુ

કે શાસ્ત્રનાં લક્ષણ જોવા જાય, તો પરિણામે એ નાસ્તિકતાના ખાડામાં પડે છે. અખાણ એટલા માટે કહે છે કે જે નદી પાર કરી ગયો છે, એની પાસે નાવનાવિક છે કે નહિ એ ન જોતાં, પોતે નાવનાવિક મેળવવાં અને પાર કરીને પછી સામે પાર બેઝેલાને જોવા કે, નાવનાવિક ક્યાં છે, કેવાં હતાં અને હવે ક્યાં ગયાં ?

*

*

*

સાધકે અંતર્મુખ થવું જોઈએ, સાધનસંપન્ન થવું જોઈએ, ધર્મને નીતિથી જૂદી ન પાડવી જોઈએ, ધાર્મિક જીવન ગાળી, અર્થ અને કામના ક્ષેત્રમાં વિવેક રાખી, ચોથા પુરુષાર્થ મોક્ષને માટે સાધનસંપન્ન થવું જોઈએ. અંધે અંધાધુંધી છે, શાસ્ત્રોમાં કાંઈ એકવાક્યતા નથી, અનેક સંપ્રદાય કે મતપંથ છે, જ્ઞાનીઓ કેવા હોય, અત્યારે કરી સમજણ પડતી નથી-એવી ઉલટી સમજણ ન રાખતાં સંતોનો પરિચય વધારવો જોઈએ, શાસ્ત્રો વાંચવાં જોઈએ, અને મુખ્ય વાત પોતે સાધન સંપન્ન થવાની છે એ કદી ન ભૂલવું જોઈએ.

આપણું પોતાનું અંતઃકરણ લોભ-મોહથી મુક્ત હોય, ઉદારતા, મેવા, ક્ષમા, ગુણબુદ્ધિ અને જિજ્ઞાસા કેળવ્યાં હોય, તો જ સંતસાધુની સમીક્ષા-પરીક્ષા થઈ શકે છે, એને બદલે સતસાધુ કેવા છે ને કેવા નહીં, એવું નિરીક્ષણ કરવા જતાં તો સાધક પોતે જ પોતાના લોભમોહમાં ફસાતો જાય છે.

x

x

x

સમષ્ટિનું પ્રારબ્ધ ગમે તેવું હોય, સમષ્ટિના ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં અંધાધુંધી હોય, તેથી કાંઈ વ્યક્તિને પોતાનું સાધન કેળવવામાં મુશ્કેલી નડતી નથી; જેવી દષ્ટિ તેવી સષ્ટિ અને જેવી ભાવના તેવું ફલ, એ સૂત્રો અદ્વરેઅદ્વર સાચાં છે. અંતર્મુખ થઈને જીવનમાં સાધનસંપત્તિ જીતારીએ એટલે આખી દષ્ટિ બદલાઈ જાય છે. અંતર્મુખ થવાનો અર્થ જ એ છે કે આપણે જાતે સુધરવું. સુધારવાના કરતાં સુધરવાની

દષ્ટિ નાખીએ, પરીમાના દગ્ગતા સમીક્ષા કેળવીએ, તો અધશ્રદ્ધા કે
જડશ્રદ્ધાને મદ્યે વિવેકનો ઉન્નય થાય છે, આસદ્વિનને વૈનાગ્યનો રસ
જનમવા મારે છે, તરંગી ભાવોને બદલે સમમી ભારના વધવા મારે છે,
અને સન્માર્ગે મડવાના શ્રી ગણેશ થાય છે

×

×

×

૨૪ નમતીર્થ પોતાના અનુભવની એક વાત કહે છે, "આપ
વીતી કદ્દ કે જગવીતી ? જ્યારે બૂલમા પણ કોઇ સામાનિક વસ્તુમાં
સાચો ખાતો ભાવ જમાવું છંદ્દ દાનિ, લાભ, કે મોટપનાનમમા મન
પરોતુ છુ, દેહની આરોગ્યતા વગેરેને બંદુ મોટી લાન માની લઉ છુ,
કોઈપણ મનુષ્યને મારોપરાયો ગણુ છુ, મને પોતાને પરિચિન્ન શરી
માની બેસુ છુ, અને માગ શુદ્ધ આત્મચરણને બૂલને શરીરમાં
મમત્ત્વ ધાન્ય કરીને બેદરદિયા બોવાનુ શરૂ કરુ છુ, ત્યારે જરૂર મને
ત્રિવિધ તાપ ઘેરી લે છે, મારી દષ્ટિ જેટલી અધોગત થાય તેટલું દુઃખ
આવી પડે છે, કુદ્દ દષ્ટિ અને ગુચ્છ ભાવનાનું ફળ ખેદ અને દુઃખમા
મળ્યા વિના ગહેતુ નથી."

કેવી ચોક્ષી સમજળ આપે છે ! આત્મજ્ઞાન મેળવવુ છે, સમતા
લાવવી છે, શાંતિ શોધવી છે, અને મનમા શંકા, તર્ક, અને દોષદષ્ટિના
મેના-ગધાતા ચીથરા લખને જવુ છે સત્સંગ દગ્ગા ! નાકમા ફુગ
ભરીને પુષ્પની સુગંધ ચ્હાણુની છે ! મ્હોમા એળીઓ ભરીને સાકરો
સ્વાદ ચાખવો છે ! કેવી અસંભવિત-હસવા જેવી દશા છે !

*

*

ધાર્મિક જીવન માગો, નીતિને માર્ગદર્શક દીવાદાડી બનાવો અર્થ
અને કામમા નિ સ્વાર્થતા લાવો, અને પછી જુઓ કે મોક્ષના તમે
સહજ સ્વભાવે અધિકારી બનો છો કે નહિ ! ધનવૈભવ, કુદ બકળીલા,
માવમિલકતનો મોહ છૂટતો ન હોય, અને એ બધું સાચવી સંભાળી,
"મગવદ્ અર્પણં ભુદિધી વ્યવહાર કરીએ છીએ, બધુ ભગવાનનુ છે એ

ભાવથી રહીએ છીએ; આવાં આવાં લકિતનાં ઓઠાં શોધનારા બિચારા પામર દયાપાત્ર છે !

સાચું ધાર્મિક જીવન શરૂ થાય છે બધી જાતની ઉદારતામાંથી; નાન, મન, ધનમાં ઉદારતા આવે ત્યારે લોભ મોહ છૂટી, શરીરથી સૌની નિઃસ્વાર્થભાવે સેવા થાય એટલે કાયિક શુદ્ધિ મળે; મનથી બધાં પ્રતિ સમાનભાવ આવે; જગત ગમે તેવું હોય, ગમે તે દોષવાળું હોય તોપણ સૌ પ્રતિ પ્રેમભાવ રહે ત્યારે માનસિક શુદ્ધિ થાય; અને પૂર્વ-કર્મના પુણ્યપ્રતાપે ધન મળ્યું હોય, તે મારાપારકાંને ભેદ ભૂલીને સૌના ઉપયોગ માટે વપરાય ત્યારે ધનશુદ્ધિ થાય.

*

*

*

આ તો સાંસારિક જીવનની દિશા કહી; પણ જિજ્ઞાસુ, લકત, કે સાધકની જીવનકક્ષા આથી પણ ઉપર જાય છે; એને સાંસારિક દષ્ટિથી નહીં, પણ ઈશ્વરપ્રીત્યર્થે જીવવાનું હોય છે; ઇશ્વરની જ જ્યાં ચાતો થતી હોય, તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રજ્ઞોની સુંદર સમજણ આકર્ષી હોય, એવા નિર્દોષ વાતાવરણમાં એણે વિહરવું જોઈએ; લકતો, જિજ્ઞાસુઓ, મુમુક્ષુઓ, સંતો, શાનીઓ અને અનુભવીઓની સાથે એણે નિર્ભય રીતે જોળાઈને સૌની સેવા કરવી જોઈએ. જ્યાં સુધી એ સેવા દ્વારા લોભમોહ નિર્મૂળ ન થાય, ત્યાં સુધી ભાવ કે ભાષામાં ઉદારતા આવતાં નથી, ઉદારતા વિના સંતભક્તિ ઉપજતી નથી; લકિત વિના સંતકૃપા મળતી નથી, અને કૃપાવિના આત્માનંદની આશા રહૂતી નથી.

+

+

+

એક બીજી સાવધાનતા રાખવાની જરૂર છે: ધણે ઢેકાણે લોકો એમ કહેતા જોવામાં આવે છે કે, અમારે બધા દેવ સરખા એટલે બધામનાં પૂજન દર્શન કરીએ; બધા સંત તારા એટલે બધામને સરખા માનીને જે દીક લાગે તે મદદ કરીએ.

આમાં ભ્રાંતિ એ એ કે શાસ્ત્ર, સંત અને દેવના કરતાં પોતાની

બુદ્ધિમાં સાધક વિશેષ વિશ્વાસ રાખે છે. પોતાની વિચાર અને વિવેક-
બુદ્ધિને એવી ભૂલ વગરની માને છે કે એને જ ગુરુ ખનાવી, એ વડે
શાસ્ત્ર અને સંતની પરીક્ષા કરી, એને સારમહાત્મ્ય કરવા જેવી શક્તિ-
શાળી માને છે । કેટલી વિચિત્ર ભ્રાંતિ અને કેટલો પ્રખર અહંકાર ।

વસ્તુતઃ એવું હોયું જોઈએ, કે પ્રથમ સાધનસંપત્તિ કેળવતે સંતોનો
સત્સંગ હરવો; પછી એ મંતોમાંથી આપણી પ્રકૃતિ સાથે વિશેષ
મેળ આવે તેમ હોય, તેમની સાથે સહવાસ વધારવો; ઈંટ લાગે ત્યાં
ગુરુબુદ્ધિ કરવો; અને સાધનમાં લાગી જતું, એક દેવની કે એક સંતની
ખતાવેલી સાધના પ્રમાણે સાધન કરવાથી જ ઈર્ષ્યાસહિ થાય છે,
ઠેકાણે ઠેકાણે ભટકવું અનેક શાસ્ત્રો વાંચવાં, બધા સંતોને તપાસી
જોવા, એ સમદષ્ટિ કે વિવેકબુદ્ધિ નહીં, પણ વ્યભિચારી જૂતિ છે,
આપણા લોભમોહ, મિથ્યાભિમાન, અને દોષદષ્ટિને સાચવી રાખવાનો
એ દ ભ છે.

*

*

*

સચ્ચા સાધક । તું એતી જા । સાવધાનતા ગખ । તારું હૃદય
શુદ્ધ કર । એમા વિવેકની આંખ બિધાડ । વૈરાગ્યનો દીપક ખાળ;
રામદમનાં શસ્ત્રાસ્ત્ર ધાન્ય કર; ઉપરતિનાં આભૂષણ ધરીને શ્રદ્ધા કેળવતો
જા; આપોઆપ સમાધાન ન થાય તો પછી કહેજો કે શાસ્ત્રો અને સંત
ખોટા છે: પણ સાધનસંપત્તિ કેળવ્યા વિના જો ભટકયા કરીશ તો
લાખો જન્મે પણ પાગ આવે એમ નથી ભણવાની શરૂઆત કરનાર
વિદ્યાર્થી હાથમા પુસ્તકપાટી લઈને નિશાળો અને શિક્ષકોની જાતે પરીક્ષા
કરીને, ભણુવા ઇચ્છે તો એ બહાજ જ ભટકયા કરે છે અને છેવટે
અભણ તથા મૂર્ખ જ રહે છે. તેવી જ રીત તારી ન થાય તે સંભાળજો:
તેના કરતાં તો ડોઈ સંતનું વચન માન; ભટકવાની ટેવ છોડી દે ।
ક્યાપ્રેમી કરતાં વસ્તુપ્રેમી થા; દર્શનભૂખ્યાં કરતાં વિવેકભૂખ્યો બન;
વ્યભિચારી ભાવ કરતાં એકનિષ્ઠ ભક્તિ કરી જો; અને પછી જોઈ લે

કે ભણે તારે નિશાળો બદલવી પડી હોય, કાંઈ નિશાળ અધુરી કે ખોડખાંપણવાળ મળી હોય, પણ નિશાળો બદલતાં બદલતાં જેમ વિદ્યાર્થી આખરે વિદ્યાવન્ત થાય છે, તેમ સત્યનો ગિરજાસુ એક સંત પાસેથી અધુરું રહેલું જ્ઞાન બીજેથી મેળવી શકે છે; અને છેવટે સંતના સત્સંગમાં પોતે સંત બને છે.

x

x

x

સંતોનાં પ્રારબ્ધ એક સરખાં હોતાં નથી; સ્વભાવમાં ભેદ હોય છે; નવાજૂતા વ્યવહારમાં ભેદ હોય છે; ઉપદેશપ્રણાલીમાં વિવિધતા હોય છે; એટલે સાધક જે ભટક્યા જ કરે, તો બધેથી વસ્તુ મેળવવાની 'ધૃત્તિ'વાળો હોવાથી કદી પૂરું કે સાચું મેળવી શકતો નથી. એક એક હાથ જમીન જુદે જુદે ઠેકાણે ખોદવાથી કુવો બનતો નથી; તેમ જુદે જુદે સ્થળે ભટકવાથી ભાવની સ્થિતિ થતી નથી, ભક્તિ વધતી નથી; શ્રદ્ધા જામતી નથી; એટલું જ નહિ, પણ મહાન નુકશાન એ થાય છે કે દોષદષ્ટિ ખૂબ જ વધી જાય છે, શાસ્ત્રોનાં રહસ્ય સમજતાં નથી; અને કાંઈપણ સંત એનાથી સંપૂર્ણ પ્રસન્ન થતા નથી, તેથી સાચી સમજણ એવા અભાગીઆને પ્રાપ્ત જ થતી નથી.

બચી જાઓ. સાધનસંપન્ન થાઓ. લોભમોહ કે દોષદષ્ટિ કંઠાડીને સંતોનો સત્સંગ કરો, એમાંથી કાંઈ એકનામાં શુરુશુદ્ધિ સ્થાપો, અને આરા પ્રમાણે નિઃશંક ભાવે સાધના કરો. વ્યઘ્નમાયાત્મિકા શુદ્ધિઃ સમાધૌ ન વિધીયતે । એમ કહીને ભગવાને ગીતાશ્રમાં હદ કરી છે કે અનેક સ્થળે ભટકનારી શુદ્ધિને કદી સમાધાન કે સમાધિ મળતાં જ નથી.

ભગવાને અર્જુનને પણ ગીતાજ્ઞાન એટલા માટે આપ્યું કે—

इष्टोऽसि मे दृढमिति ततोऽप्यहं ते हितम् ॥

ભાવાર્થ—તું મને ખૂબ વહાસો છે તેથી તારું હિત કહું છું.

આવો પ્રેમ સંતો માટે—શુરુદેવ માટે કેળવ્યો હોય, તો જ હિતનાં

વાક્યો એમના અંતરના કયાદમાંથી રહેજે નીકળી પડે. સતો તો નિઃસ્વાર્થી છે, એમને મારાપગવા નથી-સમદર્શી છે; એટલે જેવી જેની શ્રદ્ધા, જેટલી જેની ભક્તિ તેટલી તેની કૃપા; અને જેટલી એ કૃપા તેટલું સાધકનું આત્મક્રયાણુ તેમ તપહીન અલકત અને સેવાહીનને તત્ત્વ ન મળે-સદ્ગજ સ્વભાવે ન મળે એવું અમરવાક્ય પણ ભગવાન જ કહી ગયા છે. અધ્યાય ૧૮ ના શ્લોક ૬૫ માં કહે છે કે:-“ તારા આત્મક્રયાણુ માટે કહેયું આત્મજ્ઞાન તપહીન, અલકત, અને સેવાશુશ્રુષાથી રહિત હોય, અને મારી અસૂચા કરતો હોય, તેને આપવા જેવું નથી. ”

*

*

*

ભગવાનના આપ્તવાક્યમાં શ્રદ્ધા રાખીને સાધન સપત્તિના અજવાળા અતઃમા ભિતારો, સતસેવા કરો, સત્શાસ્ત્રો ભણો, ગુરુભક્તિ કેળવો આ એક જ ગજમાર્ગ છે, એ વિના ધીમં બધા સાધન આળપ પાળ છે. સત્યના જિજ્ઞાસુને તો બધું સરલ છે, બાકી જેને ભકત કે જિજ્ઞાસુ કહેવગવવું જ છે, એમના ઉપર પરમાત્મા દયા કરે ! એમની ભુધ્ધિમાં વિવેક ભરે ! એમના હૃદયમાં નિશ્ચલતા હાવે, એમની વ્યભિચારી વૃત્તિને દૂર કરે, અને કેંક એકનિષ્ઠ સાધન સપત્તિ એમને મુઠ્ઠે કે જેથી એ પણ સન્માર્ગે વળે !

*

*

*

પરમાત્મા આપણને સૌને સાધનસંપન્ન થવાના સાચા અધિકારી બનાવે !

ભકિતરહસ્ય

લેખક:-સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી

મનુષ્યના ચિત્તની અંદર મુખ્ય ત્રણ શક્તિઓ રહેલી છે. ઇચ્છા, ક્રિયા, જ્ઞાન. આમાંથી કોઈ પણ એક શક્તિની પ્રધાનેતા ઉપરથી પ્રત્યેક વ્યક્તિનો યોગમાર્ગ નિશ્ચય થાય છે. સાધનપદ્ધતિ સ્વાધિકારાનુસાર હોય તો જ તે દ્વારા જીવનમાં આધ્યાત્મિક પ્રગતિ ઝડપથી થઈ શકે છે. જ્ઞાનયોગ, ભકિતયોગ, કર્મયોગ વગેરે સાધન પ્રણાલિકાઓ આ નૈસર્ગિક પ્રકૃતિભેદના સિદ્ધાન્ત ઉપર જ રચાયેલી છે. જીવાત્મા પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા મથે છે તે માત્ર જ્ઞાનપિપાસાની તૃપ્તિ અર્થે નહિ, તેમ ઇશ્વરનું અકલ્પ્ય સામર્થ્ય સંપાદન કરવા માટે પણ નહિ; પરંતુ જીવાત્માને પરમાત્માને જે નિત્ય અને અખ્યાત સંબંધ છે તેને લીધે જીવ પરમાત્મા તરફ આકર્ષાય છે ને તેમાં પુનઃ લીન થવા માગે છે. પરમાત્મા પ્રેમરૂપ છે, આનંદરૂપ છે તેથી સર્વ પ્રાણીઓ તેને ઝંખે છે ને સંસારભરમાં જે ગતિ, અશાંતિ આપણને દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તે એક રીતે જોતાં જીવનના અંતિમ ભ્રમની પ્રાપ્તિ સાર અનિવાર્ય પ્રયત્ન જ છે. આપણે હંમેશા સીધી ને સીધી રેખામાં ચાલ્યા જઈએ છીએ, એવા સાશ્વત પ્રગતિવાદમાં વિચારશીલ મનુષ્યને શ્રદ્ધા હોઈ શકે નહીં. કોઈ પણ ગતિ નિરંતર સીધી લીટીમાં જ થવા કરે નહીં. સીધી લીટી લંબાવવાથી વર્તુલ બને છે અને એ માટે ગ્રેરેલું બળ વર્તુલ પૂરું કરીને પોતાના મૂળસ્થાન ઉપર જ, મૂળ ગિંદુ પર જ પાછું આવે છે. એક પ્રયત્ન નહી મહાસાગર પ્રતિ વહી રહી છે તે સંસાર; તેમાં અનેક

જીવાત્માઓ ધાસના તણખલાઓની માફક આમતેમ ધસડાતા જાય છે. ધડીમાં આગળ આવે ને ધડીમાં પાછળ જાય પણ આખરે તે સમુદ્રમાં મળ્યા સિવાય છૂટકો થતો નથી. જુદામાન મનુષ્ય કુદરતના નિયમોનું નિરીક્ષણ કરી, પ્રકૃતિપ્રવાહની દિશાનો નિશ્ચય કરી, તે તરફ જ્ઞાનસંહિત ઝડપથી પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અન્ય મનુષ્યો તથા ખીન પ્રાણીઓ તથા સમસ્ત જગત અગ્નિજ્વાલાં તે તરફ માથા ના પ્રાગટ્યથી ધસી જાય છે. જાણપૂર્વક અરુખ્સિત ગતિને યોગ નામ આપવામાં આવે છે.

આ પૂર્ણાનંદમય તત્ત્વ ચૈતન્યવાણું અને સત્તામય પણ છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં તેના ચૈતન્યસ્વરૂપ ઉપર ભાગ મુકવામાં આવે છે. કર્મમાર્ગમાં તેની શક્તિ ઉપર ભાગ મુકવામાં આવે છે, અને લક્ષિતમાર્ગમાં તેના પ્રેમ-આનંદ સ્વરૂપ ઉપર ભાગ મુકવામાં આવે છે. નિત્ય તત્ત્વ પ્રેમરૂપ હોવાથી સર્વ પ્રાણી પદાર્થોને પોતાના તરફ ખેંચે છે; ને પોતામય કરવા મથે છે. આ નિર્લેપ, વ્યાપક, પ્રેમનાં આંદોલનો જેઓ ઝીલી શકે છે ને જેઓ પોતાના મનને તે તરફ વાળી શકે છે, તેઓ પરમાત્માના સ્વરૂપને જલ્દી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આનંદમય પરમતત્ત્વનાં બે મુખ્ય રૂપ છે; નિરાકાર અને સાકાર. અમર્યાદિત ચૈતન્યવાણું સ્વરૂપ તે નિરાકાર ને દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મની સત્તાથી પરિમિત થયેલું તે સાકાર. ભજનીય પરમતત્ત્વ સ્વેચ્છાથી ભક્તોના અનુગ્રહાર્થે અને અધર્મીઓના નિગ્રહાર્થે પાર્થિવ ભૂમિકામાં ઉતરે છે ત્યારે તેને અવતાર કહેવામાં આવે છે. અવતારો ચાર પ્રકારના માનવામાં આવે છે. કલ્પાવતાર, મનવંતરાવતાર, યુગાવતાર, સ્વરૂપાવતાર. કલ્પાવતાર અસામાન્ય પરિવર્તન કરવા માટે આવે છે મનવંતરાવતારો તે તે મનવંતરમાં દેખાતા દોષોનું નિવારણ કરવા આવે છે, યુગાવતારો યુગધર્મના પ્રવર્તક તરીકે આવે છે ને સ્વરૂપાવતારો અમુક ખાસ ગુણોનો આવિષ્કાર કરે છે.

• આ પરમતત્ત્વના મૂળ સ્વરૂપ (નિરાકાર) સાથે, અથવા સાકાર

સ્વરૂપ સાથે અથવા અવતાર સ્વરૂપ સાથે પ્રેમપૂર્વક મનની સ્થિતિ
 બાંધવી તેને “ ભકિત ” કહેવામાં આવે છે. શ્રી. મહર્ષિ નારદ દશ્વર
 પ્રત્યેના “ પરમ અનુરાગ ”ને ભકિત કહે છે. એ ભકિતરસ જ પરમા-
 મૃત છે. એની પ્રાપ્તિ થતાં જીવને કોઈ પણ અન્ય પ્રકારના સુખની
 ઇચ્છા રહેતી નથી. તે સર્વાર્થસંતુષ્ટ રહે છે ને કોઈ પણ પ્રકારની
 હાનિથી શોક પામતો નથી. કોઈની ઈર્ષ્યા પણ કરતો નથી. ઈષ્ટસાક્ષા-
 ત્કારથી મનુષ્ય પ્રેમાન્મત્ત બની જાય છે. સ્તબ્ધ પણ બની જાય છે
 અને આત્મારામ પણ બને છે. સઘળા વિચાર, વચન, કાર્યનું જ્યારે
 પ્રભુને સમર્પણ થઈ જાય અને શાશ્વિક વિસ્મૃતિથી પણ અત્યંત વ્યા-
 કુળતા થાય, ત્યારે ભકિતનો યથાર્થ ઉદય થયો છે એમ કહી શકાય.

શ્રી. રામકૃષ્ણ પરમહંસના અભિપ્રાય પ્રમાણે આ આખો સંસાર
 ગાંડાની મોટી ઈરિપતાવ જેવો છે, સઘળાં પ્રાણીઓ ગાંડાતુર જેવાં જ
 છે. કેટલાક ધન પાછળ, કેટલાક સૌંદર્ય પાછળ, કેટલાક સત્તા પાછળ,
 ધણીજ થોડા-હજારોમાં એક ઇશ્વરની પાછળ ગાંડા હોય છે. તેમના
 જીવનમાં એક જ અભિલાષા હોય છે, તે એ કે ઇશ્વરનું દર્શન ક્યારે
 થાય. પ્રભુનું સ્વરૂપ પારસમણિ જેવું છે, તેના સ્પર્શ માત્રથી માણસ
 કંચનરૂપ બની જાય છે.

શાંતિદય ઋષિના મત પ્રમાણે પ્રભુ ઉપર “ અત્યંત પ્રેમ ” તે જ
 ભકિત. ભકતશિરોમણિ પ્રદ્ભાદ “ અરાનીજનો જે પ્રકારનો અસા-
 ધારણ પ્રેમ ઇન્દ્રિયોના નશ્વર વિષયો તરફ ઢાળે છે તે પ્રકારના ભગવાન
 પ્રત્યેના હોડા અને વ્યાપક પ્રેમ ”ને ભકિત કહે છે.

ભકિત બે પ્રકારની હોય છે; વિહિતા અને અવિહિતા. સાધ્ય
 અને સાધનના જ્ઞાનવાળા અને શ્રદ્ધાવાળા અદ્વૈતુકી ભકિત તે વિહિતા
 અને નિષિદ્ધ ભાવોવડે ઇશ્વરમાં ચિત્ત એકાગ્ર થવાથી ભગવાનમાં
 સ્થિતિ બંધાય તે અવિહિતા. અવિહિતા ભકિતના મુખ્ય ચાર પ્રકાર
 છે. કામજ્ઞ, દ્વેષજ્ઞ, ભયજ્ઞ અને રોહજ્ઞ. સામાન્ય રીતે અવિહિતા

લકિત ત્યાગ્ય છે, સેવા કોટિની નથી. વિદિતા બકિન શુદ્ધ અને પ્રેમ-
 રૂપ હોવાથી તે ઉત્તમ છે. ભગવાનનાં નામ, રૂપ, ગુણ, કર્મ, જન્મ
 વગેરે સંબંધનું સતત ચિંતન ગૃહેવાથી ચિત્ત શુદ્ધ અને સાત્વિક થાય
 છે અને છેવટે લકિત સર્વ દોષોથી મુક્ત થઈ સામીપ્ય, સાર્થ્ય,
 સામોક્ષ્ય, અને સાયુજ્ય મુક્તિ મેળવે છે.

લકિતમાર્ગમાં એક સુગમતા છે. તે માર્ગ દિવ્ય લક્ષ્યને પ્રાપ્ત
 કરવાનો અતિ સરળ અને સ્વાભાવિક માર્ગ છે. સાધાગ્રણુ રીતે મનુષ્યમાં
 બુદ્ધિપ્રાધાન્ય કરતાં લાગણીની પ્રધાનતા વધારે હોય છે. જ્ઞાનમાર્ગ
 અને લકિતમાર્ગના છેવટના ધ્યેયમાં ભિન્નતા છે એવી કેટલાકની મા-
 ન્યતા છે જ્ઞાની લકિતો ભેદ જોતા નથી. તેમને મન બંનેનું લક્ષ્ય એક જ
 છે. જ્ઞાની લકિતોની માન્યતા પ્રમાણે અંતિમ અવસ્થામાં ઉપાસક-ઉપા-
 સ્યનો ભાવ નષ્ટ થઈ જાય છે અને અભેદજ્ઞાન ઉદ્ભવે છે. દૈત સંપ્ર-
 દાયોના અનુયાયીઓ (આમાં વિશિષ્ટાદૈત, શુદ્ધાદૈત, દૈત સર્વેનો
 સમાવેશ થઈ જાય છે.)ના મત પ્રમાણે લકિત સાધન છે અને સાધ્ય
 પણ છે. તેઓ કેવલ્ય મુક્તિમાં માનતા નથી. અંશશિભાવ અંતિમ
 અવસ્થામાં પણ કાયમ રાખી લકિતરસનું આસ્વાદન કરવામાં તેઓ
 માને છે અને તેને જ ઉત્કૃષ્ટ કોટિનો અનુભવ તેઓ ગણે છે. આ
 ઉભય મતોમાં કાંઈ ઝાઝો ફેર નથી. બંનેયમાં ચિત્તની પર જઈ, સુખ-
 દુઃખનાં દુઃદોષો ત્યાગ કરી, નિત્ય અને અવિચ્છિન્ન આનંદની પ્રાપ્તિ
 કરવાનો જ આદર્શ છે. નવરસના આલંબન રૂપે ભગવાનને લઈને જે
 પોતાના મનને તેમાં રથાપે તે લકિત અને લકિતના ચિત્તમાં જે આનં-
 દનો ચમત્કાત અભિવ્યક્ત થાય તે લકિતરસ.

અત્માત્મેક્યજ્ઞાન એ જ ખરું સાધ્ય છે અને તેના જેવું પવિત્ર
 જ્ઞાન જગતમાં બીજું કોઈ નથી એ તો નિઃશંક અને સુક્તિયુક્ત છે.
 જેમ સારી રીતે પ્રદીપ્ત કરેલો અગ્નિ ગમે તેવા કાષ્ટને બાળી ભસ્મ
 કરી નાખે છે, તેમ આ પરમેક્યજ્ઞાન ગમે તે માર્ગ દ્વારા પ્રાપ્ત કર્યું

હોય, તો પણ કર્મમાત્રનો કાય કરી નાંખે છે. કર્તૃત્વભાવનાની ત્યાગથી ક્રિયમાણથી સચિત વધવાનો સંભવ ન રહ્યો, તેમ પિંડબદ્ધાક્રિયનું જ્ઞાન થયું એટલે સિંગદેહ પણ શુદ્ધ અને સત્વમય થવાથી સચિત નષ્ટ થાય છે. પ્રારબ્ધ પણ દેહ હોવાથી બીજાની દૃષ્ટિએ છે, પણ જ્ઞાનીને દેહાધ્યાસ ન હોવાથી તેને મન પ્રારબ્ધ નથી. અહંતા ત્યજ એટલે મોક્ષ આપોઆપ જ થયો. તેને માટે દેહધ્વંસની આવશ્યકતા નથી. આ અદ્વૈતવાદ બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરવો તે જ પ્રથમ તો કહેણું છે અને તેનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે નિરાકાર તત્ત્વમાં ચિત્તને સ્થિર કરવું તે તેથી પણ વધારે દુષ્કર છે. પરિવર્તનશીલ નામરૂપાત્મક માયાથી આચ્છાદિત થએલા અમૃતરૂપ નિરાકાર, નિર્વિકાર, સચ્ચિદાનંદ પરબ્રહ્મનું વર્ણન કરતાં મોટા જ્ઞાની પુરુષોને પણ " નેતિ નેતિ " કહીને જ છટકી જવું પડે છે. અનિર્વાચ્ય, અચિંત્ય બ્રહ્મને ઓળખવા માટે સામાન્ય બુદ્ધિના મનુષ્યોએ શું કરવું ? જેમનામાં ત્રીજા બુદ્ધિનો અભાવ હોય તથા જેમનું મન અમૂર્ત વસ્તુનું ધ્યાન કરવા અસમર્થ હોય, તેમણે શું આ સંસારમાં કાયમ પામર પ્રાણીની માફક જ જીવન વ્યતીત કરવું ? તેમને માટે મુક્તિનો કોઈ માર્ગ નથી ? આ પ્રશ્ન સદૃશ જ ઉપસ્થિત થાય છે. આપણે સ્વાનુભવથી જાણીએ છીએ કે જગતમાં સર્વ વ્યવહાર અદ્વા, પ્રેમ વગેરે મનુષ્યસ્વભાવમાં સિદ્ધ થયેલી મનોવૃત્તિઓ દ્વારા જ ચાલે છે. પરોક્ષજ્ઞાનને અપરોક્ષ કરવા સારું પણ તર્કાત્મક નિશ્ચયમાં શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા છે. સૃષ્ટિની પીઠમાં રહેનારું મૂળતત્ત્વ અનાદિ-અનંત-જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, આનંદ સ્વરૂપ છે. એ બુદ્ધિથી જાણ્યા પછી તેના અનુભવ માટે શ્રદ્ધા નોંધ્યે એ તો નિર્વિવાદ છે.

સામાન્ય રીતે નિરાકાર વસ્તુમાં અને સાકારમાં પણ જે વસ્તુ અવ્યક્ત એટલે કોઈપણ પ્રકારના ખાસ આકારવાળી અને ઇન્દ્રિયોને પ્રત્યક્ષ થાય તેવી ન હોય, તો તેના ઉપર પ્રેમ આંધવો નેતેના ચિંતનથી

તેમાં વૃત્તિને તદાકારં કરવી તે મનુષ્યને અત્યંત કઠણ લાગે છે. એટલે ભૂમિતિશાસ્ત્રમાં જેમ અનાદિ-અનંત રેખાની કલ્પના મનમાં કરીને તેનો એક ભાગ પાટીઆ ઉપર વ્યક્ત કરીને જનાવવો પડે છે, તેવી રીતે નિરાકાર, નિર્વિકાર બ્રહ્મમાં વૃત્તિ જોડવા માટે પ્રત્યક્ષ પ્રતીક ગણવાની ઘણાખરા મનુષ્યોને જરૂર પડે છે, એટલે ઉપાસના માટે નિર્ગુણમાંથી સગુણમાં અને તેમાં પણ અવ્યક્ત અને અમૂર્ત સગુણ કરતા વ્યક્ત અને મૂર્ત સગુણનો આશ્રય લીધા સિવાય જનસમૂહને બીજો માર્ગ છે જ નહીં. તેથી જ અનાદિકાળથી ઇન્દ્રિયમાલ પ્રતીકની ઉપાસનાનો માર્ગ ચાલ્યો આવે છે. વેદકાળમાં પણ અગ્નિ, સૂર્ય જન્મેની મુખ્યત્વે કરીને ઉપાસના થતી. શ્રી ગીતાજીમાં અર્જુન શ્રી ભગવાનને પ્રશ્ન કરે છે કે, “ તમને સાકાર, સગુણ માનીને સર્વથા મન, વાણી, કર્મથી, નિરંતર તમારા રૂપ થઇ જઇ ઉપાસે છે તે અને અક્ષર, અરૂપ, અનણ, ઉપાધિ માનથી રહિત, નિરાકાર અને નિર્ગુણતત્ત્વની ઉપાસના જ્ઞાનદ્વારા કરે છે તે બન્નેમાંથી શ્રેષ્ઠ યોગવિત્ કેને કહેવો ? ” આનો ઉત્તર આપતા શ્રી કૃષ્ણચંદ્રજી જણાવે છે કે “ અવ્યક્તાસકત ચિત્તવાજાનુ’ સાધન અધિકતર કલેષમય છે, કારણ કે દેહવત્થી અવ્યક્ત ગતિ દુઃખથી પમાય છે; પણ જેઓ સર્વ કર્મ મારામાં સમર્પી, મત્પર થઈ અનન્યયોગથી મારું ધ્યાન કરતાં મને ઉપાસે છે, જેઓએ પોતાનું ચિત્ત મારામાં જ પરોવ્યું છે, એવાનો હું મૃત્યુમય સંસારસાગરમાંથી સમુદ્ધર્તા થોડા જ સમયમાં ચાઉં છું. ” આ પ્રત્યક્ષમાર્ગ તે ભક્તિમાર્ગ. બ્રહ્મનું સ્વરૂપ નહીં કરીને કોઈ પણ પ્રતીક લઈ, તેમાં બ્રહ્મભાવ આરોપી, તેની ઉપાસના દ્વારા સાક્ષાત્કારના પ્રયત્ન થાય તે ભક્તિ કહી શકાય. અધ્યાત્મવિચાર દ્વારા, અવ્યક્ત ઉપાસના દ્વારા, દિવ્ય ત્વક્ષયપ્રાપ્તિદ્વારા, માર્ગદ્વિ જ્ઞાતમાર્ગ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનમાર્ગનું પગથિયું શુદ્ધિ છે તે તેમાં શ્રદ્ધા પણ શુદ્ધિના નિશ્ચય ઉપર રહે છે. ભક્તિમાર્ગમાં શ્રદ્ધા તે પ્રેમની

પ્રધાનતા છે. તેમાં સામાન્યતઃ આપ્તવાક્યમાં, શાસ્ત્રવચનમાં ગુરુના બોધવચનોમાં અથવા ઈષ્ટદેવતામાં પ્રથમથી જ પ્રેમપૂર્વક શ્રદ્ધા રાખીને જ સાધન શરૂ કરવામાં આવે છે. ગમે તે રસ્તે જઈએ તોપણ આખરે એક જ પરમેશ્વરનું જ્ઞાન મળે છે. અનુભવાત્મક જ્ઞાન સિવાય મુક્તિ નથી. મન, બુદ્ધિ, અહંકારની પર મયા વગર સંસારનાં દુઃખોમાંથી નિવૃત્તિ થતી નથી. આ સિદ્ધાન્ત બંનેમાં કાયમ રહે છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગ શ્રેષ્ઠ કે ભક્તિમાર્ગ શ્રેષ્ઠ એવા નિર્ણયક ઝગડાથી કાંઈ ફાયદો નથી. મનને શાંત કરવા અને શુદ્ધ કરવા માટે પરમેશ્વરની અનેક સગુણ વિભૂતિઓ પૈકી કોઈ એક વિભૂતિનું ધ્યાન કરવું, અથવા માનવરૂપ ધારી સગુણ પરમેશ્વરની અનન્ય અને એકાન્તિક ભક્તિ એ જ પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિનું સરળ, અને સર્વમાન્ય સાધન છે એ વિષે તો ગતબોદ હોઈ શકે જ નહોં.

ઉપાસનાનો સામાન્ય અર્થ એ છે કે ચિત્તવડે ઈષ્ટદેવની પાસે જઈ તેમાં સ્થિતિ બાંધવી. ઉપાસનાના બે મુખ્ય પ્રકાર છે; અહંબ્રહ્મ અને પ્રતીક. પરમાત્મા હું જ છું એ પ્રકારના આવેશ વાળી ઉપાસનાને અહંબ્રહ્મ ઉપાસના કહેવામાં આવે છે. પ્રતીકોપાસનામાં કોઈપણ બાહ્ય આલંબનને પકડી તેમાં બ્રહ્મભાવના કરી ચિત્તને એકાગ્ર કરવાનું હોય છે. પ્રતીકોપાસનાના ત્રણ પ્રકાર આપણા શાસ્ત્રમાં જણાવવામાં આવ્યા છે કે:-સારોપા, સંપદ્રૂપા, ક્રિયામયી, અને સાધ્યાસા, પુનઃ ઉપાસનાના કાયિક, માનસિક અને વાચિક એવા ત્રણ ભેદો પણ કરવામાં આવે છે; અને ત્રણેય પ્રકારની ઉપાસનાનો પરસ્પર સંબંધ હોય છે.

પ્રતીક એક પ્રકારનું સાધન જ છે એ આપણે ધ્યાનમાં રાખવું બોધ્યું. નામરૂપાત્મક કોઈપણ વસ્તુ લઈએ તે તો માયા જ છે અને છેવટે પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ માટે તો દૃષ્ટિને તેનાથી પર લઈ જવી જ બોધ્યું. ગીતાજીમાં શ્રી કૃષ્ણભગવાને સ્પષ્ટ જણાવેલું છે કે, “બુદ્ધિ

વિનાના લોડો મારો અવ્યય અને અનુત્તમ પરમભાર ન જાણી મને
 અવ્યક્તને વ્યક્ત થયેલો માને છે. હું મારી પ્રકૃતિને અવલંબી તેનાં
 વચ્ચે અવશ્ય રહી, વારંવાર અખિલ જૂતસમયને સર્જું છું. હું
 અધ્વજ રહીને પ્રકૃતિને સચરાચર કરાવું છું, હું કવુ છું, વચુ છું,
 સ્વધા છું, ઓપધ છું, મંત્ર છું, મૂત છું. અમ્મિ છું, હૃત છું. હું
 જગતનો પિતા, માતા, પાતા, પિતામહ છું, ગતિ છું, ભક્તિ છું,
 પ્રભુ, આત્મી, નિવાસ, શરણ, મિત્ર, પ્રભવ, પ્રલય, સ્થાન, ત્રિધાન, ને
 નિત્ય ખીજ છું, અમૃત તેમ જૂત, સત્ તેમ અસત્ હું જ છું. ”

પ્રતીક ગમે તે લઈએ, મનને, આધારને, અમ્મિને, મૂર્તને, ચંદ્રને,
 જળને, વાયુને, પૃથ્વીને, અથવા શાલિગ્રામ, શિવલિંગ અથવા શ્રી
 ગમચંદ્રજી, શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી, વગેરે અવતારોની અથવા અન્ય સાધુ
 પુરોહોની વ્યક્ત મુર્તિઓ લઈએ, આ સર્વ ચિત્તને પરમેશ્વર તરફ
 વાળવાનાં સાધનો છે. તે પ્રતીકોપાસનામાં મનુષ્યનો ઉદ્ધાર કરવાની
 જે સહિત છે તે પ્રતીકમાં નથી. પ્રતીક ગમે તેનું હોય, ધાતુનું,
 પથ્થરનું કે સોનાનું. પ્રતીક તે પ્રતીક જ છે. પ્રતીકમાં જેવી ભાવનાનું
 આરોપણ થાય તેનું જ ફળ મળે છે. પ્રતીક ગમે તેટલું શુદ્ધ
 હોય પણ ભાવનાની, શ્રદ્ધાની અને એકાગ્રતાની ખામી-હોય તો
 આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થઈ શકતી નથી. તેમ આખો દહાડો જીવન
 આસક્તિમય, સ્વાર્થમય, રાગદ્વેષમય હોય ને સવાર સાંજ દેરાલોમાં
 જઈને દર્શન કરી આવવાથી અથવા થોડો સમય ઉપર ઉપરથી ભક્તિ
 કરવાથી પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વિગતો મનુષ્યો મંદિરમાં,
 તીર્થસ્થાનોમાં જઈ અન્ય જાતિ ઉપર ક્રુદ્ધિ નાંખે છે, ચોર લોડો
 તેવા સ્થાનોમાં ચોરી કરવાના ઉદ્દેશથી જાય છે અને પગરખાં, છત્રી
 વગેરે જે હાથમાં આવ્યું તે ઉપાડી અથવા તો ખીસાં કાતરી ચાલવા
 માટે છે. વેપારી લોડો વ્યાપાર વૃદ્ધિના હેતુથી જાય છે, તથા તમાસ-
 ગીરા તમામોએ જતારી લોડોનાં મનરંજન કરી દ્રવ્યપ્રાપ્તિના

ધ્યેયથી જાય છે. દેવાદ્યપોમાં જવાથી અથવા મૂર્તિઓનાં દર્શન કરવાથી જ મુક્તિ મળતી હોય તો તો આ બધાને પણ મળવી જોઈએ. પણ તેમ થતું નથી. તેથી જ શ્રી ગીતાગ્રંથમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે કે, “ભુવ અદ્વામય છે, અદ્વારૂપ છે.” અદ્વા પ્રમાણે જ તેની સ્થિતિ થાય છે. જેની જેવી અદ્વા તે તેવો થાય છે એવો અચલ નિયમ છે. ‘સૃષ્ટિમાં જંતુમાત્ર મને જ લગે છે, હું જ સર્વમય છું’ એટલે મારાથી બહાર કશું નથી. જે જંતુ મને જે રૂપે ઊપાસે છે તેને હું તે રૂપે જ બહુ છું એટલે આનંદ આપું છું. જુદા જુદા દેવાને બજનારા સર્વ મને જ પરબ્રહ્મને જ લગે છે. કર્મની સિદ્ધિ એટલે સકામ ભક્તિ કરનારા પામર જંતુઓ પણ તે તે ફળના અભિમાની દેવતાઓને ભણી કર્મફળ પામી સંતુષ્ટ થાય છે. કર્મસિદ્ધિ જલદી થઈ શકે તેમ છે. નિષ્કામ-ભાવથી ભક્તિ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો તે કઠિન છે. આના કારણથી લોકો જુદા જુદા દેવને ઊપાસે છે. પણ તેથી કરીને તેઓ મારા કરતા કોઈ અન્ય દેવને ઊપાસે છે એમ નથી. બધાએ દેવો મારાં સ્વરૂપ જ છે. મનુષ્ય પોતપોતાનાં સકામ, નિષ્કામ, કર્માનુસાર ફળને પામે છે. ” સકામ ભક્તિનું ફળ ક્ષણિક હોય છે. નિષ્કામ ભક્તિ મોક્ષદાયી છે.

સાધિગ્રામમાં વિષ્ણુનો ભાવ કરે તો વિષ્ણુદેવોમાં જવાય અને પ્રતીકમાં ચક્ષુગદ્ધસાદિ ભૂતની ભાવના કરે તો તેવી ગતિ થાય. ફળનો આધાર ભાવ ઉપર છે. મૂર્તિમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની જે પ્રથા છે તેનું ગદ્ગદ પણ આ જ છે. જે ભાવનાથી જે મૂર્તિની પૂજા કરવાની હોય તે દેવતાની-તેમાં પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવે છે.

પ્રતીક અને તેમાં કરેલો ભાવ એ એ વચ્ચેનો ભેદ ખામ રમણમાં રાખવા જેવો છે. મૂર્તિમાં પરમેશ્વરની ભાવના કર્યા વિના પૂજન-ઉપાસના કરવાથી ગતિ પણ તે જ પ્રકારની થાય છે. પ્રતીક ગમે તે હોય તે બદલ તકરાર કરવામાં કોઈ પ્રયોજન નથી. ‘સંત ગુરુગમ’ કહે છે કે દેવ ભાવના ભૂખ્યા છે. મહાભાગતમાં એક સાત્વિક વૃત્તિના અને શ્રદ્ધાળુ

પ્રયાગરાજનો કુંભમેળો

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક:-શ્રી. માધવતીથંજી

પ્રકરણ ૨

કુંભના મેળાની માયા

કચ્છ-માંડવીથી મારા ઉપર એક જિજ્ઞાસુ મિત્રનો પત્ર આવેલ હતો. તેમાં તેણે એમ લખ્યું હતું કે જે સાધુ મહાત્મામાં વિત્તિપણા અને લોકે-પણા ન હોય એવા કોઈ મળે તો તેમનાં નામ અને ઠેકાણાં લખી મોકલવા કૃપા કરશો. મેં તેને જવાબ આપ્યો કે “એવા પૂર્ણ મહાત્મા બહુ વિરલ હોય છે, ને ધણે ભાગે ઉપદેશનું કામ કરતા નથી.” વળી એવાની પરીક્ષા કરવી એ પણ મુશ્કેલ કામ છે. સાધુઓનાં જીવન એમની આંતરિક દશા ઉપર નબી રહેલ હોય છે અને તે દશા સંપૂર્ણ રીતે બીજાથી બાંધી શકાતી નથી, તેથી સાધુઓને માટે અભિપ્રાય આપવો અઘરો છે.

જિજ્ઞાસુઓએ તો જોટલા ગુણ જે સાધુમાં દેખાય ત્યાંથી તે ગ્રહણ કરી લેવા જોઈએ કાઈ મોટો દોષ કાઈ સાધુમાં હોય તો જરૂર તેનો સંગ ન કરવો જોઈએ, પણ તે સિવાય સામાન્ય રીતે જે સાધુનું જીવન પોતાના કરતાં આગળ વધેલું હોય, તેમનો સત્સંગ કરી તેના ગુણ ગ્રહણ કરી જિજ્ઞાસુએ પોતાનું જીવન સુધારી લેવું જોઈએ.

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહે છે કે સાધુઓને માટે મોટામાં મોટું અને છેલ્લું વિધન ‘લોકેપણા’ છે. સૌને મોટા થવું ગમે છે; કારણ કે જીવ પોતાના સ્વરૂપે અહરૂપ છે, પણ એ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર જ્યાં સુધી

બનવર થતો નથી, ત્યાં સુધી કેટલાક સાધુઓ મડગો કરીને, અખાડા કરીને અથવા બીજી કોઈ રીતે મોટા ધવાની ઇચ્છા કરે છે અને મોકાને આકર્ષણ કરવા માટે અનેક ઉપાય કરે છે કુર્બાના મેળામાં કોઈએ આમોદેશન પણ નાખ્યા હતા તે આમોદેશનમાંથી સવાગમાં ભજન નીકળતા હતા અને તે અવાજ 'લાહિડમ્પીકા'માંથી નીકળતા હતા, તેથી ઘણે દૂર સુધી સભાગાતા હતા વળી જ્યારે બાલુની જાનણીસાગાને શાંતિથી ભજન કરવું હોય અથવા સત્સંગની વાતો કરવી હોય ત્યારે "લાહિડમ્પીકા"ના અવાજ વિધનરૂપ થતા હતા મેળામાં મુખ્યત્વે કરીને શાંત ભક્તિનું વાતાવરણ નહોતું પણ ક્રિયાત્મક ભક્તિનું અને દર્શન ભક્તિનું વાતાવરણ વધારે પ્રમાણમાં હતું.

જિજ્ઞાસુઓ આવા પ્રસંગે સત્સંગ માટે આવે છે, ત્યારે કેટલેક અંશે પોતાના ધર્મો સસાગ બૂરીને આવે કે, તેથી જો તે સત્સંગના લાભ લેવાની ખાસ ઇચ્છા રાખીને કરે તો તેના અધિકાર પ્રમાણે સત્સંગ મળી રહે છે અને માયાનું જોર નગમ પડે છે, પણ જો તેનું મન મેળાની બીજી બાજતો જેવામાં રોકાયે રહે, તો તેની માયા ઓછી થતી નથી મેળામાં કેટલીક જગ્યાએ વાચનાવય હતા તેમાં રહેલ ન્યુસપેપરોમાં રોજના લગાઈના ખબર આવતા હતા, તે વાચવામાં પણ કેટલાકના મન રોકાયે ગયા હતાં મન એવું છે કે તેને જે ટેવ પાડીએ તે ટેવ પડી જાય છે એક વાર ન્યુસપેપર વાચવાનું મન થયું અને ટેવ પડી ગયું તો તે વ્યસન જેવું કામ કરે છે અને પછી તે વાચ્યા વગર રહેવાનું નથી એવા મનને કેમ વશ કરવું એ પ્રશ્ન ઝીતામાં અભુતને લગવાનને પૂછેતો છે અને લગવાને તેનો જવાબ આપેલ છે કે "અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી મન વશ થઈ શકે છે" કેટલાક અભ્યાસીને એમ લાગે છે કે અભ્યાસનું જોર બહુ હોય અને વૈરાગ્ય થોડું હોય તો હરકત નથી અને કેટલાક વૈરાગીને એમ લાગે છે કે વૈરાગ્યનું જોર બહુ 'ાય અને અભ્યાસ થોડો હોય તો હરકત નથી, તેથી કયા સાધકને

માટે કેવા પ્રકારનું સાધન અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ છે એ વ્યક્તિગત પ્રશ્ન છે.

મુખ્ય મુદ્દાની રાત એ છે કે વેદાન્તનું પ્રતિપાદ્ય તત્ત્વ અદ્વૈત છે એટલે બે નથી, બે નથી છતાં બે હોય તેવા વ્યવહાર ગ્રહ વધી પડે અને વસ્તુ એક છે એવું જ્ઞાન અને જ્ઞાન અગમ્ય ન રહે તો કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. એ એક એવી વસ્તુ છે કે જેમાં બે જણાતા નથી; તેથી બેના ધર્મ એટલે શુદ્ધ, જગત અને તેના ધર્મ તેમાં રહી શકતા નથી.

અદ્વૈતનો અગમ્ય અનુભવ થયો હોય તેવા પુરૂષો કુંભના મેળામાં સત્સંગનો લાભ લેવા માટે આવતા નથી; પણ સત્સંગનો લાભ આપવા માટે પ્રારબ્ધથી ખેંચાઈ આવે છે. તે પોતે કાંઈ કરે છે એવું માનતા નથી. તેમને પોતાને લોકસંગ્રહ જેવું પણ રહેતું નથી. ત્યાં દ્વૈતશુદ્ધિનો અભાવ રહે છે ત્યાં લોકસેવા જેવું રહેતું નથી. તે કાંઈ ન કરે તો સ્વરૂપમાં દ્વાનિ નથી અને કાંઈ કામ કરવાથી સ્વરૂપને લાભ નથી. આત્મસ્વરૂપ નિજલાભપૂર્ણ છે, છતાં પ્રારબ્ધયોગે સહજ કરે છે.

અંતઃકરણમાં રહેલ અવચ્છિન્ન ચૈતન્યને જ્ઞાતા કહે છે. વૃત્તિમાં રહેલ અવચ્છિન્ન ચૈતન્યને જ્ઞાન કહે છે અને વિષયમાં રહેલ અવચ્છિન્ન ચૈતન્યને જ્ઞેય કહે છે. એ ત્રણે ચૈતન્ય જે દશામાં એક થઈ જાય છે તે દશામાં કેવળ અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર છે. ભક્તોની ખરી ભક્તિની મસ્ત દશામાં પણ કેવળ અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર રહે છે.

What the most perfect lovers experience in the most perfect moments of their love, gives a glimpse of that state which the great saints and Bhaktas experience and describe.

અધા શ્રવેનું શ્રવન જે નિરમ આનંદથી ચાલે છે તે આનંદ સાધનજન્ય નથી પણ સહજ છે. સાધનનું પ્રયોજન ફક્ત આવશ્યકલગ્ન કરવાનું છે. જગતમાં જે કાંઈ છે, જે કાંઈ બને છે, તેમાં તે, આનંદ

ભરેલો છે. લગાઇ વખતે પોતાના દેશ માટે મરનાર માણસ દેશમેવાથી મળતા સુખ માટે મરે છે. અને મરનાર માણસ દેશમેવાથી મળતા સુખ માટે મારે છે. છતાં આત્મજ્ઞાન વગર પોતાના ખરા દેશની ખજર પડતી નથી. બ્રહ્મજ્ઞાનીની સામે બીજા કોઈ રહેતા નથી તેથી તેઓ પોતાનું સ્વરાજ્ય વિધન વગર ભોગવી શકે છે. ખરે રાજા પોતાના રાજ્યનું સુખ શાંતિથી ભોગવવા માટે પોતાની સામે કોઈને રહેવા દેતો નથી. ખરે બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્મા પણ પોતાનું સુખ શાંતિથી ભોગવવા માટે પોતાની સામે બીજાને (એટલે દૂતને) રહેવા દેતો નથી. આવા જ્ઞાની પુરુષોનો સત્સંગ કુંભના મેળામાં એક જગ્યાએ થતો હતો. ત્યારે એક જિજ્ઞાસુએ કહ્યું કે, “હવે આપણને મેળામાં આવવાનું ફળ મળ્યું.”

જેના હાથમાં ચિંતામણિ છે તે કોઈ પાસે બીજા માગવા જતો નથી, છતાં ભગવાન પોતાની લીલા માટે તેનો ઉપયોગ કરે છે અથવા તેવા જ્ઞાની પોતાની લીલા માટે એટલે પોતાની મોજ માટે આવા સ્થળે આવી ચડે છે અને બીજાને સત્સંગનો લાભ આપે છે. વાયુનું સ્પર્શ એ વાયુનો મહિમા છે, તે તેનો સહજ સ્વભાવ છે, તેમ આત્મજ્ઞાનીનું ફરવું સહજ થાય છે. ફૂલ ઉધડે છે ત્યારે બીજાને તેની સુગંધ સહજ મળે છે.

કુંભનો મેળો એ પણ એક પ્રકારની માયા છે. તેમાં જે સંભાળ રહે તો માયામાંથી છોડાવે એવી માયા છે અને સંભાળ ન રહે તો માયામાં ફસાડે તેવી માયા છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં ઘણે ભાગે મંડળીઓ, અખાડા, દળ, પંથ, મત, સમિતિ વગેરે જોવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત અસંખ્ય જિજ્ઞાસુ, શુદ્ધસ્થ, દુઃખવાળા, પોલીસો, ઇસ્પીતાલો, સમાજ-સેવકો, પાણીવાળા, વામણ દેવવાળા, દવાવાળા, પુસ્તક વેચવાવાળા વગેરે વગેરે જોવામાં આવે છે. છતાં ત્યાં ધણી નથી, પણ માત્ર એક પરમાત્મા જ છે એવી ભાવના રહે, તો માયામાંથી છૂટી શકાય છે; પણ જ્યાં એક છે ત્યાં અનેક દેખાય અને તે બધા સાચા હોય તો માયામાં

પડવાનું નિમિત્ત મળે છે અને માયાની વાતોથી જોડા સંસ્કાર જોર કરે છે.

પહેલાના કાળમાં- મંડળીઓના આચાર્યો પરસ્પર મળી જ્ઞાન ચર્ચા કરતા હતા. હવે માત્ર સમષ્ટિ વખતે કોઇ જિજ્ઞાસુ પ્રશ્ન પૂછે ત્યારે આચાર્યો ઉત્તર આપે છે. તે સિવાય દરેક આચાર્ય પોતાને ગમે તેવી રીતે પોતાના મઠમાં ઉપદેશ આપે છે. તેમાં કેટલાક હવે “ લાઉડ સ્પીકર ” નો ઉપયોગ કરે છે અને તેનાથી ચતા ધોંધાટથી બાળુની છાવણીમાં ચતાં વ્યાખ્યાન ત્યાંના જિજ્ઞાસુ સાંભળી શકતા નથી. સંચાની નવીનવી શોધથી અને તેના સંગથી માણસો પણ સંચા જેવા થવા લાગ્યા છે. જ્યાં આચાર્યોને એક ખીખતથી મોટા થવાની અને દેખાડવવાની વૃત્તિ હોય ત્યાં અદ્વૈત ભાવના દૃઢ રહેવી બહુ મુશ્કેલ છે. હાથી ઉપર ખેસી સ્વારીમાં ફરતાં ફરતાં હાથી, પોતે, સેવકો, પ્રેક્ષકો બધા એક છે, અથવા બધામાં એક જ તત્ત્વ છે એવી ભાવના રહેવી મુશ્કેલ છે, છતાં કયા મહાપુરુષની અંતરંગ દશા કેવી છે તે જાણી શકાય નહિ. કોઇ થોડી માયા આરોપબુદ્ધિથી સ્વીકારી, પછી આત્મવિચારથી તેને દૂર કરી શકતા હોય તો તે અંતરંગ ક્રિયા ખીખ જાણી શકે નહિ.

અમુક પ્રકારના માણસો માટે મત, પંથ, વાકો, મંડળી વગેરેમાં રહેતું, ઉતરતું એ જરૂરનું હોય અને આચાર્યો માટે પણ તેમના અધિકાર પ્રમાણે તેમની પ્રવૃત્તિ જરૂરી પણ હોય. ભગવાન કંઈ જગ્યા-એથી કેવી રીતે કામ કરે છે અથવા કરવા માગે છે તે સાધારણ માણસથી સમજી શકાય તેવી વાત નથી. ખરા જિજ્ઞાસુ માટે એ જ રસ્તો છે કે કોઈના મુલ્ય દોષમાં પડતું નહિ; બધું ભગવાનની લીલા છે એમ જોવું અને પોતાને માટે જ્યાંથી જે સાધન ઉપયોગી થાય તેવું મળી આવે ત્યાંથી તે લઈ લેવું અને પછી અસંગ થઈ જવું. કારણ કે સત્સંગ માટે ભેગા થયા પછી જો વાતોમાં ખ્યાન ન રહે તો આત્માની વાતો સાથે અનાત્માની વાતો બહુ વધી પડે છે. જેમ ધરમાં માયાની વાતો નડે છે તેમ સત્સંગ માટે ભેગા થયેલ માણસો પણ ધણીવાર માયાની

વાનોમા પડી જાય છે; અને એ નાની ભૂલ નથી. એ ભૂલ પડવા માટે બહુ સાવધ રહેવું જોઈએ, નહિતર એમ લાગશે કે અમે સત્સંગ કરી આવ્યા પણ ખરી રીતે માયાની વાતો વધારે લઈ આવ્યા હોય છે.

એક રાજ કુંભના મેળામાં એક જગ્યાએ એક પંડિત પંડિત “હર રંગ તેરા, તું બહુરૂપીઆ હું” એ વિષય ઉપર ઠીક વ્યાખ્યાન આપતા હતા. એ સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરતાં તેમણે જણાવ્યું કે, “ભગવાને પડદો રાખ્યો છે પણ પોતે પડદામાં નથી. જેનું દિલ તેને મળવા માટે તરફડે છે, તેની આડો તે પડદો રાખતા નથી.” તે પછી ત્યાંના આચાર્યનું વ્યાખ્યાન શરૂ થયું. તેમણે પણ કહ્યું કે “ભગવાન નજીક છે તેમજ દૂર પણ છે. જેમનું ચિત્ત શાન્ત છે તેમને માટે ભગવાન નજીક છે. જેમનું ચિત્ત ચંચલ છે તેમને માટે ભગવાન દૂર છે. જેમ કોઈ સ્થિર જળ વાસુના કારણે ચાલવા માંડ્યું. તેમાં સૂર્યનાં કિરણો પડ્યાં. જ્યાં કિરણો છે ત્યાં સૂર્ય છે, પણ ચંચળ ગતિવાળા પાણીમાં સૂર્યનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું અનુભવમાં આવતું નથી. માટે મનને વશ કરી શાંત રાખવું, એ જ આત્મસાક્ષાત્કાર માટે ઉત્તમ સાધન છે. ચિત્ત શાંત કરવા માટે અભ્યાસ અને વૈરાગ્યની જરૂર છે.”

એક આચાર્ય એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે મંડલીના ગુરુઓ અને મઠધારી સાધુઓ કે જેને ઘણા શિષ્યો હોય છે, તેમને માટે એક દષ્ટિએ જેતાં સંસારી માણસોના જેટલો અથવા વધારે સંસાર દેખાય છે, પણ તે આત્મવિચારના જોરથી તે માયાને વળગવા દેતા નથી. સંસારનાં માણસોને આત્મવિચાર માટે જોઈએ તેટલો વખત અને જોઈએ તેટલી સમવક મળી શકતાં નથી. તે પુસ્તકો વાંચી શકે છે પણ તે ઉપર મનન કરી યોગ્ય વિચાર પોતાના કરી શકતાં નથી, તેથી તેમનું જીવન ફરતું નથી. વિચાર એ વસ્તુ છે અને જે સારા વિચાર, મનન અને નિદિધ્યાસનથી પોતાના કર્યા હોય તો જીવનમાં ફેરફાર થવા વગર રહેજ નહિ. જે વિચાર વગર આત્મજ્ઞાન થતું હોય તો સૂક્ષ્મ અને પથરને

પણ થઈ જાય

પણ માયા સાધુઓની અને બકતોની પણ ખૂબ કસોટી કરે છે. જરા ભૂલ થઈ કે, “ હું અને મારું ” એનો આવેશ આવવા લાગે છે; કાંઈવાર થોડી સિદ્ધિ આવવાથી પણ લાલચ હિતપન્ન થાય છે. શિષ્યોને સ્તુતિ કરવાની ટેવ પડી જાય છે એટલે પછી તે કામ એવું સંચાની માફક ચાલે છે કે તેના અર્થ તરફ ધ્યાન ગ્રહેતું નથી. સાધારણ જિજ્ઞાસુઓને ક્રિયાવાળી ભક્તિ બહુ ગમે છે અને એવી ભક્તિ બતાવનારા પણ ધણા મળી આવે છે; પણ એ ભક્તિમાં આગળ કેમ વધવું અને અંતર્મુખ વૃત્તિ કેમ કરવી એ બતાવનાર બહુ થોડા મળી આવે છે.

પાંતજલ યોગ સૂત્રમાં કહેલ છે કે, “ જપ કરવો ત્યારે અર્થની ભાવના પ્રમાણે કરવો જોઈએ. ” અર્થની ભાવના એટલે બીજા વિચાર કરવા એમ નહિ પણ અર્થનો નિશા ચડવો જોઈએ.

વૈરાગ્ય

જેમ સ્તુતિનું કામ સંચાની માફક ચાલે છે તેમ વૈરાગ્યનું કામ પણ ધણીવાર સંચાની માફક ચાલે છે. અમુક જાતના વૈરાગ્યની ટેવ પડી ગઈ એટલે પછી તે વૈરાગ્યના કયા હેતુ માટે લીધેલ છે તે તરફ લક્ષ્ય ગ્રહેતું નથી. વૈરાગ્યના ધણા પ્રકાર જોવા હોય તો કુંભના મેળામાં જોવામાં આવે છે. વૈરાગ્યની ભાવના આ દેશમાં ધણા કાળથી અને ધણા પ્રકારે ફેલાઈ ગયેલ છે. કોઈ માણસ અમુક વસ્તુ ખાતો ન હોય અને બીજો માણસ તે વસ્તુ ખાતો હોય, તેથી પહેલો એમ માને છે કે પોતાનામાં વધારે વૈરાગ્ય છે; પણ ખરી રીતે જોતાં પહેલામાં બીજાં કરતાં કદાચ વધારે રાગ હોય છે.

કુંભના મેળામાં કેટલાક સાધુઓ તદ્દન નાગા કરે છે એટલે લંગોટી પણ પહેરતા નથી, અને સખત ઠંડી પણ સહન કરી શકે છે. કેટલાક જમવામાં વૈરાગી હોય છે. કાંઈ કપડામાં વૈરાગી હોય છે, કોઈ કહે છે

કે, "અમે શિષ્યો કર્યા નથી." જેઓએ શિષ્યો કર્યા છે તે કહે છે કે, "સાધુઓમાં જે કોટી હોય છે, એક આચાર્યની કોટી અને એક અવધૂતની કોટી. આચાર્યની કોટીવાળા શિષ્યો કરે છે અને લોકોને ઉપદેશ આપી ઉપકાર કરે છે."

પહેલા પ્રકરણમાં જણાવ્યું તે પ્રમાણે આ દેશમાં બહાનના વૈગ-
વ્યવાળા સાધુ ધણા છે અને તેમાંથી ધણાને વૈરાગ્યનું અભિમાન
હોવાથી સંસાર તરફ દ્રેષ રહે છે, એટલે કે સંસારી માણસો બધા
નરકમાં પડવાના અને અમે જ માયાને તરી જવાના એવું માને છે.
છતાં કુંભના મેળામાં જોયું હોય તો બહાનથી બહુ વૈગવ્યવાળા કેટલાક
સાધુઓ પણ ગાળો અને અપશબ્દ વાપર્યા વગર વાત કરતા નથી
કેટલાક સ્નાન વખતની સ્વારીમાં તદ્દન નાગા છતાં હાથમાં તલવાર
લઈ પહેલવાનની માફક પટ્ટા ખેંચતા હોય છે.

ખરી રીતે વૈગવ્ય એ મનની દશા છે. જે માણસો રહેવાના નથી,
જે વસ્તુઓ રહેવાની નથી, જે બધાને એક દિવસ બૂલી જવાં પડશે
તેમને બૂલીને આત્મચિંતન કરવું એ ખરું વૈગવ્યનું લક્ષણ છે. તેણ
માણસ અનાસક્ત થઈ શકે છે. જે નિષ્કામ ભાવે કર્મ કર્યા
હોય, તો જ્યારે ધ્યાનમાં બેસવાનું મન થાય, ત્યારે ધ્યાન તમ્ત થઈ
શકે છે. ખરું ધ્યાન ત્યારે જ થયું કહેવાય કે જ્યારે ધ્યાન કરવામાં
મહેનત ન પડે, પણ ધ્યાન છોડવામાં મહેનત પડે. ખરું સુખ જો
મળવું હોય તેને તે સુખ છોડવું ગમવું નથી. એવું આત્માનું સુખ
લેવાવાળા બહુ થોડા હોય છે. કુંભમેળામાં આવનાર અસંખ્ય સાધુ
ઓમાં પણ કોઈક જ એ સુખ લઈ શકતા હશે.

છતાં તેવું સુખ લેવા માટે સાધનદશામાં ઘણી અગવડો ધણ
લગતો મોગવે છે. બાર વર્ષ પહેલાં જ્યારે અહીં કુંભનો મેળો ભરાય
હતો, ત્યારે લગભગ ૩૫ લાખ માણસો આવ્યાં હતાં. કુંભનો મેળો કે
આખી પૃથ્વી ઉપર મોટામાં મોટો ધાર્મિક મેળો ગણાય છે. પણ

વર્ગે લગાઈને કારણે અને ટિકિટ ખર્ચ થઈ જવાને કારણે લગભગ ૨ લાખ સાધુઓ અને ૨ લાખ બીજાં માણસો ભેગાં થયાં હશે. તેમને રહેવા માટે અને હરવા ફરવા માટે ગંજાનો અને જમનાનો મોટો પટ છે અને સામે કિનારે ખુશી ગામની જગ્યા છે, તેથી બહુ બીડ જેવું ફક્ત સ્નાનના ત્રણ દિવસે જ જણાયું હતું. અસહ્ય ઠંડીમાં ઉપર વરસાદ વરસતો હોય ત્યારે ભક્તિ માટે ભકતો ફેટલી અગવડ ભોગવે છે તે આવા પ્રસંગે દેખાય છે.

ધણા મહસ્થાને વિષય મળે ત્યારે સુખ અને વિષય ન મળે ત્યારે દુખ લાગે છે. પણ ભકતોને માટે તો ભગવાનનું સ્મરણ એ જ સુખ છે અને ભગવાનનું પિરમરણ એ જ દુખ છે.

ગૃહસ્થાશ્રમી ધન માટે અમવા સંસારનું સુખ મેળવવા માટે ધણું તપ કરે છે, ધણી અગવડો ભોગવે છે, પણ ભક્તિ માટે તેઓ એવું ઇચ્છે છે કે કોઈ મહાત્મા એવો મળી જાય અને માથે હાથ મૂકી એકદમ આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવી આપે તો કંઈ મહેનત કરવી ન પડે. કુંભના મેળામાં અનેક પ્રકારના સાધુઓ આવેલા, છતાં માથે હાથ મૂકીને એકદમ કોઈને સાક્ષાત્કાર કરાવી આપે એવો કોઈ જણાતો નથી, માટે દરેક જિજ્ઞાસુએ પોતે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ અને શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે વર્તન રાખવાની આજ્ઞા કરી છે તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. તેમ હરવામાં ભગવાનની કૃપા અને ગુરુની કૃપા જરૂર મદદરૂપ થાય છે, પણ જે પોતે પોતાના ઉપર કૃપા કરતો નથી તેના ઉપર ગુરુકૃપાની બહુ અસર થતી નથી.

એમ રહેવાય છે કે શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસે પોતાની કૃપાથી વિવેકાનંદનું અને ગિરીશનું જીવન ફેરવી નાંખ્યું હતું. એવું ફેટલાક વિરલ ગુરુઓ કરી શકે છે. છતાં પણ વિવેકાનંદમાં ભકત યવાની પાવતા હતી અને ગિરીશના દોષનો અંત આવ્યો હતો. તે બન્ને પદ્ધતિનાં નાસ્તિક જેવાં હતાં છતાં તેમનામાં આસ્તિકતાનું બીજ હતું.

છે. જેવું સ્વપ્નમાં છે તેવું જાગ્રતમાં છે. જાગ્રતમાં આત્મજ્ઞાન થતાં માયા અને તેનું કાર્ય વાધિત થાય છે એટલે તેનો અત્યંત અભાવ થાય છે.

As the waking condition destroys the dream completely, the condition of self-experience destroys the subject-object dual and unites them so completely that one and only one is experienced much in the same way as in the most perfect moments of love.

જે દ્વૈત જ સાચું હોય તો શાસ્ત્ર, ગુરુ, આચાર્ય, બ્રહ્મવિદ્યા એ બધાં નકામાં થઈ જાય; કારણ કે દ્વૈત તો સામાન્ય અજ્ઞાની માણસોના અનુભવની સિદ્ધ વસ્તુ છે; પણ શાસ્ત્ર અને ગુરુ તેનાથી વિરુદ્ધ અનુભવ જણાવે છે એટલે કે અદ્વૈત જ સાચું છે, અને દ્વૈત દષ્ટિપત છે. એટલું ખરું છે કે જ્યાં મોટાં શહેરો હોય, જ્યાં લાખો માણસોની વસ્તી નજરે પડતી હોય ત્યાં એક છે એમ માનવું અને એવી દ્રષ્ટિમાં નિષ્ઠા રાખવી એ ધણું અઘરું કામ છે; પણ અઘરું કામ કરવું અને તેને માટે જે સહન કરવું પડે તે સહન કરવું એ મનુષ્યસ્તવનનું ખરું જીવન છે.

કોઈ યુરોપીઅન માણસને કોઈએ એક વાર એમ કહ્યું હતું કે હિંદુઓ એવા પૈસાદાર છે કે જમ્યા પછી જમવાનાં વાસણ ફેંટી દે છે, અને રોજ નવા વાસણમાં જમે છે. દાંત સાફ કરવા માટે રોજ નવું બ્રશ વાપરે છે, દૂધ કે ચા પીવા માટે જે કપ વાપરે છે તે પીધા પછી ફેંટી દે છે. રહેવા માટે એક રૂપીઆમાં ધર ખનાવી લે છે. એ દલીલનો સાચો અર્થ નજરે પડેલો હોય તો કુંભના મેળામાં વપરાતાં પત્રાવજાં, દડીઆં, દાંતણ, ઠીંકરાના કટોગ અને ધાસની સુંદર કુટીરો જોતાં સમગ્રાઈ જાય છે. અહીં જે કોઈ તેવા યુરોપીઅન જોવા આવે

તો તેમને લાગે કે આ લોકો પૈસાદાર નથી પણ સાદા છે. સાદું જીવન એ ભક્તિમાર્ગમાં એક મુખ્ય સાધન છે. છતાં સાદાઈ અત્રેજ સંસ્કાર આ દેશમાં આવ્યા પછી જતી રહી છે. નવી જન્મેલી પ્રગતે ફેશન ગમે છે, ચર્ચાનંતર લખન ગમે છે, સ્વતંત્રતાને નામે સ્વચ્છંદતા ભોગવે છે. ધાર્મિક વ્યાખ્યાનને બદલે સીનેમા ગમે છે, આ પ્રવાહ કેમ રોકવો એ ઘણા મુશ્કેલ પ્રશ્ન છે. પહેલાના કાળમાં જીવન સાદું હતું અને વેદાન્તના પૂર્વપક્ષમાં ફક્ત ન્યાય, વૈશેષિક વગેરે હતા. હાલના કાળમાં જીવન સાદું નથી અને વેદાન્તના પૂર્વપક્ષમાં ચાનાત્મવિદ્યાના એટલે અત્રેજ વિદ્યાના સંસ્કાર પડેલા છે. અત્રેજ વિદ્યામાં જે સારા ભાગ છે તે વિદ્યાર્થી પ્રહસ્ય કરતા નથી પણ ખરાગ ભાગ પ્રહસ્ય કરી લે છે. કુંભના મેળાના મંડલેશ્વરો અને આચાર્યો જુની પદ્ધતિ અચળે

વખતે જાણે કે ન્યાય અને વૈશેષિક વગેરે વેદાન્તના પૂર્વપક્ષમાં તેવી રીતે તેને તોડે છે. પણ હાલનો પૂર્વપક્ષ જુદા પ્રકારનો. ૧. નવી પ્રગતે આપણું જીવન સાદિત્ય નથી રીતે સમજાવવાની જરૂર છે. જેમ વેદાન્તનો પ્રચાર કરવા માટે ન્યાય વગેરેને તોડવાની જરૂર પહેલાં માનવામાં આવતી હતી અને તે માટે ન્યાય વગેરેનો અભ્યાસ થતો હતો, તેમ હાલના કાળમાં જે આચાર્યો થોડુંક અત્રેજ જ્ઞાન સાથે ગમે, તે ભાષાના સંસ્કારનું વધણ સમજીને તે જાતના પૂર્વપક્ષને તોડી શકે, તો ધણીને લાભ થાય તેમ છે. એવું કામ સ્વામી વિવેકાનંદ, સ્વામી ગમતીય, કવિવર ટાગોર, શ્રી અરવિંદ ઘોષ, મહાત્મા ગાંધીજી, સર રાધાકૃષ્ણ વગેરેએ કેટલેક અંશે કરેલું છે. તેમનાં વ્યાખ્યાનોની અને જીવનની કેટલીક અસર આ દેશમાં અને બીજા દેશોમાં થઈ છે. પણ એવાની સંખ્યા બહુ અલ્પ છે.

જુની ઢબથી સમજાવનાર આચાર્યો જુની ઢબમાં રહેલા થોડા માણસોને અસર કરી શકે છે અથવા બૈગંબોને અસર કરી શકે છે, પણ નવી ઉગતી પ્રગતે અસર કરે તેવા ધણા મહાત્માની હવે જરૂર છે.

પ્રેમ-પ્યાલો

લેખક:-શ્રી. પ્રાણલાલ પ્ર. બક્ષી બી. એસસી.

વાસનાઓની પિપાસાથી છટપટાતા સંસારને મનવાલા હરિશ્ચન્દ્રે એક દિવસે કહ્યું હતું કે:-

“પી પ્રેમ-પ્યાલા ભર ભર કર, કુછ ઇસ મયકા ભી દેખ મઝા”

પ્રેમીઓ પ્રેમ-પ્યાલાની એટલી ખંધી તારીફ કેમ કરતા હશે કે પ્રેમ-પ્યાલામાં એવું શું ભરેલું છે ? તે તો માત્ર તેના પીવાવાળા જ જાણે છે. પ્રેમ-પ્યાલાની મદિરા તો કંઈ વિલક્ષણ જ છે ! આ લોકની મદિરાની તો વિસાત શું છે ? પરંતુ સ્વર્ગની સુરા પણ તેની આગળ તુચ્છમાં તુચ્છ છે, આ કથનમાં અનંત સત્ય રહેલું છે, અમર્યાદ સૌંદર્ય ભરેલું છે અને અતુલ કલ્યાણ સમાયેલું છે. એકવાર એ પ્રેમ-પ્યાલાને હોઠની સાથે લગાવી લ્યો અને પોતાના જીવનને જીવન-મુક્તિના રંગથી રંગી નાંખો. એ પ્યાલાનો મોહન-મધુ ત્યારે રોમેરોમમાં પચી જાય છે, ત્યારે ફરી બીજા કોઈ મામુલી શરબો પીવાની કલ્પના પણ આવી શકતી નથી. એ સંબંધમાં કબીરસાહેબની એક સાખી છે:-

“કબીર પ્યાલા પ્રેમકા, અંતર લિયા લગાય;

રોમ-રોમ મેં રમી રહા, ઔર અમલ ક્યા ખાય.”

કબીર સાહેબે કહ્યું છે કે, જોણે પ્રેમનો પ્યાલો અંતરમાં ઊતારી દીધો તેના રોમેરોમમાં અનંત અને દિવ્ય જીવનની નિર્મોતિ પ્રગટ થાય છે. તેને બીજા કોઈ પ્રજા પ્રકારનો અમલ કે નશો કરવાની હાજત

રહેતી નથી.

પ્રેમ-પ્યાસા ની મદિરામાંથી જ સ્વર્ગની મુધાનો જન્મ થયેલો છે. 'આખેહયાન' (અમૃત) નું ઝગણું આ પ્યાસામાંથી જ ઝરી રહ્યું છે. આ પ્રેમરસને કેણુ પી શકે ? જે લોકો પોતાનું અભિમાન-અહં, મમત્વ સાચવીને આ પ્યાસાનો પ્રેમરસ પીવા ચાહતા હશે તો, તેનાથી એ રસ પી શકાતો નથી. જેણે પોતાનું મસ્તક મુધાં અર્પણ કરેલું છે, અર્થાત્ જેણે પોતાના અભિમાનનો સર્વથા ત્યાગ કરેલો છે, તે જ આ પ્યાસાનો પ્રેમરસ પીવાનો અધિકારી બની શકે છે. આ સંબંધમાં કબીર સાહેબે કહેલું છે કે:-

“ જોગી, જંગમ સેવડા, સંન્યાસી દરવેશ;
બિના પ્રેમ પહુંચે નહીં, દુર્લભ સતગુરુ દેશ
જો તૂં પ્યાસા પ્રેમકા, સીસ કાટિ કરી ગોય;
જખ તૂ એસા હોયગા, તખ કહુ હો સો હોય.
પીયા ચાહે પ્રેમરસ, રાખા ચાહે માન;
દોય ખડગ એક મ્યાનમેં દેખા સુના ન કાન.
ગોતા મારા સિંધુ મેં, મોતી લાયે પૈક;
વહ કયા મોતી પાયંગે, (જો) રહે કિનારે બૈક.
પિયા પિયા રસ જાનીયે, બિતરે નહીં ખુમાર;
નામ અમલ માતા રહે, પિયે અમીરસ સાર.
કબીર લાહી પ્રેમકી, બહુતક બૈકે આય;
શિર સૌંપે સો પીવસી, નાતર પિયા ન જાય.

*

*

*

નામ રસાયન પ્રેમરસ, પીવત અધિક રસાલ;
કબીર પીવન દુલખ હે, માંગે સીસ ઠલાલ.
વહ રસ મહંગા સો પિયે, હાંકિ જીવકી બાન:

માથા સાટી જો મિલે, તૌ બી સસ્તા જાન.
 સખે રસાયન હમ ક્રિયા, પ્રેમ સમાન ન કોય;
 રંચક તનમે સંચરે, સખ તન કંચન હોય.
 અમૃત પીવે સો જના, સતગુરુ લાગા કાન;
 વસ્તુ અગોચર મિલિ ગઇ, મન નહિ આવે આન. ”

x

x

x

પ્રેમ-પ્યાલાને હોઠની સાથે લગાડવાથી જ હૃદયમાં એક પ્રકારની
 મીઠી લહરી ઊઠ્યા કરે છે; પછી તો પીવાવાળા એવા કોઈ મીઠા દર્દમાં
 મસ્ત થઇ જાય છે, કે એહોશ થઇ જાય છે. કવિ નઝીર કહે છે કે:-

“સખ હોરા બદનકા ફર હુઆ,
 જળ ગત પર આ મિન્દંગ બહ;
 તન ભંગ હુઆ, દિલ દંગ હુઆ,
 સખ આન ગઇ એઆન સહ. ”

x

x

x

કોઈ બીજી બાલુમાં તેમની લગન લાગી જાય છે. તેને એ વાતનું
 જ્ઞાન પણ રહેતું નથી, કે તેનું કોણ સાથી છે, અથવા તે કોનો સાથી
 છે ? જ્યારે જુઓ ત્યારે મતવાલા હાથીની માફક લૂમતો-ઝૂમતો
 નજરે પડે છે. તેની દષ્ટિમાં ન કોઈ રાગ છે કે ન કોઈ રંદ. સંસારી
 મોહના જોટલા નાતા સંબંધ કે બંધન છે, તે સર્વને તોડીફાડી તે
 નિર્ભયપણે વિચર્યા કરે છે. પછી તેના હૃદયમાં કોઈ વામના કે કામ-
 નાને માટે કંઈ સ્થાન પણ નહીં શકતું નથી. પોનાના પ્યાગ પ્રિયતમથી
 મળીને-અબેદ બનીને ; તેનામય એકરૂપ થઇ જાય છે. એ પ્રેમ-પ્યા-
 લાનો પીવાવાળો પ્રેમી પ્રેમરસને પીતાં પીતાં જ એ અગમ ધરમાં-
 સ્થિતિમાં પહોંચી જાય છે. ત્યાંથી પાછો આવી, ફરી કોઈ આવાગમનના
 ચક્રમાં પડતો નથી. અનાયાસે જ તેને મુક્તિલાભ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

પરંતુ મોહાપદને તે કંઈ અધિક આદર આપતો નથી તે તો પોતાના પ્રિયતમના દર્શનમાં જ સદા મસ્ત રહે છે. કબીર સાહેબ તેવા મતવાડાના સખધમાં રહે છે કે -

“ રાતા માના પીવડા, પીયા પ્રેમ અધાય,
મતવાડા દીદારકા, માગે મુક્તિ બનાય.
કદિન પિયાવા પ્રેમકા, પિયે બે હરિ કે હાથ,
આગે જુગ માતા રહે, કિતરે જિયકે સાથ.”

પ્રેમની સુગ પીવાથી હૃદયમાથી જીવન-મગ્નુનો ભય નિરોધ થઈ જાય છે તે તેની અદર છકી ગયો તો, તેની દૃષ્ટિમાં સસાર સામાન્ય મનુષ્યને જણાય છે તેવા જણાનો નથી, તો તો જેમ નજીર રહે છે, તેમ -

“ જસ સિમત નઝર કરે દેખે હૈં,
હિસ દિલ્લવરકી ફૂલવારી હૈ,
કહી સમજકી હનિયાલી હૈ
કહી ફૂલોળા ગુલકવારી હૈ,
દિન-રાત મગન ખુશ બૈઠે હૈ,
ઔર આસ હસીકી ભારી હ.
અસ, આપ હી વો દાતારી હૈ,
ઔર આપ હી વો ભઝારી હૈ,
હર આત હસી, હર આત ખુશી,
હર વક્ત અમીરી હૈ બાગા,
જબ આશિક મસ્ત ફકીર હૂએ,
ફિર કયા દિલ્લગીરી હૈ બાગા ”

કા તો નિશ્ચિત યદને વિચરતો રહે છે, અથવા મતવાડો આનંદ-મગ્ન થઈને મોજના હોજમાં પડ્યો રહે છે, એક વાર પણ જેણે પ્રેમ-

રસને હોઠ ઉપર લગાડી લીધો, તેને હવે વખતોવખત પીધા સિવાય રહી જ શકાયું નથી. તે તો હવે સર્વદા તેની આહનામાં ડૂબ્યો રહે છે. ધનદોષતને તે પાણીની માફક વહેવડાવી નાખે છે. સર્વસ્વ જામ તો પરવા નહિ; પરંતુ તે પ્રેમ-સુરા પીવાનું હોડશે નહિ. આ સંબંધમાં સંત “ જામસી ” કહે છે કે—

“ મુનુ ધન, પ્રેમસુરા કે પિયે, મરન-જિયન ડર રહે નહિ એ.
જેહિ મદ તેહિ કહાં સંસારા, કી સો ધમી રહ કી મતવારા.
જા કહું હોઇ બાર ઈકલાહા, રહે ન ઓહિ બિનું ઓહી આહા.
અરય દરગ સો દેઈ બહાઈ, કી સય જાહુ, ન જાઈ પિયાઇ. ”

બસ એક જ પ્યાલો જોઈએ, ગુરુદેવ ! એક જ પ્યાલો. સાકી, દાખ જોડીને કહું છું, તારા ચરણોમાં પડું છું, દયા લાવીને માત્ર એક જ પ્યાલો ભરી દે. શું એમ પૂછ્યું કે પ્યાલો લખતે શું કરીશ ? તારી આપેલી પ્રેમ-સુરાને પીને તેની મસ્તીમાં એક ખેલ ખેલીશ. તારા મદિરાલયમાં, તારા મયખાનામાં, ન જાણે કેટલા પ્રેમ-યોગિયોએ આવા ખેલો ખેલેલા છે. હું પણ એક કંથા વર્ધશ, અને તેને ખબા ઉપર ધારણ કરીને યોગ જાગીશ. યોગ ધારણ કરીને, હું મારા પોતાના જનાવેલા સંસારનો પ્રલય કરવા આહું છું. યોગી બનીને હું એ અગમ દેશમાં જવા માગું છું, કે જે મારા પ્રિયતમનું નિવાસસ્થાન છે. આ દેશમાં રહેવું હવે મને જરા પણ ગમતું નથી. એક એક પલ એક એક વર્ષ જેવી વીતી રહી છે. જ્યાં એ મારા “ પ્રાણ ” વસે છે, ત્યાં જવાને માટે હવે અધિરો બની ગયો છું, તેથી સાકી, હવે એક પ્યાલો ભરીને આપી દે.

‘ દે મદિરા જર પ્યાલા પીધાં, હોઈ મતવાર દાંધરા સીધાં.
મો દાંધર કધિ પર ડારઉં, જોગી હોઇ જગ આહન મારઉં.
હોઈ જોગી તેહિ દેસદિ નહિ, દે જોહિ દેસ મુપ્રિતમ દાઉં. ’

મો હિ યહ દેસ ન આવત, છન હૈ ગગ્ગ સમાન,
અખ તેહિ દેસ સિધાગઢ, જહા રહત વહ પ્રાન.

—નૂરમહમદ જયમી ”

એક પ્યાવાની જે કંઈ કિમત લેવા ચાહીશ તે હું ખુશીથી
આપીશ માર વહાતુ મન પણ હું તને હસતા હસતા સોપી દઈશ.
તારા આ પવિત્ર મદિગલ્યને હું મારી પલકોથી બોળી દઈશ તો હવે
તો દયા કર, મારા વહાલા સાકી !

“ એક પિયાલા ભર મદ દી જે, મોલ પિયારો માનસ લી જે.
પિઉ સુન સન ચિન્તા મારઉ, પલકન સો મદ-સદન બોલાઉ.
નૂર૦ જયમી ”

સાકી ! એ રી દબનો કોઈ પ્યાનો પાર્શ દે, કે જે પીતાની સાથે
માગ નિષ્કુર “ પ્રિયતમ ” મને વાહવા લાગે

“ તૂ આજ દુઆ સાકી, ગર મેરી લિયા આહે
ઈસ દબકી પિવાદે મે, પીતે હી પિયા આહે ”

સત જાસ પણ એવું જ કંઈક ગાર્હ ગયા છે:-

“ દેહુ કનાની ! એક પિયાલા, ઐસા હવધૂ હૈ મતવાલા. ”

અરે ભાઈ ! એ પ્રેમપ્યાલાને ક્યો કમનશીબ પીવા ન આહે ! એ
રસ પણ મધુર અને પીવા લાયક છે અરે મિત્રો ! તમને એવી ગદી
અને રહી શગળો પીવી કેમ ગમે છે ? તેમા તો તમારા માનવજીવનની
ખરાબી થઈ રહી છે, એ તમે જોઈ શકતા નથી ? વળી કેટલાક
તો રૂપસુદરીઓની મોહક અને માદક નજરોથી મોહ-
મદિરા દાવવી રહ્યા છે, તો કોઈ ધન-દોલતની શરાબમા ચકચૂર બની
ગયા છે વળી કોઈ તો અધિકા ની મદિરા લીચી બેહોશ થઈ પડ્યા
છે પરંતુ તમે જાણો છો કે, એ સર્વ લોકોનો ફિરો ક્યાં લગી ટકી

શકશે ? એ સર્વ ચાર મિનિટોના જ નિશા છે. એ ખ્યાલાઓમાં એક ખૂંદ સરખું પણ રહી શકશે નહિ. એ મદમાતી રસીલી આંખો માટીમાં ક્યાંઈ ધુસી જશે. ચંચલ લક્ષ્મી પણ ચપળતાથી ક્યા દારથી ક્યારે નિદ્રણા જશે તેની ખબર પણ પડશે નહિ. અને અધિકારોના મદ તો જોતજોતામાં ઉતરી જશે. તો પછી વહાલા મિત્રો ! શા માટે એવી જૂઠી અને ગંદી શરાબો ઉપર મરી શીટો છો ? શા માટે એ પ્રેમ-સુરાને ખરીદી લેતા નથી ? કે જેને પીવાથી તમે એવા સ્થાન ઉપર પહોંચી શકશો કે, જે સ્થિતિમાંથી સૂર્ય પણ તમને ચલિત કરી શકશે નહિ. તેમ જ મહાપ્રલય પણ તમારી શાંતિ-નિદ્રાનો ભંગ કરી શકશે નહિ. ધન્ય છે એ વારણી ! સંત કવિ હરિશ્ચન્દ્ર કહે છે કે:—

“યહ વહ મૈ હૈ જિસકે પીનેસે ઔર ધ્યાન છૂટ ગતતા હૈ;
અપને મેં ઔ દિલ્લવર મેં ફિર કુછ ભેદ નહીં દિખાતા હૈ.
ઈસકે સુરર મેં મસ્ત હરેક અપને કેા નજર જસ આતા હૈ;
ફિર ઔર હવસ રહતી ન જરા, કુછ એસા મજા દિખાતા હૈ.
કુક માન મેરા કહના, દિલ્લકો ઈસ મૈખાનેકી તરફ ઝુકા;
પી પ્રેમ-પિયાલા ભર ભર કર, કુછ ઈસ મૈકા બી દેખ મજા

—હરિશ્ચન્દ્ર”

સ્વર્ગની પણ એક પ્રકારની સુરા સાંભળવામાં આવે છે; પરંતુ તે પ્રેમ-સુરાની સરખામણીમાં કંઈ વિસાતમાં નથી. સ્વર્ગની સુરા, એ તો કર્મકાંડીઓની ટોરી દૃષ્ટના માત્ર છે. બિચારા તેનાથી પોતાનું ચાકેણું અને માંદું મન મનાવી લે છે પોતે તેને પી શકતા નથી, તેમ જ બીજા કોઈને પાઈ શકતા નથી. ગાલિબે એક કર્મકાંડીને ક્રોધે હર્ષિત કર્યો છે, તે લુંઓ:—

“વાઈઝ, ન તુમ પિયો, ન ફિરસીકા પિલા સકો;
ક્યા જાત દૈ તુમહારી, સંરાબે તદ્દરકી !

સારાને તહરની અર્થાત સ્વર્ગની સુગની એ દશા છે. એક વાર પણ એ નીરસ કમ્પ્રાંડીઓને અમારી પ્રેમ-મદિરાનો સ્વાદ મળી ગયો હોત, તો પછી એ પોતાની કલિપત સ્વર્ગ-સુરાનો કદી પ્રસંગ પણ છેડી શકત નહિ. એટલા માટે એવા કમ્પ્રાંડ રોગીઓ સાર તો પ્રેમ-પ્યાલો ઉત્તમ દવા છે. એવા રોગીઓમાથી કાઢ પૂછે તો દવા બતાવી દેવી કે, થોડી પ્રેમ-મદિરા પી લ્યો, એટલે નીરસતાનો અસાધ્ય રોગ દૂર થઈ જશે.

“ જો પૂછે જાહિરે ખુશ અપની દાર, કહ દો, મૈ પી લે.

—તૈક.”

બસ, પ્રેમ-પ્યાલામાં જ એક એવો મધ ભરેલો છે, કે જે આ નીરસ જીવનને રસમય બનાવી દે છે. રસ તો માત્ર એક જ છે અને તે પ્રેમ-રસ છે. જગતભરમાં અર્થાત આ લોક અને પરલોકમાં પ્રેમ-સમાન બીજો એકે રસ નથી. તે સર્વનો સાર છે. કહ્યું છે કે:—

“ એ હિ જગમાહ એક રસ સારા;

રસ ખિનુ છૂછ સકલ સંસારા.”

—ઉસમાન.

એ આત્મ-રસ પ્રેમ-પ્યાલામાં જ તમને ઘોળેવો મળશે; એટલા માટે ભાઈ, અમે તો વારંવાર હરિશ્ચન્દ્રના સ્વરમાં સ્વર મેળવીને એમ કહીશું કે:—

“ પી પ્રેમ-પિયાલા ભરભર કર, કુછ ઈસ મૈકા બી દેખ મન્ના.”

જેટલો આ મધ પીવાય તેટલો પી લ્યો. પ્યાલા ઉપર પ્યાલા ઘટ-કાવતા જાઓ. આવો અવસર વખતો વખત પ્રાપ્ત થતો નથી. અહા! કેવો મનદાર પ્યાલો છે! અન્તમાં કવિવર દેવની સાથે સાથે સુગતિ-કલારીના હાથથી એક પ્યાલો લેવાને અમારું મન પણ અધીર થઈ થઈ રહ્યું છે:—

“ધુરતે મધુર, મધુ રસહ બિધુર કરે,
 મધુ રસ બેધિ ઉર ગુરુ રસ ફૂલી હૈ;
 દ્રુવ-પ્રહલાદ ઉર દ્રુવ અહલાદ બાસોં,
 પ્રભુતા ત્રિલોક હકી તિલ-સમ વૂલી હૈ.
 બેદમસે બેદ-મતવારે મતવારે પરે,
 મોહ્યે મુનિ દેવ ‘દેવ’ સૂલી-ઉર-સૂલી હૈ;
 પ્યાલા ભરિ દૈરી, મેરી સુરતિ ઠવારી તેરી,
 પ્રેમ-મદિરા સોં મોહિ મેરી સુધિ સૂલી હૈ.”

ॐ

શ્રી લઘુ વાસુદેવમનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

પંચમ વર્ણક

卐

આ આત્માને શરીરના પરિગ્રહથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, અને શરીરનો પરિગ્રહ કર્મથી થાય છે એનું આપણે આ પહેલાના વર્ણકમાં કહ્યું.

શિષ્ય:—એ કર્મ કેટલાં પ્રકારનાં છે ?

ગુરુ:—કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં છે; (૧)

ના ત્રણ પ્રકાર: પુણ્ય. (૨) પાપ અને (૩) મિથ્ય. દેવ-
પાપ અને દેવતાનાં શરીર પુણ્યકર્મનાં હલ છે; પરુ-
મિથ્ય પક્ષી વગેરે સર્વ શરીરો પાપકર્મનાં હલ છે,
અને મનુષ્ય વગેરેનાં શરીર મિશ્રકર્મનાં હલ માન્યાં છે.

ઉપર કહેલાં ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ વળી ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને

સામાન્ય એમ પ્રત્યેક ત્રણ પ્રકારનાં છે. આવા
ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને પૂર્વોક્ત કર્મભેદને લીધે લિન્ન લિન્ન
સામાન્ય; એવા પ્રકારનાં જન્મભેદ થાય છે; તે આ પ્રમાણે:—
અન્ય ત્રણ પ્રકાર.

હિરણ્યગર્ભ વગેરેનાં શરીર ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યકર્મનાં હલ છે; બ્રહ્મ
વગેરેનાં શરીર મધ્યમ પુણ્યકર્મનાં હલ છે; અને ચક્ષુ રાક્ષસ તથા

પિશાચ વગેરેનાં શરીર સામાન્ય પુણ્યકર્મનાં
કર્માનુસાર શરીર ફલ છે.

પારકાને સંતાપ કરનારાં કાંઠા અને
વિપવાળાં વૃક્ષ તથા વ્યાધિ, સર્પ, ચીંછી, ઘૂડ, મચ્છર અને જળો
વગેરેનાં શરીર ઉત્કૃષ્ટ પાપકર્મનાં ફલ છે; કણસ, આંખો, કેળ, નાળિ-
યેર તેમજ ફલ, પત્ર, પુષ્પ વગેરેનો ઉપયોગ થઈ શકે એવાં વૃક્ષજાતા
વગેરે, વળી બૂંડ, બેંસ, ગધેડો, જાંટ વગેરે શરીરો મધ્યમ પાપકર્મનાં
ફલ છે. અને પાંપજો, તુલસી, બીવી, ગાય, ઘોડો વગેરેનાં શરીર
સામાન્ય પાપકર્મનાં ફલ છે.

આ મનુષ્ય લોકમાં નિષ્કામ કર્મનું અનુદાન, સાધનચતુષ્ટય,
સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ, શ્રવણ, મનન અને આત્મમીચાનના ક્રમે કરીને
જીવન્મુક્તિ તથા ત્રિદેહમુક્તિને યોગ્ય આ માનવ શરીર ઉત્કૃષ્ટ મિશ્ર
કર્મનું ફલ છે. પોતાના આશ્રમને યોગ્ય કર્મ અને કામ્યકર્મના
અનુદાનને યોગ્ય શરીર મધ્યમ મિશ્રકર્મનું ફલ છે; અને ચંડાલ,
પુલકસ, કિરાત અને યવન વગેરેનાં શરીર મિશ્રકર્મનું સામાન્ય ફલ
છે. આ ઉપરથી વિવેકી પુરુષે તે તે કર્મનું તારતમ્ય વિચારીને આ
સંસારમાં મનુષ્યજન્મમાં ઉત્કૃષ્ટ મિશ્રકર્મનો જન્મ જેવી રીતે પ્રાપ્ત
થાય, તેવાં પોતાના વર્ણાશ્રમને યોગ્ય કર્મ, ફલની ઈચ્છાનો ત્યાગ કરીને
ઈશ્વરને અર્પણ કરવાં જોઈએ; અને આત્મવિચારદ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિને
માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એવો સિદ્ધાન્ત છે.

શિષ્ય:—ત્યારે એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ કયાં સાધન વડે કરાય છે ?

શુરુ:—ત્રણ પ્રકારનાં કરણ (સાધન-

ત્રણ પ્રકારનાં કર્મનાં કરણ (સાધન-
ત્રણ પ્રકારનાં કરણ.

શિષ્ય:—આ સંસારમાં “હું” “તે” “તું”,

“તું” “તે” “હું.” એવું કહેનારા બધા લોકોનો અનુભવ તો એવો છે કે
આ દેહમાં દેહનો અભિમાની બળનાર, અહં-હું રાજકો વિષય (હું

શબ્દ વડે ઓળખાતો) જે આત્મા ગહે છે, તેનું કર્તૃત્વ (કર્તાપણું) કહેવાય છે; તેને બદલે ત્રણ કરણોનું કર્તૃત્વ છે એમ આપ કેવી રીતે કહો છો ?

ગુરુ—આત્મા તો અવિદ્યારી, નિષ્ક્રય, અને સ્વગતભેદથી રહિત છે, તેથી આત્મામાં કર્તૃત્વ છે એમ કહી શકાય એમ જ નથી

શિષ્ય—પણ કર્તૃત્વ તો આત્મામાં ગહેલું છે એમ દેખાય છે; અન્ય તો કોઈ કર્તા જણાતો નથી; એનું કેમ ?

ગુરુ—આત્મામાં પ્રતીત થતું કર્તૃત્વ અધ્યાસને લીધે છે, સ્વભાવને લીધે નથી એમ સમજ, બે એ આત્મામાં કર્તૃત્વનું (કર્તૃત્વ) સ્વાભાવિક છે એમ માનીએ તો, કારણ; અધ્યાસ

“ વેદાન્તનો વિચાર કરીને મારું આ કર્તૃત્વ નબ્ત કરવું જોઈએ, એનો નાશ નહિ થાય ત્યાં સુધી સંસારના બંધનો નાશ નહિ થાય ” એવી કોઈએ પણ વ્યર્થ પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ એમ સિદ્ધ થશે.

શિષ્ય—આત્માનું કર્તૃત્વ ભલે સ્વાભાવિક હોય પણ કોઈ વિશેષ માણ પ્રયત્નથી એનો નાશ થતો હશે એમ માનીએ તો કેમ ?

ગુરુ—સ્વભાવ તો પોતાનું સ્વરૂપ કહેવાય છે તેથી સ્વરૂપના નાશને માટે કોણ પ્રયત્ન કરશે ? અને સ્વરૂપનો નાશ થાય તો પછી પુરુષાર્થનું કંઈ કોણ અનુભવશે ? અને અકર્તા ભાવનાના જીવન્મુક્તો ન રહે તો વેદાન્તનો સંપ્રદાય તથા ગુરુશિષ્યપરંપરા પણ નહિ રહે ! વળી “ ૧૫(એ) નિષ્કલ (કર્મારહિત), નિષ્ક્રિય (ક્રિયારહિત), શાન્ત, નિર્દોષ (ગુણરહિત) અને નિરંજન છે. ” “ ૧૬(એ) સાક્ષી, ચૈતન્યરૂપ, કેવલ અને નિર્ગુણ છે. ” એવી રીતે આત્મા અકર્તા, સાક્ષી અને નિષ્ક્રિય છે એવું પ્રતિપાદન, કરતારી શ્રુતિની ઉક્તિઓને

(૧૫) નિષ્કલ નિષ્ક્રિય શાન્ત નિરંજન નિરવય નિરઘનમ્ (શ્વે. ઉ. ૬-૧૧)

(૧૬) સાક્ષી ચેતા કેવલો નિર્ગુણઃ (શ્વે. ઉ. ૬-૧૧)

પણ હાનિ પહોંચશે.

વળી સુપુષ્પિમાં આત્મા હોવા છતાં એમાં કર્તૃત્વ દેખાતું નથી. જે એનું કર્તૃત્વ સ્વાભાવિક છે એમ માનીએ તો અગ્નિની ઉષ્ણતાની પેઠે એ ત્યાં પ્રાપ્ત થવું જોઈએ; પણ તેમ થતું નથી. આટલા માટે આત્માનું કર્તૃત્વ સ્વાભાવિક નથી.

શિષ્ય:—સુતાર વગેરે કારીગરનું કર્તૃત્વ વિદ્યમાન હોવા છતાં જેમ સ્નાન તથા ભોજનવેળાએ જણાતું નથી, એમ સુપુષ્પિમાં કરણના વિયોગને લીધે કર્તૃત્વ નહિ દેખાતું હોય એમ ન કહેવાય ?

ગુરુ:—મૌનભાવની અવસ્થામાં અંતઃકરણનો સંયોગ હોવા છતાં પણ કર્તૃત્વ દેખાતું નથી, તેથી આત્મામાં કર્તૃત્વ સ્વાભાવિક નથી, કિન્તુ આધ્યાસિક જ છે, એમ નક્કી થાય છે.

શિષ્ય:—આધ્યાસિક કેવી રીતે ?

ગુરુ:—અધ્યાસ એટલે એક [વસ્તુ] માં રહેલા ધર્મનો બીજામાં આભાસ (બ્રાંતિ). નૌકાની ગતિનું કિનારા-પરનાં વૃક્ષમાં અને કિનારાનાં વૃક્ષની અચલતાનું નૌકામાં અધ્યાસને લીધે જેમ [ઉલ્લસું-વિપરીત] ભાન થાય છે, તેમ ત્રણ પ્રકારનાં કરણમાં રહેલા કર્તૃત્વનું આત્મામાં અને આત્માના અકર્તૃત્વનું ત્રણ પ્રકારનાં કરણમાં જે ભાન થાય છે, તે અજ્ઞાનને લીધે છે, આવી રીતે આત્મામાં કર્તૃત્વ આરોપને લીધે જણાય છે એમ જણાવું.

શિષ્ય:—એ ત્રણ પ્રકારનાં જડકરણો અચેતન હોવાથી એ અચેતનમાં કેવી રીતે કર્તૃત્વ સંભવે ? અને જડકરણમાં કર્તૃત્વ-એ ત્રણ કરણોમાં કર્તૃત્વ માનીએ તો પછી નો સંભવ. એનું કોઈ અન્ય કરણ માનવું નહિ પડે ?

ગુરુ:—જગતમાં જેવી રીતે અચેતન વાયુ અને જલના પ્રવાહનું વૃક્ષ વગેરેને ઉખેડી નાંખવામાં, તેમજ તેને દૂર પસડી જવામાં કરણ વિના પણ કર્તૃત્વ દેખાય છે, તેમ એ ત્રણ કરણને પણ બીજા કોઈ

ઉપર દર્શાવેલ તેમ જ પ્રશ્નના ક્ષેત્ર મળે છે એમ જાણવું.

શિષ્ય -જલમા ઝહેતા કમનપત્રની પેઠે શાની કર્મ વડે લિપ્ત થનો
 શાની અને કર્મના નથી, કોઈ પણ જાતના એને વિધિનિરોધ
 વિધિ નિરોધ નથી, એ તો અકર્તા, કર્મનો કેવલ સાક્ષી
 કૃતકૃત્ય છે એવો સિદ્ધાન્ત છે, તો પછી એવા
 શાનીએ અશાનીની પેઠે પુણ્ય કર્મના અનુબંધાન જ કરવા જોઈએ એવો
 કેમ નિયમ લાગુ પડે ?

ગુરુ—તું કહે છે એ સાચી વાત છે એ શાની તો કૃતકૃત્ય છે અને કર્તા પણ હોતો નથી એમા કશો સંદેહ છે જ નહિ તો પણ અભવિદ્, અભવિદ્વ, અભવિદ્ધરીયાન્ અને અભવિદ્ધરિષ એમ તે આ કોટિના શાનીઓમા અભવિદ્ધરિષ જ વિદેહસુકત કહેવાય છે એ વસ્થિ જ વૃત્તિશૂન્ય હોય છે, એને જ વિધિનિબંધ હોતા નથી પ્રથમના ત્રણને પણ તેઓના જ્ઞાનના મહિમાને લીધે વિધિનિબંધનો અભાવ તો છે જ, તો પણ તેમનામા વૃત્તિશૂન્યતાનો અભાવ જણાતો હોવાથી, તેઓ વ્યવહાર કરતા હોવાથી, તેઓએ લોક (સ સાચ)ના અનુમ્મલને માટે સદાયાર નિભાવવો જોઈએ એમ કહ્યું છે એ ઠાઈ નિયમ (વિધિ-આદા) ન કહેવાય. વળી એટલા જ માટે તત્તજ્ઞાનીઓ કર્મીઓની વચમા જ રહે છે તેથી કર્મીઓની પેડે કર્મ કરવા જોઈએ પણ જિજ્ઞાસુઓની વચમા તો કર્મના ત્યાગપૂર્વક “અહ જ સત્ય છે, અન્ય સર્વ અસત્ય છે” એવા જ્ઞાનને તેઓએ ઉપદેશ કરવો જોઈએ

શિષ્ય —આતો મુખ્ય વિષય સાથે શું સંબંધ છે?

શુરુ —એ જ કે ત્રણ પ્રકારના કરણને જ કર્તૃત્વ લાગુ પડે છે,
આત્માને નહિ એમ નિશ્ચિત થયુ

શિષ્ય — જો તમે કરશો પોતાની મેળે કર્તા હોય છે કે કોઈ અન્યની પ્રેરણાથી ?

કરજોની કર્મપ્રવૃત્તિ- રાગદ્વેષાદિની પ્રેરણાથી એ કર્તા બને છે,
માં રાગાદિની પ્રેરણા પોતાની મેળે નહિ રાગદ્વેષાદિ હોય તો જ
ત્રણે કરજો પ્રવૃત્તિ કરે છે, એ નથી હોતા તો એની પ્રવૃત્તિ થતી નથી
એવી રીતે નાગદ્વેષાદિ કરજોમા પ્રવૃત્તિ કરાવે છે એવો અન્યથાવ્યતિરેક-
વડે અનુભવ મિદ્ધ થાય છે

શિષ્ય — પણ “હુ દેવાલય કરાવું છું, હુ તળાવ કરાવું છું.”
એવા વ્યવહાર ઉપરથી આત્મા દાન્યતા (પ્રવૃત્તિની પ્રેરણા કરનાર,
પ્રવૃત્તિ કરાવનાર) જણાય છે !

ગુરુ — આત્માના નિર્મિકારીપણને લીધે એમા પણ દારયિત્વ
(કરાવવાપણ - કર્મની પ્રેરણા) સંભવત્ નથી.

શિષ્ય — (પણ ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે) આત્મામા દારયિત્વ દેખાય
છે તો ખરું !

ગુરુ — ગણુદીના પુણની ગ્તાશ એની પાસે પડેલા રક્ષકમા
દેખાય, તેમ રાગદ્વેષાદિમા નહેણુ દારયિત્વ જ્ઞાન્તિને લીધે આત્મામા
આશયિત થાય છે એમ જાણવાનું છે જો એ સ્વાભાવિક છે એમ માનીએ
તો સ્વભાવ તો પોતાનું સ્વરૂપ હોવાથી એનો નાશ કરવા માટે કોઈ
પણ પ્રયત્ન નહિ કરે કાણુ કે એનો નાશ કરતાં સ્વરૂપનો પણ નાશ
થઈ જાય. વળી આત્મામા દારયિત્વ છે એમ માનીએ તો “૧૭ એ
અદૃષ્ટ, અવ્યવહાર્ય, અમાત્મ, અલક્ષ્ય અચિત્, અવ્યપદેશ્ય, એક,
આત્મપ્રલયનો સાર, પ્રપચરહિત, રાન્ત, શિવસ્વરૂપ, અદ્વૈત, એવો
જો એથી [અર્ધ તન્માત્ર-નિર્ગુણ] છે, તે જ [વાસ્તવિક] આત્મા છે.
એનું જ વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ” આવી રીતે એ આત્માને
અમગ, નિષ્ક્રિય, અને અદારયિત પ્રતિપાન કરનારી શક્તિમા માધ

(૧૭) અદૃષ્ટમવ્યવહાર્યમપ્રાગમન્યમચિન્ત્યમન્યપદેશ્યમૈકાત્મ્ય પ્રત્યક્ષાર
પ્રપચોપદામ શાન્ત દિવમદ્રૈત ચતુર્થ મન્યત્ત સ અત્મા સ વિજ્ઞેય ।

(માનુ - ૭)

આવે છે, તેમ જ કાર્યિત્વ ઉત્પત્તિવાળું છે, તેથી ઉત્પન્ન થતી મુક્તિમા પણ ઉત્પત્તિના લાવ માનવો પડશે, વળી સુષુપ્તિમા પણ કાર્યિત્વ દેખાવું જોઈએ, પણ ત્યાં તે દેખાતું નથી. એટલા માટે આત્મામા કાર્યિત્વ સ્વાભાવિક નથી, પણ આગતુક છે.

શિષ્ય — સુષુપ્તિમા કાર્યિત્વ નથી દેખાતું એટલા ઉપ થી જ આત્મામા કાર્યિત્વ નથી એમ કહી શકાતું નથી, જેમકે ઉપાધ્યાયનું અધ્યાપકપણું વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ શિષ્યવર્ગ પાસે નથી હોતો, ત્યારે જણાતું નથી, તેની પેઠે સુષુપ્તિમા કરણના સંયોગનો અભાવ હોવાથી કાર્યિત્વ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ ન દેખાતું હોય ! અને જાગૃત તથા સ્વપ્નમા કરણનો સંયોગ હોય છે તેથી દેખાય છે એમ ન કહેવાય ?

ગુરુ — એમ હોય તો જાગૃતિમા ઉદ્દામીન અને મૌનભાવની અવસ્થા હોય ત્યારે કરણનો સંયોગ વિદ્યમાન હોવાથી કાર્યિત્વ દેખાવું જોઈએ, પણ તે વખતે દેખાતું નથી, તેથી એ આગતુક છે એમ જ કહેવું જોઈએ જેવી રીતે અન્યોન્ય અધ્યાસને વીધે (તપાવેલા) લોખંડમા રહેતું નાના મોટાપણું અગ્નિમા અને અગ્નિમા રહેલા ગરમી તેજ વગેરે લોખંડમા દેખાય છે, તેવી જ રીતે અજ્ઞાનને વીધે રાગદ્વેષાદિમા રહેતું કાર્યિત્વ આત્મામા અને આત્મામા રહેતું અકાર્યિત્વ રાગદ્વેષાદિમા દેખાય છે.

શિષ્ય — પણ એ અચેતન રાગદ્વેષાદિમા કાર્યિત્વ છે એમ કેવી રીતે કહેવાય ? શું એક ઘડો ખીજા ઘડાને પ્રેરણા કરે છે એમ કહી શકાય ?

ગુરુ — તારી શકા વાસ્તવિક છે, પણ કોઈવાર ચોખ્ખતાવશાત્ જડ (પદાર્થ) પ્રેરણા કરે છે, અને કોઈવાર ચોખ્ખતાના અભાવે પ્રેરણા નથી પણ કરતું. દષ્ટાંત તરિકે અગ્નિ જડ હોવા છતાં પણ કોચણના ચૂર્ણ સાથે ગંધક વગેરેની મેળવણી વડે મોટી તોપમા ભરીને ફાડીએ તો સ્ફૂટ પત્થરને તોડે છે, અને ચતુર્ગ સેનાનો પણ તાણ કરે છે. તેમજ

પ્રેત શરીર (મડદું) જડ હોવા છતાં પણ તેને માટે સ્વચ્ચાતિદ્વારા જે ક્રિયામાણ કર્મ થાય છે, તેમાં તે સ્વયંકારયિતા બને છે: એવી જ રીતે ગગદ્વેષાદિ પણ અચેતન હોવા છતાં કારયિતા થઈ શકે છે.

શિષ્ય:—તો પછી “૧૮ આત્મા હૃદયોનો સ્વામી—(હૃદયીકેશ) અને સર્વનો અન્તર્યામી છે ” એમ કહેનારી શ્રુતિનું શું તાત્પર્ય સમજવું ?

ગુરુ:—સૂર્યની પેઠે કેવલ સંનિધાને (સમીપતા)ને લીધે જ બધાં કાર્યોને અનુકૂલ થાય છે એવું એનું તાત્પર્ય છે.

શિષ્ય:—ત્યારે આત્મા પણ જે કેવલ સંનિધાનને લીધે જ પ્રાણી-માત્રના કર્મમાં હેતુ (કારણ-પ્રેરણાનું મૂલ) હોય, તો આત્માને પણ એ પુણ્ય-પાપ તથા એના ફલનો સંબંધ થતો હોવો જોઈએ !

ગુરુ:—ના, એમ નથી: કેવલ સૂર્યના સંનિધાનને લીધે મનુષ્યોનાં પુણ્ય-પાપને એ (સૂર્ય) અનુકૂલ છે, તો આત્મા પુણ્યપાપ- પછી નિરંજન છે પછી જેમ પુણ્યપાપ તથા તેના ફલનો કશો સંબંધ નથી, તેવી જ રીતે આત્માનું પણ માનવાનું છે. વળી જેમ લોખંડનું હલનચલન એને અનુકૂળ રહેનારા લોહચુંબકને સ્પર્શ કરતું નથી, તેમ પ્રાણીઓનો કર્મસંબંધ આત્મા સાથે સમજવાનો છે. આવી રીતે આત્માનું નિરંજનપણું અને નિર્વિકારીપણું ભંગ થતું નથી.

(અપૂર્ણ)

પરમહંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થજી
ની

નીતિકથાઓ

(ગતાંકથી ચાલુ)

કથક - શ્રી. નર્મદાશંકર હરિશંકર વ્યાસ બી. એ.

卐

[૨૪]

રાત્રી અને રામ

એક વખત સ્વામી રામને કોઈ મોટો રાત્રી પગે લાગવાને, માન આપવાને આવતો હતો. રામને આ જાણર એક માણસે આવીને આપ્યા. જગતની અંદર હંમેશાં દુન્યવી માણસોને પોતાનાં વખાણુ, પોતાની બકાઈ અને પોતાની ખુશામત અત્યંત પ્રિય લાગે છે. આવો મોટો સમૃદ્ધ રાત્રી રામને થયે આવતો જોઈ, જાણર આપનાર માણસને બહુ નવાઈ લાગી, અને રામના મગજ ઉપર, એ જાણતની મહત્તા, અને એ પ્રસંગનું ગાંધીય ઠસાવવાની તેણે કોશિષ કરવાનું કર્યું. પણ રામના મુખમાંથી તો સહજ એટલા જ શબ્દો નીકળી ગયા કે “ તેથી રામને શું ? ”

પેલા માણસે કહ્યું, “ આપને ભેટ આપવા માટે એ તો ખૂબ જ કિંમતી અને ભવ્ય વસ્તુઓ ખરીદે છે. ”

“એની મને શી વિસાત છે ? મારે મન રાજા છે પણ છે ? મને માત્ર મારી વાસ્તવિકતામાં જ રાચવા દો. એવા કુદલક અને હુન્યવી દેખાવોમાં મને રસ નથી. મારું સત્ય, મારું પ્રહ્લ, મારો આનંદ, મારો આત્મા મને પ્રવૃત્ત રાખવાને પુરતાં છે. ખોટી બડાઈની વાતો, હુન્યવી દંભ અને પોલા ભૌતિકભાવો મારે જોઈતા નથી, મને તે સ્પર્શી શકે તેમ પણ નથી. રાજાઓ અને મહારાજાઓ તેમની સઘળી સમૃદ્ધિના સાજ સાથે રામના નશ્વર દેહને નમવા આવે છે. રામ જો એ નશ્વર દેહની લીલામાં, માનઅપમાનના વર્તુળમાં અને હુનિયાના પોલા દંભની ચૂંગાલમાં ફસાઈ જાય, તો રામ, રામ મટી, ફરી માનવી-મર્યાદિત માનવી બની જાય. પણ રામને માટે હવે એ શક્ય નથી. તેના આંતરદેહમાં દિવ્ય-સંગીતની અનુપમ જમાવટ થયેલી છે, તેનો આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપમાં તદલીનતા અનુભવી રહ્યો છે. સારા યે જગતના પાદશાહના આગમનની ઘટના પણ તેની લાગણીને ઉશ્કેરી શકે તેમ નથી.” રામે આમ પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

જીવનનું દૃષ્ટિબિંદુ બદલાતાં જગતના સમાચારપત્રો તમારી લાગણીઓને ઉશ્કેરી નહિ શકે. જ્યારે આ સમાચાર-પ્રધાન યુગમાં, સમાચારની અસરથી તમે પર થઈ શકો, ત્યારે સમજવું કે દેહભાવમાંથી મુક્તિ મળવા લાગી છે; અને પ્રભુતા નજીક આવતી જાય છે. દરરોજના વ્યવહારમાં માનવી આઘાતો અને પ્રત્યાઘાતોથી પર થઈ શક્યો છે કે નહિ, એ એના આત્મિક જીવનની સાચી કસોટી છે. લાગણીઓથી પર થયેલો માનવી, હૃદય ન હોય તો રાક્ષસ બને છે, અને હૃદયને

પરમ વિશુદ્ધિ બક્ષી પરમાત્મભાવે જીવતો હોય તો પરમ સત્યમય, પ્રભુમય જીવન પ્રાપ્ત કરે છે.

બોધ:—જેના જીવનનું દૃષ્ટિગિંદુ ઔદિક મટી આત્મિક બન્યું હોય છે, તેને માટે જગતની મહાનમાં મહાન સમૃદ્ધિ કે સત્તા અર્થાહીન છે. તેના જીવનનો સમગ્ર રસ પરબ્રહ્મમાં એકાગ્ર થયેલો હોય છે.

[૨૫]

સ્વામી રામના નોકર

સ્વામી રામના નોકરની અંદર, રામના સતત સહવાસને લીધે, આત્મભાવના જાગૃત થઈ હતી. એક દિવસ મકાનની છેલ્લી અટારી ઉપર ચાલતાં ચાલતાં તે “ હું પ્રભુ છું, હું પરમાત્મા છું ” એવી ખૂમો મારવા લાગ્યો. આસપાસનાં લોકોએ એની ખૂમો સાંભળી, ક્રોધમાં આવી જઈ કહ્યું, “ શું બરાડા મારે છે ? તું પ્રભુ છે ? તું શું બકે છે, તેનું તને જ્ઞાન છે ? તું ભગવાન છે ? ન જ્ઞેયો હોય મોટો ભગવાન તો ! જો ખરેખર ભગવાન હો, તો માર ત્યાંથી કૂદકો, પછી ખબર પડશે કે ભગવાનને કેવું વાગે છે ? જો ખરેખર તને કંઈ પણ ઇજ્જત નહિ થાય, તો અમે માનશું કે તું ખરેખર પરમાત્મામાં લીન છે, પણ જો તને ઇજ્જત થશે જો તને દેહાંત-દંડની શિક્ષા કરવામાં આવશે, કારણ કે તને-તારી જાતને ભગવાન તરીકે જાહેર કરવાનો જરાય અધિકાર નથી. ”

બ્રહ્માનંદની મસ્તીમાં રાચતાં છોકરાએ જવાબ આપ્યો “ હું કૂદકો મારવાને તૈયાર છું; તમે કહો તેવા ઈંડા કે અંધારા ગર્તમાં કૂદવા હું તૈયાર છું; ગમે તેટલી સાગરની

ભાંડાઈએ જવા હું તૈયાર છું; પણ કૃપા કરીને મને, તમે એવું એક પણ સ્થાન, વિશ્વનું એક પણ અણુ ખતાવો કે જ્યાં હું નથી. જ્યાં હું નહોઉં, ત્યાં હું કૂદકો મારી શકું ને? હું બ્રહ્મ છું, સર્વવ્યાપક છું. મને એક પણ સ્થાન મારી હરતી વિનાનું ખતાવો, ત્યાં કૂદવા તૈયાર છું. જ્યારે હું સઘળે સ્થાને વ્યાપ્ત છું, ત્યારે મારા માટે એક સ્થાનથી ખીજા સ્થાને જવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. મર્યાદિત માનવી માટે સ્થાન-ફેર શક્ય બને છે, -જે અહિં હાજર હોય અને ત્યાં ન હોય. પણ હું તો સર્વસ્થાને સર્વવ્યાપક છું, અહિં છું, ત્યાં છું, નીચે છું, ઉપરે છું, હું ક્યાં નથી, કે એ સ્થાને કૂદકો મારી શકું? ”

હોઠોએ કહ્યું. “ તું એવો ધંધર છે? નહિં નહિ, તું તો માનવદેહે વિચરતો માત્ર સાધારણ માણસ જ છે. ”

બ્રહ્મણાણે જવાળ આપ્યો, “ આ શરીર તો માત્ર તમારી ખોટી કલ્પનાનું પરિણામ છે. હું આ શરીર નથી. તમારા પ્રશ્નો અને વાંધાઓ મને પહોંચી શકતા નથી, તે માત્ર તમારી કલ્પનાની જાળ છે. જે સર્વવ્યાપક છે, તેને ક્યાં કૂદવાનું છે? જે સર્વજ્ઞ છે, તેને શું જાણવાનું છે? સર્વશક્તિમાન છે, તેને કઈ શક્તિ મેળવવાની છે? જે સર્વસંચાલક છે, તેને કયું સંચાલન ધારણ કરવાનું રહે છે? જે સર્વસત્તાધીશ છે, તેને કઈ સત્તા સ્વીકારવાની રહે છે? એવું એક પણ સ્થાન નથી, જ્યાં હું નથી. હું એ બ્રહ્મ છું; હું એજ પરમાત્મા છું, જોહું આ શરીરમાં જ મર્યાદિત હોઉં અને સર્વ સ્થાને ન હોઉં તો જરૂર મારે માટે આ શરીર દ્વારા દુન્યવી પરચાઓ-અમતકારો,

રજુ કરી પુરવાર કરવાનું રહે કે હું પરમાત્મા છું. પણ સર્વ શરીરો મારાં છે, સર્વ સર્જન મારું છે; મારે કંઈ કરવાનું રહેતું નથી, બધું મારાથી જ થયું છે. ”

ખોધઃ—જેને ખરેખર શ્રદ્ધાજ્ઞાન હોય છે તે પોતાને સર્વસ્થાને વ્યાપ્ત જુએ છે.

[૨૬]

આંધળો માણસ

એક વખત ચાર અંધ માણસોને દવાખાનામાં આંખના મોતીયાનું ‘ઓપરેશન’ કરાવવા માટે લઇ જવામાં આવ્યા. તેમની આંખ તો કામ આપતી જ નહોતી, માત્ર બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયો દ્વારા જ શરીરનો વ્યાપાર ચલાવતા હતા. એક દિવસ બારીના કાચનો રંગ કેવો છે, તે બાબત તેઓ ચર્ચામાં લી પડ્યા.

એક જણાએ કહ્યું “ મારો પુત્ર જે મહાવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરે છે તે અહીં આવેલો અને તેણે મને કહેલું કે બારીનો કાચ પીળો છે. ”

બીજાએ કહ્યું “ મારો કાકો, જે શહેરસુધરાઈનો વડો છે, તે મઘ કાલે મારી બગર લેવા આવેલ અને તેણે તો મને એમ કહ્યું કે બારીનો કાચ રાતો છે. ”

ત્રીજાએ કહ્યું “ મારો પિત્રાઈ, જે મહાવિદ્યાલયમાં આચાર્ય છે, તે જ્યારે મારી તબિયતના બગર લેવા આવેલ ત્યારે તો એમ કહેતો હતો કે બારીનો કાચ લીલો છે. ”

આ પ્રમાણે ત્રણે અંધ માણસો કાચના રંગ બાળત વાદ-
વિવાદે ચડ્યા, રંગ કેવો છે તેનો નિર્ણય કરવા તેઓ કોશિષ
કરવા લાગ્યા. પહેલાં તેઓ કાચને છબથી ચાખવા લાગ્યા પણ
તેનાથી કંઈ રંગનું જ્ઞાન થયું નહિ. પછી તેમણે કાચને ટકોરી
જોયો, પણ અવાજથી રંગનો ખ્યાલ આપ્યો નહિ. કાચને
સૂંધી જોયો, પણ એ રીતે ચ રંગનો પત્તો લાગ્યો નહિ, તેમની
સ્પર્શેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, સ્વાદેન્દ્રિય કે રસેન્દ્રિય તેમજ કર્ણ-
ન્દ્રિય કાચનો રંગ કેવો હતો તે કહી શકી નહિ. એ જ પ્રમાણે
આપણે અમર્યાદિત બ્રહ્મને મર્યાદિત શરીરથી, મર્યાદિત બુ-
દ્ધિથી કે મર્યાદિત ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકીએ નહિ. મર્યાદિત
કલ્પનાથી અનંત બ્રહ્મને કળી શકાતું નથી, એ અશક્ય છે.
એ તો માત્ર બ્રહ્મસ્વ જનતાં અને પરમાત્મભાવનો આવિર્ભાવ
પ્રત્યક્ષ કરતાં જ પારખી શકાય છે.

ઇન્દ્રિયો ઇન્દ્રિયાતીત વસ્તુઓને જોઈ શકતી નથી. બાહ્ય
આલંબનથી કોઈ દિવસ ખરું આંતરજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી.
આંધળોઓની માફક કાચનો રંગ પીળો, રાતો કે લીલો જ
માની લેવો પડે, કારણ કે પુત્ર, કાકા કે પિત્રાઈએ એ પ્રમાણે
કહેલું છે. જ્યાં સુધી સ્વપ્રેરણાવડે આંતરજ્ઞેતના જાગૃત થાય
નહિ, જ્યાં સુધી સ્વાલંબનવડે આંતરચક્ષુઓ ખુલે નહિ, ત્યાં
સુધી બાહ્ય આલંબનો ઉપર જ આધાર રાખવો પડે અને એ
પ્રમાણે સ્વત્વની સિદ્ધિ કે બ્રહ્મતું સ્વસ્વ અલભ્ય જ રહે છે.

બોધ:-અનંત બ્રહ્મને મર્યાદિત ઇન્દ્રિયોથી કળી શકાતું
નથી, કારણ કે તે ઇન્દ્રિયાતીત છે એ તો માત્ર બ્રહ્મભાવથી જ
સમજી શકાય.

નજરે ચડયું. તેમના જીવનની આ સ્વપ્નદેવીને મળવાનું અને તેની સાથે વાતોચીતો કરવાની તેમના જીવનમાં એક જિંદગામાં જિંદગી મહત્વાકાંક્ષા હતી, પણ આજે તેનાં ચમકતાં સ્પર્શો તેઓ સંપૂર્ણ અવગણના કરી રહ્યા હતા.

શિવચરણ બાણુ ઘર પાસે આવી પહોંચ્યા અને મકાનની આસપાસ જળરદસ્ત શોરણકોર અને કોલાહલ તેમને માલુમ પડ્યાં. ધૂમાડાના ગોટેગોટા આકાશમાં ઉપર ચડતા અને સૂર્યને પણ ઘેરી લેતા તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યા. તેમની પત્ની, માતા, દાદીમા અને અન્ય આજ્ઞાનો ઘરને ભરખી રહેલ અગ્નિને સંબોધી છાતીફાટ રૂદન કરી રહ્યાં હતાં; તેમણે પોતાનાં બધાં સગાં અને રનેહીઓને ત્યાં જોયાં, પણ પોતાના જીવનનો સુખદીપ, તેમનો કુલદીપક એકનો એક પુત્ર દૃષ્ટિગોચર થતો નહોતો. પ્રભુના પયગમ્બર સમા એ બાળકને તેઓ જોવા તલપી રહ્યા હતા; પણ તે ત્યાં નહોતું. તેમણે, બાળક ક્યાં ? એવો પ્રશ્ન ન કહી શકાય તેવી આતુરતાથી ક્યો, પણ પત્ની કંઈ જવાબ આપ્યા વિના જ રહી હતી. તેઓ સમજી ગયા; બાળક ઘરમાં-સળગતા ઘરમાં રહી ગયું હતું.

જ્યારે ઘરને આગ લાગી ત્યારે બાળક આપા પાસે હતું. આપાએ બાળકને પારણામાં સુવરાવેલું અને પોતે કંઈ કામ માટે બહાર ગયેલી. આગ લબૂકી ઉઠતાં ઘરનાં બધાં માણસો પોતપોતાનો જીવ બચાવવા બહાર દોડી આવ્યાં. પ્રત્યેકના મનમાં એમ હતું કે બાળક કોઈ ખીજની પાસે તો હશે જ, પણ જ્યારે બધાં બહાર એકઠાં થયાં ત્યારે જણાયું કે બાળક કોઈની પાસે નહોતું અને ઘરમાં જ રહી ગયેલું. બધાં રહતાં

હતાં, કકળતાં હતાં, છાતી કુટતાં હતાં પણ મદદ નહોતી; બાળકને બચાવવા મા-બાપ તેમ જ બધાં સગાં વંડાણાં બૂમરાણું કરી રહ્યાં હતાં, પણ આશા નહોતી. “બાળકને કોઈ બચાવે તો તેને સઘળી માલમિલકત, દશ વર્ષ સુધીની બધી કમાણી, બધું જ આપશું.” એવી બૂમો મા-બાપ પાડતાં હતાં. બાળકને ખાતર સર્વસ્વનો ભોગ આપવા તેઓ તૈયાર હતાં.

ખરેખર, બાળક માનવ ઉદ્ધાનમાં ખીલતું સુમધુર પુષ્પ છે. નિસર્ગને જોળે જિલખિલાટ કરતું બાળક પ્રભુની સાક્ષાત્ પ્રતિમા છે. બાળકને માટે અને તેના સંરક્ષણ અર્થે માનવી પોતાની બધી માલમિલકત, સંપત્તિ અને સ્વાર્થ હોમી દેવા તૈયાર હોય છે.

પણ રામનો એક પ્રશ્ન છે. “શું બાળક ખરેખર માનવ-જીવનના સુખનું મૂળ છે ? કે એ મૂળ કોઈ અન્ય સ્થાને છે ?” બાળકની ખાતર સર્વસ્વનું બલિદાન દેવા માતા-પિતા તૈયાર હતાં, પણ ખુદ બાળકનું જ બલિદાન કંઈક અન્યના રક્ષણ અર્થે દેવાઈ નહોતું રહ્યું ? બાળક કરતાં પણ એ ચીજ વધારે મધુર, વધારે શ્રેષ્ઠ હોવી જોઈએ કે જેના ખાતર બાળકને બચાવવાનો આરો નહતો. આ ચીજ માનવજીવનના સુખનું મધ્યગિન્દુ, ખરા સુખનું મૂળ હોવું જોઈએ અને તે શું હશે ?

બાળકને બચાવવા તેઓ કોઈ અગ્નિમાં-મૃત્યુના સુખમાં ન પડ્યાં, એ ચીજ એમનું પોતાનું ‘સ્વ’ છે, પોતે છે. જો તેઓ પોતે અગ્નિમાં પડે તો તેઓ પોતાનું બલિદાન આપે છે, કે જેને માટે તેઓ તૈયાર નથી. બાળકની ખાતર ‘સ્વ’ સિવાય બધાનું બલિદાન અપાય છે અને ‘સ્વ’ની વેદી ઉપર

બાળકનું બલિદાન દેવાઈ જાય છે.

બોધ:-માનવી પોતે જ જીવનમાં સુખનું સાચું મૂળ છે.

[૨૬]

આનંદનું મૂળ

રામે એક વખત એક યુવાનને જિંદગીના છેલ્લા શ્વાસ લેતો જોયો. તે જીવલેણ દરદથી પીડાતો હતો. તેના શરીરના રૂંધેરૂંધામાંથી દર્દ ઉભરાતું હતું. પગની પેનીમાંથી દર્દ શરૂ થયેલું. પ્રથમ તો તે કંઈ ખાસ ગંભીર નહોતું જણાતું, પણ ધીમે ધીમે દર્દ ફેલાવા લાગ્યું. ફેલાતું ફેલાતું ગોઠણ સુધી અને ગોઠણથી પેટ સુધી આગ્યું. દર્દની ઉચ્ચતા પ્રતિક્ષણે વધતી જતી હતી અને જ્યારે તે હૃદય સુધી આવી પહોંચ્યું ત્યારે જીવલેણ નીવડ્યું. જીવનની છેલ્લી ઘડીએ ઉચ્ચારેલા યુવાનના શબ્દોનો ધ્વનિ જિંદગી ક્યારે છૂટી જાય, દેહમાંથી પ્રાણનું વિસર્જન ક્યારે થઈ જાય તેવો હતો.

માનવીના જીવનમાં પાર્થિવ દેહ અને પ્રાણ કરતાં પણ વધુ મહાન તત્ત્વ રહેલું છે, જે તત્ત્વ “મારું જીવન” કે “મારો પ્રાણ” એવું ઉચ્ચારણ કરે છે. જે તત્ત્વની અંદર પ્રાણ રહેલો છે, જે પ્રાણ અને જીવનની પર છે અને જે જીવન અને પ્રાણ કરતાં અનેકગણું વધારે મધુર અને પ્રિય છે. વ્યક્તિગત જીવન અને પ્રાણ કરતાં આ હોય તત્ત્વને માટે જીવન અને પ્રાણનું બલિદાન દેવામાં આવે છે. એ તત્ત્વમાં જ ખરો આનંદ રહેલો છે, એ ખરેખર સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે, તે જ આનંદના અખૂટ અને અસ્ખલિત અરણ્યનું અનંત મૂળ છે, તે જ જીવનની જિંદગી ભૂમિકા છે, સુખનું ખરું સ્વરૂપ છે,

જેની પ્રાપ્તિને કાળે જીવનનું બલિદાન દેવામાં આવે છે.

ખોધ:-સ્વનું આત્મિક સ્વરૂપ આનંદનું ખરું મૂળ છે.

[૩૦]

વ્યર્થ-શોધ

એક ઘણી જ ગરીબ બાઈ, જેના ઘરમાં દીવાનું પણ સાધન નહોતું, તેની સોય ખોવાઈ ગઈ. સોય ઘરમાં જ ખોવાઈ ગયેલી પણ દીવાના અભાવે તેનાથી ઘરની અંદર તેની શોધ થઈ શકે તેમ નહોતી, એટલે તે ઘરની બહાર જઈ સુધરાઈના દીવાના પ્રકાશે રસ્તા ઉપર સોયની શોધ કરવા લાગી ! રસ્તેથી પસાર થતા એક ગૃહસ્થે બાઈને પૂછ્યું કે, “શાની શોધ કરી રહ્યાં છો ?” બાઈએ જવાબ આપ્યો કે “સોયની.” સજ્જનને પુછ્યું કે “સોય કઈ જગ્યાએ ખોવાઈ ગઈ છે ?” “ખોવાઈ તો ઘરમાં ગઈ છે.” બાઈએ પ્રત્યુત્તર વાજ્યો. “ઘરમાં ખોવાઈ ગયેલી વસ્તુ માટે રસ્તા ઉપર શોધ કરવી એ કેટલું બધું વણવિચારું કર્તવ્ય છે !” સજ્જન બોલ્યા.

આ પ્રમાણે જ સંસારમાં માનવી વ્યર્થ ગોથાં બાધાં કરે છે. ખરું સુખ, સાચું સ્વર્ગ, શાશ્વત આનંદ તો તમારામાં જ, તમારું પોતાનું ખરું સ્વરૂપ સમજવામાં જ રહેલો છે. છતાં તમે તો બાહ્ય સાધનોમાં જ તેની શોધ કરી રહ્યા છો. આંતર શોધન થવાને બદલે કેવળ બાહ્ય શોધન અને તે પણ ઇન્દ્રિયો દ્વારા, કેટલું વિચિત્ર !!

ખોધ:-બાહ્ય સાધનોદ્વારા જીવનમાં ખરા સુખની શોધ વ્યર્થ છે. શાશ્વત આનંદ તો માનવીના ખરા આત્મિક સ્વરૂપના અવિભાવમાં જ રહેલો છે.

*સાધન ચતુષ્ટય

ક્ર

શિષ્ય । આ સાધન સંધરજો;

આમુરી સ્વભાવ પરદરજો.

તન મન ધન પ્રભુદીધાં પામ્યો પામ્યો માનવ નામ,

પ્રભુદીધુ પ્રભુચરણે ધરીને બંધ વિમોચન પામ;

જન્મ આ સાર્યંદુ તું કરજો.-શિષ્ય૦

વિશ્વ વિરાટ વિહારક્ષેત્ર મહી વસ્તુસમૃદ્ધ વિશાલ,

પ્રભુસુત તું પ્રભુમાં લય પામી ત્યજ આ માયાગ્નન;

તત્ત્વમાં તત્ત્વરૂપે કરજો.-શિષ્ય૦

તન મન ધનનો મોહ વધે તો વધે અદ્વિત્યમ પાશ,

કીર્તિવાસના કરે સમૂળો માનવતાનો નાશ;

સર્વ એ શ્રીહરિનું ગણજો.-શિષ્ય૦

ગુણમયી માયા ગુણ પ્રકટાવે અનાત્મ બિમલયાં રૂપ,

નામ રૂપ ગુણ ભાસ વિસારી ઓળખ આત્મસ્વરૂપ;

વિચારી વિવેક વાપરજો.-શિષ્ય૦

ધનઉદારતા ધનમદ્દ હાવે મનઉદાર મદ્દમાન,

તનઉદારતા તેજ વધારી ઉપજવે અભિમાન;

જાહે ત્યાં વિરક્તિ તું વરજો.-શિષ્ય૦

“ ઉત્થાન ”માં સાધનચતુષ્ટયના લેખમાં જે ચારે સાધનનું વર્ણન આપી ગયું છે, તેને અનુરૂપ આ જાળન “ ભગવદ્ગીતા ”માંથી અહીં ઉત્તર-વેણું છે.

આ વ્યવહાર વિચિત્ર વિકારી વિડંબના વિદ્યેષ,
 ઉર ઉઠળાટ વધે ત્યાં ક્ષણ ક્ષણ રમર શ્રી ગુરુ નિર્દોષ;

નિત્ય ત્યાં શમ ગુણ સામ્યવજે.-શિષ્ય૦

ધન્વિયગણ ઉદ્ધત બની ધમે પંચ વિષય પરિવાર,
 સંયમબલ અણુધાતુ તોડે અરિદલ અપરંપાર;

વીર તું દમન શસ્ત્ર ધરજે.-શિષ્ય૦

કર્મભોગ પ્રકટયા વિધવિધ ત્યાં વધે વાસનાલેશ,
 આઘ અવિદ્યા અટપટી ખેલે ઉર ઉપગ્નવે કલેશ;

ત્યાંથી તું ઉપરતિ અનુસરજે.-શિષ્ય૦

રાગદ્વેષ માનસ ભયસાગર જન્મમરણ તનભોગ,
 પ્રાણાપાન ગતિ પ્રકટાવે ક્ષુધા તૃપાના રોગ;

તિતિક્ષા તરણી લઈ તરજે.-શિષ્ય૦

શાસ્ત્રસમુદ્ર ભયું જલ ખારું ગુરુમુખ અમૃત પાન,
 આત્મસમર્પણ અવિચલ કરજે ત્યાગીને અભિમાન;

સરલ થઈ શ્રદ્ધામાં ઠરજે.-શિષ્ય૦

પ્રમાદને પગહરી રમૃતિ શોધી લક્ષ્યવિષય ઉર ધાર,
 તત્ત્વ વરણ વ્યતિરેક બધું એ વિષસમ તું પરિહાર;

શાંત થઈ સમાધાન ધરજે.-શિષ્ય૦

ક્ષણક્ષણ વિણસે-એ દુઃખદૈતે બંધ ન વ્યર્થ વધાર,
 આત્મવિચાર કરી અતિ ઉત્તમ માનવ જન્મ સુધાર;

મુમુક્ષા અન્તર આદરજે.-શિષ્ય૦

સાધન ધનસુખ સંગ્રહી સામ્યું યજે મુમુક્ષુ પીર,
 સદ્ગુરુ શરણે સ્વયં અભયપદ વરી લે ધીર ગભીર,

નિત્ય ત્યાં નિર્ભય થઈ રૂરજે.-શિષ્ય૦

સ્વયંજયોતિ

ઉપનિષદની આખ્યાયિકા

મિથ્યાભિમાન

લેખક-શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય

એક વખત દેવતાઓ અને અસુરો વચ્ચે ભારે લડાઇ થઈ. અસુરો જગતના સત્કૃપ બની ઈશ્વરીનિયમો તોડનારા હોવાથી જગતની સ્થિતિ હાથમ ગાળવા માટે પરમાત્માએ અસુરોનો પગાડ્યો હતો, દેવોને અર્થે જય મેળવ્યો અને તેઓને મોટાઈ, ઐશ્વર્ય, પૂજા, સત્કાર વગેરે અપાવ્યાં. બ્રહ્મનિર્મિત વિજય પ્રાપ્ત થયા પછી અગ્નિ વગેરે દેવતાઓને મોટો વૈભવ મળ્યો અને જગતમા તેમને સૌ પૂજના લાગ્યા. અસુરો હાર્યા અને પોતે છૂટ્યા તથા પોતાનો મદિમા વધ્યો એ બધું કેવળ પોતાના ગ્વત્ર પનાકમથી જ યશુ એવું દેવતાઓને અભિમાન આવી ગયું. પોતાના વિજય અને મદિમાનું ખરું આંતરકારણ તેઓ

૧. શક્યા નહિ અત્યાંબી સર્વશ, સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર કે જેની

૧ આ વિશ્વવત્ર નિયમિત આપ્યા કરે છે, સૌ એને કર્મોનુસાર ફળ મળ્યા જાય છે, તેની સત્તાને તેઓ શ્રૂતી જ ગયા અને વાસ્તવિક રીતે જે શક્તિ અને જે સત્તાસામર્થ્ય પોતામાં ન હતાં તે શક્તિ અને તે સત્તાસામર્થ્ય પોતામાં છે, એવું માની લઇ પોતાને જ સર્વશક્તિમાન અને સર્વસત્તાધારક ગણીને અભિમાનથી ધુલાઇ ગયા; સૌ પોતા પોતાની બડાઇ કાકતા ઇન્દ્રભવનમાં એકઠા મળ્યા; ભારે આડંબરથી પોતાનાં પનાકમનાં બલુગાં ધુકવા લાગ્યા કે, અમને વિજય મળ્યો છે, અમારો વૈભવ વધ્યો છે, અમને 'અગ્નિ, વાયુ, ઇન્દ્ર' એવાં ઐશ્વર્ય સંચક નામ મળ્યાં છે, અમારું મહત્ત્વ વધ્યું છે.

આ બધું અમાન જ પરાક્રમનું પશ્ચિમ છે.

દેવતાઓનું આ મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યા અભિમાન સર્વસાક્ષી સર્વદેવ પરામાત્માનાં જાણવામાં આવ્યું. દેવતાઓ મિથ્યાઅભિમાનથી ઇશ્વરી સત્તાને ભૂલી જશે તો અસુરોની પેઠે તેમનો પગભવ થશે, તેમ ન થાય અને દેવતાઓનું ખોટું અભિમાન દૂર થાય એવી દર્શનાપૂર્ણ ઈચ્છાથી દેવતાઓ પર અનુગ્રહ કરવા પરમાત્મા એ દેવતાઓ પામે પ્રગટ થયા પોતાનાં યોગમાહાત્મ્યથી નિર્માણ કરેલી, અતિ અદ્ભૂત, અતિ વિસ્મય પમાડે તેવી પૂજ્ય મૂર્તિરૂપે દેવતાઓની નજરે પડ્યા.

અકસ્માત્ પ્રગટ થયેલી આ વિલક્ષણ મૂર્તિને જોઇ દેવો ભારે નવાઇ પામ્યા, અને બીકથી મુઝાઇ ગયા તેઓ આ અદ્ભૂત આશ્ચર્ય-કાન્ક પૂજનીય મૂર્તિ શું છે તે કળી પણ ન શક્યા તેઓ ઢીલા પડી ગયા માહોમાહે રિયાનવા વાગ્યા પણ તેઓ આ મહા વિસ્મયગ્રાંક મૂર્તિને ઓળખી શક્યા નહિ હેવે બધાએ રિયાન કરી એ સ્વરૂપને જાણવાની ઈચ્છાથી અગ્નિને કહ્યું, “તમે અમાન અગ્રેસર છો, તમારો પ્રભાવ ભારે છે, તમે જ્ઞાતવેદા છો, મધુ જાણનારા છો, તમે અધિક તેજસ્વી છો તમે ત્યાં જઈને જાણી આવો કે આ યક્ષ-પૂજ્ય વસ્તુ શું છે ” આ રિનતિ સાલળી અગ્નિદેવ હા કહો યક્ષ લાગી દોડમાઝડપથી ગયા પણ ત્યાં પહોંચતા જ તેના દિવ્યસ્વરૂપમાં અજાણ ગયા, પૂછવાનો પ્રશ્ન તે પૂછી ન શક્યા, ત્યાં જ ચંબી ગયા. ત્યારે યક્ષરૂપ ધારી પરામાત્માએ અગ્નિદેવને પ્રશ્ન કર્યો-“ભાઈ તમે માણ છો ?”

અગ્નિદેવ આત્મજ્ઞાધા કરતા બોલ્યા “મારું નામ અગ્નિ છે. મને જ્ઞાતવેદા પણ કહે છે આ બે નામે હું સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છું, યક્ષ - “આપનું નામ પ્રસિદ્ધ છે, તો તે પ્રસિદ્ધ નામ પ્રમાણે ગુણ પણ હોવા નેઈએ આપનામાં શું સામર્થ્ય છે, કેવું કે મગ છે તે તો કહો ”

અગ્નિએ ગર્વિષ્ઠપણે જવાબ વાલ્યો-“બધું જગત બાળી ભસ્મ કરી નાખવાનું સામર્થ્ય મારામાં છે રથાવર જ નમ જગત તો શું

પણ અતન્દ્રિમાં ગહેતું પણ બધું હું બાળી શકું છું. ”

અભિમાન બરેલા આ બોલ સાંભળી પરમાત્માએ તેની પામે સૂઝા ધાસનું એક તણખડું મૂકીને કહ્યું, “ આ તણખડું બાળી લેઈએ, ને બાળી ન શકો તો તમારી બાળવાપણીની શક્તિનું અભિમાન મૂકી દેને ”

અગ્નિદેવ ઉત્સાહભે વેગથી એ તણખડાને બાળવા ગયા, જેટલું પોતામા બળ હતું તે અજમાવ્યું. ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ બાળી શક્યા નહિ પોતાનામા માની લીધેથી શક્તિ વિદૂળ ગયેથી લેઈ તેઓ શૂન્યમાર્ગ ગયા તેમનું અભિમાન ગળી ગયું અને નન્મ થઈ વીલે મોએ દેવતાઓ પાસે પાછા જઈ બોલ્યા કે, “ એ પૂજ્ય મૂર્તિ શું છે તે માગથી જાણી શકાય નથી ”

પછી દેવોએ વાયુને કહ્યું “ હવે તમે જાઓ; તમારા વગર આ કામ નહિ થાય, જાઓ અને આ અમૃતાન્તિક સ્વરૂપ શું છે તેના ગુણ ધર્મ શું છે, તે જાણી આવો ”

વાયુએ હા પાડી અને ઝડપથી યક્ષ પામે ગયા, પરંતુ તેઓ પણ સમીપ પહોંચતા તેના તંજમા અગ્નિ થઈ ગયા અને કંઈ પણ બોલી ન શક્યા હેવટે યક્ષે જ પૂછ્યું કે, “ બાહ્ય તમે કોણ છો ? ” તેના ઉત્તરમા વાયુએ પોતાનું નામ માતરિશ્વા, વાયુ એવું સર્વ પ્રસિદ્ધ છે એમ જણાવ્યું

યક્ષે પૂછ્યું - “ ઠીક આવો પ્રસિદ્ધ નામ તથા ગુણવાળા તમારામા કેવું સામર્થ્ય છે ? ”

વાયુએ જવાબ આપ્યો- “ એ પૃથ્વી તથા અન્તરિક્ષમાં જે કાંઈ સ્થાવર જંગમ પદાર્થ છે તે સર્વને ઊડાડી મૂકવાને હું સમર્થ છું ”

પરમાત્માએ તેની આગળ પણ એ જ સૂઝ તણખડું મૂકીને કહ્યું - “ આ સૂઝ તણખડાને જ છ મારા દેખતા ખસેડ લેઈએ. ”

વાયુદેવે પોતાના સપૂર્ણ વેગથી તે તણખડાને ખસેડવા પ્રયત્ન

કરવા લાગ્યા, પરંતુ જરા જોટલું પણ તેને ખસેડી શક્યા નહિ. છેવટે પોતાની શક્તિ કામ કરી શકતી નથી એ જોઈ નીચે મોંએ પાછા વળી આવ્યા. અને એ યક્ષ કોણ છે તે જાણવા પોતે સમર્થ નથી એમ દેવાને જણાવ્યું.

આથી દેવતાઓ ભારે મૂંઝાયા. છેવટે તેઓએ પોતાના મહાગજ ઇન્દ્રદેવને વિનંતિ કરી કે:-“ હવે તો આપ પધારો અને તેની વિશેષ માહિતી મેળવી આવો. આપ સિવાય બીજા કોઈથી એ કામ બની શકે તેમ નથી. ” અભિમાનથી મસ્ત ઇન્દ્રગજ વેગથી યક્ષ તરફ દોડ્યા. પરંતુ ઇન્દ્રપણું અભિમાન તોડવા માટે તેનાથી અગ્નિ અને વાયુની પેડે યક્ષ પરમાત્માએ સંવાદ પણ ન કર્યો. ઇન્દ્રદેવ આવતા જ તરત તેના દેખતાં તિરોધાન થઈ ગયા. ઇન્દ્ર જે સ્થળે હતા તેજ સ્થળે થબી ગયા. અગ્નિ અને વાયુની પેડે પાછા વળી ન ગયા. અને એ યક્ષ-લગવાનનાં સ્વરૂપનું ચિંતન કરવા લાગ્યા. તેનો ગર્વ ગળી ગયો હતો. તેઓ હિંમત ન હારતાં એકાગ્ર ધ્યાનમગ્ન થઈ ગયા; તેનામાં વિદ્યાદેવી ઉમા સ્વરૂપે પ્રગટ થયાં. તેઓ સુવર્ણના ઉત્તમોત્તમ અશ્વકારોથી સોભતાં હતાં. તેમનાં દર્શનથી ઇન્દ્રદેવને હર્ષ થયો. આ ઉમાદેવી નિત્ય શાનસ્વરૂપ પરમાત્મા પાસે હમેશાં રહેતાં હોવાથી યક્ષ સંબંધી માહિતી તેમને હશે એવું વિચારી તીવ્ર જિજ્ઞાસાથી વિનયપૂર્વક ઉમાદેવીને શરણે ગયા અને પૂછવા લાગ્યા કે:-“ માતા ! હમણું અમને દર્શન આપી અંતર્ધાન થઈ ગયા તે યક્ષ કોણ હતા ? ” આ ઉપરથી ઉમાદેવીએ કહ્યું:-“ હે ઇન્દ્ર ! તે ખલ્લ હતા; એ ખલ્લની શક્તિથી જ તમને વિજય મળ્યો; વસ્તુતઃ એ ઈશ્વરે જ અસુરોનો પરાલવ કર્યો હતો, તમે તો માત્ર નિમિત્ત જ હતા. ”

“તમને મોટાઈ મળી તે એ પરબ્રહ્મે તમારા અર્થે મેળવેલા વિજયને લીધે જ. તમારું અભિમાન વ્યર્થ છે. વિજયનો મહિમા તમારો નથી. સર્વેશ્વર સર્વશક્તિમાન પરમાત્માનો છે; માટે અભિમાન મૂકી તેનો

જાગ્યકાર જોનો તેને જ ધન્યવા આપો એ પરમાત્માની જ શક્તિ અને સત્તા કામ કરી ગયા છે " ઈન્દ્રદેવને ઉમા દેવીના મહેતાથી બહાનું જ્ઞાન થયું પોતાની સ્વતંત્રતાથી જ્ઞાન થયું નહિ આ ઉપરથી સમ જાય છે કે, ગુરુ વગર જ્ઞાન થતું નથી ચિત્તની એકાગ્રતા યથા સિદ્ધાપ ગુરુ મળતા નથી, અને અધિકાર મેળવ્યા વગર ચિત્તની એકાગ્રતા અને દૃઢ નિશ્ચય થતાં નથી

ઈન્દ્ર દેવ આવી રીતે જ્ઞાન પામી દેવતાઓ પામે પાછા આવ્યા અને મનેસી બધી હપીકત તેઓને રહી સભળાવી આ ઉપરથી પોત પોતાની શક્તિનું અને સત્તાનું અભિમાન બધા દેવતાઓનું ગમી ગયું ખરી વસ્તુરિચિતિ તેઓ સમજી ગયા મધો મહિમા પોતાનો નહિ પણ દેવળ પરમાત્માનો જ છે એમ માનવા લાગ્યા આ પરમહત્તુ સ્વરૂપ સૌથી પ્રથમ ઈન્દ્ર દેવ ઉમારી પાસેથી સમજી આવ્યા તેથી તેઓ સૌથી શ્રેષ્ઠ મનાય છે અગ્નિ અને વાયુએ પણ એ મૂર્ત સ્વરૂપ ત્રેયુ, તેનાથી વાર્તાવાદ કર્યો અને પછી ઈન્દ્ર દેવ પામેથી એનું જ્ઞાન મેળવ્યું તથી તેઓ પણ શ્રદ્ધ ધયા આ આખ્યાયિમામાંથી નીચેનો ઉપદેશ મળે છે

૧ બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવું એ દેવતાઓ માટે પણ દુર્વલ છે તે માટે વિશેષ યોગ્યતા અને અધિક પ્રયત્ન તી જરૂર છે

૨ સદ્ગુરુ વિના જ્ઞાન થતું નથી, વળી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે દમ, દમ, અભિમાન ત્યાગ વગેરે સાધનોની પ્રથમ જરૂર છે નાગદેવ અભિમાન બહારની મોટાઇ, પડિનાઇ નકામા છે

૩ બ્રહ્મતા એ સ્વરૂપ-સગુણ અને નિર્ગુણ સગુણ સ્વરૂપનું જ્ઞાન યથા પછી નિર્ગુણ સ્વરૂપ સમજી શકાય છે

૪ સર્વત્ર ઇશ્વરીય શક્તિ કામ કરી રહી છે, એ શક્તિને યોગે એક તણખડા જેવી વસ્તુ પણ રજ જેવી મની જાય છે

૫ જે માઈયાય છે, અને છે તે ઇશ્વરીય ઘટનાને યોગે જ માય છે કર્તાપણાનું અભિમાન વ્યર્થ છે

૬ આપણા હૃદયમાં જ દૈવસુરસંગ્રામ નિત્ય ચાલ્યા કરે છે. સહ-
વૃત્તિ-દૈત્રી સંપત્તિ તે દેવતાઓ છે. આસુરીવૃત્તિઓ તે અસુર છે, આ
સારી નરસી વૃત્તિઓ વચ્ચે ચાલુ ઝઘડો મથા જ કરે છે. કર્માત્મા
હંમેશાં સારી વૃત્તિઓને જ જય અપાવે છે. સહવૃત્તિનો જય થાય છે,
ત્યારે જ ખરો મહિમા અને શ્રેષ્ઠતા મળે છે; પરંતુ આ જય, આ મહિમા
અને આ શ્રેષ્ઠતા મધ્યસ્થીય શક્તિથી જ છે. એમ સમજી અભિમાન
તજવું જોઈએ. અભિમાન, દંભ, ક્રોધ જેવી આસુરીવૃત્તિઓ-અસુરોનો
અંતે પરાજય જ થાય છે.

૭ ઈશ્વરની ઈચ્છા વિના એક પાંદુ પણ હાલી શકતું નથી. અગ્નિ,
વાયુ, ઈન્દ્ર વગેરે પોતપોતાનાં કામ કરે છે પણ તે પરબ્રહ્મની શક્તિ વડે
જ, તેઓમાં સ્વતંત્ર અને સ્વતઃસિદ્ધ સત્તા કે શક્તિ નથી.

૮ વિરૂપ પણ વિદ્યાવાન બહુ શોભે છે. વિદ્યા બહુ શોભાયમાન છે જ.

આશ્રય ન મળ્યો, તેમજ એમનાં સેવાચાકરી પણ હીક નહીં થતાં હોવાથી કંટાળીને આપઘાતનો માર્ગ લીધેલો. પાછળથી આશુદંટ કલ્યાણની પેઢીને જાણ થતાં એમને દવા તથા જગ્યાની સગવડ મળી હતી.

(૪) દ્રાક્ષાના મંદિરમાં રૂ. ૬૦૦ ની ચોરી થઈ, તેમાં એક મુસ્લિમ પતિપત્ની ઉપર વહેમ આવતાં તેમની ઝડપી લેવાઈ, નિર્દોષ પતિપત્નીને આથી અપમાન લાગ્યું અને બંદુક વડે આપઘાત કર્યો.

(૫) ભાવનગરમાં સખા મહારાજ નામનાં એક સ્ત્રીલોકતે પોતાના ભજન વખતે હાથમાંથી કંકુ વેરીને કૌતક જીણું ક્યું હતું. એમની આસપાસ સ્ત્રીઓ એ વખતે ઘીંટળાયેલી જ રહેતી હતી. ત્યાંના શિક્ષિત વર્ગનો આ પ્રસંગ પ્રતિ ઉગ્ર અલગમો હતો.

(૬) મુળમ્માં ખખતાવમલ નામના અગીઆર વર્ષની ઉમરના છોકરાને ઉઠાવી જઈ સાધુની દીક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન થયો હતો, પણ પાછળથી છોકરાના એક સગાને ખબર પડતાં એને પકડી લેવામાં આવ્યો હતો.

(૭) મધ્યપ્રાંતમાં માંડલા ખાતે ૧૦૦ જેટલા હરિજનોએ ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. ઉચ્ચવર્ગના હિન્દુવર્ગની કનડગતનું આ પરિણામ હતું એમ મનાય છે.

ધર્યામૃતમ્-અર્થાત્ શ્રી ભ ગીતાનો બારમો અધ્યાય ઉત્થાનન પદેલા અક્ષમા સ્વીકાર કરેલા આ મથની ખીજી આવૃત્તિ શ્રી ઠા નમજી ખીમજી કેસવાળા, ૧૮૭, મુલાવવાડી, મુંબઈ તરફથી એમના માતૃશ્રીના પુણ્ય સ્મરણાર્થે બે આપવા માટે હપાઈ છે એમના વિર ગ્યકર્તા શ્રી નહિન મ, ભદ્ર ખી એ શીતગામાતા શેરી, વતસાક છે

(૨) સાધન મૂકતાવલી-પ્રયોગક શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર એમ એ આ સમઠ મૂળ સ્નોક અને અનુવાદ તથા વિવેચન સાથે મિલાસુ-ઓને ખૂબ જ ઉપયોગી થઈ પડે એવો છે. (૧) અનિત્યતા તરમ, (૨) વૈભવ્ય તરમ અને (૩) મોક્ષ તરમના ત્રણ વિભાગમાં વહે-સાયલા આ પ્રસ્તુતમાં ભર્તૃહરિશતક, ઉપનિષદ, ગીતા, તેમજ ખીમ સસ્તૃત સુભાષિતોમાંથી તાગવી પાગવીને અનેક સૂતો ગાઠવા છે બાપા ઓજાદવી અને મન્દ છે ખીમત રૂ ૦-૮-૦ પ્રાપ્તિસ્થા શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર એમ એ ખેડા

(૩) સવાદમાલા-પ્રયોગક શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર એમ એ પ્રકાશક શ્રી અગ્નિદ દાર્યાલય, આબુદ, ખીમત રૂ ૦-૬-૦ સસ્તૃત અન્થોમાંથી ચૂટી કાઢેલા, મૂલ સસ્તૃત અને સાથે સાથે મન્દ અનુ વાદવાળા આ સ રાદો ગૂજરાતી ભાષામાં એક નવી જ ભાત પાડે છે સસ્તૃતના અભ્યાસીઓને ભાષાશાસ્ત્ર કેળવવામાં ઉપયોગી થાય એવા ઓટપુ જ નહિ, પણ પ્રાચીન ભારતમાં પણ કેવા સુદર સવાદોલા લોકરથિને અનુકૂળ આવે એવી રીતે અનેક સમાજપ્રશ્નોનું પૃથક્કર થતુ હવે તેનું આ સવાદમાલા ભાન કરાવે છે.

(૪) રાસકૌમુદી, (૫) રામનિકુંજ, (૬) કુલવેણી (૭) રાસપદ્ય, (૮) રમૃતિનિકુંજ-લેખક અને પ્રકાશક મૂ જલાઈ પી. શાહ રાવપુગ, વડોદરા-આ બધા કાવ્યપુસ્તકો છે. મૂ જલાઈમાં નૈસર્ગિક કાવ્યકલા છે, ભાવની ભગતી છે, અને એમનો રસપ્રવાહ રાસરમણીઓને અખડ રસતાનમાં ગળે એવો છે શ્રી મૂળ-જલાઈ એમની રાસકૃતિઓ માટે ગૂજરાતમાં ખૂબ જ મશહૂર થઈ પડેલા છે, એવે એમની ઓગખાણ આપવી તમામી છે.

જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિનાં રહસ્ય સમજાવનારાં
ઉત્સાહ અને જાગૃતિ ઝેરનારાં

—: પુસ્તકો :—

	કિંમત	પોસ્ટેજ
કિરણકલાપ :—વૈરાગ્ય બોધક કાવ્યો	૦-૮-૦	૦-૧-૯
ભગવદ્ગીતા :—ભગવાનો સંગ્રહ	૦-૬-૦	૦-૧-૩
મીરાં અને રાણો :—ભગવતી મીરાંનાં ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સમજાવનારો સંવાદ.	૦-૩-૦	૦-૦-૯
શ્રી સદ્ગુરુ શિક્ષાશતક :—વેદાન્તના ઉચ્ચતમ સિદ્ધાન્તોને સરળ શબ્દમાં જીતારેણું શતક	૦-૩-૦	૦-૦-૯
શ્રી સદ્ગુરુ સ્તુતિશતક :—નિત્ય પાઠમાં ઉપયોગી શાય એવું ભક્તિવર્ધક શતક.	૦-૩-૦	૦-૦-૯
વા. રામનીર્ધની સંક્ષિપ્ત જીવનકથા :—	૦-૨-૦	૦-૦-૯
બધાં પુસ્તક સાથે લેનારને પોસ્ટેજ ૦-૩-૩.		૧

દરેક પુસ્તક માટે ટપાલ વાલ પેકીંગ ખર્ચ જુદું.

અભ્યર્થક :—“ ઉત્થાન ”
હોશિદેપુર, પૂર્વગુજરાત

“ જે મનુષ્ય ક્ષત્રિય હોવા છતાં બીકણ હોય, બ્રાહ્મણ
 હોવા છતાં સર્વભક્ષી હોય, વૈશ્ય હોવા છતાં નિરશ્રુક
 હોય, ક્ષીન જાતિનો હોવા છતાં આજસુ હોય, વિદ્વાન
 હોવા છતાં દુરાચારી હોય, કુળવાન હોવા છતાં ચારિત્ર્ય-
 ં હોય, બ્રાહ્મણ હોવા છતાં અત્યક્ષ્મ હોય, શ્રી
 છતાં વ્યભિચારિણી હોય, યોગી હોવા છતાં રાગી
 , દેવાદિના નિમિત્ત વિના કેવળ પોતાને માટે જ
 . . . કરતો હોય, મૂખ હોવા છતાં બહુ વાચાળ
 હોય, જે રાષ્ટ્ર રાજ્યથી રહિત હોય, અને જે મનુષ્ય
 વિરાગી થએલો હોય છતાં યોગસાધનથી રહિત હોય,
 તેઓ સર્વ અત્યંત શોચનીય દશાને પામે છે. ”

મહાભારત, શાંતિપર્વ; અ. ૨૬૦-૧૫૦. ૨૫-૨૬

ઉત્તિષ્ઠત જાગૃત પ્રાપ્ય ધરાન્ નિષેષત ।

હોશ સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો;
આત્મેબોધ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન દેખવો.

['પહેલું' વર્ષ
દસમો અંક]

[એપ્રિલ - ૧૯૪૨
મે : ૧૯૪૮]

તંત્રી
સ્વા. સ્વયંજયેતિ તીર્થ
જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છોટાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

જરૂરી

ગ્રાહકોને

દસમો અંક હવે મળે છે, અત્યાર સુધીના ઉત્થાનપ્રેમીઓના પ્રયત્ને અમે આટલે સુધી આગળ વધી શક્યા છીએ, ગૂઝગતી ભાષામાં વિશુદ્ધ-અને નિષ્પક્ષપાત રીતે તત્ત્વજ્ઞાનની દિશા સૂઝાડનાર ખીણું માસિકપત્ર નથી, એમ અમને અત્યાર સધી મળેલા સંકેદો પર પરથી જણાય ૧ નમૂના તરીકે અમે ફેરલાએકે આપી ચૂક્યા છીએ. વાચકોનો સગવડ એ જ અમારો સંતોષ છે.

પરંતુ

રથી લાગે છે, પણ જે પરમાત્માએ આ માહસ કરવાની અમને અને ઉત્તેજન આપવાની મિત્રો અને ગ્રાહકોને પ્રેરણા કરી છે, તે જ પ્રેરણા આ પુરુષાર્થને મંદ નહિ પડવા દે એવી શ્રદ્ધા જ આપણો ધર્મ છે, અને તેથી એક વધુ સાહસ કરીએ છીએ.

ગ્રાહકોની સંખ્યા

અત્યારે હજુ સંતોષકાંક્ષ નથી, શરૂઆતના વર્ષ તરીકે કેવળ ઓછી પણ નથી, તેમ સંતોષકાંક્ષ પણ નથી; કારણ કે ઉત્થાનનું કદ ૧૦૦ થી પણ વધારે પૃષ્ઠનું કરવું હતું તે નથી કરી શકાયું. જૂદી અન્યમાળા ચલાવવી હતી તે નથી બની શક્યું. બેટનું બહુ મોટું સુંદર પુસ્તક છપાવી ગ્રાહકોની મેવામાં ધરવાની ધારણા હતી તે સફળ નથી થઈ;

છતાં

બારમા અંકની સાથે 'ત્રિપુરારહસ્ય' નામનું પુસ્તક આપવાનો વિચાર રાખ્યો છે. ઓટ પૂરી પાડનાર તો પરમાત્મા છે, પણ સાહસ કરીને ય આ અશાન્તિના વાતાવરણમાં થોડી પણ શાન્તિ આપે તેવા ઈશ્વરસ્મરણ, આત્મચિંતન કે ધર્મવિચારદ્વારા મળતાં સંતોષ અને સહન-શક્તિ જ છે, એ સેવા કરવામાં ઉત્થાન નિમિત્ત થાય એ દષ્ટિ રાખીને બેટપુસ્તક આપવાની યોજના કરી છે;

એટલે વિનંતિ

એ છે કે જે સંજ્ઞન હિતૈષિઓએ અત્યાર સુધી ગ્રાહક વધારવામાં તનતોડ મહેનત કરી છે તેઓ, તેમજ બીજા ગ્રાહકો પણ થોડાં ગ્રાહક મેળવવામાં હજુ પણ પરિશ્રમ કરે. અમને લખતાં સંપૂર્ણ સંતોષ થાય છે કે ઉત્થાનના નિઃસ્વાર્થ હિતૈષિઓની સંખ્યા બહુ સારી છે, જેમાંના ઘણા ધનિક સંજ્ઞનોએ તો પોતે લવાજમ ભરીને ઉત્થાનની દ્વાણી કરી છે; એ બધા ધન્યવાદને પાત્ર છે. અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે ચાલુ વર્ષના ગ્રહકો આવતા વર્ષમાં પણ ગ્રાહક તરીકે રહી સ્વાર્થ

ચોક્કીએ આવી શાંતિ કરી. (૫) મુ'બઈ વિદ્યાપીઠ તરફથી હકુ
 વ્યાખ્યાનમાળા તરીકે જહાંગીરજી સંગ્રહણનાં વ્યાખ્યાનો થયાં; પ્રાચીન
 આર્યસંસ્કૃતિને સપ્રમાણ માસાહારી કરી, તદુપરાંત બીજી પણ
 સાહિત્યક વિષય વિગતોમાં ખૂબ તેજ આવે એવાં વ્યાખ્યાનો થયાં.
 (૬) તા. ૧૫ મી માર્ચે, દિલ્હીમાં સર્વધર્મ પરિષદ ભરાઈ; પ્રમુખ-
 ચાનેથી સગ્રહતાન મહમદે તમામ ધર્મોના પાયામાં માનવજાત માટે
 અમાનતા ગણવાની મુચના કરી બીજા દિવસના પ્રમુખ શ્રી મહાત્મા
 જુહરલાલે ધર્મોની એકતાનો ઉપદેશ ન કરતાં હોય તેવાં પાંચ પુસ્ત-
 કોને વિદ્યાપીઠના અધ્યાસક્રમમાંથી દૂર કરવાનો હરાવ કરાવ્યો.
 (૭) મુબઈમાં સિન્દી સરકારના કેળવણી ખાતાના વડાના પ્રમુખપદ
 નીચે પુસ્તકાનય પરિષદ ભરાઈ. શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીએ રાજક અગ્રધી
 માંડીને વાળી અને ભાષા વિસ્તારનું રહસ્ય સમગ્રવ્યુ' અને લેખન-
 કરાવેલો ઇતિહાસ વર્ણવ્યો. (૮) બ્રીટિશમાં એક વૃદ્ધ અને અસહકાર
 જગદને ડાકરા જતાં ખાંડીને દયા આવી હતી કેટલી દીધી અને
 સવિધ્યમાં હત્યા ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી !

ૐ
નારાયણ

ઉત્થાન

વર્ષ પહેલું] એપ્રિલ ૧૯૪૨-ચૈત્ર ૧૯૪૮ [અંક દસમો

ईश्वरोगुरुरात्मेति मूर्तिभेदविभागेने ।

व्योमयद् व्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા, મૂર્તિમાત્ર વિભાગ જે;

વ્યોમશા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમું.

*

*

*

શ્રી સદ્ગુરુનાં કૃપા અને પ્રેરણાથી 'ઉત્થાન' પ્રકટ કરવાનું
સાક્ષ્ય કર્યું, અને એમના જ આશીર્વાદથી પહેલા વર્ષનો દસમો અંક
પ્રકટ થાય છે.

*

*

*

પથામતિ અમે આગળ ચાલ્યા જઈએ છીએ-આપના અત્યાર
સંધીના સહકારના બળે અને ભવિષ્યમાં એ સહકાર વધતો જશે એવી
શ્રદ્ધાના ઉત્સાહે, પરસ્પરમાવયન્તઃ એ ન્યાયે આપણે યેયસ્ પ્રાપ્ત કરીએ
એ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્રનો આપણને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં મળેલો
કલ્યાણમંત્ર.

x

*

x

x

ભગવાન શ્રી શકરાનાયક શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના ભાષ્યમાં
ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવતા એના એ પ્રકાર વર્ણવે છે મૂળ સંસ્કૃત ન
આપતા અહીં નીચે ગૂજરાતી શબ્દાર્થ ઉતારીએ છીએ —

“ શ્રી નારાયણ (નરોત્તો સમૂહ તે નાર, એમાં જેનું અગ્ર-
સ્થાન છે તે નારાયણ પ્રાણી માત્રની બુદ્ધિરૂપ ગુહામાં તેનો નિવાસ છે
તેથી તે શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ છે એવો અર્થ) અવ્યક્તથી શ્રેષ્ઠ-મર છે, એ
અવ્યક્તમાંથી આ એક (બ્રહ્મા-અવ્યક્ત) ઉત્પન્ન થયેલું છે એ
બ્રહ્માંડમાં જ બધા લોક તથા સાત દ્વીપવાણી પૃથ્વી આવેલા છે ”

“ એ ભગવાને આ જગતને ન્યૂને-તેની સ્થિતિ માટેની ધૃત્તિ
કરીને પ્રથમ મરીચિ (અસખ્યવેળા આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ
અને સહાર થયા કરે છે પ્રત્યેક વખતે એની ન્યૂના કરનાર દૈવી રજો-
ગુણી શક્તિ તે પ્રજ્વલિત એના લિન્ન લિન્ન નામ હોય છે મરીચિ
એમાંના એક પ્રજ્વલિતના માનસપુત્રનું નામ છે. મરીચિનો બીજો અર્થ
કિંગ્ડમ પણ થાય છે પરમાત્માના એક એક કિરણમાં, એકાદ સક-
લપદ્મા સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, સહારનું સામર્થ્ય છે અને એ એક બ્રહ્માંડની ન્યૂ-
નાના અધિષ્ઠાતાને પણ મરીચિ કહી શકાય) વગેરે પ્રજ્વલિતને ઉત્પન્ન
કરીને તેમને વેદોક્ત પ્રવૃત્તિલક્ષણ (ધર્મદ્વારા અર્થ અને કામ
વડે મેળવાતા અબ્યુદય સ્વરૂપ) ધર્મ સમગ્રવ્યો, ત્યાગ પછી સનક,
સનન્દન વગેરે બીજાને ઉત્પન્ન કરીને જ્ઞાનવેગમ્બુ લક્ષણવાળો (ધર્મ,
અર્થ અને કામવાળા ધર્મથી સસારમાં લોકપરવોક્તનું કલ્યાણ સાધ્યા
પછી પ્રાપ્ત કરવાનો મોક્ષ સ્વરૂપ) નિવૃત્તિલક્ષણ ધર્મ સમગ્રવ્યો
આવી રીતે જગતની સ્થિતિ (રક્ષા) ને માટે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ
રૂપ એ પ્રકારનો વેદોક્ત માર્ગ છે ”

x

x

x

ઉપરના ઉતારા ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જગતની સ્થિતિ માટે
—સસારના વ્યવહાર માટે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ બંને પ્રકારના માર્ગની

આવશ્યકતા છે. આપણે એ બંને શબ્દો પર થોડું મનન કરીએ. ધર્મ, અર્થ અને કામની પ્રેરણાથી થતી ક્રિયા, ફલભોગ રૂપે લોક-લોકાન્તરમા આવતી દેહપ્રાપ્તિ, અને દેહગ્ધણ માટેની ભોગબુદ્ધિમાં આવશ્યક અને ઈષ્ટ અનુકૂળતા થવી એ બધું પ્રવૃત્તિમાર્ગમા આવી જાય છે. ટૂંકામાં કહીએ તો લોકલોકાન્તરમા દેહ ધારણ કરવાની, સુખ-સામ્રાજ્ય મેળવવાની અને ધર્મને માર્ગે કેવળ ભોગમા જ ન્યાપર્યાયી ગ્રહી વિષયાધીન, કર્મધીન અને દેહાધીન મનોદશા ગમવાની વૃત્તિ તે પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે.

એનાથી ગોઠવું ધર્મ, અર્થ અને કામના ક્ષેત્રમાથી ઉદાસીન બની, એમા કેવળ જન્મમરણ, સુખદુઃખ, નગદોષ જેવા દ્વંદ્વો જ ભરેલાં છે, એવા જ્ઞાનવૈજગ્ય કેળવી, ચિત્તને એ ત્રિવર્ગના પ્રદેશમાથી ખેંચી લઇ, એ બધામાથી છૂટવા માટે-નિત્યને માટે મુક્તિ મેળવવા માટે, વૃત્તિ-ઓના સમૂહને એકમાત્ર અખડ, સચ્ચિદાનન્દવન પરમાત્મા ભણી વાળવા પ્રયત્ન કરવો અને એને અગે જે ક્રિયાકર્મ થાય, ઉપાસના કે યોગના અંગ સધાય, તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રશ્નોનો ઉકેલ કરી અંતર્મુખ થવાના સાધનો શોધાય, એ બધું નિવૃત્તિમાર્ગનું ક્ષેત્ર.

+

+

+

બ્રહ્માના માનસપુત્ર મરીચિએ પ્રવૃત્તિમાર્ગ સંબોધ્યો; એમણે ધર્મનું પાલન કરવા, ધર્માચરણથી જ અર્થ-ધન મેળવવા અને એ દ્વારા લોક લોકાન્તરમા ધર્મકાર્પો વડે અમ્યુદય-ઉન્નતિ સાધવાનો માર્ગ સમજાવ્યો. પરંતુ લોક લોકાન્તરના ભ્રમણથી જીવાત્માને નિત્ય સંતોષ કે નિત્ય તૃપ્તિ થતા નથી. એને ભૂખ છે નિત્યાનંદની, વિષયથી મુક્ત, સ્વતંત્ર સુખભોગની, વિષયોમા પરતંત્ર બનેલા દેહાધીન બુદ્ધિ કે અહંકાર કદી નિત્ય શાંતિ મેળવી શકતાં નથી. નામરૂપના મર્યાદિત મડળમાં ફરતારને અમર્યાદિત આનંદ મળી શકતો નથી; અને તેથી પ્રથમના ત્રિવર્ગમાથી બચારે જીવાત્મા શોકે છે, ત્યારે એનામાં જે જીવ,

ક્રિયર, અને જગતની ત્રિપુરીમા દોષ નિત્ય તથ્ય છે કે નહિ, એની સંશોધનવૃત્તિ જાગે છે, એ વૃત્તિ તે જ એની નિવૃત્તિ

+

+

+

જે વૃત્તિ લોક લોકાન્તરના ભોગમાં જીવાત્માને બહિર્ભુજ રાખી કર્મ કરાવ્યાં કરે, રાગદ્વેષની પ્રેરણામાં રાખી ભોગ માટે વલખાં મરાવ્યાં કરે, એ વૃત્તિ તે પ્રવૃત્તિ.

જે વૃત્તિ વિષયાધીન મનાદશા, ભોગ, રાગદ્વેષ અને પરિચ્છિન્ન દેહપ્રુદ્ધિ, એ બધાંમાંથી મુક્ત થવાની પ્રેરણા કરે, અને એમાંથી છૂટવા માટે જે જે કર્મ કે વિચાર કરાવે અથવા જ્ઞાનની ભૂખ ઉઘાડે, એ વૃત્તિ તે નિવૃત્તિ

x

x

x

વેદોક્ત ધર્મના બે માર્ગ છે, એક પ્રવૃત્તિને પોષે એવો કર્મ-કાંડનો માર્ગ, અને બીજો કર્મ હાગ તો ક્ષલ્ભોગ પ્રાપ્તિ જ હોય એટલે એમાંથી છૂટવાનો કે પાછા વળવાનો, એટલે નિવૃત્તિને વેગ આપ એવો જ્ઞાનકાંડનો માર્ગ

પ્રવૃત્તિમાર્ગમા યજ્ઞયાગ અને કર્મમાર્ગના સાધન બતાવે તેવો જે માર્ગ છે તેમા, તથા નિવૃત્તિના સાધન શીખવવામા સહાયતા કરે, અને જ્ઞાનમાર્ગમા ઉપયોગી થાય એવો આચાર-વિચાર (રહેણીકરણી) ઉપદેશે તેવા શાસ્ત્રોનો સમાવેશ થાય છે

પરંતુ નિવૃત્તિમાર્ગમા મુખ્યતઃ વેદોના અતિમ ભાગ ઉપ-નિષદ્ધનો સમાવેશ થાય છે, બ્રહ્માની સૃષ્ટિમા માનવસમાજ લોક-લોકાન્તરમા બ્રમણ કરીને ચાકયો, ત્યારે એમાના જે માનવોત્તર જીવાત્માઓ હતા તેમાના કેાઇએ એકલા, તો કેાઇએ સાથે સાથે રહી, હાલમાંથી છૂટવા માટેના સાધનો શોધી કહાડ્યા, એની અર્થાઓ અને વિવાદો કર્યા, અને અનુભવ કરીને જે સર્વમાન્ય સાધનો શોધી કહાડ્યાં, તે ઉપદેશના સમૂહને ઉપનિષદ્ કહે છે

વેદમાર્ગ-સૃષ્ટિની રચનાની માન્યતા પશ્ચિમના જેવી નથી. પશ્ચિમના વિદ્વાનોને એમ લાગ્યું છે કે પૃથ્વી ઉપર પ્રથમ કીટ, પક્ષી કે વન્યપશુઓની સૃષ્ટિ થઈ અને એમાં વિકાસ થતાં થતાં મનુષ્યોની પત્ન્યાં. આદિ મનુષ્યોમાં પ્રથમ પાશવીય સંસ્કાર હતા; ધીરે ધીરે એમાં વિકાસ થયો, બુદ્ધિ વધી, અને સુખ સાધનોની અવનવી શોધ કરી સમાજમાં વ્યવસ્થા સાચવવાના નિયમો ઘડાયા, પરિણામે અત્યારની સુધારાની (?) સ્થિતિ પર એમનો સમાજ પહોંચ્યો છે. સારાંશ કે પહેલાંના મનુષ્યો કટતાં કાલક્રમે અત્યાગતા મનુષ્યો વધારે ડાહ્યા, વધારે બુદ્ધિશાળી, વધારે મુધરેલા (?) અને વધારે સાધનસંપન્ન તથા સુખી છે ? !

+

+

+

પરંતુ પુર્વની માન્યતા એવી નથી. એમાં મહાન ભેદ એ છે કે સૃષ્ટિક્રમ સમાન લીટીમાં નહિ પણ ચક્રાકાર ગતિમાં ચાલે છે. ઋતુઓના દિવસરાત્રિના કે પ્રહરોના ક્રમ પ્રમાણે, અસંખ્યવાર સૃષ્ટિ-રચના થાય છે, માનવસમાજ એમાં ક્રમ કરે છે, ભોગ ભોગવે છે, અને પાછો એનો સંહાર થાય છે; એમાં સત્વગુણી, રજોગુણી, અને તમોગુણી-એમ ત્રણે પ્રકારનાં મનુષ્યો હમેંશાં હોય છે; પુનર્જન્મનો સિદ્ધાન્ત એમાં સ્વીકારાયેલો સર્વમાન્ય હોવાથી જીવાત્મા કાલક્રમે ઉન્નતિ સાધે છે. તમો ગુણનાં અગ્રાન, અંહકાર, તથા દેહભોગી અને વિષયી સંસ્કારમાંથી રજોગુણના સ્વાર્થી ભોગચક્રમાં જીવ આવે છે, ને ત્યાર પછી નિઃસ્વાર્થ નિરંહકાર વૃત્તિના પ્રભાવે સત્ત્વગુણના બુદ્ધિ, જ્ઞાન, તેમ જ આત્માના પ્રકાશના વાતાવરણમાં આવીને એ એવું ઉન્નત જીવન જીવે છે ત્યારે એની દષ્ટિ હમેંશાં ઉન્નતગામી-એટલે આર્પ કહેવાય છે અને તેથી માનવસમાજની સર્વોત્કૃષ્ટકક્ષાએ પહોંચેલા એવા જીવાત્માઓ ઋષિઓ કહેવાય છે.

+

•

•

+

પાછલી સૃષ્ટિના સંહાર સમયે જે સર્વશ્રેષ્ઠ મહાપુરુષો ઉન્નતિની ટોચે પહોંચેલા હોય છે, તેઓ નવીન સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં દીર્ઘદૃષ્ટા ઋષિઓ તરીકે અવતરે માનવસમાજ માટે સનાતન સત્યોનું પુનરુચ્ચારણ કરી જાય છે, ધર્મ અને નીતિના માર્ગો સ્થાપી જાય છે, અને સામાન્ય જીવાત્માઓને બધા યુગમાં ઉપયોગી થાય એવા વિદ્યાનોત્તો આપણકાર કરી આપી, ધર્મ અને કર્મ ઉભયનો એવો તો નજરમાર્ગ દોગી આપે છે કે જે પ્રજા એ માર્ગે જ ચાલે તો જીવન ઉર્ધ્વગામી થાય, વિપથે ન જાય અને જૂલો કરવાનો કે નવા અખતન કરવાનો પ્રસંગ પણ લાગ્યે જ આવે.

આ આદ્યદૃષ્ટાનું મહત્ત્વ તે ઋષિમહત્ત્વ, અને ત્યાગ પછી પણ જ્યારે જ્યારે સનાતન સત્યો પર અધર્મનું આવરણ ચઢવા મડે, બહુમુખી સમાજમાં અવ્યવસ્થા, અને ગમદ્વેષના મોજા ઉછળવાની તૈયારી થાય, ત્યારે સસાની રક્ષા કે જેને શાસ્ત્રોમાં સ્થિતિ કહી છે, તેને માટે પરમતત્ત્વ પરબ્રહ્મ, પોતાની સ્વેચ્છા દ્વારા અવતરે, આધજાને પણ માર્ગ સૂઝે એવી રીતે ધર્મકર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવા તૈયાર જ હોય છે.

+

+

+

આમ એક બાજુ ધર્મ, અર્થ, અને કામનો જન્મમરણ રૂપ પ્રવૃત્તિમાર્ગ જેમ સ્વાભાવિક છે, તેમ એના બધનમાથી છૂટવાનો નિવૃત્તિમાર્ગ પણ આવશ્યક છે, સમસ્ત વ્યવહાર દૈતદર્શી છે, દૈતમાં જ વ્યવહાર હોય છે, અને ત્રિગુણાત્મક માનવ સ્વભાવમાં દેવી અને આસુરી બન્ને પ્રકૃતિના જીવાત્માઓનો સમાવેશ છે તેથી, ધર્મભાવે જીવન ગાળનાગની સામે અધર્મ અને આસુરીનું જોર ? હિમટે, ત્યારે ધર્મ માર્ગે જીવન ગાળનારની રક્ષા માટે અવતારી પુરુષો આર્ય, એમાથી એમને બચાવી, નિવૃત્તિ માટે આવશ્યક સાધનો સંપાદી, માનવજીવનને અધારામાંથી અજવાળા તરફ દોરે છે.

ભગવદ્ગીતાનો ચદા ચદા હિ ધર્મસ્ય નામનો સુપ્રસિદ્ધ શ્લોક
આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે, અને આ પ્રાકૃતિક ગદસ્ય સમગ્રવે છે.

+

+

+

આવી રીતે પ્રવૃત્તિ માર્ગ અને નિવૃત્તિ માર્ગનાં શાસ્ત્રો અને તે
પ્રમાણોનો વ્યવહાર સંસારની સ્થિતિને માટે રક્ષક છે. પ્રવૃત્તિ વિના
નિવૃત્તિ વ્યર્થ છે, અને નિવૃત્તિ વિના પ્રવૃત્તિ આધળી બને છે; નિવૃત્તિ-
નું લક્ષ્ય ગમ્યા વિનાની પ્રવૃત્તિ અધાગમાં ગોથા ખવગવે છે. જીવન
માત્રનો ઉદ્દેશ નિવૃત્તિ છે; અને એનું સાધન પ્રવૃત્તિ છે, પણ જે
પ્રવૃત્તિનાં શાસ્ત્રો નિવૃત્તિનું લક્ષ્ય ન ગણે, એ પ્રવૃત્તિ એક દરે માનવહિત
કરી શકતી નથી.

પ્રવૃત્તિધર્મનો ઉદ્દેશ વ્યાવહારિક ઉન્નતિ છે, ઈશ્વરાર્પણ
બુદ્ધિથી અને નિષ્કામતાથી એ જે પળાય તો કામનાથી ગદિત
થયેલું ચિત્ત વિશુદ્ધ બને છે; અને એવું જ ચિપ્તનિવૃત્તિ ધર્મ માટે
અધિકારી છે, એમ ભગવાન શંકરાચાર્ય આગળ જતા સ્પષ્ટ કરે છે
તેઓશ્રી લખે છે કે:-

“અબ્યુદયને માટે પણ પ્રવૃત્તિ લક્ષણવાળો ધર્મ વર્ણાશ્રમને ઉદ્દેશીને
(અર્થાત્ સૌના સ્વાભાવિક ધર્મકર્મ પ્રમાણે) છે. તે દેવ વગેરે
શરીર પ્રાપ્ત કરવામાં હેતુભૂત છે; જતા પણ ફળની ઈચ્છાગદિત
ઈશ્વરાર્પણ બુદ્ધિથી કરાતું તેનું આચરણ અંતઃકરણની શુદ્ધિને માટે
યાય છે. અને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો પુરુષને જ જ્ઞાનનિષ્ઠા (નિવૃત્તિ-
માર્ગનો અધિકાર) સંભવી શકે છે. ”

x

x

x

નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિની આદક્ષી યોખવટ કરી લીધા પછી હવે
આપણે એનો વિશેષ વિસ્તાર કરીએ. આધુનિક સમાજમાં નિવૃત્તિ
શબ્દનો બહુ દુરપયોગ થાય છે. ઉપરના વિવરણ ઉપરથી જોઈ શકાશે
કે જોણે ઈશ્વરાર્પણ-બુદ્ધિથી નિષ્કામ કર્મયોગ સાધ્યો હોય, સ્વાર્થનો

અંશ ચિત્તમાં ન રહ્યો હોય, જગતની ખોટી પ્રીતિ, ધનનો લોભ, અને સંતતિનો મોહ જેણે પોતાના ચિત્તમાંથી ઉખેડી નાંખ્યાં હોય, એવો સાધક જ નિવૃત્તિમાર્ગનો અધિકારી અને છે. નિવૃત્તિમાર્ગનાં સાધનનો વિચાર કરતાં આપણને એક વાત વારંવાર કહેવામાં આવે છે કે ચિત્તને સંસાર, જગત, વ્યવહાર, લોકસમૂહ આવી આવી અનાત્મભાવનામાંથી કઢાડી નાંખી કેવલ પરમતત્ત્વના રમરણમાં બેસી દેવું. અને માટે એકાંત બેઠાએ. સંસારથી કુલુપિત દુર્ગંધ અને ભયભીત બનેલા ચિત્તને શુદ્ધ અને સરાકત બનાવવા માટે એની પામેથી એવો વ્યવહાર લઈ લેવો બેઠાએ કે જ્યાં એને ઓછામાં ઓછા દૂરો સતાવે, અને નિર્વિગ્ન રહીને એ લક્ષ્ય વિષયમાં પોતાના ચિત્તને પરાવી શકે.

x

x

x

બ્રહ્મજ્ઞાન, આત્મસાક્ષાત્કાર, ઇશ્વરદર્શન, મુક્તિ, ભક્તિ, શક્તિ, સિદ્ધિ, શુધ્ધિ જેવા શબ્દોનો પરિચય થતાં વેંત જ સાધકને જ્યારે નિવૃત્તિધર્મના શાસ્ત્રશ્રવણનો અને સંત મહાત્માઓના સંગનો લાભ મળવા માટે છે એટલે એક વાત મગજમાં એવી પેસી જાય છે કે:-“ રાત દિવસ બજન કર્યા કરે, અહોનિશ ભગવાનનું ધ્યાન કરે, વ્રત ઉપવાસ ઠગી ઇન્દ્રિયો અને મનનો સંયમ વધારે, આસન પ્રાણાયામ કરી સમાધિનો અભ્યાસ કરે, સર્ગાસંબંધી કે સ્નેહી વર્ગમાંથી જ્યાં જ્યાં સંસાર” સંબંધ હોય તેનો ત્યાગ કરી, સિદ્ધાન્તથી નિર્વાહ ચલાવીને પણ ખીણું કશુંયે ન કરતાં કેવળ બ્રહ્માનંદ, આત્માનંદ, કે ઇશ્વરદર્શનનો પ્રસાદ જ લૂંટવા કહે.”

ભાવના બહુ સુંદર છે, મનોહર છે, શાંતિ એથી જ મળે એ વાત પણ ચોક્કસ છે, અને એ ઉદ્દેશને લક્ષ્યનાં રાખીને વેદોક્ત માર્ગના શ્રમની વ્યવસ્થા રાખેલી હતી. ગુણકર્મના સ્વભાવ પ્રમાણે યજ્ઞાદિ વર્ણ અને યજ્ઞચર્ચાદિ આશ્રમની વ્યવસ્થા ગોઠવાઈ હતી.

પોતાના વર્ણ અને ધર્મ પ્રમાણે સૌ પોતપોતાના પ્રવૃત્તિધર્મના સાધનો કરે, નિવૃત્તિધર્મને લક્ષરમા ગણીને જ વિશુદ્ધ ખાનપાન, સદાચાર તથા પાઠપૂજા, દેવદર્શન, તીર્થયાત્રા, દાનપુણ્ય વગેરે કરે, કે જેથી આશ્રમ બદલતા બદલતા વાનપ્રસ્થ અને સન્યસ્ત અવસ્થાનો સમય આવે, ત્યારે એકાન્તનો એ યથેષ્ટ નાલ લઈ શકે તે વખતે મન સસારના અનુભવથી એવું તો પરિપક્વ અને તૃપ્ત થઈ ચૂક્યું હોય, કે એકાન્તમા નિવાસ કરવાનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે પૂર્વસંસ્કારમા જામી ગયેલા ધનનો લોભ, વૈભવવિદાસનો મોહ, અને સ્ત્રીસતતિની આસક્તિ સતાવે નહીં ઉત્તરાશ્રમમા નિવૃત્તિધર્મ પ્રમાણે જીવન ગાળવાનું સગળ થઈ પડે, અને મને તો આ જ જન્મમા મનુષ્ય જીવનનું મોક્ષસ્વરૂપ, પગમ ધ્યેય એને સહજ સાધ્ય થઈ પડે

+

+

+

આને માટે બિન્ન બિન્ન ઋષિઓ, દૃષ્ટાઓ, ધર્મો, સંપ્રદાયો, મતો કે પંથો અનેકવિધમાર્ગ બતાવે છે, પણ સક્ષેપમા એ બધાનો અમાવેશ, કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાનમા થઈ જાય છે, મન જેમ જેમ સસાનમાથી નિવૃત્ત થતું જાય છે, તેમ તેમ એણે પ્રવૃત્તિ ધર્મ પ્રમાણે ચલાવેલો વ્યવહાર સ્વાર્થી છે, એનો અંત જ નથી, એમા વાસનાઓ જોર પકડતી જાય છે, સ્વજનો કે સસારીઓ માટે કર્મ કરતા કરતા પણ નિત્ય સુખ નથી મળતું પોતાને કે નથી પ્રાપ્ત થતી કાયમની સગવડ એમને, એ દૃષ્ટિએ એને પ્રવૃત્તિ માર્ગમા મૂઝવણ એ આવે છે કે સુખી થવું કેમ ? કર્મનો અંત નથી, કર્મ માટે વાસનાનો અંત નથી, કર્મ, કર્મભોગ, વાસના, અને એ ત્રણેય ને માટે જોઈતું શરીર, એમા જ વાગવાગ રહેતા રહેતા, અને સ્વધર્મ પ્રમાણે ચાલતા ચાલતા પણ દૂધથી મુકિત તો મળતી જ નથી, એમણે પછી કર્મ, કર્મફળ માટે નહિ, પણ ઈશ્વરનાજ વિવર્તસ્વરૂપ જેવું આ વિગટ વિશ્વ, અને એમા વિહાર કરતા પ્રાણીમાત્રને

માટે યથાધર્મ વ્યવહાર કરી છુટવો, અને દગ્ધમાન સાચું સુખ ઈશ્વરના સ્વરૂપમાં છે, વાસના કરવી તો ઈશ્વરની કરવી, એવી સુધ્ધિ એને સૂઝે, અને એ પ્રમાણે કેવળ ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે કર્મ કરે ત્યારે એના એવા વ્યવહારને, એના સમસ્ત પ્રવૃત્તિ માર્ગને નિષ્કામ કર્મ-યોગ કહેવામાં આવે છે.

* * *

નિષ્કામ કર્મ કરવા એ કર્મયોગ, ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે જનતાના કલ્યાણ માટે, લોક સઅર્થર્થ, કે જનતાની સેવા માટે કર્મ કર્યા કરવાં, સ્વસુખની દશી પણ આશા વિના, તિલિક્ષાવધાગતાં વવાગતા તન, મન, ને ધન ખર્ચી નાખવા એ કર્મમાર્ગ. આવા કર્મમાર્ગમાં પણ જે સસાન-લોકસમૂહ માટે કર્મ થાય છે, એ પણ નિત્ય સુખી તો થતા નથી જનતાના પવિર્તનશીલ સ્વભાવ પ્રમાણે લોકસમૂહ અને જનતાને લોકલોકાન્તમાં ફર્યા કરનાર પ્રવાસીઓ છીએ, અને સુખદુઃખ તો જીવાત્માઓ પોતપોતાના કર્મફલ પ્રમાણે પામે છે એવી સમગ્રજી આપવા માટે છે, ત્યારે એને એમાથી-કર્મમાર્ગમાથી વેગઅ આવે છે, મન કર્મ કરના કરતા ઉપરામ પામે છે, અને આ સૃષ્ટિની પીઠ પાછળ રહેલ પન્માત્માજ સાચુ સુખધામ છે, એ આનંદધન પગજ્ઞમાં તો નથી જગત કે નથી જીવસમૂહ, તો પછી સુખદુઃખના દુઢ્ઢ કેવા ? આવી દષ્ટિ ઉઘડતા, એ કર્મયોગનો આશ્રય છોડી, નિષ્કામકર્મને પણ પ્રવૃત્તિ માનીને કેવળ ઈશ્વરનું સમગ્રજી, ખ્યાન, કે એમના અવતાર કે પ્રતીકની ઉપાસનામાં લાગી જાય, એના દર્શન માટે-એના ખ્યાન માટે શરીરને કષ્ટ આપે, યમનિયમ પાળે, આસન પ્રાણાયામ સાધે, પ્રત્યાહાર ફેળવે, અને ઈશ્વરના ગુણકર્મ કે સ્વરૂપનો વિચાર કરી, એ સમસ્ત ભાવસમૂહને પરમ પ્રેમ દ્વારા ભગવાન ભણી વાળે-એ એની ભક્તિ; એને માટે જે માર્ગ તે ભક્તિ કે યોગ માર્ગ; આ અવસ્થામાં જે જે પૂજા, ઉપાસના, પાક, જપતપ વિગેરે કરે કે કોઈ સપ્રદાય, મત, કે પથના બાહ્ય ચિન્હ ધારણ કરી, તે તે પ્રજ્ઞાવિક્રમ પ્રમાણે સાધન કરે

એ બધાં લક્ષિતમાર્ગના નિવૃત્તિપોષક કર્મ

*

*

*

નિવૃત્તિ ધર્મમા નિષ્કામ કર્મ, અહૈતુકી લક્ષિત, સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય-
પૂર્વકના ધ્યાનધારણા, કે એવા મનને સસાગ્રમાથી ખેંચીને પરમા-
ત્માના સ્વરૂપમા નાખવાના જે સાધનો થયા, એ દ્વાગ જ્યારે મન
સંપૂર્ણ સમાહિત થાય, ત્યારે સમાધિ દ્વાગ જે સસારની અલ્પકાલિક
વિરમ્ભિતિ ભોગની હોય, તેમા શકા ઉઠે કે જે નિરાકાર પગ્માત્માનું
સ્વરૂપચિત્તન થાય છે એમા સસાર ગહેતો નથી, એમાથી
વ્યુત્થાન પામતા સસાર પાછો ખડો થાય છે, તો પછી આ ત્રિપુટીનું
અસ્તિત્વ કેનું ? ધ્યાતા કે ઉપાસક, ધ્યેય કે ઈશ્વર, અને એ બન્નેય
જ્યા જણાય છે એ આખી ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ, એ ત્રણેયમા નિત્ય
કેણું ? ત્રણેયના સ્વરૂપ કેવા ? આની આની જિજ્ઞાસાની પ્રશ્નધાગ
છુટવા માટે ત્યારે એ કર્મયોગ અને લક્ષિતયોગમાથી નીકળી જ્ઞાન-
યોગમા પ્રવેશ કરે છે ત્યાં એ ભુધ્ધિને વિશુદ્ધ અને વિરહત બનાવો
એકધારે વિચાર કરવા માટે સતેજ કરે છે, અને ઉપગ વર્ણવેલી
ત્રિપુટી સબધે જેઓએ નિર્ણય અને અનુભવ કરી લીધા હોય,
તેવા શ્રોત્રિય અને નૈધિક પુરૂષનું સગ્લ મેળવી, એનું અતિમ
સમાધાન મેળવે, ત્યારે એ જિજ્ઞાસુ જીવાત્માનું કામ પૂરૂ થાય છે.
એને પગ્મતત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે, પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજાય છે,
જગતની મિથ્યાત્મસત્તાને એ ઝાળખી કહાડે છે અને પોતાની
મનોમયી કલ્પનાની જ આ બધી લોક લોકાન્તર તથા દ્વલોની માહણી
હતી એમ એ અનુભવે છે, ત્યારે એ નિવૃત્તિમાર્ગ પૂરો થાય છે.

*

*

*

પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના યથાર્થ પાલનથી માનવજીવનની સર્વશ્રેષ્ઠ
ઉન્નતિને શિખરે પહોચાય છે. ઐહિક-પારમાર્થિક બન્ને જીવનનું
કલ્યાણ સધાય છે. પરંતુ એમા જે ઉદ્દેશ ન સચવાય, પ્રવૃત્તિમાં
હોતું છે સદાચારના પાલન દ્વારા ચિત્તશુદ્ધિ કેળવવાનો, ઈશ્વર-

શિક્ષણ આપવા માટે એ નીચે ઉતરે છે. ત્યાંની બાલ પ્રજાશિક્ષા તો વિજ્ઞાનની પરીક્ષામાં ઝંકડો થયા પછી પ્રેરિત કે શિક્ષક થવા જેવી છે.'

નિવૃત્તિને માટે એકાન્તમેવન અને લૌકિક વ્યવહારને ત્યાગ લગ-
ભગ બધા ધર્મોમા એક જ પ્રકારનો છે. પરંતુ ઈશ્વરના સ્વરૂપજ્ઞાનમા
બેદાભેદ હોનાથી એની પ્રાપ્તિના સાધનમા બહુ તફાવત હોય છે અને
એને જ અંગે અલ્પબુદ્ધિ સાધકો એના ગાજી ચિન્હ માટે ગગદ્વેષમા
કસાર્પ પડે છે.

અર તરવરાન, સાચી બ્રહ્મવિદ્યા, વાસ્તવિક અનુભવ, અને એ આનંદના ઉન્માદ, મરતી કે ખુમારીમા તદનીત ગહેનાન મહાપુરુષોના જીવન અને ગહેણીકગુણી તેા સામાન્ય જનતા માટે હમેશા અલુકિકેલ કાપડો ન્હો છે ને રહેશે. સાધારણ જનસમાજને જે વિધિનિષેધના નિયમોમા માધીને, પુરુષાર્થ અતુજ્યમા ધીરે ધીરે તૈયા કરીને, માનવ-જીવનનુ પરમ ધ્યેય પ્રાપ્ત કરાવવાનુ હોય છે, એવુ જેણે આ જન્મમા, વર્તમાન શરીરમા જ પ્રાપ્ત કરી લીધુ હોય, તેવાઓની મનોદશાનો અનુભવ સાધારણ લોકોની જીલ્દિમા, સમજણમા અને જીવનવ્યવહારના સાક્ષા નિયમોમા બંધાર્થ રહેતા નથી એ ગમનવિહારી જીવાત્માઓની મનોદશા કોઈ અલૌકિક આનંદમા એટલી તેા નિમગ્ન થઈ જાય છે કે ઉપનિષદ પણ એને માટે એમ કહે છે કે —

अत्र पिताऽपिता भवति, माताऽमाता, लोकाऽलोका,
देया अदेया, वेदा अवेदा । अत्र स्तेनोऽस्तेनो भवति भूणहा
ऽभूणहा, चाण्डालोऽचाण्डाल, पौत्रसोऽपौत्रसः, धमणा-
ऽधमण, तापसोऽतापस ॥

ભાવાર્થ :-એ અનુભવ મેળવ્યા પછી પિતા અપિતા થાય છે, માતા અમાતા, લોક અલોક, દેવ અદેવ, અને વેદ પણ અવેદ બની જાય છે. અચોર થાય છે, ચાડાણ અચાડાણ થાય છે, ધાતક અનાતક થાય. રીક્ષ (ક્ષત્રિય માતા બને ચક્ર પિતાથી ઉત્પન્ન થયેલા સત્તાન)

અપોદકસ સન્યાસી અસન્યામી અને તપસ્વી અતપસ્વી થાય છે .
 તાત્પર્ય એ કે સર્વત્ર સમદર્શી પુરૂષના પૂર્વના બધા શુભાશુભ
 બંધન તૂટી જાય છે, એના પાપ ધોવાઈ જાય છે, એની સાથે જ ભાવી
 સરીગની અસભવિતતાને લીધે પુણ્યકર્મનું બંધન અને સાસ્ત્રાસા પણ
 ગહેતા નથી અને તેથી એના આશ્રમ, વાગુ કે જપતપના બધા સાધન
 રહેતા નથી વેદ અવેદ અને કે એટલે વેદની આસા પણ એની ઉપ-
 શાસન ચલાવી શકતી નથી ભગવાન શકગથાર્ય વિવેકચૂડામણિમા
 લખે છે કે —

અત્રિજ્ઞાતેપરેતત્ત્વે શાસ્ત્રાધીતિસ્તુ નિષ્ફળા ।

ત્રિજ્ઞાતેઽપિ પરેતત્ત્વે શાસ્ત્રાધીતિસ્તુ નિષ્ફળા ॥

અર્થ — પરંતુ જ્ઞાન ન થયું હોય (કે એને માટે જેને કશો
 પણ પ્રયત્ન કરવો નથી) તેવાઓ માટે (નિવૃત્તિ ધર્મના) શાસ્ત્રોનો
 અભ્યાસ (વિધિનિષેધ) નકામો છે, તેમ જ જેણે પરમતત્ત્વનું જ્ઞાન
 મેળવી લીધું છે, તેમને પણ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ નિષ્ફળ છે

× × ×
 શાસ્ત્રની મર્યાદા, એ પ્રમાણેની ગ્રહેણીકરણી, એના વિધિનિષેધ
 જેણે ધર્મનું નામ પણ સાલજ્યુ નથી તેને માટે નકામો છે તેમને
 માટે સ્મૃતિના-કાયદાના નિયમો જ ઉપયોગી છે સસાગના પ્રપચમા
 ફસેલા, પાપાયગ્ણુના ભય કા વનમા જ વિચગનાગ માનવપશુઓ માટે
 તે સ્મૃતિ (હિન્દુ ધર્મના કાયદાના પુસ્તકો કે જેના પુણ્યથી સુખ
 અને પાપથી દકરૂપ દુખ મળવાનું વર્ણન છે અને જેને લીધે જ
 સમાજની વ્યવસ્થા સચવાઈ ગહે છે તે Hindu Law) ની આસા
 પ્રમાણે ભયથી વ્યવહાર કરાવવાનું જ વર્ણવેલું છે એવાઓ માટે
 નિવૃત્તિધર્મના શાસ્ત્રો નકામો છે

તેમજ જેઓએ પ્રવૃત્તિ ધર્મના ત્રણ પુરૂષાર્થનું શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી
 પાતન કર્યું હોય, એ દ્વાગ ચિત્ત વિશુદ્ધ થયું હોય, અને ત્યાં પછી
 નિવૃત્તિધર્મના શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી પરમતત્ત્વનું અનુશીલન કરી, એ

આત્મસુખાનેા અનુભવ કરી લીધો હોય, તેમને પણ પછી એ સાત્ત્વોની આવશ્યકતા ઝેલતી નથી.

સંશિષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિધર્મ આમ માનવસમાજની બંધ-
મેશની વ્યવસ્થામાં ઉપયોગી છે, અને જન્મેનું યથાર્થ પાલન કર્યા પછી
એનાથી પર થવાય છે. એનું વિશુદ્ધ જ્ઞાન, યથોક્ત આચરણ, અને
મર્યાદાગદ્ધ અનુભવથી જ પરમતત્ત્વનો બોધ થાય છે, અને ત્યાર પછી
જ ભગવાન સંકરારાધ્યના નીચેનો શ્લોક એમનાં હૃદયમાં સાર્યક
થાય છે.

કચિન્મૂઢો વિદ્વાન્કષિદપિ મહારાજયિમયઃ
કચિદ્ધ્માન્તઃ સૌમ્યઃ કચિદ્જગરાધારફલિતઃ ।
કચિત્પાત્રીભૂતઃ કચિદયમતઃ કાપ્યથિદિતઃ
ચરદ્વેષપ્રમાદઃ સતતપરમાનન્દ સુગિતઃ ॥

વિવેકચૂડામણિ-૫૪૨

ભાવાર્થઃ—તત્ત્વજ્ઞાની કોઈ ઠેકાણે (અસાનીની દષ્ટિએ, મૂઢ જેવા,
કોઈ ઠેકાણે (ગમત મહારાગત કે ધનાઢયના સત્કાર વડે) મહારાગ્નના
જેવા વંભવવાળા, કોઈ ઠેકાણે (દેશદેશાવરમાં) બ્રમણ કરનારા, કોઈ
ઠેકાણે પ્રિય દર્શનવાળા, કોઈ ઠેકાણે અજ્ઞગરના જેવી વૃત્તિવાળા,
કોઈ ઠેકાણે (જિજ્ઞાસુઓથી) સત્કાર પામેલા, કોઈ ઠેકાણે (દુર્જનો વડે)
અપમાન પામેલા, અને કોઈ ઠેકાણે કોઈ ન ઓળખે એમ વિચરે છે;
આવી રીતે (તેમનો બાહ્ય હૃદયનો વ્યવહાર પ્રારબ્ધભેદે અનેક પ્રકાર-
નો હોવા છતાં પણ) તે બહુવિધ (પોતાના અંતઃકરણમાં) નિરં-
તર પરમાનંદ વડે સુખી હોય છે.

+ + +
પરમાત્મા આપણને સૌને સદ્ધર્મ—સાચો ધર્મ સજ્ઞાડીને એનું અનુ-
શીલન કરવાનું સામર્થ્ય આપે ।

ભકિતરહસ્ય

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક:-શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી

(૨)

ભકિતના બે પ્રકાર છે પરા અને અપરા, અથવા ઉચ્ચતમ અને ગૌણી અથવા પ્રાથમિક. સર્વ ધર્મોમાં પૌરાણિક અને વૈદિક ભાગો છે; તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ જ હોય છે કે મનુષ્યને શરૂઆતમાં ઈશ્વરાભિમુખ થવાને સહાય કરવી. બાળમસ્તિષ્કને સૂક્ષ્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે રચૂળ મદદની આવશ્યકતા રહે છે, એટલું જ નહિ પણ મનને રંજન કરવા માટે સૌંદર્યની અને આનંદદાયક અને આકર્ષક પદાર્થોની પણ જરૂરીયાત લાગે છે. પ્રત્યેક આત્મા સ્વમાનથી પરિપૂર્ણ છે જ, ને અ-જ્ઞાનનું આવરણ ગમે તેટલું ઘટ થાય તો પણ છેવટે તો હરેક આત્માને સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન તો થવાનું જ. પ્રકૃતિનો હેતુ જ એ છે કે જીવાત્માને ભિન્નભિન્નાનુભવોમાંથી પચાર કરી છેવટે નિઃસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવવું. તે પ્રાપ્ત કરવામાં બાહ્ય પરિસ્થિતિ મદદગાર થઈ પડે છે. મનુષ્યો સામાન્ય રીતે સંજોગોને અધીન હોય છે વિરલ પુરુષોમાં જ એવી સંકલ્પશક્તિ હોય છે કે પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાં પણ પોતાના સિદ્ધાન્તોને વળગી રહે. સામાન્યતઃ મનુષ્યો જ્યાં સુધી આત્મ્યાત્મની સ્થિતિ ઈષ્ટ હોય ત્યાં સુધી નીતિના નિયમોનું પાલન કરી શકે છે, ને સદાચારી જીવન ગાળી શકે છે. સંજોગો વિપરીત થતાં મનોબલ ક્ષીણ થઈ જાય છે, ને પોતાના આદર્શને દૃઢતાથી વળગી રહેવાની શક્તિ

શનુસાર તેમાંથી લાભ જણાવે છે. આવા મહાન પુરૂષો મોઢની માથે સ-
 બંનમાં ન આવે તો પણ માત્ર પોતાના અસ્તિત્વથી જ જગત ઉપર
 કલ્યાણ કર્યા કરે છે. તે ઉપરાંત પોતાના આચાર દ્વારા પણ અસર કરે
 છે. ઉપદેશ કરતાં આચારની અસર વધારે પ્રબળ હોય છે. ભાષણો
 સારાં સારાં કરવાની અને લેખો લખવાની શક્તિ હોય પણ જે વિચારો
 ખીજાને આપવાને આપણે તત્પર થઈએ તે પ્રમાણે વર્તન ન હોય તો તેવા
 વિચારોની કિંમત બહુ ન અંકાય. એ તો મિથ્યા બકવાદ જ થયો એમ
 કહેવામાં કાંઈ પણ અતિશયોક્તિ નથી. વિચાર ને આચારની એક-
 વાક્યતા જીવનમાં હોય તો જ ઉપદેશ સચોટ ખીજાના મનમાં ઉતરે.
 ત્રીજી રીત ઉપદેશ દ્વારા વિચારોનો પ્રચાર કરવાની છે. આ ત્રણેય
 શક્તિઓ જેનામાં હોય તેવા ગુરુઓનું શરણુ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રગતિ
 ધણી જ જલદીથી થઈ શકે. તેથી જ ગુરુ હ્રદયનિષ્ઠ અને હ્રદયોન્નિય
 હોવો જોઈએ એવી શાસ્ત્રોની આજ્ઞા છે.

શ્રી મીતાજીમાં આરા મહાત્માઓનાં બાહ્ય લક્ષણો પણ આપવામાં
 આવ્યાં છે. શાસ્ત્રીય ભાષામાં ગુરુ તરફથી મળેલી પ્રેરણાને દીક્ષા કહે છે.
 દિવ્યજ્ઞાન આપે અને પાપોનું ક્ષાલન કરે તેથી તે દીક્ષા કહેવાય છે.
 આ દીક્ષા આપવાના બિન્ન બિન્ન પ્રકારે શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા છે. મૌન
 દીક્ષા, સ્પર્શદીક્ષા, આશુપીઢીક્ષા, (નેત્રો દ્વારા) વાણી વડે
 અપાએલી વાર્તાદીક્ષા, મનથી (ધ્યાનથી) આપવામાં આપેલી
 દીક્ષાને વેધદીક્ષા કહેવામાં આવે છે. દીક્ષાના બીજી રીતે પણ ત્રણ
 ભેદો કરવામાં આવે છે. શાકતી-શક્તિનો પાત શિષ્યના ચિત્તમાં
 કરનારી, શાંભવી સ્વ-સ્વરૂપના જ્ઞાનનો જેમાંથી ઉદય થાય તેવો
 બોધ કરનારી, માંત્રી-આગંભથી અંત સુધી મંત્રની પ્રયોગપદ્ધતિ
 વડે સાક્ષાત્કાર કરાવનારી, સરથ ભાષામાં આપણે કહીએ તો દીક્ષાના
 પ્રકાર હોઈ શકે. આધ્યાત્મિક, માનસિક, વાચિક, કાવિક, સંકલ્પ
 માત્રથી જ જે શિષ્યના મનમાં પરિવર્તન કરી શકે તે આધ્યાત્મિક.

વિચારદાન માનસિક, ઉપદેશ દાન વાચિક સ્પર્શ વગેરે દ્વારા કાચિક પણ આ પ્રમાણે દીક્ષા (દિવ્ય જ્ઞાન જેથી પાપોનો ક્ષય થાય) આપવાની ગુરુમા યોગ્યતા જોઈએ માટે આવા ગુરુને કેવી રીતે ઓળખવા ને કેવા ગુણો તેમનામાં હોવા જોઈએ તે વિષે સક્ષિપ્તમાં આપણે વિચાર કરવો જોઈએ.

પ્રથમ તો ગુરુ બ્રહ્મશ્રોત્રિય હોવા જોઈએ. જે વિષયનું જ્ઞાન ખીજીને આપના માગે તેવું જ્ઞાન પોતાને હોવું જોઈએ શાસ્ત્રના રહસ્યને, હાર્દને જાણનારા જોઈએ શાબ્દિક ગુથણી કરવાનામાં નહીં. શાબ્દિકજ્ઞાનમાં પોતે જ ફસેલા હોય તો તેમાંથી ખીજીને મુક્તિ આપી શકે નહિ કેવળ અવતરણો આપવાનું પાડિત્ય કાર્ષ્કકામનું નથી આત્મ પાડિત્યમાં ફક્ત સ્મરણશક્તિનો જ વિકાસ થયેલો હોય છે વાતનાતમાં પુસ્તકોમાંથી ટાચણો આપવામાં આવે તે સુદ્ધિની ખીલનણીની કસોટી નથી, ફક્ત સ્મરણશક્તિ જ કેળવાયેલી છે એમ કહી શકાય અધ્યયન કરી, તેનું મનન કરી, રહસ્ય સમજી પોતાના સ્વતંત્ર નિર્ણયો કરી તેને મૌલિક વિચારગ્રંથોમાં દર્શાવવાની શક્તિ હોવી જોઈએ અને જ વાસ્તવિક વિદ્યતા, સાક્ષાત્તા ગણી શકાય પ્રત્યેક શાસ્ત્રમાં કેટલાક સનાતન સત્યો હોય છે અને કેટલાક આગન્તુક આગમાપાથી વિચારો તત્કાળના સમયને અનુકૂળ હોય સનાતન સમયને ના હોય તેટલા માટે જ સનાતન ધર્મના અનુભવીઓમાં એની દૃઢ માન્યતા છે કે શ્રુતિમાં પ્રતિપાદન કરેલા સિદ્ધાન્તો શાશ્વત્ છે, પણ સ્મૃતિમાં દેશ કાળાનુસાર પરિવર્તન થવું જોઈએ માટે ગુરુમાં હ સની માફક તત્ત્વને પકડી શાસ્ત્રોના મર્મને જાણનારી, ચગ અને અચગ સત્યનું પૃથક્કરણ કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ, નહીં તો મિથ્યા અક્ષરજ્ઞાનથી પુલાઈ પોતાને ડાહ્યો માનનાર પશુ ખરી રીતે અધકાગમાં રહેનાર માગુસ ખીજીને પણ અધકાગમાં નાખે છે ગુરુ બ્રહ્મનિષ્ઠ પણ હોવા જોઈએ પરોક્ષ અને અપરોક્ષ બન્ને પ્રકારના જ્ઞાની તેમનામાં જરૂર છે. પરોક્ષ

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે શુદ્ધિની આવશ્યકતા છે, અપરાધ માટે ત્યાગની વૈરાગ્યની, સંયમની અને અભ્યાસની. આત્માને બ્રહ્મની એકતાનો વિચાર ગ્રહણ કરવા માટે બહુ પરિશ્રમની જરૂર નથી, તેમ મનોમગ્ન અને તપની પણ જરૂર નથી, પણ તેનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં ને આચારદ્વારા આવિર્ભાવ કરવામાં હજારો જન્મો નીકળી જાય છે. આર્ચાવર્તની અદ્ધ ધાર્મિક વિચારો બાળકના મનમાં જન્મથી જ મૂકવામાં આવે છે અને એકંદરે વાતાવરણ પણ ધાર્મિક જીવનને પોષક છે, તો પણ દસ હજારમાં એક મનુષ્ય સર્વ પ્રકારની વાસના ગ્રહિત, સંયમી અને વિશ્વપ્રેમી જોવામાં આવે છે. આ નૈતિક ગુણોની જગ્યાએ આટલી ખાત છે તો પછી સાક્ષાત્કારની તો વાત જ શી ? તેવા પુરૂષો, સિદ્ધ પુરૂષો તો કરોડોમાં એક હોય. આપણા મનમાં હજારો જન્મોના સંસ્કારો પડ્યા હોય તેમાં એકદમ પરિવર્તન કરવું તે શક્ય નથી. દૈ નિશ્ચય અને અનુષ્ઠાન મનોમગ્ન હોય તો ત્વરાથી થઈ શકે, થોડા જન્મોમાં અથવા થોડા વર્ષોમાં. સાધારણ રીતે તો ધણા જન્મોની જરૂર રહે છે.

બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરૂષોના બાહ્યલક્ષણો કેવાં હોવાં જોઈએ તે વિષે આપણે વિચાર કરીએ. તેમની જે આંતરિક ભૂમિકા હોય તેનું જ્ઞાન તો તેમને જ હોય અથવા સમાનાવસ્થાના પુરૂષોને થઈ શકે. પણ ખીન મનુષ્યો તો પ્રત્યક્ષ લક્ષણોથી જ અનુમાન કરી શકે, તેથી જ શાસ્ત્રોમાં પણ આવા જ લક્ષણોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. શ્રી ગીતાજીમાં આવા પુરૂષોને સ્થિતપ્રજ્ઞ, શુશ્રુતાતીત પણ કહે છે. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન કહે છે કે “ જ્યારે મનોગત સર્વ કામનાઓને ત્યજી આત્માથી જ સુદ્ધ થઈ આત્મામાં જ વિરમે ત્યારે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય. ” જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં વિધન કરનારી એપણાઓનું વર્ગીકરણ ત્રણ વિભાગોમાં શાસ્ત્રમાં કરવામાં આવ્યું છે. લોકેષણ, વિતૈષણ, પુત્રેષણ. તેમાં દ્રવ્યપ્રાપ્તિની અને પ્રજોત્પત્તિની ધૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો તે સુગમ છે, પણ લોકેષણનો ત્યાગ દુષ્કર છે. નિરેષણ થઈ એટલે આત્મારામ, આત્મકીડ

થવામા મુખ્ય નડતર દૂર થાય છે સસારમા એ જ વસ્તુઓ છે. આત્મા ને અનાત્મપદાર્થો અથવા ઈશ્વર ને સસાર તેમાં એક તરફ પ્રેમ હોય તો ખીજા તરફ ઉદાસીનતા સ્વાભાવિક જ છે અનાત્મવસ્તુઓમા વિરાગ, અનાસક્તિ થઈ એટલે ઈશ્વર ઉપર શાશ્વત પ્રેમ આપે આપ જ ઉદય પામે છે, તેથી જ્ઞાનમા સંપૂર્ણ કામનાઓનો ત્યાગ અવશ્ય હોવો જ જોઈએ વળી “દુઃખમાં જેના મનને ઉદ્વેગ થતો નથી, તથા સુખમા જે રષ્ટ્રહાનિ હોય છે, જે રાગ, દ્વેષ, લય, ક્રોધને તરી ગયેલો હોય છે, જેને સર્વત્ર આસક્તિનો વિષય જ ડાઘ નથી, જે નાના પ્રકારના પ્રાપ્ત થયેલા શુભાશુભથી આનંદ કે દ્વેષ પામતો નથી, જગતના પદાર્થોથી સર્વ ઇન્દ્રિયોને અતર્મુખ કરી કાયબો જેમ પોતાનું અંગ કાયદામા તાણી લે છે તેમ વાળી વેવાને જે સમર્થ હોય તેને જ સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય ” “તેવા પુરુષની રસરૂપ જીડી વાસના પણ પગમાત્માના દર્શનથી જતી રહેલી હોય છે ” જેને સ્વ-સ્વરૂપાનુભૂતિ હોય તેને સુખ દુઃખના દુઃખોનો સવાલ જ ન ગ્યો. સુખ દુઃખની કલ્પનાઓ માનસિક છે. આધ્યાત્મિકાનુભવની ભૂમિકા મનની પર છે, તેથી તેને તો સદા, સર્વદા, સર્વથા આનંદ જ છે. જન્મમા કે મૃત્યુમા, ઉત્પત્તિમા કે પ્રલયમા, ધનાદય સ્થિતિમા કે ધનહીન સ્થિતિમા, માનમા કે અપમાનમા તેને કોઈ પણ પ્રકારનો હર્ષ કે શોક થતો નથી. અત્યંત સુખ પામીને પણ તેને રષ્ટ્રહાનિ હોવાથી લય વિગેરે વિકારોથી મુક્ત હોય છે, કોઈ પણ વિષય ઉપર આસક્તિ ન હોવાથી સમદૃષ્ટિ હોય છે, તે કોઈની ગુણિ-નિંદા પણ કંતો નથી, અને તેની વાણી જ્ઞાનપરાયણ સદ્બોધની જ હોય છે મન ઉપર એટલો ટાંખૂ હોય છે કે ઇન્દ્રિયાનુમાર પોતાની ઇન્દ્રિયોને આત્મામા સમાવી દઈ સ્થિર થઈ શકે. સદ્ગમ વામનાઓનો પણ અભાવ જ હોય સ્વ-સ્વરૂપાનુભવ પછી વાસનાઓનું ખીજ પણ બળી જાય શમ વગરનો દમ નકામો છે, મિથ્યાચાર જ છે, શમ જ મુખ્ય ચીજ છે, તે પછી દમ સહજ પ્રાપ્ત થાય

છે. રાજયોગ વિના કેવળ હઠયોગ નિર્ગથક છે. ઇન્દ્રિયોને રાજયોગથી,
 ગગદ્વેષથી મુક્ત કરી, મનનો નિગ્રહ કરી, તે પછી સ્વપ્નમાંનુસાર
 વિષયોમાં રમે તો પણ આત્મામાં સ્થિર રહેનારુ ચિત્ત પ્રસન્ન રહે છે
 જ્ઞાની સર્વદા આત્મપરાયણ થઈ વ્યવહરે છે, વિષયોથી લેપાતો નથી.
 મનોનિગ્રહ તે જ ખરો યોગ છે, મિથ્યા દેહદમનથી તો જડતા આવે
 છે જ્ઞાની આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારનો વિલેપ ત્યાજી, નિરપૃથક થઈ,
 અહંત્વ, મમત્વ છોડી દઈ વિચરે છે. રસ્તે જતાં થયેલા તૃણસ્પર્શની
 માફક ગૃહ ત્રિગેરેનો આત્મામા સતત નિષ્ઠા રાખી ઉપભોગ કરે છે, તે
 જ ખરો ત્યાગી છે. ગુણાતીતનાં લક્ષણોનું વર્ણન કરતાં પણ શ્રી ભગવાન
 જણાવે છે કે, તેણે પુરુષ “ ગુણ કાપોને મિથ્યા માની તેમાં રાગદ્વેષ
 રહિત રહે છે, ગુણોથી ચલાયમાન થતો નથી, સર્વાવસ્થામાં સમતા
 ગમી શકે છે. ” “ લોહ, પાત્રાણુ, કાચન તેને સમાન છે. ” “ જેને
 પ્રિયાપ્રિય તૂટ્ય છે, જે સ્થિર છે, જેને પોતાના સ્તુતિ નિંદા સમાન છે,
 મિત્રારિપક્ષ જેને સમાન છે ને જે સર્વાંશ બળિત્યાગી છે ” તે ગુણા-
 તીત કહેવાય, શ્રી ભાગવતમા પણ “ સ્વપ્નમાંથી ઉઠેલો જીવ સ્મર-
 ãણુમા આવતા સ્વપ્નદેહમા રહેલો હોય નો પણ સ્વપ્નાવસ્થાના સુષ્પ-
 દુષ્પથી રહિત હોય છે, તેમ જ્ઞાનપ્રાપ્ત થવાથી મુક્તિ પામેલો જીવ
 સંસ્કાર રૂપે માત્ર દેહમા રહેલો હોય છે, તો પણ તે દેહના સુષ્પદુષ્પને
 પોતાના માનતો નથી અજ્ઞાની જીવ દેહજદ્દ હોય છે ને તેના સુષ્પ
 દુષ્પને પોતાના માને છે. જ્ઞાની જીવ અભિમાનરહિત થઈને દેહમાં
 રહે છે. આકાશ જેમ સર્વત્ર રહ્યા છતાં કોઈ પણ સ્થળે બંધાતો નથી,
 સૂર્ય જેમ પ્રતિબિંબ રૂપે રહ્યા છતાં જળમા બંધાતો નથી, વાયુ જેમ
 સર્વ ઠેકાણે ફરવા છતાં બંધાતો નથી, તેમ દેહમા રહ્યા છતાં પણ જ્ઞાની
 બંધાતો નથી. મૂર્ખ માણસો દેહને પીડે અથવા સન્નિવૃત્તો તેનું પૂજન
 કરે તેની તેને પરવાહ હોતી નથી સર્વત્ર સમદષ્ટિવાળો, આત્માનંદમા
 મગ્ન રહીને વિચરનારો હોય છે. ” “ પારકાના દુષ્પાને મહન ન કર-

નાગ, ક્ષમાવંત, સત્યવાદી, ધર્મોદ્ધિક્ષી રહિત, સર્વનો શક્તિ પ્રમાણે ઉપકાર કરનાર, વિષયોથી અક્ષોબ્ય મનવાળો, ઇન્દ્રિયોત્તેજ વિજય કરનાર, કોમળ મનવાળો, સદાચારી, પરિમહ રહિત, લૌકિક સુખને માટે પ્રયત્ન ન કરનાર, મિતાહારી, શાંત, સ્વભાવમા દદૃશુષ્ઠિવાળો, માત્ર મારો જ આશ્રય કરનાર, આત્મતત્ત્વનું મનન કરનાર, સાવધાન, વિકાર રહિત, દુઃખ વખતે ધૈર્ય રાખનાર, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, શોક, મોહ, જરા, મૃત્યુને પોતાને વિષે ન જાણનાર, માનની ઈચ્છા ન ધરાવનાર, ઉપદેશ કરવામા કુશળ, કોઈને પણ નહીં ઠગનાર, ક્ષમાથી જ સર્વ કાર્ય કરનાર તથા રિવેટી-જે હોય તેને સાધુ મહાત્મા જાણવો ”

આ તો ફક્ત બાહ્ય લક્ષણો જ છે જે સર્વે જોઈ શકે છે ને સંપર્કમા આવીને જાણી શકે છે. સંસર્ગની ખાસ આવરયકતા છે, ઉપલક્ષ્ય દષ્ટિથી મૂલ્યાંકન કરવાનું નથી; જ્ઞાતીને કોઈ શી ગડા અથવા બીજું કોઈ વિશેષ ચિન્હ હોવું નથી, કે જેથી જોતાવંત જ ખબર પડી જાય. આ ઉપરાંત બ્રહ્મનિષ્ઠના આત્મિક અનુભવો અવર્ણનીય અને સ્વસંવેદ્ય છે, અન્યને બુદ્ધિગમ્ય નથી.

ગુરુઓ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. દિવ્ય, (ઇશ્વરગતારો આ ક્રોટિમા પડે છે), સિદ્ધ પુરુષો અને માનુષી ગુરુઓ (મધ્યમ ક્રોટિના). અવતારી પુરુષો કવચિત્ જ દર્શન આપે છે. હજાર વર્ષમાં એક વાર. સિદ્ધ ગુરુઓ જેઓની આત્મામાં સતત નિષ્ઠા રહે તેવા પણ ગણ્યા ગાંઠ્યા જ હોય, કશોડોમાં એક. પણ સાધારણ ક્રોટિના ગુરુઓ જેઓની શક્તિ મર્યાદિત હોય પણ જેઓમાં આદિગ્યમળ હોય, અનુભવ પણ કોઈ કોઈ વાર થતો હોય તેવા ગુરુ પણ બીજાને પ્રેરણા આપી શકે ને સહાય કરી શકે. આવા ગુરુઓની, મહાત્માઓની સંખ્યા ઠીક ઠીક પ્રમાણમા હોય છે. તેમના સત્સંગનો લાભ ઉઠાવવામા, તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવામા, તેમની સેવા કરવામા ને તેમના ઉપદેશને વિચારપૂર્વક ગ્રહણ કરવામા ને તદનુસાર વર્તન કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો વાધો હોઈ

શકે નહિ ફક્ત ચમત્કારોથી અથવા આધિભૌતિક સિદ્ધિઓથી અ-
ન્નર્થ જાણું ન જોઈએ. સિદ્ધિઓ તો એકાગ્રતાથી, ઔપધિથી, મંત્રથી
પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે. રોમ નિવાગણ કરવાની શક્તિ, વિચાર જાણવાની
શક્તિ, વ. સામાન્ય શક્તિઓ હોય, પણ આધ્યાત્મિક જગ ન હોય,
સંયમ ન હોય, સંપૂર્ણ વાસનાઓનો ને વિકારોનો પરિત્યાગ ન
હોય, મમત્વ હોય, મિથ્યાભિમાન હોય એ સંભવિત છે.

વાસ્તવિક સિદ્ધિ તો વિશુદ્ધતામાં છે. મન ઉપર આધિપત્ય પ્રાપ્ત
કરવામાં છે. આધ્યાત્મિક શક્તિનો વિકાસ ને આવિર્ભાવ આ વિના
(ચિત્તશુદ્ધિ, ચિત્તવિશાળતા, ચિત્તએકાગ્રતા) શક્ય નથી. અમુક
સિદ્ધિઓ હોય પણ ચિત્તશુદ્ધિ વ. ન હોય તો જાણવું કે તે મનુષ્ય
આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં ગુરૂ થવાને યોગ્ય નથી. તેનામાં હ-યપણ્ટો કરી
ચિત્તને ઉર્ધ્વગામી કરવાની શક્તિ નથી સિદ્ધિઓ હોય તો પણ મહા-
ત્માઓ તેમનું પ્રદર્શન ન પણ કરે, તેઓનું કામ કાઈ જાદુગરનું નથી.
તેઓ સારી પેઠે જાણે છે કે કેવળ ભોગવૃત્તિઓએ અથવા શરીર-
ગ્રસ્ત શક્તિઓ મેળવનાથો પાંચમાર્થિક કલ્યાણ અથવા દુષ્પ્રમાથી
આત્મતિક નિવૃત્તિ મળતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉદ્દેશ પ્રકૃતિના
બંધનમાંથી સહને માટે મુક્ત થઈ તેના ઉપર વિજય મેળવવાનો છે.
સાધકે તો આધ્યાત્મિક શક્તિ જે પવિત્રતામાંથી, સંયમમાંથી, નિસ્વા-
ર્થપણમાંથી ઉદ્ભવે છે, તેના ઉપર જ ધ્યાન આપવું ને ધર્મોપદેશકમાં
તે છે કે કેમ તે જ જોવું. સકામી મનુષ્યો ચમત્કારોની કિંમત વધારે
આકે છે ને જ્યારે તેમની વાસના ફળીભૂત ન થાય, ત્યારે ચમત્કાર બતા-
વનાર પુરુષની નિંદા કરવા માટે છે ને ખીજની પાછળ દોડે છે. ખરા
જિજ્ઞાસુઓ આ હૃદયવૃત્તિને જડમૂળમાંથી જ ઉખાડી નાખી જોઈએ
અને ફક્ત આધ્યાત્મિક વિકાસ ઉપર જ ધ્યાન આપવું જોઈએ અને
તેને પોષક ગુણો ગુરૂમાં છે કે નહીં તે જોવું. સિદ્ધ ગુરૂઓ થણા જ
થોડા હોય છે, કરોડોમાં એક, પણ જગત તેમનાથી રહિત નથી. આવા

પુરૂષો જ માનવજીવન રૂપ બગીચાનાં મનોહર પુષ્પો છે અને તેમના પ્રભાવથી સૃષ્ટિક્રમ ચાલુ રહે છે. આવા વિશ્વક્ષણ પુરૂષોને કાંઈ જન-સમાજ સમક્ષ આવી ઉપદેશ કરવાની જરૂરીયાત રહેતી નથી. તેઓ અવ્યક્તપણે અથવા વ્યક્તપણે અનુપમ ચેતનશક્તિ સમાજમાં પ્રસારે છે અને તેને ટકાવી રાખે છે. આવા સમર્થ પુરૂષોના ચારિત્ર્ય સિવાય સંસાર બળંકર નરક બની વિધ્વંસને યોગ્ય જ થાય.

હવે શિષ્યમાં કેવા ગુણો હોવા જોઈએ તેનો વિચાર કરીએ. જિ-સાસુઓના પણ ત્રણ પ્રકારના ભેદ કરવામાં આવે છે. કનિષ્ઠ, મધ્યમ, ઉત્તમ. સાંખ્યની પરિભાષામાં સાત્વિક, રાજસિક, તામસિક. શાકત-તંત્રની પરિભાષામાં, પશુઅધિકારી, વીર અધિકારી અને દિવ્ય અ-ધિકારી. અધિકારાનુસાર સિદ્ધિ એક જ જન્મમાં અથવા ઘણા જન્મો પછી પ્રાપ્ત થાય. ગુરુ તરફથી પ્રત્યેકને પોતાને અનુકૂળ માર્ગ જતા-વવામાં આવે, પણ સાધકમાં જ્ઞાનપિપાસા, ઉદ્યોગ, ખંતની આવશ્યકતા તો છે જ. ગુરૂમાં ગમે તેટલું સામર્થ્ય હોય પણ શિષ્યમાં લાયકાત ન હોય તો ગુરુ કાંઈ કરી શકે નહીં. બીજા જીવંત હોવું જોઈએ તેમ ક્ષેત્ર પણ તૈયાર જોઈએ. શિષ્યના વિકાસનો આધાર પોતાના મનોબળ ઉપર છે. ગુરુ પ્રેરણા આપી શકે, માર્ગદર્શક થઈ શકે, શિષ્યનું કામ પોતે કરી શકે નહીં. સ્વપ્રયત્ન વિના, પુરૂષાર્થ વિના આમ તેમ દોડ-વાથી કાંઈ દહાડો વળતો નથી. ઈશ્વરમાં અતૂટ્ય શક્તિ છે. તેની ઇચ્છા હોય તો એક સંકલ્પમાત્રથી સૃષ્ટિના સર્વ જીવાત્માઓને મુક્તિ આપી શકે છે; પણ તેમ થતું નથી. કાગળ કે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરીને સ્વ-કૃત નિયમોનું તે સ્વેચ્છાથી પાલન કરે છે ને પ્રત્યેક જીવાત્માને પોત-પોતાના કર્મોનુસાર ફળ આપી, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અનુભવો આપી ક્રમશઃ પોતા તરફ વાળે છે; તે જ પ્રમાણે ગુરુ પણ શિષ્યનું કામ પોતે કરતા નથી, પણ ઉપદેશદ્વારા રસ્તો બતાવી, જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી, સ્વ-પ્રયત્નથી ઉન્નતિ-સાધવામાં બળ આપે છે. રસ્તો બતાવવો, પ્રેરણા-

હન આપવું તે ગુરુ કામ, બાળી શિષ્યે પોતે પોતાના બાહ્યગ ઉપર આધાર ગણીને જ વર્તન કરવાનું હું. થોડી ધણી સાધુ પુરોની ધનથી મેવા કરી કાંઈ પણ આત્મિક વિમસ વગર, અધિકાર વગર અને પ્રયાસ વગર આશા નાખવી કે ગુરુ મુક્તિ આપી દેશે તે કેવળ અજ્ઞાનજન્ય ભ્રમણા જ છે અને સ્વાશ્રયની, આત્મશ્રદ્ધાની અને મુદ્ધિની ઉણપ બતાવે છે

ગુરુ ઉપનાત સતત સત્સંગ, ભગવાનનાં નામ, રૂપ, ગુણોનું વર્ણન હોય તેવા પુસ્તકોના શ્રવણની, અધ્યયનની, ઉપાસનાની પણ આવશ્યકતા છે પ્રતીક વિશે આપણે વિચાર કરી ગયા છીએ ધર્માધતાને ત્યાગ અનિરામ છે આપણુ પ્રતીક જ ખરું ને બીજા બધા બોગ એવી ભાવનાનો ત્યાગ થવો જોઈએ વિચાર, ઔદાર્ય ને સહિષ્ણુતા દોવી જોઈએ ગુરુ વિશે તેમ શાસ્ત્ર વિશે પણ તે જ સિદ્ધાન્ત લાગુ પડે છે એક જ ગુરુને અથવા પુસ્તકને પ્રાથમિક અવસ્થામાં વગળી રહેવાનું ધણાખગન અનુકૂળ આવે છે, પણ તેથી બીજાઓ માટે આદરભાવ ન રાખવો અથવા બીજાઓ પાસેથી કાંઈ પણ ગ્રહણ ન કરવું એમ નથી એ જ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે ભિન્ન ભિન્ન માર્ગો છે મનુષ્યના ચિત્તમાં જેમ જેમ વિકાસ થતો જાય તેમ તેમ ઉચ્ચતર સાધનપદ્ધતિ ગ્રહણ કરવી જોઈએ ધર્મ માર્ગોમાં વૈવિધ્ય જોઈએ, સંશોધનવૃત્તિ સતેજ રાખવી જોઈએ, નૂતન સર્જનાત્મક શક્તિ ભગ્યુત રાખવી જોઈએ ધર્મનો ખરો વિકાસ ત્યારે જ થયો કહેવાય જ્યારે પ્રત્યેક માર્ગે પોતાને અનુકૂળ માર્ગ પોતે જ શોધી કહાડે સૃષ્ટિ એટલે અનંતા, વિધિવિધતા અને પરિવર્તનશીલતા

(અપૂર્ણ)

પ્રયાગરાજનો કુંભમેળો

સં. ૧૯૮૮

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક:-સ્વા. શ્રી. માધવતીધર્મજી

પ્રકરણ ૩

દષ્ટિમાર્ગન

આ સૃષ્ટિની રચના એવા પ્રકારની છે કે જેની જેવી દષ્ટિ તેને તેવું જગત દેખાય છે, તેથી સત્ય સમજનાર જિજ્ઞાસુએ પહેલાં પોતાની દષ્ટિનું માજ ન કરવું જોઈએ. જેમ ઘરમા વપગતાં વાસણોને રોજ માંજવાં પડે છે, તેમ વ્યવહારમાં જતી દષ્ટિને માંજવાની ટેવ ગખવી જોઈએ, તે સિવાય દૈતની ભાવના દૂર કરી શકાશે નહિ.

દિવસના વખતમા ઘણાં ધૂઅડ ભોગાં ચઈ એમ નકકી કરે કે આંહી અંધારું છે, તેથી અંધારું સિદ્ધ થતું નથી, તેમ ભગવાન સર્વત્ર સર્વદા પ્રત્યક્ષ હોવા છતાં ધણાને ન દેખાય, તેથી ભગવાનનું અસ્તિત્વ અસિદ્ધ થતું નથી. ઠાઈ કહે કે “ મેં વીંટી જોઈ છે, પણ મોતુ જોયું નથી, તરવાર જોઈ છે પણ લોહુ જોયું નથી, ઘડો જોયો છે પણ માટી જોઈ નથી ” એ જેમ અજ્ઞાન બતાવે છે, તેમ જ કહે છે કે “ મેં જગત જોયું છે, પણ ભગવાન જોયા નથી ” એ પણ એવા જ પ્રકારનું અજ્ઞાન છે.

ભૂલનું મુખ્ય કારણ એ છે કે જે આત્મા સર્વવ્યાપક છે, તેને એક જગ્યાએ રહેતે માનવાથી, જેમ અપ્પમાં સૂત્ર થાય છે, તેમ

અગ્રનમા પશુ પોતે અર્ચનાપદ હોવા છતાં પોતાને સામાન્ય હાથનો દેહયુક્ત માની એક જગ્યાએ અમુક વર્ષ ગહેવો જોવો એ અસાધ્ય છે. તેથી ભાગનો ત્યાગ કરી ભાગત્યાગવશ્વભૂતી એક અખંડ સર્વવ્યાપક સ્વરૂપનો અનુભવ લેવો જોઈએ.

તે માટે મુખ્ય સાધન સત્સંગ છે, સત્પુરુષોનો સંગ કરવો જોઈએ.

જેમણે જુદા કાઠી હોય તેમના સંગથી જુદા નીકળી શકે છે, ને જે જુદામાં પડ્યા હોય તેમના સંગથી જુદા વધે છે. વળી સત્સંગ મેળવવા માટે અથવા જ્યાં સત્સંગ મળતો હોય ત્યાં જવા માટે જે અગવડ ભોગવવી પડે તે સહન કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

શ્રી રામચંદ્રજીને વનવાસ જવાનો વખત આવ્યો ત્યારે સીતાજીએ કહ્યું કે —“ મારે પણ સાથે આવવું છે ” તેમને ઘેર ગહેવા માટે રામચંદ્રજીએ, કૌશલ્યા માતાએ અને બીજાઓએ ઘણું સમજાવ્યું અને કહ્યું કે “ તમે રાગદ્વંદ્વ છો, તમે જંગલના દુષ્પ જોવા નથી તો તમે તે કેવી રીતે સહન કરી શકશો ? ” તેના જવાબમાં મીતાજીએ કહ્યું કે “ હું જાણું છું કે જંગલમાં અનેક ભાતના કષ્ટ પડશે, પણ હું ત્યાં માગ પતિનું મુખ જોઈ લાઈશ એટલે એ બધા કષ્ટ હું ભૂલી જઈશ ” તેવી જ રીતે જે કોઈ માણસ સત્સંગ માટે અગવડ ભોગવવા તૈયાર થઈ જાય છે તેમને આત્મલાલ મળે છે. તે પતિનું મુખ જોઈ શકે છે. પણ જેઓ એમ માને છે કે “ અમારી નોકરી એમને એમ રહે, અમારો વેપાર અને સંસાર એવો ને એવો રહે અને અમારે ઘેર આવી કાંઈ બમને ભગવાનના દર્શન કરાવી આપે તો ઘણું સારું ” તેમને માટે આ છેવટે જન્મ થઈ શકશે નહિ માટે ધરની બહાર નીકળી થોડો વખત ઘર વિસારે પડે તેવા સ્થળમાં, જ્યાં સાધુઓ ગહેતા હોય તેવા સ્થળમાં જઈ સત્સંગ કરી પોતાની દષ્ટિ સુધારવી જોઈએ. તે અિવાય માયાનું જેર નગ્ન પડશે નહિ.

કુલના મેળામા કડકડતી ઠડીમા ગગાના ઠડા પાણીમા નહાવાથી શરેરના લોકાને ન્યુમોનિઆ થવાની જરૂર ખીક લાગે તેવું હતું, પણ ત્યાં તો તદ્દન નાગા સાધુઓ એની ઠડીમા “ગગા મૈયાડી જે” બોલી હિંમતથી નહાતા જેવામા આવતા હતા, અને “ગગા માતાની જે” બોલાય એને માતાજી તેમને ઠડી સહન કરવાનું આધ્યાત્મિક મગ આપતા હોય તેવું જણાતું હતું તે ઉપરાંત ગગાના પાણીમા ખાધેતું પચાવવાની અદ્ભૂત શક્તિ છે અને તે પચવાથી પણ અદર ગમ્મી ઉત્પન્ન થાય છે એવી શક્તિ ગુફાજના ઘણા ડબ્બા પીવાથી કે મહા-અનેશ્વર અથવા મીમલાની હવાથી પણ મળવાનો એકો સભન છે ગગાનો આવો પ્રતાપ ‘ગગા મૈયાડી જે’ એ શબ્દોથી ઉત્પન્ન થતી ભાવનામા પણ સમાએનો છે આપણે પરંપરાના વ્યવહારમા ‘જય શ્રી કૃષ્ણ’ અથવા ‘જય મીનાગમ’ કહીએ છીએ, તેમા પણ એવું જ મગ આવે છે તેનો અર્થ એ થાય છે કે ‘તમારી અદર જ્ઞેવ શ્રી કૃષ્ણનો જય થાય અને માયાનો પનજય થાય’ આપણે એક ખીજને બે હાથ જોડી પગે લાગીએ છીએ તેનો અર્થ એવો થાય છે કે ‘મારો આત્મા ને તમારો આત્મા એક છે’ એક મહાત્મા ફક્ત બે ત્રણ ગ્રાસ (ઝાળીઆ) જેટલું જ જમે છે, પણ ખીજને ખૂબ જમાડે છે અને તે એવી ભાવના ગમે છે, કે “ખીજના શરીરમા પણ જમુ છું.” તેના પરિણામમા ખીજના શરીરની શક્તિ તેને પણ મળે છે અગ્રેજ સમાજના ધોગણ પ્રમાણે ત્યારે ‘ડીનર પાર્ટી’ આપવામા આવે છે, ત્યારે મુખ્ય માણસ બોને છે કે “I am drinking the health of Mr so & so” એટલે ‘હું જે પીઉં છું તેનાથી અમુકની તબીયત સારી થાય’ એવું ઈન્ધુ છું

નાસિકના કુલના મેળામા એક બાર્ડ પોતે કાર્ડ જમતી નહોતી, પાણી પણ પીતી નહોતી, તેને ઝાડો કે પેશામ થના નહોતા છતાં તેનું શરીર આડ હતું, કાગણ કે તે ખીજને મનુ જમાડતી હતી અને એવી

તે પછી માતાજીએ તેમના પુત્રને સાતિથી જમાડ્યા, મુખવાસ માટે પાન-મોપાની અપ્પા અને પછી ઘઠની બધી કિમતી વસ્તુઓ ઝવેળા, ઘરેણું, પૈસા વિગેરે જે હતુ તે બધું ધન બતાવ્યું અને કહ્યું કે “ આ બધું ધન તમારું જ છે, તમે માન પુન છે, તમાનાથી વધારે મારે શું હોય ? ” એ સાંભળી ચોગ અહર અંદર વિચાર કરવા લાગ્યા કે હવે શું કરવું ? એટલામા એક ચોરે કહ્યું કે “ આ માતાજીએ તો આપણી સાચી મા જેવું કામ કર્યું છે, તે આપણી સાચી મા થઇ, માટે માનું ધન દીકરાથી ચોરાય નહિ ’ ખીન્ન ચોરે પણ એ પાતને ટેકા આપ્યો ત્રીજાએ કહ્યું માની સેવાના યદ્વામા આપણે તેને કાષ્ટ આપવું જોઇએ ચોથાએ કહ્યું કે, ‘ અત્યાગ્ર સુધી આપણે આપણી મિલકતના ચાર ભાગ પાડતા હતા, હવેથી પાંચ ભાગ કરવા અને તેમાંથી એક ભાગ આ આપણી માને આપવો, ” એવો સૌનો વિચાર થતા તે બધા ચોગ માતાજીને પગે લાગ્યા અને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા આવો મનાવ મને એ સર્વાત્મભાવ કેળવવાનું ફળ છે તેમા જોખમ છે, સાહસ છે પણ સાહસ કર્યા વગર મનુષ્યજીવનમા કોઇ સારું કામ થતું નથી, તે માટે દાયમ દષ્ટિમાર્જન કરવાની જરૂર છે જેમ માતા જીએ પોતાના ભાવની વિહિતિ થવા ન દીધી, તેમ કોઇ ભક્ત જો આવે પ્રસંગે પાતાના ભાવની વિહિતિ થવા ન દે તો સર્વ ઠેકાણે પર માત્રમા છે એવો અનુભવ તેને જરૂર મળે પણ જ્યાં મઠ, આશ્રમ કે ક્ષેત્ર વિગેરે હોય, જ્યાં ઘણા માણસોનો સમુદાય રહેતો હોય, ત્યાં આવી ભાવના કેળવવી એ બહુ મુશ્કેલ કામ છે એક માણસનો ઊંચો ભાવ ખીન્ન પાસેના માણસો ટકવા દેતા નથી

આવા પ્રસંગો ભકતોની કમોટી માટે આવે છે જો ભગવાનની લીના નો અનુભવ લેવો હોય તો ગમે તેટલું નુકસાન થાય, શરીર આપી દેવાનો વખત આવે એટલે કે પ્રાણ અર્પણ કરવાનો વખત આવે તો એ જોનો સર્વાત્મભાવ ડગે નહિ તેમને ભગવાનની લીલાનો અનુભવ જરૂર થાય

ભગવાનનું સગુણ સ્વરૂપ ક્રિયાવાળું હોવાથી જેને સગુણ ભક્તિ સિદ્ધ કરવી હોય, તેમને માટે દરેક ક્રિયામાં ભગવદ્ભાવ લાભ્યા વગર સગુણ બ્રહ્મનો અનુભવ થશે નહિ. નિર્ગુણ બ્રહ્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તે કોઈ સારા કર્મથી સુધરતું નથી અને ભૂલથી ખરાબ કર્મ થઈ જાય તો બગડતું નથી. જ્ઞાન એ પવિત્ર વસ્તુ છે. કોઈ વક્રીલ એલ.એચ. બી.ની પરીક્ષામાં પાસ થયો, પછી તેનાં શુભ અશુભ કર્મથી તે જ્ઞાન દૂર થતું નથી; તો જેણે બ્રહ્મનો જ્ઞાનસ્વરૂપે અનુભવ લીધો હોય તેમનું સિદ્ધ થયેલું જ્ઞાન શુભ અશુભ કર્મથી બગડી જતું નથી. આવા જ્ઞાની સામાન્ય રીતે શુભ કર્મમાં જ રહે છે છતાં તેમણે અમુક રીતે રહેવું જોઈએ એવો નિયમ નથી. એ વાત જ્ઞાન થયું હોય તેને જ સમજાય છે. નારદજીનો કણ્ઠા કરાવવાનો સ્વભાવ હતો, દુર્વાસા ક્રોધી હતા, કૃષ્ણ ભોગી હતા, જનક રાજ્ય કરતા, શુકદેવજી ત્યાગી હતા અને દત્તાત્રેય પ્રતિપિદ્ધ કર્મથી રહેતા હતા, છતાં એ બધાની અંતર્દેશ સરખી હતી.

છતાં અજ્ઞાની માણસો જ્ઞાનીના જેવી છૂટ લેવા જાય તો પડ્યા વગર રહે નહિ; તેથી સગુણ ભક્તિવાળાએ સારાં કર્મ માટે ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે અને નિર્ગુણ ભક્તિવાળાએ જ્ઞાનની રક્ષા તરફ ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. બન્ને તરફ ધ્યાન રહે તો વધારે સારું. બન્નેમાં લાભ છે તેમ જોખમ પણ છે. જોખમ ખેડ્યા વગર કોઈ સારું કામ થતું નથી.

વળી સગુણ સ્વરૂપ શક્તિમાન હોવાથી ભક્તમાં સિદ્ધિ આવવા માટે છે અને તેના ઉપયોગમાં હતભાવ આવી, જાય છે, તે ભક્તને આગળ વધતો અટકાવે છે.

શ્રીમદ્ભાગવતમાં ત્રણ પ્રકારના અદ્વૈતનું વર્ણન આવે છે.

૧ ભાવ-અદ્વૈત એટલે જ્ઞાનથી બધું એક છે એમ જાણવું.

૨ દ્રવ્ય-અદ્વૈત એટલે બધા ભોગ અને દ્રવ્ય એકના છે, એકની

નિકળ્યો હતો

પ્રશ્ન - ધણી મરેનત કરતા પણ દ્વેતભાવ કેમ ફર થતો નથી ?

ઉત્તર - મધુ એક સત્તાથી ચાલે છે તેનું ભાન સતત રહેતું જોઈએ
વ્યવહારમાં જોને જીવ કહે છે તેને કાંઈ સત્તા નથી હાથની કેળ
વણી દ્વેતભાવનાથી હોવાથી એ તત્ત્વ મરામર સમજાવવામાં
આવતું નથી આગલા વખતમાં આયોના સરકાર અને આયોની
વિદ્યા એવા પ્રકાશની હતી કે ધ્રુવ જેવા બાળક પણ તપ કરી એક
નત્તાનો સિંદ્ધાંત સમજી શકતા હતા ધ્રુવને નારદ ગુરુ તરીકે માન્યા
હતા તેથી ધ્રુવની શ્રદ્ધા ભગવાનમાં દર ચર્ચ ગર્ચ હતી જ્યારે
ભગવાને ધ્રુવને દર્શન આપ્યા ત્યારે ધ્રુવ કહે છે કે -

યોડન્ત પ્રવિદ્ય મમ વાચમિમા મનુષ્ઠા

સક્તીઘયત્યશ્ચિલશક્તિધરઃ સ્વધામ્ના ।

અન્યાશ્ચ હસ્ત ચરણશ્રવણત્યગાદ્રીન

પ્રાણાન્તમા ભગવત્તે પુરુષાય તુભ્યમ ॥

‘ આપે મારી અ તર પ્રવેશ કરી મારી શુભ વાણીને જગાડી છે
અને તને જીવન આપી બોલવાની શક્તિ આપી છે, તે જ
આપ મારા હાથ, પગ, કાન, ત્વચા અને પ્રાણ વિગેરેને જીવન
આપી રહેવ છો તે સર્વ શક્તિમાન સ્વરૂપના પ્રકાશથી પ્રકાશિત
આપ પૂર્ણ પુરુષોત્તમને હું નમસ્કાર કરે છું ”

આ રજીતિ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે બ્યાવહારિક જીવને કાંઈ
સત્તા નથી બધું ભગવત્ સત્તાથી ચાલે છે

પ્રશ્ન - જો એ વાત સાચી હોય તો મુંડક ઉપનિષદમાં એક ઝાડ ઉપર
જે પક્ષીની વાત આવે છે ત્યાં ચોખ્ખું દ્વેત જણાઈ આવે છે

ઉત્તર - દ્વા સુવર્ણ સયુજા સલાયા મમાન ઘૃક્ષ પરિપસ્યજાતે
એ વાક્યમાં દ્વિત્ય એ શબ્દ બેદવાચક નથી તેની સાથે
પડેલા શબ્દ સયુજા એ બન્નેની એકતા જણાવે છે

વળી સમાન વૃક્ષ ઉપર ગ્રહેલ હોવાથી બન્નેનું અધિષ્ઠાન એક છે. બેદની નિદા ઉપનિષદમાં ઘણે દેકાણે છે, તેથી દષ્ટિનું માર્ગન કરવા માટે જુદીજુદી મુક્તિઓ આપવામાં આવેલ છે. કઠ- ઉપનિષદમાં પણ કહેલ છે કે જે નાનાત્વ એટલે બેદ જુએ છે, તે મરણ પામે છે તેથી શ્રુતિનો શબ્દાર્થ ન જોવો પણ તાત્પર્ય જોવો. મહિક્ત્ય ઉપનિષદમાં પણ કહેલ છે કે બ્રહ્મરાત્ર એ એક પ્રકારનો અસ્પર્શ યોગ છે એટલે કે અધિષ્ઠાન માયાના ધર્મથી વિચાર પામવું નથી. તે યોગ સર્વ રીતે સુખકર અને હિતકર છે. માયાના સુખમાં હિત નથી. આત્માના સુખમાં જ હિત છે, આત્મા જ પ્રેમ કરવાનાયક વસ્તુ છે એના યોગને કોઈ સાથે વિવાદ નથી તેમ પિરુદ્ધતા નથી, કાંઈ કે તેની સામે કોઈ ગ્રહેતુ નથી.

પ્રશ્ન - ગીતામાં પણ છેલ્લા શ્લોકમાં કહેલ છે કે “મધા ધર્મ છોડી તુ મને શરણ આવ.” એ વચનમાં પણ શરણલાવ છે તેથી દ્વૈત જેવું જણાય છે.

ઉત્તર - જેવી શિષ્યની જુદી હોય તે પ્રમાણે ઉપદેશ આપવાનો પ્રકાર શાસ્ત્રોમાં છે. પણ તેનો ખરો અર્થ એવો છે કે સર્વ ધર્મ છોડીને એટલે કે અનેક ભાગ છોડીને મને એકને એટલે એકત્વને શરણ આવ. એમ કહેવામાં દ્વૈત ઉત્પન્ન થતુ નથી. પણ ઉલટું દ્વૈત છોડીને અદ્વૈતમાં આવવાનું કહે છે, ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં પણ ભગવાને અર્જુનને કહેલ છે કે :-

પપા બ્રાહ્મી સ્થિતિપાર્થ નૈનાં પ્રાપ્ય વિમુક્ષતિ ।

સ્થિત્વાસ્યામતકાલેડપિ બ્રહ્મનિર્વાણમૃચ્છતિ ॥

આવી બ્રાહ્મી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરતા ફરીથી જીવને મોહ થતો નથી અને તે નિર્વાણરૂપ બ્રહ્મસ્વરૂપને પામે છે એ શ્લોકમાં પણ ભગવાને જીવની બ્રહ્મદશા સાચી છે એમ માનેલ છે.

પ્રશ્ન - પુરુષસૂક્તમાં એમ કહેવ છે કે ભગવાનના એક ચન્દ્રમાથી મર્વ

પ્રાગ્ગીમાન ઉત્પન્ન થયેલ છે ત્યાં પણ ભેદ નજરે પડે છે

ઉત્તર - અશની અથવા પાત્ની એવી કદના શિષ્યની બુદ્ધિને સમજાવવા માટે છે જો એમ કહેવામાં આવે કે બ્રહ્મ સિવાય બીજું કંઈ નથી તો જીવ તરત તે સિદ્ધાંત પકડી શકે નહિ તેની બુદ્ધિમાં તત્ત્વ બનાવર સમજનાર તેટલા માટે કલ્પિત માયાને સ્વીકારી તે માયા બ્રહ્મના એક ભાગમાં છે, અદ્ય છે એમ કહેવામાં માયાની સત્તા મહુ નાની ગતાવવામાં અને બ્રહ્મની સત્તા ઘણી મોટી છે એ બતાવવામાં તાત્પર્ય છે કે જેથી શિષ્ય મોટી સત્તાનો આશ્રય લઈ શકે અને માયાની સત્તા નાની હોવાથી તેને બીક લાગે નહિ આવી રીતે સમજાવવાની પદ્ધતિને શાસ્ત્રમાં પશ્ચિમજ્ઞાપિધિ કહે છે, એટલે કે સાબળેનો અર્થ છોડીને ન સાબળેનો તાત્પર્ય-અર્થ ગ્રહણ કરવો તેને પશ્ચિમજ્ઞાપિધિ કહે છે જેમકે મૂઢ દાન્યક ઉપનિષદમાં કહેવ છે કે આત્મા યા અરે દ્રષ્ટવ્ય ઓતવ્ય મતવ્ય નિદિધ્યાસિતવ્ય । એટલે કે આત્માનું શ્રવણ કરવું, મનન કરવું અને નિદિધ્યાસન કરવું હવે વસ્તુતાએ જોઈએ તો આત્મા દષ્ટિનો કે શ્રવણક દ્રિયનો વિષય નથી તેથી આત્માનું દર્શન કે શ્રવણ થઈ શકે નહિ, પણ તેનું તાત્પર્ય એ છે કે અનાત્માનું શ્રવણ ન કરવું, અનાત્માનું દર્શન ન કરવું અનાત્માનું મનન ન કરવું માટે શબ્દાર્થ તત્ત્વ ધ્યાન ન ગમતા તેનું તાત્પર્ય શું છે તે જોવું કંઈ પિતાએ પુત્રને કહ્યું કે "ઝો ખા" એવું વાક્ય બાપ બોલે નહિ પણ પુત્ર દુરમનને ઘેર જમવા જતો હતો તેને રોકવા માટે બાપે કહ્યું કે 'તે કરતા ઝો ખાવું સારું છે' એટલે તેમ કહેવામાં ઝો ખાવાનું કહેવામાં તાત્પર્ય નથી પણ પુત્રને રોકવામાં તાત્પર્ય છે

પ્રશ્ન - દાસભાવની લક્ષિતના વખાણ ઘણા કરે છે

ઉત્તર - તેનો મુખ્ય હેતુ પણ સિધ્ધને પોતાના સ્વરૂપ તત્ત્વ વાળવાનો

છે. જે શેઠની નોકરી નોકર કરતો હોય તે નોકરને શેઠ જેવા થવાની ઇચ્છા થાય છે. વૈકુંઠમાં પણ જે દાસભાવ રહેતો હોય તો ભેદબુદ્ધિ રહી જાય. અને જે ભેદબુદ્ધિ રહી જાય તો જેમ જય-વિજય વૈકુંઠમાંથી પડ્યા તેમ બીજાને પણ પડવું પડે.

વચમાં બીજા મહાત્માએ કહ્યું:—સ્ત્રી એ દિવસમાં પતિની દાસી છે, રાત્રે દાસી નથી.

ઉત્તર ચાલુ:—એક વખત વૈકુંઠમાં બેઠાં બેઠાં લક્ષ્મીજીનું મન એક ઘોડો જેવામાં એવું એકાગ્ર થઇ ગયું કે ભગવાને લક્ષ્મીજીને બોલાવ્યાં તો પણ લક્ષ્મીજીએ જવાગ્ય આપ્યો નહિ; તેથી ભગવાને તેને ઘોડી થવાનો શાપ આપ્યો. માટે બધી શ્રુતિનું તાત્પર્ય એક અદ્વૈત તત્ત્વમાં છે. અંશની કલ્પના અથવા દાસભાવની કલ્પના શિષ્યની બુદ્ધિને સમજાવવા માટે છે. ભક્તિ કરવી હોય તો વિષ્ણુ થઇને વિષ્ણુની પૂજા કરવી, દેવ થઇને દેવની પૂજા કરવી, શિવ થઇને શિવનું અર્ચન કરવું એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. ભેદ જે કાંઈ જેવામાં આવે તો તે વિશેષણમાં છે, ઉપાધિમાં છે, વિશેષ્યમાં નથી, અટલે અધિષ્ઠાનમાં નથી, માટે માયાવાળા દષ્ટિનું માર્ગન કરવું જોઇએ.

(અપૂર્ણ)

શ્રી લઘુ વાસુદેવમનન

(ગતાકથી ચાલુ)

પચમ વર્ણક

卐

જ્ઞાનમા ત્રણ
પ્રતિબધક

એવા પ્રસિદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો ગુરુદ્વારા ઉપ
દેશ અપાયા છતાં પણ ત્રણ પ્રતિબધકને
લીધે નિશ્ચય થતો નથી એ પ્રતિબધક ત્રણ

છે (૧) સંશયભાવના, (૨) અસ ભાવના અને (૩) વિપરીત-

ઋગ્વેદ વિગેરેની શાખાઓમા ઉપદેશ કરાયેના ઉપનયન વગેરે
કર્મ જેમ અનેક પ્રકારનાં છે, તેમ ઋગ્વેદ
(સંશયભાવના) વગેરેની શાખાઓમા ઉપદેશાયેલું આત્મતત્ત્વ
પણ અનેક પ્રકારનું છે કે અન્ય પ્રકારનું,
એવો સંશય સંશયભાવના કહેવાય છે, અને સમગ્ર વેદાન્તશાસ્ત્રના
સાવધાનતાપૂર્વક કરેલા શ્રવણથી એ નાશ પામે છે

સમગ્ર વેદાન્તશાસ્ત્રનું અદ્વૈત અર્થમા જ તાત્પર્ય છે, એવા શ્રવણ
દ્વારા પ્રમાણવિષયનો સંશય નાશ પામ્યા પછી
(અસ ભાવના) પણ સત્ય જેવા પ્રતીત થતા પરસ્પર ભિન્ન
એવા શુદ્ધ જગત્ અને દુઃખમા એક જ
અદ્વૈતની કેવી રીતે સભાવના હોઈ શકે એવી ભુદ્ધિ અસ ભાવના કહે-
વાય છે, અને એ સ્વપ્નના દૃષ્ટાન્ત વગેરેથી યુક્તિપૂર્વક કરેલા મનન-
દ્વારા નાશ પામે છે

આવી રીતે ત્રણ અને મનન કર્યા છતાં પણ અનાદિ અવિદ્યા-
જન્ય વાસનાને લીધે પહેલાના જેવી જ
(વિપરીત ભાવના) સમસ્ત જગતમાં અત્યપણની પ્રતીતિ થાય
એ વિપરીત ભાવના છે, અને એ બ્રહ્મની સાથે
એકાકી જાનના પ્રવાહરૂપ એવા નિર્દિશ્યમનથી નાશ પામે છે.

આ ત્રણે પ્રતિબંધકનો નાશ ન કર્યો હોય તો જેમ સર્વને ભસ્મી-
ભૂત કરે એવો અગ્નિ મણિમ ત્રાદિકના પ્રતિબંધકથી પ્રતિબંધ થયેનો
રોય તો એક તૃણને પણ બાળી શકતો નથી તેમ જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ પણ
પ્રતિબંધકથી પ્રતિબંધ થયેવો હોવાથી અજ્ઞાન અને તેના કાર્યો
(સમાગ)માંથી કશાને પણ ભસ્મીભૂત કરી શકતો નથી, પણ ઉપર
વર્ણન કર્યું તેની રીતે ત્રણે પ્રતિબંધકનો નાશ થયા પછી અગ્નિ જેમ
તૃણને તરત જ બાળે છે તેમ એ (જ્ઞાન) પણ અવિદ્યા અને તેના
સમસ્ત કાર્ય (સમાગ)ને બાળી મૂકવા સમર્થ થાય છે.

અને (શાસ્ત્ર)ના તાત્પર્યનો નિર્ણય કરવામાં નીચે પ્રમાણે ૭
તાત્પર્યના નિર્ણયમાં લિંગનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.
છ લિંગની ઉપયોગિતા
અભ્યાસ, (૩) અપૂર્વતા, (૪) ફલ, (૫) અર્થવાદ અને (૬)
ઉપપત્તિ, એ તાત્પર્યનો નિર્ણય કરવાના લિંગ છે

ઉપનિષદની શ્રુતિઓ હાગ એનું વિવેચન આ પ્રમાણે છે -
પહેલું લિંગ-(૧૯) “ હે સોમ્ય ! ઉત્પત્તિની પૂર્વે કેવલ એક
અદ્વિતીય સત જ હતું ” એમ ઉપક્રમ (પ્રારંભ-શરૂઆત) કરીને

(૨૦) “ આ (જ્ઞાન) સર્વ આત્મસ્વભાવવાળું છે, તે સત્ય છે.”
એમ છદોભ્યના વાક્યદ્વારા એ અખંડ એકરસ છે એવો ઉપસંહાર
કર્ષો, એ ઉપક્રમ-ઉપસંહાર નામનું પ્રથમ લિંગ થયું.

બીજું લિંગ:- (૨૧) “ તે તું છે ” એમ નવવાર કથું એ
અખ્યાસ નામનું બીજું લિંગ.

ત્રીજું લિંગ:- આ અખંડ એકરસ આત્મા પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણેનો
વિષય ચર્ચાકર્તા નથી એ અપૂર્વતા નામનું ત્રીજું લિંગ.

ચોથું લિંગ:- (૨૨) “ જ્યાં સુધી [પ્રારબ્ધ કર્મથી] મુક્ત
થયો નથી, ત્યાં સુધીજ વિલંબ છે; ત્યાર પછી એ વિદેહમુક્તિ પામે
છે. ” આમ પ્રારબ્ધભોગના કાય પછી અખંડ એકરસ જ્ઞાનનું
વિદેહકૈવલ્ય ક્ષણ છે, એમ શ્રુતિ કહે છે, એ ક્ષણ નામનું ચોથું
લિંગ છે.

પાંચમું લિંગ:- પાંચમો અર્થવાદ છે, અને એ (૧) સૃષ્ટિ,
(૨) રચિતિ, (૩) પ્રકાય, (૪) પ્રવેશ, (૫) સંયમન, (૬) તત્ત્વ તથા
ત્વમ્ પદના અર્થનું પરિશોધન અને (૭) ક્ષણ આવી રીતે જ્ઞાન
પ્રકારનો છે:-

(૧) (૨૩) “ તે (પૂર્વકથિત) આ આત્મામાંથી આકાશ
ઉત્પન્ન થયું ” ઇત્યાદિ સૃષ્ટિના અર્થવાદરૂપી શ્રુતિઓ છે, અને તે

(૨-૩) આકાશ વગેરે જપાતો જલમાંથી ઉત્પત્તિ, તેમાં જ
અવસ્થાન (રચિતિ) અને પુનઃ તેમાંજ સ્થાય જતાવીને શ્રુતિકામાંથી

(૨૦) एतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यम् । (छा० उ० ૬-૮-૭)

(૨૧) तत्त्वमसि । (छा० उ० ૬-૮-૭)

(૨૨) तस्य तावदेव चिरं वादन्न विमोक्षेऽद्य संपत्स्ये ।

(छा० उ० ૬-૧૪-૨)

(૨૩) तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः । (तै. उ. ૨-

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય પામતો ઘડો જેમ મૃત્તિકાથી અભિન્ન છે, તેમ કાગળુ બ્રહ્મનો કાર્ય જગતની સાથે અભેદ દર્શાવીને મહાવાક્યમા કહેના બ્રહ્મનુ અદ્વિતીયપણુ સિદ્ધ કરે છે.

(૪) (૨૪) “ તેણે એકવાએ જ આ (મરતક) ની સીમા ફેાડીને એમા પ્રવેશ કર્યો ” (૨૫) ‘ તેને નિર્માણ કરીને તેણે સ્વતઃ તેમા પ્રવેશ કર્યો ” (૨૬) “ તેણે ધાયુ ક આ જીવ દ્વારા (પ્રાણધારી) આત્મામા પ્રવેશ કરીને નામ રૂપ સ્પષ્ટ કરે ” ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ જીવ કે જે બ્રહ્મનોજ પ્રવેશ વર્ણવે છે અને બહાર ગદ્દા પછી ધગમા પ્રવિષ્ટ થએલા દેવદત્તની પેઠે જીવબ્રહ્મનો અભેદ જ મહાવાક્યનો અર્થ છે, એમ સિદ્ધ કરે છે

(૫) તેવીજ રીતે (૨૭) “ જે પૃથ્વી પર રહેનારો, પૃથ્વીમા અદર રહેનારો, જે આવો છે એમ પૃથ્વી જાણતી નથી, જેનુ શરીર પૃથ્વી છે, જે અદર રહીને પૃથ્વીનુ નિયમન (પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ) કરે છે, એવો આ તારો આત્મા અતર્કાત્મી અને અમૃત છે ” ઇત્યાદિ નિયમન શ્રુતિ [જીવ બ્રહ્મના] અત્યંત ભેદમા પણ નિયમ્ય નિયામક ભાવની ઉત્પત્તિ થતી હોવાથી બન્નેના અભેદની સંભાવના કરે છે

(૬) તેમજ (૨૮) “ માટે આ પુરુષ અન્નરસથી પૂર્ણ છે ”

(૨૪) સ एतमेव सीमान विदार्य तयाद्वारा प्रापद्यत (ए ૧-૩-૧૨)

(૨૫) तत्स्रश्वातदेवानु प्राविशन् (तै उ ૨-૬)

(૨૬) अनेन जीवेनात्मनाऽनु प्रविश्य नामरूप व्याकरवाणि ।

(छा ૬-૩ ૨)

(૨૭) य पृथिव्यां तिष्ठन्पृथिव्या अन्तरा य पृथिवी न वेद यस्य पृथिवी शरीरं य पृथिवीमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृत ।

(वृ उ ૩-૭-૩)

(૨૮) सवाएव पुरुषोऽन्नरसमय

(तै उ ૧-૧૧)

(૨૯) " અગ્નિમા ને લાનરૂપ છે " વગેરે તત્ત્વ પદ અને તત્ત્વ પદના અર્થનું પશ્ચિશોધન કરનારી શ્રુતિઓ જીવ અને ઈશ્વર બન્નેની ધર્મોનું નિગ્ધન કરીને તે બન્નેના અર્થને સિદ્ધ કરે છે

(૩૦) " ૩૦ મદ્યવિદ્ પન્મ (બ્રહ્મ) ને પામે છે " " ૩૧ તે અમૃત થાય છે, ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ અર્થે અર્થ પ્રકટ કરે છે, તેથી અર્થોની સંભાવના બતાવીને અર્થોદ્ઘાનનું નિગ્ધિશય દર્શ બતાવે છે

આવી રીતે સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, પ્રલય, પ્રવેશ, સંયમન તત્ત્વ પદાર્થ-પશ્ચિશોધન અને દર્શનપ્રતિપાદન કરનારા સાત અર્થવાદનું વર્ણન કરીને જીવમદ્યની એકતારૂપ અખંડ એકરૂપણ્ય અવાતરવાક્યોદ્ઘાન પ્રતિપાદન થાય છે, તેથી મહાવાક્યનો અર્થ પણ અખંડ એકરૂપણ્યથીજ પ્રતિપાદન થાય છે

છઠું લિંગ - "૩૨ હે મોમ્મ ! જે પ્રમાણે માગીના એક વાસણ પન્થી અન્ય સર્વ મૃત્તિકાના ચિત્રા (ઠાવ) નું જ્ઞાન થાય છે " એમ જે શ્રુતિ કહે છે, એ દષ્ટાંત ઉપપત્તિ નામનું છઠું લિંગ છે

એ ૭ વિશેષોદ્ઘાન શ્રુતિનું તાત્પર્ય ધારણ કરવું, એ અવશ્ય કહેવાય છે

શિષ્ય - આનો સાગશ શું ?

ગુરુ - જેવી રીતે પ્રધાનની પ્રેરણાથી મેનાએ પ્રાપ્ત કરેલા ચિન્મયનું

(૨૯) ચદમે રોહિતે રૂપમ્ । (છાં. ૩. ૬-૪-૧)

(૩૦) મદ્યવિદાન્નોતિ પરમ્ (તં. ૨-૧)

(૩૧) અમૃત સમમવત્ (યે. ૫-૪)

(૩૨) યથા સામ્યૈકેન મૃત્તિકાદેન સર્વ મૃદય વિજ્ઞાત દ્યતાત્ ।

(છાં. ૩. ૬-૧-૪)

આત્મામાં કર્તૃત્વ
તથા કારયિત્વનો
અભાવ.

“હું છત્યો” એમ રાગ પોતાનામાં આરોપણ
કરે છે, તેવી જ રીતે, રાગદ્વેષાદિમાં રહેલું
પ્રેરકપણું અજ્ઞાનને લીધે પોતાનામાં છે, એવું
આત્મા અભિમાન ધારણ કરે છે; એટલા માટે પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિચાર
કરીને રાગદ્વેષાદિની પ્રેરણાથી જ ત્રણે પ્રકારનાં કરણો ત્રણ પ્રકારનાં
કર્મ કરે છે, અને કર્તૃત્વ તથા કારયિત્વ આત્મામાં નથી, એવો જે
દૃઢ નિશ્ચય કરે છે તે જ શ્રવતમુક્ત છે.

(અપૂર્ણ)

ઓઢણી

ક્રી

ઓઢી અગમનિગમની ઓઢણીરે,
વચમાં સત્તનું પુલ ગુલાબ—ઓઢી૦

ચારે છેડે બાંધ્યા બન્ધ દિગન્તનારે,
ઢારે ઢારે ઢારા કમળની વેલ—ઓઢી૦ ૧

ઝીણાં ઝીણાં છાંટયાં વિરાટનાં છાંટણારે,
બૂચ્યાં માહી વેદશ્રુતિનાં ફૂલ—ઓઢી૦ ૨

દીધી મને રંગ બોળી સંસારનારે,
નિત્ય નિત્ય વરસે ત્રણ ગુણ મેહુ—ઓઢી૦ ૩

જેમ રંગ નીતરે રૂપ અંબવાય છે રે,
હર મારા શ્યામનાં સ્મિત ઠસમાય—ઓઢી૦ ૪

કાળના વહેણે ઘોઉં મારી ઓઢણીરે,
ઘૂંઘટના રંગ અરંગી ના થાય:—ઓઢીં ૫

આ શીઢ અગમ અનામી ઓઢણીરે,
શીઢ મારે અરંગીને વળી રંગ:—ઓઢીં ૬

રાતાપીળા રંગે રીઝે ના રામજીરે,
આવો ગોરી કાપાયને પરિધાન:—ઓઢીં ૭

માડી મને દે તો દે કાળી કામળીરે,
જાણું મારે પરબ્રહ્મને પુકાર:—ઓઢીં ૮

સ્હામે તીરે સ્વામી મારે સાદ દે રે,
આવો ગોરી આવડા શીઢ અંતરાય:—ઓઢીં ૯

સૌ. કુસુમ ઠાકોર એમ. એ.

કવિ સમ્રાટ ટાગોર-એક અંજલિ

(લેખક:-શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર એમ. એ., બી. ડી.)

પરમકૃપાળુ પરમાત્માની ભારત ઉપર-જગત ઉપર કૃપા છે કે કવિનર ટાગોર જેવા મહાપુરુષને એણે આટલાં લાંબાં આયુષ દીધાં. બાળપણથી જ બાદશાહતમાં ઉછરેલા એ કલ્પના દેવીના લાડીલા બાળકે બાદશાહી ગાણું ગાયાં છે. છતાં જીવનના અંતભાગમાં કવિ ઝંખે છે-

આવો કોઈ નવજવાન, ગાઓ ધગ્તીનાં ગાન;
જનતા કેરી જગ્યાન બનવા કે આવો !
ખેતી કરતા કિસાન સંગે બની એકતાન;
ધગ્તીની ધૂળ આલ-વાદળ પિરદાવો !

શરૂઆતમાં ગગનમાંથી કલ્પનાથી મૃદુલ કાવ્ય-કૃત્તુઓ નીપજવાનાં કવિ સમ્રાટમાં આવો ચમત્કારી પલ્ટો શાથી ? એમની છેલ્લી ઝંખનામાં એમના જીવન-અનુભવનો નિષ્કર્ષ આપણને એમણે આપ્યો છે. સાચા કવિનો એમનો આદર્શ એ છે કે-તે પૃથ્વીની પીઠ પર વિચરતાં પોતાનાં હીન ભાઇભાંડુઓ સાથે એકતાન બની, તેમની કાવ્યમય જીવ્હા બને, અને તેની ધગ્તીમાતાની ધૂળને સ્વર્ગની રજ જોવી દિવ્ય અને મોંઘેરી બનાવે. એમનો આ આદર્શ રચાયો છે ભારતવર્ષની આમજનતા સાથેના સૈફા સુધીના સીધા સંસ્પર્શ ઉપર, અને મહાત્મા ગાંધીજી સાથે ધીમે ધીમે પરિપકવ બનેલા તેમના મૈત્રીસંબંધને પરિણામે.

લવ્ય મુખમુદ્રા, ચિંતનધેરી આંખો, વેદના કે મપિને છાજે તેવી શ્વેત દાઢી, બુદ્ધિવૈભવ દાખવતું તેજસ્વી વિશાળ લલાટ, રેખાઓમાં અને વળાંકમાં કાવ્ય રચતાં તેમનાં સુકુમાર બાદશાહી અંગ-ઉપાંગો-તેમને જોતાં જ આપણને કોઈ ક્રાંતદર્શી મપિનો ખ્યાલ આવે. તેમણે કાવ્યો, નિર્મધો, નવલિકાઓ, નવલકથાઓ, નાટકો, તત્ત્વ-જ્ઞાનની વિચારસરણિ-સાહિત્યનાં સધળાં ક્ષેત્રોને સ્પર્શ કર્યો છે. અને સાહિત્યપ્રદેશનું એવું એક પણ ક્ષેત્ર નથી કે જેને તેમની પ્રતિભા ન સ્પર્શી હોય અને તેને વધારે ઉજ્જવલ અને અલકૃત ન બનાવ્યું હોય. ધસમસ ધપતા ધોધ માફક તેમની સર્જનશક્તિ વહી છે, અને પરિણામે જગતને અનુપમ કલ્પનાસૃષ્ટિઓ પ્રાપ્ત થઈ છે, જેના સિવાય જગતનું સાહિત્ય દીન, દરિદ્ર અને કેળાવ ભાસત.

કવિત્વના સમૃદ્ધ અને ઉત્તુંગ શ્રવણને મમજવાની આવી એક છે, અને તે એ કે તે માત્ર કવિ કે લેખક ન હતા, પણ શ્રવણસાધક હતા. તેમની ત્રિપુલ સર્જનસામગ્રી તો તેમના આંતરશ્રવણને આવિષ્કાર આપવાનું સાધનમાત્ર હતી. અને તેમાં ય એક વાત યાદ રાખવાની ખાસ જરૂર છે કે તેમનો મહાન આત્મા ભારતીય સંસ્કૃતિના રંગોથી રંગાયેલો આત્મા હતો, તે ભારતની વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિના શુદ્ધતમ પ્રતિનિધિ હતા. બ્રાહ્મસમાજનાં ધ્યાન અને નિર્ગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના તેમને પોતાના પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ તરૂંથી વારસામાં મળ્યાં હતાં. ઉપનિષદોના ઉપાસનાવિભાગ એ તેમના અભ્યાસનો પ્રિય વિષય હતો. મૃત્યુપર્યંત પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઊઠીને ઉપનિષદમાં વિહિત કરેલું અનંત જ્યોતિર્મય બૃહદ્ ચૈતન્યનું ધ્યાન કરવું એ તેમની ટેવ હતી. તે જગતની પીઠમાં રહેલા તત્ત્વને સાક્ષાત્કાર કરવા મથતા. પણ તે એકાંગી જ્ઞાનમાર્ગ કે ભક્તિમાર્ગ કે કર્મમાર્ગદ્વારા, નહિ, પણ આ સર્વે માર્ગોનો સમન્વય સાધતી ક્રાંત કવિદષ્ટિ વડે. આની સાક્ષી પૂરે છે તેમના 'સાધના' નામના પુસ્તકોકારે પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખો

અંતરે મનુષ્યજીવન પર ઓગરે છે. અને છતાં પણ કવિની દષ્ટિ નિર્મલાવાદી નથી. તેમને પ્રાતઃકાળમાં આંહી મધુરપયી દસના કૃષ્ણ દિવ્ય પ્રિયતમનું પ્રેમચિન્તન નગરે પડે છે. રહવારમાં કૃષ્ણ દે ગાતા પંખી તેમને માટે પ્રભુનો પયગામ લાવે છે. ઉપાના લાલ સોનેરી રંગો અને સંખ્યાના ગૂંથા બેદલમાં તેજ કવિને કાંઈ અનેરી સુષ્ટિના અદેશ આપતા હોય તેમ લાગે છે. નીરવ ગચ્છિતા ગાદ અધકાશમાં મધુકતા નારા તેમને માટે દિવ્ય પ્રીતમના સંજેતની કોઈ ગયળી અશ-રમાળા રમે છે. તે મૌનદર્પને સૌન્દર્ય ખાતર, સુંદર વગ નટવર નાગર પ્રભુના આલિંગન તરીકે ગાહે છે. આ આગતમાં તેમનો કલાનો ખ્યાલ મહાત્મા ગાંધીજીના કલાના ખ્યાલ કરતાં દુર્લભ જુદો પડે છે. જે દરિદ્રતાગાયબને મદદપ ન નીચડે, જે કોઈ પણ કલાસૃષ્ટિ આમ-જનતાને ઉપભોગ્ય અને ઉદારક ન હોય, તો કદાચ ગાંધીજી તેમાં કલા ન જોઈ શકે. પણ કવિને માટે તેની મર્યાદા મંજૂર નથી. કલા

તમ હોય, કેવલ ગચ્છિતને તે તે ઉપભોગ્ય હોય, તેનું મુદ્દા-સૂક્ષ્મ સંવેદનોની અનુભૂતિમાં જ ચર્ચ થકે તેમ હોય અને તે મુદ્દા-વગર માત્રાના મૌનદર્પને વ્યક્ત કરતી હોય, તો પણ કવિ તેને વધારી લે છે. દેહમાં કવિનો આત્મા માર્ગમાં અને સુલલિત રંગો કે રેખાઓની મિલાવટમાં વ્યક્ત થતી કલા તરફ વધારે આકર્ષાય છે; ત્યારે ગાંધીજીના તપસ્વાદર્શિ અને અંધમ પરનો ઝોલ તેમને માટે તે વિષયમાં મર્યાદારૂપ ગતી જવાનો સંભવ છે.

કવિની કૃતિઓમાં વપગપલા અલંકારો-ઉપમા તથા રૂપકો પણ સ્વતંત્ર અભ્યાસ માગી લે તેવાં છે. ધણીવાર તેમનાં ઉપમેય આલ જગતના પદાર્થો હોય છે, ત્યારે ઉપમાનો આંતરજગતની અનુભૂતિઓ હોય છે. અને ઉપમેયો ત્યારે આંતરજગતની અનુભૂતિઓ હોય છે ત્યારે તે તેમને વિશદ કરવા બાહ્યજગતના પદાર્થો કે ઘટનાઓનો પ્રયોગ ઉપમાનક તરીકે કરે છે. આ રીતે પણ કવિ જગતમાં અભેદતત્ત્વનું

પ્રતિપાલન કરે છે એ તેમની વિશિષ્ટતા છે, તેમની ક્રાન્તદષ્ટિનું આનુષંગિક પાણીય છે. દાખલા તરીકે-પવન પડી જવાથી હોડીના સદ શિથિલ થઈ ગયા, જેમ આશા ઊડી જવાથી માનવનું મન શિથિલ થઈ જાય તેમ. અથવા તો, તે સુંદરીની સાડીનો પાલન ભાગ ચિત્તમા હજી પણ ફગે છે, જેમ સવારના પહોળાનું ગુલાબી સ્વપ્ન માનવના મનમાં તેની આછી મધુરી છાયા મૂકી જાય તેમ.

આ રીતે નેતા કવિ આધુનિક હિંદની એક મહાન વિભૂતિ હતા. આધુનિક હિંદની મહાન વિભૂતિઓ ત્રણ-એક શ્રી અરવિંદ ઘોષ યોગના ક્ષેત્રમાં, બીજા શ્રી ગ્વીન્દ્રનાથ ટાગોર કવિતાના ક્ષેત્રમાં, અને ત્રીજા શ્રી મહાત્મા ગાંધીજી ગજકાગ્નિમાં અનુસ્યત કમલની નીતિ અને વિશુદ્ધિના ક્ષેત્રમાં. ત્રણેના વ્યક્તિત્વ નિગળા, ક્ષેત્રો નિગળા, જીવનયોગની પદ્ધતિઓ નિગળી, અને જતાય તો ભાગ્યેય સંસ્કૃતિના સાચા પ્રતિનિધિઓ જીવનને અને જગતને તેમના અર્પણો કીમતી અને મોઘેના. કરિએ તો પોતાના જીવનની એકેએક ક્ષણનો મદુપયોગ કર્યો છે. તેમની કૃતિઓ-સખ્યા તેમ જ ગુણની દષ્ટિએ, વિપુલ અને અમૂલ્ય છે. અને જતા ય કરિની નમતા કેવલી મધુર છે. મૃત્યુ પહેલા થોડે જ સમયે તે ગાય છે કે —

મે તો જીવનકિનાર ગાઈ છે વાગ્વાર,
બીતગના હાઝ હુથી ખોલ્યા નવ ખુલ્યા,
માગ ગીતોની છાંય શબ્દોથી દાખલાય,
નરતા અરનાય એમા કાલ્યા ને કુલ્યા !
છેડી તન્ને હમગ, પલટી વિધવિધ પ્રકાર,
કદમો લાચાર મારા ઉબરમાં કુલ્યા !
જીવનવિહોણા ગાન ગાવાના શા ગુમાન !
નિષ્પ્રજ્ઞતાના નિશાન દેખું હું કુલ્યા !

એમ સ્વીકાર કરવું પડશે. અને જો એ સ્વીકાર કરશે તો “ કર્તૃત્વ ” શબ્દનો અર્થ ‘ દષ્ટત્વ ’ થાય છે એ પણ માનવું પડશે. એટલે, જે કર્તા છે તે જ્ઞાતા છે, એમ અવશ્ય સ્વીકાર કરવું પડશે; કારણ કે, કર્તૃત્વ શી રીતે કરવું તે જાણ્યા વગર કર્તૃવ્ય શક્ય નથી; એટલે જ્ઞાનશક્તિને જ્ઞાતા માનવી પડશે. જ્ઞાનશક્તિથી જ જ્ઞાતા હોય તો તમે એમ શી રીતે કહી શકશો કે જ્ઞાનશક્તિ જ્યારે જડની સાથે અયોગ પામે છે ત્યારે જ્ઞાતા થાય છે ? વાર, હવે જ્યારે જ્ઞાનશક્તિ જ જ્ઞાતા વા દષ્ટા થાય છે તો તે જ્ઞાનશક્તિ હું જ છું. એ જ્ઞાનશક્તિજ ચૈતન્ય વા જ્ઞાતા છે તો પછી હું જ્ઞાનરૂપ છું. જ્ઞાનપદાર્થ છું. મારો સ્વભાવ પ્રકૃતિ કે ધર્મ એ છે કે હું જાણું છું, હું જોઉં છું, હું દષ્ટા વા જ્ઞાતા છું, મને જ્ઞાનશક્તિ છે, દર્શનશક્તિ છે એમ વ્યવહાર થાય છે એમ કહેવાય છે. વસ્તુતઃ જ્ઞાનસ્વરૂપ-મારાથી વ્યતિગ્નિત-કે માગથી સ્વતંત્ર જ્ઞાનશક્તિ નથી.

[૫]

હું વિકારી છું કે અવિકારી ? અર્થાત્ કે મારું પરિવર્તન થાય કે હું અપરિવર્તનશીલ પદાર્થ છું ? કાલ્યે વા પૂર્વે કે પૂર્વમુદ્ભવે જે ‘ હું ’ હતો તે જ ‘ હું ’ અત્યારે કે આ ધડિયે છું; એટલું જ નહીં પણ આવતી કાલ્યે કે ત્યાં પછી પણ ‘ હું ’ જ હોઈશ, એ હું જાણું છું. મારું એકત્વ નાશ પામવું નથી. જો હું વિકારી હોત તો આજે જે હું એક છું ને કાલ્યે હું બીજો હોત. બીજું એ પણ છે કે જે પરિવર્તનશીલ છે તે જડ છે. કાઈ પણ જડ પદાર્થ અપરિવર્તનશીલ જોવામાં આવતો નથી. મારું દેહમાં પરિવર્તન થાય છે, માટે તે જડ છે. જે જડ છે તે સારથ્ય છે. કાઈ પણ જડ પદાર્થ અદ્યવહીન જોવામાં આવતો નથી. માટે જે કાઈ અદ્યવહ હોત તો હું જે જ્ઞાન સ્વરૂપ છું તે તેને જોઈ શકત. આથી એ સ્વીકારવું પડશે કે હું નિરવયવ છું. નિગ્વયવ પદાર્થનું પરિવર્તન કદાપિ સંભવતું

નથી. જ્ઞાનશક્તિ વગર કોઈને કર્તૃત્વ શક્ય નથી. કે જોથી તે કર્તા
જ્ઞાતા કે દૃષ્ટા થઈ શકે. ત્યારે આગળ કહ્યું તેમ હું જ એ જ્ઞાનશક્તિ
હું-મારાથી જ્ઞાનશક્તિ અભિન્ન છે, ત્યારે મારું પરિવર્તન કોણ
કરી શકે ? મારું પરિવર્તન હું તો કરતો નથી, એ હું જાણું છું
આથી હું અપરિવર્તનશીલ પદાર્થ અર્થાત્ હું નિર્વિકાર છું.

ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે ગીતાના બીજા અધ્યાયના તેરમા શ્લોકમાં
આ વાત અર્જુનને સમજાવી છે. છાંદોગ્યમાં. (૬, ૨, ૧) ' સદે
સૌમ્યેદમમ ગ્રાહીદેહમેવાદિતીયમ્ ' થી આત્મામાં ત્રણે પ્રકારના ભેદનું
નિરાકરણ કર્યું છે.

[૬]

હું નિર્વિકાર રહે કે નિર્વિકાર અવસ્થામાં અનાદિ અનંતકાળ
રહાયો છું, એથી હું ' સત્ ' પદાર્થ છું.

[૭]

આથી હું સત્ સ્વરૂપ અને ચિત્ત સ્વરૂપ વા જ્ઞાન સ્વરૂપ
વસ્તુ છું.

[૮]

હું નિરવયવ છું અને નિર્વિકાર છું તેથી હું નિર્ગુણ છું, કારણ
એ કે ગુણનું જ પરિવર્તન ભેદમાં આવે છે.

[૯]

હું નિરવયવ છું, તેથી હું નિરાકાર છું અને નીરૂપ છું, એટલું
હું અસીમ અર્થાત્ કે સીમારહિત છું.

[૧૦]

જે પદાર્થ નિરાકાર છે, નીરૂપ છે, નિરવયવ છે, અસીમ છે તે
એકજ હોતો જોઈએ; કારણ કે, નિરવયવ અને અસીમ એવા જે
પદાર્થોનું અસ્તિત્વ-સંભવનું નથી. જે હોય તો પણ એક જ થઈ જશે.

આ ઉપરાંત નિગ્ધયવ અને અમીમ એવા બે પદાર્થોનો પરસ્પર બે નિઃપક્ષ કોઈ પદાર્થનું અસ્તિત્વ સંભવતું નથી, કાન્થ કે, સાચય પદાર્થ વડેજ, નિરવયવ અને અસીમ બે પદાર્થોનો ભેદ થઈ શકે છે આથી નિગ્ધયવ પદાર્થ એકથી લિન્ન બીજે સંભવનો નથી, આથી કરીને 'હું' જ નિન્ધયવ છું

શ્રુતિ અને શાસ્ત્રોના 'સચ્ચિદંક બ્રહ્મ' એમ બે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે યજ્ઞ તે હું જ છું હું 'સત્ સ્વરૂપ' છું, ચિત્ત સ્વરૂપ છું અને માગથી લિન્ન કોઈ 'સમ્યક્' પદાર્થ નથી, કાન્થ કે જે 'સમ્યક્' પદાર્થ નિન્ધયવ, અમીમ હોય છે તે એક જ છે. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું એથી કરીને "વ્રજાત્મક" એ વેદના મહાવાક્યનો પ્રતિપાદ્ય બ્રહ્મ પણ "હું" જ છું. અત્યાર સુધી આપણે જે મીમાંસા કરી તે પગથી વેદનું એક બીજું મહાવાક્ય 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' તે સિદ્ધ થઈ ગયું અર્થાત્ કે હું બ્રહ્મ છું

અત્યાર સુધીની આપણી મીમાંસાથી એમ સિદ્ધ થયું કે 'હું' જ ત્રીતીય ભેદ ઋરહિત બ્રહ્મ છું 'હું' અને બ્રહ્મ લિન્ન નથી.

અર્થાત્ કે વૃક્ષનો પોતાની ડાળી પત્ર, પુષ્પ, ફળ સાથેનો જે ભેદ છે તે સ્વગતભેદ હોવાય છે એ વૃક્ષનો બીજા વૃક્ષોથી ભેદ તે સજાતીય ભેદ છે એજ વૃક્ષનો પાપાણુ, છાંટ વગેરેથી જે ભેદ છે તે વિજાતીય ભેદ છે આત્મા વા બ્રહ્મ આના ત્રણે પ્રકારના ભેદથી ગહિત છે સ્વગત ભેદ કેવળ સાચયવ પદાર્થોમાં જોવામાં આવે છે. આત્મા નિરવયવ છે તેથી સ્વગતભેદની સંભાવના નથી આત્મા બ્રહ્મથી

× શ્રી વિદ્યારણ્ય સ્વામી ત્રણ પ્રકારના ભેદ સમજાવવા કહે છે કે-
વૃક્ષસ્ત્વ સ્વગતો ભેદ પત્રપુષ્પફલાદિમિ ।

વૃક્ષાતરણ્ સજાતીયો વિજાતીય શિલાદિત ॥

(પ. ૬ ૨/૨૦)

અભિન્ન છે. માટે બ્રહ્મમાં પણ સ્વગતભેદ નથી. બ્રહ્મની સમાન અન્ય બ્રહ્મ નથી તેથી વિગ્નતીય બ્રહ્મની કે આત્માની પણ સંભાવના નથી. સૃષ્ટિ પૂર્વે નામરૂપની અવિદ્યમાનતા હોવાથી તે પણ આત્માના અંશ નહિ કહી શકાય. સૃષ્ટિકાળમાં નામરૂપાદિ ઉપાધિથી રહિત અવસ્થામાં એટલે સુષુપ્તિ કે સમાધિકાળમાં અન્ય સત્ય પદાર્થનું જ્ઞાન નથી થતું એથી પણ આત્મા સગ્નતીય ભેદથી રહિત છે. સદૃશ આત્માનો વિગ્નતીય તો અસત્ જ હોઈ શકે, પણ એની સત્તા કાંઈને અભિપ્રેત નથી. આથી આત્મા ત્રણે પ્રકારના સ્વગત, સગ્નતીય અને વિગ્નતીય ભેદથી રહિત છે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં (૬, ૨, ૧) ‘ એકમેવા દ્વિતીયમ્ ’ એમાં એક, એવ અને અદ્વિતીયમ્ એ ત્રણે વિશેષણોથી ત્રણ પ્રકારના ભેદોનું નિરાકરણ કયું છે.

‘ જગતમાં અવતરેલા મહાન વિભૂતિવાળા મહાત્માઓને મારા નમસ્કાર છે, પણ મારું અન્ન જેમ તેઓ પચાવી આપી શકનાર નથી, તેવી જ રીતે ઈશ્વરની સાથે મારો અભેદનો અનુભવ મારા પુરુષાર્થ વિના તેઓ કરાવી શકશે નહીં. એ અહ્મતાનુભવ તો મારે જાતે જ સાધ્ય કરવો જોઈએ. ’

શ્રી. રામતીર્થ

પરમહંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થજી
ની

નીતિકથાઓ

(ગતાકથી સાધુ)

કથક.-શ્રી. નર્મદાશંકર હરિશંકર વ્યાસ જી. એ.

[૩૧]

શાપિત-આશિર્વાદ

એક ધન્ય સ્ત્રી નવ પુત્રોની માતા હતી. એક દિવસ કોઈ સાધુ તેના ઘર પાસેથી પસાર થતા તેણે તેને સાડું દાન આપ્યું. સાધુ મહારાજ એટલા ગધા ખુશ થઈ ગયા, કે તેણે પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરી અને એ બાઈને સાત પુત્રોની માતા થવાનો આશિર્વાદ આપ્યો. આવો આશિર્વાદ સાંભળી બાઈને ઘણું માહુ લાગ્યું; કારણ કે તે નવ પુત્રોની માતા તો હતી જ અને તેમાંથી સાત પુત્રોની માતા થાય એટલે તેના બે લાડીલા શુભાવવા પડે. તેને સાધુને બીજો આશિર્વાદ આપવા વિનંતિ કરી. સાધુ મહારાજે તે જ આશિર્વાદનું પુનઃ ઉચ્ચારણ કર્યું. બાઈના ક્રોધની હવે સીમા ન રહી, અને શો

તમાસો છે એ જોવા માટે આસપાસનાં લોકો એકઠાં થઈ ગયાં. આશિર્વાદની ઘટનાં સાંભળતાં બધાંને આશ્ચર્ય થયું કે ખરે-ખર આશિર્વાદ તે આશિર્વાદ નહોતો પણ શાપ હતો.

એ જ પ્રમાણે અવર્ણનીય અને અનિર્વચનીય આનંદ માનવીના પોતાના જ આંતરજીવનમાં રહેલો છે; જો તે તેને પારખી શકે અને માણી શકે તો, એ સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપ જીવન્મુક્તિ આપે છે. સંસારની સમગ્ર યાતનાઓમાંથી મુક્ત કરે છે.

આ પાર્થિવ દેહ અને તેનું વ્યક્તિત્વ, હિમાલયની શિલાના કમળ માફક, કોઈની જાણ વિના લલે ખીલે; અથવા તો લલે એ દેહને ખીલા ઠોકી દેવામાં આવે, કે જેલખાનાના સળિયાઓ પાછળ ધકેલી દેવામાં આવે; અગર તો મહા-સાગરનું કોઈ ધુધવતું મોલું લલે તેનો કોણિયો કરી જાય, કે પછી તેને ઉપ્પુ કટિબંધની ઉપ્પમાં શેકી નાંખવામાં આવે; તેનું ગમે તે થાય, તેની શુભ કે અશુભ ગમે તેવી સ્થિતિ થાય, તેની સદ્ગતિ કે દુર્ગતિ થાય, પણ પેલું અનંત આનંદનું ઝરણું સદા શાશ્વત છે; નથી તેમાં ઓટ કે ભરતી, નથી તેમાં આવેશ કે ઉન્માદ, નથી તેમાં શોક કે ગ્વાનિની ઝીણી ઝીણી પલ્લ રેખાઓ. એ આત્મિક પ્રસન્નતાનું પદ્મું સદાય સમતોલ રહે છે. એ સુખને-એ સ્થિતિને પોતાના આંતર-આત્મિક જીવનમાંથી જ પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે. એ પ્રાપ્ત થયા પછી માનવી પોતે જ પ્રભુ છે.

બોધઃ—અવર્ણનીય આનંદનાં આંતરઝરણા સાથે સર-ખાવતાં દુન્યવી સુખનો આશિર્વાદ શાપરૂપ છે.

ગાંડાનો તરંગ

એક વખત કોઈ ગાડા માણસે, શેઠીમા રમતા બાળકોને
 કહ્યું કે નગરશેઠને ત્યાં મહાન લોજનની તૈયારી થઈ રહી છે
 અને તેમણે ગામના બધા બાળકોને પણ જમવાનું આમંત્રણ
 આપ્યું છે બાળકોને તો સહજ સ્વભાવે આ વાત બહુ
 ગમી અને દોડતા દૂડતા નગરશેઠને ઘેર પહોંચી ગયા પણ
 ત્યાં તો લોજન જેવું કંઈ હતું જ નહિ, લોજન થવા માટેની
 કોઈ પણ જાતની હીલચાલ પણ નહોતી. બાળકો તો બાપડા
 મૂઝાયા, અને પોતાની હાસી થઈ જતા હતા થઈ ગયા
 બાળકોએ તેમને ત્યાં લઈ આવનાર પેલા પાગલને પૂછ્યું કે
 “ મહેરબાન સાહેબ ! જ્યારે આપ આવી ગયે ચલાવના
 હતા, ત્યારે તમે પણ અમારી સાથે અહિં સૂધી શા માટે
 આવ્યા ? ” તેણે કહ્યું, “ કદાચને વાત સાચી થઈ જાય અને
 ખરખર જમણું સાપડું જાય તો વગી હું રહી જાઉં ને ? ”
 લોજન કદાચિતને અકસ્માત પ્રાપ્ત થઈ જાય તો તે તડ ન
 ગુમાવવાની ઇચ્છાથી પાગલ પણ બાળકોની પાછળ પાછળ
 નગરશેઠના ઘર સૂધી આવ્યો !

જે લોકો પોતાની કલ્પનાથી, પોતાના જ મનમ્વી
 તરજોથી કૂલોને સુદર બનાવે છે, દુન્યવી વસ્તુઓને મોહક
 અને આકર્ષક બતાવે છે, દરેક અસ્પષ્ટ વસ્તુને પોતાની
 કલ્પના પ્રમાણે મૂર્તિમત કરે છે, તે લોકો ખરેખર પાગલની

માફક પોતાના જ તરંગો પાછળ દોડે છે વાસ્તવિક રીતે તે અપ્રાપ્ય અને અલભ્ય છે. અંઝવાના - જળરૂપી સંસારી સુખના કાલ્પનિક તરંગો પાછળની અંખના કે દોડધામ એ પાગલપણું નહિં તો ખીણું શું ?

બોધ—મોહ અને માયાની જાળમાં ફસાયેલો માનવી પોતાની કલ્પનાથી જ અવાસ્તવિક વસ્તુઓને આકર્ષક બનાવે છે અને પછી તેને માટે અંજો છે, બુરે છે, મરે છે.

[૩૩]

કાચના ઘરમાં ફૂતરો

એક વખત કોઈ લબ્ધ અને આલીશાન કાચગૃહમાં એક ફૂતરો આવી ચડ્યો. કાચગૃહમાં પ્રવેશ કરતાં જ ફૂતરાને પોતાની જમણી બાજુએથી, ડાબી બાજુએથી, સામેથી, નીચેથી, ઉપરથી, પાછળથી, જે બાજુ જુએ તે બધી બાજુએથી ફૂતરાંઓનાં લશ્કરનાં લશ્કર તેની તરફ ધસી આવતાં લાગ્યાં. ફૂતરાંનો તો કુદરતી રીતે જ અદેખો સ્વભાવ છે. પોતાની નજદીક તે ખીલ ફૂતરાની હાજરી સહન કરી શકતો નથી. હર્ષણુગૃહમાં પ્રવેશેલા ફૂતરાએ જ્યારે અગણિત ફૂતરાઓ પોતા તરફ ધસી આવતા જોયા, ત્યારે તે ગલરાયો; ચારે તરફ ચક્કર ચક્કર કરવા લાગ્યો, તો પણ ફૂતરાંઓનાં ધાડાં ને ધાડાં તેની આસપાસ ફરતાં હતાં; ચારે તરફ ફૂદવા લાગ્યો, તો પણ ઉપર, નીચે, આગુબાગુ, બધે ફૂતરાંઓ ફૂદતાં ફૂદતાં જાણે તેને ફાડી ખાવા જ ધસતાં હોય એમ લાગ્યું; જ્યારે તે સસવા લાગ્યો, ત્યારે પણ સારાયે જ્વાન-

સમુદાય તેને વળતો જવાળ આપતો હોય તેવું દૃશ્ય થયું.
 ણિંગ અને પ્રતિણિંગોમાં, ધ્વનિ અને પ્રતિધ્વનિઓમાં ઘેરાયેલો
 કૂતરો છેવટે પોતાની બધી શક્તિઓ ખતમ કરી - ઢળી
 પડ્યો.

એજ પ્રમાણે વેદાન્ત તમને પુકારી પુકારીને કહે છે કે
 આ સંસાર એક આલીશાન દર્પણગૃહ છે અને તેમાં
 વિચરતાં લાખો અને કરોડો માનવીઓ આયનામાં પડતાં
 પ્રતિણિંગો અને ઓળાઓ જ છે. જેવી રીતે શ્વાનને પોતાનાજ
 સ્વરૂપમાં અનેક સ્વરૂપનો ભાસ થયો, તેમ ખરી રીતે પોતાનાં
 આત્મિક સ્વરૂપને પિછાણનાર માનવી જગતના ઓળાઓને
 સત્ય માની લેતો નથી, પણ એક જ અભેદ અને અવિચ્છિન્ન
 આત્માનાં અગણિત સ્વરૂપો સંસારના આયનામાં પ્રતિણિંગો
 પાડે છે, તેવું બરાબર સમજે છે. અસંખ્ય શરીરોમાં પ્રતિ-
 ણિંગિત થતો એક અનંત રામ જ છે. - જગતની અંદર
 અજ્ઞાની લોકો, જ્ઞાનની માફક, પોતાના સ્વરૂપના ઓળાઓથી
 ગભરાય છે અને માને છે કે કોઈ તેને મારી નાંખશે, કોઈ
 તેને લુટી લેશે, કોઈ તેને રંજીતશે, વગેરે. અરે, આ જગતમાં
 કેટલી ઇર્ષા, કેટલો ભય ! સંસારના અજ્ઞાની લોકો ઉપર
 ઇર્ષા અને ભયનું અબોધ સામાન્ય સ્થિતિએલું છે. મનુષ્યરૂપે
 વિચરતી અણુજ શ્વાનસૃષ્ટિને જગતનો અખૂટ ઇર્ષા અને
 બીકનો ખજાનો આભારી છે.

સંસારનું બીજું પાસું—બરું પાસું તપાસવાની ખાસ
 જરૂર છે, તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપને સમજી જગતની અંદર
 જગતના માલિક તરીકે પ્રવેશ કરવાનો માનવીનો ખરો ધર્મ

છે. માનવી તેના ખરા જ્ઞાનપ્રકાશમાં શ્વાનની માફક નહિ, પણ પરમાત્માની માફક પ્રતિબિંબિત થાય છે. સંસારના આયનામાં ભાસતાં અગણિત પ્રતિબિંબોને તે ઘરાઘર પોતાના જ આત્માના ઓળાઓ તરીકે ઓળખે છે અને તેની પ્રગતિમાં તે રાચે છે. તેની ઉન્નતિમાં એ આનંદનાં અખૂટ ઝરણાંઓ પ્રાપ્ત કરે છે, તે ખરેખર સંસારમાં સ્વર્ગ પાડું કરે છે.

બોધ:—વાસ્તવિકતાનું અજ્ઞાન ઇર્ષ્યા અને ભયનું કારણ છે.

[૩૪]

મીઠાઈની લહાણી

એક મંદિરમાં મીઠાઈની લહાણી થઈ રહી હતી. કેાઈપણ શુભ પ્રસંગે મીઠાઈ બહેંચવાનો રિવાજ પ્રચલિત છે. મીઠાઈની લહાણી કરતા માણસને આવી કેાઈએ પૂછ્યું કે શા માટે મીઠાઈ બહેંચી રહ્યા છો ? એણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે તેનો ઘોડો ખોવાઈ ગયો છે, અને તે તેના આનંદનું કારણ છે. આસપાસનાં બધાં લોકોને આશ્ચર્ય થયું ને બોલ્યાં કે ઘોડો ખોવાઈ ગયો, એ તે કેાઈ દિવસ આનંદનું કારણ હોઈ શકે? પેલાએ વધારે સ્પષ્ટતાથી કહ્યું, “કે મારા કથનથી ગેરસમજીતી થવાનું કાંઈ કારણ નથી. મારો ઘોડો ખોવાઈ ગયો છે, પણ ઘોડાનો ચડનારો—ઘોડેસ્વાર બચી ગયો છે. ડાકુઓની ટોળીએ મારો ઘોડો ચોરી લીધો છે, સદ્ગુણોએ તે વખતે હું ઘોડાની પીઠ ઉપર ન હોતે, નહિં તો હું પણ ચોરાઈ ગયો હોત !

હું બચી ગયો. અને માત્ર ઘોડા ગયો. તે ખરેખર આનંદની
ખીના છે ” લોકો આ વાત સાંભળી ખૂબ હસ્યા કેરો
બોળો માણસ !

વાત હાસ્થાસ્પદ લાગે છે, પણ જરા ભિંડાણથી વિચાર
કરતા જણાયે કે શુ પ્રત્યેક માનવી-પુરુષ કે સ્ત્રી-પેવા
ઘોડેસ્વાર કરતા પણ વધારે ભોળપણ કે અજ્ઞાનમા નથી ગયો
રહ્યા ? તેણે તો માત્ર ઘોડાને જ ગુમાવ્યો, પણ પોતાની
જાતને બચાવી લીધી જ્યારે જગતની અદર લાખો અને
કરોડો માનવીઓ પોતાની જાતને ગુમાવી ઘોડાને બચાવવા
મથી રહ્યા છે એ તો ઘણું જ ખરાબ એને માટે તો ખરેખર
એ પ્રમથ આનંદનો જ હતો. પ્રત્યેક વ્યક્તિ સાધારણ
ગીતે તો સમજી શકે છે કે ઘોડાનો એને ઘોડેસ્વારનો જેવો

બંધ છે, તેવો જ શરીર અને આત્માનો સંબંધ છે પણ
માનવી માત્ર પોતાના પાર્થિવ શરીરની જ સૃષ્ટિમા જીવન
યાત્રા કરતો હોય તેમ વર્તે છે તે જીવનના ખરા મુદ્દાને,
જીવનના ખરા તત્ત્વને પકડી શકતો નથી. આપણે કોઈને
“ તમે કોણ છો ? તમે શુ છો ? ” એવો પ્રશ્ન પૂછીશુ તો
પ્રત્યુત્તર મળશે કે “ મારું નામ અમુક, હું અમુક
કામકાજ કરું છું, હું આમ છું, તેમ છું વગેરે ” આ
પ્રત્યુત્તરમા તેના ખરા સ્વરૂપનું ધ્યાન થતું નથી એ જવાબ
મુદ્દાસર નથી આપણે તેને તેની જાત માટે-તેના ખરા
ચૈતન્યજીવન માટે પૂછીએ છીએ, ત્યારે તે ઘોડાની વાત
કરતો હોય તેમ પાર્થિવ શરીર અને પાર્થિવ વિગતોની જ
વાત કરે છે શું આપણે ઘોડાને જ, ઘોડેસ્વાર તરીકે નથી

માની લેતા ? નગ્ન મત્ય તો એ છે કે ઘોડો નથી ખોવાયો. પણ ઘોડેસ્વાર જ ખોવાઈ ગયો છે. શરીરનું જ્ઞાન તો પુરેપુરું છે, પણ આત્મજ્ઞાન, આંતરચેતના અને ખરા સ્વરૂપને જાગૃત કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

બોધ—દેહને સાચવવામાં અને દેહભાવમાં માનવીઓ આનંદ માને છે. જ્યારે તેમનો આત્મા, તેમનું ખરું સ્વરૂપ તો ખોવાઈ ગયેલું-વિસરાઈ ગયેલું હોય છે. આ ખરેખર હાસ્યાસ્પદ છે.

[૩૫]

તરખુચ

પંજાબમાં એક શેઠે, પોતાને ત્યાં કામ કરતા ત્રણ છોકરાઓ ઉપર ખુશ થઈ ચાર આના ત્રણે જણા વચ્ચે સરખે ભાગે વહેંચી લેવા આજ્ઞા. ત્રણે જણાએ ચાર આનાની કોઈ પણ ચીજ લઈ વહેંચી લેવા નિર્ણય કર્યો. ત્રણે છોકરાઓ જુદી જુદી જાતના હતા. એક હતો અંગરેજ, બીજો હિંદુ અને ત્રીજો ધરાની. એકબીજા પરસ્પર સામસામાની ભાષાઓ જાણતા નહોતા, એટલે કઈ વસ્તુ લેવી તે નક્કી કરવામાં તેમને મુંશકેલી પડી.

અંગરેજ છોકરાએ ‘ વોટરમેલન ’ લેવા માટે આગ્રહ બતાવ્યો. હિંદુ છોકરાએ કહ્યું “ નહિ નહિ મારે તો હિંદવાના જ જોઈએ ” જ્યારે ધરાની છોકરાએ પોતાનો મત રજુ કરતાં કહ્યું “ નહિ, નહિ, આપણે ‘ તરખુચ ’ જ લેવું જોઈએ ” આ પ્રમાણે ત્રણે જણા કઈ વસ્તુ લેવી તે નક્કી

કરી શક્યા નહિ. દરેક પોતાની મનગમતી વસ્તુ લેવા માટે ખીજના વલણની દરકાર કર્યા વિના આગ્રહ રાખતો હતો. પરિણામે ત્રણે વચ્ચે અઘડો શરૂ થયો. અઘડતાં અઘડતાં રસ્તે ચાલ્યા જતા હતા તેવામાં તેમની પાસેથી એક એવો માણસ પસાર થયો કે જે ત્રણે ભાષા જાણતો હતો. છોકરાઓનો અઘડો સાંભળી તેને બહુ આનંદ પડ્યો. તેણે કહ્યું, “ છોકરાઓ, આપસ-આપસમાં લડવાનો કંઈ અર્થ નથી. અહીં આવો હું તમારો અઘડો પતાવી દઉં. ” ત્રણે જણાએ તેને સમાધાન કરનારા તરીકે માન્ય રાખ્યો અને ચૂકાદાને અપનાવી લેવા હા પાડી.

પછી તે બંનેમાં એક કૃષ્ણ વેચનારાની દુકાને જઈ ચાર આનાનું મોટું સારું જોઈને ‘ તરબુચ ’ લઈ આવ્યો. છોક-ઓથી તેણે કૃષ્ણને સંતાડી રાખ્યું અને ત્રણેયને વારાફરતી બતાવી તેમનો ભાગ આપવા જોઈવળું કરી. પહેલાં અંગરેજ છોકરાને બોલાવી તેને ‘ તરબુચ ’નો ત્રીજા ભાગનો કડકો આપી કહ્યું: “ કેમ, આ વસ્તુ તમારે જોઈતી હતી તે જ છે ને ? ” છોકરો તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો અને નાચતો કુદતો ‘ વોટર-મેલન ’ની મોજ માણતો ચાલ્યો ગયો.

પછી તેણે ઈરાનીને બોલાવ્યો અને તેના હાથમાં તેના ભાગનો ‘ તરબુચ ’નો કડકો મૂક્યો. “ કેમ, તમને મન-ગમતી વસ્તુ આ જ છે ને ? ” એ પણ આનંદના આવેશમાં નાચતો કુદતો “ મને મારું તરબુચ મળી ગયું; મને મારું તરબુચ મળી ગયું ” એમ ખૂબો મારતો દોહી ગયો. પછી હિન્દુ છોકરાને તેનો ભાગ આપવામાં આવ્યો અને પૂછ્યું

“ કેમ, ઘરાળર છે ને ? તારી મનગમતી વસ્તુ આ જ છે ને ?” એને પણ ખૂબ સતોષ થયો અને આનંદથી ‘ હિંદુ-પ્રાના ’ની દહેજત ઉડાવવા લાગ્યો.

ત્રણે જણાને એક જ વસ્તુ ભેઈતી હતી, તો પછી અગડો થવાનું કારણ શું હતું ? એવી કંઈ બાબત હતી કે જેને લીધે ત્રણે વચ્ચે ગેરમમજુતી ઉપસ્થિત થઈ ? માત્ર નામ. વસ્તુ એક જ હતી પણ જુદા જુદા નામના પ્રયોગને લીધે જ અઘડો થયો હતો. અનેક પ્રકારના નામના અંચળાઓ લઈદ્યો, અને પછી જે ખરું તત્ત્વ અજ્ઞાનના અંધકારમાં ઢંકાયેલું પડી રહ્યું હોય છે, તે આપોઆપ પ્રકાશમાં આવશે. ‘ વોટરમેલન ’, ‘ તરબુચ ’ અને ‘ હિંદવાના ’ એમ ત્રણ જુદા જુદા નામથી પુકારાતી વસ્તુ એક જ છે, પણ જ્યાં સુધી તેના એકત્વનું જ્ઞાન નથી થતું, ત્યાં સુધી અઘડાનું કારણ રહે છે અને સમાધાન થતું નથી. સંભવ છે કે ઇંગ્લંડના ‘ વોટરમેલન ’માં અને ઇરાનના ‘ તરબુચ ’માં થોડો નજીવો તફાવત હોય, તેમ જ હિંદુસ્તાનમાં થતા ‘ હિંદવાના ’માં ‘ વોટરમેલન ’ અને ‘ તરબુચ ’ કરતાં કંઈક ફરક હોય, પણ વાસ્તવિક રીતે ત્રણેયનું ફક્ત તત્ત્વ તો એક જ છે. એક જ પ્રકારનાં ત્રણે ફળો છે અને માત્ર દેશ અને આબોહવા પૂરતા થોડા તફાવતને જતો ફરીએ તો ચીજ એક જ છે. નજીવા જુજ તફાવતો જતા કરવા જ ભેઈએ.

આજ પ્રમાણે ધાર્મિક અઘડાઓનું કારણ પણ પાયા વિનાનું હોય છે. દુનિયાના બધા ધર્મોનું ધ્યેય એક જ હોય

છે, છતાં દરેક ધર્મ બીજા ધર્મના સંઘર્ષણમાં આવે છે, તેનું કારણ માત્ર નામલેદ જ હોય છે. જો નામલેદના પડદાઓનું આવરણ લઈ લેવામાં આવે, તો પાછળના ખરા તત્ત્વમાં ખાસ મોટો લેદ નહીં જણાય.

બોધ:—નામલેદની ગેરસમજૂતીમાંથી ધાર્મિક ઝઘડાઓ ઊભા થાય છે. નામલેદની પાછળ રહેલી વાસ્તવિકતાને સમજતાં શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે

ॐ

૨૫-૨૫રૂપ

લેખક:-શ્રી. કેશવલાલ આં. ઠક્કર એમ. એ. એલ. એલ. બી.

卐

ब्रह्मैवाहम् ब्रह्मैवाहम् । मनबुद्धि नाहम् नाहम् ॥

(સતોતી ધૂન)

આ વિશ્વનો કોયડો ઉઠેલવા મથનાર જિજ્ઞાસુ અને મુમુક્ષુ
વિશ્વનો કોયડો અને જીવનાં મનમાં વારંવાર પ્રશ્નો ઊઠે છે કે-
અનાદિ પ્રશ્નપરંપરા. કોહમ્ ? કોડયં સંસાર : ? હું કોણ ? આ
જગત્ ? હું દેહધારી પુરંજન કે નિરંજન ?
મારે અને આ જગત્ને શો સંબંધ ? મારે અને જગન્નાથ (ઈશ્વર) ને
શો સંબંધ ? હું ક્યાંથી આવ્યો છું ? ક્યાં જવાનો છું ? (Born for?)
આ ભવચક્રમાંથી છુટવાની કંઈ આશા છે ? આ અને આવા પ્રજોતું
જ્યાં સુધી સંતોષકારક નિરાકરણ થાય નહીં, ત્યાં સુધી મુમુક્ષુ જીવને
શાંતિ મળે નહીં. તેથી આપણે આ સ્વસ્થરૂપની વિચારણા ત્રિવિધ
દષ્ટિબિંદુથી કરીશું. જીવ, જગત્ અને જગન્નાથની ત્રિપુટીનો સ્વર્ગ
વિચાર કરીશું. કારણ કે આ ત્રિપુટીને એક બીજાથી અલગ પાડી
શકાય તેમ નથી.

૨. વસ્તુતઃ જીવ, જગત્ અને જગન્નાથ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે. આપ-
ત્તમાં ત્રિપુટી મહર્ષિઓના ઉપદેશનું આ રહસ્ય ચાર વેદમાં
બ્રહ્મસ્વરૂપ. ચાર મહાવાક્ય ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે:-

(Aim of life) શ્રદ્ધા હોવાથી હજી મેશ તે હોડાયત્રની માફક બ્રાહ્મી ભાવમા જીવે છે, અને તેથી જ બ્રહ્મર્ષિ અખાણ કહે છે કે —

હરિજન તે હરિમે રહે, મનસા વાચા કાય

બાહિર બીતર નાહી, અખા । તો કાહા તે કાહાકુ જાય

(અપ્રસિદ્ધ સાખીઓ)

અતર્મુખી જીવનમા બ્રહ્મવેત્તા અહોનિશ પોતાના અતરત્વ અવલોકન (Self-introspection) કરી પામ સત્ અને પોતાના મન-વાણી-કર્મ વચ્ચેનું અતર દૂર કરી હ મેશા મદ્ગમ્યમ્ હોય એવું જીવન જીવે છે પોતાના મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહ-આ ચતુષ્ઠયને માયિક પ્રવાહમાથી વાળીને (Turn Back) બ્રાહ્મી બનાવે છે અને સાગરમા જ્યમ સદગ્ગ તરંગ આવ્યા જ કરે છે તેમ તેના અતરમા સતત બ્રહ્મભાવ જ વસા કરે છે બહિર્જગનમા જેટલું જુ બ્રહ્મણ્યમ્ હોય, તેને જ તે પુષ્ટિ આપે છે-તેમા વૃદ્ધિ કરે છે,

તરનીન થાય છે અને મત્રગ્ગણની ઉપેક્ષા કરે છે આથી મત્રી કર્ણા મુદિતા અને ઉપેક્ષા એ એના અતરજીવનના સદગ્ગ લક્ષણો હોય છે, ખપ કરતા અધિક આસક્તિ તેને પોતાના દેહ કે આસપાસની દુનિયા સાથે રાખી હોતી નથી. આમ ત્રિવિધ પોતાના અહ ને બ્રાહ્મી બનાવે છે એક શબ્દમા કહીએ તો પોતાના અહનું ઓખીકરણ કરે છે આ ઓખીકરણમા આત્મબુદ્ધિ (War within) પ્રકટે છે અને તેમા ક્ષાત્રવીર જ ટકી શકે છે તેથી જ કહ્યું છે કે બ્રહ્મરસ તો સાગર દિલ જ પચાવી શકે છે કારણ કે બ્રાહ્મીભાવ પ્રકટતા પૂર્વે દ્વંદ્વાતીત અને દ્વેતાતીત દશા અનુભવની જગ્યાએ અભેદ દષ્ટિ અને તિતિક્ષા વિના સ્વાનુભવ અશક્ય છે-દુ સાધ્ય છે શ્રુતિમા યથાર્થ કહ્યું છે કે -મદ્ગવિદ્ મદ્ગેવ મવતિ ।

“ નિજનું જ્ઞાન નિજરૂપે હોય, અખા । પાલો જ્યમ થાયે તોય ”
આવી નબરોહ અને સ્થિતપ્રજ્ઞ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી એ જ

બ્રાહ્મીશ્રવનનું અંતિમલક્ષ્ય હોય છે.

૫. અને આવી બ્રાહ્મી દશા પ્રાપ્ત થતાં મહાનુભવમાં ભક્તિ,
મહાનુભવમાં ત્રિપુટીની શાન અને યોગની ત્રિપુટી એકરૂપતા ધારણ
એકતા, કરે છે, અનુભવ એકજ છે-માત્ર પ્રકાર ભિન્ન
ભિન્ન હોય છે. “ મહા અનુભવનું મહા-

લક્ષણ પિંડબ્રહ્માંડકય ”-અર્થાત્ યત્ પિંડે તદ્ મહાકે । કારણ કે, અધે
એક જ ચાવી લાગી રહેલી છે. અખિલ વિશ્વનું સૂત્ર બ્રહ્માધીન છે
અને સ્વયંભૂ વસ્તુતઃજ બધું થયા કરે છે:-

“ સહજા નિર્વાહ હોત હૈ, દેવ નર નાગ સમ લોક;

અખા । કોઈ જનત અનુભવી, શીર લે ન કરત શોક.”

(અપ્રસિદ્ધ અદ્વય સાખીઓ)

આ બ્રહ્માંડમાં કયાંય માયાનું પોલ ચાલતું નથી, અને તેથી તત્ત્વ-
દર્શીએ મનસા, વાચા, કર્મણા પૂર્ણ પવિત્ર, નિષ્પાપ નિષ્પ્રપંચી શ્રવન
શ્રવણું જોઈએ. જે બ્રહ્મલક્ષ્યને અનુરૂપ જ આંતરબાહ્ય શ્રવન ગાળે
છે અને તે જ સાચો તત્ત્વદર્શી છે-તે જ બ્રહ્મવેત્તા છે-તે જ પૂર્ણતા
પામે છે. આથી જ અંગ્રેજીમાં કહ્યું છે કે:-External (બાહ્ય) અને
Internal (આંતર) Eternal (સનાતન વસ્તુતુલ્ય કિંવા
બ્રહ્મભાવ) ને વશવર્તી હોવાં જોઈએ. External-Internal-
Eternal-આ ત્રણની એકવાક્યા એટલે Perfection (પૂર્ણતા).
આ પૂર્ણતાથી જ શ્રવન રસબ્રસ થાય છે-કૃતકૃત્ય અને શાતશાતબ્ય
થાય છે. તેથી પોતે પરિપૂર્ણ થવું એ જ ધર્મેણિ પણ મહાધર્મ
છે. Self-perfection is the Highest Religion. આવો
પૂર્ણપુરુષ એટલે મહાજ્ઞાની-મહાભક્ત અને મહાયોગી.
યાગવલ્ક્ય અને વસિષ્ઠ, રામ અને કૃષ્ણ, મનસુર, મહેતા અને
મોરાં; જલધર અને ગોપીચંદ; રામ અંગરૂપ અને જનક વિદેહી;
શુકદેવ, વ્યાસ અને ભગવાન શંકરાચાર્ય; નાનક, કમ્પીર અને અખાશ.

૬. આની પૂર્ણતા-આ મહાપદની પ્રાપ્તિનો મહા રાજમાર્ગ

આત્માનુભવનો માર્ગ
જાહમ્ શિવોહમ્ ।

‘ નિજાનંદ ’ની વિચિત્રતા આપણે વણવ્યા
છે તેનું અહીં સ્મરણ કરીશું દેહાભિમાનનું
‘ અહ ’ ઓગાળતા મદ્યવાહમ શેષ રહે છે

‘ અહ ’ ઉપર ગીકૃ મૂકતા શિવોહમ સિત્તક મ્હે છે તેથી ‘ ૦=૧ ’
એ જ મહાપદ પ્રાપ્તિનો નજમાર્ગ યોગીની નિર્વિકલ્પ સમાધિ,
જ્ઞાનીનો બ્રહ્માનુભવ અને ભક્તની રસબસતા આ જ વાતનું
સ્પષ્ટીકરણ કરે છે સૂરીઓનું ફના પછીનું બકા અને કાષ્ઠનું
ફના (Crucifixion) પછીનું દિવ્યજનન (Resurrection)
આ જ વાતનો નિર્દેશ કરે છે મહાનુભાવ અખાણ મ્હે છે તેમ -

“ જન્મ લગ અહતા ઉલ્લી ત તગ સત્ સસાર,
અખા । જન્મ મુલદી બધી, તજ તે પામ્યા પાઠ ”

(અક્ષય સાળીઓ)

ઉનદુ ‘ અહ ’ એજ બધન, અને સુવદુ ‘ અહ ’ મદ્યવાહમ એજ મોક્ષ
૭ ઉપમહાગ્રમા એમ્લુ જ કે મનખા દેહ મળવા છતાં ને પુઝા

ઉપસહાર
સસારસાગર તરે નહી, તો તે ખરેખર આત્મ
ધાતી છે શ્રુતિમા યથાર્થ કથુ છે કે -

यदि पुमान् न तरेत् आत्मदह । (શ્રુતિ)

પુર જન મગી નિરજન થયું એ પ્રત્યેક મનુષ્યના હાથની પાન
છે દહ ધ્વજા છે તો માર્ગ છે જ છે આ દેહનમરીના કાગમહના કેદી
થનું કે ગજમહેતના તાગ થયું - નરદેવ થયું કે નરપશુ થયું - એનો
નિર્ણય સ્વયં જ આપણે પોતે જ કરી લેવાનો છે કામળું કે, મનુષ્ય
ને ધ્વજ છે તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે માટે આ સસારરૂપી આગમાથી
નીકળવા માટે જડજીવનમાથી નાગીને ચેતી ઉઠવું જોઈએ સતસમા
ગમ અને અતસેવાદાગ ગુરુગગ પાગીને આત્મા-પરમાત્માની
એકતાના મુકામે દેહ વતનમા પહોંચવું જોઈએ વસ્તુને જાણીને
વસ્તુને પામવામા - વસ્તુનુભવમાં જ જીવનસિદ્ધિ રહેલી છે, મા-
જરડ અને એકદમ એ જ જીવન જીતવાનો મહામય જી શાંતિ ।

જોષીવિરાગ્ય અને ભક્તિનાં રહસ્ય સમજાવનારાં
ઉત્સાહ અને ભયતિ પ્રેરનારાં

—: પુસ્તકો :—

	કિંમત	પોસ્ટેજ
દ્વિચલકલાપ :—વૈરાગ્ય બોધક કાવ્યો	૦-૮-૦	૦-૧-૯
ભગવદ્ગીતા :—ભગવદ્ગીતા સંગ્રહ	૦-૬-૦	૦-૧-૩
મીરાં અને શણે :—ભગવતી મીરાંનાં ભક્તિ, ગાન અને વૈરાગ્ય સમજાવનારો સંગ્રહ.	૦-૩-૫	૦-૦-૯
શ્રી સદગુરુ શિક્ષાશતક :—વૈરાગ્યના ઉચ્ચતમ અનુભવોને સુગમ રીતે જોતાગેણું થતક	૦-૩-૦	૦-૦-૯
શ્રી સદગુરુ સ્તુતિશતક :—નિત્ય પાઠમાં ઉપયોગી ધાર્ય એવું ભક્તિવદ્ધક ગાનકે:	૦-૩-૦	૦-૦-૯
સ્વા. રામનીધંની સંક્ષિપ્ત જીવનકથા :—	૦-૨-૦	૦-૦-૯
બધાં પુસ્તક સાથે લેનારને પોસ્ટેજ ૦-૩-૩.		
દરેક પુસ્તક માટે દપાલ તથા પેટ્રોન ખર્ચ લૂદ.		

પ્રબન્ધક :—“ ઉત્થાન ”
કોલકાતા, પૂર્વમુખરાત

“કામને સંકલ્પના ત્યાગથી, ક્રોધને કામનાના ત્યાગથી, ભયને અર્થમાં અનર્થબુદ્ધિ કરીને તથા ભયને તત્ત્વજ્ઞાનથી છૂતવો નોંધવો. એવી જ રીતે શોક તથા મોહને અધ્યાત્મવિદ્યાથી, દમ્ભને હાપુરુષની સેવાથી, યોગનાં વિધેને મૌનથી, હિંસાને ગરીરની ઈથી, આધિભૌતિક હુઃખને ઈશ્વરકૃપાથી, આધિદૈવિક વેદનાને, ઈથી, આધ્યાત્મિક કષ્ટને યોગશક્તિથી, નિદ્રાને સાત્ત્વિક આહાર-જોશુ અને તમેજોશુને સત્ત્વગુણથી, અને સત્ત્વગુણને અપરિતિથી છૂતવો નોંધવો. અને એ બધાં શ્રીગુરુની ભક્તિથી તદ્દનમાં છૂતી થકાય છે. જ્ઞાનરૂપ દીપકનું જ્ઞાન કરનાર સાક્ષાત્ ભગવત્સ્વરૂપ ગુરુદેવમાં જે ‘એ મનુષ્ય છે’ એવી દુષ્ટબુદ્ધિ કરે છે, તેનું જન્યું શાસ્ત્રશ્રવણ હાથીના સ્નાનના જેવું વ્યર્થ છે. યોગેશ્વરગણ દેના અરણ્યકમંત્રનું અનુમંધાન કરે છે તથા જે પુરુષ તથા પ્રકૃતિના બધીશ્વર છે એ સાક્ષાત્ ભગવાન જ ગુરુદેવ છે, તેમને લોહો પ્રાપ્તિથી મનુષ્ય માને છે.”

શ્રીમદ્ભાગવત, ૭-૧૫, -અંશ ૨૨ શ્લો ૨૭

શમજુતાલ નાનાલાલ શાહે દ્વા સ્વયંભોગિ / શિવ મુ. પાટાકરપુર,
એમને માટે વડોદરા, રાજપુરા, અણીક પ્રિન્ટરીમાં જાણુ અને ત્યાથી
મુદ્રા કર્યું. તા ૧૫-૪-૧૯૪૨

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान निबोधत ।

છોટો સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો ;
આત્મજોષ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન દેખવો .

પહેલું વર્ષ
બારમો અંક]

[જુન : ૧૯૮૨
આ. નં. ૧૯૮૮]

તંત્રી
સ્વા. સ્વયંજ્યોતિ તીર્થ

જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છોટાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

વડોદરા રાજ્યનાં પુસ્તકાલયો માટે

ઉત્થાન

અધ્યાત્મવિદ્યાનું માસિક પત્ર
વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે

હિંદ	અર્મા	આફ્રિકા	એક અંકની કિંમત
રૂ. ૩-૮-૦	રૂ. ૪-૦-૦	રૂ. ૮-૦	રૂ. ૦-૧-૦

પુસ્તકાલયો માટે માત્ર રૂ. ત્રણ

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે, અને વર્ષ વચ્ચે ગ્રાહક થનારને પાછલાં અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫ મી તારીખે રવાન થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજદીકની પો. ઓ. મ તપાસ કરવી અને પછી જ કાર્યાલયમાં લખવું. મહિનાની આખર તારીખ સુધી નખનારને જ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કિંમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર વ્યવહાર કરનારાઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે ગ્રાહકનાંબર સાથે લખવું. જવાબ માટે હમેશાં પૂરતી રીક્ટા મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણાં મોકલવા ઉપરાંત પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરનો પ્રમાણબુત પત્ર બીડવો. (૬) ‘ ઉત્થાન ’ વડોદરામાં છપાય છે અને ત્યાંથી ગવાના થાય છે; પરંતુ એ અંબધે બધો પત્રવ્યવહાર નીચેના સગનામે કરવો.

છ આનુગ્રાની ટિકીટો બીડી નમૂનાનો અંક મંગાવી જુઓ.
પ્રખન્ધક, ઉત્થાન, છેલ્લાઉદેપુર, (પૂર્વગુજરાત)

જૂના-નવા ગ્રાહકોને

ચિનતી કે,

(૧) જે આપને બીજા વર્ષના ગ્રાહક રહેવું હોય તો ૨૦૦ પૃષ્ઠના ભેટના દળદાર પુસ્તકનો અને ગુજરાતભગ્ના વિદ્વાનો અને ગિરાસુઓથી પ્રશંસા પામેલા ઉત્થાનનો લાભ લેવા માટે

અ લલાચમતા સાહચરણ રૂપિયા ૫. આ. થી મોકલી આપો; અથવા

જ ભેટનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવાની આજ્ઞા આપો. આટલે દિવસમાં એ તૈયાર થઈ ગ્રાહકોને રવાના થશે. તે પહેલાં અમારે આપનો નિર્ણય જાણવો જોઈએ.

(૨) જે આપને બીજા વર્ષે ગ્રાહક ન જ રહેવું હોય, અને ભેટનું પુસ્તક મેળવવું હોય તો આર આનાની ટપાલની ટીટીટો મોકલી આપો. પુસ્તક તૈયાર થયે આપની મેવામાં હાજર કરાશે.

આટલું કરે એટલે અમારું કામ સરળ થાય. કામગીરી મોંઘવારી અને અજીત ખૂબ જ વધી પડ્યાં છે; તેને વખતે પણ સારા બડા કામગીર અને સુધર ઊપકામવાળું ઉત્થાન આપવાનું સાહસ કર્યું છે; અને આપે તો ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. જનતામાં બધે નિગાશ, નિરુત્સાહ અને પામગતા વધી પડ્યાં છે, એક માત્ર આત્મચાન જ એવું સાન્નિધ્ય છે કે જે જનતાને પાનાતામાં નિર્ભયતાનો ભુસ્સો પ્રકટાવી બધાં સંકેટોની સામે થઈ એમાંથી વિજેતા બની પાર નીકળવાની શક્તિ આપે છે.

આવું નિર્ભયતા અને નિરુત્સાહની પ્રેરણા આપનારા સાહિત્યને પોષણ આપી સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ સાધો. ખેલ ખર્ચાને જ એ અ-લાચ્યું છે એ ન બૂલગો. આપનો ગ્રાહક રહીને ગ્રાહક વધારવાનો પ્રયત્ન આપ રહેશે તો અમારો પ્રયત્ન સફળ થશે સાચા તબ રૂપિયા જેવા

નહવા વસાનમમાં વર્ષદહાડે ૧૨૦૦ પાનાનું અમૂલ્ય પ્રાણુવાન સાહિત્ય મળે છે, અને એને માટે વિદ્વાન સંતમહાત્માઓ, અન્ય વિવેકપ્રીથુ લેખકો, તથા અમે પત્રિકામ કરીએ છીએ, એને મદદ બનાવી પુણ્ય-શાસી બનો એવી અમે હવે પણ શ્રદ્ધા ગળીએ છીએ.

ધણાનાં ત્રણ વર્ષના લગભગ આવી ગયાં છે; કેટલાએક ભેટનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવાની આજ્ઞા આપી છે, અને જેઓએ ઠાઈ પણ ઠાગણવશાત્ ભવિષ્યમાં ગ્રાહક ન ગહેવાની સૂચના આપી છે, તેમણે પણ પહેલે વર્ષે ગ્રાહક બની ઉત્થાનને પોષણ આપ્યું છે તે માટે એ સૌને અનેકશઃ ધન્યવાદ !

હવે પણ વિશેષ પ્રયત્નની જરૂરીઆત છે. ગૂઝગાતની ધર્મપ્રાણુ પ્રગ્ન છે; દાનપરાયણ છે, પણ એ વિવેકપરાયણ નથી, તેથી જ વિચાર-પ્રધાન છે; ગૂઝગાતમાં લક્ષ્મીનંદનોની ખોટ નથી; દાનવીરોની ઉભુપ નથી; પરંતુ એમના ધનવ્યયની સાચી ફિશા જ્ઞાનપ્રયાગની છે એટલે વિવેક એમને શીઘ્ર સુએ, અને સર્વત્ર, જ્યાં જ્યાં જરૂરીઆત હોય, ત્યાં આત્મજ્ઞાનદ્વારા આગિન ધડાય એવા સાહિત્યનો પ્રયાગ કરવામાં પોતાનો ઉદાર હાથ લાગે એવું આકર્ષણ પણ નમ્રભાવે લખવું પડે છે.

આ અમક મળતાં વેત જ અમને ઉપર લખ્યું છે તેમાથી ઠાઈ પણ એક રીતે વ્યવસ્થા કરવાની સૂચના કરી આભારી થઈશો એવી આશા છે ! આથી બીજું વધારે શું લખાય ? સૌ મુત હો !

તા. ૧૦-૬-૪૨
જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છોટાઉદેપુર

સદા શુભેચ્છક
સ્વા. સ્વયંજ્યોતિના
નાગાયણુરમરણુ

ॐ
नारायण

उत्थान

वर्ष 'पडेलु'] जुन १९४२-२५. जेठ १९९८ [अंक ७२३]

ईश्वरोगुरात्मेति मूर्तिभेदविभागिने ।
व्योमघट्ट व्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्तिभ्ये नमः ॥

धृति, सह्युक्त ने आत्मा, मूर्तिमान् विभाग जे;
व्योमघटा व्याप्त जेवा जे, दक्षिणामूर्तिभ्ये नमः ।

*

*

*

શ્રી સદ્ગુરુના કૃપા અને પ્રેરણાથી ' ઉત્થાન ' પ્રકટ કરવાનું સાહસ કર્યું, અને એમના જ આશીર્વાદથી પહેલા વર્ષનો આ ઇતિહાસ બારમો અઠ પ્રકટ થાય છે.

*

*

*

યથામતિ અમે આગળ ચાલ્યા જઈએ છીએ, એમ કહેતા કહેતા આ બારમો અઠ આપની સનામાં ધરી ચૂક્યા, અનેક વિદ્નો આવ્યા પણ ' ઊઠ્યા પછી ઊઘ કેવી ? ' એવું લક્ષમાં રાખના પ્રયત્ન કર્યો, અને વિદ્નો સાથે લડતા-ઝગડતા પણ આટલે સુધી પહોંચ્યા, એ પરમાત્માની અગાધ દયા !

x

x

x

ચોમેર અસાન, કનેશ કુસપ અને વેગેજ જ ઘેરી મૂક્યા છે, ત્યાં વ્યવહાર ને વિપમતાના બંધન બાધી લે એમાં શુ આશ્ચર્ય !

x

x

x

સંસ્કારી અને સ્વતંત્ર વિવેકશક્તિનો વિકાસ કરે એવું નૈતિક, ધાર્મિક અને અધ્યાત્મ વિદ્યાના મૂળભૂત પાયારૂપ વેદાન્તનો પ્રચાર કરે એવું સાહિત્ય પીરસનાના કોડથી ' ઉત્થાન 'ની શરૂઆત કરી.

વિદ્વાન સંન્યાસીઓ અને વિચારકોએ સહભાવપૂર્વક યેજસામગ્રી પૂરી પાડી અને સેવાભાવી સજ્જનોએ આદર મેળવવામાં નિસ્વાર્થ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે એ પૂરતા સતોષની વાત છે સૌના સ્વધર્મે અમે વર્ષ પૂરું કરી શક્યા, એ ખાતર એ સૌનો આભાર માની, લ-વિશ્વમાં એવા જ સહકાર માટે વિનંતી કરીએ છીએ

*

*

*

વિદ્યો વધ્યાં છે; લગાઈ વધારે ઉંચ ગતી છે અને હિંદુસ્તાનના સીમાડા સાચવવાની રાજ-પ્રજા બન્નેને એકસામટી ચિંતા વધી પડી છે. પરંતુ માયાના અદૃષ્ટ હેતુઓ વાંચવા, સમજવા, અને એ પ્રમાણે જીવન ધડવાનું કામ તો માયાને સલાવનાર માયાધીશ-ધર્મી-ને જો-જાળ્યા વિના સૂઝે એવું નથી. માણસ માણસ મટીને પશુ બનવા-અને પશુ કરતાં પણ ઘેર પાતડી બનવા ધસી રહ્યા છે, ગદાસી સ્વભાવનું જ ધનધોર તાંડવ ખેલાઈ રહ્યું છે, અને યુદ્ધ જ જાણે એના સુધારાની પરાકાષ્ટા હોય એવું પ્રદર્શન કરે છે; ત્યાં દેવો જીવનના પ્રવાહ માટે મથતા, 'ઉત્થાન' જેવા ઊગીને ઊભા થતા માસિકપત્રને અડચણો-અસંખ્ય અડચણો-આવે એમાં કશી નવાઈ નથી.

x

x

x

કાગળની મોંઘવારી અને અછત વધી પડ્યાં છે. અત્યાર સૂધી જાયા, સંદેહ કાગળ વાપર્યાં છે. બારે અંકના મળી ૧૦૭૫ પૃષ્ઠ પૂર્ણ થયાં છે, અને બેટના પુસ્તક 'ત્રિપુગરહસ્ય'નાં ૧૭૫થી પણ વધારે પૃષ્ઠ ઉમેરતાં લગભગ ૧૨૦૦ પૃષ્ઠનું વાચન ગ્રાહકોને પૂર્ણ પાડ્યું છે, અને એ રીતે અમને આપની સેવા કરવાનો સંતોષ થયો છે.

પણ બીજે વર્ગે એક કડવો અનુભવ થવા માંડ્યો છે. છેલ્લા બે અંકથી પૃષ્ઠોએ છીએ છતાં ઘણા ગ્રાહકોએ અમને નથી જણાવ્યું કે તેઓ બીજા વર્ષના ગ્રાહક રહેવાના છે કે નહિ. બેટનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલીને લવાનું વચ્ચે કરવામાં સરળતા ખૂબ જ હતી, લગભગ ૨૦૦ પાનાનું એ પુસ્તક ખૂંટપોટથી મોકલતાં ગેરવહેતે બે-વાનો સંભવ હતો ને હજીએ છે. એટલે હજી પણ વિનવીએ છીએ કે સૌ બીજા વર્ષના ગ્રાહકો તરીકે રહી, જે માસિકને આપે પહેલા વર્ગે ઉમેરન આપી શકે કૃતજ્ઞ છે, તેને હવે ઉમેરવાનું-હિસાબ આપવાનું

ચાલુ ગએ.

+

+

+

ગૂજરાતમાં ધાર્મિક વાચનના વિષયમાં આટલો પ્રભાવ કેમ ?
ધનપ્રેમી ગૂજરાતીઓને ધર્મપ્રેમી થવાનું કયારે સૂઝશે? ગદ્યન વિચારોની
બિણુપ, અને ધનયોલુપતાએ ગૂજરાતને લગભગ બધા રિવાજોમાં ઝીઝર
બનાવી મૂક્યું હોય એમ લાગે છે । વાડ મયના બધા પ્રદેશમાં જ્યાં
આવી ફરિયાદ છે, ત્યાં પરમતત્ત્વની શોધ માટેના ચનારા પ્રયત્ન માટે જે
ગદ્યન વિચાર, ગભીર અભ્યાસ, અને મનોમગ્નપૂર્વકની ભક્તિનો વેગ,
તેનો શું એટલે બધો અભાવ છે કે, ધાર્મિક માસિકો પૂરતા આવડેને
અભાવે હતાશ થાય ।

*

*

*

અસ્તુ અમારે તો પ્રયત્નપરાયણ રહેવું છે અમારા સુદ વાચ-
કોને વિનવીએ છીએ કે તેઓ આદ્યકે તેરીકે ચાલુ રહે વિષય કે ભાષા
। વગ લાગતા હશે તો એનું વાચન છોડી દેવાથી નહીં શીખાય, પણ
વાચતા વાચતા અભ્યાસ વધશે તેમ તેમ સરલ લાગવા માંડશે કામ
વસમો છે, છતાં મોડાનીના કાન્હે જેમ બીજી દિશામાં ખર્ચ થાય
છે તેવો જ પ્રયત્ન મનની શાંતિ મેળવવા માટે કરવો જોઈએ વરસ
દહાડે પૂરા ૧૨૦૦ પાનાનું સુદર અને સુધડ જાણેલું, મનને સતો ।
અને શાંતિ પમાડે તેવું રોજની એ પાઈની કિમત કરતા પણ સસ્તું
ધાર્મિક સાહિત્ય ગૂજરાતની જનતાને મોઘુ-ભારે-પડે, એ પ્રજાને
હિલ કહેવી કે લોખી ? સેવાભાવી કહેવી કે સ્વાર્થી ? પરોપકારી કહેવી
કે પેટપાણુ ? પરમાત્માએ તન-મન-ધન આપ્યા છે એનો સદુપયોગ
કરવો એ આપણો પરમપુરુષાર્થ. એ પુરુષાર્થના પગિણામે વ્યક્તિ અને
સમાજનું જીવન ધડાય તો જ સર્વવ્યાપી સુખની આશા બધાય,
પણ જ્યાં કેવળ સ્વાર્થી વૈરવૃત્તિ જ વધ્યા ઠરતી હોય, પોતાના

લાભની દૃષ્ટિથી વ્યવહારની જાળ વણવામાં બુદ્ધિની ચતુરાઈ વપરાતી હોય ત્યાં પછી કુસંપ, કલેશ અને કષ્ટનાં વિપવૃક્ષો ઊગે, અને એમરે હાહાકારના ત્રાહિ ત્રાહિ પુકાર જ અંભળાય એમાં શું આશ્ચર્ય !

*

*

*

પશ્ચિમના જડ વિજ્ઞાનના અભિમાને એમને અટળક સંપત્તિ અપાવી, વૈભવવિલાસનાં સ્વર્ગો ઊભાં ઠગાવ્યો, અને છેવટે શ્રી ભગવદ્-ગીતામાં ભગવાન કહે છે તેમ-

તે તં મૂઢવા સ્વર્ગલોકં વિશાલં,
ક્ષીणे પુણ્યે મર્ત્યલોક યિશંતિ ।
एषं ऋषी धर्ममनुप्रपन्ना,
गतागतं कामकामा लभन्ते ॥

મ. ૧. શ્લો. ૨૧

મર્ત્યલોકના અધિકારી બની બેસા છે. ઉપર્યુક્ત શ્લોકનો ભાવ્ય એવો થાય છે, મનુષ્ય જ્યારે હંશ્વન્દત મજેલાં તન-ગન ધનનો કેનઈ સ્વાર્થી વિગયસોપપતામાં આંધળો બની ભોગવૈભવને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે સ્વર્ગશુભને પામે છે તો ખરો, પણ તેવાં કર્મને અંતે તો એતે વારંવાર મૃત્યુના મુખમાં જ હોગાવું પડે છે. વેદોના સંદિનાભાગમાં, એટલે કે જે શાસ્ત્રો કેવલ કર્મ અંતે એ પ્રમાણે મળતા ભોગવિલાસ માટે જ શરીરના સોહીનું પાણી ઠરી તનનો ક્ષય કરે છે; હંશ્વરે જે બુદ્ધિ-હંશ્વનું જ્ઞાન મેળવી, આત્મલ ભ મેળવવાનો છે; તેમાં દૃષ્ટ, પ્રપંચ અને જડવિજ્ઞાનના વૈભવનાં સાધનો વધારવામાં

જા દુરુપયોગ કરે, અને પૂર્વકર્મના ફલરૂપે જો ધન-સંપત્તિ મેળવ્યા હોય, તેને માત્ર સ્વાર્થ તથા આ સુખવૈભવ માટે જ વાપરી નાંખે, તેવા ભોગોની જ વાસનાવાળા પુરુષો, જન્મમૃત્યુના હેરાફેરામાં જ ચક્કર લગાવ્યા કરે છે. એમને માટે કશી સ્થિરતા નથી. સ્થિરતા નથી એટલે શાંતિ નથી, શાંતિ નથી એટલે સંતોષ નથી, સંતોષ નથી તેથી સ્વાર્થ અને દેહભોગમાં જ જીવન વેડફી જાય છે.

x

x

+

આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો આનું આણું તો પ્રત્યેક અન્ધે, વાક્યે અને-શબ્દે શીખવે છે કે હું માનવ પ્રાણી ! મોક્ષસાધનના દ્વારરૂપ માનવ શરીર પામ્યો છે તે ગુમાવી ન ખેસ; ધર્મને માટે વૈભવ છે, વૈભવને માટે ધર્મ નહીં. પ્રપંચ, કપટ, અસત્ય, રાગદ્વેષ છોડવા તને માનવ શરીર મળ્યું છે તે વેડી નાખીશ, તો વળી પાછો કેણુ જાણે ક્યારે એ જાતમાના મોક્ષદારે જોભો રહેવાનો અધિકારી બનીશ. માટે વિધાન ન કર ! આવી ચેતવણીની અસર ન થાય તો પશુ અને મનુષ્ય વચ્ચે કશો તફાવત નથી.

ચારે તરફ પશુધર્મની બોલબાલા છે, તેમાથી બનશૂત થવા 'ઉત્થાન'નો પ્રયત્ન કર્યો છે; વિદ્વાન લેખકો, ગ્રાહકો, ગ્રાહકો વધારી ઉત્થાનને આમળ વધારવાનો સેવાધર્મ બજાવનારા ઉત્થાનપ્રેમાઓ, એ બધાનો ઉપકાર માનીને વળી પાછા વિનવીએ છીએ કે આટલી સગવડ અમને જરૂર કરી આપો.

૧. આવતા વર્ષના પણ અવશ્ય ગ્રાહક રહે,

૨. ભેટનાં પુસ્તકોનાં ધાર્યા કરતાં પાના વધી પડવાથી એ બહુ જ

મોધું પડ્યું છે, તેથી જેઓ ખીજ વર્ષના ગ્રાહક રહે તેમને જ એનો વિના મૂલ્યે લાભ મળશે એવી અમારી મરજી વિરુદ્ધ અમારે ગોઠવણ કરવી પડી છે, તે માટે ક્ષમા કરી, અમને ઉત્તેજન મળે એટલા માટે ગ્રાહક રહો અને તે સુંદર પુસ્તકનો લાભ લો.

૩. ભેટનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવા અમને આજ્ઞા કરો, કે જે મારફત ખીજ વર્ષનું લવાજમ વસૂલ થાય.

૪. બારમો અંક મળતા વેંત જ અમને જાણા ગ્રાહકો મૂલના આપે કે જેથી ખીજ વર્ષના પહેલા અંકની ફેટલી પ્રત જપાવવી એની મુજ પડે.

૫. કેવળ આકાશવૃત્તિ ઉપર નિર્ભર રહીને આ સાદસ કહ્યું. જ્ઞાનસેવાનો જ એમાં ઉદ્દેશ છે. એમાં ખોટ આવે એ મુજરાતી જનતાની શોભાને લાંબન લાગે. નિઃશંકાએ ને, જેમને તરવજાન પ્રાણીથી પણ અધિક પ્રિય હોય, તેવાઓને વર્ષના સાડાવણ રૂપીયા ભારે પડે એ હાસ્યાસ્પદ છે.

૬. માટે સત્વર ભેટનું પુસ્તક વી. પી. થી મંગાવી લવાજમ મોકલવાની જોગવાઈ કરાવી લો.

ફેટલું લખીએ ? શા માટે લખીએ ? આપને અણસમજી માનવામાં અમને જ ખેદ થાય. પહેલે વર્ષે આપે ઉત્તેજન આપ્યું તે માટે આપને અનેકશઃ ધન્યવાદ, અને ઉત્થાનનો આરંભ આપના ઉત્સાહથી થયો છે, તે જ આપના જ પુરુષાર્થથી ચાલુ રહે એવી પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પામે પ્રાર્થના દર્શીને વિરમીએ છીએ.

સુખ શોધે છે, પ્રતિષ્ઠા શોધે છે, તેઓ તો માત્ર મીઠાઓના જ શુભા-
કાર કરી રહ્યા છે. આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો પ્રકાશ જ ખરો આનંદ
આપી શકે છે.

૪. જે ધ્વજાનિષ્ઠ પુરુષ સાંસારિક સંપત્તિને લાત મારે છે, તે
સદાને માટે ઈશ્વરના વક્ષઃસ્થળમા બિગળે છે, અને સામાનિક સંપત્તિ-
મા આસક્ત બનેલો, આખી દુનિયાનો શહેનશાહ હોય તો પણ
બિખારીની જે લાતો ખાશે

૫. ગરીબ ડાહ્ય? જેનો ધનલોભ પૂરો ન થાય તે. ઈચ્છાના શુભાભો
ધાણીના બળદીઆ જેવા છે જગ દૂર એક બાબુએ પડેલું ઘાસ
ખાવા જાય છે, પણ તે ખાઈ શકતા નથી. ઈચ્છાઓ છોડો એટલે
પરમ શાંતિ મળશે.

૬. બસની કહે છે કે, 'માન શરીરમાં જડ વસ્તુ રહી નથી; હું
તદન સાદ છું.' બધી ઈચ્છાઓ ઈશ્વરને અર્પણ કરવાથી તમારી
હૃદય-બસીમાંથી પણ અજબ સુરીલું ગાન નીકળશે

૭ આત્મભોગ આપનારની જ જગતમા જીત થાય છે. ગ્રીક
લોકોની દોડધામથી પૃથ્વી ધમધમી ગઈ હતી-પણ તે ક્રિસ્ટિયન અને
સિકંદરના દેશની આજે તો માત્ર વાત જ રહી ગઈ છે, રોમન સામ્રા-
જ્યનો ગરુડ ખવજ એક વખત સાગરે વિશ્વ પગ ફરડી રહ્યો હતો, પણ
આજે સીઝરના સિંહાસન પર કરોળીઆઓએ જાળા બાધ્યા છે.
જ્યારે હિન્દુજાતિ તો તેત્રીસ કરોડ આજે હયાત છે; કારણ તેનું પ્રત્યેક
વાક્ય ઈશ્વરી શરૂ થાય છે, અને શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ થી પૂર્ણ
થાય છે, વિગ્રહ અને કલહને બદલે ત્યાગ અને વૈરાગ્ય એ તેના શસ્ત્રો
છે. બીજાઓના ઉપર નહી પણ પોતાના ઉપર જ વિજય મેળવો.

૮. Deserve and then desire. અર્થ સ્વયંગતો હોય તો

પ્રાણવાયુ ખેંચાઈ આવે જ આવે; આરસપહાણુ રરતામાં રઝળતા પડ્યા રહે જ નહીં.

૯. Thought is another name of Fate. સદ્ગુણી થવું હોય તો ખીગ્નના સદ્ગુણો અને શ્રેષ્ઠતાના વિચાર કરો અને તેને માન આપો.

૧૦. આપણું કાઈપણ નિઃસ્વાર્થ કર્મ ઈશ્વરને આપણો દેણદાર બતાવે છે. લેતી વખતે તેમણે જે હાથ વાપર્યો હોય તે કદાચ દેતી વખતે તેઓ ન પણ વાપરે, પરંતુ ખીગ્ન હાથો દ્વારા તે આપણું દેવું વ્યાજ સહિત ચૂકવી આપે છે જ.

૧૧. શરીર એ આત્માનું-ઈશ્વરનું-મંદિર છે, પણ તેનો અર્થ એવો કરવાનો નથી કે તમારે દેહનું રક્ષણ કરી ઈશ્વરને તદ્દન વિસારી મૂકવાનો છે. લોકો તો બસ ! મંદિરને જ પોતાનું સર્વસ્વ માની અંતર્યામી ઈશ્વરને બૂલી જાય છે. દેવની ભક્તિસહિત પૂજા કરવી એ જ દેવાલયનો સદુપયોગ છે.

૧૨. બધાં પાપો વિવેકનાં અગ્નિને લઈને જ થાય છે, ધર્મનું, જ્ઞાનનું મથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના તમારાં પાપો દૂર કરવા ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરશો તો તમામ નિષ્ફળ જશે.

૧૩. મનને સ્થિર કરવા માટે તમારી નોંધપોથીમાં-હૃદયમાં ઉત્સાહ આનન્દ અને ઉન્નતભાવ ગ્રેરે એવા ઉતારાઓ લખી રાખો. વારંવાર તે વાંચો અને મનને સ્થિર કરો.

૧૪. કુટુંબીઓ અવરોધરૂપ લાગે તો તંમનો સંયમ કેળવવામાં ઉપયોગ કરો. ધર્મના અલૌકિક મર્મને અનુસરી આપણે ગૃહસ્થાશ્રમ યજ્ઞાનીએ તો સહેલાઈથી આપણી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થાય, અને આત્મસાક્ષાત્કાર પણ થાય.

ઘેલો !!

લેખક:-શ્રી. રમેશનાથ રંગનાથ ગૌતમ, બી. એ.

卐

દેવ શમ્યા ધમકંતા, ધંટા-ધડિયાળોના પણ રણુકાર
વિરમ્યા, ને વિખરાયાં ભાવિક મંદિરમાંથી નર ને નાર;
દેવાયો સમ્પન્નમાકાર, ને પૂજારી પણ નિસરે ખહાર,
ત્યાં દેખી સોપાને બેઠો સુનો માનવ પ્રભુને દ્વાર.-૧

હળવેથી ઉપહાસ કર્યો, “ રે વરં વ્રૂહિ, પ્રસન્નોઽસ્મિ ! ”
વિહ્વલ એની આંખો ચમકી સોત્સુક આશાની ભર્મિ:
“પ્રભુનાં નિત પૂજન કરનારા, રીઝયા પામલના સ્વામી ?
આજ કરાવો જાંખી ! હું તો હરિદર્શનનો છું કામી ! ”-૨

મેલા, ધૂળ ભરેલા ઘેલા વેરે દેખાતો પામલ !
પ્રેમલ એની મુખચ્છબિની કોમલતા કેવળ પામલ !
અંતરીક્ષ જોજાંતાં નયનો રઘવાયાં દીસે, પામલ !
એકલવાયો, બાનભૂલ્યો-દુનિયા એને કહેતી પામલ !-૩

“સરિતાની લહરીનાં નમણા નર્તનથી જો આંખ ઠરે,
એના કાલાં કલરવ શુંજન જો આનંદે ઊર ભરે,
તો જેની મોહકતાના એ તો આછેરાં બિચ્છ ધરે,
એ પ્રભુદર્શનની દહે લાગી, મને આવરો, વ્યગ્ર કરે.-૪

“સન્ધ્યાકાળે વ્યોમસુન્દરી પાલવરગો સંકેરે-
કોયલ, બુલબુલ, મીઠડી મેના સંગીતે પિચ્છ કરે-
ઋતુગજનાં નવપલ્લવ, ને ગ્રીષ્મે આબલિયો મ્હોરે-
સુન્દર ફૂલડાંનાં મટકલડા જગબાજે સૌરભ ફેરે-૫

“જગતચોકને નભચદ્રવે સોમ-સૂર્ય-તાગક ગજે-
તડિત-જડિત જલધગ્ની વર્ષા ધગ મૂળવંતી ગાજે-
જેના ભાવોની એ છાયા, એ હગ્નિના દર્શન કાજે
આ ઘેલાના નયનમોગ્ધા કળા કરી થે થે નાચે।-૬

“મદિરે, મસ્જિદે શોધું, ફરું હુંદતો દારેદાર,
પણ માનવની નયનબારીએ પેણુ પ્રભુતાના ઇન્કાર।
ગિરિગંધર ને કુંજ નિકુન્જે, જનપદ ને વનપદ મોઝાર,
સરિતાતટ પર જોવા નટવર ઝંખી ઝણુણે દિલના તાર.-૭

“રીઝયા રવામી ? આજે નિશ્ચે ભવકેરી ભાવટ ટળશે,
એક, ભલે બસ એક જ મટકું હરિની જો ઝાખી મળશે।”
“ભૂગળ કહીતો।” હસ્યા પૂજારી “પ્રાણુ દેહથી નીકળશે
તારા પાગલ દિલની ત્યારે આશાઓ ઘેલી ફળશે।”-૮

x

x

x

માઝમ ગતે, તારકસાળે, નદીતટે ઘેલો આલ્મો;
પુલકિત તન, ને પ્રસન્ન વદને, જળબ્દેણે ઘેલો આલ્મો;

તેને તો આપવાનું જ રહ્યું.

સખ્યભાવ મૈત્રી ઉપર બંધાયેલો છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના મિત્રની આગળ પોતાનું હૃદય ખુલ્લું મૂકી દે છે, તેના દોષો પણ જાણી દે છે. તેની અભિધાપાઓ, તેના મનની વાસ્તવિક સ્થિતિ, તેની આગળ અભિવ્યક્ત કરે છે. તે જાણે છે કે તે તેને દોષ દેશે નહીં. ઉલ્ટા સહાનુભૂતિ બતાવી સહાય કરશે. તે જ પ્રમાણે ભક્તિમાં પણ છે. આ ભક્તિ સમાનતાના ભાવ ઉપર રચાયેલી છે. આમાં ઈશ્વરની સાથે બરોબરીઆ થઈને રમત રમાય છે. આ સંસાર એક રમત માત્ર છે, ખેલ છે, ભગવાનની લીલા છે. આપણામાં દેહાધ્યાસ દહ હોવાથી આ વાતને આપણે ભૂલી જઈએ છીએ. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, તેનું રક્ષણ, તેનો સંહાર, તે પણ લીલા જ છે. ભગવાન, આ ત્રણેય પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં એક સરખો જ આનંદ લે છે. અજ્ઞાની જીવોને (જેઓ શરીરની અને સંસારના તુચ્છ નામરૂપાત્મક પદાર્થની કિંમત અનુદઢ આંકે છે) તેમને ભગવાનની વિનાશાત્મક લીલાનું રહસ્ય સમજાતું નથી. નાટકમાં જેમ એકનો એક માણસ આજે રાત્રીને વેશ ભજવે તે કાલે ભિક્ષુકનો, તે પછી સ્ત્રીનો, તેમ આ વિશ્વરૂપી નાટકમાં એક જ ઈશ્વર વિધિવિધ વેશો ભજવીને ખેલ કરે છે. નાટકનાં પાત્રો પોતાના ભિન્ન ભિન્ન વેશોમાં એક સરખો જ આનંદ લે છે. તેમને ભવિષ્યની પણ ખબર હોય છે કે હવે પછી આમ યશે તોપણ પોતાનું કર્તવ્ય બરોબર બજાવે જ જાય છે. તેમ જગતને કેવળ લીલાક્ષેત્ર, રમતનું જ મેદાન માની ઈશ્વરની સાથે રહી રમત કંવામાં જ આનંદ છે, પછી ગમે તે પ્રકારની તે રમત હોય. આપણને ગમે તે સ્થિતિમાં તે જાહેવે, આપણને સર્જનાત્મક, રક્ષણાત્મક કે સંહારાત્મક, ગમે તે પ્રકારનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હોય, તે કામ આપણે સંપૂર્ણ નિઃશયી હૃદય જ બોધીએ. એ જ આપણો પગલું ધર્મ છે.

બ્યારે આ રમતના ખ્યાલનું વિસ્મરણ થાય અને ખેલમાં સત્યતાનું

ભાન થાય એટલે શોક, મોહ, ક્રોધ વિગેરે વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે આપણા સ્વરૂપને દાખી દે છે. માધુર્ય-પતિપત્ની આશક-માશુકના સંબંધ ઉપર ઘડાયેલું છે. સુશી લોકો ઈશ્વરને માશુક માની તેની ઉપાસના કરે છે. કેટલાક આશક માની ભક્તિ કરે છે, જ્યારે પ્રેમનો આ ઉચ્ચતમ આદર્શ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેવા ભક્તો નિર્વાણ કેવલ્ય મુક્તિની પણ પરવા કરતા નથી, કેટલાક ભક્તોનાં મન એવાં હોય છે કે સાકર બનવાની જરૂર નથી; તેમાં આનંદ નથી. ખરો આનંદ તો તેમાં રહી તેનો આસ્વાદ લેવામાં છે, એમ માને છે. તેઓને ઐક્યનો અનુભવ થાય પણ જાણીજોઈને પૃથક્તા રાખી પ્રિયતમનો ઉપભોગ કરવામાં જ રસ લે છે.

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રથમની શરૂઆત દ્વૈત ભાવનાથી થાય છે. પ્રાથમિક પગથિયાં, પ્રતીક, ગુરુ, શ્રવણ, સત્સંગ, વિ. દ્વારા ચટયા પછી જેમ જેમ ચિત્ત શુદ્ધ થતું જાય છે, તેમ તેમ ઈશ્વર પ્રત્યે પ્રેમની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તે ઈશ્વરની નિકટ જાય છે અને ઈશ્વર તેની પાસે આવે છે. પછી આ બાહ્ય વિધિઓ, શાસ્ત્ર, સત્સંગ, ગુરુ વગેરે અવલંબનોની આવશ્યકતા રહેતી નથી. તેની જાંધી સાધના માનસિક સારૂ પકડે છે. તેનું ચિત્ત ઈશ્વરમાં જ પરોવાયલું રહે છે. તેને છેવટે એ અનુભવ થાય છે કે, “હું ઈશ્વરનો એક અંશ છું.” તેને સારૂ, સામી, સાયુજ્ય; સાલોક્ય વિ. લિન્ન લિન્ન ભૂમિકાઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને છેવટે કેટલાક ભક્તો કેવલ્ય મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે પ્રેમ, પ્રેમાસક્ત ને પ્રિયતમની અથવા ઉપાસક, ઉપાસના અને ઉપાસ્ય દેવની એકના મેળવે છે ને કેટલાક અંશાંશી ભાવથી છેવટ સુધી પ્રિયતમના પવિત્ર અને અવર્ણનીય, અખંડ સ્પર્શનું આસ્વાદન લેવામાં જ કૃતકૃત્યતા માને છે.

શ્રી ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધમાં શ્રી નારદજીએ ભક્તિની ભૂમિકાઓનું કથન કર્યું છે, અને શ્રી મધુસૂદન સ્વામીએ ભક્તિરસાધનમાં

તેનો સંગ્રહ કર્યો છે. આમાં પ્રાથમિક અને ઉચ્ચતમ બન્નેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. ભક્તિમાર્ગી માટે આ ઉપયોગી હોવાથી સંક્ષિપ્તમાં તેનો ઉલ્લેખ આ લેખમાં કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રથમ ભૂમિકા:— “મહત્ત્વેશ્વર”

મહાત્મા, સાધુ, સંત, શિષ્ટપુરુષ, જીવન્મુક્ત, સ્થિતપ્રજ્ઞ, ગુણાતીત, આવા પુરુષોની શકેલાનુસાર સેવા કરવાથી ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે, અને ભક્તિનો ઉદય થવા માટે છે; જેવી રીતે વસ્ત્ર, જળ, ભૂમિ-વિ. પદાર્થો જે પુષ્પોના સંપર્કમાં રહે છે, તેમાંથી સુગંધ લઈ બીજા સ્થળોએ તેનો પ્રચાર કરે છે, તેવી રીતે મનુષ્યો પણ સારાખોટા સદ્-વાસથી પોતાના ચારિત્ર્યનું ઘડતર કરી તે દ્વારા બીજાઓ ઉપર અસર કરે છે. શ્રી. ભાગવતમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે કે જેવી રીતે આ સગોને નિવૃત્ત કરનાર સત્સંગમને વશ કરે છે, તેવી રીતે અષ્ટાંગ યોગ, સાંખ્ય, પદ્મપદ્ધતિ, વેદાભ્યાસ, તપ, સંન્યાસ, દક્ષિણા, ઉપવાસાન્વિત, જપ, તીર્થ, નિયમ, યમ વગેરે કોઈપણ અન્ય પ્રકારનું સાધન મને વશ કરી શકતું નથી. શ્રી યોગવાસિષ્ઠમાં પણ શ્રી રામચંદ્રજીને ઉપદેશ કરતાં મહર્ષિ વસિષ્ઠ કહે છે કે, “સંસારસાગર તરવાને સર્વ જન મનુષ્યોને ઉપકાર કરનાર સાધુસમાગમ જ ઉત્તમ છે. સાધુ પુરુષોની સેવા અને ભગવત્સેવા સમાન છે.” તેથી શાસ્ત્રોમાં, ભગવદ્ભક્તની સેવાને સાક્ષાત્ ભગવદ્સેવા કહી છે. એવા ભગવત્સેવાના બે પ્રકાર કહેવામાં આવ્યા છે.

ખીજી ભૂમિકા: “તદ્વ્યાપાત્રતા” ની છે.

મહાન પુરુષો સ્વાભાવિક રીતે જ દયા, પ્રેમ, અનુકંપા, વગેરે ઉદાર લાગણીઓથી યુક્ત હોય છે; તેથી નિષ્કામ સેવાથી પ્રસન્ન થઈ અધિકારીઓ ઉપર અનુગ્રહ કરે છે. ગુરુકૃપા, ઈશ્વરકૃપાનો આધાર આપણી યોગ્યતા ઉપર છે. લાયકાત પ્રાપ્ત કરી એટલે ખીલું બંધું આપોઆપ જ આવી રહે છે. પુરુષાર્થનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ.

તેથી જ સત્સંગ થાય, ચિત્તની ઉન્નતિ થાય, ને ત્યારે જ કૃપાપાત્રતા આવે. જળ હંમેશ જોમ નીચા પ્રદેશમાં કુદત્તીરી તે જ વહે છે, તેમ જો મનુષ્ય સદ્ગુણી હોય તેના ઉપર ભગવાનનો અનુમદ અવરય થાય છે.

ત્રીજી ભૂમિકા “ શ્રદ્ધા ” ની છે,

સંત પુરોના ઉપદેશોમાં, શાસ્ત્ર ને ગુરુના વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું જોઈએ, એવો વિશ્વાસ દૃઢ હોવો જોઈએ કે “ આચારમાં મૂકવાથી મને દર્શન થશે અને હું કૃતકૃત્ય થઈશ. ” આવા અડગ વિશ્વાસને “ શ્રદ્ધા ” કહેવામાં આવે છે. ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ આવે તે પગમૂકપાણુ પરમેશ્વર આપણી કસોટી કરે તો પણ જરાપણ ડગવું નહીં, આવા અચળ નિશ્ચયનો તો દરેક કાર્યમાં જરૂરીઆત છે. તે સિવાય કોઈપણ ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ થઈ શકતી નથી. પરોક્ષ જ્ઞાન અને અનુભવ બન્નેનું અનુસંધાન કરનારી સાક્ષી શ્રદ્ધા જ છે. જેવી શ્રદ્ધા તેવું ફળ. શ્રદ્ધાહીન મનુષ્યોને મહિરનિવાસથી દેવ-દર્શનથી, તીર્થયાત્રાથી, શાસ્ત્રના અધ્યયનથી, યજ્ઞ, દાન, તપથી કોઈપણ ફળ મળતું નથી. શ્રદ્ધાપૂર્વક કરેલું કાર્ય આંવાધિપૂર્વક હોય, શ્રદ્ધા-પૂર્વક જપેલો મંત્ર અશુદ્ધ (અબદ્ધ) હોય તો પણ તેના અનુષ્ઠાનથી ધ્યેયસિદ્ધિ થાય છે.

ચોથી ભૂમિકા “ હરિગુણશ્રુતિ ” ની છે

ભગવાનનાં નામ, રૂપ, કર્મ, ગુણોનું શ્રવણ કરવું તેનું નામ “ હરિગુણશ્રુતિ ” છે. આમાં સામાન્ય રીતે જેને નવધાભક્તિ કહેવામાં આવે છે તે અંતર્ગત છે. (શ્રવણ, કીર્તન, નામસ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય, આત્મનિવેદન.) શ્રવણથી વાસ્તવિક ધર્મ શું છે તે જાણવામાં આવે છે તથા ભગવાનનું રસરૂપ, પ્રાપ્તિનું સાધન વગેરેનું વધાર્થ જ્ઞાન થાય છે. શ્રવણના ત્રણ ભેદો કરવામાં આવે છે. સાર્વિક, ગૃહસ્થિક, તામસિક. જે શ્રવણથી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થાય

તે સાત્વિક, જેથી બુદ્ધિનો વિકાસ થાય પણ સર્વ વાસનાઓનો અને આસક્તિઓનો ત્યાગ ન થાય તે મજ્જસિક, ને જેથી અધોગતિ ન થાય ને દોષોની વૃદ્ધિ થાય તે તામસિક આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રનું શ્રવણ પણ સાત્વિક રાજસ અને તામસ ત્રણ પ્રકારનું હોય જે શ્રવણ જલદીથી સાત અથવા થોડા દિવસોમાં જ સમાપ્ત કરવામાં આવે તે 'મજ્જસ' છે કષ્ટ વિના રસો અનુભવ કરતાં કરતા શાત ચિત્તથી, અધ્યાત્મી કરેતું રોજનું શ્રવણ સાત્વિક કહેવાય અને આનંદમયી અને મદ્દા વિના કરેતું શ્રવણ તેને તામસિક જણવું.

કીર્તન — ભગવાનના દિવ્યકર્મને યથાવત સમજીને પછી પ્રીતિ પૂર્વક તેમનું જ ગાયન ને સંગીત સાથેનું ઉચ્ચાણ તે કીર્તન પરમાત્માના નામસ કીર્તનમાં અનંત શક્તિ રહેતી છે. તેમાં પુરુષપણ, સ્ત્રીપણ, જાતિ, આશ્રય, વગેરેનો કોઇ પણ પ્રતિબંધ નથી સર્વજાતિ આશ્રયવાળી ભક્તિ કરી શકે છે એક શુદ્ધ પ્રેમની જ આવરયક્તા છે એવા ઉપદેશથી ગમચડાળા સમરી નામની બીજ જાતિની સ્ત્રીને ઉપદેશ કર્યો છે આથી જ તે કૃતાર્થ થઈ હતી.

નામસ્મરણ — શિવપુરાણમાં સ્મરણની વ્યાખ્યા કરતા મહેશ્વર કહે છે કે “સર્વ વ્યાપક એવો જે હું તેનું હમેશાં સર્વ દિશામાં ધ્યાન કરવાથી લોકમાં સદાને માટે જે નિર્ભયત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું નામ ‘સ્મરણ’ નામકરૂપ મંત્રનો જપ અને વાચ્યરૂપ દેવનું ધ્યાન એ પણ સ્મરણ જપ ચાર પ્રકારના છે નામિક, ઉપાશુ, ધ્યાનસ્થ અને અજપા જપ ક્રમશઃ એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થતા ઉચ્ચ ભૂમિકાઓમાં જવાય છે. મુખ્ય વાત ચિત્તને સ્થિર અને શુદ્ધ કરવાની છે. સામાન્ય રીતે મનુષ્યોનું ચિત્ત વિવેકમાં જ સ્થિત રહે છે તેથી અતર્ક્ય સહેલાઈથી થઈ શકતું નથી નિપયોગથી પ્રીતિ નીકળી જાય અને પરમાત્મામાં પ્રીતિ થાય ત્યારે જ પરમેશ્વરનું ચિત્તન દવભાવિક અને છે માયા ઉપર પાણી લાવનાર માણસ વાતો પણ કરે, શરીરથી ગતિ પણ કરે ને હાથ

છુટા રાખે તો પણ તેનું ચિત્ત હંમેશાં ધરમાં જ રહે છે. તેવી જ રીતે ભક્ત સંસારમાં રહે તો પણ પોતાની વૃત્તિને પરમાત્મામાં જ રાખી શકે છે; આવશ્યકતા પ્રેમની છે.

જે પદાર્થ ઉપર આપણને અત્યંત પ્રેમ હોય તે તરફ જ મન વળે છે. સર્વ દિશાઓમાં, સર્વથા, સર્વદા, જ્યારે ચિત્તની વૃત્તિ ધોયાકાર રહે ત્યારે જ ધ્યાનની પરિપક્વતા થઈ કહેવાય.

પાદસેવન:—છબ્દદેવની અને ગુરુની શરીરની મેવા તેનું નામ પાદ-સેવન. શ્રી ભાગવતાનુસાર, તૃષ્ણા, અભિનિવેશ, વિપાદ, ક્રોધ, માન, રુદ્રા, દીનતા, ભય, આધિ, વગેરેના કારણરૂપ, તથા જન્મમરણરૂપી સંસારના મમૂહ રૂપ ગૃહ વગેરેના માનથી પરિત્યાગ કરીને ભગવાનના ચરણની સેવા જ નિર્ભયતાનું સાધન છે. આ પ્રમાણે માનસિક સમર્પણને પણ પાદસેવન કહેવામાં આવે છે.

અર્ચન:—પૂજનનું નામ અર્ચન; તે પણ છબ્દદેવના પ્રતીકનું અથવા ગુરુનું પણ થઈ શકે છે. પૂજનવિધિ ત્રણ પ્રકારની છે. વૈદિક, તાંત્રિક અને મિશ્રિત. તે ઉપરાંત શ્રી ગીતાજીમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે તે પ્રમાણે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો ભક્ત શ્રદ્ધા સહિત, પત્ર, પુષ્પ, ફળ, જળાદિ, અથવા અનાયાસે મનથી કોઈ પણ વસ્તુ પ્રીતિપૂર્વક ભગવાનને અર્પણ કરે તો તે પણ ભગવાન સ્વીકારે છે. શુદ્ધ ભાવના, શ્રદ્ધાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. બીજું બધું ગોણું છે. શ્રી ભાગવતમાં પણ સુદામાજી પ્રતિ શ્રીભગવાન જણાવે છે, કે મારા ભક્તે અર્પણ કરેલી વસ્તુ થોડી હોય તો પણ તે મારે બહુ જ છે; અને શ્રદ્ધાહીન અને અભક્ત મનુષ્યે આણેલી વસ્તુ બહુ જ હોવા છતાં પણ તે મને પસંદ કરવાને પૂર્ણ નથી. સુદામાજીના તાન્દુલનો દૃષ્ટાંત આના સમર્થન માટે સુપ્રસિદ્ધ છે. શ્રી ભાગવતમાં પૂજના લિન્ગ વિન્ન સ્થાનેનું વર્ણન કરતાં ભગવાન જણાવે છે કે પ્રતિમા, સ્થંડિલ, અગ્નિ, સૂર્ય, જળ, હૃદય, અતિથિ, આદિ એ મારાં પૂજનાં સ્થાન

છે. આગળ ઉપર સૂર્ય, અગ્નિ, આદિત્ય, ગાય, વિષ્ણુ, ભક્ત, હૃદય-
કાશ, વાયુ, જળ, પૃથ્વી, દેહાદિ સંધાતમાં ગ્રહેલો આત્મા તથા સર્વ
પ્રાણી માત્ર એ મારી પૂજનાં રચાતો છે એમ કહેલું છે. આ ઉપરથી
સ્પષ્ટ જણાય છે કે દીન, દુઃખી, અપંગ, રાગી મનુષ્યોની તથા અન્ય
પ્રાણીઓની સેવા એ પણ ભગવાનની પૂજા છે.

વંદન:-મનને વાણીથી જે અષ્ટાંગ ભૂસ્પર્શ તેનું નામ વંદન.
પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ માટે ઘણાં સાધનો છે. તેમાં મન, વાણી ને કર્મથી
સર્વમાં ઈશ્વરશુદ્ધિ કરવી એ ઉત્તમ સાધન છે. સર્વને ઈશ્વરશુદ્ધિથી
નમસ્કાર કરવાથી અભિમાન ગળી જાય છે અને નમ્રતા, મૃદુતા,
શીઘ્રતા આવે છે. ઈશ્વર પોતે જ ચરાચર સંસાર રૂપે પ્રતીત થાય છે.
માટે સમદષ્ટિ રાખવી ને તે પ્રમાણે વર્તન કરવું.

દાસ્ય ભાવથી ભક્તિ કરનારને સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ થાય છે. તે
પોતાના સ્વામીને તન, મન, ધન, અર્પણ કરી દે છે. કોઈ પણ પ્રકારનો
સોદો કરવાની ઈચ્છા રાખતો નથી.

સખ્ય:-પરમેશ્વર સર્વના સુહૃદ્ છે. પ્રત્યુપકારની ઇચ્છા વિના
સ્વમાનથીજ સર્વનો ઉપકાર કરનારા છે. જેનું હૃદય સુંદર અને શુદ્ધ
હોય તેને સુહૃદ્ કહેવાય છે.

આત્મનિવેદન એટલે આત્મ સમર્પણ. ભગવાનની પ્રીતિ અર્થે
દેહાદિ સર્વ ભગવાનને જ અર્પણ કરવું. સર્વનો પરિત્યાગ કરીને ઈશ્વર
પરાયણ થવાય ત્યારેજ ભક્તિનો ઉદય થયો કહેવાય. પરમાત્માના શરૂ
જવાનાં ત્રણ પગથિયાં છે. એક “ હું પરમેશ્વરનો દાસ છું. ” બીજું
“ પરમેશ્વર મારા જ છે. ” અને ત્રીજું “ હું પરમેશ્વર જ છું. ” આ
અવસ્થાઓ ક્રમે ક્રમે પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રથમ દૈત્તભાવથી શરૂ કરી અંતિમ
અવસ્થામાં સર્વ બેદનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

પાંચમી ભૂમિકા રત્યક-કુરોત્પત્તિ

પ્રથમ વર્ણવેલી ચાર ભૂમિકાઓ સાધનરૂપ છે. તેનું અનુદાન

કરવાથી ચિત્ત નિર્મળ થાય છે. અને તેમાં ભગવદ્દાકાર વૃત્તિરૂપ ભક્તિનો ઉદય થાય છે. પ્રેમલક્ષણી ભક્તિ આને જ કહે છે. પરમેશ્વર-વિષયક જે વૃત્તિની અર્ખંડ ધાન તેનું નામ ભક્તિ ભગવદ્દાકારતા આવી તદ્દાકારતાને ભાન પણ કહે છે ને તેનો કદાપિ ક્ષય થતો નથી, તેથી “સ્થાયિભાવ” કહેવામાં આવે છે. તદ્દગ્ન્ય આનંદને રસ કહે છે. દુનચિત્તમાં પ્રવિષ્ટ થયેલો ભગવદ્દાકારનારૂપ ભાન સ્થાયી રહેનાથી ભક્તને અહોનિશ ભગવાનનું જ્ઞાન રહે છે. તેથી તેના ભક્તને ઉત્તમ ભક્ત અથવા કૃત્યકૃત્ય ભક્ત પણ કહે છે. શ્રી ભાગવતમાં પ્રતિ-પાદન કરેલું છે કે “જે ભક્ત સર્વ પ્રાણીઓમાં ભગવાનના સ્વરૂપને દેખે છે અને સર્વ પ્રાણીઓને શ્રી ભગવાનમાં કલ્પિત જુએ છે તે મારા ભક્તોમા ઉત્તમ છે. જે ભક્તો ઈશ્વરમા પ્રેમ કરે છે તે ભક્ત સાથે મિત્રભાવ ગણે છે, અસાની તરફ દયાભાવ રાખી તેના દુઃખની નિવૃત્તિ કરવાની ઇચ્છા કરે છે અને ભક્તો તરફ દ્વેષ કરનારાઓ તરફ ઉદાસિનતા, ઉપેક્ષા બુદ્ધિ દાખવે છે; તેઓ મધ્યમ ભગવદ્ભક્ત છે. અને જેઓએ જન્મેમાથી કોઈપણ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી નથી પણ તે મેળવવા મથે છે તેઓ પ્રાકૃત કોટીના ભક્તો છે. જે ભક્ત પોતે માનેલી પ્રતિમાનું અથવા શુકનું પૂજન શ્રદ્ધાથી કરે છે, પરંતુ અન્ય સાધનોમાં અને અન્ય ભક્તોમાં જેને શ્રદ્ધા નથી (અન્ય પ્રતીકમાં અને શુરુઓમાં) ને જેને અન્ય પ્રાણીઓ તરફ પ્રેમ નથી તે પ્રાકૃત ભક્ત કહેવાય છે. તે નવીન ભક્ત છે તથા સાધનની શરૂઆત કરનાર જ છે.”

૭મી ભૂમિકા, સ્વરૂપાધિગતિ

સ્વરૂપ અને સૂક્ષ્મ દેહોથી ભિન્ન થઈને આત્માનું જે જ્ઞાન તેને સ્વરૂપાધિગતિ કહે છે. આ પ્રકારનું અનુભવાત્મક જ્ઞાન કાયમ ન રહે તો દેહાધ્યાસથી બંધન રહે છે અને પૂર્ણ રૂબની પ્રાપ્તિ અસંભવ છે, પ્રથમ આત્મા પરમાત્માનો અંશ છે એમ અનુભવ થાય છે અને

છેતે ઐક્યનો આ અનુભવ મેળવવાને તેમાં કાયમ સ્થિતિ આપવી એ જ ૫૦મ પુરુષાર્થ છે.

સાતમી ભૂમિકા — પ્રેમવૃદ્ધિ

છઠ્ઠી ભૂમિકા પ્રાપ્ત થયાથી સર્વ વસ્તુઓમા ભગવાનના જ દર્શન થવાથી પ્રેમવૃદ્ધિ સહજ થાય છે, એને પરાનંદ પણ કહે છે. ભગવાનથી અતિરિક્ત કોઈ વસ્તુ છે જ નહિ એવો અનુભવ હોવાથી આવો પુરુષ રાગદ્વેષ વિ. બંધનોથી પર હોય છે. તેનો ભાવ ગમે તે સ્થિતિમા હોય, સૂતેના હોય, બેઠેલા હોય, ક્રૂતા હોય, ખાતા હોય, પીતા હોય, તોપણ તેના અંતઃકરણની વૃત્તિ પન્નિરંજિત (ભગવદાકાર, આલિંગિત,) હોવાથી તે સ સારના પદાર્થોને, પદાર્થો તરીકે નેતો નથી, સામાન્ય રીતે વૃત્તિઓ વિષયકાં હોય છે, અને તેમા પણ એક વિષય ઉપર લાભો વખત ટકી શકતી નથી તેથી વિશેષમય હોય છે ભગવદાકાર થાય અને તેમા સ્થાયી થાય એટલે આ ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય છે.

આઠમી ભૂમિકા “ તત્સંકુરણુ ”

પ્રેમના આશ્રય થી ભગવાનના સાક્ષાત્કારરૂપ આ ભૂમિકા છે. શ્રી ભાગવતમા આનુ વર્ણન કરતા કહે છે કે, “ હે અંબ ! સત પુરુષો પ્રસન્ન મુખવાળા, અનુભુ રંગના નેત્રવાળા, ભક્તોને વગ દેનારા, મારા અતૌકિક રૂપોને દેખે છે અને મારી સાથે “સ્તુત્સુધીય” વાણી બોલે છે.”

નવમી ભૂમિકા — “શ્રી ભગવદ્ધર્મનિષ્ઠા”

ત્યારે શ્રી ભગવાનમા જ ચિત્ત કાયમ લાગેલું હોય, તેમના જ શબ્દોમા લાગેલું હોય, અને સર્વ ઇન્દ્રિયોદ્ધાગ ભગવાનના જ દર્શન થાય, ત્યારે નિષ્ઠા બંધાઈ કહેવાય સત્ત પરીક્ષિતને આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે બોલ્યા કે “ હે બ્રાહ્મણો, મને થી ભગવાનમા ચિત્ત લગાવેલાને તેમનો શરણાગત બાણો, ‘તક્ષક’ નામ મને લાલે કરડો આપ લોક તો શ્રી ભગવાનના શુણોતુ માયન જ કરતા રહો.” આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી

રાજા પરીક્ષિત અન્નજળનો પરિત્યાગ કરી ભગવાનના ધ્યાનથી દેહનો ત્યાગ કરવા બેસી ગયા, ત્યારે દેવતાઓએ પ્રેમથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી અને બેરી આદિ વાણત્રો વાગવા લાગ્યાં.

દશમી ભૂમિકા—સ્વસ્મિન્સ્તદ્ગુણુશાલિતા

અક્ષય ભગવાનની સમાન ગુણોનો આવિષ્કાર આ ભૂમિકામાં થતો હોવાથી, તેને “તદ્ગુણુ શાલિતા” કહેવામાં આવે છે. શ્રી ભગવાનનુ વચન છે કે “ મારા ભક્તો વૈકુંઠલોકમાં સ્થિત ભોગસંપત્તિની ઇચ્છા નહીં હોવા છતાં પણ મારા લોકમાં દુઃખથી રહિત તે વિભૂતિઓને પ્રાપ્ત થાય છે.

અગીઆરમી:—પ્રેમની પરાકાષ્ઠા

ક્ષણ માત્ર પણ વિરહની અસહિષ્ણુતા રૂપ પ્રેમની પરમ અવધિને પ્રેમની પરાકાષ્ઠા કહે છે.

આ ભૂમિકાઓમાં ભક્તની સાધન અને સાધ્ય જન્મે અવસ્થાઓ આવી જાય છે.

મુક્તિ પાંચ પ્રકારની છે. સાલોક્ય, સાર્ધ્ય, સાષ્ટ્ય અથવા સામીપ્ય, સાયુજ્ય અને પાંચમી કેવલ્ય. ભગવાનના લોકને પ્રાપ્ત થઈ ઇચ્છિત ભોગને ભોગવે તેને સાલોક્ય. (એક સ્થાનમાં નિવાસ). ભગવાનના તુલ્યરૂપને પ્રાપ્ત થઈને અનેક પ્રકારના ભોગો ભોગવે તે સાર્ધ્ય. સમાન સત્તાવાળી મુક્તિને સામીપ્ય. સગુણ પરમેશ્વરને પોતાના સ્વરૂપ તરીકે જાણવું તે સાયુજ્ય. અદ્વૈતાનુભવ, સમ્યક્દર્શન સ્વરૂપમાં સ્થિતિને કેવલ્ય મુક્તિ કહે છે. કેટલાક ભક્તો “સાયુજ્ય”ને જ પોતાનો ધ્યેય માને છે. જ્ઞાની ભક્તો કેવલ્યને અંતિમ ધ્યેય તરીકે સ્વીકારે છે. આ અંધી ભૂમિકાઓમાં અપર મનના દાંદોથી પર જવાય છે તેથી તેને મુક્તિની ભૂમિકાઓ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનીઓ અખ્યાતમિત્યારદ્વારા અથવા હિપાસના દ્વારા “ સઘોમોક્ષ ” પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં કોઈ પ્રકાર

પડશે; વર્ણધર્મ અને આશ્રમધર્મ પડી જાશે, એવું અમે મહર્ષિ
ઓએ કહેલ શાસ્ત્રદ્વારા સાંભળેલ છે. રાત્રીના સુખના લોભમાં અમે
કુળધર્મનો નાશ કરવા બેઠા છીએ, એ કરતાં તો કૌરવો અમને મારી
નાંખે એ અમે વધારે સારું માણીએ છીએ. "

અર્જુનના આ પ્રશ્નની અંદર એક મોટો પ્રશ્ન સમાયેલો છે અને
તે એ કે સમાજધર્મ મોટો કે વ્યક્તિનો ધર્મ મોટો? યૂરોપ અને અમે-
રિકામાં સમાજધર્મ બહુ જોર કરેલ છે. ત્યાં એમ માનવામાં આવેલ છે
કે વ્યક્તિએ સમાજ માટે પોતાનો જોગ આપવો જોઈએ અને તેમ
કરવાથી સમાજને જે વ્યાવહારિક સુખ મળે, તેમાં વ્યક્તિને લાભ છે,
માટે લિમિટેડ કંપનીઓ, સંઘધર્મ, પાર્લામેન્ટના કાયદા, સમષ્ટિ માટે
ધાગ જે બધા જોગા થઈ નહીં ઠરે, તે દરેક વ્યક્તિએ પાળવા જ
જોઈએ. લડાઈ જાહેર થાય ત્યારે પાર્લામેન્ટ હુકમ કરે તે પ્રમાણે દરેક
વ્યક્તિએ તૈયાર થવું જ જોઈએ. આવા ધર્મથી જો કે વ્યક્તિ ઉપર
એક જનતાની પરતંત્રતા આવી પડે છે, પણ એ પરતંત્રતાને યૂરોપમાં
સ્વતંત્રતા માને છે. જે માણસનું જીવન અર્થ અને કામ એ બે પુરુ-
ષાર્થ સિદ્ધ કરવામાં પૂર્ણ થતું હોય, તો યૂરોપની સમાજવ્યવસ્થા
અને રાત્રી વ્યવસ્થા અમુક અપેક્ષાએ ઠીક કહી શકાય; પણ ધર્મ અને
મોક્ષ એ બે પુરુષાર્થ વધારે માન્યા વગર માણસનું જીવન સુધરતું નથી.
જન્મતું હોય તો સાથે મળીને જન્મી શકાય, પણ જન્મતું કે મરતું હોય તો
સાથે જન્મી શકાતું નથી અને સાથે મરી પણ શકાતું નથી. તેથી ધર્મ
અને મોક્ષ એ બે પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવા હોય તો દરેક વ્યક્તિએ પોતાનો
સ્વભાવ સુધારવાની જરૂર છે.

બધારે સમાજધર્મ વ્યક્તિને સંસારના સુખમાં ઘસડે અને
વ્યક્તિની ઈચ્છા આત્માનું સુખ લેવાની થાય ત્યારે, અથવા વ્યક્તિને
સંસારનું સુખ જમતું હોય અને સમાજ તેને આત્માના સુખ તરફ
વાળતી હોય ત્યારે, એક તો બે ત્રણ ફરજ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે

વળતે શુ કંતુ એ પ્રશ્ન ધણીને મુઝવે છે.

કુળધર્મ એટલે સમાજધર્મનો પ્રશ્ન નહીં અર્થે છે જે સમાજને બહુ સ્વતંત્રતા આપવામા આવે તો હાય જેમ જર્મનીમા નાઝી-ઓએ કરેલુ છે, તેમ વ્યક્તિને કચરી નાખે છે અને વ્યક્તિના ધર્મને બહુ સ્વતંત્રતા આપે તો તે સમાજનુ હિત અથવા દેશનું હિત જોવાની જગ્યા કરતો નથી

આવો મોટો પ્રશ્ન અર્જુનને ગીતાની શરુઆતમા લગવાન પાસે મુકેલ છે, અને તેનો સ્પષ્ટ ઉત્તર લગવાને ગીતામા કયે ઠેકાણે આપ્યો છે તે ધણીને તરત સમજતુ નથી. કુલના મેગામા મેગા થયેલા મહાત્માઓ સાથે અને મહત્વીના આચાર્યો સાથે આ પ્રશ્નની ચર્ચા કરવાનો અવકાશ થોડોક મળ્યો હતો, પણ તેના ઉત્તરથી પણ આ પ્રશ્ન જોઈએ તેટલો સ્પષ્ટ થઈ શક્યો હોય એમ લાગતુ નહોતુ

એક મહાત્માએ એમ કહ્યુ કે “ લગવાનના ઉત્તરમા દ્વનિયે દ્વનિયનો ધર્મ પાળવાની જરૂર બતાવી છે દ્વનિયો પોતાના ધર્મનુ પાલન કરે તો સ્ત્રીઓનુ નફાલુ થાય, અને તે પણ પોતાના ધર્મમા નહી રહે, તેથી વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાળવામા સમાજનો ધર્મ રહેલો છે. ”

ખીજા એક મહાત્માએ કહ્યુ કે “ સમષ્ટિના પાપપુન્ય ગમષ્ટિને ભોગવવા પડે છે. બેલ્જીઅમે આફ્રીકામા પોતાનો વેપાર વધારવા માટે ત્યાના લોકોના હાથ પગ કાપી દુખી કર્યા, તેના બદલામા ૨૫ વર્ષ પહેલા જ્યારે યૂરોપમા લડાઈ બહોર થઇ, ત્યારે બેલ્જીઅમની પ્રજા નિર્દોષ લાગતી હતી છતાં પહેલા તેમના ઉપર હુમલો થયો અને ધણી નિર્દોષ મરી ગયા આર્યોએ હિંદમા આવી અનામેનિ નસાડીને, ઘટલાકને મારીને પોતાની જગ્યા કરી તેથી આર્યો ઉપર બી ન ચડી આવ્યા અને તેમનુ રાજ્ય લમ્ લીધું, જે દેશનું પાપ હોય તે દેશના બધા માણસોને ભોગવતુ પડે છે. તેથી જેમ વ્યક્તિના પુણ્ય-પાપનો હિસાબ

રહે છે તેમ સમઘટનાં પુણ્ય અને પાપનો પણ હિસાબ રહે છે. જેમ વ્યક્તિગત જીવનું આયુષ્ય છે અને તેનું પ્રારબ્ધ છે, તેમ સમઘટના અભિમાની દેવ જ્ઞાનનું અને તેના જ્ઞાનનું આયુષ્ય છે અને પ્રારબ્ધ છે. જેને જે દેશનું અભિમાન છે તેને તે દેશનું પ્રારબ્ધ સાથે બોગવતુ પડે છે. તેમાં લાભ છે, તેમ ગેરજ્ઞાન પણ છે. જેને અભિમાન નથી અથવા બધું અભિમાન મૂક્યું છે તેને વ્યક્તિગત માત્ર દેહનું પ્રારબ્ધ રહે છે. હાવના કાળમાં કેટલાક ત્યોતિપવિદ્યા બાળુવાવાળા જુદા જુદા દેશનું પ્રારબ્ધ કહી આપે છે, એટલે કે ઈન્દ્રાંડનું શુ યશે અથવા વ્રતપાનનું ભવિષ્ય કેવું યશે, અને તેમના વર્તાર કેટલેક અંશે સાચા પડે છે તેથી સમઘટના પ્રારબ્ધ જેવી કોઈ વસ્તુ ભગવાનની માયામાં હોવી જોઈએ એવું લાગે છે.

ત્રીજા એક મહાત્મા કે જેનું વચન ગીતા ઉપર પ્રમાણ મનાય છે તેમણે કુળધર્મ અથવા સમાજ ધર્મના નાશ માટે અર્જુને જે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે તેનો હિતર ભગવાને ક્યાં આપ્યો છે તે કહ્યું નહિ, " પાછળથી કહીશ " એમ જવાબ આપ્યો.

ચોથા મહાત્માએ જવાબ આપ્યો કે " વર્ણાશ્રમ ધર્મ એ જ કુલ-ધર્મ છે અને વર્ણાશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે ભગવાને અર્જુનને લડવા માટે કહ્યું. " તે મહાત્માએ એમ પણ કહ્યું કે " ગીતામાં અદ્વારમા " અર્થવાયમાં ભગવાને કહેવ છે કે " જે પરમાત્માની સત્તાથી બધા પ્રાણી માત્રની સત્તા ચાલે છે, જેનાથી આ બધું જગત વ્યાપ્ત છે, તેને પોતાના કર્મ અર્પણ કરી નેની પૂજા કરવાથી માણસને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. " આ જવાબમાં પણ વ્યક્તિતા ધર્મનો લાભ થાય છે. વ્યક્તિનો ધર્મ તો ભગવાને ગીતામાં ઘણે ઠેકાણે બતાવેલ છે. જે અમુક રીતે રહે છે તેને અમુક લાભ થાય છે એવું તો ઘણી જગ્યાએ કહેવ છે. આખી સમાજ તેવું કરે તો આખી સમાજને તેવો લાભ મળે, પણ હાલની મમાજનું લક્ષ્ય રોટલી મેળવવામાં અને વાસનાની

- તૃપ્તિ એ જોમાં જ અટકી ગયું છે. અર્જુનના વખતમાં પણ પાંડવોને રહેવા જેટલી જમીન દુર્યોધને આપવાની ના પાડી, એટલે ત્યાં પણ રાટલીનો અને માનનો પ્રશ્ન હતો; પણ ભગવાને ખાસ કરીને તેને આત્મધર્મ સમજાવ્યો છે. એટલે આત્માનું સ્વરૂપ સમજી તે પ્રમાણે રહેવાનું કહેલું છે. એવો ધર્મ ધણા માણસ ભોગા થઈ પાળી શકે એવું હાલના સમાજનું વાતાવરણ નથી. મહાભારત વખતે પણ આત્મા જન્મતો નથી, મરતો નથી એવું જ્ઞાન લડનારાઓમાં ધણાને નહોતું.

ગીતા જેવા સર્વમાન્ય પુસ્તકમાં સમાજધર્મના પ્રશ્નનો ઉત્તર ચોખ્ખો ન મળે એ મોટું આશ્ચર્ય લાગે છે. તેથી એમ લાગે છે કે કાંતો લડાઈ, કેટલાક માને છે તેમ સાચે સાચી થઈ નથી, પણ આપણા મનમાં થતું દૈવી અને આસુરી પ્રકૃતિનું યુદ્ધ એ મહાભારતનું યુદ્ધ સમજવાનું છે. અથવા ઋષિમુનિઓના સમાજમાં કીડીમકોડીને પણ નજીકના સગા માનવામાં આવેલ હતા; અથવા ભગવાનના મત પ્રમાણે સમાજધર્મ કરતાં વ્યક્તિધર્મ જિંવો છે; વ્યક્તિની સ્વતંત્રતામાં સમાજની સ્વતંત્રતા છે. વ્યક્તિએ આખું વિશ્વ એક સત્તાથી ચાલતું જોવું જોઈએ. છતાં વ્યક્તિને પણ અમુક નિયમોમાં બાંધ્યા વગર તેની સ્વતંત્રતા જાગૃત થતી નથી. તેથી સમાજ એવો જોઈએ કે વ્યક્તિને આડે ન આવે અને વ્યક્તિનું જીવન એવું જોઈએ કે સમાજને આડું ન આવે. પણ એવી સમાજરચના કરવી એ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે, કારણ કે જગતની રચનામાં ચાર પ્રકારનું સુખ છે; ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ અને સમાજને એક સુખ જોઈએ અને વ્યક્તિને બીજું સુખ જોઈએ, ત્યારે માણસના હૃદયમાં અને દેશમાં ઝઘડો ઉત્પન્ન થાય છે.

તેથી બંનેના ધર્મ નક્કી કરતાં પહેલાં માણસના જીવનનો હેતુ નક્કી કરવો જોઈએ, અને સમાજનું લક્ષ્ય તે હેતુ તરફ હમેશાં રહેવું જોઈએ, પરંતુ તે પણ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે. જર્મનીએ, જાપાને

અને ઈર્ષ્યાએ ઘડીને સસાની મગવડો મેગવવાની ઇચ્છા ગણી છે
 ઈર્ષ્યા અને અમેરીકાએ વેપાર વધારીને સસાની સમવડો મેગ
 વવાની ઇચ્છા રાખી છે. રશિયાએ મજૂરોની સલામ અને ખેડૂતોની
 સલામ રાખવા તરફ ધ્યાન આપ્યું છે મહાત્મા ગાંધીજી પણ ગરી
 બોની સલામ નહે તેમા જ દેશનું ક'પાણુ માને છે. આગળના જાપિ
 મુનિઓએ મોક્ષને પગ પુરુષાર્થ માનેલો હતો, તેથી હાવાનુ કામ
 ફક્ત દાનિયો માટે જ ગમ્યુ હતુ, અને તેમા પણ જે શસ્ત્ર વચગે
 હોય તેને મગાય નહિ, જે શસ્ત્રો આવ્યો હોય તેને મગાય નહિ જેનુ
 ધ્યાન ન હોય તેને મગાય નહિ, નિર્દોષને મનય નહિ, એવા અનેક
 બંધન દાનિયો માટે ગમેના છે હાલના યુદ્ધમા તો ૧૮ વર્ષની ઉમરથી
 ૪૦ સુધીના બંધાએ લડાઈ માટે તૈયાર થઈ જનુ, સ્ત્રીઓએ પણ
 યુદ્ધમા મદદ કરવી અને ગમે તેને ગમે તે સ્થિતિમા મારવો એ જ
 ધર્મ. દરેક મોટો દેશ બીજા નાના દેશને એમ કહે કે “ હા તો અમારા
 મિત્ર થાઓ અથવા અમારા શત્રુ થાઓ, અથવા અમારા મિત્ર હોય
 એવા દેશના મિત્ર થાઓ, અને અમારા શત્રુ હોય, એવા દેશના શત્રુ
 થાઓ, એવી દરોહી વ્યક્તિને સ્વતંત્રતા નહેતી નથી અને સમાજનો
 સ્વભાવ પણ જેવો યદ્ય જાય છે

જ્યા સમાજનુ ધ્યેય ફક્ત અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ તરફ જ
 હોય, ત્યા વ્યક્તિનુ અને સમાજનુ જીવન પશુના જીવન કરતાં
 આગળ વધી શકતુ નથી તો અપૂર્ણ સમાજસેવકનો અપૂર્ણ અબંધ
 અપૂર્ણ સમાજ સાથે નહે છે સમાજસેવક એક પ્રકારના ન્હાના અભિ
 માનભાથી બીજા પ્રકારના મોગ અભિમાનમા પ્રવેશ કરે છે અને
 પોતાના સિવાય બીજા બંધાને સુધાવાની ઇચ્છા નાએ છે, તેથી હાલની
 સમાજસેવામા દૈતભાવ દૂર થતો નથી

હાલનો સમાજસેવક એમ માને છે કે જો તેના મતના જેવા
 સમાજ-સેવક તૈયાર નહિ થાય તો સમાજનુ શુ થશે ? વળી ભક્ત-

કોટિના માણસો એમ માને છે કે જે ભગવાને જન્મત મૃત્યુ છે, તે જન્મતને સુધારવાનો આધાર તેના ઉપર છે, અને જ્ઞાની પુરુષો એમ માને છે કે વસ્તુ એક છે, અદ્વૈત છે, ધણા છે જ નહિ, તેથી એક વસ્તુમાં કાંઈ જગડતું નથી કે ખનતું નથી. પહેલી ફાશ મદ જિજ્ઞાસુ માટે છે, બીજી મધ્યમ માટે છે, ત્રીજી દગા ઉત્તમ અધિકારી માટે છે.

જ્ઞાની માણસો જે ઉપદેશ સમાજને આપે છે, તે ધણા સમજી શકતા નથી સમાજમાં ધણા માણસો અજ્ઞાની હોય છે તેથી મહા ત્માઓ જે ઉપદેશ આપે છે, તે ઉપદેશ સમાજના માણસો જગાડી નાંખે છે. જુદે જે અહિંસાનો ઉપદેશ આપ્યો, તેથી વિરૂદ્ધ વર્તન જુદ્ધધર્મવાળા જનપાનતું જોવામાં આવે છે; કાંઈસ્ટે જે ઉપદેશ આપ્યો તેથી વિરૂદ્ધ વર્તન ક્રિશ્ચિયનોમાં જોવામાં આવે છે. આર્યોના ઋષિ મુનિઓએ નીતિ અને સત્યના જે સિદ્ધાંતો સમજાવેલ છે, તેથી વિરૂદ્ધ વર્તન તીર્થસ્થળોમાં પણ જોવામાં આવે છે. દુકાનદારો, ગાડીવાળા, પંડયા લોકો, વિગેરે ધણાના જીવનમાંથી પ્રમાણિકપણું જતું રહેલ છે.

સમાજધર્મ અથવા કૃતુ બધર્મ નિય કેમ સારો રહે, એવી ચિંતા અજુગનને ગીતાની શરૂઆતમાં થયેલ છે. અને તે મુશ્કેલી તેણે જાહેર પણ કરેલ છે. ભગવાન ચોથા અધ્યાયમાં એટલું કહે છે કે જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે અને અધર્મ પ્રવર્તે છે, ત્યારે સાધુઓના ગદાણુ માટે, દુષ્ટકર્મીઓના વિનાશ માટે અને ધર્મની સ્થાપના માટે હું અવતાર લઉં છું." તે ઉપગ્રથી એમ લાગે છે કે સમજિને સુધારવાનું કામ જદું અધર્મ હોરાથી ભગવાન જન્મે અવતાર લઈ તે કરે ત્યારે જ થાય તેવું છે. તે પહેલાં પોતે કાળે ઉપે આવી સંહારની ક્રિયા પણ કરે છે. જે માણસો દુષ્ટકર્મી હોય, જે વધારે જીવે તો સમાજને જગાડે તેવા હોય, તેઓનો નાશ થયા વગર નવો સારો ધર્મ ઉત્પન્ન કરી શકાય નહિ, અને તે નહીં શકે નહિ. તેથી લડાઈએ નવા ધર્મની ઉત્પત્તિ પહેલાંએક જરૂરી પ્રવૃત્તિ છે. જ્યાં અનેક માણસ અનેક

જનતા ગમ કાઢે, ત્યાં માર્કિનામા પૂરી મતા ન હોય, ત્યાં સમાજ-
 ઉત્પનનું લક્ષ્ય બાધ્યા વગર, જીવન સુધારવા અનેક જનતાં સાધન
 અનેક માળખો ખતાવે, ત્યાં ક્યે ન્સ્તે કામ કરવું એ ધ્યાનને મુજબ
 નથી સમાજ સુધારવામા આપણો સ્વભાવ સાથે રહે છે તેથી જોડકો
 આપણો સ્વભાવ સુધર્યો હોય તેટલી અને તેની સેવા ધર્ષ રહે છે
 સમાજને સુધારવા જતા જો પોતાનો સ્વભાવ સુધારવાનું જ્ઞાનમા
 ન હો, તો પોતાના જીવનમા અનાત્મભાવ વધી જાય છે

વળી સમાજસુધારકના વખાણ અમાની માલુમો કરે છે, તેથી ધણી
 વાગ સમાજસેવક પોતાની જાતને સુધારવાનું કામ બધ કરી દે છે
 તેથી આર્યાની વિદ્યાભામા એવી પદ્ધતિ છે, કે નાનાએ મોટાની સેવા
 કરી કે જેથી મોટાનું જ્ઞાન નાનામા આવે, અને નાનાનો અલકા
 વધે નહિ

શાસ્ત્રોમા કહેવ, છે કે મો કામ પડતા મૂકીને જમી લેવું, હજાર
 પડતા મૂકીને રનાન કરી લેવું દાનનો વખત આવે ત્યારે લાખ કામ
 પડતા મૂકીને દાન કરી લેવું અને કરોડ કામ પડતા મૂકીને શ્રી હમ્મિ
 ભજન કરી લેવું

વળી એક જગ્યાએ એમ પણ કહેવું છે કે કુટુંબનું હિત થવું
 હોય તો પોતાનું હિત જવું કરવું, ગામનું હિત થવું હોય ત્યારે
 કુટુંબનું હિત જવું કરવું દેશનું હિત થવું હોય ત્યારે ગામનું હિત
 જવું કરવું અને આત્માનું હિત થવું હોય ત્યારે દેશનું હિત જવું કરવું
 આજા કાગુને લઈને શ્રી અગ્નિદ ધોતે ભક્તિ માટે ગ્રામ્યેનું પ્રમુખ
 પદ પણ સ્વીકાર્યું નહિ, અને પોતાના આત્મમા ગામદારી વાનો
 કરવાની ના પાડે છે તેના આત્મમા લાગણી છે તેમા ન્યુસપેપરો
 આવે છે, પણ તે ઝોરકાના દરવાજા ઉપર 'falsehood' લખેલ છે
 એવે કે ન્યુસપેપરોમા જો આવે છે તે બધું જુઠું છે આગલા મળમા
 પણ ધણી નગ્નઓએ ભક્તિ માટે ગજન છોડ્યાં છે

હાનનો દેશસેવક ધણી સત્તાને માને છે રાજની સત્તાને માને છે

પ્રગ્મની સત્તાને માને છે, બીજા દેશની સત્તાનો વિચાર કરે છે લોકત
 દેશત એક જ સત્તાને માને છે તે એમ માને છે કે બધું એક ભગ
 વાનની સત્તાથી આવે છે. માટે પોતે કાણ ? અને પોતાની સમજ
 કેવડી અથવા પોતાનો દેશ કેવડો એ પહેલાં નક્કી કરવું જોઈએ તેથી
 અધિકારી બેઠે સમાજસેવાના કમ માનીએ તો જ સત્ત સમગ્રય તેવું
 છે બધા માણસો અદ્વૈત તત્ત્વ મહત્ત્વ કરી શકતા નથી, તેથી તમોગુણી
 માણસો માટે ભગવાને લયાનક સાધન ગણેલા છે અને તેમને માટે
 યુદ્ધ કરવા, કામની નિંદા કરવી, કામના દોષ બતાવી ગ્રહણ કરીને
 સમાજસેવા કરવી એ પણ સાધન છે તેઓ એક બીજા યુદ્ધ કરી
 સુધરે છે અને સુધારે છે. રત્નેગુણી માણસો લાનચથી સુધરે છે તેમને
 માટે શાસ્ત્રમાં રાચક વાક્યો છે. જેમ કે ગીતાનો રાજ એક અધ્યાય
 વાચવાથી અમુક ફળ છે માથ મહિનામાં ત્રિવેણીસગમમાં સ્નાન કર
 નથી અમુક જાતનું પુણ્ય છે કુભના મેળામાં સાધુઓના દર્શન કરવાથી
 પણ ધણું પુણ્ય થાય છે કાશીમાં મગવાથી તો જરૂર મુક્તિ થાય છે
 વિગેરે સત્ત્વગુણી માણસો માટે યથાર્થ વાતો શાસ્ત્રોમાં મળી છે, તેમને
 કાશીમાં મરનાની જરૂર નથી, કાણુ કે આત્માનો જન્મ નથી તેથી
 બધાને સુધારવા માટે એક જ પ્રકારનું સાધન નથી બધાએ અમુક
 કામ કરવું જ જોઈએ એમ કોઈ કહી શકે નહિ અને કહે તો બની
 શકે તેવું નથી તેથી બધા દેશની પાર્શ્વમિત્રોમાં પણ ધણું મતબેદ
 જોવામાં આવે છે મીઠા જાડ ભગવાને વાવેલા છે અને કડવા જાડ
 પણ તેમણે વાવેલા છે, તે બધાને તે પાણી પાય છે. ગુલામનું ફૂલ
 અને કાંટા એક જ ડાળીમાંથી થાય છે

પચાસ પોણાસો વર્ષની આ માણસની જિંદગી અને તેમાં સમા
 જતે સુધારવાની ધમાલ એ સાચી છે, કે કોઈ જન્મગરની ઈદ્રિજી છે
 કે મૃગજીવની પેડે આભાસ માત્ર છે ? જના અનેત્વ નથી ત્યાં અનેક
 ત્વ જોઈ બાતિમાં પડવું એ શું હલાપણ છે ? ધ્રુવડને દિવસે અધાર
 દેખાય તેથી અધાર સાચુ છે ? માણસને અનેત્વ દેખાય

તેથી અનેકત્વ સાચું છે ? સમાજની મેવા કચ્ચાવાળા તો આપણા શરીરના જન્મ પહેલા હતા, અને પછી પણ આવશે. જન્મ-તનો બોને આપણા ઉપર નથી. જેવી સમાજ તેના સેવા કચ્ચાવાળા આવ્યા જ કરશે, અને છતાં હજુ માણસની સમાજનું દેહાણું નથી. યુરોપ અને અમેરીકાના માણસો કહે છે કે તેમના આપણા વાદ્ય હતા, અને ધીરે ધીરે હવે તે માણસ થતા જાય છે, પશુપાથી માણસ થતા વાર લાગે છે. માણસ થયા પછી બ્રહ્મજ્ઞાનની વાતો તેને કાને આવી શકે, પણ તેમના વેપારી અને સ્વાર્થી સંસ્કાન્તી અસર બીજા દેશોમાં ફેલાઈ છે. કૃષ્ણ અને મહાવીર, બુદ્ધ અને મહંમદ અને ક્રાઈસ્ટ આવ્યા ને ગયા, અને છતાં જેઓનું અંતઃકન્ધ તેમનું જ્ઞાન જીવવાને તૈયાર હતું તેજ જીવી શક્યા છે.

ખગ સુધારક આત્માના સુધારક છે, માયાના સુધારક નથી. માયા-ને સુધારો તો એ તે માયાજ રહે છે.

કુલના મેળામા પણ સમાજસેનાની લાવના રહે છે. ધાર્મિક સમાજનું લક્ષ્ય ધર્મના પ્રચાર તરફ રહે છે, છતાં મહંતો અને શિષ્યો આત્મધર્મને બદલે મારો ધર્મ અને તમારો ધર્મ એમ બેદમા પડે તો માયા જીતી શકાતી નથી ત્યાં પણ પરાધીનપણું રહે છે જ્યાં પર વસ્તુ દેખાય ત્યાં પરાધીનપણું દૂર થતું નથી સ્વ-ને દેખે તે જ સ્વતંત્ર થઈ શકે છે જ્યાં સુધી માણસમા આત્મજ્ઞાન નથી ત્યાં સુધી તે સમાજના ન્યાય નીચે રહેવાનો જ. જે પોતાતા સ્વભાવને વશ કરી શકે તો નથી, તેને વશ રાખવા માટે બીજાની જરૂર પડે છે. There must be Governors and there must be governed.

અચાની માણસ કંદુબનો શુલામ બને છે, અથવા રાતિનો, સમા-જનો, કાઉન્સિલનો, રાજ્યનો, અખાડાનો કે મંડળીનો શુલામ બને છે ધાર્મિક લાવનાનું લક્ષ્ય બરાબર ધ્યાનમા ન રહે તો મહત્ત અ-મડેશ્વરનો શુલામ બને છે, અને એ શુલામીમાથી કેમ નિકળવું એ

તેને સ્વચ્છું નથી. મહાંતોને પણ કેટલીક જાતની પરતંત્રતા રહે છે. તેમને આશ્રમે ચલાવવા માટે પૈસાની જરૂર પડે છે અને તેથી ગૃહસ્થોને માન આપવું પડે છે, અને તેમનાં વખાણ કરવાં પડે છે.

આત્માની કિંમત આત્માથી છે. અજ્ઞાની સમાજ કે અજ્ઞાની કુટુંબ આત્માની કિંમત બરાબર સમજી શકતાં નથી, તેથી ભગવાન કહે છે કે “હું જેના ઉપર અત્યુચ્છ દરેક છું તેનાં ધન, વૈભવ, અને કીર્તિ હરી લઉં છું” કે જેથી તે બરાબર ભક્તિ કરી શકે.

જેને એમ લાગે છે કે જગતમાં જે કંઈ છે તે પ્રભુનું છે, અને તેની સત્તાથી ચાલે છે અને તે સત્તાથી આપણે ભુદા નથી તે ખરું સ્વરાજ્ય બોલવે છે. તે માત્ર બધે સ્વ-ને જ જુએ છે. બીજા મનાતા સ્વરાજ્યમાં, એક બે વર્ષ પછી અથવા ૨૦-૨૫ વર્ષ પછી બીજી સત્તા તે રાજ્ય પડાવી લે છે. આપણા કુટુંબની સેવા આપણે કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે પરાપકાર કયોં એમ કહેતા નથી; તેમ આપું જગત આપણું કુટુંબ માની જે કંઈ પોતાનાથી બને તે બીજાને સુખ આપવા માટે થાય, તો તે ખરી સમાજસેવા છે. ખરી સેવામાં પરાપકારની ભાવના રહેતી નથી. પરને જેવું એ દોષ છે.

હાલની સમાજસેવામાં બધા સાથે હોય ત્યારે કિંમત રહે છે અને માણસ એકલો પડે ત્યારે નાકિંમત થઈ જાય છે. ભક્તિમાં એકલો માણસ પણ કોઈથી બીતો નથી. મહાભારત વખતે કૌરવની સંધ-શક્તિ એક શ્રી કૃષ્ણની વ્યક્તિગત સત્તાથી હારી ગઈ હતી, તેથી જે કામ એક મહાત્માની શક્તિથી ચાલે છે, તે ધણી અજ્ઞાનીને બેગા કરવાથી થતું નથી. ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટમાં જેટલા ડાહ્યા માણસો બેગા થયા હતા તે પણ લડાઈ અટકાવી શક્યા નહિ.

વળી બધાએ એક પ્રકારની જ સેવા શા માટે કરવી જોઈએ? અમુક સેવામાં માણસો વધારે વખાણ કરે તેથી તે જ સેવા સાચી છે એવો નિયમ નથી. આપણા શરીરમાં હાથ હાથનું કામ કરે છે અને

ગુપ્ત વિગેરે મનમૂલ બહાર કાઢી મ્યુનીસીપાલીટીનું કામ કરે છે, તેથી તે કામ ખર્ચ છે એમ કોઇ કહેતું નથી, તેથી બધાએ એક જ પ્રકારની સેવા કરવાની જરૂર નથી

સમાજસેવા એ ભગવાનની સેવા છે એમ માનવું હોય તો સમાજ હમેશા ભગવાન રૂપે પ્રતીત થવી જોઈએ જ્યાં વારંવાર અનેક જીવનજરે આવે, ત્યાં અનેક નથી પણ એક જ પરમાત્મા છે, એવી બુદ્ધિ સ્થિત રાખવી એ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે. તેથી કુલના મેળામાં પણ ઘણી મડળીઓમાં અદ્વૈતની ભાવના જાગ્રત રહેતી નથી

છતાં લોકોમાં ધાર્મિક ભાવના ફેલાવવાનું જે શરૂઆતનું કામ છે, તે આના મડળો અને અખાડા ફેટલેક અંશે હીક કરી શકે છે ભજના નદી સાધુઓ ફક્ત રોટલીના મદલામાં લોકોને સારા ભજનો સંભળાવે છે અને તેમની પણ જરૂર છે

પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખવી, તેમને મદદ કરવી એ ખરી સાધુતાનું એક મુખ્ય લક્ષણ છે, છતાં તેમાં વિવેક જોઈએ વિવેક ન રહે અને અપ્રશસ્ત રાગ રહે, તો જેમ ભરતને હરણુ થવું પડ્યું હતું તેમ સેવા કરનારની હલકી દશા પણ થઈ જાય છે

એક મહાત્માને કોઈ શેઠે આશ્રમ બાંધવા માટે મોગી રકમ આપવા માગી તેણે તે લીધી નહિ થોડા વખત પછી બીજી જગ્યાએ દુકાળ પડ્યા, એટલે તેમાંથી ફેટલીક રકમ તે દુકાળમાં મદદ કરવા માટે મહાત્માએ તે શેઠને લખ્યું, શેઠે જે રકમ આશ્રમ માટે અલગ રાખી હતી તેમાંથી અરધી મોકની તે વપરાઈ ગઈ અને દુકાળના દુખથી પીડાતા માણસો વખ્યા ગઈની શ્રદ્ધા સારી છે એમ માની તે મહાત્માએ દેવું કરીને દુકાળીઓને મદદ કરી અને તે દેવું ચૂકવી આપવા શેઠને લખ્યું શેઠે કહ્યું કે, મેં તો એ રકમ આશ્રમ માટે જ અલગ રાખી છે, અને બીજા કામ માટે આપી શકું નહિ, તેથી તે મહાત્મા ઉપર કંઈનો ખોત્તે એવો ગ્રહી ગયો, કે તેને પોતાની આત્મ-

સાધનામાં ચિંતા વિઘ્નરૂપ થવા લાગી, આ ભગતની માફક અપ્રશસ્ત રાગનો નમુનો છે. આ બનાવ પંદર વર્ષ પહેલાં બનેલો છે. સાધુઓ વ્યવહારી માણસોને આધારે રહેવા કરતાં ભગવાનને આધારે રહેવાની ટેક રાખે; તો આવા બનાવ બને નહિ.

ભગવાન હજારો હાથે યોગક્ષેત્ર ચલાવે છે:

ગીતામાં કહેલ છે કે:-

શ્રેયો દ્રવ્યમયાત્ યજ્ઞાત્ જ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ।

સર્વં કર્માન્વિલં પાર્થ જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે ॥

એટલે દ્રવ્ય વિગેરેથી થતા બધા યજ્ઞ કરતાં જ્ઞાનયજ્ઞ શ્રેષ્ઠ છે, બધાં કર્મ જ્ઞાનમાં પરિસમાપ્ત થઈ જાય છે.

(અપૂર્ણ)

નાવલડાંની વાટ

જેડ હું તો નાવલડાંની વાટ.
થાકીયાકી કરી સબવટ
ઉપડવાને માટ;
નિર્જન આરે વાટડી જોતાં
જાગે દિલ ઉચાટ....જેડ.

વસંત આવી, ફૂલડાં લાવી
કરમાયાં યે ફૂલ;
કરમાયેલાં ફૂલને જારે
જીવન થાતું ડુલ....જેડ.

હરખે હેયું જરતાં ભૂંડ્યો
માનવતાતું માન;
રંગરાગ ભોગવવામાં ના
રહીજ સાચી આન....જેડ.

વાટડી ખૂટી જીવન ફેરી
જોતો રહ્યો હું ત્યાંજ;
હવે વાટડી નાવલડાંની
જોય મળે છે ક્યાં જ ?....જેડ.

બિપિન વેદ

ॐ

શ્રી લઘુ વાસુદેવમનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

સત્તમ વર્ણક

卐

આ સાતમા વર્ણકમાં આત્મા અને અનાત્માનો વિવેક, તેનાથી આત્મા અને અનાત્માનો વિવેક. સાધ્ય થવું આત્મજ્ઞાન, અને તેનાથી સાધ્ય થતા બ્રહ્મકૈવલ્યનું વર્ણન છે.

શિષ્ય :—આત્મા અને અનાત્માના વિવેકમાંથી આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, એમ આપે કીક કહ્યું, પણ એ આત્મા એટલે શું ?

ગુરુ :—ત્રણ શરીરથી વિલક્ષણ, ત્રણ અવસ્થાનો સાક્ષી, પંચકોશથી વ્યતિરિક્ત, તથા સત્, ચિત્ અને આનન્દલક્ષણરૂપ એ આત્મા છે.

શિષ્ય :—અને અનાત્માનાં શું લક્ષણ છે ?

ગુરુ :—અનાત્મા એટલે ત્રણ શરીર, અને એ અનૃત, જડ, અને વ્યથિ અને સમથિનો દુઃખરૂપ છે. વળી એ ત્રણે શરીર વ્યથિ અને સમથિ બોધવાળાં છે. વ્યથિ અને સમથિનાં લક્ષણ પ્રથમ વર્ણકમાં કહ્યાં છે, છતાં અહીં પણ કહું છું તે સાંભળ. વત એટલે સમથિ; (એક) વૃક્ષ એટલે વ્યથિ; (દ્વેકમાં) સમસ્ત હોય તે સમથિ અને વ્યસ્ત (છટું છવાયું, એકલું) હોય તે વ્યથિ. આવી રીતે ત્રણે શરીરો વ્યથિ અને સમથિ રૂપવાળાં છે.

શિષ્ય — તે કેવી રીતે ?

ગુરુ :—સમષ્ટિ સ્થૂળ શરીર, સમષ્ટિ સૂક્ષ્મ શરીર અને સમષ્ટિ કારણ શરીર, તેવી જ રીતે વ્યષ્ટિ સ્થૂળ શરીર, વ્યષ્ટિ સૂક્ષ્મ શરીર અને વ્યષ્ટિ કારણ શરીર; એમ ત્રણે શરીર વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિના ભેદ વડે જ પ્રકાશના થાય છે.

આત્માને સમષ્ટિના ઉપાધિને લીધે ઇશ્વરપણુ અને વ્યષ્ટિના ઉપાધિને લીધે જીવપણું પ્રાપ્ત થાય છે, એ કે આત્મા એક જ હોવાથી એ [ભેદ] વાસ્તવિક નથી. આત્માને એ ઇશ્વરપણુ માયાના ઉપાધિને લીધે અને જીવપણુ અવિદ્યાના ઉપાધિને લીધે છે. એમાં કશું યે વાસ્તવિક નથી. બધા સુધી એ વાસ્તવિક છે એમ જે જાણે છે, ત્યાં સુધી એના બંધની નિવૃત્તિ થતી નથી. “ જીવ અને ઇશ આભાસમાત્રથી બનાવે છે, પોતે જ માયા અને અવિદ્યા થાય છે. ” આમ એ વિષયમાં સમસ્ત-જીવોની માતા, શ્રુતિભગવતી ઉપદેશ કરે છે.

શિષ્ય .—ઈશ્વરને સમષ્ટિ કારણ શરીરમાં અભિમાન હોવું નથી, એમ કહેવાય છે, એનું શુ કારણ ?

ગુરુ :—મહાસુષુપ્તિ (સષ્ટિનો મહાપ્રલય)માં અહંકાર લીન થતો હોવાથી અભિમાનના કારણનો જ ત્યાં અ-

ભાવ હોય છે. આ સમષ્ટિ કારણના ઉપાધિવાળા ઇશ્વરને અવ્યાકૃત અને અન્તર્યામી પણ કહે છે, અને ઉત્તમલક્ષ્મી કોટિના જીવો એની ઉપાસના કરે છે.

જેઓ એ (અન્તર્યામી)ની ઉપાસના કરી શકે તેવા ન હોય, તેઓને શ્રુતિ સમષ્ટિ સૂક્ષ્મ શરીરના ઉપાધિવાળા ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાનો ઉપદેશ કરે છે, જેનાં હિરણ્યગર્ભ, સુત્રાક્રમા અને મહાપ્રાણુ એવા નામ છે.

શિષ્ય:—ત્યારે શું આ હિરણ્યગર્ભને પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરમાં અભિમાન હોય છે કે નહિ ?

ગુરુ:—તે વખતે જો કે અભિમાન ધારણ કરનાર અહંકાર વિદ્યમાન છે, છતાં પણ સ્વપ્ન અવસ્થાને લીધે અભિમાનના આશ્રયવાળા સ્થૂલ શરીરના પ્રવેશનો અભાવ હોવાથી, એ સૂક્ષ્મ શરીરમાં પણ ઈશ્વરને અભિમાન હોતું નથી.

આ સૂક્ષ્મ ઉપાધિવાળા ઈશ્વરની ઉપાસનામાં પણ (જે) જીવે અશક્ત હોય છે, તેમને માટે સમષ્ટિ સ્થૂલ ઉપાધિવાળા ઈશ્વરની ઉપાસના કરવાની શ્રુતિ આપી છે. તે ઈશ્વરનાં વિરાટ, વૈરાઞ્ય અને વૈશ્વાનર એવાં નામ છે.

શિષ્ય:—એને પણ આ સ્થૂલ શરીરમાં અભિમાન હશે કે નહિ હોય ?

ગુરુ:—વિચાર કરતાં જણાય છે કે નથી હોતું.

શિષ્ય:—કેવી રીતે ?

ગુરુ:—એક તો સમસ્ત જીવોનાં શરીરો એકત્ર થઈને શરીરરૂપે રહે ત્યારે એની સ્થિતિ કહેવાય તેથી, અને બીજું " અહમ્-હું " એવો વ્યવહાર કરનાર પ્રતિયોગીના અભાવને લીધે.

ઉપર કહ્યા તે ત્રણે સમષ્ટિ શરીરના ઉપાધિવાળા ઈશ્વરની ઉપાસના પણ ન કરી શકે એવા જીવોને માટે શ્રુતિ એવું વિધાન કરે છે કે તેઓએ, દુષ્ટનું દમન કરનારા, અને શિષ્ટ (સન્નિવૃત્ત)નું પરિપાલન કરનારા, સદિ, સ્થિતિ (પાલન) અને સંહાર કરવાને રાજસ, સાત્ત્વિક અને તામસ મૂર્તિધારી, જ્ઞાના, વિધ્યુ અને રૂદ્રનું નામ ધાન્ય કરીને, મુક્ત, દૂર્મ વગેરે અક્ષતાર ધારણ કરે છે, એ ઈશ્વરની ઉપાસના કરવી જોઈએ.

શિષ્ય:—જ્ઞાના વગેરેની મૂર્તિ ધારણ કરનાર ઈશ્વરને તે તે મૂર્તિ-ઓમાં અભિમાન હોય છે કે નહિ ?

ગુરુ:—અભિમાન તો હોય છે; છાંયુ કે બે અભિમાન ધાન્ય ન

કરે તો તે તે મૂર્તિદ્વારા સૃષ્ટિ, સ્થિતિ વગેરે કાર્ય કરી શકાય નહિ, તેથી અભિમાન હોય છે, એમ માનવું જોઈએ.

શિષ્ય:—ઈશ્વરને પણ જીવની પેઠે જો એમ અભિમાન હોય છે એમ કહીએ તો પછી જીવના કરતાં ઈશ્વરમાં શું વિશેષતા રહી ?

ગુરુ:—વિશેષતા છે; જીવોને પોતપોતાના શરીરમાં અદંતા તથા મમતા સતત રહે છે જ; ત્યારે ઈશ્વર તો, પોતાની [ઈચ્છાથી સ્વીકારેથી] ભૂમિકા ભજવનાર નટની પેઠે, લોક-રક્ષણને માટે કેવલ કૃપાપૂર્વક જ તે તે કાર્ય કરતી વખતે પોતાની મૂર્તિમાં અભિમાનની કલ્પના કરી લે છે. આવી રીતે જીવના અભિમાન અને ઈશ્વરના અભિમાનમાં મહાન ભેદ છે.

આવા મૂર્તિસ્વરૂપ ઈશ્વરની પણ જોઓ ઉપાસના ન કરી શકે તેવા હોય, તેઓને શાસ્ત્ર તામ્ર વગેરે ધાતુની બનાવેલી કલ્પિત પ્રતિમાની ઉપાસના કરવાનો આદેશ કરે છે. એટલા માટે કેટલાએક ઈશ્વરભુક્ષિથી પ્રતિમાની ઉપાસના કરે છે. (સત્ય તો એ છે કે) સર્વત્ર એક જ અન્તર્યામી પરમેશ્વર બ્રહ્મા વગેરે મૂર્તિઓમાં અનેક મૂર્તિઓ તેમજ તેમની પ્રતિમાઓમાં નિવાસ કરીને હોવા છતાં અન્તર્યામી ઈશ્વર એક છે. પોતપોતાના ઉપાસકોને ફલપ્રદાન કરે છે. મૂઠ લોટો ઈશ્વરના સર્વાત્મભાવનો નિચાળ ન કરતા, તે મૂર્તિઓમાં અનેક લિન્ન લિન્ન ઈશ્વરો છે, એમ માનીને પગપર કે નહ કરે છે (લડે છે) પણ અન્તર્યામી ઈશ્વર તો એક જ છે એમ તું બાણજો.

શિષ્ય:—ઈશ્વર સર્વત્ર અને એક જ છે, તો પછી શાસ્ત્રો તે તે પોતાની મૂર્તિના ભેદનો આગીકાર કરીને તેઓની ઉપાસનાનો ભેદ પ્રતિ-પાદિત કરે છે એનું શું કારણ ?

ગુરુ —ગદિમુખ્ય વૃત્તિવાગાને ધીરે ધીરે અન્નમુખ્ય કરીને ' પર-

માત્રા જ શ્વાત્મા છે, [કાષ્ઠ] અન્ય નથી ' એવું જ્ઞાન આપીને મુક્તિપ્રદાન કરાવવાની ઈચ્છાથી અનાદિ કાલથી પ્રવૃત્ત થયેલા ભેદનો શાસ્ત્ર અંગીકાર કરે છે, અને તેમની બુદ્ધિ અનુસાર લિન્ન લિન્ન પ્રકારની યોજના કરે છે. પણ એ કાંઈ મુખ્ય તાત્પર્ય નથી. આવી રીતે પરમાત્મા પરમેશ્વરનું ત્રણ સમષ્ટિ શરીરના ઉપાધિભેદ વડે ઈશ્વરત્વ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું.

હવે એક જ પરમાત્માને ત્રણ વ્યષ્ટિ શરીરના ઉપાધિને લીધે કેવી રીતે શ્વત્વ સિદ્ધ થાય છે તે કહું છું. વ્યષ્ટિ આત્માનું શ્વત્વ. કારણ શરીરના ઉપાધિને લીધે તે પરમાત્માનાં પ્રાણ, પારમાર્થિક, અવિદ્યાવચ્છિન્ન એવાં નામ પડ્યાં છે. વ્યષ્ટિ સૂક્ષ્મ શરીરના ઉપાધિને લીધે એ જ પરમાત્મા તૈજસ, સ્વપ્ન કલ્પિત તથા પ્રાતિભાસિક એવાં નામથી ઓળખાય છે; અને વ્યષ્ટિ સૂક્ષ્મ શરીરના ઉપાધિને લીધે પરમાત્માને વિશ્વ, વ્યાવહારિક અને ચિદાભાસ એવાં નામ પ્રાપ્ત થયાં છે.

શિષ્ય:-એ શ્વને પણ ત્રણ શરીર શા માટે હોય છે ?

ગુરુ:-એમાં પણ પ્રયોજન છે. અંતઃકરણમાં પડેલું પ્રતિબિંબ શ્વ કહેવાય છે, તેથી શ્વને સૂક્ષ્મ શરીરની પ્રથમ આવરણકતા પડે છે. ત્યારપછી સૂક્ષ્મ શરીર વિના કર્મ તથા કૃતૃત્વ (કર્તાપણ) સંભવી શકતાં નથી, તેથી સૂક્ષ્મ શરીર આવરણક છે; અને આ બંને કારણ-શરીરો કારણ શરીર વિના રહી શકતાં નથી, તેથી કારણ શરીરની પણ આવરણકતા પડે છે; એટલા માટે શ્વને પણ ત્રણ વ્યષ્ટિ શરીર જરૂરનાં છે.

શિષ્ય:-એ ત્રણ વ્યષ્ટિ શરીરોમાં શ્વને અભિમાન હોય છે કે નહિ?

ગુરુ:-વિચાર કરતાં જણાય છે કે અભિ-
શ્વ અને એનું
અભિમાન માન હોય છે.

શિષ્ય:-કેવી રીતે ?

ગુરુ:-જીવમાં કર્મ અને કર્મત્વ હોય છે તેથી: જે શરીરમાં અભિ-
માનનો અભાવ માનીએ તો જીવને તે કર્મ અને કર્મત્વ જ ન પ્રાપ્ત
થાય. એને અભાવે શરીરનો સંભવ મનાતો નથી; શરીરનો અભાવ થાય
એટલે જીવત્વ જ નહિ સંભવે. એટલા માટે જીવને અભિમાન છે
એમ માનજો. આવી રીતે પરમાત્મા તો એક જ છે, પણ વ્યષ્ટિ અને
સમષ્ટિના ઉપાધિઓને લીધે જીવ તથા ઈશ્વરભાવને પ્રાપ્ત થાય છે.

શિષ્ય:-આમાં કાંઈ દૃષ્ટાન્ત છે કે ?

ગુરુ:-જેવી રીતે એક જ દેવદત્ત નામના પુરુષને પુત્ર તથા
પૌત્રની ઉપાધિઓને લીધે પિતા અને પિતામહ એવાં બે નામ પ્રાપ્ત
થાય છે, તેમ અવિદ્યા અને માયાના ઉપાધિઓને લીધે એકજ આત્મા,
જીવ તથા ઈશ્વરપણાને પ્રાપ્ત થાય છે.

શિષ્ય:-પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાન્તદ્વારા જીવ અને ઈશ્વર એવાં બે નામની
યોજના તો સમગ્રર્થ પણ અલ્પજ્ઞતા, અને સર્વજ્ઞતા વગેરેના ખાસ
બેદમાં કોઈ દૃષ્ટાન્ત છે ખરું ?

ગુરુ:-હા; તેમાં પણ દૃષ્ટાન્ત છે; જલ એક જ છે, પણ મોટા
તળાવમાં રહેલું હોય ત્યારે આખા ગામની
આત્મામા સર્વજ્ઞતા-
અલ્પજ્ઞતા ઉપાધિ-
ઓ નથી.
એકજ ધરને પૂરું પડે એટલું હોવાથી
અલ્પજ્ઞતાવાળું બને છે; વળી એકજ અગ્નિ મોટી મશાલમાં હોય,
તો બહુ જુદી પ્રકાર પાડનારો હોવાથી મહાજ્ઞતાવાળું અને
નહાના કોડિયામા બાળ્યો હોય તો ધરમાં જ પ્રકાશ પાડતો હોવાથી
અલ્પજ્ઞતાવાળું રહેવાય છે; તે જ પ્રમાણે આત્માને પણ કારણજૂત
માયાના મહાન ઉપાધિને લીધે સર્વજ્ઞતા અને કાર્યજૂત અવિદ્યાના
ઉપાધિને લીધે અલ્પજ્ઞતા પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ (વસ્તુતઃ)
સર્વજ્ઞ કે અલ્પજ્ઞ એ બેમાંથી કાંઈ પણ આત્મા બનતો નથી. એટલા

માટે તો વેદાન્તશાસ્ત્ર તત્ત્વ અને ત્વંપદનું ત્રણ પ્રકારના સંબંધ વડે અખંડપણું સમાગત્વે છે.

શિષ્ય:-એ ત્રણ પ્રકારના સંબંધ કયા કયા ?

શ્રુત:-એ પદોનો સંબંધ સામાનાધિ-
ત્રણ પ્રકારના સંબંધ. કરણ્ય કહેવાય છે; એ પદોના અર્થોનો સંબંધ વિશેષણ વિશેષ્યભાવ કહેવાય છે, અને એ પદોનો અથવા એ પદોના અર્થોનો પ્રત્યગાત્માની સાથેનો સંબંધ લક્ષ્યલક્ષણભાવ કહેવાય છે; આવી રીતે સંબંધ ત્રણ છે. તેમાં દર્શાવેલ આ પ્રમાણે:-

સોડયં દેવદત્ત:- સઃ અયમ્ દેવદત્ત:-“ તે આ દેવદત્ત ” આ વાક્યમાં ત્રણે સંબંધ છે.

(૧) સામાનાધિકરણ્ય સંબંધ:-“ તે (તઃ) ” શબ્દ અને સમાન અધિક-
રણનો સંબંધ “ આ (અયમ્) ” શબ્દનું એક દેવદત્તનું શરીર સમાન અધિકરણમાં છે, તેથી એ એ શબ્દોનો સામાનાધિકરણ્ય સંબંધ છે. *
તેથી જ રીતે (તત્-ત્વમ્-અસિ)માં તત્ (તે) પદ અને ત્વમ્ (તું) પદનું પણ એક જ ચૈતન્ય સમાન અધિકરણમાં છે; તેથી બન્નેનો પણ સામાન, અધિકરણ્ય સંબંધ છે.

(૨) વિશેષણવિશેષ્યભાવ સંબંધ:-તે કાચ (સમય)ના

* બન્ને શબ્દો એક જ વિભક્તિવાળા છે અને એક જ દેવદત્તના દેહરૂપ એક જ અર્થને કહી બતાવે છે, તેથી એક જ અધિકરણવાળા કહેવાય છે; તેથી જ રીતે તત્ અને ત્વમ્ શબ્દો એક જ (સમાન) વિભક્તિવાળા છે, તથા એક જ ચૈતન્યરૂપ અર્થને કહી બતાવે છે, તેથી એ બન્ને પણ સમાન અધિકરણમાં છે.

વિશેષણવિશેષ્ય
ભાવ સંબંધ

અને તે દેશ (સ્થાન)ના વિશેષણવાળા દેવ
દત્તવાચક સ-તે રાખ્દના અર્થ (દેવત્ત)ને
આ કાવ (અત્યા)ના અને આ રક્ષ
(અહી)ના વિશેષણવાળા દેવ-સવાચક અયમ્-આ રખ્દના અર્થ (દેવ
દત્ત) સાથે પરસ્પર ભેદ ન ગહેતો હોવાથી જે રીતે વિશેષણવિશેષ્ય
ભાવ સંબંધ છે, તેવી જ રીતે સર્વસત્તા, પરોક્ષના વગેરે વિશેષણોવાળા
ચૈતન્યવાચક તત્-તે પદના અર્થનો અદ્યપસત્તા વગેરે વિશેષણોવાળા
ચૈતન્યવાચક ત્વમ્-તુ પદના અર્થની સાથે પરસ્પર ભેદ દૂર થતો હો
વાથી પરસ્પર વિશેષણ વિશેષ્યભાવ સંબંધ છે.

(૩) લક્ષ્યલક્ષણભાવ સંબંધ :—સ-તે અને અયમ્-અ
એ એ પદોમાં અથવા એ એ પદોના અર્થમાં
લક્ષ્યલક્ષણભાવ સંબંધ અખડ અર્થ (વસ્તુ) રૂપ જે દેવ ત નામનું
સંબંધ શરીર છે, તેનો વિચાર ઠન્વામાં વિરુદ્ધ અસનો
ત્યાગ કરીને દેવદત્ત નામના અવિરુદ્ધ અશરૂપી શરીરને ઓળખાવનારો
સંબંધ લક્ષ્યલક્ષણભાવ સંબંધ કહેવાય છે એ જ પ્રમાણે તત્-તે અને
ત્વમ્-તુ એ બન્ને પદમાં અથવા એ બન્ને પદોના અર્થમાં અખડ
સચ્ચિત્તાનંદનું જ મહત્ત્વ કરવામાં વિરુદ્ધ અસનો ત્યાગ કરીને ચૈતન્ય
માત્ર જે અવિરુદ્ધ અસને ઓળખાવનારો સંબંધ લક્ષ્યલક્ષણભાવ
સંબંધ છે. એ લક્ષ્યલક્ષણભાવ સંબંધને ભાગત્યાગવક્ષણ અથવા
જહત્-અજહત્-લક્ષણા પણ કહે છે

શિષ્ય — એ જરા સ્પષ્ટતાથી સમજાવશો ?

ગુરુ — શાસ્ત્રમાં વાક્યનો અર્થ સમજવામાં મુખ્યવૃત્તિ, ગુણવૃત્તિ
મુખ્યવૃત્તિ, ગુણવૃ- અને લક્ષણાવૃત્તિ એમ ત્રણ પ્રકારની વૃત્તિનો
તિ, લક્ષણાવૃત્તિ ઉપયોગ થાય છે. “રાગ નામ છે” એ વાક્યના
અર્થમાં મુખ્યવૃત્તિ છે “કમલ આસમાની
છે ” “ દેવશંકર તો અગ્નિ છે ” એ વાક્યના અર્થમાં ગુણવૃત્તિ છે

જહત અજહત-સ-
દાણા.

અને જહતલક્ષણા, અજહતલક્ષણા તથા
જહત-અજહત લક્ષણા એમ લક્ષણાવૃત્તિ ત્રણ
પ્રકારની છે.

“ ગંગામા જૂ પડું છે. ” “ ગતો દોડે છે. ” અને “ તે આ દેવ-
દત્ત ” એ ત્રણે વાક્યો અનુક્રમે ત્રણ લક્ષણાવૃત્તિનાં ઉદાહરણ છે. એનો
મુખ્યાર્થ લેવામાં વિરોધ આવતો હોવાથી લક્ષણાવૃત્તિથી જ એનો અર્થ
કરવો જોઈએ.

શિષ્ય — તત્ત અને ત્વમ્ પદોમા વાચ્યાર્થ
તત્ત-ત્વમમા વા- અને લક્ષ્યાર્થ શુ છે ?
ચ્યાર્થ લક્ષ્યાર્થ.

ગુરુ—માયા, માયામા પડેલું પ્રતિગિજ્ઞ
અને માયાતું અધિષ્ઠાન (જેનું માયામા પ્રતિગિજ્ઞ પડે છે તે) જ્ઞાન
ચૈતન્ય એ ત્રણેનો સમુદાય તત્ત-પદનો વાચ્યાર્થ છે, અને કેવલ શુદ્ધ
જ્ઞાન તત્ત-પદનો લક્ષ્યાર્થ છે.

અવિદ્યા, અવિદ્યામા પડેલું પ્રતિગિજ્ઞ, અને અવિદ્યાનું અધિ-
ષ્ઠાન સાક્ષી ચૈતન્ય, એ ત્રણેનો સમુદાય ત્વમ્-પદનો વાચ્યાર્થ છે, અને
કેવલ સાક્ષી કૃતસ્થ ચૈતન્ય ત્વમ્-પદનો લક્ષ્યાર્થ છે.

હવે તત્ત-તે અને ત્વમ્-તું પદોના રાક્યનો અર્થ સમજવામા જીવ
તથા ઈશ્વરના વાચ્યાર્થનો વિરોધ આવે છે, તેથી જન્મેના વિરોધી અ-
શનો ત્યાગ કરીને અવિરુદ્ધ અંશરૂપી જ્ઞાનચૈતન્ય અને કૃતસ્થચૈતન્યનો
અભેદ છે, તેથી જ્ઞાન અને કૃતસ્થને જ લક્ષ્યમા રાખીને જે અખંડ અર્થ
નીકળે છે, તે જ એ જન્મેના ઐક્યરૂપે રહે છે, તેનો જ મહાવાક્ય
(તત્ત્વમસિ) ઉપદેશ કરે છે. (દષ્ટાન્ત તરીકે) જેમ પુત્ર અને પૌત્ર એ
જન્મે ઉપાધિનો ત્યાગ કરીએ એટલે પિતા અને પિતામહપણનો
અભાવ ચવાથી એક દેવદત્ત જ કે રાજ અવગેય રહે છે, જેમ મોટું તળાવ
તથા ધડાની ઉપાધિનો ત્યાગ કરીએ એટલે શીતલતા, પ્રવાહીપણ અને
મધુરતાના સ્વભાવવાળું કેવલ જલ જ અવશેષરૂપે રહે છે, જેમ મોટી

મસાલ અને નાનું કોણિયું એ બંને ઉપાધિનો ત્યાગ કરીએ એટલે લાલ, ઉધણ અને પ્રકાશ સ્વભાવવાળો અગ્નિ જ અવશેષ રહે છે, તેમ માથા અને અવિદ્યાની ઉપાધિનો પરિત્યાગ કરવાથી સમ્વિદ્યાનાંદ સ્વભાવવાળી એક માત્ર આત્મવસ્તુ જ અવશેષરૂપે રહે છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને “પરિપૂર્ણ સ્વભાવ, પ્રત્યક્ (અનર્થામી) આત્મા જ મારું સ્વરૂપ છે, હું બ્રહ્મ છું, બ્રહ્મ જ હું છું”* એવો અનુભવ જે મહાનુભાવને થાય છે, તે જ મુક્ત, તે જ કૃતકૃત્ય, અને તે જ બ્રાહ્મણ^x છે એમ બધાં વેદાન્તશાસ્ત્રો ડોકો વગાડીને કહે છે.

*અહમ્કાસ્મિ, મહૌવાહમસ્મિ ।

^xબ્રહ્મવિદ્; બ્રહ્મણ.

‘કોઝમ્-હું કેાણુ છું’ ?

(દસમા અંકથી ચાલુ)

લેખક:-શ્રી. રમણીક એ. મહેતા

૧૧

હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, તાત્પર્ય કે મારી જ્ઞાનશક્તિ (જાણવાની-સમજવાની શક્તિ) છે, હું જાણી શકું છું. આ જ્ઞાનશક્તિ મારાથી કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી. ઉદાહરણ તરીકે, અગ્નિ એટલે શું ? તે સમજાવવા માટે, અગ્નિની દાહકશક્તિ અને પ્રકાશ કરવાની શક્તિ છે, એમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ, દાહકશક્તિ, અગ્નિથી ભિન્ન, સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી. બાળવું એ અગ્નિનો ધર્મ, પ્રકૃતિ કે સ્વભાવ છે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાન એટલે શું? તે સમજાવવા માટે જ્ઞાનની ‘જ્ઞાનશક્તિ’ છે એમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ, ખરી રીતે જોતાં જ્ઞાનથી એ કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી. દાહકશક્તિ જો અગ્નિમાંથી લઈ લેવામાં આવે તો અગ્નિનો અભાવ થાય છે, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનશક્તિનો અભાવથી જ્ઞાનનો અભાવ થાય છે. ‘જ્ઞાનની જ્ઞાનશક્તિ છે’ એનો અર્થ એટલો કે, જ્ઞાન એ જ જ્ઞાતા કે દષ્ટા છે. આથી જ્ઞાનશક્તિ શબ્દપ્રયોગમાં કંઈ વાંધા જેવું નથી, કારણ કે એથી અર્થનો ખાધ થાય છે. આ જ્ઞાનશક્તિ એક છે એટલે ક્રિયાના આધકાબાવે તે અસીમ છે. એમાં હાસ કે વૃદ્ધિ-વધધટ થતી નથી. જ્ઞાનશક્તિ જો કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ હોત તો તેમાં વધધટ થવાનો પ્રશ્ન ઊભો થાત; પરંતુ, અસીમ જ્ઞાનશક્તિ એ જ જ્ઞાન છે. કેવી રીતે? જેવી રીતે અસીમ દાહકશક્તિ એટલે જ અગ્નિ તેની માફક. આ પરથી

એટલું સ્વીકાર્ય છે કે જ્ઞાન-જ્ઞાના એટલે જ્ઞાનશક્તિ. જે વસ્તુ કે પદાર્થની જે પ્રકૃતિ, તે વસ્તુમાંથી પ્રકૃતિને જાદુ કરીએ તો તે વસ્તુનો જ લોપ થાય છે. અગ્નિમાંથી તેની દાદિકા અને પ્રકાશિકા શક્તિ થઈ શ્યો તો અગ્નિનો લોપ થાય છે-અગ્નિ જેવું કંઈ રહેતું જ નથી

૧૨

આપણે હવે જોઈએ કે હું જે જ્ઞાનસ્વરૂપ અને ચિત્સ્વરૂપ છું તે સક્રિય છું કે નિષ્ક્રિય ? હું નિરવયવ, નિર્વિદ્યાર અને અસીમ એટલે નિશ્ચય છું, સ્થિત છું, એથી હું નિષ્ક્રિય છું. મારો સ્વભાવ કે પ્રકૃતિ છે કે હું જોઉં છું વા જાણું છું. અર્થાત્ કે હું તો માત્ર સાક્ષીરૂપે કેવળ દૃષ્ટા કે જ્ઞાતા જ માત્ર છું. હું કંઈ કરતો નથી અર્થાત્ કે હું કંઈ જન્યતિક પરિવર્તન કરાવતો નથી-જન્યતમા કંઈ ફેરફાર કરાવતો નથી એટલે સૃષ્ટિ વિનાશાદિ ક્રિયા મારી નથી. હું જે જ્ઞાન પદાર્થ છું તો મારી જ્ઞાનશક્તિથી કેવળ હું જાણું છું, જોઉં છું, એમ કહેવું મુક્તિ સંગત છે જ્ઞાનશક્તિ સૃષ્ટિવિનાશાદિ ક્રિયાબોધક નથી, એ સહજમાં જાણી ચકાવ છે

જે એમ કહો કે જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મને જ્ઞાનશક્તિ છે અને એ જ્ઞાન શક્તિ બ્રહ્મથી સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી, અર્થાત્ કે બ્રહ્મ અને જ્ઞાનશક્તિ એક અને અલિન્ન છે એમ આપણે સ્વીકાર કર્યું, પરંતુ. બ્રહ્મની જે પ્રમાણે જ્ઞાનશક્તિ છે તે પ્રમાણે બ્રહ્મની 'ક્રિયાશક્તિ'-સૃષ્ટિવિનાશાદિ ક્રિયાશક્તિ-અને ઇન્દ્રિયશક્તિ એમ સ્વીકાર કરવામાં હચકત શી છે ? બ્રહ્મની ઇન્દ્રિયશક્તિ અને ક્રિયાશક્તિનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ સાક્ષીરૂપ છે, માત્ર દૃષ્ટા છે, જ્ઞાતા છે સૃષ્ટિવિનાશાદિ જન્યતિક ક્રિયા-જન્યતિક્રિયા-તેનામાં નથી. જન્યતિક પરિવર્તનરૂપ ક્રિયા તેની નથી અને તેની ઇન્દ્રિય પણ નથી 'ઇન્દ્રિયશક્તિ' અને ક્રિયા શક્તિ જે તેનામાં હોય તો એમ અવશ્ય સ્વીકાર કરવું પડે કે 'જ્ઞાન-શક્તિ' જેમ બ્રહ્મથી સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી, તેમ 'ઇન્દ્રિયશક્તિ' અને

‘ક્રિયાશક્તિ’ પણ બ્રહ્મથી સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી—અભિન્ન છે. જ્ઞાનશક્તિ તે જ બ્રહ્મ તે પ્રમાણે ‘ઈચ્છાશક્તિ’ ને ક્રિયાશક્તિ પણ બ્રહ્મ એમ કહેવું પડશે. ‘ક્રિયાશક્તિ’ અને ‘ઈચ્છાશક્તિ’ એ બ્રહ્મથી અતિરિક્ત કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ હોય તો તે બંને પદાર્થો નિરવય કિંવા સાવયવ હોવા જોઈએ. જો સાવયવ હોય તો તેમનાં અવયવ જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મથી દષ્ટ હોવાં જોઈએ. આથી ‘ક્રિયાશક્તિ’ અને ‘ઈચ્છાશક્તિ’ નિરવયવ પદાર્થ કહેવાં પડશે. એક બ્રહ્મ સિવાય નિરવય પદાર્થ કોઈ નથી એમ આગળ ઉપર સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે આથી કરીને ‘ક્રિયાશક્તિ’ અને ‘ઈચ્છાશક્તિ’ બ્રહ્મને જ સ્વીકાર કરવો પડશે. આપણે આગળ ઉપર ‘જ્ઞાનશક્તિ’ને બ્રહ્મરૂપે સ્વીકારી છે; એથી ‘ક્રિયાશક્તિ’ અને ‘ઈચ્છાશક્તિ’ તે પણ બ્રહ્મ કહેવી પડશે. આથી એમ થશે કે ‘જ્ઞાનશક્તિ’ તે જ ‘ક્રિયાશક્તિ’ અને ‘ઈચ્છાશક્તિ’ તે જ ‘જ્ઞાનશક્તિ.’ તાત્પર્ય કે ‘ક્રિયાશક્તિ’ અને ‘ઈચ્છાશક્તિ’ અને ‘જ્ઞાનશક્તિ’થી સ્વતંત્રતા ભિન્ન નથી. જો ‘જ્ઞાનશક્તિ’ એ ‘ક્રિયાશક્તિ’ કે ‘ઈચ્છાશક્તિ’ થાય તો જ્ઞાનશક્તિની ક્રિયા અને ઈચ્છાશક્તિની ક્રિયા સાથે એક અને અભિન્ન થશે. ‘જ્ઞાનશક્તિ’ ની ક્રિયા જાણવું વા જોવું. ‘ઈચ્છાશક્તિ’ ની ક્રિયા ઈચ્છા કરવી, વાંછના કરવી’ અને ક્રિયાશક્તિની ક્રિયા ‘સૃષ્ટિ કરવી, વિનાશ કરવો અને જાગૃતિક પરિવર્તન કરવું’ આથી એમ થયું કે જો ‘જાણવું કે જોવું’ તે જ ઈચ્છા કરવી, વાંછના કરવી અને તે જ સૃષ્ટિ કરવી, વિનાશ કરવો, જાગૃતિક પરિવર્તન કરવું. ફરીથી કહીએ તો જાણવું-જોવું=ઈચ્છા કરવી=સૃષ્ટિ કરવી, વિનાશ કરવો, જાગૃતિક પરિવર્તન કરવું. આ કેવળ અસંગત છે. ‘દર્શન’ અને ‘ઈચ્છા’ એક નથી. તે જ પ્રમાણે ‘દર્શન’ અને ‘સૂચન’ પણ એક થઈ શકતાં નથી. આથી એ જ યુક્તિયુક્ત છે કે બ્રહ્મની કેવળ ‘જ્ઞાનશક્તિ’ છે ‘ક્રિયાશક્તિ’ અને ‘ઈચ્છાશક્તિ.’ મૂળમાં જ નથી.

હવે જે એમ કહેવામાં આવે કે 'જ્ઞાનશક્તિ' છે માટે જ્ઞાનની 'ક્રિયાશક્તિ' અને 'ઈચ્છાશક્તિ' છે એમ સ્વીકાર ન થઈ શકે, તો પછી 'ક્રિયાશક્તિ' કિંવા 'ઈચ્છાશક્તિ'નો સ્વીકાર કરી 'જ્ઞાનશક્તિ'ના અસ્તિત્વનો અસ્વીકાર કરવામાં શો વાંધો છે? તો આના જવાબમાં અમે એ કહીશું કે 'જ્ઞાનશક્તિ'ના અસ્તિત્વનો અસ્વીકાર થઈ શકતો નથી. 'હું છું' એ હું જાણું છું, આથી કરીને મારી 'જ્ઞાનશક્તિ' છે, વા જાણવાની શક્તિ છે; એ તો અવશ્ય સ્વીકારવું પડશે. હવે 'જ્ઞાનશક્તિ'નો અસ્વીકાર કરી કેવળ 'ઈચ્છાશક્તિ' કે 'ક્રિયાશક્તિ'નો સ્વીકાર કરીએ તો પછી 'ઈચ્છા' અને 'ક્રિયા'નો જ્ઞાતા કેણુ? જ્ઞાનશક્તિના અભાવે 'ઈચ્છા' અને 'ક્રિયા'ના જ્ઞાતા કે કર્તાના અભાવ થશે. ઈચ્છાકારી-ઈચ્છા કરનાર કે સૃજનકારી કર્તા પોતાના અસ્તિત્વને ન જાણવાથી શી રીતે ઈચ્છા કરશે કે શી રીતે સૃજન કરશે? આથી આપણે એવા સ્થિતિ સિદ્ધાંત પર આવવું પડશે કે જ્ઞાનની કેવળ 'જ્ઞાનશક્તિ' છે, તેને ઈચ્છા અને ક્રિયાશક્તિ નથી. તે તો કેવળ સાક્ષીરૂપ જ્ઞાતા કે દૃષ્ટા જ છે. તે ઈચ્છા પણ કરતો નથી અને સૃષ્ટિ પણ કરતો નથી; એટલું જ નહીં પણ તે જનનતિક પરિવર્તન પણ કરતો કે કરાવતો નથી. ઈચ્છા એટલે શું તે આપણે આગળ ઉપર જોઈશું; પણ હમણાં તો આપણી મીમાંસાથી એમ સિદ્ધ થયું કે જ્ઞાનસ્વરૂપ હું જ્ઞાન નિષ્ક્રિય છું.

જે હું નિષ્ક્રિય અને સંજ્ઞાતિરહિત જ્ઞાન છું તો પછી આ જનનતિક પરિવર્તન કેણુ કરે છે? મારા દેહમાં પણ હું પરિવર્તન જોઉં છું. આજે જે હું એકરૂપ છું તો કાલે તેવો હોતો નથી. આજે જોઉં છું કે મરુભૂમિમાં જળ છે, કાલે જળ જણાવું નથી. જે જણાવું હતું તે મરીચિકા એટલે ગ્રાંજવાનું જળ હતું. એક જ વસ્તુને એક વખતે બાષ્પરૂપે જોઉં છું, બીજી વખતે તે તરલ પદાર્થ જળરૂપે જોઉં છું, અને ત્રીજી વખતે અર્ધ-ધન-જોઉં છું. મારા દર્શન જોવાની

ક્રિયાન્વા જ્ઞાનમાં આ પરિવર્તન કોણ કરાવે છે ? મારી જ્ઞાનશક્તિમાં
 તો વધઘટ થતી નથી. જ્ઞાનશક્તિ તો છે તેમની ત્યેમ છે, તો પછી
 આજે જે એકરૂપે જોઈં છું તે કાલ્યે બીજા રૂપે શા માટે જોઈં છું.
 જ્યેમ દર્પણને લઇને આપણી જ મુખાકૃતિ કોઈ દર્પણમાં વક્ર, કોઈમાં
 દીર્ઘ, કોઈ દર્પણમાં ન્હાની, કોઈમાં મ્હોટી જણાય છે, પરંતુ દષ્ટિ-
 શક્તિ તો તેની તે જ રહે છે અને મુખમાં-મુખાકૃતિમાં કંઈ પરિવર્તન
 થતું નથી. આ જ પ્રમાણે આજે એક વસ્તુ જળાકાર જણાય છે, કાલ્યે
 તે વસ્તુ બરફાકાર કે બાષ્પાકાર જણાય તો તેથી મારી જ્ઞાનશક્તિ-દર્શન-
 શક્તિ-માં વધઘટ થતી નથી એમ સ્વીકારવું પડશે. કારણ કે હું નિર્વિ-
 કાર નિર્ગુણ જ્ઞાન (૩૫) છું અને જ્ઞાનશક્તિ મારાથી કોઈ સ્વતંત્ર કે
 ભિન્ન પદાર્થ નથી. જ્યારે મારી જ્ઞાનશક્તિ અસીમ અને નિર્વિકાર
 (અપરિવર્તનશીલ) છે ત્યારે મને એ ભ્રમ નથી થયો એ સ્વતઃસિદ્ધ છે.
 હું જે જોઈં છું તે જરાબર જોઈં છું, જ્ઞાનમાં ભ્રમ પ્રમાદ યુક્તિસંગત
 નથી. દર્પણમાં પ્રતિબિમ્બ જોઈં છું, મુખ જોતો નથી. પ્રતિબિમ્બ
 નાના પ્રકારનાં હોઈ શકે પરંતુ મુખ તો છે તેમનું ત્યેમ રહે છે, જો
 હું પ્રતિબિમ્બ ન જોતાં મુખને જોતો હોત તો તેથી હું મુખના
 રૂપને જ જોત. મુખ એક જ પ્રકારનું જોત, નાના પ્રકારનું નહીં. જેવું
 પ્રતિબિમ્બ પડત તેવું જોત. એથી મારી દષ્ટિશક્તિનો દોષ નથી. એક જ
 વસ્તુ જળ, બરફ કે બાષ્પ રૂપે ભિન્ન ભિન્ન આકારે ભિન્ન ભિન્ન સમયે,
 જ્ઞાનસ્વરૂપ જે હું તેણે જોઈ. આથી મારી જ્ઞાનશક્તિને-દર્શનશક્તિને
 દોષારોપણ કરી શકાય નહીં. હું જે જોઈં છું તે જરાબર-મથાર્થ જોઈં
 છું, એમાં કોઈ પ્રકારનો ભ્રમ નથી. આજે મરજૂમિમાં જળ જોયું,
 કાલ્યે તેને મરીચિકા-મૃગજળ તરીકે ઓળખ્યું. આ ઉભય દર્શન મથાર્થ
 છે. દર્શનમાં ભ્રમ સંભવતો નથી. જ્ઞાનસ્વરૂપ જલમાં ભ્રમ એ યુક્તિ-
 વિરૂદ્ધ છે. તો અહીં પ્રશ્ન એ થાય છે કે એક જ વસ્તુ બે આકારે જણાય
 છે તેનું કારણ શું? મૂળ એક જ છે પરંતુ બે ભિન્ન ભિન્ન દર્પણમાં ભિન્ન

શકિત પણ રહેશે; આ પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જગત્ નામે કોઈ
 પદાર્થ નથી. જો જગત્ નામનો કોઈ પદાર્થ હોત તો જગત્પ્રપંચ
 રૂપી દશ્યનો અભાવ કોઈ કાળે પણ થાત નહીં. ગીતામા કહ્યું છે કે
 ' નામતો વિદ્યતે માલં નામાલો વિદ્યતે સતઃ ' (ગી. ૨. ૧૬) ' આદ્યત્તે
 ચ્યન્નાસ્તિ વર્તમાનોઽપિતત્ તથા ' (યોગવાસિષ્ઠ) આ પરથી જગત્
 પ્રપંચરૂપ દશ્ય અવસ્તુ છે. અર્થાત્ કે માત્ર પ્રતિબિંબ છે, એટલું જ
 નહીં પણ ખીજા કોઈ પદાર્થનું અસ્તિત્વ જ નથી, તો એ પ્રકારનું જ
 પ્રતિબિંબ છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ કેવળ સાક્ષી, દૃષ્ટા કે જ્ઞાતારૂપે રહે છે,
 અને તે નિષ્ક્રિય છે. આથી વિનાશરૂપ ક્રિયાના અભાવે-અભાવને
 લક્ષને જગત્ને અનિત્ય અર્થાત્ વિનાશશીલ પદાર્થ પણ કહી શકીયું
 નહિ. આથી એમ સિદ્ધાન્ત થશે કે જગત્પ્રપંચરૂપ દશ્ય માત્ર આત્મ
 પ્રતિબિંબ છે

જો એમ પ્રશ્ન કરવામા આવે કે અંત કરણનો વિનાશ કોણે કર્યો ?
 તો એમ કહીશું કે અંતઃકરણ પ્રતિબિંબ નથી અને તેની વર્તમાનત્વ
 અસ્તિત્વ-જ્ઞાનગોચર છે. તે નિરવયવ પદાર્થ નથી તેમ સાવયવ પણ
 નથી. જો અંત કરણ નિરવયવ પદાર્થ હોય તો બ્રહ્મની સાથે
 એક અને અલિન્ન હોત અને જો તે સાવયવ હોત તો તેના અવયવ
 જરૂર જણાત. ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે અંતકરણ સદાવિદિષ્ટ જ્ઞાન
 દર્શણ તે શું ? તેનો વિચાર આગળ પર કરીશું.

અપૂર્ણ

ગીતાશાસ્ત્ર

(એક સંવાદ)

લેખક:-શ્રી નાનાલાલ દેવરાંકર વૈદ્ય

તત્કપ્રસાદ:-કેમ ભાઈ, હાલ શું વાચન ચાલે છે ?

વિદ્યાચતુર:-ગીતાજીનાં વાચનનો ક્રમ જારી છે.

તત્કપ્રસાદ:-જ્યારે પૂછીએ ત્યારે તમારો તો એ જ જવાબ છે. એવું તે એમાં શું છે ? મેં તો એક બે વાર વાંચી છે, મને તો કંઈ રસ પડતો નથી. દેટલીક શંકાઓ ઉઠે છે. એ તો મરણકાળે વાંચી સંભળાવવાનો પાઠ છે.

વિદ્યાચતુર:-ભાઈ એમાં તમારી મૂલ્ય છે. એ તો એક મોટું ધર્મશાસ્ત્ર છે-યોગશાસ્ત્ર છે. કેવળ મરણસમયે જ વાંચી સંભળાવવાના પાઠનું એ પુસ્તક ન હોય. એ એક જ શાસ્ત્રનો આલાપ હૃદયમાં ભરી દોષો હોય તો ખીજાં શાસ્ત્રોના વિસ્તારનું કશું પ્રયોજન રહેતું નથી. એ ગ્રંથની મહત્તા ટેજતા-

તત્કપ્રસાદ:-એ બધી મોટી મોટી વાતો રહેવા છો. પોતાનાં કુટુંબીઓનો ધાત કરવો એ તો મોટું કુકર્મ. એવા વિચારથી અર્જુન ખિન્ન થયો. તેનો ખેદ દૂર કરી તેને યુદ્ધમાં જોડેલા સારૂ ગીતા અવાઈ એટલું જ કે ખીલું કંઈ? એ તો યુદ્ધશાસ્ત્ર થયું. યોગશાસ્ત્રે શાનું અને ધર્મશાસ્ત્રે ય શાનું ?

વિદ્યાચતુર (હસીને):-ખરું છે, વાંચ્યા વિચાર્યા વગર-અભ્યાસ કર્યા વગર જ અભિપ્રાય આપવા મંડી પડવું એ હાલના જમાનાનું

ખાસ લક્ષણ છે. પોતે બુદ્ધિપૂર્વક વાંચ્યાવિચાર્યા કે સમજ્યા પહેલાં બ
અમુક કૃતિ, રીતિ, વિચાર પર શુદ્ધ તર્કો ઉઠાવવા, આક્ષેપો કરવા,
અથવા ધરવી-એ હાલના જુવાનીઓનો સ્વભાવ થઈ પડ્યો છે.
પણ હીક આપણે મૂળ વિષય ઉપર આવીએ. એટલું તો તમે જાણો
છો કે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અને અર્જુન વચ્ચે થયેલો પુણ્ય, શુભ અને
ધર્મ્યસંવાદ એમાં છે.

તર્કપ્રસાદ:-આવાં લાંબાં ભાષણ અને મોટા મોટા રાખ્દોમાં અને
વિશેષણોમાં અમે સમજીએ નહિ, સીધી વાત કરો.

વિદ્યાચતુર:-એ વિશેષણો ખુદ ગીતાજીમાં વપરાયલાં છે અને એમાં
ધાતુ રહસ્ય સમાયલું છે.

તર્કપ્રસાદ:-એ રહસ્યની વાત પછી. પહેલાં મારા તર્કોનું સમાધાન
તો કરો કે ગીતાજી તો બુદ્ધશાસ્ત્ર છે કે નહિ ?

વિદ્યાચતુર:-હીક, ત્યારે કહો અર્જુન વીર હતો, સમજી હતો અને
લોભમૂલક રાજ્યસુખની ઇચ્છાથી બુદ્ધ કરવાનો પક્ષો નિશ્ચય કરી
રણસંગ્રામમાં આવ્યો હતો; એ ખરું છે ?

તર્કપ્રસાદ:-હા, વીર છતાં એ કાયર બની ગયો, તેની વચ્ચે જેવી
છાતી દયાભાવથી કોમળ થઈ ગઈ, સમજી છતાં અણસમજી થયો-
તમારે મતે; કેમકે બુદ્ધ એ મહા ધોરકર્મ છે, એથી ઉપરામ પામવું એ
સમજીનું કામ છે, એમાં અણસમજ જેવું હતું જ શું ?

વિદ્યાચતુર:-તમે વચમાં તર્કો ઉઠાવો નહિ, જગ સ્થિર થઈ ને
સાંભળો; પૂછું તેના જવાબ દેતા આવજો, ખીજી વાત પછી કરજો. હા-
પણ એની એ કાયરતા અણીને વખતે હતી કે નહિ ?

તર્કપ્રસાદ:-અણીનો વખત તો ખરેખરો એમાં ના કેમ કહેવાય.

વિદ્યાચતુર:-ખરેખર એ વિષમ પ્રસંગનું ચિત્ર ભગવાન વેદ-
વ્યાસે ભારે કુશળતાથી આલેખ્યું છે. જુઓ લડાઈના મેદાનમાં જાને
પક્ષની મહાસેના લડવાને સજ્જ થઈ ઉભી છે, ભારે કાલાહલ થઈ રહ્યો

છે, કાનના પડદા તોડી નાંખે એવાં રણુશીંગડાંએના ઘોર અવાજ થઈ રહ્યા છે, ભારે ઉત્સાહ ફેલાઈ રહ્યો છે, લડવૈયાઓ પોતપોતાની જગા પર ગોઠવાઈને ઉભા છે, એક બીજા ઉપર શસ્ત્રો ફેંકવાની તૈયારી થઈ રહી છે. તે સમયે એ મહાવીર અર્જુનનું પ્રથમ યુદ્ધઔત્સુક્ય, સ્થૈર્ય અને પાછળથી હૃદયમાં કર્ણભાવ અને પ્રશાન્તભાવ-વિષાદનો ઉદય-આ મહાચિત્ર સાહિત્યના જગતમાં દુર્લભ જ છે.

તર્કપ્રસાદ.—ખરું છે, પરિસ્થિતિ ખારીક અને વિષમ ખરેખરી.

વિદ્યાચતુર:—વળી કહો, યુદ્ધનો પ્રસંગ ટાળવા માટે શ્રી કૃષ્ણ વગેરેએ શક્ય તેટલા ઉપાય કર્યા હતા, કૌરવોને કેટલીક છૂટ મૂકી હતી, અર્જુન બધો વખત યુદ્ધ કરવાના પક્ષમાં હતો, યુદ્ધ વિના અન્યાય પૂર્વક હરી લીધેલા રાજ્યનો પુનરુદ્ધાર અસંભવિત હતો, મહાભારતનું ઉદ્યોગપર્વ વાંચુ છે ?

તર્કપ્રસાદ:—નારે ભાઈ, આટલી બધી મહેનત અને માથાફાડ કોણ કરે ?

વિદ્યાચતુર:—હીક; એમાં આ વાતના અનેક વિચાર અપાયા છે. વિચારને અંતે એ સ્થિતિ કે યુદ્ધ જ કર્તવ્ય છે.

તર્કપ્રસાદ:—અને યુધ્ધ તો જગતમાં જેટલા પ્રકારનાં કર્મો છે તે સર્વથી નિકૃષ્ટતમ છે.

વિદ્યાચતુર:—ધીરજ રાખો ભાઈ, કબુલ છે. યુધ્ધ એ મહાઘોર કર્મ છે, પણ બધાં યુધ્ધ ઘોરકર્મ ગણાતાં નથી. ધર્મયુધ્ધ પણ હોય છે. સ્વાર્થ ખાતર અહમહિકા પોષવા ખાતર, વિશાળ અને નિરંકુશ તૃષ્ણા, ધનલિપ્સા, વિષયોપભોગની કામના સંતોષવા ખાતર જે યુધ્ધો થાય છે, તેવાં યુધ્ધો મહા ઘોર કુકર્મ છે. પરંતુ ગરીબો, નિર્દોષો સદાચારીઓને સ્વાર્થ ખાતર પીડનારાઓ જગતમાં અશાન્તિ ફેલાવનારાઓ ઇશ્વરી નિયમથી વિરુદ્ધ વર્તન કરનારાઓ, દુષ્ટ કર્મ કરનારાઓને અટકાવવાના હેતુથી જે યુધ્ધ થાય છે તે કુકર્મ નથી. બહુ

એક મહાન કર્તવ્ય છે વળી અમુક કર્મની સારાસાગતાનું ધોરણ હોય
એક સરખું પણ રહેતું નથી. એક પ્રસંગે સારું એ બીજે પ્રસંગે ખોટું
અને એક પ્રસંગે ખોટું તે બીજે પ્રસંગે સારું એમ પણ બને છે.

તર્કપ્રસાદ:-એ હીક. એટલું કબુલ કે યુદ્ધ કુકર્મ ખરું પણ બધું
યુદ્ધ કુકર્મ નથી; અને પાંડવોની યુદ્ધપ્રવૃત્તિ પણ ધર્મ્ય હતી-સ્વધર્મ
રૂપે હતી.

વિદ્યાચતુર:-હાં, સ્વધર્મરૂપ હતી એ હીક કહ્યું; હવે એટલું બીજું
પણ કબુલ કરો છો કે અર્જુન ખિન્ન થયો; યુદ્ધ કરવાને સંપૂર્ણ રીતે
નિશ્ચય કરી અને તૈયાર થઈને આવ્યા પછી, અને યુદ્ધથી ઉપગમ
પામ્યો; એની એ ઉપરતિ વિષમ પ્રસંગે હતી.

તર્કપ્રસાદ:-હા. ખરું લાગે છે. અહા ! એ ખિન્નતા, એ ઉપરતિ,
એ કંઈલાલાવ, એ પરાકૃપા યુદ્ધભૂમિ પર તે આવ્યો તેથી પહેલાં ક્યાં
હોત તો ?

વિદ્યાચતુર:- અને તે વખતે શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ તેને યુદ્ધ કરવાનું
કહ્યું હોત તો અને તેને યોગે અર્જુને લડાઈની તૈયારી કરી હોત તો
ગીતા યુદ્ધશાસ્ત્ર કરી શકત. પરંતુ તેમ તો છે નહિ. યુદ્ધનો એત
નવીન ન હતો અર્જુન પહેલાંથી જ યુદ્ધ કરવાના પક્ષમાં હતો, અને
પૂર્ણ ઉત્સાહથી રણભૂમિ ઉપર આવ્યો હતો, માત્ર ક્ષણભર રહેનાર
મનોયુદ્ધ તેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ આવ્યું. તેનો ક્ષાત્રસ્વભાવ દબાઈ
ગયો; પરંતુ તે સ્વભાવ પાછો ઉઠી જ આવત જ, ન્યારે લડાઈ ચાલત,

તર્કપ્રસાદ:-હીક હીક. આ યુદ્ધપ્રતિજ્ઞ ધક મનોયુદ્ધનું કારણ ભય-
ને શમાવ્યું-હૂં કયું એમ તમારું કહેવું છે ?

વિદ્યાચતુર:-જી હા, કહેવાની મતલબ એટલી જ કે અર્જુનને
તે જોડવા માટે જ ગીનારાન કહેવાયું છે એમ નથી, પણ જે
નસંમોહથી અર્જુનને અકર્તવ્યમાં કર્તવ્ય ભુલિ થઈ, જે અગામ
સંમોહથી મારાંતારાં માની શોકમોહથી વ્યાકૃત બની ગયો, જે અગામ

સંમોહથી તે ધર્મસંમૂઢ બન્યો, ધર્મ અધર્મ સમજી શક્યો નહિ અને સંદેહનગમાં ગુંચવાઈ ગયો. સ્વધર્મ તથા પરધર્મ સ્વીકારવા તૈયાર થઈ ગયો, તે અજ્ઞાન સંમોહનો નાશ કરવા અને ત્રેલોક્યનું નિષ્કંટક સામ્રાજ્ય તો શું પણ દેવતાઓનું આધિપત્ય પણ જે શોક સમાવવા અમર્થ નથી, તે શોક મોહ દૂર કરવાને અને નિશ્ચિત શ્રેયો-માર્ગ દર્શાવવાને ગીતા ઉપદેશાઈ છે.

તર્કપ્રસાદ—એ તો લાંબું ભાષણ થાય છે—ટૂંકમાં જે પતાવો ને; પણ દરે આવતી કાલે વાત. મોડું થઈ ગયું છે, મારે મળું ધણું પૂજવાનું છે.

(બંને મિત્રો નવ્ય છે)

“ આત્માનું સર્વદા અનુસંધાન કરવારૂપ અંતઃપૂજન ચાતતાં, ઊભા રહેતાં, જાગતાં, સૂતાં અને બધી જાતના વ્યવહારોમાં પણ થાય છે. શરીરમાં રહેલ મહામંગલરૂપ આત્મા કે જે શન્નિધિમાનથી બધાં દ્રશ્યોને ઉત્પન્ન કરે છે, તેનું પોતાથી જ ચિંતન કરવું. ”

શ્રી યોગવશિષ્ઠ મહારામાયણ

પરમહંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થજી
ની

નીતિકથાઓ

(દસમા અંકથી ચાલુ)

કવચ:-શ્રી. નર્મદાશંકર હરિશંકર વ્યાસ બી. એ.

[૩૬]

ઘડિયાળ

વિશ્વવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરતો શરદ ઉનાળાની રજા
ઓમાં પોતાને ગામડે ગયો, ત્યારે પોતાની સાથે ઘડિયાળ
લેતો ગયો. શરદનાં દાદીમા જુના જમાનાનાં ડાશીમા હતાં,
એટલે તે ખરાખર સમજીને જ તેના મહાવિદ્યાલયના અને
શહેરના સાજ શહેરમાં છોડીને જ આવ્યો હતો. પણ ઘડિ-
યાળની આવડ્યકતા તેને અનિવાર્ય લાગવાથી તે પોતાની સાથે
લઈ આવ્યો. પણ દાદીમા તો પાશ્ચાત્ય જીવનશૈલીની કોઈપણ
ચીજ ગ્રામજીવનમાં ન પ્રવેશ કરે તેને માટે બહુ ચૂસ્ત હતાં.
અદ્યત્ત તેમની ચૂસ્તતામાં સિદ્ધાન્તના બળ કરતાં વહેમનું
શેષ વધારે હતું.

ચોપીસે કલાક ટક....ટક....ટક થતા ઘડિયાળમાં તેમને
કોઈ ભૂતાવળ ભરાઈ બેઠાનો ભાસ થયો. “તેનાથી કોઈ

મહાન આદ્ય આવી પડશે, નિર્ણય વસ્તુ અવાજ ક્યાં કરે તે તો મોઢું અપશુકન ગણાય, માટે તેને તોડી ફેાડીને ફેંકી જ દેવું જોઈએ. ” એવો દાદીમાએ પોતાનો મત પ્રદર્શિત કર્યો.

યુવાન શરદે દાદીમાને સમજાવવાની ઘણી કોશિષ કરી પણ દાદીમાનું સમાધાન કોઈ વાતે થાય તેમ નહોતું. છેવટ દાદીમાનો વિરોધ હોવા છતાં તેમનો ઠપકો ખમી લઈને પણ શરદે તો પોતાના અભ્યાસગૃહમાં ઘડિયાળને રાખ્યું જ.

હવે જનવાકાળ છે ને, એક દિવસ ઘરમાં ચોર આવી ચોરી કરીગયા. પછી તો દાદીમાના વહેમનુ પુછવું જ શું ? “ જો હું નહોતી કહેતી કે આ ઘડિયાળ અપશુકનિયાળ છે, તેને રાખવાથી જરૂર કંઈ આદ્ય આવવાની જ”. એમ દાદીમાનું વ્યાખ્યાન શરદના સુધારાની ઉપર લગભગ આખો દિવસ ચાલ્યું. દાદીમાની એક દલીલ બહુ સચોટ હતી “ જુવોને ચોર ઘરમાંથી બધું ઉસેટી ગયા, પણ મુઆ આ સેતાન ઘડિયાળને લેતાં તો તેઓ પણ ગભરાયા એટલે તેને મૂકીને જ ચાલ્યા ગયા છે ચોર પણ સમજે છે કે એને લઈ જઈશું તો વળી આપણી ઉપર પણ આદ્ય આવશે. આ રડયા શરદા, તું હવે માનીશ કે નહિ ? શા માટે માનતો નથી અને એ ટક-ટકને દફનાવી દેતો નથી ? ” દાદીમાએ પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ પ્રકાશતાં શરદ સામે મોરચો માંડ્યો.

શરદ પણ કંઈ ઉતરે તેવો નહોતો. આજના યુવાનોમાં વહેમ અને જુની રૂઢીઓનો સામનો કરવાની ધગશ ખુબ હોય છે, એને વળી શરદ તો મહાવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરતો ભાવનાશીલ યુવાન હતો, એટલે તે કેમ માત્ર વહેમનાં પદ્ધતિ-

ને જ નમતું તોળાવા દે ?

બાણે કે કુદરત શરદની કસોટી ન કરતી હોય ! થોડા દિવસ થયા ને તેના પિતા ગુજરી ગયા. દાદીમા શરદના જઘ્ઘી-પણા ઉપર સખત, રીતે ઉતરી પડ્યાં અને તેની ઉપર વાણી-પ્રહાર જોટલો કરી શકાય તેટલો કર્યો. પણ શરદ અડગ અને અણનમ હતો.

એક બાગુ હતો બુદ્ધિની પરીક્ષામાં ન ટકી શકે એવો માત્ર ડોશીમાનો વહેમ અને બીજી બાગુ અર્થહીન પ્રભુવિકાઓને ભૂંસી નાખવાની શરદની અડગ લાવના. પ્રભુ પણ યુવાનના લાવનાળળને માપી રહ્યા ન હોય, તેમ તેના ઉપર એક પછી એક આક્રમણો વાદળોથી ઉતારતા હતા.

થોડા દિવસ થયા અને શરદની મા ગુજરી ગઈ ! હવે દાદીમા શરદની સાથે જીલ્લાનેડી કરવા થોભે તેમ નહોતાં. ઠોઠ પણ ભોગે તેઓ એ અપશુકનિયાળ ઘડિયાળનો નાશ કરવા જ તત્પર થયા હતાં. શરદની સહજ ગેરહાજરીનો લાલ લઈ દાદીમાએ ઘડિયાળને બે પથ્થર વચ્ચે, જેમ ઘંટીના બે પડ વચ્ચે ઘડીને દળી નાંખે, તેમ ટીપી નાખ્યું. દાદીમાની ધારણા પ્રમાણે અંદરથી જો કે અવાજ કરતો રાક્ષસી જીવડો નીકળ્યો નહિ, છતાં સેતાનનો નાશ કરી તેમણે આપ-તિઓ ઉપર આપત્તિઓનાં વાદળાં ધસી આવવાના કારણને નિમૂંળ કરી દમ જોડ્યો.

શરદ ખિન્ન હૃદયે મહાવિદ્યાલયની નવી સત્ર શરૂ થતાં શહેરમાં આવ્યો ગયો.

દાદીમાની માર્કજ સંસારના અજ્ઞાન માનવીઓ કુદરતની

અકળ ગતિના પ્રવાહમાં ઝનતા પ્રસંગોનાં ખોટાં કારણો શોધી કાઢે છે, અને જુઠાં પરિણામો માની લે છે.

બોધ:—વહેમ હંમેશાં ખોટાં સમાધાન તરફ જ લઇ જાય છે.

[૩૭]

ધણી જીવતાં વિધવા ।

ગાંડાલાલનું માનસિક સમતોલપણું હમણાં હમણાં વધારે અસમતોલ થતું જતું હતું. હોળીના દિવસે આવ્યા. ગામના ટીખળી જીવાનીઆઓએ ગાંડાલાલની ગમ્મત કરવાનું નક્કી કર્યું. એક સાંજના ગાંડાલાલને જરાજર પીવડાવ્યો, પીધા પછી તો તેનું જ પૂછ્યું જ શું ? જેમ જેમ એક પ્યાલી ખાલી થતી જાય તેમ તેમ ‘ ઓર પીયે જ ’ ની જીમ લગાવતો, પછડાતો અથડાતો ગાંડાલાલ ચકચૂર બન્યો.

હસમુખ ગાંડાલાલનો ખાસ પ્રિય મિત્ર હતો. હસમુખે આવી જાણ આપ્યા કે ગજબ થઇ ગયો ! “ અરે ગાંડાલાલ, જરા સાંભળ તો ખરો, હું તારે ઘેરથી જ આદ્યો આવું છું. કુદરતનો કોઇ કોપ ઉતર્યો, તારી પત્ની રાંડી; ” હસમુખે ગંભીર મુખમુદ્રા રાખી કૃત્રિમ હુશકાં ખાતાં વિહ્વળતાથી બોલી નાખ્યું.

ગાંડાલાલને તો જરાજર ચડેલો એટલે વાત ખરી કે ખોટીનો વિચાર કરવાપણું હતું જ નહિ. તે પણ છાતીફાટ રડવા ને કુટવા લાગ્યો; “ હાય રે, હાય મારી બાયડી રાંડી ! ઓ....ઓ....ઓ....ગજબ થઇ ગયો, મારી વહુ વિધવા થઇ !! ”

ગાંડાલાલનું આકુંદ માંભળી આસપાસના લોકો ભેગા થઈ ગયા અને પૂછવા લાગ્યા કે શા માટે રડે છે ? ” “ અરેરે શું કહું, મારી વહુ રાંડી રે....ઓ....ઓ....ઓ. ” બધા હસવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા “ એ બને જ કેવી રીતે ? તારા જીવતાં તારી પત્ની કેવી રીતે વિધવા થાય ? તું જ તારી પત્નીનું વૈધવ્ય રડે છે ? એ તો ખરેખર વિરોધની વાત છે. ”

ગાંડાલાલ બોલ્યા : “ જાઓ, હરામખોર, તમે બધા હુશ્યા છો, મૂર્ખ છો. આ મારો ખામ પ્રિય મિત્ર હમમુખ મારે ઘેરથી જ મારી પત્નીની વૈધવ્યદશા જોઈને આવે છે, અને તેણે મને કહ્યું કે તારી પત્ની રાંડી; શું એ વાત ખોટી છે ? નહિ, કદાપિ નહિ, મારી વહુ ખરેખર રાંડી જ છે. ” લોકો આ ભયાનક વિચિત્રતા ઉપર હસતાં હસતાં ચાલ્યા ગયા.

આવી ભયાનક વિચિત્રતા જગતના લગભગ બધા જ ધર્મોથી અને સંસારના દંભી, ધમંડી પોલા લોકોથી ચોપાય છે. તેઓ પોતાની આંખોથી તો દેખતા જ નથી, પોતાના મગજથી તો વિચારતા જ નથી. ખરી રીતે તો તમારો પોતાનો આત્મા એ જ તમારું પ્રદ્યાંડનું અને પ્રદ્યનું ખરું સ્વરૂપ છે, પવિત્રમાં પવિત્ર, પ્રકાશમાનમાં પ્રકાશિત, સ્વર્ગોનું પણ સ્વર્ગ, અનંત, અખંડ અને નિર્લેપ, આત્મા સદા ચેતનસ્વરૂપ છે, સદાચે જીવન્ત છે, સદા વ્યાપક છે. તે કોઈ દિવસ મરતો નથી, કપાતો નથી, બળતો નથી અને છતાં મૂર્ખ માનવી દુઃખી થાય છે, કાલ્પનિક કર્ણુતા ઊભી કરે છે, રડે છે, અને

બોલે છે, “ મને સુખ ક્યારે મળશે ?” સુખ મેળવવા માટે દેવદેવતાને સેવે છે. આપત્તિમાંથી બચવા માટે કોઈ ઇલમી કે સિદ્ધની શોધ કરે છે. પોતાની જાતને દુઃખી, હલકી માની, માનવી પોતામાં ભયંકર વિરોધાભાસ ઊભો કરે છે. જગતની મહાનમાં મહાન અને ભયાનકમાં ભયાનક વિચિત્રતા એ જ છે કે મનુષ્ય પોતે પોતાના ખરા સ્વરૂપને જ પારખી શકતો નથી !

બોધ:—માનવી પોતાની જાતને દુઃખી અને હલકી માની આકંઠ કરે છે, કારણ કે બીજાએ તેને તેમ સમજાવ્યું છે. કેવી વિચિત્રતા ! પોતાનું સ્વરૂપ સમજવું તે જ ખરા સ્વધર્મ છે.

[૩૮]

અંધારી ઓરડીમાં

શ્રીરામે ગરીબોના લતામાંથી પસાર થતાં એક ઝૂપડીમાં અંધકાર પથરાયેલો જોયો અને અંધારામાં ઝૂપડીનો માલીક તેની પત્નીને ધમકાવતો હોય તેવું જણાયું. હિંદમાં ગરીબાઈનો પણ કયાં પાર છે ? ગિચારાં અર્ધભૂખ્યાં અને અર્ધનગ્ન માનવીઓના ઝૂપડાઓમાં રાત્રે દીવો કરવાનું પણ સાધન હોતું નથી. દિનભર મહેનત મજૂરી કર્યા બાદ થાકેલો પાકેલો શ્રમજીવી અંધારામાં ઘરમાં પ્રવેશતાં બાટલા પાસે અથડાયો, બીજી તરફ ક્યો ત્યાં વળી ડામચીયા સાથે અથડાયો, એમ ચારે બાજુ-કોઈ ને કોઈ ચીજ સાથે, અંધારામાં અથડાવાનું જ હતું.

પોતાની પત્ની ઉપર અને ઘરનાં માણસો ઉપર ધુંઆં

પુ'આં થઇ ગયો, પણ તેનો બીજો ઉપાય શો હતો ? વસ્તુઓ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ મૂકી હોત, તો પણ જ્યાં સુધી અંધકાર ન નિવારી શકાય ત્યાં સુધી કંઈ ને કંઈ અકળાવાનું જ હતું. પણ જો અંધકારને દૂર કરી પ્રકાશ આણી શકાય, તો ભલે સર્વ વસ્તુઓ પોતપોતાને સ્થાને રહે તો પણ કોઈની સાથે અકળાવાનો સંભેગ નહિ આવે.

આધ્યાત્મિક ગરીબાઈમાં સળડતો સંસાર પણ અંધકારમાં પટકાયા જ કરે છે. જ્યાં સુધી જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય અંતરમાં પ્રકાશ્યો નથી ત્યાં સુધી માનવી જગતની પ્રત્યેક વસ્તુ સાથે સંઘર્ષભર્યાં આવે છે. અથડામણો અને સંઘર્ષો નિવારવાનો કોઈ પણ બાહ્ય ઉપાય શક્ય નહિ નીવડે, એ તો માત્ર આંતરચેતના, આંતરબગૃતિથી જ એવો પરમદીપ પ્રાપ્ત થવાનો, કે જે સંસારના ઘોર તિમિરોને ભેદી જગતની સર્વ ગડમથલોથી પર લઇ જઈ, માનવીને પરમાત્માના સ્વરૂપમાં પલટાવી નાખે છે; માત્ર બાહ્ય સમાધાનથી, પુષ્કળ ધનપ્રાપ્તિ કરવાથી, આલીશાન ઇમારતો બાંધવાથી, અથવા મોટી જગીરો પ્રાપ્ત કરવાથી ખરી શાન્તિ-ખરો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી. જગતના ઝંઝાવાતોથી પર થવાનો એ માર્ગ નથી. હુઃખ નિવારવાનો માત્ર એક જ માર્ગ છે અને તે પોતાના જ ઘરમાં પ્રકાશ આણવાનો. જગતના ચોક્કમાં જમે તેટલી રોશની હોય તે સ્વ-પ્રકાશને માટે નકામી છે. જ્યાં સુધી પોતાના ઘરનું, પોતાનું જ અંધારું-અજ્ઞાન દૂર નથી થયું, અને જ્ઞાનદીપ પ્રગટ્યો નથી, ત્યાં સુધી બધાંજ બાહ્ય આલ્સ'ગનો નકામો છે. માનવીના હૃદયમંદિરમાંથી અંધકાર દૂર થતાં, તેમાં સ્વયં પર-

માત્માનું સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે.

બોધ:-જગતનું અજ્ઞાન અને અંધકાર બાહ્ય સાધનોથી નિવારી શકાતાં નથી; પણ જ્યારે માનવી પોતાનું સાચું સ્વરૂપ સમજી આંતરદીપ પ્રગટાવે છે, ત્યારે જ માયાનાં તિમિર-પડો ભેદાય છે.

[૩૬]

શુદ્ધાનો રાક્ષસ

હિમાલયના પહાડ ઉપર ઘણી જાતની જંગલી પ્રજાઓ વસે છે. આ જંગલી પ્રજાને અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવાનું જ્ઞાન હોતું નથી. જગતની શરૂઆતમાં પણ જ્યારે માનવજાત જંગલી અવસ્થામાં હતી ત્યારે અગ્નિનું તેને જ્ઞાન નહોતું. ખોરાક રાંધવાની કળા ખીલેલી નહોતી. સૂર્યના તાપમાં વસ્તુઓ સૂકવી કે તપાવીને લેવામાં આવતી.

આ જંગલી લોકો સાંજે સૂર્યાસ્ત પહેલાં ઉંઘી જાય છે અને સવારે સૂર્યોદય સાથે ઉઠે છે; એટલે તેમને સ્થૂળ અંધકારનું જ્ઞાન હોતું નથી. તેઓના રહેઠાણ નજીક એક મોટી શુદ્ધ હતી; તેમની એવી માન્યતા હતી કે એ શુદ્ધમાં તેમના માનવતા વડવાઓનું રહેઠાણ હતું. વાસ્તવમાં ભૂતકાળમાં તેમના વડવાઓ એ શુદ્ધમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તેમાંથી બહાર નીકળી જ શક્યા નહોતા. શુદ્ધના અંધકારમાં-અનંતતામાં આટોપાઈ ગયા હતા.

શુદ્ધને એ લોકો ઘણી પવિત્ર માનતા હતા પણ અંધકારથી અજ્ઞાન હોઇને તેમને મન શુદ્ધને અંધારપીછોડો રાક્ષસ સમાન હતો. અંધકાર નિવારવા માટે તેમને કોઈએ સૂચન

કચું કે લકિતલાવથી ગુફામાં પ્રવેશવાથી નિખિડ અંધકારનો નાશ થઈ શકશે. ઘણા જ લકિતલાવથી પ્રાર્થનામય રીતે તેઓ ગુફા તરફ ગયા પણ તેથી રાક્ષસ દૂર ધાય તેમ હતું નહિ.

બીજું સૂચન એવા પ્રકારનું આવ્યું કે રાક્ષસનો હિંસાથી પ્રતિકાર કરવામાં આવશે તો જ ગુફાને તે છોડશે. શક્ય તેટલા બધા જ હિંસક માર્ગો અંધકાર દૂર કરવા તેઓએ અજમાવી લેયા પણ તિમિરરાય અણતમ હતા.

ત્રીજું સૂચન ઉપવાસ માટે આવ્યું. રાક્ષસને દૂર કરવા ઉપવાસનું મત કરવાની ખાસ જરૂર હતી, બધા જ લોકો સામુદાયિક ઉપવાસ ઉપર ઉતર્યા. પણ તેથીએ કંઈ અર્થ સંધો નહિ.

ચોથું સૂચન દાનનું હતું. દાન-પુણ્યથી એ રાક્ષસનો નાશ કરી શકાશે એમ માની તેમની પાસે જે કંઈ હતું તે બધું દાન-પુણ્યમાં આપી દીધું, પણ અંધકાર એ જ સ્વરૂપ-મા મોબુદ હતો.

પછી જ્ઞાનપ્રકાશે આવી સાચી સલાહ આપી કે તે લોકો જો તેની સલાહ પ્રમાણે ચાલે તો રાક્ષસને પલવારમાં ગુફામાંથી વિસર્જન કરાવી શકાય. તેની સૂચના પ્રમાણે જંગલી લોકો મોટા મોટા વાંસ લઈ આવ્યા અને તેને છેડે સુકું ઘાસ બાંધી તેની ઉપર તેલ રેડ્યું; પછી ચક્રમકના ઘર્ષણથી જ્ઞાનપ્રકાશે અગ્નિ પ્રગટાવી વાંસના છેડાઓને સળગાવ્યા. પ્રજ્વલિત અગ્નિનું દૃશ્ય જંગલી લોકોને તદ્દત નવું અને આશ્ચર્યજનક હતું, કારણ કે તેમની છાંદગીમાં પહેલી જ વાર

તેઓ અગ્નિદેવનું દર્શન કરતા હતા ! સળગતા વામ લઈ
 ગુફામાં હિ મતથી પ્રવેશવા માટે જ્ઞાનપ્રકાશે તેમને પ્રેરણા
 આપી અને રાક્ષસ કોઈ જગ્યાએ દેખાય તો તેને પકડી પા
 ડવા જણાવ્યું

આ દીમીયામાં પ્રથમ તો તેમને શ્રદ્ધા ન બેઠી, કાળજી કે
 પકડાઓ તો જુદા જ માર્ગ જતાવી ગયા હતા, અને આવો
 વળી કોઈ અજાણ્યો માણસ આવી તેમને માથો માર્ગ જતાવે
 તે બંને જ કેમ ? એટલે અગ્નિને શાન્ત કરવા પ્રયાસ કરવા
 લાગ્યા પણ થોડા વિચારશીલ લોકોએ અખતરો કરવાનું
 માથે લીધું અને જ્ઞાનપ્રકાશની પાછળ પાછળ ગુફામાં પ્રવેશ
 કર્યો. ગુફામાં ઘણી શોધ કરી પણ તિમિરરાયનો પત્તો લાગ્યો
 નહિ જ્ઞાનપ્રકાશના આગમનથી જ અધકારનો નાશ થયેલો.

સમારની ઘેરી ગુફામાં અજ્ઞાનરૂપી અધકાર જળરદ્ધન્ત
 રાક્ષસ છે. આ માયાવી રાક્ષસે માનવીઓની હૃદયગુફામાં
 મચોટ રીતે મ્થાન લીધું હોય છે, તે સ્વર્ગમાંથી નરક બિલુ
 કરે છે અને પરમ પવિત્ર શાન્તિના વાતાવરણને ઢાળી નાખી
 ઉદ્વેગ ને ઉત્પાત ઊભા કરે છે.

સમારની મમઝ ચાતનાઓ, દુનિયાના બધા દુઃખો,
 જગતની સર્વ આળ-પ પાળ ને જાળ માનવીના અદરથી જ
 ઉદ્ભવે છે અને માનવીને દેવ તત્ત્વથી દૂર કરી રાક્ષસી તત્ત્વ
 તરફ લઈ જાય છે. મઆગ્ના નિળિડ તિમિરમાં અથડાતો
 માનવી ખરા જ્ઞાનપ્રકાશના પરિચયમાં આવતા મત્યને, પ્રકા-
 શને, જ્ઞાનને પામે છે.

બોધ — અજ્ઞાનરૂપી અધકાર જ્ઞાનથી દૂર કરી શકાય,

જ્ઞાનનો પ્રકાશ સ્વયંપ્રેરિત આંતર પ્રદેશમાંથી ઉદ્ભવેલો હોય
તો, બાહ્ય ઉપચારો, અપવાસ, તપ, જપ, જાપ અને કર્મ-
કાંડથી ખરા જ્ઞાનની પ્રતીતિ થતી નથી.

[૪૦]

ગાંડીનો કુકડો -

દુઃખની પરંપરામાંથી પસાર થતાં કેસરનું મગજ થોડું
વર્ષોથી અસ્વસ્થ થઈ ગયેલું. કેસરને છોડી, તેનાં બધાં જ આ-
પ્તજનો અનંતતાને જોળે પોલી ગયાં હતાં. હવે માત્ર કેસ-
રની દુનિયામાં અને કેસરના જીવનમાં હતો એક કુકડો.
કુકડો તેનું સર્વસ્વ હતું, કુકડાને તે પુત્રસમો બહાલ કરતી
અને પાળતી. સંસારમાં માનવીઓ-ડાહ્યાં કે ગાંડાં-એવાં કંઈ
આલંબનથી જ જીવનની મજલ પૂરી કરતાં હોય છે ને? કેસર
પણ કુકડાના માન્નિધ્યમાં જીવનયાત્રા પૂરી કરી રહી હતી.

ગામના લોકો કેસરને મતાવતા હતા, તેનાં અનેક નામ
પાડતા હતા, તેને કોઈને કોઈ બહાને ખીજવતા હતા. કેસરે
એક દિવસ તો કંટાળીને ગામલોકોને મોટીસ આપી દીધી.
“ તમે લોકો મને પજવો છો, હેરાન કરો છો, પણ ધ્યાનમાં
રાખજો હું તમારી ઉપર વેર ન લઉં તો ?” લોકોએ કેસરને
સી કાઢી. “ ધ્યાન રાખો, તમે મને હસો છો, પણ હું બહુ
સખત થઈશ. ” કેસરે દઢતાથી કહ્યું. લોકોએ પૂછ્યું:

“ શું કરશે તું ? તારાથી અમને શું થઈ શકે એમ છે ?”

“ એ વાતમાં શું માલ છે ? હું ધારું તો તમને સૂર્યના
પ્રકાશથી વંચિત રાખી શકું તેમ છું. ” કેસરે ક્રોધના આવે-
શમાં પોતાની શક્તિનો એકરાર કર્યો.

લોકોએ પૂછ્યું: “ એ તે વળી તારાથી કેમ થઈ શકે ?
જા, ગાંડી, તારું તો લેખું ચસકી ગયું છે. ”

હવે કેસરના મગજની લગામ કાબુમાં રહે તેમ નહોતું.
“ મારો કુકડો જ્યારે બોલે છે ત્યારે સૂર્ય ઉગે છે. જો તમે
મને ગાંડી ગણી પજવશો તો હું મારો કુકડો લઈ બીજે ગામ
ચાલી જઈશ, અને પછી જો જો કે સૂર્ય કેમ ઉગે છે ? ”

કુકડાના બોલવા સમયે સૂર્ય ઉગે છે તે વાત સત્ય છે,
પણ સૂર્ય ઉગવાનું તે કારણ નથી. કેસર તો ગામ છોડી ચાલી
ગઈ, અને બીજે ગામ ગઈ, છતાં પણ સવાર થતાં કુકડો
બોલ્યો અને બધા ગામમાં સૂર્ય ઉગ્યો. કેસરને આથી ઘણું
દુઃખ થયું.

માનવહૃદયમાં ધર કરી બેઠેલી વાસનાઓ અને ઇચ્છા-
ઓની પરિતૃપ્તિ માટેની ઝંખના કુકડાનું બોલવું છે. વાસના-
ની ઝંખના કરતાં પ્રાપ્ત થતાં સાધનો સૂર્યના ઉગવાં જેવાં છે.
ભૌતિક વસ્તુઓ કે પાર્થિવ સાધનાની પર્યોપ્તિ માટે સેવવામાં
આવતી ઝંખના-સકામ સેવા, ઉપાસના, તપ, દાનધર્મ વિગેરે
વાસ્તવમાં કંઈ આપી શકતાં નથી. એ તો કેવળ અકસ્માત જ
હોય છે. છતાં મૂર્ખ મન માનો લે છે કે ઝંખનાના પરિણામે
ફળસિદ્ધિ મળી. પરંતુ તે અશક્ય છે, એ તો આત્માને છેતર-
વાની ચાલણાણ છે. બહિર્મુખ ઉપાસના કે બાહ્ય આલંબનોથી
કોઈ દિવસ માનવીનું સાચું શ્રેય સંભવી શકતું નથી.

પ્રહ્લાદોને પ્રકાશમાન કરતો સૂર્યોનો સૂર્ય તો માનવીની
અંદર જ રહેલો છે. જીવનનાં સર્વ સાધનો અને સર્વ પ્રસંગો
આ અસીમ સૂર્યથી નિર્ધારિત અને છે. એ છે સ્વયં પ્રકાશિત

આત્મદીપ આત્મદીપના પ્રકાશે જીવનનું પ્રભાત પ્રકાશે છે, એ આત્મદીપને માયાની અંધાર પિછોડીમાં વીંટતાં જીવનની સંધ્યા અને રાત્રિ સંભવે છે.

નોંધ:—જીવનની ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક કક્ષાએ પ્રાપ્ત થતું 'આનંદ અરણ્ય', બહિર્મુખ ઉપાસનાનું પરિણામ માની લેવું, તે ખોટી વિચારણા છે.

“ હે ઉદ્ધવ ! સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ બુદ્ધિના ગુણ છે, આત્માના નહીં. સત્ત્વવડે રજ્જેશુભ અને તમોશુભને પ્રથમ જીતી લેવા અને પછી સત્ત્વની પ્રવૃત્તિને સત્ત્વ (વિચાર વિવેકાદિ) વડે શાન્ત કરવી. સત્ત્વગુણથી જ પુરુષને મારી ભક્તિરૂપ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. સાત્ત્વિક વસ્તુઓના સેવનથી સત્ત્વગુણ વધે છે અને એનાથી મારી ભક્તિરૂપ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. ”

શ્રી ભાગવત; એકાદશસ્કંધ

પ્રસંગસ્કૃત્તિ

—મહેસાણામાં અંજાજીના મંદિરમાં સળીઆ તોડી ધાડપાકુઓ દોઢેક હમ્મરની કિંમતનો માલ ઉઠાવી ગયા હતા.

—કાલ્હાપુર પાસે આવેલા કુબોજ ગામમાં દિગંજરજૈનોએ શ્વેતાંજરજૈનોનું નવું ચણાવું મંદિર તોડી પાડ્યું છે.

—ગોધગના દેરામરના નાણાંનો વહીવટદારો અંગત રીતે ઉપયોગ કરે છે એવો સુધારક જૈન યુવાનોનો આક્ષેપ છે. વાત અફાલતે ચડવા સંભવ છે.

—ગુજરાત સાહિત્ય સભાના વાર્ષિક વ્યાખ્યાન તરીકે ડૉ. હરિ-પ્રસાદ દેસાઈએ ધર્મારણ્ય અને ધ્વજક્ષેત્ર (ઉત્તર ગુજરાત અને ઇડર પ્રદેશ) ના પૌરાણિક ઇતિહાસ પર બાપલુ કયું હતું.

—ટાંગાવાળા સાથે દર વિગે રકમકે ચતાં દહેરાદુનમાં કોમી રમખાણ ચડ્યું હતું, આ માટે ૧૭ માણસોને પકડવામાં આવ્યા છે.

—મુંગઈમાં ફળસવાડીનાં બ્યંકટેશ મંદિરમાં શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી જગદ્ગુરુ શ્રી કૃષ્ણમાયાર્જુ મહારાજની અધ્યક્ષતા નીચે અધિક જ્ઞેઠ સુદ ૭૬થી પૂર્ણિમા સુધી યજ્ઞ સમારંભ તથા ૧૦૮ ભાગવત મસ્તાક પારાયણ વિશ્વશાંતિ માટે કરવામાં આવ્યાં છે.

—મુંગઈ આર્યસમાજ તરફથી શિશુગૃહ, અનાથ જાલાશ્રમ અને અનાથ મહિલાશ્રમ શરૂ થનાર છે. જાલાશ્રમ માટે શ્રી. ગિહારીલાલ નાઝરે રૂ. ૧૦૦૦૦ ની અખાવત કરી છે.

—અમરાવતીમાં ગણપતિવિસર્જનના સરંચસ વખતે કોમી અથ-ગમણ ચર્ચ હતી. ૧૪૪ મી કડમ જાહેર થઈ છે.

—પોન્નદંડના મહામણાએ મળદોટના મમકુળે આથમમાં વિવેકાનંદ ગુરુકુળની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા કરી હતી અને તેના ફંડમાં રૂ. ૧૦૦૦૭ આપ્યા હતા.

—ગ્લાપૂરમાં શ્રીકૃષ્ણ કાર્યાલય તરફથી તત્ત્વજ્ઞાન અને ચિંતનના ગ્રંથોની 'પૂર્ણમાળા' નામે ગ્રંથમાળા શરૂ કરવામાં આવી છે. 'આનંદ-મય છવનગ્રસ્થ' એ નામનું પહેલું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે.

—ભાવનગરમાં તા. ૨૮ થી ૩૦ એપ્રિલ સુધી બુદ્ધ જયંતી ઉજવવામાં આવી હતી.

—શ્રી સયાજી બાળમાનમાળા તરફથી 'ગુરુનાનક' અને 'ગુરુ ગોવિંદસિંહ' એ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે.

—તા. ૧૦ મી મે ને રોજ અમદાવાદમાં હિંદુસભાની દોશ્વણી હેઠળ શ્રી. વામનરાય ઘોળકિયાના પ્રમુખપદે પાકીસ્તાન વિરોધી અખંડ ભારત દિન ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

—થોડા માસ પહેલાં બે વાગડીઆ જૈનો એક ગરીબ કચ્છી જૈનના આઠ વર્ષના છોકરાને ઉઠાવી ગયા હતા, અને તેને એક જતીને વેચ્યો હતો. જતીએ એક જૈન સાધુને સોંપ્યો હતો, જેની પામેથી તે મળી આવ્યો છે. ઉઠાવી જનાર જૈનો પકડાતાં એકે ફાંસો ખાધો છે, અને બીજો જમીનપર છૂટી લાગી ગયો છે. દીક્ષા માટે આ મનુષ્ય-વેચાણ થયેલું.

—મુંબાઇમાં શ્રી. જમનાદાસ મહેતાના પ્રમુખપદે પાકીસ્તાન વિરોધ દિન ઉજવાયો હતો.

—તા. ૭-૫-૪૨ ને રોજ માલસર મુકામે ભજનનાંદી મહાત્માશ્રી પ્રેમાનંદજીની પ્રજ્વલિતિ ઉજવવામાં આવી હતી.

—અમરેલી તાબે ગોવિંદપુરામાં ગરીબો માટે અન્નદોન ખોલાયું છે.

—ગુજરાત વર્તકિયુલર સોસાયટીએ કેનોપનિપદનો અનુવાદ રા. મણીલાલ જ્યારામ બટ્ટ પાસે કરાવી હાવ્યો છે.

જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિનાં રહસ્ય સમજાવનારાં
ઉત્સાહ અને જાગૃતિ પ્રેરનારાં

—: પુસ્તકો :—

	કિંમત	પોસ્ટેજ
કિરણકલાપ :—વૈરાગ્યબોધક કાવ્યો	૦-૮-૦	૦-૧-૦
ભગવદર્શન :—ભગ્વદ્ગોષ્ઠ સંગ્રહ	૦-૬-૦	૦-૧-૦
મીરાં અને રાણો :—ભગવતી મીરાંનાં ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સમજાવનારો સંવાદ.	૦-૩-૦	૦-૦-૬
શ્રી સદ્ગુરુ શિક્ષાશતક :—વેદાન્તના ઉચ્ચતમ સિદ્ધાન્તોને સ્વરૂપ કાવ્યમાં જિતાગેહું શતક	૦-૩-૦	૦-૦-૬
શ્રી સદ્ગુરુ સ્તુતિશતક :—નિત્ય પાઠેમાં ઉપયોગી માય એવું ભક્તિવર્ધક શતક.	૦-૩-૦	૦-૦-૬
સ્વા. રામતીર્થની સંક્ષિપ્ત જીવનકથા :—	૦-૨-૦	૦-૦-૬
બધાં પુસ્તક સાથે લેનારને પોસ્ટેજ ૦-૩-૩.		
દરેક પુસ્તક માટે દપાલ તથા પેકેટ અર્થ જુદું.		

પ્રબન્ધક :—“ઉત્થાન”
હામરિડેપુર, પૂર્વમુગ્ધરાત

ના, એવો કોઈ અધિકાર છે જ નહિ છે તેનો નાશ કેવો ? તું જે-જમત છે-આ મધા છે-એને બધા મહેશે પણ રૂપાન્તર પામશે, દેહ બદલશે, કર્મ અને મર્મદિલમાં રહેલા, કર્તા અને ભોગતા બનીને અચ ડાતા ગયાતા એ બધા મહેશે-બીજા શરીર પામશે એની નિન્તા શી ? સ્વભાવ પ્રમાણે સૌ કર્મ કરવા લાગ્યા છે, સૌ સ્વભાવ પ્રમાણે કર્મ કરશે, કર્મ કરશે એટલે ભોગ ભોગવશે, અને નવાં સુખના ભોગ કોકને સાપડ્યા હોય એમ જોયું કે સાલડ્યું છે કોઈ દેહડો આ વિમરી જમ તમા ? દાવની બે બાજુ જેવા દુઃખના જોડા છે સુખની બીજી બાજુ દુઃખ હાર્ની બીજી બાજુ શોષાણી બીજી બાજુ જીવ-આમ એ દુઃખ બધન તો મોહમસ્ત જીવાત્માને લાગેલાજ છે, અને એજ તને મૂઝવે છે, તું એથી જ હતાશ થયો છે તને આશા છે જીવવાની, તને આતિ છે મિત્રાને જીવાડવાની પણ તારો એ દેહમોહ છે બધો વિનાશી દેહને તું મનુષ્ય સમજે છે, આ તારો વિકાર છે, એ તારો જન્મ છે, એ સતા પથી તું તપી રહ્યો છે એ તાપને દૂર કર, એ ચથરા એ ધૂમરી, એ કપ તારી રીરતાને દયાવી બેઠા છે માટે કહુ છું કે શુદ્ધસ્વ વિગતજ્વર - લડવા તૈયાર થા પણ અતન્નો તાપ સમાવીને

+

+

+

અનેક જન્મ ધારણ કરતા કરતા, અભાડમાં અનેક સ્થળે સળધો બાધતા બાધતા, અનેક જાતની લેવડ દેવડ અને લેણદેણો હિસાબ કરતા કરતા અહીં સૌ આવી મળ્યા છે સૌ લડશે મરશે વળી પાછા જન્મશે વળી પાછા લડશે, દુઃખના બધનમાં બધાયેલા આ જીવાત્માઓના ટોળા આમ ને આમ સસારકાન્ધમાં ખદ બધા કરશે તું એમાથી મુક્ત થઈ જા

+

+

+

તું દેહ નથી, કુદ જીવાત્મા નથી, તને હુ કોણ છું ? કોણ મરશે ? કોણ જીવશે ? કોણ લારશે ? કોણ જીતશે ? આ બધી જિજ્ઞાસા ચર્ધ

છે, એ વાસ્તવિક છે—અને તેથી જ કહું છું કે સાચું જ્ઞાન તો આથી બિલકુલ છે; જગત અને જીવાત્માના સ્વભાવ કરતાં આત્માનો સ્વભાવ વિપરીત છે. જગત અને જીવ અનિત્ય—આત્મા નિત્ય; જગત અને જીવ ચૈતન્યનો આભાસ—આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ; જગત અને જીવ દુઃખનો ભંડાર—આત્મા આનંદધન સ્વરૂપ; તું અંતરમાં અધ્યાત્મદષ્ટિ ભર; જ્ઞાનચક્ષુ બિઘાડ; નિરાશી થા; આશાના તૃણભંડારને સળગાવી દે; મમત્વ વિસારી મૂક; તું પોતે એક અને અખંડ છે. જ્યાં દૈત્યોના જ ભાસ નહીં, ત્યાં મમત્વ-મારાપણું કાણુ કેના ઉપર કરે ? બિઠ, લડ, લડવા તૈયાર થા; પણ સંભાળ—થા વિગતજ્વર :

x

x

x

જ્વર કહાડી નાંખ, દૈવી સંપદમાં ત્હારો જન્મ ! એ દૈવી સંપદના પ્રભાવે તો હું તું મિત્ર છીએ ! મારો મિત્ર આવો અજ્ઞાની ? મોહકે પ કે વાસનાજ્વર એને સંતાપે એ શું ? આવાં તો અસંખ્ય શરીરો મ્હેં ત્હેં ધારણ કર્યાં. દૈવી લીલા કરી; આસુરી-એને દયાવ્યા; દૈવી જીવાત્માએને, સાધુપુરુષોને, પુણ્યશાલીને જીવે ચ્હડાવ્યા ! માટે બિઠ, બિભો થા ! યોગસ્ય કુલ કર્માણિ—આત્મા સાથે અભેદભાવ રૂપી તારા જ્ઞાનનો યોગ અનુભવ, અને પછી પ્રકૃતિમાં દૈવી સંપદ આવે, એને સ્વભાવવશ કર્મ કરવા દે, દૈવી સંપદના ખેલમાં અને આત્મજ્ઞાનના પ્રકાશમાં ભય કેવો ? વાસનાનો સંગ છોડ ! સર્ગત્યક્ત્વા અને સિદ્ધિસિદ્ધિયો સમોભૂત્વા કર્મ કર; અસંગ, નિર્લેપ આત્માને મોહસંગ કેવો ? સિદ્ધિ અસિદ્ધિની ભ્રાન્તિ કેવી ? આત્મજ્ઞાનસ્વરૂપ અભેદ યોગ એટલે તો ચિત્તની સમતા—અને ચિત્તની સમતા એ જ આત્માની નિર્વિકાર અવસ્થા. તેથી જ કહું છું કે સમત્વ યોગ ઉચ્ચતે ! એ સમતા થઈ કે તું ચોગી અને જ્ઞાની—સદા સર્વથા નિત્યયુક્ત !

અર્જુનના તાપ શમ્યા ! મોહ નાશ પામ્યો; અને તરત જ ભગવાનના ચરણકમલમાં—એના સમર્થ સદ્ગુરુના પાદપંકજમાં

એ મસ્તક મૂળીને કહે છે કે—

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લઘ્વા, સ્વત્પ્રસાદાન્મયાઽચ્યુત ।

સ્થિતોઽસ્મિ મતસંદેહઃ કરિષ્યે યચન તથ ॥

અહો ! સદ્ગુરુદેવ ! મહાન ભગવાન, મહારો મોહ તો કપૂરની-
પેટે બળીને હતો નહોતો ઘઈ ગયો; મને હવે યાઃ આન્યું કે હું તો
આત્મા-શુદ્ધ અભિસ્વરૂપ છું; મહારી સ્મૃતિ બાધડી, એ બધી આપની
કૃપા છે, નાથ ! આપની જ કસણા, આપની મહારાપરની અમીમ દયા,
દેવ ! આપના પ્રસાદથી જ આ બધું બન્યું. મહાન ભવતાપ શમ્યા;
આ તે શુદ્ધ કે આ કેવલ પ્રકૃતિમા નિત્ય ચાલતો દૈવી આસુરીનો
વિગ્રહ ? આસુરી હારે અને દૈવી જીત મેળવે, એ તો આપની લીલા !
હું એમાં નિમિત્ત યાઉં, એ પણ આપની કૃપા ! મહારી શંકાઓ મઈ,
અને હવે આપની આમા શિરોધાર્ય છે, ભગવન્ ! હું બહુ છું. શરીર
ક્ષત્રિય સ્વભાવનું છે, એ એનો ધર્મ બળવશે, એ એના મેળે
સ્વભાવપ્રેમું ધર્મશુદ્ધ ખેડશે; હું તો આ બધી અવસ્થામાં-બધાં
કર્મમાં એ અકર્મસ્વરૂપ આત્માને જ નિહાળું છું. પ્રભો ! ધન્ય
આપને ! ધન્ય આપના ઉપદેશને અને ધન્ય ધન્ય આપના
આશીર્વાદને !

+ + +

આમ અભ્યુત્થાનનું આંતરશુદ્ધ શમે છે; એનું અજ્ઞાન બિડી નય
છે, અને પછી એ કૌરવ-પાંડવના શુદ્ધમાં વિજયી નીવડે છે. દૈવી
સંપદની જીત ભગવાન કરી દેખાડે છે; અભ્યુત્થ સમજે છે કે
“ હું ” એવું જોળખાતું મહારું વ્યક્તિત્વ તો કેવલ નિમિત્ત માત્ર
છે; કર્તા હતાં તો શ્રી હરિ છે !

x x x

એ ધર્મશુદ્ધ ભગવાનના શ્રીમુખે ભગવદ્ગીતા અપાવી ! વર્ત-
માનશુદ્ધ ભગવાન વિના ભગવદ્ગીતા કેયાથી અપાવે ? આસુરી

સંપદાનાં આ યુદ્ધ કેવળ પ્રલયશયના વૃત્ત્ય જેવાં છે. છતાં આપણે ઈચ્છીએ, કે સૌને અહ્ણુધિ સૂઝે ! પરમાત્મા પોતાના અસીમ કરુણા-સાગરમાંથી, થોડાં પણ જ્ઞાનગિન્દુ છારે કે સૌને વિશ્વાંતિનો માર્ગ સૂઝે અને આ સંહારમાંથી સર્જન, અને કુસંપમાંથી પ્રેમની ઉપા બિધડે—સૌને થોડી આત્મજ્ઞપ્રતિ આવે !

* * * *

સાધક ! ભગવદ્ગીતા ભણુ અને આંતરયુદ્ધ સમાવ. આત્મ-જ્ઞાન વિના દેવી આસુરીના વિચલ્લમાં પડીશ તો કૌરવોની પેઠે હતો નહોતો યદ્ધ જર્ઘ્ણ; તું અર્જુન થા ! અર્જુનની જિજ્ઞાસા કેળવ; અર્જુનનો શિષ્યભાવ ધારણુ કર ! અર્જુનની આગાધીનતા, અર્જુનની ભક્તિ, અને એની અપ્રતિમ શ્રદ્ધા હૃદયમાં ભરીને એ આત્મજ્ઞાનના અમૃતથી ત્હારો જવર શાંત કર ! ભગવાન સદા સર્વથા જિજ્ઞાસુને જ્ઞાનસુધા પાવા તૈયાર છે ! વિશ્વં છે આપણી જિજ્ઞાસવૃત્તિને સતેજ કરવાનો !

x + +

પરમાત્મા આપણને સૌને આવી આત્મદષ્ટિ કેળવવાના અધિ-કારી બનાવે !

આર્થ તત્વજ્ઞાનની ભૂમિકાઓ

લેખક, - સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી

આપણે જે પ્રકારની સૃષ્ટિઓની સાથે સતત સંપર્કમાં આવીએ છીએ, બાહ્ય અને આંતર. બુદ્ધિતત્ત્વનો વિકાસ યદા માટે છે કે તત્ત્વ મનુષ્ય આ બંને સૃષ્ટિઓનું નિરીક્ષણ કરી, તર્કશક્તિનો ઉપયોગ કરી, કાળજી ધાર્પના અથવા નિયમાનુસાર કા બોનો નિર્ણય કરી, તેમના ઉપર આધિપત્ય પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે સામાન્ય રીતે બાહ્ય સૃષ્ટિની શોધખોળનું કામ પ્રથમ શરૂ થાય છે ને માનવ જીવનને લગતા અતિમ પ્રશ્નોનો ઉત્તર તે દ્વારા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે આર્થ ગંરૂતિના સર્વમાન્ય અપૌરુષેય પવિત્ર અથ વેદમાં પણ આગ વિચારપદ્ધતિ મદલજી ક વામાં આવી છે પૂર્વ વિભાગમાં બાહ્ય સૃષ્ટિનું અન્વેષણ કરી સૃષ્ટિની પીઠમાં રહેલા તત્ત્વના અસ્તિત્વ વિશે, તેના સ્વરૂપ વિશે ઘણા ગભીર લઘ્ય નિર્ણયો કરવામાં આવ્યા છે વેદના ઉત્તર વિભાગમાં અન્ય માર્ગ લેવામાં આવ્યો છે. બાહ્ય સૃષ્ટિનું પૃથક્કરણ ન કરતા આંતરસૃષ્ટિનું પિંડનું, મનુષ્યના

શરીરનું અવલોકન કરવા તરફ વૃત્તિ વળી દેખાય છે. આપણા નાશવંત શરીરની પીઠમાં કાંઈ નિત્ય વસ્તુ છે કે કેમ ? તેનો કાંઈ નિત્ય સાક્ષી છે કે કેમ ? હોય તો તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? કેટલાએક કહે છે કે દેહના મૃત્યુ પછી આત્માનું અસ્તિત્વ રહે છે ને કેટલાએક કહે છે કે નથી રહેતું, તો તેમાં સત્ય શું છે ? આ વિચારસરણી પ્રથમથી જુદા પ્રકારની છે. આમાં સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિદારા તેના અધિષ્ઠાનમાં પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન છે. પણ છેવટના નિર્ણયમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો ફેર પડ્યો નથી.

સનાતન સત્ય નિરપેક્ષ-અચલ-હોવાથી ગમે તે રસ્તે જુદિશાસ્ત્રી મનુષ્ય તેને જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અર્વાચીન સમયમાં પણ વૈજ્ઞાનિકો સ્થૂલ સૃષ્ટિનું અવલોકન કરી જે સત્ય પ્રતિપાદન કરે છે, તેનો જ આપણા પૂર્વજોએ બીજી ભાષામાં આવિષ્કાર કર્યો છે. પિંડથી શરૂ કરો કે બ્રહ્માંડથી, સૂક્ષ્મથી શરૂ કરો કે સ્થૂલથી, ધૈર્ય સહિત નિરૂપણે શાંત ચિત્તથી વિચાર કરવામાં આવે તો એક જ સનાતન સત્યનો મનુષ્યનાં અંતઃકરણમાં ઉદય થાય છે, કારણ કે જ્ઞાન તો આત્માનું સ્વરૂપજ છે. તે કાંઈ બહારથી આવતું નથી. પ્રયાસથી ચિત્તની અમુક અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય એટલે તેની અંદર સ્પુરણા આપોઆપજ થવા માંડે છે. સાધારણ રીતે આપણી માન્યતા એવી હોય છે કે જ્ઞાન બહારથી આવે છે પણ વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી. બાહ્યાવલંબનોનો ઉપયોગ તો ફક્ત ચિત્તના વ્યાયામ માટે જ છે. ઉપયુક્ત બંને ય વિચારશ્રેણીઓનો ઉપયોગ કરીને માનવજાતિની સમક્ષ જીવનના મુખ્ય પ્રશ્નો વિષે જે ઉચ્ચતમ, લવ્ય, સર્વોત્કૃષ્ટ વિચારો આપણા પૂર્વજોએ મૂક્યા છે, તે વિષે આપણે સંક્ષિપ્તમાં વિચાર કરીએ.

આર્ય ધર્મમાં જીવ, સૃષ્ટિ અને ઈશ્વર સંબંધી, એમ ત્રણ મતો વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રચલિત છે; દ્વૈત, વિશિષ્ટાદ્વૈત અને અદ્વૈત સર્વધર્મોની માન્યતાઓનું વર્ગીકરણ આ ત્રણ વિભાગોમાં કરવામાં કાંઈપણ

પ્રકારની મુશ્કેલી નહીં તેમ નથી

આ સર્વના મૂલ્યમાં આખ્ય દર્શન જ છે એ વાત મૂલ્યવી જોઈએ નહીં તેમ આ ત્રણેય મતોમાં જે થોડો ધણો મતભેદ છે, તે જીવના સ્વરૂપ વિષે તથા જીવ અને ઈશ્વરના પરસ્પર સંબંધ વિષે જ છે, તેનું પણ વિસ્મરણ ન થવું જોઈએ

આપણી જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા આપણને બાહ્ય જગતનું જ્ઞાન થાય છે બાહ્ય વસ્તુનું જ્ઞાન થવા માટે બાહ્યગુણ સ્પર્શકરણને ઇન્દ્રિયના સંયોગની પ્રથમ આવશ્યકતા છે તે ઉપરાંત મનનો અને ઇન્દ્રિયનો પણ સંયોગ થવો જોઈએ મન સકલ્પવિકલ્પાત્મક છે, તેથી નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનને માટે મનને શુદ્ધિનો આશ્રય લેવો પડે છે ત્યારે શુદ્ધિ નિર્ણય કરી “ આ વસ્તુ આ છે ” એવો પ્રતિષ્ઠાનિ પાડો મન ઉપર પાડે છે ત્યારે જ્ઞાન થાય છે અને આ પ્રતિષ્ઠાન્યાત્મક જ્ઞાનની સાથેજ પુરુષ અદ્વકાર રૂપે મનમાં પ્રમાણે છે અમુક વસ્તુનું જ્ઞાન થવામાં આટલી ક્રિયાઓની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે

આખું વિશ્વ અનિત્ય છે, પરિવર્તનશીલ છે, દાણે દાણે બદલાયા કરે છે, એવો આધુનિક ભૌતિક શાસ્ત્રનો પણ સિદ્ધાન્ત છે આ માન્યતા પ્રાચીન આર્ય તત્ત્વશાસ્ત્ર અને અર્વાચીન ભૌતિક શાસ્ત્રની એકવાચ્યતા છે જે પ્રમાણે બાહ્ય જગતની પ્રત્યેક વસ્તુ અસ્થિર છે, તેવી જ રીતે આપણા મન, શુદ્ધિ અને શરીર પણ અસ્થિર છે, વિકાગધીન છે તેથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે એક એવી શક્તિની આવશ્યકતા છે કે જે સ્થાયી હોય અને ઇન્દ્રિયો દ્વારા પડતા સર્વ સંસ્કારોને એકત્ર કરે આ અવિભારી અધિષ્ઠાનને, જીવ, પુરુષ, આત્મા એવાં અનેક નામોથી મળોધન કે વામાં આવે છે, આ જીવાત્મા-જે ચૈતન્ય છે, આકાશ અને પ્રાણ તત્ત્વોથી પર છે, સ્પર્શ સ્પર્શ શરીરથી પણ પર છે તેનો કોઈ પણ કાળે નાશ થતો નથી એજ કારણથી એને અજન્મ પણ કહેવામાં આવે છે

દ્વૈતવાદીઓના મત પ્રમાણે સમગ્ર પ્રકૃતિ કોટ્યરધિ જીવો, એક પરમાત્માના તાત્પર્ય છે. પરમાત્મા સર્વત્ર સર્વવ્યાપક છે, પ્રકૃતિ ઉપર તથા અસખ્ય જીવાત્માઓ ઉપર તેનું સ્વામિત્વ છે. આ સંસારમાં દુઃખનો આપણને જે અનુભવ થાય છે તેમાં પરમાત્માનો કોઈ અપરાધ નથી. આપણે પોતે જ તેને માટે જરાબદાર છીએ. પ્રત્યેક જીવ અનન્યતાથી અનેક પ્રમાણના ધર્મોના ભાર વહન કરતો આવે છે અને તે પ્રમાણે તેનો જીવનક્રમ નિશ્ચિત થાય છે. સારા કર્મોનું પરિણામ સુખ છે અને ખોટા કર્મોનું પશ્ચિણામ દુઃખ છે. દ્વૈતવાદીઓના મતानુસાર પણ જીવ સ્વભાવે તો શુદ્ધ છે. પણ દુષ્ટ કર્મોથી તેનો સ્વભાવ આટલું થઈ જાય છે અને સત્કર્મોથી તે શુદ્ધ થાય છે, અને જેમ જેમ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી જાય છે તેમ તેમ તેના ખરા સ્વરૂપનું જ્ઞાન તેને થતું જાય છે. કોઈ પણ મનુષ્ય સ્વભાવથી અશુદ્ધ કે અજ્ઞાનાત્મક નથી. સત્કર્મોના પ્રભાવથી જ્યારે સર્વ વિગરો નષ્ટ થાય છે ત્યારે જીવ સ્થૂલ શરીરનો ત્યાગ કરી સૂક્ષ્મ લોકમાં જાય છે, ત્યાં તેને એક પૂર્ણ મુક્ત જીવાત્મા બે છે અને તેને ઉચ્ચતર લોકમાં દોરી જાય છે, તેને બ્રહ્મનો કહે છે. ત્યાં જન્મ મરણના બંધન-માથી મુક્ત થઈ તે જીવ અનન્યતા પર્યન્ત રહે છે, ને અખડાનદનો ઉપભોગ કરે છે. તેને દેવી સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. માત્ર સૃષ્ટિ સર્જન કરવાની શક્તિ તેને પ્રાપ્ત થતી નથી. કોઈપણ જીવાત્મા પરમાત્મા થઈ શકતો નથી. બ્રહ્મનો પ્રાપ્તિ એજ જીવાત્માની ઉચ્ચતમ ગતિ છે.

નિશિષ્ટાદ્વૈત મતાનુયાયીઓ આ અભિપ્રાય સ્વીકારતા નથી. તેઓના મત પ્રમાણે દ્વૈતવાદીઓની માન્યતા એટલે કે ઈશ્વર જીવ પ્રકૃતિ ત્રણેય જિન્ન જિન્ન પદાર્થો છે એ મુખ્ય વિરુદ્ધ છે. તેમના મત પ્રમાણે જીવ, પ્રકૃતિ અને ઈશ્વર અનાદિ છે. પણ એક બીજાની જિન્ન નથી. પરમાત્મા શરીરી છે. આ સમગ્ર વિશ્વ જડચેતન પદાર્થોના સમૂહ સહિત તથા અસખ્ય જીવો સહિત પરમાત્માનું શરીર છે. પરમાત્મા

મૂળ સ્વરૂપને જાણવું ? આપણી સ્થિતિ ખરેખર દયા પાત્ર જ છે આપણ વાસ્તવિક સ્વરૂપ અનંત-સંવ્યક્તનદ રૂપ હોવી છતાં આપણે પ્રકૃતિના બંધનમાં સપડાઈ ગયા છીએ અદ્વૈતમતાનુસાર આત્મા સબધી જ્ઞાન સત્સગથી મેળવવાથી, મનનથી તેને દૃઢ કરવાથી અને નિદિધ્યાસનથી-નિરંતર ચિત્તનથી-સ્વસ્વરૂપના અનુસંધાનથી અવિદ્યા નબટ થઈ જાય છે સત્ જ સાલજીવુ, સત્યનો જ વિચાર કરવો, “ હું બ્રહ્મ છું, સંવ્યક્તનદ સ્વરૂપ છું, ” આ વિચારને ચિત્તથી દૂર થવા દેવો નહીં આના વિરોધી સર્વ વિચારોને-સર્વ ભાવનાઓને તિલાંજલી આપવી “ હું શરીર છું હું મન છું ” આ વિચારો બાલિશ છે શ્વાસેશ્વાસે “ હું બ્રહ્મ છું ” એ ભાવના દૃઢ કરવી ને સમસ્ત નામરૂપાત્મક બ્રહ્માને મગજમાંથી ઉડાવી દેવું. ‘ હું પાપી છું હું દુષ્ટ છું, મને આ માલુસ, આ દેવ સહાય આપશે ને સુખી કરશે, આના વિચારો મનમાં લાવવા તે જ પાપ છે આત્મા પોતે સંવ્યક્તનદ સ્વરૂપ હોવાથી કોની પાસેથી સહાયની તેને અપેક્ષા હોઈ શકે ! આપણા સિવાય આપણી જાતને મદદ કરનાર કોઈ પણ શક્તિ નથી, આપણે જ આપણા કર્તા સહકર્તા છીએ જેમ રેશમનો કીડો પોતાના પેટમાંથી તણ કાઢી પોતાના શરીરને બાંધી લે છે, તેમ આપણે પણ આપણી પનાથી જ બાંધાએલા છીએ આપણી ક પનાકૃત જાળ આપણે જ તોડી જોઈએ સુખ, દુઃખ મોહ ઇત્યાદિ દેહાધ્યાસને લીધે જ છે ચચન તથા અસ્થિય ચિત્તને સતત “ સોડહમ્-તે હું છું ” નો પાઠ શીખવવો જોઈએ આ જપથી જ ચિત્તની શુદ્ધિ થઈ જાય છે. સર્વ વાસનાઓ અને આસક્તિઓનો ત્યાગ થાય છે જ્ઞાનમાર્ગનું શ્રવણ અને મનન એ કર્મ છે અને નિદિધ્યાસન ઉપાસના છે. અને આખરે તે અપરોક્ષાનુભવમાં સમાઈ જાય છે, દૌર્જન્ય ને કાવરતાનો, મ દેહસાહનો, સદાતર બહિષ્કાર કરવો જોઈએ બલહીન મનુષ્ય કોઈ

પણ પ્રકારના યોગનો, જ્ઞાન, ભક્તિ, કર્મ, રાજયોગ, હાથોગ કે એવા બીજા કોઈ માર્ગનો અધિકારી થઈ શકતો નથી. વ્યવહારસિદ્ધિ માટે પણ મનોબલની આવશ્યકતા છે, તો પરમાર્થને માટે તો એથી અધિક બલની જરૂરિયાત હોય તે સ્વાભાવિક છે.

અદ્વૈતવાદ પ્રમાણે માયા, યા અજ્ઞાનનું મૂળસ્વરૂપ અનિર્વાચનીય છે. તે સત્ નથી, કારણ કે સાંત છે. અસત્ય પણ નથી કારણ કે તેની વ્યાવહારિક સત્તાની સર્વેને પ્રતીતિ થાય છે. ને એક જ વસ્તુ એક વખતે સદસત્ પણ હોઈ શકે નહીં.

માયાના આવરણનો ભંગ કરી, સર્વ ભેદભાવનાઓનો ત્યાગ કરી સર્વત્ર, સર્વથા, સર્વદા એક જ આત્માનો અનુભવ કરવો એ જ અદ્વૈતમતનું પરમ લક્ષ્ય છે. સક્ષમમાં સક્ષમ જીવભાવ રહે તો પણ તે દાસત્વની નિશાની છે.

આર્થ તત્ત્વજ્ઞાનનાં આ ત્રણ મુખ્ય પગથિયાં છે, અને અદ્વૈતવાદ ઉદ્દેશ્ય પગથિયું છે. તેનાથી પર બુદ્ધિ જઈ શકે તેમ નથી. બુદ્ધિનું કામ કાર્યમાંથી કારણ શોધી મૂળ કારણ બુદ્ધી પહોંચવાનું છે, તથા કાર્યમાંથી કારણની ઉત્પત્તિનો ક્રમ નિશ્ચય કરવાનું છે. આઘ કારણ એક જ છે, તેનાથી પર કાંઈ નથી એવો નિર્ણય થાય એટલે બુદ્ધિનું કાર્ય સમાપ્ત થાય છે. એક જ પદાર્થમાંથી સર્વ સૃષ્ટિ નિર્માણ થઈ છે ને થશે તે બંધનનું એ બોધિક જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા છે. વિશ્વવ્યાપક પ્રેમ થવો તે હાર્દિક વિશ્વવિકાસની પરાકાષ્ઠા છે. સર્વલોકસંબંધાર્થ પ્રવૃત્તિ કરવી એ ક્રિયાશક્તિના વિકાસની પરાકાષ્ઠા છે અને એકત્વની અનુભૂતિ કરવી તે અપરોક્ષ જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા છે.

અદ્વૈતસિદ્ધાન્ત સાધારણ જનસમાજને માટે નથી. તેને સમજવામાં અતિ સક્ષમ બુદ્ધિની આવશ્યકતા છે તથા તેને વ્યવહારમાં ઉતારવામાં મનોમજ એકએ; પ્રથમ દ્વૈતની બ્રમિકાથી શરૂ કરી જેમ જેમ

‘ દેવ ’ નમે સુજન પેળતાં, સુગુણ સાધના લક્ષ દે;
 પથ ગમે દુરજને દયા, મતિ સુધારવા કષ્ટ લે.
 સહે વિતક જે વિતે, જગત સૌખ્ય સાધે જહીં;
 ચહે જતન દીનનાં, દરસ ઈશ લાધે તહીં.
 સદા નિયમમાં રહે, સુમતિ સંચમે શોભતા;
 પ્રભા વદન, છાઈ રહે, નયન દર્શને લોભતા.
 વહે પરહિતે સદાચરણ છન્દગીમાં વણે;
 રહે અમર સત્વમાં, મનુજ દેવ જ્ઞાની ગણે.

‘ શું થતું ? ’ જનો જનમતાં ધરે, ઉદરના જ સંસ્કારને;
 ક્યાં જતું ? સુસંગતિ થકી કરે, સહજ પાર સંસારને.
 તમે ગુણ હૃદે વસે, મનુજ થાય તો દાનવો;
 રજે ગુણ રસે લસે, રસિક હોય એ માનવો.
 વસે અમર સત્વમાં, ત્રિગુણ શ્રેષ્ઠ પંથે જવા;
 મથે મનુજ શી ગતે ? દનુજ, દેવમાં શું થવા ?
 યશે દનુજ નીચ ? કે, મનુજ, દેવ હોવા યશે ?
 અધોગતિ વ ઉન્નતિ, પથ કયે જનો ક્યાં જશે ?

“ અત્યારે જે સંયોગોમાં તમે મૂકાયા હો, તેમાં સંતોષ માનીને
 એનો લાભ લો અને એ પ્રસંગોનો સદુપયોગ કરો. અત્યારે તમારામાં
 જેટલો દેવી પ્રકાશ-જ્ઞાન અને શક્તિ હોય તેને અમલમાં મૂકો-આય-
 ઞ્ણમાં જિતારો, એટલે પછી આગળ તો એની મેળે તમને સન્માર્ગ
 મળી રહેશે.”

સ્વા. રામતીર્થ
 (ઉન્નતિનો માર્ગ)

ભક્તિમીમાંસા

(ચતુર્થો આલોક)

ભક્તિ અને તિલિસા

લેખક:-શ્રી. માધવતીર્થજી

૬૬

માણસના જીવનનું જગત્તર નિરીક્ષણ કરતા જ્યાઈ આવે છે, કે
માણસના જીવનમાં આર પુરુષાર્થ છે, અને તેના રૂગ તરીકે આર પ્રકાર
રૂગનાં સુખ મળે છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ
રહેવાય છે, અને તેના રૂગ તરીકે મનનું સુખ, શરીરનું સુખ, પ્રાણનું
સુખ અને આત્માનું સુખ એમ અનુક્રમે મળે છે. પરંતુ જ્યાં સુખ
માટે જોડેલે કે મનના સુખ માટે, મનની યાત્રા મેળવવા માટે કે દેશ-
ભક્તિ માટે પ્રભુ સદન કરવું પડે છે; શરીરના સુખ માટે, મન રમાવા
માટે પ્રભુ સદન કરવું પડે છે, અને પ્રાણના સુખ માટે જોડેલે વિવ-
રૂપના સુખ માટે જ્યાં જ્યાં મુશ્કેલીઓ વેલી પડે છે; પ્રભુ મોર્ચું મુખ
જોડેલે આત્માના સુખ માટે રહેવાક એમ માની બેસે છે, કે પોતાના
અભ્યર્થના રાખ જ્યાં રહેવા રજા વચર અને પોતાનો અભ્યર્થ રહેવા

વગર તે પ્રાપ્ત થઈ શકશે, પણ તે મોટી લુપ્ત છે જે સુખ મેળવવા માટે જેટલી મહેનતની જરૂર હોય, જેટલા ત્યાગની જરૂર હોય, તે પ્રમાણે ભોગ આપવો જ જોઈએ કોઈ પણ મહાત્મા કોઈ પણ પ્રકારનું કુખ સહન કર્યા વગર આત્માનું સુખ મેળવી શક્યા નથી.

ખરી રીતે જોતા વિષયનું સુખ તો પશુઓને વગર મહેનતે મળે છે અને માણસોને તે સુખ મેળવવા પણ ઘણો પ્રયત્ન કરવો પડે છે, ઘણું સહન કરવું પડે છે અને એટલું સહન કરતા માત્ર પશુઓના જેટલું જ સુખ મળે, તો માણસના જીવનનું સાર્થક થયું છે એમ કહી શકાય નહિ.

માણસનો જન્મ તો ઉત્તમ સુખ એટલે આત્માનું સુખ મેળવવા માટે છે, અને તે માટે જે જે અગવડો ભોગવવી પડે તે ભોગવવાની તૈયારી ગમ્મવી જોઈએ માત્ર શરીરનું તપ કે મનનું તપ કરવાથી જ કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી શરીર, પ્રાણ અને મન એ ત્રણેની શુદ્ધિ આત્માનું સુખ મેળવવા માટે જરૂરી છે. મનથી સમગ્રનય કે અદ્વૈત સાચું છે, એક તત્ત્વ ત્રિવાચ ખીલું કાઢી નથી, છતાં તે વાત વ્યવહારમાં વિસરી જવાય તો ફરી તે વાત મન પાસે ધુટાવવી પડે મનથી તે વાત બગબગર સમગ્રનય, મન કહે કે આત્માનું સુખ સાચું છે છતાં પ્રાણના પરમાણુ ખીલું સુખ માગ્યા કરે, શરીરના પરમાણુ ત્રીલું સુખ માગ્યા કરે, ત્યારે તેમની માગણીઓનો ઈન્કાર કરી મન, પ્રાણ અને શરીરને રાત ગમ્મી, આત્માનું સ્વરૂપ ખુલ્લું થતાં માટે પોતાના હૃદયમાં નળ્યા અને વખત આપવાં, એમાં ઘણી તિતિક્ષાની જરૂર છે, ઘણા વિઘ્નોત્તી સામે થવું પડશે એ તો એક એક પ્રકારની પોતાના સ્વભાવ સાથે મહાન લડાઈ છે આત્મા પ્રકૃતિના ગુણોથી બગડી જતો નથી, પણ પ્રકૃતિના ગુણોમાં રમેલી અહતા આત્માનો સન્નતીય પ્રવાહ રોકીને, આત્માનો સ્વભાવ લુપ્તાવી દે છે અને આવું કેટલી વાર બને છે, તેના અનુભવ આ માર્ગના બધા સાધકોના જાણવામાં હોય છે.

માટે સાધકે બધા માયાના વિચાર કાઢી, કોરો, સૂકો થઈ જવાની તૈયારી રાખવી. બધી રૂપના છોડયા વગર અંદરનો માર્ગ ખુલ્લો થતો નથી. જ્યારે એવો વિરહ જાગે કે આત્માના સુખ સિવાય બીજો કોઈ ઠેકાણે શાંતિ મળે નહિ, ત્યારે આત્માનો સ્વભાવ જાગ્રત થાય છે. તે માટે ભગવાન તરફ દીનતા જોઈએ અને વિષયો તરફ અભિમાન જોઈએ. વિષયો તરફ દીનતા વહી ન જાય એનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. આપણા અંતઃકરણમાં જોટલી શુદ્ધિ કાયમ માટે થઈ હોય છે, તેની ભગવાન કદર કરે છે. આપણાં બહારનાં કામ કરતાં આપણી અંદરની શુદ્ધિ વધારે ઉપયોગી છે. જો ભક્ત ભગવાનને ખરેખર ચાહતો હોય તો તેને ભગવાન સિવાય બીજી કોઈ જગ્યાએ સંતોષ થવો ન જોઈએ. જેને માત્ર ભગવાન જ જોઈએ છે તેની કોઈ સાધના નકામી જતી નથી. ભગવાનને માટે બધામાંથી આસક્તિ છોડવી એમાં ઘણો લાભ છે. તેનાથી મન નિર્મળ થાય છે અને ભગવાનમાં જરાખર ચોટિ છે. આખું જગત ગોટાળામાં પડે, તો એ ખરો ભક્ત અશાંત થતો નથી. તે બધા બનાવમાં ભગવાનની ઇચ્છા જોઈ શકે છે.

લાકડાં બાળવા માટે જોટલો અગ્નિ જોઈએ તેટલો ન મળે તો લાકડાં બળતાં નથી. તેવી જ રીતે ભક્તિ માટે જોટલો વિરહ જોઈએ તેટલો ન હોય તો જીવ ભાવ એટલે અહંકાર બળતો નથી, અને તે બળ્યા વગર ગરમી કે તેજ મળતાં નથી. એક સારો વિચાર, ભગવાન તરફ લઈ જાય એવી એક સારી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય, એ બીજા બધા લાભ કરતાં વધારે કિંમતી વસ્તુ છે. એ જીવને ખોટા મોહમાંથી ઉત્થાન કરવામાં સહાયબૂત થાય છે.

જે જે વિચારો ભગવાન સંબંધના નથી તે એક પ્રકારની ચોરી છે. ગોપીઓના ઘરમાં જઈ ઓ કૃષ્ણ માખણ ખાતા હતા, ત્યારે ગોપીઓ કૃષ્ણને પકડી જ્યારે યશોદાજી પાસે ફરિયાદ કરવા આવી, એટલે યશોદાજી કૃષ્ણને કપડો આપવા તૈયાર થયાં, ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યું કે

પરમહંસ રવા. શ્રી રામતીર્થજી
ની

નીતિકથાઓ

(ગતાકથી ચાલુ)

કથક — શ્રી નર્મદાશંકર હરિશંકર વ્યાસ બી એ.

વાસના —

[૭]

પવિત્ર છાયા

આ એક પરમ પવિત્ર અને ભદ્ર પુરુષની વાત છે. જેમ
આકાશમાંથી તારાઓ તેજ વર્ષાવે છે, અને ઉદ્યાનમાંથી
કુસુમો સુવાસ પ્રસરાવે છે, તેમ તે પોતાના દૈનિક જીવન-
ક્રમમાં ડગલે ને પગલે સદ્ગુણની સેરા વહાવતો. એક
માનવી આટલો પવિત્ર અને પ્રભુમય હોઈ શકે, એ ભોઈ
સ્વર્ગમાં દેવતાઓ પણ આશ્ચર્યચકિત થયા અને પૃથ્વી
ઉપર તેનાં દર્શન કરવા આવ્યા.

જે શબ્દમાંજ તેનો સારો ચે જીવનવ્યવસાય સમાઈ જાય છે. તે આપતો-વળતરની આશા કે ઇચ્છા સિવાય; અને જે આપેલું તે ણીજીજ પળે વીસરી જતો ! આ બાળત, એક શબ્દ પણ તેને મોંઢે કોઈ દિવસ ચડતો નહિ. સદા ચે સ્મિત પથરાયેલા તેના ચહેરા ઉપર એ સ્પષ્ટ તરી આવતું. તેની દયાવૃત્તિ, તેની ક્ષમાવૃત્તિ અને તેની દાનવૃત્તિ તે બાળતની મૂક સાક્ષી પૂરતાં.

દેવતાઓએ પરમાત્માને કહ્યું. “ પ્રભુ, તેને પરચાની અદ્ભૂત શક્તિ અર્પો. ”

પરમાત્માએ જવાબ આપ્યો, “ હું સંમત છું, પૂછો તેની શી ઇચ્છા છે ? ”

દેવતાઓએ મહાત્માને પૂછ્યું, “ તમારા સ્પર્શથી રોગીઓના રોગ દૂર થાય, તેવું તમને ગમશે ? ”

“ નહિ, ” મહાત્માએ જવાબ આપ્યો, “ હું ઇચ્છું કે એ શક્તિ માત્ર પરમાત્મામાંજ હોય. ”

“ પાપાત્માઓનાં હૃદયનું પરિવર્તન કરી તેમને સન્માર્ગે લાવવાનું તમને ગમશે ? ” દેવતાઓએ ણીજે પ્રશ્ન કર્યો.

“ નહિ, એ દેવતાઓનું કૃત્ય છે; હું કોઈનું પણ પરિવર્તન કરી શકું, એ ઢાંગ મારે નથી જોઈતો. ” મહાત્માએ જવાબ આપ્યો.

દેવતાઓએ આગળ પૂછ્યું, “ ધૈર્યની આદર્શ પ્રતિમા સરળા બની, તમારા સદ્ગુણના તેજે માનવીઓને આકર્ષી

પ્રભુની કીર્તિ ઉજ્જવળ કરવી, એ તમને ગમશે ? ”

મહાત્માએ જવાબ આપ્યો, “ નહિ, જો માનવીઓ મારા તરફ આકર્ષાઈને આવશે, તો તેઓ પ્રભુથી તેટલાં વિમુખ થશે. પ્રભુની કીર્તિ ઉજ્જવળ કરનારો હું કેાણુ ? ”

“ ત્યારે તમારી ઇચ્છા શું છે ? ” દેવતાઓએ જોરથી કહ્યું.

“ હું શાની ઇચ્છા કરું ? ” સ્મિતવદને સંત જોડ્યા. “ પ્રભુની પરમકૃપાને હું પાત્ર બન્યો છું, તેથી બીજું અધિક શું હોઈ શકે ? ”

દેવતાઓની ઇચ્છા હતી કે, તેણે કોઈપણ જાતના અદ્ભૂત પરચાની માગણી કરવી, નહિ તો બળજબરીથી એવી કોઈ શક્તિનું આરોપણ તેનામાં કરવામાં આવશે.

દેવતાઓના આગ્રહને વશ થઈ, છેવટે સંત જોડ્યા, “ બહુ સાફ, ત્યારે મારામાં એવી શક્તિનું આરોપણ કરો કે મારાથી સતત શુભ પરમાર્થનાં કર્તવ્યો થયા કરે—મને તેનું જરાયે ભાન થયા વિના. ”

આ સાંભળી દેવતાઓ ગૂંચવણમાં પડી ગયાં. બધાએ એક સાથે મળી મસલત કરી એક ચુકિત ઘડી કાઢી. તે આ પ્રમાણે:—દરેક વખતે સંતનો પડછાયો કાંતો પાછળ અથવા તો જાણુમાં પડે, જેથી તે પોતે પડછાયાને જોઈ શકે નહિ, પરંતુ તે પડછાયામાં, રોગીઓના રોગ હરવાની, દુઃખીઓનાં દુઃખ દૂર કરવાની, તથા ગ્લાનિને શાન્ત પાડવાની શક્તિનું આરોપણ કરવું.

અને ઘડ્યું પણ તેજ પ્રમાણે. જ્યારે સંત ચાલતા ત્યારે તેમનો પડછાયો, કાંતો પાછળ કે કાંતો બાજુમાં, જ્યાં પડતો ત્યાં, શુષ્ક વેરાનને લીલી હરિયાળીમાં, કરમાયેલી કુંપળોને નૂતન ખીલવટમાં, સુકાયેલાં ઝરણોને મધુરં વહેણમાં, રોગી ફિક્કાં બાળકોને નવા આરોગ્યમાં અને દુઃખી માતાઓને ઉદ્ધાસને આનંદમાં ફેરવી નાંખતો.

પણ સંત મહાત્મા તો તેમના દૈનિક જીવનમાં, આકાશના તારાઓની અને ઉદ્યાનનાં પુષ્પોની માફક તેજ અને સુવાસ પ્રસરાવે જતા હતા-કશીએ તેની પ્રતીતિ વિના.

અને લોકો તેની નમ્રતાને માન આપી શાંતિથી તેમની પાછળ ચાલતાં, -તેના પરચાની વાત ક્યાં વિના. ધીમે ધીમે વખત જતાં લોકો તેમનું નામ પણ ભૂલી ગયા અને માત્ર “ પવિત્ર છાયા ” તરીકેજ તેમને સંબોધવા લાગ્યા.

બોધ-જે વાસનાથી પર છે, તે આકાશના તારા અને ઉદ્યાનનાં પુષ્પની માફક સદા સર્વથા તેજ અને સુવાસ સતત પ્રસરાવે જાય છે. તે શુભ કરી રહેલ છે તેની પણ તેને પ્રતીતિ હોતી નથી.

[૮]

રાજા;-રંકનો પણ રંક

એક સાંધુની પાસે થોડા પૈસા હતા અને તે બાળકોને આપી દેવાની તૈયારીમાં હતો, તેવામાં ઘણાં ગરીબ માણસો પૈસા લેવા તેને વીંટાઈ વળ્યાં, પણ તેણે કોઈને એક રાત્રી પાઘ આપી નહિ. છેવટે, ત્યાંથી રાજા હાથીની અંબાડી ઉપર

બેસી પસાર થયો. સાધુએ રાજાની અંબાડી તરફ પૈસા નાંખ્યા. સાધુના આવા આશ્ચર્યજનક વર્તનથી રાજા તાબુબ થઈ ગયો. સાધુએ કહ્યું “પૈસા રાજા માટે હતા કારણ કે, એ સૌથી રંકમાં રંક છે.

રાજાએ કહ્યું, “હું ગરીબમાં ગરીબ માણસ કેવી રીતે?” સાધુએ જવાબ આપ્યો, “તું ગરીબ છે, કારણ કે તારા પરિશ્રમને સીમા નથી. રાજ્ય વધારવાની મહાત્વાકાંક્ષા તારામાં સતત પ્રબળ હોય છે, ધનભંડાર ભરેલા હોવા છતાં, સદાય તું ધનની આવશ્યકતામાં જ હોય છે, માટે તું ગરીબમાં ગરીબ છે.”

બોધ:-સમૃદ્ધિ કે સંપત્તિના અભાવમાં ગરીબાઈ નથી, પણ પરિશ્રમની સતત ઇચ્છામાં રંકપણું રહેલું છે.

[૯]

અંધાપાનો ઢોંગ

એક રાજાના દરબારમાં એક ઘણો જ રમૂજી, હાજર જવાળી અને હોંશિયાર શિશુ કવિ હતો. રાજાને શિશુ કવિતાનો બહુ શોખ હતો તેથી ઘણી વખત મોડી રાત સુધી કવિની સાથે આનંદમાં વખત પસાર કરતો. એક રાત્રે બહુ મોડે સુધી, કવિએ રાજાને પોતાની હાસ્ય વિનોદની વૃત્તિથી તથા શીઘ્ર કવિતા બનાવનાની શક્તિથી, ખૂબ આનંદ કરાવ્યો. રાજા જ્યારે મોડી રાત્રે અંતઃપુરમાં ગયા, ત્યારે રાણીએ મોડું થવાનું કારણ પૂછ્યું. રાજાએ કહ્યું કે તેના દરબારમાં એક એવો રમૂજી અને બાહોશ માણસ છે, કે

જેની સાથે આજ સાંજના ગમ્મતમાં વખત પસાર કરતાં આટલું મોડું થઈ ગયું, તેનો ખ્યાલ પણ ન રહ્યો ! રાણીને તે માણસની બાબતમાં વિશેષ જાણવાની સહજ કુતૂહલતા થઈ અને રાજાને રાણીએ તે માણસના વિષયમાં વાતચીત કરતાં લગભગ રાત્રિ પસાર કરી નાંખી. રાણીની કુતૂહલતા તે માણસને જોવા માટે અનહદ વધી પડી અને તેણે રાજાને તે માણસને અંતરપુમાં લાવવા વિનંતી કરી.

રાજા કવિરાજને અંતરપુરમાં લાવ્યા. કવિએ પોતાનું કાવ્યગાન, પોતાની વાર્તાઓ તથા અનેક પ્રકારની રમૂજ વડે અંતરપુરની બધી સ્ત્રીઓનાં મન હરી લીધાં. કવિને પણ અંતરપુરની મોહિની લાગી, અને ત્યાંજ રહી જવા એક બુદ્ધિ ઉઠાવ્યો. પોતે અંધ છે અને આંખો સારી દેખાતી હોવા છતાં કંઈ દેખાતું નથી એમ જાહેર કર્યું. રાજાએ તેને ખરેખર આંધળો માની અંતરપુરમાં રહેવાની પરવાનગી આપી; પણ સત્ય કોઈ દિવસ ઢાંઢી શકાતું નથી, એક દિવસ તો જરૂર તે પ્રકાશમાં આવેજ છે.

“ પાતાળમાં દાખેલું સત્ય પણ ફરી પ્રગટ થાય છે, કારણ કે પરમાત્માના અનંત જ્ઞાન સત્યનો નાદ સતત સાંભળ્યા કરે છે.”

ત્યારે કવિને રાજાના આવાસમાં માનપૂર્વક રાજવામાં આવ્યો, ત્યારે તેને પોતાને માટે બહુમાન થયું અને પોતાની સેવા માટે પરિચારકોને હુકમ કરવાનું તેને માટે સ્વાભાવિક બની ગયું. એક દિવસ કોઈ દાસીને તેણે ખુરશી લાવવા

કુરમાવ્યું, પણ દાસી ઘણી કામમાં હોવાથી કવિના હુકમની અવગણના કરી આવી ગઈ. બીજી દાસી પસાર થતાં કવિએ તેને હુકમ કર્યો પણ ‘ ખુરશીજ અહીં નથી ’ એમ કહી તે પણ પોતાના અન્ય કાર્યમાં મગ્ન થઈ ગઈ. હવે કવિનો મિલન જાયો, અને ક્રોધના આવેશમાં તેણે ખૂબ મારી કહ્યું કે “ શું આંધળી છે ? આ ચોરડામાં અહીં ખુરશી પડી છે તે દેખાતી નથી ? ” કામ કરાવવાની હુકમતમાં અને ક્રોધના આવેશમાં કવિનું ખડું સ્વરૂપ ઉઘાડું થઈ ગયું અને પોતે અંધાપાનો ઢાંગ કર્યો છે, તે ઘડીબર ભુલાઈ ગયું. સંસારમાં બુદ્ધિ બોલનાર સાથે સત્ય આ પ્રમાણે હાંસી કરે છે એ કુદરતનો કાનૂન છે. દાસીને જ્યારે ખબર પડી કે કવિ ખરે-ખર અંધ નથી, પણ માત્ર અંધાપાનો ઢાંગ કરે છે, કે તુરતજ દોડતી, રાણી પાસે જઈ બધી હકીકત સાદર કરી; પરિણામે કવિને અંતઃપુરમાંથી હેશવટો મળ્યો અને થોડાજ સમય બાદ તેને ખરેખર અંધાપો આવ્યો.

કર્મની ગતિ ગહન છે ! માનવી ભૂલી જાય છે કે પોતાની જ ઇચ્છાથી અને પોતાનીજ વાસનાઓથી તે પોતાનું શુભ અશુભ ભાવિ નક્કી કરે છે. માનવી પોતેજ પોતાના ભાવિનો નિર્માતા છે. કવિએ પોતેજ પોતાની સ્વેચ્છાએ અંધાપાને આવકાર આપ્યો અને કુદરતે તેને અંધાપો બક્ષ્યો; પણ ખરેખર અંધાપો આવતાં તે આક્રંદ કરવા ગેસે છે, દાંત ડક્યાવે છે અને છાતી કૂટે છે, પણ એ બધું બ્યર્થ !

બોધઃ—જગતમાં પ્રત્યેક માનવી પોતાની ઇચ્છા,

પોતાની વાસના, અને પોતાનાં જ કર્મનાં ફળ લાભે છે.

[૧૦]

મૃત્યુને ભેટતો માનવી

એક થાક્યો પાક્યો વૃદ્ધ શ્રમજીવી, શ્રમના બોળથી કંટાળી, કોઈ તરુની છાયામાં સંધ્યા સમયે, આરામનો દમ ખેંચવા, બોળને દૂર કરી પગ વાળી બેઠો. થોડી પળો વીત્યા બાદ, તે બાજુ કેમ જિન્દગીના બોળથી કંટાળ્યો હોય તેમ મૃત્યુદેવને પુકારવા લાગ્યો !

“ હે યમરાજ ! તમે પધારો અને મને જીવનઉપાધિ-માંથી મુક્ત કરો ! ”

તરતજ એક ભયંકર કારમી આકૃતિ તેની સમક્ષ આવી ખડી થઈ ગઈ, એ બોધને તે આશ્ચર્ય અને ભયમાં ગરકાવ થઈ ગયો. તેણે એ આકૃતિને પૂછ્યું “ કોણ છે તું ? ”

“ જેને તું આવાહન આપે છે તેજ હું મૃત્યુદેવ છું ” આકૃતિએ જવાબ આપ્યો. “ તારી ઇચ્છા પરિતૃપ્ત કરવાનેજ હાજર થયો છું. ”

વૃદ્ધ માનવીએ ધૂજતાં ધૂજતાં કહ્યું, “ મેં તમને, મને મૃત્યુના મુખમાં ધકેલી દેવા નથી બોલાવ્યા, પણ માત્ર આ બોળે જીવંતવામાં મદદ કરવા અને મારી કાંધ ઉપર ફરી એને લાદી દેવાજ આવાહન કરેલું હતું. ”

જગતનું પ્રત્યેક માનવી આમજ કરે છે. મૃત્યુને સદાય યાદ કરવા છતાં, જ્યારે ખરેખર મૃત્યુ આવી પડે છે, ત્યારે

મૃત્યુને ભેટવા કોઈ તૈયાર નથી થતું. માણસ આપ મેળેજ જીવનની અંદર મુશ્કેલીઓના પહાડ કે દુઃખના દાવાનળ સર્જે છે. માનવી પોતેજ પોતાનો ભાગ્યનિર્માતા છે. પણ બ્યારે વસ્તુતઃ પરિણામ આગળ આવે છે ત્યારે તેજ માનવી ચરચર ઠંપે છે, અને તેની અવગણના કરવાની કેશિય કરે છે. મૃત્યુની ઇચ્છા કરવી, મૃત્યુને આવાહન આપવું અને પછી બ્યારે મૃત્યુ સમક્ષ આવે, ત્યારે પાછી પાની કરવી, એ કેમ બને ? જીવનની હરાજીમાં જે વસ્તુની વધારેમાં વધારે કિંમત આંકી, તે વસ્તુ સ્વીકારવીજ રહી. ગાડીનો ઘોડો દોડે તો ગાડીને પાછળ ઘસડાવું પડે તે અનિવાર્ય છે. એમ કોઈપણ જાતની ઇચ્છા કે વાસના પોષવાથી એ ઇચ્છા કે વાસનાનું ફળ વહોરવુંજ પડે.

બોધા—ઐહિક ઇચ્છાઓ અને કુવાસનાઓના અનિવાર્ય પરિણામ રૂપે માનવીને જીવનમાં દુઃખ, ગ્તાનિ, ઉદ્વેગ અને અશાન્તિ ભેટ તરીકે મળે છે.

[૧૧]

મહાવિદ્યાલયનો અધ્યાપક

અમુક ધાર્મિક સંપ્રદાયના મત પ્રમાણે ચાલતા એક વિદ્યાલયની અંદર એક તેજસ્વી યુવાન અધ્યાપક તરીકે કામ કરતો હતો. તેણે પોતાના જીવનનું સર્વસ્વ એ વિદ્યાલયને જ સમર્પણ કરેલું. તે તેનો આજીવન સભ્ય બનેલો. અને પોતાની સર્વ શક્તિઓ ખચી વિદ્યાલયના ઉત્કર્ષ માટે

કામ કરતો, પણ વખત જતા તેનાં વિચારો વિસ્તૃત થવા લાગ્યા; તેનું દૃષ્ટિબિંદુ વિશાળ થવા લાગ્યું અને તેના આદર્શમાં પરિવર્તન થવા માંડ્યું. હવે કોઈપણ મતના વાડાની મર્યાદામાં રહીને કામ કરવું તેને માટે શુંગળામણ જેવું લાગવા માંડ્યું. રુઢિચુસ્ત મતધારીઓ સાથે તેનો કોઈ પણ રીતે મેળ ખાય તેમ નહોતું; પણ તેનાથી એ વાડ ઠેકી બહાર નીકળાય તેમ હતું જ નહિ. આજીવન સભ્ય બની પોતાની જાતને તેણે એ મતની જડ શૃંખલાઓથી જકડી દીધેલી. ન તો તે આપ મેળે તેમાંથી છૂટી શકે કે ન તો તેને કાર્યવાહકો મુક્તિ આપે. તેનું શરીર યંત્રવત્ કામ કર્યું જતું, બ્યારે તેનું મન અને હૃદય અન્ય પ્રદેશમાં વિહાર કરતાં. આવી રીતે મન અને શરીરના મેળ વિના, આચાર અને વિચારના સંયોજન વિના કર્મ અને કર્તાની સંલગ્નતા વિના, માનવી પોતાનો જીવન-વ્યવસાય લાંબો વખત ખેંચી શકતો નથી. અસંગતતાઓથી ઘેરાયેલા માનવીની જીવનદોરી ટૂંકી થઈ જાય છે અને અકાળે જીવન-સમાપ્તિ કરી ઇચ્છાઓના વિરોધાભાસમાંથી મુક્તિ મેળવે છે.

વાસ્તવિક રીતે માનવી પોતે સંયોગોનો સર્જક છે. સંયોગોનો સર્વસત્તાધીશ સ્વામી છે, પોતાનો ભાગ્યનિર્માતા છે, પણ છતાં સદાય દુઃખમાં રગદોળાતો તે બેંહંતિયું જીવન જ જીવે છે. મુશ્કેલીઓનું મૂળ ઇચ્છાઓના વિરોધમાં જ હોય છે. કોઈ વખત અમુક ઇચ્છા પ્રબળ, તો કોઈ વખત બીજી ઇચ્છા પ્રબળ, એમ એક જ જીવનની અંદર કેટલાય ભાગ ભજવતો માનવી માત્ર ઇચ્છા અને વાસ્ત-

નાનો કીટા જ છે. બે સામસામી વિરોધી ઇચ્છાઓનું અથ-
ડામણુ થાય છે અને અથડામણુના આઘાત અને પ્રત્યાઘાત
મહીં માનવીના કરુણ જીવનની સમાપ્તિ થઈ જાય છે. એકની
તૃપ્તિમાં બીજીની ઉણપ સાલે છે અને બીજીની તૃપ્તિમાં
પહેલીની અતૃપ્તતા વિકરાળ બને છે. આ પ્રમાણે જ માન-
વીના ભૌતિક જીવનમાં-વાસનાની પરિતૃપ્તિમાં સુખને જદલે
હંમેશાં દુઃખ જ રહેલું છે.

બોધ:-ઇચ્છાઓના વિરોધાભાસમાંથી દુઃખ, ક્લેષ અને
મુશ્કેલીઓ ઉપસ્થિત થાય છે.

શ્રીકૃષ્ણલીલારહસ્ય

લેખક:-શ્રી. કેશવલાલ અ. ઠક્કર: એમ. એ. એલ.એલ. બી.

શ્રુતિમાં પરમાત્માને રસરૂપ વર્ણવી રસો વૈ સઃ એવું ઉપનિષદ-કાલના દૃષ્ટાઓએ ગાયું છે. સ્થૂલ ખટ્વસ અને સૂક્ષ્મ નવરસથી કેવલ વિશ્વક્ષણ મહારસનું વર્ણન વાણીમાં કાઢી કરી શક્યું નથી. ભક્તોએ, જ્ઞાનીઓએ, યોગીઓએ અને સંત મહાત્માઓએ પોતાના અનુભવોદ્ગારદ્વારા અનિર્વચનીય પ્રહારસની કાંઈક ઝાંખી કરાવી છે. આથી જ સદ્ગુરુ શ્રી અખાણ કહે છે કે:-

“અદ્યદ અગાધતા, રસના કહી ન શકાય;”

સુરત અખા તારે શમે, તો રસના કયું કરી ગાય?”

૨. આથી સગુણરૂપધારી લીલાવતાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના જીવનરહસ્યદ્વારા આ લઘુલેખમાં અમરરસ પીવાનો અને પાવાનો યત્ન કર્યો છે. ઈશ્વરના દશ અવતારોમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનો અવતાર સૌજ્ઞેસૌજ્ઞ કળાનો પૂર્ણાવતાર ગણાય છે. ઈશ્વરાવતારનો હેતુ સ્પષ્ટ કરતાં પોતે શ્રીમુખે ગીતામાં કહે છે:-

યદાયદા દિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ।
 અશ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં મૃજામ્યદમ્ ॥
 પરિત્રાણાય સાધૂર્તાં વિનાશાય ચ દુષ્ટતામ્ ।
 ધર્મસત્થાપનાર્થાય સમધામિ યુગે યુગે ॥

(ગીતા અ. ૪, શ્લોક ૭-૮)

અર્થાત્-“ દયા સાર લે દશ અવતાર, અસુરનિકંઠન ભક્તઉદ્ધાર;
 દયાએ કીધું ગીતા ભાગવત, દયા કરી સમગ્રવ્યા સંત. ”
 (શ્રી અખાણના છપા)

સારાંશ કે આ મત્તું સોક્રમો અસુર, અધર્મ અને અનીતિના પ્રવાહનું પ્રાગલ્ભ્ય જતમે છે, ત્યારે સત્નો, ધર્મનો અને નીતિનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પરમાત્મા સ્વયંબુ યુગેયુગે આકાશના છત્ર નીચે અને પૃથ્વીના ૫૮ ઉપર અવતાર ધારણ કરે છે-એવું બ્રહ્મા નિયમન છે.

૩. શ્રીમદ્ ભાગવતના એકશ્લોકી સાર ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના જીવનનો રમૂલ ઇતિહાસ આપણા લક્ષ્મી સહજ આવશે.

૪. શ્રી કૃષ્ણયુગનાં મુખ્ય લીલાધામ ગોકુળ, મથુરા અને દ્વારિકા આ ત્રણ છે. પ્રભુએ અવતાર ધારણ કરી ગોકુળમાં શ્રી નંદગાયને ત્યાં પધારી બાળલીલા કરી અધાતુર, બેકાતુર વગેરે દૈત્યોનો નાશ કર્યો હતો; અને નવ વરસની ઉંમરે વૃંદાવનમાં ગોપીઓની સાથે રાસમંડળ રચીને રાસલીલા કરી હતી. પ્રભુ પોતાને જ મળ્યા છે એવા પ્રકારનું ગોપીઓને અભિમાન થતાં, તેમનો ગર્વ નિર્મૂળ કરવા પ્રભુ અંતર્ધાન યર્ષ ગયા હતા, અને ગોપીઓએ અનેકધા વિલાપ કર્યો ત્યારે તેઓશ્રીએ તેમને ફરી દર્શન દીધાં હતાં. આ કથા શ્રીમદ્-ભાગવતમા રાસપંચાધ્યાય નામે પ્રસિદ્ધ છે. વળી, ગોવાગના સમૂહમાં ગોપરૂપમાં રહેતા પ્રભુ વિશે બ્રહ્માને જ્ઞાન થયો; અને તેથી તેઓ ગોપ સહિત સર્વ ગાયોનું હઠણ કરી ગયા. પ્રભુજીએ સર્વ ગોપ

ધેનુ નવીન ઉત્પન્ન કરી બ્રહ્માણનો જમ દૂર કર્યો હતો. વળી, ઇન્દ્રનો ગર્વ ઉતારી ગોવર્દન પર્વત ધારણ કરી પ્રભુજીએ ગોપગણને અનેક દેવોપાસનામાથી એક ઇન્દ્રની અવિચળ ભક્તિ તરફ વાળ્યા હતા. એક વખત એવું બન્યું કે ગોવાળ સાથે ગેડી દડે રમતાં પ્રભુથી દડો કાલિંદીમાં પડ્યો કે જ્યાં કાલીનાગ નામનો મહાન ઝેરી નાગ રહેતો હતો. આ સ્થાનમાંથી દડો લાવવાની કાંઈએ હિંમત ધરી નહીં; તેથી પ્રભુએ પોતે જ યમુનાના નીરમાં ઝપલાવ્યું અને કાલીનાગને નાથીને બહાર આવ્યા. આવા પ્રકારની બાળ લીલામાં શ્રી કૃષ્ણચંદ્રે અગીઆર વર્ષ અને બાવન દિવસ ગોકુળમાં વ્યતીત કર્યા હતા. ભક્તહૃદય આ લીલાનું હાર્દ પોતાના અંતરમાં અનુભવી શકે છે.

૫. આ પછી શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર મથુરા ગયા; કાણ કે મથુરાના રાજા ઉપસેનને કંસ અને દેવકી એ બે બાલકો હતાં. દેવકીનું લગ્ન વસુદેવ સાથે કરવામાં આવ્યું હતું, અને પોતાની બેનને સાસરે વળાવવા પૂર્ણ હર્ષભેર રથમાં આરૂઢ થઈને કંસ જતો હતો. રસ્તામાં આકાશ-વાણી થઈ કે “દેવકીનો આઠમો ગર્ભ તારો નાશ કરશે.” આથી કંસ ક્રોધાન્વિત થઈ અડ્ડા બેઠો બેનનો વધ કરવા જતો હતો. પણ વસુદેવે ધૈર્ય અને જ્ઞાનથી શાંત પાડીને તેને કહ્યું કે—અબળાનો—અરે! તારી બેનનો વધ કરવાથી તને સ્ત્રીહત્યાનું પાપ લાગશે, વળી તને ડર માત્ર તેના આઠમા ગર્ભનો છે, તેનાથી ભય પામીને અબધડી જતું તારી બેનનો વધ કરીશ તો જગત્ તારી હાંસી કરશે. આથી જે તને સંતોષ ન થતો હોય તો હું તારી બેનનાં પ્રત્યેક સંતાનને જન્મતાંની સાથે જ તને ગોકેશી આપવા કરારથી બંધાઉં છું. આ પ્રમાણે કહી પળથી મંદારાની વસુદેવે કંસને શાંત કરીને અણિનો પ્રસંગ બીતાવી દીધો. આથી દેવકીના આઠમા ગર્ભને શ્રી કૃષ્ણને મારવા માટે કંસે અનેક યોજનાઓ રચી હતી; પરંતુ તે સર્વમાં નિષ્ફળ જવાથી તેણે ધનુર્ધાન નિમિત્તે શ્રીકૃષ્ણબળદેવને મથુરામાં આમંત્ર્ય દત્ત. આ

પ્રમુખ અનેક મહાત્મા મહોને કૃષ્ણનો નાત પ્રવાની સ્વચ્છતા મરી
કે સે સજ્જ કર્યા હતા પણ પરમ ઐશ્વર્યસંપન્ન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
ચદ્રે તે સૌનો નાશ કરી કે સતો વધ કર્યો હતો, અને ઉચ્ચસેનને ગજમાદી
આપી પોતાના માતૃપિતાને કાગઠમાથી મકત કર્યા હતા બધેન
મુક્ત થતા પિતા વસુદેવે શ્રી કૃષ્ણ બલગમને ઉપવીત ધારણ કરાવી
ગુરુને ઘેર વિદ્યાભ્યાસ પ્રવા મોકલ્યા હતા ગુરુ સાંદીપનિને ત્યા રહી
બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી પ્રભુએ ચોસક દ્વિસમા ચોસક વિદ્યાકળાનો
અભ્યાસ કરી ગુરુ શિષ્યા આપી વિદ્યાભ્યાસ પૂર્ણ કર્યો હતો આ
લીલાનું દર્શન જાનીએને અનુભવગમ્ય થશે

૬ કંસના વધથી ક્રોધાન્વિત થયેલો તેનો સંસાર જરસર્થ ચઢી
આવતા પ્રભુએ સાગરમા સુવર્ણમય દ્વિગિઠા વસાવી અને અષ્ટ પટરાણી
અને ૧૬૧૦૦ મંચાઓ સાથે લગ્ન કરી યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણજીએ અનેક
રૂપ ધારણ મરી ગૃહસ્થાશ્રમનું પાતન કર્યું પોતાનો બાગસખા લકા
સુવર્ણમા દ્વારિમા દર્શનાર્થે આવતા પ્રભુએ અતિ પ્રેમથી તેનો સત્કાર
કર્યો હતો અને તેના મુઠીભગ તાદુલથી પ્રસન્ન થઈને તેને અદ્ભુત
સપત્તિ આપી ત્યાર બાદ ઇદ્રપ્રસ્થમા ગળ્ય કરતા પાંડવોએ દિગ્
વિજય મરી રાજસૂય યજ્ઞ આરંભ્યો હતો આ દિગ્વિજયમા શ્રીકૃષ્ણ
ચદ્ર પાંડવોને અપૂર્વ સહાય કરી હતી, અને ભીમના હાથે જરસ
ધનો વધ કરાવી અનેક ગજાએને બંધનમાંથી મુક્ત કર્યા હતા
આથી તેઓશ્રીની ખીર્તિ દિગ્ગતમા પ્રસરી હતી વિશેષમા રાજસૂય
યજ્ઞમા સુધિષ્ઠિરે સુમસ્તુભ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજીનું સૌથી પ્રથમ પૂજન
મુર્તિ, તેથી રાજા શિશુપાને વિરાધ સુઝ ઉઠાવ્યો અને શ્રીકૃષ્ણની
નિંદા કરી તેથી તેનો સુદર્શન ચક્રથી શ્રીકૃષ્ણે શિરચ્છેદ કર્યો કુરુક્ષેત્રમા
પાંડવ કૌરવ વચ્ચે વિમલ જંગલમા વિષ્ટિ કરી ભગવાને દુર્યોધનાદિ
કૈરવોને બધું સમજાવતા, પરંતુ દુર્યોધન, દુશાસન, શકુનિ અને કર્ણના
દુગમહથી કુમ્ભેનમા મહાયુદ્ધ થયું આ યુદ્ધમા પોતાના મિત્ર અને

લોકત અભ્યુદયના સારથિ બની ગીતાનો બોધ કરી ભગવાને અભ્યુદયનો મોહ નષ્ટ કર્યો અને પાંડવોને હાથે કૌરવોનો નાશ કરાવી ધર્મરાજ્યની સ્થાપના કરાવી હતી. આવી રીતે ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રે અનેક અસુરોનો વધ કરી, લોકોનો ઉદ્ધાર કરી ભૂભાર ઉતાર્યો હતો. પરંતુ આ દરમિયાન યાદવકુળ ગર્વિષ્ઠ બની ગયું હતું, તેથી હાંસી નિમિત્તે યાદવો શાપિત થયા અને તેથી યદુકુળનો નાશ થયો. લીલાકાર્ય પૂર્ણ થતાં પાર્થિના તીરથી ઘવાતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ૧૨૫ વર્ષનો ઉંમરે વિદેહમુકત થયા હતા. આ લીલાનું હાર્દ જીવનમુકતો અનુભવી શકે છે.

૭. ઉપરનાં વર્ણન ઉપરથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના જીવનનાં મુખ્ય મુખ્ય લીલાકાર્યો દષ્ટિ સમક્ષ ખાંડ થશે. હવે આમાં રહેલું આધ્યાત્મિક રહસ્ય વિચારીશું તો આપણે કૃતકૃત્ય થઈશું; અને આપણું જીવન સંગીતમય બની શ્રદ્ધાસંગીતમાં એકતાર થતાં આપણે અપૂર્વ મહાનંદ અનુભવી શકીશું. ખરેખર, મહાપુરુષોનાં કાર્મો અસૌક્રિક હોય છે અને તેમાં ઊંડું રહસ્ય રહેલું હોય છે. પ્રથમ આપણે ઈશ્વરાવતારની અપેક્ષા વિશે વિચાર કરીશું. જેમ બાળકોને ખાંડ કરતાં ખાંડનાં રમકડાં વધારે પ્રિય લાગે છે, તેમ જીવનની બાંધ્યાવસ્થામાં ઘસ્ટાનું જ્ઞાન નહીં હોવાથી અલ્પજન નિરાશર ઈશ્વરી સ્વરૂપની કાંઈપણ મૂર્તિ (Beau Ideal) રચવાની મુમુક્ષુને જરૂર પડે છે. મૂર્તિમાંથી અમૂર્તના નિયમનને અનુસરીને (From the Concrete to the Abstract) આ મૂર્તિમાં ઈશ્વરી શુદ્ધોત્પત્તિ આરોપણ કરી તેનું શુદ્ધ, સરળ અને શ્રદ્ધાન્વિત અંતઃકરણપૂર્વક ધ્યાન કરતાં તત્ત્વીયતા જામે છે, અને સૈનઃ સૈનઃ ખ્યાતા ખ્યાતા થવા માંડે છે, તેમજ સાચા જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ થાય છે. સર્વત્ર ઈશ્વરી ભાવના પ્રકટે છે, અને પછીથી પ્રજ્ઞાસ્મિ અને તર્વં સત્ત્વં દદં પ્રજ્ઞ-આવી શ્રાવણી-ભાવના જન્મત થતાં જીવપણાનું નાનકડું ' હું ' અને મારું ' વિલીન

ધન જન્ય છે આથી સગુણ અને નિર્ગુણ બન્ને ઉપાસના સાધકના અધિકાર પાત્રે મરાગ અને સાથી છે આથી જ બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્મા શ્રી અખાણ કહે છે કે —

જાનીને મન બ્રહ્મ સખે, ઔ ભક્તકે પ્રતિમા રામ
એ દોનુ નિશ્ચય નહિ, અખા, તાકુ નહિ આનમ
(શ્રી અખાણની અપ્રસિદ્ધ સાખીઓ)

સારાશ કે સગુણ કિવા નિર્ગુણ એકના પણ તલસ્પર્શી અનુભવથી જીવને બધું જ સીધું લામે છે માત્ર વાદવિનાદમા જે જીવ સમય બરબાદ કરે છે તેની દશા ત્રિશકુ જેવી અતોબ્રહ્મ તતોબ્રહ્મ ચાપ છે જ્યાં સુધી ભેદદષ્ટિ છે ત્યાં સુધી ઈશ્વરની સગુણોપાસના આવશ્યક છે અને આ ભેદભેદ ગયે આપોઆપ નિર્ગુણત્વનું જ્ઞાન થશે આથીજ ઈશ્વર અવતાર ધારણ કરે છે ઈશ્વર પરિશ્ચર્ય (સંપૂર્ણ જ્ઞાન સંપૂર્ણ ધર્મ, સંપૂર્ણ વૈનાય સંપૂર્ણ લક્ષ્મી, સંપૂર્ણ યશ, અને સંપૂર્ણ બલ) સંપન્ન હોય છે આના ઈશ્વરની સગુણોપાસનાદ્વારા જ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અનુભવ કરી શકાય છે

૮ તેથી રાસલીલાનું કાર્દ શુ છે, એ હવે આપણે આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ વિચારીશુ ભગવાન વ્યાસેજી કહે છે કે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની રાસલીલાનું ખરૂં અને પૂરું રહસ્ય શુકદેવ જાણે છે અને હું જાણુ છું, અને યત્નિચિત્ત સંજય જાણે છે બાકી કોઈના જાણવામા નથી. એક વાક્યમા કહીએ તો વૃત્તિઓનું કૃષ્ણાકાર બનવું, જગતનું જ્ઞાન ભૂલી જવું અને લીનતા આવવી એ જ વાસ્તવિક રાસ છે એક વાર પ્રભુની ત્રાપી થતા જગતમા કોઈ પણ વસ્તુ સુખદ જણાતી નથી અને હુરિભકિતમા લીન થયેલાને માધિક પદાર્થોમાં રુચિ થતી જ નથી પ્રભુએ ગોપીઓની સાથે જે એક રાત્રિ ભગનમા ગાળી તે જ રાસલીલા છે પ્રભુપ્રાપ્તિમા ગર્વિષ્ઠ બનેલી ગોપીઓનો

ગર્વ ઉતારવા પ્રભુ અંતર્ધાન થઈ જતાં પ્રભુવિરહિણી ગોપીઓ ભાન બૂલી ઝાડપાનને પ્રભુના સમાચાર પૂછી અખંડ અશ્રુપાત કરતી હતી. પ્રેમની આ પરાક્રાંધ છે, અને વિરહથી જ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે વિરહમાં ઝૂરી મરતી ગોપીઓને પ્રભુએ દર્શન આપ્યાં, અને સદા તેમના અંતરમાં વાસ કરી રહેવાનું વચન આપ્યું, ત્યારે જ ગોપીઓ સૌ સૌને ઘેર ગઇ, અને સંસારમાં અલ્પિત રહી જીવન ગાળવા લાગી. આ ઉપરથી 'સદજ સમજશે કે પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે મુમુક્ષુએ દીન અને અનાય (No master but God) અર્થાત્ અહંભમત્વરહિત થવાની જરૂર છે અને સાચી ભકિતથી એક વાર પ્રભુની ઝાંખી થતાં વૃત્તિઓ તદાકાર જ રહે છે એ અનુભવસિદ્ધ વાત છે. ગોપીઓના આવા બેહદ પ્રેમથી જ ઉદ્ધવજી તેમને ઉપદેશ આપતાં સરમાઈ જાય છે, અને મુક્ત કંઈ ગોપીઓની પ્રશંસા કરે છે. સદૃશ્ય સાગરરાજ કહે છે કે:-

“ જ્ઞાતી કરે જાવ કૂડા જગતને, જોગી થવું જોશે જોછએ. ”

(દીવાને સાગર, દક્ષતર ખીલું)

રાજર્ષિ કલાપીદેવના શબ્દોમાં બોલીએ તો ગોપીઓ ઉદ્ધવજીને સ્પષ્ટ-જ મેલળાપી દે છે કે:-

“ હા ! લાખરંગી ધરકનું, કે એકરંગી જામ છે !

મસ્તાનના મસ્તાન, એવું જામ પીનારા અમે. ”

અર્થાત્ (શ્રીકૃષ્ણચંદ્રપી) એકજ પ્રેમના પ્યાલામાં વિશ્વના લક્ષા-વધિ સ્નેહેને ઘોળીને પી ગયેલી અમે બહામસ્ત નિજનંદી ગોપીઓ છીએ. માટે તમે પણ મહારસ “પીઓ અને પાવ.” પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો હોય તેણે પ્રભુની ગોપી બનવું જોઈએ, પ્રભુ ચિનાતી પ્રભુવધૂન સંભવે જ નહીં. આજ મહા સંજ્ઞા છે. પ્રભુય પ્રભુવાદાર થતાં જ પૂર્ણતા અનુભવાય છે. ॐ.

૯. હવે જગા " કાલિયદમન " નું રહસ્ય વિચારીએ. આ દેહ-
નગરી કિંવા જગત એજ કાલિંદી; અને દેહાભિમાન-દેહાધ્યાસ-
અહંકાર (Mr. I) એ જ કાલિયનાગ, આ નાગ અનેક વાસનાશી
સ્ત્રીઓથી ઘેરાયેલો છે. શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના પ્રવેશથી-સૂર્યના પ્રકાશથી જેમ
તિમિરનો નાશ થાય તેમ અહંકારરૂપી કાલિયનાગનો નાશ થાય છે, નાગ
એવે વગરનો થઈ જાય છે. આથીજ સદ્ગુરુ શ્રી અખાણ કહે છે કે:-

“ પૂર્ણ પરમેશ્વર નિહાળતાં છવ હાટે તત્કાલ ”

(અપ્રસિદ્ધ સાખીઓ)

વળી, જેમ વિષ વગરના નાગને મારવાની જરૂર નથી. તેમ પ્રભુના
અરુણ-“ જ્ઞાન અને ચૈરામ્ય ”ના સ્પર્શથી મગદ્ગેય રહિત “ અહં-
ભાવ ” અર્થાત્ અહૈવાદમ્ નો નાશ કરવાની જરૂર નથી; કારણ કે
તે બંધનકર્તા નથી

૧૦. હવે આગળ મથુગાની લીલા તરફ વળીએ તો ‘ કંસવધ ’
આપણું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. કંસ એ આસુરી સંપત્તિના અધિષ્ઠા-
નરૂપ હામ છે. વસુધાના દેવ વસુદેવ જે જ્ઞાન, તેનું સાત્ત્વિકવૃત્તિરૂપ
દેવકી સાથે લગ્ન થતાં કાળને ભય લેખને અને તે દેવકીનો નાશ કરવા
તત્પર થાય એ દૈવાસુર સંધામમાં સ્વાભાવિક છે. જ્ઞાનનું સાત્ત્વિકી-
વૃત્તિ સાથે લગ્ન થતાં હામરૂપ કંસ સાત્ત્વિકીવૃત્તિરૂપ દેવકીનો વિધા-
તક થતાં અટકે છે. અને પરિણામે આ લગ્નથી પ્રભુ પોતે વિરાજિત
થઈ હામ આદિ આસુરી સંપત્તિનો નાશ કરે છે. સંતશિશોમણિ
કબીર સાહેબે યથાર્થ ગાયું છે કે —

“ અગ્નિની તો આપ્તિ, જ્ઞાન, વિચાર, વિવેક;

પીછે હરિની આધેજ, સારી સોજ સખેડ. ”

x

x

x

x

“ કામદહન, મન બસકરન, ગગન ચઢન મુરદેલ. ”

અર્થાત્ જ્ઞાન, વિચાર અને વિવેકના ઉદ્દભવ પછી જ છવને પર-

માત્રાની જાંખી થાય છે. માટે આસુરી સંપત્તિનો નાશ કરી, દૈવી સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી, પોતાની પ્રકૃતિને સ્વચ્છ વર્તાવી, ત્રિગુણાતીત થઈ મુમુક્ષુએ આત્મસાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ. બીજી રીતે બોલીએ તો પ્રેમપિતા (વાસુદેવ) અને શ્રદ્ધામાતા (દેવકી) નું અંતરમાં સ્થાન થતાં જ્યોતિર્રૂપ બ્રહ્મકૃષ્ણનો જન્મ થાય છે; અર્થાત્ નિજનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૧૧. આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણલીલાનું અંતરંગ ઉકેલતાં સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે કે પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે લાખો માર્ગ હોવા છતાં પ્રેમ એ એવી અજળ વસ્તુ છે કે જે “ હવસના ગુલામને ધરકનો બંદો બનાવે છે, હેરાનને ઈન્સાન બનાવે છે, ઈન્સાનને આશક બનાવે છે, અને આશકને ખુદખુદ માશક બનાવે છે-અરે ધરકના નરમાં ચક્રતન બનાવે છે.” આમ પ્રેમ મનુષ્યને ઠેઠ પરમાત્માનો સ્વાનુભવ કરાવી સ્વયં સંવિદ્યાનંદ સ્વરૂપ બનાવી દે છે. પરંતુ પ્રેમ એટલે આત્મપ્રેમ-પરમાત્માપ્રેમ (Celestial Love)-દેહનો પ્રેમ નહીં, એ હરદમ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. દેહનો પ્રેમ એ તો માયા જ છે-મોહ છે-મૃગતૃપ્તિજનક છે-ભવરણ છે-લક્ષ્યોગ્રાસી છે; અને એનું પરિણામ અધોમુખ ટંગાવાનું જ છે. ભોગમાંથી રોગ અને રોગમાંથી જીવનહાનિ એજ વિલાસનું ફળ. માટે દેહાધ્યાત્મી પંચવિધી જડ જીવનમાંથી આપણે ચેતીને જાગી ઉઠવું જોઈએ. જીવનની દિશા એકદમ બદલવી જોઈએ અને દોષાયંત્રની માફક શાહી લદા રાખવું જોઈએ. જેવું લક્ષ્ય તેવાં લક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ, અર્થાત્ ‘ગોપી’ બનવું જોઈએ:-

“ રાખી પ્યેય ઉરે ગોપી, જનશે સંસાર વ્યર્થ છે.

એવું ગોપી બન્યા વિના, કૃષ્ણભક્તિ નિર્વર્થ છે.”

x

x

x

“ નેહ થતાં પ્રગટયો વિરહામ્બ, કંખ્યો અધરરસ પાંધો.”

(દી. સા. ૧૬૫ દર્શન)

હતો અને દરિદ્રોને યથાશક્તિ મદદ કરતો હતો. વગર વ્યાજે રૂપીઆ ધીરી પ્રભુદેવના પર તેના પુનરાગમનને છોડી દેતો. પરંતુ લોકવાયકા એવી હતી કે એ બ્રાહ્મણના રૂપીઆ કોઈને હરામી રીતે પચતા નહતા. સર્વજનોમાં એ બ્રાહ્મણ પ્રિય હતો અને માન્ય હતો.

બ્રાહ્મણના ગામથી થોડે દૂર એક ખીલ્ત ગામમાં એક રક્તપિપાસુ ક્ષત્રિય ઠેરવુસિંહ રહેતો હતો. એની દુષ્ટતા જગજહેર હતી અને સર્વે એનાથી ભય પામતા હતા. એ સાક્ષાત્ રાક્ષસ હતો.

એક દિવસ પ્રાતઃકાળમાં કૃષ્ણભટ્ટના દ્વારપર ઠેરવુસિંહ વિનીત વદને આવીને બોલ્યો, “પંડિતજી, આપ આ દાસ પર કૃપા કરો તો પ્રાણ બચે એમ છે.” “શું થયું છે?” કૃષ્ણભટ્ટ બોલ્યા.

“પંડિતજી, પેલા ચરણદાસ શેઠ મારાં ઘરબાર લીલામ કરાવે છે અને જો આપ જેવા મહાપુરુષ દશહજાર રૂપીઆ ન ધીરે તો મારી આબરૂના કાંકરા થવા બેઠા છે.”

કંઈક થંભીને કૃષ્ણભટ્ટે જવાબ આપ્યો, “ઠાકુર, રકમ નાની નથી માટે અતિશીઘ્ર પાછા આપી જવાની ક્ષમતા હોય તો હું આપોશ.”

“અરે પંડિતજી, આ વર્ષનું મહેસૂલ આવતાં જ ચૂકવી આપોશ.”

“હરિ હરિ,” કૃષ્ણભટ્ટે બોલ્યા, “વારુ સાંજે રૂપીઆ લઈ જાઓ. દસ્તાવેજ તૈયાર રાખીશ.”

કૃષ્ણભટ્ટે રૂપીઆ આપ્યા અને પછી બે વર્ષ થયાં, પણ

કરણસિંહે મોઢું ન બતાવ્યું. બ્રાહ્મણે અનેક સંદેશા મોકલ્યા પણ બધું વ્યર્થ ગયું. બ્રાહ્મણને કાને શબ્દો આવ્યા: “બ્રાહ્મણને મેં કેવો બનાવ્યો !” બ્રાહ્મણ મૂઠ થઈ ગયો. જીવનમાં લોભ એને અડકી શક્યો ન હતો, પરંતુ એક દુષ્ટ ગામ બનાવી જશે, એમ એણે આશા રાખી નહતી. તેજ દિવસે તીર્થયાત્રા કરતા એક ત્યાગી સાધુનો પડાવ ત્યાં પડ્યો. બ્રાહ્મણે પોતાની વેદના સાધુ સામે પ્રકટ કરી.

“વત્સ, એને ન્યાયાલયમાં લઈ જા.”

“મહારાજ, હું જિંદગીમાં કોઈ દિવસે કોર્ટે ચડ્યો નથી”

“પરંતુ આ સમયે અવશ્ય જા. તું લોકસંગ્રહનું કાર્ય કરશે. એ દુષ્ટ કરી કોઈ સંસ્થાને દુઃખી ન કરે એ માટે પણ તારે પ્રભુ પ્રીત્યથે એ કામ કરવું પડશે.”

કૃષ્ણભટ્ટે કહ્યું: “વારુ મહારાજ.”

કૃષ્ણભટ્ટના કરણસિંહ પર કરેલા દાવાએ ખળભળાટ મચાવી મૂક્યો. કૃષ્ણભટ્ટ કોઈ દિવસ કોર્ટમાં જતો નહીં અને કરણસિંહે જરૂર કંઈ દુષ્ટતા કીધું હશે, એવી કલ્પના જનતામાં થવા લાગી. કોર્ટમાં જે મહિના કેસ ચાલ્યા પછી કરણસિંહના નામ પર ડીકી થઈગઈ અને એની જમીન તથા ધરનાર લીલામ થવાનો વખત આવી ગયો.

તેજ સમયે એ જિલ્લામાં એક દાનિય ડેપુટી કલેક્ટર તરીકે હતા. તેમના હાથમાં એ લીલામને વ્યવસ્થિત કરવાનું કામ હતું. એમને દાનિયો તરફ ખાસ પદાપાત હતો અને કોઈપણ દાનિયની જમીનજાગીર લીલામ થવા દેવાં પડેલાં પોતાની સત્તા, શામ, હામ, દંડ, ભેદગી એ દાનિયને બચાવી

લેતા. આ સમયે પણ કૃષ્ણલટ્ટ પર અનેક પ્રકારની સૂચનાઓ આકકતરી રીતે તેમણે મોકલી, પણ બ્રાહ્મણ અડગ હતો. ઠેરવેલે દિવસે કૃષ્ણલટ્ટ તથા અન્ય વ્યક્તિઓ લીલામની જગ્યાએ હાજર થયા. ડેપ્યુટી સાહેબે કંઠમાં રૂદ્રાક્ષની માળા અને દૃઢ એકજ ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરેલા-કૃષ્ણલટ્ટના તરફ આગ્નેય દિશે જોઈ પૂછ્યું; “પડિતજી, બ્રાહ્મણોએ આ ધંધો કયારથી શરૂ કર્યો ?”

લોકોમાં શાંતિ ફેલાઈ. કૃષ્ણલટ્ટે જવાબ દીધો “ સાહેબ, જ્યારથી તમે ક્ષત્રિયો પોતાનો ધર્મ ચૂકયા છો અને રક્ષક મટી ભક્ષક બન્યા છો, ત્યારથી બ્રાહ્મણોએ તમને ઠેકાણે લાવવા આ ધંધો શરૂ કર્યો છે. ”

એક અદભૂત શાંતિ વચ્ચે ડેપ્યુટી સાહેબનો પશ્ચાત્તાપ-પૂર્ણ સ્વર સંભળાયો. “ લીલામ શરૂ કરો. ”

લીલામની બોલી બોલાવા લાગી.

કરણસિંહને ડેપ્યુટી પર મોટી આશ્ચર્ય હતી પરંતુ આમ છિન્નલિન્ન થતી જોઈ, તેનું અભિમાન ઊતરી ગયું. તે ડેપ્યુટી પાસે જઈ કંઈ કહેવા જતો હતો ત્યાં તો ક્રોધપૂર્ણ સ્વરે ડેપ્યુટી બોલ્યા, “મૂર્ખ, તું ક્ષત્રિય ધર્મ ચૂક્યો છે માટે તને આ સજા થોડી છે. શું ભગવાન કૃષ્ણે નથી કહ્યું સ્વર્ગમાં નિધન ધનઃ વાધમૌ મયાવહઃ”

શાંત હોલેલી જનતાએ જોયું કે તે જ સમયે કૃષ્ણલટ્ટે ત્યાં એક મંદિર અને ધર્મશાળા બંધાવવાને માટે લીલામના રૂપીઆ દાનમાં આપી દીધા.

એક ખાસ નોંધ

લેખક:- ધ્ર. શ્રી. સાગર મહારાજ

મનુષ્યનું “ હૃદય ” એજ વિચિત્ર અગ્નિવળી છે. હઝારો મનુષ્યો લખે કે લખે કવિતાની લીરીઓ લખે, પણ હૃદયને પૂરેપૂરું સમજાવવાનું કામ તો નહીં જ બની શકે એવું લાગે છે. જે મનુષ્યને શાહે છે, તે તો બહુ જ ટૂંકી વાતથી બે આખું સમજી જાય અને સમજવાને જેની ધમ્મા નથી, એટલે જેનો અધિકાર નથી, આંતર પાતતા નથી, તે તો સેંકડો “ કેકારવ ” મોજાઈ જતાં જ સમજી નહીં જ શકે, આ ખરી દકીકત છે; અને તેથી જમતને “ હૃદય ” વિશે એકની એક વાત વારંવાર કહેવાની વખતે અગત્ય લાગતી નથી. પ્રેમ, પ્રેમયોગ, “ હૃદય, ” હૃદયભાવોની મુદ્દમતા અને લાગણીની વિચિત્રતા પ્રાજ્ઞાવાળી કામવતા, એ વિષયો એવા છે કે હૃદય ને એમને લખવા માટે તો કદાપિ સ્વસ્થ થઈ શકે નહીં.

ફોર્ટાઈઝની કવિતા-એ પ્રીતિઅક્તિ બંધા અદ્ભુત શર-
નના અદ્ભુત ઉદ્ગારો જેકારલેન્ડના કાળા મખાના મનુષ્યોએ મોજે

દિવસે બાળી મૂકયા ! નીતિના સંદેશને નામે આ પગક્રમ એ લોકોએ કર્યું !

બાપ્તિસ્મને એવી વિચિત્ર સ્થિતિમાં લાડના લોકોએ મૂક્યો, કે એને ઇંગ્લેન્ડ છોડીને જતુ પડ્યું-ઇંગ્લેન્ડના કેટલાક લોકોએ પ્રતિષ્ઠા પામેલા પુરોહિતોની કમરો જેમા હતી, તે કથગસ્તાન Westminster Abbey)મા એનું શન દાટવાને વાધો લીધો હતો, એટલુંજ નહીં પણ એના મૃત્યુ પછી કેટલેક વરસે એની જમી એક યુનિવર્સિટીના હોલમાં મુકવાને થયેલી દરખાસ્ત ડાહ્યા ગણાતા માણસોએ નામંજૂર કરી હતી ! આવું પણ નીતિના સંદેશને નામે કરવામાં આવ્યું હતું !

મીસના લોકોએ સોફિસ્ટીસ જેવા સમર્થ સાધુને મોતની શિક્ષા ફરમાવી હતી એણે કરેલા બાળણો તરફ બધા લોકો એકરકાર જ રહ્યા અને એની જિન્દગીનું (કાયદેસર) ખૂન કરવામાં આવ્યું ! જાહેર નીતિના સંદેશને નામે આ બન્યું હતું

હુદાઈય જેવા પ્રેમ પોકારનાન ઈશ્વરના દિલ્લદગ્ગેશને તેની હયાતીમાં ઈરાને કનડગત કરવામાં કાર્થ બાકી ગળ્યું નહીં એટલુંજ નહીં પણ મૃત્યુ પછી તેનું મુઝફ્ફ જાંચકવાને પણ ધર્મનિષ્ઠ કહેવાતા લોકોએ ના કહી, અને હુદાઈયની જિન્દગાની નીતિમાન ન હતી, એજ કારણને આગળ કરવામાં આવ્યું હતું !

‘અદ્વૈતવાદ’ મોઝવે એ અતિશય ગંભીર પાપ છે, એનું માનીને બગદાદના લોકોએ મહાત્મા મનસૂરના શરીરને દેહાન્ત શિક્ષા કરી અને એને ફાંસીને લાકડે વા ચઢીએ લટકાવી દીધું ! આ પરાક્રમ પણ ધર્મના સંદેશને નામે જ બતાવાયેલું !

કાઈસ્ત જેવા દિવ્ય જીવિત પુરુષને અપમાન આપીને ચટ્ટદી જન સમાજે અને શાસક સત્તાએ ફાંસીની સજા કરેલી, તે પણ ધર્મના સંદેશને નામેજ બનેલું હતું !

ગુજરાતના લોકોએ કરસનદાસને આદરપૂર્વક સાંભળ્યા નહીં અને વૈષ્ણવ મહારાજોની બદીને ઢાંકવાને પુષ્કળ પ્રયત્નો કર્યા અનેક બચાવો કર્યા ! આ પણ ધર્મના સંરક્ષણને નામે !

દુનિયાનો સામાન્ય જનસમાજ ખરા ધર્મનાં ઉબ્બા અને પ્રકાશ સહી શકવાને પાત્ર નથી હોતો. પણ ધર્મભાસમાં જ જીવવાને ટેવાયલો હોવાથી વસ્તુને નહીં, પણ વસ્તુના આભાસને જ માને છે અને જુવે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ધર્મનું સાચું વસ્તુ રજૂ કરનારની પૂરી કમખખતી છે. ઉપરના દાખલા સ્પષ્ટ કરે છે કે ધર્મનો આભાસ જ લોકોને વધારે ગમે છે, અને આકરી ગરમી અને ઝગહગ થતું બુધ્ધનર, જે ધર્મના સૂર્યનાં સ્વાભાવિક લક્ષણ છે, તેનો સ્વીકાર કે કદર સુધાં લોકો કરી શકતા નથી.

યુરોપ જેવી સુધારાની ભૂમિમાં આવું અનેકવાર બનેલું છે, તો હિન્દુસ્તાન અને ગુજરાત જેવા કેવળ જ રૂઢીના પૂજારી દેશ માટે તો આવું બને એમાં નવીનતા કશી નથી. ચાલતે ચીલે જાઓ અને જેવા છા તેવા જ રહીને કબરમાં જાઓ, અને લોક બિદ્ધલ ગુસ્સે થશે નહીં. લોક જેને ધર્મ કહે છે તેને તમે ધર્મ કહો, લોક જેને નીતિ કહે છે તેને તમે નીતિ કહો અને લોક બિદ્ધલ ખદા થશે નહિ.

પણ હૃદયને ઠગવું શી રીતે ? હૃદયના ઊંડા ભાગમાંથી લોકની નીતિ કે અનીતિ, અને લોકે કહેલો ધર્મ કે અધર્મ એવો વારંવાર ધ્વનિ આવતો હોય તો એને બંધ કરવો શી રીતે ? એ સાંભળતા છતાં એની અવગણના કરવી શી રીતે ? એ આંતરના સૂર કરતાં લોકોને વધારે ગણવા શી રીતે ? એનો કાર્ષ કીમીઓ છે ? માત્ર એક જ છે અને તે એ કે હૃદયને ઠગીને.

હૃદયને ઠગીને ? અશ્વતઃ એ સિવાય લોકોની અપકારિતામાંથી લોકોના ગુસ્સામાંથી બચવાને અન્યથા માર્ગ જ નથી મહાત્મા કલાપી

કહે છે —

“ પોતુ છે જગ તે નહી જગતની પોતી જ કીર્તિ દીમે,
 પોતુ આ જગથ્થુ થતા જગતની કીર્તિ સટેજે મળે
 ‘ એ પોતાણુ તથ જનાઁ કદિયે કીર્તિ ન પામી શકે,
 “ લોકોની અપકીર્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વગે ”

બીજો એક માર્ગ છે, અને તે કહાપણુ ભરેલી રીતે સૂરી મહાત્મા
 ઓએ ચોળેલો છે, અને તે એ કે જગતની સાથે સબધ જ ગાખ્યા
 વિના છૂટત ગાળવું. હિંદુ સંન્યાસીઓમા કેટલાક મુનિવ્રત પણ મળે
 છે-બિલકુલ બોલતા જ નથી, તે પણ આવા જ માર્ગ કાણુને લીધે
 સંભવિત લાગે છે.

ના છુટકે જ બીજાની માથે ભેળાવું અને ભેળાવું તોપણ છૂટતન
 લગનીથી નહી-મનુષ્ય હૃદયને મારે આ બધું સખ્ત પરીક્ષણ છે હૃદય
 ખેંચાય ત્યાં એને પૂર્ણ પ્રકાશના બલથી-આત્માના તેજથી વારી લેવું
 અને આંતરની એકાન્તિક સ્થિતિ સાચવી લેની, એ કેટલું
 વિકટ છે ? હજારોમાં છતાં એકાકી રહેવું એજ સાચો આત્મ
 યોગ છે, જગલમાં જઈને રહેવામાં યોગની પૂર્ણતા નથી.

અહા ! જગત એ કેવો મહાત મહેતાઈ છે ! એ મહેતાઈ પાસેથી
 છાનુંમાનુ લણી લેવું, અને પોતે પોતાના કડક પરીક્ષક થઈને
 આત્મપરીક્ષણ કરવું

પરમામૃત

(ગતાંકથી ચાલુ)

વાશું અંતઃકરણ લિંગદેહ કહેવાય છે, એ જ સ્વપ્નાવસ્થા છે અને વાસનામય છે. (૨૧) ઇન્દ્રિયોરૂપી દ્વારોમાંથી મન જે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે જ અંતઃકરણમાં વાસના રૂપે વ્યાપી રહેલ હોય છે અને તે વળતે સાંભળેલા કે જોયેલા વિષયોના આભાસ રૂપે સ્વપ્નાવસ્થાની માંડણી થાય છે. (૨૨) આ દૃશ્ય જોનાર અભિમાનીનું નામ તંત્રસ છે અને આવી રીતે અંતઃકરણમાં ચિદાભાસ (છવાત્મા) વ્યાપીને રહે છે. (૨૩) સૂર્યકાન્તમણિ (આગીઆ કાચ) માં (સૂર્યને લીધે) અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે તે શું સૂર્ય જ નથી ? એવી જ રીતે અંતઃકરણમાં જે જિંઘ પડે છે, તે જ સ્વયંપ્રકાશ આત્મા છે. (૨૪) આમાં મૂળે જ જે તારામાં લલુવાપલું (જ્ઞાનશક્તિ) ન હોત, તો અંતઃકરણ વગેરેમાં કશું સ્ફુરણ જ ન થાય. એટલા માટે ચિદાભાસ વડે જ આ બધાનો આભાસ જણાય છે એમ સમજજો. (૨૫) આમાં તારી આ એક જ્ઞાનશક્તિ જે ખંડિત થાય (હણાઈ જાય), તો આગળ પછી કશું સમજાયે જ નહિ. એ સ્થિતિમાં તું એક જ તારા પોતાના અર્થક સ્વરૂપે જ બાકી રહીશ. (૨૬) તું જ (આત્મારૂપે) સ્ફુરણ પામે છે, બોલે છે, સાંભળે છે અને અંતઃકરણનો મર્મ લાગે છે, એ તું જ તને જુએ છે એવો વિચાર કરીને જોઈ લે. (૨૭) જેના પ્રકાશ વડે અંતઃકરણ પ્રકાશે છે (જે જ્ઞાનથી અંતઃકરણમાં જ્ઞાન થાય છે) અને જે આત્મતેજ સ્ફુરે છે તે જ તું પોતે છે એમ જાણ. (૨૮) આમાં જે લલુવાપલું છે,